

श्लोकः

कोशं शब्दार्थ चिन्तामणि मथ रहितं पूर्णभावेन पूर्णं
कृत्वा श्रीसज्जनेश स्त्रिदिवपथ गत स्तत्प्रचाराय लोके ॥
तत्सूनु स्तातभक्तो नरपति फतह : सिंह भूपैकवीर :
विद्वत्कंठैकशोभा भरण विधिरुचिः प्रेषयत्येक कोशम् ॥ १ ॥

श्रीम त्फ़तह सिंहस्य नृपते : परमा ज्ञया ॥
कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेषयति ध्रुवम् ॥ २ ॥

By order of H. H. Maha Rana Fateh Sin[gh]
Presented to the Library of the Asiatic Socie[ty of]
Bengal Calcutta

Oodeypore
July 2/86 }

(sd) Kavi Raj Shy[amal Das]
M. [illegible]

NOTICE.

THE SHABDARTH CHINTAMANI.

A NEW SANSKRIT LEXICON.

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmi-vadhúta Shri Sukhánand Natha of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumé of the plan on which this most useful work has been arranged.

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini.

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clear-ness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language — a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Purâns or Vedas, are clearly and briefly ex-plained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas Vedangas, Shastras, Chemis-try, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden — and forest-trees are fully given.

6th. The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapt-ed his work for Educational purposes in explaining the various Figures of Rhetoric employed in Poetry; also those feelings Poetry is calculated to excite, and by describing the different Metres.

8th. In the arrangement of the words the Alphabetical order is strictly preserved.

From these points it will be clearly seen that this excellent work will be an unerring guide to those who seek infor-mation on Political as well as Practical matters.

Fully convinced of the usefulness of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt. Ghási-Ram (late Gumasta of Govt. Comurt Agra) resolved to undertake the publi-cation of the first 2Vols. as far as the letter [ग] but on account of the want of pecuniary assistance, he could not finish the remaining portion of the Dictionary.

About 16 years ago, the first two volumes were published, and are now in the libraries of many of the Chiefs, Nobles and Pandits of India, who deeply regret that the remaining 2vols. are not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahá Raná Sajjan Singh G. C. S. I. of Meywár, who during his life time was the Patron of Art and Literature, on hearing through Kavi Raja Shyámal Das of this unfinished Dictionary, issued orders that the remaining 2vols (3rd & 4th.) should be printed in the Ráj Press with all possible rapidity. So minute were H. H. the late Maha Rana's directions that he expressed the desire that the same kind of paper be used and type of equal clearness, and legibility employed as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness' wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that those who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and full address to the undersigned.

Oodeypore, June 1885 } Pundit Bansi Dhar (Vajpai) Manager, Raj Press Meywar.

शब्दार्थचिन्तामणिः

अर्थात्

गीर्वाणभाषासाशेषशास्त्रानेककोशादिभ्यः सङ्गृहीतानामकाराद्यर्ण
क्रमेण विन्यस्तानां शब्दानां तत्तल्लिङ्गनानार्थैकार्थपर्यायप्रयोगोल्लेखेन
पाणिन्युक्तनिष्पत्तिरूपैस्तत्तदर्थस्फुटीकरणेन तत्तच्छब्दप्रस्तावागतवे-
दाङ्गस्मृतिपुराणागमेतिहासादिप्रयोगैः छन्दःशिल्पसङ्गीतादिशास्त्रीय
विषयाणां वर्णनैः शस्त्रास्त्रधातुरत्नादिपरीक्षाभिः ग्राम्यारण्यपशुप
क्ष्यादिवर्णनैर्दुर्गार्गलेन सजलनिर्जलभूमिपरिज्ञानेनोद्यानवृक्षा
युर्वेदेन द्रव्यगुणरोगनिदानादिभिरलङ्कारच्छन्दःप्रभृतिनाम
लक्षणोदाहरणैश्च संयुक्तोखिलशास्त्रमताभिद्योतकः
सहृदयहृदयाह्लाददो ग्रन्थः ॥

तस्यायमवर्गकवर्गात्मकः प्रथमोभागः

ब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथेन विनिर्मितः

एकविंशत्यधिकोनविंशतितमे १९२१ वैक्रमे ऽब्दे आगरेति साधारणत
याविख्याते अग्रपुरे आदिगौडश्रीघासीरामकन्हैयालालयोर्यत्ने
नतयोर्निजे संस्कृतयन्त्रालये श्रीरामप्रसाददृष्ट्या मुद्राङ्किता
ऽभिव्यक्तः

तत् सत्

शब्दार्थचिन्तामणेर्मुखबन्धः तत्राद्य

श्रीजगदानन्दनाथः

नमो गुरवे ॥ श्रीमद्गौडकुले नितान्तविपुले ऽडीचप्रथोत्थेऽतुले जातः पुष्करराज इत्यभिधया ख्यातो धरामण्डले । यत् सौजन्यसुधासरित्प्रवितरङ्गान्दोलनानन्दिता विद्यौदार्य्यदयादिशेवधिपराःसर्वे बभूवुर्ज्जनाः ॥ १ ॥ श्रीनन्दलालः सुकृते विशाल स्तुलादिरामस्सुमनोऽभिरामः । तदात्मजा वप्रतिमप्रभावौ श्रीरामरामानुजनैजभावौ ॥ २ ॥ श्रीनन्दलालपत्नी सुषुवे सुनुत्रयं सुता मेकाम् । प्रथमस्तु शम्भुनाथोऽन्तरजो रामप्रसादाह्वः ॥ ३ ॥ मोतीरामोऽवरजः सर्वे सकलार्थतत्त्वज्ञाः । देवी सुलक्षणासीद् याहि सती शील सम्पन्ना ॥ ४ ॥ विद्वत्तुलारामसुतो भवानीशङ्करोऽभवत् । ज्येष्ठःश्रेष्ठमति र्नाति संसारासक्तमानसः ॥ ५ ॥ द्वितीयः सम्भूतो धनपतिपुरो राज इति यं कुलीनो नाम्नै नं जगति कृतवन्तो मुमुदिरे । प्रकृत्त्या ऽऽजन्माऽसौ विरलतरकर्म्मातिरसिको ह्यगा दप्रत्यक्षं निजजनत एकः शिवपुरीम् ॥ ६ ॥ त्रिचन्द्राब्दायुष्मान् परमपरतत्त्वं विविदिषुः पठित्वा शास्त्राणि प्रतिहरिहरानन्दपदतः ॥ प्रतीतं मायाख्यं निखिलनिगमार्थैकसुधियं गतोऽयं योगीन्द्रं कुशलमवधूतं कुलगुरुम् ॥ ७ ॥ प्रीत्त्या नमस्या सन्तुष्टः सद्गुरुः करुणानिधिः । त्वं सुखानन्दनाथो ऽसी त्याचष्ट हि यथो चितम् ॥ ८ ॥ आत्मावधूतपदवीं प्राप्य देशाननेकशः ॥ गाहं गाहं बहुविधान् दर्शं दर्शं जमव्रजान् ॥ ९ ॥ ज्वालामुखीं महादेवीं जालन्धरनिवासिनीम् ॥ जग्मिवान् सुपमं पश्यं स्तत्र स्थिति मुपाश्रयत् ॥ १० ॥ यात्राप्रसङ्गतोऽस्मिन् भज्जीदेशाधिप स्तदा गतवान् ॥ राणादिरुद्रपालोऽमृतपालसुतो महोदारः ॥ ११ ॥ पर्वतराज स्त्वतुः स्वतुर्षु यतेषु दीक्षितो विद्वान् ॥ श्रीरुद्रमणेः शिष्योऽमुं विचरन्तं यदाद्राक्षीत् ॥ १२ ॥ आहूय श्रुतवाणीजनितश्रद्धो निर्नीषुरनुकूलः ॥ शुश्रूषया स्वदेशं तं प्रार्थ्यानी

नवद् यथायोग्यम् ॥ १३ ॥ सोऽयं प्रसन्नहृदयो मंत्राशयाद्वैतुकीभक्त्या ॥ अध्यितरणाभद्राख्यं तत्पुत्रं पाठयन् न्यवसत् ॥ १४ ॥ निश्चिन्तो विरले समन्तत उपेतेष्टार्थसिद्धि स्तत श्चिन्तां तत्र समासदद् द्विजकुले दृष्ट्वा कले राघदा ॥ मैावं तस्य तुशान्तये निखिलशास्त्रार्थौज्जिहीर्षु र्मुदा व्यास्यत् कोशकलाधरं कविहरं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ १५ ॥ गङ्गातीरे रुद्रपाले शिवेन शिवतां गते ॥ शात्वा नैमित्तिकाभावं निमित्ताभावसङ्गतौ ॥ १६ ॥ इन्द्रप्रस्थं पुनःप्रत्यागत्य मनसि चिन्तयन् ॥ कथ मेतस्य कोशस्य स्यात् प्रवृत्ति र्निरन्तरा ॥ १७ ॥ प्रस्तुतश्रीनन्दलालदोषित्रौ श्रेयआश्रयौ ॥ कोविदौ व्यवहाराणां प्रायःसुप्रनिवासिनौ ॥ १८ ॥ चुन्नीलालाग्रजो घासीरामनामा प्रतापवान् ॥ धनिमान्यो राजमान्यः स्वभुजार्जितसद्यशाः ॥ १९ ॥ बालप्रवासिनं दैवनोदितो दूरदर्शिनम् ॥ स मातुल मनुप्राप्य कृत्वालापं मनोगतम् ॥ २० ॥ कोशम मुंतां प्रस्तावे श्रुत्वा तत्रोत्सुकं मनः ॥ तन्मुद्रीकरणायाशु यद्वात्त्यर्थं मवो भवीत् ॥ २१ ॥ परेश्वरकराङ्कैकमिते १९२१ विक्रमहायने ॥ तदैव मुद्रितो भागःप्रथमः साङ्ग इत्यभूत् ॥ २२ ॥ उत्तमश्लोकशिष्येण श्रीपादाम्बुजसेविना ॥ धर्म्मीसारस्वतेनैभिरिन्द्रप्रस्थनिवासिना ॥ २३ ॥ जगदानन्दनाथेन पारम्पर्यानुवर्त्तिना ॥ जगदीशोपनाम्नैषा श्लोकैरुद्घाटिता कृतिः ॥ २४ ॥ * ॥ * ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणेः संकेताक्षराणां विवरणम् ॥

अ० ...... अर्द्धर्चाः पुंसिच ॥ अश्वादिभ्यःफञ् ॥

अघ० ...... अघ्रादिभ्यश्चेति यक् ॥

अङ्गु० .... अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

अजा० .... अजादित्वात् टाप् ॥

अध्या० .. अध्यात्मादित्वात् ठञ् ॥

अनु० उ० .. अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥

अन्य० .... अन्यत्रापीति ङः ॥

अन्ये० .... अन्येषामपीति दीर्घः ॥ अन्येभ्योपीति ङः ॥ अन्येभ्यो पिदृश्यतेइतिवः ॥ वलः ॥

अन्येभ्योपि दृश्यते क्विप् ॥
अन्येभ्योपिदृश्यतेइति यप्
॥अन्येभ्योपिदृश्यन्ते॥ मनि
न्क्वनिप्वनिप् विच एते॥

अन्येष्व० ·· अन्येष्वपि दृश्यतेइतिडः॥
अश्व० ···· अश्वादयश्चेतिसाधुः ॥
अर्० ···· अर्शआदिभ्योऽच् ॥
अली० ···· अलीकादय श्चेति की-
कन् ॥
अश्रु० ···· अश्र्वादयश्चेतिसाधुः ॥
अश्व० ···· अश्वपत्यादिभ्यश्चेत्यण्॥
आ० ······ आकर्षादिभ्यः कन् ॥
आद्या०···· आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यान
मिति तसिः ॥
इ० ······ इति ॥
इ०वि०ति०·· इतिविष्णुपुराणतिलके
इ०रा० ···· इतराभ्योपि दृश्यन्ते तसि
लादयः ॥
इष्० ······ इष्टादिभ्यश्चेति इनिः ॥
उ० ······ उक्थादित्वात् ठक् ॥
उत्० ···· उत्सादित्वादञ् ॥
उद्० ···· प्राणभृज्जातिवयोवचनो
द्गात्रादिभ्योऽञ् ॥
उदा० ···· उदाहरणम् ॥
उर्०······ उरःप्रभृतिभ्यः कप् ॥
उल्० ····, उल्वादयश्चेति वन्नन्तः-
साधुः ॥
उल० ···· [illegible]

ऋ० ······ ऋत्व्यादिभ्यः क्तिन्निष्ठा
द्वाच्यः ॥
ए०वि० ···· एतद्विवरणम् ॥
क० ······ कण्ड्वादिभ्यो यक् ॥
क० ······ कर्ममीमांसीयाम् ॥
क१० ···· कश्चित् ॥
कच्० ···· कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥
कत्० ···· कत्र्यादिभ्योढकञ् ॥
कपि० ···· कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥
कम० ···· कमलादिभ्यः खण्डः ॥
कल्या० ·· कल्याण्यादित्वाड्ढक् ।
इनङादेशश्च ॥
का० ···· काश्यपः । काश्यादित्वात्
ञिठः ॥ -
का०पु०···· कालीपुराणम् ॥
कालि०···· कालिदासः ॥
का० ···· काादिभ्यः किदितिडः ॥
काश्मी० ·· काश्मीरखण्डम् ॥
का०सू० ·· कापिलसूत्रम् ॥
कि० ···· किसरादिभ्यःष्ठन् ॥
किशो० ·· किशोरादयश्चेत्यो[illegible]
कु० ···· कुर्वादिभ्योण्यः ॥
कु० ···· कुटादिः ॥
कुला० ····कुलालादिभ्यो वुञ् ॥ कुला
लः ॥
कू० ···· कूर्मपुराणम् ॥
[illegible]

कुद० .... कुदरादयश्चेतिसाधुः ॥

क्रतू० .... क्रतूथकादित्वान्नाट्ठ-क् ॥

क्रमा० .... क्रमादिभ्योवुन् ॥

खं० .... खण्डिकादित्वादञ् ॥

ख० .... खर्जादित्वात् ऊरः ॥

खर्० .... खर्जपिञ्जादिभ्य ऊरोल-चौ ॥

खला० .... खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥

ग० .... गर्गादिभ्योयञ् ॥

गम्० .... गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥

गहा० .... गहादिभ्यश्चेतिछः ॥

गु० .... गुपादिभ्यःकिदितिइत्वच् ।

गुडा० .... गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

गौ० .... गौरादिः ॥

गौ० भा० गौडभाषा ॥

गृष्० .... गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

ग्रहि० .... नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्यु-णिन्यचइतिणिनिः ॥

चतु० .... चतुर्वर्णादीनांस्वार्थे उपसंख्यानम् । ष्यञ् ॥

चु० .... चुरादिः ॥

छ० .... छत्रादित्वाणः ॥

छाम्० .... [illegible]लसः ॥

छां०भा० .. छान्दोग्यभाष्यम् ॥

[illegible] .... [illegible]दिभ्यो नित्यमिति-

जु० .... जुहोत्यादिः ॥

ज्व० .... ज्वलादित्वाणः ॥

ज्यो० .... ज्योत्स्नादित्वादण् ॥

त० .... तथाच ॥

त०छ०प० .. तदुक्तं छन्दोगपरिशिष्टे ॥

तडा० .... तडागादयश्चेतिनिपातः ॥

त० प० .. तत् पञ्चविधम् ॥

तर० .... तरत्यादिभ्यश्चेत्यञ्च

ता० .... तारकादित्वादितच् ॥

ति० .... तिकादिभ्यःफिञ्

तुन्० .... तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइनिश्च

तु० .... तुदादिः

तुषा० .. तुषारादयश्चेत्यारन् ॥

दं० .... दण्डादित्वात् यत् ॥

दाम० .... दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठा-च्छः ॥

दि० .... दिगादिभ्योयदिति यत् । दिवादिः ॥

दी० .... दीपिका ॥

दृ० .... दृढादिः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च । इमनिच्च ॥

नं० .... नन्द्यादित्वात्ल्युः । नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः ॥

नडा० .... नडादित्वात् फक् । नडादीनांकुक्चेतिछः ॥

नद्या० .... नद्यादिभ्योढगितिढक् ॥

न्यङ्कु० .... न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

[illegible] ॥

3573

ना० ...... नारदः ॥

नि० ...... निपातः ॥

नि० ...... निदानम् ॥

नै० ...... नैषधः ॥

प० .... पचाद्यच् । पचाद्याच्॥

प० ...... नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्यु-
णिन्यचः ॥

प०प० .... पराशरपद्धतिः ॥

पर्क० ...... पर्करीकादयश्चेती कन् ॥

प०भा० .... पर्वतभाषा ॥

पर० ...... पर्पादिभ्यःष्ठन् ॥

पर्श्वा० .... पर्श्वादियौधेयादिभ्यो ऽण
ञौ ॥

प०सं० .... पराशरसंहिता ॥

पा० ...... पामादित्वात् नः ॥

पा०पा० .. पाद्मे पातालखण्डः ॥

पाघा० .. पाघाध्मास्थनेति दीर्घ्घ-
न ॥

पारस्० .... पारस्करादित्वात् सुट् ॥

पाश० .... पाशादिभ्योयः ॥

पि० .... पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पिञ्ज० .... खर्जपिञ्जादिभ्यऊ रोल
चावित्त्यूलच् ॥

पिना० .... पिनाकादयश्चेत्याकः ॥

पु० .... पुष्करादिभ्योदेशेइति इ-
निः । पुराणम् ॥

पुरो० .... पथ्यक्तपुरोहितादिभ्योयक्

पृ० ...... पृषोदरादीनि यथोपदि-
ष्टम् ॥

पृथ्व० .... पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ॥

प्र० ...... प्रस्तिचञ्चुप्रादिभ्यस्चेति
स्वार्थे ऽण् प्रत्ययः ॥

प्रति० .... प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥

प्रा०वि० .. प्रायश्चित्तविवेकः ॥

फ० ...... फलम् ॥

ब० ...... बलादिभ्योमतुप् ॥ वशिष्ठः
। बहुलमन्यत्रापीति युच्॥

बकु० .... बकुञ्यादयश्चेति किन् ॥

बला० .... बलाकादयश्चेत्याकः ॥

बसं० ... बसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

बह्वा० .... बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

व०वृ० .... वर्णवृत्तप्रभेदः ॥

बा० .... बाहुलकात् । बाह्वादि-
त्वादिञ् ॥

वा०पु० .... वायुपुराणम् ॥

वाहि० .... वाहिताग्न्यादिषु॥

वि० ...... विशेषः । विल्वादयण् ॥

विडा० .... विडादिभ्यःकिदित्यकृच ॥

विदा० .... अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्यो
ऽञ् ॥

वि०ध० .... विष्णुधर्मोत्तरम् ॥

विन० .... विनयादिभ्यष्ठक् इति स्वा
र्थेठक् ॥

वि०पु० .... विष्णुपुराणम् ॥

वी० वीरमित्रोदयः ॥

वे०भा० .... वेदभाष्यम् ॥

चेत० …… चेतनादिभ्यो जीवतीति-
ठञ् ॥
वै० …… वैदिकप्रयोगः ॥
वै०प० ·· वैद्यकपरिभाषा ॥
वै०म० …. वैद्यकमतम् ॥
वृ० …… वृत्ते ॥
वृत्ता० …. वृत्तादिभ्यःखण्डः ॥
वृषा० …. वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥
वृह० …. वृहद्धर्मपुराणम् ॥
व्यु० …… व्युत्पत्त्या ॥
भा० …… भावप्रकाशः ॥
ब्र० …… ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
ब्र०पु० …. ब्रह्मपुराणम् ॥
ब्र०वै०ब्र० ·· ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डम् ॥
ब्रा० …… गणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ् ॥
ब्री० …… ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिः ॥
व्या०व० ·· व्यासवचनम् ॥
भा० …… भागवतम् ॥
भा०प० …. भाषापरिच्छेद ॥
भा०प्र० ·· भावप्रकाशः ॥
भार० …. भारतः ॥
भि० …… भिदिदादिभ्योऽङ् ॥
भिक्षा० …. भिक्षादिभ्योऽण् ॥
भी० …… भीमादयोऽपादाने ॥
भू० …… भूम्नि ॥
भ्वा० …… भ्वादिः ॥
म० मत्वर्थीयः ॥

मधु० …. मध्वादयश्चेति उरच् ॥
मनो० …. द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेति
म०भा० ·· महाभारतम् ॥
मयू० …… मयूरव्यंसकादित्वात् ॥
मातृ० …. मात्राहत्तम् ॥
वुञ् ॥
महा० …. महाभारते महाभारतम् ॥
मा०तं० ·· मायातन्त्रम् ॥
मि० …… मिथिलादयश्चेति इलच् ॥
मित० …. मितद्र्वादित्वात् डुः ॥
मुं०तं० ·· मुण्डमालातन्त्रम् ॥
मू० …… कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्यउपसंख्यानमितिकः ॥
मूले० …. मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥
मृ० …… मृगय्वादयश्चेतिकः ॥
मो० …. मोक्षधर्मः ॥
य० …… यज्ञादित्वात् । यथा ॥
या० …… यावत् । यावादिभ्यःकन् ॥
याज्ञ० …. याज्ञवल्क्यः ॥
यु० …… हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ॥
यौ० …. पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ ॥
र० …… रसादिभ्यश्चेति मतुप् ॥
रा० …… रामायणम् ॥
राज० …. राजदन्तादिषु परम् ॥
रानि० …. राजनिर्घण्टः ॥
रेव० …… रेवत्यादिभ्यष्ठक् ॥

लं० ······ लक्षणम् ॥
ली० ···· लीलावती ॥
लो० ···· लोमादिभ्यात् शः
ल्वा० ···· ल्वादिभ्यश्चेतिनत्वम् ॥
श० ······ शकन्ध्वादिः ॥
शका० ···· शकादिभ्योऽटन् ॥
शम्० ···· शमादिभ्योऽयच् ॥
शर्० ···· शर्करादिभ्योऽण् ॥
शा० ···· शाकपार्थिवादिः । शाखादिभ्योयः ॥
शार्० ·· शार्ङ्गरवाद्यञोङीन् ॥
शि० ···· शिवादिभ्योऽण् ॥
शु० ···· शुभ्रादिभ्यश्चेतिढक् ॥
शुण्० ·· शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥
श्री० ···· श्रीभागवतम् ॥
स० ···· समासः ॥
स०कं० ·· सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥
सं० ···· सम्पदादिभ्यात्क्विप् ॥
सङ्० ···· सङ्काशादिभ्योण्यः ॥
संज्ञा० ·· संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥
सम्० ···· सम्प्रसारणम् ॥
सर्० ···· सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
सर्व० ···· सर्वधातुभ्यइन् । सर्वधातुभ्यःष्ट्रन् । सर्वधातुभ्योऽसुन्
सा०द० ·· साहित्यदर्पणः ॥
सि० ·· सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥
सिन्० ·· सिन्ध्वादिभ्यादण् ॥
सिमु० ···· सिद्धान्तमुक्तावली ॥
सिशि० ·· सिद्धान्तशिरोमणिः ॥
स्त्रि० ···· स्त्रियाङ्क्तिन् ॥
सु० ···· सुषामादिषुचेतिषत्वम् ॥
सुवा० ···· सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥
स्थूला० ·· स्थूलादिभ्यःप्रकारवचने कन् ॥
स्म० ·· स्मरणम् । स्मृतिः ॥
स्वा० ···· स्वार्थे ॥
ह० ···· हरिवंशः ॥
हरि० ···· हरितादिभ्योऽञ् ॥
हरी० ·· हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल प्रत्ययस्यलुप् ॥
हे० ···· हेमचन्द्रः ॥

इक्० ···· इक्कृष्यादिभ्यः ॥
इञ्० ···· इञवपादिभ्यः ॥
इण्० ···· इणजादिभ्यः ॥
ण्वुल्० ···· धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः । संज्ञायाम् ॥
कः० ···· अज्ञाते । कुत्सिते । अल्पे । ह्रस्वे ॥
कन्० ···· संज्ञायाम् । अनुकम्पायाम् । अवक्षेपेकन् । इवेप्रतिकृतौ । संज्ञायांच ॥
क्षुभ्० ···· क्षुभ्नादिषु चेतिणत्वाभावः ॥

तत् सत्

श्रीगणेशाय नमः

अथ शब्दार्थचिन्तामणौ मंगलम्

तत्रादौ मङ्गलाचरण मभिधेयादिकञ्च

नमः श्रीसद्गुरवे ॥ ॥ श्रीमद्धरिहरानन्दनाम्नाभिन्नं स्वदेशिकम्। नारायणमहं वन्दे सच्छास्त्रज्ञान भास्करम् ॥ १ ॥ लम्बोदरं महाकाय मेकदन्तं गजाननम्। गौरीप्रियं मुदा वन्दे सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ २ ॥ नमो देवि महाविद्ये भजामि चरणौ तव। देहि ज्ञानप्रकाशं मे निखिलार्थ प्रसिद्धये ॥ ३ ॥ श्रीशारदां शारद चन्द्रकान्तिं हृदम्बुजेऽभीतिवरं दधानाम्। पुस्तं विपञ्चीं सुकरैः प्रसन्नां ध्यायेऽनिशं जाड्यहरां त्रिनेत्राम् ॥ ४ ॥ वेद्यं ब्रह्मादिभिर्ध्येयं योगीन्द्रै र्यन्महत्पदम् । तत् तत्त्वं तत्त्व मस्यादिवाक्यै रिष्टं भवाम्यहम् ॥ ॥ ५ ॥ यद् ज्ञानादिदं जातं यज्ज्ञानेविलयं व्रजेत् । तन्निर्गुणं निर्विशेषं ब्रह्मात्मानं समाश्रये ॥ ६ ॥ कोशाननेकानवलोक्य यत्नाच्छास्त्राणि भूयः प्रविचार्य्य तेभ्यः। बालावबोधाय लिखामि शब्दान् सार्थान् सुसङ्गृह्य मुदे बुधानाम् ॥ ७ ॥

अल्पायुषो ऽल्पबुद्धींश्च द्विजान् दृष्ट्वा कला वथ। सुखानन्दोलिलेखैतत् कोषं सुखसुबोधदम् ॥ ८॥ सलिङ्गालिङ्गशब्दानां स्थानायतु पुरः पुरः। तत्तदार्थालिलेखोऽपि समासार्थो विधीयते ॥ ९॥ जिज्ञासा यत्र कुत्रापि शास्त्रीये शब्द उद्भवेत्। तदैवैतत् पश्यता ऽनुभूयते कृतकृत्यता ॥ १०॥ तावद् भ्रमति शब्दार्थचिन्ताव्याकुलमानसः। सुश्रद्दधानः स्थिरधीर्यावदेनं न पश्यति ॥ ११॥ चतुर्दशसुविद्यासु प्रायः शब्दो न तादृशः। मातृकानुक्रमे ना ऽत्र सपर्यायो निवेशितः ॥ १२॥ निदर्शनेषु शब्दानां तत्तच्छास्त्रसमुद्धृता। गद्यपद्यमयी वाणी वर्णितास्मिन् क्वचित् क्वचित् ॥ १३॥ केषाञ्चि द्देशभाषापि गुप्तबोधाय दर्शिता। अतः परोपकृतये कोन्यो भवितु मर्हति ॥ १४॥ शब्दार्थचिन्तामणि नामकूतं कोशेषु सर्वेषु च रत्नभूतम्। श्रीमत्सुखानन्दबुधेन कृतं द्विजोपकारार्थ मिदं प्रभूतम् ॥ १५॥ पण्डितै राजधनिनां कृता ग्रन्था ह्यनेकशः। धनाढ्ये तुस्या देतत् सर्वान्तर्यामितुष्टये ॥ १६॥ १९२० ॥ खनेत्रग्रहभूयुक्ते वैक्रमे वत्सरे शुभे। मार्गस्यासितपञ्चम्या मारब्धो मुद्रितुं ह्यसौ ॥ १७॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणिः

अः

अ। । अभावे ॥ स्वल्पार्थे ॥ प्रतिषेधे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥ अधिक्षेपे ॥ स्वराणामादिमेवर्णे ॥ अः। पुं। वासुदेवे ॥ महेश्वरे नभो-

अंशः

यमकारः ॥ यद्वा ॥ अततिसर्वंव्याप्नोति। अततेर्डः ॥ न। परब्रह्मणि ॥ अंशः। पुं। वण्टके। भागे ॥ स्कन्धे ॥ वस्तुन एक देशे ॥ नवांशे ॥ अंसयते।

अंशविभाजने । अदन्तः । कर्म्मणि घञ् ॥

अंशकः । पुं । दायादे ॥ अंशंहारीअवश्यमंशंहर्त्तेत्यर्थः 'अंशंहारीतिकन ॥ अल्पांशे ॥ अल्पार्थेकन् ॥ न । वासरे । दिने ॥

अंशी । त्रि । भागाधिकारिणि । भागिनि ॥ अंशो ऽस्यास्ति । इनिः ॥

अंशुः । पुं । प्रभायाम् ॥ सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किरणे ॥ सूर्ये ॥ अंशयति । अंशविभाजने । चुरादिः । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ लेशे ॥ वेगे ॥

अंशुकम् । न । सूक्ष्मवस्त्रे ॥ वस्त्रमात्रे ॥ उत्तरीये ॥ परिधानीये । अधोवस्त्रे ॥ अंशून् कायति । कैशब्दे । आत इतिकः ॥ यद्वा । अंशुभिः काशते । काशृदीप्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥ तेजपाताख्यपत्रे ॥ त्रि । अल्पांशौ ॥ अल्पे इतिकन् ॥

अंशुजालम् । न । प्रभापटले ॥ अंशूनां जालमिव ॥

अंशुधरः । पुं । सूर्ये ॥ धरति । धृञ० । अच् । अंशूनांधरः ॥ त्रि । प्रभाविशिष्टे ॥

अंशुपट्टः । पुं । पट्टशाटके ॥

अंशुमान् । पुं । सूर्ये ॥ विश्वव्यापिप्रकाशे परमात्मनि ॥ सूर्यवंशीयनृपान्तरे ॥ त्रि । अंशुविशिष्टे ॥ अंशवो विद्यन्तेऽस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

अंशुमती । स्त्री । पर्देवतायाम् ॥ अंशवः सन्त्य ऽस्याः । मतुपङीपौ ॥ शालपर्ण्याम् ॥ अंशुमत्याः फलं मूलञ्चांशुमती । अनुदात्तादेश्च- त्यञः फलपाकमूलेष्वितिलुपि युक्तवद्भावः ॥

अंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् ॥ अंशुमन्ति सूक्ष्मावयववन्ति फलान्यस्याः । अंशुमानिव वा फलान्यस्याः । अजादित्वाट्टाप् ॥

अंशुमाली । पुं । राजभेदे ॥ भास्करे ॥ अंशूनां माला । साऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वा दिनिः ॥

अंशुलः । पुं । चाणक्यमुनौ । द्रौमिणौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अंशुहस्तः । पुं । सूर्ये ॥

अंशूदकम् । न । हंसोदके ॥ यथा । दिवा रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभिः । ज्ञेयमंशूदकं नामस्निग्धं दोषत्रयापहम् ॥ अंशूनामुदकम् ॥

अंसः । पुं । न । भुजशिरसि । स्कन्धे ॥ अंस्यतेसमाहन्यते । अंससमाघाते । घञ् ॥ यद्वा । अमति अम्यते वा

भारादिना । अमगतौ । अमेः सन् ॥ पुं । विभागे ॥

अंसकूटः । पुं । ककुदि । वृषाङ्गे । कूडो ढाठ इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अंसेकूटः ॥

अंसलः । त्रि । मांसले । पुष्टे । बलवति॥ अंसोस्यास्ति । वत्सांसाभ्यां काम बले इति लच् ॥

अंहतिः । स्त्री । त्यागे । दाने ॥ हन्ति दुरितमनया । हन्तेरंहचे- त्यतिः ॥ रोगे ॥

अंहती । स्त्री । अंहतौ ॥ वह्वादित्वात् पक्षेङीष् ॥

अंहः । न । दुःखे ॥ स्वधर्मत्यागे । दुरिते ॥ अमति गच्छति प्रायश्चि- त्तादिना । अमगत्यादिषु । अमे- र्हुक्चेत्यसुन् हुगागमश्च॥ अम न्ति गच्छन्त्यधोनेनवा ॥ अन्हेरसुना सिद्धे अघेरसुनि अङ्घ इतिमा भू- दिति अमेर्हुक्चेतिसूत्रम् । तथा च । स्यान्मध्योपचतुर्थत्व मंहसोरं हसस्तथेति द्विरूपकोशः । एवञ्च । हत्तार्याःसिद्ध सङ्घैर्विदधतुघृणयः शीघ्रमङ्घो विघात मितिपाठोऽनु प्रास रसिकानांप्रामादिक इति व दन्ति॥

अकम् । न । पापे ॥ दुःखे ॥ नकम् ॥ कं सुखं तद्विरुद्धंवा ॥ नलोपोनञः ॥

अकचः । पुं । केतुग्रहे ॥ त्रि । केश- हीने ॥

अकनिष्ठगः । पुं । वुद्धमुनौ ॥

अकम्पनः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अकम्पितः । पुं । बौद्धगणाधिपवि- शेषे ॥ त्रि । कम्पशून्ये॥

अकरणिः । स्त्री । शापे । आक्रोशने ॥ यथा । अकरणि रिह भूयादप्रश- स्तस्यधातु रिति ॥ अकरणम् । आ- क्रोशेनञ्यनिः ॥

अकरा । स्त्री । आमलक्याम् ॥ त्रि । करशून्ये ॥ अकरः । अकरम् ॥

अकरुणः । त्रि । निर्दये ॥ नकरुणः ॥

अकर्कशः । त्रि । कोमले ॥

अकर्णः । त्रि । वधिरे ॥

अकर्त्ता । त्रि । अक्रिये। अव्यापारे । कर्तृत्व रहिते ॥ नकर्त्ता । नलोपो नञः ॥

अकर्मण्यः । त्रि । क्रियासुमन्दे । निक म्मा इति भाषा ॥

अकर्म । न । तूष्णीम्भावे ॥ मोक्षे ॥ न विद्यते कर्म यस्मिन् तत् ॥ त्रि । का- र्याक्षमे ॥

अकर्मी । त्रि । ब्रह्मविदि ॥ अकर्मअस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः । नकर्मी वा ॥ कर्मा नुष्ठा नरहित अवधूते ॥

यथा ॥ अनुतिष्ठन्तु कर्माणि परलोकयियासव:। सर्वलोकात्मक: कस्मादनुतिष्ठामिकिं कथमिति ॥

अकल्कन:। त्रि।) वीतदम्भे ॥
अकल्मष:। त्रि।)

अकस्मात्।। सहसार्थे। अतर्कितनिमित्तके॥ यथा। अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्य चुम्बति। पतिंनिर्दयमालिङ्ग्य हेतुरत्रभविष्यतीति॥

अकाम:। त्रि। बाह्यविषयकामनाशून्ये॥ नविद्यतेकामोऽस्य॥ यथा। दृष्टानुश्रविकावाह्या: कामायस्यन सन्त्यसौ। अकामस्तादृशस्त्वन्तुनिष्कामत्त्वेनसिध्यतीति॥

अकामकार:। पुं। यथेष्टानाचरणे॥ नकामकार:॥

अकामहत:। त्रि। आब्रह्मलोकानन्दादर्वाचीनेष्वानन्देषु वितृष्णे॥ कामेनहत: कामहत:। नकामहत:॥

अकाय:। त्रि। अशरीरे॥ लिङ्गशरीरवर्जिते॥ नविद्यते कायोयस्यस:॥

अकार:। पुं। अ अक्षरे। वर्णानां मध्ये भगवद्विभूतौ॥ अ वर्णनिर्देशे॥ वर्णात्कार:॥

अकाल:। पुं। कालाशुद्धौ॥ यथा। अनुराधर्क्षमारभ्यषोडशर्क्षेषु भास्कर:। यावच्चरतिवैतावदकालं मुनयो विदुरिति॥ असमये॥ त्रि। तद्विशिष्टे॥

अकालवृष्टि:। स्त्री। सहस्यादिषुवर्षणे॥ यथा। पौषादिचतुरो मासान्प्रोक्ता वृष्टिरकालजा। व्रतं याचादिकं तत्रवर्जयेत्सप्तवासरानिति॥

अकिञ्चन:। त्रि। दीने॥ नास्ति किञ्चन यस्य। मयूरव्यंसकादित्त्वात्समास:॥ निष्कामे॥

अकिञ्चनिमा। पुं। आकिञ्चन्ये॥ अकिञ्चनस्य भाव: इमनिच्॥

अकीर्त्तिकरम्। त्रि। कीर्त्त्यभावकरे। अपकीर्त्तिकरे॥ नकीर्त्तिकरम्॥

अकुप्यम्। न। स्वर्णरजतात्मकेधने॥ कुप्यादन्यत्॥

अकुलसंज्ञ:। त्रि। तिथि वारर्क्ष विशेषे॥ यथा। स्वात्यन्तकाश्विवसु पौष्णकरानुराधा दित्यध्रुवाणि विषमास्तिथयोऽकुला: स्यु:। सूर्येन्दुमन्दगुरवश्चेति॥

अकुशलम्। त्रि। अशोभने॥ नकुशलम्॥

अकूपार:। पुं। कूर्म्मराजे॥ समुद्रे॥ कुंपृथ्वीं पिपर्त्ति। पृपालनपूरणयो:। कर्म्मण्यण्। अन्येषा

अपीति दीर्घ:। नञ् समास:॥ उप लादौ॥ कमठे॥

अकूर्च:। पुं। बुद्धे॥ त्रि। कैतवहीने॥

अकूवार:। पुं। समुद्रे॥

अकृतम्। त्रि। निश्चये॥ मोक्षे॥ अवि हिते॥ कारणे॥ प्रमाणाविषये॥ स्वयमजनिते॥ नकृतम्॥ अनिष्पादिते॥ यथा। कालातीतन्तु यत्कुर्यादकृतन्तद्विनिर्दिशेदितिस्मृति:॥ स्त्री। प्रकृतिविशेषे॥ यथा ऽपांनिम्बदेशगमनादिलक्षणा प्रकृति: सानकेन चितकृता॥

अकृतक:। त्रि॥ स्वाभाविके॥ नकृतक:

अकृतज्ञ:। त्रि। उपकाराभिमानिनि। कृतघ्ने॥

अकृतबुद्धि:। त्रि। शास्त्राचार्योपदेशन्यायै रनुपजनितविवेकबुद्धौ॥ अकृतावुद्धिर्यस्य येनवा॥

अकृतात्मा। त्रि। यन्त्रादिभिरशोधितान्त:करणे॥ शास्त्रेणासंस्कृतान्त:करणे॥

अकृताभ्यागम:। पुं। दोषविशेषे। अकृतयो: पुण्यपापयोरकस्मातफलदातृत्वे॥

अकृत्रिम:। त्रि। अकरणजे। अजन्ये। सिद्धे॥

अकृषिमानन्द:। पुं। स्वरूपभूतानन्दाभिव्यञ्जके निदिध्यासने॥ अकृषिमश्वासावानन्दश्च॥ त्रि। कृषिमानन्दविरहिणि॥ अविद्यमान: कृषिमानन्दोऽस्य॥

अकृतस्त्ववित्। त्रि। अनात्माभिमानिनि॥ अकृतस्नं वेत्ति। विद ज्ञाने। क्विप्॥

अकृष्णकर्मा। त्रि। शिशिवदाने। अपापकर्मणि॥ अकृष्णं निष्पापत्वात् शुद्धंकर्मास्य॥

अकोट:। पुं। गुवाकवृक्षे। छटाफले॥

अकौशलम्। न। अकौशले॥

अक्का। स्त्री। मातरि। अनन्याम्। अम्बायाम्॥

अक्त:। त्रि। व्याप्ते॥ युक्ते॥ परिच्छिन्ने॥ अक्षेर्गतौक्त:। अक्तपरिमाणस्य वाचका इति भाष्यस्यकैयटेन तथा व्याख्यातत्वात्॥ अनक्ति अज्यते-वा। अंजूव्यक्त्यादौ। अंजिष्ठ घिभ्य: क्त:॥

अक्रतु:। त्रि। अकामे। दृष्टादृष्टवा ह्यविषयोपरतबुद्धौ॥

अक्रान्ता। स्त्री। वृहत्याम्॥ त्रि। अनाक्रान्ते॥

अक्रिय:। त्रि। श्रौतस्मार्तक्रियात्यागिनि॥ अव्यापारे। अकर्त्तरि॥ कुकर्मविशिष्टे॥

अक्रूरः । पुं । श्वफल्कतनये । गान्दिनीसुते ॥ चि । अकठिने । अनिष्ठुरे ॥ नक्रूरः ॥ क्रौर्यवान् क्रूरः सनेत्यक्रूरः । यद्वाक्रूरे इतिभावप्रधानो निर्देशः । नविद्यते क्रौर्यमस्येत्यक्रूरः॥

अक्रोधः । पुं । परैराक्रोशे ताडनेवा कृते सति प्राप्तो यःक्रोधस्तस्य तत्कालोपशमने ॥ चि । क्रोधरहिते ॥

अक्रोधनः । चि । क्रोधरहिते ॥

अक्लमः । चि । सततव्यापारेप्यश्रान्ते॥ अविद्यमानः क्लमोयस्यसः ॥

अक्षः । पुं । रथावयवे । चक्रे ॥ चक्रधारणदारुभेदे । नभ्ये ॥ ज्ञातार्थे ॥ व्यवहारे । आयव्ययचिन्तायाम् ॥ पाशके । येन द्यूतविद्यायामेजति ॥ रुद्राक्षे ॥ इंद्राक्षे ॥ विभीतकतरौ ॥ ज्ञाने ॥ आत्मनि ॥ रावणौ ॥ सर्पे ॥ शकटे ॥ षोडशमाषेषु । कर्षे ॥ जात्यन्धे ॥ गरुडे ॥ पलभायाम् ॥ यथा । चंद्राश्विनिघ्नापलभाह्वितावल क्षावधिः स्यादिहदक्षिणोक्ष इति ॥ न । सौवर्चले लवणे ॥ तुत्थे ॥ हृषीके ॥ अक्ष्णोति अक्षतिवा अक्ष्यतेवा ऽनेनाक्षवा अक्षूव्याप्तौ । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अश्नुते ऽर्थम् । अशूव्याप्तौ । अशेर्देवने इति सोक्षा ॥

अक्षकः । पुं । तिनिशे ॥ इतिरत्नमाला ॥

अक्षगणः । पुं ॥ श्रोत्रादीन्द्रियसङ्घाते ॥ अक्षाणांगणः ॥

अक्षचरणः । पुं ॥ अक्षपादे ॥

अक्षतम् ॥ न ॥ षण्डे ॥ पुं ० भू ० लाजेषु ॥ क्षणनम् ॥ क्षणुहिंसायाम् । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनाणलोपः । ।नक्षतं येषांते ॥ मुकुटस्त्वमरव्याख्यावसरे लाजाः पुंभूम्नि ते ऽक्षतमितिपठित्वा कर्मणिक्तः । क्षतंखण्डितम् । नक्षतमक्षतमितिविगृह्य नित्यंपुल्लिंगानित्यबहुवचनान्ताश्च लाजा अक्षतमितिव्याचख्यौ ॥ केचित्तु अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहुः ॥ पुं । यवे ॥ चि । अहिंसिते ॥ अव्रणे । अखण्डिते ॥

अक्षता । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ पुरुषसंसर्गरहितायां स्त्रियाम् ॥ नक्षता ॥

अक्षदर्शकः । पुं । प्राड्विवाके । धर्माध्यक्षे ॥ अक्षवाधके ॥ पश्यति । दृशिर्प्रेक्षणे । ण्वुल् । अक्षाणां व्यवहाराणांदर्शकः ॥

अक्षदृक् । पुं । व्यवहारस्यज्ञातरि । अक्षदर्शके ॥

अक्षदेवी । त्रि । द्यूतकृति । धूर्ते ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिवुक्रीडादौ । सुपीतिणिनिः ॥

अक्षद्यूः । पुं । अक्षदेविनि ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिवु० क्विप् । च्छोरि त्यूठ् ॥

अक्षधूर्त्तः । पुं । द्यूतकारे । कितवे ॥ अक्षेषुधूर्त्तः । सप्तमीशौण्डैरिति समासः ॥

अक्षधूर्त्तिलः । पुं । वृषे ॥ इति हारावली ॥

अक्षपादः । पुं । गौतमे । नैयायिके ॥

अक्षपीडा । स्त्री । यवतिक्ताख्यलतायाम् ॥

अक्षमः । त्रि । क्षमताशून्ये ॥ क्षमारहिते ॥

अक्षमा । स्त्री । ईर्ष्यायाम् । अक्षान्तौ ॥

अक्षमाला । स्त्री । अक्षसूत्रे । अकारादिक्षकारान्त वर्णमालायाम् ॥ अरुन्धत्याम् ॥ अक्षमाला वशिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजेतिवचनात् ॥ रुद्राक्षमालायाम् ॥

अक्षयः । पुं । अनन्ते । अक्षयकालाभिमानिनि ॥ त्रि । क्षयाभावे । क्षयरहिते ॥ अव्यये ॥ ब्रह्मनिष्ठे ॥ अः वासुदेवः तस्मिन् क्षयोनिवासो ऽस्य ॥

अक्षयकालः । पुं । अक्षयकालाभिमानिनि परमेश्वराख्यकाले ॥ अक्षयश्चासौकालश्च ॥

अक्षयतृतीया । स्त्री । वैशाखशुक्लतृतीयायाम् ॥ यथा । वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका । अक्षयासातिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता ॥ तस्यांदानादिकं पुण्यमक्षयं समुदाहृतमिति ॥ इयं सप्तद्युगाद्या ॥

अक्षया । स्त्री । रव्यादिवारैः सप्तम्यादितिथिषु ॥ यथा आमावै सोमवारेण रविवारेण सप्तमी । चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपिचाक्षया इतिभविष्यपुराणम् ॥ क्षयरहितायाम् ॥ नास्तिक्षयोयस्याः सा ॥

अक्षरम् । न । नक्षरतीतिव्युत्पत्त्या अविनाशिनि निर्विशेषे प्रणवाख्ये ब्रह्मणि कूटस्थेनित्ये आत्मनि ॥ यथा । क्षराद्विरुद्धधर्मत्वादक्षरं ब्रह्मभण्यते । कार्यकारणरूपन्तु नश्वरंक्षरमुच्यते ॥ यत्किञ्चिद्वस्तुलोकेस्मिन् वाचोगोचरतांगतम् । प्रमाणस्यचतत्सर्वमक्षरे प्रतिषिध्यते ॥ यद्प्रबोधात्कार्पण्यंयत्प्रबोधतः । तद-

क्षरं प्रवोद्दव्यं यथोक्तेश्वरवर्त्मनेति ॥ ईश्वरवर्त्मनेतिंशासितृत्वादि तटस्थ लक्षणद्वारेत्यर्थः ॥ अकारादिक्ष कारान्तवर्णे ॥ यथा। षाण्मासिके तुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः संजायतेयतः। धात्राक्षराणि सृष्टानिपत्रारूढा न्यतः पुरेति। तत् पञ्चविधं लिपिश ब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अपामार्गे॥ गगने ॥ मोक्षे। अपवर्गे॥ धर्मे॥ तपसि॥ अध्वरे ॥ अव्याकृताख्ये मूलका रणे॥ पुं। शङ्करे॥ अजे। विष्णौ॥ जीवे॥ नक्षरति। क्षरसञ्च लने। पचाद्यच्॥ यद्वा। अश्नुते। यशूव्याप्तौ। अशेः सरः॥ त्रि। अक्षरणीये। अच्युते॥

अक्षरचणः। पुं। लेखकोत्तमे॥ अक्षरैर्वित्तः। तेनवित्तश्चुञ्चुप्च- णपाविति चणप्॥

अक्षरचुञ्चुः। पुं। लेखकोत्तमे॥ अक्षरैर्वित्तः। तेनवित्तइतिचुञ्चुप्॥

अक्षरजननी। स्त्री। लेखन्याम्॥ प्रकृतौ॥ अक्षराणा मक्षरस्यवा- जननी॥

अक्षरजीवकः। पुं। लेखके॥ लेखके ऽक्षरपूर्वाः स्युस्तुणजीवकचुञ्चव इति हेमचन्द्रः॥

अक्षरजीविकः। पुं। कायस्थजातौ॥ अक्षरैर्जीविकायस्यसः॥ लेखकः स्याल्लिपिकरः कायस्थोऽक्षरजीवि कइतिहलायुधः। त्रि। अक्षरजी- विनि॥

अक्षरतूलिका। स्त्री। लेखन्याम्॥ अ क्षराणां तूलिका॥ इतिजटाधरः॥

अक्षरधीः। स्त्री। अक्षरंब्रह्मणिधीर्या भ्यः इतिव्युत्पत्त्या श्रुतिषु॥ त्रि। ब्रह्मनिष्ठे॥

अक्षरपङ्क्तिः। स्त्री। छन्दोभेदे॥ यथा। चेद्गगणान्तेगदययोगः। इन्ति रिह्नोक्तासाऽक्षरपङ्क्तिरिति॥

अक्षरमुखः। त्रि। काव्याचरिके। शिक्षिताक्षरे॥ इतिचिकाण्डशेषः॥

अक्षरविन्यासः। पुं। लिपौ॥ अक्ष राणांविन्यासः॥

अक्षरसमुद्भवः। पुं। अपौरुषेयत्वेन निरस्तसमस्ताशङ्के वेदे॥ अक्षरात्प- रमात्मनः समुद्भवः आविर्भावोय- स्यसः॥

अक्षवती। स्त्री। द्यूतक्रीडाविशेषे। चौपडइतिभाषा॥ अक्षाः पाशकाः सन्त्यस्याम्। मतुप्। लोकात्स्त्री त्वम्॥

अक्षवाटः। पुं। मल्लभूमौ। नियुद्ध- भुवि। अखाडा इतिभाषा॥

अक्षवित्। त्रि। व्यवहारज्ञे॥ द्यूतज्ञे॥

अक्षविवर्त्तः । पुं । द्यूतप्रभेदे ॥

अक्षसूत्रम् । न । जपमालायाम् ॥

अक्षाग्रकीलकः । पुं । अणौ । रथच क्राग्रस्थितकीले । अणी इति भाषा ॥ अक्षस्यनाभिक्षेप्यकाष्ठस्यान्ते बन्धार्थंकीलकः ॥

अक्षान्तिः । स्त्री । परोत्कर्षासहने । ईर्ष्यायाम् ॥ नक्षमणम् । क्षमूस हने । दिवादिः । अस्याषित्त्वात् क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घे नञ्‌समासः ॥

अक्षारलवणम् । न । अकृत्रिमे सैन्धवादौ ॥ यथा । गोक्षीरं गोघृतंचैव धान्यंमुद्गास्तिलायवाः । सामुद्रं सैन्धवंचैव अक्षारलवणंस्मृतमिति स्मृतिर्व्वारलतायाम् ॥

अक्षि । न । चक्षुषि ॥ अश्नुतेऽनेनवा ॥ अशूव्याप्तौ संघातेच । अशेर्नि- दितिक्सिः ॥ यद्वा । अक्षति । अक्षू- व्याप्तौ । इन् ॥

अक्षिकूटः । पुं । ईषिकायाम् । गजाक्षिपुटके ॥

अक्षिगतः । त्रि । द्वेष्ये ॥ इत्यमरः ॥ अक्षिगतएवखेदकृत् ॥

अक्षिभेषजम् । न । लोध्रे ॥

अक्षिविकूणितम् । न । अपाङ्गदृष्टौ । कटाक्षे ॥

अक्षीणः । त्रि । पूर्णे ॥ अदीने ॥ न- क्षीणः । यथा । अलब्ध्वानविषीदेत कालेकालेऽप्यनंक्वचित् । लब्ध्वान हृष्येदृतिमानुभयं दैवतन्त्रितम् ॥ इतिमत्वानदीनोयोवधूतोऽक्षीणउच्यतइति ॥

अक्षीबम् । न । वशिरे । सामुद्रलवणे ॥ पुं । शिग्रौ ॥ त्रि । अमत्ते ॥ न- क्षीवति अनेनवा अक्षीवयति- वा । क्षीवृमदे । पचाद्यच् ॥ अ- क्षणः ईः । अक्षींवातिवायति वा । वागतिगन्धनयोः ओवैशोषणेवा । आतोनुपेतिकः ॥

अक्षेशः । पुं । मनसि ॥ अक्षाणामीशः ॥

अक्षोटः । पुं । शैलोत्थपीलौ । कर्परा- ले । अखरोटइतिख्याते ॥ अक्षणो- ति । अक्षूव्याप्तौ संघातेच । बा- हुलकादोटः ॥ अक्षस्येवओटाः प- र्णान्यस्येतिवा ॥

अक्षोटकः । पुं । कर्परालवृक्षे । पर्वत- पीलौ ॥ यथा । अक्षोटकोऽपितद्वा- दसदृशः कफपित्तकृदिति ॥ अक्षो- टात्स्वार्थेकः ॥

अक्षोपकरणम् । न । द्यूतसाधने ॥

अक्षोभः । पुं । आलाने । शङ्कौ । ह स्तिबन्धनस्तम्भे ॥ त्रि । क्षोभरहिते ॥

अक्षोभ्यः । पुं । शिवे ॥ रागद्वेषादि

भिः शब्दादिविषयैरसुरैश्च नचो-भ्यते चोभंविचेपं व्यथांनप्राप्यते। सुभैहेंतुमक्षण्यन्ता दचोयदितिय तमत्ययः। त्रि। अप्रधृष्ये।

अक्षौहिणी। स्त्री। सेनाविशेषे। दृशानीकिन्याम्। सायथा। इभाः २१८७०। रथाः २१८७०। अश्वाः ६५६१०। पदातयः १०९३५०। उक्तञ्च। अक्षौहिण्या मित्यधिकैः सप्तत्याष्टभिःशतैः। संयुक्तानि सहस्राणि गजानामेकविंशतिः। एवमेव रथानान्तु संख्यानंकीर्त्तितंबुधैः। पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्शतानिदृशैव तु। संख्यातास्तुरंगास्तज्ज्ञैर्विना रथतुरंगमैः। तथाशतसहस्रंतु सहस्राणि नवैवतु। शतानित्रीणि चान्यानि पंचाशच्चपदातयः इति॥ समस्तसंख्ययातु। खद्वयस्वरवस्विंदुनैवै रक्षौहिणीमतेति। २१८७००। ऊहः समूहोस्त्यस्याः इनिः। अचाणामूहिनो। पूर्वपदादिति णत्वम्। अक्षादूहिन्यामिति वृद्धिः।

अक्ष्णम्। त्रि। अखण्डे। अश्नुते अशूव्याप्तौसंघातेच। कृत्यशूभ्यां क्स्नः। न। काले।

अक्षहृः। पुं। प्रियालवृक्षे। इतिराज.

निर्घण्टः॥

अखट्टिः। पुं। असद्व्यवहारे। इति त्रिकाण्डशेषः।

अखण्डम्। त्रि। पूर्णे। खण्डशून्ये। अनन्ते। नखण्डयते। खंडिभेदने। घञ्। नास्तिखण्डोऽस्यवा॥

अखण्डनः। पुं। काले। इति शब्दचन्द्रिका॥

अखण्डपरशुः। पुं। परशुरामे। नखण्डः अखण्डः केनाप्यखण्डितः परशुःकुठारोस्य।

अखातम्। पुं। न। देवखाते। अकृत्रिमजलाशये। खाताङ्गिन्नम्॥

अखिलम्। त्रि। विश्वस्मिन्। कृत्स्ने। नखिलमस्य।

अखिलाधारम्। त्रि। ब्रह्मणि। अखिलस्याकाशादिप्रपञ्चस्याधारमाश्रयस्तदितिविग्रहः। आश्रयशब्दः सृष्टिप्रलययोरप्युपलचणार्थः॥

अगः। पुं। पर्वते। वृक्षे। सरीसृपे। भानौ॥ नगच्छति। गमॢगतौ। अन्येभ्योपीति अन्येष्वपीतिवाडः॥ नगोऽप्राणिष्विति पाक्षिकोऽप्रकृतिभावः।

अगजः। त्रि। गिरिसम्भवे। न। शिलाजतुनि।

अगतिः। पुं। अनववोधे। अपरिज्ञा-

ने ॥

अगदः । पुं । औषधे ॥ त्रि । नीरुजि ॥ गदविरुद्धः । नगदोऽस्मादितिवा ॥

अगदङ्कारः । त्रि । चिकित्सके ॥ अगदमरोगंजन्तुंकरोति । कर्मण्यण् । कारेसत्यागदस्येतिमुम् ॥

अगदतन्त्रम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । अगदतन्त्रंनामसर्पकीटलूतावृश्चिकमूषिकादिदष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविषसंयोगविषोपहतोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

अगमः । पुं । वृक्षे ॥ नगच्छति । गम्लृगतौ । पचाद्यच् ॥

अगम्यः । त्रि । अज्ञेये ॥ गमनायोग्ये ॥ नगम्यः ॥

अगस्तिः । पुं । मुनिविशेषे ॥ विन्ध्याख्यम् अगमस्यतीत्यगस्तिः । अस्यतेः क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् । बाहुलकात्स्विर्वा । शकन्ध्वादिः ॥ वकद्रौ ॥ अगस्तिः पित्तकफजिच्चतुर्थकहरो-हिमः । रूक्षोवातकरस्तिक्तः प्रतिश्यायनिवारणः ॥

अगस्तिद्रुः । पुं । वकपुष्पवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अगस्त्यः । पुं । वकद्रौ ॥ मुनिभेदे । पुलस्त्यतनये ॥ अगं विन्ध्यं स्त्यायतिस्तभ्नाति । स्त्यमङ्घाते । आतोनु-

पसर्गेकः ॥

अगस्त्याश्रमः । पुं । अगस्त्यकुण्डइतिनाम्नाकाश्यांप्रसिद्धेस्थाने ॥ मलयाचलेवर्त्तमाने मुनिवासस्थाने ॥

अगस्तिकुसुमम् । न । मुनिद्रुमपुष्पे ॥ अगस्तिपुष्पशाके ॥ अस्यगुणायथा । अगस्तिकुसुमं शीतंचतुर्थकनिवारणम् । नक्तान्ध्यनाशनंतिक्तंकषायंकटुपाकिच ॥ पीनसश्लेष्मपित्तघ्नंवातघ्नंमुनिभिर्मतम् ॥ आगस्त्यंकुसुमं तथा मृदुफलंकेना हृतंजन्तुनाधन्यंचाद्यदिनं यदद्यमिलितंकस्यास्यमालोकितम् । स्विन्नंतक्रयुतंसहिंगुलवणं तप्तेघृतेपाचितंभोक्ता संततभाषितं प्रियतमेनाद्यापिसमप्रापितमिति ॥

अगाधम् । त्रि । अतलस्पर्शे । अतिगगम्भीरे ॥ दुर्बोधाशये ॥ न । श्वभ्रे ॥ नास्तिगाधः स्थितिरत्र । नञोऽस्त्यर्थानामिति बहुव्रीहिः ॥

अगाधजलः । पुं । ह्रदे ॥ त्रि । अतलस्पर्श जलविशिष्टे ॥ अगाधंजलंयत्र ॥

अगारम् । न । गृहे ॥ अगान्वृक्षान्ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

अगारदाही । त्रि । गृहदाहके ॥

अगुः । पुं । राहुग्रहे ॥ त्रि । किरणरहिते ॥

अगुरुः । न । जोङ्गके । सुगन्धिकाष्ठ

भेदे। अगर इति भाषा॥ अगुरु
ण्यंकटुस्त्वच्यंतिक्तं तीक्ष्णंचपित्तल
म्। लघुकर्णाक्षिरोगघ्नं शीत
वातकफमणुत्॥ अगुरुर्वापुंसीति
वोपालितः। शिंशपायाम्॥ का
लागुरुणि॥ त्रि। लघुनि॥ नगुरुर
स्मात्॥

अगूढगन्धम्। न। हिङ्गुनि॥ इतिरा
जनिर्घण्टः॥

अगोचरम्। त्रि। इन्द्रियजन्यप्रत्य
क्षाविषये॥

अगौकाः। पुं। शरभे॥ खगे॥ सिंहे
॥ त्रि। अद्रिवासिनि। अद्रिगे॥ अ
गः ओकोयस्यसः॥

अग्नायी। स्त्री। वह्निपत्न्याम्॥
अग्नेः स्त्रीत्यस्मिन्नर्थे वृषाक
प्यग्निकुसितेत्यादिसूत्रेणाग्निशब्द
स्यैकारादेशोङीपच॥ त्रेतायुगे॥

अग्निः। पुं। अङ्गयन्ति अग्र्यंजन्मप्रा
पयन्तीतिव्युत्पत्त्या हविःप्रक्षेपाधि
करणेषु गार्हपत्याहवनीयदक्षिणा
ग्निसभ्यावसथ्यौपासनाख्येषु षड
ग्निषु॥ पावके। वैश्वानरे॥ अस्य
गुणा यथा। रूपंनेत्रेन्द्रियंपाकःस
न्तापस्तीक्ष्णतास्मृता। वर्णोभ्राजि
ष्णुतामर्षः शौर्यमग्नेर्गुणाअमीति॥
षट्सुधूमाग्न्यादिषु॥ यथा। अर्क

निष्कासनार्थायक्रमाज्ज्ञेयाः षडग्न
यः। धूमाग्निश्चैवदीपाग्निर्मन्दाग्नि
र्मध्यमस्तथा॥ खराग्निश्च भडाग्नि
श्च तेषांवक्ष्यामि लक्षणम्॥ वि
ज्वालोयोधूमशिखो धूमाग्निःसउदा
हृतः॥ ससारमतिशुष्कं यन्मुष्टिम
ध्येसमेष्यति। तत्काष्ठं काष्ठमित्याहु
ः खदिरादिसमुद्भवम्॥ द्वाभ्यां
तस्यचतुर्थाभ्यां योग्निर्दीपाग्निरुच्य
ते। चतुरंशेन तेनैवमन्दाग्निः
परिकीर्त्तितः॥ अर्द्धीकृताभ्यांद्वा
भ्यांतुमध्यमाग्निरुदाहृतः। अर्द्धै
स्तैः पञ्चभिः प्रोक्तःखराग्निःसर्वक
र्मसु॥ मस्तकावधिपात्रस्य चतुर्दि
क्षुक्रमेणच। प्रसरंतियदाज्वालाः
सभडाग्निरुदीरितः॥ सार्द्धयामञ्च
यामञ्चयाममेकंमुहूर्त्तकम्। मुहूर्त्त
मात्रमित्येवमर्कार्थेवन्हयःस्मृताः इ
ति॥ चित्रकाख्यौषधौ॥ तृतीये॥
चतुष्कलेऽ॥ आदिगुरोः संज्ञायाम्॥
कृत्तिकानक्षत्रे॥ अङ्गति ऊर्द्ध्वंगच्छ
ति। अगिगतौ। अङ्गेर्नलोपश्चे
तिनिर्नलोपश्च॥ रक्तचित्रके॥ भल्ला
तके॥ निम्बूके॥ पित्ते॥ स्वर्णे॥

अग्निकः। पुं। इन्द्रगोपकीटे॥ इति
हेमचन्द्रः॥

अग्निकणः। पुं। स्फुलिङ्गे॥ अग्नेः

काणः ॥ इत्यमरः ॥

अग्निकारिका । स्त्री । अग्निकार्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अग्निकार्यम् । न । होमादौ हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने । अग्नीन्धने ॥ अग्नौसायंप्रातःसमिद्धोमानुष्ठाने ॥ अग्नावग्नेर्वाकार्य्यम् ॥

अग्निकाष्ठम् । न । अगुरुणि ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निकुक्कुटः । पुं । ज्वलदग्नितृणोल्कायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ अग्नेःकुक्कुटः ॥

अग्निक्रीडा । स्त्री । खधूपादित्यागे । हवाइ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

अग्निगर्भः । पुं । औषधविशेषे । अग्निनिर्यासे । अग्निजारे ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

अग्निगर्भा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अग्निचित् । पुं । साग्निके । अग्निचेतरि ॥ इत्यमरः । अग्निमचैषीत् । चिञ्चयने । अग्नौचेरिति क्विप् तुक् ॥

अग्निचित्या । स्त्री । अग्नेश्चयने ॥ चित्याग्निचित्ययोरितिभावेयप्रत्ययस्तुक्चनिपात्यते ॥

अग्निचूडा । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥

अग्निजः । पुं । भल्लातके । भिलावाख्ये ॥ अग्निजारवृक्षे ॥ त्रि । अग्नेर्जातमात्रे ॥

अग्निजातः । पुं ।
अग्निजारः । पुं ।
अग्निजालः । पुं । } औषधविशेषे । वडवाग्निमले । सिन्धुफले इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निजिह्वा । स्त्री । अग्नेर्ज्वालायाम् ॥ लाङ्गलीवृक्षे ॥ योगविशेषे ॥ यथा । सप्तषष्ठ्यादितिथयःसोमवारादिभिर्युताः । अग्निजिह्वाःसप्तयोगामङ्गलेष्वतिगर्हिताः इति ॥ काल्यादिसप्तसु ॥ यथा । कालीकपालीचमनोजवाचसुलोहितायाचसुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनीविश्वरुचीचदेवीलेलायमाना इतिसप्तजिह्वा इतिप्रथममुण्डकश्रुतिः ॥

अग्निज्वलिततेजनः । पुं । अग्निना दीप्तफलके । आयुधविशेषे ॥

अग्निज्वाला । स्त्री । वह्निशिखायाम् ॥ धातृपुष्पिकायाम् ॥ लाङ्गलिक्यौषधौ ॥ अग्नेरिवज्वालाऽस्याः । अग्नेर्ज्वालेववर्णा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

अग्निदमनी । स्त्री । क्षुपविशेषे । बहुकण्टकायाम् । गुच्छफलायाम्

अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिष्मतीवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निदेवा । स्त्री । कृत्तिकानक्षत्रे ॥ इ

ति हेमचन्द्रः ॥

अग्निध्वजः । पुं । मरुदाहे । धूमे । धूंवां इति भाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निनिर्यासः । पुं । अग्निजारवृक्षे ॥

अग्निपर्णी । स्त्री । अग्निवर्ती अगिया इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥

अग्निपुराणम् । न । आग्नेये ॥ तत्र श्लोकसंख्या यथा । षोडशैवसहस्राणिपुराणंचाग्निसंज्ञितमिति ॥

अग्निभम् । न । स्वर्णे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥

अग्निभूः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ पुराकिल तारकोपप्लुतदेवरक्षार्थंशिवेनाग्निरूपंस्ववीजंवन्हिमुखेक्षिप्तंतेनाग्निनाकृत्तिकासुक्षिप्तंताश्चदैवागतगर्भसत्रपाः शरवणं प्रविश्यप्रसूताः तेनाग्निभूरितिसर्वानन्दः ॥ न । जले ॥ त्रि । अग्निजाते ॥ अग्नेर्भवति । भू । क्विप् ॥

अग्निभूतिः । पुं । बौद्धभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अग्निमणिः । पुं । सूर्यकान्ते ॥ इति जटाधरः ॥

अग्निमन्थः । पुं । श्रीपर्णे । गणिकारिकायाम् । अरणीतिख्याते ॥ अग्निमन्थः श्वयथुहृद्वीर्योष्णः कफवातहृत । पाण्डुनुत् कटुकस्तिक्तस्तुवरोमधुरोग्निदः ॥ अग्निमन्थकुसुमशाकस्तु । अग्निमन्थभववालमुनीता ससगाचमुद्रकेसुसाधिता । तक्रतप्तघृतयुक्तपाचितार्धहिंगुनाजनितवासवासिता ॥ अग्निमन्थोथहृद्यश्चित्रिदोषशमनः सरः । आध्मानच्छर्दिहाशोथचक्षूरोगविषापहः ॥

अग्निमथ्नाति । मन्थविलोडने । कर्मण्यण् ॥ जयपर्णे ॥

अग्निमुखः । पुं । देवे ॥ विप्रे ॥ चित्रके ॥ अग्निर्मुखंयस्य ॥ न । वन्हेर्वक्रेषुपञ्चसु ॥

अग्निमुखी । स्त्री । भल्लातके । भिलावाइतिख्याते ॥ लाङ्गलिकायाम् ॥ अग्निरिवमुखमस्याः । गौरादिः ॥

अग्नियन्त्रम् । न । अगन्यस्त्रविशेषे । तोप बन्दूक अगन गन इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निरक्षणम् । न । अगन्याधाने ॥ अग्निपालने ॥ अग्नेः रक्षणम् ॥

अग्निरजाः । पुं । इन्द्रगोपाभिधेकीटे ॥

अग्निरुहा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् ॥

अग्निवल्लभः । पुं । राले ॥ सालवृक्षे ॥

अग्निवाहः । पुं । छागे ॥ अग्नेर्वाहः ॥ धूमे ॥

अग्निवित् । पुं । अग्निचिति । अग्निहोत्रिणि ॥

अग्निबीजम् । न ।
अग्निवीर्यम् । न । स्वर्णे ॥

अग्निव्रतम् । न । भूभुजोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यंस्यात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतमिति ॥

अग्निशरणम् । न । दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्यशालायाम् ॥ अग्नीनांशरणम् ॥

अग्निशाला । स्त्री । अग्निशरणे ॥ अग्नीनांशाला ॥

अग्निशिखम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ अग्नेरिवशिखाकेसरोऽस्य॥ स्वर्णे ॥ पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥ दीपे ॥ वाणे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अग्निशिखा । स्त्री । लाङ्गलिक्याख्यौषधौ ॥ अग्नेरिवशिखायस्याः ॥ विशल्यायाम् । शाकभेदे ॥ अग्नेरिवशिखासन्तापोयस्याः ॥ ज्वालायाम् ॥

अग्निशेखरम् । न । कुङ्कुमे ॥

अग्निष्टुत् । पुं । अग्निष्टोमस्यविकृतिरूपे क्रतुविशेषे । अग्निःस्तूयतेऽस्मिन् क्रतुविशेषे । ष्टुञ्स्तुतौ । सम्पदादित्वादधिकरणे क्विप् । अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमा इति षः ॥

अग्निष्टोमः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ अग्नीनांस्तोमः । अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमादितिषः ॥ अग्निष्टोमार्थग्रन्थे ॥

अग्निष्ठः । पुं । लोहमयेतण्डुलादिभर्जनपात्रे ॥

अग्निष्वात्ताः । पुं । दिव्यपितृभेदे ॥ यथा । अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीच्यालोकविश्रुताः इति॥ अपिच । अग्निष्वात्तादयोलोके पितरश्चिरवासिनः इति । चिरलोकपितरइत्यर्थः ॥ अग्निनास्पृष्टा यथास्यादेवमात्ताः भक्षिताः श्रौतस्मार्त्ताग्नि दग्धाइत्यर्थः । एवञ्चात्रमूर्धन्यादेशोनयुक्तः । मन्वादिस्मृतिषु मूर्धन्यषकारवानेवपाठः । नित्यवहुवचनान्तोयमितिकेचित् ॥

अग्निहोत्रम् । न । यज्ञभेदे । अग्न्याधाने ॥ सायंप्रातःकालयोर्नियमेनानुष्ठेयेकर्मविशेषे ॥ अग्नयेहोत्रमत्रेतिवहुव्रीहिः ॥ पुं । अग्नौ ॥ हविषि ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

अग्निहोत्रहवणी । स्त्री । यज्ञाङ्गभूते निर्वापसाधने काष्ठपात्रविशेषे ॥

अग्निहोत्री । पुं । अग्निहोत्रयुक्ते । अग्निचिति ॥ अग्निहोत्रमस्यास्ति । अतइनिठनाविति निः । -येनर्चिषिजुहोत्यग्नौव्यङ्गारिणिचमानवः । मन्दाग्निरामयावीचदरिद्रश्चसजायते ॥

अग्नीत् । पुं । ऋत्विग्भेदे ॥ अग्नि मिन्धे । ञिइन्धीदीप्तौ । क्विप् । न लोपः ॥ यज्ञमण्डपभेदे ॥

अग्नीध्रः । पुं । धनदारावरणीये ऋ त्विग्विशेषे ॥ तस्यकर्म । अरत्तणम् ॥ अग्निविशेषे ॥

अग्नीध्रा । स्त्री । अग्निकार्य्ये । हविर्दा नादिपूर्वकाग्निज्वालने ॥

अग्नीध्रीयः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अग्नीन्धनम् । न । अग्निकार्ये ॥ अग्नौ इन्धनम् ॥

अग्नीषोमीयम् । न । अग्नीषोम्येह विषि ॥ अग्नीषोमौदेवतेअस्य। द्या वापृथिवीसुनासीरेत्यादिनाछः ॥

अग्नीषोम्यम् । न । हविर्विशेषे ॥ अ ग्नीषोमौदेवते अस्य । द्यावापृथि वीत्यचस्यचकारात्यत् ॥

अग्न्याधानम् । न । श्रौताग्निसंस्कृ तौ । अग्निहोत्रे । अग्निरक्षणे ॥ अग्नेः आधानम् । अग्निहोत्रमि- त्यर्थः ॥

अग्न्याधेयम् । न । आहवनीयादग्न्यु त्पादकेकर्मणि ॥

अग्न्यालयः । पुं । अग्न्याधारकुण्डे ॥ अग्नेःआलयः ॥

अग्न्युत्पातः । पुं । उल्कापातादिदिव्य वैकृते आकाशादिष्वग्नि विकारे । उपाहिते ॥ अग्नेरुत्पातनमुत्पातो वैकृतम् ॥ अग्निनिष्ठोत्पाते ॥ म- न्त्रादिनाग्नेर्दाह शक्तिनिवारणे इ- त्यर्थः ॥

अग्रम् । न । पुरस्तात् ॥ उपरि ॥ पल परिमाणे ॥ आलम्बने ॥ समूहे ॥ वृ क्षादिशिरसि । प्रान्ते ॥ भिक्षावि- शेषे । ग्रासचतुष्टये ॥ ग्रासप्रमाणा भिक्षास्यादग्रं ग्रासचतुष्टयमि ति स्मृतेः । त्रि । अधिके ॥ प्रथमे ॥ प्र धाने ॥ अग्यते अगतिवा । अगकुटि लायांगतौ । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु ॥

अग्रकाण्डः । पुं । स्तोमवल्ल्याम् । का ण्डीरे ॥

अग्रगः । त्रि । सेवके । अग्रेसरे ॥ अग्रेग च्छति । गम्लृगतौ । अन्यत्रापी तिडः ॥

अग्रगण्यः । त्रि । अग्रेगणनीये ॥ यथा । गमनभ्वनयाने यद्भवानग्रगण्य इतिमहानाटकम् ॥

अग्रगामी । त्रि । अग्रगे । अग्रेसरे ॥

अग्रजः । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि ॥ ब्राह्मणे ॥ त्रि । पूर्वजाते ॥ अग्रेजातः सप्तम्यां जनेर्डः ॥

अग्रजङ्घा ॥ स्त्री । जङ्घाग्रभागे । प्रतिजङ्घायाम् ॥

अग्रजन्मा । पुं । द्विजे ॥ ज्येष्ठभ्रातरि ॥

अग्रमांसम्। न। हृदयान्तर्गतमांसभेदे। मुक्तायाम्॥ अग्रं मुख्यंमांसम्॥ उदरमध्यवर्त्तिमांसवर्धनरूपरोगविशेषे॥

अग्रयाणम्। न। प्रथमे॥ नासीरे। सेनाविशेषे॥

अग्रयायी। त्रि। अग्रेसरे॥

अग्रलोहिता। स्त्री। चिल्लीशाके॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अग्रसन्धानी। स्त्री। यमपञ्जिकायाम्। जीवानांशुभाशुभकर्मलिखितयमस्यपुस्तके॥

अग्रसरः। त्रि। अग्रगामिनि॥ अग्रेसरति। बाहुलकाट्टः॥ पुरोगामितोग्रेषुसर्त्तेरितिटोवा॥

अग्रहः। पुं। वानप्रस्थे॥

अग्रहायणः। पुं। मार्गमासे। मार्गशीर्षे॥

अग्रायणीयम्। न। वादस्यभेदे॥

अग्राह्यः। त्रि। परमेश्वरे॥ इन्द्रियाऽविषये॥ नग्राह्यः॥ गृहआयो ग्ये॥ यथा। अग्राह्यं शिवनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलम्। सालग्रामशिलास्पर्शात्सर्वंयातिपवित्रतामिति॥

अग्रिमः। त्रि। ज्येष्ठे॥ उत्तमे॥ अग्रेजातः। तत्रभवोवा। अग्रादिपश्चाड्डिमच्॥

अग्राख्यि॥ अग्रेआदौजन्मास्य॥

अग्रजातः। पुं। विप्रे॥ त्रि। पूर्वजाते॥ अग्रेजातः॥

अग्रजातिः। पुं। ब्राह्मणे॥ अग्रेजातिर्जन्मास्य॥

अग्रणीः। त्रि। अग्रिमे। उत्तमे॥ अग्रं नयति। णीञ्प्रापणे। सत्सूद्विषेतिक्विप्। अग्रग्रामाभ्यामितिणत्वम्॥ विष्णौ॥ सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यःपूज्यश्चनित्यशः इतिमोक्षधर्मः॥ अग्रमुत्कृष्टंनिरस्तसकलदुःखानुषङ्गंपरमानन्दस्वरूपं पदंस्थानंनयतिमुमुक्षूनितितथा॥

अग्रतः। अ। प्रथमे॥ पुरोऽर्थे॥ यथा। अग्रतश्चतुरोवेदाइति॥ अग्रेइति। आद्यादित्वात्तसिः॥ अग्रे॥

अग्रतःसरः। त्रि। अग्रगामिनि। पुरोगे॥ अग्रतःसरति। सृगतौ। पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः॥

अग्रदानी। पुं। आग्रहारिके। प्रेतसंप्रदानकषडङ्गतिलादि द्रव्यग्राहिणि पतितब्राह्मणे॥ यथा। लोभीविप्रश्चशूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान्। ग्रहणेमृतदानानामग्रदानी बभूवस इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥

अग्रपर्णी। स्त्री। गौडभाषायामाल्कुशीतिप्रसिद्धौषधौ। अजलोमाख्यवृक्षे॥

अग्रिमा । स्त्री । लवलीफले । लोना इतिगौडप्रसिद्धफलवृक्षे ।

अग्रियः । पुं । ज्येष्ठसोदरे । त्रि । प्रधाने । इत्यमरः । अग्रेभवः । घः ।

अग्रीयः । त्रि । अग्रियार्थे । अग्रेभवः । छप्रत्ययः ।

अग्रे । । प्रधाने । विभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः ।

अग्रेगूः । पुं । अग्रगे । अग्रेगच्छति । गमऌगतौ । क्विप् । ऊङ्गमादीनामित्यूङ् । अनुनासिकलोपश्च । अग्रेग्वौ अग्रेग्वः इत्यादिवोध्यम् ।

अग्रेदिधिषूः । पुं । पुनर्भूभर्त्तरि । प्रधानपुनर्भूभार्ये । अग्रेप्रधानंदिधिषूर्यस्य । अग्रेइतिविभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नकप् ।

ग्रेदिधिषूः । स्त्री । ज्येष्ठायांसोदरभगिन्यामनूढायां याकनिष्ठा विवाह्यते दीयतेतस्याम् । उक्तञ्चलोकाचिणा । ज्येष्ठायांयद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । साचाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वा तुदिधिषुःस्मृतेति ।

अग्रेवणम् । न । वनस्याग्रभागे । वनस्याग्रे । राजदन्तादिषु निपातनात्सप्तम्याअलुक् । वनंपुरगेतिणत्वम् ।

अग्रेसरः । त्रि । अग्रगे । पुरोगमे । अग्रमग्रेणाग्रे वासरति । सृगतौ । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः अग्रेइति एदन्तत्वंनिपातनात् ।

अग्रेसरिकः । त्रि । अग्रगामिनि ।

अग्र्यः । त्रि । अग्रिमे । प्रधाने । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि । प्रतिष्ठिते । अग्रे भवः । अग्राद्यत् । अग्रेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् । अग्रइववा । शाखादिभ्योयः ।

अघम् । न । व्यसने । दुःखे । दुरिते । पापे । अपराधे । त्रि । तद्वति । पापाचरणे । अंघतेगच्छतिदानादिना । अघिगतौ । पचाद्यच् । आगमशास्त्रस्या ऽनित्यत्वान्ननुम् । अङ्घतेऽनेनवा । अघंविद्यते ऽस्यअर्शआद्यच् ।

अघमर्षणम् । त्रि । पापनाशिमन्त्रविशेषे । सर्वेनसामपध्वंसिनिजप्ये । अघंमर्षति । मृषुसहने । सहनमभिभवः । यद्वा । मृष्यति । ल्युट् । स्त्रियांटित्वान्ङीप् ।

अघमारः । पुं । यमे । अघेनपापविशेषेणअत्युग्रेण अकाले मारयतिइतिअघमारः अजन्तः ।

अघायुः । त्रि । पापजीवने ।

अघोरः । पुं । गिरिशे । त्रि । अभयानके ।

अघोरा । स्त्री । भाद्रकृष्णचतुर्दश्याम् ।

यथा । भाद्रमास्यसितेपक्षेअघोराख्याचतुर्दशी । तस्यामाराधितः स्थाणुर्नयेच्छिवपुरंध्रुवमितिस्मृतिः ॥

अघोः । त । सम्बोधने ॥

अघन्यः । पुं । प्रजापतौ ॥ अघन्यादिस्वात्हन्तेर्यक्अडागमउपधालोपस्र ॥ हन्तुमशक्यो ऽघ्न्यःपर्वतइतिवेदभाष्यम् ॥

अघन्या । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ नहन्यतेनहन्ति वादातारम् । अघन्याद यश्चेतिसाधुः ॥

अङ्कः । पुं । रूपकभेदे ॥ चिन्हे ॥ आजौ ॥ भूषणे ॥ कुक्षभूषायाम ॥ रूपके ॥ अंशे ॥ अन्तिके ॥ उत्सङ्गे ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ अगे ॥ कटिप्रदेशे ॥ नाटकादिपरिच्छेदे ॥ एकादिरेखायाम् ॥ अपराधे ॥ नवसु ॥ नवमाङ्के ॥ अङ्क्यतेऽनेन । अकिलक्षणे । हलश्चेतिघञ् ॥

अङ्कतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वन्हौ ॥ वेधसि ॥ वायौ ॥ अञ्चति । अञ्चुगतौ । अञ्चे.केतिच्यतिःकस्यान्तादेशः ॥

अङ्कनम् । न । संख्यासंस्थाने ॥ चिह्नयुक्तीकरणे । आंकनादृतिख्याते ॥

अङ्कपालिका । स्त्री । आश्लेषे । आलिङ्गने ॥

अङ्कपाली । स्त्री । परीरम्भे ॥ धात्र्या म् ॥ वेदिकायाम् ॥ इतिमेदिनी ॥ कोटयामितिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कलोड्यः । पुं । चिञ्चोटके । चेचकोइतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्कः । न । चिन्हे ॥ शरीरे ॥ अञ्चति । अञ्चुगतिपूजनयोः । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यःकुश्चेत्यसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कसी । अङ्कांसि ॥

अङ्कितः । चि । चिन्हिते । लाञ्छिते ॥ इतिव्याडिः ॥

अङ्किनी । स्त्री । अङ्कानांसमूहे ॥ खलादिस्त्वादिनिः ॥

अङ्की । स्त्री । मृदङ्गभेदे । अङ्क्ये ॥

अङ्कुरः । पुं । रुधिरे ॥ लोम्नि ॥ सलिले ॥ अभिनवोद्भिदि ॥ अङ्क्यते । अकिलक्षणे । मन्दिवाशिमथीच्युरच् ॥

अङ्कुरितः । चि । उदयति ॥

अङ्कुशः । पुं । न । शृण्याम् ॥ वाधायाम् । अङ्क्यतेऽनेन । अकि । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशेति निपातनादुशच् ॥

अङ्कुशदुर्दुरः । पुं । गम्भीरवेदिनि ॥

अङ्कुशी । स्त्री । फलाद्याहृतिसाधने ॥ बौद्धमातरि । जिनानांचतुर्विंशति शासनदेव्यन्तर्गतदेवी विशेषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कूरः । पुं । अङ्कुरे । अभिनवोद्भिदि ॥ अंक्यते । अकिलचणे । खर्ज्जूरादित्वादूरः ॥

अङ्कोटः । पुं । निकोचके । अङ्कोले । टेराइतिख्यातवृक्षे ॥ अङ्कोटकःकटुस्तीक्ष्णःस्निग्धोष्णस्तुवरोलघुः । रेचनःकृमिशूलामशोथग्रहविषापहः ॥ विसर्प कफपित्तास्रमूषकस्वविषापहः । तत्फलंशीतलंस्वादुश्लेष्मघ्नंबृंहणंगुरु ॥ वल्यंविरेचनंवातपित्तदाहचयास्रजित् ॥ अङ्क्यते । अकिलचणे । वाहुलकादोटः ॥

अङ्कोठः । पुं । अङ्कोटे । टेराइतिख्यातवृक्षे । आकोडइतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥ अङ्क्यतेवाहुलकादोठः ॥

अङ्कोलः । पुं । अङ्कोटवृक्षे ॥

अङ्कोलिका । स्त्री । आलिङ्गने ॥ इति शब्दमाला ॥

अङ्कोल्लसारः । पुं । । स्थावरविषप्रभेदे द्रुमान्तरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्क्यः । पुं । मृदङ्गभेदे ॥ यथा । सार्द्धतालचयायाम श्चतुर्दशाङ्गुलाननः । हरीतक्याकृतिर्यःस्यादङ्क्योऽङ्कसञ्ज्ञिवाद्यतेइतिभरतः ॥ अपिच । हरीतक्याकृतिस्त्वंक्योयवमध्यस्तथोर्द्धकः । आलिङ्ग्यश्चैव गोपुच्छोमध्यदक्षिणवामगाः ॥

अङ्ग । । सम्बोधने ॥ अङ्गति । अगिगतौ । पचाद्यच् । हर्षे ॥ सङ्गमे ॥ असूयायाम् ॥ पुनरर्थे ॥ अङ्गनम् । घञ् । मूर्खोपिनावमन्तव्यः किमङ्गविद्वान् ॥

अङ्गम् । न । काये । गात्रे ॥ अवयवे । प्रतीके ॥ उपाये ॥ श्रुतेःशिक्षादिषट्सु ॥ यथा । शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तंछंदएवच । ज्योतिषञ्चषडङ्गानिकथितानिमनीषिभिः ॥ मनसि ॥ यथा । हिरण्यगर्भाङ्गभुवंमुनिंहरिरितिमाघः ॥ क्लीवैकत्वेतु अप्रधाने ॥ तल्लक्षणंयथा । तदीयप्रधानफलजनकव्यापारजनकत्वेसतितदीयप्रधानफलाजनकत्वमङ्गत्वम् ॥ पुंभूम्नि । नीवृति ॥ यथा । वैद्यनाथंसमारभ्यभुवनेशान्तगंशिवे । तावदङ्गाभिधोदेशोयात्रायांनहिदुष्यतीति ॥ अङ्गाःक्षत्रियविशेषाःतेषांनिवासोजनपदःअङ्गाः । तस्यनिवासइत्यणोजनपदेलुपलुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने । त्रि । अङ्गवति ॥ अन्तिके ॥ अङ्ग्यते ज्ञायतेऽनेन । अगिगतौ । घञ् ॥ अङ्गति । अच् ॥ सम्पादके ॥ षट्सु ॥ लग्ने ॥

अङ्गग्रहः । पुं । गात्रवेदनायाम् ॥ इति वैद्यकम् ॥

अङ्गजः । पुं । अनङ्गे ॥ केशे ॥ पुत्रे ॥ गदे ॥ न । रुधिरे ॥ मले ॥ अङ्गात्

अङ्गेभ्योवा जातः । जनी । डः ॥ कन्यायामङ्गजामता ॥ त्रि । कायजे॥

अङ्गणम् । न । अङ्गने ॥ पृषोदरादित्वा साम्वम् ॥ अङ्गत्यच । अगि । ल्युट् । अमादेशस्यबाहुलकात्सत्वमित्येके॥

अङ्गतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वह्नौ वेधसि ॥ विष्णौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अङ्गदः । पुं । वालिवानरपुत्रे॥ न । केयूरे ॥ त्रि । अङ्गदातरि॥ अङ्गंदय तेद्दायति द्यतिवा । दोङ्रक्षणे दैप् शोधनेदो अवखण्डनेवा । आतोनुपेतिकः ॥

अङ्गदा । स्त्री । याम्यदिग्दन्तिहस्तिन्याम् ॥

अङ्गनम् । न । प्राङ्गणे ॥ याने ॥ अङ्गत्यच । अगिगतौ । करणेप्यधिकरणेल्युट् ॥

अङ्गना । स्त्री । कामिन्याम् ॥ प्रशस्तान्यङ्गान्यस्याः । अङ्गात्कल्याणइतिनः ॥ सार्वभौमस्योत्तरदिग्गजस्ययोषिति॥ अङ्गति । अगिगतौ । युच्॥

अङ्गनाप्रियः । पुं । अशोकपादपे ॥

अङ्गपः । पुं । लग्नेशे॥

अङ्गपालिः । पुं । आलिङ्गने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अङ्गभूः । पुं । पुत्रे ॥ स्मरे ॥

अङ्गमर्दः । पुं । अङ्गसंवाहके । नापितादौ ॥

अङ्गमर्दकः । पुं । अङ्गमर्दे । अङ्गमर्दिनि ॥

अङ्गमेजयत्वम् । न । अङ्गकम्पने ॥ आसनस्थैर्य्यविघाते ॥ सर्वाङ्गाणांवेपथौ । आसनमनसोःस्थैर्यस्यबाधके ॥

अङ्गरक्तः । पुं । मुण्डारोचन्याम् । पिकारोहके ॥ त्रि । रञ्जिते ॥

अङ्गरक्षणी । स्त्री । आयस्याम् । जालिकायाम् । लोहिकासंज्ञावाइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

अङ्गरागः । पुं । चन्दनाद्यैरङ्गलेपे । विलेपने ॥ अङ्गेषुरागः ॥

अङ्गराट् । पुं । अङ्गदेशाधिपे । कर्णे॥

अङ्गलक्ष्मीः । स्त्री । देहकान्तौ ॥

अङ्गलोद्यः । पुं । चिस्फोटतृणे ॥

अङ्गवः । पुं । शुष्कफले । वाने ॥

अङ्गविकृतिः । पुं । अपस्माररोगे ॥ अङ्गविकारे ॥

अङ्गविक्षेपः । पुं । अङ्गुल्यादङ्गचालनरूपेनृत्ये । अङ्गविक्षेपणे । अङ्गहारे ॥ अङ्गानांविक्षेपोयत्र ॥

अङ्गवैकृतम् । न । अङ्गविकारे । इङ्गिते॥

अङ्गः । न । पश्चिमे ॥ अज्यते । अञ्जू व्यक्त्यादौ । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः

कुचेष्ट्यसुन्। कवर्गस्यान्तादेशः। अङ्गसी अङ्गांसि॥

अङ्गसंस्कारः। पुं। परिकर्म्मणि। शरीरशोभाजनककर्मणिस्नानादौ॥ अङ्गं संस्क्रियतेऽनेन। सम्पूर्वात्करोतेर्घञ्॥

अङ्गहारः। पुं। अङ्गविक्षेपे। अङ्गुल्यादिविन्यासभिदि। अङ्गानांस्थानात् स्थानान्तरेनयने। अङ्गस्यहरणम्। हृञ् हरणे। घञ्॥

अङ्गहारिः। पुं। अङ्गहारे॥ इतिभरतधृतोहड्डचन्द्रः॥

अङ्गहीनः। त्रि। व्यङ्गे। काणादौ॥ अङ्गेन अङ्गाभ्यां अङ्गैर्वा हीनः॥

अङ्गारः। पुं। महीसुते। हितावल्याम्॥ पुं। न। अलाते। निर्धूमाग्निपिण्डे॥ अङ्गति। अगिगतौ। अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन्॥ अङ्गमिवर्त्तिवा। ऋगतौ। कर्मण्यण्॥

अङ्गारकः। पुं। कुजे। भौमे॥ अङ्गानिदृंयर्त्तिपीनत्वात्। ऋगतौ॥ कर्मण्यण्। संज्ञायांकन्॥यद्वा। अङ्गारइवरक्तवर्णत्वात्। इवेप्रतिकृताविति कन्॥ उल्मुकांशे॥ कुरुण्टके॥ भृङ्गराजे॥

अङ्गारकतैलम्। न। स्वनामख्यातपक्वतैलविशेषे॥ तस्यपाकप्रकारोयथा।

मूर्वालाक्षाहरिद्रेद्वे मञ्जिष्ठासेन्द्रवारुणी। बृहतीसैन्धवंकुष्ठं रास्नामांसीशतावरी। आरनालाढकेनैवतैलप्रस्थंविपाचयेत्। तैलमङ्गारकंनाम सर्वज्वरविमोक्षणमितिसुखबोधः॥

अङ्गारकमणिः। पुं। प्रवाले॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अङ्गारकर्कटी। स्त्री। अंगाकडी बाटी लिट्टी इत्यादि प्रसिद्धिंगतायाम्॥ यथा। शुष्कगोधूमचूर्णन्तुसाम्बुगाढं विमर्दयेत्। विधायवटकाकारंनिर्धूमेमैशनैःपचेत्॥ अङ्गारकर्कटीहृद्या हंहणीशुक्रलालघुः। दीपनीकफकृद्वल्यापीनसश्वासकासजित्॥

अङ्गारकुष्ठकः। पुं। हितावल्याम्। कुष्ठे॥

अङ्गारधानिका। स्त्री। हसन्त्याम्। स्वार्थेकन्॥

अङ्गारधानी। स्त्री। अङ्गारधारिण्याम्। हसन्त्याम्॥ अङ्गाराधीयन्तेऽस्याम्। डुधाञ्धारणपोषणयोः। ल्युट्। ङीप्॥

अङ्गारधारिणी। स्त्री। अङ्गारधान्याम्। अङ्गाराणांधारिणी॥

अङ्गारपरिपाचितम्। न। शूलादिना पक्वमांसे॥ अङ्गारेषुपरितःपाचितम्॥ त्रि। अङ्गारपक्वे॥

अङ्गारपर्णः । पुं । चित्ररथाख्येगंधर्व्वे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

अङ्गारपुष्पः । पुं । जीवपुत्रद्रुमे ॥ इति रत्नमाला ॥

अङ्गारमञ्जरी । स्त्री ।
अङ्गारमञ्जी । स्त्री । } करञ्जभेदे ॥

अङ्गारवल्लरी । स्त्री । करञ्जभेदे ॥ अङ्गारवर्णपर्णावल्लरी ॥ भार्ग्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥

अङ्गारवल्ली । स्त्री ॥ महाकरञ्जे ॥ भार्ग्याम् ॥ अङ्गारवतवल्लीअस्याः । समासान्तविधेरनित्यत्वात् । नकप् ॥

अङ्गारशकटी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ अङ्गाराणांशकटी ॥

अङ्गारिः । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ इतिजटाधरः ॥

अङ्गारिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे ॥ किंशुककोरके ॥ इतिमेदिनी ॥

अङ्गारिणी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ भास्करत्यक्तदिशि ॥

अङ्गारितम् । त्रि । दग्धे ॥ अङ्गाराणि सञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥ न । पलाशकलिकोद्गमे ॥

अङ्गारिता । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ लतामान्ये ॥ नदीभेदे ॥

अङ्गार्य्या । स्त्री । अङ्गाराणांसमूहे ॥ पाशादिभ्योयः ॥

अङ्गावबद्धम् । न । अङ्गाश्रितोपासने ॥ अङ्गे अङ्गेषुवाअवबद्धम् ॥ त्रि । अङ्गबद्धे ॥

अङ्गिका । स्त्री । कञ्चुके । आंगी इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्गी । त्रि । प्रधाने । मुख्ये ॥ अवयविनि ॥

अङ्गिराः । पुं । मुनिभेदे ॥ बृहस्पतौ ॥ अङ्गिरआङ्गिरसयोरभेदोपचारात् ॥ प्रभवादिषुषष्ठे वर्षे ॥ यथा । निरातङ्कंजगत्सर्वंधनयौवनगर्वितम् । अङ्गिरसिप्रजाःसर्वानित्योत्साहावराननेइति ॥ अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिराइतिअङ्गतेरसिरिडागमश्चनिपातितः ॥

अङ्गीकारः । पुं । अभ्युपगमे ॥ अङ्गीकरणम् । अङ्गीतिच्व्यन्तम् । तत्पूर्वात्कृञोभावेघञ् ॥

अङ्गीकृतम् । त्रि । स्वीकृते । ऊरीकृते ॥ यथा । आयातयातेनभवाम्बुराशौजातोमहानेवममप्रयासः । मोचायनाथस्य पदप्रसादादङ्गीकृतः सम्प्रतिकौलमार्गइति ॥ अनङ्गमङ्गमकारि ॥

अङ्गुः । पुं । अङ्गे ॥

अङ्गुरिः । स्त्री । अङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरी । स्त्री । अङ्गुल्याम् । पाणिपादाङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरीयः। पुं। न।
अङ्गुरीयकः। पुं। न। } अङ्गुलिभूषणे॥

अङ्गुलः। पुं। अङ्गुष्ठे॥ अवमाने॥ वात्स्यायनमुनौ॥ न। अष्टसंख्ययवोदरमाने॥ अष्टभिस्तैर्भवेज्ज्येष्ठं मध्यमं सप्तभिर्यवैः। कन्यसं षड्भिरुद्दिष्टमङ्गुलं मुनिसत्तम॥ मानं तु पार्श्वेन। षड्यवाः पार्श्वसम्मिता इति कात्यायनदर्शनात्॥ अङ्गति। अगि गतौ। बाहुलकादुलः॥

अङ्गुलिः। स्त्री। करशाखायाम्॥ गजस्य कर्णिकायाम्। हस्तिशुण्डाग्रभागे॥ अङ्गति। अगि गतौ। ऋतन्यञ्जीत्यङ्गेरुलिः॥ यद्वा। अङ्गुपाणिपादभवमवयवं लाति। बाहुलकात् डिः॥

अङ्गुलितोरणम्। न। अर्द्धचन्द्रे। गलेहस्ताधाने॥ चन्दनादिद्वारा ललाटकृतेऽर्द्धचन्द्रे॥ इतिहारावली॥

अङ्गुलित्रः। पुं। अङ्गुलिकवचे॥ अङ्गुलीस्त्रायते। त्रैङ् पालने। कप्रत्ययः॥

अङ्गुलिमुद्रा। स्त्री। साक्षराङ्गुलिभूषणे॥ अङ्गुल्यां मुदं राति। आतइति कः॥ मोदते वा। मुद हर्षे। स्फायितञ्चीति रक्। वा। अङ्गुल्याःमुद्रा॥

अङ्गुलिमुद्रिका। स्त्री। साक्षराङ्गुलिभूषायाम्॥ अङ्गुलिमुद्रेव। स्वार्थे कन्॥

अङ्गुलिमोटनम्। न। अङ्गुलिध्वनौ। स्वच्छन्द्याम्॥ इतिहारावली॥

अङ्गुलिसन्देशः। पुं। अङ्गुलिशब्दे। अङ्गुलिमोटने॥ इतिहारावली॥

अङ्गुली। स्त्री। करशाखायाम्॥ साक्षेणपञ्चधा। यथा। अङ्गुष्ठस्तर्जनी मध्यानामिका च कनिष्ठिकेति॥ गजकर्णिकायाम्। हस्तिशुण्डाग्रे॥ बह्वादिपुइतः प्राण्यङ्गादिति पक्षे ङीष्॥

अङ्गुलीकण्टकः। पुं। नखे॥

अङ्गुलीमुद्रिका। स्त्री। साक्षराङ्गुलिभूषायाम्॥

अङ्गुलीयम्। न। पुं। ऊर्मिकायाम्॥ अङ्गुलौभवम्। जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः॥

अङ्गुलीयकम्। न। पुं। अङ्गुलीभूषणे। ऊर्मिकायाम्॥ यथा। अयं मैथिल्यभिज्ञानं काकुतस्थस्याङ्गुलीयक इतिभट्टिः॥ स्वार्थे कन्॥

अङ्गुलीसम्भूतः। पुं। कररुहे। नखे॥

अङ्गुष्ठः। पुं। अङ्गुलिभेदे। वृद्धाङ्गुलौ॥ अङ्गौ पाणौ तिष्ठति। ष्ठा। सुपीतिकः। अम्बाम्बेति षत्वम्॥

अङ्गुष्ठमात्रः। त्रि। अङ्गुष्ठपरिमाणे॥ अङ्गुष्ठपरिमाणं हृदयपुण्डरीकं तच्छिद्रवर्त्यन्तःकरणोपाधिरङ्गुष्ठमात्रः। अङ्गुष्ठमात्रवंशपर्वमध्यवर्त्यम्बरवत्॥

अङ्गूषः । पुं । नकुले ॥ बाणे ॥ इत्युणादिकोशः ॥

अङ्घः । पुं । पातके । दुरिते ॥ अङ्घ्यतेऽनेन । अघिगत्याक्षेपे । घञ् ॥

अङ्घ्रिः । पुं । पादे ॥ द्रुमूले ॥ अंहति । अनेनवा । अहिगतौ । वंक्र्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्घ्रिनामकः । पुं । वृक्षमूले ॥ इत्यमरः ॥

अङ्घ्रिनाम । न । वृक्षमूले ॥ अङ्घ्रेर्नामनामयस्य ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्घ्रिपः । पुं । द्रुमे ॥ अघ्रिभिःपिबति । पापाने । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

अङ्घ्रिपर्णिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीतिख्यातायाम् ॥ अङ्घ्रेरारभ्यपर्णान्यस्याः । ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

अङ्घ्रिपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिवल्लिः । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ अङ्घ्रेरारभ्यवल्लिरस्याः ॥

अङ्घ्रिवल्लिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

अङ्घ्रिवल्ली । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिस्कन्धः । पुं । गुल्फे ॥

अचक्षुः । त्रि । मन्दचक्षुषि ॥ नेत्रहीने । अन्धे ॥ नचक्षुर्यस्य ॥

अचण्डी । स्त्री । सुकरायाम् ॥ अकोपनस्त्रियाम् ॥ नचण्डी ॥

अचरः । पुं । स्थावरे ॥ चरति । चरतेरच् । नचरः ॥ त्रि । स्थिरे ॥

अचरमम् । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे ॥

अचलः । पुं । शैले ॥ कीले ॥ शिवे ॥ त्रि । अकम्पे । स्थिरे ॥ अविकारिणि । कूटस्थे ॥ मस्वरूपात्नसामर्थ्यान्नच ज्ञानादिकाद्गुणात् । चलनंविद्यते यस्येत्यचलः कीर्त्तितोच्युतः ॥ सुषुप्तिमूर्च्छास्तब्धीभावादिरूपलयलक्षणचलनरहिते ॥ दीर्घकालादरनैरन्तर्यसत्कारसेवनैर्विजातीयप्रत्ययादूषिते आत्मतत्वे । अवक्रिये ॥ चलति । चलकम्पने । पचाद्यच् ॥ नचलः ॥

अचलकीला । स्त्री । भूमौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अचलत्विट् । पुं । कोकिले ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अचलप्रतिष्ठः । त्रि । अनतिक्रान्तमर्यादे ॥ पुं । समुद्रे ॥ अचलानांमैनाकादीनांप्रतिष्ठायस्मिन् ॥

अचलभ्राता । पुं । बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ सतुशेष जैनाचार्यस्यैकादशशिष्यान्तर्गत इतिहेमचन्द्रः ॥

अचला । स्त्री । भुवि ॥ नचलति । चलकम्पने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अचला भूधराः सन्त्यस्याम् । अर्शआदिभ्योजि

स्यच॥

अचलाधिपः। पुं। हिमवति॥ अचलानामधिपः॥

अचापलम्। न। चपलाभावे॥ नचापलम्॥

अचिन्त्यः। त्रि। अयमीदृशइतिप्रपञ्चलक्षणत्वेनचिन्तयितुमशक्ये। मनसोऽविषये परब्रह्मणि॥ चिन्त्योनुमेयस्तद्विलक्षणे। शब्दवृत्तेरिवमनोवृत्तेरप्यविषये। इयत्तयापरिच्छेत्तुमयोग्ये। प्रमाणादिसाधित्त्वेनसर्वप्रमाणागोचरे॥ नचिन्त्यः॥ अचिन्त्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत्। प्रकृतिभ्यःपरंयच्चतदचिन्त्यस्यलक्षणम्॥

अचिन्त्यात्मा। पुं। सर्वभूतप्रणेतरि। परमेश्वरे॥

अचिरद्युतिः। स्त्री। विद्युति॥ अचिरं द्युतिर्यस्याःसा॥

अचिरप्रभा। स्त्री। विद्युति॥ अचिरंप्रभायस्याःसा॥

अचिररोचिः। स्त्री। विद्युति॥ अचिरं रोचिर्यस्याःसा॥

अचिरा। स्त्री। अर्हतांमातृविशेषे॥

अचिरांशुः। स्त्री। तडिति॥ अचिरंअंशवोयस्याःसा॥

अचिराङ्गलता। स्त्री। विद्युति॥ अचिरमङ्गलतायस्याःसा॥

अचिरात्। ा। अविलम्बे। शीघ्रे॥

अचिराभा। स्त्री। सौदामिन्याम्॥ अचिरमाभायस्याःसा॥

अचेतनम्। त्रि। व्यक्ते॥ प्रधाने॥ जडे॥ सर्वएवप्रधानबुद्ध्यादयोऽचेतनाः नतुवैशेषिकवच्चैतन्यंबुद्धेः। नचेतनम्॥ सेन्द्रियंचेतनंद्रव्यं निरिन्द्रियमचेतनमितिचरकः॥

अचेताः। त्रि। विवेकशून्ये॥ दुष्टचित्ते॥ नास्तिचेतोयस्य॥

अचैतन्यम्। न। चेतनाभावे। अज्ञाने॥ यथा। अचैतन्यमिदंविश्वंचैतन्यंदेवमेवतत्। नज्ञानन्यपिशास्त्रञ्चाभ्रमन्ये वह्विकेवलमिति॥ त्रि। तद्वति॥

अच्छः। पुं। भल्लूके। स्फटिके॥ त्रि। निर्मले॥ छोच्छेदने। नछ्यतिदृष्टिम। सुपीतियोगविभागात्कः। नछादयतेवा। अन्येष्वपीतिडः॥

अच्छटाभा। स्त्री। विद्युति॥

अच्छभल्लः। पुं। भल्लूके॥ अच्छमाभिमुख्येनभल्लते हिनस्ति। भल्लपरिभाषणहिंसादानेषु। पचाद्यच्॥

अच्छम्। ा। आभिमुख्ये॥

अच्छावाकः। पुं। ऋत्विग्विशेषे॥

अच्छावाकीयम्। न। अच्छावाकस्यकर्मभाम्नयोः॥ होत्राभ्यश्छः॥ सूक्तवि

शेषे । अच्छावाक्शब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौछ:ह्रस्वसाम्नोरितिच्छ: ॥

अच्युत: । पुं । विष्णौ । अप्रच्युतसच्चिदानन्दस्वभावे । देशकालवस्तुषुच्युतिरहिते । सर्वदानिर्विकारे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ स्वरूपभूतसामर्थ्यात् नच्युतोमच्यवते नच्यविष्यतेय:सोऽच्युत: ॥ यस्मान्मच्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेनकर्मणेतिभगवतोवचनम् ॥ नास्तिच्युतंस्खलनंस्वपदाद्यस्य ॥ यद्वा । नअच्योतिष्ट । च्युङ्गतौ । भौवादिक: । गत्यर्थेतिक्त: ॥ द्वादशेसर्गे ॥ चि । स्थिरे ॥

अच्युतभाव: । पुं । विष्णुभक्तौ ॥ अच्युतेभाव: ॥

अच्युतमूर्त्ति: । पुं । विष्णौ ॥

अच्युताग्रज: । पुं । बलदेवे ॥ शक्रे ॥ अच्युतस्यअग्रज: । षष्ठीतत्पुरुष: ॥

अच्युतावास: । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

अज: । पुं । हरे ॥ विष्णौ ॥ अजतिगच्छतिभक्तहृदयम् अजतिक्षिपतिशत्रानसुरान्प्रति । अजगतिक्षेपणयो:। अच् ॥ नहिजातोनजायेऽहंनजनिष्येकदाचन । क्षेत्रज्ञ:सर्वभूतानांतस्मादहमज:स्मृत इतिभारते ॥ वेधसि ॥ स्मरे ॥ आद्विष्णोरजायत । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥ छागे ॥ अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामिति निर्देशात्नवीभाव:॥मेषे ॥ मेषराशौ ॥ रघुराजपुत्रे ॥ जन्मादिविक्रियारहिते आत्मनि ॥ माक्षिकधातौ ॥ विधौ । सोमे ॥ चि । जन्मशून्ये । नजायते इतिव्युत्पत्त्याआद्यविकारशून्ये ॥ अवयवावयविविभागरहिते ॥ नजायते । जनीप्रादुर्भावे । अन्येष्वपीतिड: ॥ आत्विष्णोर्जायतेवा ॥

अजएकपात् । पुं । एतन्नामके देवविशेषे ॥

अजकर्ण: । पुं । छागकर्णे ॥ सालतरो:प्रभेदे । मरिचपत्रे ॥ अजकर्ण:कटुस्तिक्त:कषायोष्णोव्यपोहति। कफपाण्डुश्रुतिगदान्मेहकुष्ठविषव्रणान् ॥

अजकर्णक: । पुं । सालवृक्षे ॥

अजकवम् । न । पुं । शिवधनुषि ॥ अजकौविष्णुब्रह्माणौ वाति। वागतिगन्धनयो:। सुपीति आतोनुपसर्गइति वाक: ॥

अजकाव: । पुं । न । पिनाके ॥ अजोविष्णु:कोब्रह्माताववतीत्यजकाव: ॥

अजग: । पुं । विष्णौ ॥

अजगन्धा । स्त्री । वर्बरायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ अजस्येवगन्धोयस्या: । अजशब्द:स्वगन्धेलाक्षणिक: ॥

अजगन्धिका । स्त्री । वर्वरायाम् । वावुइ इतिख्याते शाकान्तरे । अजस्येव गन्धोऽस्याः । अजशब्दः स्वगन्धेलाच णिकः । उग्रगन्धायाम् ।

अजगन्धिनी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

अजगरः । पुं । अहिभेदे । वाहसे ॥ गिरतीतिगरः । गनिगरणे । पचाद्यच् । अजस्यगरः । अजोनिश्चयो गरोविषंयस्येतिवा ।

अजगवम् । न । पिनाके । शिवचापे । अजेनब्रह्मणा गम्यते प्राप्यते । गम्लृ गतौ । अन्येष्वपिदृश्यतेइतिडः । अजंछागंगच्छतियत्त्वेनमविशतीतिवा । अजगोविष्णुरस्तिशरत्वेनास्मिन् । गावश्चजगाव्नं चायामितिवः ।

अजगावम् । न । ईशचापे । पिनाके । इतिशब्दमाला ।

अजजीवकः । पुं । अजाजीविनि । जावाले ॥ अजैर्जीविकायस्य ।

अजटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

अजडा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । कपिकच्छ्वौ ।

अजथ्या । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम । अजाय अजायैवा हिता । अजाविभ्यांथ्यन् । तसिलादिष्वितिपुंवद्भावः ।

अजदण्डी । स्त्री । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ॥

अजननिः । पुं । अनुत्पत्तौ ॥ आक्रोशे । अजननम् । आक्रोशेनञ्यनिः ॥ यथा । तस्याजननिरेवास्तु ।

अजनयोनिः । पुं । ब्रह्मणि । चतुराने ॥

अजनाभः । पुं । अस्मिन्वर्षे । भरताधिकारात्भारतइतिव्यपदेशः पूर्वंतु अजनाभइति ॥

अजन्यम् । न । उत्पाते ॥ त्रि । निक्ष्ये । अजनेसाधु । तत्रसाधुरितियत् । नजन्यतेवा । जनेर्यक् । तकिशसिचतियतिजनिभ्योयद्वाच्य इतियद्वा ।

अजपः । त्रि । असदध्येतरि । जपाभाववति । पुं । छागपालके ॥ यथा । ओषधीर्नामरूपाभ्यांजानतेह्यजपावने इतिचरकः । अजम् अजान्वापाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गेइतिकः ॥

अजपा । स्त्री । सन्ध्यावन्दनहीनायाम् । देवताभेदे ॥ गायत्रीविशेषे । यथा । अजपानामगायत्रीजीवोजपतिनिस्त्यशः । अजपांजपतोनित्यं पुनर्जन्मनविद्यते इति । अस्याविधानंदक्षिणामूर्त्तिसंहितायांस्पष्टम ।

अजपात् । पुं । पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ।

अजपादः । पुं । विष्णुपदे

अजभक्षः । पुं । वर्वुरवृक्षे । इतिराजनिर्घण्टः ।

अजमीढः । पुं । युधिष्ठिरे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अजमोदा । स्त्री । उग्रगन्धायाम् । यवान्याम् ॥ अजमोदयति । मुदह र्षे । ण्यन्तः । कर्मण्यण् । अजादि त्वाट्टाप् ॥ यद्वा । अजेममोदते मो दतेवा । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अजमो दाकटुस्तीक्ष्णादीपनीकफवातनुत् । उष्णाविदाहिनी हृद्याष्टष्यावलकारी लघुः । नेत्रामयकृमिच्छर्दिहिध्माव स्तिरुजोहरेत् ॥

अजम्भः । पुं । भेके ॥ नसन्तिजम्भाःद न्ताः अस्य ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अजयः । पुं । पराजये ॥ राढदेशप्रसि द्धनदविशेषे ॥

अजया । स्त्री । भङ्गायाम् । विजया याम् ॥

अजय्यम् । त्रि । जेतुमशक्ये ॥ नजय्यम् ॥

अजरः । त्रि । जरारहिते ॥ पुं । आत्म नि ॥ देवे ॥ नजीर्यते नविपरिणम ते इत्यजर आत्मेत्यर्थः ॥

अजरा । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥ गृहक न्यायाम् । घृतकुमारीतिप्रसिद्धा याम् ॥

अजर्य्यम् । न । सङ्गते । सौहृद्ये ॥ न जीर्यति । जृषवयोहानौ । नञ्पूर्वा त् जीर्यतेः सङ्गतेविशेष्ये अजर्य्यसङ्ग तमितिकर्त्तरियन्निपात्यते ॥ तेन सङ्गतमार्यणरामाजर्य्यंकुरुद्रुतम् ॥ सङ्गतं युक्तम् ॥

अजलम्बनम् । न । स्रोतोञ्जने ॥

अजलोमा । पुं । शुयाशिम्बीतिगौड भाषाप्रसिद्धेवृक्षे । महाहस्वायाम् ॥ । न । अजलोम्नि ॥

अजवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । वि षाण्याम् ॥

अजवीथी । स्त्री । दक्षिणमार्गे नक्षत्र विशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । मूला षाढोत्तराषाढा अजवीथ्य भिशब्दि तेति ॥

अजशृङ्गी । स्त्री । विषाण्याम् । शृङ्ग्या म् । मेढासींगीतिख्यातायाम् ॥ अ जःशृङ्गमस्याः । अजशब्दोऽजशृङ्गसदृ शेलाक्षणिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अजस्रम् । न । निरन्तरे । सन्तते । कालत्रयावस्थायिनि ॥ नजस्यति । जसुमोक्षणे । नमिकम्पिस्म्यजसक महिंसदीपोर इतिरः । क्रियाविशेष णत्वेस्यक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

अजस्रम् । ।। नित्ये । सातत्ये ॥

अजहत्स्वार्था । स्त्री । उपादानलक्ष णायाम् । अजहल्लक्षणायाम् । स्वी यार्थापरित्यागिन्यां लक्षणायाम् ॥ यथा । कुन्ताःप्रविशन्तिइत्यत्र कुन्त धारिणि पुरुषेलक्षणा ॥

अजहल्लक्षणा । स्त्री । अजहत्स्वार्थायाम् ॥ वाच्यार्थापरित्यागेनतत्सम्बन्धिनिवृत्तिरजहल्लक्षणेति । यथा । शोणोधावतीत्यत्रवाक्येशोणगुणगमनलक्षणस्य वाक्यार्थस्यासम्भवात्तत् तदपरित्यागेनतदाश्रयाश्वादिलक्षणयातद्विरोधपरिहार सम्भवादजहल्लक्षणा । शोणपदेस्ववाच्यशोणगुणापरित्यागेन तदाधारलक्षणेत्यर्थः ॥

अजहल्लिङ्गः । पुं । स्वलिङ्गात्यागिनि ॥ विशेषणभूतोपि स्वलिङ्गात्यागीशब्दोजऽहल्लिङ्गइत्युच्यते ॥

अजहा । स्त्री । शूकशिंब्याम् । कपिकच्छ्वाम् ॥

अजा । स्त्री । मायायाम् ॥ छागल्याम् । अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामितिनिर्देशान्नवी । अजात्वतष्टाप् ॥ नजायते इतिवा ॥

अजागरः । पुं । भृङ्गराजे ॥ त्रि । जागरणरहिते ॥

अजाजी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ श्वेतजीरके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अजमजति । अजगतिक्षेपणयोः । कर्मण्यण् । ङीप् । वहुलंतणीतिवीन ॥

अजाजीवः । पुं । छागोपजीविनि । जावाले ॥ अजाआजीवो जीविकाऽस्य ॥

अजातशत्रुः । पुं । युधिष्ठिराख्यपाण्डवे ॥ स्वयमविद्वेषणशीलत्वाद्अजातशत्रुर्यस्य ॥

अजातिः । स्त्री । अनुत्पत्तौ ॥ हेतुफलयोः कार्यकारणभावानुपपत्तौ ॥ पूर्वापरापरिज्ञानमजातेःपरिदीपकम् । नियतेपौर्वापर्येनिर्द्धारितेजातिःसिद्ध्यतितदभावेतदसिद्धिरित्यर्थः ॥ त्रि । जन्मरहिते ॥ जातिर्जन्मतद्रहितः ॥ अविद्यमानाजातिरस्यवा ॥

अजादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

अजादुग्धम् । न । छागीदुग्धे ॥

अजानेयः । पुं । अश्वभेदे । उत्तमाश्वे ॥ त्रि । निर्भये ॥

अजान्त्री । स्त्री । नीलवुह्नायाम् । नीलावोनाइतिभाषा ॥ वृन्दारके ॥

अजापालः । पुं । अजाजीवे ॥ अजां पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

अजाप्रिया । स्त्री । वदर्य्याम् ॥

अजिः । पुं । तेजसि ॥ अजति वीयते वा । अजगतिक्षेपणयोः । खनिकष्यजीत्यादिनाइप्रत्ययः ॥

अजीतः । पुं । विष्णौ ॥ तीर्थकृज्जैनभेदे ॥ भाविवुद्धे ॥ त्रि । अनिर्जिते ॥ नजीयतेस्म । जिअभिभवे । क्तः । नजितः ॥

अजितसम्भवः । पुं । मनोजे ॥ वुद्धभेदे ॥

अजितात्मसम्भवोयस्य । त्रि । आभ्यामन्यस्मिन् ॥

अजिनम् । न । चर्मणि ॥ त्रि । अवृद्धके ॥ अजति वीयतेवा । अजगतौ । अजेरजचेति इनच् ॥

अजिनपत्रा । स्त्री । चर्मचट्याम् । जतुकायाम् ॥ अजिनमिवपत्रमस्याः ।

अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् ॥

अजिनयोनिः । पुं । हरिणे ॥ अजिनस्ययोनिः ॥ कदलीकन्दलीचीनचमूरुप्रियकावपि । समूरुश्चेतिहरिणा अमीअजिनयोनयः ॥

अजिरम् । न । प्राकाराद्बहिःक्रीडास्थाने । प्राङ्गणे ॥ वाते ॥ विषये । रूपादौ ॥ दर्दुरे ॥ तनौ ॥ अजन्त्यत्रानेनवा । अजगतौ । अजिरशिशिरेतिसाधु ॥ नजीर्यति । जॄष्वयोहानौ । अजिरशिशिरेतिकिरच् क्त्ववर्णलोपश्चनिपात्यतइत्युक्तं दशपादीवृत्तौ ॥

अजिरा । स्त्री । चण्ड्याम् ॥

अजिह्मः । त्रि । सरले । ऋजौ ॥ भिन्नोजिह्मात् ॥

अजिह्मगः । पुं । शरे ॥ जिह्मस्याभावः । अजिह्मम्ऋजुगच्छति । गमॢगतौ । अन्येष्वपीतिडः । त्रि । अवक्रगे ॥

अजिह्मः । पुं । भेके ॥ भिन्नौ ॥ यथा । इदमिष्टमिदंनेति योऽस्मिन्नपिनसज्जते । हितंसत्यंमितंवक्तितमजिह्मं प्रचक्षते ॥ त्रि । जिह्वाशून्ये ॥ नविद्यतेजिह्वायस्य ॥

अजीकवः । पुं । रुद्रधनुषि । पिनाके ॥

अजीगर्त्तः । पुं । शुनःशेफस्यपितरि । ऋषिविशेषे ॥

अजीर्णम् । न । अपाके । पक्वाशये । रोगभेदे ॥ नजीर्णम् ॥ अनात्मवन्तःपशुवद्भुञ्जतेये ऽप्रमाणतः । रोगानीकस्यतेमूलमजीर्णं प्राप्नुवन्तिहि ॥ अनात्मवन्तःअबुद्धिमन्तः ॥ त्रि । जीर्णाभावविशिष्टे ॥

अजीर्यम् । त्रि । वयोहानिमप्राप्नुवति ॥

अजीवः । त्रि । मृते ॥ अवसन्ने ॥ अनेकान्तवादिनां द्वितीयेपदार्थे । सचपुद्गलाकाशधर्माधर्मास्तिकायैश्चतुर्विधः ॥

अजीवनिः । स्त्री । शापोक्त्यजीवनाभावे ॥ जीवनाभावे ॥ शापे ॥ अजीवनिस्तवभूयात् ॥

अजैकपात् । पुं । रुद्रविशेषे ॥ पूर्वासां प्रोष्ठपदानांदैवते ॥

अजैकपादः । पुं । रुद्रविशेषे ॥

अज्जुका । स्त्री । नाट्योक्त्यागणिकायाम् ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । समि

कसइतिवाह्रस्वकादुकनरस्यजः ।

अञ्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितुन्नके ॥ अदव्ययमाश्चर्ये । अत् आश्चर्यकारी झटः संघातोऽस्याः ॥ अस्तिक्विप् । झटति । झटसंघाते । अच् । टाप् । अञ्झासौ झटा च वा ॥

अञ्झलः । पुं । अङ्गारे । कोकिले । अंगाराइति भाषायाम् इति त्रिकाण्डशेषः ॥ न । फलके । चर्मणि । ढाल इति भाषायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अज्ञः । त्रि । जडे । श्रुतितात्पर्यानभिज्ञे ॥ अनधीतशास्त्रत्वेनात्मज्ञानशून्ये अविवेकिनि ॥ मूर्खे ॥ न जानाति । ज्ञा अवबोधने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥

अज्ञातः । त्रि । अज्ञानेनावृते । अविदिते । न ज्ञातः । यथा । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् । मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गव इति हितोपदेशः ॥

अज्ञानम् । न । अविद्यायाम् ॥ ज्ञानविरुद्धमज्ञानम् । ज्ञाननिवर्त्यत्वात् ॥ यथा । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् । येनाविष्टः कुरुते कार्यते च घोराणि कर्माणि सुदारुणानीति ॥ विपरीतदर्शने ॥ यत्प्रसादादविद्यादि सिध्यतीव दिवानिशम् । तमप्यपह्नुतेऽविद्या नाज्ञानस्यास्ति दुष्करम् ॥ प्रपञ्चोपादाने । अविवेके । आवरणविक्षेपशक्तिमति । अनात्मनिर्वाच्ये । अनृते । अनर्थव्रातमूले । आत्माश्रयविषये ॥ यथा । यस्याज्ञानं भ्रमस्तस्य भ्रान्तः सम्यक् न वेत्ति सः । जडं न विद्यादेतत्त्वान्नातोऽज्ञानं जडाश्रयमिति ॥ अविद्यामायादिशब्दवाच्ये तमसि ॥ अमानित्वादिविपरीतं यन्मानित्वादिविंशतिसंख्याकं तस्मिन् ॥ कर्त्तव्याकर्त्तव्यादिविषयविवेकाभावे ॥ लक्षणन्तु । सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधि अहमज्ञो माहित इत्यनुभवात् भावत्वेन व्यपदेशरूपं यत्किञ्चिदिति वदन्ति ॥ तच्च । मूलकारणत्वात् सत्त्वरजस्तमोगुणानां साम्यावस्थारूपत्वाच्च मूलप्रकृतिः प्रलयावस्था अव्यक्तम् अव्याकृतम् महासुषुप्तिः कूटवन्निर्विकारेणतिष्ठतीति कूटस्थम् ज्ञानं विना न क्षरतीत्यक्षरमिति व्यपदिश्यते ॥ अविज्ञातं चाज्ञानमिति न्यायसूत्रम् । ५ । । ६० । भाविक्तः । चकारस्त्वपरिषदा विज्ञातस्येत्याद्यनुकर्षणार्थः । तथा च । परिषदा विज्ञातस्य वादिना त्रिरभिहितस्याप्यविज्ञानमित्यर्थः । इदञ्च. किम्वदसि बुध्यतस्वनेत्यादि ।

विष्करणेनज्ञातुंशक्यते इत्यर्थः । तमआदिपञ्चसु ॥ तमः१ । मोहः२ । महामोहः ३ । तामिस्रम् ४ । अन्धतामिस्रम् ५ । इति सृष्टिकाले ब्रह्मा प्रथमम् पञ्चमकारमज्ञानं ससर्ज इतिश्रीभागवतम् ।

अज्ञानकार्य्यम् । न । स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चद्वये ॥ अज्ञानस्यकार्य्यम् ॥

अज्ञानजम् । त्रि । अज्ञानोपदाने । अज्ञानादावरणशक्तिरूपादुद्भूते ॥ अज्ञानाज्जातम् । जनी० । डः ॥

अज्ञानप्रभवः । पुं । अज्ञानात् स्वस्वरूपास्फुरणात् प्रभवतीति व्युत्पत्त्या समस्तप्रपञ्चे ॥ त्रि । अज्ञानादुत्पन्ने॥

अज्ञानशक्तिः । स्त्री । आवरणशक्तिविक्षेपशक्त्योः ॥ अज्ञानस्यशक्तिः ॥

अज्ञानसम्भूतः । त्रि । अविवेकादुत्पन्ने॥ अज्ञानात्सम्भूतः ॥

अज्ञानसम्मोहः । पुं । अज्ञाननिमित्तविपर्यये ॥ अज्ञानेनसम्मोहः ॥

अज्ञानी । त्रि । अविदुषि । अज्ञानविशिष्टे ॥ आतत्त्वबोधमज्ञानीवध्यतेनन्तजन्मभिः ॥

अज्ञेयः । त्रि । ज्ञानाविषये ।

अञ्चतिः । पुं । मारुते ॥ अञ्चति । अञ्चु । अञ्चेः कोवेत्यतिः ॥

अञ्चलः । पुं । वस्त्रान्ते । आंचर इति

आंचल इतिच भाषा प्रसिद्धे ।

अञ्चितम् । त्रि । पूजिते ॥ शोभने । अञ्च्यतेस्म । अञ्चुपूजायाम् । क्तः। अञ्चेः पूजायामितीट् । नाञ्चेःपूजायामितिनलोपाभावः ॥

अञ्जनम् । न । कज्जले ॥ अक्तौ ॥ सौवीरे ॥ रसाञ्जने । मसौ । पुं । दि ङ्मतङ्गजे । अञ्जनवर्णेप्रतीचि दिग्गजे ॥ उपाधौ । ज्येष्ठ्याम् । अज्ञाने । आवरणे । अज्यतेनयनमनेन । अञ्जूव्यक्त्यादौ । करणेल्युट् ॥ दिवानतुप्रयोक्तव्यं नेत्रयोस्तीक्ष्णमञ्जनम् । विरेकदुर्बलाद्दृष्टिरादित्यं प्राप्यसीदति ।

अञ्जनकेशी । स्त्री । हट्टविलासिनीनामगन्धद्रव्ये॥ अञ्जनमिवकेशाअस्याः॥

अञ्जना । स्त्री । वायुपत्न्याम् । हनुमन्मातरि ।

अञ्जनाधिका । स्त्री । अञ्जनिकायाम् ॥

अञ्जनावती । स्त्री । सुप्रतीकाख्यदिग्गजभार्य्यायाम्॥ अञ्जनवर्णत्वात्तदञ्जनमस्त्यस्याः । मतौवह्वचइतिदीर्घः ॥

अञ्जनिका । स्त्री । ज्येष्ठीविशेषे । अञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे । छालिन्याम् ॥ क्षुद्रमूषिकायाम् ॥

अञ्जनी । स्त्री । लेप्यनार्य्याम् चन्दनादिलेपनयोग्यायाम् । कटुकावृ-

चे । कालाञ्जनीवृक्षे ।

अञ्जलिः । पुं । हस्तसम्पुटे । मिलितप्रसृत्योः । कुडवपरिमाणे ॥ अज्यतेऽनेन । अञ्जूव्यक्त्यादौ । ऋतन्यञ्जीव्यञ्जेरलिच् ।

अञ्जलिकारिका । स्त्री । लज्जालुके । सङ्गायाम् । पुत्तलिकायाम् ॥ चि । साञ्जलौ । अञ्जलेःकारका ॥

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुके ॥

अञ्जसः । चि । प्राञ्जले । अवक्रे ॥

अञ्जसा ।। । साम्प्रत ॥ तत्त्वे । शीघ्रे ॥ आर्जवे । अनायासे ॥ अञ्जनम् । अञ्जूव्यक्त्यादौ । कृत्यल्युटोबहुलमिति भावेपचाद्यच् । अञ्जंस्यति सायतिवा । षो अन्तकर्मणि षै क्षयेवा । पचाद्यच् क्किब्वा ।

अञ्जसाकृतम् । चि । आर्जवेनकृते । अञ्जसउपसङ्ख्यानादऽलुक् ।

अञ्जिः । पुं । प्रेषणिके । प्रेरके ।

अञ्जिष्टः । पुं । भास्करे । अनक्ति । अंजूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । ऋतन्यञ्जीव्यादिनाअंजेरिष्टच् ।

अञ्जीरम् । न । ख्यातेवृक्षभेदे । अस्यगुणाः । शीतलत्त्वम् । स्वादुत्त्वम् । गुरुत्त्वम् । वायुपित्तरक्तक्रिमिशूलहृत्पीडाकफमुखवैरस्यनाशित्वम् । अग्निकारित्त्वमितिराजनिर्घण्टराजवल्लभौ ॥ लघ्वीरमस्मादल्पगुणम् ।

अट् । । । आश्चर्ये ।

अटनम् । न । भ्रमणे । अटगतौ । भावेल्युट् ।

अटनिः । स्त्री । चापाग्रभागे । अटति गुणोत्र । अटगतौ । वाहुलकादनिः ।

अटनी । स्त्री । चापाग्रभागे । धनुष्कोव्याम् । कृदिकारादितिवाङीष् ।

अटरूषः । पुं । वासके । अटान्गच्छतो रुषति । रुषहिंसायाम् । मूलविभुजादित्त्वात्कः ।

अटरूषः । पुं । वासके ॥ अटैःरूष्यति । रूषभिश्रणे । इगुपधेत्तिकः ॥

अटविः । स्त्री । वने । अटन्त्यत्र । अट गतौ । पद्यटिभ्यामविः ।

अटवी । स्त्री । अरण्ये ॥ अटन्त्यत्र । अटगतौ । पद्यटिभ्यामविः । कृदिकारादितिवाङीष् ।

अटा । स्त्री । भ्रमणे । पर्य्यटने । इति रत्नकोषोनीलकण्ठश्च । अटनम् । अट० । भिदादिपाठादङ् ।

अटाट्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्य्यटने ॥ अटनम् । अट० । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाट्यानामुपसंख्यानमित्त्यटतेर्भृयकिच्चशब्दस्यद्वित्त्वम् पूर्वभागेयकारनिवृत्तिर्दीर्घश्चनिपात्यते ॥

अट्टः । पुं० । हर्म्यपृष्ठे परिनिकेते । चौ

मे ॥ अत्यर्थे ॥ हट्टे ॥ गृहान्तरे ॥ चतुष्के ॥ प्राकाराग्रस्थितरणगृहे ॥ न । ओदने ॥ अन्नते ॥ अट्टअतिक्रमणे । कर्मणिघञ् । अट्टयतिवा । अच् ॥ शुष्के ॥

अट्टट्ट । ।। उच्चैरर्थे ॥ अत्युच्चे ॥

अट्टनम् । न । चक्रफलास्त्रे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

अट्टहासः । पुं । महाहासे । अत्यर्थहासे ॥ हसिते ॥ अट्टश्चासौहासश्च ॥ शिवे॥ सिद्धस्थानविशेषे ॥ अट्टहासेमहानन्दादेवीवर्त्तते ॥ अट्टहासेमहानन्दोमहानन्दामहेश्वरीत्यागमः ॥

अट्टहासकः । पुं । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥

अट्टहासी । पुं । शिवे ॥ अट्टहासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

अट्टालः । पुं । सौधोच्चगृहे । प्राकारादुपरितने उन्नतस्थाने ॥ यथा । भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरमिति श्रीभागवतम् ॥

अट्टालकः । पुं । सौधोच्चगृहे । उपरितनगृहे । चौमे । अट्टे । अटाइतिभाषायाम् ॥

अट्टालिका । स्त्री । सौधोच्चगृहे । अटारीइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ नृपागारे ॥ इतिजटाधरः ॥

अट्टालिकाकारः । पुं । शूद्रागर्भेचित्रकारौरसजातजातिविशेषे । राजइतिभाषा ॥ यथा । कुलटायाञ्चशूद्रायांचित्रकारस्यवीर्यतः । बभूवाट्टालिकाकारः पतितोजारदोषत इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अट्टिका । स्त्री । शाकादिबद्धमुष्टौ । अट्टी इतिभाषा ॥

अड्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने ॥ तीर्थचिकंत्वथाव्याचकामजोदशकोगणइतिमनुः ॥

अडडुः । पुं । लकुचद्रुमे ॥

अणकः । त्रि । कुत्सिते । गर्ह्ये ॥ अणति । अणशब्दे । पचाद्यच् । कुत्सायांकन् ॥

अणव्यम् । न । व्रीहिभित्क्षेत्रे । क्षणवीने ॥ अणूनांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतियत् ॥

अणिः । स्त्री । पुं । अक्षाग्रकीलके । रथचक्राग्रस्थितकीले ॥ अश्री । खड्गाद्यग्रे ॥ सीम्नि ॥ अणति । अणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

अणिमा । पुं । ऐश्वर्य्यविशेषे ॥ सचअष्टविभूतिष्वेका । यतःअणुर्भवतिशिलामपिप्रविशति । यत्प्रभावात्देवाःसिद्धाश्चसूक्ष्मीभूयाखिलाःसर्वत्रविचरन्ति ॥ अणोर्भावः । इमनिच् । टेरिति टिलोपः । इष्टेमेयत्नुः ॥

अणिष्ठः । त्रि । अणुतमे ॥

अणीयान्। चि। अतिसूक्ष्मे। अत्यल्पे। सूक्ष्मतरे। कनीयसि॥ अयमनयोरतिशयेनाणुः। अणादीगुणवचनादेवेतीयसुन्॥

अणुः। पुं। चीणाइतिख्याते व्रीहिविशेषे॥ लेशे॥ परमाणौ॥ पुरुषे। आत्मनि॥ सौक्ष्म्यातिशयशालित्वादणुः। पृथिव्याद्याकाशान्तानांभूतानांपूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य सौक्ष्म्यातिशयान्मूलकारणस्य सर्वातिशायिसौक्ष्म्यवत्तयाऽणुरिवाणुरितिसौक्ष्म्यगुणयोगात्सौगंनामात्मनोऽणुरिति॥ चि। सूक्ष्मे॥ अणति अण्यतेवा। अण शब्दे। अणश्चेत्युः॥ धान्येनदिष्टुर्वा॥

अणुकः। चि। निपुणे॥ अल्पे॥ सूक्ष्मे॥ अणुप्रकारः। स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन्॥ यावादिषुअणुनिपुण इतिस्वार्थेकनवा॥

अणुभा। स्त्री। विद्युति॥

अणुमात्रिकः। पुं। पुर्य्यष्टकयुक्तजीवे॥ अणवीमात्राः पुर्य्यष्टकरूपायस्याऽसोऽणुमात्रिकः॥

अणुरेवती। स्त्री। दन्तीवृक्षे॥

अण्डम्। न। मुष्के॥ पेशीकोशे। पक्ष्यादिप्रादुर्भावककोशे। अण्डाइतिभाषाप्रसिद्धे॥ नातिस्निग्धानिदृष्यानिस्वादुपाकरसानिच। वातघ्नान्यति गुरूणिस्युरण्डानिपक्षिणाम्। वीर्य्ये॥ अमत्यस्मात्अमगत्यादिषु। अमन्ताड्डः॥ अमन्तिसंप्रयोगंयान्त्यनेनेतिवा॥

अण्डकः। पुं। मुष्के। अण्डकोशे॥ इति हेमचन्द्रः॥

अण्डकोटरपुष्पी। स्त्री। नीलरास्नायाम्। नीलवुन्हेतिख्यातायाम्॥

अण्डकोषः। पुं। वृषणे। मुष्के॥ अण्डयोःकोषः कुड्मलः॥

अण्डजः। पुं। सरटे॥ अहौ॥ खगे॥ झषे॥ अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः। यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यौदकानिच इतिमनुः॥ अण्डमाद्वौसम्भवतिततोजायतेस्म। जनीप्रादुर्भावे। पञ्चम्यामजातावितिडः। चि। अण्डजातमात्रे॥ अण्डेजातः॥ सप्तम्यांजनेर्डः॥

अण्डजा। स्त्री। मृगनाभौ॥ इतिविश्वमेदिनीहेमचन्द्राः॥

अण्डालुः। पुं। मत्स्ये॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

अण्डीरः। पुं। पुरुषे॥ शक्ते॥

अतटः। पुं। प्रपाते। शैलोच्चदेशे॥ नतटमत्र॥

अतङ्कः। पुं। अलङ्कारविशेषे॥ यथा। तद्रूपाननुहारश्चेदस्यतत्स्यादत

गुणः। यदितुतदीयवर्णसम्भवन्त्याम
पियोग्यतायामिदंन्यूनगुणं नगृह्णी
यात् तदाभवेदतद्गुणोनाम। उदाह
रणम्। धवलोऽसि जइवि सुन्दर त
इवितुए मज्झ रंजिअं हिअअम्। रा
अभरिएवि हिअए सुहअ णिहित्तो
णरत्तोसि॥ ※॥ अस्यसंस्कृतन्तु।
धवलोसि यद्यपिसुन्दर तथापित्वया
ममरञ्जितं हृदयम्। रागभरितेपि
हृदये सुभगनिहितोनरक्तोसीति॥
धवलोनिर्मलः श्वेतश्च रागोलौहि
त्यमनुरागश्च। धवलपदस्य वृषभ
परत्वमपिकेचिदाहुः। अत्रोत्तरार्द्धे
अप्रस्तुतेननायकेननिवेदनीयवृत्ता
न्तयाप्रकृतस्यहृदयस्यगुणाननुहरणा
दतद्गुणोऽलङ्कारः॥ ※॥ अत्रातिरक्ते
नापिमनसासंयुक्तो नरक्ततामुपगत
इत्यतद्गुणः॥ किञ्च। तदित्यप्रकृत
मस्येतिच प्रकृतमत्र निर्दिश्यते ते
नयद प्रकृतस्यरूपं प्रकृतेन कुतोपि
निमित्तान्नानुविधीयते सोऽतद्गुणइ
त्यपिप्रतिपत्तव्यम्। यथा। गाङ्गम
म्बुसितमम्बुयामुनं कज्जलाभमुभय
त्रमज्जतः। राजहंसतवसैवशुभ्रता
चीयतेनचनचापचीयते॥

अतद्व्यावृत्तिः। स्त्री। प्रपञ्चनिरसने॥
तच्छब्देनब्रह्मोच्यते।अतच्छब्देनतद
तिरिक्तमज्ञानादि। नतत् अतत्।
तस्यातदः प्रपञ्चस्य व्यावृत्तिःनिरस
नमित्यर्थात्॥

अतन्द्रितः। त्रि। अनलसे॥ नतन्द्रि
तः॥

अतर्कितः। त्रि। अविचारिते॥

अतर्क्यः। पुं। स्वबुध्यभ्यूहेनकेवलेनत
र्केणातर्कितुमशक्यपरमात्मनि॥ स्व
बुध्यभ्यूहेनकेवलेनतर्केणातर्क्यमाणे
ऽणुपरिमाणेकेनचित्स्थापिते आत्म
नि। ततोऽणुतरमन्योऽभ्यूहति। ततो
प्यन्योऽणुतममिति। नहितर्कस्यनि
ष्ठाक्वचिद्विद्यते॥ त्रि। तर्कितुमशक्ये॥

अतलम्। न। पातालभेदे॥ त्रि। उ
परि॥

अतलस्पर्शम्। त्रि। अतिगम्भीरे। अगा
धे इत्यमरः॥ ॥ तलस्याधोभागस्य
स्पर्शः। नास्तितलस्यस्पर्शोऽत्र॥

अतलस्पृक्। त्रि। अगाधे॥ इतिहेम
चन्द्रः॥

अतलादिः। पुं। अधोऽधोविद्यमाने
ष्वतलवितलसुतलरसातलतलातल
महातलपातालनामकेषुसप्तसु॥
अतलमादिर्यस्य वितलादिसमूहस्य
सोयमतलादिः॥

अतः। अ। हेतौ। कारणे॥ अपदेशे
॥ निर्देशे॥ एतस्मात्। तसिल्।

एतदीन् ॥

अतसः । पुं । वायौ ॥ क्षौमे ॥ प्रहरणे ॥ आत्मनि ॥ अतति । अतसातत्यगमने। अत्यविचमितमिनमीत्यादिनाऽसच् ॥

अतसी । स्त्री । उमायाम् । प्रसिद्धधान्ये ॥ यथा । अतसीमधुरातिक्ता स्निग्धा पाके कटुर्गुरुः । उष्णा दृक्शुक्रवातघ्नी कफपित्तविनाशिनीति भावप्रकाशः ॥ । गौरादिः ॥

अतसीतैलम् । न । अतसीस्नेहे ॥ स्नेहे तैलच् । अतसीतैलमाग्नेयं स्निग्धोष्णं कफपित्तकृत् । कटुपाकमचक्षुष्यं बल्यं वातहरं गुरु ॥ मलकृद्रसतः स्वादु ग्राहि त्वग्दोषहृद्घनम् । वस्तौ पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये कर्णस्य पूरणे ॥ अनुपानविधौ वापि प्रयोज्यं वातशान्तये ॥

अतस्कः । त्रि । असंयतेन्द्रिये ॥

अति । । । प्रशंसायाम् ॥ प्रकर्षे ॥ लङ्घने ॥ अतिशये । नितान्ते ॥ असम्प्रति क्षेपे । स्तुतौ ॥ पूजायाम् ॥ अतति । अतसातत्यगमने । इनप्रत्ययः ॥

अतिकटुः । त्रि । निम्बादौ ॥ अतिशयेन कटुः ॥

अतिकथः । त्रि । अश्रद्धेये ॥ नष्टधर्मे ॥ नष्टे । अतिक्रान्ता कथा यस्य ॥

अतिकथा । स्त्री । अपार्थभाषणे ॥

अतिकन्दः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे ॥

अतिकृतिः । स्त्री । पञ्चविंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिकृच्छ्रम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा । एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् । त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः ॥ इति स्मृतिः प्रायश्चित्तविवेके ॥

अतिक्रमः । पुं । अतिपाते । क्रमोल्लङ्घने ॥ अतिक्रमणम् । क्रमु पादविक्षेपे । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥ अभिक्रमे ॥ अहितान् प्रत्यभीतस्य रणे यानमतिक्रम इत्यमरः ॥

अतिक्रमणम् । पुं । उचितादधिकस्यानुष्ठाने ॥ निष्पन्नेपि वस्तुनि क्रियामप्रवृत्तौ ॥ यथा । अतिक्रान्तमेव भवता । अत्रातिरतिक्रमणे चेति कर्मप्रवचनीयसंज्ञया षत्वाभावः ॥

अतिक्रमणीयः । त्रि । अतिक्रमणार्हे ॥ यथा । महात्मानातिक्रमणीयो विजानतेति ॥

अतिक्रान्तः । त्रि । अतीते ॥ कृतातिक्रमे ॥

अतिगण्डः । पुं । षष्ठयोगे ॥ अत्रजातस्य फलं यथा । कलिप्रियो वेदविनिन्दकश्च धूर्त्तः कृतघ्नो गलरोगयुक्तः । सरोमदे

र्पुरुषोतिदीर्घः प्रकाण्डगण्डस्त्वति गण्डजन्मेति ॥ त्रि । वृहद्गण्डे ॥

अतिगन्धः । पुं । भूतृणे ॥ चम्पके ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ गन्धके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अतिगन्धालुः । पुं । पुत्रदात्रीलतायामितिराजनिर्घण्टः ॥

अतिगम्भीरः । त्रि । दुष्प्रवेशे ॥ महासमुद्रवत्प्रवेष्टुमशक्ये ॥

अतिगर्वितः । त्रि । अहंकारातिशययानि । समुद्धते ॥ अतिशयेनगर्वितः ॥

अतिगुहा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ त्रि । गुहातिक्रामके ॥

अतिगुह्याष्टकम । न । श्रीशैलादिषु ॥ यथा । श्रीशैलजल्पकेदार भैरवाम्रातकेश्वराः । हरिश्चन्द्रमहाकालमध्याः सातिपदारुचाविति मृगेन्द्रसंहिता ॥

अतिचरः । त्रि । शीघ्रगे ॥

अतिचरा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । चारव्याम् । पद्मचारिण्यांपधौ ॥ अतिचरति । चरगतिभक्षणयोः । पचाद्यच् ॥

अतिचारः । पुं । शीघ्रगमने ॥ अतिक्रम्यगमनम् । कुजादिपञ्चग्रहाणांराशिभोगकालासमाप्तौ राश्यन्तरगमनम् । तत्रपूर्वराशिगमनेवक्रातिचारः । परराशिगमनेअतिचारः । एतौगुरोश्चेदल्पकालोभवति । गुरुस्तुर्यदिपुनः पूर्वराशिंनायातितदामहातिचारः । तेनलुप्तसंवत्सरोभवतिग्रहाणांस्वभोज्यमानराशौ वपिवक्रातिचारौभवतः । तत्रनाकालः । इतिस्मृतिज्योतिषे उक्तम् ॥

अतिच्छत्रः । पुं । छत्रायाम् । स्थूलतृणविशेषे ॥ रक्तवर्णकोकिलाचक्रे तालमखानाइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ पालङ्गे । जलजतृणभेदे ॥ अतिक्रान्तश्छत्रम् ॥

अतिच्छत्रकः । पुं । भूतृणे ॥

अतिच्छत्रा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । शलुपा इति मौरीइतिच गौडभाषाप्रसिद्ध शताह्वायाम् । सौंफ इति भाषा ॥ छत्रमतिक्रान्ता अत्यादय इतिसमासः ॥

अतिजगती । स्त्री । त्रयोदशाक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिजवः । त्रि । अतिवेगाढ्ये । जङ्घाले ॥ अतिशयितोजवोवेगोयस्य ॥

अतिजागरः । पुं । नीलक्रौञ्चे । नीलवके ॥

अतिडीनम् । न । पक्षिणःप्रचण्डगमने दीर्घपतनेवा ॥

अतितितीर्षत् । त्रि । अतितर्तुमिच्छति ॥

अतितीक्ष्णः । त्रि । मरीचादौ । पुं । शोभाञ्जने ॥

अतितीव्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ।

अतिथिः । पुं । कुशपुत्रे ॥ त्रि । आगन्तुके । अदृष्टपूर्वगृहमागते ॥ कोषे ॥ तिथिभिन्ने । अतति । अतसातत्यगमने । ऋतन्यञ्जीत्यतेरिथिन् । नविद्यतेद्वितीयातिथिरस्येतिवा ॥ यथा । एकरात्रन्तुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ नैकग्रामीणमतिथिं विप्रंसाङ्गतिकंतथा । उपस्थितंगृहेविद्यात् भार्यायत्राग्नयोपिवा इतिमनुः ॥ अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयइतिचस्मृतिः । सर्वास्ववस्थास्वतिथिर्नोपेक्ष्योहिगृहस्थितैः । अतिथी । स्त्री । ॥

अतिथिपूजनम् । न । न्यज्ञे । इतिहेमचन्द्रः ॥

अतिथिसपर्या । स्त्री । अतिथिसेवायाम् । पञ्चमहायज्ञेषुन्यज्ञे । अतिथीनामदृष्टपूर्वाणां गृहमागतानांसपर्यणम् । सपरपूजायाम् । कंड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् । सपर्यापूजा ॥

अतिदिष्टः । त्रि । अतिदेशविशिष्टे । यथा । नसमानगोत्रांभार्यांविन्देत इत्यनेनशूद्रस्यापिसगोत्राकथंननिषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरित्युद्वाहतत्त्वम् ॥

अतिदीप्यः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अतिदेशः । पुं । अन्यधर्मस्य अन्यत्रान्वये । यथा । अन्यत्रैवप्रणीतायाः कृत्स्नायाधर्मसन्ततेः । अन्यत्रकार्यतःप्राप्तिरतिदेशोभिधीयतेइति ॥ प्रकृतात्कर्मणोयस्मात्तत्समानेषु कर्मसु । धर्मप्रवेशोयेनस्यात् सोतिदेशइतिस्मृतः ॥ इतिचदर्शितोऽतिदेशः पूर्वाचार्यैः ॥

अतिधन्वा । पुं । कृष्णस्मरे । शौनके ।

अतिधृतिः । स्त्री । ऊनविंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिनु । त्रि । अतीतनौके ॥ नावमतिक्रान्तः अत्यादयइतितत्पुरुषः । ह्रस्वोनपुंसकइतिह्रस्वः ॥ अतिनौः पुमान् स्त्री वा ।

अतिपतनम् । न । अत्यये । अतिक्रमणे ।

अतिपत्तिः । स्त्री । अतिपाते ॥

अतिपत्रः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे । शाकवृक्षे । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अतिपथ्याः । पुं । सत्पथे । अतिः पूजायाम् । कुगतीतिसमासः । नपूजनात् ॥

अतिपातः । पुं । अतिक्रमे । पर्यये । अतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ ।

घञ्।

अतिपातकम्। न। नवविधपापमध्ये गुरुतरपातके। तत्त्रिविधम्। पुंसो मातृदुहितृस्नुषागमनजन्यम्। स्त्रियास्तु पुत्रपितृश्वशुरगमनजन्यमिति प्रायश्चित्तविवेकः।

अतिपातकी। पुं। स्त्री। पापिविशेषे। यथा। मातरंभगिनींवापितनयांदुहितरंशिवे। गन्तारोज्ञानतोयेचमहागुरुनिघातकाः॥ कुलधर्मंसमाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रियाः। विश्वासघातिनोलोकाअतिपातकिनःस्मृताः॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम्॥

अतिपातितः। त्रि। अतिक्रान्ते॥

अतिपेलवता। स्त्री। सुकुमारतरतायाम्।

अतिप्रसक्तिः। स्त्री। अत्यन्तसेवने।

अतिप्रसङ्गः। पुं। अतिप्रसक्तौ। अन्यस्योद्देशेन अन्यदीयस्यापितद्धानुष्ठाने।

अतिबला। स्त्री। कङ्कतिकायाम्।पीतवाट्यालके। विद्याविशेषे। पथ्यवलाम्। त्रि। बलिनि। अतिशयितंबलंयस्यौबलिनस्था।

अतिभरः। पुं। अतिविस्तारे।

अतिभीः। पुं। वज्रज्वालायाम्। त्रि। अतिभयान्विते।

अतिभूमिः। स्त्री। अतिशये। आधिक्ये। अमर्यादायाम्॥ अतिक्रान्ताभूमिः। विपद्भिनदूषितातिभूमिरिति माघः।

अतिमङ्गल्यः। पुं। बिल्वे। त्रि। मङ्गलाढ्ये। अतिशयमङ्गलजनके॥

अतिमर्यादम्। न। अतिशये। निर्भये। त्रि। तद्युक्ते। अतिशयिते।

अतिमात्रम्। न। अतिमर्यादे। अतिशये। मात्रास्तोकं तामतिक्रान्तम्। गोस्त्रियोरितिह्रस्वः। अस्यक्रियाविशेषणत्वेक्लीवता। द्रव्यवाचित्वेत्रिलिङ्गता॥

अतिमानिता। स्त्री। आत्मनि पूज्यत्वातिशयभावनायाम्।

अतिमुक्तः। त्रि। निःसङ्गे। निष्फले। अतिशयेन मुक्तः। पुं। वासन्त्याम्। अतिक्रान्तो मुक्तां शौक्ल्यात्। गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः। यद्वा। मुक्तान् विरक्तान्। तिनिशे। अतिशयितो मुक्तोविस्तारोऽस्य।

अतिमुक्तकः। पुं। अतिमुक्तार्थे। तिनिशे। तिन्दुकवृक्षे। पुष्पवृक्षविशेषे। भ्रमरानन्दायाम्। अतिशयितो मुक्तोविस्तारोऽस्य।

अतिमैत्रः। पुं। मध्यमतारायाम्। त्रि। परममित्रे।

अतिमोदा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

अतियातः । त्रि । अतिक्रम्यगते ॥

अतिरथः । पुं । योद्धृविशेषे । यथा । अमितान्योधयेद्यस्तु सम्प्रोक्तोतिरथस्तु स इति ॥

अतिरसा । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ रास्नायाम् । क्लीतनके ॥

अतिरात्रः । पुं । यागविशेषे । अतिक्रान्तोरात्रम् । अहःसर्वैकदेशेत्यच् ॥

अतिरिक्तः । त्रि । अतिशयिते । श्रेष्ठे ॥ भिन्ने । अधिके । अतिरिच्यतेस्म । रिचिर्विरेचने । क्तः ॥

अतिरुट् न । क्रोधाधिक्ये ।

अतिरूक्षः । त्रि स्नेहशून्ये । पुं । कङ्गुकोद्रवादौ । अतिक्रान्तोरूक्षम् । अत्यादय इतिसमासः ।

अतिरेकः । पुं । पृथग्भावे । अतिशये ।

अतिरोगः । पुं । क्षयव्याधौ ।

अतिरोमशः । पुं । वनच्छागे । त्रि । रोमातिशयाढ्ये ।

अतिरोमशा । स्त्री । नीलवुन्हायाम् ।

अतिवक्ता । त्रि । वावदूके । वाचोयुक्तिपटौ । अतिवक्ति । साधुकारिणितृन्तृच्वा ॥

अतिवर्णाश्रमी । पुं । पञ्चमाश्रमिणि । सचसूतसंहितायां मुक्तिखण्डेपञ्चमाध्याये परमेश्वरेणवर्णितः । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्च वानप्रस्थोथभिक्षुकः । अतिवर्णाश्रमीतेपिक्रमाच्छ्रेष्ठाविचक्षणाः । अतिवर्णाश्रमीप्रोक्तो गुरुः सर्वाधिकारिणाम् । नकस्यापि भवेच्छिष्योयथाहंपुरुषोत्तम । अतिवर्णाश्रमीसाक्षाद्गुरूणांगुरुरुच्यते । तत्समोनाधिकश्चास्मिन् लोकेस्त्येवनसंशयः । यःशरीरेन्द्रियादिभ्योविभिन्नंसर्वसाक्षिणम् । पारमार्थिकविज्ञानसुखात्मानंस्वयंप्रभुम् ॥ परंतत्त्वविजानातिसोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैवकेशव । आत्मानमीश्वरंवेद सोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवस्थात्रयनिर्मुक्तमवस्थासाक्षिणंसदा । महादेवं विजानाति सोति० ॥ वर्णाश्रमादयोदेहेमाययापरिकल्पिताः । नात्मनोबोधरूपस्यममतेसन्तिसर्वदा । इतियोवेदवेदान्तैः सोति ० । आदित्यसन्निधौलोकश्चेष्टतेस्वयमेवतु । तथामेसन्निधावेवसमस्तंचेष्टतेजगत् । इतियोवेद० ॥ सुवर्णेहारकेयूरकटकस्वस्तिकादयः । कल्पितामाययातद्वज्जगन्मय्येवसर्वदा । इतियोवेद० ॥ शुक्तिकायांयथातारंकल्पितंमाययातथा । महदादिजगन्मायामयंमय्येवकल्पितम् । इतियो० । चाण्डालदेहेपश्वादिष

रीरेब्रह्मविग्रहे । अन्येषुतारतम्येन स्थितेषुपुरुषोत्तम । व्योमवत्सर्वदा व्याप्तः सर्वसम्बन्धवर्ज्जितः । एकरूपो महादेवः स्थितःसोहंपरामृतः इति योऽ । विनष्टदिग्भ्रमस्यापियथापूर्वा विभातिदिक् । तथाविज्ञानविध्वस्तं जगन्मेभातितन्नहि । इतियो० । यथास्वप्नप्रपञ्चोयंमयिमायाविजृम्भितः । तथा जाग्रत्प्रपञ्चोपिमयिमायाविजृम्भितः । इतियो० । यस्यवर्णाश्रमाचारोगलितःस्वात्मदर्शनात् । सवर्णानाश्रमान्सर्वानतीत्यस्वात्मनिस्थितः । यस्त्यक्त्वा स्वाश्रमान्सर्वान् स्वात्मन्येवस्थितः पुमान् । सोतिवर्णाश्रमी प्रोक्तःसर्ववेदार्थवेदिभिः । नदेहोनेन्द्रियं प्राणोमनोबुद्ध्यहंकृती । न चित्तंनैवसामायानचव्योमादिकंजगत् ॥ नकर्त्तानचभोक्ताचनचभोजयिता तथा । केवलंचित्सदानन्दब्रह्मैवात्मायथार्थतः ॥ जलस्यचलनादेव चञ्चलत्वंयथारवेः । तथाहंकारसंसारादेवसंसारआत्मनः ॥ तस्मादन्यगतावर्णाआश्रमाअपिकेशव । आत्मन्यारोपिताएवभ्रान्त्याते ऽनात्मवेदिना ॥ नविधिर्ननिषेधश्चनवर्ज्यावर्ज्यकल्पना । आत्मविज्ञानिनांनास्ति तथाचान्यज्जनार्दन ॥ आत्मविज्ञानिनांनिष्ठामीदृशीमम्बुजेक्षण । मायया मोहितामर्त्त्या नैवजानन्तिसर्वदा ॥नमांसचक्षुषानिष्ठाब्रह्मविज्ञानिनामियम् । द्रष्टुंशक्यास्वतःसिद्धाविदुषां सैवकेशव । यत्रसुप्ताजनानित्यंप्रबुद्धस्तत्रसंयमी । प्रबुद्धायत्रतेविद्वान् सुषुप्तस्तत्रकेशव । एवमात्मानमद्वन्द्वंनिराकारंनिरञ्जनम् । नित्यशुद्धं निराभासंसच्चिन्मात्रंपरामृतम् । योविजानातिवेदान्तैःस्वानुभूत्याचनिश्चितम् । सोतिवर्णाश्रमीप्रोक्तः सएवगुरुत्तमः इति ॥

अतिवर्त्तुलः । पुं । वांटुलाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धकलायविशेषे ।

अतिवादः । पुं । पारुष्यवादे । अप्रियवचसि । अतिक्रम्यउक्तिरतिवादः । घञ् ।

अतिवादी । त्रि । सर्वानतीत्यवदितुं शीले ॥

अतिवाहितः । त्रि । गमिते ।

अतिविकटः । पुं । दुष्टहस्तिनि । त्रि । अतिकराले ॥ अतिशयेनविकटः ॥

अतिविदाही । त्रि । सन्तापकेराजिकादौ ॥ अतिशयेनविदाही ॥

अतिविषा । स्त्री । अतीसाखे । पर्यायास्तु । अतिविषाशुक्लकन्दाश्येयाविश्वा चभङ्गुरा । श्यामकन्दाप्रतिविषाशृ

क्रोचोपविषामिषेति । अपिच । विषात्यतिविषाविश्वाशृङ्गी प्रतिविषारुणा । शुक्लकन्दाचोपविषाभङ्गुराश्रया वल्लभा । विषासोष्णाकटुस्तिक्तापाचनीदीपनीहरेत्। कफपित्तातिसारामविषकासवमिकृमीनितिभावप्रकाशः॥ त्रिविधातिविषाश्वेताशुक्लाकृष्णातथारुणा।रसवीर्य्यविपाकेषुनिर्विषेवगुणाधिकेतिराजनिर्घण्टः ॥ त्रि । विषातिक्रामके । विषमतिक्रान्ता ॥

अतिवेलम् । न । अतिशये ॥ त्रि । अतिशयिते ॥ अतिक्रान्तंवेलांमर्यादाम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः । अस्यक्रियाविशेषणत्वेक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥

अतिव्यथा । स्त्री । पीडायाम् । अतिशययातनायाम् ॥

अतिव्याप्तिः । स्त्री । अतिशयव्यापने ॥ अलक्ष्येलक्षणगमने।यथा।साध्याभाववद्वृत्तित्वमितिव्याप्तिलक्षणे धूमवान्वह्नेरित्यत्रधूमाभावाधिकरणह्रदवृत्तित्वाभावमादायअतिव्याप्तिरितितार्किकाः ॥ स्वाश्रयवह्नितप्राक्चयावच्छेदेन रविभुज्यमानराशीयरविसंयोगविशिष्टस्वात्मिमत्वघटकत्वंअधिमासत्वम् । भानुलङ्घितेअति

व्याप्तिवारणाय चैत्राद्यतिक्रमित्वघटकत्वेन विशेषणीयम् ॥ मुख्यफलजनकव्यापारजनकत्वे सति मुख्यफलाजनकत्वमङ्गत्वम् घटादावतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तम् इतितिथ्यादितत्त्वटीका ॥

अतिशक्तिता । स्त्री । विक्रमे । वीरसामर्थ्ये ॥ अतिशयिताशक्तिर्यस्य । तस्यभावः । तल् ॥

अतिशक्तिभाक् । त्रि । अतिशयशक्तिविशिष्टे ॥

अतिशयः । पुं । उत्कर्षे । अत्यर्थे ॥ अतिशेते । अतिपूर्वात्शीङ्ःपचाद्यच् ॥ यद्वा । अतिशयनम् । भावेएरच् । अस्यद्रव्यवचनत्वेपिपुंल्लिङ्गतैव । घञबन्ताःपुंसीतिवचनात् ॥ सततंक्रियान्तरेणाव्यवधानम् । अतिशयस्तुपौनःपुन्यमितिभेदः ॥

अतिशयितः । त्रि । अतिक्रान्ते ॥

अतिशयोक्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे ॥ अस्यलक्षणादयो यथा । निगीर्याध्यवसानन्तुप्रकृतस्यपरेणयत् । प्रस्तुतस्ययदन्यत्वंयद्यर्थोक्तौचकल्पनम् । कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः । विज्ञेयातिशयोक्तिःसेति । उपमानेनान्तर्निगीर्णस्यो पमेयस्ययदध्यवसानंसैका । यथा । कमलमनम्भसि

मले च कुवलये तानिकमकलतिका याम। साचसुकुमारसुभगेत्युपात·परंपराकेयम॥ अत्रमुखादिकमला दिरूपतयाध्यवसितम्॥ यत्रतदेवान्यत्त्वेनाध्यवसीयतेसापरा। यथा। असांलउहत्तणअं अमाविअकाइ वत्तणच्छाआ। सामासामण्णपआवइणो रेहधिअ णहोइ॥ "अस्यसंस्कृतं यथा।लउहशब्दःसौकुमार्ये।अन्यत्सौकुमार्यमन्याकापिचवर्त्तनच्छाया। श्यामासामान्यप्रजापते रेखैवनभवतीति॥ वर्त्ततेजीवतीति वर्त्तनंशरीरंतस्यछायाकान्तिः श्यामाषोडशवार्षिकीस्त्री सामान्यतः सर्वसाधारणःरेखैवेतिनिर्माणपरिपाटीरेखामाचेणापिनास्तीतिभावः। इयमन्यत्त्ववर्णनरूपातिशयोक्तिः॥ यद्यर्थस्ययदिशब्देनचेच्छब्देनवौक्तौयत्कल्पनमर्था दसम्भाविनोर्थस्यसातृतीया। यथा। राकायामकलङ्कंचेदमृतांशोर्भवेद्वपुः। तस्यामुखंतदासाम्यपराभवमवाप्नुयात्॥ कारणस्यशीघ्रकारितां वक्तुंकार्यस्यपूर्वमुक्तौचतुर्थी। यथा। हृदयमधिष्ठितमादौमालत्याःकुसुमचापवाणेन। चरमंरमणीवल्लभलोचनविषयंत्वयाभजतेति॥

अतिशर्करी। स्त्री। पञ्चदशाक्षरा यांवृत्तौ॥

अतिशायनम्। न। आधिक्ये। प्रकर्षे॥ अतिपूर्वाच्छेतेर्ल्युट्। अतिशयनमेव। अतिशायनेतमबिष्ठनाविति निर्देशाद्दीर्घः॥

अतिशीतम्। । अतीतानिशीतानि-इतिविग्रहे अव्ययंविभक्तीत्यादिनाअत्ययेऽव्ययीभावः॥ त्रि। शीतातिशयविशिष्टे॥

अतिशेषः। त्रि। अतिशिष्टे। अवशिष्टे॥

अतिशोभनः। त्रि। अतिशयशोभायुक्ते॥ श्रेष्ठे॥ अतिशयेनशोभनः॥

अतिसर्गः। पुं। कामचारानुज्ञायाम्॥ दाने॥

अतिसर्जनम्। न। विलम्भे। दाने॥ वधे॥ सृजविसर्गे। ल्युट्॥

अतिसहः। त्रि। अतिसहिष्णौ॥ अत्यंसहते। षहमर्षणे। पचाद्यच्॥

अतिसारः। पुं। उदरामये। बहुद्रवमलनिः सरणरोगे॥

अतिसारकी। त्रि। अतिसारान्विते। सातिसारे॥ अतिसारोऽस्यास्ति। वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः॥

अतिसृष्टः। त्रि। दत्ते॥ नियुक्ते॥

अतिसौरभः। पुं। सहकारे॥ अतिशयितंसौरभमस्य॥

अतिस्थूलः। त्रि। अत्यन्तपीने॥ अस्य

लक्षणम् । मेदोमांसातिवृद्धत्वा- च्चलस्फिगुदरस्तनः । अयथोपचयो त्साहोनरोऽतिस्थूलउच्यते ॥ अयथो पचयोत्साहः । नरथाउचितः उपच योमांसोपचयः उत्साहावलम्बयस्य सः ॥

अतिस्फिरः । त्रि । स्फीते । अतिशयित स्फूर्त्तिशालिनि ॥

अतिहसितम् । न । अतिशयहास्ये ॥

अतिहासः । पुं । हास्यभेदे । सशब्दहा से ॥ अतिहसनम् । हसेहसने । भा वेघञ् ॥

अतिहिमम् । । । हिमस्यात्यये ॥

अतीतः । त्रि । वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगि नि । अतिक्रम्यगते । भूतकाले ॥ गते । भूते ॥ यथा । ननस्यंन्यूनसप्ताब्दे मातीताशीतिवत्सरे । इतिवैद्यकप रिभाषा ॥ मानप्रभेदे ॥ इतिसङ्गी तशास्त्रम् ॥ अतिपूर्वादिणोगत्यर्था कर्मकेतिकर्त्तरिक्तः ॥

अतीतकालः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । बाधिते ॥ यथा । कालात्ययापदिष्टः कालातीतः । इतिन्यायसूत्रम् १ । ४९ ॥ अतीतकालस्यसमानार्थकत्वा त् कालातीतशब्देनोक्तम् । कालस्य साधनकालस्य अत्ययेअभावे अपदि ष्टः प्रयुक्तोहेतुः । एतेनसाध्याभाव

प्रमालक्षणार्थं इतिसूचितम् । सा ध्याभावनिर्णये साधनासम्भवादयमे ववाधितसाध्यक इतिगीयते । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वादित्यादौ ॥

अतीतद्वैतम् । न । प्रत्यगात्मतत्त्वे ॥ त्रि । द्वैताभाववति ॥ अतीतं द्वैतं यस्मादिति ॥

अतीतद्वैतभानम् । न । प्रत्यगात्मनः साक्षात्कारे ॥ अतीतद्वैतस्यात्मनो भानंसाक्षात्कारः ॥

अतीन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ ज्ञानश्वर्यादि भिःस्वभावसिद्धैरिन्द्रमतीत्यस्थितः ॥ इन्द्रमतीतः अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वि तीययेतिसमासः ॥

अतीन्द्रियम् । त्रि । इन्द्रियाग्राह्यवस्तुनि । अप्रत्यक्षे ॥ इन्द्रियमतिक्रान्तम् ॥ मनसि ॥ इन्द्रियमतीत्यवर्त्तमान त्वात् ॥

अतीन्द्रियग्राह्यः । त्रि । मनोग्राह्ये । प रमात्मनि ॥ यथा । नैवासौचक्षुषा ग्राह्योनचशिष्टैरपीन्द्रियैः । मनसा तुप्रसन्नेनगृह्यते सूक्ष्मदर्शिभिरिति व्यासः ॥

अतीर्य्यम् । त्रि । दुस्तरे ॥

अतीव । । । अतिशये ॥ अतिच इवच ॥

अतीसारः । पुं । उदरामये ॥ अतिसर ति । सृगतौ । व्याधिमत्स्यबलेषुचेति

वार्त्तिकाद्घञ्। अत्रभोपि सन्धर्थो प्रसरतिः। रुधिरादिकमति ग्रयेनसारयतीत्यर्थः। उपसर्गस्य घञीति दीर्घः॥

अतीसारकी। त्रि। अतीसाररोगयुक्ते॥ अतीसारोऽस्त्यस्य। वातातीसारात्पिशाचाच्चेतीनिः॥

अतीसारभेषजम्। न। लोध्रे॥ अतीसारस्यभेषजम्॥

अतुलः। पुं। तिलवृक्षे॥ इति शब्दचन्द्रिका॥ त्रि। तुलोज्झिते। निरुपमे॥ अपरिमिते। तुलाउपमानमस्य नविद्यते। शेषाद्विभाषेतिविकल्पात्कप्। उपसर्जनह्रस्वः॥

अत्कः। त्रि। पथिके॥ इण्भीकादिको पः। अतति। अतसातत्यगमने। इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन्॥

अत्ता। स्त्री। ज्येष्ठभगिन्याम्॥ मातरि॥ प्राकृतभाषयाश्वश्र्वाम्॥

अत्तिः। स्त्री। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम्॥ मातरि॥

अत्तिका। स्त्री। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम्॥ मातरि॥ अत्तामाता। सैव। संज्ञायांकन्॥

अत्नुः। पुं। भानौ। सूर्ये॥

अत्यः। पुं। तुरङ्गे। अश्वे॥ वैदिकोऽयं शब्दः॥

अत्यध्ययः। त्रि। इन्द्रियाण्यतिक्रान्ते। अतीन्द्रिये॥ अक्षेषु अध्यक्षम्। विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। अतिक्रान्तोऽध्यक्षम्॥

अत्यन्तम्। न। अतिशये॥ यथा। अत्यन्तकठिनौ तथापिहृदया नन्दायव त्तोवक्षाविति नरहरिकविः॥ त्रि। संयुक्ते। सर्वानन्तान्परिच्छेदानतिक्रान्ते। निरतिशये। नितान्ते। अवसानमतिक्रान्ते॥

अत्यन्तकठिनम्। न। उलूखलेषु सवत् कुसुमचन्दनादिसर्वद्रव्ये॥ त्रि। अतिशयकाठिन्यविशिष्टे॥

अत्यन्तकोपनः। त्रि। चण्डे॥ अत्यन्तं कुप्यति। कुपक्रोधे। क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच्॥

अत्यन्तगामी। त्रि। अत्यन्तिके। अतिशयगमनशीले॥ इति हेमचन्द्रः॥

अत्यन्तसंयोगः। पुं। साकल्येनसम्बन्धे। निरन्तरसन्निकर्षे॥ अन्तमवसानमतिक्रान्तोऽत्यन्तः। सचासौसंयोगश्च॥

अत्यन्तसुकुमारः। पुं। कङ्गुनीवृक्षे॥ इतिराजनिर्घण्टः॥ त्रि। अतिकोमले॥

अत्यन्ताभावः। पुं। त्रैकालिक संसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताके अभावविशेषे॥

यथाभूतले घटोनास्तीति ।

अत्यन्ताभावसम्पत्तिः । स्त्री । स्वरूपे ण्याप्यप्रतीतौ ।

अत्यग्निकः । पुं । अत्यन्तगामिनि । अतिशयभ्रमणकारिणि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्यन्तीनः । त्रि । अतिशयितगतिशीले । अत्यन्तगामिनि । अन्तस्याऽत्ययः । अत्ययेऽव्ययीभावः । अत्यन्तं गामी । अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ॥

अत्यन्तम् । न । वृथात्वे । तंतडीकरति भाषाप्रसिद्धेस्त्व्यफलविशेषे ।

अत्यन्तपर्णी । स्त्री । वन्हिकूरणे । अत्यन्तानिपर्णानियस्याः । पाककर्णेत्यादिनाङीष् ।

अत्यम्ला । स्त्री । अत्यन्तपर्णीम् । वनवीजपूरे । मधुटाबा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ।

अत्ययः । पुं । अतिक्रमे । दण्डे । अभावे । विनाशे । दोषे । कृच्छ्रे । अतिगमने । कार्यस्यावश्यभावे । अत्ययनम् । अनेनवा । इणगतौ इगतौवा । एरच् ।

अत्यर्थम् । न । अतिशये । त्रि । अतिशययुक्ते ॥ अर्थोनिवृत्तिर्विषयोवा तमतिक्रान्तमत्यर्थम् । अत्यक्रियावि

शेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यवाच्यत्वे वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ इत्यमरः ॥

अत्यल्पम् । त्रि । अल्पीयसि । इत्यमरः । अतिशयेनाल्पम् ॥

अत्यष्टिः । स्त्री । सप्तदशाक्षरायांवृत्तौ । सप्तदशसंख्यायाम् ।

अत्याकारः । पुं । न्यक्कारे । तिरस्कारे । त्रि । महादेहे ।

अत्यागी । पुं । कर्मफलत्यागिन्येपिकर्मानुष्ठायिनि । अत्रे । गौणसन्न्यासिनि ।

अत्याधानम् । न । अतिक्रमे । उपक्षेपे । उपरिस्थापने ।

अत्यायम् । न । अतिगमने ॥

अत्यालः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥

अत्याशा । स्त्री । असम्भावनीयवाञ्छायाम् । अत्यन्तस्पृहायाम् । यथा । अत्याशाभिरुपागताध्वगगणाम् धन्यावनौतापिताम् नेयत्तर्पयितुंक्षमोस्मिममतद्दुःखैर्मनोदूयते ॥ इत्युद्भटः ॥

अत्याश्रमः । पुं । परमहंसे । ब्रह्मचर्यादीनहंससन्न्यासान्तानाश्रमधर्मयत्न-आश्रमानतिक्रम्यवर्त्तमानोयःसत्र-त्याश्रमशब्देनोच्यते ॥

अत्याश्रमी । पुं । उत्तमाश्रमिणि । पूर्वाश्रमचयमतीत्यसर्वकर्मण्यत्यागिनि तेपरमहंसपरिव्राजके ॥

अत्यासः । पुं । व्यतिक्रमे ।

अत्याहितम् । न । महाभीतौ । जीवा नपेक्षिकर्मणि ॥ अतीवाधीयतेस्म मनसि । डुधाञः क्तः । दधातेर्हिः ॥ अतीवासमन्ताद्धितंवा ।

अत्युक्तिः । स्त्री । असम्भवोक्तौ । आरोपितस्यकथने । अलङ्कारविशेषे । यथा । अत्युक्तिरद्भुतातथ्यशौर्य्यौदार्यादिवर्णनम् । त्वयिदातरिराजेन्द्रयाचकाः कल्पशाखिनइतिचन्द्रालोकः ।

अत्युक्था । स्त्री । स्त्रीछन्दसि । गौस्त्री । गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरेमे ।

अत्युच्छ्रितः । त्रि । अतिप्रवृद्धे । अत्युच्छ्रितस्यदमनमुचितम्च श्रुतौ श्रुतम् ।

अत्यूहः । पुं । दात्यूहे । कालकण्ठके । अतिशयवितर्के । त्रि । बहुतर्कवति ।

अत्यूहा । स्त्री । नीलिकायाम् । नीलसिन्दुवारे । इतिमेदिनी ।

अत्र । ा । अधिकरणे । अस्मिन् । एतस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् । एतदोऽन् ॥

अत्रभवान् । त्रि । स्लाघ्ये । पूज्ये । इतिहेमचन्द्रः । इतराभ्योऽपिदृश्यन्तइतिप्रथमार्थेप्राकदीव्यतीयत्रल् । सुप्सुपेतिसमासः

अत्त्रिः । पुं । मुनिविशेषे । अनुसूयापतौ । ॥ अत्तिअत्रतेषा । अदभक्षणे । अदेस्त्रिनिश्चेतित्रिप्रकारोचिप् । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ।

अत्त्रिजातः । पुं । विधौ । चन्द्रे । द्विजे ।

अत्त्रिदृग्जः । पुं । चन्द्रे । इतिहेमचन्द्रः ।

अत्त्री । पुं । मन्वन्तरे । अत्ति । अद० । अदेस्त्रिनिश्चेतित्रिनिः । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः ।

अत्त्रिनेत्रजः । पुं । चन्द्रमसि । इतिजटाधरः ।

अत्त्रिनेत्रप्रसूतः । पुं । शशिनि । इतिहलायुधः ॥

अत्त्रिनेत्रभूः । पुं । सोमे । शशधरे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अथ । ा । संशये । अधिकारे । अथस्नानविधिः । मङ्गले । अथपरस्मैपदानि । विकल्पे । अनन्तरे । स्नातोऽथभुङ्क्ते । अन्वादेशे । प्रतिज्ञायाम् । गोदोभवानयेतिप्रश्नः । प्रश्ने । अथशक्तोसिभोक्तुम् । कार्त्स्न्ये । आरम्भे । अथशब्दानुशासनम् । समुच्चये । भीमोऽथार्जुनः । अर्थयते । अर्थयाञ्चायाम् । अन्येभ्योऽपीतिडः । पृषोदरादित्वाद्रलोपः ।

अथकिम् । ा । स्वीकारे ।

अथर्वणः । पुं । शिवे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अथर्वणिः । पुं । अथर्वज्ञब्राह्मणे । पु

रोधसि। इतिमेदिनी। ईश्वरे।

अथर्वा। पुं। ब्राह्मणे॥ अथर्वणा प्रोक्ते ग्रन्थे धर्मे आम्नाये वा अथर्वा। अथर्वणोवेतिवार्तिकादणोवालुक्। पक्षेआथर्वणः॥ न। वेदे॥

अथर्ववित्। पुं। अथर्ववेदाभिज्ञवसिष्ठादौ॥

अथर्ववेदः। पुं। मारणाभिचारार्थे ऋग्वेदांशे। छान्दोग्याद्युपनिषत्प्रसिद्धेच तुर्यवेदे पञ्चाशच्छाखात्मके॥

अथर्वाधिपतिः। पुं। बुधे। शशिजे॥

अथवा। ा। पक्षान्तरे॥

अथो। ा। अथार्थेषु॥ अधिकारभेदे। अप्यर्थे॥ अर्थयते। अर्थयाञ्चायाम्। बाहुलकाड्डोः। पृषोदरादित्वाद्रलोपः॥

अद्। ा। आश्चर्ये॥ अत्ति। अदभक्षणे। क्विप्॥

अदत्क। त्रि। दन्तरहिते॥ भक्षयितरि॥ इतिछान्दोग्योपनिषत्॥

अदत्ता। स्त्री। अपरिणीतायाम्॥ इतिस्मृतिः॥

अदत्तादायी। त्रि। चौरे॥

अदनम्। न। भक्षणे॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अदनीयः। त्रि। भक्ष्ये॥

अदभ्रम्। त्रि। बहुले। अनल्पे॥ दभ्राद्न्यत्। नञ्समासः॥

अदभ्रचक्षुः। न। ज्ञानचक्षुषि। त्रि। तद्वति॥

अदर्शनम्। त्रि। अतीन्द्रिये। न। विनाशे॥ लोपे। दर्शनस्याभावः॥

अदलः। पुं। हिज्जले॥ त्रि। दलवर्जिते। दलरहिते॥

अदला। स्त्री। घृतकुमार्याम्॥

असौ। त्रि। परस्मिन्। परत्र। पुरोवर्त्तिनोनिर्देशे। असौपुमान्। असौस्त्री। अदः कुलम्॥

अदाता। त्रि। कृपणे। दानशक्तिरहिते॥ यथा। अदातापुरुषस्त्यागीस्वधर्मं त्यक्त्वागच्छतीति॥

अदान्तः। त्रि। तपःक्लेशासहिष्णौ। अकृतबाह्येन्द्रियनिग्रहे॥

अदाह्यः। पुं। परमात्मनि॥ त्रि। दहनानर्हवस्तुनि॥

अदितिः। स्त्री। भुवि॥ देवमातरि॥ पार्वत्याम्॥ पुनर्वसुनक्षत्रे॥ त्रि। अखण्डे॥ दितिभिन्ना अदितिः॥ न ञोदाञोडितिरिति शाकटायनोक्ते र्डिति प्रत्ययान्तोवा। अदमादद्गतिर्वा॥

अदितिनन्दनः। पुं। देवे॥ अदितेर्नन्दनइतिविग्रहः कृद्योगाच्चषष्ठीसमस्यतइतिसमासः॥

अदिती। स्त्री। अदित्याम्। कृदिका

रादिक्तिनइत्यदितिशब्दान्ङीष् ॥

अदीनः । त्रि । उदारे । नदीनः ॥

अदीनात्मा । त्रि । अतिव्यसनपरम्परायामप्यक्षुभितान्तःकरणे ॥ अदीनआत्मायस्य ॥

अदृढः । त्रि । अस्थिरे ॥

अदृक् । त्रि । अन्धे । अक्ष ॥ नदृग्यस्य ॥

अदृश्यम् । न । द्रष्टृरूपे । अधिष्ठानचिद्रूपे ॥ त्रि । इन्द्रियागम्ये ॥ यथा । कन्याद्रेरतिकोमला त्रिभुवनख्यातापयदृश्याजनैरिति ॥ नदृश्यः ॥

अदृष्टम् । न । भाग्ये । प्राग्जन्मकर्मणि ॥ महीभुजां वह्नितोयादिजेभये ॥ आदिना हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षं मरणंतथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाःशलभादयोगृह्यन्ते । भयहेतुत्वाद्भयम् अदृष्टहेतुकत्वाददृष्टम् । त्रि । अवीक्षिते ॥ यथा । अदृष्टदर्शनोत्कण्ठादृष्टेविच्छेदभीरुतेति ॥

अदृष्टपूर्वः । त्रि । पूर्वमदृष्टे ॥ पूर्वंदृष्टो दृष्टपूर्वः । सहसुपेतिसमासः । ततो नञ्समासः ॥

अदृष्टभेदः । पुं । गुणपरिणामे ॥

अदृष्टिः । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ । क्रूरदृष्टौ ॥ विरुद्धादृष्टिरदृष्टिः ॥

अदृष्टिका । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ ॥

अदेवमातृकः । पुं । नदीमातृकदेशे ॥

अद्भः । पुं । पुरोडाशे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अद्भक्षणे । गमगम्ययोरितिगम् ॥

अद्धा । । । तत्त्वे ॥ सत्यात् । स्फुटे ॥ अवधारणे ॥ अतिशये ॥ अतंसततगमनं धयति दधातिवा । क्विप् ॥

अद्भुतम् । न । उत्पातभेदे ॥ विस्मये । चेतसोविस्मयाख्यविकारे ॥ पुं । शृङ्गारादिनवरसान्तर्गतरसभेदे ॥ अतआकस्मिकार्थेऽव्ययम् । तस्यभवनम् । अदिभुवोडुतच् ॥

अद्भुतस्वनः । पुं । महादेवे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अद्मनिः । पुं । पावके । अग्नौ ॥ अत्ति । अद० । अदेर्मुट्चेत्यनिः ॥

अद्मरः । त्रि । बहुभोक्तरि । भक्षके ॥ अत्ति । अदभक्षणे । सृघस्यदः क्मरच् ॥

अद्य । । । इदानीम् । वर्त्तमानदिने । अस्मिन्नहनि । सद्यः परुत्परार्य्यैषमइतिइदमोऽशभावोद्यश्चनिपात्यते ॥

अद्यतनः । पुं । कालप्रभेदे । अतीतायाराचेरन्त्ययामेन आगामिन्याराचेराद्ययामेनचसहितेदिवसे । अतीतराचेरन्त्ययामद्वयेन आगामिराचेराद्ययामद्वयेनचसहितेदिवसे ॥ त्रि । अद्यभवे ॥ सायञ्चिरमित्यादिनाट्युल्तौतुट्च ॥

अद्यश्वे । । इदानीमित्यर्थे ॥

अद्यश्वीना । स्त्री । आसन्नप्रसवायाम् ॥ अद्यश्वोवाविजायते । अद्यश्वीनावष्टव्ध इतिखप्रत्ययान्न साधुः ॥ अवष्टव्ध मात्रेवानिपातनम् ॥ त्रि । आसन्नमृत्युके ॥

अद्रिः । पुं । पर्वते ॥ शाखिनि ॥ सूर्ये मानभेदे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अद भक्षणे । अदिशदोतिक्रिन् ॥ सप्तांके ॥

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

अद्रिकीला । स्त्री । भूमौ ॥ अद्रयः कीलायस्याम् ॥

अद्रिकूटः । पुं । देव्याःस्थानविशेषे ॥ यथा । अद्रिकूटेमहायोगी रुद्राणी परमेश्वरीति ॥

अद्रिजम् । न । शैलजे । शिलाजतुनि ॥ त्रि । अद्रिसंभवे ॥ अद्रौजातम् । जनी । सप्तम्यांजनेर्डः ॥ अद्रेर्वा जातम् । पञ्चम्यामितिडोवा ॥

अद्रिजतु । न । शिलाजतुनि । शैलनिर्यासे ॥ अद्रेर्जत्विव । षष्ठीतत्पुरुषः ॥

अद्रिजा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेर्जाता जनी । पञ्चम्यामजाताविति डः । सैंहलीवृक्षे ॥

अद्रिजित् । पुं । वासवे ॥ अद्रीनजयति । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ।

अद्रितनया । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेः तनया ॥

अद्रिभिद् । पुं । मघवति । इन्द्रे ॥ अद्रीन् गोत्रानभिनत्ति । भिदेःक्विप् तुक् ॥

अद्रिभूः । पुं । आखुकर्णीलतायाम् ॥

अद्रिराजः । पुं । हिमाद्रौ ॥ अद्रीणांराजा । टच् ॥

अद्रिसारः । पुं । लोहे ॥ अद्रेः सारः ॥

अद्रीशः । पुं । हिमाद्रौ ॥ शिवे ॥ अद्रीणामीशः ॥

अद्रोहः । पुं । द्रोहाभावे ॥ नद्रोहः ॥ त्रि । तद्वति ॥ अद्रोहोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

अद्वयम् । त्रि । स्वगतभेदशून्ये । अद्वितीये ॥ पुं । बुद्धे ॥

अद्वयकारणम् । न । जगतोऽभिन्ननिमित्तोपादानेब्रह्मणि ॥

अद्वयवादी । पुं । बुद्धे ॥ वेदान्तिके ॥ अद्वयमद्वैतंवदत्यवश्यम् । आवश्यके णिनिः ॥ त्रि । अद्वयवक्तरि ॥

अद्वितीयः । त्रि । केवले । एकस्मिन् ॥ न । विजातीयभेदरहिते आत्मतत्त्वे ॥ नविद्यतेद्वितीयोऽस्य ॥

अद्वेष्टा । त्रि । द्वेषाभावविशिष्टे ॥ सर्वाणिभूतान्यात्मत्वेनपश्यन्नात्मनोदुःखहेतावपिप्रतिकूलबुध्यभावाद्योनद्वेष्टितस्मिन् ॥

अद्वैतः । त्रि । सजातीयविजातीयद्वैतीयशून्ये पूर्णपरमात्मनि ॥ भेदविकल्परहिते ॥ यथा । द्वैताप्रतीतौनाऽनर्थः किमत्वानन्दो महानिति । अचलौकिकादृष्टान्तःस्त्रीवाक्येनेरितःश्रुतौ ॥ स्त्रियाप्रियुक्तस्तद्वद्वंपश्यन्कामेनपीड्यते । आलिङ्गितस्तयैकत्वंप्राप्यानन्देनतृप्यति ॥ चित्तानुरागसिद्ध्यर्थंप्रियेयेतिविशेषणम् । दृष्टायांसत्यपिस्त्रीत्वेचेतो नैवानुरज्यति ॥ चेवारामादिकंवाह्यं गृहकृत्यंतथान्तरम् । आलिङ्गितःसुखाविष्टोनवेत्तिद्वयमप्यसौ ॥ अवेदनेनतद्धानिदृष्ट्वोश्चिन्तांपरित्यजन् । अप्राप्यचित्तविक्षेपंमज्जत्यानन्दसागरे ॥ एवंसुप्तौसुषुप्तौवालिङ्गितःपरमात्मना । नवहिजागरंनात्मः स्वप्नंचद्वैतमीक्षते ॥ आनुकूल्यप्रातिकूल्येद्वैतादर्शनतोनहि । ततःकामभयाभावादात्मानन्देनिमज्जतीति ॥

अद्वैतवादी । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । विवेकिनि ॥ ब्रह्मात्मैक्यवादिनि ॥ अस्यमतं यथा । ब्रह्मैवसत्यमप्रत्यक्षादिप्रमाणैः सिद्धम् । विश्वन्तुब्रह्मण्यारोपितम् । यथारज्जुःरज्जुस्वरूपाज्ञानात्सर्पवत् प्रतिभाति तथाब्रह्मस्वरूपाज्ञानात् विश्वंवस्तुवत् प्रतिभाति । प्रकृतिर्जीवश्चापिपर्यवसाने ब्रह्मैव ब्रह्मान्यत्सद्वस्तुनास्तीति ॥

अधःक्रिया । स्त्री । अपमाने ॥ अधःकरणम् । कुत्सःश्च ॥

अधःस्थितम् । त्रि । न्यस्थिते । अधस्थवस्तुनि ॥

अधःपुष्पी । स्त्री । अवाक्पुष्पिकायाम् हेठाहुली इतिगौडभाषा ॥ गोजिह्वायाम् ॥ अधःपुष्पाण्यस्याः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अधनः । त्रि । भार्यादिषु ॥ यथा । त्रय एवाऽधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः । यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनमितिमात्स्ये ३१ अध्यायः ॥

अधमः । त्रि । कुत्सिते ॥ न्यूने ॥ पुं । उपपतिभेदे ॥ अवत्यस्मादात्मानम् । अवरक्षणादौ । अवद्यावमाधमार्वरेफाःकुत्सितेइत्यमप्रत्ययोनिपातः । तत्रैववकारस्यपत्वेधकारः ॥ यद्वा । नधम्यते धमतिवा । धमध्वानेसौत्रः । घञपवादस्त्वा ॥ यद्वा । अधोभवः । अवोधसोर्लोपश्चेतिस्वामी ॥

अधमर्णः । त्रि । ऋणिनि । ऋणकारिणि ॥ अधमंदुःखप्रदमृणंयस्य ॥ अधमऋणेइतिऋणमाधमर्ण्येइतिनिपातनात्सप्तम्यन्तोत्तरपदेनवासमासः ॥

अधमर्णिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

अधमा । स्त्री । नायिकाभेदे ॥

अधमाङ्गम् । न॰। चरणे । पादे ॥

अधरः । पुं । ओष्ठे । उत्तराधरोष्ठभावे । अधरलक्षणं यथा । पाटलोवर्त्तुलः स्निग्धोरेखाभूषितमध्यभूः । सीमन्तिनीनामधरोराज्ञोवल्लभप्रियाभवेत् । श्यामःस्थूलोधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः । मस्तृणोमत्तकाशिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ इतिसामुद्रकम् । पुं । न । स्मरागारे । रतिमन्दिरे । चि । हीने ॥ तले । अनूर्द्ध्वे॥ नधरति । धृञ्धारणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । धरादुच्चात्कठिनाद्वाऽन्यः ॥ नध्रियते । धृङ्अनवस्थाने । पुंसीतिघोवा । नञ्समासः ॥ धरासम्बन्धरहिते ॥ हीनवादिनि ॥

अधरतः । । । अधोभागे ॥ अधरस्मात् । तसिल् ॥

अधरमधु । न । अधरामृते । वक्त्रासवे॥

अधरस्तात् । । । अधोभागे । अधरतः ॥

अधरा । स्त्री । अधोदिशि ॥ नीचायाम् ॥

अधरात् । । । अधोभागे ॥ उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थेआतिः । वसत्यागतोरमणीयंवा ॥

अधरीकृतः । चि। तिरस्कृते ॥

अधरीणः । चि । धिक्कृते । तिरस्कृते ॥

अधरेण ।।। अधो दिशि देशे कालेच ॥

एनबन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्या इतिस्वार्थे एनप् । वसति रमणीयंवा ॥

अधरेद्युः । । । परस्मिन्नहनि ॥ अधरस्मिन्नहनि । सद्यः परुदित्यादिनाऽधरशब्दात् एद्युसप्रत्ययोनिपात्यते ॥

अधर्मः । पुं । ब्रह्मवधादिनिषिद्धकर्मजन्ये पापे ॥ वेदेनिषिद्धे । मानाविधदुःखसाधने । धर्मविरोधिनि ॥ धर्मविरुद्धोऽधर्मः ॥ न । परब्रह्मणि ॥ धर्मरहितत्वात् ॥ चि । ब्रह्मविदि ॥

अधर्मज्ञः । चि । धर्मविचारनिष्ठारहिते । तथासारत्वप्रत्ययवति ॥

अधर्मामित्रः । पुं । कलियुगे ॥ अधर्मोमित्रंयस्य ॥ चि । अधर्मप्रिये । मिथ्यावादिनि ॥

अधर्मास्तिकायः । पुं । धर्मप्रतिबन्धकृति ॥

अधश्चरः । पुं । चैारे ॥ चि । अधोगामिनि ॥

अधश्शय्या । स्त्री । अखट्वाशयने ॥

अधश्शल्यः । पुं । अपामार्गे । ऊंगाइतिख्याते ॥

अधश्शाखः । पुं । संसाराश्वत्थवृक्षे ॥ अधइति अर्वाचीनाः कार्योपाधयोहिरण्यगर्भाद्याःशाखाइवास्य नानादिक्प्रसृतत्वात् शाखाइवशाखाअस्येतिव्युत्पत्त्यामायामयःसंसाराश्वत्थवृक्षोऽध

शाखशब्देनोच्यते ॥

अधः । ा । पाताले ॥ नीचैरर्थे । तले । अधोभागे ॥ स्मरालये ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामित्यसिरधादेशश्च ॥

अधस्तात् । ा । कामगेहे । योनौ ॥ अनुम्रार्थे । अधोभागे ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा दिक् । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीत्यादिनाअस्तातिप्रत्ययस्तद्योगेनास्तातिचेत्यधरस्याधादेशः ॥

अधस्ताद्गमनम् । न । अधर्मेणसुतलादिषुगमने ॥ अधोगमने ॥

अधार्म्मिकः । चि । पापिनि । अधर्मेणव्यवहर्त्तरि । शास्त्रप्रतिषिद्धागम्यागमनाद्यनुष्ठातरिमानुषे ॥ नाधार्मिके वसेद्ग्रामेनशूद्रवहुलेभृशमिति मनुः ॥

अधार्ष्र्म् । न । असामर्थ्ये ॥

अधि । ा । अधिकारे ॥ ईश्वरे ॥ अधिकृत्यार्थे ॥ आधिक्ये ॥ उपरि ॥ अधिकार्थे ॥ यथा अधिमासः । अधिकोमासइत्यर्थः ॥

अधिकम् । न । अर्थालङ्कारभेदे ॥ यथा । महतोर्यन्महीयांसावाश्रिताश्रययोः क्रमात् । आश्रिताश्रयिणौ स्यातांतनुत्वेप्यधिकन्तुतत् ॥ आश्रितमाधेयम् । आश्रयस्तदाधारः । तयोर्महतोरपि विषयेतद्पेक्षयातनूअप्याश्रयाश्रयिणौ प्रस्तुतवस्तुप्रकर्षविवक्षया यथाक्रमंयदधिकतरतांव्रजतस्तद्दिदंद्विविध मधिकंनाम । क्रमेणोदाहरणम् । अहोविशालंभूपालभुवनत्रितयोदरम् । मातिमातुमशक्यापियशोराशिर्यदत्रते ॥ युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनोजगन्तियस्यांसविकाशमासत । तनौममुस्तत्रनकैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुद इति ॥ फले ॥ अध्यारूढम् । अधिकमिति अध्यारूढशब्दात्कन् उत्तरपदलोपश्च ॥ * ॥ हेतूदाहरणाधिकमधिकम् ॥ न्या ५ । ५६ । हेतूदाहरणेत्युपलक्षणम् दूषणाद्यधिकमपिवोध्यम् । तथाच । कृतकर्तव्यापुनरुक्ताभिधानमितिफलितम् । अनुवादस्तु नकृतकर्त्तव्यःसाभिप्रायत्वात् । प्रतिज्ञाधिक्यन्तुपुनरुक्तम् धूमादालोकात् महानसवच्चत्वरवदित्यादिकन्तुविनासमयवन्धंदार्ढ्यादिभ्रमादुक्तमधिकम् । यथा । महानसंमहानसवदितितुनाधिकङ्किन्तु पुनरुक्तम् ॥

षि। उत्कृष्टे। अतिरिक्ते। समधिके।

अधिकरणम्। न। आधारकारके। यत्रभवतितस्मिन्। कर्तृकर्मद्वाराक्रियाश्रयइत्यर्थः॥ एकन्यायोपपादने। मीमांसाग्रन्थे॥ अधिक्रियते वेदविचारोऽस्मिन्ननेनवेत्यधिकरणंवेदविचारग्रन्थात्मिकामीमांसेत्यर्थः॥ यथाहुः। विषयोविशयश्चैवपूर्वपक्षस्तथोत्तरम्। निर्णयश्चेतिपञ्चाङ्गंशास्त्रेऽधिकरणंस्मृतमिति। एवंक्रमेणविवेचनमत्राधिक्रियतइत्यधिकरणम्। अधिपूर्वात्कृञोल्युट्॥

अधिकरणविचालः। पुं। द्रव्यस्यसंख्यान्तरापादने॥ यथा। एकंराशिंपञ्चधाकुरु। अनेकंराशिमेकधाकुरु। सएवाधिकरणविचालोयदेकमनेकंक्रियते यदप्यनेकमेकंक्रियते सोप्यधिकरणविचालइतिभाष्यम्॥

अधिकरणसिद्धान्तः। पुं। सिद्धान्तविशेषे। यथा। यत्सिद्धावन्यप्रकरणसिद्धिः सोधिकरणसिद्धान्तः। १। ३० यस्यार्थस्यसिद्धौजायमानायामेव अन्यस्य प्रकरणस्य सिद्धिर्भवति सोधिकरणसिद्धान्तइत्यर्थः॥

अधिकर्त्तव्यम्। न। अधिकरणेयद्भवतितस्मिन्॥

अधिकर्द्धिः। त्रि। महासम्पद्युक्ते। समृद्धे। इत्यमरः। अधिकाऋद्धिरस्य॥

अधिकर्म्मिकः। पुं। हट्टाध्यक्षे। हाटका चौधरी इतिभाषाप्रसिद्धे।

अधिकाङ्गम्। न। कञ्चुकादिनिबन्धने। सारसने। कञ्चुकादिदार्ढ्यार्थंशूरैर्मध्यकायेनिबद्धेपट्टिकादौ। त्रि। एकविंशत्यङ्गुलादौ। अधिकमङ्गात्॥

अधिकारः। पुं। विधिपुरुषसम्बन्धे। प्रक्रियायाम्। राज्यरक्षणादिव्यापारे। अधिआधिक्यस्यकरणम्। कृञोभावेघञ्॥ अधिकृतदेशादौ। यथा। निजाधिकारोयम्। अयम्परधिकारः। प्रकरणे। यथा। नैमित्तिकोयंप्रायश्चित्ताधिकारः। क्रियाजन्यफलभागित्वरूपे प्रतिकर्मणिभिन्ने। स्वामित्वे। यथा। सर्वेस्युरधिकारिण इतिस्मृतिः॥ प्रभुयोजने। व्याकरणमतेपूर्वसूत्रस्थितपदस्यपरसूत्रेषूपस्थितौ। अनुवृत्तौ। सचत्रिधोयथा। सिंहावलोकिताख्यस्समण्डूकप्लुतिरेवच। गङ्गास्रोतइतिख्यातअधिकारास्त्रयोमता इति॥

अधिकारविधिः। पुं। कर्मजन्यफलस्वाम्यबोधकेविधौ॥ कर्मजन्यफलस्वाम्यञ्चकर्मजन्यफलभोक्तृत्वम्। सचयजेतस्वर्गकाम इत्यादिरूपः। स्वर्गमुद्दिश्ययागंविदधताऽनेनस्वर्गकामस्यया

यजन्यफलभोक्तृत्वं प्रतिपाद्यते । यस्याहिताग्नेरग्निर्गृहान्दहेत् सोऽग्नये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेदित्यादिनाऽग्निदाहादौ निमित्ते कर्म विदधता निमित्तवतः कर्मजन्यपापक्षयरूपफलस्वाम्यं प्रतिपाद्यते । एवमहरहः सन्ध्यामुपासीतेत्यादिना शुचिविहितकालजीविनः सन्ध्योपासनजन्यप्रत्यवायपरिहाररूपफलस्वाम्यं बोध्यते । तच्च फलस्वाम्यं तस्यैव योऽधिकारविशिष्टः । अधिकारश्च स एव यद्विधिवाक्ये पुरुषविशेषणत्वेन श्रूयते । यथा काम्ये कर्मणि फलकामना । नैमित्तिके निमित्तनिश्चयः । नित्ये सन्ध्योपासनादौ शुचिर्विहितकालजीवित्वम् । अत एव राजा राजसूयेन स्वाराज्यकामो यजेतेत्यनेन विधिवाक्येन स्वाराज्यमुद्दिश्य राजसूयं विदधतापि न स्वाराज्यकाममात्रस्य तत्फलभोक्तृत्वं प्रतिपाद्यते । किन्तु राज्ञः सतः स्वाराज्यकामस्यैव राजत्वस्याप्यधिकारिविशेषणत्वेन श्रवणात् । विशेषः शास्त्रे ॥

अधिकारी । पुं । प्रमातरि ॥ यथा । विधिवदधीतवेदवेदाङ्गत्वेनापाततोऽधिगताखिलवेदार्थोऽस्मिन्जन्मनि जन्मान्तरे वा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरं नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गताखिलकल्मषतया नितान्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसम्पन्नः प्रमाता वेदान्ताधिकारीति लक्षणलक्षिते पुरुषे । त्रि । अधिकारविशिष्टे । प्रभौ ॥ अधिकारोऽस्त्यस्य । अतइनिठनाविति इनिः ॥

अधिकार्थवचनम् । न । स्तुतिनिन्दाफलकेऽध्यारोपितार्थवचने ॥

अधिकृतः । त्रि । अध्यक्षे । आयव्ययाऽवेक्षके ॥ व्यापारिते ॥ कृताधिकारद्रव्ये ॥ अधि अधिक उपरि वा क्रियते स्म क्तः ॥

अधिक्रमः । पुं । आक्रमणे ॥ अधिक्रमणम् । क्रमु पादविक्षेपे । घञ् ॥ अधिक्रम्यते वा कर्मणि घञ् । नोदात्तेति वृद्ध्यभावः ॥

अधिक्षिप्तः । त्रि । स्थापिते । प्रणिहिते ॥ कुत्सिते ॥ भर्त्सिते । प्रतिक्षिप्ते । कृताक्षेपे ॥ अधिक्षिप्यते स्म । क्षिप प्रेरणे क्तः ॥

अधिक्षेपः । पुं । तिरस्कारे ॥

अधिगतः । त्रि । प्राप्ते ॥ यथा । अधिगतपरमार्थाः पण्डिता इति । अधिगम्यते स्म । गम्लृ० । क्तः ॥

अधिगमः । पुं । साक्षात्कारे । प्राप्तौ । स्वीकरणे ॥ अधिगमनम् । गम्लृ । घञ् ॥

अधित्यका । स्त्री । शैलस्योर्द्ध्वभूमौ ॥ अद्रेरधारूढभूमिः । उपाधिभ्यांत्य कनासन्नारूढयोरितित्यकन् । त्य कनश्चनिषेधइतिनेत्वम् ॥

अधिदैवतम् । न । पुरुषे । पुरुषोहिर ण्यगर्भः दैवतान्यादित्यादीन्यधिकृ त्यचक्षुरादिकरणान्यनुगृह्णातीति तथोच्यते । देवताविषयदर्शने । दे वताया अधियत्तदधिदैवतम् ॥

अधिमायः । पुं । गन्धे ॥

अधिपः । त्रि । प्रभौ । राज्ञि । अधि पाति । पारक्षणे । आतश्चोपसर्गेइ तिकः ॥

अधिपतिः । पुं । प्रभौ । राज्ञि । अधि ष्ठायपालयितरि ॥ अधि पाति । पार क्षणे । पातेर्डतिः ॥

अधिभूः । पुं । प्रभौ । अधिभवति । भू सत्तायाम् । भुवः संज्ञान्तरयोरिति क्किप् ॥

अधिभूतम् । न । क्षरेभावे । क्षरतीति क्षरोविनाशी । भावोयत्किञ्चिज्जनि मद्वस्तुभूतं प्राणिजातमधिकृत्यभव तीतितथोच्यतइतिस्वामी ॥

अधिमांसकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । हानव्येपश्चिमेदन्ते महान्शो थोमहारुजः । लालास्रावीकफकृतो विज्ञेयः सोधिमांसकः ॥ ११ ॥

अधिमासः । पुं । असङ्क्रान्तिमासे । रविसङ्क्रान्तिरहितेचान्द्रमासे । म लमासे ॥ यथा । असंक्रान्तमासोऽधि मासः स्फुटःस्यादिति । अपिच । द्वा त्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्त- था । घटिकानांचतुष्केणपतति ह्यधि मासक इति । एतच्चसम्भवार्थं नतु नियमार्थम् ॥ अधिअधिकोमासः ॥

अधियज्ञः । पुं । विष्णौ । अधियज्ञो ह मेवात्रदेहेइतिवचनात् सर्वयज्ञा धिष्ठाता सर्वयज्ञफलदायकः सर्वय ज्ञाभिमानिनीविष्णवाख्यादेवता । यज्ञोहिविष्णुः सचअधियज्ञः । अहं वासुदेवएव न मद्भिन्नः कश्चित् । अतएव परब्रह्मणःसकाशात्अत्यन्ता भेदेनैवात्मामतिपत्तव्यइति । सचात्र मनुष्यदेहे यज्ञरूपेण वर्त्तते । बुद्ध्या दिव्यतिरिक्तो विष्णुरूपत्वात् मनुष्य देहे च यज्ञावस्थानम् यज्ञस्यमनु ष्यदेहनिर्वर्त्यत्वादित्यर्थः ॥

अधियोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ य था । बुधगीष्पतिभार्गवानांमध्ये द्वौ ग्रहौचेत्केन्द्रे अथवापञ्चमनवमेस्था ने स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थि- तौ स्यातां तदाऽधियोगोभवति तदा यातुर्जयोभवेत् ॥

अधिरथः । पुं । कर्णस्यपितरि ॥

अधिराट्। पुं। सम्राजि॥ अधिअधिकं राजते। राज्। क्विप्॥

अधिराज्यभाक्। पुं। अधिराजि॥

अधिरूढम्। न। अङ्कुरे॥ तालवीजाङ्कुरास्थिमज्जादौ॥ त्रि। आक्रान्ते॥

अधिरूढिः। स्त्री। आरोहणे॥

अधिरोहिणी। स्त्री। वंशकाष्ठादिरचितसोपाने। निःश्रेण्याम्॥ अधिरुह्यतेऽनया। रुहप्रादुर्भावे। करणे ल्युट्॥

अधिवचनम्। न। नामनि। संज्ञायाम्॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अधिवासः। पुं। गन्धमाल्याद्यैः संस्कारे॥ निवासे॥ अधिवसनम्। वस। घञ्॥

अधिवासनम्। न। पूजार्थे गन्धमाल्यादिभिः संस्कारे। गन्धमाल्यादिभिरङ्गसंस्कारे॥ अधिकं वास्यते। वास उपसेवायाम्। चुरादिः। ल्युट्॥

अधिवासितः। त्रि। सञ्जातगन्धे॥ कृताधिवासे॥

अधिविन्ना। स्त्री। अनेकभार्यस्य प्रागूढायां स्त्रियाम्। कृतसापत्निकायाम्। अध्यूढायाम्॥ अधि उपरि विन्नं लाभो यस्याः॥ यद्वा। अधिका विन्ना लब्धा यस्याः॥

अधिश्रयणम्। न। चुल्ल्याद्युपरिस्थापने॥

अधिश्रयणी। स्त्री। चुल्ल्याम्। अग्न्यन्ते॥ इत्यमरः॥ अधिश्रीयतेऽत्र। श्री ञ पाके। अधिकरणे ल्युट्। ङीप्॥

अधिष्ठाता। त्रि। अध्यक्षे। प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणे॥ यो यस्य प्रवर्त्तको निवर्त्तकश्च स तस्याधिष्ठातेति व्यवहारः॥

अधिष्ठानम्। न। पुरे॥ चक्रे॥ प्रभावे॥ अध्यासने॥ स्थाने। कल्पनाधारभूते। इच्छाद्वेषसुखदुःखचेतनाद्यभिव्यक्तेराश्रये। कूटस्थचैतन्ये। अज्ञातेब्रह्मणि॥ अधितिष्ठन्ति भूतान्युपादानकारणत्वेनेति व्याख्यानात्॥ शरीरे॥ जीवरूपेण प्रविश्य सदैवाधितिष्ठत्यस्मिन्निति व्याख्यानात्। अध्यस्तस्य स्वरूपे॥ अधिष्ठीयतेऽनेनास्मिन् वा। ष्ठा। भावकरणादौ ल्युट्॥ अधिष्ठानावशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुन इति न्यायः॥

अधिष्ठितः। त्रि। आहिते॥ आश्रिते॥

अधीतः। त्रि। पठिते। कृताध्ययने॥ अधिगते। प्राप्ते॥ अधिपूर्वादिणो गत्यर्थाकर्मकेति क्तः॥

अधीतिः। स्त्री। अध्ययने। पठने॥

अधीती। त्रि। अध्ययनविशिष्टे। अधीतवति॥ अधीतमनेन। इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरीनिः॥

अधीनः । त्रि । आयत्ते ॥ इनमधिगतः । अत्याद्यइतिसमासः । अधिउपरि इनोऽस्येतिवा ॥

अधीयानः । त्रि । पठमाने ॥ वेदाध्ययनवति ॥ यथा । अधीयानः पण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम् । तस्यान्तवन्तस्तुभवन्तिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति महाभारतम् ॥

अधीरः । त्रि । कातरे ॥ चञ्चले ॥ न धीरोधैर्य्यंयस्य ॥

अधीरा । स्त्री । विद्युति ॥ मानिनीभेदे ॥ यथा । प्रातेऽन्यासङ्गिनिपतौ खण्डितेर्ष्याकषायिता । अधीरास्तु विमुञ्चन्तीविज्ञेयावाचनायिकेतिदशरूपके ॥

अधीशः । त्रि । प्रभौ । ईश्वरे ॥ यथा । अधीशेनावितंविश्वंनाशंयान्तिनिनंक्षवः । ततपातृन्पातिविश्वेशस्तस्माल्लोकहितोभवेदिति ॥ निनंक्षवो नाशयितुमिच्छवः । नश्यतिरन्तर्भावितण्यर्थः ॥ कामे ॥

अधीश्वरः । पुं । बुद्धे ॥ पुं । स्त्री । प्रणताखिलसामन्तावनिपाले । सर्वसन्निहितनृपवशकारिणि ॥ अधिकईश्वरः । राजातुप्रणताशेषसामन्तःस्यादधीश्वरः ॥ स्त्रियामधीश्वरी ॥

अधीष्टः । पुं । सत्कारपूर्वकेव्यापारे ॥ त्रि । सत्कृत्यव्यापारिते ॥

अधुना । अ । संप्रतीत्यर्थे ॥ अस्मिन्काले । अधुनेतिनिपातितः - इदमोऽश्भावोधुनाचप्रत्ययः ॥

अधुनातनम् । त्रि । इदानींतने । वर्त्तमानकालवृत्तौ ॥ अधुनाभवः । सायंचिरमितिट्युप्रत्ययः । स्त्रियांङीपि । अधुनातनी

अधृष्टः । त्रि । लज्जावति । शालीने ॥ नधृष्टः ॥

अधृष्यः । त्रि । प्रगल्भे । अधर्षणीये । अनभिभवनीये ॥ नधृष्यः ॥

अधृष्या । स्त्री । नदीप्रभेदे ॥ नधृष्या ॥

अधोंशुकम् । न । परिधेयवस्त्रे । अन्तरीये ॥ अधः अधोभागस्यअंशुकम् ॥

अधोक्षः । त्रि । जितेन्द्रिये ॥

अधोक्षजः । पुं । विष्णौ ॥ अधः अक्षजं ज्ञानं यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥ अधः कृतमक्षजमैन्द्रियकंज्ञानंयेन ॥ अधोक्षाणांजितेन्द्रियाणांजायते प्रत्यक्षो भवतिवा ॥ अक्षमिन्द्रिये अधइन्द्रियं पादौ ताभ्यांजातः । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः ॥ अधोनक्षीयते जातुयस्मात्तस्मादधोक्षजइत्युद्योगपर्वोक्तिः । यद्वा ॥ अधःशब्देनपृथिवीवाचिना- अण्डस्याधरकपालमुच्यते खवाचके

माशब्देनचोपरितनकपालमुच्यते । ताभ्यांशब्दाभ्यांतन्मध्यंलक्ष्यते । तथाचाधोऽधश्चयोरण्डस्याधरकपालोत्तरकपालयोर्मध्येवैराजरूपेणजायतेइत्यधोक्षजः । सप्तम्यांजनेर्डइतिडप्रत्ययइत्यभिप्रेत्यनिर्वचनान्तरमाहभाष्यकारः । द्यौरन्तरीक्षंपृथिवीचाधस्तयोर्यस्मादजायतमध्येवैराजरूपेणेतिवा अधोक्षजः ॥

अधोगतिः । स्त्री । नरके ॥

अधोघण्टा । स्त्री । अपामार्गे ॥ इतिरत्नमाला ॥

अधोजिह्विका । स्त्री । तालुमूलस्यक्षुद्रजिह्वायाम् ॥

अधोदृष्टिः । त्रि । निजविनयख्यापनायसततमधएवनिरीक्षणकर्त्तरि ॥ विनीते ॥ अधो दृष्टिर्यस्यसः ॥

अधोभुवनम् । न । पाताले । वलिसद्मनि ॥ इत्यमरः ॥ अधस्तलङ्कुवनञ्च ॥

अधोमर्म । न । गुदे । गुह्यद्वारे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अधोमुखः । त्रि । अवाङ्मुखे ॥ नक्षत्रविशेषेषु ॥ यथा । मूलाश्लेषाकृत्तिकाश्चविशाखाभरणी तथा । मघापूर्वात्रयंचैव अधोमुखगणाःस्मृत इति ॥

अधोमुखा । स्त्री । गोजिह्वायाम् ॥

अधोलोकः । पुं । पाताले ॥ अधस्थांसौलोकश्च ॥

अधोवायुः । पुं । अपानवायौ । पर्द ॥

अध्यक्षः । पुं । क्षीरिकावृक्षे ॥ त्रि । अधिकृते । राज्ञोहस्त्यश्वरथपदात्यर्थादिस्थानेषुकर्माविचिन्तरिपुरुषे । आयव्ययादिभिरीक्षके ॥ अधिगतोऽक्षंव्यवहारम् । प्रादयइतिसमासः ॥ इन्द्रियजन्यज्ञाने । प्रत्यक्षे ॥ नियन्तरि ॥ अधिगतो ऽक्षम् ॥ अधिगतोऽक्षेणवा ॥ अक्षेषु व्यवहारेषु आयव्ययचिन्तासु योगक्षेमप्रापणरूपव्यवहारेषुवा अधिकृतोऽध्यक्षः ॥ अधिकृतान्यक्षाणयस्यवा ॥ अध्यक्ष्णोतिवा । अश्नुव्याप्तौ । पचाद्यच् ॥ अध्यक्षतिवा ॥ अध्यक्षयति प्रत्यक्षयतीति अध्यक्षशब्दात् तत्करोतितदाचष्टइतिणिजन्तात् पचाद्यज्वा ॥

अध्यग्नि । न । अध्यग्निधने ॥ ा । अग्निमध्ये ॥

अध्यग्निधनम् । न । विवाहकालेऽग्निसन्निधौपित्रादिभिर्दत्तधने ॥ यथा । विवाहकालेयत् स्त्रीभ्योदीयतेह्यग्निसन्निधौ । तदध्यग्निकृतंसद्भिः स्त्रीधनंपरिकीर्त्तितमिति ॥

अध्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ अधिकमण्डंबीजम-

स्याः ।

अध्यधीनः । त्रि । अत्यन्तपरतन्त्रे । गर्भदासे ।

अध्ययनम् । न । पठने । विधिवद्गुरुमुखादध्यात्मादिविद्यानाम्‌ क्षरस्वरूपग्रहणे । गुरूच्चारणानूच्चारणे । अधीयते । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । बहुलवचनात्कर्मणिल्युट् ॥ प्राङ्मुखत्वादिनियमसहितस्य पुरुषस्य ऋगादेरभ्यासे । अध्ययनलक्षणाप्रमासिद्धिस्तारमुच्यते । यस्य शिष्याचार्यसम्बन्धेन सांख्यशास्त्रं ग्रन्थतोऽर्थतश्चाधीत्य ज्ञानमुत्पद्यते तस्य सा अध्ययनहेतुका सिद्धिः अध्ययनम् । किंच वाध्ययनेनाष्टदृढबन्धकरेणाच । पठितग्रंथं देवा युमोचयेद्भववन्धनात् ॥ इत्युपदेशो मुमुक्षुषु ॥

अध्यर्द्धम् । त्रि । सार्द्धे । अधिकमर्द्धं यस्य । अध्यारूढमर्द्धं यस्मिन्वा । प्रादिभ्योधातुजस्येति साधु ॥

अध्यवसायः । पुं । निश्चये । इदमित्थमेवेति विषयपरिच्छेदे । उत्साहे ॥ अध्यवसानम् । पोत्सकर्मणि घञ् । आतोयुक् ॥ अध्यवसायश्च बुद्धिर्व्यापारो ज्ञानम् । उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणां वृत्तौ सत्यां बुद्धेः रजस्तमोभिभवे सति यः सत्त्वसमुद्रेकः सोऽध्यवसाय इति वृत्तिरिति चाख्यायते । बुद्धौ क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया सर्वो व्यवहर्त्ता आलोच्य मत्वा अहमत्राधिकृत इत्यभिमत्य कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति ततश्च प्रवर्त्तते इति लोकसिद्धम् । तत्र कर्त्तव्यमिति योऽयं निश्चयश्चितिसन्निधानापन्नचैतन्याया बुद्धेः सोऽध्यवसायो बुद्धेरसाधारणव्यापारः ॥

अध्यशनम् । न । अजीर्णोपरिभोजने । यथा । अजीर्णे भुज्यते यत्तु तदध्यशनमुच्यते इति । अधिकमशनमध्यशनम् ॥

अध्यस्तः । त्रि । कृताध्यासे ॥

अध्यात्मम् । । । आत्मतत्त्वे । स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते । अस्यार्थः । स्वोभावः स्वरूपं प्रत्यक्‌चैतन्यम् । आत्मानं कार्यकारणसंघातं देहमधिकृत्य भोक्तृतयावर्त्तमानमध्यात्ममुच्यते इति मधुसूदनः ॥ परस्य ब्रह्मणः प्रतिदेहं प्रत्यगात्मभावः स्वभाव इति स्वोभावः स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते आत्मानं देहमधिकृत्य प्रत्यगात्मतया प्रवृत्तं परमार्थब्रह्मावसानं वस्तु स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते अध्यात्मशब्देनाभिधीयते इति भाष्यकाराः ॥ स्वस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवरूपेणाभवनं स्वभावः स एवात्मानं देहमधि

कृष्यभोक्तृत्वेनवर्त्तमानोऽध्यात्मशब्दे नोच्यतइत्यर्थइतिश्रीधरस्वामिनः॥ आत्मविषयदर्शने॥ करणग्रामे॥ आत्मनिइतिविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः। अनश्चेतिटच्। नस्तद्धितइतिटेर्लोपः॥ आत्मनोऽधि आत्मविषयमध्यात्मम्॥

अध्यात्मज्ञानम्। न। आत्मानमधिकृत्य प्रवृत्ते आत्मानात्मविवेकज्ञाने॥

अध्यात्मनित्यः। त्रि। परमात्मस्वरूपालोचनतत्परे॥ अध्यात्मे आत्मज्ञानेनित्यः परिनिष्ठितः॥

अध्यात्मयोगः। पुं। विषयेभ्यः प्रतिसंहृतस्यचेतस आत्मनि समाधाने॥

अध्यात्मविद्या। स्त्री। आत्मतत्त्वविद्यायाम्॥

अध्यापकः। त्रि। अध्यापयितरि। उपाध्याये॥ अध्यापयति। इङ् अध्ययने णवुल्॥

अध्यापनम्। न। विप्रस्यासाधारणकर्मविशेषे। ब्रह्मयज्ञे। पाठने। विद्याप्रदाने॥ अध्यापनञ्चब्राह्मणस्यदृष्टिर्नचाशब्दज्ञंतमुपशिष्यन्तिशिष्याइतिकैयटः। अतोब्राह्मणेनावश्यंशब्दाज्ञेयाः। नचान्तरेणव्याकरणंलघुनोपायेन शब्दाःशक्याविज्ञातुमितिभाष्यम्॥

अध्यापयिता। त्रि। पाठगुरौ। अध्यापनकर्त्तरि। उपाध्याये॥

अध्यापितः। त्रि। पाठिते॥

अध्यायः। पुं। अध्ययने॥ प्रकरणे। पुराणपरिच्छेदे॥ यथा। सर्गोवर्गः परिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः। उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डमेवच॥ स्थानंप्रकरणञ्चैवपर्वाह्निकानिच॥ पुराणादौपरिच्छेदा अनेकेपरिकीर्त्तिताइति॥ त्रि। ध्यानशून्ये। अधीयतेऽसौ। इङ्०। नित्यमधिपूर्वः। इङश्चेतिघञ्॥ यद्वा। अधीयतेऽस्मिन्। अध्यायन्यायेति घञन्तोनिपात्यते॥

अध्यारूढम्। त्रि। समारूढे। कृतारोहणे॥ अभ्यधिके॥ अध्याङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थाकर्मकेत्यादिनाकर्त्तरिकर्मणिवाक्तः। ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥

अध्यारोपः। पुं। असर्पभूतायांरज्जौ सर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपे। सच्चिदानन्दानन्ताद्वयब्रह्मण्यज्ञानादिसकलजडसमूहस्यारोपणे॥

अध्यावाहनिकम्। न। पितृगृहात्भर्तृगृहंनीयमानयास्त्रियालब्धेधने॥ यथा। यत्पुनर्लभतेनारीनीयमाना हिपैतृकात्। अध्यावाहनिकंनामतत्स्त्रीधनमुदाहृतमितिकात्यायनः॥ पैतृकादित्येकशेषात्पितृमातृकुला

तयन्नभतेधनमितितदर्थः ॥

अध्याशनम् । न । भुक्तस्योपरिभूयोभोजने ॥ यथा । राजन्नध्याशनं त्याज्यंत्याज्यंतुविषमाशनम् । त्यजेद्विरुद्धमाहारं तत्सर्वंदोषकारकमिति ॥

अध्यासः । पुं । स्मृतिरूपेपरत्रपूर्वदृष्टावभासे । यत्रयद्ध्यासस्तद्विवेकाग्रहणनिबन्धने भ्रमे । यत्रयदध्यासस्तस्यैव विपरीतधर्मत्वकल्पनायाम् । अन्यत्रान्यधर्मावभासे । वस्तुन्यन्यवस्तौ । अविद्यायाम् ॥ आसनम् । आसउपवेशने । घञ् । अधिउपरिआसः ॥

अध्यासितः । त्रि । निषेविते ॥ अधिष्ठिते ॥

अध्याहरणम् । न । ऊहने । तर्कणे ॥ अध्याङ्पूर्वाद्धृतेर्ल्युट् ॥

अध्याहारः । पुं । तर्के । ऊहे । आकांक्षासमापकपदानुसन्धाने ॥ अध्याहरणम् । अध्याङ्पूर्वाद्धृञोभावेघञ् ॥ अपूर्वोत्प्रेक्षणे ॥

अध्युषितः । त्रि । उषिते । वसाइतिभाषा ॥

अध्युष्टः । त्रि । सार्द्धत्रिसंख्यायाम् ॥

अध्युष्ट्रः । पुं । उष्ट्रयुक्तरथे ॥ उष्ट्रवाह्यप्रेङ्खायाम् ॥ इतिहारावली ॥

अध्यूढः । पुं । ईश्वरे ॥ त्रि । अधिकवृध्याढ्ये । समृद्धे ॥ उपरिभावेनस्थिते ॥ यथा । कृत्यध्यूढंसामेति ॥

अध्यूढा । स्त्री । कृतसापत्निकायाम् । कृताऽनेकविवाहस्यप्रागूढयोषिति ॥ अधिउपरिऊढमुद्वहनमस्याः ॥

अध्येषणम् । न । गुर्वादेराराध्यस्यप्रवर्त्तनायाम् । प्रार्थनायाम् ॥ समानस्याधिकस्यवाऋत्विगाचार्यादेः प्रवर्त्तनायाम् ॥

अध्येषणा । स्त्री । याचने ॥ निकृष्टस्योत्कृष्टंप्रतिप्रवर्त्तनायाम् । गुर्वादेःप्रार्थनयाक्वचिदर्थेनियोजनेइतिस्वामी । सनौ । गुर्वाद्याराधने ॥ अध्येषणम् । इषेरनिच्छार्थस्येतियुच् ॥

अध्येष्यमाणः । त्रि । अध्ययनंकरिष्यमाणे ॥

अध्रुवः । त्रि । अनित्ये ॥ अस्थिरे । फलजनकतानियमशून्ये ॥ नध्रुवः ॥

अध्वगः । पुं । पथिके ॥ सूर्य्ये ॥ उष्ट्रे ॥ खेसरे । खच्चरइतिभाषा प्रसिद्धे ॥ अध्वानंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्ताध्वदूरेत्यादिनागमेर्डः प्रत्ययः ॥

अध्वगभोग्यः । पुं । आम्रातकवृक्षे ॥

अध्वगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ टाप् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अध्वजा । स्त्री । स्वर्णुलीवृक्षे । हेमंपुष्प्याम् ॥

अध्वा । पुं । मार्गे । गन्तव्यत्वेनलोकप्रसिद्धेक्रोशयोजनादौनियतपरिमा

गे ॥ संस्थाने ॥ अवस्कन्दे ॥ काले ॥ अस्तिवलम्। अदभ्रघ्ने। अदेर्ड्वेति क्वनिप धस्याम्तादेशः ॥

अध्वनीनः। त्रि। पथिके ॥ अध्वानम लंगच्छति। अध्वनोयतखाविति खः। आत्माध्वानौखे इतिटिलोपेन ॥

अध्वन्यः। त्रि। पथिके ॥ अध्वानमलं गच्छति। अध्वनोयतखावितियत्। येचाभावकर्मणोरितिटिलोपेन ॥

अध्वरः। पुं। क्रतौ ॥ सावधाने ॥ वसुभेदे ॥ नध्वरति। ध्वृकौटिल्ये। अच् ॥ अध्वानंरातिवा। आतोनुपे तिकः ॥

अध्वरथः। पुं। परिघातिके। अध्वगमनोपयुक्तरथे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ दूते ॥ अध्वनेरथः। अध्वारथोऽस्यवा ॥

अध्वर्युः। पुं। यजुर्वेदऋत्विजि ॥ अध्वरमिच्छति। सुपआत्मनःक्यच्। क्यच्छन्दसी त्युः ॥ नध्वरति। ध्वृकौटिल्ये। विच्। अध्वरंयाति। यौतिवा मितद्रुवा दित्वादुर्वा ॥

अध्वर्युः। स्त्री। अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम्॥ अध्वर्युशाखाध्येतृवंशोद्भवायाम् ॥ योपधत्वाट् ङ्न ॥

अध्वशल्यः। पुं। अपामार्गे ॥

अध्वशाखः। पुं। स्योनाकद्रौ ॥

अनः। पुं। प्राणे ॥ अनितिति। अनप्राणने। अच् ॥

अनंशुमत्फला। स्त्री। कदल्याम् ॥ इति जटाधरः ॥

अनघम्। त्रि। अघशून्ये ॥ अन्धे। अग्निविहीने ॥

अनघरम्। न। दुर्वचने। गुणाक्षेपक दोषोत्थवाक्ये। अवाच्ये। निन्दावचने। दुर्वचसि। गाली इतिभाषायाम् ॥ नमत्रस्तान्यक्षराणियस्मिन्। अक्षराणामप्रशस्त्यंवार्यद्दारकम् ॥

अनक्षि। न। मन्दाक्षिणि ॥ त्रि। तद्वति ॥

अनगारः। पुं। ऋषौ। मुनौ ॥ त्रि। अगारशून्ये ॥

अनग्निः। पुं। श्रौतस्मार्त्तकर्महीने ॥ यथा। अनग्निराश्रमाःकलाविति। अग्निसंस्काररहितेपरिव्राजके ॥ अत्र श्लोकः। सर्वसङ्गनिवृत्तस्यध्यानयोगरतस्यच। नतस्यदहनंकार्यंनैवपिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात्प्रणवेनैवबिले भिक्षोः कलेवरम्। प्रोक्षणंखननञ्चैवसर्वंतेनैवकारयेदिति ॥

अनग्निका। स्त्री। दृष्टरजस्कायांकन्यायाम् ॥

अनघः। त्रि। निर्मले ॥ अपापे ॥ मनोज्ञे। हृद्ये। अदुःखे ॥ अव्यसने ॥ अघंनविद्यतेयस्य ॥

अनङ्गम् । न । आकाशे ॥ मनसि ॥ पुं । मदने ॥ नास्ति अङ्गमस्य । नाङ्गं ग्रा ममस्मादितिवा ॥ दशास्यावस्था भवन्ति । तद्यथा । दृङ्मनस्सङ्गसंकल्पाजागरः कृशतारतिः । ह्रीत्यागोन्मादमूर्छा श्चइत्यनङ्गदशादशेति ॥ त्रि । अङ्गरहिते ॥

अनङ्गकम् । न । मनसि ॥

अनङ्गशेखरः । पुं । दण्डकछन्दोभेदे ॥ यथा । प्रतापतापतापितप्रतीपभूपते शरन्निशानिशाकरप्रभालसद्यशोधन स्वदानवारिधारयादरिद्रतानलज्वलद्विजालितापहारकस्वभावशोभन । भुजङ्गमङ्गलोदितः प्रसङ्गसङ्गतेःसभान्तरेनिवेदितोविधायकःकविप्रियः क्रमाल्लघौगुरौयथेच्छयानिवेशिते भवेदनङ्गशेखरः सुधांशुशेखरप्रियइति ॥

अनङ्गासुहृत् । पुं । शिवे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अनच्छः । त्रि । कलुषे । भिन्नोऽच्छात् । नञ्तत्पुरुषः । नलोपोनञः । तस्मान्नुडचि ॥

अनञ्जनम् । न । व्योम्नि ॥ तच्चे ॥ पुं । नारायणे ॥ त्रि । अञ्जनशून्ये । नास्तिअञ्जनमस्मिन् ॥

अनडुज्जिह्वा । स्त्री । गोजिह्वादन्ये ॥

अनड्वान् । पुं । षण्डे । वृषभे ॥ अनः शकटंवहति । वहप्रापणे । अनसिवहेःक्विप् अनसोडश्चेतिक्विप् अनसोडान्तादेशश्च । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् ॥

अनडुही । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

अनड्वाही । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ आमनडुहः स्त्रियांवावक्तव्यइतिअनडुहआमिगौरादित्वान्ङीष् ॥

अनतिरेकः । पुं । अभेदे ॥

अनघः । पुं । गौरसर्षपे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अनध्यक्षः । त्रि । अध्यक्षभिन्ने ॥ अप्रत्यक्षे ॥

अनध्यायः । पुं । अनध्ययने ॥ सचद्विविधोनित्योनैमित्तिकश्चेति । तथाहि । चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु । अष्टकासुचसङ्क्रान्तौशयनेबोधनेश्वरे ॥ अनध्यायंप्रकुर्वीततथासोपपदासुच ॥ नैमित्तिकास्तु । निर्घातभूकम्पोल्कादिपतनादिसर्वाङ्गतेषु । अग्न्युत्पाते । अकालवृष्टौ । सन्ध्यागर्जने । चौरैरुपद्रुतेग्रामे । सङ्ग्रामे । सोमसूर्यग्रहे । दिग्दाहे । विद्युत्सन्निपाते । इत्यादिषुनैमित्तिकानध्यायः । छिद्राण्येतानिविप्राणांयेऽनध्यायाःप्रकीर्त्तिताः । छिद्रेभ्यःसूर्वतश्च

ब्राह्मणेन यदर्जितम् ॥ तत्कालेतस्य रक्षांसिश्रियं ब्रह्मयशोवलम् । सर्व मादायगच्छन्ति वर्जयन्तीप्सितंफल मिति॥

अननुगतम् । न । आत्मतत्त्वे ॥ त्रि । अनुगतभिन्ने ॥

अननुभाषणम् । न । विज्ञातस्यपरिषदा त्रिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणमननुभाषणम् । पश्य ०५।५९ ॥

अनन्तः । पुं । केशवे ॥ यथा । गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तंगुणानांगच्छन्तितेनाऽनन्तोयमव्ययइतिविष्णुपुराणम् ॥ अन्तःसीमाइयत्तानविद्यतेयस्य ॥ शेषे । नागजातिराजे ॥ वलदेवे ॥ सिन्दुवारवृक्षे ॥ अनन्तजिति ॥ त्रि । अनवधौ ॥ अपरिच्छिन्ने । अविनाशिनि । व्यापित्त्वान्नित्यत्त्वात्सर्वात्मत्त्वात् देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये परमेश्वरे ॥ अविद्यमानोऽन्तः कार्योयस्य ॥ अखण्डे ॥ न । सुरवर्त्मनि ॥ अभ्रके ॥ नास्त्यन्तोयस्य ॥

अनन्तकरः । त्रि । असमाप्तिकरे ॥ अनन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

अनन्तजित् । पुं । बुद्धगणभेदे । जिनानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतचतुर्दशजिने ॥ अनन्ते ॥ अनन्तंजयतिजेष्यति वा । जिजये । क्विप् । तुक् ॥ विष्णौ ॥ अनन्तान्यसंख्यातानिभूतानि युद्धक्रीडादिषुसर्वथाचिन्त्यशक्तितयाजयतीति ॥

अनन्ततीर्थकृत् । पुं । अनन्तजिति । बुद्धगणप्रभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अनन्तमात्रः । त्रि । एतावत्त्वमस्येतिपरिच्छेत्तुमशक्ये ॥ मात्रापरिच्छित्तिःसा अनन्तायस्य ॥

अनन्तमूर्त्तिः । पुं । सर्वात्मनि । परमात्मनि । अखण्डैकरसे ॥ अनन्तादेशतः कालतोवस्तुतःस्वरूपतस्तावत् परिच्छेदरहितामूर्त्तिः स्वभावोयस्य ॥

अनन्तमूलः । पुं । करालाख्यौषधौ ॥ सुगन्धायाम् । स्थूलग्रन्थौ । वचाप्रभेदे ॥

अनन्तरम् । न । पराचीनकाले । पश्चादर्थे ॥ त्रि । चिदेकरसेपरमात्मनि ॥ नयस्यअन्तरंभिन्नजातीयंकिञ्चिद्विद्यतेसः ॥ छिद्रशून्ये ॥ सन्निहिते । अव्यवहिते । संसक्ते ॥ अन्तरंछिद्रंतच्छून्यम् ॥

अनन्तरितम् । त्रि । अव्यवहिते ॥

अनन्तरूपः । पुं । भगवति । विश्वरूपे ॥ त्रि । अनन्तरूपविशिष्टे ॥ अनन्तानि रूपाणियस्य ॥

अनन्तलोकः । पुं । स्वर्गलोके । अनन्तश्चासौलोकश्च ॥

अनन्तविजयः । पुं । युधिष्ठिरस्यशङ्खे । अनन्तोविजयोयस्मिन् ।

अनन्तवीर्यः । पुं । अर्हद्भेदे । भाविकल्पेऽस्मिन्नवसर्पिण्यां चतुर्विंशत्यर्हत्सु त्रयोविंशतीर्थङ्करजिने । त्रि । दृढवीर्ये । अनन्तप्रभावे । अनन्तानिवीर्याणियस्मिन् । अनन्तंवीर्यंयस्यवा ।

अनन्तव्रतम् । न । भाद्रशुक्लचतुर्दशीकर्त्तव्येऽनन्तदेवस्यव्रते ।

अनन्तशीर्षा । स्त्री । वासुकेः पत्न्याम् ।

अनन्ता । स्त्री । विशल्यायाम् । शाकभेदे । शारिवायाम् । दुरालभायाम् । दूर्वयोः । कणायाम् । पथ्यायाम् । पार्वत्याम् । आमलक्याम् । विश्वंभरायाम् । गुडूच्याम् । अग्निमन्थवृक्षे । यवासे । षड्ग्रन्थ्यन्तरे । तारायाम् । नास्त्यन्तोऽस्याः । अनन्तः शेषोऽस्ति धारकोऽस्याः अर्शआद्यच् ।

अनन्तात्मा । पुं । नारायणे । देशतः कालतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नस्वरूपत्वात् अनन्तः आत्माअस्य ।

अनन्तिका । स्त्री । माघोर्जमाधवेषाणां पूर्णमासीषु ।

अनन्तेशः । पुं । हरे ।

अनन्दः । त्रि । अमानन्दे । असुखे । औपनिषदोयम् ।

अनन्यः । त्रि । सर्वभोगनिस्पृहे । सर्वात्मदर्शिनि । अहमेवभगवान् वासुदेवः सर्वात्मा न मद्व्यतिरिक्तंकिञ्चिदस्तीतिज्ञानवतिब्रह्मात्मैक्यनिष्ठे । अपृथग्दर्शिनि । नविद्यतेऽन्योविषयोयस्य यस्मिन् वा । अन्योभेददृष्टिविषयोनविद्यतेयस्यवा । नविद्यते स्वेष्टंविनाऽन्यदालम्बनंयस्येतिवा । अद्वितीये । एकाकिनि ।

अनन्यगतिकः । त्रि । एकाश्रये । गत्यन्तररहिते । यथा । अनन्यगतिकेजनेविगतपातकेचातकेयथारुचितथाकुरुप्रियतयापिनान्यंभजे इत्युद्भटः ।

अनन्यचेताः । त्रि । तदेकचित्ते । नअन्यचेताः ।

अनन्यजः । पुं । कामे । नास्त्यन्यस्मात् अनन्योविष्णुः । ततोजातः । मनसोऽन्यस्मान्नजायते इतिवा । त्रि । अनन्यभवे ।

अनन्यभवः । त्रि । अन्यस्यासाध्ये । अन्यस्यनभवतीति तथा । पचाद्यजन्तोत्तरपदेननञ् समासः ।

अनन्यभावः । त्रि । एकान्तभक्ते । नविद्यतेअन्यस्मिन् भावो यस्य ।

अनन्यवृत्तिः । त्रि । एकाग्रे । एकताने । इत्यमरः । नअन्यावृत्तिरस्य ।

अनन्वक् । त्रि । अननुगते । अनुअन्वतीत्यन्वक् । नअन्वक् अनन्वक् ।

अनन्वयः। पुं।अर्थालङ्कारविशेषे । यथा। उपमानोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे। अनन्वयः॥ उपमानान्तरसम्बन्धाभावोऽनन्वयः। यथा। नकेवलंभातिनितान्तकान्तिर्नितम्बिनीसैवनितम्बिनीव। यावद्विलासायुधलास्यवासास्ते तद्विलासाइवतद्विलासाः॥ अत्रएवकारोभिन्नक्रमः। सानितम्बिन्येवकेवलंनितम्बिनीवनितान्तकान्तिर्भातीति न यावत्अपिरिश्चन्त्यर्थः।ते अनुभवैकगोचरास्तस्याविलासास्तद्विलासाइवभान्तीति वचनविपरिणामेनान्वयः। कीदृशाः। विलासायुधस्यकामस्यलासोनृत्यंतस्यवासानिवासभूताः। नितम्बिनीसैवनितम्बिनीवतन्मात्रनितम्बिनीसदृशीति वार्थः। तेनस्फुटतयाप्युपमैक्यलाभः। एवञ्चतत्रैवतदुपमा नाऽन्वेतीत्यनन्वयोऽलङ्कारः। ततफलञ्च निरुपमत्वबोधः। इतिकाव्यप्रकाशोदाहरणस्यार्थः॥

अनपदेशः। पुं। असाधके॥

अनपरम्। त्रि। पश्चाद्भाविकार्यसम्बन्धविधुरे प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि। अपरंकार्यंनविद्यतेयस्यतत्अकार्य्यमिति यावत्॥ इतरशून्ये।

अनपवर्गवीर्यः। त्रि। अक्षीणप्रभावे॥

अनपायी। त्रि। अपायविधुरे। अनश्वरे। निश्चले।

अनपेक्षः। त्रि। निरपेक्षे। सर्वेषुभोगोपकरणेषुयदृच्छोपनीतेष्वपिनिःस्पृहे। अपेक्षावर्जिते। ज्ञेये।

अनभिज्ञः। त्रि। अविदुषि। मूर्खे। न अभिज्ञः॥ यथा। धिक्त्वांचूततरोपरापरपरिज्ञानादनभिज्ञोभवानिति॥

अनभियुक्तः। त्रि। अनादृते॥ असम्मते॥

अनभिलाषः। पुं। अरुचौ। अनिच्छायाम्॥

अनभिव्यक्तिः। स्त्री। अनुद्भूतरूपवत्त्वे। अव्याकृते।

अनभिष्वङ्गः। त्रि। पुत्रादौप्रीतिहीने॥ अन्यस्मिन्सुखिनिदुःखिनिवाऽहमेवसुखीदुःखीचेतिअनन्यभावनयाप्रीत्यतिशयोऽभिष्वङ्गस्तद्रहिते।

अनभ्युदितम्। त्रि।अनभिप्रकाशिते।

अनमः। पुं। द्विजे। ब्राह्मणे। इतित्रिकाण्डशेषः।

अनमितम्पचः। त्रि। कृपणे। नमितम्पचोऽमितम्पचः। तद्भिन्नोऽनमितम्पचः॥

अनम्बरः। पुं। बौद्धविशेषे॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणौगोलाध्यायः।

अनयः। पुं। अशुभदैवे। विपदि॥ अ

सने । अनीतौ । चूतविद्दांप्रसङ्गग तौ । तेषामप्रदृत्तिगगमने । ननय नम् अनेनवा । णीञ्प्रापणे । एरच् । विरोधेनञ् । अग्यातशुभावच्छवि- धेरन्य: ।

अनर्गलम् । त्रि । प्रतिबन्धकरहिते । निरावाधे ॥ नविद्यते अर्गलंयस्मिन् ॥

अनर्घ: । त्रि । अमूल्ये ।

अनर्थ: । पुं । हरौ ॥ नविद्यतेअर्थ: प्रयोजनमस्य आप्तकामत्वात् । त्रि । अर्थिन:प्रतिकूले । यथा । अर्थमनर्थं भावयनित्यंनास्तितत:सुखलेश: सत्यम् । पुत्रादपिधनभाजांभीति: सर्वत्रैषाविहितानीतिरितिमोहमुद्गर: । नञर्थ: । अर्थरहिते ।

अनर्थकम् । न । प्रलापे । समुदायार्थ रहितसार्थवाक्ये । अबद्धवाक्ये । त्रि । व्यर्थे ॥ नञर्थोयस्य । अर्थान्नञःइत्युर: प्रभृतिषुपाठान्नित्यंकप्समासान्त: ॥

अनर्थमूलम् । न । आत्माज्ञाने ॥ यथा ॥ आत्माज्ञानमनर्थानांमूलंलोकेपिनेतरत् । स्वपराक्रममप्राप्त्वायुध्यन्म्रियतएवश्रीति ।

अनर्थान्तरम् । न । अभेदे । एकार्थे ।

अनर्थी । त्रि । निस्पृहे ।

अनल: । पुं । वह्नौ ॥ नविद्यते अलं पर्याप्तिर्यस्येत्यनल: ॥ वसुभेदे ॥ मला भावे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ त्रिषु ॥ चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥ भल्लातके । पित्ते । अनित्यनेन । अनप्राणने । हषादित्वात्कलच् । ५० वत्सरे ॥ यथा । दुर्भिक्षंजायतेघोरंधान्यौषधिप्रपीडनम् । अनलेचसमाख्यातंनात्रकार्याविचारणेति । भगवतिवासुदेवे ॥ अलनम् अल: । अलेर्भूषणाद्यर्थाद्भावेघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । घञर्थेको वा । अल: पर्याप्ति: शक्तिसम्पदांपरिच्छित्तिरियत्तासानविद्यतेऽस्येत्यनल: ।

अनलद: । पुं । जले । अनलं सन्तापंद्यतिखण्डयति इतिविग्रह: ।

अनलनामा । पुं । चित्रके ।

अनलप्रभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

अनलप्रिया । स्त्री । अग्नाय्याम् । अनलस्यप्रिया: ।

अनलि: । पुं । मुनिद्रुमे । वकवृक्षे । इति त्रिकाण्डशेष: ।

अनल्प: । त्रि । बहुषु ।

अनव: । त्रि । प्राचीने । ननव: ।

अनवधानम् । न । अमनोयोगे । प्रमादे । त्रि । तद्विशिष्टे । नञवधानमस्य ।

अनवधानता । स्त्री । प्रमादे । अविमृष्ट

कृत्वे । नञवधानमस्य । तस्यभाव: । तत् । यथा । कर्त्तव्याकरणं यत्नसमर्थस्य कश्चिद्भवेत् । उच्यतेहितयंतत्प्रमादो ऽनवधानतेतिशब्दरत्नावली ॥

अनवन: । त्रि । अरक्षणे । हन्तरि । अवते: कर्त्तरिल्युट् । न अवनंरक्षणंयस्मात् ॥

अनवम: । त्रि । समाने । सदृशे । नञवम: । नवमादन्यस्मिन् । ननवम: ॥

अनवर: । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे । अकनिष्ठे । नञवर: ॥

अनवरतम् । न । अविरते । निरन्तरे । उत्कृष्टे । नास्ति अवरतंयत्र । क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनवरार्घ्य: । त्रि । मुख्ये । अवरस्मिन्नर्घे भव: । अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । नञवरार्घ्य: । नञितिसमास: ॥

अनवलोभनम् । न । सीमन्तोन्नयनानन्तरं चतुर्थेमासिकर्त्तव्येसंस्कारविशेषे । चतुर्थेऽनवलोभनमित्याश्वलायन: ॥

अनवसर: । त्रि । निरवकाशे । पुं । अवसरस्याभावे ॥

अनवस्करम् । त्रि । निश्शोध्ये । निर्णिक्ते । अपनीतमले । नावस्करोऽत्र ॥

अनवस्थ: । त्रि । अकस्थितिरहिते । न अवस्थाप्रतिष्ठायस्यस: ॥

अनवस्था । स्त्री । तर्कविशेषे । तस्यलक्षणं यथा । उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्ति रितिमीमांसका: । अव्यवस्थितपरम्परारोपाधीनामिष्टप्रसङ्गे । यथा । यदिघटत्वंघटजन्यत्वव्याप्यं स्यात् कपालसमवेतत्वव्याप्यंनस्यात् ॥ स्थित्यभावे ॥

अनवस्थानम् । न । अव्यवस्थाने । पुं । वायौ । पवने । त्रि । चञ्चले । नञवस्थानंयस्य ॥

अनवस्थित: । त्रि । अव्यवस्थिते ॥

अनवस्थितत्वम् । न । सञ्ज्ञायामपिसमाधिभूमौप्रयत्नशैथिल्याच्चित्तस्यतत्राप्रतिष्ठितत्वे ॥

अनवस्थिति: । स्त्री । चापले । मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापलन्त्वनवस्थिति: । नञवस्थिति: ॥

अनशनम् । न । उपवासे । कामानशने । त्रि । तद्वति । नञशनं भक्षणंयस्मिन् यस्यवातत् ॥

अनश्नन् । त्रि । अभुञ्जाने ॥

अनश्वर: । त्रि । शाश्वते । ननश्वर: ॥

अन: । न । शकटे ॥ मातरि । ओदने ॥ प्राणिजन्मनि । अनितिजीवीकरोति । अनप्राणने । असुन् ॥

अनसूया । स्त्री । अत्रेःपत्न्याम् । कर्द्दमसुनेःकन्यायाम् ॥ त्रि । असूयाशून्ये ॥ अस्यालक्षणंयथा । नगुणान्गुणिनोहन्तिस्तौतिमन्दगुणानपि । नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्त्तितेति वृहस्पतिः ॥

अनसूयुः । त्रि । अनिन्दके ॥ सन्तःप्रणयिवाक्यानिगृह्णन्तिह्यनसूयवइतिभट्टपादाः ॥

अनहंवादी । त्रि । गर्वोक्तिरहिते ॥ यःकर्त्ताहमितिवदनशीलो न भवति-सः ॥

अनहङ्कारः । त्रि । अहङ्कारविधुरे ॥

अनहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वाभावे । अशोचे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अनाकारः । त्रि । निराकृतौ । निराकारे ॥

अनाकुलम् । त्रि । अव्यग्रमनसि । एकाग्रमनसि ॥ स्थिरे । एकाग्रे ॥ असङ्कीर्णे ॥ नआकुलम् ॥

अनाक्रान्तः । त्रि । अपराजिते ॥ नआक्रान्तः ॥

अनाक्रान्ता । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ न आक्रान्ता ॥

अनागतः । त्रि । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिनिकाले । भविष्यति ॥ अप्रायाते । अनुपस्थिते ॥ अप्राते ॥ यथा । अनागतादिविज्ञानस्यादनुमितिस्तदेतिकारिकावली ॥ न आगतः ॥

अनागतार्त्तवा । स्त्री । अरजस्कस्त्रियाम् । नग्निकायाम् ॥ अनागतमार्त्तवंरजोऽस्याः ॥

अनाचारः । पुं । कदाचारे । श्रुतिस्मृतिविरुद्धकर्मकरणे ॥ सर्वदेशेष्वनाचारःपथितामूलवर्ज्जनाम् ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥

अनातपः । पुं । छायायाम् । रौद्राभावे ॥

अनात्मा । पुं । शरीरादौ ॥ यथा । अप्राप्तः प्राप्यतेयेयमप्यन्तमव्यक्तेन-या । जानीयात्तमनात्मानंबुद्धात्मंवपुरादिकमिति ॥

अनात्म्यः । त्रि । रागादिदोषरहिते । आत्मनिमनसिभवम् रागादि । तद्रहितः ॥

अनाथः । त्रि । स्वतन्त्रे । प्रभुहीने ॥ न विद्यतेनाथोयस्य ॥

अनादरः । पुं । परिभवे । तिरस्कृतौ ॥ नआदरः ॥

अनादिः । पुं । परमेश्वरे ॥ चतुर्वक्त्रेब्रह्मणि ॥ त्रि । आदिरहिते ॥ नविद्यते आदिःकारणंयस्यसः ॥ यथा । जीवईशोविशुद्धाचित्ततथाभेदःपरस्परम् । अविद्यातच्चितोर्योगः षडस्माकमना-

यः ॥ इतिवेदान्तरहस्यम् ॥

अनादित्वम् । न । उत्पत्तिमत्त्वेसति सहेतुत्वेसतिकेनाप्यविदितमूलकारणत्वे ॥ भावेत्वः ॥

अनादिनिधनः । त्रि । आद्यन्तशून्ये षड्भावविकारवर्जिते परमेश्वरे ॥ आदिर्जन्मनिधनंविनाशः । आदिश्चनिधनञ्च आदिनिधने जन्मविनाशौते द्वयंनविद्यतेयस्यसः ॥

अनादृतम् । त्रि । अवज्ञाते । कृततिरस्कारे ॥ नञादृतम् ॥

अनापन्नः । त्रि । अप्राप्ते ॥ नञापन्नः ॥

अनामकम् । क्ली । अर्शोरोगे ॥ पुं । मलमासे ॥ अप्रशस्तंनामाऽस्य ॥

अनामयम् । ा । न । आरोग्ये ॥ अविद्यातत्कार्यात्मकरोगरहिते मोक्षाख्ये पुरुषार्थे ॥ आत्मरूपे ॥ अस्तिजायते वर्द्धतेइत्यादिषड्भावविकारशून्यमात्मरूपम् तेषांविकाराणां देहोपाधिनिष्ठत्वात् आत्मनश्चदेहाभावात्तद्विकाररहितमनामयमात्मैवेत्यर्थः ॥ आमयस्याऽभावः । अर्थाभावे ऽव्ययीभावः ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥ अनामयमस्त्यस्य । अच् ॥

अनामयावी । त्रि । व्याधिविवर्जिते । दीप्ताग्नौ ॥ नञामयावी ॥

अनामा । स्त्री । उपकनिष्ठाङ्गुलौ ॥ नं नामग्रहणायोग्यमस्याः । ब्रह्मणोऽस्याश्चिरश्छेदनात् । अतएवास्याअपवित्रीक्रियते । डाप् ॥

अनामिका । स्त्री । अनामायाम् ॥ अनामैव । स्वार्थेकः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

अनायत्तः । त्रि । अनधीने । अवशीभूते ॥ यथा । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तितेति ॥

अनायस्तः । त्रि । आयासहीने ॥

अनायासः । पुं । अक्लेशे । यत्नाभावे ॥ अस्यलक्षणन्तु । शरीरंपीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा । अत्यन्तंतन्न कुर्वीतअनायासः सउच्यतइत्येकादशीतत्त्वम् ॥ यथा । अनायासेनमरणंविनादैन्येनजीवनम् । अनाराधितगोविन्दचरणस्यकथंभवेदिति ॥

अनायासकृतम् । त्रि । विनायत्नकृते ॥ न । फाण्टे ॥ अनायासेनकृतम् ॥

अनारतम् । न । सन्तते ॥ त्रि । तद्युक्ते ॥ आङ्पूर्वारमिर्विरामे । अविद्यमानमारतंयस्मिन् ॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु त्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनारम्भणम् । त्रि । निरालम्बे ॥

अनारम्भः । पुं । अननुष्ठाने ॥ नञारम्भः ॥

अनार्जव: । पुं । रोगे ॥ ऋजुत्वाभावे । त्रि । तद्वति ॥

अनार्त्तवम् । न । पौषादिमासचतुष्टये वर्षाभवेजले ॥ यथा । अनार्त्तवंप्रमुंचन्तिवारिवारिधरास्तुयत् । तन्निदोषायसर्वेषां देहिनांपरिकीर्त्तितमिति ॥ ऋतौभवम् आर्त्तवम् । न-आर्त्तवम् ॥

अनार्य्य: । त्रि । दुर्ज्जने । दु:शीले ॥ न-आर्य्य: ॥

अनार्य्यकम् । न । अगुरुकाष्ठे ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

अनार्य्यजम् । न । नोङ्गके ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥ त्रि । नीचजाते ॥

अनार्य्यजुष्टम् । त्रि । मुमुक्षुभिरसेविते ॥ अनार्यैर्जुष्टम् ॥

अनार्य्यतिक्त: । पुं । भूनिम्बे । चिरातिक्ते ॥ अनार्यप्रियश्चासौतिक्तश्च शाकपार्थिवादि: ॥

अनाविद्ध: । त्रि । अनभिभूते ॥ नञ्आविद्ध: ॥

अनाविल: । त्रि । निर्म्मले ॥ नञ्आविल: ॥

अनावृत: । त्रि । प्रथमे ॥ आवरणवर्जिते ॥

अनावृष्टि: । स्त्री । वर्षणाभावे । ईतिविशेषे ॥

अनाशकम् । न । कामानशने ॥ मनुभोजननिवृत्तिरनाशकम् भोजननिवृत्तौम्रियतएवेति तपसानाशकेनेत्यत्रन्यभाष्यम् ॥

अनाशकायनम् । न । उपवासपरायणत्वे ॥

अनाशी । पुं । अपरिच्छिन्ने । आत्मनि ॥

अनाश्रित: । त्रि । अनपेक्ष्यमाणे । फलाभिसन्धिरहिते ॥ नञ्आश्रित: ॥ आश्रयप्राप्तिरहिते ॥

अनाश्वान् । त्रि । अशनमकुर्वाणे ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिनञ्पूर्वादश्नाते:क्वसुरिटोभावश्चनिपात्यते । धृतजपधृतेरनाशुषइतिभारवि: ॥

अनासिक: । त्रि । नासिकारहिते । विख्ये ॥

अनास्था । स्त्री । अनादरे ॥ आस्थाभावे ॥

अनाहतम् । न । षट्चक्रान्तर्गतहृदयस्थेद्वादशदले चतुर्थचक्रे ॥ यथा । शब्दब्रह्ममयंशब्दानाहतंतत्रदृश्यते । अनाहताख्यंतत्पद्मंमुनिभि:परिकीर्त्तितम् । आनन्दसदनंतत्तुपुरुषाधिष्ठितंपरमितिदेवीभागवतम् ॥ अनाहतो नामताडनंविनाजायमान:शब्द: ।

मोमांसत:शब्दोयस्मिंस्तच्छब्दानाह तम्। षा हिताग्न्यादित्वात्साधु॥ पु रुषाधिष्ठितम् रुद्राधिष्ठितम्। अनाह तशब्देमध्यमावाणीरूपोनेय:॥ चि। छेदोभोग:क्षालनव्यहननम् तद्रहि तेवस्त्रे। नूतनवस्त्रे। आघातरहिते। अगुणिताङ्के। आहन्यतेस्म क्त:। न आहतंवा।

अनिकेत:। चि। नियतनिवासरहिते॥ नास्तिनिकेतोऽस्य।

अनिक्षु:। पुं। इक्षुतुल्यायाम्। खाग्-डेति आनाखुइतिच गौडख्याते। न-इक्षु:। साद्दश्येनञ्।

अनिगीर्ण:। त्रि। अनुक्ते। विषस्यानिगीर्णस्येतिसाहित्यदर्पणम्।

अनिङ्गनम्। त्रि। अचले। निर्वातम-दीपकल्पे।

अनित्य:। चि। अध्रुवे। विनाशिनि। बाधयोग्ये। व्यक्ते। कालाद्यवच्छिन्ने। नस्थास्यतीतिलोकागमयोर्व्यवहार-योग्ये। ननित्य:॥ यथा। धर्म्मोनि त्य:सुखदु:खेत्वनित्येजीवोनित्योहे तुरस्याप्यनित्य:। इतिभारतेभार-तसाविची।

अनिद्र:। पुं। सयावस्थया स्पर्शशून्ये परमात्मनि॥ चि। निद्राशून्ये।

अनिभृत:। चि। चपले। अविनीते। ननिभृत:।

अनिमिष:। पुं। स्त्री। सुरे॥ मत्स्ये। पुं। विष्णौ। अलुप्तदृष्टित्वात्। काले॥ ननिमिषति। मिषस्पर्धायाम्। इगुपधेतिक:। नञ्समास:।

अनिमिषचेत्रम्। न। नैमिषारण्ये।

अनिमिषाचार्य:। पुं। गुरौ। बृहस्पतौ। अनिमिषाणांदेवानामाचार्य:।

अनिमेष:। पुं। देवे। अविद्यमानोनिमेषोऽस्य। मत्स्ये।

अनियत:। चि। अनैकान्तिके। अनित्ये। अस्थायिनि। ननियत:।

अनियन्त्रित:। त्रि। उच्छृङ्खले। उद्दामे।

अनिरुक्त:। चि। वाचामगोचरे।

अनिरुद्ध:। पुं। कामपुत्रे। मनसोऽधिष्ठातरि। उषापतौ। न। सन्धाने। पश्वादिबन्धनरज्जौ। त्रि। अप्रतिरुद्धे। चरे। ननिरुद्धो ऽनिरुद्ध:। युद्धेकेनापिननिरुद्ध:।

अनिरुद्धपथम्। न। व्योम्नि। त्रि। अवारितपथे॥ अनिरुद्ध: रोधशून्य: पन्थायस्मिन् यस्यवा।

अनिरुद्धभामिनी। स्त्री। स्वैरिण्याम्। वाणकन्यायाम्। उषायाम्। अनि-रुद्धस्यभामिनी। अनिरुद्धस्यभा-मिनीवा।

अनिरोधः । पुं । अप्रतिबन्धे ॥

अनिर्देश्यः । त्रि । निर्देष्टुमशक्ये ॥ वचनागोचरेपरमेश्वरे ॥ स्वसंवेद्यत्वात् परस्मैइदंतदितिनिर्देष्टुमशक्यत्वात् ॥ ननिर्देश्यः ॥ निर्विशेषे-त्रिगुणमात्मकगुणादिवस्तुनिधर्माणामभावादिदंतदित्यादिसाधारणशब्दैर्द्रष्टुं युक्तः पावकइत्यादिविशेषणशब्दैश्चनिर्देष्टुं शक्यतइत्यनिर्देश्यःपरमेश्वरः । श्रुत्यापिजातिगुणक्रियासंज्ञाभिर्निर्देष्टुमशक्यइत्यर्थः ॥

अनिर्माल्या । स्त्री । लज्जापिकायाम् ॥ त्रि । निर्माल्यशून्ये ॥

अनिर्वचनीयः । त्रि । निर्वचनायोग्ये । वाक्यागम्ये ॥

अनिर्विण्णः । त्रि । विषादरहिते ॥ ननिर्विण्णः । नविद्यते निर्वेदोऽस्यवा ॥ अविरक्ते ॥

अनिर्विण्णचेताः । त्रि । अविरक्तचित्ते । इहजन्मनिजन्मान्तरेवा अस्मिन् वर्षे वर्षान्तरेवा अद्यश्वोवासेत्स्यतिकिंत्वरयेतिधैर्ययुक्ते ॥ अनिर्विण्णं चेतोयस्य ॥

अनिलः । पुं । वाते ॥ अनन्त्यनेन । अनप्राणने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥ गणदेवताभेदे ॥ वाताःपंचाशदूनकाः ॥ इलति प्रेरणांकरोति इति ॥ तद्रहितः ॥ वसुभेदे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि । इच्छाशून्ये ॥

अनिलघ्नकः । पुं । विभीतकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अनिलबन्धुः । पुं । कृत्तिकायाम् ॥ वन्हौ ॥

अनिलयनः । त्रि । अनाधारे ॥

अनिलसखः । पुं । वन्हौ ॥ अनिलस्य सखा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

अनिलान्तकः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

अनिलामयः । पुं । वातरोगे ॥

अनिशम् । न । सदा । सना । अविरते । निशा व्यापारराहित्यमुपचारात् । नास्तिनिशाऽस्मिन् । क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीबत्वम् द्रव्यविशेषणेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥ रात्रिवर्जिते ॥

अनिशम् । त । सातत्ये ॥

अनिष्टम् । न । प्रतिकूलवेदनीये नारकतिर्यगादिलक्षणे पापफले ॥ अपकारे ॥ नइष्टमितिविग्रहः ॥ त्रि । अनभिलषिते ॥ यथा । इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्योरसोभवेदितिसाहित्यदर्पणः ॥

अनिष्टा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

अनिसृष्टः । त्रि । अनियुक्ते ॥

अनीकः । पुं । न । रणे ॥ सैन्ये । सेनामात्रे ॥ अनित्यनेन । अनप्राणने ।

अनिहृषिभ्यांकिच्चेतिईकन् । अनन म् । अनगतौ प्राणनेवा । अनीकाद यश्चेतिसाधुः । अनयनंवा । णीञ् प्रापणे । बाहुलकात्कक् । नञ्स मासः ।

अनीकस्थः । पुं । रणगते । हस्तिशि क्षाविचक्षणे । रक्षिवर्गे । राजरक्षि णि । चिह्ने । वीरमर्दलवाद्ये । जय ढक्केतिप्रसिद्धवाद्ये ॥ त्रि । सैन्यस्थे । अनीकेतिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिकः ।

अनीकाधिकृतः । त्रि । सेनापतौ ॥

अनीकिनी । स्त्री । सेनायाम् । तिसृषु चमूषु । इभाः २१८७ । रथाः २१८७ । अश्वाः ६५६१ । पदातयः १०९३५ । एततपरिमाणविशिष्टसेनाभेदे । स मस्तसंख्यया २१८७० सप्तत्यधिकाष्ट शताधिकसहस्राधिकायुतद्वये । अ क्षौहिणीदशमांशेयं संख्या । अनी- कोरणोस्तिप्रयोजनत्वेनयस्याः । इ- निः । ङीप् । त्रि । अनीकिनि ॥

अनीचिदर्शी । पुं । बुद्धभेदे ॥

अनीशः । पुं । विष्णौ । नविद्यते ईशो नियन्ता स्वामीवास्य । ईश्वरभिन्ने ॥ असमर्थे । निरस्थोरस्वतन्त्रे । यथा । अ ज्ञोजन्तुरनीशोयमात्मनः सुखःदुःख योः । ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवाश्व भ्रमेववेतिस्मृतिः ।

अनीशा । स्त्री । दीनभावे ।

अनीश्वरः । त्रि । नास्तिशुभाशुभयोः कर्मणोःफलदातेश्वरइतिवादिनि ।

अनीहः । त्रि । फलाशारहिते । निश्चे ष्टे । नास्तिईहायस्यसः ।

अनु । अ । हीने । सहार्थे । पश्चादर्थे । सादृश्ये । लक्षणे । इत्थंभूताख्या ने । भागे । वीप्सायाम् । अनुक्रमे । आयामे । समीपे । अनिति । अन प्राणने । बाहुलकादुः ।

अनुकः । त्रि । कामिनि । कामयितरि- । अनुकामयते । अनुकाभिकेति- साधुः ।

अनुकम् । अ । वितर्के ।

अनुकम्पा । स्त्री । दयायाम् । आनृशं स्ये । अनुकम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चल ने । गुरोश्चेत्यः ।

अनुकम्प्यः । त्रि । कृपायोग्ये । अनुक म्पितुंयोग्यः । यत् ।

अनुकरणम् । न । अनुकृतौ । सदृशी करणे । तद्विविधम् । शब्दानुकरण म् अर्थानुकरणञ्च । यथार्थरहितस्य केवलशब्दस्यसदृशकरणम् तच्छब्दा नुकरणम् । यथार्थविशिष्टस्यसदृशक रणम् तदर्थानुकरणम् । इतिवैया- करणाः ।

अनुकर्षः । पुं । रथाधःस्थदारुणि । र

थस्याधस्तनभागे यद्दाबधारवकाष्ठं-
तिष्ठति यतोधस्तामुपरिपट्टकर्म यत्र
चक्रंतदनुकर्षशब्दवाच्यमित्यर्थ: इ-
तिभरत:। अवकर्षणे। अनुकृष्यते।
कृषविलेखने। घञ्।

अनुकर्षणम्। न। आकर्षणे। अवकर्ष
णे।

अनुकल्प:। पुं। मुख्यकल्पादधमे गौण-
कल्पे। प्रतिनिधौ। गौणविधौ। अ
नुहीन:कल्प:। प्रादिसमास:। यथा
व्रीहिभिर्यजेतेतिमुख्योविधि:। व्रीह्य
भावेनीवारैर्यजेतेतिगौणोविधि:।
स शक्तेन नानुष्ठातव्य:। यथा। प्रभु:प्र
थमकल्पस्यवोनुकल्पेनवर्त्तते। नसा
म्परायिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम्।
इतिमनु:।

अनुकामीन:। त्रि। कामङ्गामिनि। यथे
ष्टगमनशीले। कामस्यसदृशम्। य
थार्थेव्ययीभाव:। अनुकामंगामीत्य
र्थे। अवारपाराद्यन्तानुकामंगामी-
तिख:।

अनुकार:। पुं। सुसदृशक्रियायाम्।
अनुहारे। अनुकरणम्। सदृशरूप
वेशभाषाद्याविष्करणम्। अनुकृ०।
घञ्। उपमायाम्। अनुकूलकरणे।

अनुकूल:। पुं। पतिभेदे। अस्याल
क्षणं यथा। सर्वदापराङ्गनापराङ्मु
खत्वे सतिसर्वदास्वस्त्र्यानुकूलत्वमि
ति। त्रि। तत्तदिच्छाचरणशीले।
अनुरक्ते। सहाये। सहकारिणि।
अनुकूलादितिविग्रह:।

अनुकूलता। स्त्री। दाक्षिण्ये। भावे
तल्।

अनुकूला। स्त्री। स्यादनुकूलाभनग
गाश्चेदितिलक्षणलक्षितायांवृत्तौ।
यथा। वल्लववेशामुररिपुमूर्त्तिं गोप
मृगाक्षीकृतरतिपूर्त्तिं। वाञ्छति
सिद्धिं प्रणतिपरस्य स्यादनुकूलाजग-
तिमकस्येति॥ दन्तीदण्डे।

अनुकृति:। स्त्री। अनुकरणे। अनुक
रणम्। कृञ्०। क्तिन्।

अनुक्रम:। पुं। यथाक्रमे। परिपाट्या
म्। अनुक्रमणम्। क्रमुपादविक्षेपे।
घञ्। नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि:।
अनुक्रमणिकायाम्।

अनुक्रमणिका। स्त्री। भूमिकायाम्।
ग्रन्थादेर्मुखबन्धे। पुराणादेरुक्तविव
रणस्यसंक्षेपेणपुन:कथने।

अनुक्रमणी। स्त्री। ग्रन्थादेर्मुखबन्धे।
भूमिकायाम्॥

अनुक्रान्त:। त्रि। अनुक्रमेणोक्ते।

अनुक्रियमाण:। त्रि। विडम्ब्यमाने।

अनुक्रोश:। पुं। दयायाम्। यथा। गु
णाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाध-

मात् । मैत्रीसमानादन्यिच्छेकता पैःपरिभूयते इति । अनुक्रोशमतने- न । कुत्साच्छानेरोदनेच । इवश्च तिघञ् ॥

अनुगः । त्रि । अनुगते । अन्वये । अ- नुगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपी तिडः ॥

अनुगतः । त्रि । सेवके । अनुगे । पश्चा द्यासे । मियते ॥ अनुगम्यतेस्म । ग म्लृ० । क्तः ॥

अनुगमः । पुं । उपसर्पणे । यथा । कृ तेतुदीयतेगत्वाचेतायामाहूतायवै । द्वापरेयाचमानायकलौत्वनुगमा न्विते । इतिस्मृतिः । पश्चाद्गमने । न्यायमते येनरूपेण तावत्पदार्थग्र- हः तद्रूपंतावत्पदार्थानुगमक- म् तस्यक्रियायाम् ।

अनुगमनम् । न । पश्चाद्गमने । सह गमने ।

अनुगवीनः । पुं । गोपाले । गोःपश्चा त् इतिअनुगु । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः । गोः पश्चात् पर्याप्तंगच्छतीत्यर्थे अनुग्वलंगामीतिखः ।

अनुगामी । त्रि । कामगामिनि । पश्चा द्गामिनि । स्त्री । अनुगामिनी ।

अनुगिरम् । । । गिरेःसमीपम् । सामी प्येऽव्ययीभावः । गिरेश्चसेनकस्येति

समासान्तष्टच् ।

अनुग्रहः । पुं । प्रसन्नतायाम् । फलदा ने । इष्टसम्पादनेच्छायाम् । अभ्युप पत्तौ । अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टसाध ने । यथा । विरूपेणाम्बतनिःस्वाना मनुग्रहपूर्वकंक्रियत् । पूर्वोदाहरणा नाभ्यामनुग्रहउदाहृतइति । तारका सु । अनुग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्र हवृद्रिश्चप् ।

अनुग्राहकः । त्रि । समर्थके । अनुगृ ह्णातीतिग्रहेर्ण्वुल् ।

अनुचरः । त्रि । सहाये । दासे । सेव के । अनुचरति । चरगतौ । चरेष्टः ।

अनुचिन्तनम् । न । अनुध्याने ।

अनुच्छिष्टम् । त्रि । पवित्रे । नउच्छिष्ट म् ।

अनुजः । पुं । कनीयसि । कनिष्ठे सोद रे । अनुपश्चाज्जातः । उपसर्गेचसं ज्ञायामितिडः । त्रि । पश्चाज्जाते । न । प्रपौण्डरीकनाम्नि सुगन्धि द्रव्ये ।

अनुजन्मा । पुं । कनीयसि । अनुपश्चा ज्जन्मयस्यसः ।

अनुजा । स्त्री । न्यायमातायाम् । कनि ष्ठायांभगिन्याम् ।

अनुजाता । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।

अनुजिघृक्षा । स्त्री । अनुग्रहीतुमिच्छा ।

याम् । ग्रहेःसमन्तादप्प्रत्ययेटाप् ॥

अनुजीवी । चि । सेवके ॥ अनुजीवितुंशीलः सुपीतिणिनिः ॥

अनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ ॥ यथा । नान्योर्नवाज्ञयोर्नगुरुशिष्ययोरन्तराव्यपेयात् अनुज्ञयातुव्यपेयात् इतितिथ्यादितत्त्वम् ॥ समस्य समंप्रत्युत्कर्षनिकर्षोदासोन्येन प्रवर्त्तमायाम् ॥ अनुज्ञायते इति अनुपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥

अनुज्ञातः । चि । अनुमते ॥

अनुज्येष्ठम् । ा । ज्येष्ठानुक्रमेणेत्यर्थे ॥ ज्येष्ठस्य आनुपूर्व्येण । अव्ययंविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

अनुतर्षः । पुं । सुरापानपात्रे ॥ तृष्णायाम् ॥ अभिलाषे ॥ शीधुपाने । सरके ॥ अनुतर्षणम् । जितृषापिपासायाम् । घञ् । मद्ये ॥ अनुतृष्यत्य नेन इति ॥

अनुतर्षणम् । न । अनुतर्षे ॥ अनुतर्षणम् अनेनवा । जितृषा° । भावेकरणेवा ल्युट् ॥

अनुतापः । पुं । पश्चात्तापे ॥ अनुतपनम् । तपसन्तापे । घञ् ॥

अनुत्तमः । चि । वरे । मुख्ये ॥ ईश्वरे ॥ नउत्तमोऽस्मात् ॥ अधमे ॥ नउत्तमः ॥

अनुत्तमाम्भः । न । सांख्यमतेतुष्टिविशेषे ॥ शब्दादिभोगाभ्यासात् प्रवर्द्धन्ते कामाः तेषुविषयाप्राप्तौ कामिनंदुन्वन्तीति भोगदोषंभावयतोविषयोपरमेयातुष्टिः साचतुर्थीअनुत्तमाम्भउच्यते ॥

अनुत्तरः । चि । श्रेष्ठे ॥ निरुत्तरे । प्रतिजल्पविवर्जिते ॥ मुख्ये ॥ दक्षिणस्यांदिशि ॥ अधमे ॥ स्थिरे ॥ अनतिशये ॥ उत्तरस्याभावः उत्तरविरुद्धोवा ॥ नउत्तरोयस्माद्वा ॥

अनुदर्शनम् । न । पुनः पुनरालोचने ॥ अनुवारं वारं दर्शनम् ॥

अनुदात्तः । पुं । स्वरभेदे ॥ नीचैरनुदात्तः इतितत्स्वरूपम् ॥ नउदात्तः ॥

अनुदितः । पुं । उदयात् पूर्वमरुणकिरणवतिप्रविरलतारके कालविशेषे ॥ चि । अनुक्ते ॥ अनुत्थिते ॥ नउदितः ॥

अनुद्घातः । चि । प्रतिबन्धनिवृत्तौ ॥ प्रतिघातरहिते ॥

अनुद्दिष्टः । चि । उद्देशहीने ॥

अनुद्रुतः । चि । अनुगामिनि । अनुगते ॥ न । तालविशेषे ॥ सतद्रुतार्द्धमात्राचतुर्थभागोवा । यथा । अर्द्धमात्रंद्रुतंप्रोक्तंतदर्द्धंचाप्यनुद्रुतमिति शब्दरत्नावली ॥

अनुद्विग्नमना: । त्रि । स्वस्थचित्ते ॥ नउद्विग्नंमनोयस्यस: ॥

अनुद्वेगकर: । त्रि । कस्यचिदप्यदु:ख करे ॥ यथा । अनुद्वेगकरोराजेति ॥

अनुधावनम् । न । पश्चाद्धावने ॥ अनुसन्धाने ॥ यथा । तस्मिन् कुरङ्गशावाक्षिमुहुश्चित्तंनिवारय । नतन्मनस्तवाधीनं इयातचानुधावनम् ॥ इत्युद्भट: ॥

अनुध्या । स्त्री । अनुध्याने ॥

अनुध्यानम् । न । अनुचिन्तने ॥ अनुग्रहे ॥ आसक्तौ ॥

अनुध्येय: । त्रि । अनुग्राह्ये ॥

अनुनय: । पुं । विनये । प्रणिपाते ॥ सान्त्वने ॥ प्रार्थने ॥ अनुनयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

अनुनासिक: । पुं । मुखसहितनासिकयोच्चार्य्यमाणे वर्णविशेषे ॥ त्रि । नासिकामनुगते ॥

अनुनेय: । त्रि । अनुनयार्हे ॥

अनुन्न: । त्रि । अविद्धे ॥ ननुन्न: ॥

अनुपकारी । त्री । प्रत्युपकाराजनके ॥ नउपकारी ॥

अनुपथ: । त्रि । अनुवर्त्तिनि ॥ भृत्ये ॥ अनुपश्चात्पन्थायस्य । ऋक्पूरब्धू: पथामानक्षेइत्य: ॥

अनुपदम् । । । न । अनुगे । पश्चाद्भमने ॥ पदस्यपश्चात् । पश्चादर्थेऽव्ययीभाव: ॥

अनुपदी । त्रि । अन्वेष्टरि ॥ अनुपदमन्वेष्टा । अनुपद्यन्वेष्टेतिसाधु: ॥ अनुपदीगवाम् । गोपदात् पश्चादन्वेषणात्तुगवामेव । तेनष्टिरण्यादावन्वेष्येनभवतीति हरदत्त: ॥ हलायुधस्तुसामान्ये नान्वेषणकर्त्तरीत्याह । खोजी इतिभाषायाम् ॥

अनुपदीना । स्त्री । पदबन्धाम् । पादायामवत्त्यांपादुकायाम् ॥ पदस्यानुयस्यचायामइत्यव्ययीभाव: । अनुपदंपादायामप्रमाणा वद्धा । अनुपदसर्वेतिख: ॥

अनुपपत्ति: । स्त्री । अभावे ॥ नउपपत्ति: ॥ असङ्गतौ ॥

अनुपम: । त्रि । उत्तमे ॥ नास्तिउपमायस्य ॥

अनुपमा । स्त्री । कुमुदाख्यदिग्गजकरिण्यामित्यमर: ॥ सुप्रतीकाख्यदिग्गजकरिण्यामितिमेदिनि: ॥ श्रेष्ठत्वान्नास्त्युपमाऽस्य: ॥

अनुपरत: । त्रि । अविरते । सन्तते ॥ नउपरत: ॥

अनुपलब्धि: । स्त्री । प्राप्त्यभावे ॥ ज्ञानाभावे ॥ तत्कारणं यथा । अतिदूरात् सामीप्यादिन्द्रियघातान्मनोऽन

वस्थानात् । सौक्ष्म्याद्यवधानादभिभवात्समानाभिहाराच्च । ७ । उदाहरणानि यथा । उत्पतन् वियति पतत्री अतिदूरतया सन्नपि नप्रत्यक्षेणोपलभ्यते । लोचनस्थमञ्जनमतिसामीप्यान्नदृश्यते । वाह्येन्द्रियघातोऽन्धत्वबधिरत्वादिस्तस्मात् रूपादयोनोपलभ्यन्ते अक्लिकामाद्युपहतमनाः स्फीतालोकमध्यवर्त्तिनमिन्द्रियसन्निकृष्टमप्यर्थं मनोनवस्थानान्नपश्यति । इन्द्रियसन्निकृष्टं परमाण्वादिप्रणिहितमना अपिसौक्ष्म्यान्नपश्यति । कुड्यादिव्यवहितं राजदारादिव्यवधानान्नपश्यति । अहनिसौरीभिर्भाभिरभिभूतंग्रहनक्षत्रमण्डलंनपश्यति । तोयदमुक्तजलविंदून्जलाशये समानाभिहारान्नपश्यति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेनानुद्भवोपिसङ्गृहीतः । तद्यथा । क्षीराद्यवस्थायां दध्याद्यनुद्भवान्न दृश्यते ।

अनुपशयः । त्रि । असात्म्ये ।

अनुपसंहारी । पुं । हेत्वाभासविशेषे । सच अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितोनुपसंहारी । यथा । सर्वमनित्यं प्रमेयत्वादिति । अत्रसर्वस्यापिपक्षत्वात दृष्टान्तोनास्ति । नउपसंहारी ।

अनुपस्कृतम् । त्रि । अविकृते । अविगर्हिते ।

अनुपस्थितः । त्रि । समपक्षस्थानतदुपस्थितेश्वरयोराश्रये स्वमस्मिन्नप्रतिष्ठिते अक्षरशब्दवाच्ये चिन्मात्रे ।

अनुपाकृतः । पुं । मन्त्रैः पशोः स्पर्शनमुपाकरणं तद्रहितेपशौ ।

अनुपातः । पुं । त्रैराशिकगणिते । पश्चात्पतने । पूर्वाङ्कपातानुसारेणापराङ्कपाते ।

अनुपातकम् । न । पञ्चत्रिंशत्प्रकारभिन्नेमहापातकसदृशपापविशेषे ।

अनुपात्ययः । पुं । क्रमप्राप्तस्यानतिपाते । पर्याये ।

अनुपानम् । न । भेषजाङ्गे पेयविशेषे । भेषजेनसह तत्पश्चाद्वा यत्पीयते तस्मिन् । यथा । अनुपानविशेषेणकरोतिविविधान्गुणानिति वैद्यकम् । समीपस्थोदके । अनुगतंपानम् ।

अनुपुष्पः । पुं । शरे । इतिशब्दचन्द्रिका ।

अनुपूर्वशः । । । क्रमेणेत्यर्थे ।

अनुपेतः । त्रि । मामुपनयस्वेत्युपनयनार्थमनुपसन्ने । अननुगते । एकाकिनि ।

अनुप्रविष्टः । त्रि । विषयविकारविज्ञानैः प्रच्छन्ने ।

अनुप्रभूतः । त्रि । अनुव्याप्ते ।

अनुप्रासः । पुं । शब्दालङ्कारभेदे । स यथा । वर्णसाम्यमनुप्रासः। स्वरवैसा दृश्येपिव्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यम् । रसाद्यनुगतः प्रकृष्टोन्यासोऽनुप्रासः ॥ उदाहरणं यथा । आदायवकुल गन्धानन्धीकुर्वन पदेपदे भ्रमरान् । अयमेतिमन्दमन्दं कावेरीवारिपाव नःपवनइति । छेकवृत्तिगतोद्विधा । छेकाःविदग्धाः। वृत्तिर्नियतवर्णगतो रसविषयोव्यापारः । गतइतिछेकानु प्रासोवृत्त्यनुप्रासश्चेतितद्भेदै ॥

अनुप्लवः । चि । सहाये ॥ अनुगे ॥ अ नुपश्चात् प्लवते । प्लुङ्गतौ । पचाद्य च ॥

अनुबन्धः । पुं । बन्धे ॥ दोषोत्पादे । इच्छातोऽपराधकरणे ॥ यथा । अनु बन्धमवस्थांचदृष्ट्वादण्डं निपातयेदि ति ॥ वातादिदोषाणाम प्राधान्ये ॥ उच्चरितप्रध्वंसिनि । विनश्वरे ॥ प्र- कृतिप्रत्ययागमादेशानांयः कार्यार्थ मासज्यते नचप्रयोगसमवायी सो ऽनुबन्धउच्यते॥ मुख्यानुयायिनिशि- शौ। मुख्यंपित्रादिकमनुयातियः शि शुस्तस्मिन् ॥ प्रकृतस्यानुवर्त्तने । प्र कृतस्यप्रारब्धस्यअनुवर्त्तने । सम्बन्धे॥ पश्चाद्भाव्यशुभपरिणामे ॥ अधिकारि विषयसम्बन्धप्रयोजनेषु ॥ लेशे ॥

फलसाधने ॥ अनुबध्यते । बन्धबन्धने । घञ् ॥

अनुबन्धी । चि । सहचारिणि ॥ अवि च्छेदेनव्यापके ॥ अनुबध्नातीति ॥

अनुबन्धी । स्त्री । हिक्कायाम् । तृष्णा याम् ॥

अनुबोधः । पुं । प्रबोधने । गतगन्धस्य पुनःप्रयत्नेनोद्बोधने । यथा । कस्तू- रिकादिनामस्यादेः ॥ पश्चाद्बोधे ॥

अनुबोधनम् । बुधअवगमने । भावे- घञ् ॥

अनुब्राह्मणी । चि । अनुब्राह्मणाध्ययन कर्त्तरि ॥ ब्राह्मणसदृशोग्रन्थोऽनुब्रा ह्मणम् । तदधीते । अनुब्राह्मणा दिनिः ।

अनुभवः । पुं । स्मृतिभिन्नज्ञाने । सद्वि विधः यथार्थोऽयथार्थश्चेति । तद्वति तत्प्रकारकानुभवो यथार्थानुभवः । सैवप्रमेत्युच्यते । तदभाववति तत् प्रकारकश्चायथार्थानुभवः॥ उपलम्भे। उपलब्धौ। साक्षात्कारे । साक्षात् स्वरूपबोधे ॥ अस्यमाहात्म्यन्तु । य स्यानुभवपर्यन्ता दृष्टिस्तत्त्वे प्रवर्त्तते । तद्दृष्टिगोचराःसर्वेमुच्यन्तेसर्वकि ल्बषैरिति ॥ प्रत्ययादौ ॥ अनुभ वनम् । भू० । ऋदोरप् ॥

अनुभविता । चि । चेतने ॥

अनुभावः । पुं । कोषदण्डजतेजसि । प्रभावे । निश्चये ॥ सतांमतिनिश्चये । सतामभिप्रायस्यनिश्चये । भावबोधके रोमाञ्चादौ । कटाक्ष भुजाक्षेप प्रभृतिषु । यथा । भावंमनोगतंसाक्षात्स्वहेतुंव्यञ्जयन्तिये । तेऽनुभावा इतिख्याताभ्रूविक्षेपस्मितादय इतिरसार्णवसुधाकरः ॥ भवनंभावः । श्रिणीभुवइतिघञ् । अनुगतोभावोऽनुभावः। प्रादयोगताद्यर्थइतिसमासः। सामर्थ्ये । अनुभावयति । भुवःपचाद्यच् ॥

अनुभाव्यः । त्रि । अनुभवविषये ॥

अनुभूतः । त्रि । परिचिते ॥ यथा । जयतिश्रीगुरुर्देवोयत्प्रसादादिदंजगत् । अनुभूतंमयासम्यग्दृष्टंनसारमणवपीति ॥

अनुभूतिः । स्त्री । ज्ञानभेदे । अनुभवे । यथा । अनुभूतिंविनामूढोवृथाब्रह्मणिमोदते । प्रतिबिम्बितशाखाग्रफलास्वादनमोदवदिति ॥ प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशब्दभेदात्साचतुर्विधाभवति ॥

अनुमतः। त्रि। कृतोक्ताद्ये ॥ अनुज्ञाते॥

अनुमतकर्म्मकारी । त्रि । आज्ञयाकार्यकर्त्तरि ॥ लिखितपत्राद्यनुसारेणकर्मकर्त्तरि ॥

अनुमतिः । स्त्री । कलोननेन्दुपूर्णिमायाम् । अष्टायास्तनयायाम् ॥ उदयकालेप्रतिपद्योगात्कलाहीनेचन्द्रेसत्यनुमतिशब्दवाच्यापूर्णिमाभवति ॥ अनुज्ञायाम् । राजादेःसम्मतौ । तांविनायागादिक्रियायाअनिष्पत्तेः ॥ सम्मतिपूर्वकाज्ञायाम् ॥ अनुमन्यतेक्तिच् ॥

अनुमन्ता । त्रि । यदनुमतिंविनाकर्त्तुंनशक्यतेतस्मिन् । अनुमतिदातरि ॥ कार्यकारणप्रवृत्तिषुस्वयमप्रवृत्तोपिपरमात्मा प्रवृत्तइवसन्निधिसत्तामात्रेणतदनुकूलत्वात्स्वव्यापारेषुप्रवृत्तान्देहेन्द्रियादीननिवारयतिकदाचिदपि ततसाक्षिभूतःपुरुषः साक्षीअनुमन्ता ॥

अनुमरणम् । न । अनुसंस्थायाम् । पश्चान्मरणे । भर्त्तरिमृतेतत्पादुकादिकमुरसिनिधायज्वलच्चितारोहणपूर्वकं ब्राह्मणीभिन्नस्त्रियाः मरणे ॥ यथा । देशान्तरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसमितिब्रह्मपुराणम् ॥ पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागन्तुमर्हतीतिस्मृतिः ॥ तत्स्वरूपारमणीजगत्याच्छन्नविग्रहा । मोहाङ्गर्त्तुभ्रिंचतारोहाङ्गवेन्नरकगामिनी॥

तिसहमरणानुमरणयोःसामान्यतो निषेधकमागमवचनम् ॥ सहमरणे॥
अनुमा । स्त्री । अनुमितौ । अनुमाने॥
अनुमानम् । न । कल्पने ॥ सांख्यस्मृति परिकल्पिते प्रधाने ॥ स्मृतौ ॥ अनुमीयतेश्रुतिर्यथेतिव्युत्पत्त्या स्मृतेरपिप्रामाण्यम्प्रतिसापेक्षत्वात् ॥ अनुमितिकरणे ॥ लिङ्गलिङ्गिपूर्वके । पूर्ववत् शेषवत् सामान्यतो दृष्टंचेति त्रिविधे अनुमितिसाधने ॥ अत्रोक्तं-भाष्यकारैः।सत्सुचवेदान्तवाक्येषुजगतो जन्मादिकारणवादिषु तदर्थ ग्रहदार्ढ्यायानुमानमपिवेदान्तवाक्या विरोधिभवन् न निवार्यतइति ॥
अनुमानोक्तिः । स्त्री । तर्के ॥ अनुमानस्यउक्तिः ॥
अनुमितिः । स्त्री । अनुभवविशेषे । परामर्शजन्यज्ञाने । व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञाने ॥ यथा । धूमदर्शनाद्वह्निमान्पर्वतइत्याकारज्ञानमनुमितिः । अस्याव्यापारकारणंपरामर्शः । अस्याःकरणंव्याप्तिज्ञानम् ॥ अनुमानम् । ऊर्मिजप्रक्षेपणे । क्लिम् ॥
अनुमेयः । त्रि । अनुमातुंयोग्ये ॥
अनुमोदः । पुं । एवमस्त्वित्याकारे अनुमोदने ॥
अनुमोदनम् । न । अनुमोदे ॥
अनुमोदितः । त्रि । अनुमते । कृतानुमोदने । अनुमते ॥ यथा । भवता यद्व्यवसितंतन्मेसाध्वनुमोदितमिति श्रीभागवतम् ॥
अनुयाजः पुं । यज्ञाङ्गे ॥ पश्चाद्याजाः । यजेर्घञि प्रयाजानुयाजौयज्ञाङ्गइति कुत्वाभावोनिपातसिद्धः ॥
अनुयायी । त्रि । सदृशे ॥ पश्चाद्गामिनि ॥
अनुयुक्तः । पुं । भृतकाध्येतरि ॥ इति-महाभारतम् ॥
अनुयोक्ता । पुं । भृतकाध्यापके ॥ इति महाभारतम् ॥
अनुयोगः । पुं । प्रश्ने ॥ अनुयोजनम् । युजेर्घञ् ॥
अनुयोगकृत् । पुं । आचार्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अनुयोजनम् । न । प्रश्ने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अनुरक्तः । त्रि । अनुरागवति ॥ यथा । अनुरक्तोगुणानन्यूनैर्विरक्तोदूषणानि चेति ॥ अनुकूले ॥
अनुरञ्जनम् । न । अनुरागे । हर्षजनने ॥
अनुरतः । त्रि । अनुरागविशिष्टे । प्रीते । अनुरक्ते ॥ अनुपूर्वात् रमेः क-

र्त्तरक्तः ।

अनुरतिः । स्त्री । अनुरागे ।

अनुरहसम् । न । एकान्ते । रहोऽनु । अनुगतंरहः । अनुगतं रहोऽस्मिन्वा । अव्ययतत्पादूहसदृत्यच् ।

अनुरागः । पुं । अन्योन्यप्रीतौ । स्नेहे । अनुगतोरागः ।

अनुरागी । त्रि । अनुरक्ते । अनुरागो ऽस्यास्तिअस्मिन् वा । अनुवर्ध्येइनिः ।

अनुराधा । स्त्री । सप्तदशनक्षत्रे । अत्रजातस्यफलंयथा । सत्कीर्त्तिकान्ति स्सदोत्सवःस्याज्जेतारिपूणाञ्चकला प्रवीणः । स्यातसम्भवेयस्यकिलानुराधासम्पत्प्रमादौर्विविधौ भवेतामिति कोष्ठीप्रदीपः । राधामनुगता ।

अनुरुद्धः । त्रि । निवद्धे ॥

अनुरूपम् । त्रि । सदृशे । योग्ये ।

अनुरूपम् । । । सदृशे । प्रतिरूपे । रूपस्ययोग्यम् । यथार्थेयोग्यतायामव्ययं विभक्तीत्यव्ययीभावः । अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वम् ।

अनुरोधः । पुं । अनुवृत्तौ । अनुवर्त्तने । आराध्यादेरिष्टसम्पादने । अनुरोधनम् । रुधिर्आवरणे । घञ् ।

अनुलब्धः । त्रि । अनुविक्ते ।

अनुलापः । पुं । मुहुर्भाषणे । वारंवारं भाषणे । अनुलपनम् लपव्यक्तायांवा

चि । भावे घञ् ।

अनुलिप्तः । त्रि । रञ्जिते ॥ कृतानुलेपने ।

अनुलेपः । पुं । चन्दनादौ । अनुलेपनम् । लिपेर्घञ् ।

अनुलेपनम् । न । चन्दनादौ ॥ गात्रेसुगन्धिद्रव्यादिलेपने । अनुलिप्यते । लिपउपदेहे । कर्मणिल्युट् ॥

अनुलोमः । पुं । यथाक्रमे । अनुमन्वय अन्वेत्यच् ।

अनुलोमजः । त्रि । अनुलोमजाते । अप्रतिलोमजे ॥ यथा । ब्राह्मणात् चत्रियागर्भजातः । चत्रियात् वैश्यायां जातइत्यादिर्ज्ञेयम् ।

अनुवत्सरः । पुं । सम्वत्सरे ।

अनुवर्त्तनम् । न । अनुरोधे । आराध्यादीष्टसम्पादने ॥ अनुगम्यवर्त्तनमाराधनम् । अनुवृत्तौ ।

अनुवर्त्तितः । त्रि । सेविते ।

अनुवर्त्ती । त्रि । अनुकूले ॥

अनुवाकः । पुं । ग्रन्थे । अनुगीतऋग्जाते । ऋग्यजुःसमूहे । अनुउच्यते । वचपरिभाषणे । घञ् । चजोरिति कुत्वम् ।

अनुवाक्या । स्त्री । पुरोनुवाक्यार्थांदेवताह्वान्यामृचि । अनुउच्यते । वचेर्ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ।

। शब्दसंज्ञत्त्वात् वचोशब्दसंज्ञाया- मितिनप्रतिषेधः ॥

अनुवातः । पुं । वायुविशेषे । यःशिष्य देशाद्गुरुदेशमागच्छतिवायुः सोनु वातइत्युच्यते ॥

अनुवादः । पुं । प्राप्तस्यपुनः कथने । ज्ञातार्थस्यप्रतिपादने। सिद्धस्योपन्यासे ॥ प्रमाणान्तरावगतस्यार्थस्यशब्देनोक्तिरनुवादः ॥ ज्ञातस्यकथने ॥ यथा । अग्निर्हिमस्यभेषजमित्यादिः। हिमविरोधित्वस्याग्नेःप्रत्यक्षावगतत्वात् । अनुवदनम् । वदअभिवादनस्तुत्योः । घञ् । कुत्सितेर्थे ॥ विधिविहितस्यानुवचनमनुवादः । न्या० २ । ६५॥

अनुवासः । पुं । सौरभ्ये ॥

अनुवासनम् । न । स्नेहने ॥ धूपने ॥ वैद्यकोक्तस्नेहवस्तौ ॥ यथा । द्विधावस्तिः परिज्ञेयानिरूहश्चानुवासनम् । कषायाद्यैर्निरूहः स्यात्स्नेहाद्यैरनुवासनमिति ॥ वासच्छेदेचु० । अनुपूर्वात् भावेल्युट् ॥

अनुवित्तः । त्रि । अनुलब्धे ॥

अनुविद्धः । त्रि । खचिते ॥

अनुविषमम् । त्रि । अनुगते ॥

अनुविहितः । त्रि । अनुवर्त्तिनि ॥ कर्त्तरिक्तः ॥

अनुवृत्तः । त्रि । प्रविष्टे । व्याप्ते ॥ पालिते ॥ अनुवृत्तिविशिष्टे ॥

अनुवृत्तिः । स्त्री । प्रवाहरूपेणानुगतौ॥ अनुरोधे ॥ आनुकूल्ये । सेवायाम् ॥ अन्वये ॥ अनुवर्त्ततेव्याप्नोति । वृतुवर्त्तने । क्तिच् ॥ अनुवर्त्तनंवाक्तिन् ॥

अनुवेश्यः । त्रि । तदन्तर्गृहवासिनि ॥

अनुव्रजनम् । न । अनुव्रज्यायाम् । गृहागतानांशिष्टानांगमनसमयेकियद्दूरपर्यन्तंपश्चाद्गमनरूपे शिष्टाचारे ॥ यथा । आयान्तमग्रतोगच्छेत् गच्छन्तंतमनुव्रजेदितिनिगमकल्पद्रुमतन्त्रम् ॥

अनुव्रज्या । स्त्री । गच्छतोनुगमने । अनुव्रजने ॥ अनुव्रजनम् । अनुव्रज्या- । क्यप् ॥

अनुशयः । पुं । द्वेषे ॥ पश्चात्तापे ॥ अनुबन्धे ॥ दीर्घद्वेषे ॥ शास्त्रोक्तकर्मणि ॥ अनुशयनम् अनेनवा । शीङ्स्वप्ने । एरच् पुंसीतिघोवा ॥

अनुशयी । त्रि । चन्द्रस्थलस्खलितेऽवरोहतिव्रीह्यादिदेहसंश्लिष्टे वेदविहितकर्मानुष्ठातरि कर्मिणि ॥ जीवे ॥ अनुदण्डयत्प्रमाणैश्वरणमूलेशेते इति तथा ॥

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतपादरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणादिर्यथा ॥

गभीरामत्यन्तशोभांचसवर्णामनुपरि-
चिताम्। पादस्यानुशयीतान्तुविद्या
द्वत्तः प्रपाकिनीम्॥ इरेदनुशयीवै
वःश्रियायाश्लेषविद्रधेरितिभावप्रका
शः॥

अनुशरः। पुं। राक्षसे॥ अनुशृणाति। शहिंसायाम्। अनुपूर्वः। ऋदोरप्॥

अनुशायी। पुं। जीवे॥

अनुशासनम्। न। अनुशिष्टौ। आज्ञायाम्॥ उपदेशे॥ नियोगवचने॥ अनुशिष्यते व्याख्यायते जयादिर्येन। शासुअनुशिष्टौ अनुपूर्वः। ल्युट्॥ व्युत्पादने॥ यथा। शब्दानामनुशासनम्। अनुशिष्यन्तेऽसाधुशब्देभ्यः प्रविभज्यबोध्यन्तेयेनेतिकरणेल्युट्॥

अनुशासितः। त्रि। अनुशिष्टे। अनुशिक्षिते॥

अनुशासिता। त्रि। नियन्तरि॥ प्रशासितरि॥

अनुशिष्टः। त्रि। ज्ञापिते। शिक्षिते॥ आज्ञप्ते॥

अनुशिष्टिः। स्त्री। कर्त्तव्याकर्त्तव्ययोर्विविच्यज्ञापने। अनुशासने॥ अनुशासनम्। शासु०। स्त्रियांक्तिन् नावादिभ्यः। शास इदङ्हलोः॥

अनुशीलनम्। न। आलोचने॥ मुहुः सेवने॥ पुनःपुनरभ्यासे॥

अनुशोचनम्। न। शोके॥ पुनश्शोके॥ अनुपूर्वः। ल्युट्॥

अनुश्रवः। पुं। वेदे॥ गुरुमुखादनुश्रूतएव न केनचित्क्रियते अनुपूर्वाच्छृणोतेर्ऋदोरबित्यप्॥

अनुषक्। अ। अनुक्रमे॥

अनुषक्तः। त्रि। अनुविषक्ते। अनुगते॥ अनुसज्यतेस्म। षञ्ज०। क्तः॥

अनुषङ्गः। पुं। करुणायाम्॥ इतिहलायुधः। एकत्राच्छितार्थानामपरत्राच्छये॥ आसक्तौ॥ न्याये। उपनयस्याऽयम्पदस्यनिगमने॥ यथा। वह्निव्याप्यधूमवांश्चायमतस्माद्वह्निमानिति॥ अनुषज्यतेऽत्र। षञ्जसङ्गे। हलश्चेतिघञ्॥ अन्योद्देशेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ॥

अनुषङ्गि। त्रि। व्यापके॥

अनुष्टुप्। स्त्री। सरस्वत्याम्॥ अष्टाक्षरायांवृत्तौ॥ यथा। पञ्चमोलोगुरुः षष्ठःसप्तमस्तुसमेलघुः। पादेष्वविषमेगश्चेत्श्लोकोऽनुष्टुप्प्रकीर्त्तितः॥ क्वचित्पादेतुविषमेपञ्चमाद्याद्वयोपिलाः। नैकापिसर्वगाःश्लोकेक्वचित् केवलपञ्चमइति॥ अनुस्तुभ्नाति। स्तुन्भु०। क्विप्॥

अनुष्ठानम्। न। क्रियारम्भे॥ करणे॥ अनुष्ठीयतेयत्। ष्ठा०। ल्युट्॥

अनुष्ठितः। त्रि। कृते॥

अनुष्णः । वि । अलसे । मन्दे । शीतले ॥ उष्णाद्यः उष्णादन्यः । न । उत्पले ।
अनुष्णवल्लिका । स्त्री । नीलदूर्वायाम् ।
अनुसंख्या । स्त्री । अनुमरणे ॥
अनुसञ्चरन् । त्रि । गमनागमनेकुर्वति ।
अनुसन्ततम् । त्रि । अनुस्यूते । अनुगते ।
अनुसन्धानम् । न । अन्वेषणे ॥ अनुसन्धीयते । डुधाञ् ० । ल्युट् ॥
अनुसमुद्रम् । । समुद्रस्यसमीपे ॥ समुद्रंसमया । अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः ॥
अनुसरणम् । न । अनुवृत्तौ ॥ अनुपूर्वात् सर्त्तेर्ल्युट् ॥
अनुसर्गः । पुं । प्रतिसर्गे ॥ ब्रह्मादीनाम मन्तरोत्पत्तिरूपे ॥
अनुसवम् । म । त्रिकाले ॥
अनुसवनम् । । सर्वदार्थे ॥
अनुसारः । पुं । पूर्वानुरूपे ॥ अनुसरणे ॥ अनुक्रमे ॥ अनुसर्त्ते र्घञ् ॥
अनुसारी । वि । अनुसृत्यवर्त्तमाने ॥
अनुसृतः । वि । उपासिते ॥
अनुस्मृतिः । स्त्री । ध्याने ॥ अनुस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥
अनुस्यूतम् । वि । अनुसन्तते ॥ अनुसीव्यतेस्म । षिवु० । क्तः । च्छ्वोरित्यूठ् ॥
अनुस्वारः । पुं । अं इति अचः परेविन्दौ ॥ स्वरति । स्वृशब्दोपतापयोः ।

अनूकः । ततःमहाद्यण् । स्वरणम् भावे घञ्वा ॥ अनुगतःस्वारः ॥ स्वरमनुभवतिवा ॥
अनुहारः । पुं । अनुकारे । सदृशकरणे । सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणे ॥
अनुहरणम् । हृञ्हरणे । हञ् । उपमायाम् ॥
अनूकः । पुं । गतजन्मनि ॥ न । कुले ॥ शीले ॥ अनूच्यति । उचसमवाये । दृगुपधेतिकः । न्यंक्वादिः ॥ त्रिपुरुषानूकमित्यत्रतु त्रीनपुरुषाननुकायति । कैशब्दे । आतश्चेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥
अनूचानः । पुं । साङ्गवेदविचक्षणे ॥ अनुवचनसमर्थे ॥ यथा । अनूचानःपण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम् । तस्यान्तवन्तस्तुभवन्ति लोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति- महाभारतम् ॥ वि । सविनये । विनीते ॥ अन्ववोचत् । वेदस्यानुवचनं कृतवान्वा । उपेयिवानिति साधुः ॥
अनूचानमानी । वि । अनूचानंमन्य ॥ अनूचानमात्मानंमन्यते दृश्यवंशीलः । आत्ममानेखश्चेतिपच्चणिनिः ॥
अनूचः । त्रि । वामने ॥ नीचे ॥
अनूढः । त्रि । अविवाहिते ॥ नञ्ऊढः । नञ्समासः । नलोपोनञः । सास्मा

बुडषि ।

अनूचम् । चि । अवक्तव्येगुर्वादिनामनि । यथा । आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । श्रेयस्कामोनगृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति । वद: सुपिक्यप्चेति वदेर्भावेक्यप् ।

अनून: । चि । पूर्णे । नञुन: । अनिश्चिते । नास्तिनूनंयस्य ।

अनूनक: । चि । पूर्णे । ऊनयति । ऊन परिहाणे । अच् । स्वार्थेकन् । नञुनक: ।

अनूप: । पुं । सैरिभे । महिषे । चि । जलप्राये । अम्बुप्रायदेशे । अस्यलक्षणंयथा । वह्वम्बुर्वहुवृक्षश्चवातश्लेष्मामयान्वित: । देशोऽनूपं इतिख्यात: शास्त्रेषुचमनीषिभिरिति । अपि च । नदीपल्वलसंशैलाढ्यफुल्लोत्पलकुलैर्युत: । हंससारसकारण्डचक्रवाकादिसेवित: । सरोवराहमहिषरुरुरोहितकुलाकुल: । प्रभूतद्रुममुख्याख्यो नानाशस्यफलान्वित: । अनेकशालिकेदारकदलीक्षुविभूषित: । अनूपदेशोवातश्लेष्मामयाश्रिमानितिभावप्रकाश: । अनुगता आपोऽत्र । प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिवहुव्रीहि: । ऋक्पूरिति: । ऊदनोर्देशे ।

अनूपजम् । न । आर्द्रके । इतिराजनिघण्ट: । त्रि । अनूपोत्पन्नमात्रे ।

अनूबन्ध: । पुं । अनुबन्धे । अनुबध्यते । बन्धबन्धने । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ: ।

अनूरु: । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ । अविद्यमानावूरूयस्य ।

अनूरुसारथि: । पुं । सूर्ये । अनूरु: सारथिर्यस्य ।

अनृच: । पुं । माणवके । अविद्यमाना ऋचोऽस्य । ऋक्पूरित्यप्रत्यय: ।

अनृजु: । चि । शठे । वक्राशये । नञ्जु: ।

अनृणी । चि । ऋणमुक्ते । यथा । एकमप्यक्षरंयस्तुगुरु:शिष्येनिवेदयेत् । पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्वासोऽनृणीभवेदिति तिथ्यादितत्त्वम् ।

अनृतम् । न । कृषौ । असत्ये । अयथादृष्टकथने । अयथार्थभाषणे । तत्कथनेदोष: । समूलोवाएषपरिशुष्यति योऽनृतमभिवदतीतिश्रुते: । अवध्यहिंसानुवन्धियथार्थभाषणे । नऋतम् । अनृतम् । विवाहादिपञ्चके ष्वनृतभाषणेपापाभावो यथा । विवाहकाले रतिसंप्रयोगेप्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्यचार्थेह्यनृतं वदेत पञ्चानृतान्याहुरपातकानी-

तिकार्यपर्वणि शिष्यंप्रति श्रीकृष्णो
क्तिः ॥

अनेकः । चि । एकभिन्ने । बहुषु ॥ न ।
एके ॥ प्रतिपुरुषं बुध्यादीनां भेदा-
त् ॥ पृथिव्यादिकमपि शरीरघटादि
भेदेनाऽनेकमेव ॥ नएकः ॥

अनेकजः । पुं । पक्षिणि ॥ विष्णौ ॥ ध-
र्मगुप्तयेऽसकृज्जायमानत्वात् ॥ त्रि ।
बहुजाते ॥

अनेकता । स्त्री । परस्परंभिन्नतायाम्
॥ न एकता ॥

अनेकधा । ॥ । अनेकप्रकारे ॥

अनेकपः । पुं । स्त्री । हस्तिनि ॥ अने-
केन करेण मुखेनच पिबति । पापाने
। सुपीतिकः ॥

अनेकरूपम् । त्रि । विविधे ॥ अनेकानि
रूपाणियस्मिन् ॥

अनेकसंयुक्तम् । न । लिङ्गशरीरे ॥ अने
कैर्देवमनुष्यादिनानास्थूलशरीरैःसं
युक्तम् । अनेकाभिः श्रोत्रादिबुध्यन्त-
सप्तदशकलाभिः संयुक्तंवा ॥ त्रि । ब
हुभिः सम्बद्धे ॥

अनेकान्तः । त्रि । अनियते ॥ अनतिश
ये ॥

अनेकान्तवादी । त्रि । आर्हते । सप्तप-
दार्थवादिनि नास्तिकभेदे ॥ यथा
। इहसप्तपदार्थाःस्युर्जीवाजीवास्रवा
श्रयः । संवरोनिर्ज्जरश्चैवबन्धमोक्षा
वुभावपि । स्याद्वादरूपिणश्चैतेस-
र्वेनैकान्तिकत्वतइति ॥

अनेकाश्रितगुणः । पुं । बहुनिष्ठगुणे ॥
सयथा । संयोगः विभागः द्विपृथक्-
त्वादिःएकत्वान्यसङ्ख्येतिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

अनेजत् । त्रि । चलनरहिते । सदैक
रूपे ॥ एजतीत्येजत् । एजृकम्पने ।
चलनं स्थिरत्वप्रच्युतिः । नञ्समा
सः ॥

अनेडमूकः । चि । शठे ॥ मूकबधिरे ।
वाक्श्रुतिवर्ज्जिते ॥ नास्तिएडमूको
ऽस्मात् । एडमूकसदृशोऽनेडमूकइ-
तिवा । सादृश्यस्यनञर्थत्वात् ॥ अन्धे ॥

अनेनाः । त्रि । निर्दोषे ॥

अनेहा । पुं । काले । समये ॥ नहन्यते ।
नञिहनएहचेत्यसिरेहादेशश्च ॥
ऋदुशनसित्यनङ् ॥

अनैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभावविशेषेस
व्यभिचारे ॥ साधारणा साधारणानुप
संहारिभेदादनैकान्तिकस्त्रिविधः । ए
कान्तिकोऽव्यभिचारी । नएकान्ति
कः ॥ चि । ऐकान्तिकादितरस्मिन् ॥

अनैक्यम् । चि । एकताशून्ये । अनेकता
याम् ॥ एकस्यभावऐक्यम् । नएक्य
म् ॥

अन्तम्

अनैपुण्यम् । न । अनिपुणतायाम् ॥
अनैश्वर्यम् । न । अनीश्वरतायाम् । असामर्थ्ये ॥
अनोकहः । पुं । कुठे । वृक्षे ॥ अनसःशकटस्याकंगतिंहन्ति । अन्यथ्वपीतिह न्तेर्डः ॥
अनौचिती । स्त्री । लोकमर्यादातिक्रमे ॥ न औचिती ॥
अनौपम्यम् । त्रि । आत्मरूपे ॥ यदितत्सदृशोद्वितीयः पदार्थोजगत्यांस्यात् तदा तदुपमानेनस आत्मोपमेयः स्यात् ननुतदस्ति तस्मादनौपम्यमात्मरूपम् ॥
अन्तम् । न । स्वरूपे ॥ यथा । वनान्तभूः ॥ पुं । नाशे ॥ पुं । न । अवसाने । चरमे ॥ त्रि । अन्तिके ॥ प्रदेशे ॥ यथा । रम्यंहर्म्यतलं न किंवसतयेश्राव्यं नगीतादिकं किंवाप्राणसमासमागमसुखंनैवाधिकप्रीतये। किन्तुभ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्यसकलं सन्तोवनान्तंगताइति॥परिग्रहापेक्षयासमासौ ॥ अतिमनोहरे । रुचिरे ॥ अवयवे ॥ निर्णये ॥ दूरस्तायाम् । सीमायाम् ॥ यथा । लवणजलान्तानद्यः स्त्रीभेदान्तञ्च मैथुनम् । पैशुन्यंजनवार्त्तान्तं वित्तंदुःखत्रयान्तकम् ॥ राज्यश्रीर्ब्र

अन्तःक

ह्मशापान्ताष्वाणान्तं ब्रह्मचर्यकम् । आचारोघोषवासान्तः कुलस्यान्तंस्त्रियःसुताः ॥ सर्वेक्षयान्तानिचयाः पतनान्ताःसमुच्छ्रयाः । संयोगाविप्रयोगान्तामरणान्तञ्च जीवितमितिगारुडे-११५ अध्यायः ॥ अमति । अमगत्यादौ । हसिमृग्रिणितन् ॥ अनततिवा अतिबन्धने । पचाद्यच् ॥ अन्तनम् । घञ्वा ॥
अन्तः करणम् । न । मनोबुध्यहङ्कारचेतस्सु ॥ यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम् । संशयो निश्चयोगर्वःस्मरणं विषयाअमी इति ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तुतैः । अन्तःकरणमेकंस्यादिति । तैःपञ्चभूतसत्त्वांशैर्मिलितैरन्तःकरणं भवतीत्यर्थः । आभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम् । अन्तःअभ्यन्तरे करणम् ॥
अन्तःकरणदेवता । स्त्री । चन्द्राच्युतचतुर्मुखशङ्करेषु । यथासंख्यंचतुर्णांचतुर्षु ॥
अन्तःकरणविषयः । पुं । सङ्कल्पविकल्पनिश्चयाहङ्काराख्यचैत्याख्येषु ॥ यथासंख्यंचतुर्णां चत्वारो विषयाज्ञेयाः । अन्तःकरणवृत्तित्वेनाप्येषांव्यवहारः ॥
अन्तःकरणवृत्तिः । स्त्री । मनोवृत्तौ ॥ साचानेकविधा । यथाहुः । शान्ताया

रास्त्वामूढाऽमनसोवृत्तयस्त्रिधा । वैराग्यंचान्तिरौदार्यमित्याद्याः शा न्तवृत्तयः ॥ तृष्णास्नेहोरागलोभा-दित्याद्याघोरवृत्तयः । सम्मोहोभय मित्याद्याःकथितामूढवृत्तयइति॥ वृ त्तिभेदादन्तःकरणं चतुर्विधंभवति ॥ वृत्तिभेदोयथा । यदातुसङ्कल्प विकल्पकृत्यंतदाभवेतन्मनइत्यभि ख्यम् । स्याद्बुद्धिसंज्ञञ्चयदाप्रवेत्तिसु निश्चितंसंशयहीनरूपम्॥ अनुसन्धा नरूपंतच्चित्तञ्च परिकीर्त्तितम् । अ हङ्कृत्याऽहमित्यात्तुतदहङ्कारतांगत-मिति ॥ सङ्कल्पविकल्पकृत्यंयदान्तः करणंकरोतितदातदन्तःकरणंमनः संज्ञंभवति । एवमग्रेप्यूह्यम् ॥

अन्तःकुटिलः । पुं । शङ्खे ॥ त्रि । वक्रान्तः करणे ॥

अन्तःपदवी । स्त्री । सुषुम्णायाम् ॥

अन्तःपुरम् । न । भूभुजांस्त्र्यगारे । शु द्धान्ते ॥ अन्तरभ्यन्तरेपुरंगृहम् । ता त्स्थ्याद्राजदारेषु ॥

अन्तःपुराध्यक्षः । पुं । शुद्धान्ताधिकृते ॥ तल्लक्षणमाहयुक्तिकल्पतरुः । यथा । वृद्धः कुलोद्गतः शक्तः पितृपैतामहः शुचिः । राज्ञामन्तः पुराध्यक्षोविनी तश्चतयेष्यत इति ॥

अन्तःप्रज्ञः । पुं । तैजसे ॥ इन्द्रियापेक्षयाप्रज्ञायामनसोन्तः स्थत्वात् तद्वासनारूपा प्रज्ञायस्यसः ॥

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ अन्तः अभ्यन्तरे सत्त्वंयस्याःसा ॥ भल्लातक्या म् ॥

अन्तःसुखः । त्रि । बाह्यविषयजनितसु-खशून्ये । स्वरूपसुखे ॥ अन्तः अभ्यन्त रे सुखंयस्यसः ॥

अन्तःस्वेदः । पुं । स्त्री । गजे ॥ अन्तः अ भ्यन्तरे स्वेदोयस्य सः ॥

अन्तकः । पुं । नाशकारिणि । यमे ॥ अन्तंकरोति अन्तयति । तत्करोती तिण्यन्तात् ण्वुल् । भरण्याम् ॥

अन्तकरः । त्रि । नाशकरे ॥ अन्तंकरो ति । दिवाविभेतिटः ॥

अन्तकर्म । न । नाशने ॥ राघवस्य शरै र्घोरैर्घोरंरावणमाहवे । अपराघवे-तिसम्भुङ्क्षजम् ॥ स्येतिषोअन्तकर्म णीत्यस्यलोटमध्यमैकवचनम् ॥

अन्तकालः । पुं । मरणसमये । समस्त-करणग्रामवैयग्र्यवति ॥ अन्तश्चासौ-कालश्च ॥

अन्तगः । त्रि । अन्तगामिनि । पारगे ॥ अन्तंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्त-त्यादिनागमे र्ड प्रत्ययः ॥

अन्तगतः । त्रि । अवसानंप्राप्ते ॥ अन्ते-गतः ॥

अन्ततः । अ । सम्भावनावाम् । अवयवे । पञ्चम्यर्थे । शासने । इतिहेमचन्द्रः । अन्ते इत्यर्थे आद्यादित्वात्तसिः ।

अन्तपालः । पुं । बाह्यरक्षके ।

अन्तः । अ । मध्ये । प्रान्ते । अभ्युपगमे । । चित्ते । अमति । अमगत्यादिषु । अमेस्तुट्चेत्यरन् । तस्यतुडागमः । रेफादकारउच्चारणार्थः ।

अन्तरम् । न । अवकाशे । यथा अन्तरंदेहि । अवधौ । यथा मासान्तरेदेयम् । परिधानांशुके । यथा अन्तरे शाटकाःपरिधानीया इत्यर्थः । अन्तर्द्धौ । यथा पर्वतान्तरंगताः स्त्रियः । भेदे । परस्परवैलक्षण्ये । विशेषे । यथा । अन्तरज्ञो भव सदा धनस्य च जनस्य च । विशेषज्ञ इत्यर्थः । तादर्थ्ये । ओदनान्तरस्तण्डुलः । ओदनार्थइत्यर्थः । छिद्रे । यथा । अन्तरं सवध्वाजरेःप्रहरेत । आत्मीये । असोभ्यन्तरोमम । विनार्थे । यथा । अन्तरेण पुरुषकारंनकिञ्चित्सिध्यति । बहिरर्थे । यथा । अन्तरेचाण्डालगृहः । वाह्यइत्यर्थः । अवसरे । यथा । अन्तरज्ञोहि सेवकः । मध्ये । यथा । आवयोरन्तरेजाताःपर्वताःसरितोद्रुमाः । आत्मनि । यथा । प्रमान्तरंवेद । अन्तरात्मानंजानातीत्यर्थः । सदृशे । यथा । इकारस्यचकारोन्तरतमः । अन्तरंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ।

अन्तरङ्गः । त्रि । आत्मीये । अन्तःअङ्गनियस्य ।

अन्तरज्ञः । त्रि । नीचानीचादिविशेषाभिज्ञे ।

अन्तरप्रभवः । त्रि । सङ्कीर्णजातौ । अनुलोम प्रतिलोमजाते ।

अन्तरा । अ । निकटार्थे । मध्यार्थे । विनार्थे । अन्तरेति । इणगतौ । डाप्रत्ययः ।

अन्तरात्मा । पुं । अन्तःकरणे । अन्तःअभ्यन्तरे आत्मा । सर्वान्तरे परमात्मनि ब्रह्मलोकमभ्यवाप्ते । यथा । नकर्मणाकमीयस्ता दृद्धिर्वानान्तरात्मनः । इतिवाक्रुमिवोढृत्य वेदान्तेषोषधाकृतेति ।

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तरे अपत्यंयस्याः ।

अन्तरायः । पुं । विघ्ने । अन्तरायस्त्वदर्शितोयोगस्तत्रेषयोगे । व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रान्तिदर्शनालब्धभूमिकत्वाऽनवस्थितत्वानीति- । चित्तविक्षेपे । अन्तर्मध्ये अन्तरंस्थ व्यवधानस्यवा अयनम अयगतौ । इगतौवा । घञऽज्वा । यागे ।

अन्तरारामः । त्रि । त्यक्तसर्वपरिग्रहस्ते

नवांश्रसुखसाधनशून्ये । अन्तःआरा मोयस्य ॥

अन्तरालम । न । मध्ये । अभ्यन्तरे । अन्तरंस्याति । आतोनुपेतिकः । अ न्येषामपीतिदीर्घः ॥ । आङ्प्रश्लेषो वा । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

अन्तरालकम । न । अभ्यन्तरे ॥

अन्तरिक्षम । न । अम्बरे ॥ पतत्रिमेघ संचार प्रदेशे ॥ भूलोकसूर्य्यमध्यव र्त्तिनि ॥ द्यावापृथिव्योरन्तरीक्षते । ईक्षदर्शने । कर्मणिघञ् । वेदेर्छांद- संहृस्वत्वम । अन्तर्ऋक्षाणिनक्षत्रा ण्यस्य पृषोदरादित्वादित्त्वंवा ॥

अन्तरिक्षचित । पुं । वायै। । अन्तरिक्षे चयतिवसति । क्षि० । क्विप । तुक ॥

अन्तरितम । त्रि । तिरस्कृते । अवर्जिते । व्यवकलिताङ्के । यस्यवाकीइतिभाषा ॥

अन्तरिन्द्रियम । न । अन्तःकरणे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे इन्द्रियम ॥

अन्तरीक्षम । न । नभसि । पतत्रिमेघ संचारप्रदेशे ॥ द्यावापृथिव्योरन्तरी- क्ष्यते । ईक्षदर्शनांकनयोः । कर्मणि घञ । अन्तरीक्षतेजगदस्मिन्निति- अधिकरणव्युत्पत्तिस्तुनोचिता । ल्युटा घञोवाधप्रसङ्गात ॥ अभ्रकधाते। ॥

अन्तरीक्षजलम । न । आकाशजले । दिव्योदके ॥

अन्तरीपः । पुं । न । द्वीपे ॥ अन्तर्गता- आपोऽत्र । ऋक्पूरित्यः समासान्तः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्य इत्यपईदादेशः ॥

अन्तरीयम । न । अधोंशुके । परिधान वस्त्रे ॥ अन्तरेभवम । गहादित्वाच्छः ॥ नाभोधृतस्ययद्वस्त्रमाच्छादयतिजा नुनी । अन्तरीयंप्रशस्तंतदच्छिन्नमुभ यो स्तयोः ॥

अन्तरे । ऽ । मध्ये ॥ अन्तरेति । इणमते। । विच ॥

अन्तरेण । ऽ । विनार्थे ॥ मध्यार्थे ॥ अ- न्तरेति । इणोणः ॥

अन्तर्गडुः । त्रि । निरर्थके । रसैाली इति भाषायाम ॥

अन्तर्गतम । त्रि । मध्यप्राप्ते । विस्मृ- ते । अन्तर्गम्यतेस्म अन्तर्गच्छतिस्म वा । गमलृगतैाक्तः ॥

अन्तर्गृहम । न । गृहमध्ये ॥

अन्तर्घनः । पुं । वाहीकग्रामविशेषे । ह न० । अन्तर्घनोदेशइतिहन्तेर्घनादे- शोऽप प्रत्ययश्चनिपातनात ॥

अन्तर्जठरम । न । कोष्ठे । कुक्षिमध्ये ॥

अन्तर्जलम । न । अन्तर्जलसाध्येऽघमर्ष णजपादै। ॥

अन्तर्ज्योतिः । न । अन्तरात्मनि ॥

अन्तर्द्धनम । न । मद्यबीजे । किण्व ॥

इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अन्तर्दाहः । पुं । कोष्ठसन्तापे । शरीराभ्यन्तरस्थज्वालायाम् ॥
अन्तर्द्धा । स्त्री । अन्तर्द्धाने । व्यवधा याम् । अन्तर्द्धानम् । डुधाञ्० । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वादातश्चोपसर्गइत्यङ् ॥
अन्तर्द्धानम् । न । अन्तर्द्धौ । तिरोधाने । शरीरत्यागे ॥
अन्तर्द्धिः । पुं । पिधाने । व्यवधाने ॥ अन्तर्द्धानम् । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वादुपसर्गेघोः किरितिकिप्रत्ययः ॥
अन्तर्द्वारम् । न । गृहाभ्यन्तर्गूढद्वारे । प्रच्छन्ने ॥ अन्तःस्थितंद्वारम् । शाकपार्थिवादिः ॥ खिडकीतिख्याते ॥ यथा । प्रच्छन्नमन्तर्द्वारंस्यात्पक्षद्वारंतदुच्यत इतिशवरस्वामी ॥
अन्तर्भूतः । त्रि । मध्यस्थिते । अन्तर्गते ॥
अन्तर्मनाः । त्रि । व्याकुलचेतसि । दुःखितमनसि । दुर्मनसि । विमनसि ॥ अन्तर्मनोऽस्य ॥
अन्तर्यामी । पुं । वायौ ॥ यथा । अन्तःप्रविश्यभूतानियोबिभर्त्त्यात्मकेतुभिः । अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटमिति ॥ केतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः ॥ ईश्वरे । प्रत्यक्तमे । अन्तरनुप्रविश्यसर्वेषांभूतानांनियन्तरि ॥ सूत्रादप्यान्तरंतत्त्वमन्तर्याम्याख्यमुच्यते ॥ त्रि । अन्तर्गे । मनोगतश्च ॥
अन्तर्वंशिकः । पुं । अन्तःपुराधिकृते । कुब्जवामनादिजने ॥ अन्तरभ्यन्तरोवंशोगृहम् । अन्तर्वंशेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा अन्तर्वंशोऽस्यास्ति अतइतिठनावितिठन् ॥
अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तरस्त्यस्यांगर्भइतिविग्रहे अन्तःशब्दस्याधिकरणप्रधानत्वेन प्रथमासमर्थत्वाभावा दस्तिनासामानाधिकरण्याऽसम्भवादप्राप्तोमतुप् अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेननिपात्यते नुगागमश्चविधीयते ततश्चऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥
अन्तर्वमिः । पुं । अजीर्णे । अपाके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
अन्तर्वाणिः । त्रि । शास्त्रज्ञे ॥ अन्तर्वाणस्य । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नबहुव्रीहेतिनकप् । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः ॥ यद्वा । अन्तर्वाणयति । वणशब्दे । स्वार्थणिजन्तादिञ् ॥
अन्तर्विगाहः । पुं । प्रवेशे ॥
अन्तर्विगाहनम् । न । प्रवेशने ॥
अन्तर्वेदी । स्त्री । नीवृदन्तरे । गङ्गायमुनयोर्मध्यस्थल्याम् । हरिद्वारादारभ्य प्रयागपर्य

अन्तेरभे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अन्तर्हासः । पुं । उपहासे । गूढहास्ये ॥ त्रि । तद्वति ॥

अन्तर्हितम् । त्रि । संवीते । तिरोभूते ॥ अन्तर्धीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अन्तवत् । त्रि । विनाशिनि ॥ अन्तोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

अन्तर्वह्निः । पुं । कालानले ॥

अन्तेवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्य । सुप्यजातौणिनिः ॥

अन्तशय्या । स्त्री । मृतौ ॥ भूमिशय्यायाम् ॥ पितृकानने ॥ अन्ते शय्या ॥

अन्तसद् । पुं । अन्तेवासिनि ॥ अन्ते अन्तिके सीदति । षद्लृ० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

अन्तस्था । स्त्री । पुं । यरलवेषु ॥ अन्तः स्पर्शोष्मणोर्मध्ये तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थ इतिकः । टाप् । खर्परे शरि वेति विसर्गलोपः ॥

अन्तस्थीयः । त्रि । अन्तस्थेषु भवे । गहादित्वाच्छः ॥

अन्तावसायी । पुं । श्वपचे ॥ मुनिभेदे ॥ नापिते ॥ अन्तानामन्ते अवसातुं शीलमस्य । योन्तकर्मणि वैवर्ण्ये वा । सुप्यजातौणिनिः । आतोयुक् ॥

अन्ति । अ । समीपे ॥ यथा । मृध्यमभीतवदुपेयतुरन्ति मातोरितिभागवतम् ॥

अन्तिः । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥

अन्तिकम् । त्रि । निकटे ॥ अन्तोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ अन्त्यतेऽत्र । अतिबन्धने । ण्वुल् वा ॥ न । सामीप्ये इतिधरणिः ॥

अन्तिकतमः । त्रि । अत्यासन्ने । नेदिष्ठे ॥ अतिशयेनान्तिकम् । अतिशायने तमबिष्ठनाविति तमप् ॥

अन्तिका । स्त्री । शातलोपधौ ॥ चुल्ल्याम् ॥ नाट्योक्त्याज्येष्ठभगिन्याम् ॥ अन्तोऽस्यास्ति । ठन् । अन्त्यते वा । अतिबन्धने । ण्वुल् ॥ प्रत्ययस्थात्कादितीत्त्वम् ॥ समीपवर्त्तिन्याम् ॥

अन्तिकाश्रयः । पुं । समीपस्थावलम्बने । उपघ्ने ॥ अन्तिकेआश्रीयते आश्रयणं वा । एरच् ॥

अन्तिमः । त्रि । चरमे । अन्तभवे । परस्मिन् ॥ अन्तभवः । अन्तादिवतिडिमच् ॥

अन्तेवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्तेसमीपे वस्तुं शीलमस्य । सुप्यजातौणिनिः । अथ वासे त्वलुक् ॥ चण्डाले ॥ ग्रामादेरन्ते वसति ॥ प्रान्तगे ॥

अन्त्यः । पुं । चण्डाले ॥ मुस्तायाम् ॥ त्रि । अधमे ॥ अन्तभवे । चरमस्थे ॥

म । रेवतीनक्षत्रे । मीनराशौ ॥ द्व
शजलधिसंख्यायाम् । सहस्रलक्षको
टौ १०००००००००००००००। अन्ते
भवः । दिगादित्वाद्यत् ॥ द्वादश
स्वपि ।

अन्त्यजः । पुं । स्त्री । शूद्रे । नीचजातौ ।
यथा । रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड
एवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते
अन्त्यजाःस्मृता इतियमः ।

अन्त्यजन्मा । पुं । स्त्री । शूद्रे ।

अन्त्यजातिः । पुं । चण्डालादिसप्तसु ।
यथाहापस्तम्बः । अन्त्यजातिरविज्ञा
तो निवसेद्यस्यवेश्मनि । सम्यक्ज्ञात्वा
तुकालेनकुर्यात्तत्र विशोधनम् । चा
न्द्रायणंपराकोवा द्विजातीनांविशो
धनम् । प्राजापत्यन्तुशूद्राणां तथासं
सर्गदूषणे ॥ यैस्तत्रभुक्तंपक्वान्नंकृच्छ्रंते
षांविनिर्द्दिशेत् । तेषामपिचयैर्भुक्तं
तेषामर्द्धंविधीयते । तेषामपिचयै
र्भुक्तंकृच्छ्रपादोविधीयत इतिप्रायश्चि
त्ततत्त्वम् ।

अन्त्यभम् । न । मीनराशौ । रेवतीन
क्षत्रे ।

अन्त्यवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अन्त्यश्चा
सौवर्णश्च । पुं । अन्तिमाक्षरे ।

अन्त्यावसायी । पुं । स्त्री । चण्डालेन
निषाद्यांजनिते । यथा । निषादस्त्री

तु चण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम् ।
श्मशानगोचरंसूते वाह्यानामपिग
र्हितम् । इतिमनुः ॥ चण्डालादि
सप्तजातिषु । यथा । चण्डालः श्वप
चः क्षत्तासूतोवैदेहकस्तथा । माग
धायोगवौचैवसप्तैतेऽन्त्यावसायिनः
। इत्यङ्गिराः ।

अन्त्येष्टिः । स्त्री । शवदाहादिक्रियारू
पे चरमसंस्कारे । अन्त्या चासावि
ष्टिश्च ।

अन्त्रम् । न । पुरीतति । अमति अने
नवा । अमगतौ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्
। यद्वा । अमिचिमिदिशसिभ्यः क्तः ।
संज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घानुनासिकलो-
पौ ॥ अन्ततिवा । अतिबन्धने । ष्ट्रन्
। उक्ताः सार्द्धास्त्रयोव्यामाः पुंसामं
त्राणिसूरिभिः । अर्द्धव्यामेनहीनानि
योषितोऽन्त्राणिनिर्दिशेदितिवैद्याः ।

अन्त्रवृद्धिः । स्त्री । पुं । रोगविशेषे ।

अन्त्रमांसम् । न । आम्लिके । यथा । आ
म्लिकंछिद्रमार्गेणधौतं निर्मलवारि-
णा । तस्यखण्डान् संविधायवेसवार
युतान् पचेत् । निःसारंविरसोऽग्रार
मान्त्रमांसमुदाहृतमिति ।

अन्दुकः । पुं । हस्तिनिगडे । पादकटके
। अन्दयतेऽनेन । अदिबन्धने । अ
न्दूदन्भूजम्बितिकूः । स्वार्थेकः । स्वा

र्थिका: प्रकृतिलोऽलिङ्गवचनान्यति-वर्त्तन्तेऽपीति पुंस्त्वम् । यद्वाग्निमयादिस्वाट्टक् । ह्रस्वसुक्कान्तात्कः । केऽणेति ह्रस्वः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिवा । यद्वा । अन्धशब्दात् संज्ञायांकन् । केणइतिह्रस्वः ॥

अन्दूः । स्त्री । निगडे ॥ स्त्रीपादभूषणे ॥ अन्यतेऽनेन । अदिबन्धने । अन्दूट्टम्भितिकूः ॥

अन्धः । पुं । न । तिमिरे ॥ अदर्शनात्मकाज्ञाने । त्रि । अदृशि । चक्षुर्हीने ॥ पुं । भिक्षौ ॥ यथा । तिष्ठतो व्रजतोवापियस्यचक्षुर्नदूरगम् । चतुर्युगांभुवंमुक्तापरिव्राट्सोऽन्धउच्यतेइति ॥ राशिविशेषे ॥ यथा । मेषोवृषोमृगेन्द्रश्चदिवान्धाःपरिकीर्त्तिताः । नृयुक्कर्कटकन्याश्चरात्रावन्धाःप्रकीर्त्तिताः इति । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते । पचाद्यच् ॥

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ देशभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥ यादवप्रभेदेषु ॥ हिरण्याक्षसुते ॥

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्य दैत्यस्यरिपुः ॥ श्लेषकाव्यादावन्धकारनाशकत्वात् । सूर्ये । चन्द्रमसि । अग्नौच ॥

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्य अन्तकः ॥

अन्धकारः । पुं । न । तेजस्सामान्याभावे । ध्वान्ते ॥ प्रभाप्रभाग्यावच्छिन्नाभावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणायांजगदीशः । भयहेतिते जोबोधकारित्वं तितत्त्वं सर्वव्याधिकरत्वञ्चेत्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः । मिथ्याप्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तद्दुपादानाज्ञाने ॥ अन्धदृष्ट्युपघाते । चुरादिः । अन्धनम् । घञ् । अन्धंकरोति कर्मण्यण् ॥

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे । अन्धकस्यअरिः ॥

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ अन्धकासून् हरति । क्विप् ॥

अन्धकूपः । पुं । कर्करान्धुके । सान्धकारकूपे ॥ मोहे ॥ नरकविशेषे ॥ अंधस्यासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे ॥ अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः । अच् । अंधश्चतत्तमश्च । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्यच् ॥

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे । स चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः खल्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासाद्यशब्दादीन् भुञ्जानाःशब्दादयो

मोग्वास्तदुपायाश्चाविमादयोऽस्मा कमसुरादिर्मोपघातिवतेतिविभ्यति सदिदंभयमभिनिवेशोऽन्धतामिस्रो- छादशविषयत्वादष्टादशधेतिसां- ख्याः॥ न। निविडान्धकारभये नरक विशेषे॥ पञ्चमकाराश्मानान्तर्गता श्मानविशेषे। सवविशेषोयथा। देह नाशे अहमेवमृतोऽस्मीतिबुद्धिः॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे।

अन्धवर्त्मा। पुं। वायोःसप्तमेस्कन्धे। यथा। मरुदिन्द्रःसरभसःसामगोमा नुषीतिपाः। देवीविशोऽन्धवर्त्मा चस्क न्धः सप्तमआभुवादिति ७।

अन्धः। न। ओदने। अद्यते। अदभ क्षणे। अदेर्नुम् धौ चेत्यसुन्। अन्ध यतिवा अन्धदृष्ट्युपघाते। असुन्।

अन्धातमसम्। न। अत्यन्धे। महा न्धकारे। अन्धञ्च तत्तमश्च। अव समन्धेभ्यस्तमस इत्यच्। अन्येषाम पीतिदीर्घः।

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाइतिगौडप्रसि द्धे मीनभेदे। इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे। रजन्या म्। सर्षप्याम्। सिद्धार्थौषधौ। स्त्रीविशेषे। चक्षुषोरोग विशेषे॥

अन्धुः। पुं। कूपे। अध्यते। अमग त्यादौ। अर्जिदृशिकम्यमीति कु धुंकच। यद्वा। अन्धयति। अन्धदृ- ष्ट्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः।

अन्धुलः। पुं। शिरीषद्रौ।

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावस्त्रियाम् मुत्पादिते अन्त्यजविशेषे। देशविशे षे॥ यथा। जगन्नाथादूर्द्ध्वभागमर्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभि धोदेशः प्रोक्तःश्रीशक्तिसङ्गमे।

अन्नम्। न। भक्ते। ओदने। स्विन्नतण्डु ले। यथा। सस्यंक्षेत्रगतंप्राहुःसतुषं धान्यमुच्यते। आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः। व्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचो ष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नंभवति॥ पृथि- व्याम्। उपकरणे। औपचारिकम यंगृहीत्वा दृष्टश्चोपकरणेऽन्नशब्दः। यथा स्त्रियोऽन्नम् पशवोऽन्नम् विशो ऽन्नं राज्ञामित्यादौ। त्रि। भुक्ते। अनिति। अन्यन्तेनेनवा। अनप्राणने। कॄपॄजॄसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो निदितिन न्॥ यद्वा। अद्यतेस्म। अदभक्षणे। क्तः। अन्नाख्य इतिनिपातनात्बहु लंतणीतिवा न जग्धिः। यद्वा। अत ति। अत०। धापवस्यज्यतिभ्योनः इतिनः।

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिरक्षण स्थाने॥ गोलाइतिकाख्यायस्यप्रसि

षिका: प्रकृतितोषित्वश्रवनान्यति-वर्तन्तेपीति पुंस्त्वम् । यद्वाविनयादित्वाट्टक् । इसुसुक्तान्तात्कः । केबेति ह्रस्वः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिवा । यद्वा । अन्धूशब्दात् संज्ञायांकन् । केणइतिह्रस्वः ।

अन्धूः । स्त्री । निगडे । स्त्रीपादभूषणे । अनयातेऽनेन । अदिबन्धने । अन्दूदृन्भिंतिकूः ।

अन्धः । पुं । न । तिमिरे । अदर्शनात्मकाज्ञाने । त्रि । अदृशि । चक्षुर्हीने । पुं । भिक्षौ । यथा । तिष्ठतो ब्रजतो वापियस्यचक्षुर्नदूरगम् । चतुर्युगांभुवंमुक्तापरिव्राट्सोऽन्धउच्यतेइति ॥ राशिविशेषे । यथा । मेषोवृषोमृगेन्द्रश्चदिवान्धाःपरिकीर्त्तिताः । मिथुनकर्कटकन्याश्चरात्रावन्धाःप्रकीर्त्तिताः इति । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते । पचाद्यच् ।

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे । देशभेदे ॥ नृपान्तरे । मुनिविशेषे । यादवप्रभेदेषु । हिरण्याक्षसुते ।

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्यदैत्यस्यरिपुः ॥ श्लेषकाव्यादावन्धकारनाशकत्वात् । सूर्ये । चन्द्रमसि । अग्नौच ।

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्य अन्तकः ।

अन्धकारः । पुं । न । तेजसामाभावे । ध्वान्ते ॥ महाप्रभाभावावच्छिन्नाभावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणा यांजगदीशः । भयहेतिः नीलरोधकारित्वं तिलत्वं सर्वव्याधिकरत्वञ्चेत्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः । मिथ्याप्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तदुपादानाज्ञाने । अन्धदृष्ट्युपघाते । चुरादिः । अन्धनम् । घञ् । अन्धंकरोति कर्मण्यण् ।

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे । अन्धकस्यअरिः ।

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे । अन्धकासून् हरति । क्विप् ।

अन्धकूपः । पुं । कर्करान्धुके । सान्धकारकूपे । मोहे । नरकविशेषे । अंधस्यासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः । अच् । अंधञ्चतत्तमश्च । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्यच् ॥

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे । स चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः खल्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासाद्यशब्दादीन् भुञ्जानाःशब्दादयो

अन्धुः

भोग्यास्तदुपायाश्चाविमाद्योऽस्या कमसुरादिर्मोपघातिषतेतिविश्वंति तदिदंभयमभिनिवेशोऽन्धतामिस्रो- छादशविषयस्यादष्टादशधेतिसां- ख्याः॥ न। निबिडान्धकारभये नरक विशेषे ॥ पञ्चमकाराणामान्तर्गता ज्ञानविशेषे। सचविशेषोयथा। देह नाशे अहमेवमृतोऽस्मीतिबुद्धिः॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे।

अन्धपर्णी। पुं। वायोःसप्तमेस्कन्धे। यथा। मरुदिन्द्रःसरभसःसामन्तोमा नुषीतिपाः। देवीविशोऽन्धवर्णोचस्क न्धः सप्तमआभुवादिति ७॥

अन्धः। न। ओदने। अद्यते। अदभ क्षणे। अदेर्नुम् धौचेत्यसुन्। अन्ध यतिवा अन्धदृष्ट्युपघाते। असुन्।

अन्धातमसम्। न। अत्यन्धे। मत्ता न्धकारे। अन्धञ्च तत्तमश्च। अव समन्धे भ्यस्तमस इत्यच्। अन्येषाम पीतिदीर्घः।

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाइतिगौडप्रसि द्धे मीनभेदे। इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे। रजन्या म्। सर्षप्याम्। सिद्धार्थौषधौ। स्त्रीविशेषे। चक्षुषोरोग विशेषे॥

अन्धुः। पुं। कूपे। अम्यते। अमग त्यादौ। अर्जिदृशिकम्यमीति कु

अन्धो

धुंकच। यद्वा। अन्धयति। अन्धदृ- ष्ट्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः॥

अन्धुलः। पुं। शिरीषद्रौ।

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावस्त्र्यांखिया मुत्पादिते अन्त्यजविशेषे। देशविशे षे॥ यथा। जगन्नाथादूर्ध्वभागमर्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभि धोदेशः मोक्षःश्रीशक्तिसङ्गमे।

अन्नम्। न। भक्ते। ओदने। स्विन्नतण्डु ले। यथा। सतुषंधान्यमित्याहुःसतुषं धान्यमुच्यते। आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः। ब्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचो ष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नंभवति॥ पृथि- व्याम्। उपकरणे॥ औपचारिकम र्थंगृहीत्वा दृष्टश्चोपकरणेऽन्नशब्दः। यथा स्त्रियोऽन्नम् पशवोऽन्नम् विशो ऽन्नं राज्ञामित्यादौ॥ त्रि। भुक्ते। अनिति। अन्यन्तेनेनवा।अन प्राणने। कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्योनिदितिन न्॥ यद्वा। अद्यतेस्म। अदभक्षणे। क्तः। अन्नाण इतिनिपातनात्बहु लंतणीतिवा न जग्धिः। यद्वा। अत ति। अत०। धापवस्यज्यतिभ्योनइ तिनः।

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिरक्षण स्थाने॥ गोलाइतिकार्य्यायस्यप्रसि

द्धिः । इतिहेमचन्द्रः ।

अन्नगन्धिः । पुं । अतिसारे । उदराम यरोगे । इतित्रिकाण्डशेषः । अन्नस्यगन्ध इव गन्धोऽस्य । उपमानाच्चेतीत्वम् ।

अन्नदः । त्रि । अन्नदातरि ॥

अन्नदा । स्त्री । अन्नपूर्णायांदेव्याम् ।

अन्नदाता । पुं । प्रभौ । अन्नस्यदातरि ।

अन्नपूर्णा । स्त्री । स्वनाम्नाऽतिप्रसिद्धायांदेव्याम् ।

अन्नपूर्णास्थानम् । न । काश्यामतिप्रसिद्धे सिद्धिस्थाने ।

अन्नप्राशनम् । न । अन्नाशने । यथाविधिबालकस्य प्रथमान्नभोजने । षष्ठे अष्टमे वा मासि बालकस्य पञ्चमे सप्तमे वामासि बालिकायाः प्रथमान्नभक्षणरूपसंस्कारइतिस्मार्त्ताः । अन्नस्यप्राशनम्यस्मिन्तत ।

अन्नमयः । पुं । स्थूलशरीरे । प्रथमकोशे । यथा । पित्रभुक्तान्नजादीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देहःसोऽन्नमयोनात्मा प्राक्कोर्द्धंतदभावतइति ॥ अन्नस्यविकारःमयट् । यद्वा । प्रकृतमन्नम् । अन्नं प्रकृतमुच्यतेऽस्मिन् वा । तत्प्रकृतवचनेमयट् ॥ स्यान्नसमपञ्चाम् । पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके विराडमूर्त्तौ ।

अन्नविकारः । पुं । रेतसि । शुक्रे । इति राजनिर्घण्टः ।

अन्नादः । त्रि । अन्नस्यभोक्तरि ॥ अन्नमत्तीतिविग्रहेकर्मण्यण् । हीमान्नौ । आमयाविस्वरहिते । पुं । विष्णौ ।

अन्नाशनम् । न । अन्नप्राशने ॥

अन्यः । त्रि । असदृशे । इतरस्मिन् । भिन्ने । अन्यमन्तविलक्षणे । सदृशे । अनिति । अनप्राणने । अघ्न्यादित्वात् ॥

अन्यत । । । अन्यार्थे ।

अन्यतमः । त्रि । भिन्नतमे । बहूनां मध्येनिर्द्धारिते कस्मिन् । न्यायमते अनेकभेदावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । अव्युत्पन्नोयम् ।

अन्यतरः । त्रि । निर्द्धार्ये । द्वयोर्मध्ये निर्द्धारितेकस्मिन् । निर्द्धारणेऽइतरच ॥ न्यायमते द्वयावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । भिन्नार्थके ॥ अन्यएव । अल्पाच्तरमितिबह्वार्थेतरप् । अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावाद्द्विबहुविषयेनिर्द्धारणे वर्त्तेते इतिकैयटः । किंयततदृभ्योऽन्यत्रडतराभावादिति विवरणम् ।

अन्यतरेद्युः । । । अन्यतरद्दिवसे । अन्यतरस्मिन्नहनि । सद्यः परदित्या

हिंसान्यतरयश्चादेयुस्पत्ययेवेनिपातितः ।
अन्यतः । ।। अन्यत्रार्थे ॥ अन्यस्मात् । तसिल् ॥
अन्यतस्त्यजायी । त्रि । सपक्षत्यगशीले।
अन्यत्र । ।। व्यतिरेके । अन्यस्मिन् । त्रल् । विनार्थे । यथा । अन्यत्रनिधमातपस्तुः पत्नीकेशान्प्रवापयेत् इति । स्थानान्तरे ।
अन्यथा । ।। वितथे ॥ अपरार्थे ॥ दुष्टे। अन्येनप्रकारेण । प्रकारवचनेथाल् ।
अन्यथासिद्धिः । स्त्री । कार्य्याव्यवहितपूर्ववर्त्तित्वेसतिकार्यानुत्पादकत्वे । सापञ्चविधा । यथा यत्कार्य्यम्प्रति कारणस्यपूर्ववर्त्तिता येनरूपेण गृह्यते तत्कार्यम्प्रति तद्रूप अन्यथासिद्धम् । यथा घटं प्रति दण्डत्वम् । १ ॥ यस्यस्वातन्त्र्येण अन्वयव्यतिरेकौ नस्तः किंतु कारणमादायान्वयव्यतिरेकौ तदन्यथासिद्धम् । यथा घटं प्रतिदण्डरूपम् । २ ॥ अन्यम्प्रतिपूर्ववर्त्तितां गृहीत्वैवयस्य यत्कार्यंप्रति पूर्ववर्त्तित्वं गृह्यते तस्य तत्कार्य्यंप्रति अन्यथासिद्धत्वम् । यथा-घटादिकं प्रतिआकाशस्य ॥ ३ ॥ यत्कार्य्यजनकं प्रति पूर्ववर्त्तित्वंगृहीत्वैव यस्य यत् कार्य्यं प्रति पूर्ववर्त्तित्वं गृह्यते तस्य तत्कार्य्यंप्रति अन्यथासिद्धत्वम् । यथा कुलालपितुर्घटम्प्रति । ४ । अवश्यक्लृप्तनियत पूर्ववर्त्तिनएव कारणत्वसम्भवे तद्भिन्नमन्यथासिद्धम् । यथा घटम्प्रति रासभादिरितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ ५ ॥ यस्य कारणत्वकल्पनांविनाप्यन्यप्रकारेण-कार्यसिद्धिर्भवेत् सोऽन्यथा सिद्धः तद्धर्मोन्यथासिद्धिः ।
अन्यदा । ।। कालान्तरे । अन्यस्मिन्काले । सर्वकान्यकिंयत्तदः कालेदा ।
अन्यपूर्वा । स्त्री । पौनर्भवायां कन्यायाम । एकस्मैवागादिनादत्तायांपुनरन्येनविवाहितायां कुमार्याम् । सा-सप्तधा । यथा । सप्तपौनर्भवाःकन्या वर्ज्जनीयाः कुलाधमाः । वाचादत्ता मनोदत्ता कृतकौतुकमङ्गला । उदकस्पर्शिता याच याचपाणिगृहीतिका । अग्निंपरिगतायातुपुनर्भूप्रसवाचया ॥ इत्येताः कश्यपेनोक्ता दहन्तिकुलमग्निवत । इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥
अन्यभृत । पुं । काके ॥ इतिहेमचन्द्रः । त्रि । परेषांपोषके । अन्यंबिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥
अन्यभृतः । पुं । कोकिले । अन्येनभृतः । इतिहलायुध ।
अन्यवर्द्धितः । त्रि । अन्येन प्रति पालिते ।

। अन्यपुष्टे । पुं । कोकिले । अन्येन वर्द्धित: ।

अन्यवादी । त्रि । अन्यथावादिनि । अस्थिरवादिनि । व्यवहारेपञ्चविधहीनमध्ये जमान्तर्गतहीनविशेषोयम् । यथा । अन्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरुत्तर: । आहूतप्रपलायीचहीन: पञ्चविध: स्मृतइतिनारद: ।

अन्यशाखक: । पुं । शाखारण्डे । स्वशाखामुत्सृज्यान्यशाखोक्तकर्मकारिणि । अन्याशाखा यस्यस: । कप् ।

अन्यादृक् । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवदृश्यते । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिषु दृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्न: ।

अन्यादृश: । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवपश्यति दृश्यतेवा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति कञ् । आत्वम् ।

अन्याय: । पुं । अविचारे । परस्वहरणादौ । न्यायभिन्ने । अनौचित्ये । यथा । अन्यायेनापियद्भुक्तं पित्रापूर्वतरैस्त्रिभि: । नतच्छक्यमपाकर्त्तुं क्रमात्त्रिपुरुषागतमितिनारद: । नन्याय: ।

अन्याय्यम् । त्रि । अयोग्ये । यथा । दृष्टार्थसत्त्वेअदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्त्वमिति । नन्याय्यम् ।

अन्येद्यु: । अ । दिवसान्तरे । अन्यस्मिन्नहनि । सद्य:परुदित्यन्यशब्दादेद्युस् प्रत्ययोनिपातित: ।

अन्येद्युष्क: । पुं । विषमज्वरविशेषे । यथा । अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं प्रवर्त्ततइति । एककालंदोषाभेदाद्यथा एककालमपि द्वितीयं प्रथमकालेहृद्यवदोषस्थिते: ।

अन्योदर्य्य: । पुं । स्त्री । वैमात्रेये ।

अन्योन्यम् । त्रि । परस्परार्थे । अर्थालङ्कारविशेषे । यथा । क्रिययातुपरस्परं वस्तुनोर्जनने ऽन्योन्यम् । अर्थयोरेकक्रियामुखेनपरस्परं कारणत्वेसत्यन्योन्यं नामालङ्कार: । उदाहरणम् । हंसाणं सरेहिं सिरीसारिज्जइअहसराणं हंसेहिम् । अण्णोण्णंविअ एए अप्पाणं णवरगरुअन्ति । अस्य संस्कृतंयथा । हंसानांसरोभि:श्री:सारीक्रियते अथसरसांहंसै: । अन्योन्यमेवएतेआत्मानंकेवलंगुरुकुर्वन्तीति । श्री: शोभा सारीकरणं श्रेष्ठता सम्पादनम् । अत्रसरोहंसयो: परस्परं शोभासारीकरणरूपोपकारजनकत्वादन्योन्यं नामालङ्कार: । अत्रोभयेषामपि परस्परजनकता मिथ: श्रीसारतासम्पादनद्वारेण । कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नोद्वेभवतइतिद्वित्वम् ।

अन्योन्या	अन्वय
असमासवज्ञावेपूर्वपदस्यस्य सुपःसुर्व-लपः ।	। अन्योन्यस्याश्रयः ।
अन्योन्यद्दृश्यः । त्रि । इतरेतरग्राह्ये ।	अन्वयम् । त्रि । अनुगामिनि । अनुपदे । अनुगममपमिन्द्रियम् । पश्चये ॥
अन्योन्याध्यासः । पुं । अन्योन्यस्मिन्नन्यो न्यात्मकतानन्योन्यधर्माँश्चैवाध्यार्थ्य निरूपितेतादात्म्याध्यासे । यथा । जलघोनाघटाकाशेवथासर्वस्मिरोपितः । तथाजीवेनकूटस्थः सोन्योन्याध्यासउच्यत इति ।	अन्वयम् । । । अन्वगोः समीपे । अनुयन्समवेत्थव्ययीभावः । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णइति समासान्तष्टच् ।
अन्योन्याभावः । पुं । तादात्म्यावच्छिन्न प्रतियोगिताके । यथाघटः पटोन भवतीति ।	अन्वक । त्रि । अनुगे । अन्वचे । अन्वञ्चति । अन्वगतौ । क्विन् ।
अन्योन्याश्रयः । त्रि । अन्योन्यापेक्षे । स्वग्रहसापेक्षग्रहसापेक्षग्राहको इतिता र्किकाः । तर्कविशेषे । सचात्माश्रयवत्त्रेधा । तस्यलक्षणम् । स्वापेक्षापेक्षित्वनिबन्धनोऽनिष्टप्रसंगोन्योन्याश्रयः । अपेक्षाच ज्ञप्तौ उत्पत्तौ स्थितौचग्राह्या । तत्राद्या यथा । घटोयं यद्येतद्घटंज्ञानमन्यज्ञानविषयःस्यात् तर्हि तद्घटभिन्नः स्यात् । द्वितीया यथा । घटोयं यद्येतद् घटजन्यजन्यः स्यात् तर्हि तद् घटजन्यभिन्नःस्यात् । तृतीया यथा । घटोयं यद्येतद्घट वृत्तिवृत्तिःस्यात् तथात्वेनोपलभ्येत इतिजगदीशः । परस्परज्ञानसापेक्ष ज्ञानाश्रयोऽन्योन्याश्रयइतिप्राञ्चः ।	अन्वयः । पुं । सन्ततौ । कुले । पदानांपरस्परेण सम्बन्धे । यथा । विशेषणंपुरस्कृत्य विशेष्यं तदनन्तरम् । कर्तृकर्मक्रियायुक्तमेतदन्वयलक्षणमिति । अनुगमे । अनुवृत्तौ । कार्यकारणानुवृत्तौ । तत्सत्तानियतसत्ताकत्वे । द्रव्यस्वामिनां सम्बन्धे । अन्वियते । इगतौ । इण्गतौवा । एरच् ।
	अन्वयव्यतिरेकि । त्रि । अन्वयेन व्यतिरेकेणव्याप्तिमति हेतौ । यथा वन्हौ साध्येधूमवत्त्वम् यत्रधूमस्तत्राग्निरित्यन्वयव्याप्तिः । यत्राग्निर्नास्ति तत्रधूमोनास्तीतिव्यतिरेकव्याप्तिः । यथा महानसह्रदादौ । अन्वयव्यतिरेकीत्सोऽस्मिन् । इनिः ।
	अन्वयव्याप्तिः । स्त्री । यत्रधूमस्तत्राग्निरित्येवंरूपायांव्याप्तौ । यथा महान

से । अन्वयेनव्याप्तिः ।

अन्ववसर्गः । पुं । कामचारानुज्ञायाम् । अन्ववसर्जनम् । हृजेर्घञ् ।

अन्ववायः । पुं । वंशे ॥ कुले । अन्ववायन्ते । अयनतो । घञ् ॥

अन्वष्टका । स्त्री । साग्नीनामावश्यकेश्राद्धकालविशेषे । अष्टकापश्चाद्भवा ॥ सा तु पौषमाघफाल्गुनाश्विनमासानां कृष्णनवमी । तस्यां साग्नीनांमातृकश्राद्धमिति श्राद्धविवेकः ।

अन्वक्ष् । । । प्रत्यक्षमित्यर्थे ।

अन्वाजे । । । दुर्बलस्य सामर्थ्याधाने । सप्तमीप्रतिरूपकोऽयंनिपातः ।

अन्वाजेकृत्य । । । दुर्बलस्यबलमाधा

अन्वाजेकृत्वा । । । } येत्यर्थे । उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ।

अन्वाचयः । पुं । चार्थविशेषे । मुख्यसिद्धावप्रधानसिद्धौ । यथा भिक्षामट गाञ्चानयेति । एकस्यप्राधान्यादनुरोधेनेतरदन्वाचीयते । चीञ् कर्मण्यच् ।

अन्वादेशः । पुं । किञ्चित्कार्यंविधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरंविधातुंपुनरुपादानमन्वादेश इतिकथ्यते कथिता नुकथनमात्रे । यथा । अनेनव्याकर

ममधीतम् एनंछन्दोऽध्यापयेति । अनयोः पवित्रंकुलम् एनयोः प्रभूतं स्वमिति ।

अन्वाधिः । पुं । एकस्मिन् यद्दत्तंतेन पुरुषान्तरे अर्पितम् स्वामिनि त्वं दास्यसीति यन्निक्षिप्तं तस्मिन् ... ह्यर्थवशेत् । कार्येषु या ... मन पुरुषेत्वं ... तिप अन्योन्याश्च ... समर्पितं तत्स्मृतं ॥ यथा । अर्थमार्गव्यकार्येषु अन्यस्मिन् अचना न्नम । दत्वास्वमितियोदत्तःसदन्वाधिरुच्यते । इतिकात्यायनः । पुनर्वसुश्च । पश्चान्मातृसौभाग्याम ।

अन्वाधेयम् । न । स्त्रीधनविशेषे । यथा । विवाहात्परतोयत्तु लब्धंभर्तृकुलात् स्त्रिया । अन्वाधेयंतदुक्तंतु लब्धंबन्धुकुलात्तथेति कात्यायनः । अन्यच्च । ऊर्ध्वंलब्धंतुयत्किञ्चित्संस्कारात्प्रीतितः स्त्रिया । भर्तुःपित्रोःसकाशाद्वा अन्वाधेयंतुतद्भृगुरिति । बन्धुदत्तेन मातापित्रोरुपादानम् ।

अन्वायत्तः । त्रि । अनुगते ।

अन्वारूढः । त्रि । अधिष्ठिते । अन्वारुपूर्वात् रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्व ष्टुत्वढलोपदीर्घाः ।

अन्वासनम् । न । शुश्रूषणे । उपासनेऽनुवसनौ ॥ अनुमोचने । स्नेहवस्त्यादि

गृहे । अनु अस० । ल्युट् ॥

अन्वाहार्य्यम् । न । मासिके । दर्शश्राद्धे । पितृयज्ञपिण्डानामनुपश्चात् आह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । यथा । पितृयज्ञन्तुनिर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं कुर्य्यान्मासानुमासिकम् । पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः । तच्चामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन प्रयत्नतः । इति मनुः । दृष्टे दक्षिणायाम् ॥ अन्वाहरणीये ॥

अन्वाहार्य्यपचनः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अन्वाहितम् । त्रि । यदेकस्य हस्ते निहितं द्रव्यं तेनापि पश्चादन्यस्य हस्ते स्वामिने देहीति निहितम् तस्मिन् द्रव्ये ।

अन्विच्छा । स्त्री । अन्वेषणे ।

अन्वितम् । त्रि । मिलिते । युक्ते । अनुगते । कृतान्वये पदादौ ॥

अन्विष्टम् । त्रि । अन्वेषिते ॥ अन्विष्यते स्म । इषइच्छायाम् । क्तः ।

अन्विष्यन् । त्रि । विचिन्वति ।

अन्वीक्षितम् । त्रि । विचारिते ।

अन्वीतम् । त्रि । अन्वित ॥ अनुगते । अनुपूर्वादिण्गताविति धातोः कर्मणि क्तः । पृषोदरादिः । ईङ् गताविच्च स्मादाक्तः ।

अन्वेषणम् । न । अनुसन्धाने । गवेषिते । इषेरनिच्छार्थस्येति युच् ।

अन्वेषणा । स्त्री । अनुमार्गणे । गवेषणायाम् । तर्कादिनायथाबोधितस्य मोक्षान्वेषणे । टाप् ॥

अन्वेषितम् । त्रि । गवेषिते । अन्वेष्यते स्म । एषृ गतौ । इषिपर्यन्तो वा । क्तः ।

अन्वेष्टव्यः । त्रि । मार्गितव्ये । एषितव्ये ।

अन्वेष्टा । त्रि । अनुपदिनि । अन्वेषणकर्त्तरि । पैरखगावनेवारा इति भाषा ।

आपः । स्त्री । भू० । जले ॥ शब्दस्पर्शरूपतन्मात्रसहिताद्रसतन्मात्रादुत्पन्नाः शीतस्पर्शवत्यो ह्यापः । आप्नुवन्ति । आप्लृ व्याप्तौ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेति क्विप् ह्रस्वत्वं च ।

अप । । । अपकृष्टार्थे ॥ वर्जनार्थे । वियोगे । विपर्यये । विकृतौ । चौर्ये । निर्देशे । हर्षे । अपो वियोगे विकृतौ विपरीते निदर्शने । आनन्दे वर्जने चौर्ये वारणे सम्यगीरितः ॥ वियोगे । अपयाति । विकृतौ । अपाकृतवान् । विपरीते । अपशब्दः । निदर्शने । अपदिशति । आनन्दे । अपहसति । वर्जने । अपत्रिगर्त्तेभ्यो वृष्टो देवः । चौर्ये । अपहरति ।

अपकर्म । न । दुष्क्रियायाम् । अपोपसर्गेण कर्मशब्दस्य कर्मधारयः ।

अपकर्षः । पुं । विद्यमानधर्मापचये । अपकृष्यते । कृषविलेखने । घञ् ।

अपकारः । पुं । द्वेषे । अनिष्टे । अपकरणम् । कृञ् । घञ् ।

अपकारकः । त्रि । अनिष्टकारिणि ॥ अपकरोति । कृ० । ण्वुल् ॥

अपकारगीः । स्त्री । भर्त्सने । अपकारार्थागीर्वाक् ॥

अपकारी । त्रि । धूर्ते । शठे । अपकारके । यथा । अपकारिणिचेत् क्रोधः क्रोधः क्रोधेकथंनते । धर्मार्थकाममोक्षाणां चतुर्णांपरिपन्थिनीति ॥

अपकुशः । पुं । दन्तरोगविशेषे । यथा । वेष्टेपुटाहःपाकस्ताभ्यां दन्ताश्चलन्तिच । अभ्याहताः प्रस्रवन्तिशोणितंदन्तवेदना । आध्मायन्तेस्रुतेरक्तमुखंपूतिचजायते । यस्मिन्सापकुशोनामपित्तरक्तकृतोगदइति ॥७॥

अपकृतः । त्रि । अपकारिणि । न । अपकारे । मित्रस्यनैवापकृतेर्द्विविधा विग्रहःस्मृतस्तयत्र मित्रस्यापकारेद्व्यर्थदर्शनात् ।

अपकृष्टः । त्रि । अधमे । हीने । अपकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अपक्रमः । पुं । पलायने ॥ अपक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । अक्रमे ॥

अपक्रिया । स्त्री । द्रोहे ॥ अपकरणम् । कृञःशश्चेतिशः ॥

अपक्रोशः । पुं । निन्दने । जुगुप्सने । अपक्रोशनम् । क्रुश० । घञ् ।

अपक्वम् । त्रि । अपरिणते । आमे । न पक्वम् ॥

अपक्षेपणम् । न । अधोदेशसंयोगहेतौ कर्मविशेषे ॥ अपपूर्वात् क्षिपेर्ल्युट् ॥

अपगतः । त्रि । मृते । पलायिते । दूरीभूते । गते । अपगच्छतिस्म । गम्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

अपगमः । पुं । अपगमने । गमेरप् ।

अपगा । स्त्री । नद्याम् । त्रि । अपगामिनि । अपगच्छति । गमल्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ।

अपघनः । त्रि । घनशून्ये ॥ पुं । हस्तपादाद्यङ्गेषु । अवयवे । अपहन्यते । अपघनोऽङ्गमिति करणेऽपघनादेशश्च ॥

अपघातः । पुं । अपहनने ॥ अपहननम् । हन्तेर्घञ् । हस्यघः । नस्यतः ।

अपचयः । पुं । व्यये । हानौ । अपकारे । अपचयनम् । चिञ्चयने । एरच् ।

अपचायितम् । त्रि । अर्चिते । अपचाय्यतेस्म । चायृपूजानिशामनयोः । क्तः ।

अपचारः । पुं । अहिताचरणे । यथा । येनिप्रदोषाश्चभवन्तिशिश्ने पञ्चोप

दृशाविविधापचारैरिति। वर्णधर्मव्यतिकरे। दोषे। अविनये।

अपचारिणी। स्त्री। व्यभिचारिण्याम्॥ अपचारोऽस्त्यस्याः। इनिः।

अपचारी। त्रि। अपचारवति॥

अपचितम्। त्रि। अर्चिते। क्षीणे। व्ययिते। अपचाय्यते स्म। चायृपूजानिशामनयोः क्तः। चायतेश्चिरिति चिभावः॥

अपचितिः। स्त्री। पूजायाम्। व्यये। निष्कृतौ। हानौ। अपचीयते अपचाय्यतेऽनया अपचायनं वा। चायृपूजादौ। क्तिन्। चायतेःक्तिनि चिभावो वाच्यः।

अपची। स्त्री। गण्डमालाया अवस्थाविशेषे। यथा। ते ग्रन्थयः केचिदवाप्तपाकाः स्रवन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये। कालानुबन्धं चिरमाद्दधाति सैवापचीति प्रवदन्ति केचिदिति। तेग्रन्थयः गण्डमालाया एव गण्डाः॥

अपजयः। पुं। भङ्गे। पराजये। अपजयनम्। जिजये। एरच्॥

अपटान्तरम्। त्रि। आसक्ते। अव्यवहिते। संसक्ते॥ पटेन तिरस्करिण्या अन्तरम्। नपटान्तरमच॥

अपटी। स्त्री। काण्डपटे। वस्त्रमावरणे। कनात इति भाषा। इतिहेमचन्द्रः॥

त्रि। पटशून्ये॥

अपटुः। त्रि। अचतुरे। कार्याक्षमे। पटोरन्यः। रोगिणि। आमयाविनि॥

अपतर्पणम्। न। रोगादौ भोजनाभावे। लङ्घने। इतिहेमचन्द्रः। अपपूर्वात् तृपेर्ल्युट्।

अपतानकम्। न। वायुरोगविशेषे। प्रताने। यथा। दृष्टिं संस्तभ्य संज्ञां च हत्वा कण्ठेन कूजति। हृदि मुक्ते नरः स्वास्थ्यं याति मोहं वृते पुनः। वायुना दारुणं प्राहुरेके तदपतानकमिति।

अपत्यम्। न। सन्ताने। दुहितरि। पुत्रे। नपतन्ति पितरोऽनेन। पत्लृगतौ। वाहुलकाद्यत्। अघ्न्यादिर्वा। यस्मिन्नित्त्यं तस्यापतनं तस्यापत्यमितिफलितोऽर्थः। तथा च पौत्रादिरपि पितामहादीनामपतनहेतुरिति तेषामपत्यं भवति॥

अपत्यदा। स्त्री। क्षुपविशेषे। गर्भदात्र्याम्॥

अपत्यपथः। पुं। भगे। योनौ॥

अपत्यशत्रुः। पुं। कुलीरे। कर्कटे॥

अपत्रः। पुं। करीरे। नविद्यन्ते पत्राणि यस्य। त्रि। पत्रहीने॥

अपत्रपः। त्रि। निर्लज्जे। अपगता त्रपा यस्य सः॥

अपत्रपा। स्त्री। परतो ह्रियाम्। पित्रा

दे: पुरतोजातलज्जायाम् ॥ ह्री भावे । इतिरत्नकोषः ॥

अपत्रपिष्णुः । त्रि । लज्जाशीले । लज्जाशीले । स्वभावतः सत्रपे । अपत्रपते । अलंकृञिति तीष्णुच् ॥

अपथम् । न । । । अमार्गे । पथोऽभावः । नञिति तत्पुरुषः । पथोविभाषेतिपाक्षिकोऽप्रत्ययः । अपथानिगाहते मूढः । अपथंनपुंसकम् । तत्पुरुषस्यैव । अपथोदेशः । अपथान दी । अपथे पदमर्पयन्तिहि श्रुतवन्तोपिरजोनिमीलिताः । योनौ ।

अपन्थाः । पुं । अपथे । मार्गाभावे । पथोऽभावः नञिति तत्पुरुषः । अपथंनपुंसकमिति कृतसमासान्तस्यनिर्देशात्क्लीबत्वम् ।

अपथ्यम् । त्रि । रोगयभोज्ये । अहिते । नपथ्यम् ।

अपदस्थः । त्रि । स्वकर्मच्युते ॥

अपदानम् । न । वृत्तकर्मणि । अवदाने ॥ इत्तिः प्रवर्त्तनं साप्रशस्ता विद्यते यत्र तत्र । यत्र कर्मणि इत्तिः सर्वैः प्रशस्यते तस्मिन्नित्यर्थः । दैप शोधने । भावे ल्युट् । निष्पादाने । अपकृष्टदानम् ।

अपदान्तरम् । त्रि । अनन्तरे । अव्यवहिते । अपदान्तरमत्र ।

अपदिशम् । न । । । दिक्कोणे । दिशोर्मध्ये । विदिशि । दिशोर्मध्यम् । अव्ययमिति योगविभागात्समासः । दिग्ग्रहणस्यशरदादिषु पाठात्कृत् । अव्ययीभावश्चेति क्लीबत्वाव्ययत्वयोर्विधानम् । तेननाव्ययीभावादतोमत्वपंचम्या इत्यादिप्रवृत्तिः ॥ अपेतिप्रत्ययवाची भावस्येन समासेतु टजभावेपेक्षितः ।

अपदिष्टः । त्रि । प्रयुक्ते । यथाकालात्ययापदिष्टः । अपदिश्यते । दिशअतिसर्जने । क्तः ।

अपदेशः । पुं । शरव्ये । लक्ष्ये । निमित्ते ॥ व्याजे ॥ स्थाने । अपदेशनम् अपदिशते वा । दिश अतिसर्जने । घञ् ।

अपध्वंसजः । पुं । वर्णसङ्करे । यथा। शूद्राणांतु सधर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृता इतिमनुः ।

अपध्वस्तः । त्रि । परित्यक्ते । निन्दिते । अवचूर्णिते । अपध्वंसतेस्म । ध्वंसुअधःस्रंसने गतौच । क्तः ॥

अपनयनम् । न । अधःप्रापणे । दूरीकरणे । खण्डने ॥

अपनीतः । त्रि । विनीते । कृते ।

अपनुतिः । स्त्री । अपनोदे । खण्डने ।

अपनेयः । त्रि । अपनोद्ये । निरस्ये ॥

अपनोदः । पुं । अपनोदने ।

अपनोदनम् । न । दूरी करणे ॥

अपपात्रितः । त्रि । उत्कटदोषैर्ज्ञातिभिर्भिन्नोदकीकृते । यथा । अपपात्रितस्यरिक्तमपिण्डोदकादि निवर्त्तन्त इतिमत्स्यपतन्तो ।

अपभ्रंशः । पुं । अपशब्दे । अशास्त्रशब्दे । असंस्कृतशब्दे । ग्राम्यभाषायाम् । यथा दण्डी । आभीरादिगिरःकाव्येष्वपभ्रंशइतिस्मृतः । शास्त्रेषुसंस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितमिति । संस्कृतादपभ्रश्यति । भ्रंशुअधःपतने । पचाद्यच् । पतने । यथा । अन्याकृतिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठेत्यभिज्ञानशाकुन्तला ।

अपमः । पुं । क्रान्तौ । सूर्यगमनमार्यतिर्यग्गोलरेखायाम् ।

अपमानम् । न । अनादरे । अस्यपर्याया यथा । स्यादवज्ञापरीहारः परिहारः पराभावः । अपमानंपरिभवस्तिरस्कारस्तिरस्क्रिया । अवहेलावहेलास्यादवहेलनहेलने । चमेनिकारधिक्कारौपर्यायाःस्युरनादर इतिशब्दरत्नावली । यथा । वेदस्यनाश्च्यामात्वअपमानादधोगतिरिति ।

अपमित्यकम् । न । ऋणे ॥

अपमृत्युः । पुं । विनारोगेमरणे ॥

पश्चिमस्यमङ्गदंष्ट्रिवृश्चिकविषपतनाशनवज्राग्निविषवन्धजलप्रवेशाद्युपतादिजन्यमरणे इतिकेचित् । अपकृष्टोमृत्युः ।

अपम्लषितम् । न । अविस्पष्टवाक्ये ॥

अपयानम् । न । पलायने । याप्रापणे अपपूर्वः । ल्युट् ।

अपरम् । न । गजपश्चार्द्धे ॥ त्रि । इतरस्मिन् । अर्वाचीने । निकृष्टे । पृथ्यादिसामान्ये । कार्ये । सन्निकृष्टे । परं नभवतीत्यपरम् । पुं । पादःपश्चिमे । अपरःपश्चिमःपादः इतिगजप्रकरणे वैजयन्ती ।

अपरक्तः । त्रि । अननुकूले ॥ विरक्ते ।

अपरतालः । पुं । गिरिविशेषे ॥

अपरतिः । स्त्री । निवृत्तौ ॥ अपरमेभावे क्तिन् ।

अपरन्तु । । पश्चादर्थे ॥

अपरत्वम् । न । अपरव्यवहारकारणे॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतं कालकृतञ्चेति । समीपस्थे दिक्कृतम् कनिष्ठे कालकृतमिति । अपरस्यभावः ।

अपरपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ।

अपरराचः । पुं । रात्रिशेषे । उत्तरार्द्धे । अपरंरात्रेः । पूर्वापराधरेति समासे अचः सर्वैकदेशेत्यच ।

अपरवक्त्रम् । न । वैतालीयसंज्ञकेवृत्ते ॥

अपरवैराग्यम् । न । वैराग्यविशेषे । यतमानसंज्ञाव्यतिरेकसंज्ञैकेन्द्रियसंज्ञावशीकारसंज्ञाभेदाच्चतुर्विधे सम्प्रज्ञातस्यान्तरङ्गे । असम्प्रज्ञातस्य बहिरङ्गे ॥

अपरस्परः । चि । क्रियायाः क्रियावतां च सातत्ये । अपरस्परश्चेतिद्वन्द्वः । अपरस्पराः क्रियासातत्ये इति सुट्निपात्यते क्रियासातत्ये । अपरस्परं गच्छन्ति । सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः । निर्दिष्टं कर्मसातत्ये सुधीभिरपरस्परम् । क्रियावतां सातत्ये तुलिङ्गत्रयम् । अपरस्पराः सार्थाः स्त्रियश्च गच्छन्ति अपरस्पराणि कुलानि ॥

अपरा । स्त्री । जरायौ । पश्चिमदिशि ॥

अपरागः । पुं । अप्रीतौ । द्वेषे ॥

अपराङ्गम् । न । गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदे ॥ इतिकाव्यप्रकाशः ॥

अपराजितः । पुं । ईशे । विष्णौ ॥ ऋषिभेदे ॥ नपराजितः । गेन्धधूपे । चि । अजिते ॥

अपराजिता । स्त्री । उमायाम् ॥ जयायाम् । आर्षीतिप्रसिद्धायाम् । जयन्त्याम् । अशनपर्ण्याम् । शेफाल्याम् ॥ शमीभेदे । शंखिन्याम् ॥ क्षुपभेदे । स्वल्पफलायाम् । गिरिकर्ण्याम् । विष्णुक्रान्तायाम् । श्वेतनीलपुष्पभेदाद्द्विविधे अपराजिते । अपराजिते कटूमेध्ये शीतेकण्ठ्ये सुदृष्टिदे । कुष्ठमूत्रत्रिदोषाम शोथव्रणविषापहे । कषायेकटुपाकेचतिक्तेचस्मृतिबुद्धिदे । ऐशान्यांदिशि । नपराजिता ॥ ब्रह्मलोकेहिरण्यगर्भपुर्य्याम् । ब्रह्मचर्यसाधनवद्भ्योऽन्यैर्नजीयते इति । जी० । क्तः ॥

अपराद्धः । चि । अपराधिनि । अपराध्यति । राध० । क्तः ॥

अपराद्धपृषत्कः । चि । लक्ष्याप्राप्तशरे । अपराद्धः पृषत्कोवाणोऽस्य । अपराद्धपृषत्कोसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः ॥

अपराधः । पुं । आगसि । दण्डयोग्यकर्मणि । अपराधनम् । राधसंसिद्धौ घञ् ॥ चि । राधाभाववति ॥

अपराधी । त्रि । कृतापराधे । भेददर्शिनि । अथोक्तंविद्यारण्यगुरुभिः । विप्रश्चवत्चन्द्रलोकदेवभूतादिकं जगत् । स्वस्मादुद्वेदेन पश्यन्तंकोशयेदपराधिनम् । यदस्तितन्नजानातिगन्तेवास्ति तदीक्षते । इत्येवमपरधोस्यविद्यते भेददर्शिनइति । योन्यथासन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते । किंतेननकृतं पापंचौरेणात्मापहारिणोति ॥

अपरान्तः । चि । पाश्चात्ये ॥ अपरान्तास्तुपाश्चात्या इतियादवः । समुद्रमध्य

देशवर्त्तिजने। यथा। अवकाशंकिलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितोददौ। अपरान्तमहीपालव्याजेनरघवेकरमिति॥

अपराप्रकृतिः। स्त्री। भूमिरापोनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच। अहंकार इतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा। अपरेयमितिभगवद्गीता॥ चञ्चलस्वभावायाम्। अपरायांशक्तौ॥ अपराचासौप्रकृतिश्च॥

अपराभुक्तिः। स्त्री। पातालादिकलान्ताध्ववर्त्तिविचित्रैश्वर्य्यसम्पन्नतत्तद्भुवनवासित्वभावे॥

अपरामुक्तिः। स्त्री। मंत्रमंत्रेश्वरत्वे॥ अपराचासौमुक्तिश्च॥

अपराविद्या। स्त्री। ऋग्वेदादिविद्यायाम्॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाअङ्गानिषड्द्विज। शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंज्योतिषांगतिः॥ छन्दोभिधानंमीमांसाधर्मशास्त्रंपुराणकम्। न्यायोवैद्यकगान्धर्वंधनुर्वेदोर्थशास्त्रकम्॥ अपरेयं पराविद्यायया ब्रह्मावगम्यते॥ अपराचासौविद्याच॥

अपराशक्तिः। स्त्री। अपराप्रकृतौ॥ अपराचासौशक्तिश्च॥

अपराह्णः। पुं। दिनान्तांशे॥ तस्यभेदाः। द्विधाविभक्तस्यदिनस्यशेषभागः। त्रिधाविभक्तस्यदिनस्यतृतीयभागः। सतुविंशद्दण्डदिनमानेविंशतिदण्डात्परं दशदण्डंयावत्। पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यचतुर्थभागः। सत्वष्टादशदण्डात्परं षट्दण्डंयावदितिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धाः॥ अह्नअपरमपराह्णः। पूर्वापरैक्ष्येकदेशिसमासः। टच्। अ ह्नोह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः। अह्नोदन्तादितिणत्वम्॥

अपराह्णतनः। त्रि। अपराह्णे भवेवस्तुनि। आपराह्णिके॥ अपराह्णः सोढोऽस्य। विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामितिट्युट्युलौ तुट्च॥

अपराह्णेतनः। त्रि। अपराह्णोद्भवेवस्तुनि। आपराह्णिके॥ अपराह्णेभवः। ट्युट्युलौतुट्च। घकालतनेष्विति सप्तम्याअलुक्॥

अपरिकलितः। त्रि। अज्ञाते॥ अदृष्टे॥ नपरिकलितः॥

अपरिग्रहः। पुं। असङ्ग्रहे॥ अस्वीकारे॥ नपरिग्रहः॥ परिव्राजि॥ नविद्यतेकन्याकौपीनाच्छादनादिव्यतिरिक्तःपरिग्रहोयस्य॥त्रि। परिग्रहहीने॥

अपरिच्छदः। त्रि। दरिद्रे॥ नविद्यते परिच्छदोयस्यसः॥

अपरिच्छिन्नम्। त्रि। परिच्छेदरहिते। असीमनि॥

अपरिज्ञानम् । न । तत्त्वाविवेके । मू ढतायाम् ॥

अपरिम्लानः । पुं । रक्ताम्लानवृक्षे । त्रि । म्लानिरहिते ।

अपरिसङ्ख्यानम् । न । आनन्त्ये । अप रिसंख्यानम् ॥

अपरिहार्य्यः । त्रि । परिहर्त्तुमशक्ये । अत्याज्ये ।

अपरेद्युः । अ । अपरदिने । अपरे अह नि । सद्यः परुदित्यपरस्माद्देद्युस्॥

अपरोक्षम् । त्रि । स्पष्टे । असंभाव नादिनिरासेन विचारविपाकात्तेनैव प्रमाणेन जनितं ज्ञानं प्रतिबन्धाभा वात् फलं जनयद्दपरोक्षमित्युच्यते। अक्षाणामिन्द्रियाणां परोऽतीतोऽभव तीत्यपरोक्षम् । नपरोक्षमा ।

अपर्णा । स्त्री । पार्वत्याम् । नपर्णान्य स्याः । तपसि पर्णानामप्यनशनात्। त्रि । पर्णशून्ये ।

अपर्य्यरीकः । त्रि । विस्तेजसि ।

अपर्य्याप्तम् । त्रि । असमर्थे । पर्याप्ति शून्ये ।

अपर्वदण्डः । पुं । रामशरवृक्षे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपलम् । न । कीलके । त्रि । मांस हीने ॥

अपलापः । पुं । प्रेमणि । अपह्नवे । म तोऽपलक्षणेनकथने । भार्य्यायाक म भरयामीत्यायुक्तौ । अपलपनम् । घञ् ।

अपलाषिका । स्त्री । तृष्णायाम् । इ ति हेमचन्द्रः ।

अपवरकः । पुं । वासौकसि । गर्भगृहे । अपव्रियते वृणोतिवा । ष्वुन् । क्रुशादिभ्यः संज्ञायांवुन् । फत्रूस त्वा ख्टैन इति प्रसिद्धे । आवरके । य था । दीपोऽपवरकस्यान्तर्वर्त्तते त तप्रभावहिरितिध्यानदीपे विद्यार- ण्यगुरवः ।

अपवर्गः । पुं । त्यागे । मोक्षे । क्रिया वसानसाफल्ये । फलप्राप्तिपूर्विकायां क्रियापरिसमाप्तौ । कर्मफले । तद त्यन्तविमोक्षोपवर्गः । न्या० १ । २२ । तस्यदुःखस्य अत्यन्तविमोक्षः स्वस मानाधिकरणदुःखासमानकालीनो ध्वंसः । तस्य च जन्मापायादेव सम्भ व इत्याशयेनदुःखेन अत्यन्तं- विमुक्तिरपवर्गइति भाष्यम् । दुःखे- नदुःखानुषङ्गेणेत्यर्थः ॥ अपवर्जनम पवर्गः । वृजीवर्जने । भावेघञ् । दुः खाभावे । नाशे । पूर्णतायामितिध रणिः ।

अपवर्गगुरुः । पुं । सहामित्रे । श्रौ मोक्षमार्गप्रदर्शके ।

अपवर्जनम् । न । दाने । निर्वाणे । मोक्षे । परित्यागे ॥ वृजी वर्जने अपपूर्वः । भावे ल्युट् ।

अपवर्जितः । त्रि । परिहृते । त्यक्ते ।

अपवर्त्तनम् । न । परिवर्त्ते । अन्यथाभावे ॥

अपवर्त्तितः । त्रि । सञ्चालिते ।

अपवादः । पुं । निन्दायाम् । आज्ञायाम् ॥ विश्रम्भे । प्रणये । बाधके । अपवादो नाम रज्जुविवर्त्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत् वस्तुविवर्त्तस्यावस्तुनोऽज्ञानादेः प्रपञ्चस्य वस्तुमात्रत्वमिति । कार्य्यस्य कारणमात्रसत्तावशेषकम् कारणस्वरूपस्थितिरेकेण कार्य्यस्यासत्तावधारणं वाऽपवाद इत्यर्थः । अपवदनम् । वद अभिवादनस्तुत्योः । भावे घञ् । अपोद्यते । वद व्यक्तायां वाचि । घञ् वा ।

अपवारणम् । न । अन्तर्द्धौ । वृञ् आच्छादने । चुरादिण्यन्तादस्माद्भावे ल्युट् ।

अपवारितम् । त्रि । अन्तर्हिते । आवृते ॥

अपवित्रः । त्रि । अशुद्धे । न पवित्रः ।

अपविद्धम् । त्रि । प्रतिक्षिप्ते । प्रत्याख्याते ॥ ध्वस्ते । त्यक्ते । पुं । पुत्रविशेषे यथा । मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा । यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते इति मनुः ।

अपविषा । स्त्री । निर्विषीतृणे । इति राजनिर्घण्टः ।

अपवृतिः । स्त्री । अपवारणे ।

अपवृत्तः । त्रि । पराङ्मुखीभूते ।

अपशब्दः । पुं । असंस्कृतशब्दे । अपभ्रंशे । अपभ्रष्टः शब्दोऽपशब्दः । शास्त्रेनापशब्दो नवक्तव्यः । यथाह भगवान्भाष्यकारः । तेऽसुरा हेलयो हेलय इति कुर्वन्तः पराबभूवुः तस्माद्ब्राह्मणेन न म्लेच्छितवै नापभाषितवै म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्दः म्लेच्छा मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति । म्लेच्छितवा इत्यस्य पर्यायो नापभाषितवा इति कृत्यार्थे इति तवै प्रत्यय इति कैयटः । यथैव हि शब्दज्ञाने धर्मः एवमपशब्दज्ञानेऽप्यधर्मः । इति महाभाष्यम् । एतच्च अपशब्दज्ञानमधर्मसाधनम् धर्महेतुशब्दज्ञानविरोधित्वात् यद्यद्विरोधि तत्तद्विरोधिफलकम् यथा श्लैष्मिकद्रव्यसेवा श्लेष्मवतः इत्यनुमानम् । श्लैष्मिकद्रव्यसेवया श्लैष्मिकव्याधिसम्भवस्तद्विपरीतसेवयारोग्यमित्यर्थः ।

अपशुक् । पुं । आत्मनि । अपगता शुक् यस्मात् ॥

अपशोकः । पुं । अशोकपादपे ।

अपष्टम् । न । अङ्कुशाग्रे । इति हेमचन्द्रः ।

अपष्ठु । । (निरवद्ये ॥ शोभनार्थे ॥ वि परीते ॥

अपष्ठुः । पुं । काले ॥ त्रि । वामे । प्रतिकूले । विरुद्धार्थे ॥ अपतिष्ठति । ष्ठाग तिनिवृत्तौ । अपदुःसुषुभ्यःस्थ इति कुः सुषामादिः ।

अपष्ठुलम् । त्रि । निन्दिते । विपरीते ॥

अपस् । न । यज्ञकार्ये ॥ अपनशब्दार्थे ॥ आप्नोति । आप्नृ० । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट्‌चवेत्यसुन् पाक्षिकोनुडभावः ॥

अपसदः । पुं । अधमे । नीचे ॥ अपकृष्ट अपकृष्टेवासीदति । षद्‌लृविशरणा दौ । पचाद्यच् ॥

अपसरः । पुं । अपसरणे ॥ सर्त्तेरप् ॥

अपसरणम् । न । स्थानात्स्थानान्तरगमने ।

अपसर्जनम् । न । परिवर्जने ॥ दाने ॥ आम्नाते ॥ अपसृज्यते । सृज० ल्युट् ॥ मोक्षे ॥ मारणे ॥

अपसर्पः । त्रि । चरे ॥ अपसर्पति । सृप्ल गतौ । पचाद्यच् ॥ पुं । अक्षिभेदे ॥ अपक्रमे ॥

अपसर्पणम् । न । प्रतीपगमने ॥

अपसलवि । । । पितृतीर्थे । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ यथा । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा अपसलवि अपसव्यं वा तेनपि तृभ्योनिदधाति इतिआद्गतस्य भट्टभाष्यधृतसूत्रम् ।

अपसव्यम् । त्रि । शरीरदक्षिणे । शरीरस्यदक्षिणभागे ॥ प्रतिकूले । विरुद्धार्थे ॥ न । पितृतीर्थे । अपसलवि ॥ अपगतम् अपक्रान्तंवा सव्यात् ।

अपसारणम् । न । अपनयने ।

अपसारितः । त्रि । उत्सारिते ॥

अपसिद्धान्तः । पुं । स्वीकृतसिद्धान्तात्प्रच्यवे । तल्लक्षणमाह । सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात्कथाप्रसङ्गो ऽपसिद्धान्तः । ५ । ६६ सिद्धान्तं स्वशास्त्रकाराभ्युपगतमर्थं स्वीकृत्याऽनियमात्तन्नियमप्रच्यवात् कथाप्रसङ्गइति । तथाच कथायां स्वीकृतसिद्धान्तप्रच्यवोऽपसिद्धान्तः। तथाचसांख्यमतेनाहं वदिष्यामीत्यभ्युपेत्यारब्धायांकथायाम् आविर्भावस्याविर्भावाभ्युपगमेऽनवस्थेति दूषणोद्धारायाविर्भावस्यासतउत्पत्तिंयद्यभ्युपेतितदाऽपसिद्धान्तः। यस्त्वेकदेशिमतेनकथामारभते तस्यशास्त्रकाराभ्युपगमविरोधेनापसिद्धान्तइतिविबोधयितुमभ्युपेत्येत्युक्तम् ॥ सौगतास्त्वपसिद्धान्तंदूषणं नमन्यन्ते इत्यन्यदेतत् ॥ अपकृष्टः सिद्धान्तः ॥

अपसोपानः । पुं । हस्तिमल्ले ॥

अपस्करः । पुं । रथाङ्गे । चक्रभिन्नेरथा
ङ्गके । अपकीर्य्यते यत् त्यक्तस्थाने
क्षिप्यते । कृ विक्षेपे । ऋदोरप् अप
स्करो रथाङ्गमिति साधुः ॥

अपस्नातः । त्रि । मृतस्नाते । मृतमु
द्दिश्य स्नातो जने । अपकृष्टं स्नातः ।
प्रादियोगतत्पुरुष इति समासः । संज्ञा
यां कस्यापि दृश्यते । इति स्वामी ॥

अपस्नानम् । न । मरणनिमित्तस्नाने ।
मृतस्नाने । अपकृष्टं स्नानम् ॥

अपस्मारः । पुं । रोगभेदे । भूतविक्रिया
याम् । मिरगीतिख्याते । तस्य सामा
न्यरूपम् । तमःप्रवेशः संरम्भो दोषो
द्रेकहतस्मृतिः । अपस्मार इति ज्ञेयो
गदो घोरतरो हि सः ॥ अस्यौषधं यथा
। अःसादेतच्चीरभक्ताशीमाक्षिकेण
वचारजः । अपस्मारं महाघोरं चिरो
त्थं शमयेद् ध्रुवमिति । वचाघुत्वच ।
अपिच । दैकीटमेघे । विधिवद्धानी
कराविवत्सरे । काष्ठभुजेवासन्धार्य्य
जयेत्कृपामपस्मृतिमिति । अयं कीटो
नद्दीतीरे सिकतामध्ये तिष्ठति । इति
भावप्रकाशः ।

अपस्मारी । त्रि । अपस्माररोगिणि ॥
तत्लक्षणम् । क्रुद्धैर्धातुभिराहते ऽथ
मनसि मोहमनःसम्भ्रमकृत्तामसा
हस्तेनमुञ्चरतिदोः पादौ क्षिपन्भू

हभोः । अथयत् ... सन्तु चिरैतिष्ठि
फलतिष्ठत्वः करोति ... त्
सस्वयमेव ... र
वक् । इति ।

अपहृतः । त्रि । अपनीते ॥ नष्टे ॥ अ
पकृष्टेऽपि । हृञ्० । क्तः ॥

अपहतपाप्मा । पुं । वेदान्तवेद्यात्म-
नि । अपहतः पाप्मा धर्माऽधर्मो येन-
सः ॥

अपहतिः । स्त्री । विनाशे । उच्छेदे ।

अपहन्ता । त्रि । विनाशयितरि ॥

अपहर्त्ता । त्रि । अपहारिणि । यथा ।
आपदामपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्प-
दाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो
भूयो नमाम्यहमिति ।

अपहसितः । त्रि । निरस्ते ।

अपहारः । पुं । अपचये । हानौ । अ
पहरणे । चौर्य्ये ॥ सङ्गोपने । अनस्था
न्यनुपयोगिव्यये । इति दायभागः ।
अपहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ॥

अपहारकः । त्रि । अपहारिणि । अप
हरणकर्त्तरि ॥ अपहरति । हृञो
ण्वुल् ।

अपहारी । त्रि । अपहरणशीले । अप
हर्त्तरि ।

अपहासः । पुं । अकारणहासे ।

अपहृतः । त्रि । अपनीते ।

अपह्नवः । पुं । स्नेहे । अपलापे । इति मेदिनीहेमचन्द्रौ । अपह्नवनम् । ह्नुङ् अपनयने । ऋदोरप् ।

अपह्नुतिः । स्त्री । अपलापे । अर्थालंकारे ॥ प्रकृतं यन्निषिध्यान्यत् साध्यते सा त्वपह्नुतिः । उपमेयमसत्यं कृत्वोपमानं सत्यतया यत् स्थाप्यते साऽपह्नुतिः । उदाहरणम् । अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्को नैवायं विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगलदमृतस्यन्दिशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ इत्थं वा । बतसखि नियदेतत् पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन् रागिलोके तथा हि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोट्टङ्कितं कालकूटम् । अत्र हि न सभृङ्गाणि सहकाराणि अपितु सकालकूटाः शरा इति प्रतीतिः ॥ एवं वा । अमुष्मिंल्लावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनभागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिवपुः । अत्र न रोमावलिः धूमशिखेयमिति प्रतिपत्तिः ॥ एवमियं भङ्ग्यन्तरैरप्यूह्या । अपह्नवनम् । ह्नुङः

तिम् ।

अपांनाथः । पुं । समुद्रे । अकूपारे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकः । पुं । अजीर्णतायाम् । त्रि । पाकाभावविशिष्टे ।

अपाकरणम् । न । निराकरणे । अपाकृपूर्वात् कृञो ल्युट् ।

अपाकशाकम् । न । आर्द्रके । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकृतम् । त्रि । अपोहिते । त्यक्ते । अपाकारि । उकृञ॰ । क्तः ।

अपाकृतिः । स्त्री । विकारे । अपाकरणे ।

अपाच्यम् । त्रि । प्रत्यचे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अपाङ्क्तेयः । त्रि । पङ्क्तिभोजनानर्हे । सङ्क्तिः सहैकपंक्त्यां भोजनायोग्ये ॥ ते च । येस्तेनपतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः इत्यादिवचनैर्मनुनोक्ता बोध्याः ।

अपाङ्गः । पुं । नेत्रान्ते । तिलके । त्रि । अङ्गहीने । अपगतोऽङ्गात् । निरादय इति समासः ॥ अपकृष्टोऽङ्गाद्वा । अपकृष्टान्यङ्गान्यस्माद्वा । अपाङ्गति । अङ्गिगतौ । पचाद्यच् वा ॥

अपाङ्गकः । पुं । अपामार्गे । नेत्रान्ते । त्रि । अंगहीने ।

अपाङ्गदर्शनम् । न । कटाक्षे । अपाङ्गेन नेत्रान्तेन दर्शनम् । इति हेमचन्द्रः ।

अपाग । त्रि । दक्षिणदिग्भवेवस्तुनि अपाचीने ।

अपाची । स्त्री । दक्षिणदिशि ॥ अञ्चो मध्येअंचतिसूर्यः । अपेत्यअर्थम ध्यार्थे अपाचिमितिवत् । अंचुगति पूजनयोः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ।

अपाचीनम् । त्रि । विपर्यस्ते । अपाग र्थे । दक्षिणदिग्भववस्तुनि । अपागे व । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति खः । तस्य ईनादेशः ॥

अपाच्यम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे । पा कानर्थे । युप्रागपागित्यादिनायः पि कोयत् । न पाच्यम् ।

अपाटवम् । न । रोगे । अपटुत्वे ॥ न विद्यते पाटवं यस्मिन् ।

अपात्रम् । न । योग्यताहीने । निन्दि ते । विद्यातपोहीने । नटविटादौ । कुपात्रे । नपात्रम् । अपात्रे पातयेद्द त्तं सुवर्णंनरकार्णवे । इतिमलमा सतत्त्वम् ॥

अपात्रीकरणम् । न । नवविधपापमध्ये पापविशेषे । सचतुर्विधंभवति यथा । निन्दितधनादानम् १ । वाणिज्य म् २ । शूद्रसेवनम् ३ । असत्यभाप णम् ४ । इति । यथाहमनुः । निन्दि तेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् ।

अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषण मिति ।

अपादानम् । न । विश्लेषेऽवधिभूते । पं चमीकारके । यस्माद्वस्तुनोवस्त्वन्तर स्यचलनंभवतितस्मिन् । विश्लेषहेतु क्रियाश्रयत्वेसतिविश्लेषाश्रय इत्य र्थः । तच्च कारकार्थेपंचमीस्यात् । यथा । यतोऽपायः । यथावृक्षात्प र्णं पतति १ । यतो भीः । यथाव्या घ्राद्बिभेति २ । यतोजुगुप्सा । यथा पापात् जुगुप्सते धीरः ३ । यतःपरा जयः । यथा सिंहात् पराजयते हस्ती ४ ॥ यतःप्रमादः । यथा धर्मात् प्र- माद्यतिनीचः ५ । यत आदानम् । यथा भूपात् धनमादत्तेविप्रः ६ । य तो भूः । यथा पितुः पुत्रोजायते ७। यतस्त्राणम् । यथा व्याघ्रात् गां रक्ष- तिगोपः ८ । यतो विरामः । यथा पापाद्विरज्यतिविप्रः ९ । यतोऽन्तर्धिः । यथा गुरोरन्तर्द्धत्तेशिष्यः १० । य- तो वारणम् । यथायवेभ्योगां वारय ति ११ ॥ इतिमुग्धबोधटीका ॥

अपानः । पुं । गुदस्थवायौ । नाभेरध स्तात्गमनवति मलापनयनव्यापारे गपाख्यादिस्थानवर्त्तिनिवायौ ॥ य था । अधोनयत्यपानस्तु आहारञ्च क्रमादधः । मूत्रशुक्रवहोवायुरपान

लोमश्रोत्थितः । कृकाटिकापृष्ठपार्श्व पायूपस्थस्थोऽस्ति वायुः ॥ न । गुदे । अपसरत्येनानिरनेन । इत्यभिधेति युच् ।

अपान्तरतमाः । पुं । वेदाचार्यपुरा र्षविशेषे । यःकश्चिद्दापरयोः स न्धौ विष्णुनियोगात् कृष्णद्वैपायनः सम्भूतेति स्मृतौ प्रसिद्धम् ॥

अपापपात् । पुं । एतन्नामधेये देवे ।

अपापः । त्रि । पापशून्ये । निष्पापे ॥

अपापविद्धः । त्रि । धर्माधर्मवर्जिते ॥ न पापविद्धः ॥

अपामार्गः । पुं । प्रत्यक्पर्ण्याम् । अप मार्जत्यनेन अपमृज्यते ऽनेनव्या ध्यादिरितिवा । मृजूष० । इत्यस्ये तिघञ् । निष्ठायामनिट्त्वात्कुत्व म् । उपसर्गस्य घञ्यतिदीर्घः । अप कृष्टमासमन्तान्मार्गोऽस्येतिवा । अ पामार्गः सरस्तीक्ष्णोदीपनस्तिक्तकः कटुः । पाचनोनाशनश्छर्दिकफमे दोनिलापहः । निहन्तिहृद्रुगाध्मानार्शः कंडूशूलोदरापचीः । अपामार्गोऽरु णोवातविष्टंभीकफकृद्धिमः । रूक्षः पूर्वगुणैर्न्यूनः कथितोगुणवेदिभिः । अपामार्गफलंस्वादुरसे पाकेचदुर्ज रम् । विष्टंभिवातलंरूक्षंरक्तपित्त प्रसादनमितिभावप्रकाशः ।

अपाम्पतिः । पुं । समुद्रे । वरुणे । अ पांपतिः । तत्पुरुषे कृतिबहुलमि त्यलुक् ।

अपाम्पित्तम् । न । वह्नौ । अपांपित्त मिवदाहकत्वात् । अलुक् ।

अपायः । पुं । विश्लेषे । अपचये । ना शे । अपगमे ॥

अपारः । त्रि । उत्तरावधिवर्जिते ॥ अ पारः संसाराकूपारः । अनन्तमहि मनि । नविद्यते पार उत्तरावधिर्य स्य । न । अवारे । नद्यादेरर्वाचि पारे ।

अपार्थः । त्रि । अर्थशून्ये ।

अपार्थकम् । न । इमंलक्षयतिगोतमः । पौर्वापर्यायोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपा र्थकम् ॥ ५ । ५३ । पौर्वापर्यंकार्यका रणभावस्तस्यायोगादसम्भवात्शाब्द बोधजनकाकांक्षाज्ञानाद्यभावादि- ति फलितार्थः । अप्रतिसंबद्धोऽसम्ब द्धोर्थः प्रयोजनंशाब्दबोधरूपं यत्र । यद्यपि दशदाडिमानि षडपूपाः कुण्डमजाजिनमित्यादावबाधक्या क्यादर्थबोधसत्त्वादव्याप्तिरतिव्याप्ति श्चनिरर्थके । तथाप्यभिमतवाक्या र्थबोधानुकूलाकांक्षादिशून्यबोधजन कत्वं तत्। अविज्ञातार्थे तु तस्य वाधोभवत्येवेति नातिव्याप्तिः । इदा

रक्षम् । अयोग्यानामकामाकांच वाक्यम् । ५।३ । अनर्थके । अर्थे ॥

अपावृतः । त्रि । पिहिते । अप्रतिबद्धे । स्वतन्त्रे । उद्घाटिते । अपगतमावरणमस्य ॥

अपावृत्तम् । त्रि । लुठिते । पराङ्मुखे ।

अपाश्रयः । पुं । चन्द्रातपे । प्रांगनावरणे । त्रि । आश्रयशून्ये । अधीने ॥

अपासनम् । न । मारणे । अपक्षेपे । भावेल्युट् ।

अपास्तः । त्रि । निरस्ते । अवधीरिते ।

अपि । I । सम्भावनायाम् । प्रश्ने । शङ्कायाम् । गर्हायाम् । समुच्चये । युक्तपदार्थे । क्रियाकारं क्रियायाम् । कामकारक्रियासु । अन्वयायाम् । अवधारणे । पुनरर्थे । नपिबति । पिगतौ । क्विप् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वादनुक् ।

अपिगीर्णम् । त्रि । ईरिते । स्तुते । वर्णिते । गीर्णे । अपिगीर्यतेस्म । गनिगरणे । क्तः । निष्ठातस्यनः ।

अपितु । I । किन्त्वर्थे । यदर्थे । यद्यपि ।

अपिधानम् । न । आच्छादने । अपिपूर्वकाट्डुधाञोल्युट् ॥ त्रि । पिधानरहिते ॥

अपिनद्धः । त्रि । परिहिते वस्त्रादौ । पिनद्धे । अपिनह्यतेस्म । णहबन्धने । क्तः ॥

अपिहितः । त्रि । छादिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः ।

अपीच्यम् । त्रि । अतिसुन्दरे ।

अपीतिः । स्त्री । प्रलये । अत्यये । एकीभावे ।

अपीनसम् । न । पीनसरोगे । ह्रस्वरभसः । त्रि । तद्रहिते ।

अपुच्छा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । त्रि । पुच्छहीने ।

अपुनरावृत्तिः । स्त्री । मुक्तौ । कैवल्ये ।

अपुनर्भवः । पुं । मुक्तौ । त्रि । मुक्ते । पुनर्जन्माभावे । यथाऽचरकः । हेतौ लिङ्गे प्रशमने रोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानं चतुर्विधं यस्य सराजार्हो भिषक्तमइति । नपुनर्भवो यस्य सः ।

अपुष्पफलदः । पुं । पनसोदुम्बरादिवनस्पतौ ।

अपूपः । पुं । पिष्टके । गोधूमे । नपूयते । पूयीविशरणे । बाहुलकात्पः । वलिलोपः । यद्वा । पवनं पूः । पूञ् पवने । संपदादिक्विप् । अपुंसंयाति पिबतिवा । पा॰ । आतोनुपेति कः ।

अपूपीयम् । त्रि । अपूपार्थकपिष्टादौ । अपूपेभ्योहितम् । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिकः ।

अपूप्यम् । त्रि । अपूपीये । गोधूमचूर्णे ।

अपूर्पेभ्योहितम् । यत् ॥

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलितरौ ।

अपूर्व: । त्रि । अदृष्टपूर्वे । अविदिते । आश्चर्ये । यथा । अपूर्वेयंहरेर्माया त्रिगुणारज्जुरूपिणी । ययामुक्तोनब ध्नातिबद्धोधावतिधावति । पुं । पूर्वभा विकारणसंस्पर्शशून्ये अकार्ये परमा त्मनि । नविद्यते पूर्वंकारणं यस्यस: । न । यागादिजन्यव्यापारे ॥ धात्वर्था तिरिक्तेकालान्तरभाविकस्यफलस्यसा धने । अयपचश्वयंमीमांसकानाम् । तदानीमेवस्वस्वरूपेणोत्पन्नंफलमेवा ऽपूर्वम् । कालान्तरफलोत्पादिकाक र्मशक्तिर्वेति । तदुक्तम् । यागादेव फलंतद्धिशक्तिद्वारेण सिध्यति । सूक्ष्मशक्त्यात्मकंवापिफलमेवोपजायते ॥ इति ॥

अपूर्वता । स्त्री । अपूर्वत्वे । भावेतल् ।

अपूर्वत्वम् । न । अपूर्वतायाम् । षड्वि धलिंगेषुतृतीयेलिङ्गे । प्रकरणप्रति पाद्यस्य प्रमाणान्तरेणाविषयत्वम- पूर्वत्वम् । यथाछान्दोग्येषष्ठप्रपाठ केअद्वितीयवस्तुनोमानान्तरेणावि- षयीकरणम् ॥ भावेत्व: ॥

अपूर्वप्रवेश: । पुं । प्रथमप्रवेश । नवंगृहं निर्माय तत्रप्रथमप्रवेशे ।

अपूर्वविधि: । पुं । प्रमाणान्तरेणाऽप्राप्त स्य प्रापके विधौ । यथा यजेतस्वर्ग कामइत्यादि: । स्वर्गार्थयागस्य प्र माणान्तरेणाप्राप्तस्यानेन विधानात् ॥ अपूर्वश्चासौविधिश्च ।

अपेक्षणीय: । त्रि । अपेक्षायोग्ये । अ पेक्षितव्ये ॥

अपेक्षा । स्त्री । आकांक्षायाम् । कार्य निमित्तयोरन्योन्याभिसम्बन्धे । अ पेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चहलइत्य: । टाप् ।

अपेक्षाबुद्धि: । स्त्री । अनेकैकत्वविषयक बुद्धौ । नानैकत्वावगाहिबुद्धौ । अय मेक: अयमेक इत्याकारबुद्धौ । इति कारिकावली ।

अपेक्षित: । त्रि । ईप्सिते ।

अपेत: । त्रि । रहिते । अपहृते । अप इत: ॥

अपेतकृत्य: । त्रि । कृत्यशून्ये । कृतकृत्ये ।

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलस्याम् । वृ न्दाहत्वे । इतिराजनिर्घण्ट: ।

अपेताखिलचापल: । त्रि । नियतेन्द्रिये ॥

अपोगण्ड: । त्रि । बलिभे । अतिभीरौ । विकलाङ्गे । शिशौ ॥ पवते पुना तिवा । पूङ: पूऔवा विच् । पोगण्ड एकदेशोस्य । नपोगण्ड: ।

अपोढ: । त्रि । निरस्ते ॥ बाधिते । य था । वातुर्वेद: परोक्षात्माऽबेदिवा

कल्पितः स्मृतः । अपोढेविवयास्मिन् रज्वांसर्पश्वावयः । इत्युपदेशसाहस्यां १४ प्रकरणे १७ पद्यम् ॥

अपोढकर्म्मा । त्रि । त्यक्तव्यापारे ।

अपोदका । स्त्री । उपोदकायाम् । शाकान्तरे । अपगतमुदकमस्याः ।

अपोनपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवताविशेषे ।

अपोहः । पुं । तर्कनिराकरणे । वितर्काभावे । शुश्रूषाद्यष्टधाधीगुणान्तर्गतषष्ठगुणे । त्यागे । अतद्व्यावृत्तौ । अपगतऊहः । अपोहनम् । ऊह० । घञ् ।

अपोहनम् । न । कामक्रोधशोकादिव्याकुलचेतसां स्मृतिज्ञानयोरपाये । अपोह्हे ।

अपोह्यितम् । त्रि । अनाकृते ।

अप्नः । न । यज्ञकार्ये ।

अप्नुः । पुं । शरीरे । अभिलषितार्थे । अंगे । आप्नोति । आप्नृव्याप्तौ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेतितुः ।

अप्न४। न । अम्बुनि । आप्नोति । आप्नृ० । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोमुट् चवेत्यसुन् । वैदिकोयमितिकश्चित् ।

अप्यतिः । पुं । वरुणे । अम्बुधौ । अपांपतिः ।

अप्पित्तम् । न । अग्नौ । चित्रकौषधौ । अपांपित्तमिवदाहकत्वात् ।

अप्ययः । पुं । परब्रह्मणि । अपियन्तिजीवन्तोजगन्त्यस्मिन् । अपपूर्वादिणो ऽधिकरणे ऽचप्रत्ययः । अपाये । अपीतौ । लये । अप्येत्यस्मिन् । इण् इगतौवा । एरच् ।

अप्रकाण्डः । पुं । झिण्टिकादौ । स्तम्बे । गुल्मे । नप्रकाण्डोऽस्य ।

अप्रकाशः । पुं । सत्यप्युपदेशादौबोधकारणेसर्वथाबोधायोग्ये । प्रकाशाभावे । जनान्तिके । गोपने ॥ ३ प्रकाशाभाववति । नप्रकाशः ।

अप्रखरः । त्रि । अतीक्ष्णे । प्राखर्यरहिते ।

अप्रगुणम् । त्रि । व्याकुले । अप्रकृष्टगुणे । भिन्नःप्रगुणात् ॥

अप्रणयः । पुं । अप्रीतौ । प्रणयनम् प्रणयः । नप्रणयः ॥

अप्रतर्क्यः । त्रि । मनोऽगोचरे । अनुमानाविषयेश्रुत्यैकसमधिगम्ये परमेश्वरे ।

अप्रतिकरः । त्रि । विश्वस्ते । विश्वासपात्रे । इतिजटाधरः ।

अप्रतिघः । त्रि । अप्रतिबद्धे । नप्रतिघः ।

अप्रतिपक्षः । त्रि । अप्रतियोगिनि । विपक्षशून्ये । नास्तिप्रतिपक्षोयस्यसः ।

अप्रतिपत्तिः । स्त्री । अकृतज्ञाने ॥

अप्रतिबद्धः । त्रि । उद्दामे । नप्रतिबद्धः ।

अप्रतिभः । त्रि । अधृष्टे । लज्जिते । अप्रत्युत्पन्नमतौ । अप्रगल्भे । नास्ति प्रतिभा नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञा यस्य सः ।

अप्रतिभा । स्त्री । निग्रहस्थानविशेषे ॥ यथा । उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभेतिगोतमः । ५ । ६१ । उत्तरार्थं परोक्तं बुद्धापियथोत्तरसमये उत्तरं न प्रतिपद्यते तदाऽप्रतिभानिग्रहस्थानम् ।

अप्रतिमः । त्रि । असदृशे । नविद्यते प्रतिमाउपमायस्य सः ॥

अप्रतिरथम् । न । यात्रायाम् । मङ्गले । सामवेदे । इतिविकाण्डशेषो भूरिप्रयोगश्चेति शब्दकल्पद्रुमेराधाकान्तः । पुं । भटे । हरौ । नविद्यते प्रतिरथः प्रतिपक्षोऽस्य । तुल्ययोद्धृरहिते इतिपुराणम् ॥

अप्रतिरूपकथा । स्त्री । अप्रतिवचनार्थांवाचि । सङ्कुचिकायाम् । इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अप्रतिष्ठः । त्रि । अप्रतिष्ठिते । प्रतिष्ठारहिते ॥ नास्तिप्रतिष्ठायस्य सः ।

अप्रतिष्ठानम् । न । अस्थैर्ये ।

अप्रतिष्ठितः । त्रि । अप्रतिष्ठे । प्रतिष्ठारहिते । नप्रतिष्ठितः ॥

अप्रतिसम्बद्धः । त्रि । असम्बद्धे ।

अप्रतिहतः । त्रि । विघ्नैरनभिभूते ।

अप्रत्यक्षम् । न । प्रत्यक्षभिन्ने । प्रत्यक्षाभावे । त्रि । प्रत्यक्षशून्ये । अतीन्द्रिये ॥ भिन्नंप्रत्यक्षात् ।

अप्रत्ययः । पुं । अविधीयमाने । अविश्वासे । प्रतीयते विधीयते इतिप्रत्ययः । न प्रत्ययः । नास्तिप्रत्ययो यस्य वा ।

अप्रधानम् । न । अप्राधान्ये । अंगभूते । गौणे । प्रधानादन्यत् ॥ वाच्यलिङ्गोप्ययम् ।

अप्रधृष्यः । त्रि । अचाल्ये । नप्रधृष्यः ।

अप्रमत्तः । त्रि । प्रमादवर्जिते । सावधाने । नप्रमत्तः । नप्रमादवति वा । मद्धी० । क्तः ।

अप्रमेयः । त्रि । अचिंत्यप्रभावे । इदमित्थमितिपरिच्छेत्तुमशक्ये । स्वप्रकाशचैतन्यरूपे । फलाव्याप्ये । अनवगम्यमानप्रमेये । तथाहि । परमेश्वरो हि शब्दादिरहितत्वा अप्रत्यक्षः । नाप्यनुमानविषयो व्याप्तिलिंगाद्यभावात् । नाप्युपमानसिद्धो निर्विभागत्वेनसादृश्याभावात् । नाप्यर्थापत्तिग्राह्यः तद्विनानुपपद्यमानस्यासम्भवात् । नाप्यभावगोचरो भावरूपत्वाद्भावसाक्षिकत्वाच्च । नापिशाब्दप्र

मानबोधः प्रमाणजन्यातिशयाभा-
वात् । यद्येवंशास्त्रयोनित्वं कथमुच्य
ते । प्रमाणादिसाधित्वेन प्रकाशस्व
रूपस्य प्रमाणाविषयत्वे ऽप्यध्यस्तात
द्रूपनिवर्त्तकत्वेन शास्त्रप्रमाणकत्वम्
इत्यप्रमेयो भगवानीश्वरः । प्रमातुं यो
ग्यः प्रमेयः । न प्रमेयः अप्रमेयः ।

अप्रलम्बम् । न । अविलम्बे । शीघ्रे ।
त्रि । तद्वति ।

अप्रशस्तम् । त्रि । अश्रेष्ठे । अविहिते ।
यथा । अप्रशस्तं विनिःस्नानं राहोर
न्यत्र दर्शनादिति पराशरः ।

अप्रसङ्गः । पुं । अव्यतिकरे ।

अप्रसन्नम् । त्रि । अनच्छे । अतुष्टे ।

अप्रस्तुतः । त्रि । अनुपस्थिते । प्रकरणा
प्राप्ते । न प्रस्तुतः ।

अप्रस्तुतप्रशंसा । स्त्री । अर्थालंकारवि
शेषे । अप्राकरणिकस्यार्थस्याभिधा
नेन प्राकरणिकस्याक्षेपे । यथा । अ
प्रस्तुतप्रशंसा सा याचैव प्रस्तुताश्र-
या । साच । कार्य्ये निमित्ते सामान्ये
विशेषे प्रस्तुते सति । तदन्यस्य वचस्तु
ल्ये तुल्यस्येति च पञ्चधा ॥ तदन्यस्य का
रणादेः । क्रमेणोदाहरणम् । याताः
किन्न मिलन्ति सुंदरि पुनश्चिन्ता त्व
या मत्कृते नो कार्या नितरां कृशा
सि कथयत्येवं सवाष्पे मयि । लज्जाम
न्थरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा च
क्षुषा दृष्ट्वा मां हसितेन भाविमरणो-
त्साहस्तया सूचितः । अत्र प्रस्थानात्
किमिति निवृत्तोऽसीति कार्ये पृष्टे कार
णमभिहितम् ॥ १ ॥ राजन् राज
सुता न पाठयति मां देव्योऽपि तूष्णीं
स्थिताः । कुब्जे भोजय मां कुमार स
चिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते । इत्थं नाथ
शुकस्तवारिभवने मुक्तो ऽध्वगैः पञ्जरा
च्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावेकै
कमाभाषते ॥ अत्र प्रस्थाने त्वत्तं भ
वत्वं ज्ञात्वा सद्यैव त्वदरयः पलाय्य
गता इति कारणे प्रस्तुते कार्य्यमुक्तम् ।
२ ॥ एतत्तस्य मुखात् कियत्कमलि
नीपत्रे कणं वारिणो यन्मुक्तामणि रि
त्यमंस्त स जडः शृणवन् यदस्मादपि ।
अङ्गुल्यग्रलघुक्रियाप्रविलयिन्यादी-
यमाने शनैः कुत्रोड्डीय गतो ममे-
त्यनुदिनं निद्राति नान्तःशुचा ॥ अ
त्रास्थाने जडानाममनत्व संभावना-
भवतीति सामान्ये प्रस्तुते विशेषः क
थितः । ३ । सुहृद्वधूवाष्प जलप्रमा-
र्जनं करोति वैरप्रतियातनेन यः । स
एव पूज्यः स पुमान् स नीतिमान् सु
जीवनं तस्य स भाजनं श्रियः ॥ अत्र
कृष्णं निहत्य नरकासुरवधूनां यदि
दुःखं प्रशमयसि तत्त्वमेवश्लाघ्य इति-

विशेषे प्रकृते सामान्यमुदितम् । ४
। तुल्ये प्रस्तुते तुल्याभिधानेत्रयः प्र
कारा: । श्लेषः समासोक्तिः सादृश्य
मात्रे वा । तुल्यात्तुल्यस्य ह्याक्षेपे हे
तु: । क्रमेणोदाहरणम् । पुंस्त्वाद-
पि प्रविचलेद्यदि यद्यधोपि यायाद्य
दि प्रणयनेन महानपि स्यात् । अभ्यु
द्धरेत्तदपि विश्वमितीदृशीयं केनापि
दिक् प्रकटिता पुरुषोत्तमेन । येना
स्यभ्युदितेन चन्द्रगमितः क्लान्तिं रवौ
तत्र तेयुज्येत प्रतिकर्त्तुमेवमपु नरस्तस्य
व पादग्रहः । क्षीणे नैतदनुग्रहितं यदि
ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जड धा
मतात् भवतोयद्व्योम्नि विस्फूर्जसे ॥
आदाय वारि परितः सरितां मुखेभ्यः
किन्तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन ।
क्षारीकृतं च वडवादहने हुतञ्च पा-
तालकुक्षिकुहरे विनिवेशितञ्च ॥ इ
यञ्च काचिद्वाच्ये प्रतीयमानार्थान-
ध्यारोपेणैव भवति । यथा । अब्धे
रम्भः स्थगितभुवनाभोगपातालकु-
क्षेः पोतोपाया इह हि बहवो लंघने
पि क्षमन्ते । आहो रिक्तः कथमपि भ
वेदेष दैवात्तदानीं को नाम स्यादव
टकुहरालोकने प्यस्य कल्पः । काचि
दध्यारोपेणैव यथा । कस्त्वं भोः कथ
यामि दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं-

वैराग्यादिव वच्मि साधु विदितं कस्मा
दिदं कथ्यते । वामेनात्र वटस्तमध्वग
जनः सर्वात्मना सेवते न च्छायापि प
रोपकारकरणी मार्गस्थितस्यापि मे
। क्वचिदशेषाध्यारोपेण । यथा । सो
पूर्वो रसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयो-
श्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपर
दिक् किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवा
नसि भ्रमर हे यद्वारणोद्याप्यसावन्तः
शून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क ए
ष ग्रहः । अत्र रसनाविपर्यासः शून्यक
रत्वञ्च भ्रमरस्यासेवने न हेतुः कर्ण-
चापलन्तु हेतुः । मदः प्रत्युत सेवने नि
मित्तम् । इति काव्यप्रकाशः ॥
अप्रहतम् । त्रि । अनाहते । इलायाः ऽ
कृष्टभूमौ । खिले । नप्रहन्यते स्म ।
हनहिंसागत्योः । कर्मणिक्तः ॥
अप्राकृतः । त्रि । अलौके । सामान्ये ॥
अप्राग्र्यम् । त्रि । अप्रधाने । प्राग्र्यादि
न्नम् ॥
अप्राचीनम् । त्रि । नव्ये ॥ प्राचीतरदि
ग्भवे ॥ नप्राचीनम् ।
अप्राप्तः । त्रि । अलब्धे । नप्राप्तः ।
अप्राप्तकालम् । न । सभाक्षोभव्यामो
हादिनाव्यस्तस्याऽभिधाने । यथा-
इगोतमः । अवयवविपर्यासवचनम
प्राप्तकालमिति । ५ । ५४ । अवय

वस्तु कथैकदेशस्य विपर्यासोवैपरीत्यम् । तथाच समयबन्धविषयीभूतक्रमाक्रमविपरीतक्रमेणाभिधानं पर्यवसन्नम् । तथाक्रमः । वादिना साधनमुक्ता सामान्यतो हत्वाभासा उद्भावनीया इत्येकः पादः । प्रतिवादिनश्च तत्रोपालम्भो द्वितीयः पादः । प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं तत्र हेत्वाभासोद्भावनमितितृतीयः पादः । जयपराजयव्यवस्थाचतुर्थः पादः । एवंप्रतिज्ञाहेत्वादीनांक्रमः । तत्र सभाक्षोभव्यामोहादिनाव्यस्य तस्याभिधानमप्राप्तकालमिति । त्रि । अल अब्समये । अप्राप्तःकालोयस्य ।

अप्राप्तव्यवहार: । त्रि । व्यवहारानभिज्ञे । अप्राप्तवयस्के । यथा । अप्राप्तव्यवहाराणां धनं व्ययविवर्जितम् । न्यसेयुर्बन्धुमित्रेषु प्रोषितानांतथैव च ॥ इतिदायतत्त्वे कात्यायनः । किञ्च । गर्भस्थैःसदृशोज्ञेयअष्टमात् वत्सराच्छिशुः । बालआषोडशाद्वर्षात्पौगण्डोपिनिगद्यते । परतो व्यवहारज्ञः स्वतन्त्रःपितरावृते । इति व्यवहारतत्त्वेनारदः ॥

अप्राप्ति: । स्त्री । अलाभे । द्वादशभवने ।

अप्रामाणिक: । त्रि । प्रमाणानभिज्ञे ॥ प्रमाणासिद्धे ।

अप्रामाण्यम् । न । प्रमाण्याभावे ॥

अप्रियम् । त्रि । अहिते । अनिष्टवस्तुनि । नप्रियम् ।

अप्रिया । स्त्री । मद्गुरसमेमत्स्ये । शृङ्गीमत्स्ये ।

अप्रीतिः । स्त्री । दुःखे ॥

अप्रीत्यात्मकः । पुं । रजोगुणे ।

अप्सराः । स्त्री । उर्वश्यादिस्वर्वेश्यायाम् । अद्भ्यः सरति । सरतेरप्पूर्वात् असुन् अप्सराइत्युसिः । स्त्रियांबहुष्वप्सरसःस्यादेकत्वेऽप्सराअपीति शब्दार्णवः । एकाप्सरःपार्श्विंतयोर्विवाद इतिरघुः ॥

अप्सरसः । स्त्री । भूम्नि । उर्वश्यादिस्वर्वेश्यायाम् । यथा । उर्वशीमेनकारम्भाघृताची पुञ्जिकस्थली । सुकेशीमञ्जुघोषाचमहारङ्गवतीतिताइति ॥ अद्भ्यःसरन्ति । सृगतौ । सरतेरप्पूर्वादप्सरा इत्युसिः । भूम्नीति प्रायोवादः । अनयिचेतिलक्ष्ये अप्सरा इतिभाष्यप्रयोगात् ॥ वह्निपुराणेगणभेदनामाध्यायेद्वादशाप्सरसः प्रोक्ताःयथा । उर्वशीमेनकारम्भासिश्रकेशीसुलम्बुषा । विश्वाचीघृताचीवपञ्चचूडातिलोत्तमा । भानुमत्यबलावर्गाद्वादशाप्सरसः शुभा-

इति ॥

अफल: । पुं । झाबुके । इतिशब्दचन्द्रिका । त्रि । अवकेशिनि । निष्फले ॥ नफलमस्य ॥

अफलप्रेप्सु: । त्रि । फलाभिलाषरहिते ॥

अफला । स्त्री । घृतकुमार्याम् । भूम्यामलक्याम् । इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अफेनम् । न । अहिफेने । तच्चतुर्विधम् । एकं श्वेतवर्णम् अजीर्णताकारकत्वान्नाम जारणम् । द्वितीयं कृष्णवर्णम् मृत्युकारकत्वान्नाममारणम् । तृतीयम् पीतवर्णम् वय:स्तम्भनकारकत्वान्नामधारणम् । चतुर्थं कर्बुरवर्णम् मलसारकत्वान्नाम सारणम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

अबद्धम् । त्रि । समुदायार्थशून्यवाक्ये । यथा । जरद्गव: कम्बलपादुकाभ्यां द्वारिस्थितोगायतिमंगलानि । तं ब्राह्मणीपृच्छतिपुत्रकामाराजन् रुमायांलशुनस्यकोर्घ: इत्यादयस्यविषय: । अबन्धने । नबध्यतेस्म । बन्ध बन्धने । क्त: ॥

अबद्धमुख: । त्रि । अप्रियवादिनि । मुखरे । न बद्धंनियंत्रितं मुखमस्य ॥

अबद्धम् । त्रि । अबधार्थे । अनर्थकवचसि । इतिमेदिनीहेमचन्द्रौ ॥

अबन्ध्य: । त्रि । फलेग्रहौ । सफले । व

न्धेसाधु: । तत्रसाधुरितियत् । नबन्ध्य: ॥

अबल: । पुं । वरुणवृक्षे । त्रि । बलशून्ये । दुर्बले । नास्तिबलं यस्य ॥

अबला । स्त्री । वनितामात्रम् । यथा । हृदये वससि गिरीन्द्रौत्रिभुवनजयिनीकटाक्षेण । अबलाश्चंयदि बन्धेक्षेव लवन्तोबयंनजानीमइति । नास्तिबलमस्या: । अल्पार्थेनञ् । पराक्रमौ ॥ नविद्यते बलंयस्या:सकाशात्वाक्यम् ॥

अबलिमा । पुं । अबलभावे । देहस्यरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृशीभावे ॥

अबाध: । त्रि । निरर्गले । अनिवारिते ॥ नबाधा अस्य ॥

अबाध्य: । त्रि । सत्ये । प्रमाणान्तरेण बाधायोग्ये ॥

अबिन्धन: । पुं । वाडवाग्नौ । विद्युति ॥ आपइन्धनंदाह्यमस्य ॥

अबोध: । पुं । अज्ञाने । त्रि । बोधहीने ॥

अबोधविक्लव: । त्रि । अज्ञानोपहते । अबोधेनविक्लव:

अब्ज: । पुं । न । शङ्खे । पुं । निचुले । धन्वंतरौ । हिमकिरणे । न । पद्मे । संख्यान्तरे । दशार्बुदे । शतकोटिसंख्यायाम् । १०००००००० । नरकान्तरे । अप्सुजात: । पञ्चम्यामजा

नामितिख: । अप्सुजायते । अमीमा
दुर्भावे । सप्तम्यामितिडोवा ।
अब्जकर्णिका । स्त्री । संवर्त्तिकायाम् ।
अब्जज: । पुं । ब्रह्मणि ॥ योगान्तरे ।
यथा । स्वराशौस्वांशगे सौम्ये लग्न
स्थेवाभृगो:सुते । जीवेवाऽब्जजयो
गोयं यात:प्रभुविनाशकृदिति ।
अब्जभोग: । पुं । वराटके । पद्मकन्दे ॥
अब्जयोनि: । पुं । धातरि । ब्रह्मणि ।
अब्जंयोनिरुत्पत्तिस्थानमस्य । विष्णो
र्नाभिकमलजत्वात् ।
अब्जबान्धव: । पुं । शिवे । इतित्रिका
ण्डशेष: । स्त्री । लक्ष्म्याम् ।
अब्जह । न । रूपे । आप्नोति । आप्तृ० ।
रूपेजुट्चेत्यसुन् ह्रस्वश्चधातो: प्र
त्ययस्यजुट्च । अब्जसी अब्जांसि ।
अब्जहस्त: । पुं । दिवाकरे ।
अब्जिनी । स्त्री । नलिन्याम् । पद्मसमू
हे ॥ पद्मलतायाम् । अब्जानिसन्त्य
स्याम् । पुष्करादिभ्योदेशइतीनि: ।
अब्जिनीपति: । पुं । सूर्ये ।
अब्द: । पुं । संवत्सरे ॥ सचसावन:सौरश्चा
न्द्रोनाक्षत्रोवार्हस्पत्यश्चेतिपञ्चविध:
। वारिवाहे । मुस्तके ॥ शैलभेदे ।
आप्यते । आप्तृव्याप्तौ । अब्दादयश्चे
तिदन् ह्रस्वत्वञ्च । अपतिवा । अप०
। पूर्ववत्साधु: ॥ अपोददाति । उदा

न० । आपोऽनुपेतिकोवा ॥
अब्दपर्यय: । पुं । समासे वर्षे वितीय
वर्षस्यप्रवृत्तौ ॥
अब्दसार: । पुं । कर्पूरप्रभेदे ॥
अब्दुर्गम् । न । जलदुर्गे । अगाधोद
केनसर्वत: परिवृतेराजोवासपुरे ।
अब्धि: । पुं । समुद्रे । आपोधीयन्तेऽ
त्र । कर्मण्यधिकरणे चेति धाज:
कि: । चतुर्थाङ्के । सरसि ।
अब्धिकफ: । पुं । सिन्धुफेने । त्रिकाण्डशेषे
रे । इत्यमर: । अब्धे: कफइव ।
अब्धिज: । पुं । विधौ । अब्धेर्जात: । ज
नो० । ड: ।
अब्धिद्वीपा । स्त्री । पृथिव्याम् । इतित्रि
काण्डशेष: ।
अब्धिनगरी । स्त्री । कृष्णपुरि । द्वारा
वत्याम् । अब्धौ नगरी ।
अब्धिनवनीतम् । न । शशिनि । अब्धे
र्नवनीतमिव ।
अब्धिफेन: । पुं । समुद्रफेने ।
अब्धिमण्डूकी । स्त्री । शुक्तौ । मुक्ता
स्फोटे । सीपी इतिभाषा ॥ इतिहे
मचन्द्र: ।
अब्धिशयन: । पुं । नारायणे । अब्धि:
शयन मस्य ।
अब्ध्यग्नि: । पुं । वाडवानले । इतिहेम
चन्द्र: ।

अब्धुत्थम् । चि । समुद्रभवे ।

अब्भक्षः । पुं । सर्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । जलाहारिणि ।

अभ्रमातङ्गः । पुं । ऐरावते । अभ्रमातङ्गे ।

अभ्रिः । स्त्री । तीक्ष्णाग्रलोहदण्डे । अभ्रिं कार्ष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तम इतिमनुः । अभ्रति । अभ्रगत्याम् । इन् ।

अब्रह्मचर्य्यकम् । न । मैथुने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ।

अब्रह्मण्यम् । न । नाव्योक्त्या अवध्योक्तौ । वधं नार्हतीतिवचसि । ब्रह्मणिसाधुः । तत्रसाधुरितियत् । ततोनञ्समासः । ब्रह्मण्याभावे । चि । तद्वति ।

अब्राह्मणः । पुं । अब्राह्मणपदवाच्येषु षट्सु ॥ तेचोक्ताः शातातपेन यथा । अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ता ऋषिणातत्त्ववेदिना । आद्योराजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी । तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थोग्रामयाजकः । पञ्चमस्तु भृतस्तेषांग्रामस्यनगरस्यच । अनादृत्यांतुयः पूर्वां सादित्यांचैवपश्चिमाम् । नोपासीतद्विजःसंध्यांसषष्ठोऽब्राह्मणःस्मृतः इति ।

अभक्ष्यः । त्रि । भक्षणायोग्ये ग्राम्यकुक्कुटादौ । यथा । अभक्ष्योग्राम्यकुक्कुटः अभक्ष्योग्राम्य शूकरइतिभक्षाभाष्यम् । एवञ्चग्राम्यकुक्कुटादौ विशेषनिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतया आरण्यादिभक्षणे दोषाभावइति विवरणम् ।

अभद्रः । त्रि । दुःखरूपे ।

अभयम् । न । वीरणांघ्रौ । उशीरे ॥ गर्भवासादि दुःखाभावे । मोक्षे ॥ अशेषभयनिवृत्तिसाधने आत्मदर्शने । चि । भयशून्ये । सर्वपरिग्रहशून्ये एकाकिनि । शास्त्रोपदिष्टेऽर्थे सन्देहंविनाऽनुष्ठाननिष्ठे । पुं । याज्ञायोगान्तरे । यथा । उत्तमूलत्रिकोणेषु वर्त्तेतेगुरुभार्गवौ । अभयाभिधयोगोयंभयंकरविनाशनइति । अन्यच्च । यद्येकादशगश्चन्द्रो भानुर्वाप्रबलःशुभः । अभयोनामयोगोयमरिभूतविनाशकृदिति । नभयमस्मात् । आत्मनि ॥ आत्मातिरिक्तस्यकस्यचिदभावात् ।

अभयडिण्डिमः । पुं । युद्धवाद्यविशेषे । रणतूर्य्ये । सङ्ग्रामपटहे ।

अभया । स्त्री । हरीतक्याम् । पञ्चरेखाभयाप्रोक्तेतिलक्षणलक्षितायाम् ॥ नेत्ररोगेप्रशस्तेयम् । नभयमस्याः ॥

अभवः । पुं । मोक्षे ।

अभव्यः । त्रि । अविनीते । निर्भाग्ये ।

नञसः ।

अभावः । पुं । मरणे । असत्त्वे । द्रव्यादिषट्कभिन्ने । स चतुर्विधोयथा । प्रागभावः प्रध्वंसाभावः अत्यन्ताभावः अन्योन्याभावश्चेतितर्कसङ्ग्रहः । संसर्गाभावोऽन्योन्या भावश्चेतिद्विविधोऽभाव इतिभाषापरिच्छेदः ॥ नाशे । त्रि । प्रेमशून्ये । भ वहीने ॥ भावः स्थायिभावादिरित्यालङ्कारिकाः ।

अभावसम्पत्तिः । स्त्री । प्रातृषेययोर्मिथ्यात्ववुद्धौ ।

अभाषणम् । न । मौने ॥ नभाषणम् । भाषव्यक्तायांवाचि । भावेल्युट् ॥

अभि । । । इत्थंभूतकथने । आभिमुख्ये । अभिलाषे । वीप्सायाम् । लक्षणे ॥

अभिकः । त्रि । कामुके । अभिकामयते । अनुकाभिकेति साधुः ।

अभिक्रमः । पुं । अभीतयोधादे र्युद्धेशत्रुसम्मुखगमने । आरोहणे । इति हेमचन्द्रः । अभिक्रमणाम् । क्रम० । घञ् । नोदात्तेतिवृद्ध्यभावः । अभिक्रम्यतेकर्मणाप्रारभ्यतेइतिव्युत्पत्त्या कर्मारब्धफले । प्रारंभे ।

अभिक्लृप्तः । त्रि । अभिसमर्थिते । अभिप्रकाशिते ।

अभिख्या । स्त्री । अभिधाने । शोभायाम । यशसि । अभिख्यानम् । ख्याप्रकथने घञिकारेशोवा । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ।

अभिगतः । त्रि । सेविते ।

अभिगन्तव्यः । त्रि । अभितःसमासाद्ये । यथाहरामंप्रतिचसिद्धः । सन्तःसदाभिगन्तव्यायद्यप्युपदिशन्तिन । याहिस्वैरकथास्तेषाम् पदेशाभवन्तिताः इति ।

अभिगीतम् । न । शोभनगीते ।

अभिगृहीतपाणिः । त्रि । संयोजितहस्ते ।

अभिग्रहः । पुं । अभिग्रहणे । अभियोगे । आभिमुख्येनोद्यमे । गौरवे । अभिग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्धिरित्यप् ।

अभिग्रहणम् । न । चौर्ये । अभिहारे । आभिमुख्येनग्रहणे । अभिग्रहेर्ल्युट् ।

अभिघातः । पुं । प्रहारे । अभिहननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः । हो हन्तेरितिकुत्वम् । क्रियाविशिष्टद्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण संयोगविशेषो भिघातः । यथोद्यमितनिपतितमुसलस्योलूखलेन संयोग इतिव्याख्यातारः ॥ सम्बन्धे ।

अभिघातिः । पुं । शत्रौ । अभिघातेः क्तिच् वाहुलकात्क्तिर्वा ।

अभिघाती । पुं । रिपौ ॥ अभिहन्तुंशी

ज्ञः । सुपीतिश्चिनिः ॥

अभिघारः । पुं । अभितः सेचने ॥ घृते ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

अभिचरः । पुं । दासे ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

अभिचारः । पुं । हिंसाकर्मणि ॥ अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितेमारणोच्चाटनादिहिंसात्मकेकर्मणि इतिभरतः ॥ मारणादिफलकेतान्त्रिककर्मयोगविशेषे॥ सचषड्विधः । मारणमोहनस्तंभनविद्वेषणोच्चाटनवशीकरणभेदादितितन्त्रशास्त्रम् ॥ उपपातकविशेषोयम् ॥ नाशोऽभिचारतोनास्ति धर्म्मिष्ठानां नसंशयः । अतश्च । ब्राह्मणंधार्मिकंभूपंवनितामास्तिकंनरम् । वदान्यंसदयंनित्यमभिचारे न योजयेत् । अभिचरणम् । चरेर्घञ् ।

अभिजनः । पुं । कुले ॥ ख्यातौ ॥ जन्मभूम्याम् ॥ कुलध्वजे ॥ अभिजायतेऽस्मिन् । जनीप्रादुर्भावे । हलश्चेति घञ् । जनिवध्योश्चेति वृद्धिर्न । शिलोपस्वस्थानिवत्त्वाद्वा ॥ अभिजन्यते । कर्मणिघञ् वा ॥ अभितोऽभिमुखोवाजनोजन्माच ॥ अभिजनोमाम यत्र पूर्वैरुषितमिति भाष्यम् ॥

अभिजनवान् । त्रि । कुलीने ॥ अभिजनोऽस्यास्ति । मतुप् । वत्वम् ॥

अभिजातः । त्रि । कुलीने ॥ न्याय्ये ॥ पण्डिते ॥ यथा । नम्ले च्छितव्यंयज्ञादौ स्त्रीषुनाप्रकृतंवदेत् । सङ्कीर्णनाभिजातेषुनाप्रबुद्धेषुसंस्कृत मिति ॥ अभिजायतेस्म । जनीप्रादुर्भावे । गत्यर्थेतिक्तः ॥

अभिजातकोविदः । पुं । जातककर्मकोविदे । जातकज्ञे ॥

अभिजित् । न । नक्षत्रविशेषे ॥ उत्तराषाढायाश्चतुर्थांशस्य श्रवणादिचतुर्दण्डस्यचसंज्ञा ऽभिजिदिति ॥ अत्र जातस्यफलं यथा । अतिसुललितकान्तिः सम्मतःसज्जनानामतु भवतिच विनीतश्चारुकीर्त्तिःसुवेशः । द्विजवरसुरभक्तो व्यक्तवाङ्मानवःस्यादभिजितियदिसूतिर्भूपतिः स्वस्ववंशे ॥ इतिकोष्ठीप्रदीपः । यात्रामुहूर्त्तान्तरे । यथा । मध्यंव्योमप्रयातेस्फुरदमलनिभेकेशरे चार्कबिम्बे छायासाक्षीचकान्ता प्रचलतिपुरुषे यत्नत्यादलग्ना । तावत्तौरेमदृष्टिः कुजकृतमशुभं नैवऋक्षंनयोगः सम्मानारोग्यसम्पत् क्षितिमययुवतींतज्जगन्नालभेत ॥ अभिमुखीभूयजयतिप्रतिपक्षाननेन । जि० । क्विप् ॥ कुतपकालइतिमसिद्धेदिवसस्याष्टमेमुहूर्त्ते ॥ यथा । अपराह्णेतु सम्प्राप्तेअभिजिद्रौहिणोदये । यद्यद्दीयतेजन्तो

स्तद्द्वयमुदाहृतमितिमत्स्यपुराणम्॥

अभिज्ञः। त्रि। निपुणे। अभिजानाति। ज्ञा०। आतश्चोपसर्गे इतिकः॥

अभिज्ञा। स्त्री। आद्यज्ञाने। स्मृतौ॥ अभिज्ञायते। ज्ञा०। आतश्चोपसर्ग इत्यङ्॥ टाप्॥

अभिज्ञानम्। न। चिह्ने। ज्ञानभेदे॥ अभिज्ञायतेऽनेनेतितत्। ज्ञा०। ल्युट्॥

अभिज्ञापकः। त्रि। बोधके॥

अभिडीनम्। न। पक्षिणआभिमुख्येनपुनःपुनःपतने॥

अभितप्तः। त्रि। पीडिते॥ अभितस्तप्तः॥

अभितः। अ। शीघ्रे। साकल्ये। सम्मुखे। उभयतः। अन्तिके। सर्वतः॥ पर्यऽभिभ्यां चेत्यभिशब्दात्तसिल्॥

अभिद्रवणम्। न। वेगेनगमने॥

अभिद्रोहः। पुं। आक्रोशे॥

अभिधर्षणम्। न। रक्षःपिशाचभूतादेरभिसङ्गे। सर्वतोभावेनधर्षणे॥

अभिधा। स्त्री। शक्तमतभावनायाम्॥ आह्वये। वाचके। न्यायमतेनशब्दशक्तौ। मीमांसकमतेन विधिसमवेतविधिव्यापारीभूतपदार्थे। अभिधानम्। डुधाञ्०। आतश्चेत्यङ्॥

अभिधानम्। न। संज्ञायाम्। कथने॥ अभिधीयते अनेनवा। डुधाञ् धारणपोषणयोः। कर्मणि करणे वा ल्युट्। शब्दकोषे॥ यथा। कृततद्धितसमासाना मभिधाननियामकम्॥ इति वोपदेवः॥

अभिधायकः। त्रि। वाचके॥

अभिधेयम्। न। संज्ञायाम्। त्रि। वाच्ये। शब्दप्रतिपाद्ये। अभिधातुंशक्यम्। डुधाञ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुणः॥

अभिध्या। स्त्री। अशुणेच्छायाम्। परस्वविषये स्पृहायाम्॥ परस्वेविषये चौर्यादिनाभिलाषायामितिमुकुटः॥ परस्वविषयविषयिण्यामिच्छायामितिरामाश्रमः। विषयप्रार्थनाऽभिध्येतिस्वामी॥ जिघृक्षामात्रमभिध्येतिकश्चित्॥ स्वस्यवस्तुन्यसंकल्पे। अभि-ध्यानम्। ध्यै चिन्तायाम्। ध्याने। आतश्चोपसर्गइत्यङ्। टाप्॥

अभिनद्धः। त्रि। बद्धे। बंधा इति भाषा॥ अभितोनद्धः॥

अभिनन्दः। पुं। सुखलवे। अपत्यादिसुखहेतुर्यः स्वक्लत्रादिः सम्भोगविषयः तद्गुणकथनादिप्रवर्त्तिकाधीवृत्तिर्भाक्तिरूपा अभिनंदःसंपत्तामसः॥ अभितोनन्दः आनंदः॥

अभिनन्दनः । पुं । बुद्धभेदे । चतुर्थस्तीर्थकरजिनोऽयम् ॥ न । स्तवने ॥ त्रि । सर्वतो भावेनानन्दजनके । अभितो नन्दनः ॥

अभिनयः । पुं । विशेषितार्थप्रतिपत्त्यर्थं मसाधारणशारीरव्यापारे । व्यञ्जके । अन्तर्गतभावस्यव्यञ्जके ऽङ्गचेष्टाविशेषे ॥ अभिनयश्चतुर्धा । वाचिकाङ्गिकाऽऽहार्यसात्त्विकभेदात् । विशेषो दृश्यरूपकादिष्वनुसंधेयः । अभिनयत्यर्थम् । पचाद्यच् ॥

अभिनवः । पुं । स्तोषे । त्रि । नूतने ॥ अभिनूयते । णु स्तुतौ । ऋदोरप् ॥

अभिनवतामरसम् । न । तामरसाख्ये जगतीछन्दोभेदे । अभिनवतामरसं नजजाय इति लक्षणलक्षिते ॥

अभिनवोद्भिद् । पुं । अङ्कुरे ॥ उद्भिनत्तिभुवम् । भिदिर् विदारणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् । अभिनवश्चासावुद्भिच्च ॥

अभिनहनम् । न । बन्धने । मुसक इति भाषा ॥

अभिनिर्मुक्तः । पुं । सूर्यास्तकाले निद्राणे ब्राह्मणादौ ॥ अभिसर्वतःसायंतनेनकर्मणा निश्चयेनमुक्तः ॥ अभिसर्वं सायन्तनं कर्म निश्चयेन मुक्तं येनवा ॥

अभिनिर्याणम् । न । विजिगीषोः प्रस्थितौ । गमने ॥ अभिनिर्पूर्वात् यातेर्ल्युट् ॥

अभिनिविष्टः । त्रि । अभिनिवेशविशिष्टे । दुराग्रहग्रस्ते ॥

अभिनिवेशः । पुं । अन्धतामिस्रे । पञ्चमक्लेशे ॥ सत्यमायुरभावेष्यैतैः शरीरेन्द्रियादिभि रनित्यै रपिवियोगोमाभूदित्याविद्वदज्ञानाधारणस्वाभाविकः सर्वप्राणिसाधारणोमरणत्रासरूपोविपर्ययविशेषः । मनोयोगे । आग्रहे । अभितोनिवेशः ।

अभिनिष्टानः । पुं । अक्षरमात्रे । विसर्जनीये । विसर्गे ॥ अभिनिस्तननम् । स्तन° । भावे घञ् । अभिनिसःस्तनःशब्दसंज्ञायामितिमूर्द्धन्यः ॥

अभिनिष्पत्तिः । स्त्री । सिद्धौ । उत्पत्तौ ॥

अभिनिस्तानः । पुं । अभिनिष्टाने ॥ पक्षेमूर्द्धन्याभावः ॥

अभिनीतः । त्रि । न्याय्ये ॥ क्रोधने । अमर्षिणि ॥ संस्कृते ॥ अभिनीयतेस्म । णीञ् प्रापणे । क्तः ॥

अभिनीतिः । स्त्री । अभिनये ।

अभिनेता । त्रि । नाटकप्रसिद्धे अभिनयकर्त्तरि । स्वांगी स्वांगवाला इति भाषा प्रसिद्ध ॥

अभिपन्नः । त्रि । अपराद्धे । अभिग्रस्ते ॥ आपन्नते ॥ स्वीकृते । आभिमुख्येन प्राप्ते ॥ अभिद्रुते ॥ अभिपद्यतेस्म

पद्गतौ । गत्यर्थेतिक्तः । कर्मणि वा ॥

अभिमतारी । पुं । वेदप्रसिद्धे ऋषिविशेषे । काक्षसेनौ ।

अभिमायः । पुं । आशये । मानससम्मतौ । अभिप्रयाणम् । प्रीञ्तर्पणे । घञ् ॥

अभिप्रेतः । त्रि । सम्मते । अभिप्रायविषयीभूते । अभीष्टे । अभितः प्रेति सम्यतिम् । इण्० । क्तः ॥

अभिभवः । पुं । अनादरे । जये । गर्वनाशे । भावे इञ् ।

अभिभूतः । त्रि । गर्वासे । पराभूते । आत्तगर्वे । इतिकर्त्तव्यतामूढे । धामरहिते । व्याकुले ॥ अभिभूयतेस्म । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ।

अभिभूतिः । स्त्री । निकारे । अवज्ञायाम् ॥

अभिमतः । त्रि । सम्मते । आदृते । अभीष्टे ।

अभिमन्त्रणम् । न । निमन्त्रणे । आह्वाने । आकारणे । आङ् मन्त्रि० ल्युट् ॥

अभिमन्थः । पुं । अक्षिरोगे । अधिमन्थे । सचतुर्विधः । यथा । हन्याद्दृष्टिंश्लैष्मिकः सप्तरात्रादधिमन्थोरक्तजः पञ्चरात्रात् । षड्रात्राद्वैवातिकः संनिहन्यान्मिथ्याचारात् पैत्तिकः सद्य एवेतिमाधवः ॥

अभिमन्युः । पुं । अर्जुनात्सुभद्रायामुत्पन्ने ।

अभिमन्युसुतः । पुं । परीक्षिते । कौरव्ये ॥

अभिमरः । पुं । युद्धे । बधे । स्वबलसाधने । इतिमेदिनीकारः । संकेतस्थलनिर्गमे । स्वबलसाध्वसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ प्राणनिरपेक्षोयोद्ध्रुव्हेतोर्ध्वंडंसतिनंवा योधयति सोऽभिमरइत्येके ॥

अभिमर्द्दः । पुं । मद्ये । युद्धे । मद्ययुद्धयोरिति हेमचन्द्रः । पीडने । अभिमर्द्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ।

अभिमर्शः । पुं । घाते ।

अभिमर्शितः । त्रि । स्पृष्टे ।

अभिमानः । पुं । अहङ्कारवृत्तौ । धनस्वजनादिनिमित्ते महत्त्वधारणहेतौ गर्वविशेषे । आत्मन्यसत्त्वपूज्यत्वातिशयाध्यारोपे । अर्थादिदर्पे । आदिना कुलपरगुणादिग्रहः । ज्ञाने । प्रणये ॥ हिंसायाम् ॥ अभिमन्यते मानः ॥ अभिमननम् । मनज्ञाने । घञ् । मीञ्हिंसायांवा । मीनातेस्याल्वम् ।

अभिमानितम् । न । सुरते । त्रि । अभि

मानयुक्ते । अभिमानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

अभिमानी । त्रि । मानिनि । सर्वतो मानास्पदे । अभिमानोऽस्यास्ति । इनिः । अभितोमानीवा ।

अभिमुखः । त्रि । सम्मुखे । अभिमतो मुखम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वितीयये ति समासः ।

अभिमृष्टः । त्रि । संमृष्टे ॥

अभियातः । त्रि । स्वयंप्राप्ते ।

अभियुक्तः । त्रि । परैरुद्धे । तत्परे । प्रार्थिनि । अभियोगविषयीभूते । आसामोतिख्याते । प्रतिवादिनि । यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्या दपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीया दुत्तरंव्यवहारत इतिनारदः । अभितोयुक्तः ॥

अभियोक्ता । पुं । अर्थिनि । विवादस्य कर्त्तरि । फरियादीति इतरजनेषु ख्याते । यथा । अभियोक्ताऽप्रगल्भ त्वात वक्तुंनोत्सहतेयदि । तदाकालः प्रदातव्यः कार्यशक्त्यनु रूपतः । इति नारदः ॥

अभियोगः । पुं । अन्यकृतस्यस्वधर्षणस्य राज्ञेवेदने । अन्येनविरोधे स्वार्थ सम्बन्धितयाराजसमीपे कथने । नालिश इतिइतरजनेषुख्याते । सचद्वि

विधः । यथाहनारदः । द्व्यभियोगस्तुविज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः । शङ्काऽसतांतु संसर्गात् तत्त्वंह्रोढाभिदर्शनादिति । अभिग्रहे । आग्रहे । अभिगम्याक्रमणे । शपथे । आह्वे । अभियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् । उद्योगे ॥

अभिरक्षा । स्त्री । सर्वतस्त्राणे ।

अभिरतः । त्रि । रते ।

अभिराद्धः । त्रि । आराधिते ।

अभिरामः । त्रि । सुन्दरे । मनोज्ञे । प्रिये । अभिरमन्तेऽस्मिन् । रम० । अधिकरणे घञ् ॥

अभिरामकथा । स्त्री । आख्यायिके ।

अभिरूपः । पुं । हरे । विष्णौ । इन्दौ । कामे ॥ त्रि । बुधे । पण्डिते ॥ मञ्जुले । सुन्दरे । मनोहरे ॥ अभिलक्ष्यं रूपमस्य ॥ सदृशे ॥ ममाहमेवाभिरूप इतिलक्ष्यम् ॥

अभिलषितः । त्रि । अभीप्सिते ।

अभिलापः । पुं । सङ्कल्पाङ्गवाक्ये ॥ यथा । काम्याभिलापसहितः कुशतिलजलत्यागरूपः सङ्कल्पःशास्त्रार्थइतिप्रक्रमाधिकरणम् । अभिलप्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यावाककरणेअभिपूर्वाल्लपेघञ् ॥ शब्दे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अभिलावः । पुं । छेदने । लवने ॥ अभिलवनम् । लूञ् छेदने । निरभ्योः पूल्वोरिति घञ् ।

अभिलाषः । पुं । लोभे । मनोरथे ॥ अभिलषणम् । लषकान्तौ । घञ् । भोग्यवस्तूनि ॥ अभिलष्यते । कर्मणि घञ् ॥ सङ्गमेच्छायाम् ।

अभिलाषी । त्रि । इच्छावति । अभिलाषयुक्ते ।

अभिलाषुकः । त्रि । लुब्धे । अभिलष्यति । लषकान्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ।

अभिलासः । पुं । अभिलाषार्थे । अभिलसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

अभिवादः । पुं । प्रणामे ॥ अभिवदनम् । वदेर्घञ् ।

अभिवादकः । त्रि । प्रणामयुते । वन्दारौ । वन्दनशीले । अभिवादयति । वदिअभिवादनस्तुत्योः । ण्वुल् ।

अभिवादनम् । न । पादग्रहणे । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेण नमस्कृतौ । वाचानतौ ॥ अभिमुखीकरणार्थं वादनं वदनम् । वद्वाक्संदेशयोः चुरादिः । ल्युट् । अभिमुखेनवाद्यते आशीः कार्यतेऽनेनवा । णयन्तादेः करणे ल्युट् । अभिवादनविधिमाहमनुः । अभिवादात् परं वि

प्रोच्चार्यासमभिवादयन् । असौनाममाहमस्मीतिस्वंनामपरिकीर्त्तयेत् । नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजाननते । तान् प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच । भोःशब्दंकीर्त्तयेदन्ते स्वस्यनाम्नोऽभिवादने । नाम्नां स्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिः स्मृतःइति । तथाच अभिवादये शुभशर्माहमस्मिभोः इत्यभिवादनवाक्यम् । तन्निषेधोयथा । समित्पाम्बुधरकुशपुष्पान्नहस्तोनाभिवादयेत्कार्ष्यसंयुतमितिबौधायनः ॥ जपयज्ञजलस्थञ्चसमित्पुष्पकुशानलान् । दन्तकाष्ठञ्चभक्ष्यञ्चवहन्तंनाभिवादयेदिति लघुहारीतः ।अन्यत्रापि।समित्पुष्पकुशाग्न्यम्बुमृदन्नाक्षतपाणिकः । जपंहोमञ्चकुर्वाणोनाभिवाद्योद्विजोभवेदिति ।

अभिवाद्यः । त्रि । अभिवादनार्हे ।

अभिविधिः । पुं । तेनसहेत्यर्थे । व्याप्तौ ।

अभिविनीतः । त्रि । सर्वतःशिक्षिते ।

अभिविमानम् । न । आभिमुख्येनविश्वं मिमीते जानातीतियोगादेहस्थानरात्मनि ।

अभिव्यक्तः । त्रि । सर्वतःप्रव्यक्ते ।

अभिव्यक्तिः । स्त्री । प्रव्यक्तौ । उद्भूते । अभितोव्यक्तिः ।

अभिव्याप्तिः । स्त्री । साकल्येन योगे । सम्मूर्छने । सर्वतोव्याप्तौ ॥ अभिव्यापम् । आमूव्याप्तौ । क्तिन्नावादिभ्य इति क्तिन् ॥

अभिशंसनम् । न । अभिकथने ॥

अभिशपनम् । न । अभिशापे ॥

अभिशप्तः । त्रि । शापग्रस्ते । मासाभिशापे ॥

अभिशस्तः । पुं । स्वपे । अभितःशस्तः प्रशस्तः ॥ त्रि । मृषापवादग्रस्ते । परस्त्रियां परपुरुषेवा मैथुनं प्रतिमिथ्या दूषिते । शापग्रस्ते । आचारिते । अनिर्णीतेपितस्मिन्महापातकादौ जाताभिशापे ॥ अभिशस्यतेस्म । शसुहिंसायाम् । क्तः । यस्यविभाषेति नेट् । धृषिशसीइतिवा ॥

अभिशस्तिः । स्त्री । लोकापवादे । प्रार्थनायाम् । याच्ञायाम् ॥ अभिशंसनम् । शंसुस्तुतौ याचनेच । स्त्रियां क्तिन् ॥

अभिशापः । पुं । मिथ्याभिशंसने । स्वर्णस्तेयंत्वया कृतमित्यादिमिथ्यादूषणाभिधायकेवाक्ये । ब्राह्मणगुरुहत्यादिहुसिद्धानामनिष्टाभिशंसने ॥ अभिशपनम । शपआक्रोशे । घञ् ।

अभिषङ्गः । पुं । पराभवे । आक्रोशे । शपथे । सर्वतोभावेनसङ्गे । भूताद्यावेशे । अभिषञ्जनम् । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गादितिषः ॥

अभिषवः । पुं । अवभृथस्नाने ॥ यज्ञे । स्नपने । पीडने । मद्यसन्धाने । सुराकरणे । सुरोत्पादनप्रकारे ॥ सवने । सुत्यायाम् । अभिषूयते अभिषवणंवा । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् । उपसर्गादितिषः । न । काञ्जिके ॥ इतिहलायुधः ॥

अभिषवणम् । न । स्नाने । षुञ्० । ल्युट् ।

अभिषह्य । । । प्रसह्यार्थे । अभिषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा । ल्यप् ॥

अभिषिक्तः । त्रि । अभिषेचिते ॥

अभिषिषेणयिषुः । त्रि । सेनयाऽभियातुमिच्छति ॥ सत्यापपाशेत्यादिना सेनाशब्दाण्णिचि सनि सनाशंसेच्छुः । स्थादिष्वितिधात्वभ्यासकारयोः षत्वम् ।

अभिषुतम् । न । काञ्जिके । अभिषूयते स्म । षुञ् अभिषवे । क्तः । उपसर्गादितिषत्वम् ।

अभिषेकः । पुं । शान्तिस्नाने । स्नाने । रुद्राभिषेकादौ । पूर्णाभिषेकशाक्ताभिषेकराजाभिषेकादिपदवाच्ये अधिकारप्राप्त्यर्थंस्नाने ॥ मार्जने । अभिषेचनम् । षिच० । घञ् । जले । अभिषिच्यतेऽनेन घञ् ।

अभिषेचनम् । न । अभिषेके । षिच० । ल्युट् ।

अभिषेणनम् । न । शत्रोःऽरिसम्मुखगतौ । सुदूधायाम् । यत्सेनयाभिगमनमरौ तदभिषेणनम् । सेनया अभियानम् । सत्यापेतिसेनायव्दाशिच् । ल्युट् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ।

अभिष्टुतम् । त्रि । स्तुते । वर्णिते । ईडिते । अभिष्टूयतेस्म । ष्टुञ् स्तुतौ । क्तः ।

अभिष्यन्दः । पुं । अतिवृद्धौ । आस्रावे । अक्षिगदविशेषे । अभिष्यंदनम् । स्यंदू० घञ् ।

अभिष्यन्दिरमणम् । न । शाखानगरे । प्रधाननगरसन्निहितनगरे । इतिजटाधरः ।

अभिष्वङ्गः । पुं । उत्कटरागे । अन्यस्मिन्नहंबुद्धौ । अभिष्वञ्जनम् । ष्वञ्ज० । घञ् ।

अभिसंरब्धः । त्रि । कुपिते ।

अभिसंवृत्तिः । स्त्री । व्यवहारे ।

अभिसन्तापः । पुं । युद्धे । अभिग्रामे । अभितः सन्तापोऽत्र ।

अभिसन्धः । पुं । सत्यत्वाभिमाने ।

अभिसन्धानम् । न । वञ्चने । प्रतारणे ।

अभिसन्धिः । पुं । अभिसन्धाने । उद्देशे ।

अभिसम्पातः । पुं । युद्धे । अभिसम्पतनम् । पतॢ गतौ । घञ् ॥

अभिसरः । त्रि । अनुचरे । सहाये । अभितः । सरति । सृ गतौ । पचाद्यच् ।

अभिसर्जनम् । न । दाने । वधे ॥ अभिपूर्वात् सृजेर्भावे ल्युट् ॥

अभिसारः । पुं । बले । युद्धे । सहाये । साधने । स्त्रीपुंसयोरन्यतरस्याऽन्यतरार्थं सङ्केतस्थानगमने ॥ अभिसरणम् । सृ० । घञ् ।

अभिसारिका । स्त्री । नायिकाविशेषे । सङ्केतस्थलेस्वयङ्गमनकर्त्र्याम् । एवं प्रियगमनकारयित्र्याम् । कान्तार्थिनीतुयायातिसङ्केतंसाभिसारिके त्यमरः । भरतस्तु । हित्वालज्जाभये श्लिष्टामदनेमदनेनच । अभिसारयतेकान्तंसाभवेदभिसारिकेति॥ अभिसरति । सृ गतौ । ण्वुल् ।

अभिसारिणी । स्त्री । अभिसारिकायाम् ।

अभिसृष्टः । त्रि । दत्ते ॥

अभिहतः । त्रि । विद्धे । ताडिते ।

अभिहारः । पुं । अभियोगे । अभिगम्याक्रमणे । अभिग्रहणे । आभिमुख्येन ग्रहणे । चौर्ये । कवचधारणे । सन्नहने ॥ मद्यपे । अभिहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ।

अभिहितम् । त्रि । कथिते । प्रोक्ते । अ

भिधीयतेस्म। डुधाञ् धारणपोषण योः। क्तः। दधातेर्हिः॥

अभीकः। त्रि। कामुके। क्रूरे। निर्भये। पुं। कवौ। अभिकामयते। अनुकाभिके तिसाधुः। स्वामिनि।

अभीक्ष्णम्। ।। नित्ये। अत्यर्थे। भृशे। पौनःपुन्ये। अभिक्ष्णौति। क्ष्णु तेजने। बाहुलकादमुः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ यद्वा। अभिक्ष्णवनम्। क्ष्णु तेजने। डम्। पृषोदरादित्वाद भेर्दीर्घः॥ शीघ्रे। प्रकर्षे।

अभीच्णम्। न। भृशे। पौनः पुन्ये। नित्ये। सर्वदार्थे। त्रि। भृशयुक्तक्रियायाम्। नित्ययुक्तक्रियायाम्॥

अभीतः। त्रि। अभिव्याप्ते अभि पूर्वात् इणः क्तः। अभितइतोवा॥ निर्भये। नभीतः॥

अभीप्सितम्। त्रि। वाञ्छिते। अभीष्टे॥ अभ्याप्तुमिष्यतेस्म। आप्लृ व्याप्तौ सनन्तः। आपज्ञप्यृधामीत्। क्तः।

अभीरः। पुं। आभीरे। गोपे। अभिईरयति। ईरगतौकम्पनेच। पचाद्यच्॥

अभीरुः। त्रि। निर्भये। स्त्री। शतमूल्याम्। नभीरुः। स्थिरपत्रत्वात्।

अभीरुपत्री। स्त्री। शतमूल्याम्। अभीरूणि पत्राण्यस्याः। पाककर्णेति

ङीष्॥

अभीशुः। पुं। प्रग्रहे। किरणे। रश्मौ।

अभीषङ्गः। पुं। आक्रोशने। शापे। पराजसङ्गे। घञ्। उपसर्गस्यघञीति दीर्घः॥

अभीषुः। पुं। किरणे। अश्वास्यरज्जौ। प्रग्रहे। कामे। अनुरागे। त्रि। इच्छति। ईषतेहिनस्ति ईष्यतेवा। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेः किच्च उः। आदेरिकारादेशश्च। अभिगतईषुः। प्रादयोगतेति समासः॥

अभीष्टः। त्रि। ईप्सिते। प्रिये। अभितइष्यतेस्म। इषुइच्छायाम्। क्तः॥

अभीष्टा। स्त्री। रेणुकाभिधगन्धवस्तुनि।

अभुक्तः। त्रि। उपवासिनि। यथा अभुक्तस्यदिवानिद्रापाषाणमपिजीर्यतीति। अकृतभोजनेवस्तुनि।

अभुक्तमूलः। पुं। न। ज्येष्ठान्त्यघटीचतुष्टयसहितमूलाद्यघटीचतुष्टये॥ ज्येष्ठान्त्यैकघटीसहित मूलाद्यघटिकाद्वये॥ ज्येष्ठान्त्यघटिकार्द्धसहित मूलादिघटिकार्द्धे॥ ज्येष्ठान्त्यपञ्चघटिकासहितमूलाद्यष्टनाडिकासु॥

अभूतः। त्रि। अविद्यमाने॥

अभूताभिनिवेशः। पुं। असतिअस्तित्वनिश्चये॥

अभेद: । पुं । ऐक्ये । अविशेषे । नभेदः । यथा । रलयोर्डलयोस्तद्वज्जययोर्बवयोरपि । शसयोर्मनयोश्चान्ते सविसर्गाविसर्गयोः । सबिन्दुकाबिन्दुकयोःस्यादभेदेन कल्पनमिति । यथा वा । गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोश्चाभेदः ।

अभेद्यम् । न । हीरके । त्रि । अभेदनीये ।

अभोग: । त्रि । भोगशून्ये । भोगानर्हे ॥ नास्तिभोगोयस्य ॥

अभोजनम् । न । भोजनाभावे । उपवासे । यथा । अजीर्णे भोजनंयेषां जीर्णेयेषामभोजनम् । राजाभभोजनंयेषांतेषांनश्यन्तिधातवः इतिवैद्यकम् । अपिच । वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे । स्नातकव्रतलोपेच प्रायश्चित्तं अभोजनमितिमनुवाक्यतत्त्वम् ।

अभ्यक्त: । त्रि । कृततैलाभ्यंगे । अभितोऽक्तः ।

अभ्यग्रम् । त्रि । आसन्ने । समीपे । अभिमुखमग्रमस्य ।

अभ्यङ्ग: । पुं । तैलमर्दने । स्नेहने । यथा । तैलमभ्यंगदद्भ्युन मस्तादचतर्पणम् । सामाष्टिः पृथगभ्यंगोमस्तकादौ प्रकीर्त्तितः । अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं सजराश्रमवातहा । शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेदित्यायुर्वेदः । मातृगते वेश्मिरे यस्य चि सम्बद्धस्तः अतश्चतुर्हितार्थिना-पादाभ्यङ्गः करणीयः । कफग्रस्तकृतभेदवमनाजीर्णिभिर्नाभ्यङ्गःकरणीयः । अपिच । मूर्द्ध्निदत्तं यदातैलं भवेत्सर्वाङ्गसङ्गतम् । स्रोतोभिस्तर्पयेद्धातून् अभ्यङ्गस्तत्रचेरित इति । तैलादिना शिरस्सहितदेहमर्द्दने ।

अभ्यञ्जनम् । न । तैले । अभ्यङ्गे । मक्षणपदस्थाने । अभितःअञ्जनम् ।

अभ्यधिक: । त्रि । सर्वोत्कृष्टे ।

अभ्यनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ । अभितःअनुज्ञा ।

अभ्यनुज्ञात: । त्रि । आभिमुख्येनज्ञाते ।

अभ्यन्तम् । त्रि । प्रकाशिते ।

अभ्यन्तरम् । न । अन्तराले । मध्यमात्रे । अभिगतमन्तरम् ।

अभ्यमित: । त्रि । रोगिणि । अभ्यम्यतेस्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनां णिचोवैकल्पिकत्वात् णिअभावे इट् । अभ्यमतिस्मवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेतिक्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् ।

अभ्यमित्रीण: । त्रि । अभ्यमित्र्यं । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्र्येच्छेतिखः ।

अभ्यमित्रीयः । त्रि । अभ्यमित्र्ये । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्राच्छ्चेतिछः । अमित्राभिमुखंसुष्ठुगच्छतीत्यर्थः ॥

अभ्यमित्र्यः । त्रि । स्वशक्तितःशत्रोरभिमुखंगच्छतीरे । अभ्यमित्रीये । अमित्रस्याभिमुखम् । लक्षणेनाभिप्रती इत्यव्ययीभावः । अभ्यमित्रमलं गामी । अभ्यमित्राच्छ्चेतियत् ॥

अभ्यर्णम् । त्रि । समीपे ॥ अभ्यर्द्यतेस्म अभ्यर्दतिस्मेतिवा । अर्दगतौ । कर्मणिकर्त्तरिवाक्तः । अभेश्चाविदूर्यइतीडभावः । रदाभ्यामितिनस्तस्यचणत्वम् ॥

अभ्यर्दितः । त्रि । पीडिते । अभिपूर्वादर्देः क्तः । इट् ॥

अभ्यर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ।

अभ्यर्हितः । त्रि । उचिते ॥ श्रेष्ठे ।

अभ्यवकर्षणम् । न । शल्यादेः समुत्पाटने । निर्हारे । शल्यादेर्युक्त्याभिःसारणे । अभ्यवकृषेर्ल्युट् ॥

अभ्यवस्कन्दः । पुं । रिपोराक्रमणे । निःशक्तीकरणाय शत्रुभिर्दीयमानेप्रहारे । अभ्यासादने । प्रपाते ॥

अभ्यवस्कन्दनम् । न । रिपोराक्रमणे । अभ्यासादने । प्रहारादिना शत्रोर्निःशक्तीकरणे । बलादाक्रमणे इतिस्वामी । शत्रोः सम्मुखगमने । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । ल्युट् ।

अभ्यवहारः । पुं । भक्षणे । सचभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेन पञ्चविधः ।

अभ्यवहृतम् । त्रि । भुक्ते ॥ अभ्यवह्रियतेस्म । क्तः ।

अभ्यसनम् । न । अभ्यासे । पौनःपुन्येनचिन्तने करणेच ॥

अभ्यसूयकः । त्रि । गुर्वादीनां वैदिकमार्गस्थानां कारुण्यादिगुणेषु प्रतारणादिदोषारोपके । अभितोऽसूयकः ।

अभ्यसूया । स्त्री । गुणेषुदोषारोपे ॥ अभ्यसूयनम् । असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादित्वाद्यकिअप्रत्ययादित्यः ।

अभ्याकाङ्क्षितम् । न । अलीकाभियोगे । मिथ्यादावा इतिख्याते । अभ्याख्याने । त्रि । ईप्सिते । अभितः आकाङ्क्षितम् ।

अभ्याख्यानम् । न । मिथ्याभियोगे । शतंमे धारयसीत्यादिमिथ्योद्भावने । मिथ्यावादे । अभ्याङ्पूर्वाच्चक्षिङोभावेल्युट् ।

अभ्यागतः । पुं । अतिथौ । दृष्टपूर्वेगृहागते । त्रि । सम्मुखागते ॥ अभितआगतः । आभिमुख्येन आगतोवा ॥

अभ्यागमः । पुं । विरोधे । समरे । अन्तिके । अभिघाते । अभ्युद्गमने । भोगे । स्वीकारे । फलसम्बन्धे । अभ्यागमनम् । गम्लृ गतौ । ऋवृद्धिश्चप् ॥

अभ्यागारिकः । त्रि । कुटुम्बव्यापृते । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे । अभ्यागारेनियुक्तः । अगारान्ताट्ठन् । अभिअधिकआगारिकोवा ।

अभ्याघातः । पुं । चौर्याद्यनर्थोपदेशे ।

अभ्यात्तः । त्रि । अभिव्याप्ते । व्याप्त्यर्थस्याततेः कर्त्तरि कर्मणिवा निष्ठा ।

अभ्यादानम् । न । आरम्भे । आभिमुख्येनादानम् ।

अभ्यान्तः । त्रि । रोगिणि । अभ्यम्यतेस्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनांणिचोवैकल्पिकत्वात् णिजभावपक्षे ॥ अमतिस्सवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेतिक्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् । इडभावे अनुनासिकस्येतिदीर्घः ।

अभ्यामर्दः । पुं । रणे । समरे । अभ्यामर्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ।

अभ्याशः । पुं । अवश्यमेव । अन्तिके । अभ्यश्यते । अशूव्याप्तौ । घञ् ।

अभ्यासः । पुं । अभ्यसने । आवृत्तौ । आकर्णनं विचारोजपः शिष्येभ्योदानमावृत्तिश्चेति पञ्चविधोऽभ्यासोभवति ॥ खुरल्याम् । शराभ्यासे । पुनःप्रयोगे । संस्कारवाहुल्ये । दृढतरसंस्कारे । षड्विधलिङ्गेषु द्वितीये लिङ्गे । यथाहुः । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तन्मध्ये पौनःपुन्येनप्रतिपादनमभ्यासः । यथाछान्दोग्येषष्ठप्रपाठके अद्वितीयस्यवस्तुनोमध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनमिति । विजातीयप्रत्ययानन्तरिते सजातीयप्रत्ययवाहे । अतिपरिचये । त्रि । अन्तिके । अभ्यासीदति । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्यासयोगः । पुं । एकस्मिन् प्रतिमाद्यालम्बने सर्वतः समाहृत्य चेतसः पुनःपुनः स्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकेसमाधौ ।

अभ्यासादनम् । न । रिपोरस्त्राद्यैर्निःशक्तीकरणे । अभ्यवस्कन्दने । शत्रोःसम्मुखगमने । षद्लृ विशरणादौ । चुरादिः । ल्युट् ॥

अभ्याहारः । पुं । अभिग्रहणे । चौर्ये ॥ आभिमुख्येनाहरणम् । हृञ्हरणे । घञ् ।

अभ्याहितः । त्रि । उपचिते । इन्धनैरुपचितेग्नौ पुं ।

अभ्युक्तः । त्रि । प्रकाशिते

अभ्युत्थानम् । न । गौरवोत्थमण्युद्गमने । गौरवंदृष्ट्वाआसनादेरुत्थाने ।

उद्यमे । उद्गवे ॥ आभिमुख्येनउत्थानम् ॥

अभ्युत्पतनम् । न । आभिमुख्येनोत्पतने ।

अभ्युदय: । पुं । पराक्रमे ॥ वृद्धिश्राद्धे ॥ अभीष्टानांकार्याणामाभिमुख्येनोदय: प्रादुर्भावोयेनेतिविग्रह: । सर्वतोभावेनधनजनादीनांवृद्धौ । यथा । राजन्नभ्युदयोस्तु वल्लनकवे हस्तेकिमास्तेतव श्लोक: कस्यकवेरमुष्य कृतिनस्तत्पश्यतांपश्यते । किन्त्वासामरविन्दसुन्दरदृशां द्राक्चामरान्दोलनादुद्वेल्लद्भुजवल्लिकङ्कणझणत्कार: क्षणं वार्यताम् ॥ अस्यपूर्वार्द्धंवल्लनकविकर्णाटराजयोर्वाक्यं शेषार्द्धं कालिदासस्य ।

अभ्युदित: । त्रि । सूर्योदयकालेनिद्राणे । सुप्तेयस्मिन्सूर्यउदितस्तस्मिन् ॥ अभिसर्वत: उदतिशयेन इतं गतं प्रातस्तनंकर्मास्मात् । उदिते । प्रकाशिते ।

अभ्युद्यतम् । त्रि । अयाचितोपनीते ऽन्नादौ । आभिमुख्येन स्थापिते ।

अभ्युपगत: । त्रि । स्वीकृते । अभ्युपगम्यतेस्म । गम्लृ गतौ । क्त: । अभ्युदिते ।

अभ्युपगम: । पुं । स्वीकारे । अङ्गीकारे । समीपागमने । अन्तिकसमागमे । अभ्युपेत्युपसर्गद्वयपूर्वाद्गमे र्ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ।

अभ्युपगमसिद्धान्त: । पुं । न्यायाश्रयसिद्धान्तविशेषे ॥ यथा । अपरीक्षिताभ्युपगमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्त: । १५ । ३१ । अपरीक्षितस्य साक्षादसूचितस्य विशेषपरीक्षणं विशेषधर्मकथनम् । अभ्युपगमादिति ज्ञापकत्वे पञ्चमी अभ्युपगमज्ञापकमित्यर्थ: । विशेषपरीक्षणाज्ज्ञायते सूत्रकृतोऽभ्युपगतमिदमिति । तथाच साक्षादसूचिताभ्युपगमोऽभ्युपगमसिद्धान्त: । यथा मनसइन्द्रियत्वमिति ।

अभ्युपपत्ति: । स्त्री । अनुग्रहे । विपत्सम्पादनाहितनिवारणप्रवृत्तौ ॥ अभ्युपपदनम् । पदगतौ । क्तिन् ।

अभ्युपाय: । पुं । स्वीकारे । इतिहेमचन्द्र: ॥ उपाये । यथा । ततस्वीकृतस्य तिलकेर कहत्वाभ्युपायइलिकाव्यप्रकाश: ।

अभ्युपायनम् । न । उपढौकनद्रव्ये । उपायने ॥ यथा । तावानयस्व गोपैर्नन्दाद्यै: साभ्युपायनैरितिविष्णुभागवतम् ।

अभ्युपेत: । पुं । उपगते । स्वीकृते ॥ ।

अभ्युष: । पुं । ईषत्पक्वे । भर्जिते ह

हरित्तयथादै। । पैालो । अभ्योषति । उषदाहे । इगुपधेतिकः । अभ्यूष्यतेवा । घञ् ॥

अभ्यूषः । पुं । आपक्के । अभ्युषे । अभ्यूषति अभ्यूष्यतेवा । अषरुजायाम् । इगुपधेतिकोघञ्वा ॥

अभ्यूष्तिः । त्रि । ज्ञाते । अभितः उष्तिः ॥

अभ्योषः । पुं । अभ्यूषे । पैालो ॥ अभ्योषति । उषदाहे । पचाद्यच् । गुणः ।

अभ्रम् । न । मेघे ॥ आपोविभर्त्ति । डुभृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । नभ्रंश्यन्त्यापोऽस्मात् । भ्रंशुभ्रधःपतने । अन्येभ्योपीतिडः । अभ्रकधातै । काञ्चने । गगने । नविभर्त्ति किञ्चित् । मूलविभुजादित्वात्कः । यद्वा । आपोभ्रंश्यन्त्यस्मात् । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । अभ्रतिस्थैर्यंगच्छति । अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्यर्थाः । अच् । यद्वा नभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्रंलिहः । पुं । वायौ । त्रि । मेघस्पर्शिनि । उन्नतरे । अभ्रंलेढि । लिहआस्वादने । वहाभ्रेलिह इत्यभ्रोपपदाल्लिहेः कर्त्तरिखश् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुमागमः ॥

अभ्रकम् । न । धातुभेदे । अभ्रे । गिरि

आमले । अस्योत्पत्त्यादिकं यथा । पुरावधायवृत्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम् । विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः । तेनिपेतुर्घनध्वाना च्छिखरेषु महीभृताम् । तेभ्य एव समुत्पन्नंत त्तद्गिरिषु चाऽभ्रकम् । तद्वज्रं वज्रजातत्त्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगनात् स्खलितंयस्माद्गगनंचततोमतम् । विप्रक्षत्रियविट्शूद्रभेदात्तच्या चतुर्विधम् । क्रमेणैवसितंरक्तंपीतंकृष्णंचवर्णतः । प्रशस्यतेसितंतारेरक्तंतत्तुरसायने । पीतंहेमनिकृष्णन्तुगदेषुद्रुतयेपिच । पिनाकंदर्दुरंनागं वज्रंचेतिचतुर्विधम् । मुंचत्यग्नौविनिःक्षिप्तं पिनाकं दलसञ्चयम् । अज्ञानाद्भक्षणात्तस्य महाकुष्ठप्रदायकम् । दर्दुरं त्वग्निनिः क्षिप्तंकुरुते दर्दुरध्वनिम् । गोलकानव हुशःकृत्वातस्यान्मृत्युप्रदायकः । नागन्तु नागव द्वह्नौफूत्कारंपरिमुंचति । तद्भक्षितमवश्यन्तु विदधातिभगन्दरम् । वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठे त्तन्नाग्नौविकृतिं व्रजेत् । सर्वाभ्रेषुवरंवज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत । अभ्रकन्तु रसैर्लोहं वहुसत्त्वंगुणाधिकम् । दक्षिणाद्रिभवंस्वल्पसत्त्वमल्पगुणप्रदम् । प्रथमारिताभ्रस्यगुणाः । अभ्रंक

षायंमधुरं सुशीतमायुष्करंधातुविव र्द्धनंच। हन्यात्त्रिदोषंव्रणमेहकुष्ठप्ली होदरग्रंथिविषक्रमींश्च। रोगान् हन्तिदृढयतिवपुर्वीर्यवृद्धिंविधत्ते तारुण्याढ्यंरमयतिशतंयोषितांनित्य- मेव। दीर्घायुष्कानजनयति सुतान् विक्रमैः सिंहतुल्यान् मृत्योर्भीतिंह रतिसततंसेव्यमानंमृताभ्रमिति। अथाशोधिताभ्रस्यदोषाः। पीडांवि धत्ते विविधांनराणां कुष्ठंक्षयंपाण्डुग दंचशोथम्। हृत्पार्श्वे पीडांचकरो त्यसह्यामशुद्धमभ्रं गुरुवह्निहृत्स्यात्॥ अस्यशोधनविधिर्यथा। कृष्णाभ्र कंधमेद्वह्नौ ततः क्षीरेविनिः क्षिपेत्। भिन्नपत्रंतुतत्कृत्वातण्डुलीयाम्ल योर्द्रवैः। भावयेदष्टयामंतदेवमभ्रं विशुध्यति॥ मारणन्तु। कृत्वाधान्याभ्रकंतच्छोधयित्वाथमर्दयेत्। अर्क क्षीरैर्दिनंखल्वेचक्राकारंचकारयेत्। वेष्टयेदर्कपत्रैश्चसम्यग्गजपुटेपचेत्। पुनर्मर्द्यंपुनः पाच्यंसप्तवारान् पुनः पुनः॥ ततोवटजटाक्वाथैस्तद्वद्देयंपुटत्रयम्। म्रियतेनात्रसन्देहः प्रयोज्यंस र्वकर्मसु। तुल्यंघृतंमृताभ्रेणलोहपात्रेविपाचयेत्। घृतेजीर्णेतदभ्रन्तु स र्वयोगेषुयोजयेदिति भावप्रकाशः॥

अभ्रस्याकृतिर्वा। इवेप्रतिकृताविति कन्।

अभ्रङ्कषः। पुं। समीरणे। अभ्रंकषति हिनस्तीतिविग्रहे सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषइत्यनेनाकषेः खच्प्रत्ययः। मुमागमः।

अभ्रपिशाचः। पुं। राहौ। इतिशब्दरत्नावली। (*doubtful:* इतिचिव।) षडशेषः।

अभ्रपुष्पम्। न। जले। अभ्रस्यपुष्पमिव। पुं। वेतसे। अभ्रमिव अभ्रसमयेवा पुष्पमस्य।

अभ्रमांसी। स्त्री। आकाशमांसीलतायाम्॥ इतिराजनिर्घण्टः।

अभ्रमातङ्गः। पुं। ऐरावते। अभ्रंमेघस्तदात्मकोमातङ्गः। शाकपार्थिवादिः। अभ्रे आकाशे मेघेवा विद्यमानोमातङ्ग इतिवा।

अभ्रमुः। स्त्री। ऐरावतपत्न्याम्। अभ्रेखे माति मन्थरगामिनीत्वात्। बाहुलकादुः। अभ्रे आकाशएवमाति। माङ्माने। मितद्र्वादित्वाड्डुर्वा। न भ्राम्यति। भृमृचरीत्युः। मन्थरगामिनीत्यर्थ इतिवा।

अभ्रमुप्रियः। पुं। अभ्रमातङ्गे। अभ्रमोः प्रियः।

अभ्रमुवल्लभः। पुं। ऐरावते। अभ्रमोर्वल्लभः।

अभ्रति अभ्रतेवा। अभ्र॰। कुन्। अभ्ररोहम्। न। वैदूर्यमणौ। इति

राजनिर्घण्टः ।

अभ्रमिणी । स्त्री । अभ्रैरभ्रैर्भ्रिमितायांदिशि । अभ्रैरभ्रैर्भ्रमिता सा दृश्यास्यामितिङीष् ।

अभ्रवाटिकः । पुं । आम्रातके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अभ्रावकाशकः । पुं । तापसान्तरे । यो वातातपवर्षेषु केवलाकाशे असंवृतप्रदेशे तपश्चरतिसोऽभ्रावकाशकः ।

अभ्रिः । स्त्री । काष्ठकुद्दाले । नौमलोत्सारके । पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठघटितकुद्दाले । अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्वधातुभ्यइन्निति इन् ।

अभ्रियम् । त्रि । मेघभवे । अभ्रेभवम् । समुद्राभ्राद्घः । छांदसत्वं प्रायिकम् ॥ स्त्रियामभ्रिया ।

अभ्री । स्त्री । काष्ठकुद्दाले ॥ अभ्रति । अभ्रगतौ । सर्वधातुभ्यइतिइन् । कृदिकारादितिङीष् ।

अभ्रेषः । पुं । न्याये । उचिते । भ्रेषणम् भ्रेषः । भ्रेषृचलने । घञ् । भ्रेषादन्यः ॥

अभ्रोत्थम् । न । कुलिशे । त्रि । अभ्रभवे ।

अम । ा । अल्पे । शीघ्रतायाम् । इतिशाब्दिकः ।

अमः । पुं । रोगे ॥ त्रि । अपक्कफलादौ ।

अमकृत्यः । पुं । रस्वकमृगे ॥ त्रि । मत्ताधीने । मयुभक्षकपक्के ।

अमक्कः । त्रि । मत्ताधीने ।

अमतः । पुं । मृत्यौ । काले । रोगे । त्रि । असंमते । अविज्ञाते । अतर्कितो । अमति । अमगत्यादिषु । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच् ।

अमतिः । पुं । काले । दण्डे । चन्द्रे । त्रि । दुष्टे । अमति । अमगत्यादिषु । अमेरतिः ।

अमत्रम् । न । भाजने । भाण्डे । अमति अस्मिन्नत्र । अमगत्यादिषु । अभिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ।

अमदनः । पुं । शिवे ।

अमना । त्रि । स्नेहशून्ये ।

अमनस्कः । त्रि । अप्रगृहीतमनस्के । पुं । योगग्रन्थविशेषे ।

अमनिः । स्त्री । वर्त्मनि । गतौ ॥ अमति । अमगत्यादिषु । अर्त्तिसृधृ इत्यादिनाऽनिः ।

अमन्दः । त्रि । धृष्टे ॥ मन्दभिन्ने ॥

अममः । पुं । भाविजिनविशेषे ॥ त्रि । ममताहीने ॥

अमरः । पुं । सुरे ॥ अष्टशाब्दिकान्तर्गतवैयाकरणविशेषे । येननामलिङ्गानुशासनंकृतम् ॥ विक्रमादित्यसभास्थनवरत्नान्तर्गतरत्ने ॥ अयंबौद्धइतिकश्चित् । स्नुहीवृक्षे । पारदे ।

अस्थिसंहारे। त्रि। मरणवर्जिते॥ नम्रियते इतिअमरः। मृङ्प्राणत्यागे तुदादिः। पचाद्यच्॥

अमरजः। पुं। खदिरवृक्षभेदे। काष्ठस्कन्धे। पद्मतरौ॥

अमरदारुः। पुं। देवदारुवृक्षे॥

अमरद्विजः। पुं। देवले। देवाजीवे। पुजारीति प्रसिद्धे॥ अमराणांद्विजः॥

अमरपुष्पकः। पुं। काशे। इक्षुगन्धायाम्॥ इतिरत्नमाला॥

अमरपुष्पी। स्त्री। अवाक्पुष्प्याम्। अधःपुष्प्याम्॥

अमरप्रभुः। पुं। विष्णौ॥ अमराणां प्रभुः॥

अमररत्नम्। पुं। स्फटिके॥ इतिराजनिर्घण्टः।

अमरवल्लरी। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्॥

अमरा। स्त्री। गुडूच्याम्॥ अमरावत्याम्॥ दूर्वायाम्॥ स्थूणायाम्॥ जरायौ॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ वटीवृक्षे॥ महानील्याम्॥ घृतकुमार्याम्॥ नाभिनालायाम्॥ नम्रियते। मृङ्प्राणत्यागे। पचाद्यच्। टाप्॥

अमराद्रिः। पुं। सुमेरौ॥ अमराणामद्रिः॥

अमरालयः। पुं। स्वर्गे॥ अमराणामालयः॥

अमरावती। स्त्री। इन्द्रपुर्याम्॥ यथा। नानारत्नप्रभाजालमण्डलाखण्डलालये॥ सिद्धसाध्यमरुद्रुद्राद्यमरैरमरावतीति॥ अमराः सन्त्यस्याम्। मतुप्। मतौबह्वचोनजिराद्वीनामिति दीर्घः॥

अमरेशः। पुं। अमरकण्टकतीर्थस्थदेवे॥ अमरेशोऽमरकण्टकइत्यागमोक्तः। अपिच। अमरेशमहापीठे ऊङ्कारसंज्ञकः। तत्रदुर्गाद्वयंनाम चण्डिकाचमहेश्वरीति॥

अमर्त्यः। पुं। त्रिदशे॥ नम्रियते। अमर्त्यः॥ नमर्त्यःइतिनञ्समासोवा॥

अमर्त्यनदी। स्त्री। गङ्गायाम्॥ अमर्त्यानांनदी॥

अमर्त्यभुवनम्। न। स्वर्गे॥ अमर्त्यानां भुवनम्॥

अमर्षः। पुं। कोपे। क्रुधि॥ परोत्कर्षासहनरूपेचित्तवृत्तिविशेषे॥ कृतापराधे ऽसमर्थस्यद्वेषे॥ मर्षणम्। मृषतितिक्षायाम्। भावेघञ्। नञ्समासः॥

अमर्षणः। त्रि। क्रोधने॥ नमर्षणशीलः युच्॥ असहने॥

अमलम्। न। अभ्रके॥ त्रि। निर्मले॥ रजस्तमोमलरहिते॥ अमति। अम गतौ। वृषादिभ्यश्चित्कलच्। अम

अमस्येतिवा ॥

अमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ भूम्यामल-क्याम् ॥ सातलावृक्षे । नाभिमाला याम् ॥ टाप् ॥

अमलात्मा । पुं । निवृत्तरागादिमले ॥

अमस: । पुं । काले ॥ निर्बोधे ॥ रोगे ॥

अमहात्मा । पुं । क्षुद्रहृदये ॥ नमहा त्मा ॥

अमा । ।। सहार्थे ॥ निकटे ॥ नमाति मा माने । क्विप् ॥

अमा । स्त्री । दर्शे । अमावास्यायाम् ॥ नाम्नैकदेशेनामग्रहणात् ॥ चंद्रलोक स्सहूर्यदीधितौ ॥

अमांस: । त्रि । दुर्बले ॥ अल्पमांसयुक्ते ॥ मांसरहिते ॥ नमांसमस्य । अल्पा र्थे नञ् ॥

अमांसाशी । त्रि । निरामिषाशिनि । यथा । नभक्षयेत् वृथामांसममांसा शी भवत्यपीतिशास्त्री मोक्षधर्मे भीष्म: ॥

अमात्य: । पुं । मन्त्रिणि ॥ यथा ॥ शास्त्रो विनीत:कुशल: सत्कुलीन:शुभान्वि त: । शास्त्रार्थतत्त्वगोऽमात्योभवेद्भू मिभुजामिहेतियुक्तिकल्पतरु: ॥ त्रि । सहभवे ॥ अमासह समीपेवाभव: । अव्ययात्त्यप् ॥

अमाय: । त्रि । मायकारकभावशून्येतु-रीयेपरमात्मनि । मायापरिच्छि-त्ति: सावविद्यतेयस्यस: । निर्धने ।

अमानगम् । न । अनादरे ॥ नमानन म ॥

अमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥ त्रि । पी डायुक्ते ॥ मानसाय हितम् मानसे-साधुवा । उगवादित्वात् तच्चसाध्वि ति यत् । नमानस्यममानस्यम् ॥

अमामसी । स्त्री । दर्शे । कृष्णपक्षान्त तिथौ ॥

अमामासी । स्त्री । अमावास्याम् ॥

अमावसी । स्त्री । अमामस्याम् ॥

अमावस्या । स्त्री । अमायाम् । अमास हवसतोऽस्याम् चन्द्रार्काविस्यमोपप दात्वसे रमावस्यदन्यतरस्यामित्यधि करणे यत् पाक्षिकोह्रस्वश्चनिपात-सिद्ध: ॥ सूर्याचन्द्रमसोर्य: पर:सन्नि कर्ष: सामावस्येतिगोभिल: । पर:स न्निकर्षश्चैकपर्यधोभावा पञ्चसमस्त्र न्यायेनैकराशय्यवच्छेदेन सहावस्था नरूपोबोध्य: ॥

अमावासी । स्त्री । दर्शे ॥ इतिशब्दर-त्नावली ॥

अमावास्या । स्त्री । दर्शे ॥ अमासहव-सतोऽस्यांचन्द्रार्कौ । अमावस्यदन्यत रस्यामितियत् । णित्वाद्वृद्धि: ॥

अमित: । त्रि । अपरिच्छिन्ने ॥ अपरि

च्छेदे ।

अमितौजाः । त्रि । अतिवीर्यशालिनि । अमितमपरिच्छेद्यमोजः सामर्थ्यं यस्य ।

अमित्रः । पुं । रिपौ ॥ अमति गच्छति । अमगतौ रोगेवा । अमेर्द्विषतिचिदिति इत्रः ॥

अमी । त्रि । रोगिणि । अमोरोगस्तद्वान् । इनिः ।

अमीवम् । न । क्रौर्ये ॥ पापे ॥ दुःखे ॥ अमीवदन्निति लक्ष्यम् ।

अमुकम् । न । छुरिकाविशेषे । शायकु रोति यस्य भाषा ॥ त्रि । मुक्तिरहिते । अमुक्ते ।

अमुतः । १ । अमुष्मादित्यर्थे । तसिल् ।

अमुत्र । १ । भवान्तरे । परलोके । अमुष्मिन् । अदसः सप्तम्यास्त्रल् ।

अमुर्हि । १ । अमुष्मिन्काले ।

अमुष्यपुत्रः । पुं । स्त्री । प्रख्यातवंशजे । कुलीने ।

अमूढः । त्रि । वेदान्तप्रमाणसञ्जातसम्यक्ज्ञाननिवारिताज्ञाने ।

अमूदृशः । त्रि । एवं प्रकारे । एतद्रूपे ॥

अमूर्त्तः । त्रि । निरवयवे । वाय्वन्तरीक्षयोः । यथा । सन्निवेशेनेन्द्रियो यस्तन्मूर्त्तमुच्यते । चित्त्यम्बित्यसंमूर्त्तममूर्त्तं त्वितरद्द्वयमिति वै-

शेषिकः । न्यायमते नानाप्रकारकाद्गात्मसु । एषां सामान्यगुणाः । सङ्ख्यापरिमितिपृथक्त्वसंयोगविभागाः । तत्राकाशस्य विशेषगुणः शब्दः । कालदिशोर्विशेषगुणो नास्ति । आत्मनो विशेषगुणास्तु । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नभावनाख्यसंस्काराधर्माधर्मा चेति ।

अमूर्त्तविद् । त्रि । शून्यवादिनि । अमूर्त्तः सर्वाकारशून्यो निस्स्वभावः परमार्थः इति शून्यवादिनां कल्पनैव । यतः परमार्थो निस्स्वभावश्चेति व्याघातः ।

अमूलः । त्रि । मूलहीने ।

अमूलकम् । त्रि । मूलरहिते । प्रमाणशून्ये । नास्ति मूलं यस्य । कप् ॥

अमूला । स्त्री । अग्निशिखा इव । ओषधिविशेषजातौ मूलाकारत्वात्-टाप् ।

अमृणालम् । न । नखदे । वीरणमूले । मृणालमिव । सादृश्येऽत्रनञ् ।

अमृतम् । न । यज्ञशेषे । हविर्भाववशिष्टाज्यपुरोडाशादौ । अमृतमिव- अमृतसाधनत्वात् । पीयूषे । सलिले । घृते । अयाचितागतवस्तुनि । अमृतं स्यादयाचितमिति मनुः । मोक्षे । अविद्यमानं मृतं मरणमस्मात् । अग्ने । अग्निर्यत्स्नेम । तन्निमज्जन्तौ

किञ्चेतितम् । राजनिर्घण्टे अमृत शब्देनविषसामान्यं वत्सनाभः पार हृश्योक्तः ॥ काञ्चने ॥ स्वादुनि ॥ आ नन्दे । रसायने ॥ स्वल्पिन् । दुग्धे । गोरसे ॥ देवानां सर्वप्राणिनाञ्च जीवने । पदेपदे स्वादुनि । सुरायाम् ॥ आभूतसम्प्लवस्थाने । योगविशेषे । सयथा । बुधमन्दगतः नन्दाकुजेभद्रा जयागुरौ । भृगौरिक्तामृतंप्रोक्तं पूर्णा शरविचंद्रयोरिति ॥ पञ्चमाधिकस्य द्वितीयपर्याये । पुं । धन्वन्तरौ । देवे ॥ मरणादिदेहेन्द्रियमनोधर्मवर्जिते आत्मनि । वाराहीकन्दे । वनमुद्गे ॥ त्रि । अविनाशिनि । अमरणधर्मिणि । देवतात्मभावे ।

अमृतगतिः । स्त्री । छन्दोविशेषे । यथा । यदिह्नमंगणविरचितं विशिखमित सुकविहितम् । अमृतगतिः फणिक थिता दलयतिकान्तपविहितेति ।

अमृतजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ।

अमृततरङ्गिणी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ।

अमृततिलका । स्त्री । वर्णवृत्ते । यथा । नगणपयोधरचिरा कुसुमविरा जितसुकरा । वसुलघुदीर्घयुगलका भवतिसखेऽमृततिलकेति । स्वरि-तगतिश्चनगमकः ।

अमृतत्वम् । न । अमरणभावे । स्वात्मन्यवस्थाने । मोक्षे ।

अमृतदीधितिः । पुं । चन्द्रे ॥

अमृतमालिका । स्त्री । कर्पूरमालिक प्रभेदेपक्वान्नविशेषे ।

अमृतफलम् । न । नासपातीति यवने षुप्रसिद्धे वृक्षफले । यथा । अमृत फलंलघुहृद्यंसुस्वादुवीतदोषान् । देशेषु सुखलानां बहुलंतद्भक्ष्यतेलोकैरिति । पारे वतद्रौ । पटोले ।

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् । आमलक्याम् ॥

अमृतयोगः । पुं । पञ्चाङ्गते योगविशेषे ॥ अपिच । हस्तमूलोत्तरापुष्या रोहिणीरेवतीरवौ । सोमेभद्रांश्विनीहस्ताफलगुनीविधिविष्णुयुक् । कुजेश्विप्रपुष्याग्निसार्पपौष्णसमीर-णाः । बुधेऽनभिषाभैत्रकृत्तिकारोहिणी तथा ॥ गुरौपुष्यानुराधाच स्वातीचैवपुनर्वसुः । भृगौभगाजयुक्मित्रतरक्ष्मनवमानिच । शनौस्वातीरोहिणीचामृतयोगंविदुर्बुधाइति । पुनश्च । आदित्यभौमयोर्नन्दा-भद्राशुक्रशशाङ्कयोः । जयाबृहस्पतौरिक्तापूर्णार्के चामृताशुभाइति ॥ अपरञ्च । रवौमूला । सोमेश्रवणा । भौमेउत्तराभाद्रपदा । बुधेकृत्तिका । गुरौपुनर्वसु । शुक्रेपूर्वफाल्गुनी ।

ग्रनैास्वातिनचघश्चेत्तदाऽमृतयोगो भवतीति ॥

अमृतरसा । स्त्री । अंदरसाइतिभाषाख्ये पक्वान्नप्रभेदे । यथा । तृतीयभागखण्डेनमिश्रितंषष्टिपिष्टकम् । शुभ्रमीषद्दधियुतंमर्द्दयेद्दृढपाणिना ॥ एवंसमुदितंकृत्वास्थापयेद्रजनीमितम् । ततोऽन्यस्मिन्नहनितच्चिचिंतंनिस्त्वचैस्तिलैः ॥ विधायपूपकंतेनतन्निकायांघृतेपचेत् । ततोऽमृतरसाजातावातघ्नीबलवर्द्धिनी । अरोचकहराहृद्यासुशीतापित्तवृद्धिमेति ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् ।

अमृतसंयाव: । पुं । पक्वान्नविशेषे । स यथा । समितांमधुदुग्धेनमर्द्दयित्वासुशोभनम् । पचेद्घृतेनतमेतत्संन्यस्यत्वाकांनवेघटे । ततोमरिचचूर्णेनखण्डचूर्णावचूर्णितम् । कुर्यात्कर्पूरसंयुक्तंसंयावममृतोपमम् ॥ संयावममृतंस्वादुपित्तघ्नंमधुरंस्मृतम् । वृष्यंवातहरंहृद्यंविपाकेगुरुभाषितमिति ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

अमृतसारज: । पुं । गुडे । तवराजे । खण्डे ।

अमृतसिद्धियोग: । पुं । योगविशेषे । यथा । हस्तामृगशिरावाजीमैत्रं पुष्येचरेवती । रोहिण्यर्काहिषु ज्ञेयाऽमृतसिद्धिर्यथाक्रममिति ॥

अमृतसू: । पुं । विधौ ॥ स्त्री । अदितौ ॥ अमृतानांदेवानांसू: प्रसूति: ॥

अमृतसोदर: । पुं । घोटके ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

अमृतस्रवा । स्त्री । रुदन्त्याम् ॥ उपवल्लिकायाम् । घनवल्ल्याम् ॥

अमृता । स्त्री । मागध्याम् ॥ पथ्यायाम् ॥ कथितामांसलाऽमृतेतिवचनम् ॥ विरेचनेप्रशस्तेयम् । गुडूच्याम् ॥ ममृतमस्या: ॥ आमलक्याम् ॥ नम्रियतेऽनया । तन्निमृङ्भ्याकिश्वेतितन् ॥ मदिरायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ अतिविषायाम् । रक्तत्रिवृति ॥ दूर्वायाम् ॥ तुलस्याम् ॥

अमृतान्धा: । पुं । देवे ॥ अमृतमन्धोऽन्नंयस्य स: ॥

अमृताफल: । पुं । पटोले ॥ इतिद्रव्याभिधानम् ॥

अमृतायमान: । त्रि । अमृतरसभरिते । आनन्दसुधारसपुष्टे ।

अमृतांश: । पुं । विष्णौ । आत्मामृतरसमश्नाति इति तथा । अमृतवदमृतंस्वरूपानन्दलक्षणमश्नात्यनुभवति । अश्० । कर्मण्यण्वा ।

अमृताशनः। पुं। देवे॥ अमृतमशनमस्य॥

अमृतासङ्गम्। न। कर्परिकातुत्थे॥

अमृताहरणः। पुं। गरुडे॥ अमृतमाहरणं यस्यसः॥

अमृताह्वम्। न। लघुविल्वफलाकृतिखुरासानदेशजफलविशेषे। अमृतफले। नाशपातीतितरजनभाषाप्रसिद्धे॥

अमृतोत्पन्नम्। न। खर्परीतुत्थे।

अमृतोत्पन्ना। स्त्री। मक्षिकायाम्। इतिराजनिर्घण्टः।

अमृतोद्भवम्। न। खर्परीतुत्थे।तुत्थे।

अमृतोपमः। त्रि। प्रीत्यतिशयास्पदे। अमृतमुपमायस्य।

अमृष्यमाणः। त्रि। असहमाने।

अमेधाः। त्रि। मूढे।

अमेध्यम्। न। पुरीषे। अयज्ञार्हे। अशुचिमांसादौ। त्रि। अपवित्रे। नमेध्यमितिविग्रहः।

अमेयः। त्रि। अपरिच्छेद्ये। इयानितिमातुमशक्ये। नमेयः।

अमोघः। पुं। नदविशेषे॥ त्रि। सफले। अव्यर्थे। परमेश्वरे। सच्चिपूजितःस्तुतःसंस्मृतःसर्वफलंददातिनवृथाकरोतीत्यमोघः। नमोघः।

अमोघदृक्। त्रि। यथार्थवीर्ये।

अमोघा। स्त्री। हरीतक्याम्। विडङ्गे। पाटलावृक्षे॥

अम्नर्। । } शीघ्रे। साम्प्रतिके।
अम्नस्। । }

अम्बकम्। न। लोचने। ताम्रे॥ अम्बकःपितेतित्र्यम्बकेरामाश्रमः।

अम्बरम्। न। पतत्रिमेघसञ्चारप्रदेशादुपरिसिद्धविद्याधरसञ्चारप्रदेशे। आकाशे। स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्ये। वस्त्रे। कार्पासे। अभ्रधातौ॥ लग्नाद्दशमे। अम्बते शब्दायते। अविशब्दे। भावेघञ्। अम्बः शब्दः। तंराति। रातेःकः। अम्बरम्॥ अम्बते अम्ब्यतेवा। अविशब्दे। बाहुलकादरोवा।

अम्बरलेखि। न। अभ्रङ्कषे॥

अम्बरीषः। पुं। मान्धातुस्तनये। सूर्यवंशीयनाभागात्मजेपरमभागवते॥ नरकभेदे। किशोरे। भास्करे। विष्णौ। खण्डपरशौ॥ आम्रातके॥ अनुतापे॥ न। रणे॥ भ्राष्ट्रे। भर्जने॥ पचन्तितस्मिन्नम्बरीषम्। निपातनात्साधु॥ अम्ब्यतेऽत्रवा। अविशब्दे। अम्बरीषइतिसाधुः। मिण्डकपाकभाजने॥

अम्बष्ठः। पुं। देशभेदे। विप्राद्विवाहितवैश्यासुते। ब्राह्मणाद्वैश्यकन्या

यामम्बष्ठोनामजायते। अयंचिकित्सावृत्तिर्वैद्यइतिख्यातः॥ हस्तिपके। कायस्थजातिविशेषे। अम्बेतिष्ठति। ष्ठागतिनिवृत्तौ। सुपीतिकः। अम्बाम्बेतिषत्वम्॥

अम्बष्ठकी। स्त्री। पाठायाम्। पटींडू इतिहिमगिरि प्रसिद्धलतायाम्।

अम्बष्ठा। स्त्री। अम्ललोणयाम्। चाङ्गर्याम्। शठाम्बायाम्। पाठायाम्। यूथिकायाम्। जूहीतिख्यातपुष्पे। ब्राह्मणाद्वैश्यायामुत्पन्नायाम्। अम्बेव मातेवतिष्ठति। सुपिस्थइतिकः। अम्बाम्बेतिषत्वम्। ङ्यापोरितिह्रस्वः।

अम्बष्ठिका। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। पाठायाम्। ब्राह्मणयाम्। वह्मनेटी इतिभाषा प्रसिद्धायाम्।

अम्बष्ठी। स्त्री। अम्बष्ठायाम्।

अम्बा। स्त्री। मातरि॥ दुर्गायाम्। नाट्योक्त्यापिमातरि। पाण्डुराज्ञो-मातुः स्वसायाम्। अम्बष्ठायाम्। शठाम्बायाम्।

-अम्ब्यते शब्द्यते। अविशब्दे। गुरोश्चहलइत्यः।

अम्बामखः। पुं। नवरात्रोत्सवे।

अम्बालिका। स्त्री। अम्बार्थे। काशिराजस्यसुतायाम्। पाण्डुराज्ञो मातरि।

अम्बासुतः। पुं। गणेशे।

अम्बिका। स्त्री। पार्वत्याम्। अम्बेवाम्बिका। जगन्मातृत्वात्। मातरि। धृतराष्ट्रजनन्याम्। काशिराजतनयायाम्। जैनदेव्यन्तरे। कटुक्याम्॥ अम्बष्ठायाम्।

अम्बु। न। जले। चतुर्थभवने। ह्रीवेरे। अम्बते। अविशब्दे। बाहुलकादुः।

अम्बुकण्टकः। पुं। कुम्भीरे। शृङ्गाटके।

अम्बुकिरातः। पुं। कुम्भीरे। इतित्रिकाण्डशेषः।

अम्बुकीशः। पुं। खूसइतिप्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे। शिशुमारे। इतिहेमचन्द्रः।

अम्बुकूर्मः पुं। शिशुमारे। इतिहेमचन्द्रः

अम्बुकेशरः। पुं। छोलङ्गवृक्षे। इतिरत्नमाला।

अम्बुचामरम्। न। शैवले। इतिजटाधरः।

अम्बुजः। पुं। हिज्जले। निचुले। न। कमले। वज्रे। शंखे। अम्बुनिजातः। जनीप्रादुर्भावे। सप्तम्यां जनेर्डः।

अम्बुजन्म । न । पद्मे । इतिराजनिर्घण्टः । त्रि । जलोद्भवे ।

अम्बुताल: । पुं । शैवाले ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ।

अम्बुदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तायाम् ॥ अम्बुददाति । डुदाञ्° । कः ।

अम्बुधरः । पुं । मुस्तके । मेघे ।

अम्बुधि: । पुं । पारावारे ॥ अम्बूनिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्° । कर्मण्यधिकरणे चेतिकिः ॥

अम्बुधिस्रवा । स्त्री । गृहकन्यायाम् ।

अम्बुपः । पुं । चक्रमर्द्दे ॥ वरुणे ॥ शतभिषाख्येनक्षत्रे ॥

अम्बुपतिः । पुं । वरुणे ॥

अम्बुपत्रा । स्त्री । उच्चटायाम् ॥

अम्बुपर्णी । स्त्री । पृश्न्याम् ॥

अम्बुप्रसादः । पुं । कतकवृक्षे ॥

अम्बुप्रसादनम् । न । कतके । निर्मलीइतिख्याते फले ॥

अम्बुप्रायम् । न । अनूपे ॥ अम्बु प्रायंयत्र ॥

अम्बुभृत् । पुं । समुद्रे ॥ मेघे ॥ मुस्तके ॥ अम्बुबिभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । क्विप्तुकौ ॥

अम्बुमान् । पुं । कच्छे ॥

अम्बुमात्रजः । पुं । शम्बूके । अम्बुमात्रेजायते जनी° । डः ॥

अम्बुरः । पुं । द्वाराधःकाष्ठे । गोवराटइतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

अम्बुरुहम् । न । कमले ॥ अम्बुनि रोहति । रुहेःकः ॥

अम्बुरुहा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् ॥

अम्बुरुहिणी । स्त्री । नलिन्याम् ॥

अम्बुवाची । स्त्री । रजस्वलायांभूमौ ॥ यथा । यद्वारे यत्काले मिथुनसङ्क्रमणं भूतं तद्वाराभ्यन्तरे तावत्कालावधिविंशत्यादि दण्डाधिकदिनत्रयमम्बुवाची । साचार्द्रानक्षत्रप्रथमपादावच्छेदेनतिष्ठति । तस्यादिनत्रयनिषिद्धमनुक्तं ज्योतिःशास्त्रे । यथा । मृगशिरसिनिवृत्ते रौद्रपादेम्बुवाची ऋतुमतीखलुपृथ्वीवर्ज्जयेत् बीजवापानि । यदिवपतिकृषाणः क्षेत्रमासाद्यबीजं न भवतिफलभागी शस्यघातकाः लापाकः॥ नस्वाध्यायोवषट्कारोनदेवपितृपूजनम् । नापिपाठोवीजवापोमवाभूखननादिकमित्यादि । विशेषः परिशिष्टे ॥ तत्रसर्पभयोपशमनाय दुग्धंपेयम् । यथोक्तं ज्योतिषे । रजोयुक्तक्ष्माम्बुवाचीचरौद्राद्यपादेगेरवौ । नास्त्यापाठोवीजवापोनाहिभीर्दुग्धपानतइति ॥ रजोयुक्तक्ष्मा ऋतुमतीपृथ्वीत्यर्थः ॥

अम्बुवासिनी । स्त्री । पाटलैा ॥

अम्बुवासी । स्त्री । पाटलाइत्ये ॥

अम्बुवाहः । पुं । अम्बुदे ॥ अम्बुवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥ मुस्तके ॥

अम्बुवेतसः । पुं । जलवेतसे ॥ अम्बुनिजाता वेतसः । शाकपार्थिवादिः ।

अम्बुशिरीषिका । स्त्री । शिरीषिकायाम् । जलशिरीषे ॥

अम्बुसंरोधः । पुं । जलधैा ॥ अम्बुसंरुध्यतेऽनेन ॥

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

अम्बूकृतम् । त्रि । सनिष्ठुवे । श्लेष्मकणानिर्गमसहितवचसि ॥ अम्बुशब्द उपचारात्तद्वति । अनम्बु अम्बुअकारि । च्विः । च्वौचेतिदीर्घः । क्तः ॥

अम्लः । पुं । अम्लरसे ॥ इग्युपधादिकोपः । अम्लते । अविशब्दे । मृशक्यम्विभ्यः क्तः ॥

अम्भ३ । न । जले ॥ आप्नोति आप्यते वा । आप्लृव्याप्तौ । उदकेनुम् भौचेतिह्रस्वोभान्तादेशो नुमागमश्च ॥ अम्भतेवा । अभिशब्दे । असुन् ॥ देवे ॥ मनुष्ये ॥ पितरि ॥ असुरे ॥ तानि ह वा एतानि चत्वार्यम्भांसि देवा मनुष्याःपितरोऽसुरा इतिश्रुतेः ॥ बाले । ह्रीवेरे । लग्नाच्चतुर्थराशौ ॥ नवविधतुष्टिषु प्रकृत्याख्यातुष्टि राध्यात्मिका अम्भउच्यते । यथा कस्यचिदुपदेशः विवेकसाक्षात्कारोहि प्रकृति परिणामभेदः तच्चप्रकृतिरेवकरोति इतिकृतं तेध्यानाभ्यासेन तस्मादेवमेवास्तु वत्सेतियेयमुपदिष्टस्यशिष्यस्यप्रकृतौतुष्टिःसाप्रकृत्याख्याअम्भउच्यते ॥

अम्भःसारम् । न । } मुक्तायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
अम्भस्सारम् । न । }

अम्भःसूः । पुं । } धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अम्भस्सूः । पुं । }

अम्भोजम् । न । अम्बुजे ॥ पुं । चन्द्रमसि । त्रि । जलोद्भवे । अम्भसिजातः । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

अम्भोजखण्डम् । न । अम्भोजानां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

अम्भोजन्म । न । कमले ॥

अम्भोजयोनिः । पुं । वेधसि ॥ अम्भोजं योनिः प्रादुर्भावस्थानमस्य । नारायणनाभिकमलजत्वात् ॥

अम्भोजिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । नलिन्याम् ॥ पद्मवतिदेशे ॥ अम्भोजानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यादिनिः ॥

अम्भोदः । पुं । जलदे ॥ मुस्तके ॥ अम्भो ददाति । दा० । कः ॥

अम्भोधरः । पुं । अम्बुधौ । मेघे ॥ मुस्तके ॥ धरति ॥ धृञ्धारणे । अच् । अ

आमाधर:।

अम्भोधि:। पुं। सिन्धौ। समुद्रे॥ अम्भांसि धीयन्तेऽत्र। धाञ: कर्मण्यधिकरणेचेति कि:। जलाशये॥

अम्भोधिवल्लभ:। पुं। प्रवाले। इतिराजनिर्घण्ट:।

अम्भोनिधि:। पुं। अब्धौ। समुद्रे। अम्भांसि निधीयन्तेऽस्मिन्। कर्मण्यधिकरणेचेति धाञ: कि:॥ अम्भसां निधिर्वा॥ हरौ॥ अम्भांसि देवादयो निधीयन्ते ऽस्मिन्निति। देवमनुष्य पितृसुरादेवादय:।

अम्भोरुहम्। न। अम्बुजे। अम्भसिरोहति। रुहप्रादुर्भावे। इगुपधेतिक:॥

अम्मयम्। त्रि। अम्बुमये। आप्ये। जलविकारे फेनादौ॥ अपांविकार:। एकाचोनित्यंमिति मयट्। स्त्रियाम म्मयी॥

अम्र:। पुं। आम्रवृक्षे। न। आम्रफले॥ इतिशब्दरत्नावली।

अम्रात:। पुं। आम्रातके॥

अम्रातक:। पुं। आम्रातके। अम्बाडा इतिख्याते। अम्लमतति। अतसातत्यगमने। कृञादिभ्योवुन्। रलयोरैक्यम्॥

अम्ल:। पुं। रसान्तरे। खट्टा इतिभाषा॥ तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लइतिस्मृत:। अस्यगुणावथा। अम्लोग्नि दीप्तिकृत् बल्य:शीतोबल्य:पित्तकफावह:। विदन्धानाहत्दृष्टिघ्नो इत्ताविभूनिको-चनइति॥ अम्लवेतसे। इतिराजनिर्घण्ट:॥ न। तक्रे॥ अम्यतेशब्दयते भोक्तृभि:। अमगत्यादिषु। सूत्रकपिम्य: क्त इतिबाहुलकादमेःक्त:॥ त्रि। अम्लरसवति। अर्शआद्यच्॥

अम्लक:। पुं। लकुचवृक्षे। इतिशब्दरत्नावली॥

अम्लकाण्डम्। न। लवणतृणे॥

अम्लकेशर:। पुं। मातुलुङ्गे। अम्ला: केशरा: अस्य।

अम्लचूड:। पुं। अम्लद्रव्यविशेषे। आकाम्ले। चिञ्चासारे। इतिराजनिर्घण्ट:॥

अम्लजम्बीर:। पुं। अम्लनिम्बूके।

अम्लद्रव:। पुं। बीजपूरादिरसे।

अम्लनायक:। पुं। अम्लवेतसे॥

अम्लनिशा। स्त्री। शट्याम्॥

अम्लपञ्चफलम्। न। अम्लरसयुतपञ्चप्रकारफले। तद्यथा। कोलम् १। दाडिमम् २। वृक्षाम्लम् ३। चुक्रिका ४। अम्लवेतसमिति ५। मतान्तरेतु। जम्बीरम् १ नारङ्गम् २ अम्लवेतसम् ३ तिन्तिडीकम् ४ बीजपूरमिति ५ राजनिर्घण्ट:

अम्लपत्रः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ।

अम्लपत्री । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । पलाशीलतायाम् ।

अम्लपनसः । पुं । लिकुचे । अम्लश्चासौ पनसश्च ॥

अम्लपूरम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लफलम् । न । अम्लो इ०म० वृक्षाम्ले । पुं । आम्रवृक्षे ॥

अम्लभेदनः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लरुहा । स्त्री । मालवदेशजनागवल्ली प्रभेदे ॥

अम्ललोनिका । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् ॥

अम्लवती । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्य्याम् ।

अम्लवर्गः । पुं । आम्रादिगणे ॥ यथा । आम्र आम्रातकोधात्री लकुचंचकपित्थकम् ।नारङ्गं द्विविधाजम्बूः करमर्द्दं पियारकम् । दाडिमंपार्वतीद्राक्षाद्विधावदरतूदकम् । बीजपूरंचजम्बीरंनिम्बुम्लीकाम्लवेतसम्।वृक्षाम्लंकरिमन्यंचचाङ्गेरीत्यम्लवर्गकः । निम्बूकंदाडिमंधात्रीफलमम्लं प्रकाङ्क्षते । प्रदद्यादम्लसात्म्यायकाञ्जिकंवापुरातनमिति ॥ ज्वराधिकारस्थोयंश्लोकः ॥

अम्लवल्ली । स्त्री । त्रिपर्णिकानामकन्दविशेषे ।

अम्लवाटिका । स्त्री । नागवल्लीभेदे ॥

अम्लवातकः । पुं । आम्रातके ।

अम्लवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति प्रसिद्धेशाके ।

अम्लवीजम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लवृक्षम् । न । वृक्षाम्ले । इम्लीति प्रसिद्धवृक्षे ।

अम्लवेतसः । पुं । स्वनामख्यातवृक्षे । सहस्रवेधिनि । चुक्रे । गुणा यथा । अम्लवेतसमत्यम्लंभेदनंलघुदीपनम्।हृद्रोगशूलगुल्मघ्नमपित्तलोहितदूषणम् । रूक्षंविण्मूत्रदोषघ्नंप्लीहोदावर्त्तनाशनम् । हिक्कानाहारुचिश्वासकासाजीर्णवमिप्रणुत् । कफवातामयध्वंसिच्छागमांसद्रवत्वकृत् । तथाकाम्लगुणं श्रेष्ठंलोहसूचीद्रवत्वकृदिति ॥ अम्लश्चासौवेतसश्चन म्रत्वात् ॥

अम्लशाकः । पुं । अम्लचूडे । न । चुक्रे ॥ वृक्षाम्ले ।

अम्लसारः । पुं । अम्लवेतसे । निम्बूके ॥ हिन्ताले । न । काञ्जिके ॥

अम्लहरिद्रा । स्त्री । शट्याम् । इतिराजनिर्घण्टः ।

अम्ला । स्त्री । चिञ्चायाम् ।

अम्लाङ्कुशः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लातकः । पुं । अम्लादने ।

अम्लादनः। पुं। कुरंटके। अम्लाने। पीयाबांसा इतिप्रसिद्धे । बाणपुष्प इतिगौडेषु विख्याते। गुणा यथा। अम्लादनः कषायोष्णः स्निग्धः स्वादुस्तिक्तकइति।

अम्लानः। पुं। महासहायाम्। कठसरय्याइतिख्याते॥ त्रि। निर्मले॥ न म्लायतिस्म। म्लै० गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः। संयोगा देरातोधातोर्यस्वत इतिनिष्ठानत्वम्॥

अम्लानिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। पद्मसमूहे।

अम्लिका। स्त्री। चिञ्चायाम्। अस्या गुणास्तु। अम्लिकामागुर्वातहरी पित्तकफास्रकृत्। पक्कातु दीपनी रूक्षासरोष्णाकफवातनुत्। अम्लिकायाः फलंपक्कं मर्द्दितं वारिणाद्दढम्। शर्करामरिचोन्मिश्रंलवङ्गेन्दुसुवासितम्॥ अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम्। पित्तश्लेष्मकरंकिंचिद्रुच्यंवह्निबोधकमिति॥ अम्लोद्गारे। चाङ्गेरिकायाम्॥ पलाशीलतायाम्॥ श्वेताम्लिकायाम्। अम्लोरसोऽस्यास्ति। अतइनिठना विति ठन्।

अम्लिकावटकः। पुं। ओरीबरा इति लोके। विधिर्यथा। अम्लिकास्वेदपिष्टात्जलेनसहमर्द्दयेत्। तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान्मज्जयेद्बुधः। अम्लिकावटकास्ते तुरुच्यावह्निप्रदीपनाः। वटकस्यगुणैः पूर्वैरेतेपिचसमन्विताः इतिभावप्रकाशः।

अम्ली। स्त्री। चाङ्गेर्याम्।

अम्लीका। स्त्री। तिन्तिड्याम्॥

अम्लोटकः। पुं। अम्लकुचाइ इति गौडदेशभाषाप्रसिद्धे अश्मन्तकवृक्षे। इतिरत्नमाला।

अयः। पुं। शुभावहविधौ। प्राक्तनशुभकर्मणि। कल्याणप्रापकेदैवे। एत्यनेनसुखम्। इण्गतौ। पुंसि संज्ञायामितिघः॥ पाशकस्यगमने। कस्मिंश्चिद्भागे। द्यूतकृतां प्रदक्षिणगमने॥ अयतेः कर्त्तरि पचाद्यच्॥

अयः पानम्। न। नरकविशेषे।

अयः प्रतिमा। स्त्री। सूर्म्याम्। अयसः प्रतिमा।

अयः शूलम्। न। तीक्ष्णउपाये।

अयक्षः। पुं। देवादियक्षभिन्ने। त्रि। यक्षरहिते।

अयज्ञियः। त्रि। यज्ञानर्हे। पुं। माषे।

अयत्नः। त्रि। चेष्टाशून्ये।

अयथा। अ। उचितस्यान्यथात्वे। मिथ्यार्थे।

अयथार्थानुभवः। पुं। तदभाववतित

त्प्रकारकानुभवे । सचसंशयविपर्ययतर्कभेदात्त्रिविधः । अयथार्थस्त्वासावनुभवश्च । नयथार्थानुभवोवा ।

अयथार्थस्मृतिः । स्त्री । अप्रमाजन्यायांस्मृतौ । अयथार्था चासौस्मृतिश्च ।

अयनम् । न । पथि । अयन्ते ईयन्तेवाऽनेन । करणेति ल्युट् युजवा ॥ भानोरुदग्दक्षिणतोगतौ । यथा । मृगकर्कटसङ्क्रान्तो । द्वे उदग्दक्षिणायनेइति ॥ अपिच । खुमणिसङ्क्रमतो मृगकर्किणोरयनके भवतइति । अयतेऽनेनाऽनेन । अयगतौ । ल्युट् । ऋतुत्रये । यथा । वैरर्तुभिस्त्रितयं प्रदिष्टमयनमिति । अयते याच्यनेन ऋतुत्रयेणसूर्योदक्षिणाशामुत्तराशांचेति । समरसमारंभकाले योधानां यथा प्रधानं युद्धभूमौपूर्वा परादिदिग्विभागेनावस्थिति स्थामानि यानि नियम्यन्ते तेषु मोरचाइतीतरभाषाप्रसिद्धेषु ॥ व्यूहप्रवेशमार्गे ॥ गतौ । आश्रये ॥ स्थाने । गेहे । शास्त्रे ॥ यथा । ज्योतिषामयनंनेत्रमिति ।

अयनांशः । पुं । सूर्यगतिविशेषस्य भागे । यथाहकालिदासः । शाकः शराम्भोधियुगोनितोहृतोमानंखतर्कैरयनांशकाः स्मृताइति ।

अयन्त्रितः । त्रि । अनर्गले । नयन्त्रितः ।

अयवान् । त्रि । भाग्यवति । मतुप् ।

अयशः । न । अधर्मनिमित्तायाः लोकनिन्दायाः प्रसिद्धौ । अकीर्तौ । नयशः ।

अयः । न । लोहे ॥ एति अयतिवा । इणगतौ । असुन् ।

अयस्कान्तः । पुं । चुम्बकाश्मनि । अयः कान्तोऽस्य । कान्तीसार इतिख्यातेकान्तलोहे । सचतुर्विधः । भ्रामकचुम्बकरोमकस्वेदकभेदात् । एते रसायने उत्तरोत्तरंगुणिनः । क्रमेण दार्ढ्याङ्गकान्तिकात्वनीरोगदायिनइतिराजनिघण्टुः ।

अयस्कारः । पुं । लोहकारे । अयःकरोति । डुकृञ् करणे । कर्मण्यण् ।

अयाचितम् । न । अमृतवृत्तौ । यथा । ऋतमुञ्छशिलंप्रोक्तममृतस्यादयाचित मितिमनुः । त्रि । याञ्चांविनालब्धेवस्तुनि । अनर्थिते । पुं । मुनिभेदे । उपवर्षे । मुनिविशेषे । नयाचितम् ।

अयाज्यः । त्रि । व्रात्ये । नयाज्यः ।

अयानम् । न । स्वभावे । इतिहाराविली ॥ अगमने ॥

अयामयम् । न । यूतिनांखगविशेषे ॥ तेषांगतिविशेषे ॥ अयतिइतमतं-

नयः ॥

अयानयीनः । पुं । शारे । अचोपकरणे । अयानयंस्थलविशेषंनेतव्यः । अनुपदसर्वान्नायानयमित्यादिनाखः । अचेयंद्यूतशास्त्रस्यमयादः । चतस्रो वीथयः प्रत्येकंद्वादशकोष्ठोपेताः । शारास्तुचिंशत् । तेच एकैकेनकितवेनपंचदशस्ववामपार्श्वस्थ प्रथमकोष्ठ पर्यंतंप्रदक्षिण प्रसव्यगतिभ्यांनेयाः । सर्वेप्यायानयीनाः । ससहायस्यशारस्यपरैर्नाक्रम्यते पदम् । असहायस्तु शारेण परकीयेणबाध्यते इत्यादि तच्छास्त्राद्बोध्यम् ।

अयाः । पुं । वह्नौ ॥ एति । इण्० । आसिः ।

अयि । ा । प्रश्ने । अनुनये । सम्बोधने । अनुरागे । ईयते अय्यतेवा । इः इन्वा ।

अयुक्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे ।

अयुक्तः । त्रि । अजितचित्ते । सर्वदाविषयापहृतचित्तत्वेन कर्त्तव्येष्वनवहिते । अनुचिते ॥ अमिश्रिते ॥ नयुक्तः ॥

अयुक्तम् । ा । अनर्थे ।

अयुग्मः । पुं । विषमे ।

अयुग्मच्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । अयुग्माः छदायस्य ।

अयुतः । त्रि । असंयुक्ते । अयुक्ते । न । दशसहस्रे १०००० । नयुतम् ।

अयुतसिद्धौ । पुं । ययोर्द्वयोर्मध्ये एकमपराश्रितमेवतिष्ठते तावयुतसिद्धौ । यथा । अवयवावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियावन्तौ जातिव्यक्ती विशेषनित्यद्रव्येचेति ।

अये । ा । क्रोधे । विषादे । सम्भ्रमे । स्मरणे । सम्बुद्धौ ।

अयेयः । त्रि । अयातव्ये । यान विनैव साध्ये । यातुंयोग्यः । या० । अचोयत् । ईयति । गुणः । नयेयः ।

अयोगः । पुं । विधुरे । कूटे । विश्लेषे । कठिनोद्यमे । वमनविरेचनादीनां प्रतिलोमप्रवृत्तौ अल्पप्रवृत्तौच । तदुक्तं वैद्यके । योगःसम्यक्प्रवृत्तिः स्या दतियोगोतिवर्त्तनम् । अयोगः प्रातिलोम्येननचाल्पंवाप्रवर्त्तनमिति । नयोगः ।

अयोगवः । पुं । आयोगवे । शूद्राद्वैश्यकन्यायामुत्पन्ने । इतिजटाधरः ।

अयोगुडः । पुं । लौहगुलिकायाम् । गोली इतिभाषा प्रसिद्धायाम् ।

अयोग्रम् । न । मुसले । अयोऽग्रेऽस्य ।

अयोग्रकम् । न । मुसले ॥

अयोघनः । पुं । लौहपुञ्जे । हथौडा इत्यादि भाषाप्रसिद्धे लौहमुद्गरे । अ

योहन्यतेऽनेन । हन° । करणेऽयो विद्व्धिस्थप् घमादेशश्च ॥

अयोध्या । स्त्री । सरयूतीरेद्वादशयोजनायतायां साकेतपुर्य्याम् । उत्तरकोशलायाम् ॥ त्रि । युद्धामर्हे ॥

अयोनिजः । पुं । हरौ ॥ योनैायोनिपदलक्षितायां अनन्यांनजायते । जनोप्रादुर्भावे । सप्तम्यांजनेर्डः ॥ स्त्री । सीतायाम् । जानक्याम् ॥

अयोमलम् । न । मण्डूरे । लोहकिट्टे ॥

अयोमुखः । पुं । असुरविशेषे ॥

अरम् । न । शीघ्रे ॥ चक्राङ्गे । चक्रस्य नाभिनेम्योन्तराजस्थकाष्ठे ॥ ऋच्छतिरयर्त्तिवा । ऋच्छगत्यादैा । ऋगतोवा । पचाद्यच् ॥ शीघ्रार्थेक्रियाविशेषणत्वादसत्वे वर्त्तमानोयंक्लीबः द्रव्यगामीतु त्रिलिङ्गः ॥ ब्रह्मलोकस्थेसमुद्रोपमे सरसि ॥ जिनानां कालचक्रस्य द्वादशांशे ॥ सतु अवसर्पिण्याः षष्ठोभागः ॥ जिनानामष्टादशतीर्थंकरे ॥ त्रि । शीघ्रगे ॥

अरकः । पुं । शैवले ॥ पर्पटे ॥

अरग्वधः । पुं । राजवृक्षे ॥ इत्यमरटीकायांभरतः ॥

अरघट्टः । पुं । महाकूपे ॥

अरघट्टकः । पुं । घटीयन्त्रे । पादावर्त्ते । महाकूपे ॥

अरजम् । वि । निर्मले ॥ नविद्यतेरजोरेणुर्यस्मिन् ॥ रजोगुणरहिते ॥

अरजाः । स्त्री । नष्टिकायाम् । अनागतार्त्तवायाम् । कुमार्य्याम् ॥ त्रि । रजोगुणरहिते ॥

अरणम् । न । शरणे ॥

अरणिः । पुं । वह्निमन्थे । गणिकारिकावृक्षे ॥ सूर्ये ॥ इतिकाशीखण्डम् ॥ पुं । स्त्री । निर्मन्थ्यदारुणि ॥ ऋच्छति । ऋगति प्रापणयोः । अर्त्तिसृधृधमीत्यनिः ॥

अरणिकः । पुं । श्रोपर्णे । अग्निमन्थे ॥

अरणी । स्त्री । अरण्याम् ॥

अरणीकेतुः । पुं । अग्निमन्थवृक्षे ॥

अरणीसुतः । पुं । अग्नौ ॥

अरण्यम् । न । वने ॥ स्त्रीजनासङ्कीर्णाश्रमे ॥ दण्डकारण्यादिनवसु ॥ यथा । दण्डकंसैन्धवारण्यंजम्बूमार्गञ्च पुष्करम् । उत्पलावर्त्तकारण्यं नैमिषंकुरुजाङ्गलम् । हिमवानर्बुदश्चैवनवारण्यंविमुक्तिदमितिवराहपुराणम् ॥ अर्य्यते मृगैः । ऋगतैा । अर्त्तेर्निच्चेत्यन्यः ॥ पुं । कट्फलवृक्षे इति शब्दचन्द्रिका ॥

अरण्यकदली । स्त्री । गिरिकदल्याम् ॥

अरण्यकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । भारद्वाज्याम् ॥ इयंहिमाकृत्या

वृक्षमस्त्वतनाम्निमीति राजनिघंण्टः ।

अरण्यकुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थायाम् । वनकुलथी इतिभाषा ।

अरण्यकुसुम्भः । पुं । वनकुसुम्भे । अग्निसम्भवे । कौसुम्भे॥ पाके कटुः श्लेष्मनाशी जठराग्निविवृद्धिकृदित्यस्यगुणाः ।

अरण्यघोली । स्त्री । शाकविशेषे । वनघोल्याम् ।

अरण्यचटकः । पुं । धूसरे । वनचटके॥

अरण्यजार्द्रका । स्त्री । वनार्द्रकायाम् । ऐन्द्रे । वन अद्रक इतिभाषा ।

अरण्यजीरः । पुं । वनजीरे ।

अरण्यधान्यम् । न । नीवारे ।

अरण्यमक्षिका । स्त्री । दंशे । अरण्यस्यमक्षिका ।

अरण्यमुद्गः । पुं । मकुष्ठे ।

अरण्यवायसः । पुं । द्रोणकाके ।

अरण्यवासिनी । स्त्री । अत्यम्लपर्णीलतायाम् ॥

अरण्यवास्तूकः । पुं । कुणञ्जरे ॥

अरण्यशालिः । पुं । नीवारे । वनधान्ये॥

अरण्यशूरणः । पुं । वनशूरणे ॥

अरण्यश्वा । पुं । वृके ॥

अरण्यषष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लषष्ठ्याम् । यथा । ज्येष्ठमासिसिते पक्षे षष्ठी चारण्यसंज्ञिता । अजनैककरास्त्र्यामटन्तिविपिनेस्त्रियः । तांश्चिन्त्यवासिनीस्कन्दषष्ठीमाराधयन्तिच । कन्दमूलफलाहाराल्लभन्तेसन्ततिंशुभाम् । कन्दंशूरणादि । तदितरन्मूलम् । इतिराजमार्त्तण्डः ॥

अरण्यानी । स्त्री । महावने । महदरण्यमित्यस्मिन्नर्थे इन्द्रवरुणेतिसूत्रस्थेन हिमारण्ययोर्महत्त्वइतिवार्त्तिकेनाऽरण्यशब्दस्यनुगागमस्ततोङीष् ।

अरण्यायनम् । न । अरण्यवासे ॥

अरतत्रपः । पुं । शुनि । वक्रपुच्छे ॥

अरतिः । पुं । क्षुधि ॥ स्त्री । अनवस्थितचित्तत्वे । क्रोधाभावे । रतिविरहे । उद्वेगे । इष्टवियोगान्मनस्याकुलीभावे । यथा । स्वाभीष्टवस्त्वलाभेन चेतसोयाऽनवस्थितिः । अरतिःसेति । त्रि । रतिहीने । उच्छति । उ° । वह्निवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यतिः । अर्त्तेश्चेत्यतिर्वा ।

अरत्निः । पुं । सप्रकोष्ठततांगुलिकरे । विस्तृतकनिष्ठवद्धमुष्टिहस्तपरिमाणे । कफोणौ । रत्निभिन्नः । नञ्समासः । यद्वा । ऋतन्यञ्जीत्यर्त्तेः कत्निच् । वद्धमुष्टिकरोऽरत्निः सोरत्निः प्रसृताङ्गुलिः । सहस्तइत्यर्थः ।

अरन्धनम् । न । वसोड । इतिप्रसिद्धे पाकाभावे । यथा । कर्काममघात

सिंहाहे सिंहाम्नं सिंहकन्ययोरि-
त्याचारमार्त्तण्ड: ॥

अरन्ध्र: । त्रि । निविडे ॥

अरपा: । त्रि । अपापे ॥ नविद्यते रप:
पापंयस्य ॥

अरम् । ा । असमर्थे । अलमित्यव्ययस्य
वालमूलेत्यादिना पक्षेरेफ: । अ-
ल्पे ॥

अररम् । त्रि । छदे ॥ कपाटे । इयर्त्ति ।
अर्त्तिकमीत्यरच् । अपिधाने ।

अररि: । पुं । न । कपाटे । ऋच्छति
। विच् । अर मृच्छति । सर्वधातुभ्यइ
तीनि: ॥

अररी । स्त्री । कपाट्याम् । इयर्त्ति ।
ऋगतौ । अर्त्तिकमीत्यरन् । गौ
रादिङीष् ।

अररु: । पुं । अलङ्कारे । शत्रौ । ऋच्छ
ति अर्यतेवा । ऋगतिप्रापणयो: ।
अर्त्तेररु: ॥

अररे । ा । आशुसंवुद्धौ । त्वरान्वितस
म्बोधने । इतिशब्दरत्नावली ।

अरलु: । पुं । श्योनाकवृक्षे । इयर्त्ति ।
ऋगतौ । अर्त्तेररु: । कपिलकादि: ।

अरविन्दम् । न । पद्मे । अराकाराणि
दलानितत्त्वात्सादृश्यादरा: तान्विन्दति
लभतइत्यर्थे गवादिषुविन्दे: संज्ञाया
मिति कर्मण्ययशो वाधक:श: । शेम
चादीनामितिनुम् । अरंशीघ्रंलिप्सां
विन्दतिवा । सारसपक्षिणि । नीलो
त्पले । रक्तकमले । ताम्रे । इतिराज
निर्घण्ट: ।

अरविन्दिनी । स्त्री । नलिन्याम् ॥ पद्म
खण्डे । तडागे । अरविन्दानि सन्त्य
त्र । पुष्करादिभ्यादिनि: । ङीप् ॥

अरसिक: । त्रि । अरसज्ञे । अविदग्धे ।
यथा । अरसिकेषु रसस्यनिवेदनं
शिरसि मालिख मालिख मालिखे
त्युद्भट: ।

अराजक: । त्रि । राजशून्यदेशादौ ॥
यथा । चौरप्रायं जनपदं हीनसत्त्व
मराजकमितिश्रीभागवतम् । अरा
जकेहिलोकेस्मिन् सर्वतोविद्रुतेभ
यात् । रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानम
सृजत् प्रभुरितिमनु: । !

अराति: । पुं । अरौ । नरातिसुखम् ।
रादाने । क्तिच् तिर्वा ।

अराल: । पुं । सर्ज्जरसे । समददन्तिनि
। त्रि । कुटिले । ऋच्छति । ऋगतौ
। विच् अर् । अरमालाति । मूलवि
भुजादित्वात्क: । अरा: आला
तिवा । नरातिदु:खम् । वाहुलका
न्नग्मा ॥

अराला । स्त्री । वेश्यायाम् ।

अरि: । पुं । शत्रौ । स्वकृतापकारमन-

पेक्ष स्वभावात् क्रौर्येणापकर्त्तरि । अरेर्मुखा यथा । मातंकुलीनंशूर मद्दातारमेव च । कृतघ्नंधृतिम न्तंचकष्टमाहुररिंबुधा इति । षड्ग्रहे । षट्सु । रथाङ्गे । चक्रे । खदिरप्रभेदे । खदिरपत्रिकायाम् । इयर्त्ति विरोधम् । ऋगतौ । अच इ: ।

अरित्रम् । न । कर्णे । निपातके ॥ ऋच्छत्यनेन । ऋगतौ । अर्त्तिलूधू इतिइत्र: ।

अरिन्दम: । पुं । पराभिभावके । अरिं दाम्यतीति विग्रहे संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदम इत्यनेनदाम्यते: खचि पूर्वपदस्याजन्तत्वघ्नोमुमागम: । अरीन्कामादीन् दमयतीति वा ।

अरिमर्द्द: । पुं । कासमर्द्दे ॥

अरिमेद: । पुं । इरिमेदे । विट्खदिरे । अरिरिवमेद: स्नेहोऽस्य । अयंकषायउष्णास्तिक्तोभूतविनाशन: शोथातिसारकासविषवैसर्पनाशीचेतिराजनिर्घण्टे नरसिंहकौल: ॥

अरित्रा । स्त्री । मात्राहत्तभेदे । यथा । छन्दसिषोडशकलेविलासिनि प्रतिपदमन्त्यमकविलासिनि । अरिकानामपयोधरधारिणि शेषेनियतलघुद्वयधारिणि । यथा । किंकीमा-

शपाशधरगर्जसिमामुपगम्यहासभरमर्जसि । हरिचरणांशरणं नजिपशयसियमामख रखादपिनश्यसीति ।

अरिष: । पुं । अपानमांसजेरोगे । धाराप्रवर्षे ।

अरिषड्षृकम् । न । विवाहाद्युपयोगिनि गणमाविशेषे । यथा । मकर:करिकुलरिपुणा कन्यामेषेणसह भषस्तुलया । कर्किघटौ दृषधनुषी वृश्चिकमिथुनौषड्षृविधाविति ।

अरिषड्वर्ग: । पुं । कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषु । षण्णांवर्ग: षड्वर्ग: । अरीणामन्त:शत्रूणांषड्वर्ग: । यथा । दयाभावसरंकिंचित्कामादीनामनागपि । आसुरेरामते:कालंनयेद्दान्तचिन्तयेत्युपदेश: ॥

अरिष्ट: । पुं । लशुने । निम्बे । लङ्कानिकटवर्त्तिनि पर्वतविशेषे । काके । नरिष्टमस्य । कङ्के । फेनिलद्रुमे । रीठाइतिख्याते । अस्यगुणास्तु । अरिष्टकस्त्रिदोषघ्नोग्रहजिद्गर्भपातन इति । वृषभासुरे । न । अशुभे । तक्रे । सूतिकागारे । उत्पाते । आसवे । यथा । पक्वौषधाम्बुसिद्धंयन्मद्यंतत्स्यादरिष्टकम् । अरिष्टं मद्यमितिलोके । यथा । द्राक्षारिष्टम् दशमूलारिष्टम् । वब्बूलारिष्टमिति । अ-

रिष्टं लघुपाकेन सर्वतस्तु गुणाधिक
म। अरिष्टस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगु
णैः समाः॥ मद्ये पुंल्लिङ्गोऽपीति सुश्रुत
टीका। शुभे। नास्ति रिष्टमत्र नरिष्य
तेऽस्मिन् हिंस्रैरिति वा। रिष हिंसायाम्।
क्तः। नञ् रिष्टमशुभमस्माद्वा। अनेक
मिति समासः। मरणचिह्ने। यथा।
रोगिणो मरणं यस्मादवश्यंभावि लक्ष
्यते। तल्लक्षणमरिष्टं स्याद्रिष्टमप्य
भिधीयत इति। न रिष्टम्। त्रि। अ
विनाशिनि।

अरिष्टकः। पुं। निम्बे। फेनिले। रीठा
इति ख्याते।

अरिष्टतातिः। त्रि। क्षेमङ्करे। शुभ-
ङ्करे।

अरिष्टदुष्टधीः। त्रि। विवशे। आसन्न
मरणसूचितलक्षणेनदूषितबुद्धौ। अ
रिष्टेन दुष्टा धीरस्य॥

अरिष्टनेमिः। पुं। मुद्गगणान्तरे। मुनि
विशेषे। जिनानां चतुर्विंशत्यन्तर्गत
द्वाविंशतितीर्थङ्करे।

अरिष्टसूदनः। पुं। विष्णौ। अरिष्टसू
दने। अरिष्टसंज्ञकमसुरं सूदितवा
न् सूदयति वा। सूद॰। नन्द्यादित्वा
ल्ल्युः॥

अरिष्टा। स्त्री। कटुकायाम्।

अरिष्टिः। स्त्री। अरेषणे। सकलाधि
व्याध्यभावे।

अरिष्टुः। त्रि। नाशने। अरिरिव तिष्ठति
। ष्ठा॰। कुः।

अरुचिः। पुं। अन्नानभिलाषरूपे रोग
प्रभेदे। अरोचके। रुच स्वाभि
लाषेऽप्य शब्दाः। सामर्थ्यरूपो बोधः।
रुच्यभावे।

अरुजः। पुं। आरग्वधे।

अरुणः। पुं। अर्के॥ अर्कसारथौ॥ अव्य
क्तरागे। कृष्णलोहिते। कृष्णमि
श्रितरक्ते॥ सन्ध्यारागे॥ निःशब्दे॥
कपिले। दानवान्तरे। कुष्ठभेदे।
पुन्नागपादपे॥ गुडे। न। कुङ्कुमे।
सिन्दूरे॥ त्रि। गुणिनि। ऋच्छति।
ऋगतौ। अर्त्तेश्चेत्युनन्। अरुणोव
र्णोऽस्यास्ति। अर्शआद्यच्।

अरुणकमलम्। न। रक्तोत्पले।

अरुणलोचनः। पुं। पारावते।

अरुणसारथिः। पुं। सूर्ये। अरुणः सूर
सूतः सारथिर्यस्य।

अरुणा। स्त्री। अतिविषायाम्। श्यामा
याम्॥ मञ्जिष्ठायाम्॥ त्रिवृतायाम्।
प्रचण्डोपस्वरयन्त्रे। इन्द्रवारुण्याम्
। गुञ्जायाम्। मुण्डितिकायाम्। क
दम्बपुष्प्यायाम्। ऋच्छति। ऋगतौ
। अर्त्तेश्चेत्युनन्। टाप्॥ अरुणोवर्णो
ऽस्त्यस्याः। अर्शआद्यच्। टाप्।

अरुणात्मजः । पुं । जटायुनामविहगे । अरुणस्यानूरोरात्मजः ।

अरुणावरजः । पुं । गरुडे ।

अरुणोदकम् । न । सरोविशेषे । मेरोः प्राच्यांदिशियो विष्कम्भपर्वतस्तस्य मूले सरोऽरुणोदकंनाम तच्चहेमाब्जमण्डितम् ।

अरुणोदयः । पुं । प्रातर्मुहूर्त्ते । सूर्योदयात् पूर्वमुहूर्त्तद्वये । यथा । रजनीशेषयामस्यशेषार्द्धमरुणोदयःइति । अपिच । चतस्रोघटिकाःप्रातररुणोदयउच्यते । यतीनांस्नानकालोयंगङ्गाम्भःसदृशःस्मृतःइति ॥ सप्तपञ्चारुणोदयइतिदेवीभागवतम् । अथसप्तपञ्चाशत् घटिकोत्तरमरुणोदयइतितदर्थः । अरुणस्योदयोयस्मिन्सः ।

अरुणोदयसप्तमी । स्त्री । माकर्य्याम् । भविष्योक्तविवरणायांतपःशुक्लसप्तम्याम् ॥

अरुणोदा । स्त्री । मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्त्यांसरिति ॥ अरुणोयच्चाम्रफलरसःसएवउदकं यस्याः ॥

अरुणोपलः पुं । पद्मरागे । चुन्नीतिलोके ॥ अरुणोऽरुणवर्णश्चासावुपलःपाषाणश्च ।

अरुन्तुदः । त्रि । मर्मस्पृशि । मर्मपीडके । अरुंषि मर्माणितुदति । तुद व्यथने । विध्वरुषोस्तुदइतिखश् । अरुर्द्विषदितिमुमिकृतेसंयोगान्तस्येत्यरुषःसकारस्यलोपः ।

अरुन्धती । स्त्री । वशिष्ठपत्न्याम् । अक्षमालायाम् । कर्दममुनेः कन्यायाम् ।

अरुन्धतीजानिः । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धती जायायस्यसः । जायायानिङ् ।

अरुन्धतीनाथः । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धत्यानाथः स्वामी ।

अरुष्कः । पुं । भल्लातके । इतिशब्दरत्नावली ।

अरुष्करः । पुं । भल्लातकवृक्षे । न । भल्लातकफले । त्रि । व्रणकृति । अरुर्व्रणं करोति । दिवाविभेतिटः । नित्यंसमासेनुत्तरपदस्येतिषः ॥

अरुः । न । मर्मणि ॥ पुं । रक्तखदिरे । अर्के । पुं : न । व्रणे । चते । इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तिपवपियजीत्युसिः ॥

अरुषा । स्त्री । भूधात्र्याम् । भूमि आंवला इतिख्यातायाम् ॥

अरूपः । त्रि । रूपशून्ये ॥ कुत्सितरूपे ॥

अरूपः । पुं । रवौ । सर्पविशेषे ॥ ऋच्छति अर्यतेवा । ऋगतिप्रापणयोः

। त्रूहनिभ्यामूषन् ॥

अरे । । । नीचसम्बोधने । यथा । अरे यमभटाः शठाःकपटविग्रहेषूद्भटानि वेद्यतवोवचस्तवनचाधिकारोमयि । अहन्तु शिवसुन्दरीचरणचारुपङ्कजस्खलनमधुसुधासवंसमपिवंनजानीतरेइति । रुषाह्वाने । अपाकृतौ । असूयायाम् ॥

अरेरे । । । नीचसम्बोधने ॥ रुषाह्वाने । सक्रोधाह्वाने ॥

अरोकः । त्रि । निष्प्रभे । छिद्रवर्जिते । रोचनम् रोकः । रुचदीप्तौ । घञ् । नरोकोऽस्य ॥

अरोगः । त्रि । व्याधिरहिते ॥ पुं । दोषसाम्ये । रोगाभावः । नरोगोऽस्यवा ।

अरोचकः । पुं । रोगविशेषे । अरुचि रोग इतिभाषा ।

अर्कः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे ॥ अस्य गुणायथा । अर्कद्वयं सरंवातकुष्ठकण्डूविषव्रणान् । निहन्तिप्लीहगुल्मार्शः श्लेष्मोदरयकृत् क्रिमीन् । अर्क द्वयं रक्तार्कःश्वेतार्कश्च । शुक्लार्ककुसुमंहृष्यंलघुदीपनपाचनम् । अरोचक प्रसेकार्शकासश्वासनिवारणम् । रक्तार्कपुष्पंमधुरंसतिक्तं कुष्ठक्रिमिघ्नंकफनाशनञ्च । अर्शोविषंहन्तिचरक्तपित्तंसङ्ग्राहिगुल्मेश्वयथौहितंतत् ॥ क्षीरमर्कस्यतिक्तोष्णंस्निग्धंसलवणं-लघु । कुष्ठगुल्मोदरहरं श्रेष्ठमेतद्विरेचनमिति भावप्रकाशः । स्फटिके । रवौ । लघवायारविवारे । ताम्रे । दिवस्पतौ । विडौजसि । श्रीहरौ । ब्रह्मादिभिः पूज्यतमैरर्चनीयत्वात् । द्वादशांके । हस्तर्क्षे ॥ सर्वदर्शिनि । अर्च्यते । अर्चपूजायाम् कर्मणिघञ् । चजोरितिकुत्वम् । यद्वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यःक इतिकः । अर्क्यतेवा । अर्कस्तवने । घञ् । अरकइतिप्रसिद्धे क्वाथविशेषे ॥ यथा । द्रव्यकल्पःपञ्चधास्यात्कल्कंचूर्णं रसस्तथा । तैलमर्कःक्रमाज्ज्ञेयंयथोत्तरगुणंप्रिये इतिरावणः ।

अर्ककान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ।

अर्कचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

अर्कजः । पुं । यमे । शनैश्चरे ॥

अर्कजौ । पुं । अश्विनीसून्वोः ॥ नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

अर्कतनयः । पुं । कर्णे । राधेये ॥ वैवस्वतमनौ । सावर्णिमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ।

अर्कतनया । स्त्री । यमुनायाम् । तपत्याम् ।

अर्कनन्दनः । पुं । अर्कतनये । सुग्रीवे ॥

अर्कस्य नन्दनः ॥

अर्कनामा । पुं । रक्तार्के ॥

अर्कपत्रः । पुं । आदित्यपत्रवृक्षे ।

अर्कपत्रा । स्त्री । सुनन्दायाम् । अर्कमूलायाम् ॥

अर्कपर्णः । पुं । अर्काह्वे । मन्दारे ॥ अर्काभानि तीक्ष्णानि पर्णान्यस्य ॥

अर्कपादपः । पुं । निम्बे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अर्कपुष्पिका । स्त्री । सूर्यवल्ल्याम् ॥

अर्कपुष्पी । स्त्री । कुटुम्बिनीवृक्षे । अर्कपुष्पी कृमिश्लेष्ममेहपित्तविकारजिदिति भावप्रकाशः ॥

अर्कप्रिया । स्त्री । जवायाम् ॥

अर्कबन्धुः । पुं । गौतमे । बुद्धे ॥ स च इक्ष्वाकुकुलोद्भवशाक्यवंशीयोबोद्धव्यः ॥ अर्कस्यबन्धुः सूर्यवंशजत्वात् ॥ अम्बुजे ॥ अर्कोबन्धुर्यस्यसः ॥

अर्कबान्धवः । पुं । अम्बुजे ॥ अर्कोबान्धवोयस्यसः ॥ बुद्धे ॥ बुद्धभिदि ॥ अर्कस्यबान्धवः ॥

अर्कभम् । न । सूर्याक्रान्तनक्षत्रे ॥

अर्कभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुलहुल् इति प्रसिद्धे शाके ॥

अर्कमूला । स्त्री । अर्कपत्रायाम् । ईश्वरमूलेतिगौडेषुप्रसिद्धायाम् ॥

अर्करेतोजः । पुं । सूर्यात्मजविशेषे । रेवन्ते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कवल्लभः । पुं । बन्धूकवृक्षे ॥

अर्कवेधम् । न । तालीशपत्रे ॥

अर्कव्रतम् । न । राजोव्रतविशेषे ॥ यथा । अष्टौमासान् यथादित्यस्तोयं हरतिरश्मिभिः । तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितदितिमनुः ॥ आरोग्यसम्पत्त्यादिसूर्यव्रते ॥

अर्कसूनुः । पुं । शनौ ॥ यमे ॥ सुग्रीवे ॥ कर्णे ॥ अर्कस्यसूनुः ॥ द्विवचनान्तः आश्विनेययोः ॥

अर्कसोदरः । पुं । ऐरावते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कहिता । स्त्री । अर्कभक्तायाम् ॥

अर्काश्मा । पुं । अरुणोपले ॥ अर्कस्य अश्मा ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

अर्काह्वः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे ॥ अर्कआह्वायस्य ॥

अर्की । पुं । अर्कवति । शस्त्रसूपमन्त्रवति होतरि ॥

अर्कोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ॥

अर्गलम् । न । कपाटद्वयमध्यस्थदण्डे ॥ दुर्गापाठादौपाठ्येदेवीस्तोत्रविशेषे ॥ यथा । मार्कण्डेयउवाच । ब्रह्मन् केनप्रकारेणदुर्गामाहात्म्यमुत्तमम् । श्रोतव्यंसिद्धमितितत्सर्वंकथयस्वमहाप्रभो ॥ ब्रह्मोवाच । अर्गलंकीलक-

ब्रादौ पठित्वा कवचं पठेत् । जपेत् सप्तशतीं पश्चात् क्रमएषशिवोदितः इति । त्रि । कल्लोले ॥ अर्घ्यते । अर्ज अर्जने । दृषादित्वात् कलच् । न्यङ्क्वादिः ॥

अर्गला । स्त्री । आगल इतिभाषाप्रसिद्धे कपाटबन्धककाष्ठविशेषे । कपाटान्तरविष्कम्भदण्डे । त्रि । कल्लोले ॥ टाप् ॥

अर्गलिका । स्त्री । अर्गले । आगलीइतिभाषाप्रसिद्धायाङ्क्षुद्रार्गलायाम् ।

अर्गली । स्त्री । कपाटरोधनार्थं तन्मध्यस्थे क्षुद्रदण्डे ॥ गौरादित्वान् ङीष् ।

अर्ग्वधः । पुं । राजवृक्षे ।

अर्घः । पुं । मूल्ये । पूजाविधौ । पूजोपचारभेदे । अर्घ्यतेऽनेन । अर्घ पूजायाम् । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादिः । अर्घिधोर्त्वन्तरं वा । अयंशब्दः सामगानां सर्वत्राभिलापे सयकारो नपुंसकलिङ्गेनैवप्रयोज्यः । अन्यवेदिनां निर्यकारः पुल्लिंगेन प्रयोज्यः । इति आह्निकतत्वे रघुनन्दनः ।

अर्घीशः । पुं । ईश्वरे । शिवे । इतिशब्दरत्नावली ।

अर्घ्यम् । न । अरत्नकामुनेस्तपोवनतरुभूतमधुनि । उपचारभेदे । मस्तके दीयमाने अर्घजले । अर्घायेदम् । पादार्घाभ्याञ्चेतियत् । त्रि । पूजार्हे । अर्घस्य योग्ये । अर्घमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् । पुं । मूल्ये ॥ पूजाविधौ ।

अर्चकः । त्रि । पूजके । यथा । अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् आभिरूप्याच्चबिम्बानांदेवः सान्निध्यमृच्छतीतितिथ्यादितत्त्वम् । अर्चति । अर्च० । ण्वुल् ।

अर्चनम् । न । पूजायाम् । यथा । धनधान्यकरंनित्यं गुरुदेवद्विजार्चनमिति । अर्च पूजायामस्माच्चौरादिकात् ल्युट् । ल्युट्च । त्रि । पूजाद्रव्ये ।

अर्चना । स्त्री । पूजायाम् । टाप् ।

अर्चा । स्त्री । प्रतिमायाम् । यथाहश्रीकृष्णोव्यासादीन् प्रति । किंस्वल्पतपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकमिति दशमस्कन्धे ८४ अध्यायः ॥ पूजायाम् । अर्चनम् अर्च्यतेवा । अर्च पूजायामस्माच्चौरादिकाद्गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । टाप् ।

अर्चिः । स्त्री । ज्वालायाम् । इन्नन्तः । अर्च० । शिजन्तादयवर्वी ।

अर्चितम् । त्रि । पूजिते । अर्च्यतेस्म० । अर्च पूजायाम् । क्तः ।

अर्चिरादिमार्गः । पुं । उत्तरमार्गे ।

अर्चिरादावुपलक्षिते देवयानपथि ।

अर्चिष्मान् । पुं । वह्नौ । भास्करे । दीप्ते । अर्चिर्विद्यते ऽस्यास्मिन्वा । मतुप् ।

अर्चिः । न । स्त्री । मयूखे । वह्निशिखायाम् । दीप्तौ । अर्च्यते । अर्च पूजायाम् । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः । अर्चिः सान्तः ।

अर्च्यः । त्रि । पूज्ये । अर्च्यते । अर्चस्तुतौ । ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेति कुत्वनिषेधः ।

अर्जकः । पुं । बावुई इतिभाषाप्रसिद्धे श्वेतपर्णासे । अस्यगुणाः । कटूष्णाः कफवातामयंनेत्ररोगनाशी रुचिकारी सुखप्रसवकारकश्चेतिराजनिर्घण्टः । अर्जयति । अर्जसर्जअर्जने । ऋगतिस्थानार्जनो पार्जनेषुवा । णयन्तः । ण्वुल् । त्रि । उपार्जनस्य कर्त्तरि ।

अर्जनम् । नं । अर्जयितृव्यापारे । स्वामित्वहेतुभूतव्यापारे । सङ्ग्रहे ॥ सम्पादने ॥ अर्ज० । ल्युट् ॥

अर्जुनः । पुं । ककुभद्रुमे । कौह इति ख्याते । अस्यगुणा यथा । क्षतभग्नरक्तस्तम्भनमूत्रकृच्छ्ररोगे पथ्यत्वमितिराजवल्लभः । कषायत्वमुष्णत्वंत्रणशोधनत्वम् कफपित्तश्रमतृष्णापित्तनाशित्वं वायुरोगप्रकोपकारित्वमिति राजनिर्घण्टः । सर्वसम्पत्तिपञ्चपराक्रमे तृतीयेपाण्डुतनये । कार्त्तवीर्ये । मयूरे । मातुरेकसुते । धवले ॥ करवीरे । न । तृणे ॥ नेत्रगदे । यथा । एकोयः शशरुधिरोपमस्तुबिन्दुः शुक्लस्थोभवतितदर्जुनंवदन्तीति । त्रि । धवलवर्णवति ॥ अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् । तृणाख्यायांचिद्वियितेमनम् ।

अर्जुनधनुः । न । गाण्डीवे । अर्जुनस्य धनुः ।

अर्जुनध्वजः । पुं । वायुपुत्रे । हनूमति ।

अर्जुननामा । पुं । ककुभद्रुमे ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । अर्जुनवर्णयोगात् । अन्यतोङीष् ॥ उषायाम् ॥ बाहुदानद्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥

अर्जुनोपमः । पुं । शाकद्रौ । महापत्रे । शागनइति गौड देश ख्याते ॥ अर्जुनउपमायस्य ।

अर्णः । पुं । अक्षरे । शाकद्रुमे ॥ अर्त्तेः क्तः ॥

अर्णवः । पुं । अम्बुनिधौ ॥ अर्णांस्यत्र सन्ति । अर्णसोलोपश्चेतिवः सलोपश्च ।

अर्णवजः । पुं । न । समुद्रफेने ।

अर्णवमन्दिरः । पुं । वरुणे । अर्णवेम

अर्थः	अर्थम
न्दिरंमस्व ।	प्रयोजने । अर्थ्यते । कर्मणि घञ् ।

अर्णवोद्भवः । पुं । अग्निजारद्रव्ये ।
अर्णः । न । जले । ऋच्छति । ऋग तौ । उदकेनुट्चेत्यर्त्तेरसुन् तस्य चनुट् ।
अर्णोदः । पुं । मुस्तके । मेघे ।
अर्णोभवः । पुं । शङ्खे । इतिराजनिर्घण्टः ।
अर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्टाम् ।
अर्त्तनम् । न । जुगुप्सायाम् । घृणीयायाम् । ऋतिः सौत्रोधातुः । इयङभावेल्युट् ।
अर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् । धनुष्कोटौ । अर्द्दनम् । अर्द्द हिंसायाम् । क्तिन्बादिभ्यः । तितुत्रेतिनेट् ।
अर्थः । पुं । विषये । अर्थनायाम् । अर्यते गम्यते ऋच्छतिवा । ऋगतौ । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन् । यद्वा । अर्थ्यते प्रार्थ्यते सुखरूपत्वात्सर्वैः । अर्थ उपयाच्ञायाम् । अकर्त्तरीतिघञ् । कारणे । वस्तुनि । वाच्ये । शब्दानामभिधेये । यथा । अर्थोवाच्यश्च लक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेति त्रिधामतः । वाच्योर्थोऽभिधया बोध्योलक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्तुतिस्रः शब्दस्यशक्तय इतिसाहित्यदर्पणः । अर्थिनोऽनुकूले । निवृत्तौ ।

फले । धने । प्रकारे । द्वितीयभवने । अभिलाषे । अर्थनमर्थः । भावेघञ् ।
अर्थक्रमः । पुं । क्रमनिर्णये । यथा । यत्रप्रयोजनवशेन क्रमनिर्णयःस अर्थक्रमः । यथा ऽग्निहोत्रंजुहोतियवागूंपचतीत्यग्निहोत्रहोमयवागूपाकयोः । अत्र हि यवाग्वाहोमार्थत्वेनतत्पाकः प्रयोजनवशेन पूर्वमनुष्ठीयते । सचायं पाठक्रमाद्बलवान् । यथा पाठंह्यनुष्ठाने क्रमप्रयोजनबाधे ऽदृष्टार्थत्वंस्यात् । नहिहोमानन्तरं क्रियमाणस्य पाकस्य किञ्चिद्दृष्टं प्रयोजनमस्ति ।
अर्थदूषणम् । न । क्रोधजव्यसनेषुषष्ठे । अर्थानामपहरणे । देयानामदाने ।
अर्थना । स्त्री । याच्ञायाम् । अर्थयाच्ञायाम् । चुरादिः । ण्यासेतियुच् ।
अर्थपतिः । पुं । राज्ञि । कुबेरे । अर्थानांपतिः ।
अर्थप्रयोगः । पुं । कुसीदे ।। अर्थस्यप्रयोगः ।।
अर्थभावना । स्त्री । आर्थीभावनायाम् । स्वर्गयागेन प्रयाजादिभिरुपकृत्य साधयेदिति पुरुषप्रवृत्तिरर्थभावनोच्यते ।
अर्थमर्यादा । स्त्री । सम्यगाकारक्षमा

प्यांकार्थोत्पादे ।

अर्थवान् । त्रि । धनिनि । अर्थः सन्निहितोऽस्यास्य । मतुप् । असन्निहितेतु अर्थीत्येव । प्रयोजनवति ॥ पुं । पुरुषे इति राजनिर्घण्टः ॥

अर्थवादः । पुं । विधिशेषे । स्तुतौ । काल्पनिकफलश्रुतौ । अङ्गफलश्रुतौ । तल्लक्षणं यथा ॥ अभिधेयया गौण्या वा वृत्त्या भूतमर्थं वदन् स्वाध्यायविध्यापादित प्रयोजनवत्त्वलाभाय विधिसाकाङ्क्ष इति । स च षड्विधलिङ्गेषु पञ्चमम् । यथा । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तत्र तत्र प्रशंसनमर्थवादः । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके उत तमादेशमप्राक्ष्यो येनाश्रुतं श्रुतं भवति अमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमित्यद्वितीयवस्तुप्रशंसनमिति । अर्थस्य प्रयोजनस्य वदनं विध्यर्थप्रशंसापरं वचनम् । अर्थवादो हि स्तुत्यादिद्वारा विध्यर्थं शीघ्रं प्रवृत्तये प्रशंसतीति ॥ स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्यर्थवाद इति न्याय सूत्रम् । स्तुतिः साक्षाद्विध्यर्थस्य प्रशंसार्थकं वाक्यम् । यथा । सर्वजिता वै देवाः सर्वमजयन् सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वं जयतीत्यादि । अनिष्टबोधनद्वारा विध्यर्थप्रवर्त्तकं निन्दा । यथा । एष वाव प्रथमो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमो य एतेनानिष्ट्वा अन्येन यजते स गर्त्ते पतत्ययमेवैतज्जीर्यते प्रवामीयत इत्यादि । पुरुषविशेषनिष्ठमिथो विरुद्धकथनं परकृतिः । यथा । हुत्वा वपामेवाग्रेऽभिघारयन्ति अथ पृषदाज्यं तदुह चरकाध्वर्यवः पृषदाज्यमेवाग्रेऽभिघारयन्त्यग्नेः प्राणाः पृषदाज्यमित्यभिदधतीत्यादि । ऐतिह्यसमाचरिततया कीर्त्तनं पुराकल्पः । यथा । तस्माद्वा एते पुरा ब्राह्मणा बहिष्पवमानसामस्तोममस्तौषन् यज्ञं प्रतनवामह इत्यादीत्यर्थः ॥ प्राशस्त्यनिन्दान्यतरपरं वाक्यमर्थवाद इति लौगाक्षिभास्करः । यथा । विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते । भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मत इति । अस्यार्थः । विरोधे विशेष्यविशेषणयोः सामानाधिकरण्येनान्वयविरोधे गुणवादः अङ्गकथनरूपत्वात् । यथा यजमानः प्रस्तर इति । अत्र प्रस्तरः कुशमुष्टिः तस्य यजमानेऽभेदान्वयबाधात् यजमानस्य कुशमुष्टिधारणरूपार्थवादरूपत्वात् गुणवादः । अवधारिते प्रमाणान्तरसिद्धेऽर्थे यो वादः । यथा नान्तरीक्षेऽग्नि

स्थेतव्यः अग्निर्हिमस्य भेषजमित्यादि च। अन्तरीक्षेऽग्निश्चयनस्यासम्भवेन तदभावस्य अग्नेर्हिमनाशकत्वस्य च लौकिकप्रमाणसिद्धत्वादनुवादः। तद्भावे तयोर्विरोधावधारणयोरभावे भूतार्थवादः। यथा इन्द्रो वृत्रहत्यादि। सोऽपि त्रिविधः। स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च। यथा। सन्ध्यामुपासते येचेत्यादिस्तुत्यर्थवादः। स्त्रीतैलमांससम्भोगी पर्वस्वेतेषु वै पुमान्। विण्मूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृतइत्यादिनिन्दार्थवाद इति। तत्त्वसम्बोधनीमतेतुसप्तविधः। यथा। स्तुत्यर्थवादः १ फलार्थवादः २ सिद्धार्थवादः ३ निन्दार्थवादः ४ परकृतिः ५ पुराकल्पः ६ मन्त्रः ७। एषामुदाहरणानि श्रौतानि ग्रन्थगौरवभिया न लिखितानि॥

अर्थविज्ञानम्। न। शुश्रूषाद्यष्टधीगुणान्तर्गतगुणविशेषे। शब्दार्थज्ञाने।

अर्थविप्रकर्षः। पुं। पूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य विलम्बेनार्थोपपादकत्वे॥

अर्थव्यपाश्रयः। पुं। प्रयोजनसम्बन्धे।

अर्थव्ययज्ञः। त्रि। धनव्ययप्रकारविदि। मुकुले॥ अर्थव्ययौ जानाति। ज्ञा। कः॥

अर्थशास्त्रम्। न। अथर्ववेदस्योपवेदे चतुष्षष्टिकलासङ्ग्राहके शौनकसादिशास्त्रभेदे। दण्डनीत्याम्। यथा। बृहस्पतिप्रभृतिभिः प्रणीतमर्थशास्त्रकम्। तथैव दण्डनीतिःस्यादन्वेयौनयानयाविति। अर्यते गम्यते। ऋ गतौ। उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्। अर्थस्य भूमिधनादेः शास्त्रम्।

अर्थसमाहर्त्ता। त्रि। सम्यग्धनार्जनशीले॥

अर्थसिद्धकः। पुं। सिन्दुवारवृक्षे।

अर्थागमः। पुं। आये।

अर्थान्तरम्। न। प्रकृतानाकाङ्क्षितार्थे। यथाहगौतमः। प्रकृतादर्थादसम्बद्धार्थमर्थान्तरम्।५।५। प्रकृतात्कृतोपयुक्तात्। ल्यब्लोपे पञ्चमी। तेनप्रकृतोपयुक्तमर्थमुपेक्ष्य असम्बद्धार्थाभिधानमर्थान्तरम्। प्रकृतानाकाङ्क्षिताभिधानमिति फलितार्थः। यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्युक्ता शब्दोगुणः सचाकाशस्येत्यादि॥

अर्थान्तरन्यासः। पुं। अर्थालङ्कारभेदे। यथा। सामान्योवाविशेषोवा तदन्येन समर्थ्यते। यत्रसोऽर्थान्तरन्यासः साधर्म्येणेतरेणवा॥ साधर्म्येणवैधर्म्येण वासामान्यं विशेषेण यत्समर्थ्यं

तेषिमेषोवासामान्येनसोऽर्थान्तरन्यासः। क्रमेणोदाहरणम्। निजदोषावृतमनसा अतिसुन्दरमेवभाति विपरीतम्। पश्यतिपीतोपहतःशशिशुभ्रं शंखमपिपीतम्। सुर्ताततवसनालङ्कारायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशिस्वैरंयान्त्यांगतोऽस्तमभूद्विधुः। तदनु भवतःकीर्तिः केनाप्यगीयत येनसा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का क्वनासिशुभप्रदः। गुणानामेवदौरात्म्याद्धुरिधुर्यो नियुज्यते। असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपितिगौर्गलिः। अहोहिमेवलपराङ्मायुषा यदप्रियंवाच्यमिदंमयेदृशम्। तएवधन्याः सुहृदः पराभवंजगत्यदृष्ट्वैवहियेक्षयंगताइति।

अर्थापत्तिः। स्त्री। प्रमाणविशेषे। जीवतश्चैत्रस्यगृहाभावदर्शनेन बहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पनायाम्। अनुपपद्यमानेनार्थेनोपपादककल्पने॥ यथा दृष्ट्यामेघज्ञानं वृष्ट्यासह मेघस्य वैयधिकरण्याव्याप्तिरिति नानुमाने ऽन्तर्भावः। उक्तेनानुक्तस्याक्षिपति यासा अर्थापत्तिः॥ अलङ्कारान्तरं। एकस्यवस्तुनोभावाद्यत्रवस्त्वन्यदापतेत्। कैमुत्यन्यायतः साऽस्यादर्थापत्तिरलङ्क्रिया॥ दण्डापूपिकया र्गिक्तरस्यापतनमर्थापत्तिरितिलक्षम्।

अर्थार्थी। त्रि। इहामुत्रवा यज्ञोनोपकरणंतदभीप्सौ। अर्थस्य अर्थी।

अर्थिकः। पुं। वैतालिके। निद्रावस्थराजादेः सुखादिना प्रातर्जागरयितरि।

अर्थितः। त्रि। याचिते। अर्थ्यंतेस्म। अर्थ०। क्तः।

अर्थी। त्रि। याचके। सेवके। विवादिनि। धनिनि। सहाये। अर्थोऽस्यविद्यतेऽस्यास्ति। अर्थाद्यास्यदितते इतिइनिः॥ अर्थयतेवा। अर्थ याचने। ग्रह्यादित्वाण्णिनिः। स्त्रियामर्थिनी।

अर्थ्यः। त्रि। पण्डिते॥ सम्प्रार्थ्ये। न्याय्ये॥ अर्थशालिनि। न। शिलाजतुनि। अर्थेसाधुः। तत्रसाधुरिति यत्॥ अर्थादनपेतः। धर्मपथ्यर्थेति यत्॥ अर्थ्यते। अर्थ उपयाच्ञायाम्। एयन्तः। अचोयत्॥

अर्हणम्। न। गमने। पीडने। याचने॥ हनने। अर्हभर्वेल्युट्।

अर्हणा। स्त्री। याच्ञायाम्॥ अर्हगतौयाचनेच। स्वार्थ एयन्तः। एयासेतियुच्। टाप्।

अर्हितम्। त्रि। याचिते। हिंसिते।

रोगिणि । गते ॥ न । वातव्याधिविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । वक्रीभवति वक्राह्वंग्रीवाचाप्यपवर्त्तते । शिरश्चलति वाक्संगे।नेत्रादीनांचवैकृतम् । ग्रीवाचिवुकदन्तानांतस्मिन् पार्श्वेचवेदना । तमर्द्दितमितिप्राहुर्व्याधिंव्याधिविशारदा इति । यस्मिन्पार्श्वे अर्द्दितंतस्मिन्पार्श्वे ग्रीवादीनांवेदनेत्यर्थः । अस्यौषधंयथा । रसोनकल्कंतिलतैलमिश्रंयोऽश्नातिनित्यार्द्दितरोगयुक्तः । तस्यार्द्दितंनाशमुपैतिशीघ्रंवृन्दंघनानामिववायुयोगादिति । विषमज्वरेप्येतद्देयम् ॥ अर्द्यते स्म । अर्द्दगतौयाचनेच । क्तः ।

अर्द्धः । पुं । भित्ते । खण्डे । न । समांशे । आधा इतिभाषा । स्थाने । ऋ पक्षार्द्धे । ऋध्नोत्यनेन । ऋधुवृद्धौ । हलश्चेति घञ् । अत्रायंविवेकः । अर्द्धशब्दः खण्डमात्रविवक्षायांपुल्लिङ्ग एव । असि अर्द्धे अर्द्धः । समखण्डविवक्षायांक्लीवएव । यदात्वर्द्धशब्दो धर्मिपरस्तदात्रिलिङ्गचयएवेति ।

अर्द्धगङ्गा । स्त्री । कावेर्याम् । अर्द्धंगङ्गायाः । अर्द्धंनपुंसकमितिसमासः ।

अर्द्धगुच्छः । पुं । चतुर्विंशतिलतिकहारे ॥ गुच्छार्द्धे । अर्द्धंगुच्छस्य ।

अर्द्धचन्द्रः । पुं । नखक्षते । गलहस्ते । बाणभेदे । चन्द्रार्द्धे । अर्द्धचन्द्राकारे स्त्रीणांललाटाभरणविशेषे ॥

अर्द्धचन्द्रा । स्त्री । कृष्णत्रिवृति । अर्द्धश्चन्द्रोयस्याः । एतद्विदलस्यार्द्धचंद्राकारत्वात् ।

अर्द्धचन्द्रिका । स्त्री । कर्णस्फोटाख्यतायाम् । चित्रपर्ण्याम् ।

अर्द्धचोलकः । पुं । कूर्पासे । काँचुली इति प्रसिद्धवस्त्रे । कुर्त्ती इतिच प्रसिद्धे । इतिहारावली ।

अर्द्धजाह्नवी । स्त्री । कावेर्य्याम् ।

अर्द्धतिक्तः । पुं । नेपालनिम्बे ॥

अर्द्धनारीश्वरः । पुं । शिवे । उमामहेश्वरे । अस्यध्यानंयथा । नीलप्रवालरुचिरंविलसत्त्रिनेत्रंपाशारुणोत्पलकपालकशूलहस्तम् । अर्द्धाम्बिकेशमनिशंप्रविभक्तभूषंबालेन्दुबद्धमुकुटंप्रणमामिरूपमिति ॥

अर्द्धनावम् । न । नावोर्द्धे । नावोऽर्द्धम् । अर्द्धंनपुंसकमितितत्पुरुषः । अर्द्धाच्चेतिनावष्टच् ॥

अर्द्धपारावतः । पुं । चित्रकण्ठे । तित्तिरिपक्षिणि ॥

अर्द्धपुलायितम् । न । अश्वस्यमण्डलगतिविशेषे । यथा । शताद्धाईक्रमाद्दूनैर्मण्डलायितवल्गितैः । उन्मुखस्याश्वमुख्यस्यगतिरर्द्धपुलायितमिति ।

अर्द्धभ्रमकः । पुं । कायबन्धप्रभेदे ।

अर्द्धमागधकः । पुं । हादशयष्टिकेहारे ।

अर्द्धमात्रा । स्त्री । विन्दुर्वचन्द्ररूपिण्याम् ब्रह्मरूपिण्याम् । अर्द्धमात्रापरं पदम् । यथा । अकारोभगवान्ब्रह्मा उकारोविष्णुरुच्यते । मकारोभगवानृद्रोप्यर्द्धमात्रामहेश्वरी । उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वंस्मृतंबुधैः । अतःसर्वेषुशास्त्रेषु देवीसर्वोत्तमास्मृता । अर्द्धमात्रास्थितानित्यायानुच्चार्याविशेषतइति ॥

अर्द्धयामः । पुं । वारवेलायाम् । यामार्द्धे । कालवेलायाम् । कुलिकवेलायाम् ।

अर्द्धरथः । पुं । रथान्यूने ।

अर्द्धरात्रः । पुं । निशीथे । रात्र्यर्द्धभागे । अर्द्धरात्रः । अर्द्धनपुंसकमिति समासः । अहः सर्वैकेत्यच् ।

अर्द्धर्चः । पुं । न । ऋचोऽर्द्धे ।

अर्द्धलक्ष्मीहरिः । पुं । विष्णौ । तद्ध्यानं यथा । उद्यत्प्रद्योतनशतरुचिंतप्तहेमावदातं पार्श्वद्वन्द्वेजलधिसुतया विश्वधात्र्याचजुष्टम् । नानारत्नोल्लसितविविधाकल्पमापीतवस्त्रं विष्णुंवन्देदरकमलकौमोदकीचक्रपाणिमिति ।

अर्द्धवीक्षणम् । न । कटाक्षे । अपाङ्गदर्शने ।

अर्द्धवैनाशिकः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिकस्तावत् परिणामभेदेन देहादेराशुतरविनाशित्वाङ्गीकारादासमः-स्थायित्वाङ्गीकाराश्चार्द्धवैनाशिकत्वेनप्रसिद्धएव ।

अर्द्धशनम् । न । अर्द्धभुक्तौ । अर्द्धाशने ।

अर्द्धशफरः । पुं । क्षुद्रमत्स्यविशेषे । इचडपाठे । दाँडिकामाच इतिगौडानांभाषयाख्याते ।

अर्द्धहारः । पुं । चौंसठलडाहार इतिलोकभाषा प्रसिद्धे चतुष्षष्टियष्टिकहारे ।

अर्द्धाशनम् । न । अर्द्धभोजने ।

अर्द्धासनम् । न । स्नेहदाने । अभिनन्दने । इतिधरणिः ।

अर्द्धेन्दुः । पुं । अर्द्धचन्द्रे । चन्द्रार्द्धभागे । गलहस्ते । नखाङ्के । अतिप्रौढस्त्रीयोन्यङ्गुलियोजने । अर्द्धचन्द्रबाणे । अर्द्धम् इन्दोरितिविग्रहः ॥

अर्द्धोदयः । पुं । पर्वविशेषे । सचोक्तः कामधेनुतंत्रे । यथा । माघेमासिअमावास्या यदिश्रवणसंयुताभवेत् । मघेश्रवसोदेविव्यतीपातोभवेद्यदा । अर्द्धोदयःसविज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समइति । दिवैवयोगः शस्तोऽयंनतुरात्रौकदाचन । अर्द्धोदयेतुसम्प्राप्तेस

वंगङ्गासमं जलम् । शुद्रात्मानो विजाः सर्वेभवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः । यत्किञ्चित्क्रियते दानं तद्दानंसेतुसन्निभमिति स्कन्दपुराणम् ।

अर्द्धोरुकम् । न । चण्डातके । ऊर्वोरर्द्धाच्छादनांशुके । उत्तमस्त्रीणाम र्द्धोरुपर्यंते चोलकाकारे परिधेयवस्त्रे । ऊरोरर्द्धम् । अर्द्धनपुंसकमितिसमासः । अर्द्धोरौ कायते । कागृदाप्नौ । अन्येभ्योपीतिडः ।

अर्द्ध्यम् । त्रि । अर्द्धभवे । अर्द्धभवः । अर्द्धाद्यत् ।

अर्पणम् । न । समर्पणे ॥ अर्प्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्या जुह्वादौ । मन्त्रादौ । अर्प्यतेऽस्मैइतिव्युत्पत्त्या देवतादिरूपे सम्प्रदाने । अर्प्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्याअधिकरणे देशकालादौ । हविरादौ । अर्प्यतेयत्तत् कर्मणि ल्युट् ।

अर्पितः । त्रि । सम्प्रवेशिते । स्थापिते ।

अर्पिसः । पुं । हृदये । अग्रमांसे ॥ अर्प्पयति । ऋगतौ । ऋतन्यञ्जीत्यादिना अर्पयतेरिसन् ।

अर्ब्बुदः । पुं । न । मांसकीले । रसौलीतिख्याते रोगविशेषे ॥ दशकोटिसंख्यायाम् । १००००००००॥ पुं । आबू इति प्रसिद्धे मर्त्त्याधरविशेषे । न । पर्णुखफलाद्रौ ।

अर्भः । पुं । बाले । उत्तानशये । ऋच्छति । इयर्त्तिवा । ऋ० । अर्त्तिगृभ्यां भन् ।

अर्भकः । पुं । बाले । मूर्खे । कृशे । सदृशे । अल्पे । अर्य्यते दृद्धिं माप्यते । ऋगतौ प्रापणेच । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिसाधुः । यद्वा । इयर्त्तिचलतिदृद्धिं गच्छतिवा । अर्त्तिगृभ्यांभन् । स्वार्थेकः । यद्वा । ऋभाति । ऋधुवृद्धौ । अर्भकपृथुकेतिवुनभश्चान्तादेशः ॥

अर्म्मः । पुं । न । नेत्ररोगभेदे । सतपञ्चविधम् । प्रस्तार्य्यर्म्मशुक्लार्म्मरक्तार्म्ममांसार्म्मस्नाय्वर्म्मभेदात् । एषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि । ऋच्छति । ऋगतिप्रापणयोः । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ।

अर्म्मणः । पुं । द्रोणपरिमाणे । इतिवैद्यकपरिभाषा ।

अर्य्यः । पुं । स्वामिनि ॥ वैश्ये ॥ त्रि । श्रेष्ठे । अर्य्यते । ऋगतौ । अर्यःस्वामिवैश्ययोरितियसाधुः ।

अर्य्यमा । पुं । सूर्ये । अर्कवृक्षे ॥ पितॄणांराज्ञि । उत्तरफल्गुन्याम् । इयर्त्ति अर्यः । ऋगतौ । श्वन्नुक्षनपूषन्नित्यादिनाअर्यपूर्वान् माङःकनि-

न निपातितः ।

अर्य्या । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् ॥ स्वामिन्याम् । अर्यक्षत्रियाभ्यांवास्वार्थे इति आनुगागमाभावेटाप् ॥

अर्य्याणी । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् । स्वामिन्याम् । अर्यक्षत्रियाभ्यांवास्वार्थे इतिपक्षे आनुगागमेङीष् च ।

अर्य्यी । स्त्री । वैश्यप्रियायाम् । अर्य्यस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणोङीष् ।

अर्वती । स्त्री । कुम्भदास्याम् । वडवायाम् । घोटक्याम् । तुरग्याम् ।

अर्वा । पुं । तुरङ्गमे । ऋच्छति । ऋगतौ । अन्येभ्योपीति सामर्थ्यादिनावावनिप् । यद्वा । अर्वतिवा । अर्व गतौ । बाहुलकात् कनिप् । महेन्द्रे । हयकर्णपरिमाणे । त्रि । अधमे । ऋच्छतेः अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सितइतिवन्नन्तो निपातः ।

अर्वाक्तनः । त्रि । निर्मूले । अवेदमूले । स्वेच्छाकृते । अर्वाक्भवः । सायंचिरमित्यादिनाट्युः ॥

अर्वाक् । । अवरे । पूर्वकालतः पश्चादर्थे । अवरे अञ्चति । अस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । पृषोदरादिः । अर्वन्तम् अञ्चति वा । विपर्यस्ते । इतिधरणिः ।

अर्वाचीनः । त्रि । अर्वाचि । पश्चाज्जाते । अर्वागेव । विभाषाञ्चेरदिक्-स्त्रियामितिखः ।

अर्शम् । न । गुदव्याधौ । इतिशब्दरत्नावली ।

अर्शस् । न । अर्शो । गुदव्याधिभेदे । दुर्नामके । गुदकीले । अस्यसामान्यलक्षणं यथा । दोषास्त्वङ्मांसमेदांसि सन्दूष्यविविधाकृतीन् । मांसाङ्कुरानपानादौ कुर्वन्त्यर्शांसितान् जगुरिति । अथास्यसामान्यतोनिदानं यथा । पृथग्दोषैःसमस्तैश्चशोणितात् सहजानिच । अर्शांसिषट्प्रकाराणि विद्याद्गुदवलित्रये ॥ सामान्यतोऽर्शसश्चिकित्सायथा । यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निबलवृद्धये । अन्नपानौषधंसर्वंतत्सेव्यंनित्यमर्शसैरिति । ऋच्छति । ऋगतौ । व्याधौ शुट् चेत्यर्त्तेरसुन् ।

अर्शसः । त्रि । गुदव्याधियुक्ते । अर्शोरोगयुते । अर्शांस्यस्यविद्यन्ते ॥ अर्शआदिभ्योऽच् ।

अर्शसानः । पुं । अग्नौ । ऋच्छति । ऋ० । अर्त्तेर्गुणः शुट् चेत्यसानच् । अर्शसानाय शम्बर्यां किमिमे इतिवेदभाष्यम् ।

अर्शी । त्रि । गुदव्याधियुते । इतिशब्दरत्नावली ॥

अर्शोघ्नः । पुं । सूरणे । भल्लातके । अ-

शंसि हन्ति । असमुच्यकर्तृ बेमुचे तिडन्तेष्टक् ।

अर्शोघ्नी । स्त्री । तालमूल्याम् । भल्लातक्याम् । ठिस्वाम् ङीप् ।

अर्शोरोगयुत: । त्रि । अर्शसे । मूलव्याधिमति । अर्शोरोगेणयुत: ।

अर्शोऽर्दित: । पुं । अर्शोघ्ने । अर्शसोऽर्दित: ।

अर्हंत: । पुं । चपणे । बुद्धे । त्रि । मान्ये । इतिमेदिनीमुद्राङ्किता ।

अर्ह: । पुं । पूजाप्रशंसास्तुतिनमस्कारादिभि: पूजनीये परमेश्वरे । अर्ह्यते पूज्यतेषोडशभिरुपचारै रित्यर्ह: ।

अर्ह:कर्मणिघञ् । शक्रे । त्रि । योग्ये अर्हति । अर्हपूजायाम् । पचाद्यच् ।

अर्हण: । पुं । जिने । न । पूजने । उपायने । पुष्पादौ ।

अर्हणा । स्त्री । अर्हायाम् । योग्यायां पूजायाम् । अर्हपूजायां चुरादि: । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ।

अर्हणीय: । त्रि । पूज्ये ।

अर्हन् । पुं । जिने । जिनभेदे । अनादिसिद्धजीवास्तिकाये । चपणे । बुद्धे । कोङ्कवेङ्ककुट कानांराजिन्ऋषभदेवे । त्रि । पूज्ये । अर्हति । अर्ह० । अर्ह: प्रशंसायामिति शतृप्रत्यय: ।

अर्हत्तम: । त्रि । अत्याचाराभिजनादिभि: पूज्यतमे ।

अर्हन्त: । पुं । सुगते । चपणे । अर्हति । अर्ह० । बाहुलकात्झच् ।

अर्हा । स्त्री । पूजायाम् । अर्ह० । गुरोश्चहल इत्यकारप्रत्यय: । टाप् ।

अर्हितम् । त्रि । अर्चिते । अर्ह्यतेस्म । अर्हपूजायाम् क्त: ।

अलम् । न । वृश्चिकपुच्छकण्टके । हरिताले ।

अलक: । पुं । न । चूर्णकुन्तले । अलति भूषयति मुखम् अल्यतेवा । अलभूषादौ । क्वुनादित्वात्कुन् ।

अलकनन्दा । स्त्री । कन्यायाम् । गङ्गायाम् । यथा । तथैवालकनन्दापिदक्षिणे नैतिभारतम् । मयातिसागरंभूत्वासप्तभेदामहामुने इति । तथासोतावत ।

अलकप्रभा । स्त्री । यत्तेशपुर्याम् ।

अलकप्रिय: । पुं । पीतसालके । विजयसार इतिख्याततरौ ।

अलका । स्त्री । कुबेरपुर्याम् । अष्टवर्षावधिदशवर्षपर्यन्तवयस्कायांकन्यायाम् । अलति भूषयति । अलभूषणादिषु । कुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । चिपकादित्वात्कत्वम् ।

अलकाधिप: । पुं । धनपतौ । अलकाया अधिप: ।

अलक | अलङ्का

अलक्तः । पुं । लाक्षारसे । अस्य गुणाः । तिक्तत्वम् उष्णत्वम् कफवातरोगघ्नत्वम् दोषनाशित्वम् कण्ठरोगशमनत्वम् वर्णकारित्वञ्चेति राजनिर्घण्टः । लाक्षायाम् । नलक्तमेषां । ओल जी ओलस्जी ग्रीडे । बाहुलकात् तन् । यद्वा । नलत्यनेन । अभक्षणात् । क्तः । यद्वा । मरक्तो आत् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ।

अलक्तकः । पुं । लाक्षारसे । निर्भर्त्सने । लाक्षायाम् । यथा । कदाकाले मातः कथयकलितालक्तकरसंपिवेयं विद्यार्थीतवचरणनिर्णेजनजलमिति । अलक्तमेवालक्तकम् ।

अलक्षः । त्रि । परेतस्थे । अननुमेये । नविद्यते लक्षणं यस्मिन् । न । दुर्लक्षणे । त्रि । तद्वति ।

अलक्षितः । त्रि । अज्ञाते ।

अलक्ष्मीः । स्त्री । निर्ऋतौ । नरकदेवतेतिकश्चित् । अशोभायाम् । लक्ष्म्याः विरुद्धा ।

अलगर्द्दः । पुं । जलव्याले । नागादपकृष्टसर्पजातौ । लगति । लगेसङ्गे । क्विप् । अर्दयति । अच् । लक्‌चासावर्दश्च । यद्वा । सन् पीडकत्वार्थः । निर्विषत्वात्तद्विरोऽलगर्द्दः । यद्वा । अलति । अलगत्वादौ अर्द्दशब्दे । अच् । अलमर्थावरोधकं गर्द्दयतीति ।

अलगर्द्दुः । पुं । जलव्याले । अलंगृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ।

अलङ्करणम् । न । भूषायाम् । कृञ् । ल्युट् ।

अलङ्करिष्णुः । त्रि । भूषके । मण्डने । अलङ्करोति तच्छीलः । अलंकृञि तीष्णुच् ।

अलङ्कर्त्ता । त्रि । अलङ्करिष्णौ । अलङ्करणशीले । अलङ्करोति । तृन् ।

अलङ्कर्मीणः । त्रि । कार्यार्हे । कर्मक्षमे । क्रियाकरणसमर्थे । कर्मणे क्रियायै अलंसमर्थः । अषडक्षेतिख । प्रातापन्नालंपूर्वेतिपरवल्लिङ्गनिषेधात् । प्रापकात् समासः । पर्यादयोग्लानाद्यर्थ इतिवा ।

अलङ्कारः । पुं । हारादौ । कङ्कणाद्याभरणे । क्रयालङ्कारधारणादिनमुच्यते । वेवस्थ्यविधमिश्रासु हस्तादिष्वपिपश्चसु । गुरुशुक्रबुधस्याह्निवस्त्रालङ्कारधारणम् । अनिष्टेष्वपिनिर्दिष्टंवस्त्रालङ्कारधारणम् । उद्वाहेराजसम्माने ब्राह्मणानाञ्चसम्मते । शिरस्त्रंमुकुटंहारः कुण्डलञ्चाङ्गदंतथा । कङ्कणंबालकश्चैवमेखलाष्टाविधिक्रमात् । प्रधानभूषणाश्चेषु गजासंज्ञा ।

नि निश्चयः। पद्मरागश्चवज्रञ्चविज योगोविद्रोस्तथा। मुक्तावैदूर्यनीलानितथामरकतंक्रमात्। आदित्यादिग्रहाणां सर्वसम्पत्तिदाम-ताः। सुवर्णेनापिघटनासर्वेषामुपयुज्यते। प्रधानभूषणेष्वेवमप्रधाने न निश्चयः। प्रधानभूषणंप्रायः शिरसोह्यभिधीयते। तस्यप्रधानभूषत्वा दित्याहभृगुनन्दनः॥ सुखदामणयः शुद्धादुःखदादोषशालिनः। अतोमणीनांवस्यामिलक्षणानि यथाक्रम-मितियुक्तिकल्पतरुः॥मणिविशेषलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि॥ काव्यालङ्कारे। उपमादौ॥ सद्विविधः। शब्दालङ्कारोऽर्थालङ्कारश्च। तल्लक्षणोदाहरणान्युपमादितत्तच्छब्देव-लोकनीयानि। चतुष्कलेशेषगुरोः॥ ऽसंज्ञायाम्। अलंक्रियतेऽनेन। डुकृञ्०। घञ्॥

अलङ्कृतः। त्रि। भूषिते। अलंक्रियते-स्म०। क्तः॥

अलङ्क्रिया। स्त्री। भूषायाम् अलङ्कारसाध्यशोभायाम्॥ अलंकरणम्। कृञः शच। टाप्॥

अलन्धूमः। पुं। धूमसंहतौ॥

अलब्धः। त्रि। अप्राप्ते॥

अलब्धभूमिकत्वम्। न०। कुतश्चिन्निमि-त्तात् समाधिभूमेरलाभे॥

अलम्। ा। भूषणे। पर्याप्तौ। वारणे। निषेधे॥ निरर्थके। शक्तौ। अत्यर्थे॥ अवधारणे। अलति अलनं वा। अलभूषणादौ। बाहुलकादम्॥

अलमपुरुषीणः। त्रि। प्रतिमल्लादौ। अलंपुरुषायेत्यर्थे अषडक्षेतिखः।

अलम्बुषः। पुं। प्रहस्ते। छर्दे। राक्षसान्तरे॥

अलम्बुषा। स्त्री। मुण्डीर्य्याम्। स्वर्वेश्याभेदे। लज्जालुप्रभेदे। गलायाम्॥ अलम्बुषालघुःस्वादुः कृमिपित्तकफापहेत्यस्यागुणाः॥

अलम्बुसाः। पुं भूम्नि। देशविशेषेषु।

अलर्कः। पुं। प्रतापसे। धवलार्के। यथा। अलर्ककुसुमं हृष्यंलघुदीपन पाचनम्। अरोचकप्रसेकार्शः कासश्वासनिवारणमिति॥ उन्मत्तशुनि। विक्षिप्तकुक्कुरे। नृपान्तरे। अलति। अलभूषणादौ। क्विप्। अल् चासावर्कश्च। यद्वा। अलमर्क्यते अर्च्यते वा। अर्कस्तवने अर्चपूजायां वा। घञ्। शकन्ध्वादिः। अन्नुविशेषे॥

अलर्कक। पुं। अलर्कार्थे॥

अलले। ा। पिशाचभाषयासंबोधने॥

अलवालम्। न०। आलवाले। लवमा-

लाति । लाआदाने । मूलविभुजादि त्वात्कः । नञ्समासः ॥

अलसः । त्रि । अवश्यकर्त्तव्येप्यप्रवृत्ति शीले । क्रियामन्दे । क्रियाजडे । शीतके । यथा । स्त्रीभिःश्ल्वश्यश्री भिरलसः परिभूयते । इतिकामंद के । श्रियंहिसततोत्थाःशीदुर्बलोपि समश्नुते इतिच ॥ पुं । ।ादरोगेप्रभे दे । यथा । क्लिन्नाङ्गुल्यंतरौपादौक ण्डूदाहरुजान्वितौ । दुष्टकर्दमसंस्प र्शादलसंतंविभावयेदिति । द्रुमभेदे ॥ नलसति । लसश्लेषणे । पचाद्यच् ।

अलसकः । पुं । उदररोगविशेषे । अ स्यस्वरूपन्तु । कुक्षिरानह्यते ऽत्य र्थंप्रताम्येत् परिकूजति । निरुद्धोमा रुतश्चैवकुक्षावुपरिधावति । वातव र्चोनिरोधश्चयस्यात्यर्थंभवेदपि । त स्यालसकमाचष्टेतृष्णोद्गारौचयस्य- तु । इति ॥

अलसा । स्त्री । हंसपद्याम् । टाप् ।

अलसीका । स्त्री । शरीरजोदकविशेषे । उक्तंचचरकेण । आमगंधियत्सुर्मा .सत्वगन्तरे व्रणगतमुदकंतदलसीका शब्दंलभते इति ।

अलसेक्षणा । स्त्री । स्त्रीविशेषे । अल से ईक्षणेयस्याः ।

अलातः । पुं । न । अङ्गारे । उल्मुके । अर्द्धदग्धकाष्ठे ॥ लानम् । लाआदाने । क्तः । नलातमस्य ॥

अलाबुः । स्त्री । तुम्ब्याम् ।

अलाबूः । स्त्री । तुम्ब्याम् । नलम्बते लविअवस्रंसने । मनिलम्बेर्नलोप श्चेत्यूणित । अलाबूः कथितातुम्बी द्विधादीर्घाचवर्त्तुला । मिष्टतुम्बीफ लंहृद्यं पित्तश्लेष्मापहंगुरु । वृष्यंरु चिकरंप्रोक्तंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । अ लाबुका फलंदीर्घंघृतेपक्वं सजीरक म् । दुग्धसैन्धवचूर्णेनसंसिक्तंत्वनुशो षितम् ॥

अलाबूकटम् । न । तुम्बीरजसि । अ लाबूनांरजः । अलाबूतिलोमाभङ्गा भ्यो रजस्युपसंख्यानमितिकटच् ।

अलारम् । न । कपाटे ।

अलिः । पुं । स्त्री । सुरायाम् ॥ पुष्पलि हि । कोकिले । काके । वृश्चिके । अलति दंशसमर्थो भवति । अलभू षणादौ । सर्वधातुभ्यइन् ।

अलिकम् । न । ललाटे ॥ अलति अ स्यतेवा । अल० । वाहुलकादिकन् ।

अलिकुलसङ्कुलः । पुं । कुब्जकवृक्षे ।

अलिङ्गः । त्रि । सर्वसंसारधर्मवर्जिते परमात्मनि । लिङ्गंबुद्ध्याद्यविद्यमान मस्येति । सन्निहितमपिनलिंग्यतइ- तिवा ॥ धर्मध्वजित्वरहिते ॥ अव्यक्त

लिङ्गेच ।

अलिजिह्वा । स्त्री । अध्यरसने । जिह्वोपरिक्षुद्रजिह्वायाम् ॥

अलिञ्जरः । पुं । मणिके । माँट इति ख्याते ॥ अलनम् । अलभूषणादौ । इकक्रुष्यादिभ्यः । इन्वा । अलिंताम र्थ्यंजरयति जृञ्यातिवा । अलयोरिहा मौ जृषयोङमोवा । अथ अथवा । पृषोदरादिः ॥

अलिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

अली । पुं । वृश्चिके ॥ भ्रमरे । अलमर्थोऽस्यास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनिः । अथवा भ्रमापेटिलोपः । यद्वा । अलोवृश्चिकलाङ्गूलम् । तदिवास्त्यस्य । अतइनिः ।

अलिन्दः । पुं । प्रघाणे । वहिर्द्वारप्रकोष्ठे । द्वारप्रकोष्ठा द्वहिर्द्वाराग्रवर्त्तिचतुष्के ॥ द्वारवहिर्भागे । अल्यतेभूष्यते । अलभूषणादौ । बाहुलकात् किन्दच् ॥

अलिपकः । पुं । पिके ॥ भृङ्गे । कुक्कुरे ॥

अलिपत्रिका । स्त्री । वृश्चिकासञ्ज्ञके क्षुपे ।

अलिपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् ।

अलिप्रियम् । न । कोकनदे । रक्तोत्पले ॥ अलेः प्रियम् ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलावृक्षे ।

अलिमकः । पुं । भेके । पिके ॥ अलौ । भ्रमरे । पद्मकेशरे । मधूके । इति मेदिनिकरः ।

अलिमोदा । स्त्री । मधिकारीकृते ।

अलिम्पकः । पुं । पिके । अलौ । पद्मकेशरे । मधूके । भेके । इतिहेमचन्द्रः ॥

अलिवत् । पुं । सततंगगनचारिणि प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । तथाचोदाहरन्ति वेदान्तेषु वार्त्तिककाराः । अलिवः पक्षिणःपुत्रोगगनाञ्चातिभूतलम् । स्ववोधाभावतः स्वस्थोध्येयान्यकरंपुनरिति ॥

अलिवल्लभा । स्त्री । पाटलौ । कलेवराख्याम् ।

अलिवाहिनी । स्त्री । केवरइतिकोकनदेशप्रसिद्धे केविकापुष्पे ।

अलीकम् । न । अप्रिये । दिवि । भाले । अलति अल्यतेवा । अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेतिसाधुः । असत्ये । अतन्त्यनेना ऽधोगतिम् । अल० अलीकादिः ।

अलीकमत्स्यः । पुं । रिकवचइतिख्याते ॥ यथा । माषपिष्टिकयालिप्तं नागवल्लीदलंभवेत् । तस्तुसंस्वेदयेद्युक्त्या स्थाल्यामास्तारकोपरि ॥ ततोनिष्कासितंसज्यंकतसैलेन भर्जयेत ॥

अशीकमत्स्य उक्तोयंप्रकारः याकप-
तैः । तंहमाकभटिकेन वास्तूकेन
चभक्षयेत् । अशोकमत्स्यकोद्यो
ह्यावल्योऽतिपुष्टिदः । वातहृच्छ
कदःप्रोक्तःकिञ्चित्पित्तं प्रकोपयेदि-
ति ।

अलुब्धः । त्रि । निर्लोभे । लोभहीने ।

अले । । पिशाचोक्त्यास्फुट्टो ।

अलेपकम् । न । निरवद्ये ।

अलेले । । पिशाचोक्त्यासम्पुट्टो ॥

अलोकः । पुं । अतलादिसप्तसु । नलो
क्यते अस्माभिः । लोकृ० । घञ् ।

अलोकाकाशास्तिकायः । पुं । लोका-
नां वहिर्भूताकाशे ।

अलोभः । पुं । लोभाभावे । त्रि । तद्व
ति । यथा । अलोभीस्यात् प्रजावि
त्तेगृह्णीयात् सञ्चितंकरम् । रक्ष
न्नङ्गीकृतंधर्मं पुत्रवत्पालयेत् प्रजा
इतिराजधर्मः ।

अलोभी । त्रि । लोभरहिते । अलो
भोस्यास्तिइनिः ।

अलोलुपः । त्रि । इन्द्रियाणां विषयस
न्निधानेप्यविक्रियपुरुषे ।

अलौकिकः । त्रि । लोकातीते । लौ
किकप्रत्यक्षाविषये । अमानुषिके ।
नलौकिकः ।

अल्पम् । त्रि । किञ्चिदर्थे । ईषत् । मना-
क् । स्तोके । अल्पतेवार्यते । अल
भूषणादौ । बाहुलकात्पः । ह्रस्वे ।
स्वल्पे । मर्त्ये ॥

अल्पकम् । त्रि । अल्पार्थे । क्षुपके ।
पुं । यवासे । अल्पमेवस्वार्थेकः ।

अल्पकेशी । स्त्री । भूतकेश्याम् ॥

अल्पगन्धम् । न । रक्तकैरवे ।

अल्पतनुः । त्रि । स्वल्पदेहवति । पृश्नौ
। खर्वे । दुर्बले । अल्पास्थियुक्ते ।
अल्पातनुःशरीरमस्य ।

अल्पप्रज्ञः । त्रि । अल्पमेधसि । अल्पा
प्रज्ञायस्यसः ।

अल्पप्रमाणकः । पुं । चेलाने । चेलो । चे
लातरमूज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे
फललताविशेषे । त्रि । अल्पमाने ॥
अल्पंप्रमाणमस्य ।

अल्पबुद्धिः । त्रि । मन्दे । अल्पाबुद्धिरस्य॥

अल्पमारिषः । पुं । तण्डुलीये । चंउरा
ई इतिप्रसिद्धशाके । अल्पश्चासौमा
रिषश्च ॥

अल्पमेधाः । पुं । मन्दप्रज्ञत्वेनवस्तुवि
वेकासमर्थे । अल्पप्रज्ञे । अल्पामेधा
यस्य । नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ।

अल्पशमी । स्त्री । शमीरे ।

अल्पसरः । न । वेशन्ते । अल्पंचतत्सर
श्च ॥

अल्पायुः । पुं । छागे । त्रि । मितायुषि

। अल्पम् आयुर्यस्य ।

अल्पिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । अल्प माषायाम् ।

अल्पिष्ठः । त्रि । स्वल्पे । अत्यल्पे ॥ अय मेषामतिशयेनाल्पः । अजादीगुणव चनादेवेतीष्ठन् ।

अल्पीयान् । त्रि । स्वल्पे । अणीयसि । अयमनयोरतिशयेनाल्पः । अजादी गुणवचनादेवेतीयसुन् ।

अल्ला । स्त्री । मातरि । अम्बायाम् । अ थर्वशाहू तोक्तार्थापरदेवतायाम् ॥

अव । अ । व्याप्तौ । निश्चये । अनादरे । असाकल्ये ।

अवकटः । त्रि । अवाचीने । अवकुटारे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्चेति चात्कटच् । न । वैरूप्ये ।

अवकम्पितः । त्रि । कम्पिते । पुं । वृद्धा न्तरे ।

अवकरः । पुं । सम्मार्जन्याद्दिक्षिप्ते धूल्यादौ । सङ्करे । अवकीर्यते । कृ विक्षेपेहिंसायां वा । ऋदोरप् ।

अवकर्षः । पुं । अनुकर्षे । अवकृष्यते । कृष० । घञ् ।

अवकलितम् । त्रि । दृष्टे । इतिधरणिः ।

अवकल्कनम् । न । मिश्रीकरणे । चिन्तने ।

अवकाशः । पुं । अन्तरे ॥ कर्मरहित काले । अवसरे । यथा । अवकाशेषु चोक्षेषु नदी तीरेषु चैवहीतिम नुः । अवपूर्वात् काशतेर्घञ् ।

अवकीर्णः । त्रि । अवध्वस्ते । विक्षिप्ते । अव कृ० । क्तः ।

अवकीर्णी । त्रि । क्षतब्रह्मचर्यादिनियमे । क्षतव्रते । स्त्रीसंपर्कात् विप्लुत ब्रह्मचर्यं प्रथमाश्रमिणि यतौ च । ब्रह्मचार्यवकीर्णीस्यात् कामतस्तु- स्त्रियंव्रजन्निन्युक्तः । अवकरणम् । कृ विक्षेपे हिंसायांवा । भावेक्तः । अवकीर्णं विक्षिप्तं व्रतं हिंसनं वा अनेन । इष्टादिभ्यश्चेतीनिः ।

अवकुटारः । त्रि । अवकटे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्च ।

अवकृष्टः । त्रि । बहिष्कृते । निष्कासिते । अवकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अवकेशी । त्रि । कालानुत्पन्नफलद्रुमे । वन्ध्ये । अफलेवृक्षे । अवसन्नाः केशायस्यसोवकेशो निष्फलः । सोस्तिदृष्टान्तत्वेन अस्य । अतइनिः । सयथानिष्फलः एवमयं निष्फलः । अवकंशून्यमीष्टेतच्छीलः । सुप्यजातावितिणिनिर्वा ।

अवक्रः । त्रि । अकुटिले ॥

अवक्रचेताः । पुं । परमात्मनि । अवक्रम

हित्वप्रकाशवन्निश्चयमेव अवचित मेकरूपंचेतो विज्ञानमस्येति । त्रि । अकुटिलचित्ते । अवक्रंसरलंचेतो यस्य ॥

अवक्रयः । पुं । मूल्ये । वस्ने । राजग्राह्यद्रव्ये । वणिग्भिः शुल्कस्थानेप्रतिभाण्डमधिपतयेदेये । एतावत् कालमुपयोगार्थं भाण्डवस्त्राश्वादि मेयादीयते मह्यंच युष्माभिरेतावद्धनंदेय मित्येवंविधेभाटके । भाडा इति प्रसिद्धे ॥ अवक्रीयते ऽनेन । क्रीञ्द्रव्यविनिमये । पुंसीतिघः । एरजित्यच्तुन ल्युटावाधात ॥

अवक्लेदनम् । न । किंचिदार्द्रत्वे ॥

अवच्युतम् । न । उपरिकृतच्युते ॥

अवक्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥

अवक्षेपणम् । न । भर्त्सने ॥

अवक्षेपणी । स्त्री । वल्गायामितिहैम चन्द्रः ॥

अवगणितम् । त्रि । तिरस्कृते । परिभूते । अवगण्यतेस्म । गणसंख्याने । क्तः ॥

अवगण्डः । पुं । गण्डस्थव्रणे । वरण्डे । अवगच्छति । गम्लृ गतौ । समन्ताड्डः ॥

अवगतः । त्रि । ज्ञते । ज्ञाते । विदिते । अवगम्यतेस्म । गम्लृ गतौ । क्तः ॥

अवगतिः । स्त्री । ज्ञानमात्रे । ज्ञानस्थाने । अवगम्यतेऽनया । गम्लृ । क्तिन् ॥

अवगथः । त्रि । प्रातःस्नाते । अवगीयते । दृश्य° । निशीथगोपीथा वगथा इतिथक् गाङोह्रस्वश्च निपातनात् ॥

अवगमः । पुं । ज्ञाने । अवगम्यतेऽनेन । फले । अवगम्यते प्राप्यते । गम्° । अप् ॥

अवगाढः । त्रि । निविडे । अन्तः प्रविष्टे । निमग्ने । अवपूर्वाद्गाहेः कर्त्तरि क्तः ॥

अवगाहः । पुं । जलद्रोण्याम् । नौका जलसेचनकाष्ठपात्रे । इतिहलायुधः ॥

अवगाहः । पुं । स्नाने । स्नानगृहे ॥

अवगाहनम् । न । अवलोडने ॥ निमज्जने । अवगाहे । गोताभारके न हाना इतिभाषा ॥

अवगीतः । त्रि । निर्वादे । जनापवादे । मुहुर्दृष्टे । दुष्टे । गर्हिते । ख्यातगर्हणे । अवगीयतेस्म । गैशब्दे । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् । मुहुर्गीते ॥

अवगीर्णः । त्रि । वर्णिते । अवगीर्यतेस्म । गशब्दे । क्तः । अपानाक्निर्गते द्रव्ये ॥

अवगुणः । पुं । दोषे ॥

अवगुण्ठनम् । न । योषाशिरः प्रावरणक्रियायाम् । घूंघट कर्मा इतिभाषा ॥

योषाननावरकसरन्ध्रवस्त्रे। स्त्रीमुखाच्छादनवस्त्रे। आच्छादनंसमुद्दिष्टमवगुण्ठनमीश्वरि। धूल्यादिम्रक्षणे॥ वेष्टने। मुद्राविशेषे॥

अवगुण्ठिका। स्त्री। योषाप्रावरणक्रियायाम्। अवगुण्ठने। जवनिकायाम्॥

अवगुण्डितम्। त्रि। चूर्णिते॥

अवगृह्यम्। न। प्रातिशाख्यादिषु पदविशेषे। यस्यपदस्यावग्रहः क्रियते तत्त्वेत्यर्थः॥ अवगृह्यते ग्रहउपादाने। विच्छेदानग्रहेरर्थः। पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुचेतिक्यप्। ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम्। कुगतीतिसमासः॥

अवगोरणम्। न। ताडनार्थंयष्ट्यादीनामुद्यमे। मारणेकूं लट्ठउठावना इतिभाषा॥

अवग्रहः। पुं। दृष्टिरोधे। ज्ञानभेदे॥ प्रतिबन्धे। गजालिके। हस्तिललाटे। अवगृह्यतेऽङ्कुशेन। ग्रहेरप्॥ विच्छेदे। अवान्तरपदसंज्ञांज्ञापयितुं पदपाठकाले किञ्चित्कालमवसाने। अवग्रहणमवग्रहः। ग्रहउपादाने। अवपूर्वात्ग्रहेर्घञोभावे ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्। स्वभावे

अवग्रहणम्। न। प्रतिरोधे। तिरस्कृतौ। अनादरे।

अवग्राहः। पुं। दृष्टिरोधे॥ अवग्रहणमवग्राहः। अवेग्रहोवर्षप्रतिबन्धे इति अवपूर्वात् ग्रहेर्वाघञ्॥ शापे। आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहइतिघञ्। अवग्राहस्ते भूयात् अभिभवइत्यर्थः॥

अवघट्टः। पुं। गर्त्ते। भूरन्ध्रे।

अवघातः। पुं। अवहनने। तण्डुलादिकण्डने॥ अवहननम्। हनहिंसागत्योः। घञ्। हनस्तोचिण्णलोः। होहन्तेरितिकुत्वम्।

अवचयः। पुं। पुष्पफलादीनांछेदने॥

अवचूडः। पुं। अवचूले॥ अधोलम्बिकलापे॥

अवचूर्णितम्। त्रि। पेषिते। अवध्वस्ते। चिपसुधादिचूर्णस्यलेखादौ॥ फल्गुचूर्णैराचिते। अवचूर्ण्यतेस्म। सत्यापेतिणयन्तात् क्तः। यद्वा। चूर्णपेषणुरादिः

अवचूलः। पुं। अवाग्ध्वजकञ्चुके। ध्वजाग्रवस्त्राधो मुखवस्त्रे। झण्डेका पटका इतिभाषाप्रसिद्धे।

अवचूलकम्। न। चामरे।

अवच्छिन्नः। त्रि। सङ्कुचिते॥ अवच्छेदकतानिरूपके। विशिष्टेअवच्छेदाश्रये॥ अवच्छिद्यतेस्म। छिदिर०। क्तः।

अवच्छुरितम्। न। अट्टहासे। अवच्छु

रणम्। छुरच्छेदने। भावेक्तः॥

अवच्छेदः। पुं। विरामे॥ सङ्कोचे॥ विशेषणत्वे॥ एकदेशे। परिच्छेदे।

अवच्छेदकम्। त्रि। न्यायमतेन अव्याप्य वृत्त्यधिकरणसम्बन्धैकदेशे॥ इतर व्यावर्तके। विशेषणे॥

अवच्छेदकावच्छेदः। पुं। व्यापकत्वे॥

अवच्छेद्यम्। त्रि। अवच्छेदाऽवच्छेदकोभयनिरूपणीये।

अवज्ञा। स्त्री। अनादरे॥ अवज्ञानम्। ज्ञातश्चोपसर्ग इत्यङ्। टाप्।

अवज्ञातम्। त्रि। अवमानिते॥ अवज्ञायतेस्म। ज्ञा अवबोधने। क्तः।

अवज्ञानम्। न। तिरस्कारे।

अवटः। पुं। खिले। गर्त्ते। यथा। रक्षसांगतसत्त्वानामेषधर्मः सनातनः। अवटेयेनिधीयन्ते तेषांलोकाः सनातना इतिरामायणम्। कूपे। कुहकजीविनि॥ अवन्त्यस्मात् अवरक्षणादौ। शकादिभ्योऽटन्।

अवटनिरोधनः। पुं। नरकविशेषे॥

अवटिः। स्त्री। गर्त्ते। इतिहलायुधः॥

अवटीटः। त्रि। नतनासिके। अवनाटे। अवनमनं नासिकायाः। नते नासिकायाः संज्ञायां टीटच् नाटच् भ्रटचः। अवटीटच्चनासिकायानतमस्य स्याः। अर्श आद्यच्। अवटीटानासिका सा अस्त्यस्यपुरुषस्य। अर्श आद्यच्॥

अवटुः। पुं। वृक्षभेदे। गर्त्ते॥ कूपे॥ पुं। स्त्री। घाटायाम्। ग्रीवापश्चाङ्गागे। ग्रीवायामुन्नतभागे। अवटलति। टलवैक्लव्ये। अवटीकतेवा। टीकृगतौ। मितद्वादित्वात् डुः॥ यद्वा। अवटति। वटवेष्टने वटभाषणेवा। बाहुलकादुः।

अवटोदा। स्त्री। भारतवर्षस्थनद्यन्तरे।

अवडीनम्। न। पक्षिणामवरोहणे। पक्षिणामधोगमने॥

अवतंसः। पुं। न। कर्णपूरे॥ शेखरे। शिरोभूषाभेदे। उत्तंसे। अवतंसयति अवतंस्यतेऽनेनवा। तसि: सौत्रोभूषार्थः। पचाद्यच् हलश्चेति घञ्वा।

अवतमसम्। न। क्षीणान्धकारे। अवक्षीनं तमः। अवसमन्धेभ्यस्तमस इत्यच्।

अवतरणम्। न। अवतारे।

अवतारः। पुं। अवतरणे। अवरोहे। पुष्करिण्यादौ। देवानांविशेषतो विष्णोर्मूर्त्यन्तरेण पूर्णांशावेशरूपेण पृथिव्यां प्रादुर्भावे। अवतारास्त्वं सङ्ख्यातास्तेष्वेते विशेषतःप्रसिद्धाः

। मत्स्यः कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवा मनः। रामोरामश्चरामश्चबुद्धःकल्की चतेदश ॥ अपिच । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहःस्याद्वराहश्चैवभैरवी। सुन्दरीजामदग्न्यः स्याद्वामनोभुवनेश्वरी। कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी। स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम्। स्वयञ्चभगवान्कृष्णःकालीरूपोभवेद्ध्रुवम्। इतिमुण्डमाला। विशेषोलिङ्गोपाख्यानेद्रष्टव्यः। पुनश्चश्रीभागवते १ स्कन्धे ३ ऽध्याये सप्तप्रथमं देवः कौमारंसर्गमाश्रितइत्यादिनाद्रष्टव्यः । तीर्थे । नद्यादितीर्थे ॥ अवतरत्यनेनाश्विन्वा । तृप्रवनसन्तरणयोः । अवेतृस्त्रो र्घञ् ।

अवतारणम् । न । भूतादिग्रहे । वस्त्राञ्चले । अर्चने । अवरोहणे ॥

अवतीर्णः । त्रि । अवतरणविशिष्टे । प्रादुर्भूते । जलादौकृतावरोहे । प्रविष्टे ।

अवतोका । स्त्री । स्रवद्गर्भायाम् । पतितगर्भागवि । अवगलितं तोकम-पत्यं यस्याः ॥

अवदंशः । पुं । दंशने । भर्जितद्रव्यचर्वणे । मद्यपानरुचिजनकभक्ष्यद्रव्ये। अवदंश्यते पानरुच्यर्थम् । दंशदशने । कर्मणिघञ् भावेवा ।

अवदातः । पुं । सिते। गौरे । त्रि । विशुद्धे । शुक्लगुणविशिष्टे । पीतवर्णवति ॥ मनोज्ञे । अवदायतेस्म । दैप् शोधने । क्तः ।

अवदानम् । न । खण्डने । पराक्रमे ॥ अतिक्रमे । शुद्धकर्मणि । यथा । विपञ्चीगायन्तीविविधमवदानंपुररिपोरिति । उशीरे ॥ देःअवखण्डने दैप्शोधनेवा । भावेल्युट् ।

अवदारकः । पुं । खनित्रे । त्रि । विदारणकर्त्तरि ।

अवदारणम् । न । खनित्रे ॥ अवदार्यतेऽनेन । दृविदारणे । णयन्तः । ल्युट् ।

अवदाहः । पुं । अवदहने । न । वीरणमूले । अवनीयते दाहोऽस्मात् ।

अवदीर्णम् । त्रि । खण्डिते । द्रुते । द्रवीभूते घृतादौ । अवदीर्यतेस्म । दविदारणे क्तः ।

अवदोहः । पुं । दुग्धे ॥ अवदुह्यते । दुह० । कर्मणि घञ् ।

अवद्यम् । त्रि । अधमे । पापे । निन्द्ये । नवदति परंगुणम् नउद्यते नउच्यते

वा। अवद्यावमाधमार्वरेफा: कुत्सितेइतिवदेर्नञिकर्त्तरियत्। अवद्यप वद्येतितु कर्मणियत्॥

अवद्योतनम्। न। प्रकाशे। णि। तन इति।

अवद्रङ्ग:। पुं। हट्टे।

अवधानम्। न। मनोयोगे॥ अवडुधाञो ल्युट्।

अवधारणम्। न। निश्चये। अवधृतौ। इयत्ताहिपरिच्छेदे। परिमाणनिश्चये।

अवधारित:। त्रि। निश्चिते। कृतावधारणे॥

अवधार्य्य:। त्रि। अवधारणीये। निर्धार्य्ये।

अवधि:। पुं। अवधाने। सीम्नि। परस्यां काष्ठायाम्। काले। बिले। अवधानम्। डुधाञ्०। उपसर्गे घो: कि:।

अवधीरित:। त्रि। अवज्ञाते।

अवधूत:। त्रि। अभिभूते। निवर्त्तिते। यथा। अवधूतभय:। वायौ। अवधुनोति धूञ्०। क्त:॥ अनादृते। योगेश्वरे। सन्न्यासाश्रमिणि॥ तन्निरुक्तिर्यथा। अक्षरत्वाद्वरेण्यत्वाद्धूतसंसारसङ्कटात्। तत्त्वमस्यर्थसिद्धत्वादवधूतोभिधीयत इति। अपि च। योविलङ्घ्याश्रमान् वर्णान् आत्मन्येवस्थित: पुमान्। अतिवर्णाश्रमीयोगी अवधूत:सकथ्यतइति। यथा रवि:सर्वरसान् प्रभुङ्क्ते हुताशनश्चापिहि सर्वभक्ष:। तथैवयोगी विषयान् प्रभुङ्क्ते नलिप्यते पुण्यपापैश्चशुद्ध:स्त्वपि। अत्रन्यो विशेषो हंसेद्रष्टव्य:।

अवधूननम्। न। तिरस्कारणे।

अवधूलनम्। न। अवचूर्णने।

अवधृत:। त्रि। आकर्षिते। निश्चिते।

अवधृति:। पुं। अवधारणे।

अवध्य:। त्रि। मारणायोग्ये। यथा। अवध्यास्त्रियं प्राहुस्तिर्यग्योनिगता स्वपीति। अपिच। किंत्वयान श्रुतं लोके अवध्या: प्रभुयोषितइति। अवध्यवधे पापमुक्तंमनुना। यावानवध्यस्यवधेतावान् वधस्य मोक्षणे। अधर्मोनृपतेर्दृष्टोधर्मस्तुविनियच्छत इति। ९ ऽध्याये २४९ श्लोक:।

अवध्वंस:। पुं। परित्यागे। निन्दने। अवचूर्णने।

अवध्वस्त:। त्रि। परित्यक्ते। निन्दिते। अवचूर्णिते॥ अवध्वस्यतेस्म। ध्वंसुगतौच। क्त:।

अवनम्। न। प्रीतौ। रक्षणे। प्रीणने। अवरक्षणादौ। ल्युट्।

अवनतम्। त्रि। अवाग्भूते। आनते।

अवनमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । नमस्य र्थे तिक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यनुना सिकलोपः ॥

अवनतिः । स्त्री । विनये । अनौद्धत्ये ॥

अवनद्धः । त्रि । मण्डपे ॥

अवनाटः । त्रि । नतनासिके । नासि कायाःनतम् । नतेनासिकाया इति नाटच् । तद्योगान्नासिकाऽवनाटा । साम्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

अवनामः । पुं । प्रणामे । अवनमनम् । अवणमोघञ् ॥

अवनायः । पुं । अधोनयने । निपातने । अवनयनम् । णीञ् प्रापणे । अवो दोर्नियइति घञ् ।

अवनिः । स्त्री । भुवि । अवति अव्यते वा । अवरक्षणादैा । अर्त्तिसृधृधमी त्यनिः ॥

अवनिक्तः । त्रि । क्षालिते ॥

अवनी । स्त्री । स्थिरायाम् । भूमैा । ना यमानायाम् । कृदिकारादिति वा ङीष् ॥

अवनीपतिः । पुं । राजनि । अवन्याः पतिः ॥ अवनीं पातिवा । पारक्षणे, पातेर्डतिः ॥

अवनेजनम् । न । प्रक्षालने । हस्तसंस्का रे । अव णिजिर० । ल्युट् । पिण्ड प्रदानार्थमास्तृतकुशोपरिजलसे - चने ॥

अवन्तयः । पुं । देशभेदे । मालवेषु ॥ अवति । अवरक्षणादैा । बाहुलकात् झिच् ॥

अवन्तिका । स्त्री । उज्जयिन्याम् ॥

अवन्तिसोमम् । न । काञ्जिके । अवन्ति षु अभिषुतं सोमम् । शाकपार्थि वादिः ॥

अवन्ती । स्त्री । देशभेदे ॥ यथा । ताम पर्णी समासाद्य सैकाद्रिशिखरोद्गतः । अवन्तीसंज्ञकोदेशः कालिकावनवर्ति प्रतीति ॥

अवपातः । पुं । विले । निपाते । अधः पतने । अवपतनम् । पत्लृ० । घञ् । गजग्रहणगर्ते । अवपातस्तुहस्त्यर्थे गर्त्तेछन्नेतृणादिनेतियादवः । अै घी इतिभाषा ।

अवपाचितः । त्रि । भिन्नोदकीकृते अ पपाचिते ॥

अवपाशितः । त्रि । बद्धे ॥

अवप्लुतः । त्रि । अवतीर्णे । सक्तसैवाव तीर्णे ॥

अवबुद्धः । त्रि । अनुभूते ॥

अवबोधकः । पुं । परिदीपके ॥ अवबो धयति । बुध । णवुल् ॥

अवभर्जितः । त्रि । दग्धे ॥

अवभासः । पुं । साक्षात्कारे ॥

अवभासकः। त्रि। प्रकाशके।

अवभृथः। पुं। दीक्षान्तयज्ञे। मुख्ययज्ञ शेषकर्त्तव्यविशेषे। प्रधानकर्म्मसमाप्तौ क्रियमाणेष्टिविशेषे॥ यज्ञाङ्गभूत स्नानविशेषे॥ अवभ्रियते ऽनेन। हृ भृञ्धारणपोषणयोः भृञ्भरणेवा। अवेभृञइतिकथन्॥

अवभ्रटः। त्रि। नतनासिके॥ अवनतं नासिकायाः। नतेनासिकायाः संज्ञायामितिभ्रटच्। अवभ्रटंच नासिकायानतमस्त्यस्याः। अर्शआद्यच्। अवभ्रटानासिकास्त्यस्य पुरुषस्य। अर्श आद्यच्॥

अवमः। त्रि। कुत्सिते। अवरत्यस्मादात्मानम्। अवरक्षणादौ। अवचेति ह्रस्वेयावतेरमः प्रत्ययोनिपातितः॥ अवेोभवेोवा। अवेोधस्तेोर्लोपश्चेतिमः। न। अवमदिने।

अवमतम्। त्रि। अवमानिते॥ अवमन्यतेस्म। समवज्ञाने। क्तः॥

अवमतिथिः। स्त्री। स्युक्तिस्त्रतिथ्यो वारे एकस्मिन्नवमातिथि रिति लक्षिततिथौ॥

अवमदिनम्। न। अवमे। यथा। तिथ्यन्तद्वयमेकोदिनवारःस्पृशतियत्र तत्स्यादवमदिनम्। अस्यार्थः। दिनेतावद्वारद्वयंभवति वारप्रवृत्तिकालात् पूर्व्वमेकोवारस्तत्परंचान्यः। तथादिनस्याहोरात्रस्य एकोवारस्तिथ्यन्तद्वयं तिथिद्वयंवायत्रदिनेस्पृशति तदवमदिनम्। वारप्रवृत्तिकालात् परंपरदिनसूर्य्योदयावध्येकवारेण तिथ्यन्तद्वयस्पर्शे तिथित्रयस्पर्शेवा अवमदिनंस्यादित्यर्थः।

अवमन्ता। त्रि। अवमानस्यकर्त्तरि। अवमन्यते। अवपूर्व्वान्मनेस्तृच्।

अवमर्दः। पुं। पीडने। अवमर्द्दनम्। मृदक्षोदे। घञ्॥

अवमर्शः। पुं। नाटकसन्ध्यन्तरे।

अवमानना। स्त्री। अवज्ञायाम्॥ अवमाननम्। मनेर्ण्यन्तात्युच्।

अवमानितम्। त्रि। अवज्ञाते। अवमान्यतेस्म। मानपूजायाम्। क्तः।

अवमूर्द्धशयः। त्रि। अधोमुखशायिनि॥ अवनतो मूर्द्धायस्य सः। अवमूर्द्धाशेते शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानादच्।

अवमोटनम्। न। परिवर्त्तने।

अवमोटनी। स्त्री। परिवर्त्तनशीलायाम्।

अवयवः। पुं। अङ्गे। प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनाख्य ऽनुमानावयवाः। अवयौति। युमिश्रणे। अप्राप्य...

अवरः। त्रि। चरमे। पश्चाज्जाते। अधमे।

कार्ये । न । गवाक्षवन्नादिरेचे ।

अवराति । राहाने । कातश्चोपसर्ग इतिकः । यथा । महद्योतिश्रियतेवा । इत्यवरत्वे । अच् ग्रहवृद्धिश्चवा ।

अवरजः । पुं । कनिष्ठभ्रातरि । यवीयसि । शूद्रे । अवरस्मिन् काले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

अवरजा । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।

अवरतः । ा । पश्चादर्थे । अवरस्मात् । तसिल् । अवरस्मादर्थे । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । अवरतोवसत्यागतोरमणीयंवा ॥

अवरतिः । स्त्री । विरतौ । उपरामे ॥ अवरमणम् । रमक्रिडायाम् । क्तिन् ।

अवरप्रोक्तः । त्रि । प्राकृतबुद्धिनोक्ते । हीनमतिनाप्रोक्ते । अवरेणप्रोक्तः ।

अवरवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । वृषले । अवरोऽधमोवर्णोऽस्य । अवरश्चासौवर्णश्चेतिवा ।

अवरवर्णकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अवरवर्णएव ।

अवरव्रतः । पुं । अर्के ॥ त्रि । हीनव्रते ।

अवरस्तात् । ा । अवरे । अवरस्मादर्थे । अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरोऽवरावावसत्यागतोरमणीयंवा । दिक्शब्देभ्यस्तस्ताति: तत्रस्त्रियोमेनविभाषामरस्पति

अवरस्यपचश्चादेशाभावः ।

अवरा । स्त्री । भवान्याम् । पार्वत्याम् ।

अवरार्द्धम् । त्रि । अवरार्द्धभवे । अवरार्द्धेभवम् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्चेतियत् ।

अवरीणम् । त्रि । धिक्कृते । अवरीणते स्म । रीङ्क्षरणे । क्तः ।

अवरुग्णः । त्रि । भग्ने ।

अवरुद्धः । त्रि । स्थगिते । आच्छादिते ।

अवरुद्धा । स्त्री । अन्तःपुरचारिण्यांभोग्यायांकर्मकर्याम् ।

अवरूढः । त्रि । अवतीर्णे ।

अवरोधः । पुं । तिरोधाने । राजदारेषु । शुद्धान्ते । राजस्त्रीगृहे ॥ अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर्आवरणे । घञ् ।

अवरोधकः । त्रि । रोधकारके । अवरोधकर्त्तरि । अवरोधयति । अवपूर्वात् रुधेर्ण्वुल् ।

अवरोधनम् । न । राज्ञामन्तःपुरे । अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे । ल्युट् । अवरोधकरणे रोकना इति भाषा । यथा । कलहावरोधनमिति ।

अवरोधायनम् । न । अन्तः पुरे ।

अवरोधिकः । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे ॥ अवरोधेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । अवरोधास्यास्तीतिवा । ठन् ।

अवरोपितः । त्रि । उद्वासिते ।

अवरोप्यमाणः । त्रि । अवतार्यमाणे । वृक्षेषु संतानमनर्मविशठः श्वासम् । व-श्चः पोन्यतरस्यामितिपः ।

अवरोहः । पुं । अवतारे । आरोहणे । आरोहे । तरुमूलातप्रभृतिशाखाग्रपर्यन्तं गतायां गुडूच्यादिलतायाम् । लतोद्गमे । अधोगतौ । स्वर्गे । अवरोहतिजन्मनि । वटवीजजन्मनि । पादापश्च ।

अवरोहशाखी । पुं । प्रक्षवृक्षे ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धालतायाम् ।

अवरोही । पुं । वटद्रुमे ।

अवर्णः । पुं । निन्दायाम् । परिवादे । अवर्ण्यते । वर्ण वर्णने । घञ् । वर्णः प्रशंसा । तद्विरुद्धोऽवर्णः ।

अवलग्नः । पुं । न । देहमध्ये । त्रि । लग्नमात्रे । संलग्ने । लग्यतेस्म । लगेसंगे । क्षुभ्नस्वान्तेतिसाधुः । यद्वा । लज्जतेस्म । ओलस्जी व्रीडने । गत्यर्थेतिक्तः । स्कोरितिसलोपः । ओदितश्चेतिनत्वम् । स्वीदितइतिनेट् । अवकृष्टमवलग्नं वा लग्नम् । प्रादयो गतेतिसमासः ।

अवलम्बः । पुं । आधारे । अवलम्बने ।

अवलम्बनम् । न । आश्रये । यथा । प्रतिकूलतामुपगतेहि विधौ विफलत्वमेतिबहुसाधनता । अवलम्बनायदिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपीतिमाघे ९ सर्गः । पुं । हृदयस्थकफे ।

अवलम्बितम् । त्रि । अविलम्बिते । आश्रये । संश्रिते । आश्रिते । वस्त्रादिनारुद्धे । अधोलम्बमाने । अवलम्बतेऽस्म । लवि० । क्तोधिकरणे चेतिक्तः ।

अवलिप्तः । त्रि । गर्वेणाविवेकवीने ।

अवलिप्तता । स्त्री । अहङ्कारे ।

अवलिमा । पुं । अबलभावे । देहस्यरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृशीभावे ।

अवलीढः । त्रि । भक्षिते । कृतावलेहे ।

अवलीला । स्त्री । अवज्ञायाम् । अनायासे ।

अवलुण्ठनम् । न । लुण्ठने । लोटनाइतिभाषा ।

अवलेपः । पुं । गर्वे । लेपने । दूषणे । सङ्गे । अवलेपनम् । लिपउपदेहे । घञ् ।

अवलेपनम् । न । प्रक्षणे । विलेपने । मलना । इतिभाषा ।

अवलेहः । पुं । लेह्यौषधे । अवलिह्यते । लिहआस्वादने । तल्लक्षणं पर्यायाश्च

यथा। कालादेर्वतपुनः आकाल पनत्वं सारसक्रिया। सोमलेहश्लेहश्चप्राय इत्युच्यते बुधैरिति वैद्यकपरिभाषा ॥

अवलेहनम् । न । लेहने । जिह्वयाऽऽस्वादने । चाटना इतिभाषा ॥

अवलोकनम् । न । आलोके । दर्शने । अनुसन्धाने । लोकदर्शने । ल्युट् ॥

अवलोकितम् । त्रि । निरीक्षते । देखा इतिभाषा ॥ पुं । लोकनाथे । बुद्धविशेषे ॥ नपुंसके भावेक्तः । न । प्रेक्षणक्रियायाम् ॥

अवलाजः । पुं । सोमराज्याम् ॥ त्रि । असाधुजे ॥ अवलोरशोभनाज्जातः ॥ कृष्णावर्ण सोमराज्याम् । बाकुच इतिलोकभाषा ।

अववादः । पुं । निन्दायाम् ॥ आज्ञायाम् ॥ विस्रम्भे ॥ अवाऽऽलम्बने । कार्यमवलम्ब्यवदनमत्र । वदेर्घञ् ॥

अवशः । त्रि । निःश्रेयससाधनायाऽप्रयतमाने । परतन्त्रे । अस्वाधीनशरीरे ॥ अविद्याकामकर्मादिपरवशे ॥ प्रतिकूले ॥ नविद्यतेवश मायत्तत्त्वंयस्य ॥

अवशिष्टः । त्रि । उर्वरिते । परिशिष्टे ॥

अवश्यम् । ? । निश्चये ॥ अनन्यथाभिप्राये । नित्ये ॥ प्रयत्ने ॥ अवश्यायते श्येङ्गतौ । डमप्रत्ययः ॥ लुम्पेदवश्यमः कृत्ये । यथा । अवश्यपाव्यम् । अवश्यकार्यमवश्यके इतिकृत्यम् ॥ त्रि । अनायत्ते ॥

अवश्या । स्त्री । कुञ्झटिकायाम् ॥ त्रि । अनायत्ते ॥

अवश्यायः । पुं । नीहारे ॥ अभिमाने । दर्पे ॥ अवश्यायते श्यैङ्गमापत्यते । श्यैङ्गतौ । श्याद्यधेतिणः । आतोयुगितियुक् ॥

अवश्रयणम् । न । चुल्यादितोऽवतारणस्थापने ॥

अवष्टब्धः । त्रि । अविदूरे । आसन्ने ॥ आक्रान्ते । अवलम्बिते ॥ अवष्टम्भे बद्ध । ष्टभिस्तम्भे स्तम्भुरोधनेवा । क्तः । स्तम्भः अवाच्चेतिषः ॥ अवाच्चालम्बनेतिस्वरेण आविदूर्येस्तम्भःषत्वविधानादवष्टब्धशब्द आसन्नपर इति-अवश्रीनावष्टब्धे इत्यत्रमनोरमायां स्थितम् ॥

अवष्टम्भः । पुं । स्वर्णे ॥ स्तम्भे । प्रारम्भे ॥ सैाष्ठवे ॥ अवष्टम्भनम् । स्तम्भरोधे । घञ् ॥

अवष्वाणम् । न । भक्षणे ॥

अव३ । ? । बाह्ये । बहिरर्थे ॥ अधोगच्छति ॥ अवस्तादर्थे ॥ अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अव

रोऽवरावा वसन्यागतोऽरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणां मिथ्यसिस्तस्मिन् योगेनावरस्यावादेशश्च ॥

अवसः । पुं । अर्के । भूपे । अवति । अवरक्षणादै । अत्यविचभ्योऽस्यादिमाऽसच ॥

अवसक्तः । त्रि । लग्ने ।

अवसक्थिका । स्त्री । पर्यङ्कबन्धे । पर्यङ्के ॥

अवसड्डीनम् । न । पक्षिणोऽधःपतने शोभनवन्तायाम् ।

अवसन्नः । त्रि । प्राप्तावसादे । विद्रते । अवासदत् । षद्ऌ० । गत्यर्थेति क्तः ।

अवसन्नता । स्त्री । खेदे । भावे तल् ।

अवसरः । पुं । प्रस्तावे ॥ शिष्यजिज्ञासानिवृत्त्यावश्यवक्तव्यत्वरूपे सङ्गतिविशेषे । अनन्तरवक्तव्यत्वमवसरः । यथोपमानेऽवसरसङ्गतिरितिजगदीशतर्कालङ्कारः । वत्सरे । मन्त्रभेदे । वर्षणे । अवसरणम् । सृगतौ । वाहुलकादप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा । योग्यकाले ।

अवसरालयः । पुं । अर्द्धरात्रे ।

अवसर्गः । पुं । निरवग्रहे । स्वतन्त्रे ॥ अवसर्जनम् अवसृज्यतेवा । सृज० । घञ् ॥

अवसर्पः । पुं । चारे ॥ अवसर्पति । सृप्लृ गतौ । पचाद्यच् ॥

अवसर्पिणी । स्त्री । बौद्धकल्पे । समुद्रदशकोटिकोटिसागरवर्षमानसमाप्यते ।

अवसादः । पुं । अवसन्नत्वे । विषादे । अवसदनम् । षद्ऌ० । भावे घञ् ।

अवसादनम् । न । नाशे । शैथिल्यापादने ।

अवसानम् । न । समापने । विरामे । पर्य्यन्ते । सन्धौ । सीमायाम् । षोऽन्तकर्मणि । ल्युट् ॥

अवसायः । पुं । शेषे । समाप्तौ । निश्चये ॥

अवसायकः । पुं । अवसानकरे । स्यते र्य्यन्तात् ण्वुल् ।

अवसितम् । त्रि । ऋद्धे । परिपक्कमर्द्दितधान्ये । ज्ञाते । गतौ । अवसाने । अवसानगते । समाप्ते । सम्बद्धे । षिञ् बन्धने इत्येतस्यावपूर्वस्यनिष्ठायांरूपम् । अवस्यतिस्म अवसीयतेस्मवा । षोऽन्तकर्मणि । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ।

अवसृष्टम् । त्रि । निःसृते ।

अवसेकिमः । पुं । वटके । वक्राऽऽनिरस्यते । इति हेमचन्द्रः ।

अवस्कन्दः । पुं । शिविरे । विजिगीषूणां निवेशस्थाने । अवस्कन्दति । स्कन्दि-

र॰। पचाद्यच्। अवगाहने॥

अवस्कन्दनम्। न। अवतरणे। अवगाहने॥

अवस्करः। पुं। विष्ठायाम्। अपाने। गुह्ये। उपस्थे॥ गोप्ये। अवकीर्यते क्षिप्यते। ह्यविक्षेपे। ऋदोरप्। कस्कादिः। वर्चस्केऽवस्कर इतिवासाधुः॥

अवस्तात्। । अपरे। अवोर्थे। अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरो ऽवरावा वसत्यागतोरमणीयंवा। दिक्छब्देभ्य इत्यस्तातिः। विभाषावरस्येतिपक्षेऽवादेशः॥

अवस्तारः। पुं। जवनिकायाम्। कनात इति चिक इति प्रसिद्धायाम्। आस्तरणे॥ अवस्तृणात्यऽनेनास्मिन्वा। स्तञ् आच्छादने। अवेतस्तोर्घञ्॥

अवस्तु। न। अज्ञानादिसकलजडसमुदायस्वरूपे महाप्रपञ्चे। वस्तुनोऽन्यस्मिन्। असद्वस्तुनि॥

अवस्था। स्त्री। दशायाम्। कालकृतविशेषे। कालकृतोधर्मोवपुषोबैाघनादिविशेषस्तस्मिन्॥ यथाहुः। कौमारं पञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि। कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनंतु ततः परमिति॥ अपिच। आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्तत उच्यते। वृद्धस्सप्ततेरूर्ध्वंवर्षीयान्नवतेःपर इति। अवस्थाने॥ अवतिष्ठति। अवपूर्वात् स्थाधातोर्व्यवस्थायामितिप्रापकात् साधुः॥ अवतिष्ठतेऽनयावा। आतश्चोपसर्गइत्यङ्। टाप्॥

अवस्थाचतुष्टयम्। न। वैद्यकमतेकालकृतचतुर्विधदशायाम्। यथा। आपञ्चदशवर्षं बाल्यम्। आर्चिंशद्वर्षं कौमारम्। आपञ्चाशद्वर्षं यौवनम्। पञ्चाशतऊर्ध्वं वृद्धत्वमिति॥

अवस्थानम्। न। स्थितौ। वासे। प्रतिष्ठायाम्। अवपूर्वात्स्थाधातोर्ल्युट्॥

अवस्थितः। त्रि। प्रतिफलिते॥ आसीने। कृतावस्थाने। स्थिते। अवपूर्वः ष्ठागतिनिवृत्तौ। क्तः। द्यतिस्यतीतीत्वम्॥

अवस्थितिः। स्त्री। अवस्थाने॥

अवस्यन्दनम्। न। मान्द्ये॥

अवस्रंसनम्। न। अधःपतने॥

अवस्रंसितः। त्रि। लम्बिते॥

अवहः। पुं। वायोस्तृतीयेस्कन्धे॥ यथा। ततःसप्तोभुवोधर्त्ताविधर्त्ताच विधारणः। वरुणश्चतृतीयोयमाच स्राद्दवहोगणः ३ इति॥

अवहननम्। न। अवघाते॥

अवहस्तः। पुं। हस्तपृष्ठे॥

अवहारः। पुं। चौरे॥ द्यूतयुद्धादिवि-

अर्थे । निमज्जनोपनेतव्यद्रव्ये । ग्रा
हाध्ययादसि । अवहरति । अवपूर्वा
त् हृञः स्यात्रुधेतिचः । यद्वा । अव
ह्रियन्तेऽस्मिन् । हृञ० । अवहाराधा
रेतिघञ् । धर्मान्तरे ।

अवहारकः । पुं । अवहारार्थे । हांगर
इतिख्यातेजलजन्तुविशेषे । नक्रा-
र्थे । अवहारएव । स्वार्थेकः ।

अवहार्य्यः । त्रि । समर्पणीये । दण्ड
नीये ।

अवहालिका । स्त्री । प्राचीरे । इति
हारावली ।

अवहासः । पुं । परिहासे । अवहसन
म् । हसे० । घञ् ।

अवहितम् । त्रि । सावधाने । विख्याते ।
प्रवेशिते । निहिते । अवधीयतेस्म ।
डुधाञ् धारणपोषणयोः । क्तः । द
धातेर्हिः ।

अवहित्थम् । न । स्त्री । आकारगुप्तौ
। अवहिः स्थितम् । सुपिस्थइत्यच
स्थइतियोगविभागात्कः । पृषोदरा
दिः । अवहित्थमथोस्त्रियेति भरतो-
क्तेःक्लीवम् ।

अवहित्था । स्त्री । आकारगोपने । अ
वहिःस्थितिः अवहित्था । सुपिस्थ इ
त्यत्र स्थ इतियोगविभागात्कः । पृ
षोदरादिः । टाप् ।

अवहेलम् । न । स्त्री । अनादरे । अ
वज्ञायाम् । अवहेलनम् । हेड्ङनना
दरे । घञर्थेकः । डलयोरेकत्वस्मर
णात्लः ।

अवहेलनम् । न । अनादरे । तिर
स्कारे ।

अवहेला । स्त्री । अनादरे ।

अवहेलितम् । त्रि । कृतावहेले ।

अवाक्पुष्पी । स्त्री । मधुरिकायाम् ।
शतपुष्पायाम् । सौंफ इतिख्यातायाा
म् । अवाञ्चिपुष्पाण्यस्याः । गौरादिः
। अधःपुष्प्याम् । मङ्गल्यायाम् । हे-
ठाफुलीति गौडप्रसिद्धे तृणे ।

अवाक्शाखः । पुं । स्वर्गनरकतिर्य्य
कप्रेतादिशाखाभिः शाखिभिःसंसार-
वृक्षे । अर्वाञ्चोनिकृष्टाः कार्योपाध
योहिरण्यगर्भादयो महदहङ्कारत
न्मात्रादयोवा शाखा इव शाखाय
स्यसः ।

अवाक्शिराः । पुं । अधोमुखे । अवा
क्शिरोऽस्य ।

अवाचः । त्रि । परिरथके ।

अवाग्रः । त्रि । नम्रे । अवनते । अवनत
मग्रमस्य ।

अवाङ्मनसगोचरम् । त्रि । वाङ्मनस-
योरविषये । वाङ्मनसयोर्गोचरम्
नवाङ्मनसगोचरम् ।

अवाङ्मुखः । चि । अधोमुखे ॥ अवाङ्मुखंयस्यसः ॥

अवाक् । ा । अधोदेशे । अवाचिदेशे अवाचोदेशात् अवाङ्देशो वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमी पञ्चमी प्रथमाभ्य इत्यस्तातिः । अञ्चेर्लुक् ।

अवाङ् । चि । अधोमुखे । नम्रे ॥ अवाञ्च्यधोमुखीभवति । ऋत्विगितिक्विन् ।

अवाक् । चि । मूके । नवागस्य ।

अवाची । स्त्री । दक्षिणदिशि । अधोदिशि । अधोमुख्याम् । अवोमध्यार्थः । अक्षोमध्येञ्चतिक्षर्यम् । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप् इतिस्वामी ॥ वस्तुतस्तु दक्षिणदिशि असाधुरेवायम् । अवपूर्वस्याञ्चतेरधोमुखीभावेवृत्तेः ॥

अवाचीनम् । चि । दक्षिणदिग्भवे । अधोमुखे । अवागेव । विभाषाञ्चेरितिखः ॥

अवाच्यम् । न । दुर्वचने । अपस्वरे ॥ नवचनार्हम् । यथा । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् । त्रि । अनिन्दिते । अवक्तव्ये ॥ यथा । नैवपश्येन्नशृणुयादवाच्यंजातुकस्यचित् । ब्राह्मणानां विशेषेणनैवब्रूयात् कथञ्चन । यद्ब्राह्मणस्यकुशलंतदेवसततंवदेत् । तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन्भैषज्यमात्मन इतिमहाभारतम् ।

अवाच्यदेशः । पुं । योनौ । भगे ॥ अवाच्यश्चासौदेशश्च ।

अवाच्यवचनम् । न । दोषविशेषे । यदेवावाच्यवचनम वाच्यवचनंहितत् ।

अवान्तरः । चि । प्रधानान्तःपातिनि । इयंफलश्रुतिर्नश्रेयःपरमपुरुषार्थसाधनपरा भवति । किन्तुबहिर्मुखानां मोक्षविवक्षयाऽवान्तरकर्मफलैः कर्मसुरुच्युत्पादनमात्रम् । यथा । पिबनिम्बंप्रदास्यामिखलुते खण्डलड्डुकान् । पित्रैवमुक्तः पिबति तिक्तम प्यतिबालकइति ॥

अवाप्तः । त्रि । प्राप्ते ।

अवाप्तिः । स्त्री । प्राप्तौ ।

अवाप्यः । चि । लभ्ये ।

अवारम् । न । नद्यादेःपूर्वतीरे । अर्वाक्तटे । अर्वाक्तीरमवारम् । अवत्रियते । ऋगतौ । कर्मणि घञ् ॥ नवारमस्त्यत्रेतिवा । अर्शआद्यच् ।

अवारपारः । पुं । समुद्रे ।

अवारपारीणः । त्रि । पारगे ॥ अवारपारंगच्छति अवारपारयोर्भवोवा तत आगतोवा । राष्ट्रावारपाराद्घखाविति खः ॥ अवारपारंगामिनि ॥ अवारपारात्यन्तानुकामंगामीति खः ।

अवारिका । स्त्री । धन्याके ॥ अवरिका पिपाठ इतिराजनिर्घण्टः ।

अवारितः । त्रि । अकृतवारणे ।

अवारीणः । त्रि । अवारगामिनि । अवारंगच्छतीत्यस्यार्थेषु । अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताच्चेतिखः । अवारं गामीवा । अवारपारात्यन्तानुकामं गामीतिखः ।

अवावटः । पुं । द्वितीयेनपित्रासवर्णायामुत्पादिते । यथा । द्वितीयेनतु यःपित्रासवर्णायां प्रजायते । अवावट इतिख्यातः शूद्रधर्मःसजातित इति स्मृतिः ।

अवासाः । त्रि । नग्ने । नवासोऽस्य ।

अवाह्यः । त्रि । आभ्यन्तरे । प्रतीचि । प्रतीचोऽन्यस्यबाह्यस्याभावात् । न विद्यते बाह्यमन्यदस्य ।

अविः । पुं । नाथे ॥ रवौ । मेषे । शैले ॥ मूषिककम्बले । अवति अव्यतेवा । अवरक्षणादौ । इन् । स्त्री । स्त्रीधर्मिण्याम् । अवतिरज्जायाः । सर्वधातुभ्य इन् ।

अविकः । पुं । अविशब्दार्थे । अविरेव । अवेः कइतिकः ।

अविकटः । पुं । मेषसमूहे । अवीसांसङ्घातः । सङ्घातेकटच् ।

अविकम्पः । त्रि । अप्रचले । नास्तिविशिष्टः कम्पोवेपथुर्यस्यसः ।

अविकम्पितः । त्रि । अचलिते । नविकम्पितः ।

अविकल्पः । त्रि । एकरूपे । नविकल्पोऽस्मिन् ।

अविकारी । त्रि । विक्रियाशून्ये कूटस्थे परमात्मनि ।

अविकृतिः । स्त्री । मूलप्रकृतौ । नास्ति विकृतिर्यस्याः ।

अविगन्धिका । स्त्री । अजगन्धावृक्षे ।

अविगीतम् । त्रि । अनिन्दिते ।

अविघ्नः । पुं । करमर्द्दके । विजयतेस्म । ओविजीभयचलनयोः । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । नविघ्नः ।

अविचारः । पुं । अन्याये । विवेकाभावे । यथा । अविचारसितुर्यंवेशविलासिनीवमाया असतोपिभावानुपदर्शयन्तीपरपुरुषंवञ्चयतीति । त्रि । विचाररहिते ।

अविचारकः । त्रि । मूढे ।

अविचारितम् । त्रि । अकृतविचारे । अविवेचिते ।

अविचाली । त्रि । देशान्तरप्राप्तिरहिते ॥

अविच्युतः । त्रि । निश्चये ।

अविज्ञः । त्रि । अनभिज्ञे । अप्रवीणे ।

अविज्ञातः । त्रि । अर्थापरिज्ञानाद-

निश्चिते। यथा। यदधीतमविज्ञातं निगदेनैवशब्द्यते। अनग्नाविवशुष्कैधो नतज्ज्वलति कर्हिचिदिति। न तज्ज्वलतीति। निष्फलंभवतीत्यर्थः। ईश्वरे॥ यन्नविज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्वाक्रियागुणैरितिनिरुक्तः॥

अविज्ञातार्थम्। पुं। परिषत्प्रतिवादिभ्यांत्रिरभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम्॥ ५। ५२॥ त्रिरभिहितंवादिनेतिशेषः॥

अविज्ञानवान्। पुं। अनिपुणे। अविवेकिनि। अविज्ञानमस्ति अस्याश्मिन्वा। मतुप्॥

अविज्ञेयम्। न। प्रमाणान्तरानवगाह्ये। औपनिषदे ब्रह्मणि। तद्धि रूपत्वाद्रूपादिहीनत्वात् इदमेवमितिविस्पष्टज्ञानार्हंनभवति॥ मविज्ञेयम्। त्रि। प्रमाणानवगाह्ये। दुर्ज्ञेये॥

अविडीनम्। न। पक्षिणामाभिमुख्याभिगमने॥

अवितम्। त्रि। रचिते॥ अव्यतेस्म। अवरक्षणादौ। क्तः॥

अवितथम्। न। सत्ये। तत्त्वे॥ नवितथम्। त्रि। तद्विशिष्टे॥

अवितर्क्यम्। त्रि। अनूहनीये॥ श्रौतार्थे॥

अविता। त्रि। पालयितरि॥

अविदग्धः। पुं। न। पारदे॥ हरिता जनिर्घटः॥

अविदग्धः। त्रि। अनले॥ निर्गन्धे॥ अचतुरे॥

अविदासी। त्रि। उपक्षयशून्ये॥

अविदितः। त्रि। विदितविपरीते। अव्याकृते॥ अज्ञाते। विज्ञानाभावे॥ अविदितविज्ञाना यद्विलोकप्रवृत्तः॥

अविदूसम्। न। मेषदुग्धे॥ अवेर्दुग्धम्। अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचः॥

अविद्धकर्णी। स्त्री। पाठायाम्॥ अविद्धौ कर्णौ यथा। पाककर्णेतिङीष्। अविद्धोऽच्छिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्यावा॥

अविद्यः। त्रि। विद्यारहिते॥

अविद्यमाना। स्त्री। मायायाम्॥ त्रि। अभावे। अवर्त्तमाने॥

अविद्या। स्त्री। अहन्तौ। अज्ञाने। यथाहुः। अविद्याया अविद्यात्वमिदमेवतुलक्षणम्। यत्प्रमाणाऽसहिष्णुत्वमन्यथावस्तुसाभवेदिति॥ अन्यच्च। सेयंभ्रान्तिर्निरालंबासर्वन्यायविरोधिनी। सहतेनविचारंसा तमोयद्द्दिवाकरमिति॥ पुनश्च। दुर्घटत्वमविद्याया भूषणंनतुदूषणम्। कथंचिद्घटमानत्वेऽविद्या त्वंदुर्घटंभवेदिति॥ अनित्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातौ॥ अव्यक्त

महदहङ्कारपञ्चतन्मात्रेषु नात्मस्वात्मबुद्धौ । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । विपर्यये । मिथ्याज्ञाने । अनात्मन्यात्मख्यातौ । यथा शरीरे मनुष्योऽहमित्यादि । इयञ्च सर्वक्लेशमूलभूतात्मसंहरत्युच्यते । अनादिभावरूपाज्ञाने । अस्मिन्श्चोपाधित्वयैककर्मणि । मलिनसत्त्वप्रधानायाम् । संहृत्तौ ॥ परमानन्दस्वरूपात्माज्ञाने । वेदनविद्या । विद ज्ञाने । संज्ञायां समजनिषदनिपतेति क्यप् । विद्याविरुद्धा अविद्या ॥

अविद्वान् । त्रि । अज्ञे । नविद्वान् ॥

अविधिः । पुं । शास्त्राविहिते । अविधाने । यथा । वसेत्सनरके घोरेदिनानिपशुरोमभिः । अमितामिदुराचारोयोऽन्यविधिना पशूनित्याद्धि कतश्चैयाज्ञवल्क्यः ।

अविनः । पुं । राशि । अध्वर्यौ । अवति । अवरत्वणादौ । श्यास्त्याह्वञविभ्यइनच् । चि । यष्टरि ॥

अविनतः । त्रि । उन्नते ।

अविनयः । पुं । विनयाभावे । चि । अविनीते ।

अविनाभावः । पुं । व्याप्तौ । व्याप्यनिष्ठव्यापकनिरूपितधर्मे । यथा । वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमनिष्ठा वह्निनिरूपिताव्याप्तिरिति न्यायमीमांसयोर्मतम् ॥ तत्पदार्थे सत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावे । यथा । केयमाकाङ्क्षा न तावदविनाभावः । नीलंसरोजमित्यादौ तदभावात् । विमलंजलंनद्याः कच्छेमहिषइत्यत्रजलान्वितनद्या अविनाभावात् कच्छेसाकाङ्क्षतापत्तेश्च । इत्याकाङ्क्षा चिन्तामणिः । अविनाभावइति । तत्पदार्थेन विनायोभावः सत्त्वंतदभावइत्यर्थः । तत्पदार्थे तत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावस्तत्पदार्थेतत्पदार्थाकाङ्क्षा इतिभाव इतिमहीकामाधुरी ।

अविनाशी । चि । अन्त्यविकारवर्जिते । निष्ये । सत्ये । अबाध्येसर्वप्रकारपरिच्छेदशून्ये । अविक्रियआत्मनि । विनष्टुं शीलमस्येति विनाशी । नविनाशी ।

अविनीतः । त्रि । विद्याते । समुद्धते । नव्यनायि । शीञ्० । क्तः ।

अविनीता । स्त्री । कुलटायाम् । नव्यनायि । शीञ्मापणे । क्तः । नविनीतावा ।

अविन्ध्यः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अविपटः । पुं । मेषविस्तारे । अवीनां विस्तारः । विस्तारे पटच् ॥ कम्बलादौ ।

अविपश्चित् । पुं । विचारजन्यतात्पर्यपरिज्ञानशून्ये । अविवेकिनि । नविपश्चित् ।

अविप्रकृष्टः । त्रि । आसन्ने ।

अविप्रियः । पुं । श्यामाकतृणे ।

अविप्रिया । स्त्री । खेलालतायाम् ।

अविभक्तम् । त्रि । अभिन्ने । एकमेवार्थे । अध्याहृत्ते सर्वत्राऽनुस्यूते अधिष्ठानतयाबाधाः । ... विभज्यमाने । नविभक्तम् ।

अविभावितः । त्रि । अनुपलक्षिते ।

अविमरीसम् । न । मेषीदुग्धे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेमरीसचप्रत्ययः ।

अविमुक्तम् । न । काशीक्षेत्रे । अविमुक्ते महादेवोविश्वालाक्षीशिवापरे-त्यागमः । यथा । मुनेप्रलयकालेऽपितन्नक्षेत्रं कदाचन । विमुक्तंनशिवाभ्यांयदविमुक्ततो विदुरिति । अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः । किन्तु विघ्नाभविष्यन्तिकाश्यांनिवसतांसतामिति श्रीदेवीभागवतम् । त्रि । अत्यक्ते । नविमुक्तम् ।

अविरतम् । न । सन्तते । अनवरते । अनुपरते । नास्तिविरतमस्य । क्रियाविशेषणे वर्त्तमानंक्लीवम् । सत्त्वगामितुविलिङ्गम् ।

अविरतिः । स्त्री । चित्तस्यविषयसम्प्रयोगात्मनिगर्हे ।

अविरलः । त्रि । घने । निबिडे ।

अविरुद्धः । त्रि । अनुकूले । अप्रतिषिद्धे । नविरुद्धः ।

अविरोधः । पुं । विवादाभावे । यथा । श्रुतिस्मृतिविरोधेतु श्रुतिरेवगरीयसी । अविरोधेसदाकार्यंस्मार्त्तंवैदिकवत्सतेति । नविरोधः ।

... । न । ...

अविलम्बितम् । त्रि । आशुगे । उत्ताण्ड । न । आशुनि । शीघ्रे । विलम्बतेस्म । लविअवस्रंसने । औपश्लेषिकः । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः । नञ्समासः ।

अविला । स्त्री । मेष्याम् । भेड्याम् ।

अविवरः । त्रि । नीरन्ध्रे ।

अविवाकाम् । न । दशरात्रस्यदशमेऽह्नि ।

अविवादः । पुं । विवादाभावे । नविवादः ।

अविवेकः । पुं । विषयविरक्त्यभावे । सम्भूयकारितायाम् । नच्छिकिञ्चिदेकंकार्यं पर्याप्तमपितुसम्भूय । विपर्यासे । व्याकुलत्वहेतौमोहे । असमीक्ष्यकारित्वे । सदसद्विवेचनाराहित्ये । त्रि । तद्वति । नविवेकः ।

अविवेकी । त्रि । विवेकहीने । अविवेचके । तस्मादविवेकिनःसुखकामस्यवोनाऽत्राधिकारित्वमितिमुक्तिवाद

स्वगादाधरीटीका । अद्वमुक्तिविचारे ॥

अविवेकि । न । व्यक्ते । प्रधाने ॥ महदादौ ॥ यथा प्रधानं स्वतोनविविच्यते एवंमहदादयोपि न प्रधाद्वि विच्यन्ते ॥ बालिशे । मूर्खे । गुरुशास्त्राद्युपदेशरहिते । नविवेकी ॥

अविशिष्टम् । त्रि । समाने । नविशिष्टम् ।

अविशेषः । पुं । तन्मात्रेषु । तानि अस्मदादिभिःपरस्परव्यावृत्तानि नानुभूयन्त इत्यविशेषाः सूक्ष्माश्चोच्यन्ते । निष्प्रपञ्चे । विशेषाभावे ॥ त्रि । विशेषरहिते । तुल्ये ।

अविश्रान्तम् । न । अनवरते ॥ त्रि । विश्रामहीने ॥

अविश्वस्तः । त्रि । प्रत्ययायोग्ये । विश्वासानर्हे ॥ यथा । नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृन्ततीति ॥

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रसूतायांगवि ।

अविषः । पुं । अब्धौ । राजनि । अवति । अवरक्षणादौ । अविमह्योष्टिषच् । त्रि । निर्विषे ।

अविषा । स्त्री । निर्विषाहृषे ।

अविषी । स्त्री । नद्याम् । टिस्वान्ङीप् ॥

अविसोढम् । न । अविमर्शे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचोवक्तव्याः ॥

अविस्पष्टम् । न । क्लिष्टे । अप्रकटवचने । नविस्पश्यतेस्म । स्पशबाधनस्पर्शनयोः । कर्मणिक्तः । अविस्पष्टेति निर्देशादिडभावः ॥

अवी । स्त्री । ऋतुमत्याम् ॥ अवति लज्जायाः । अवरक्षणादौ । अविदृस्तृतन्त्रिभ्यईः ।

अवीचिः । पुं । नरकभेदे । नरके ॥ नास्तिवीचिः सुखमत्र । त्रि । तरङ्गशून्ये ।

अवीचिमयः । पुं । नरकभेदे । यःसाक्ष्यादावनृतंवदति सनिरवलम्बे ऽवीचिमये ऽधश्शिरानिपात्यते ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

अवीजा । स्त्री । ईषद्वीजायांद्राक्षायाम् । किसमिस् इतिलोके ।

अवीतम् । न । अनुमानप्रभेदे । व्यतिरेकमुखेन प्रवर्त्तमाने निषेधके । तन्मावीतंशेषवत् । विशेषेणास्पष्टमितो वीतः समभवतीत्यवीतः ॥

अवीरः । त्रि । निःसत्त्वे । निर्वीर्ये ।

अवीरा । स्त्री । निष्पतिसुतायाम् । वीरयति । वीरविक्रान्तौ । अच् । पतिपुत्रवतीनारी वीराप्रोक्तामनीषिभिः । नवीरा । अजातापत्यविधवा

ऽवीरेतिस्मृतिः ॥

अवृजिनः । त्रि । यथोक्तकारित्वयामि-
श्याये ॥

अवेक्षणम् । न । दर्शने ॥ ईषद्दर्शने ।
ल्युट् ॥

अवेक्षा । स्त्री । अवेक्षणे । प्रतिजागरे ।
अवधाने ॥ अवेक्षणम् । ईषद्दर्शने ।
गुरोश्चहलइत्यः । टाप् ॥

अवेक्षिता । न । अवेक्षके । अध्यक्षे ।
आयव्ययादिनिरीक्षके ॥ अवेक्षते ।
ईक्ष० । तृच् ॥

अवेद्यः । पुं । गोवत्से ॥ त्रि । अज्ञेये ॥

अवेलः । पुं । अपलापे ॥ त्रि । वेला
शून्ये ॥

अवेला । स्त्री । पूगचर्विते । चवाई
सुपारी इतिभाषा ॥

अवैधम् । त्रि । विधिविवर्जिते । विध्य
विषये । यथा । अवैधंपच्चमं कुर्वन्
राज्ञोदण्डेनशुध्यतीति ॥

अवोदम् । त्रि । अवक्लेदने ॥ उन्दीक्लेद
ने अवपूर्वः । भावेघञ् । अवोदैधौ
द्मतिनिपातनान्नलोपः ॥

अव्यक्तः । पुं । हरौ । स्मरहरे । सर्वका
रणे । रूपादिहीनतया चक्षुराद्य
गोचरे योगाभ्यासावसेये भावे ।
अजितेषुसर्वकार्येषुसद्रूपेणानुगते ।
हिरण्यगर्भे । सूक्ष्मशरीरे । स्वापा
वस्थायाम् । निर्विकारे । प्रवृत्ति
निमित्तजातिगुणक्रियासम्बन्ध
रहिते । व्यक्तःस्पष्टोनेत्यव्यक्तः ॥ यद्व
ध्वनावकारादयोवर्णा विशेषरूपेण
नव्यज्यन्तेसध्वनिरव्यक्तः । मूर्खे ।
कन्दर्पे ॥ न । प्रकृतौ । सत्वादि ।
यत् सर्वस्यजगतोबीजभूत मव्याकृ
तनामरूपसतत्वम् सर्वकार्यकारण
शक्तिसमाहाररूपम् अव्यक्ताव्याकृता
काशादिनामवाच्यंपरमात्मन्योतप्रो
तभावेनतमाश्रितम वटकणिकाया
मिव वटवृक्षशक्तिः । सत्वादिरूपेण
निरूप्यमाणे व्यक्तिरस्यनास्तीत्यव्य
क्तम् । तदुक्तम् । हेतुमदनित्यम-
व्यापिसक्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् ।
सावयवंपरतन्त्रं व्यक्तं विपरीत मव्यक्त
मिति । साङ्ख्योक्तमहदादौ । आ
त्मनि । परमात्मनि । मायोपाधिके
ब्रह्मणि ॥ त्रि । अवयवरहिते । अ
व्यक्तमितिविशेषंलिङ्गग्राह्यमतीन्द्रि-
यम् । सूक्ष्मे । अविशेषे । अस्फुटे ॥
नव्यज्यतेस्म । अस्फुटवाक्यादौ । क्तः ॥

अव्याकृतकार्यभूतसूक्ष्म ॥ भूतसू
क्ष्मतयाधिकरणे । नव्यक्तम् इतिवा ॥

अव्यक्तमूलप्रभवः । पुं । संसारवृक्षे ॥

अव्यक्तरागः । पुं । अरुणवर्णे । किञ्चि
ल्लोहिते ॥ अव्यक्तोरागोयस्य ॥

अव्यक्तलिङ्गः । त्रि । अदृश्येनश्रुतिस्मृत्युक्तेनप्रकारेणाश्रमवति । नव्यक्तंदृश्येनगृहीतंलिङ्गमाश्रमिलक्षमनेन ।

अव्यग्रः । त्रि । अनाकुले । नव्यग्रः ॥

अव्यङ्गः । त्रि । अविकले । परिपूर्णे । अविकलाङ्गे । नव्यङ्गः ।

अव्यङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

अव्यञ्जनः । पुं । शृङ्गहीनपशौ । त्रि । अव्यक्ते । अस्फुटे । अविद्यमानंव्यञ्जनंयस्ययस्मिन्वा ।

अव्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । कौञ्चइतिख्यातायाम् ॥ नविगतमण्डमस्याः ।

अव्यतिकरः । पुं । अप्रसङ्गे ।

अव्यथः । पुं । सर्पे । त्रि । निर्व्यथे । नव्यथायस्य । नव्यथते । व्यथभयसञ्चलनयोः । पचाद्यच् ॥

अव्यथा । स्त्री । पथ्यायाम् । हरीतक्याम् ॥ क्षोषधीभेदे । मुण्ड्याम् ॥ नव्यथायस्याः । नव्यथते । व्यथ । पचाद्यच् । टाप् ॥

अव्यथी । पुं । अश्वे । नव्यथते तच्छीलः । व्यथ० । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्चेतीनिः ॥

अव्यथिषः । पुं । अर्णवे । सूर्ये । नव्यथते । व्यथ० । नञिव्यथेरितिटिषच् ।

अव्यथिषी । स्त्री । धरायाम् । रात्रौ ॥

टित्वान्ङीप् ॥

अव्यभिचारी । त्रि । केनापिप्रतिकूलेन हेतुनानिवारयितुमशक्ये ॥

अव्ययः । पुं । न । स्वरादिशब्दे । पुं । विष्णौ । शिवे ॥ अनाद्यनन्तेदेशादिसम्तानाश्रये आत्मज्ञानमन्तरेणानुच्छेद्येमायामयेसंसारवृक्षे । त्रि । उत्पत्तिविनाशादिसर्वक्रियाशून्ये । नित्ये । अविनाशिनि । अपरिच्छिन्ने । यथा । सदृशंत्रिषुलिङ्गेषु सर्वासुचविभक्तिषु । वचनेषुचसर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययमिति ॥ नविद्यतेव्ययोऽवयवापचयोगुणापचयोविनाशोवा यस्य । यद्वा । नव्येति विकारं नभजतइत्यव्ययम् । विपूर्वादिणः पचाद्यच् । नव्ययः ।

अव्ययात्मा । पुं । अनश्वरस्वभावे ।

अव्ययीभावः । पुं । प्रायः पूर्वपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ।

अव्यलीकः । पुं । सत्ये ।

अव्यवसायवान् । त्रि । शिल्पौ । व्यवसायरहिते ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ।

अव्यवस्था । स्त्री । शास्त्रविरुद्धव्यवस्थायाम् । अपसिद्धान्ते । अविधौ ।

अव्यवस्थितः । त्रि । नीतिशास्त्रादिव्यवस्थानभिज्ञे ॥ सिद्धान्तरहिते ।

अव्यवहार्य्यः । त्रि । अभिधानाभिधेयक

पयोर्वाङ्मनसयोरविषये ॥ व्यवहारायोग्ये । नव्यवहार्यः ॥

अव्यवहितम् । त्रि । व्यवधानशून्ये । संसक्ते । अपट्टान्तरे । नव्यवधीयतेस्म । क्तः । दधातेर्हिः ।

अव्याकृतः । पुं । वीजरूपे । अविवेके । अव्यक्ते । प्रकृतौ । असम्भूतौ । साभासाज्ञाने । अनिर्वाच्ये । नव्याकृतः ॥

अव्याकृताकाशः । पुं । अव्यक्ते ।

अव्याजः । पुं । छलाभावे । शीघ्रे ।

अव्यापन्नम् । त्रि । परिच्छिन्ने । नव्यापन्नम् ॥

अव्यापि । न । व्यक्ते ।

अव्याप्यम् । त्रि । व्याप्तिरहिते । अव्यापनीये । अनधीने ।

अव्याप्यवृत्तिः । त्रि । किञ्चिदवच्छिन्नवृत्तौ । स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिनि ॥ दैशिककालिकभेदेन सद्विविधः । तत्पर्यायः । प्रादेशिकः । आत्मनोविशेषगुणाः । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषयत्नधर्माधर्मभावनाख्यसंस्काराः ९ । आकाशस्यविशेषगुणः शब्दः १० । सामान्यगुणौ संयोगविभागौ १२ । एतेसर्वे अव्याप्यवृत्तयः स्युरितिन्यायभाषा ।

अव्युत्पन्नः । त्रि । अनभिज्ञे ।

अशक्यम् । त्रि । अशक्ते ।

अश्मकुम्भी । स्त्री । पानीयपृष्ठजे । काईइतियस्याः प्रसिद्धिः ।

अशक्तः । त्रि । असमर्थे । सामर्थ्यहीने ॥ यथा । उपवासेष्वशक्तानांनक्तंभोजनमिष्यतइति । नशक्तिरस्य । नञ्दुःसुभ्योहलिसक्थ्योरितिपाठात्पक्षेमत् ।

अशक्तिः । स्त्री । करणवैकल्यहेतुकेबुद्धिधर्मे । साचाष्टाविंशतिभेदभिन्ना । यथा । एकादशेन्द्रियवधाःसहबुद्धिवधैरशक्तिरुद्दिष्टा । सप्तदशधावबुद्धेर्विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनामिति । एकादशेन्द्रियवधास्तु । बाधिर्यंकुष्ठतान्धत्वंजडताजिघ्रतातथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैब्योदावर्त्तमत्तताः । यथा संख्यंश्रोत्रादीनामिन्द्रियाणांवधाः । एतद्धेतुकाबुद्धेरशक्तिः स्वव्यापारेभवति । तथाचैकादशहेतुत्वादेकादशधाबुद्धेरशक्तिरुच्यते । हेतुहेतुमतोरभेदविवक्षया सामानाधिकरण्यम् । तदेवमिन्द्रियवधद्वारेण बुद्धेरशक्तिमुक्त्वास्वरूपतोऽशक्तिमाह । सहबुद्धिवधैरिति । कतिबुद्धेःस्वरूपतोवधाइत्यतआह । सप्तदशधाबुद्धेः । कुतः । विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनाम । तुष्टयोनवेतितद्विपर्ययाअशक्तयः

स्तात्रभवंति । एवंसिद्धयोऽष्टाविति
तद्विपर्ययास्तस्विरूपणादष्टौभवन्ति
। इतिसांख्याः । अनिच्छ । अशक्तिः
कारकापायेसद्व्यप्रभविष्णुता ।
कारकाणामन्तःकरणवहिष्करणाना
मपायेविनाशेसति विद्यमानेप्यर्थे
अप्रभवनशीलत्वमशक्तिः । अन्धव
धिरादेरितिरूपशब्दादाविति ।

अशक्यः । त्रि । असाध्ये । अशकनीये ।

अशवुः । पुं । चन्द्रे । त्रि । शत्रुरहिते
। मित्रे ।

अशनम् । न । ओदने । भक्षणे । अ
श० । ल्युट् । त्वरयानत्वरयावर्जितो
यथालघुकुर्यादशनंदिनात्यये ।

अशनाया । स्त्री । वुभुक्षायाम् । क्षुधा
याम् । अशितुमिच्छा अशनस्येच्छा
वा अशनायतिवा । क्षुभइतिक्यच् ।
अशनायेति ईत्वाभावः । अमस्यया
दित्यः ।

अशनायितम् । त्रि । क्षुधिते । अशन
स्येच्छा । अशनायेतिसाधुः । अश
नायाजाताअस्य । तारकादिः ।

अशनिः । स्त्री । पुं । चञ्चलायाम् । वि
द्युति । पवौ । वृक्षादिविनाशकेमे
घोत्पन्नज्योतिषि । अश्नाति सङ्घा
तं करोति । अश्यतेऽनेनेतिवा ।
अर्त्तिसृधृधमीत्यादिना अनिः ।
अश्मवर्षके ॥ उल्काविशेषे ।

अशनिध्विट् । स्त्री । विद्युति । अशनेः
त्विट् ।

अशब्दः । पुं । न । अवेदमूलके ।

अशमः । पुं । इदंकृत्वेदंकरिष्यामीति
सङ्कल्पप्रवाहानुपरमे ।

अशय्यः । पुं । तापसान्तरे । यःकदा
पिनशेते ।

अशरीरः । पुं । स्वेनरूपेणाकाशकल्पे
परमात्मनि । त्रि । शरीररहिते ॥ य
था । प्रत्यग ज्ञानशिखिध्वस्तेमिथ्या
ज्ञानेसहेतुके । नेतिनेतिस्वरूपत्वा
दशरीरोभवत्ययमिति ।

अशर्म्म । न । दुःखे । त्रि । पीडायुक्ते
। शर्मसुखम् तद्विरुद्धम् । नञ्जिति न
असमासः ।

अशाखा । स्त्री । शूलीतृणे ।

अशान्तः । त्रि । इन्द्रियलौल्यादनुपरते
। आत्मसाक्षात्कारशून्ये । नशान्तः ।

अशाश्वतः । त्रि । अस्थिरे । दृष्टनष्टप्रा
ये । नशाश्वतः ॥

अशास्त्रम् । न । वेदादिविरुद्धे । नशा
स्त्रमस्मिन् ।

अशास्त्रविहितम् । त्रि । वेदेनप्रत्यक्षा
दिनावा अविहिते । युद्धाद्यागमवो
धिते ॥ शास्त्रेणाविहितम् । नशास्त्र
विहितम् ।

अशिक्षितः । त्रि । अनिपुणे । शिक्षारहिते ।

अशितम् । त्रि । भुक्ते । तृप्ते । अश्यते स्म । अशभोजने । क्तः ।

अशित्रम् । त्रि । चौरे । पुं । चरौ । अश्नन्तितेन । अशभोजने । अशित्रादिभ्यइत्रोत्रावितिइत्रमत्ययः ।

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे ॥ भास्करे । वायौ । न । हीरके ।

अशिरा । स्त्री । अशिरराक्षसनार्य्याम् ।

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् । नशिशुर्यस्याः । सख्यशिश्वीतिसाधुः । स्वार्थेकन् ।

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् । नास्याः शिशुरस्तीत्यर्थे सख्यशिश्वीति भाषायामिति निपातनान् ङीष् ।

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० । सङ्ख्येये । अष्टदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशतषष्टिसप्तत्यशीतीत्यादिनानिपातनात्प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ।

अशीर्षिकः । त्रि । अशीर्षवति । व्रीह्यादिषुशीर्षान्नञ इतिपाठाट्ठक् ।

अशीलः । त्रि । दुःशीले ।

अशुचिः । पुं । विण्मूत्रश्लेष्मादौ । त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने । यथा । व्रतानामुपवासानांश्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । करोतियः क्षौरकर्मसोऽशुचिःसर्वकर्मस्विति ॥ नशुचिः ॥

अशुद्धः । त्रि । अज्ञानतत्कार्यमलयुक्ते । अपवित्रे । अकृतशोधने । नशुद्धः ।

अशुभम् । न । पापे । अनिष्टफले । यथा । स्वेन्द्रियाणाञ्चसामर्थ्यं स्वकर्माणिकृतानिच । मुहुर्मुहुश्चविभ्रंशोविरमे दशुभाश्रमहति । अमङ्गले । त्रि । तद्युक्ते । नशुभम् ।

अशून्यशयनव्रतम् । न । श्रावणकृष्णद्वितीयायांकर्त्तव्येमत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ।

अशृतम् । त्रि । अपक्वे । नशृतम् ।

अशेषः । त्रि । निःशेषे । सम्पूर्णे । नशेषोऽस्य ॥

अशोकः । पुं । कङ्केलिपादपे । यथा । अशोकश्चरणाघाताज्जायते पुष्पवत्तरइति । अस्यगुणायथा । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राहीवर्ण्यः कषायकः । दोषापचीतृषादाहकृमिशोषविषास्रजिद्दिति । नशोकोऽस्मात् । वकुलद्रुमे ॥ न । पारदे । पुष्पे । अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो विकारावयवार्थस्यलुक् । त्रि । सन्तापवर्जिते । निश्शोके ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । कटुरोहिण्याम् । अशोकश्चरोहतीति । क

र्सब्धुपमाने इतिणिनिः॥

अशोकषष्ठी। स्त्री। चैत्रशुक्लषष्ठ्याम्॥

अशोका। स्त्री। कटुरोहिण्याम्। बुद्धशासनदेवीविशेषे। नशोकोऽस्याः॥

अशोकारिः। पुं। कदम्बद्रौ।

अशोकाष्टमी। स्त्री। चैत्रशुक्लाष्टम्याम्॥

अशोषः। पुं। अनहङ्कृतौ।

अशोच्यः। त्रि। शोचितुमयोग्ये। निरपराधे।

अशौचम्। न। आशौचे। वैदिककर्मानर्हत्वप्रयोजके संस्कारविशेषे। विहितकर्मविरोध्यदृष्टविशेषे। शुचित्वाभावे। यथा। क्रियाहीनस्यमूर्खस्य महारोगिणएवच। यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकमिति। क्रियाहीनस्यनित्यनैमित्तिकक्रियाननुष्ठायिनः। मूर्खस्य गायत्रीरहितस्यसार्थगायत्रीरहितस्येतिवद्धरः। महारोगिणः उन्मादादिपापरोगाष्टकान्यतमरोगवतः। यथेष्टाचरणस्यद्यूतवेश्यासक्तस्येत्यर्थः। नशौचम्।

अश्मकदली। स्त्री। काष्ठकदल्याम्॥

अश्मकीटः। पुं। नारकीटे।

अश्मकुट्टः। न। तपोविशेषाल्लब्धसंस्कैता पसान्तरे। भक्षणार्थं प्रियङ्ग्वादीनश्मन्येवकुट्टयति। कुट्ट॰ अच्॥

अश्मकेतुः। पुं। क्षुद्रपाषाणभेदाहवे।

अश्मगर्भः। पुं। हरिन्मणौ। मरकते॥ अश्मनोगर्भः।

अश्मगर्भजम्। पुं। पन्नाइतिप्रसिद्धे मरकतमणौ।

अश्मघ्नः। पुं। पाषाणभेदनवृक्षे। पाथाजोडीति भाषा।

अश्मजम्। त्रि। शिलाजाते॥ न। शिलाजतुनि। अश्मनोजातम्। जनीप्रादुर्भावे। पञ्चम्यामजातावितिडः। लोहे।

अश्मजतुकम्। न। शिलाजतुनि॥

अश्मजातिः। स्त्री। मरकतादिरत्ने। अश्मनोजातिः।

अश्मदारणः। पुं। टाँकी इति प्रसिद्धे। टङ्के। दारयति। दृ॰। ण्यन्तात्ल्युः। अश्मनोदारणः। दार्यते ऽनेनवा। ण्यन्ताल्ल्युट्।

अश्मा। पुं। पाषाणे। अश्नुते। अशूव्याप्तौसङ्घातेच। अन्येभ्योऽपीतिमनिन्॥ अशिशकिभ्यांछन्दसी तिमनिन्वा। भाषायामपीष्यते छन्दसीतितुशकिनैवान्वेतिव्याख्यानात्।

अश्मन्तम्। न। अशुभे। चुल्ल्याम्। मरणे। अनवधौ। क्षेत्रे। अश्मनोप्यन्तो ऽत्र। शकन्ध्वादिः।

अश्मन्तकः। पुं। न। उद्दाने। चुल्ल्याम्। मल्लिकाच्छदने। दीपाधारा च्छादने।

। पुं । तृणविशेषे । अक्षोटके ॥ वृक्षान्तरे । आवुडेति प्रसिद्धे । इन्दुके । कुराल्याम् । अम्लपत्रे । कोविदारवृक्षे ॥

अश्मपुष्पम् । न । शैलेये । कालानुसार्ये । शिलाजतुनि । अश्मनःपुष्पमिव ।

अश्मभाण्डम् । न । लौहभाण्डे । हमामदस्तेतिख्याते ॥

अश्मभित् । पुं । अश्मभेदे । पाषाणभेदे । त्रि । पाषाणभेदके । अश्मानं भिनत्ति । भिदिर्० क्विप् तुक् ॥

अश्मभेदः । पुं । पाषाणभेदे । गुणास्तु अश्मभेदोहिमस्तिक्तः कषायोवस्तिशोधनः । भेदनोहन्तिदोषार्शोगुल्मकृच्छ्राश्महृद्रुजः । योनिरोगान् प्रमेहांश्चप्लीहशूलव्रणानिचेति ।

अश्मरः । पुं । पाषाणजाते । प्रस्तरसम्बन्धिनि ।

अश्मरी । स्त्री । मूत्रकृच्छ्रे । अश्मानंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादिः ।

अश्मरीघ्नः । पुं । वरुणद्रौ ॥ अश्मरींहन्ति । हन० । हन्ते रमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ।

अश्मरीहरः । पुं । देवधान्ये ।

अश्मसारः । पुं । न । लौहे । अश्मनःसारः ॥

अश्मीरः । पुं । न । अश्मरीरोगे ।

अश्मोत्थम् । न । शिलाजतुनि ॥

अश्यमानः । त्रि । भुज्यमाने ॥

अश्रम् । न । नेत्राम्बुनि । अश्नुते कण्ठम् अशूव्याप्तौ । अन्यत्रापीतिरक् ॥

अश्रद्धानः । त्रि । श्रद्धाहीने । पापकारिणि । असुरसम्पदमारूढे । गुरुवेदान्तवाक्यार्थे इदमेवंनभवत्येवेति-विपर्ययरूपानास्तिक्यबुद्धि रश्रद्धा तद्वति ।

अश्रान्तम् । न । सन्तते । त्रि । अश्रमे । श्रमुतपसिखेदेच । भावेक्तः । अनुनासिकस्येतिदीर्घः । अविद्यमानंश्रान्तमत्र । क्रियाविशेषणत्वेक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणे तुत्रिलिङ्गम् ।

अश्रिः । स्त्री । कोणाम् । खड्गादग्रभागे । गृहादेःकोणे । अश्नातिअश्नुतेवा । अशभोजने अशूव्याप्तौवा । वह्न्यादिः । आश्रीयतेमत्सरार्थम् । आङि श्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् सचडित् । डित्त्वाट्टिलोपआङोह्रस्वश्च ।

अश्रु । न । नेत्रजले । अश्नुते कण्ठम् । अशूव्याप्तौ । अश्वादयश्चेति क्रन्प्रत्ययान्तंसाधु । नञ्पूर्वाच्छ्रयतेर्डुर्नवा । नश्रूयते इतिविग्रहः ।

अश्रुतः । त्रि । मूर्खे । अकृतश्रवणे । अनाकर्णिते ।

अश्लीकम् । न । अश्लीके । श्रीमे । रेफस्य लकारः ॥

अश्लीलम् । न । ग्राम्यभाषि । भण्डादिवचने ॥ श्रियं राति । आतोनुपेतिकः । तद्भिन्नम् । कपिलकादीनामुपसङ्ख्यानमिति लत्वम् । श्रीशोभा तस्याः सिध्मादित्वाल्लच् । अश्लीलं तदमङ्गस्यजुगुप्साव्रीडधीकरम् ॥

अश्लेषा । स्त्री । नवमनक्षत्रे । तत्रजातस्य फलं यथा । वृथाटनः स्यादतिदुष्टचेताः कष्टप्रदश्चापि दयाजनानाम् । सर्पेसदर्पो हि शठार्पितार्थः कन्दर्पसन्तप्तमनामनुष्य इति । चि । श्लेषशून्ये ॥

अश्लेषाभवः । पुं । केतुग्रहे । अश्लेषायां भवोयस्य ।

अश्लेषाभूः । पुं । केतुग्रहे ।

अश्वः । पुं । तुरगे । अस्यमांसगुणा यथा । अश्वमांसं तु लवणं वह्निकृत्कफपित्तलम् । वातघ्नं बृंहणं बल्यं चक्षुष्यं मधुरं लघु ॥ इति । उरगलमध्यगुरु ऽ।ऽ संज्ञायाम् ॥ पुं । सप्ताङ्के । पुंजातिभेदे । यथा । काम्रतुल्यवपुर्धृष्टोमिथ्याचारश्चनिर्भयः । द्वादशाङ्गुलमेढ्रश्च दरिद्रश्चहयोमतः इत्यस्य लक्षणम् ॥ अश्नुते । अशूव्याप्तौ संघाते च । अशूप्रुषिलटी तिक्वन् ।

अश्वकन्दिका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।

अश्वकर्णः । पुं । सालवृक्षे । सखुआ इति ख्याते ॥ अश्वकर्णइवपत्रमस्य । अश्वकर्णः कषायः स्याद् घ्नस्वेदकफकृमीन् । वृध्नविद्रधिबाधिर्ययोनिकर्णगदान् हरेत् ।

अश्वकर्णकः । पुं । शालवृक्षे । अरण्यद्रुमे ॥

अश्विनी । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ।

अश्वखरजः । पुं । खेसरे । खच्चर इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अश्वखुरः । पुं । नखीतिख्याते गन्धद्रव्ये ।

अश्वखुरा । स्त्री । अपराजितायाम् ।

अश्वगन्धा । स्त्री । वराहकर्ण्याम् । असगन्धइतिख्यातौषधौ । अश्वगन्धानिलश्लेष्मश्वित्रशोथक्षयापहा । बल्या रसायनीतिक्ता कषायोष्णातिशुक्रला ।

अश्वगन्धिका स्त्री । । अश्वगन्धायाम् । अश्वगन्धैव । स्वार्थेकः ॥

अश्वगोयुगम् । न । अश्वयुग्मे ॥ द्वावश्वौ । द्वित्वेगोयुगच् ॥

अश्वगोष्ठम् । न । मन्दुरायाम् ॥ अश्वानांस्थानम् । गोष्ठजादयःस्थानादिषुपशुनामभ्य इतिगोष्ठच् प्रत्ययः ।

अश्वग्रीवः । पुं । विष्णुद्वेष्टय्यसुरविशेषे ।

अश्वघ्नः । पुं । करवीरे ॥ अश्वंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् । गमहनेत्युपधालोपः । कुत्वम् ॥ चि

। वृक्षभेदे ।

अश्वतरः । पुं । गन्धर्वविशेषे । नागभेदे ॥ वेगसरे । गर्दभेनाश्वायामुत्पन्ने । घोटकाद्गर्दभीजाते । तनुरश्वः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्वइति ष्टरच् ॥ अश्वेनाश्वायामुत्पन्नोऽश्वः अश्वस्त्वश्वजातिः तत्सदृचरितस्योक्तधर्मस्य तनुत्वमन्यपितृकत्वात् । ङीषि । अश्वतरी ।

अश्वत्थः । पुं । पिप्पलद्रौ । वृक्षादीनां मध्ये भगवद्विभूतौ ॥ गर्दभाण्डे । प्लक्षे । पार्श्वपिप्पले । अश्वत्थं जलमस्यास्ति । मूले सिक्तत्वात् । अर्शआद्यच् । अश्वत्थवत् कामकर्मवातेरितनित्यप्रचलितस्वभावत्वात् आशुविनाशित्वेन श्वोपिस्थास्यतीतिविश्वासानर्हत्वाद्वामायामयेसंसारवृक्षे ॥ आत्मलिवटाद्यपेक्षयान श्वश्चिरंतिष्ठति अश्वत्थ्वतिष्ठतिवा । ष्ठागति,निवृत्तौ । पृषोदरादित्वात्पूर्वोत्तरपदान्तायोःसकारयोस्तकारौ । सुपिस्थइतिकः । अस्थिररूपोयंसंसारवृक्षः । न । जले ।

अश्वत्थकम् । न । त्रुणविशेषे । अश्वत्थस्यफलमश्वत्थः । तद्युक्तःकालोप्यश्वत्थः । अश्वत्थे अश्वत्थफलोत्पत्तिकाले देयमृणम् । कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् ।

अश्वत्थफला । स्त्री । हबुषायाम् ॥

अश्वत्थभेदः । पुं । स्थालीवृक्षे ।

अश्वत्थव्रतम् । न । कन्यानांबालवैधव्यदोषनिवारके व्रतविशेषे ॥ यथा । सुलग्नाचित्रवस्त्राढ्या कन्यापितृगृहस्थिता । करकेणाम्बुपूर्णेनसिञ्चेत्संप्रतिवासरम् । वैशाखाश्विनमासेचतृतीयासितपक्षतः । यावत्कृष्णातृतीयास्यान्मासमेकंयथाविधि । ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यंपूजनंचसमाचरेत् । तदाशिषामुयात् कन्यासौभाग्यंचसुखान्वितम् । प्रतिमांपार्वतीशयोर्नित्यवैभाजनेर्चयेत् । चन्दनाक्षतदूर्वाद्यैर्बिल्वपत्रैर्यथाविधि । उपचारैर्यथाभक्त्यानैवेद्यैःप्रतिवासरम् । एवंव्रतप्रभावेनबालवैधव्यनिष्कृतिः । जायतेकन्यकानांचततःपाणिग्रहक्रियेति ।

अश्वत्था । स्त्री । पूर्णिमातिथौ ॥ वृषपौर्णमास्याम् ।

अश्वत्थामा । पुं । द्रोणाचार्यपुत्रे । कृपोद्भवे ॥ अश्वस्येव स्थामबलंयस्य । पृषोदरादित्वात् सस्यतः । यद्वा । अश्ववत्तिष्ठति । ष्ठा० । आतोमनिन् ।

अश्वत्थिका । स्त्री ।
अश्वत्थी । स्त्री ।
} वृक्षविशेषे । पिप्पलिकायाम् । पिप्पलिकायाम् ।

अश्वनायः । पुं । अश्वपाले । अश्वान्नयति । कर्मण्यण् ।

अश्वपतिः । पुं । रामायणप्रसिद्धे नृपतौ । कैकेये ॥

अश्वपालः । पुं । घोटकरक्षके ।

अश्वपुच्छी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

अश्ववालः । पुं । काशे । अश्वस्य वाले ।

अश्वमहिषिका । स्त्री । अश्वमहिषयोः स्वाभाविकेवैरे । अश्वमहिषयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः ।

अश्वमारः । पुं । करवीरे ।

अश्वमारकः । पुं । करवीरे ॥ अश्वानां मारकः ।

अश्वमुखः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव मुखमस्य ।

अश्वमुखी । स्त्री । किम्पुरुषयोषिति । अश्वस्येव मुखं यस्याः ।

अश्वमेधः । पुं । यागभेदे । क्रतुराजि ॥

अश्वमेधीयः । पुं । ययौ । अश्वमेधाय हे । अश्वमेधार्यहितः । अश्वमेधाश्च ॥ अस्य लक्षणं यथा । गोक्षीरसवर्णाभकुन्देन्दुहिमसन्निभम् । पीतपुच्छं श्यामकर्णं सर्वतोगतिमत्तमम् । श्यामं वापि मध्योपालय मेध्यं तुरगं विदुरिति ॥

अश्वयुग् । पुं । आश्विने । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे । अश्वं युनक्ति रूपेणानुकरोति । युजिर् योगे । सत्सूद्विषेति क्विप् । अश्वयुजि जाते । जातार्थप्रत्ययस्य लुक् । पक्षे आश्वयुजः ।

अश्वयुजः । पुं । आश्विने । अश्वयुजायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

अश्वरोधकः । पुं । करवीरवृक्षे ॥

अश्वलः । पुं । वेदप्रसिद्धे ऋषिभेदे ।

अश्वलक्षणम् । न । घोटकलक्षणे ।

अश्वलोमा । स्त्री । सर्पविशेषे । हलाहले । अश्वलालेत्यपिपाठः । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अश्ववक्त्रः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव वक्त्रमस्य ।

अश्ववारः । पुं । सादिनि । असवारइति ख्याते । अश्वं वारयति । इत्यण् । अण् ।

अश्ववारणः । पुं । गवये । गोसदृशे ॥ इति हेमचन्द्रः ।

अश्ववाहः । पुं । सादिनि ।

अश्ववित् । पुं । नले । दमयन्तीपतौ । त्रि । अश्वविद्यान्विते ॥

अश्ववैद्यः । पुं । घोटकचिकित्सके । शालिहोत्रिणि । सारोतरीतिख्याते ।

अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् ।

अश्वशृगालिका । स्त्री । अश्वशृगालवैरे । अश्वशृगालयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन् वै

रश्मैथुनिकयोरितिवुन् ।
अश्वपञ्चवम् । न । अश्वानांषट्के । अश्वानांषट्त्वम् । षट्त्वे षञ्चवच् ।
अश्वमेधनृपनन्दनः । पुं । सनत्कुमारे । इतिहेमचन्द्रः ।
अश्वस्तनः । पुं । हस्तिविशेषे ।
अश्वस्तनिकः । पुं । एकदिननिर्वाह्योचिताने । श्वोभवंश्वस्तनंभक्तंतदस्यास्तीति मत्वर्थीयष्ठन् । नञ् समासः ।
अश्वा । स्त्री । वडवायाम् ॥ अजादिषु पाठाट्टाप् ॥
अश्वाघः । पुं । देवसर्षपे ।
अश्वाभिधानी । स्त्री । अश्वबन्धनरज्वाम ।
अश्वारिः । पुं । महिषे । अश्वस्यअरिः ।
अश्वारूढः । पुं । अश्वारोहे ।
अश्वारूढा । स्त्री । देवीविशेषे ।
अश्वारोहः । पुं । अश्ववारके । सादिनि । त्रि । अश्ववाहके । अश्वमारोहति । रुहबीजजन्मनि प्रादुर्भावेच । कर्मण्यण् ।
अश्वारोहा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।
अश्वावरोहकः । पुं । अश्वगन्धायाम् ॥
अश्विनौ । पुं । द्विवचनान्तः । अश्विनीकुमारयोः ॥
अश्विनौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः । अश्विनीकुमारयोः । तौचावियुक्तस्वभवौ । प्रशस्ता: अश्वा:सन्त्यनयोः । इनिः । प्रदा । अश्विन्यांजातौ सन्धिवेले नक्षत्रेभ्यो बहुलमितिलुकि लुकन्द्धितलुकीतिङीपोलुक् । विशिष्टाश्वयोः । यथा । कपोलयोस्तावद्वर्त्तौ विद्येते वाजिनोर्यदि । तावश्विनावितिप्रोक्तौ राज्यवृद्धिकरौपराविति ॥
अश्विनी । स्त्री । अश्वयुजि । प्रथमनक्षत्रे । अस्यांजातस्यफलं यथा । सदैवदेवाभ्युदितो विनीतः सत्यान्वितः प्राप्तसमस्तसम्पत् । योषाविभूषात्मजभूषितोयःस्यादश्विनीजन्मनिमानवस्येतिकोष्ठीप्रदीपः । अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः । इनिः । ङाप् ।
अश्विनीकुमारौ । पुं । अश्विनीसुतयोः । अश्वीभूतसंज्ञानामसूर्यपत्न्याःयमजपुत्रौ तौचदेवचिकित्सकौ । नित्यद्विवचनान्तोयम् ।
आश्विनीपुत्रौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः ।
अश्विनीसुतौ । पुं । नासत्ययोः । स्वर्वैद्ययोः । वडवारूपिणो संज्ञायाअश्वरूपयोगादश्विनी । अश्विन्याःसुतौ ॥
अश्वीयम् । न । आश्वे । वाजिसङ्घे । त्रि । अश्वहिते । अश्वानांसमूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्यामितिछः । अश्वेभ्योहितंवा । अपूपादिभ्यश्छः ।
अश्वेङ्गितम् । न । घोटकेङ्गिते ।

अश्वेरसम्। न। मुखाग्रे। अश्वाना-मुरइव। अग्रास्थायामुरसइतिटच्॥

अश्वत्रम्। त्रि। अश्वीये। अश्वेभ्योहित म। पञ्चेयत्॥

अषडक्षीणः। त्रि। तृतीयावेद्यमंत्रे। द्वाभ्यामेवकृतेमंत्रे॥ अविद्यमानानि षडक्षीण्यत्र। अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्मेतिखः स्वार्थे। अक्षिशब्दोऽत्रक्षोचेन्द्रियेवर्त्तते। बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच्॥

अषाढः। पुं। मासभेदे। पालाशदण्डे। त्रि। अषाढायांजाते। अविष्ठाफल्गुनोऽन्यषाढालुक्। लुकतद्धितलुकि। स्त्रियाम् फल्गुन्यषाढाभ्यांमिस्थाम्। टाप्। अषाढा॥

अषाढकः। पुं। अषाढार्थे।

अषाढा। स्त्री। पूर्वाषाढायाम्। उत्तराषाढायाम्। अषाढायामुत्पन्नायाम्॥

अष्टकम्। न। पाणिनेःसूत्रपाठे॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य। सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन्। त्रि। अष्टसङ्ख्यायाम्। अष्टसङ्ख्यकाध्यायादिपरिमितेग्रन्थे। अष्टसङ्ख्याविशिष्टे। यथा गङ्गाष्टकंनामाष्टकमिति॥

अष्टकर्णः। पुं। ब्रह्मणि॥ अष्टौकर्णाः अस्य॥

अष्टकर्मा। पुं। अष्टगतिकेनृपे॥ अष्टौकर्माण्यस्य। तानिचोक्तान्युशनसा यथा। आदानेचविसर्गेचतथाप्रेषनिषेधयोः। पञ्चमेचार्थवचनेव्यवहारस्यचेक्षणे॥ दण्डशुद्ध्योः सदायुक्तस्तेनाष्टगतिकोनृपः। अष्टकर्मादिसंयातिराजाशक्राभिपूजितइतिमनुः॥ तत्रादानंकरादीनाम्। विसर्गोभृत्यादिभ्योधनदानम्। प्रैषोऽमात्यादीनांदृष्टादृष्टानुष्ठानेषु। निषेधोदृष्टादृष्टविरुद्धक्रियासु। अर्थवचनं कार्यसन्देहेराजाज्ञयैव तन्नियमात्। व्यवहारेक्षणं प्रजानामृणादिविप्रतिपत्तौ। दण्डःपराजितानांशास्त्रोक्तधनग्रहणम्। शुद्धिःपापेकर्मणि जाते तत्प्रायश्चित्तसम्पादनमितिकुल्लूकभट्टाः॥ मेधातिथिस्तु। अकृतारम्भः। कृतानुष्ठानम्। अनुष्ठित विशेषणम्। कर्मफलसङ्ग्रहः। तथासामदानभेददण्डाः। एतदष्टविधंकर्मस्यात्॥ अथवावणिक्पथः। उदकसेतुबन्धनम्। दुर्गकरणम्। कृतस्य संस्कारनिर्णयः। हस्तिबन्धनम्। खनिखननम्। सैन्यनिवेशनम्। दारुवनच्छेदनञ्चेत्यष्टौ॥

अष्टका। स्त्री। सप्तम्यादिदिनत्रये। यथा। अष्टकासुसमाख्यातासप्तम्यादि

द्विनचयम् । शास्त्रंतचनाधीयीतव्रत वर्ज्यविवर्जयेदितिब्रह्माण्डपुराणम् ॥ श्राद्धभेदे । पौषादिमासत्रयाणांकृष्णाष्टम्याम् ॥ यथा । तिस्रोष्टकाभवन्ति पूपाष्टका मांसाष्टकाशाकाष्टका-चेति । तचापूपस्यानुरूपतया तस्यैव तृप्तिचमतयामुख्यत्वम् । मांस-शाकयोस्तूपकरणत्वेमान्वयो यथास-ङ्ख्यमष्टकाद्वये मुख्यद्रव्यमोदनादिकमेव । अन्नन्तिपितरोऽस्याम् । अश भोजने । इष्यशिभ्यांतकन् । अष्टका पितृदेवत्ये ॥

अष्टकाङ्गम् । न । नयपीठ्याम् । पाशारङ्क इतिगौडभाषा प्रसिद्धे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अष्टौ । त्रि । सङ्ख्याविशेषे ८ । सङ्ख्येये । अश्नुते । अशूव्याप्तौ सङ्घाते च । सप्यशूभ्यांतुट्चेतिकनिन् ।

अष्टपात् । पुं । शरभे । लूतायाम् ।

अष्टपादः । पुं । किन्तनौ । ऊर्णनाभविशेषे । शरभे ।

अष्टपादिका । स्त्री । हापरमाली इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे ॥

अष्टम: । त्रि । अष्टानाम् पूरणे । तस्यपूरणेडट् । नान्तादसङ्ख्यादेर्मट् । पञ्चकस्यभागे । मानपञ्चकयोः कन् लुकौचेतिजस्यमनोषाणुक् ।

अष्टमङ्गलः । पुं । श्वेतोरः खुरपुच्छास्यपृष्ठकेशतुरङ्गमे । न । द्रव्यान्तरे ॥ तथा । मृगराजोवृषोनागः कलशोव्यजनंतथा । वैजयन्तीतथाभेरी दीपइत्यष्टमङ्गलमिति ॥ अन्यच्च । लोकेस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यश्चापोराजातथाष्टम इतिस्मृतिः । अष्टौमङ्गलानियस्य । अष्टानांमङ्गलानांसमाहारः ॥ अष्टौषधयुक्तपक्वघृते । यथा चक्रपाणिमिश्रः । वचाकुष्ठंतथाब्राह्मी-सिद्धार्थकमथापिच । सारिवासैन्धवञ्चैवंपिप्पलीघृतमष्टमम् । सिद्धंघृतमिदंमेध्यंपिबेत् प्रातर्दिनेदिने । दृढस्मृतिः कुमाराणांपिबतामष्टमङ्गल-मिति ॥

अष्टमानम् । न । कुडवपरिमाणे । शरावार्द्धे ।

अष्टमिका । स्त्री । शुक्तिपरिमाणे । चतुस्तोलके । इतिवैद्यकपरिभाषा ।

अष्टमी । स्त्री । चीरकाकोल्याम् । तिथिविशेषे । अष्टानांपूरणी । ङीप् । अत्रजातस्यफलन्तु । भूपालतः प्राप्तधनः कृशाङ्गः सुखीकृपालुर्युवतिप्रियश्च । चतुष्पदाद्योधनधान्ययुक्तः स्यादष्टमीजोमनुजः सुधीर इति ।

अष्टमूर्त्तिः । पुं । शिवे । अष्टौमूर्त्त

येयस्य । यथा । पृथिवीसलिलंतेजो वायुराकाशमेवच । सूर्याचन्द्रमसौ याजिरष्टौशङ्करमूर्त्तयइतियादवः । चितिमूर्त्तिः सर्वः १ । जलमूर्त्तिर्भवः २ । अग्निमूर्त्तीरुद्रः ३ । वायुमूर्त्तिरुग्रः ४ । आकाशमूर्त्तिर्भीमः ५ । यजमानमूर्त्तिः पशुपतिः ६ । चन्द्रमूर्त्तिर्महादेवः ७ । सूर्यमूर्त्तिरीशानः ८ । एताःशरभमूर्त्तिशिवस्याष्टपादाः ।

अष्टरवः । पुं । मेघनादे ।

अष्टलोहकम् । न । अष्टसङ्ख्यकधातुविशेषे । यथा । सुवर्णम् । रजतम् । ताम्रम् । वङ्गः । सीसम् । कान्तलोहम् । मुण्डलोहम् । तीक्ष्णलोहमिति ।

अष्टवर्गः । पुं । आह्निकादिवर्गेषु । जीवकादौ । यथा । जीवकर्षभकौमेदे काकोल्यावृद्धिवृद्धिके । अष्टवर्गोऽष्टभिर्द्रव्यैः कथितश्चरकादिभिः । अष्टवर्गोहिमः स्वादुर्बृंहणः शुक्रलोगुरुः । भग्नसन्धानकृत्सन्यवलासबलवर्द्धनः । वातपित्तास्रतृट्दाहज्वरमेहक्षयप्रणुत । राज्ञामप्यष्टवर्गस्तु यतोयमतिदुर्लभः । तस्मादस्यप्रतिनिधिंगृह्णीयात्तद्गुणंभिषक् । मेदाजीवककाकोली ऋद्धिद्वन्देपिचासति । वरीविदायेश्वगन्धावाराहीश्चक्रमात्क्षिपेत् । मेदामहामेदास्थाने शतावरीमूलम् । जीवकर्षभयोः स्थानेविदारीमूलम् । काकोलीक्षीरकाकोल्योः स्थानेश्वगन्धामूलम् । ऋद्धिवृद्ध्योः स्थानेवाराहीकन्दंक्षिपेत ॥ नीतिवेदिनांवर्गान्तरे । कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुञ्जरवन्धनम् । खन्याकरवलादानंसैन्यानांचनिवेशनम् । अष्टवर्गमिमंसाधुः स्वयंवृद्धोपिवर्द्धयेदिति । अष्टानांवर्गः ।

अष्टश्रवाः । पुं । ब्रह्मणि । द्रुहिणे ।

अष्टाकपालः । पुं । हविर्भेदे । यत्राष्टसुकपालेषुपुरोडाशः पक्कात्क्रियते तस्मिन्यज्ञे । अष्टसुकपालेषुसंस्कृतः । संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् । अष्टनः कपालेहविषीत्यात्वम् ।

अष्टाङ्गः । पुं । योगभेदे । अष्टअङ्गान्यस्य । तानियथा । यमंनियममासनप्राणायामौततःपरम् । प्रत्याहारंधारणाञ्चध्यानंसार्द्धंसमाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानियोगिनांयोगसाधने इति । पाशके । प्रणतिविशेषे । यथा । जानुभ्यामुतथा पद्भ्यांपाणिभ्यामुरसाधिया । शिरसावचसादृष्ट्याप्रणामोऽष्टाङ्गईरित इति ।

अष्टाङ्गार्घ्यः। पुं। अष्टद्रव्यघटितपूजोपकरणविशेषे। यथा। आपःक्षीरंकुशाग्राणिदधिसर्पिः सतण्डुलाः। यवाःसिद्धार्थकाश्चैवअष्टाङ्गार्घ्यः प्रकीर्त्तितइतितन्त्रशास्त्रम्। अपिच। आपःक्षीरं कुशाग्राणि घृतंमधु तथादधि। रक्तानिकरवीराणितथारक्तंचचन्दनम्। अष्टाङ्गएष अर्घ्योवैभानवेपरिकीर्त्तितः॥ इतिकाशीखण्डम्।

अष्टादश:। त्रि। अष्टादशानां पूरणे। डट्।

अष्टादश। त्रि। साष्टदशसङ्ख्यायाम्। साष्टदशसङ्ख्येये। अष्टौचदशच अष्टाधिकादशेतिवा। द्व्यष्टनःसङ्ख्यायामित्यात्वम्। अथाष्टादशवाचकाः शब्दाः॥ द्वीपः। विद्या। पुराणम्। स्मृतिः। धान्यमिति।

अष्टादशाङ्गः। पुं। अष्टादशद्रव्यात्मके पाचने।

अष्टापदः। पुं। न। कनके। शारीणां खेलनाधारपट्टे। शारीणांफलके। पुं। शरभे। मर्कटे। मकडी इति भाषाप्रसिद्धे। कृमौ। कैलाशे। कीलके॥ पंक्तौ पंक्तौ अष्टौ पदान्यस्य॥ अष्टौधातवः पदान्यस्य॥ अष्टसुधातुषुपदं प्रतिष्ठाअस्येतिवा। अष्टनः संज्ञायामितिदीर्घः। यद्वा। अष्टानामष्टपदम्।

अष्टापदी। स्त्री। चन्द्रमल्ल्याम्। लूतायाम्। अष्टौपादाः अस्याः। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपे पादोऽन्यतरस्यामिति ङीपिपादःपत्।

अष्टापाद्यम्। न। अष्टभिर्गुणिते। अष्टभिरापाद्यते गम्यते इतितत्।

अष्टारचक्रवान्। पुं। मञ्जुघोषे। जिनविशेषे। अष्टारचक्रमस्त्यस्यमतुप्।

अष्टिः। स्त्री। बीजे। अस्यते भूमौक्षिप्यते। असु०। कर्मणिक्तिन्। पृषोदरादिः। षोडशाक्षरायांवृत्तौ। षोडशाङ्के।

अष्टिदिनान्तरालः। त्रि। षोडशदिवसाभ्यन्तरे।

अष्ठीला। स्त्री। नाभेरधोभागेपाषाणपिण्डिकावद्वातव्याधिविशेषे। यथा। आध्मापयन् बस्तिगुदंरुध्वावातश्चलोन्नताम्। कुर्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति॥ वर्त्तुलेपाषाणखण्डे।

अष्ठीवत्। न। पुं। जानुनि। ऊरुपर्वणि। अतिशयितमस्थियस्मिन्। मतुप्। आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनादस्थिशब्दस्याष्ठीभावः। जानूर्वोः सन्धौ।

असः। पुं। अन्यस्मिन्। सममवति। न

असमासः ।

असंवीतः । त्रि । नग्ने ।

असंस्कृतः । त्रि । गर्भाधानादिसंस्कार विधुरे । अनुपनीते । नसंस्कृतः । सुसंस्कृतःसुतः अग्निष्टोमापरोवेदपारगः ।

असंस्तुतः । त्रि । अपरिचिते । नसंस्तुतः ।

असंहतः । पुं । सेनानांपृथगवृत्तिमति व्यूहे । असंलग्ने ।

असकृत् । ऽ । पौनःपुन्ये ॥ अनेकशः । नसकृत् ।

असक्तः । त्रि । सर्वसम्बन्धशून्ये ॥ फला भिलाषरहिते कर्तृत्वाभिमानहीने यथाविधिकर्मकर्त्तरि ॥ नसक्तः ।

असक्तबुद्धिः । त्रि । अहमेषां ममैतेइत्य भिष्वङ्गरहितबुद्धौ । असक्ताबुद्धिर्यस्य ।

असक्तात्मा । त्रि । अनासक्तचित्ते । तृष्णाशून्यतयाविरक्ते । असक्तःआत्मा अन्तःकरणंयस्य ।

असक्तिः । स्त्री । सङ्गाभावे । ममेदमि त्येतावन्मात्रेणप्रीतिः सक्तिस्तदभावे । नसक्तिः ।

असङ्कसुकः । त्रि । स्थिरमतौ । नसङ्कसुकः ।

असङ्कुलः । पुं । गजाद्यध्वनि । विस्तृतेपथि । नसङ्कुलः ।

असङ्क्रान्तमासः । पुं । मलमासे । मलिम्लुचे ॥

असङ्ख्यः । त्रि । युद्धवर्जिते । पराद्धातीतसंख्यायाम् ॥ सामान्यतोगणनारहिते ।

असङ्ख्यातः । त्रि । अकृतसङ्ख्ये । अनगिने इतिभाषा ।

असङ्ख्येयः । पुं । परमात्मनि । हरौ ॥ यस्मिन्संख्यार्हनामरूप भेदादिनविद्यते । ३। सङ्ख्यातुमयोग्ये ।

असङ्गः । पुं । सङ्गविरोधिनि । पुत्रवित्तलोकैषणात्यागरूपे वैराग्ये ॥ निर्विषये चिदात्मनि ॥ यथा । आत्मस्थामप्यविद्यांतामसङ्गोनस्पृशत्यसौ । छायातपौविययन्निष्ठावस्पृश्यौ वियता यथा । महत्याक्रियते व्योमनातपेनापिशुष्यति । अविद्यया विद्यया वानात्मन्यतिशयस्तथेति । त्रि । रागाभाववति । आशायातु निराशत्त्वमभावंयातुभावना । अमनस्त्वंमनोयातुतवासङ्गेनजीवतः ॥ नास्तिसङ्गो यस्य ।

असङ्गतः । त्रि । अनुचिते । नसङ्गतः । सङ्गतिरहिते । नासङ्गतंप्रयुञ्जीत ॥

असङ्गतिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे । यथा । भिन्नदेशतयात्यन्तंकार्यकारणभूतयोः । युगपद्धर्मयोर्यत्रख्यातिः

साम्यादसङ्गतिः । इहयद्देशंकारणंत द्देशमेवकार्यमुत्पन्नमागंदृष्टम् । यथा धूमादि । यत्रहेतुफलरूपयोरपि धर्मयोः केनाप्यतिशयेन नानादेशतयायुगपदवभासनंसातयोःस्वभावोत्पन्न परस्परसङ्गतित्यागादसङ्गतिः। उदाहरणम् । अस्मे स वर्णोत स्त्र वेदना भवदितं जर्णोकम्पनम् । दन्तक्षतं कपोले वधूर्वेदनासपत्नीनाम् । अस्यसंस्कृतं यथा । यस्यैवव्रणस्तस्यैववेदनाभवतितज्जनोऽलीकम् । दन्तक्षतंकपोलेवध्वावेदनासपत्नीनामिति ।

असत् । पुं । इन्द्रे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । निरुपाख्ये । प्रागभावप्रतियोगिनि । निःस्वरूपे । यत्सम्बन्धितयायन्नविद्यते तत्तत्रासदित्युच्यते । निषेधमुखेन प्रतीयमाने अभावत्वाश्रये । अश्रद्धयाहुतंदत्तं तपस्तप्तं कृतं चयत् । असदित्युच्यतेपार्थ नचतत् प्रेत्यनो इह । यत्कालतो देशतो वस्तुतोवा परिच्छिन्नं तदसत् । अविद्यमाने । प्रत्यक्षागोचरत्वादसत् स्वभावमिववर्त्तमाने कारणात्मनि ॥ असज्जने । दुराचारा दुर्विचेष्टा दुष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः । असन्तस्त्विति विख्याताः सन्तश्चा चारलक्षणाः ॥ सदत्यंताभावोऽसदितिबौद्धाः ।

असती । स्त्री । व्यभिचारिण्याम् । कुलटायाम् । सत्याभिन्ना ।

असतीसुतः । पुं । स्त्री । कौलटेरे । असत्यासुतः ।

असत्कृतः । त्रि । परिभूते । प्रियभाषणपाद्यप्रक्षालनपूजादिसत्कारशून्ये । नसत्कृतः ।

असत्पथः । पुं । मन्दमार्गे । कुपथे । न सत्पथः ।

असत्यम् । त्रि । मिथ्यायाम् । सत्त्वंनास्तियत्रतस्मिन् ॥

असदध्येता । त्रि । कुपाठिनि । अजपे । असदध्ययनशालिनि ॥ नसदध्येता ॥

असद्ग्रहः । पुं । दुष्टग्रहे । नसद्ग्रहः । बालकौ । बालकोंकाहठ इतिभाषा ।

असद्योनिः । स्त्री । पश्वादियोनौ । तस्यांस्थितामसमनिष्टंफलंभुज्यते । नसद्योनिः ।

असद्रूपः । त्रि । देहादिप्रपञ्चे । असदाद्यमन्वितंरूपं स्वरूपंयस्य ।

असनम् । न । क्षेपणे । पुं । जीवकद्रुमे । प्रियसालके । विजयसाराख्ये । अजकर्णे । महासर्जद्रुमे । अस्यते । असुक्षेपणे । ल्युः ।

असनपर्णी । स्त्री । वातकण्टे । शीतलवातके ।

असमवद्धः। त्रि। समुद्भूते। पण्डितम्मन्ये। दृप्ते। इतिजटाधरः। अकृतसम्बन्धे। नसम्बद्धः॥

असपत्नः। त्रि। शत्रुवर्जिते॥ नविद्यतेसपत्नोयस्य॥

असभ्यः। त्रि। सभायामनर्हस्त्रीवर्णमादौ। सभायामनुपयुक्ते। खले॥

असमः। पुं। बुद्धे। त्रि। विषमे। अतुल्ये। नविद्यते समोयस्य।

असमञ्जसम्। त्रि। अयुक्ते॥ नसमञ्जसम्। पुं। केशिन्यामुत्पन्नेसगरात्मजे॥

असमर्थः। त्रि। सापेक्षे। अशक्ते। दुर्बले। नसमर्थः।

असमवायिकारणम्। न। कार्यकारणयोरन्यतरेणसहैकस्मिन्नर्थेसमवेतत्वेसति कारणे। यथातन्तुसंयोगःपटस्य तन्तुरूपंपटरूपस्य। यथावा। परमाणुद्वयसंयोगोद्व्यणुकस्य कपालरूपंच घटरूपस्य। असमवायिकारणन्तु सर्वत्रद्रव्येगुणः गुणेगुणः कर्मच॥ असमवायिच तत्कारणञ्च॥

असमानयानकर्मा। पुं। सन्धेः प्रभेदे। यत्र त्वमत्रयाहि अहमत्रयास्यामीति साम्प्रतिकोत्तरकालीनफलार्थितयै वक्रियते सोऽसमानयानकर्मासन्धिर्बोध्यः॥

असमाहितः। त्रि। अनेकाग्रमनसि। विक्षिप्तचित्ते॥ नसमाहितः।

असमीक्ष्यकारी। त्रि। आरम्भे। अविचार्यकर्त्तरि। असमीक्ष्याविचार्यकर्त्तुंशीलमस्य। सुपीतिणिनिः।

असमेषुः। पुं। अनङ्गे। असमाः इषवोयस्य।

असम्पृक्तः। त्रि। असम्बद्धे। नसंपृक्तः।

असम्प्रज्ञातसमाधिः। पुं। निर्विकल्पकसमाधौ। निवृत्तचेतोव्यापारेयः परमानन्दसाक्षात्कारः सैषुप्तानन्दसाक्षात्कारवत् सोऽसम्प्रज्ञातसमाधिः।

असम्बद्धम्। त्रि। अबद्धे। अनर्थकवाक्ये। नसम्बद्धम्॥

असम्बद्धप्रलापः। पुं। सत्यस्यापिराजदेशपौरवार्त्तादेर्निष्प्रयोजनवर्णने॥ त्रि। तद्वति॥

असम्बाधः। त्रि। अन्योन्यपीडारहिते॥

असम्भूतिः। स्त्री। प्रकृतौ। त्रिगुणात्मायांमायायां परमेश्वरस्योपाधौ। सम्भवनंसम्भूतिःकार्यम्। तस्याःअन्या॥

असम्भेदः। पुं। अविदारणे। अविनाशे॥ सम्भेदनम्। भिदिर्विदारणे। घञ्। नसम्भेदः।

असम्मतम्। त्रि। अग्राह्ये। अनभिप्रेते॥ नसम्मतम्॥

असम्मूढः । त्रि । स्थितमते । सम्मोहव र्जिते । भ्रान्तिरहिते ॥ नसम्मूढः ।
असम्मोहः । पुं । प्रत्युत्पन्नेषु वोढव्येषु कार्य्येषु वा अव्याकुलतयाविवेकेन प्रवृत्तौ ॥ नसम्मोहः ॥ त्रि । तद्वति ।
असम्यग्व्ययः । पुं । आयतुरीयांशादधिकव्यये ॥ असमविषयव्यये ॥
असवः । पुं । कुकरौंधा इतिविश्रुते क्षुपे ॥
असलम् । न । लौहे ॥ अस्त्रमन्त्रविशेषे ॥
असहनः । पुं । स्त्री । शत्रौ ॥ अमर्षणे ॥
असाधारणम् । त्रि । तन्मात्रसम्बन्धिनि ॥ साधारणाद्भिन्ने । विशेषे ॥ न्यायमते साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिनिहेतौ ॥ यथा । वह्निमान् जलत्वादित्यादि ॥
असाधारणत्वम् । न । तदितरावृत्तित्वेसतितस्मात्तद्वृत्तित्वे ॥
असाधारणानैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । सर्वसपक्षव्यावृत्ते । यथा शब्दोनित्यःशब्दत्वादिति । शब्दत्वं सर्वेभ्योनित्येभ्योव्यावृत्तं शब्दमात्रवृत्ति ॥
असाधुः । त्रि । खले ॥ सहजान्धदृशःस्वदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्रहणेष्वसाधवः ॥
असाध्यः । त्रि । याप्ये । अप्रतिकार्ये । असाधनीये ॥ बुद्धिमदसाध्यंनकिञ्चिदितिवात्स्यायनः ॥ नसाध्यः ॥
असान्द्रम् । त्रि । विरले ॥ नसान्द्रम् ॥
असाम्प्रतम् । अ । अयुक्ते । यथा । भिन्नत्तिसर्वमर्यादांमात्स्ययाय्यपेक्षते । अस्यदग्धोदरस्यार्थेकोनकुर्यादसाम्प्रतमिति ॥ नसाम्प्रतम् ॥
असारः । पुं । एरण्डवृक्षे । न । अगुरुणि ॥ त्रि । फल्गौ । निस्सारे ॥ नसारोऽत्र ॥
असि । अ । त्वमित्यर्थे । यथा वेत्थसि । वाक्यालङ्कारे ॥
असिः । पुं । निस्त्रिंशे । खड्गे ॥ स्त्री । नदीभेदे ॥ अस्यते असुक्षेपणे । असतिवा असदीप्तौ । सर्वधातुभ्यइन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिनाइर्वा ॥
असिकम् । न । अधरचिबुकयोर्मध्यभागे । इतिहेमचन्द्रः ॥
असिकारः । पुं । खड्गकारिणि । असिं करोति । कृञ० । कर्मण्यण् ॥
असिक्रिका । स्त्री । असिकन्याम् । दासाम् ॥ यथा । गतोगणस्तूर्णमसिक्रिकानामिति ॥
असिक्नी । स्त्री । अन्तःपुरचारिण्यांप्रेष्यायाम् । नदीभेदे । सिनोति

। षिञ्बन्धने । अञ्जिदृषिभ्यः क्तः । यद्वा । सीयतेस्म । क्तः । सिता शुक्लो ज्ञातन्निरस्ता । छन्दसिक्रमेकइतिनस्य न्नः । नात्तत्वानङीप् । गौरित्यादाम् ।

असिगण्डः । पुं । क्षुद्रोपधाने ॥ छोटा सिर्हाना इति भाषा ।

असितः । पुं । श्यामवर्णे । व्यासशिष्ये ऋषिविशेषे । शनौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न । कासीसे । त्रि ० कृष्णवर्णवति । श्यामले ॥ सितभिन्नोऽसितः ।

असितफलः । पुं । मधुनारिकेरे ॥

असिता । स्त्री । यमुनायाम् । नील्याम् । असितपलितयोः प्रतिषेधात् वर्णादनुदात्तादितिङीष् तकारस्य नकारादेशश्च न ।

असिताभ्रशेखरः । पुं । बुद्धभेदे ।

असितार्चिः । पुं । अनले । असितार्चिर्ज्वाला अस्य ।

असितालुः । पुं । नीलालौ ।

असितोत्पलम् । न । नीलोत्पले ।

असिदंष्ट्रः । पुं । मकराख्ययादसि ।

असिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । स च त्रिविधः । आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धः व्याप्यत्वासिद्धश्चेति । त्रि । अपक्वे । अलौकिके । सिद्धिरहिते ।

असिद्धिः । स्त्री । अनिष्पत्तौ । न्याये हेत्वाभासविशेषः । तत्रासिद्धिः १ यथा काञ्चनमयपर्वतो वह्निमानित्यादिः । स्वरूपासिद्धिः २ यथापर्वतः काञ्चनमयवह्निमानित्यादिः । व्याप्यत्वासिद्धिः ३ यथा पर्वतोवह्निमान् ज्वलत्वात् इत्यादिः ।

असिधाराव्रतम् । न । असिधारावत्समरतत्त्वे व्रतविशेषे । यथा । युवायुवत्यासार्द्धं यन्मुग्धभर्तृवदाचरेत् । अन्तर्निवृत्तसङ्गःस्यादसिधाराव्रतंहि तदितियादवः ।

असिधावः । पुं । शस्त्राणांमार्जके । असिंधावति । धावु० । कर्मण्यण् ।

असिधावकः । पुं । शस्त्रमार्जके । असिं धावति । धावुगतिशुद्ध्योः । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । कुन्वा ।

असिधेनुः । स्त्री । छुरिकायाम् । असेर्धेनुरिव । स्वल्पखड्गे ।

असिधेनुका । स्त्री । छुरिकायाम् । असेर्धेनुकेव ।

असिपत्रः । पुं । इक्षौ । नरकान्तरे ॥ खड्गकोषे । गुण्डनामकतृणे । यस्यकन्दः कशेरुः । खड्गाकारपत्रे वृक्षविशेषे । आसनवास्तुके ।

असिपत्रकः । पुं । इक्षौ ।

असिपत्रवनम् । न । नरकविशेषे । यथा । यस्त्विह वै निजवेदपथादनापद्यपगतः पाखण्डञ्चोपगतस्तमसिप-

सुरमं प्रविश्य शयामदरमि तथासा वितस्ततोधावमान उभयतोधारैस्ता लवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गोहाह तोस्मीति परमयावेदनया मूर्च्छितः पदेपदेनिपततिस्वधर्मत्यागीपाखण्डानुगतंफलंभुङ्क्ते। इति।

असिपत्रव्रतम्। न। अश्वमेधेक्रियमाणे व्रतविशेषे।

असिपुच्छः। पुं। शिशुमारे॥

असिपुत्रिका। स्त्री। छुरिकायाम्॥ असेः पुत्रीव। स्वार्थेकन्।

असिपुत्री। स्त्री। छुरिकायाम्। असेः पुत्रीव॥

असिमेदः। पुं। विट्खदिरे।

असिहेतिः। त्रि। खड्गयोद्धरि। नैस्त्रिंशिके। असिर्हेतिर्यस्य।

असु। न। चित्ते। तापे। असवः पुंभूम्नि प्राणादिपञ्चवायुषु। अस्यन्ते अस्यन्तिवा। असुक्षेपणे। अस्यन्तेआभिरितिवा। असदीप्तौ। शृस्वृस्निहीत्यादिनाउः। भूम्निवायुः प्राणाविपदवाच्यआध्यात्मिकएकएव। प्राणापानाद्यास्तुपञ्चतस्यवृत्तयः। एवं चैकस्मिन्नपितत्र मैथिलीतस्यदारा इत्यादिवद्बहुवचनमेवप्रयोक्तव्यम्। प्राणोनामवायुरित्यादौतुवृत्त्यर्थः प्राणशब्द इतिनेकवचनंविरुध्यते।

असुखम्। न। दुःखे।

असुतरः। त्रि। दुस्तरे। सुतरोनभवतीत्यसुतरः।

असुधारणम्। न। जीवने। असूनांधारणम्।

असुरः। पुं। दैतेये। विरोचनादौ। सुरद्विजि। राहुग्रहे। सूर्ये। अस्यतिक्षिपतिदेवान् असुरः। असेरुरन्नित्युरन्। वा। नसुरः असुरः। नञीतितत्पुरुषः। अविद्यमानासुरायस्येतिवा। असुपुरमतेवा। अन्येभ्योपीतिडः। सुरेभ्योऽन्योवा।

असुररिपुः। पुं। विष्णौ। कृष्णे। असुराणांरिपुः।

असुरा। स्त्री। रात्रौ। राशौ।

असुराह्वम्। न। कांस्येइतिहेमचन्द्रः।

असुर्यः। त्रि। असुरेभ्योहिते। गवादित्वाद्यत्। असुराणांस्वभूते।

असुसुः। पुं। बाणे। असून्सुवति। षूप्रेरणे। सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप्।

असूयकः। त्रि। असूयाशीले। असूयति। तच्छीलादिः। असुउपतापे। निन्दहिंसेतिवुञ्।

असूया। स्त्री। परगुणेषुदोषाविष्कारे। अर्थदानादिगुणेषुदाक्षिण्यादिरूपदोषारोपणे। असूयनम्। असूञ् असूयायाम्। कण्ड्वादि

त्वाद्यक्तिअप्रत्ययादित्यः ॥ रोषे॥ वधूरसूयाकुटिलं ददर्शेति रघुः।

असूयुः। पुं। समस्ते॥ असूयति। असूञ् उपतापे। मृगय्वादित्वात् साधुः॥

असूर्क्षणम्। न। अनादरे॥ सूर्क्षआदरे सरेफः। तस्माल्ल्युट्। नञ्समासः॥

असूर्यम्पश्यः। त्रि। सूर्यादर्शिनि। गुप्तिपरे प्रयोगोयम्। यद्‌परिहार्यदर्शनं सूर्यमपि न पश्यतीति सत्यपि सूर्यदर्शने प्रयोगो भवति। यदातु सूर्यदर्शनाभावमात्रम् सूर्येतरस्य चन्द्रादेर्दर्शनं वाविवक्षितं तदासम्भवति अनभिधानात्। सूर्यंनपश्यति। दृशिरप्रेक्षणे। पाघाध्मेतिपश्यादेशः।

असृक्करः। पुं। शरीरस्थरसधातौ॥

असृक्पः। पुं। स्त्री। राक्षसे। असृक् पिबति। पा०। कः॥

असृग्दरः। पुं। प्रदरे। फलितयोनेरक्तादिधातुक्षरणे॥

असृग्धरा। स्त्री। त्वचि॥ असृजोरक्तस्यधरा॥

असृक्। न। रक्ते। ताम्रमन्यरसादिवत्मध्येमसृज्यते सृजत्वात। नसृजति वा। सृजविसर्गे। क्विप्। क्विम् प्रत्य-

यस्येतिकुत्वम्। क्विन्प्रत्ययोयस्मादिति बहुव्रीहिः। स्पृशिगित्यादिनाविहिता: क्विन्विहितः। यद्वा। अस्यते। असुक्षेपणे। बाहुलकात् सृजः।कुङ्कुमे। षोडशयोगे। नखजातस्यफलं यथा। धनीकुरूपः कुमतिर्दुरात्माविदेशगामीवधिरप्रकोपः। महाप्रलोभी पुरुषोवलीयानसृक्प्रसूतौकिलयस्यजन्तोरिति॥

असेष्टाम्। त्रि। अनुदासीने। असृष्टमन्नंयेनसः॥

असेचनकम्। त्रि। अत्यन्तप्रियदर्शने। यस्यदर्शनान्नतृप्यति किन्तुपुनः पुनर्दिदृक्षतएवतस्मिन्। तदसेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्यदर्शनात्। नसिच्यते मनोऽत्र। षिचक्षरणे। करणेति ल्युट्। संज्ञायांकन्॥

असौम्यस्वरः। त्रि। मन्दस्वरे। अस्वरे॥ असौम्योरूक्षःस्वरोयस्यसः॥

अस्खलितः। त्रि। अप्रतिहते॥

अस्तः। पुं। चरमाचले। पश्चिमाचले॥ लग्नात्सप्तमे॥ त्रि। क्षिप्ते। अवसिते। अवसानप्राप्ते। निम्लोचने॥ अस्यतेस्म। असुक्षेपणे। क्तः। यद्वा। असतिस्म। असदीप्तौ। गत्यर्थेतिक्तः॥ न। मृत्यौ। कालधर्मे॥

अस्तकः। पुं। निर्वाणे। मोक्षे॥

अस्ततन्द्रिः । त्रि । अनलसे ॥ अस्तात न्द्रिरालस्यं यस्य ॥

अस्तम् । । । विनाशे । अदर्शने । अस नम । अस्युचेपणे । तम प्रत्ययः ॥

अस्तमनम् । न । सूर्याद्यदर्शने । यथा । तिरोधानमथयचैतितदेवास्तमनंरवेः । नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा-सतः ॥ इति ॥

अस्तमयः । पुं । प्रलये ॥ ग्रहाणांसूर्य प्रत्यासत्तौ ॥ यथा । रविणास्तम योयोगोवियोगस्तूदयोभवेदिति ॥

अस्तमितः । त्रि । दरिद्रे ॥

अस्तसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धार्कास्तमना त् घटिकात्रयसम्मितेकाले ॥

अस्ताचलः । पुं । चरमाद्रौ । पश्चिम पर्वते ॥ अस्तश्चासावचलश्च ॥

अस्ताद्रिः । पुं । चरमाचले ॥

अस्ति । । । विद्यमाने । सत्त्वे । यथा । अतिथिर्बालकश्चैव राजाभार्यातथै वच । अस्तिनास्तिनजानन्ति देहि देहिपुनःपुनरिति ॥ असनम् । अ सदीप्तौ । तिप्तिर्वा ॥

अस्तिमान् । त्रि । धनिनि ॥

अस्तु । । । अभ्यनुज्ञाने । अङ्गीकारे ॥ असूयायाम् ॥ पीडायाम् ॥ प्रतिचे पे ॥ प्रशंसायाम् ॥ प्रकर्षे ॥ संशये ॥ असम्प्रत्यर्थे ॥ असूयापूर्वकाङ्गीकारे ॥ असति अस्मिवा । तुन ॥

अस्तुङ्कारः । पुं । अभ्युपगमे ॥ अस्तुकरो ति । कर्मण्यण् । अस्त्वितितिङन्त प्रतिरूपकमव्ययम् । अस्तोश्चेत्रिवक्त व्यमितिमुम् ॥

अस्तेयम् । न । अदत्तादानरूपपरस्व रूपादिराहित्ये ॥

अस्त्यानम् । न । निन्दायाम् । भर्त्सने ॥

अस्त्रम् । न । क्षेप्यशरादौ । प्रहरणे ॥ चापे । करवाले । अस्यते । अस्युचेप णे । असतिवा । असदीप्तौ । सर्वधा तुभ्यष्ट्रन् ॥

अस्त्रकण्टकः । पुं । वाणे ॥

अस्त्रगृहम् । न । आयुधागारे ॥

अस्त्रचिकित्सकः । पुं । शस्त्रवैद्ये ॥

अस्त्रजित् । पुं । कपाटवक्षे । कपोतव क्षसि ॥

अस्त्रमार्जः । पुं । अस्त्रसंस्कारिणि ॥ अ स्त्रमार्जे । शाणाजीवे । असिधावे ॥

अस्त्रसायकः । पुं । नाराचास्त्रे । समुद्र यलौहमयवाणे ॥

अस्त्रागारः । पुं । अस्त्ररक्षणगृहे ॥

अस्त्री । त्रि । धन्विनि ॥ अस्त्रंधनुरस्या स्ति । अतइनिः ॥

अस्थागम् । त्रि । अतलस्पृशि । अगाधे ॥

अस्थाघम् । त्रि । अगाधे ॥

अस्थानम् । त्रि । अतलस्पर्शे ॥ न । म

न्दस्थले । अनधिकारिणि । अस्थाने स्थाप्यमानेषवाचामितिलक्ष्यम् ।
अस्थायम् । त्रि । अगाधे ।
अस्थायी । त्रि । नश्वरे । स्थितिरहिते ॥
अस्थारम् । न । गभीरे ।
अस्थावरम् । त्रि । स्थावरेतरद्रव्ये । जङ्गमवस्तुनि ।
अस्थि । न । कीकसे । बीजे । अस्यते । असुन्धपणे । असिसञ्जिभ्यांक्थिन् । अस्थीनि तत्रतु नखककपालरुचकवलयभेदात् पञ्चविधानिभवन्तीति वैद्याः ॥
अस्थिकम् । न । अस्थिनि । स्वार्थे यावादिस्वात्कन् ।
अस्थिकृत् । पुं । शरीरस्थमेदोधातौ ।
अस्थिजः । पुं । मज्जनि ।
अस्थितुण्डः । पुं । स्त्री । पक्षिणि ।
अस्थिधन्वा । पुं । शम्भौ ।
अस्थिपञ्जरः । पुं । शरीरास्थिसमूहे । करङ्के ।
अस्थिभक्षः । पुं । स्त्री । पक्षिभेदे । कुक्कुरे ।
अस्थिभुक् । पुं । स्त्री । कुक्कुरे । शुनि ।
अस्थिमाली । पुं । रुद्रे । अस्थ्नांमालासाऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥
अस्थिरः । त्रि । चञ्चले । सङ्कुचिते । न स्थिरः ॥
अस्थिविग्रहः । पुं । भृङ्गरीटे । भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥
अस्थिशृङ्खला । स्त्री । ग्रन्थिमति । अस्थिसंहारे ।
अस्थिसंहारः । पुं । हस्तिशुण्डाम् । ग्रन्थिमति । यथा । अस्थिसंहारकःप्रोक्तोवातश्लेष्महरोस्थियुक् । उष्णःसरः कृमिघ्नश्चदुर्नामघ्नोक्षिरोगजित् ॥ रूक्षः स्वादुर्लघुर्वृष्यः पाचनःपित्तलःस्मृतः । काण्डंत्वकविरहितमस्थिशृङ्खलायामाषार्द्धं द्विदलमकञ्चुकंतद्दर्दुम् । सम्पिष्टंसुतनुततस्तिलाज्यतैलेसम्पक्वंवटकमतीवबातहारि ।
अस्थिसंहारिका । स्त्री । ग्रन्थिमति । हाडजोडा इतिख्यातौषधौ ।
अस्थिसंहारी । पुं । अस्थिसंहारके ग्रन्थिमति ।
अस्थिसारः । पुं । मज्जायाम् ।
अस्थिस्नेहसम्बकः । मज्जनि । मज्जायाम् ।
अस्नाशिरम् । त्रि । शिरावर्जिते । स्थूलशरीरवर्जिते । अविद्यमानाःस्नावाः-शिरा यस्मिन् ।
अस्निग्धदारु । न । देवदारुभेदे । देवकाष्ठे ।
अस्पर्शः । त्रि । स्पर्शाभाववति । सम्बन्धशून्ये ।

अस्पर्शयोगः । पुं । ब्रह्मस्वभावे । स्पर्शः संस्पर्शः सम्बन्धो न विद्यते यस्य योगस्य केनचित् कदाचिदपि सः । यथाहुः । अस्पर्शयोगो वै नाम सर्वसत्त्वसुखोहितः । अविवादोऽविरुद्धश्च देशितस्तं नमाम्यहमिति । अद्वैतानुभवोऽस्पर्शः । स एव योगो जीवस्य ब्रह्मभावेन योजनात् । सर्वसम्बन्धास्पर्शवर्जितत्वात् अस्पर्शयोगः ।

अस्पृष्टम् । त्रि । अव्यक्ते ॥ नस्पृष्टम् ॥

अस्फुटम् । त्रि । अस्पष्टे ॥ नस्फुटम् । सर्वः शब्दो वर्णात्मक एव व्यञ्जकविशेषाभावादस्फुटः ॥

अस्फुटवाच् । त्रि । अव्यक्तवाचि । लोहजे । नस्फुटा वागस्य ।

अस्मद् । त्रि । अस्माच्छब्दस्य प्रथमैकवचने । देहत्रयविशिष्टत्वेनाशुद्धे जीवे । कर्त्ताऽसुखीत्यादिव्यवह्रियमाणे । अहंशब्दप्रत्ययालम्बने । अहंप्रत्ययवेद्ये । अहंशब्दप्रत्ययालम्बनत्वेन प्रत्यक्षे । सर्वदोपलब्धिस्वरूपे प्रत्यगात्मनि ॥ अस्ति । असभुवि । युष्यस्मिन्मदिक् ।

अस्मि । । । अहमित्यर्थे । यथा । दासे कृतागसि भवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इति सुन्दरि नास्मि दूये इति । अस्मीत्यस्मदर्थानुवादेऽव्ययं पी-

तिगमव्याख्यानम् ॥

अस्मिता । स्त्री । दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतायाम् । बुद्धिपुरुषयोरभेदाभिमाने । मोहे ॥ स चाष्टविधः । देवादिरष्टविधमैश्वर्यमासाद्याऽमृताभिमानिनोऽणिमादिकमात्मीयमशाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोऽयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥

अस्रः । पुं । कोणे । कचे । न । अश्रुणि । शोणिते । अश्रुते । असुक्षेपणे । बाहुलकाद्रः ।

अस्रकण्टः । पुं । शरे । अस्रः कण्टोऽस्य ॥

अस्रखदिरः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे ॥

अस्रजम् । न । मांसे ।

अस्रपः । पुं । राक्षसे ॥ अस्रं रक्तं पिबति । पा० । आतोनुपेतिकः । न । मूलर्क्षे ॥

अस्रपत्रकः । पुं । भिण्डायाम् । भिण्डीतिप्रसिद्धशाके ।

अस्रपा । स्त्री । जलौकायाम् । अस्रं पिबति । पा० । कः । टाप् ॥

अस्रफला । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ।

अस्रबिन्दुच्छदा । स्त्री । लक्ष्मणानामकन्दे ।

अस्रमातृका । स्त्री । शरीररसे ।

अस्ररोधिनी । स्त्री । लज्जालुलता-

याम् ।

अस्वाप्नकः । पुं । श्वेततुलस्याम् ।

अस्त्री । त्रि । अस्त्रवति । अस्त्रोऽस्यास्य । सुखादित्वादिनिः ।

अस्नु । न । नेत्रजले । अस्यति । असु क्षेपणे । अस्नादिषुदन्त्यमध्यस्यापि पाठात् साधु ।

अस्वच्छन्दः । त्रि । अतन्त्रे । अधीने । नस्वः छन्दोऽस्य ।

अस्वन्तम् । न । अशुभे । कुत्स्याम् । मरणे । अनवधौ । क्षेमे । असुनाम-न्तोऽत्र ।

अस्वन्तरः । त्रि । अत्यन्तदुरन्ते ॥

अस्वप्नः । पुं । देवतायाम् । त्रि । अनिद्रे । अविद्यमानःस्वप्नोनिद्राअस्येति विग्रहः ।

अस्वरः । त्रि । असौम्यस्वरे । काकादिवद्रूक्षस्वरे । अप्रशस्तः स्वरोयस्य ।

अस्वर्ग्यम् । त्रि । स्वर्गहेतुधर्मविरोधिनि । अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नतु ॥ स्वर्गायहितंनभवतीति ।

अस्वादुकण्टकः । पुं । गोक्षुरके । अस्वादुः कण्टकोऽयस्य सः ।

अस्वाध्यायः । पुं । विधिपूर्वकवेदाध्ययनवर्जिते । निराकृतौ । नस्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य ।

अस्वामिकम् । त्रि । स्वामिरहितेवस्तुनि ॥ यथा । एतन्नाग्रहानंस्वभूमाव-स्वामिकायाश्चनदद्यात् । अस्वामिकान्याहयमः । अटव्यःपर्वताःपुण्यानद्यस्तीर्थानियानिच । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहः । पुण्याइतिविशेषणात् अटव्योनैमिषाद्याः । पर्वताहिमालयादयः । नद्योगङ्गाद्याः । तीर्थानिपुरुषोत्तमादिक्षेत्राणि । वाराणस्याद्यायतनानिच । स्वाम्यभावेहेतुमाह नहितेष्विति । इतिश्राद्धतत्त्वम् ।

अस्वैरी । पुं । परतन्त्रे । नस्वैरी ।

अह । । प्रशंसायाम् । क्षेपणे । नियोगे । विनिग्रहे । आचारातिक्रमे । पूजायाम् ।

अहंयुः । त्रि । अहङ्कारिणि । अहमस्यास्ति । अहमितिमान्तमव्ययम् । अहंशुभमोर्युस् ॥

अहङ्कारः । पुं । अहमितिकरणे । गर्वे । अहङ्कारःसर्वेषां पापबीजमनुत्तमम् । ब्रह्माद्येषुचसर्वेषां गर्भपर्यन्तमुन्नतिः । सचद्विविधः । विशेषरूपःसामान्यरूपश्चेति । तत्राय महमेतस्य पुत्रस्यैवंप्रक्तमभिमन्यमानोविशेषरूपोऽयमहङ्कारः । अस्मीत्येतावन्मात्रमभिमन्यमानः सामान्यरूपः समष्ट्यहङ्कारः । सचद्वि

रण्यगर्भोमहान् आत्मेतिच सर्वानु
स्यूतत्वादुच्यते । अयमेवपराहन्ता
रूपोवृहदारण्यके योवेदाहं ब्रह्मा
स्मीतिश्रुतिरूपउक्तः । अहमभिमा
नरूपोयोहङ्कारः ससर्वसाधारणः ।
आरोपितैर्गुणैरात्मनोमहत्त्वाऽभि-
माने । अहमेव श्रेष्ठइतिदुरभिमाने
। महाकुलमहतोहं महतांशिष्यो
ऽतिविरक्तोस्मि नास्ति द्वितीयोम-
त्समइत्यभिमाने । आत्मश्लाघना
भावेपि मनसि प्रादुर्भूते इंसर्वोत्कृष्ट
इतिगर्वे ॥ महाभूतकारणभूतेऽभि
मानलक्षणे ॥ अभिमानात्मिकाया
मन्तःकरणवृत्तौ ॥ कोनाममानवो-
लोकेदेवोवादानवोपिवा । अहङ्कार
जयंकृत्वासर्वदासुखभाग्भवेत् ॥ अ
हङ्कारस्य मनस्यन्तर्भावः । तस्यसङ्क-
ल्पात्मकत्वाविशेषात् । तथाहि मन
सोवाह्य आभ्यन्तरश्च यथायोगंस-
र्वोविषयः । अहङ्कारस्यतु अनात्मो
परक्तआत्मैवेति अतोविषयभेदेपिस्व
रूपाभेदाद्युक्तोन्तर्भावः ॥ पुराणमते
सात्त्विकराजसतामसभेदात् सत्रिवि
धः । तत्रसात्त्विका हङ्कारात् इन्द्रिया
धिष्ठातारोदेवा मनश्चजातम् । रा
जसाद्दशेन्द्रियाणिजातानि । ताम
सात्तु पञ्चभूतानिजातानीति॥

यथोक्तंविष्णुपुराणे । वैकारिकस्तैज
सश्च भूतादिश्चैवतामसः । त्रिवि-
धोयमहङ्कारोमहतस्त्वादजायते-
ति । वैकारिकःसात्त्विकाहङ्कारः ।
तैजसो राजसइन्द्रियादिश्च । भूतादि
स्तामसः ।

अहङ्कारवान् । त्रि । अहंयो ॥ अहङ्का
रोस्यास्ति । मतुप् ।

अहङ्कारी । त्रि । अहङ्कारयुक्ते । अभि-
मानिनि ॥

अहङ्कृतः त्रि । अहङ्कारवति ।

अहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वे । स्वरूपे ।

अहतम् । न । नूतनांसुके ॥ यथा । ई
षद्धौतंनवंश्वेतं सदशंयन्नधारितम् ।
अहतंतंविजानीयात् पावनंसर्वकर्म
स्विति । त्रि । अनाहते । अनुपहते ।

अहः । न । दिवसे । नजहाति । ओहा
कत्यागे । नञिजहातेरितिकनिन् ।
रोसुपीतिरः ।

अहन्ता । स्त्री । अहम्भावे ।

अहन्धीः । पुं । देहादावनात्मन्यात्म-
वुद्धौ ।

अहम् । । । अहङ्कारार्थे । विभक्तिप्रति
रूपकमव्ययम् ।

अहमहमिका । स्त्री । परस्पराहङ्कारे ।
अहमहंशब्दोऽस्त्यत्र । वीप्सायांद्वित्व
म् । शौण्डादित्वाट्ठन् । अनित्यत्वा

इत्ययानामिति नटिलोपः ॥

अहम्मुत्तरः। पुं। अभिमानाधिक्ययुक्ते॥ अहमहंभावः अहंकार अभिमानउ त्तरोऽधिकोयस्य ॥

अहम्पूर्विका। स्त्री। अभिमानविशेषे। अहम्पूर्वमहम्पूर्वमितियोधानांधावन क्रियायाम् ॥ अहम्पूर्वं महम्पूर्वमित्य हम्पूर्विकास्त्रीयामित्युक्तेः ॥ अहम्पूर्व-म। सुप्सुपेतिसमासः। स्वार्थेकन् ॥ अहम्पूर्वमित्यस्तियस्याम्। ठन्वा॥

अहम्मतिः। स्त्री। अज्ञाने। अविद्यायाम् ॥ अहमितिविभक्तिप्रतिरूपक मव्ययमहङ्कारार्थकम्। अहम्म धानामतिः॥

अहर्गणः। पुं। मासे। अह्नां गणः॥ ग्रहाणां मध्यादिज्ञानार्थं श्वेतव-राहकल्पावधि सृष्ट्यवधि ब्रह्मसिद्धान्तोक्तकल्पावधिकल्प्याब्दावधिवा इ ष्टकालपर्यन्तं परिगणिते दिनसमूहे। दिनपिण्डे। वृन्दे॥

अहर्करः। पुं। संवत्सरे॥ वत्सरोहि अ होभिःपरिवर्त्तमानो लोकान् जरय तीति अहानिवाऽस्मिन् जीर्यन्त्यत्रभ वन्तीतिभाष्यकृताव्याख्यानात्। औ पनिषदोयं प्रयोगः॥

अहर्दिवम्। न। अहन्यहनि॥ अहनि चदिवाच। अचतुरेत्यादिनावीप्सा यांद्वन्द्वोऽच्प्रत्ययश्च।

अहर्पतिः। पुं। सूर्ये॥ अहःपतिः। अ हरादीनांपत्यादिषुवारेफः॥ पक्षे अहःपतिः॥

अहर्बान्धवः। पुं। दिवाकरे॥

अहर्मणिः। पुं। भास्करे॥ अह्नोमणि रिव। अर्कवृक्षे॥

अहर्मुखम्। न। प्रत्यूषे॥ अह्नोमुखम्। रोऽसुपीतिरः॥

अहल्यम्। त्रि। हलानाकृष्टक्षेत्रे॥ दे शभेदे॥

अहल्या। स्त्री। गौतमर्षिपत्न्याम्॥ इयम्ब्रह्मकन्यास्वेका। अप्सरोभेदे॥

अहस्करः। पुं। भास्करे॥ अहःकरोति। दिवाविभेतिटः। कस्कादित्वात्सः॥

अहस्पतिः। पुं। यत्राब्दयमासोभवति तत्राब्दयमासस्यपूर्वोत्तरावधिमासौ भवतः तयोः परस्मिन्नधिमासे॥

अहह। ।। अद्भुते॥ खेदे॥ परिक्लेशे॥ प्रकर्षे॥ सम्बोधने॥ अहंजहाति जिहीतेवा। ओहाक्त्यागेओहाङ् गतौ। अन्येभ्योपीतिडः। पृषोदरा दित्वान्मलोपः॥ भावेवाप्रत्ययः॥

अहहा। ।। अहहेत्यस्यार्थेषु॥ अहंजहा तिजिहीतेवा। ओहाकृत्यागेओहा ङ्गतौ। क्विप्। पृषोदरादित्वान्म लोपः॥ भावेवाप्रत्ययः॥

अहार्य्यः । पुं । पर्वते ॥ त्रि । हर्त्तुमशक्ये । ह्रियते । हृञ्हरणे । ऋहलोर्ण्यत । नहार्य्यः ॥ प्रभेद्ये ॥

अहिः । पुं । वृत्रासुरे ॥ सर्पे ॥ सूर्य्ये ॥ सीसके ॥ राहौ ॥ पथिके ॥ खले ॥ यथा ॥ विषधरतोप्यतिविषमः खलइतिनमृषावदन्तिविद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषीस्वकुलद्वेषीपुनःपिशुनइति ॥ वप्रे ॥ अश्लेषानक्षत्रे ॥ अष्टमे ॥ पञ्चमाचिकस्यषष्ठे ।ऽऽ। प्रभेदे ॥ आहन्ति । हनहिंसागत्योः । आङिश्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् । सचडित् । डित्वाट्टिलोपः । आङोह्रस्वश्च ॥

अहिंसा । स्त्री । वाङ्मनःकर्यैः परपीडावर्ज्जने । प्राणिनांपीडायामिष्टौ । अशास्त्रीयप्राणिपीडनाभावे ॥ यथाहमनुः । यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्या द्वेदाद्धर्मो हिनिर्बभाविति ॥ हिंसनम् हिंसा । नहिंसा ॥

अहिंस्रा । स्त्री । ओषधिभेदे । कुलेखाडा इतिगौडभाषा । कुलिकद्रुमे ॥ हिंस्राख्यौषधिप्रभेदे ॥

अहिकः । पुं । ध्रुवर्क्षे ॥

अहिका । स्त्री । शाल्मलिद्रुमे ॥

अहिकान्तः । पुं । समीरे ॥ अहेःकान्तः ॥

अहिगसः । पुं । पञ्चमाचिकस्यसप्तम ऽ।।। प्रभेदे ॥ सर्पाणांसमूहे ॥

अहिच्छत्रः । पुं । देशविशेषे । प्रत्यग्रथे ॥ मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

अहिच्छत्रा । स्त्री । कान्यकुब्जदेशप्रसिद्धे पुरीविशेषे ॥ चीनीति प्रसिद्धायां शर्करायाम ॥

अहिजित् । पुं । हरौ ॥ शक्रे ॥ अहिंसर्पमिन्द्रंवाऽजैषीत् । जिजये । क्विप् ॥

अहिजिह्वा । स्त्री । नागजिह्वाख्यलतायाम् ॥

अहितः । त्रि । शत्रौ ॥ अपथ्ये ॥ नहितमस्मात् ॥

अहितुण्डिकः । पुं । व्यालग्राहिणि । भिक्षार्थंसर्पखेलके । संपेला इति ख्याते ॥ अहेस्तुण्डंमुखम् तेनदीव्यतीतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

अहिद्विट् । पुं । गरुडे ॥ शक्रे ॥ मयूरे ॥ नकुले ॥ हरौ ॥ अहिंद्वेष्टि । द्विष० । क्विप् ॥

अहिनकुलिका । स्त्री । अहिनकुलयोर्वैरे ॥ अहिनकुलयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोरितिवुन् ॥

अहिनिर्ल्वयनी । स्त्री । सर्पनिर्मोके । सर्पत्वचि ॥ अहिर्निलीयतेऽस्यां सा अहिनिर्ल्वयनीति व्याख्यातारः ॥

अहिपतिः । पुं । वासुकिनागे ॥ शेषना

गे। अहीनांपतिः

अहिपुत्रकः। पुं। तरालौ। नौकाज लोत्तारके॥

अहिपूतनः। पुं। क्षुद्ररोगविशेषे॥

अहिफेनम्। न। आफूके। अफीमइतिविश्रुते॥ इतिराजनिर्घण्टः।

अहिब्रध्नः। पुं। रुद्रविशेषे। शिवे॥

अहिब्रध्नदेवता। स्त्री। उत्तरभाद्रपदायाम्। अहिब्रध्नोदेवताअस्याः॥

अहिभयम्। न। राज्ञांस्वपक्षप्रभवेभये॥ अहिरिवगूढस्वत्वात् आहताकारत्वाच्च स्वपक्षएवाहिः। अहेर्भयम्। गिजोयमित्रश्चसमाश्रितश्च- सम्बन्धतः कार्यसमुद्भवश्च। भृत्या गृहीतोविविधोपचारैः पक्षंबुधाःसप्तविधंवदन्ति। सर्पभये।

अहिभयदा। स्त्री। भूम्यामलक्याम्।

अहिभुक्। पुं। गरुडे॥ बर्हिणि॥ नाकुल्याम्। गन्धनाकुल्याम्। अहिंभुङ्क्ते। भुजअभ्यवहारे। क्विप्॥

अहिमः। त्रि। शीतस्पर्शशून्ये॥

अहिमर्द्दनी। स्त्री। गन्धनाकुलीनामकन्दे॥

अहिमारः। पुं। }
अहिमेदकः। पुं। } अरिमेदकवृक्षे॥

अहिलता। स्त्री। नागवल्ल्याम्। अहिलोकस्पातालस्यलता। शाकपार्थिवादिः। गन्धनाकुल्याम्।

अहीनः। पुं। अहर्गणसाध्यसुत्याकक्रतौ। अह्नांसमूहः। अह्नःखःक्रतौ। अहीनयजनमशुचिकरमितिश्रुतिः। अहिस्वामिनि।

अहीरणिः। पुं। द्विवक्त्राहौ। द्विमुखसर्पे। इति त्रिकाण्डशेषः।

अहुतः। पुं। ब्रह्मयज्ञाख्येजपे॥

अहे। अ। क्षेपे। वियोगे।

अहेरुः। स्त्री। शतमूल्याम्। नहिनोति। हिगतौ। बाहुलकाद्रुः।

अहैतुकः। त्रि। फलाभिसन्धानरहिते।

अहो। अ। धिगर्थे। शोके। करुणार्थे। विषादे। सम्बोधने। प्रशंसायाम्। विस्मये। पादपूरणे। असूयायाम्। वितर्के। अहानम्। ओहाङ्गतौ। डोप्रत्ययः।

अहोरात्रः। पुं। दिनरात्रिमात्रात्मके काले। सूर्योदयद्वयपरिच्छिन्ने त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकेकाले। सच(मानुषाहोरात्रः) षष्टिघटिकाभिर्भवति। यथा। अहोरात्रेविभजतेसूर्योमानुषदैविके। रात्रिः स्वप्नायभूतानां चेष्टायैकर्मणामहः इति॥ मतान्तरे तुचतुर्विंशतिहोराभिर्मानुषाहोरात्रोभवति। यथोक्तंवह्निपुराणेगणभेदनामाध्याये। चतुर्विंशतिवेलाभि

रहोरात्रंमपच्यते । पश्चिमादर्द्धरा त्राद्विहोराणांविद्यतेक्रमइति ॥ (पै त्राहोरात्र:) पैत्र्येरात्र्यहनीमास:प्र विभागस्तुपक्षयो: । कर्मचेष्टास्वह: कृष्ण:शुक्ल: स्वप्नायशर्वरी ॥ (दैवा होरात्र:) दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभा गस्तयो:पुन: । अहस्तत्रोदगयनंरा त्रि:स्याद्दक्षिणायनम् ॥ (प्राजापत्या होरात्र:) युगसहस्राभ्यांप्राजापत्य मेकमहोरात्रम् ॥ अहश्चरात्रिश्चत यो: समाहार: । रात्राह्नाहा: पुंसि । अह: सर्वैकदेशेत्यच् समासान्त: ॥

अहोबत । ा । अनुकम्पायाम् ॥ खेदे ॥ सम्बोधने ॥ अहोच बतच ॥

अहोरी । ा । चित्रे ॥ अहोच हीच ॥

अह्नाय । ा । द्रुते ॥ ह्नवनम् । ह्नुङ्अप नयने । बाहुलकाड्डावे घञ् । हृदि. । पृषोदरादित्वाद्वस्य: । ततोनञ् समास: ॥

अह्रीक: । पुं । क्षपणके ॥

अह्लूला । स्त्री । भल्लातकवृक्षे ॥

आ

आ० स्मृतौ ॥ स्मृतिस्मृचने यथा । आ एवं किलतत् ॥ वाक्ये ॥ वाक्यस्यान्य थात्वेद्योत्ये यथा । आएवंमन्यसे । पू र्वंमैवंमंस्था इदानींत्वेवंमन्यसइत्य- र्थ: ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आदेवदत्तो दरिद्र: ॥ समुच्चये ॥ देवेभ्यश्चपितृ भ्यश्च आ ॥ आप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । क्विप् । पृषोदरादित्वात् पलोप: ॥ स्वीकारे ॥ अयंप्रगृह्यसंज्ञकत्वात्प्र तप्रगृह्याअचीतिसन्धिंनयाति ॥

आ: । पुं । महेश्वरे ॥ पितामहे ॥

आकम्पित: । त्रि । कम्पविशिष्टे । प्रेंखि ते ॥ आकंप्यतेस्म । कपिचलने । गत्यर्थेतिक्त: ॥

आकर: । पुं । निवहे ॥ धातुरत्नाद्युत्प त्तिस्थाने । खनौ ॥ श्रेष्ठे ॥ आकुर्व न्त्यत्र एत्यकुर्वन्तिव्यवहारमस्मिन्वा । डुकृञ्करणे । आकीर्यन्तेधातवो ऽत्र वा । कृविक्षेपे । पुंसिसंज्ञायामिति घ: ॥

आकरिक: । त्रि । आकरेनियुक्ते ॥ तत्र नियुक्त इतिठक् ॥

आकर्णनम् । न । श्रोत्रकर्मणि । श्रवणे ॥

आकर्णित: । त्रि । अवधृते ॥ श्रुते ॥

आकर्ष: । पुं । द्यूते ॥ इन्द्रिये ॥ पाशके ॥ शारिफलके ॥ धन्वाभ्यासाङ्ग । को दण्डाभ्यासवस्तुनि ॥ आकर्षणे ॥ नि कषोपले ॥ आकर्षण माकृष्यते आ

कर्षन्त्यस्मिन्वा । कृषविलेखने । घञ् ॥ कापृविशेषे ॥ आकृष्यतेऽनेन खलादिगतं धान्यमित्याकर्षः ॥

आकर्षकः । पुं । अयस्कान्ते ॥ चुम्बके ॥ त्रि । कर्षके । आकर्षणकर्त्तरि ॥ आकर्षकुशले ॥ आकर्षकुशलः । आकर्षादिभ्यःकन् ॥

आकर्षणम् । न । आकर्षे । बलादानयने ॥

आकर्षणी । स्त्री । फलपुष्पाद्याकर्षकयष्टिकाविशेषे । आँकडाइतिभाषा ॥

आकर्षिकः । पुं । वणिग्विशेषे ॥ आकर्षेणचरति । आकर्षात् ष्ठल् ॥ स्त्री । आकर्षिकी । ङीष् ॥

आकलनम् । न । आकाङ्क्षायाम् ॥ परिसंख्याने ॥ बन्धने ॥ कलशब्दसंख्यानयोः । आङ्पूर्वादस्माल्ल्युट् ॥

आकलितः । त्रि । अनुसृते ॥ धृते ॥

आकल्पः । पुं । कल्पने ॥ वेषे । मण्डने ॥ आभरणे ॥ त्रि । कल्पान्तावधिके ॥ आकल्पनम् । कृपूसामर्थ्ये । घञ् । कृपोरोलः ॥ आकल्पतेवा । आकल्पयतिवा स्वार्थणयन्तः ॥

आकल्पकः । पुं । तमोमोहग्रन्थौ ॥ उत्कलिकायाम् ॥ मुदि ॥

आकषः । पुं । निकषोपले । कसौटीतिख्याते कषपाषाणे ॥ आङ्पूर्वात् कषेरच् ॥

आकषकः । त्रि । आकषेकुशले ॥ आकषादिभ्यःकन् ॥

आकस्मिकम् । त्रि । अकस्माद्भवे ॥

आकाङ्क्षा । स्त्री । अभिलाषे ॥ वाक्यार्थज्ञानहेतौ पदस्यपदान्तरव्यतिरेकप्रयुक्तान्वयाभावे ॥ आकांक्षारहितं वाक्यं नप्रमाणम् । यथागौरश्वःपुरुषोहस्तीतिनप्रमाणमाकाङ्क्षाविरहात् ॥ न्यायमते यत् पदमृतेयत्पदान्वयबोधो नभवतितत्पदेतत्पदवत्तेति ॥ प्रतीतपर्य्यवसानविरहइत्यालङ्कारिकाः ॥

आकायः । पुं । निवासे ॥

आकारः । पुं । इङ्गिते । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे ॥ आकृतौ । मुखप्रसादवैवर्ण्यादि रूपेप्रीत्यप्रीतिसूचकेदेहधर्मे ॥ मूर्त्तौ ॥ आकरणम् । घञ् ॥ आकारैश्छाद्यमानोपि नशक्योविनिगूहितुम् । बलाद्धिविवृणोत्येवभावमन्तर्गतंनृणाम् ॥

आकारकरभः । पुं । अकर्कराइतिप्रसिद्धे ॥

आकारगुप्तिः । स्त्री । रत्याद्युत्थरागादिगोपने । अवहित्थायाम् ॥ आकारस्यशोकादिजनितमुखम्लान्यादेर्गोपनम् । क्तिन् ॥ रत्यादिसूचकोमु-

स्रगादिराकार: अङ्गवैकृतमिति यावत्। गुप्तिर्गोपनम्। आकारस्यभयलज्जादिनागुप्तिराकारगुप्ति:॥

आकारगोपनम्। न। आकारगुप्तौ॥

आकारणम्। न। आह्वाने॥ आकरणम्। आङ्पूर्वात् कृञोणयन्ताल्युट्॥

आकारणा। स्त्री। आकारणार्थे। हूतौ॥ आकारणम्। कृञोणयन्ताद्युच्। टाप्॥

आकारमौनम्। न। अवचनमात्रे॥

आकालिकम्। चि। क्षणध्वंसिनि। आशुविनाशिनि॥ पूर्वदिवसे मध्याह्नादावुत्पद्यदिनान्तरेतत्रैवनश्वरे॥ समानकालावाद्यन्तौयस्य। आकालिकडाद्यन्तवचनइति समानकालस्याकालादेश: इकटप्रत्ययश्चनिपातनात्॥ स्तनयित्नौ॥ अकालोत्पन्नवस्तुनि॥ कालंमर्यादीकृत्येत्याकालम्। अकालेभवम्। ठञ्॥

आकालिकप्रलय:। पुं। कपिलशापेनाकाले जगत्प्लावनरूपेप्रलयविशेषे॥

आकालिका। स्त्री। विद्युति॥ आकालाट्ठंश्चेतिठन्॥

आकालिकी। स्त्री। सौदामिन्याम्॥ आकालाट्ठंश्चेति चकाराट्ठञ्। ङीप्॥

आकाश:। पुं। न। शब्दतन्मात्रादुत्पन्ने। वियति॥ आकाशगुणास्तु। शब्द: श्रोत्रेन्द्रियव्यापिच्छिद्राणिचविविक्तता। वियत: कथिताएतेगुणागुणविचारिभिरिति॥ आसमन्तात्काशते इतियोगाद्ब्रह्मणि। असङ्गस्वभावे॥ यथाहु:। आसमन्तात्काशतेयमित्याकाशस्त्वमात्मन:। जगत्कारणतातस्यसर्ववेदान्तसम्मतेति॥ आसमन्तात्काशन्ते सूर्यादयोऽत्र। काशृदीप्तौ। हलश्चेतिघञ्॥ दिशोऽनतिरिक्तमेवाकाशमित्याहु:॥

आकाशकल्प:। त्रि। आकाशादीषदूनमाकाशेऽन्यूनेपरमात्मनि॥ तथाचोक्तम्। निरंशत्वादिभिस्त्वाशतथाऽनश्वरभावत:। ब्रह्मव्योम्नोर्नभेदोस्तिचैतन्यंब्रह्मणोधिकमिति॥

आकाशजननी। स्त्री। प्रगण्डीमध्यस्थितजनानांबाह्यार्थदर्शनार्थेषुक्षुद्रच्छिद्रेषु॥ यद्द्वारा ऽऽग्नेयास्त्रगुकाःप्रक्षिप्यन्ते इतिराजधर्म:॥

आकाशनिलय:। पुं। तापसविशेषे॥ योह्याकाशएव वायुधारणाबलेन निलीयते न भूमौ स:॥

आकाशप्रदीप:। पुं। तुलायां दीयमाने राधादामोदरसम्प्रदानके आकाशदीपे॥

आकाशमांसी। स्त्री। निरालम्बायाम्। क्षुद्रजटामांस्याम्। केदारे

उत्पत्तिरस्याः ॥

आकाशमूली । स्त्री । पाना इतिगौड भषाप्रसिद्ध कुम्भिकायाम् ॥ जलव ल्कले ॥

आकाशरक्षी । पुं । प्रगण्डस्थितप्रणिधौ । दुर्गवहिः प्राचीरोपरिस्थिते चरे ॥ इतिराजधर्मः । मत्वर्थीय- इन् ॥

आकाशवल्ली । स्त्री । अमरवेल आकाशवेल इतिख्याते लताविशेषे । खवल्ल्याम् ॥

आकाशवाणी । स्त्री । अशरीरिण्यांवाचि । दैववाण्याम् ॥

आकाशसलिलम् । न । दिव्योदके ॥

आकाशास्तिकायः । पुं । अजीवपदार्थे ॥ सच लोकाकाशास्तिकायो ऽलोकाकाशास्तिकायश्चेति द्विरूपः ॥

आकिञ्चन्यम् । न । अकिञ्चनिमनि । अकिञ्चनतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ॥

आकीर्णम् । त्रि । व्याप्ते । सङ्कीर्णे । नानाजातीयसम्मिलिते ॥ आकीर्य्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्तः ॥

आकुञ्चनम् । न । न्यायमते पञ्चप्रकारकर्म्मान्तर्गतकर्म्मविशेषे । सङ्कोचे ॥

आकुञ्चितः । त्रि । आभुग्ने ॥

आकुलम् । त्रि । व्यस्ते । व्याकुले ॥ क्षुभिते । लोले ॥ आकोलति । कुल संस्थाने । इगुपधेतिकः ॥

आकुलाकुलम् । त्रि । आकुलप्रकारे ॥ प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भावः ॥

आकुलितम् । त्रि । क्षोभिते । आकुलीकृते । सञ्चालिते ॥

आकूतम् । न । अभिप्राये । आशये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

आकूतिः । स्त्री । स्वायम्भुवमनोः कन्यायाम् ॥ क्रियायाम् ॥

आकृतिः । स्त्री । रूपे । वपुषि । जातौ ॥ अवयवसंस्थानविशेषे ॥ आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या । न्यायसूत्रम् । जातिलिङ्गमित्याख्या यस्याः जातेर्गोत्वादेर्हि सास्नादिसंस्थानविशेषो लिङ्गम् । तस्यच परम्परया द्रव्यवृत्तित्वम् । जातिर्द्रव्यासमवायिकारणतावच्छेदिकालिङ्गं धर्मोयस्याः सेत्यर्थइति कश्चित् ॥ द्वाविंशत्यक्षरायांदृत्तौ ॥ आकरणम् । कृञ्० । क्तिन् ॥ आक्रियतेऽयंगौरयमश्व इतिव्यज्यतेऽनेनेति आकृतिःसंस्थानम् ॥

आकृतिच्छत्रा । स्त्री । घोषातक्याम् ॥

आकृष्टम् । त्रि । आकर्षिते । कृताकर्षणे ॥ आकृष्यतेस्म । कृषविलेखने क्तः ॥

आकेकरा । स्त्री । दृष्टिविशेषे ॥ यथा । दृष्टिराकेकराकिञ्चित्स्फुटापाङ्गे प्र

सारिता । मोक्षितार्द्रीपुरालोकैता राध्यावर्त्तनोत्तरेति नृत्यविलासोक्ते: ॥

आक्रोकेर: । पुं । मकरराशौ॥

आकौशलम् । न । अकौशले ॥

आक्रन्द: । पुं । क्रन्दने । आह्वाने ॥ मित्रे । दारुणयुद्धे । भ्रातरि । शब्दे । पार्ष्णिग्राहात् परस्मिन्राज्ञि । देशाक्रमणाद्याचरत: पार्ष्णिग्राहस्ययो नियामकस्तस्याऽनन्तरोनृपतिरित्यर्थ: । न । दु:खिनांरोदनस्थाने । सारावरुदिते । आक्रन्दनम् आक्रन्दते आक्रन्द्यतेऽस्मिन् आक्रन्दयतिवा । क्रदिआह्वानेरोदनेच । आङ: क्रन्दसातत्ये । घञ् ॥ पचाद्यज्वा ॥

आक्रन्दिक: । त्रि । दु:खिनांरोदनस्थाने गमनकर्त्तरि । आक्रन्दंधावति । आक्रन्दाच्चेतिठञ् । स्त्री । ङीप् ॥

आक्रम: । पुं । अधिक्रमे । आक्रमणम् । आङ्पूर्वात्क्रमेर्भावेघञ् ॥

आक्रमणम् । न । आक्रमकरणे । व्यापने ॥ आङ:क्रमेर्भावेल्युट् ॥

आक्रान्त: । त्रि । कृताक्रमणे । व्याप्ते । अभिभूते ॥ आक्रामतिस्म । क्रमु पादविक्षेपे । क्त: ॥

आक्रीड: । पुं । उद्याने । राज्ञ:क्रीडासाधनेसाधारणवने । लीलास्थाने ॥ आक्रीडन्त्यत्र । क्रीड्‌विहारे । हलश्चेतिघञ् ॥

आक्रुष्ट: । त्रि । निन्दिते । क्रोशते: कर्मणिक्त: । व्रश्चेतिषत्त्वेष्टुत्वम् ॥

आक्रोश: । पुं । अभिशापे । शापे । विरुद्धानुध्याने । आक्रोशनम् । क्रुश आह्वाने । भावे घञ् ।

आक्रोशनम् । न । अभीषङ्गे ॥ आक्रोशे । आङ्पूर्वात्क्रुशेर्ल्युट् ।

आक्षद्यूतिकम् । न । अक्षद्यूतेन निर्वृत्तेवैरे । निर्वृत्तेचद्यूतादिभ्यइति ठक् ॥

आक्षपाटिक: । पुं । अक्षदर्शके । धर्म्माध्यक्षे ॥

आक्षपाद: । पुं । नैयायिके । न । न्यायशास्त्रे ।

आक्षार: । पुं । आक्षारणायाम् ॥

आक्षारणम् । न । मैथुनार्थाक्रोशे । क्षरसञ्चलने । प्रयोजकणयन्ताल्ल्युट् ॥

आक्षारणा । स्त्री । मैथुनंप्रत्याक्रोशे । परस्त्रीनिमित्तंपुंस: परपुरुषनिमित्तंस्त्रियावा दूषणे ॥ यथा कृताऽगम्यागमनस्त्वं स्थानान्तरंगच्छेति ॥ आक्षारणम् । क्षरे:प्रयोजकणयन्तात युच् ।

आक्षारित: । त्रि । अभिशस्ते । मिथ्यापवाददूषिते । परस्त्रियां परपुरुषे वा

मैथुनं प्रति मिथ्या दूषिते । आचार्यते स्म । चरेर्य्यन्तात् क्तः । आचारः सञ्जातो ऽस्येति तारकादित्वादितच्वा ।

आक्षिकः । पुं । आचेरगाछ इति गौड भाषा प्रसिद्धे आछुकवृक्षे । रञ्जनद्रौ । त्रि । अक्षदेविनि । अक्षैर्दीव्यति अदेवीत् देविष्यति वा तैर्जयति वा । तेन दीव्यतीति ठक् । अक्षैर्जिते ।

आक्षिप्तः । त्रि । क्षिप्ते । आक्षिप्यते स्म । क्षिपेः क्तः ।

आक्षीवः । पुं । शोभाञ्जने । अक्षीबे । त्रि । मत्ते । आक्षीवति आक्षीवयति वा । क्षीवृ मदे । पचाद्यच् ।

आक्षेत्रज्ञम् । न । अचेतने ।

आक्षेपः । पुं । अपवादे । भर्त्सने । आकृष्टौ । धनादिन्यासकरणे । काव्यार्थालङ्कृतिप्रभेदे । यथा । निषेधोक्तिमिष्टस्य यो विशेषाभिधित्सया । वक्ष्यमाणोक्तविषयः स आक्षेपो द्विधामतः ॥ विवक्षितस्य प्राकरणिकत्वा दनुपसर्जनीकार्यस्याशक्यवक्तव्यत्व मतिप्रसिद्धत्वं वा विशेषं वक्तुं निषेधो निषेध इव यः स वक्ष्यमाणविषय उक्तविषयश्चेति द्विधा आक्षेपः । क्रमेणो दाहरणम् । एएहि किंपि कीए अविकएणिक्किव भणामि अलमहवा । अविआरिअकज्जारम्भआरिणी मरउण भणिस्सम् । अस्य संस्कृतं यथा । एएहि किमपि कस्याअपिकृते निष्कृप भणामि अलमथवा । अविचारितकार्यारम्भकारिणी म्रियतां न भणिष्ये । ए इत्यव्ययंसामुनयसम्बोधने एहि आगच्छ । एर्हि वीतिपाठे इदानीमपीत्यर्थः । अत्र वेतिपूर्वाक्षेपे । अलं न भणिष्यामीत्यर्थः । खेदातिशयात् पुनरुक्तिः । अलंश्यर्थमिति । अविचारितेतिस्वभावमनालोच्य अनुरागवर्द्धनपरेत्यर्थः । अत्रविरहदुर्दशातिशयोवक्ष्यमाणोवक्तु मशक्य तयानिषिद्ध इत्याक्षेपालङ्कारः । ज्योत्स्नामौक्तिक दामचन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदलीमृणालवलयान्यम्भोजिनी पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वयाप्रभवतातस्याःस्फुलिङ्गोत्करव्यापारायभवन्ति हन्तकिमनेनोक्तेन न ब्रूमहे इति । आक्षेपणम् । क्षिपमेरणे । घञ् ।

आक्षेपकः । पुं । निन्दाकरे । व्याधे । अनिलव्याधिविशेषे । तस्य कारणलक्षणे यथा । यदातु धमनीः सर्वाःकुपितोऽभ्येतिमारुतः । तदाक्षिपत्या-

मुहुर्मुहुर्दर्शमुहुश्चर: ॥ मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपकइतिस्मृतइति ॥ आक्षिपति । ण्वुल् ॥

आक्षोट: । पुं । शैलपीलौ ॥ अक्षोट एव । स्वार्थे अण् ॥

आक्षोड: । पुं । अक्षोटवृक्षे ॥

आख: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु अवदारणे । खनेर्ड: ॥

आखण्डल: । पुं । सहस्राक्षे ॥ आखण्डयति । खडि भेदने । वृषादिभ्य:कलच् ॥

आखन: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु० । खनो घचेति घ: ॥

आखनिक: । पुं । चौरे ॥ शूकरे ॥ मूषिके ॥ देवताडवृक्षे । त्रि । खनितरि ॥ आखनति । खनु० । आङिपणिपनिपति खनिभ्यइति इकन् ॥ पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खने उंडरइकइकवकाश्वाच्याइतिइकप्रत्यय: ॥

आखनिकबक: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु० । इकवकप्रत्यय: ॥

आखर: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु० । खनेर्डडर इतिडर प्रत्यय: । डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापिटेर्लोप: ॥

आखान: । पुं । आखने ॥ आखनन्त्यनेन । खनु० ।खनोघचेतिचकाराद्घञ् ॥

आखु: । पुं । मूषिके ॥ शूकरे ॥ चौरे ॥ कृपणे ॥ यथा । विभवेसतिनैवात्ति नददातिजुहोतिन । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुद्ध्यतीति ॥ देवताडवृक्षे ॥ आखनति । खनु० । आङ्परयो:खनिशृभ्यांडिच्चेतिकु: ॥

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । आखुपर्ण्याम् ॥

आखुकर्णी । स्त्री । मूसाकानीइतिभाषाप्रसिद्धायां भूमिचर्य्याम् । मूषककर्ण्याम् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

आखुग: । पुं । गजानने । गणेशे ॥

आखुघात: । पुं । शूद्राद्यधमे ॥ आखुं हन्ति । हन० । वाहुलकाद्ण ॥

आखुपर्णिका । स्त्री । लताविशेषे । उपचित्रायाम् । वृषायाम् ॥ स्वार्थे क: ॥

आखुपर्णी । स्त्री । उंदुरकन्नी इतिप्रसिद्धायांमूषकपर्ण्याम् । वृषायाम् ॥ आखु: पर्णमस्या: । तत्कर्णाकारपत्रत्वात् । पाककर्णेति ङीष् ॥ आखुपर्णी कटुस्तिक्ता कषाया शीतला लघु: । विपाके कटुकामूत्रकफामयकृमिप्रणुत् ॥

आखुपाषाण: । पुं । पाषाणप्रभेदे ॥ आखुपाषाणनामायं लोह सङ्करकारक: । इतिराजनिर्घण्ट: ॥

आखुभुक् । पुं । बिडाले ॥ आखून् भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

आखुरथः । पुं । गणेशे। आखूरथोऽस्य ॥

आखुविषघ्ना । पुं । देवताडवृक्षे । देवदाली लतायाम् ॥

आखेटः । पुं । मृगयायाम् । आखिद्यन्ते प्राणिनोऽत्र । खिटत्रासे । हलश्चेति घञ् ॥

आखेटकः । पुं । मृगयायाम् । स्वार्थे-कन् ॥

आखेटशीर्षकम् । न । सुडङ्ग इति गौड भाषाप्रसिद्ध कुट्टिमान्तरे । यथा । कपिशीर्षं द्रुमशीर्षं तथाचाखेटशीर्षकम् । इतिकुट्टिमभेदाःस्युःशाब्दिकैः समुदाहृता इति ।

आखेटिकः । पुं । विश्वकद्रौ । मृगयाकुशलकुक्कुरे ॥

आखोटः । पुं । अक्षोटे । पार्वतीये ।

आख्या । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । उक्तौ । आख्यानम् । ख्याप्रकथने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।

आख्यातम् । त्रि । कथिते । व्याख्याते । न । तिङि । क्रियाप्रधानमाख्यातमिति वैयाकरणाः । भावप्रधानमाख्यातमितिनैगमाः । आख्यायतेस्म । ख्या० । चक्षिङ आदेशोवा । क्तः ।

आख्याता । त्रि । प्रतिपादयितरि । वक्तरि तृच् ।

आख्यानम् । न । सौपर्णं मैत्रावरुणाद्युपाख्याने । आङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ।

आख्यानकी । स्त्री । आख्यानकीतौजगुरूगश्चोजे जतावनेजेजगुरूगुरुश्चेदिति लक्षण लक्षितेवृत्ते ।

आख्यायिका । स्त्री । उपलब्धार्थकथायाम् । यथा । प्रबन्धकल्पनांस्तोकसत्यांप्राज्ञाःकथांविदुः । परम्पराश्रययास्यात्सामताख्यायिका क्वचिदिति ॥ गद्यपद्यप्रबन्धे । त्रि । कथके । आचष्टे । चक्षिङःख्याञ् । ण्वुल् ।

आगतम् । त्रि । आयाते । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥ गम० । क्तः ।

आगतिः । स्त्री । आगमने । क्तिन्नन्तः ।

आगन्तुः । त्रि । अतिथौ । आगमनशीले । अनियते । आगन्तूनामन्ते सन्निवेशः । आगच्छति । गम्लृ गतौ । सितनिगमीतितुन् ।

आगन्तुकः । त्रि । अतिथौ । आगन्तुर्य्ये । अनित्यस्थायिनि । स्वार्थेकन् ।

आगमम् । न । तन्त्रशास्त्रे । अस्यार्थः । आगतंशिववक्त्रेभ्योगतञ्चगिरिजामुखे । मतंश्रीवासुदेवस्यतस्मादागमम्-च्यतेइति । तस्यलक्षणं यथा । सृष्टिश्चप्रलयश्चैवदेवतानांतथार्च्चनम् ।

साधनञ्चैव सर्वेषांपुरश्चरणमेवच ॥ षट्कर्मसाधनंचैवध्यानयोगश्चतुर्विधः। सप्तभिर्लक्षणैर्युक्तमागमंतद्विदुर्बुधाः इति ॥ अपिच। पुं। सिद्धंसिद्धैः प्रमाणैस्तुहितं चात्रपरत्र च। आगमःशास्त्रमाप्तानामाप्तास्तत्त्वार्थवेदिनइति ॥ शास्त्रमात्रे। उपदेशपरम्परायाम् । आगतौ। साक्षिपत्रादौ। वेदे। प्रकृतिप्रत्ययानुपघातिनि कार्ये। एकादशभवने ॥ आगमनम् । गम्लृ॰। ग्रहवृद्दनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

आगमनम्। न। आगतौ। आवना इतिभाषा।

आगमवेदी। पुं। गौडपादाचार्ये। शङ्कराचार्यस्य परमगुरौ।

आगमापायी। त्रि। उत्पत्तिविनाशवति। आगमापायौ विद्येतेऽस्य। इनिः।

आगमार्थः। पुं। अद्वैतदर्शने।

आगमावर्त्ता। स्त्री। विछाटी इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे। वृश्चिकाल्याम्।

आगमितम्। त्रि। अधीते। पठिते।

आगरा। स्त्री। सुप्रपुरे। यथा। कालपी मन्दिरे बालपीनस्तनी जारपीता सवालालपीतिप्रियम्। नागराजी महामोदमेदस्विनी मागरामागतः साक्षात्लालदीतियवनाधिकारप्रसिद्धोऽयंशब्दः॥

आगवीनः। त्रि। गोःप्रत्यर्पणपर्यन्तं कर्मकर्त्तरि। आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावेउपसर्जनह्रस्वे चकृते आगवीन इतिखः। गुणावादेशौ।

आगः। न। अपराधे। पापे। एति। इण्गतौ। इण आग अपराधेचेत्यसुन् आगादेशश्च।

आगस्कृत्। त्रि। अपराधिनि।

आगस्त्यः। पुं। अगस्त्यतनये। अगस्त्यस्यापत्यम्। ऋष्यण्। बहुत्वे अगस्त्यः॥ न। अगस्तिकुसुमादौ।

आगाधम्। न। अगाधे। अतिगभीरे।

आगामी। त्रि। आगन्तुके। प्रवासिनि॥ भविष्यत्काले॥ आगमिष्यति। गम्लृ॰। आङ्गिणिद्दितिगमेरिनिः।

आगारम्। न। मन्दिरे। गृहे॥ अग्यते। अगकुटिलायांगतौ। कर्मणि भावेवाघञ्। आगमृच्छति। ऋगतौ। कर्मण्यण्।

आगूः। स्त्री। प्रतिज्ञाने। आगमनम्। आगमेः क्विपि गमः क्वावित्यन्त लोपे ऊचगमादीनामित्यूकारादेशः। ओःसुपीतियणि अमि शसिच।

आग्दम्आग्वः। शेषंवधूवत्॥

आग्निमारुतम्। न। अग्निमरुतोर्देव

ग्निमरुतौदेवते अस्य । सास्यदेवते त्यण्। देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदवृद्धिः।

आग्निष्टोमिकः । पुं । अग्निष्टोमविदि ॥ अग्निष्टोममधीते वेद वा । क्रतूक्थादीतिठक् । ग्रन्थे । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा । क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति ठञ् ।

आग्नीध्रः । पुं । प्रियव्रतपुत्रेन्यपतिविशेषे । आग्नीध्रो नाम नृपतिर्जम्बूनाथो मनोःकुले । तज्ज्ञातन्त्रपसंज्ञाभिः कथ्यन्ते भारतादयः । न । होतुर्गृहे । अग्निमिन्धे । इन्धेर्दीप्तौ । क्विप् । नलोपः । अग्नीधः स्थानम् । अग्नीधःशरणे रञ्भञ्च । तात्स्थ्यात्तदृत्विगप्याग्नीध्रउच्यते । आग्नीध्रसाधारणादञ् इत्यञितु ङीपि आग्नीध्रीति वोध्यम् ॥

आग्नेयम् । न । स्वर्णे । रक्ते । महापुराणे । यथा"। अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं वेदसम्मितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं पठतां शृण्वतां नृणामिति ॥ दे शविशेषे । अग्निहिते । अग्निदेवताके । स्थालीपाके । अग्निर्देवता अस्य अग्नायी देवता अस्य वा । अग्नेर्ढगिति ढक् । भस्याढइतिपुंवद्भावः ।

आग्नेयास्त्रम् । न । अग्निदेवताके अस्त्रविशेषे ।

आग्नेयी । स्त्री । अग्निकोणे । अग्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ अग्निदेवताकायामृचि । ङीप् ।

आग्रयणम् । न । नवसस्येष्टयाम् ।

आग्रहः । पुं । अनुग्रहे । आसक्तौ । आक्रमे ॥ ग्रहणे ॥ आग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्दिश्चेत्यप् । आवेशे ।

आग्रहायणः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायण्या युक्ता पौर्णमासी अस्मिन्नस्मिन् । ज्योत्स्नादित्वादण् ।

आग्रहायणिकः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायण्या मृगशिरसा युक्ता पौर्णमासी अस्मिन् । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । मतान्तरे वत्सराद्यमासोयम् ।

आग्रहायणी । स्त्री । मार्गपूर्णिमायाम् । मृगशिरोनक्षत्रे । अग्रेहायनमस्याः । मतभेदे मार्गशीर्षमारभ्य वर्षप्रवृत्तेः । प्रज्ञाद्यण् । पूर्वपदादितिणत्वम् । गौरादित्वान्ङीष् । आग्रहायणीपौर्णमासो तद्योगान्नक्षत्रमपि तथा ।

आग्रहारिकः । पुं । अग्रदानिनि ॥

आघट्टकः । पुं । रक्तापामार्गे ।

आघाटः । पुं । सीमायाम् । अपामार्गे॥

आघातः । पुं । वधस्थाने ॥ आघट्टनायाम् । हनने । चोट इतिभाषा । आहन्यते अत्र आहननं वा । हन० ।

घञ् ॥

आघातनम् । न । वधस्थले ॥ हनने ॥

आघारः । पुं । घृते ॥ वैदिकानांकर्मविशेषे । ऋग्वेदिनांस्रुवेणचतुराज्यं स्रुचिदत्त्वा प्रजापतिंमनसाध्यात्वातूष्णीं मग्नेर्वायव्यकोणादारभ्याग्नेयीं यावदविच्छिन्नाघृतधारा दीयते पुनश्च स्रुवेण चतुराज्यं स्रुचिदत्त्वाइन्द्रं ध्यात्वा अग्नेर्नैर्ऋतींदिशमारभ्य ऐशानीं दिशमवधीकृत्य सन्तत्या घृतं धार्यते तस्मिन् कर्मणि ॥ यजुर्वेदिनांतु स्रुवेणमन्त्रोच्चारणपूर्वकं पूर्वोक्तक्रमेणघृतधारादाने ॥ इतिपशुपतिः ॥ आघरणम् । घृच्चरणदीप्त्योः । घञ् ॥ सेके ॥

आघारणम् । न । सेचने ॥

आघूर्णितः । त्रि । आहते ॥ घूर्णिते । भ्रामिते ॥ घूर्णितनेत्रादौ ॥

आघोष्टा । त्रि । ध्वन्यात्मकशब्दवक्तरि ॥

आघाणम् । न । तृप्तिसामान्ये ॥ गन्धग्रहणे ॥ आघ्रायतेस्म । घ्रागन्धोपादाने । क्तः । नुदविदेतिवा नत्वम् ॥

आघ्रातम् । त्रि । शिङ्घिते । घ्राणविषयीकृते ॥ आक्रान्ते ॥ तृप्ते ॥ आघ्रायतेस्म । घ्रा० । क्तः । नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिपाक्षि

को नत्वाभावः ॥

आङ् । ा । सीमायाम् । मर्यादायाम् । तेन विनेत्यर्थे ॥ यथा । आसमुद्रक्षितीशानाम् ॥ अभिव्याप्तौ । तेनसहेत्यर्थे ॥ यथा । आकुमारं यशः ॥ क्रियायोगे । धातुनायोगे सतियोर्थोजायते तत्र ॥ यथा । आरोहति ॥ ईषदर्थे ॥ यथा । आपिङ्गलः ॥ अतति । अतसातत्यगमने । बाहुलकात् डाङ्प्रत्ययः ॥

आङ्गम् । न । कोमलाङ्गे ॥ त्रि । अङ्गाधिकारीये ॥ अङ्गसम्बन्धिनि ॥ अङ्गस्येदम् । अण् ॥

आङ्गारम् । न । अङ्गारवृन्दे ॥ अङ्गाराणां समूहः । भिक्षादिभ्योण् ॥

आङ्गिकः । त्रि । मार्दङ्गिके ॥ अङ्गनिष्ठत्रभावव्यञ्जकभ्रूक्षेपादौ ॥ अङ्गजाते ॥ अङ्गनखस्तादिना निर्वृत्तम् । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइति ठक् ॥

आङ्गिरसः । पुं । वाचस्पतौ । जीवे ॥ अङ्गिरसोऽपत्यम् । ऋष्यन्धकेत्यण् ॥ बहुत्वे अत्रिभृग्वित्यणो लुक् । आङ्गिरसः आङ्गिरसौ अङ्गिरसः ॥

आचक्षाणः । त्रि । ब्रुवाणे ॥

आचमः । पुं । आचमने । जलप्राशने ॥

आचमनम् । न । उपस्पर्शे ॥ वैधकर्मारम्भात् पूर्वं वारत्रयजलपानामन्त्रं-

यथा क्रमाष्टाङ्गस्पर्शरूपशुद्धिजनक-
क्रियायामित्यर्थः । अत्र प्रमाणम् ।
प्रक्षाल्यपाणीपादौचत्रिः पिवेदम्बु-
वीक्षितम् । सम्मृज्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः
प्रमृज्यात् ततोमुखम् । संहत्यति-
सृभिः पूर्बमास्यमेव मुपस्पृशेत् । अ
ङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तर
म्॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्चचक्षुःश्रोचे
पुनःपुनः।नाभिंकनिष्ठाङ्गुष्ठेनहृदयन्तु
तलेनवै । सर्वाभिश्चशिरःपश्चात् वा
हूचाग्रेणसंस्पृशेत् । इतिदक्षः । आ
यतं पर्वणांकृत्वागोकर्णाकृतिवत् क
रम् । संहताङ्गुलिनातोयंगृहीत्वा
पाणिनाद्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां
शेषेणाचमनंचरेत् । माषमज्जनमा
त्रास्तुसंगृह्यत्रिःपिवेदपः । इतिभार
द्वाजः ॥ दक्षिणेनोदकंपीत्वावामेन
संस्पृशेद्बुधः । तावन्नशुध्यतेतोयंयाव
द्वामेन नस्पृशेदितिदेवीभागवतम् ।
अद्भिस्तुप्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेन
वुद्बुदैः । हृत्कण्ठतालुगाभिश्चयथा
संख्यंद्विजातयः ॥ शुद्धेरन् स्त्रीचशूद्र
श्चसकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः । इतियाज्ञव
ल्क्यः । स्त्रियास्तैदर्शिकंतीर्थं शूद्र-
जातेस्तथैवच । सकृदाचमनाच्छु
द्धिरेतयोरेवचोभयोरिति । चमुअ
दने । भावे ल्युट् । अदनंचात्र जल

स्यैवेतिव्याख्यातारः । आचम्यते अ
नेनात्र । अधिकरणे वाल्युट् ।

आचमनकः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । पत
द्ग्रहे । प्रोणे ।

आचमनीयम् । न । मुखप्रक्षालनार्थ
जले । यथा । उदकंदीयतेयत्तुप्रस
न्नंफेनवर्जितम् । आचमनायदेवेभ्य
स्तदाचमनमुच्यतइति ॥ कालिका
पुराणम् ।

आचरणम् । न । आचारे । व्यवहारे
। आङ्पूर्वाच्चरतेर्भावे ल्युट् । रथा
दौ ॥ आचरतिगच्छत्यनेनेतिकर
णे ल्युट् ।

आचरितम् । त्रि । कृताचरणे । व्यवहृ
ते ॥ पारिभाषिकन्तद्यथा । दारपुत्र
पशून् हत्वाकृत्वाद्वारोपवेशनम् । यु
चार्थी दाप्यतेर्थंस्वंतदाचरितमुच्य
ते । इति ।

आचर्य्यः । पुं । गन्तव्यदेशे । चरेराङि
चागुराविति यत् ।

आचान्तः । त्रि । कृताचमने ।

आचामः । पुं । आचमने । भक्तमण्डे
। मासरे । आचम्यते । चमु० । अक
र्त्तरीतिघञ् । वृद्धिः । भावेवाघञ् ।

आचारः । पुं । मन्वाद्युक्तस्नानाचमना
दिव्यवहारे । चरित्रे । शीले । सर्व
त्रास्यप्राधान्यं यथा । सर्वागमानामा

चारः प्रथमं परिकल्प्यते। आचारप्रभवोधर्मोधर्मस्यप्रभुरच्युत इतिमहाभारतम्। आचारः परमोधर्मःश्रुत्युक्तः स्मार्त्तएवचेतिमनुः। अपिच। आचाराद्विच्युतोविप्रोनवेदफलमश्नुते। आचारेणतुसंयुक्तः सम्पूर्णफलभाग्भवेत्। एवमाचारतोदृष्ट्वाधर्मस्य मुनयोगतिम्। सर्वस्यतपसोमूलमाचारंजगृहुःपरमितिच। आचर्य्यते। चर०। घञ्।

आचारवर्जितः। त्रि। आचारबहिर्भूते। आचरेणवर्जितः। आचारहीने। लोकबाह्यव्यवहर्त्तरि॥

आचारहीनः। त्रि। गुर्वतिथिप्रत्युत्थानाद्याचारवर्जिते। आचारेणआचाराद्वाहीनः। आचारहीनंनपुनन्तिवेदायद्यप्यधीताः सहषड्भिरङ्गैः।

आचारी। त्रि। आचारवति। श्रुतिस्मृत्युक्ताचारयुक्ते। म० इनिः।

आचारी। स्त्री। हिलमोचिकायाम्।

आचार्य्यः। पुं। मन्त्रव्याख्याकृति। साङ्गकृत्स्नवेदाध्यापयितरि। यथाहमनुः। उपनीयतु यःशिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः। सकल्पंसरहस्यञ्चतमाचार्यं प्रचक्षते। इति। मोक्षसाधनस्योपदेष्टरि श्रीगुरौ॥ सचोक्तःकुलार्णवे। स्वयमाचरतेशिष्यानाचा

रेस्थापयत्यपि। आचिनोतिहिशास्त्रार्थमाचार्यस्तेनकथ्यते॥ आम्नायतत्त्वविज्ञानाच्चराचरसमानतः। यमादियोगसिद्धत्वादाचार्यइतिकथ्यते। इति। श्रीशङ्कराचार्ये॥ द्रोणाचार्य्ये। आचर्यते। चरेर्ण्यत्॥

आचार्य्यकम्। न। आचार्यकर्मणि॥ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्॥

आचार्य्यमिश्रः। पुं। गौरवान्विते।

आचार्य्या। स्त्री। स्वयंमन्त्रव्याख्यानकारिण्याम्। पुंयोगाभावान्नानुगागमोङीष्च। टाप्॥

आचार्य्यानी। स्त्री। आचार्ययोषिति॥ आचार्यस्य स्त्रीत्यर्थे इन्द्रवरुणभवशर्वेत्यादिना आचार्यशब्दस्यानुगागमोङीष्च। आचार्यादणत्वंचेति णत्वाभावः॥

आचिख्यासा। स्त्री। आख्यातुमिच्छायाम्॥

आचितः। पुं। शकटोन्मये। शाकटे भारे। छकडेकाभार इतिभाषा। अयुतपले। न। द्वशभारपरिमाणे। २५ मण इतिभाषा। त्रि। संगृहीते। छन्ने। व्याप्ते। आचीयते स्म। चिञ् चयने। क्तः॥ ग्रथिते। गुम्फिते।

आच्छन्नम्। त्रि। आच्छादिते। आवृ

ते ।

आच्छादः । पुं । वस्त्रे । इतिहेमचन्द्रः ।

आच्छादनम् । न । पिधाने । वस्त्रे । अ पहतिमात्रे । छादयति । छद अपवारणे आङ्पूर्वः । णिच् । ल्युट् । आच्छाद्यते ऽनेनवा ।

आच्छादितः । त्रि । आवृते । कृताच्छादने ।

आच्छिन्नः । त्रि । बलाद्धृते ।

आच्छुकः । पुं । आचणाक इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पक्षीके । रत्नचन्द्री ।

आच्छुरितम् । न । सशब्दहास्ये । नखवाद्ये । नखाघातविशेषे । आच्छुरणम् । छुरच्छेदने । क्तः ।

आच्छुरितकम् । न । सशब्दहासे । परस्यामर्षजनकेहास्ये । नखाघातविशेषे । आच्छुरणमपरच्छेदनम् । आच्छुरेर्भावेक्तः । स्वार्थेकः ।

आच्छोदनम् । न । मृगयायाम् । आच्छिद्यन्तेऽत्र । छिदिर्० । ल्युट् । पृषोदरादिः ।

आज्यम् । न । घृते । त्रि । अजस्यमांसादौ । यथा । तिलजतैलसुपाकसुपाचितंकासमर्दसुरसैर्विमर्दितम् । स्तूपभूपभवधूपधूपितंवह्निमान्द्यजरणं दुजापहम् । याद्वगाधातवोनृणाम् जानामपितादृशाः । अतोधातुषिद्ध्यर्थमाजंमांसंप्रशस्यते । इति । अजस्येद मित्यर्थे अण् ।

आजकम् । न । छागवृन्दे । अजानांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ।

आजकारः । पुं । महेशवृषे । शिवस्यवृषे ।

आजगवम् । न । शिवस्यधनुषि । अजगवे । प्रज्ञाद्यण् ।

आजन्मसुरभिपत्रः । पुं । मरुवके ॥

आजमीढः । पुं । युधिष्ठिरपाण्डवे । स्वार्थेऽण् ।

आजानम् । न । देवलोके । स्वभावे ।

आजानदेवः । पुं । देवताविशेषे । यथा । सृष्टेराजननादादौ देवत्वंये प्रपेदिरे । आजानदेवास्तेज्ञेयुः पूर्वेभ्यः सूक्ष्ममूर्त्तयःइति । पूर्वेभ्यः पूर्वेपूर्वेभ्यः । अपिच । कल्पादावेवदेवत्वंगता आजानदेवता इति ।

आजानुबाहुः । त्रि । जानुपर्यन्तदीर्घबाहुविशिष्टे । यथा । आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रम इति रामायणम् ।

आजानेयः । पुं । स्त्री । कुलीनाश्वे । शोभनाश्वे । यथा । शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तश्चपदेपदे । आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः ।

इत्यस्यस्याप्रम् । अजनम् । अजग
ति क्षेपणयोः । घञ् । आङीम क्षेपे
ण आनेयः प्रापणीयः आयक्षोवा ।
आजिः । स्त्री । समभूमौ । सङ्ग्रामे ।
आक्षेपे । क्षणे । मर्यादायाम् । य-
था । आजेः शरणम् । अजन्त्यस्या-
म् । अज० । अज्यतिभ्याञ्चेतीण् ।
अजनम् । इणजादिभ्यइतीञ् विधा
नसामर्थ्याद्जेर्नवी । अन्यथा । आदि
भ्यइत्येवावच्यत । वहुलंतणीति वा ।
आजीवः । पुं । जीविकायाम् । आजी
व्यते अनेन । जीवप्राणधारणे । हल
श्चेति घञ् ।
आजीवी । पुं । एकदण्डिनि ।
आजीव्यम् । न । उपजीव्ये ।
आजुः । स्त्री । वेतनंविनाकर्मकर्त्तरि ।
रेफान्तः ।
आजूः । स्त्री । वेतनं विनाकर्मकर्त्तरि ।
विष्टाम् ॥ वेठी वेठु इ० हिमस्त्रे-
ण्यांप्रसिद्धम् वेगारीत्यन्यत्र ॥ आज
वति । अगतौ । क्विप्चिमक्कोलिकि-
प् दीर्घौ । षष्ठादभृतिकः क्लेशोवि
ष्टिराजूश्चकीर्त्यते ।
आज्ञप्तः । त्रि । आदेशिते । प्रासाखे ।
आज्ञा । स्त्री । निदेशे । शासने । ल-
क्षाद्यपस्थाने । आज्ञानम् । आ-
ज्ञावबोधने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।
टाप् ॥
आज्ञाकारी । त्रि । आज्ञानुवर्त्तिनि ।
आज्ञयाकर्मकारिणि ।
आज्ञाचक्रम् । न । भ्रुवोर्मध्ये । षट्च
क्रान्तर्गतषष्ठचक्रे । आज्ञासंज्ञकं-
चक्रम् । यथा । आज्ञाचक्रंतदूर्ध्वेतु
आत्मनाधिष्ठितंपरम् । आज्ञासङ्क्र
मणंतत्रतेनाज्ञेति प्रकीर्त्तितम् । तत्र
निहितचित्तस्यपुरुषस्यसर्वपदार्थसा
क्षात्कारेण एवं भूतमेवंवर्त्तते एवंभ
विष्यतीतिज्ञानेन आज्ञायाइतः परं
त्वयैवंकर्त्तव्यमिति परमेश्वराज्ञायाः
सङ्क्रमणंभवति तेनहेतुनातदाज्ञा
चक्रमितिकीर्त्तितमित्यर्थः ।
आज्ञापकः । त्रि । आज्ञाकर्त्तरि ।
आज्ञापत्रम् । न । आदेशलिपौ । नि-
देशलिखने । हुकमनामा इतिपा
रस्यभाषा ।
आज्ञापनम् । न । विज्ञापने । जनाव-
ना इति भाषा ।
आज्ञाप्तः । त्रि । आज्ञाप्तिविशिष्टे । ल
व्धाज्ञे ।
आज्यम् । न । घृते । आअज्यतेऽनेन ।
अञ्ज्व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । आ
ङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामितिक्यप् । आ
अनक्त्यनेनवा । श्रीवासे ।
आज्यपाः । पुं । पुलस्त्यसुतनयेषुवैश्या

गोपिष्टषु । आज्यंपिबति । पाघाने । किप् ।

आज्यभागः । पुं । वैदिकनामाहुति-विशेषे । तच । ऋग्वेदिनामग्नेरुत्त-रभागे स्वुवेणाग्निसम्प्रदानक घृताहुतिः । तद्दक्षिणभागे सोमसम्प्रदान काहुतिश्च । यजुर्वेदिनान्तुअग्नेरुत्त रदक्षिणयोः पश्चिमादिप्राच्यन्तघृत-धारेति पशुपतिः ।

आज्यस्तोत्रम् । न । सामगानां प्रातः सवनेगायत्रसामानीयमानेषु चतुर्षुस्तोत्रेषु ।

आञ्जनेयः । पुं । हनूमति । यथा । उ-ल्लङ्घ्यसिन्धोः सलिलंसलीलंयः शो काग्निंजनकात्मजायाः । आदायतेनै वददाहलङ्कांनमामितंप्राञ्जलिराञ्ज नेयमिति । अञ्जनायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

आञ्जिनेयः । पुं । अञ्जनधारी इतिभा-षाप्रसिद्धे जन्तुविशेषे । इतिशब्द-माला ।

आटरूषः । पुं । वृषे । वासके । अटरू षएव । स्वार्थेऽण् ॥

आटिः । पुं । शरारिपक्षिणि । आअट-ति । अटगतो । इन् ।

आटिकी । स्त्री । अनुपजातपयोधरा-दिस्त्रीकन्यायाम् ॥ गृहाम्नराघट नार्हत्वादाटिकी ।

आटिक्यः । त्रि । अटनायप्रवृत्ते ॥

आटीकनम् । न । वत्सानांगमने ॥ आ ईषत् । टीकृगतो । ल्युट् ।

आटीकरः । पुं । वृषे ॥

आटीकलम् । न । वत्सानांक्रीडाव्य-व्याम् ॥

आटोपः । पुं । दर्पे । संरम्भे ॥ आबा-धे । उदरेवायुजन्यगुडगुडाशब्दे ।

आडम्बरः । पुं । तूर्यस्वने । पक्ष्मणि । संरम्भे । कोपे । गजगर्जिते । युद्धप टहे । हर्षे । आरम्भे ॥ दर्पे । -यथा । असारस्यपदार्थस्यप्रायेणाड-म्बरोमहान् । नहितादृक् ध्वनिः-स्वर्णेयादृक्कांस्येप्रजायते इति । आ डम्ब्यते । डविक्षेपे । चु० । घञ् । भा वेवा । आडम्बंराति रायतिवा । आ तोनुपेतिकः । मूलविभुजेतिवाकः । आडम्बयतिवा । बाहुलकादरन् ॥

आडिः । स्त्री । शरालिखगे । स्वनाम्ना ख्याते मत्स्यविशेषे । इति गौडाः । आअडति । अडउद्यमने । इन् ॥

आडिका । स्त्री । शरारिविहगे ।

आडी । स्त्री । शरालिपक्षिणि । कृदि कारादितिङीष् ।

आडू: । पुं । उडुपे । भेले । जलप्लवद्र व्ये । डोँगा डोँगी इतिभाषाप्रसिद्धे ।

अणति । अणशब्दे । अणोडश्चेत्युः ।
आढकः । पुं । न । धान्यमानभेदे । स र्वतोदशाङ्गुलमाने । प्रस्थचतुष्टये ॥ चतुःप्रस्थमथाढकमित्युक्तेः ॥ चतुःपुष्कलमितेधान्यमानपात्रे । पुष्कलानितुचत्वारिआढकः परिकीर्त्तितइतिवचनात् । द्रोणचतुर्थभागइतिलीलावती ॥ अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिरित्यादिवचनात् षट्पञ्चाशदधिकद्विशतमुष्टिर्भवति । व्यवहारे षोडशसेरोविंशतिसेरोवा । वैद्यकमते अष्टशरावपरिमाणम् । तत्पर्यायः । पात्रम् कंसम् भाजनमितिपरिभाषा ॥ अपचयविवक्षायामाढकिकेप्यपिस्यादितिसारसुन्दरी ॥
आढकिकः । त्रि । आढकपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे । आढकस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । आढकंपचति । सम्भवत्यवहरतिपचतीतिठञ् । टिड्ढेतिङीप् आढकिकी ॥
आढकी । स्त्री । शमीधान्यविशेषे । तुवरीम् । अरहर इतिभाषा । अस्या गुणा यथा । आढकीतुवराकृक्षामधुराशीतलालघुः । ग्राहिणी वातजननीवर्ण्यापित्तकफास्त्रजिदिति । चि परिमाणान्तरे । आसमन्तात्ढौकते ढौक्यतेवा । ढौकृगतौ । अच् घञ्वा । पृषोदरादिः । आढकमस्ति अस्याःपरिच्छेदकत्वेन । अर्शआद्यच्वा । गौरादित्वान्ङीप् ।

आढकीनः । त्रि । आढकिके । आढकं सम्भवति अवहरति पचतिवा । आढकाचितपात्रात् खोन्यतरस्यामितिखः ।
आढ्यः । त्रि । युक्ते । विशिष्टे ॥ यथा गुणाढ्यो धनाढ्यइति । सम्पन्ने । बहुधने । आध्यायति । ध्यै । आतइतिकः । पृषोदरादिः । यद्वा । आढौकते जनायम् । ढौकृगतौ । बाहुलकात् क्यः । गृहंशरीरं मानुष्यंगुणाढ्यो ह्याढ्यउच्यते ।
आढ्यचरः । त्रि । पूर्वमाढ्ये । आढ्योभूतपूर्वः । भूतपूर्वेचरट् । ङीपि आढ्यचरी ।
आणकः । त्रि । अधमे । अणकएव । स्वार्थेऽण् ।
आणवम् । न । अणिमनि । अणुत्वे । अणोर्भावः । इगन्ताच्चेत्यण् ।
आणवीनम् । त्रि । अणव्ये । अणुधान्योद्भवे चितक्षेत्रे ॥ अणूनां भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिखञ् ।
आणिः । पुं । स्त्री । अक्षाग्रकीले । रथचक्राग्रस्थितकीले । [illegible] । को

टौ । सीमनि ।

आण्डम् । त्रि । अण्डसम्भवे ।

आण्डजः । त्रि । अण्डजे ॥ स्वार्थे अण् ।

आण्डीरः । त्रि । आण्डवति । आण्डो स्त्यस्य । काण्डाण्डादीरन्नीरचाविति ईरच् ।

आतः । । इतोपीत्यर्थे ।

आतङ्कः । पुं । रोगे । सन्तापे । शङ्कायाम् । मुरजध्वनौ । भये । ज्वरे ॥ आतङ्कनम् । तकि कृच्छ्रजीवने । घञ् । चजोःकुघिण्ण्यतोरिति कुत्वम् ।

आतञ्चनम् । न । प्रतीवापे । गलितस्य स्वर्णादेर्द्रव्यान्तरेणाव चूर्णने । इति स्वामी । निःसरणमिति सुभूतिः । उपद्रव इति रायमुकुटः । द्रवद्रव्यप्रक्षेपणोचित चूर्णमिति सारसुन्दरी । दुग्धादेर्दध्यादिभावार्थं तक्रादि प्रक्षेपे । जवने । वेगे ॥ प्रापणे । आप्यायने । तञ्चु गतौ । ल्युट् ।

आततः । त्रि । विस्तृते । व्याप्ते । आसमन्तात्ततम् । आतन्यतेवा । तनु विस्तारे । तनिमृङ्भ्यांकिच्चेतितन् । आतन्यतेस्मवा । क्तः । अनुदात्तोपदेशेतिमलोपः ।

आततायी । त्रि । वधोद्यते । सयथा । अग्निदोगरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारापहारी च षडेते ह्याततायिनः । आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् । नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवतिकश्चनेति । द्रोहकारिणि । आततं यथा तथा अयितुंशीलमस्य ।

आतपः । पुं । प्रकाशे । द्योते । सूर्यालोके । अस्यगुणा यथा । आतपःकटुको रूक्षःस्वेदमूर्च्छातृषावहः । दाहवैवर्ण्यजननो नेत्ररोग प्रकोपणइति । आतपति । तपसन्तापे । अच् ॥

आतपत्रम् । न । छत्रे ॥ आतपात् त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपेतिकः । सुपीतियोगविभागात्कः ।

आतपवारणम् । न । छत्रे । आतपस्य वारणम् ।

आतपाभावः । पुं । छायायाम् ।

आतपोदकम् । न । मृगतृष्णाजले । आतपेनोष्णोदके । आतपस्यउदकम् ।

आतरः । पुं । तरपण्ये । नद्यास्तरणाय देयेकपर्दकादौ । यथा ॥ आतरस्य वक्तेतोर्मुररिपुतरणौ तथावलम्बम् । अपणंपणमिह कुरुषे नाविकपुरुषे न विश्वासइति ॥ आतरन्त्यनेन । पुंसिसंज्ञायामितिघः ।

आतर्पणम् । न । प्रीणने । तृप्तौ । मङ्गल्यालेपने । आङ्पूर्वात्तृपेर्भावेल्युट् ।

आतापी । पुं । असुरविशेषे ।

आतायी । पुं । चिल्ले । चील इति प्र० ख्यगे । आतायते तच्छीलः । तायृ सन्तानपालनयोः । सुप्यजातावितिणिनिः । यद्यप्यत्र वृत्तिकारादिभिरनुपसर्गे इत्युक्तम् तथापि भाष्ये उपसर्गे णिनिः स्वीकृतः ।

आतारः । पुं । तरपण्ये । आतरे ॥

आतिः । स्त्री । शरारिविहगे । आअतति । अत० । अज्यतिभ्यांचेतीण् ॥ यद्वा । अतनम् । इणजादिभ्यतीण् ॥

आतिथेयम् । न । अतिथ्यर्थे । अतिथिभोजनादौ । त्रि । अतिथौ साधौ । अतिथिसेवके । तत्रसाधुरित्यधिकारे । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्त्री । ङीप् ॥

आतिथ्यः । पुं । अतिथौ । त्रि । अतिथ्यर्थेवस्तुनिभक्ष्यभोज्यादौ । अतिथिसेवायाम् ॥ अतिथयेइदम् । अतिथेर्ञ्यः ।

आतिवाहिकः । पुं । अर्चिरादिमार्गे ॥ न । शरीरान्तरे । देवतायेनशरीरेण विशिष्टंजीवं परलोकं नयतितदातिवाहिकं शरीरान्तरमितिव्याख्यानात् ॥

आतुः । पुं । उडुपे । भेलके । डोँगा डोँगी इतिभाषा ।

आतुरः । त्रि । आमयाविनि । रोगिणि । कातरे । आतुतोर्त्ति । तुरत्वरणे । छान्दसाअपिक्वचिद्भाषायां प्रयुज्यन्ते । इगुपधेतिकः ॥

आतृप्यम् । न । आता इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे । सरीफा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणास्तु । तृप्तिजनकत्वरक्तवर्द्धकत्वस्वादुत्वशीतलत्वबलमांसकारित्वहृद्यत्वदाहरक्तपित्तवायुनाशित्वानीतिद्रव्यगुणः ॥

आतोद्यम् । न । वीणावंश्यादिवाद्ये । तच्चतुर्विधं भवति यथा । ततंवीणादिकंवाद्य मानद्धं मुरजादिकम् । वंश्यादिकन्तुशुषिरं कांस्यतालादिकंघनमिति । आसमन्तात् तुद्यतेताड्यते । तुदव्यथने । ण्यत् ।

आत्तः । त्रि । गृहीते । ग्रस्ते ।

आत्तगन्धः । त्रि । दूरीभूताहङ्कारे । अभिभूते ॥ आत्तः अरिणागृहीतः गन्धोगर्वोयस्यसः ॥ गृहीतगन्धे ।

आत्तगर्वः । त्रि । भग्नाहङ्कारे । आत्तगन्धे । आत्तः वैरिणा गृहीतोगर्वोयस्य ।

आत्मगुणाः । पुं । तार्किकसमयप्रसिद्धेषु बुद्ध्यादिचतुर्दशसु ॥ तेचोक्ताः । बुद्ध्यादिषट्कं सङ्ख्यादि पञ्चकं भावना तथा । धर्माधर्मौ गुणाएते

आत्मनःस्टुश्वतुर्दश।तेषुनवासाधारणगुणाः।पञ्चसाधारणगुणाः।इति। अत्राहुः। कामादयो मनोधर्मैर्येच्छाद्याआत्मनोगुणाः। उक्तावुद्ध्यात्मनोनैतेकिन्तु लिङ्गात्मनोहितेइति।

आत्मगुप्ता। स्त्री। कौँचइति प्र॰ लता विशेषे। मर्कव्याम्। शूकशिम्ब्याम्। आत्मनागुप्ता दुस्पर्शत्वात्। कर्त्तृ करणे इतिसमासः॥ त्रि। स्वरक्षिते।

आत्मग्राही। त्रि। कुक्षिम्भरौ। स्वोदरपूरके। स्वार्थिनि।

आत्मघाती। त्रि। आत्महन्तरिः। अवैधबुद्धिपूर्वकात्महनने। यथा। व्यापादयेत् वृथात्मानंस्वयंयोऽग्न्युदकादिभिः। विहितंतस्यनाशौचंनाग्निर्नाप्युदकादिकमिति कूर्मपुराणम्।

आत्मघोषः। पुं। काके। कुक्कुटे। काकाइतिशब्दात् आत्मानं घोषयति। घुषिर्विशब्दे। अण्।

आत्मचैतन्यम्। न। नित्यज्ञानस्वरूपे।

आत्मजः। पुं। तनये। पुत्रे। आत्मनोदेहाज्जातः। पञ्चम्यामजातावितिजनेर्डः।

आत्मजन्मा। पुं। पुत्रे। सुते। आत्मनोजन्मास्य।

आत्मजा। स्त्री। कन्यायाम्। दुहितरि॥ बुद्धौ। आत्मनोजाता। डः। टाप्।

आत्मतत्त्वम्। न। तत्त्वज्ञासकेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावेप्रत्यक्चैतन्ये॥

आत्मदः। पुं। अविद्यानिरासेनजीवस्वरूपाभिव्यञ्जकेश्रीगुरौ। हरौ॥ आत्मानंददाति। डुदाञ्दाने। आतइतिकः॥

आत्मदर्शः। पुं। दर्पणे। आत्मास्वरूपं दृश्यतेऽनेन अत्रवा। पुंसीतघः॥

आत्मध्यानम्। न। आत्मनश्चिन्तने। ब्रह्मैवास्मीतिसद्वृत्त्यानिरालम्बतया स्थितिः। ध्यानशब्देनविख्यातापरमानन्ददायिनी त्याचार्योक्तेः।

आत्मा। पुं। स्वभावे। यथा। पुण्यात्मा। प्रयत्ने। यथा। महात्मा। शरीरे। यथा। कृष्णात्मा॥ परब्रह्मणि। यथा। मैत्रेणात्मनाकृतम्॥ मनसि। धृतौ। मनीषायाम्। अर्के। हुताशने॥ वायौ॥ जीवे। चेतने। त्वंपदार्थे। नित्योपलब्धिस्वभावे। प्रत्यगात्मनि। यथा। प्रत्यग्रूपः परागरूपाद्व्यावृत्तोनुभवात्मकः।प्रथतेयःसआत्मेति माहुरात्मविदोबुधाइति॥ अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वेन सत्यज्ञानादिस्व

रूपे। निरुपचरितस्वरूपे। जान मृत्योराश्रये। सर्वजन्तूनां प्रत्यक्‌चेतनेस्वसंवेद्ये प्रसिद्धे। मुख्यगौणमिथ्येतित्रिविधेषु साक्षिपुत्रादिदेहादिलक्षणेषु। भूतात्माचेन्द्रियात्माच प्रधानात्मातथा भवान्। आत्माच परमात्माचत्वमेकः पञ्चधास्थितः। त्यज्यमानेपिनत्यक्तः प्राप्यमाणेपि नाप्यते। आगमापायसाक्षीयःसआत्मानुभवात्मकः। विशुद्धचिद्रूपेत्वम्पदलक्ष्ये तुरीये। अहंप्रत्ययवेद्ये। इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनोलिङ्गम्। न्यायसूत्रम्। १।१०। यच्चाप्नोतियदादत्ते यच्चात्तिविषयानिह। यच्चास्यसन्ततोभावस्तस्मादात्मेतिकीर्त्तितः। अततिसन्ततभावेनजाग्रदादिसर्वावस्थास्वनुवर्त्तते। अतसातत्यगमने। सातिभ्यां मनिन्मनिणाविति मनिण्। भावे। ब्रह्मणि॥ यथा। आत्मैवेदंसर्वम्। छान्दोग्ये।

आत्मनीनः। पुं। सुते। श्याले। प्राणधारे। विदूषके। त्रि। आत्मने हिते। यथा। अद्यापि नैवात्मनीनं कृतंकर्म्मयातंजनुः क्वापिलब्धंनवै शर्म। किंदारदेहात्मजस्वर्णवृन्देनचेतोरतिंविन्दसेवेन मुकुन्देनेति॥ पथ्ये। आत्मनेहितम्। आत्मविश्वजनभोगोत्तरपदात् खः।

आत्मपरिणामम्। न। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे। आत्मनः परिणामम्।

आत्मप्रकाशः। पुं। आत्मनः प्रकाशे। आत्मनस्तत्प्रकाशत्वंयत् पदार्थावभासनम्। नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्ध्यंयतोनिशि॥

आत्मबन्धुः। पुं। पितृष्वसुः पुत्रे। मातुलपुत्रे। मातृष्वसुः पुत्रे। आत्मनोबन्धुः।

आत्मवीरः। पुं। प्राणवति। श्यालके। विदूषके।

आत्मभवः। पुं। सुरज्येष्ठे। हिरण्यगर्भे। विष्णौ।

आत्मभावः। पुं। मनोवृत्तौ।

आत्मभूः। पुं। ब्रह्मणि। पितामहे। चतुरानने। कामदेवे॥ विष्णौ। शिवे। आत्मनोविष्णोः सकाशात् आत्मनास्वयमेवयाभवति। भू०। भुवःसंज्ञान्तरयोरितिक्विप्॥

आत्ममूली। पुं। दुरालभायाम्।

आत्मम्भरिः। त्रि। स्वोदरपूरके। आत्मोदरमात्रस्य भरणकर्त्तरि। आत्मानंबिभर्त्तीतिविग्रहे फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेतिआत्मनोमुमागमोभृञइन्प्रत्ययश्चनिपात्यते।

आत्मयाजी । त्रि । सर्व्वत्रपरमात्मभावनापुरस्सरं नित्यं विहितकर्म्मणोनुष्ठातरि । आत्मशुद्ध्यर्थ मेवस्वर्गाद्यासङ्कल्पित्वायोदेवान्यजतेसएवस्यर्थः॥

आत्मयापनम् । न । कालक्षेपे । शरीररक्षणे । आत्मनः स्वस्ययापनम्॥

आत्मयोनिः । पुं । कामदेवे । परमेष्ठिनि । शिवे । विष्णौ । आत्मैव योनिः उपादानकारणमस्य ।

आत्मरक्षा । स्त्री । महेन्द्रवारुणीवृक्षे । आत्मनोरक्षणे ।

आत्मलाभः । पुं । ज्ञाने । आत्मनोह्यलाभोऽज्ञानमेव तस्मात् ज्ञानमेवात्मनोलाभः । नग्रामाद्यनात्मलाभवद्प्राप्तिलक्षणआत्मलाभः लब्धृलब्धव्ययोर्भेदाभावात् । आत्मलाभात् परोलाभोनास्तीति मुनयोविदुः ।

आत्मलोकः । पुं । स्वस्वरूपे । आत्मैवलोकः ।

आत्मलोम । न । श्मश्रुणि । स्वलोममात्रे ।

आत्मवान् । त्रि । अप्रमत्ते । अप्रमादिनि । सर्व्वदासावधाने । स्वामिनि । स्वेमच्छिन्निसदामतिष्ठिते । धृतिमति । मनस्विनि । अस्त्यर्थेमतुप् । आत्मवानसत्त्ववानुकम्पस्तुणाममाला ।

आत्मवश्यः । त्रि । मनोधीने । स्वाधीने । आत्मनोवश्यः । आत्मावश्योयस्यवा ।

आत्मवित् । त्रि । मुक्ते । आत्मानंस्वंशब्दादिविषयबुद्धिप्रत्ययसाक्षिणं योवेदसतथा । कर्म्मिणि । आत्मानंशरीरेन्द्रियाद्यतिरिक्तंनित्याद्यकरणेपरलोकेदुःखभागिनंवेत्ति विजानातीति तथा ॥

आत्मशल्या । स्त्री । शतावर्य्याम् ।

आत्मशुद्धिः । स्त्री । चित्तशुद्धौ । आत्मनःशुद्धिः ।

आत्मसम्भावितः । त्रि । सर्व्वगुणविशिष्टोहमित्यात्मनैव पूज्यतांप्रापितोनकैश्चित् साधुभिस्तथ । आत्मनासम्भावितः ।

आत्मसाक्षी । त्रि । बुद्धिवृत्तिज्ञे ।

आत्मस्थः । । त्रि । हृदिस्थे ।

आत्महत्या । स्त्री । आत्मघाते । स्ववधे ।

आत्महा । पुं । देवाजीवे । देवले । त्रि । आत्मघातिनि । उदरभेदिनि । अनात्मन्यात्माभिमानिनि । अविद्वषि । आत्मघातस्य प्रायश्चित्तविधानाद्र्शनात् संसरणमेवफलं निश्चितम् ॥ आत्मानंहन्तिक्विप् । आत्माज्ञानंसर्व्व पापस्यमूलम् । अविद्यादोषेणविद्य

मानस्यात्मनस्तिरस्करणात् विद्यमा
नस्यात्मनो यत्कार्यं फलमजरामर-
त्वादिसंवेदनादिलक्षणं तत्तस्य-
वतिरोभूतं भवतीति प्राकृतोऽवि
द्वानात्महेत्युच्यते । येयथासन्तमा
त्मानमकर्त्तारं स्वयंप्रभुम् । कर्त्ता
भोक्तेतिमन्यन्तेतएवात्महनोजनाः ।
यथाहु राचार्याः । लब्ध्वाकथञ्चि-
न्नरजन्मदुर्लभं तत्रापिपुंस्त्वंश्रुतिपा
रदर्शनम् । यस्त्वात्ममुक्त्यै नयतेतमू
ढधीः सह्यात्महास्वं विनिहन्त्यसद्
ग्रहादिति । न्देहमाद्यंसुलभं सु
दुर्लभं प्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारम् । म
यानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भ
वाब्धिं नतरेत् सआत्महेति श्री-
भागवतम् ।

आत्माधीनः । पुं । सुते । पुत्रे । प्राण
धारे ॥ श्याले । विदूषके । इतिहे
मचन्द्रः । त्रि । स्वायत्ते । आत्मनो
ऽधीनः ।

आत्माशी । पुं । मत्स्ये । इतित्रिकाण्ड
शेषः ॥

आत्माश्रयः । पुं । दोषविशेषे । स्वापे
क्षत्व मात्माश्रयः । स्वस्यस्वापेक्षत्वे
ऽनिष्टप्रसङ्गआत्माश्रयः । सचोत्पत्ति
स्थितिज्ञप्तिद्वारात्रेधा । यथा । यद्य
यंघट एतद्घटजन्यः स्यात् तदाएतद्
घटामधिकरणत्वगोत्तरवर्त्ती नस्या
त् । यद्ययंघटएतद्घटवृत्तिः स्यात् ए
तद्घटव्याप्योनस्यात् । यद्ययंघट एत
द्घटज्ञानाभिन्नः स्यात् ज्ञानसामग्री-
जन्यः स्यात् । एतद्घटभिन्नः स्यादि
तिवासर्वत्रापाद्यम् ॥

आत्मीयः । त्रि । अन्तरङ्गे । स्वकीये ।

आत्मोद्भवः । पुं । आत्मजे । पुत्रे ।

आत्मोद्भवा । स्त्री । दुश्चिकरि । पुत्र्या
म । माषपर्ण्याम् ।

आत्मोपजीवी । पुं । भारिकादौ । दे
हक्लेशोपजीविनि । आत्मनादेहे
नउपजीवितुं शीलमस्य । सुप्यजाता
विति णिनिः ।

आत्यन्तिकम् । त्रि । अतिशयेनजाते ॥

आत्ययिकः । त्रि । अत्ययः प्रयोजनम
स्येत्यर्थे । अत्ययार्थे । विनयादि-
त्वात् स्वार्थे ठक् ॥

आत्रेयः । पुं । अत्रिमुनेः पुत्रेषु । तेच
त्रयः । दत्तोदुर्वासाश्चन्द्रश्चेति । अत्रे
रपत्यम् । इतश्चानिञ इतिढक् ॥ श
रीरस्थरसधातौ । इतिहेमचन्द्रः ।

आत्रेयिका । स्त्री । ऋतुमत्याम् । इति
हलायुधः ।

आत्रेयी । स्त्री । ऋतुमत्याम् । पुष्पव
त्याम् । नदीविशेषे । आत्रेयीवाऽ
गम्यत्वात् । अपत्ये ढक् । ङीप् ।

आथर्वण: । पुं । अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे । पुरोहिते । आथर्वणिकस्यायं धर्म आम्नायो वा । आथर्वणिकस्येकलोपश्चेत्यण् इकोलोपश्च । न । अथर्वणांस मूहे ॥ भिक्षादिभ्योण् । आग्निगृहे ।

आथर्वणिक: । पुं । अथर्वाध्ययनपरे । अथर्वाण मधीते । वसन्तादिभ्यष्ठक् । दाण्डिनायनेतिनिपातनाट्टिलोपो न भवति ।

आददान: । त्रि । उपादानंकुर्वति ।

आदम: । पुं । मुनिविशेषे ॥ अयञ्चरमलमवर्णोद्दापरान्तेवभूव ॥

आदर: । पुं । आरम्भे । सन्माने । समादरे । दृ विदारणे । आङ्पूर्व: ऋदोरप् ।

आदर्श: । पुं । टीकायाम् । दर्पणे । प्रतिपुस्तके । आदृश्यते रूपमत्र । दृशिर्प्रेक्षणे । हलश्चेति घञ् ।

आदह । I । उपक्रमे ॥ कुत्सने ॥ हिंसायाम् ।

आदाता । त्रि । ग्रहीतरि ।

आदानम् । न । ग्रहणे । स्वीकारे । वाजिनामलङ्कारे । रोगलक्षणे ॥ आङ्पूर्वाद्दाञो ल्युट् ।

आदानी । स्त्री । ननुवाँ इति प्रसिद्धे फलशाके । हस्तिघोषायाम् ।

आदास्यमान: । त्रि । ग्रहीष्यमाणे ।

आदि: । पुं । प्रथमे । प्रागसत्त्वावस्थायाम् । नियतपूर्ववर्त्तिकारणे । उत्पत्तौ हेतौ ॥ आदिशब्द: पदान्तेतु गणस्यसूचकोमत: । यथा गर्गादि: । सामीप्येथव्यवस्थायां प्रकारेऽवयवेतथा ॥ आदिशब्दन्तुमेधावीचतुर्ष्वर्थेषुलक्षयेत् । आप्रथमंदीयतेगृह्यते । डुदाञ्० । उपसर्गेघो: कि: । यद्वा । अदनम् । अद० । इणजादिभ्यइतीण् । पूर्वकालवृत्तित्वमादित्वम् ।

आदिकर: । पुं । प्रथमकर्त्तरि । आदे:कर्त्तरि ॥आदिंकरोति । दिवावि भेतिट: ।

आदिकवि: । पुं । ब्रह्मणि । वाल्मीकि मुनौ । प्राचेतसे । आदौकवि: ॥ कर्मधारयोवा ॥

आदिकारणम् । न । पूर्वनिमित्ते । मूल हेतौ । निदाने । आदौ कारणम् । आदि: मुख्यंकारणम् ॥

आदिगदाधर: । पुं । गयास्थदेवताविशेषे ।

आदिजिन: । पुं । ऋषभदेवे ।

आदित: । I । आदावित्यर्थे । आद्यादिभ्यउपसंख्यानात् तसि:

आदिताल: । पुं । तालविशेषे । यथा एकएवलघुर्यत्रआदिताल: सकथ्यते

।गरुत्मत पुरतोवाच्य:प्रायेणैतन्निद
र्शनमितिसङ्गीतदामोदर: ॥

आदितेय: । पुं । देवे । अदित्या: अप
त्यम् । कृदिकारादक्तिन इतिङीष
न्तात् स्त्रीभ्योढक् । तस्य एयादेश: ।

आदित्य: । पुं । सवितरि । सूर्ये ॥ दे
वे ॥ आदित्याद्वादशप्रोक्ताइतिवच
नात् गणेबहुवचनान्त: । यथा । त
त्रचद्वादशादित्याश्चैत्रादिषु तपन्ति
ये । विष्णुर्यमविवस्वन्तोंशुमान् पर्ज
न्य इत्यपि। वरुणेन्द्रधातृमित्रा:पूषा
त्वष्टाभग:परइति । विष्णौ । आदि-
त्यमण्डलान्तस्थे हिरण्मयेपुरुषे ।
अर्कवृक्षे । अदिते रादित्यस्यवाअ
पत्यमित्यर्थे दित्यदित्येतिण्य: ॥
अदितेरखण्डितायामह्या: अयंपति
रित्यर्थेवा प्रत्यय: । पुनर्वसुनक्षत्रे
द्विवचनान्त: । न । उपपुराणविशे-
-षे ॥

आदित्यपत्र: । पुं । क्षुपविशेषे । अर्क
पत्रे ॥

आदित्यपुष्पिका ।स्त्री। लोहितार्के ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । सुवर्चलायाम् ।
हुलहुल् इति प्रसिद्धे शाके ।

आदित्यभवनम् । न । उदयाद्रौ । आ
दित्योऽस्मिन्भवति प्रादुर्भवति ।

आदित्यवर्ण: । त्रि । सर्वजगतोऽवभा
सके स्वभानेऽन्यप्रकाशानपेक्षे । आ
दित्य:वर्णोऽस्य ।

आदित्यसूनु: । पुं । सुग्रीववानरे ।
यमे । कर्णे । शनौ ॥ सावर्णिमनौ
॥ वैवस्वतमनौ । आदित्यस्यसूनु:॥

आदिदेव: । पुं । देवदेवे । महादेवे ।
नारायणे । विष्णौ । जगदुपादाना
दिगुणवति वासुदेवे । विधातरि ।
आदि:कारणम् सचदेवश्च ।

आदिपुरुष: । पुं । ब्रह्मणि । चतुर्वक्त्रे ।

आदिवराह: । पुं । विष्णौ । हरौ ॥

आदिमम् । त्रि । आद्ये । प्रथमभववस्तु
नि । आदौ भवम् । मध्यान्मइत्य
त्रादेश्चेतिवचनात् म: । यद्वा । अ
ग्रादिपश्चाड्डिमच् ।

आदिमत् । त्रि । कार्य्ये । सकारणे ॥
आदिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

आदिराज: । पुं । पृथुसंज्ञके नृपे ॥
आदौराजा । टच् ।

आदिशक्ति: । स्त्री । परमात्मशक्तौ ।

आदिष्टम् । त्रि । आदेशिते । उपदिष्टे
। न । आज्ञप्ते ॥ उच्छिष्टे । आदि-
श्यते । दिश: क्त: । आदिष्टमादेशि
तेत्रिषु । आज्ञप्तोच्छिष्टयो: क्लीव-
मिति मेदिनी ।

आदिष्टी । त्रि । आदेशकर्त्तरि । आ-
दिष्टमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति इनि:

॥ पुं । ब्रह्मचारिणि । व्रतादेशनम् आदिष्टंतदस्यास्ति । इनिः ।

आदीनवः । पुं । दोषे । परिक्लिष्टे । दुरन्ते । आदानम् । दीङ् क्षये । भावे क्तः । स्वाद्यओदितः । ओदितश्चेतिनत्वम् । आदीनस्यधानम् । घञर्थेकइति बाहुलकाद्धातेःकः ॥

आदीपनम् । न । आलिम्पने । सन्दीपने ।

आदृतः । त्रि । कृतादरे । सादरे । अर्चिते । पूजिते । आद्रियतेस्म । दृङ् आदरे । क्तः ।

आदेशः । पुं । आज्ञायाम् । शासने । उपदेशे । शास्त्राचार्योपदेशगम्ये । वार्त्तासञ्चारे । ज्योतिःशास्त्रफले । वर्णस्थाने वर्णान्तरोत्पत्तौ । प्रकृतिप्रत्ययोपघातिकार्ये । आदेशनम् । आदिश्यते येनवा । दिश० । घञ् ।

आदेशी । पुं । दैवज्ञे । गणके । त्रि । आदेशवर्ति । म० इनिः । उपदेशके । आदिशतितच्छीलः ।

आदेष्टा । पुं । आदेशकर्त्तरि । व्रति त्रि । यजमाने । यागविषये ममेष्टसम्पादनाय यज्ञार्थं कर्मकुर्विति ऋत्विजांप्रेरके । आदिशति ऋत्विजादीन् यागादिस्वेष्टसम्पादनाय प्रेरयति । दिशअतिसर्जने । तृच् ॥

आद्यः । त्रि । प्रथमे । आदिभवे ॥ अदनीये । न । धान्ये । आदौभवः । दिगादिभ्योयत् ।

आद्यकविः । पुं । धातरि । वाल्मीकौ ।

आद्यमाषकः । पुं । माषकपरिमाणे । पञ्चगुञ्जासु ॥ द्वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयो रौप्यमाषक इत्यपिदर्शनात् । केचित् अद्यअस्मिन्काले इत्याहुः । पूर्वंतु माषकंसप्तकृष्णलाइति । माष्यते । मषहिंसायाम् । हलश्चेति घञ् । कः । आद्योमुख्यश्चासौ माषकश्च ।

आद्यबीजम् । न । आदिकारणे । निमित्ते । कार्यमुख्यबीजम् ।

आद्या । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् । काल्याम् । तारायाम् । त्रिपुरसुन्दर्याम् । भुवनेश्वर्याम् । प्रकृतौ ॥ यथा । सत्येतुसुन्दरी आद्या त्रेतायांभुवनेश्वरी । द्वापरेतारिणी आद्याकलौ काली प्रकीर्त्तितेतिमुण्डमालातन्त्रम् ॥ आदौभवा । दिगादित्वाद्यत् । टाप् ।

आद्याकाली । स्त्री । परायां प्रकृतौ । यथा । कालसङ्कलनात्कालीसर्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयतइति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

आधूनः । त्रि । आदिहीने । औदरिके । विजिगीषाविवर्जिते ॥ विजिगीषा व्यवसायः कश्चित् प्रकर्षो वा आस्था न तेन विहीनोयः केवलमुदराधीन इति भरतः ॥ आदीनः । आङ् पूर्वाद्दीव्यतेरकर्मकत्वात् क्तः । दिवो विजिगीषायामिति निष्ठातस्य नत्वम् । यस्य विभाषेति नेट् । च्छ्वोरित्यूठ् ॥

आद्योपान्तम् । न । पूर्वापरमित्यर्थे ॥

आधमनम् । न । बन्धके । इति स्मृतिः ॥

आधर्म्मिकः । त्रि । अधर्म्मशीले । अधर्म्मं चरति । अधर्माच्चेति वार्त्तिकाट्ठञ् । चरतिरिहासेवायाम् । नत्वनुष्ठानमात्रे । तेन दैववशात् अधर्मे प्रवृत्तोपि सुवृत्तः आधर्मिक इति नोच्यते ॥

आधर्षितः । त्रि । अवमानिते ॥

आधानम् । न । अग्न्याधाने । गर्भाधाने । बीजप्रक्षेपकाले । आधीयते । डुधाञ् । ल्युट् । बन्धके । स्थापितद्रव्ये ॥

आधानिकम् । न । गर्भाधानसंस्कारे । आधानम् प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥

आधारः । पुं । अधिकरणे । आश्रये । औपश्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । यथा । कटे आस्ते स्थाल्यां पचतीत्यौपश्लेषिकस्योदाहरणम् । मोक्षेइच्छास्तीति वैषयिकस्य । सर्वस्मिन्नात्मास्तीत्यभिव्यापकस्योदाहरणम् । अम्बुधारणे । जलादिसेकार्थे येन वा बहुना आलं जलं निरुध्य यन्नस्याप्यते स आधारो बद्धकन्दरादिः बांधबन्ध इति ख्यातः टीका इति चेति भरतः । अस्यार्थं जलबन्धनमाधार इति वैकुण्ठः ॥ वृक्षादिसेकार्थं जलाधारस्थानमाधारः इति मधुः ॥ आलवाले । आध्रियन्ते अस्मिन्निति आधारः । अध्यायन्यायेतिसूत्रे अवहाराधारेत्युपसंख्यानाद्धिकरणे घञ् ॥

आधारशक्तिः । स्त्री । सर्वाधारशक्तिरूपायां परदेवतायाम् ॥

आधार्मिकः । त्रि । अधार्मिके । इति त्रिकाण्डशेषः । नाधार्मिके वसेद्ग्रामे नव्याधिबहुले भृशम् ॥

आधिः । पुं । मनःपीडायाम् । मनस्तापायाम् । अधिष्ठाने । बन्धके । यथा । आधिर्विनश्येद्धि गणेनेयदि न मोच्यते इति । व्यसने । यथा । आधिप्राप्तो येन मुक्तेन सधीरः । आधीयते दुःखमनेन आधानं वा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । उपसर्गे घोः किः ॥

आधिक्यम् । न । अतिशयतायाम् । अधिकत्वे । अधिकस्य भावः । ष्यञ् ।

आधिमः । त्रि । वक्रे ॥ व्यथिते । इत्य जयपालः ।

आधिदैविकम् । त्रि । दाहशीताद्युत्थे दुःखे । अतिवाताऽतिवृष्ट्यादिहेतुके दुःखे । देवान् अग्निवाय्वादीन् अधिकृत्य प्रवृत्तम् । अधिदेवं वा भवम् । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभयपदवृद्धिः । यच्च राक्षसविनायकग्रहाद्यावेशनिबन्धनमाधिदैविकं दुःखमिति साङ्ख्याः ॥

आधिपत्यम् । न । अधिपतित्वे । प्रभुत्वे । स्वामित्वे । अधिपतेः कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।

आधिभोगः । पुं । बन्धकद्रव्यस्य भोगे ।

आधिभौतिकम् । त्रि । व्याघ्रसर्पादिप्रयुक्तदुःखादि । भूतानि प्राणिनोऽधिकृत्य प्रवृत्तमधिभूतं वा भवम् । अध्यात्मादेष्ठञ् । अनु० उ० ।

आधिमन्यवः । पुं । ज्वराग्नौ ।

आधिवेदनिकम् । न । स्त्रीधनविशेषे । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकञ्चैव स्त्रीधनं परिकीर्त्तितमित्यत्राधिवेदनिकस्य पृथक्त्वेनोक्तत्वात् तत्स्वरूपमाह । द्वितीयस्त्रीविवाहार्थिना पूर्वस्त्रियै पारितोषिकं धनं यद्दत्तं तदाधिवेदनिकमुच्यते । यथा । अधिविन्नस्त्रियै देयमाधिवेदनिकं समम् । न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् । इति याज्ञवल्क्यः ॥

आधिस्तेनः । पुं । बन्धकचोरे । यथा । नभोक्तव्यो बलादाधिर्भुञ्जानो वृद्धिमुत्सृजेत् । मूल्येन तोषयेच्चैनमाधिस्तेनोऽन्यथा भवेदिति मनुः ॥

आधुतः । त्रि । आधूते । आधुयते स्म । धुञ् कम्पने । क्तः ॥

आधुनिकः । त्रि । इदानीन्तने । नव्ये । अधुनाजाते ॥ ठञ् ।

आधूतः । त्रि । ईषत्कम्पिते । आधूयते स्म । धूञ् कम्पने । क्तः । यस्य विभाषेति नेट् ।

आधेयम् । त्रि । आधारस्थे । आधारस्थितवस्तुनि । आधातुं योग्यम् । अचोयत् । ईद्यति । उत्पाद्ये ॥ यथा पक्वान्नमयपात्रे रक्ततागुणः सवह्निसंयोगादिना निष्पाद्यते ।

आधोरणः । पुं । निषादिनि । हस्तिपके । आधोरयति । धोर् गतिचातुर्य्ये । ल्युः ।

आध्मातः । पुं । शब्दिते । दग्धे । त्रि । वातरोगविशेषविशिष्टे । यथा । साटोपमत्युग्ररुजमाध्मानमुदरं भृशमिति । आनीयादित्यन्वयः ॥

आध्मानः । पुं । वातव्याधिविशेषे । त

स्यस्वरूपम् । साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरंभृशम् । आध्मानमितिजानीयाद्घोरं वातनिरोधजमिति निदानम् । आनाहे ॥

आध्मानी । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये ॥

आध्या । स्त्री । चिन्तने । स्मृतौ ।

आध्यात्मिकम् । न । शरीरादौ । शोकमोहज्वरशिरोरोगादिनिमित्तदुःखादौ ॥ दुःखविशेषे ॥ आत्मानंस्वसङ्घातमधिकृत्य प्रवृत्तम् । अध्यात्मंभवंवा । अध्यात्मादेष्ठञ् ॥ तच्चद्विविधम् । शारीरम्मानसञ्च । तत्रशारीरंव्याध्याद्युत्थम् मानसंकामाद्युत्थम् ।

आध्यानम् । न । चिन्तने । उत्कण्ठापूर्वकस्मरणे । ध्यै चिन्तायाम् ल्युट् ।

आध्यापकः । पुं । अध्यापके । स्वार्थेण ॥

आध्वर्य्यवम् । न । यजुर्वेदविहिते अध्वर्युसम्बन्धिनि ॥ अध्वर्योरिदम् पचाध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् । अध्वर्योःकर्मभावोवा । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

आनः । पुं । अन्तर्मुखश्वासे । उच्छ्वासे ।

आनकः । पुं । पटहे । भेर्य्याम् । मृदङ्गे । ध्वनदम्बुदे । सशब्दमेघे । आनयति प्राणयति सोत्साहान् करोतियोधान् । आङ् पूर्वकात् अनप्राणनइत्यस्मात् ण्वुल् ।

आनकदुन्दुभिः । पुं । कृष्णजनके । वसुदेवे । आनकैर्दुन्दुभिश्चोपलक्षितः । वसुदेवजन्मनिदेवैरानकदुन्दुभिवादनात् । पुं । स्त्री । वृहड्ढक्कायाम् ।

आनतः । त्रि । नते । अवाग्रे । अधोमुखे । विनयनम्रे । आनममितिस्म । गमनप्लुत्वे । गत्यर्थेति क्तः ।

आनतिः । स्त्री । नम्रतायाम् ।

आनद्धम् । न । चर्मबद्धमुखवाद्यमात्रे मुरजपटहादौ । वेशभूषादिकल्पनायाम् । त्रि । सन्निते । ग्रथिते । बद्धे । व्याप्ते । यथा । आनद्धःक्लिमितैर्दोषैरिति । आनह्यते मुखेचर्मणावध्यते । णहबन्धने । क्तः । नहोधः ॥

आननम् । न । मुखे । आ अनन्त्यनेन । अनप्राणने । ल्युट् ॥

आनन्तर्य्यम् । न । अनन्तरे । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थेष्यञ् ।

आनन्त्यम् । न । अनन्तमित्यर्थे । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये । अनन्तमेव । अनन्तावसथेतिह भेषजाञ्ञ्यः ॥

आनन्दः । पुं । सम्मदे । हर्षे । सुखे

। भवे । छन्दोभेदे । ढगणे ऽ । आदि गुरुत्रिकले । प्राक्पश्चिमोत्तरद्वार गृहे । आत्मनि । मुद्धादौप्रतिबिम्बतया ऽ वस्थितस्यप्रियादिशब्दवाच्यस्य आनन्दमयस्यकारणभूते । ब्रह्मणि । आनन्दनम् । टुणादिसमृद्धौ । घञ् । ४८ वत्सरे । निष्पत्तिः सर्वसस्यानांसर्वशस्यसमार्घता ।इतंतैलसमंयाति आनन्देनन्दतिप्रजाइति तत्फलम् । त्रि । आनन्दविशिष्टे । सुखिनि । हर्षयुक्ते । आनन्दः स्वरूपमस्य । आनन्दोऽस्ति अस्य अस्मिन् वा । अर्शआदिभ्योऽच ।

आनन्दथुः । पुं । सुखे । आनन्दे ॥ त्रि । सुखिनि । टुणादि० । द्वितोऽथुच् ।

आनन्ददत्तः । पुं । मेहने ।

आनन्दनम् । न । गमनागमनसमये सुहृदादेरालिङ्गनारोग्यस्वागतादिप्रश्नादिद्वारानन्दोत्पादने । सभाजने । आप्रश्ने । टुणादि० । ल्युट् ।

आनन्दपटः । पुं । न । नवोढावस्त्रे ।

आनन्दप्रभवम् । न । रेतसि । वीर्य्ये । आनन्दात् प्रभवोऽस्य ।

आनन्दभुक् । पुं । प्राज्ञे ॥ यथा लोके निरायासस्थितःसुखी आनन्दभुगुच्यते तथा सुषुप्तोपि आनन्दभुक् । अत्यन्तानायासरूपाहीयंसुषुप्तिरूपा स्थितिरनेन प्राज्ञेनानुभूयते तस्मादानन्दभुक् प्राज्ञः ॥

आनन्दमयः । पुं । जीवे । आनन्दप्रचुरे । प्राज्ञे । मनसोविषयविषय्याकारस्पन्दनायासदुःखाभावादानन्दमयः आनन्दप्रायः प्राज्ञउच्यते । कारणशरीरे सर्वोपरमत्वात् सुषुप्तोस्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चलयस्थाने । पञ्चमकोषे ॥ कश्चिदन्तर्मुखाहत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् । पुण्यभोगे भोगशान्तौ निद्रारूपेणवर्त्तते । कादाचित्कत्त्वतो नात्मा स्या दानन्दमयोप्ययम् । प्राचुर्य्येमयट् । त्रि । आनन्दप्रधाने । न । ब्रह्मणि ॥

आनन्दसम्प्लवः । पुं । परमानन्दे । आनन्दसम्प्लवे लीनोनापश्यमभयंमने ॥

आनन्दा । स्त्री । विजयायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ।

आनन्दार्णवः । पुं । परमेश्वरे । यात्रायोगान्तरे । यथा । स्वोच्चमूलत्रिकोणस्थःसौम्यःपापविवर्जितः । आनन्दार्णवयोगोयं धर्मगोवजयावहः इति ।

आनन्दिः । पुं । कौतुके । हर्षे ।

आनन्दितः । त्रि । आनन्दयुक्ते । आह्लादिते । हृष्टे । आनन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

आनन्दी । त्रि । सुखिनि । हृष्टे । आ

नन्दविशिष्टे ॥ सर्वसम्पदासमृद्धे । आनन्दोऽस्यास्ति । इनि: ॥

आनन्दी । स्त्री । आकनपाता इति गौडभाषा प्रसिद्ध हृक्षविशेषे ॥

आनमनम् । न । सर्वतोभावेन नमने ।

आनमित: । त्रि । आवर्जिते ॥

आनय: । पुं । उपनयने ॥

आनयनम् । न । स्थानान्तरात् स्थानान्तरानीते । लाया इति भाषा ॥

आनर्त्त: । पुं । द्वारकाख्यातिस्थातदेशे ॥ यथा । आनर्त्तान् सउपव्रज्य स्फृद्धान् जनपदान् स्वकान् । दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निवेति ॥ आनर्त्तदेशवासिनिजने । जले । रणे । नृत्यशालायाम् । आङ्पूर्व्वस्य नृतौगात्रविक्षेपे । हलश्चेति घञ्॥

आनर्त्तपुरम् । न । द्वारावत्यांपुर्याम् ।

आनर्त्तित: । त्रि । कम्पिते ॥

आनाम्य: । त्रि । अभिभवनीये । आङ् पूर्व्वस्य नमते रभिभवोर्थ: । पोरदुपधादितियति प्राप्ते निपातनात् ण्यत् ।

आनाय: । पुं । जाले ॥ नयनम् । णीञ् प्रापणे । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे इति घञ् । आसमन्तान्नायोऽनेन । यद्वा । आनयन्ति मत्स्याननेन । जालमानाय इति घञन्तोनिपातित: ॥

आनाय्य: । पुं । दक्षिणाग्नौ । आनीयते । णीञ्० । आनाय्योऽनित्ये इत्याङ् पूर्व्वान्नयतेर्ण्यत्कायादेशश्च निपात्यते दक्षिणाग्निविषये । दक्षिणाग्निर्हिगार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् ॥

आनाह: । पुं । विण्मूत्ररोधकरोगे । विबन्धे । विष्टम्भे । तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विबद्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथास्वमेनं विकारमानाह मुदाहरन्तीति निदानम् ॥ दैर्घ्ये । आनहनम् आनह्यतेऽनेन वा । णहबन्धने । भावे करणे वा घञ् ।

आनिलि: । पुं । हनूमति । भीमे ॥ अनिलस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आनिली । स्त्री । स्वातिनक्षत्रे । अनिलोदेवता अस्या: । अण् । ङीप् ।

आनीत: । त्रि । आहृते । आनीयतेस्म । णीञ्० । क्त: ॥

आनील: । पुं । नीलघोटके । त्रि । ईषन्नीले ।

आनुकल्पिक: । पुं । अनुकल्पज्ञे । अनुकल्पमधीते वेदवा । उ० । ठक् ।

आनुकूलिक: । त्रि । अनुकूले । अनुकूलं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्व्वमीपलोमकूलमिति ठक् ।

आनुकूल्यम् । न । अनुकूलतायाम् । साहाय्ये ॥ भावे कर्मणि वा ष्यञ् ।

आनुपदिकः । त्रि । अनुपदं धावमाने । अनुपदं धावति । मायोत्तरपदप दं अनुपदं धावतीति । ठक् ॥ अनुप दमधीते । इ० ठक् ॥

आनुपूर्व्यम् । न । अनुक्रमे ॥ पूर्वं पूर्वं पूर्वानुक्रमेणावा । वीप्सायां योग्यता यां वा ऽव्ययीभावः । अनुपूर्वस्य भावः वर्णदृढादिभ्यःष्यञ् चेति ष्यञ् । ङी ष । हलस्तद्धितस्येति यलोपः । स्त्रियां वेति पक्षेऽलीवता ॥

आनुपूर्वी । स्त्री । परिपाट्याम् । मूला वधिक्रमे । अनुपूर्वं भावः । वर्णदृढा दिभ्यः ष्यञ्चेति ष्यञ् । षित्वात् ङी ष । यलोपः ॥

आनुमानिकम् । न । प्रकृतौ । प्रधाने ॥ त्रि । युक्तिसिद्धे । लैङ्गज्ञाने ॥ अनु मानविषयीभूते ॥ अनुमानसम्ब न्धीये ।

आनुरक्तिः । स्त्री । अनुरागे ॥

आनुलोमिकः । त्रि । अनुलोमे ॥ अनु लोमं वर्त्तते । ततप्रत्यनुपूर्वमित्या दिना ठक् ॥

आनुश्रविकः । पुं । स्वर्गादिसाधनेकर्म कलापे । शब्दप्रतिपन्ने स्वर्गभोगादौ ॥ गुरुपाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वे दः । तत्र भवइत्यर्थे ठक् प्रत्ययः ॥

आनुषक् । । । आनुपूर्व्यम् ॥

आनूपम् । न । भैामपानीयप्रभेदे ॥ यथा । बहुम्बुर्बहुवृक्षसवातश्लेष्माम यान्वितः । देशो ऽनूपइतिख्यात आ नूपं तद्भवं जलम् । आनूपंवार्यभिष्य न्दि स्वादुस्निग्धं घनंगुरु । वह्निकृत कफकृन्निन्द्यं विकारानकुरुतेबहूनि ति ॥ पुं । अनूपदेशस्थमनुष्ये ॥

आन्नतः । त्रि । अनृतस्वभावे ॥ अनृतं शीलमस्य । छत्रादिभ्योऽण् ॥

आनृशंस्यम् । न । अनुकम्पायाम् । अ निष्ठुरतायाम् ॥ भावेष्यञ् ॥

आनेयः । पुं । भ्रात्रादिस्य कुलादा आ नीते दक्षिणाग्नौ ॥ त्रि । आनेतुंश क्ये घटादौ ॥ आनीयते । णीञ् ० । अचोयत् ॥

आन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरे ॥

आन्तरप्रपञ्चः । पुं । आभ्यन्तरेद्वैतवि स्तारे ॥ सचान्नमयादिपञ्चकोषशरी रादित्रयात्मीयत्वादिषड्भावविकार त्वङ्मांसादिषाट्कौशिकाशनापि- पासादिषडूर्म्मिश्रोत्रादिज्ञानेन्द्रिय- पञ्चकवागादिकर्मेन्द्रियपञ्चकप्राणा दिवायुपञ्चकमनआदन्तःकरणचतु ष्ट्यसङ्कल्पाद्यन्तःकरणवृत्त्यवस्थात्र यतद्व्यापारतदभिमानिविश्वतैजस-

प्राकसमाधिमूर्च्छाकरणाद्यकाम-क्रोधाद्यरिषड्वर्गसाधनचतुष्टयसाक्षिकादिगुणत्रयसुखदुःखज्ञानाज्ञानपक्वकर्मभैव्यादिचतुष्टययमाद्यष्टाङ्गरत्यचार्यादि प्रमाणचतुष्टयरोग्यरोग्यादिसमुदायो यथायोग्यंविविधनामरूपगुणधर्मशक्त्याश्रयोबोध्यः ।

आन्तरालः । पुं । आत्मनोऽणुत्ववादिनि ॥ अणुवदन्त्यान्तरालाः सूक्ष्मनाडीप्रचारतः । रोमाग्रः सहस्रभागेन तुल्यासु प्रचरन्त्ययम् ।

आन्तरीक्षम् । न । अन्तरीक्षे । गगने । त्रि । अन्तरीक्षभववस्तुनि ।

आन्तिका । स्त्री । अन्तिकायाम् ।

आन्तम् । न । अन्त्रे । अमतिअनेनवा । अमगतौ । अमिचिमीतिक्तः । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । त्रि । अन्त्रसम्बन्धिनि ॥

आन्दोलनम् । न । पुनःपुनरालोचनायाम् । कम्पने । चलने ।

आन्दोलितम् । त्रि । कृतान्दोलने । कम्पिते । चलिते ।

आन्धसिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ॥ अन्धोभक्तंशिल्पमस्य । शिल्पमिति-ठक् ।

आन्धः । त्रि । अधंलब्धरि । अन्नंसला(?)अन्नामाः ।

आन्यभाव्यम् । न । अन्यभावे । अन्यस्य भावोन्यभावः । ततोब्राह्मणादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् । अथवा अन्योभावोऽन्यद्वस्तु तस्यभावइति भाविष्यञ् ।

आन्वयिकः । त्रि । प्रशस्तकुलजे । सत्कुलोद्भवे । कौले । दिव्यभावरतेकुलाचारिणि साधके ॥ आर्द्रस्रोतसिकः शैवः कौल आन्वयिकः स्मृत इति त्रिकाण्डशेषः । अन्वयेकुलेभवः । ठक् ।

आन्वाह्निकम् । त्रि । प्रतिदिनसम्पाद्ये पाकादौ ।

आन्वीक्षिकी । स्त्री । तर्कविद्यायाम् । गौतमादिप्रणीते न्यायशास्त्रे ॥ आत्मविद्यायाम् । अनुश्रवणोत्तरमीक्षणं परीक्षणमन्वीक्षा । सा प्रयोजनमस्याः । प्रयोजनमिति ठञ् ।

आन्वीपिकः । त्रि । अनुकूले । अन्वीपं वर्त्तते । ततप्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक् ॥

आपः । पुं । अष्टवसुमध्ये वसुविशेषे । न । अपांसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यण् ॥

आपक्वम् । न । अभ्यूषे । भर्जितहरितयवादौ ॥ ईषत पक्वम् । आङीषदर्थे इति समासः ।

आपगा। स्त्री। नदीमात्रे। अपांसमूहः आपम्। तेनगच्छति। गम्लृ॰। अन्येभ्योऽपीतिडः॥

आपणः। पुं। हट्टी हाट इतिभाषाप्रसिद्धायां क्रयविक्रयशालायाम्। निषद्यायाम्। आसमन्तात्पणायन्तेऽत्र। पण॰। गोचरसञ्चरेतिघान्तःसाधुः॥

आपणिकः। पुं। वणिजि। पण्याजीवे। आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति। अत इति ठन्॥ आपणेन व्यवहरति इत्यर्थेवाठक्। यद्वा। आपणायते। पणव्यवहारे। आङ्पनिपतिखनिभ्यइति इकन्। आपणस्यधर्म्यं। तस्यधर्म्यमितिठक्। आपणस्यावक्रये। अवक्रय इति ठक्॥

आपतिकः। पुं। श्येने। बाज इतिभाषाप्रसिद्धखगे। त्रि। दैवायत्ते॥ आपतति। पत्लृगतौ। आङ्पणीति इकन्॥

आपत्तिः। स्त्री। आपदि। प्रापणे॥ दोषे। आपदनम् अनयावा। पद गतौ। स्त्रियांक्तिन्॥

आपत्प्राप्तः। त्रि। आपन्ने। विपद्ग्रस्ते॥ आपदंप्राप्तः॥

आपद्। स्त्री। विपत्तौ। विपदि। क्लेशे॥ मनस्तापं नकुर्वीतआपदंप्राप्यपार्थिवः। समबुद्धिः प्रसन्नात्मासुखदुःखेसमोभवेदित्युपदेशः॥ आपदामपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्पदाम्। लोकाभिरामंश्रीरामंभूयोभूयोनमाम्यहम्॥ आपदनमनयावा। पदेः सम्पदादित्वात् क्विप्। आपत्कालेनास्तिमर्यादा॥

आपदा। स्त्री। विपत्तौ। भागुरिमते हलन्तादपि टाप्॥

आपनम्। न। मरिचे। प्रापणे॥

आपनिकः। पुं। इन्द्रनीलमणौ। किराते। आपनायते। पनव्यवहारे। आङ्पणिपनीति इकन्॥

आपनेयः। त्रि। प्रापणीये। लब्धव्ये।

आपन्नः। त्रि। विपद्ग्रस्ते। आपत् प्राप्ते॥ प्राप्ते। यथा। आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन्। ततः सद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयं भयमितिभागवतम्। आपद्यतेस्म। पदगतौ। क्तः। आगते।

आपन्नसत्त्वा। स्त्री। गर्भवत्याम्। आपन्नः सत्त्वोजन्तुरनया स्यांवा॥

आपमित्यकम्। न। विनिमयात् प्राप्ते। परिवर्त्तनेनाप्ते। वदले कर्केलयीजो वस्तु इति भाषा। अपमानम्। मेङ्प्रणिदाने। उदीचां माङो व्यतीहारे इतिक्त्वा। कुगतीतिसमासः। समासेऽनञिति ल्यबादेशः। म

यतेरिदन्यतरस्यामितीत्वम् । अपमित्य निर्वृत्तम् । अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ चितिकक् ।

आपराह्णिकम् । चि । अपराह्णतने । अपराह्णभवम् । कालाट्ठञ् ॥

आपवः । पुं । वशिष्ठमुनौ ।

आपस् । न । जले । आपोभिर्मार्जनं कृत्वेतिस्मृतिः । आप्नोतेरसुनिसान्तं क्लीवम् । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवेत्यत्र वाहुलकात् आपः आपसी इत्युक्तं कौमुद्याम् । तत्रवाहुलका दित्युपलक्षणम् ह्रस्वनुटौ वास्त इति व्याख्यानात् । तथाच ब्रुवते कतमेपि नपुंसकमाप इतिकोशमुदाहृत्य सर्वमापोमयं जगदिति प्रयोगो दुर्घटस्तौ समर्थित इति ।

आपस्तम्बः । पुं । कल्पसूत्रकारे । शाखान्तरे ।

आपस्तम्भिनी । स्त्री । जिङ्गिन्यांलतायाम् ।

आपाकः । पुं । आवा इतिप्रसिद्ध कुम्भकारस्यमृत्पात्रदहनस्थाने । पवने ।

आपातः । पुं । पतने । तत्काले । तदात्वे । पातने । मार्गे । आपतन्ति सञ्चरन्ति अस्मिन् । घञ् ।

आपाततस् । । । अवधारणंविमेर्स्यर्थे । अकस्मादर्थे ।

आपानम् । न । पानगोष्ठ्याम् । सुरापानायसम्भूयोपवेशने । मद्यपानार्थ सभायाम् । आसम्भूय पिवन्त्यत्र । पापाने । ल्युट् ।

आपानभूमिः । स्त्री । मधुपानस्थाने ।

आपिञ्जरम् । न । स्वर्णे ।

आपीडः । पुं । शेखरे । शिखामाल्ये । शिरोभूषणे । वशिर्निःसृतदारुणि । आपीडयति पीडअवगाहने । पचाद्यच् ।

आपीडितः । चि । आकृष्टे ॥ समन्तात्पीडिते ॥

आपीतम् । न । माक्षिकधातौ ।

आपीनम् । न । ऊधसि । आप्यायते स्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । प्यायःपी निष्ठायाम् । सोपसर्गस्यन । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोःस्यादेवेति पीभावः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् । पुं । अन्धौ ।कूपे । इतिवोपदेवः ॥ चि । अतिस्थूले । ईषतस्थूले ।

आपूपिकम् । न । पिष्टकसमूहे । अपूपानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । चि । पिष्टकाजीवे । कान्दविके । भक्ष्यकारे ॥ अपूपाःपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् । यद्वा । अपूपभक्षणं शीलमस्य । शीलमिति अपूपभक्षणंशीलमस्य । चितंभक्षा इ

लिवाठक । अपूपेसाधुर्वा । गुडादि भ्यष्ठञ् ॥
आपूप्यः । पुं । सक्तुषु । अपूपार्थकपिष्टादै । चूर्णके ॥
आपूरितः । त्रि । अभिव्याप्ते । परिपूर्णे । यथा । आपूरितं महापात्रमिति ।
आपूर्त्तिः । स्त्री । ईषत्पूरणे । सम्यक्पूरणे ॥
आपूषम् । न । रङ्गे । राँग इतिभाषा ॥
आपृच्छा । स्त्री । आलापे । आभाषणे । आपृच्छनम् । पृच्छ॰ । गुरोश्चहल इत्यः ।
आपृष्टः । त्रि । अनुज्ञाते ।
आपोक्लिमम् । न । लग्नात्तृतीयषष्ठनवमद्वादशभवनेषु ।
आप्तः । त्रि । प्रत्ययिते । विश्वासाधारे । प्राप्ते । लब्धे । सत्ये । रागद्वेषादिविजितेयथार्थवक्तरि । हितोपदेष्टरि । युक्ते । भ्रमादिशून्ये । तत्त्वार्थवेदिनि ॥ पुं । भ्रमप्रमादविप्रलिप्साकरणापाटवरूपदोषचतुष्टयरहितेऋष्यादौ । आप्यतेस्म । आप्लृव्याप्तौ । क्तः । स्वस्मिन् । जिने ।
आप्तकामः । त्रि । प्राप्तस्वरूपानन्दतृप्ते । आप्तः कामोयेन ।
आप्तगर्वः । त्रि । प्राप्ताहङ्कारे ।
आप्तजनः । पुं । हिते । हितोपदेष्टरि । आप्तश्चासौजनश्च ।
आप्तवचनम् । न । आप्तश्रुतौ । शब्दे । आप्तस्यवचनम् । कर्मधारयोवा ॥
आप्तवाक्यम् । न । आगमे ।
आप्तवाक् । स्त्री । वेदे । कर्मधारयः ॥ बहुव्रीहित्वामुनौ ॥ पुं ।
आप्तश्रुतिः । स्त्री । आप्तवचने । वेदे । आप्ताचासौश्रुतिश्च ।
आप्ता । स्त्री । जटायाम् । इतिधारावली ।
आप्तिः । स्त्री । सम्बन्धे । योगे । लाभे । सम्प्राप्तौ । व्याप्तौ । आप्यते । आप्लृ॰ । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्यः ।
आप्तोक्तिः । स्त्री । राद्धे । सिद्धान्तवाक्ये ।
आप्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । अम्मये । जलविकारे फेनादौ । कर्मणिप्राप्ते । प्राप्यते । अपांविकारः । तस्यविकारइत्यण्णन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । स्त्री । आप्या ॥
आप्यायकः । पुं । पुष्टिकरे ।
आप्यायनम् । न । तर्पणे । तृप्तौ । प्रीणने ॥ परिपूरके ।
आप्यायितः । त्रि । तृप्ते । प्रीते ॥ पूरिते ।
आप्रच्छनम् । न । आमन्त्रणे । पृच्छ

भीप्सायाम् । आङ्पूर्वोयमामन्त्रणार्थः । ल्युट् ॥

आप्रदानम् । न । आदाने ॥

आप्रपदम् । न । पादाग्रपर्य्यन्ते ।

आप्रपदीनम् । त्रि । पादाग्रपर्य्यन्तलम्बमाने वस्त्रादौ । पादस्याग्रं प्रपदम् । तन्मर्यादीकृत्य आप्रपदम् । आप्रपदंप्राप्नोतीत्यर्थे अनेन खः ॥

आप्रवणम् । न । उत्प्लवने । उद्गरणे ॥ त्रि । ईषद्वनते ॥

आप्लवः । पुं । स्नाने ॥ आप्लवनम् । प्लुङ् गतौ । घञभावपक्षे ऋदोरप् ।

आप्लवव्रती । पुं । स्नातके । समाप्तवेदाध्ययनकृतस्नाने ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । अच् । आप्लवश्चासौव्रतीच ॥ आप्लवः स्नानम् । तद्व्रतीनित्यस्नायीतिमुकुटः ॥

आप्लावः । पुं । स्नाने ॥ आप्लवनम् । प्लुङ्० । विभाषाश्रिणीप्लुवोरितिवा घञ् ।

आप्लाव्यम् । न । आप्लवे । आप्लवते । प्लुङ्० । भव्यगेयेतिसाधु ॥

आप्लुतः । त्रि । स्नाते । कृतस्नाने । पुं । स्नातके ॥ आप्लवनम् । प्लुङ्० । क्तः ॥

आप्लुतव्रती । पुं । श्रुतेः पाठात् स्नाते । स्नातके । आश्रमान्तरमगते समाप्तवेदव्रते ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । सचासौव्रतीच । मुकुटस्तु आप्लुतं स्नानं तद्व्रती नित्यस्नायीत्याह ॥

आप्वा । पुं । वायौ ॥ आप्नोतिसर्वम् । आप्लृ० । श्वेवयल्ह्वेतिवनन्तः ॥

आफूकम् । न । अहिफेने ॥ आफूकंशोषणंग्राहिश्लेष्मघ्नंवातपित्तलम् । तथा खसफलोद्भूतवल्कलप्रायमित्यपि ॥

आबद्धः । पुं । दृढबन्धे ॥ प्रेम्णि ॥ अलङ्कारे ॥ भूषणे ॥ पुं । योक्त्रे ॥ त्रि । आप्ते ॥ आबध्यतेस्म । बध० । क्तः ॥

आबन्धः । पुं । बन्धने । प्रेम्णि । योक्त्रे । आबध्यतेऽनेन । बन्धबन्धने । हलश्चेतिघञ् ।

आबाधा । स्त्री । पीडायाम् । दुःखे ॥ भूखण्डे । त्रिकोणक्षेत्रमध्यरज्जुनिक्षेपेण यत्खण्डद्वयं जायते तस्मिन् ॥ बाधृलोडने । आङ्पूर्वःगुरोश्चेत्यः ।

आबिलः । त्रि । अनच्छे । अप्रसन्ने । कलुषे ॥ आबिलति । बिलभेदने । इगुपधेतिकः ॥

आबिलकन्दः । पुं । मालाकन्दे ।

आबुत्तः । पुं । नाट्योक्त्या भगिनीपतौ ॥ आपनम् आप् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आपमुत्तनोति । अन्येभ्योपीतिडः ॥

आभण्डनम् । न । निरूपणे ॥

आभरणम् । न । अलङ्कारे । भूषणे ॥

आभ्रियतेऽनेन । भृञ्भरणे । ल्युट् ।
आभा । स्त्री । उपमायाम् । कान्त्याम् । शोभायाम् । दीप्तौ । बबूले । आभा बबूलपर्यायः कथितः कैश्चिदैरिह्ने ति भावप्रकाशे वातव्याधौ त्रिकशूलचिकित्सा ॥
आभातिः । स्त्री । छायायाम् ॥
आभाषणम् । न । आलापे । कथने । भाषव्यक्तायांवाचि । आङ्पूर्वः । ल्युट् ।
आभाषितः । त्रि । अभिमुखीकृते ।
आभासः । पुं । प्रतिबिम्बे । दीप्तौ । सदृशे ॥ आभिमुख्येनभासते । भास॰ । पचाद्यच् । ईषद्भासनंवा ॥
आभास्वरः । पुं । चतुष्षष्टिसङ्ख्यकगणदेवताविशेषे ॥ आभास्वराश्चतुष्षष्टिरित्युक्तः ॥ द्वादशसङ्ख्यके गणदेवताविशेषे ॥ आत्माज्ञाताद्दमोदान्तः शान्तिर्ज्ञानंशमस्तपः । कामः क्रोधोमदोमोहोद्वादशाऽऽभास्वराइमे ॥ आसमन्ताद्भासनशीलः । भासृदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरजितिवरच् ॥
आभिजात्यम् । न । कौलीन्ये । पाण्डित्ये । अभिजातस्यभावः । ष्यञ् ।
आभिमन्यवः । पुं । परीक्षिति नृपे ॥ अभिमन्योरपत्यम् । अण् ।
आभिरः । पुं । गोपे । आसमन्तात् भियंराति । रादाने । आत इतिकः ।
आभिरूप्यम् । न । अभिरूपत्वे ।
आभीक्ष्णम् । न । भृशे । अत्यन्ते । अतिशये ॥ नित्ये । त्रि । तद्युक्तक्रियायाम् ॥
आभीक्ष्ण्यम् । न । पौनःपुन्ये । भृशार्थे । भावेष्यञ् ।
आभीरः । पुं । अहीर इतिप्रसिद्धेगोपे । ब्राह्मणादम्बष्ठायामुत्पन्ने । वैश्यभेदएव आभीरोगवाद्युपजीवीतिस्वामी । देशविशेषे । यथा । श्रीकोङ्कणादधोभागेतापीतः पश्चिमेपरे । आभीरदेशो देवेशिविन्ध्यशैलेव्यवस्थित इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे । यथा । एकादशकलधारि कविकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि जगणमन्तमनुधेहि । यथा । तरलनयनवलितेन मदमन्थरचलितेन । सुमुखिहृदय मभिलाषि सपदिनकस्यकरोषीति ॥ आअभिईरयति । ईरगतौकम्पनेच । पचाद्यच् ।
आभीरपल्लिः । स्त्री । गोपग्रामे ॥ गोपगृहपङ्क्तौ । आभीराणांपल्लिः ।
आभीरपल्ली । स्त्री । गोपग्रामे । घोषे । अहीरवासा इति भाषा । आ

भीराणांपल्ली ।

आभीरी । स्त्री । महाशूद्राम् । अभी रमो इति भाषा । आभीरस्त्रीजाती या वा । पुंयोगादिति जातेरिति च ङीष् ।

आभीलम् । न । कृच्छ्रे । दुःखे । त्रि । कष्टयुक्ते । भयानके । आसमन्तात् भियंलाति । ला० । कः ।

आभुग्नः । त्रि । ईषद्वक्रे । आकुञ्चिते ।

आभेरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ।

आभोगः । पुं । वरुणस्यच्छत्रे । परिपूर्णतायाम् । यत्ने । आभोजनम् । भुज० । भावे अधिकरणे वा घञ् । कविनामयुक्त गानसमापककाव्ये । यथा । यत्रैवकविनामस्यात्सआभोगइतीरितइतिसङ्गीतदामोदरः ।

आभ्यन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरभवे । तत्रभव इत्यण् ।

आभ्युदयिकः । त्रि । अभ्युदयनिमित्ते श्राद्धादिकर्मणि ।

आभ्रिकः । पुं । काष्ठकुद्दालेन खननकर्त्तरि । अभ्रयागमनति । तेनदीव्यतीत्यादिनाठक् ।

आम् । । । अङ्गीकारे । ज्ञाने । निश्चयस्मृतौ । प्रतिवचने । आमयति । अमगत्यादिषु अस्मात् क्विप् ।

आमः । पुं । रोगभावे । रोगविशेषे । मलवैषम्यरोगे । न । षट्प्रकारा जीर्णरोगमध्ये रोगविशेषे । आहारस्यरसःसारो योनपक्वोऽग्निलाघवात् । आमसंज्ञांसलभते बहुव्याधिसमाश्रयः । आममन्नरसंकेचित् केचित्तुमलसञ्चयम् । प्रथमांदोषदुष्टिंवा केचिदामंप्रचक्षते । अपिच । अविपक्व मसंसक्तं दुर्गन्धिबहुपिच्छिलम् । सादनंसर्वगात्राणामाममित्यभिशब्दितम् । तेनामेन सहायुक्तादोषादूष्याश्चतादृशाः । तदुद्भवा आमयाश्चसामाइतिबुधैः स्मृताः । त्रि । अपक्वे । असिद्धे । पाकरहिते ।

आमगन्धि । न । शवाद्युत्थगन्धयुक्ते । विस्रे । अपक्वमांसादिगन्धाख्ये ।

आमखण्डः । पुं । शर्कराखण्डे ।

आमनस्यम् । न । पीडायाम् । व्यथायाम् । अमनसो भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।

आमन्त्रणम् । न । सम्बोधने । आनन्दने । निमन्त्रणे । कामचारानुज्ञायाम् । यस्याकरणे प्रत्यवायोनस्यात् । यथा । इह शयीत भवान् । मन्त्रि गुप्तभाषणे । आङ् पूर्वः । ल्युट् ।

आमन्त्रणा । स्त्री । पृच्छायाम् ।

आमन्त्रितम् । न । सम्बोधनसंज्ञायाम् । त्रि । निमन्त्रिते ।

आमन्दः । पुं । वासुदेवे ॥

आमन्दा । स्त्री । गङ्गाभेदे ।

आमयः । पुं । रोगे । अपरोगे । भावे घञ् । आमंयात्यनेन । यामापणे । अन्येष्वपीतिडः । यद्वा । आमयनमनेनवा । मीर्ङ्हिंसायाम् । एरच् । घोवा । न । कुष्ठौषधौ ।

आमयावी । त्रि । रोगिणि । मन्दानलयुक्ते । विकृते । आमयो स्यास्ति । आमयस्योपसंख्यानंदीर्घश्चेति-विनिः ।

आमर्शनम् । न । स्पर्शे ।

आमर्षः । पुं । कोपे । मर्षणम् । मृष तितिक्षायाम् घञ् । नञ् समासः । अन्येषामपीतिदीर्घः । मित्रघ्नोऽमित्रामर्षं निर्वीर्यमरिनन्दनमिति प्रयोगः ।

आमलकः । पुं । वासकवृक्षे । न । धात्रीफले । क्षुद्रामलके । आमलते । मल । कुनशिल्पिसंज्ञयोः । आमलक्याःफलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् । त्रि । धात्रीद्रुमे । तिष्यफलायाम् ।

आमलकी । स्त्री । अमृतायाम् । तिष्यफलाद्रुमे । आमलते । मलधारणे । कुन् । जातेरितिङीष् ।

आमवातः । पुं । स्वनामख्यातेरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । युगपत् कुपितावेतौ त्रिकसन्धिप्रवेशकौ । स्तब्धञ्चकुरुतो गात्रमामवातःसउच्यते । एतौवातकफौ । त्रिकसन्धिप्रवेशकौ वेदनयेतिबोद्धव्यौ ॥

आमश्राद्धम् । न । आमान्नविहितश्राद्धे । आपद्यनग्नौतीर्थेच चन्द्रसूर्यग्रहेतथा । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहि । अपत्नीकः प्रवासीच भार्यायस्यरजस्वला । आमश्राद्धंद्विजैः कार्यंशूद्रेणतुसदैवहीतिच ।

आमातीसारः । पुं । षट्प्रकारातीसारमध्येरोगविशेषे ॥

आमात्यः । पुं । अमात्ये ।

आमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥

आमान्नम् । न । अपक्वतण्डुलादौ ।

आमाशयः । पुं । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे अपक्वस्थाने ।

आमिक्षा । स्त्री । वैश्वदेव्याम् । तप्तेपक्वेचपयसि दधियोगतो जातायांदुग्धविकृतौ । तत्रघनीभूतः पिण्डआमिक्षा जलंवाजिनम् ॥ आमिक्ष्यते । मिषुसेचने । बाहुलकात्सक् । यद्वा । आमक्षति । मक्षरोषे सङ्घातेच । अच् । पृषोदरादिः ॥

आमिक्षीयम् । न । आमिक्षे । दधिनि । आमिक्षायैहितम् । विभाषाह

क्षिरपूपादिभ्यइति छः ।

आमिक्ष्यम् । न । आमिक्षीये । आमिक्षायैहितम् । यत् ।

आमिषम् । न । पुं । भोग्यवस्तुनि ॥ सम्भोगे ॥ उत्कोचे ॥ पलले । मांसे ॥ सुन्दराकाररूपादौ । लोभसम्बन्ये । लाभे । कामगुणे । रूपे । भोजने । लोभ्यवस्तुनि । विषये । आमिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । मेषतिवा । मिषुसेचने । इगुपधेतिकः । यद्वा । अमति । अमगत्त्यादिषु । अमेर्दीर्घश्चेतिटिषच् ॥ यद्वा । आमिष्यते भुज्यते । मिषसेचणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । घञर्थे कः इतितुपरिगणनादयुक्तम् ।

आमिषप्रियः । त्रि । मांसाभिलाषिणि ॥ पुं । कङ्कपक्षिणि ।

आमिषाशी । त्रि । मत्स्यमांसभोजनशीले । शौष्कले ॥ आमिषमश्नाति । अशभोजने । सुपीतिणिनिः ।

आमीक्षा । स्त्री । आमिक्षायाम् । आङ्पूर्वान्मिहेर्दीर्घश्चेतिसः ॥

आमुक्तः । त्रि । पिनद्धे । परिहितवस्त्रादौ । परिहितकवचेजने । आमुच्यतेस्म । मुत्सृमोचणे । क्तः ।

आमुषः । पुं । कण्टकयुक्तवंशविशेषे ।

आमुष्मिकः । त्रि । स्वर्गसुखाद्यनुभवे । अमुष्मिन् परलोकेभवः । ठक् ।

आमुष्यायणः । त्रि । ख्यातवंशोद्भवे । सत्कुलजाते । अमुष्यापत्यम् । नडादित्वात्फक् । षष्ठ्याः अलुक् ॥

आमूलम् । न । मूलपर्य्यन्ते ।

आमोदः । पुं । अतिदूरगामिनिगन्धे । गन्धे । हर्षे । निश्वासगन्धे ॥ सुमहद्गन्धे । आमोदनम् आमोदयतिवा । मुदहर्षे । आङ्पूर्वः । भावे घञ् । स्वार्थण्यन्तः । पचाद्यच्वा ।

आमोदनम् । न । आमोदकरणे । ल्युट् ।

आमोदितः । त्रि । आनन्दिते । सहर्षे । सुगन्धिते । आमोदःसञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

आमोदी । त्रि । मुखवासने । कर्पूरादिनानाद्रव्यरचितमुखवासार्थद्रव्ये । आमोदोऽस्तिअस्य अस्मिन्वा । इनिः ।

आम्नातः । त्रि । अभ्युक्ते । यथा । अनाम्नातेष्वमन्त्रत्त्वमिति ।

आम्नायः । पुं । आगमे । निगमे । वेदे । सम्प्रदाये । गुरुपरम्परागतसदुपदेशे । उपदेशे । वंशे । कथने । कुलक्रमे । अभ्यासे । यथा । तस्यसन्दिदिहे वुद्धिर्मुहुः सीतांनिरीक्ष्यच । अम्नायानामयोगेनविद्यांमशिशिला

मिवेति रामायणम् ॥ आम्नायते अभ्यस्यते । म्ना अभ्यासे । कर्मणिघञ् । श्याद्व्यधेतिणः । आम्नः नंवा । भावे घञ् । आत इति युक् ।

आम्बिकेयः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ धृतराष्ट्रेराजनि ॥ अम्बिकायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

आम्भसिकः । पुं । मत्स्ये । अम्भसावर्त्तते । ओजस्सहोम्भसावर्त्ततेइतिठक् । ठस्येकः ॥

आम्रः । पुं । चूते । रसाले । अथास्यपुष्पादीनांगुणाः । आम्रपुष्पमतीसारकफपित्तप्रमेहनुत् । असृक्दुष्टिहरंशीतंरुचिकृद्ग्राहिवातलम् ।*॥ आम्रंबालंकषायाम्लं रुच्यंमारुतपित्तकृत् । तरुणंतु तदत्यम्लंरूक्षं दोषत्रयास्रकृत् ।*। आम्रमामंत्वचाहीन मातपेतीवशोषितम् । अम्लंस्वादुकषायंस्याद्भेदनंकफवातजित् । । पक्वन्तु मधुरंवृष्यंस्निग्धंशुक्रबलप्रदम् । गुरुवातहरंहृद्यंवर्ण्यंशीतमपित्तलम् । कषायानुरसं वह्निश्लेष्मशुक्रविवर्द्धनम् । *। तदेववृक्षसम्पक्वं गुरुवातहरंपरम् । मधुराम्लंसरंकिञ्चित् भवेत् पित्तप्रकोपनम् । । आम्रंकृत्रिमपक्वंयततद्भवेत पित्तनाशनम् । रसस्याम्लस्यनाशात्तु माधुर्यात्तु विशेषतः । चूषितंततपरंरुच्यंबलवीर्यकरंलघु । शीतलं-शीघ्रपाकिस्या द्वातपित्तहरंसरम् ।*। तद्रसोगालितो बल्योगुरुर्वातहरः सरः । अहृद्यस्तर्पणो ऽतीवबृंहणः-कफवर्द्धनः । । तस्यखण्डंगुरुपरं रोचनं चिरपाकिच । मधुरंबृंहणंबल्यं शीतलंवातनाशनम् । वातपित्तहरं रुच्यंबृंहणं बलवर्द्धनम् । वृष्यंवर्णकरंस्वादुदुग्धाक्तं गुरुशीतलम् । *। मन्दानलत्वं विषमज्वरञ्चरक्तामयं बद्धगुदोदरञ्च । आम्रातियोगेन यनामयञ्चकरोति तस्मा दतितानि नाद्यात् । । एतदम्लाम्रविषयंमधुराम्रपरंनतु । मधुरस्य परंनेत्रहितत्वाद्यागुणायतः । *। शुण्ठ्यम्भस्त्वनुपानंस्यादाम्राणा मतिभक्षणे । जीरकं वाप्रयोक्तव्यं सहसौवर्चलेनच । *। आम्रबीजं कषायंस्या च्छर्द्यतीसारनाशनम् । ईषदम्लञ्चमधुरं तथा हृदयदाहनुत् । * ॥ आम्रस्यपल्लवंरुच्यं कफपित्तविनाशनम् । पल्लवमचनवद्दलम् । अस्य शाकप्रकारस्तु । स्विन्ना निष्पीडिताः कामंकोकिलाहारपल्लवाः । घृतसिन्धूत्थसंसिद्धारुच्या रामठवासिताः । सर्पिषाखण्डयुक्तास्तेतखिताश्चाम्रपल्लवाः । लवङ्गार्द्रक

संयुक्तामारीचैरुचिकारकाः ॥ * अस्य पल्लवमुकुलानां प्रकारस्तु । आम्रस्यैव नवताम्ररुचिप्रवालाः खण्डीकृता लवणमिश्रितपिण्डितास्तु । वाह्लीकधूपनजुषो घृतदुग्धसिद्धाः सन्दीपयन्ति पवनस्य सखं हि णते ॥ मुकुलः सहकारशाखिनः शृतखण्डीकृतसैन्धवान्वितः । दधिमध्यमरीचसंस्कृतश्चिरयातामरुचिं छिनत्ति हि ॥ कफपित्तहरौ हृद्यौ मुखवैरस्यनाशनौ । वह्निसन्दीपनौ रुच्यौ चूतजौ पुष्पपल्लवौ ॥ ॥ आम्रमामं जलस्विन्नं मर्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मितम् । सद्यो रुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणमिति ॥ अम्यते । अमगत्यादौ । अमितम्योर्दीर्घश्चेति रक् दीर्घश्च ॥

आम्रगन्धकः । पुं । समष्ठिलायाम् । शाकविशेषे ॥

आम्रपेशी । स्त्री । शुष्काम्रखण्डे ॥

आम्ररसाकृतिः । स्त्री । रसालायाः प्रभेदे ॥ यथा । किञ्चित्कुङ्कुमसंयुक्तं बिम्बस्तु दधिगाम्लितम् । सशर्करं भवेत् पीता पक्वाम्ररससन्निभा ॥ पीता शिखरिणीया सा लक्ष्मीवर्णवर्तीति सा । मुरुच्या मधुरा बल्या वातपित्तहरापरेति ॥

आम्रवणम् । न । चूतवने ॥ प्रनिरन्तःशरेक्ष्वादिनावननकारस्य णत्वम् ॥

आम्रातः । पुं । आमडा अम्बाडा इति विश्रुतेफलवृक्षविशेषे । कपीतने । पीतने ॥ आम्रातमम्लं वातघ्नं गुरूष्णं रुचिकृत् परम् । पक्वन्तु तुवरं स्वादुरसपाकं हिमं स्मृतम् ॥ तर्पणं श्लेष्मलं स्निग्धं वृष्यं विष्टम्भि बृंहणम् । गुरु बल्यं मरुत्पित्तक्षतदाहक्षयास्रजित् ॥ अमावट इति ख्याते आम्रातके ॥ राजाम्रे ॥

आम्रातकः । पुं । आम्राते । कपीतनेवृक्षे ॥ अमोट इति ख्याते आम्रावर्त्ते ॥ पक्वस्य सहकारस्य कटे विस्तारितो रसः । घर्मशुष्को मुहुर्दत्त आम्रातक इति स्मृतः ॥ आम्रमतति । अत सातत्यगमने । कृञादिभ्यो वुन् ॥

आम्रातकेश्वरः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ आम्रातकेश्वरे सूक्ष्मा सूक्ष्माख्यापरमेश्वरीत्यागमः । सूक्ष्मा चाम्रातकेश्वरे इति देवीगीता च ॥

आम्रावर्त्तः । पुं । आम्रातके । अमावट अमोट इति भाषाप्रसिद्ध ॥ आम्रावर्त्तस्तु पाके हि वातपित्तहरः सरः । रुच्यः सूर्यांशुभिः पाकाल्लघुश्च समीकीर्त्तितः ॥

आम्रेडितम् । न । द्विस्त्रिरुक्ते ॥ यथा । सर्पःसर्प इति ॥ आम्रेड्यते आधिक्ये नो च्यतेस्म । म्रेडृउन्मादे । क्तः ॥

आम्लवेतसः । पुं । अम्लवेतसवृक्षे ॥

आम्ला । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥ श्रीवल्ल्याम् ॥

आम्लिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ अम्लोद्गारे ॥

आयः । पुं । धनागमे । प्राप्तौ । लाभे ॥ एकादशभवने ॥ वास्तुविषये ध्वजाद्यष्टसु ॥ आयाध्वजोधूम्रहरिश्वगोखरेभध्वाङ्क्षकाः इत्युक्तेः ॥ ग्रामादिषुस्वामिग्राह्ये भागे ॥ स्त्र्यगाररक्षके ॥

आयःशूलिकः । त्रि । तीक्ष्णकर्म्मणि ॥ तीक्ष्णोपायेनयोऽन्विच्छतिसआयःशूलिकोजनः । अयः शूलेन अर्थानन्विच्छति । अयः शूलदण्डाजिनाभ्यांठक् ठञाविति ठक् ॥

आयतः । त्रि । दीर्घे । लम्बा इति भाषा ॥ आयम्यतेस्म । क्तः । आयतते वा । यतीप्रयतने । पचाद्यच् ॥ आकृष्टे ॥ अतिप्रसक्ते ॥

आयतच्छदा । स्त्री । कदल्याम् ॥ आयताश्छदाः यस्याः सा ॥

आयतनम् । न । आश्रये । विश्रामस्थाने ॥ यज्ञस्थाने । चैत्ये ॥ देवस्थाने ॥ आयतन्त्यत्र । यतीॱ । अधिकरणे ल्युट् ॥

आयतिः । स्त्री । दैर्घ्ये ॥ प्रभावे । कोषदण्डजे तेजसि ॥ उत्तरकाले । आगामिकाले । फलदानकाले ॥ प्रापणे ॥ सङ्गे ॥ संयमे ॥ आयम्यते अनया अनुवा आयमनं वा । यमउपरमे । स्त्रियांक्तिन् ॥ आयास्यतिवा । याते वर्हुलकाद्भुतिः ॥

आयती । स्त्री । भविष्यत्काले ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

आयत्तः । त्रि । अधीने । वशीभूते ॥ आयततेस्म । यतीॱ । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

आयत्तिः । स्त्री । स्नेहे ॥ वशित्वे ॥ वासरे ॥ बले । स्थाने । सामर्थ्ये ॥ सीमनि ॥ आयतनम् । यतीॱ । स्त्रियां॥ क्तिन् ॥

आयमनम् । न । आकर्षणे ॥ यथादृढस्यधनुष आयमनमिति ॥ आकृष्य दीर्घीकरणे ॥

आयल्लकम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

आयसम् । न । लौहे ॥ त्रि । अयसोविकारे । अयोनिर्मिते ॥ अण् ॥

आयसी । स्त्री । लौहमयकवचे । अङ्गरक्षिण्याम् । जालिकायाम् ॥ ङीप् ॥

आयस्तः । त्रि । तेजिते । शाणादिना-
तीक्ष्णीकृते । क्षिप्ते ॥ क्लेशिते । कुपिते । हते । उत्सुके । प्रयत्नकर्मणि ॥ यसुप्रयत्ने । कर्त्तरि क्तः ॥

आयस्थानम् । न । स्वामिग्राह्योभागः आयः स यस्मिन्नुत्पद्यते तस्मिन् ॥

आयातः । त्रि । आगते ॥

आयानम् । न । स्वभावे । इति जटाधरः ॥

आयामः । पुं । दैर्घ्ये । आयम्यते अनेन वा आयमनं वा । घञ् । यद्वा । आयाति । या० । अर्त्तिस्तु सुह्विति मन् ॥

आयामवान् । त्रि । आयामिनि ॥ आयामोऽस्ति अस्य अस्मिन् वा । तस्यादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति मतुप् ॥

आयामी । त्रि । आयामवति । पक्षे इनिः ॥

आयासः । पुं । आयामे । श्रमे । आयसनम् । यसु० । घञ् ॥

आयी । त्रि । लाभवति । मत्वर्थे इनिः ॥

आयुः । पुं । छान्दसः । मनुष्ये । एति । इण्० । छन्दसीणउण्सुत् । बहुलवचनात् भाषायामपीति व्याख्यानकृत् । जीवितमध्यकाले । आयुषि ॥ वायुना अगदायुनेतिवर्णविवेकः । मा

धविप्राजटायुमामिति भट्टिः । तटीं विन्ध्यस्याद्रेरभजतजटायोः प्रथमज इत्यादिप्रयोगाश्चानुकूलास्तेषाम् । आयाति । या० । मृगय्वादिर्वा ॥

आयुक्तः । त्रि । व्यापारिते । ईषद्युक्ते । कर्माध्यक्षे । नियोगिनि ॥

आयुतः । त्रि । समन्तात् युक्ते ॥

आयुधम् । न । शस्त्रमात्रे ॥ आयुधानां त्रयोभेदः प्रहरणानि पाणिमुक्तानि यन्त्रमुक्तानि चेति । तत्र । प्रहरणानि खड्गादीनि । पाणिमुक्तानि चक्रादीनि । यन्त्रमुक्तानि अश्मशरास्त्रादीनि ॥ आयुध्यन्तेऽनेनेति । युधसम्प्रहारे घञर्थेकविधानम् ॥

आयुधधर्मिणी । स्त्री । जयन्तीवृक्षे ॥

आयुधागारम् । न । अस्त्रगृहे ॥ अत्र नियुक्तस्य लक्षणं मत्स्यपुराणे १८९ अध्याये । स्थापनाज्ञानितत्त्वज्ञः सततं प्रतिजागरः । राज्ञः स्यादायुधागारे दक्षः कर्म सुचोद्यत इति ॥

आयुधिकः । पुं । अस्त्रजीविनि । शस्त्राजीवे । काण्डपृष्ठे । आयुधेन जीवति । आयुधाच्छ्चेतिचादृक् ॥

आयुधीयः । पुं । आयुधिके ॥ आयुधेन जीवति । छः ॥

आयुर्द्रव्यम् । न । औषधे ॥

आयुर्वेदः । पुं । अष्टादशविद्यान्तर्गतध

न्वन्तरिप्रणीत विद्याविशेषे । चिकि
त्साशास्त्रे । रोगोपशमपूर्वकानन्दफ
लके अष्टस्थानसंयुते अथर्ववेदस्योपा
ङ्गे । आयुःशरीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगः
।तदस्मिन् विद्यते । अथवा आयुरने
नविन्दतीत्यायुर्वेदः । ऋग्वेदस्योप-
वेदे । इति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

आयुर्वेदी । त्रि । आयुर्वेदज्ञे । चिकित्स
के । वैद्ये ।

आयुर्योगः । पुं । औषधे ।

आयुष्मान् । त्रि । चिरजीविनि । दी
र्घायुषि । अतिशयित मायुरस्य ।
मतुप् । तसौमत्वर्थे ॥ पुं । तृतीय
योगे । तत्रजातस्य फलं यथा । यस्या
युष्मानजन्मकालेधनुष्मान् यानेयानं-
तस्यदेशेषुकार्य्यम् । कुर्यान्नूनं क्रीड
नं पुष्पशय्यांदासैर्दासैरन्वितोगर्वि-
तश्चेति ।

आयुष्यम् । त्रि । पथ्ये । आयुषोनिमि
त्ते । आयुर्हिते ॥ यत् ।

आयुः । न । जीवितकाले । परमायु
षि । पथ्याशिनांशीलवतांनराणांस
द्वृत्तिभाजांविजितेन्द्रियाणाम् । ए
वंविधानामिदमायुरत्रचिन्त्यंसदाष्ट
द्रुमुनिप्रवादः । इते । अष्टमभवने
। एति । इणगतौ । एतेर्णिच्चेत्युसिः
। णिच्चाद्वृद्धीकृतायामायादेशः ।

आयुस्करः । त्रि । परमायुर्जनके ।

आयोगः । पुं । गन्धमाल्योपहारे । व्या
पृतौ । व्यापारे । रोधे । आयोजन
म् । युजिर० । घञ् ॥

आयोगवः । पुं । शूद्राद्वैश्यायामुत्पन्ने-
जातिविशेषे । काष्ठतक्षणमस्यक-
र्म ।

आयोजनम् । न । आहरणे । द्रव्यासा
दने । यथा । कुत्रचित्तण्डुलाःस-
न्तिक्वचस्थालीक्वचेन्धनम् । तेषामा
योजनं कुर्वन् मुख्यःकर्त्ताभिधीयत
इति ।

आयोधनम् । न । युद्धे । वधे । युधसम्प्र
हारे । भावे ल्युट् ।

आरः । पुं । मङ्गलग्रहे । शनिग्रहे । पित्त
ले । रेफल इतिगौडभाषाप्रसिद्धे म
धुराम्लफले । वृक्षविशेषे ॥ न । मुण्ड
लोहे । पित्तले । रीत्याम् ॥ कोणे ।
प्रान्तभागे । ऋगतौ । भावे घञ् ।

आरकूटः । पुं । न । पित्तले । रीत्या-
म् । यथा । अकाञ्चनेकाञ्चननायि-
काङ्के किमारकूटाभरणेन श्रि-
यइति ॥ आरंकूटयते । कूटदाहे । प
चाद्यच् ।

आरक्षः । पुं । हस्तिकुम्भाधःस्थले । ग
जकुम्भसन्धौ । हस्तिशीर्षमर्मणि ।
सैन्ये ॥ त्रि । रक्षके ॥ रक्षणीये ।

। स्त्री । रक्षायाम् । आरक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ।

आरग्वधः । पुं । धनवहेडा सोनालु गिरमालव अमलतास इतिभाषाप्रसिद्धे राजवृक्षे । व्याधिघाते । अस्यगुणाः । आरग्वधोगुरुः स्वादुःशीतलः स्रंसनोत्तमः । ज्वरहृद्रोगपित्तास्रवातोदावर्त्तशूलनुत् । तत्फलंस्रंसनंरुच्यंकुष्ठपित्तकफापहम् । ज्वरेतुसततं पथ्यंकोष्ठशुद्धिकरंपरमिति ।

आरगणम् । रोगशङ्कायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरगंरोगशङ्कामपिहन्ति । कर्मण्यण् । बहुलंतणीतिहन्तेर्वधः अदन्तः । यद्वा । रुजरोगे । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरजंरोगशङ्कामपिहन्ति ।

आरट्टः । पुं । अश्वयोनौ देशविशेषे ।

आरट्टजः । पुं । आरट्टदेशोद्भवघोटके । पारसीके । आरट्टे जातः । जनी० । डः ।

आरणिः । पुं । पयसांभ्रमे । आवर्त्ते । कुलहण्डके । इतिहारावली ॥

आरण्यः । त्रि । दृक्षपक्षिमृगादौ । अरण्ये भवः । अरण्याणः । गोमये । वागोमयेषु ।

आरण्यकः । पुं । पथि । अध्याये । न्याये । विहारे । मनुष्ये । हस्तिनि । गजे । अरण्ये भवः । पथ्यध्यायाद्यर्थे अरण्यान्मनुष्यइतिवुञ् । गोमये । वा गोमयेषु । न । काण्वानांमाध्यन्दिनानाञ्चब्राह्मणविशेषे । अरण्येऽनूच्यमानत्वात् तस्य । अरण्येध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् ।

आरण्यकुक्कुटः । पुं । वनकृकवाकौ । आरण्यकुक्कुटःस्निग्धोवृंहणःश्लेष्मलोगुरुः । वातपित्तक्षयवमीविषमज्वरनाशनः ।

आरण्यपशुः । पुं । अरण्यजातपशौ । सचसप्तधा । यथा । महिषः । वानरः । ऋक्षः । सरीसृपः । रुरुः । पृषतः । मृगः । इतितिथ्यादितत्त्वेपैठीनसिः ॥

आरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ।

आरण्यराशिः । पुं । मेषे । वृषे । सिंहे । मकरप्रथमार्द्धे ।

आरतिः । स्त्री । उपरमे । निवृत्तौ । आरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ।

आरथः । पुं । एकाश्वगमनव्याम ।

आरनालम् । न । काञ्जिके । आरनालन्तुगोधूमै रामैः स्यान्निस्तुषीकृतैः । पक्वैर्वासन्धितैस्तत्तुसौवीरसदृशंगुणैः । आर्च्छति । ऋगतौ । अच् । नलति । णलगन्धे । ज्वलतीतिवा ।

। आरो नालोऽस्य ॥

आरनालकम् । न । काञ्जिके ॥ आरो नालोऽस्य । शेषाद्विभाषेतिकप् ॥

आरबी । स्त्री । आरबनाम्नोम्लेच्छविशेषदेशस्यभाषायाम् ॥ अस्यपठनमुहूर्त्तःपारसीवद्बोध्यः ॥

आरब्धः । त्रि । कृतारम्भे ॥ न । आरम्भे ॥

आरबः । पुं । म्लेच्छदेशप्रभेदे ॥

आरबभाषा । स्त्री । आरबीभाषायाम् ॥

आरभटी । स्त्री । नाट्यवृत्तौ ॥

आरमणम् । न । आरामे ॥

आरम्भः । पुं । त्वरायाम् ॥ उद्यमे । स्वार्थंपरोपकारार्थंवागृहचैत्यादिसम्पादनप्रयत्ने । बधे । दर्पे ॥ प्रस्तावनायाम् ॥ उपक्रमे । प्रथमकृतौ । प्रारम्भे ॥ आरम्भणम् । रभराभस्ये । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

आरम्भवादः । पुं । तार्किकाणां मीमांसकानाञ्चवादे ॥ सयथा । आत्माकाशागुमुखतः कारणं पूर्वमिष्यते । कुलालादिवदण्डन्तुघटवज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भोग्निवायूनांकर्मसंयोजितागवः । द्व्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइदंमहदिति ॥

आरम्भवादी । पुं । वैशेषिके । त्रि । तन्मतवादिनि ॥

आरम्भसिद्धिः । स्त्री । कार्यसिद्धौ ॥

आरम्भी । पुं । आरम्भवादिनि । वैशेषिके । समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणेभ्योभिन्नस्यकार्यस्ययोत्पत्तिस्तां योवक्तितस्मिन्नित्यर्थः । सचवैशेषिकः ॥

आरवः । पुं । शब्दमात्रे ॥ आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङिरुप्लुवोरितिघञोभावेऋदोरप् ॥

आरा । स्त्री । चर्मप्रभेदकास्त्रे । चर्मप्रभेदिकायाम् ॥ आऋयर्त्ति ऋच्छतिवा । ऋगतौ । अच् ॥ आर्यतेवा । भिदादावाराशस्त्र्यामितिपाठात् साधुः ॥ प्रतोदे ॥ अर्यन्तेऽनयाऽश्वाः । आङ्पूर्वात्र्तिः । आङोर्त्तेश्च । उपसर्गादृतीति वृद्धिः ॥

आराग्रम् । न । अर्द्धचन्द्राद्यस्त्रमुखे ॥ अर्द्धचन्द्रक्षुरप्रादिधाराग्रंमुखमुच्यते । आराग्रन्तुमुखन्तेषांपुष्पपत्रादिभेदतः ॥ इतिहलायुधः ॥

आरात् । । । दूरे ॥ समीपे ॥ आराति । रादाने । बाहुलकादातिप्रत्ययः ॥

आरातिः । पुं । अरौ । शत्रौ ॥

आरातीयः । त्रि । दूरस्थे ॥ निकटस्थे ॥ आरातभवः जातः आगतोवा । वृद्धाच्छः ॥

आरात्रिकम् । न । नीराजनायाम् ॥ नीराजननिमित्तदीपे ॥ नीराजनामचे ॥ आदौचतुष्पादतलेचविष्णो र्द्वौनाभिदेशे मुखमण्डलेकम् । सर्वेषु चाङ्गेष्वपिसप्तवारानारात्रिकंभक्तजनस्तु कुर्यात् ॥

आराधनम् । न । पचने ॥ साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषणे ॥ पूजने ॥ असारसंसारविवर्त्तनेषु मायात तोषंप्रसभं ब्रवीमि । सर्वत्र दैत्याःसमतामुपेतसमत्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादः ॥ असारोयंसंसारस्तत्रविवर्त्तनानिदेवमनुष्यतिर्यगादिजन्मानि तेषुसत्त्वदुःखितैर्भोगैस्तोषंमायात किन्तुसर्वत्र सर्वेषुभूतेषुसमतांसमदर्शितामुपेत प्राप्नुत । तदेवाच्युतस्याराधनमित्यर्थः ॥ आराध्यतेऽनेन । राधसंसिद्धौ । भावकरणादौ ल्युट् ॥

आराधना । स्त्री । साधनायाम् । सेवायाम् । परिचर्यायाम् ॥ टाप् ॥

आराधनीयः । त्रि । आराधयितुंयोग्ये ॥

आराध्यः । त्रि । उपास्ये । सेव्ये ॥

आरामः । पुं । उपवने । कृत्रिमवने । क्रीडार्थवने ॥ आरमन्त्यत्र । रमुक्रीडायाम् । हलश्चेतिघञ् ॥

आरामशीतला । स्त्री । सुगन्धिपर्णिविशेषे । आनन्दायाम् । गन्धाढ्यायाम् ।

आरालिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ॥ जिह्मगामिनि ॥ अरालंकुटिलं चरति । चरतीतिठक् ॥

आरावः । पुं । आरवे । निनादे । निस्वने ॥ आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङिरुप्लुवो रितिघञ् ॥

आरुः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ कर्कटे ॥ शूकरे ॥

आरुणिः । पुं । उद्दालके । गौतमे ॥ अरुणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

आरुणेयः । पुं । श्वेतकेतुमुनौ ॥ आरुणेरपत्यम् । ढक् ॥

आरुरुक्षुः । त्रि । आरोढुमिच्छौ ॥

आरूः । पुं । तरोर्भेदे ॥ कर्कटे ॥ दंष्ट्रिणि । शूकरे । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ ऋच्छति । अर्तेवा । ऋगतिप्रापणयोः । क्षितकसिपद्यर्त्तिभ्यः रिन्यू ॥

आरूकम् । न । वीरसेनवृक्षे । आडूदूति भाषा । हिमाचलप्रसिद्धौषधीविशेषे । आड इति गौडभाषा ॥ तत्पत्रपुष्पादिभेदतस्तज्जाति ॥

आरूढः । त्रि । कृतारोहणे ॥ उच्चस्थानगते ॥ आङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरूढोनैष्ठिकंधर्मंयस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायश्चित्तंनपश्यामियेनशुध्येत्सआ

त्मता ।

आरेवतः । पुं । आरग्वधे । राजवृक्षे ॥ न । पारेवतवृक्षफले ॥ आरेवयति निस्सारयतिमलम् सारकत्वात् । रेवृप्लवगतौ । णिच् । विच् । अतति । अत० अच् । आरेवश्चासौ अतश्च ।

आरोग्यम् । न । अनामये । लाघवे । रोगराहित्ये ॥ अरोगस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । रोगाभावसाधने ।

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्सालये ॥ यथा । धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यंसाधनंयतः । अतस्त्वारोग्यदातारोभवति सर्वदः ॥ आरोग्यशालांकुर्वीतमहौषधपरिच्छदाम् । विदग्धवैद्यसंयुक्तांबह्वाचारसंयुताम् । वैद्यस्तुशास्त्रवित्प्राज्ञोदृष्टौषधपराक्रमः । ओषधीमूलतत्त्वज्ञःसमुद्धरणकालवित् ॥ बलवीर्यविपाकज्ञः शालिनांसौषधीगणे । त्यागिवद्देहिनांतद्वदनुकूलःप्रियंवदइतिवैद्यकम् ॥

आरोपः । पुं । मिथ्यारोपणे ॥ यथारज्जौसर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपः ॥ मिथ्याविष्करण ॥

आरोपणम् । न । न्यासे । संस्थापने ॥

आरोपितः । त्रि । कल्पिते ॥ कृतारोपणे । निहिते । न्यस्ते ॥

आरोहः । पुं । अवरोहे ॥ वरारोहाकटौ । वरस्त्रियाःश्रोण्याम ॥ आरोहणे ॥ गजारोहे ॥ दीर्घत्वे ॥ समुच्छ्रये ॥ परिमाणविशेषे ॥ नितम्बे ॥ आरुह्यते अनेनवा आरोहणम् आरोहतिवा । रुहेःकरणेभावेवा घञ् । अचवा ॥

आरोहकः । त्रि । आरोहणकर्त्तरि ॥

आरोहणम् । न । सोपाने । पैडी इति भाषा । पाषाणादिनिर्मिते सौधाद्युपरिगमनमार्गे ॥ समारोहे । नीचादूर्ध्वगमने । चढना इतिभाषा ॥ प्ररोहणे । अङ्कुरादिजनने ॥ आरुह्यतेऽनेन । रुहप्रादुर्भावे । करणेल्युट् ॥

आर्किः । पुं । अर्कपुत्रे । शनैश्चरे ।

आर्गवधः । पुं । राजवृक्षे । आरग्वधे ॥

आर्घा । स्त्री । मधुमक्षिका विशेषे । यापीतादीर्घतुण्डा षट्पदसन्निभा भवति ॥

आर्घ्यम् । न । मधुप्रभेदे ॥ मधूकवृक्षानिर्यासंजरत्कार्व्वाश्रमोद्भवाः । स्रवन्त्यार्घ्यंतदाख्यातंश्वेतकं मालवेपुनः ॥ तीक्ष्णतुण्डास्तुयाःपीतामक्षिकाः षट्पदोपमाः । आर्घास्तास्तत्कृतं यत्तदार्घ्यमित्यपरेजगुः ॥ आर्घ्यम् ध्वति चक्षुष्यंकफपित्तहरं परम् ।

कषायं कटुकं पाके तिक्तञ्चबल पुष्टि कृत् ।

आर्च्चः । त्रि । अर्च्चावति । अर्चास्ति अस्य अस्मिन्वा । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण इति पाणिनिकोणः ।

आर्च्चिकः । पुं । ऋचांव्याख्याने । त्रि । ऋक्षुभवे । द्व्यजृद्ब्राह्मणर्कप्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ।

आर्जवम् । न । अकौटिल्ये ॥ आर्जवंहि कुटिलेषु न नीतिः। यथा हृदयंवक्त्रं च । परप्रतारणाराहित्ये । परचित्तानुसारित्वे ॥ श्रद्धधानेषुश्रोतृषुस्वज्ञातार्थसङ्क्षेपने । विहितप्रतिषिद्धयोरेकरूपप्रवृत्तिनिवृत्तिशालित्वं शारीरमार्जवम् । ऋजोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ।

आर्त्तः । त्रि । पीडिते । अस्वस्थे । जराव्याध्यादिना ऽवसन्नप्राप्ते । दुःखाभिभूते । पुत्रवियोगादिदुःखिते ।

आर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्ट्याम् । वाणायाम् । आर्त्तःक्षीणोगलति । गलभक्षने । प० अच् ।

आर्त्तभागः । पुं । ऋषिविशेषे । ऋतभागस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ।

आर्त्तवम् । न । रजसि । स्त्रीपुष्पे । पुष्पे । त्रि । ऋतुजे । ऋतुसम्बन्धिनि । ऋतुः प्राप्तोऽस्य । ऋतोरण् ॥ ऋतुरेववा । प्रज्ञादिभ्यश्चेत्यण् ।

आर्त्तवी । स्त्री । घोटक्याम् । वाजिन्याम् ।

आर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् ॥ रोगे ॥ आङ्ऋच्छतेः क्तिनिउपसर्गादृतीतिवृद्धिः ।

आर्त्विजीनः । पुं । ब्राह्मणे । यजमाने । ऋत्विक्कर्मार्हति । ऋत्विजंवा अर्हति । यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति सूत्रेण यज्ञर्त्विग्भ्यांतत्कर्मार्हतीतिचोपसङ्ख्या नमितिवार्त्तिकेन खञ् ॥ विद्वान्यजेत विद्वानेवयाजयेदितिद्वयोरपिविदुषोरधिकारात् ॥ योवाइमांपदशःस्वरशोक्षरशोवाचंविदधाति स आर्त्विजीनोभवति आर्त्विजीनाः स्यामेत्यध्येयंव्याकरणमितिभाष्यम् ॥

आर्त्विज्यम् । न । ऋत्विक्साध्यकर्मणि । ऋत्विजः कर्म । ष्यञ् ।

आर्थिकः । त्रि । अर्थग्राहके । अर्थादागते ॥ अर्थंगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललामञ्चेतिठक् ॥

आर्थीभावना । स्त्री । भावनाविशेषे । प्रयोजनेच्छाजनितयागादिक्रियेच्छाविषयव्यापार आर्थीभावना । साचाख्यातत्वांशेनोच्यते । आख्यातसामान्यस्य व्यापारवाचित्वात् । सा

चांशत्रयमपेक्षते । साध्यंसाधनमितिकर्त्तव्यताञ्च । किम्भावयेत् केन भावयेत् कथंभावयेदिति । तत्र साध्याकाङ्क्षायां स्वर्गादिफलंसाध्यत्वेनान्वेति । साधनाकाङ्क्षायांयागादिः करणत्वेनान्वेति । इतिकर्त्तव्यताकाङ्क्षायां प्रयाजाद्यङ्गजातमितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वेति ॥

आर्द्रिकः । पुं । कृषके ॥

आर्द्रः । त्रि । सजलवस्तुनि । क्लिन्ने । स्तिमिते । भीजा गीला इतिभाषा । अर्द्यतेस्म । अर्द्दगतौ । अर्हेर्दीर्घश्चेतिरक् ॥ आर्द्रंद्रव्यंद्विधाप्रोक्तं सरसंनीरसंतथा । सदुग्धंगुसरसकंद्विधानीरसमुच्यते ॥ वालूकंसार्षपंशाकंनिर्गुण्ड्येरण्डमार्षकम् । धत्तूराद्यमिदंसर्वमार्द्रंसरसमुच्यते । वटाश्वत्थकरीराद्यमार्द्रद्रव्यन्तुनीरसम् । सदुग्धन्तुद्विधाप्रोक्तंमृदुतीक्ष्णमिति क्रमात् । शातलावज्रसीहुण्डसौरिण्याद्यास्तुतीक्ष्णकाः । दुग्धिकार्कक्षीरिण्याद्यामृदुदुग्धाः प्रकीर्त्तिताः ॥

आर्द्रकम् । न । मूलविशेषे । अपाकशाके । शृङ्गवेरे । अदरख इतिभाषा ॥ आर्द्रिकाभेदिनीगुर्वीतीक्ष्णोष्णादीपनीचसा । कटुकामधुरापाके रूक्षावातकफापहा ॥ येगुणाःकथिताःशुण्ठ्यास्तेपिसन्त्यार्द्रकेखिलाः । भोजनाग्रेसदापथ्यंलवणार्द्रकभक्षणम् । अग्निसन्दीपनंरुच्यं जिह्वाकण्ठविशोधनम् ॥ कुष्ठपाण्ड्वामयेकृच्छ्रे रक्तपित्ते कफज्वरे । दाहेनिदाघेशरदिनैवपूजितमार्द्रकम् । अपिच । चक्षुष्यंरोचनंस्वर्य्यंविकाशिविशदंसरम् । स्तम्भाटोपानिलघ्नञ्चलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ गुडार्द्रकंवातहरंचक्षुष्यंपित्तनाशनम् । ज्वरघ्नंचातितृष्यञ्चवर्चोभेदिकफापहम् ॥ मृत्स्नयारक्षितमङ्कुरतःसत्क्षालितंविमलकैर्बहुतोयैः । मिश्रितंलवणनिम्बुपयोभिर्वालमार्द्रकमुपैतियोग्यताम् ॥ तैलासुरीरजनिसिन्धुजपङ्कसङ्गिप्रस्यन्दमाननवनिम्बुरसप्रसक्तम् । स्वादुस्त्रीशिशिरवासरभोजनेषु कस्यैतिवर्णनपथंखलुशृङ्गवेरम् ॥ रुच्योष्णंदीपनंहृद्यंसस्नेहंलघुपाचनम् । रोचनंतर्पणंवल्यंचार्द्रकंपरिकीर्त्तितम् । वातपित्तकफेभानांशरीरवनचारिणाम् । एकएवनिहन्तास्तिलवणार्द्रककेशरी ॥ आर्द्रायांजातम् । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रेति वुन् ॥ आर्द्रयतिजिह्वायांवा । वुन् । आर्द्रसंज्ञकंवा संज्ञायामितिकन् । अर्दयतिक

फथा । अर्द० । अर्द्देर्दीर्घश्चेतिरक् । कः ।

आर्द्रकवटः । पुं । मुद्राद्र्कवटे ॥

आर्द्रता । स्त्री । पङ्किलत्वे ॥

आर्द्रपटवासाः । पुं । तापसविशेषे ॥ आर्द्रपटंवासआच्छादनंयस्य ॥

आर्द्रमाषा । स्त्री । माषाणीति गौड भाषा प्रसिद्ध माषपर्य्याम् ॥

आर्द्रशाकम् । न । आर्द्रके ॥

आर्द्रा । स्त्री । षष्ठनचत्रे । तत्रजात स्यफलंयथा । चुधाधिकोरुक्कशरीरकान्तिःकलिप्रियः कोपयुतोऽविनीतः । प्रकृतिकालेचभवेत्किलार्द्रौनचार्द्रचेताःशरणागतेपीति ॥ टाप् ।

आर्द्रालुब्धकः । पुं । केतुग्रहे ।

आर्ष्टिः । स्त्री । अत्यादरे ॥ टी । स्त्री ।

आर्य्यः । पुं । स्वामिनि । बुद्धे । गुरौ ॥ सुहृदि ॥ त्रि । श्रेष्ठकुलोत्पन्ने । सत्कुलोद्भवे ॥ पूज्ये । श्रेष्ठे । सङ्गते । नाट्योक्त्या मान्ये ॥ उदारचरिते । स्वच्छस्वान्ते । कर्त्तव्यमाचरन् काममकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठतिप्रकृताचारे सतुआर्यइतिस्मृतः । अर्त्तुंयोग्यः अर्य्यतेवा । ऋगतौ । ऋहलोर्ण्यत ।

आर्य्यकः । पुं । पितामहे । मातामहे । न । पिण्डपात्रादिपितृकार्य्ये । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

आर्य्यका । स्त्री । श्रेष्ठायांनार्य्याम् । उदीचामात इति पक्षेइत्त्वाभावः ।

आर्य्यगृह्यः । त्रि । आर्यपक्षाश्रिते । आर्यैर्गृह्यते । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषुचेतिग्रहेः पक्ष्येक्यप ॥

आर्य्यधर्म्मः । पुं । सदाचारे । त्रि । त इति ॥

आर्य्यपुत्रः । पुं । भर्त्तरि । गुरुपुत्रे ।

आर्य्यमिश्रः । त्रि । गौरवयुक्ते ।

आर्य्यहलम् । न । बलात्कारे ।

आर्य्या । स्त्री । उमायाम् । गौर्य्याम् । पार्वत्याम् । मात्रावृत्तभेदे । यथा । पादेद्वादशविषमे मात्राश्चाष्टादशद्वितीयेपि । पञ्चदशचेततरीये कथितागाथा तथैवार्य्या । सानवधा । पथ्या विपुला चपला मुखचपला जघनचपलाच । गीत्युपगीत्युद्गीतय आर्यागीतिस्नवधार्याः

आर्य्यावर्त्तः । पुं । देशविशेषे । पुण्यभूमौ । यथा । आसमुद्रात्तुवैपूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्य मार्यावर्त्तंमनुर्जगौ ॥ आर्याः आसमन्तात् वर्त्तन्ते पुनः पुनरुद्भवन्त्यत्र । वृत० । हलश्चेतिघञ् ।

आर्य्यिका । स्त्री । आर्य्यकायाम् । उदीचामिति पक्षेइत्त्वम् ।

आर्षः । त्रि । ऋषिप्रणीते । वेदोक्ते ॥ पुं । विवाहविशेषे । वरात् गोद्वयं गृहीत्वा तेनैवसह कन्यादाने ॥ यत्र स्यायर्त्विजेदैव आर्ष आदाय गोयुगम् । चतुर्दशप्रथमजः पुनात्युत्तरजश्चषट् । इति याज्ञवल्क्यः । ऋषेरिदम् । अण् । ऋषिणाप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

आर्षधर्म्मः । पुं । मन्वत्रिविष्णुहारीत याज्ञवल्क्यादिप्रणीतेधर्म्मे ।

आर्षभिः । पुं । चक्रवर्त्तिनि । भरते । ऋषभस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

आर्षभी । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥ मध्यममार्गे नक्षत्र विशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । तथादेचापिफल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमतेति ।

आर्षभ्यः । पुं । षण्डतायोग्येवृषे । ऋषभस्यप्रकृतिः । ऋषभोपानहो-र्ञ्यः ।

आर्ष्टिषेणः । पुं । मुनिविशेषे ॥ ऋष्टिषेणस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् । अपत्यसामान्ये शिवाद्यण् ।

आर्हतः । पुं । सप्तपदार्थवादिनिजिनविशेषे । वादवादिनि ।

आर्हन्ती । स्त्री । योग्यतायाम् ॥ अर्हतोभावः । ब्राह्मणादिषु अर्हतोनुमचेतिनुमागमः ष्यञ्च । ङीष् । यलोपः ।

आर्हन्त्यम् । न । योग्यत्वे । अर्हतोभावः । नुमष्यञौ ॥

आलम् । न । हरिताले । त्रि । अनल्पे । आआलयति । अलभूषादौ । अच् । आलातिवा । ला० । आतश्चोपेतिकः ।

आलक्षितः । त्रि । ज्ञाते ।

आलगर्द्दः । पुं । अलगर्द्दे । स्वार्थेऽण् ।

आलभनम् । न । स्पर्शने ।

आलम्बः । पुं । अवलम्बे । आश्रये । घञ् ।

आलम्बनम् । न । आश्रये । विभावविशेषे । लविअवस्रंसने । आङ्पूर्वात् ल्युट् ॥

आलम्बितः । त्रि । धृते ।

आलम्बी । त्रि । आलम्बितुंशीले । लवि० । सुपीतिणिनिः ॥

आलम्भः । पुं । वधे । मारणे । स्पर्शे । आलभनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । लभेश्च । उपसर्गात् खलघञोरितिनुम् ॥

आलम्भ्यः । त्रि । वधार्हे ।

आलयः । पुं । गृहे । आलीयतेऽत्र । लीङ्श्लेषणे । पुंसीतिघः ।

आलयम् । । । मोक्षपर्यन्ते । लयंमर्यादीकृत्य ।

आलयविज्ञानम् । न । अहङ्कारास्पदे

पूर्वापरानुसन्धातरि ॥

आलवालम् । न । वृक्षमूलसेकार्थं स्वल्पजलखाते । आवाले ॥ आसमन्ताज्जलस्य लवमालाति । ला आदाने । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

आलसः । त्रि । अलसे । क्रियामन्दे ॥ आलसति । लसश्लेषणे । पचाद्यच् ॥

आलस्यम् । न । अलसत्वे । सतिसामर्थ्ये अवश्यकर्त्तव्यकरणानुत्साहलक्षणे । कौसीद्ये ॥ सत्त्वामप्यौदासीन्यप्रवृत्तौ कफादिना तमसा च कायचित्तयोर्गुरुत्वे ॥ व्याधित्वेनाप्रसिद्धम पियोगविषये प्रवृत्तिविरोधिनि ॥ प्रदृत्त्यसामर्थ्यं रजः कार्यविरोधि आलस्यम् ॥ त्रि । अलसयुक्ते । कुन्दपरिसृजे । मन्दे ॥ आलस एव । स्वार्थे ष्यञ् ॥ अलसस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ आलस्यमस्यास्ति । अ० अच् वा ।

आलानम् । न । अङ्गारे ॥ स्वार्थेऽण् ॥

आलानम् । न । करिणो वन्धनस्तम्भे ॥ गजवन्धनरज्जौ ॥ वन्धने ॥ आलीयतेऽत्र । लीङ् श्लेषणे । अधिकरणे ल्युट् । विभाषा लीयतेरित्यात्त्वम् ॥

आलापः । पुं । आभाषणे । कथोपकथने । सम्भाषणे ॥ आलपनम् । लपेर्घञ् ॥

आलाप्यः । त्रि । आलापयोग्ये ॥

आलावर्त्तम् । न । वस्त्रनिर्मितव्यजने ॥

आलाबुः । स्त्री । } अलाबुम् । तुम्ब्याम् ॥
आलाबूः । स्त्री । }

आलास्यः । पुं । कुम्भीरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

आलिः । पुं । भ्रमरे ॥ वृश्चिके ॥ स्त्री । वयस्यायाम् । सख्याम् ॥ सेतौ । चुद्रसेतौ । आगन्तुजलवारणार्थायां वृतौ ॥ सस्यार्थजलधारणे ॥ पङ्क्तौ । आरामस्थपुष्पादिगुल्मपङ्क्त्याम् ॥ सन्ततौ ॥ त्रि । विशदाशये । शुद्धान्तःकरणे ॥ अनर्थे ॥ अलति दंशेसमर्थो भवति । अलेर्वाहुलकादिण् ॥ आलयति । अलभूषणे । अचइः ॥ आ अलन्तम्भः । अलवारणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥ अल्यतेऽनया वा । अलभूषादौ । इगजादिभ्यः ॥ आलति । आङिइन् ॥

आलिङ्गनम् । न । प्रीतिपूर्वकमिथोदेहसंश्लेषे । उपगूहने । परिरम्भे ॥ कामशास्त्रे तत्सत्तधा । यथा । आमोदालिङ्गनम् । मुदितालिङ्गनम् । प्रेमालिङ्गनम् । आनन्दालिङ्गनम् । रुच्यालिङ्गनम् । मदनालिङ्गनम् । विनोदालिङ्गनमिति ।

आलिङ्गितः । त्रि । आश्लिष्टे ॥

आलिङ्गी । पुं । मृदङ्गविशेषे । आलिङ्ग्ये ।

आलिङ्ग्य: । पुं । यवाकृतिमृदङ्गे । गोपुच्छाकृतिरालिङ्ग्य: ॥ शब्दार्णवेतु । चतुरङ्गुलहीनोङ्कग्रान्मुखेचैकाङ्गुलेवय: । यवाकृति: सआलिङ्ग्य- आलिङ्ग्यसञ्ज्ञिवाच्यते इत्युक्तम् । आलिङ्ग्यते । लिगिगतौ । कर्म्मणि- णेर्यत् ।

आलिञ्जर: । पुं । माट कुण्डा गोल जालाइत्यादि भाषाप्रसिद्धे मणिके । जलभाण्डे । अलिञ्जरएव । स्वार्थे अण् ॥

आलिन्द: । पुं । अलिन्दे । स्वार्थे प्र० अण् ।

आलिम्पनम् । न । मङ्गल्यालेपने । आलर्पणे । मण्डोदके । इतित्रिकाण्डशेष: ॥

आली । स्त्री । आलिशब्दार्थे ॥ कृदिकारादितिङीष् ।

आलीढम् । न । धन्विन:पादन्यासप्रभेदे । दक्षपतस्सङ्कोचान्यपादप्रसारणे । दक्षिणजङ्घाप्रसारवामपादसङ्कोचरूपावस्थानेच । लक्षणं यथा । नमितापूर्वजङ्घाच पश्चिमाप्रगुणाभवेत । असमोमध्यकायश्चस्या दालीढस्य लक्षणमिति । त्रि । अशिते । भुक्ते ॥ क्षते । सेन:न्यमालीढमिवासुराह्वे रितिक्षतेलक्षम् । आलेहनम् । लिहेर्नपुंसकेभावे क्त: ।

आलीढकम् । न । तर्णकानांस्वलीषु क्रीडने ।

आलीनकम् । न । रङ्गे । राँग इति- भाषा ।

आलु: । पुं । कोकणदेशप्रसिद्धे कन्दविशेषे । कासकन्दे । कासालौ । विशालपत्रे । पेचके ॥ स्त्री । झारी इति भाषाप्रसिद्धे सनालजलपात्रे । कर्कर्याम् ॥ न । कचालू इत्यादिप्रसिद्धेषु मूलविशेषेषु । अथोच्यते । कन्दोबहुविधोलोकेआलुशब्देनभण्यते । कष्णालुचैवघण्टालुपिण्डालुशर्करादिकम् ॥ इङ्गरेजैर्यत्समानीतंविलातीपदपूर्वकम् कोषादिषुनदृष्टंतत्भक्षितञ्चापिवैकिभि: ॥ निघण्टौनास्य पर्यायानगुणा:परिकीर्त्तिता: । स्मार्त्तैर्नैतद्व्यवहृतमभक्ष्यंतद्धितार्थिभि: । सावृत्तानायथाऽभक्ष्यस्तथैतत्कथितंबुधै: । निजधर्ममजानद्भिर्गृहीतं वालिशैर्वृथेति । भेलके । आलाति । ला० । मितद्र्वादित्वात् डु: । इयर्त्ति अर्यतेवा । ऋ० । भोरश्चलर- श्चेत्र भोरितिडित्वाकृधातोरपिम

श्लेषातन्तु शितिकेचित् ।

आलुकः । पुं । नागाधिपे । शेषनागे । कासालौ । न । मूलविशेषे । तद्विवरणं यथा । आलुकमप्यालूकं तत्कथितं वीरसेनस्य । काष्ठालुक शङ्खालुकहस्त्यालूकानिकथ्यन्ते । पिण्डालुकमध्वालुकरक्तालूकानिकथितानि । काष्ठालुकंकाठिन्ययुक्तंकठाल । शङ्खालुकं श्वेततायुक्तंसाँखालु । हस्त्यालुकं दीर्घतयुक्तं महाशरीरम् । पिण्डालुकंवर्त्तुलं । सुथनी । मध्वालुकं मधुरतायुक्तं रोमान्वितदीर्घ सुथनी । रक्तालुकं रताल रतगडा इतिच । एषांगुणाः । आलुकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरं गुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्ज्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं बल्यंवृष्यंस्तन्यविवर्द्ध नमितिभावप्रकाशः । एलवालुके ।

आलुकी । स्त्री । अरुई घुइञा इतिख्याते । रक्तालुप्रभेदे । रक्तालुभेदेया दीर्घातन्वीचग्रथितालुकी । आलुकीवल्लकृत् स्निग्धागुर्वीहृत्कफनाशिनी । विष्टम्भकारिणीतैलेतलिता तिरुचिप्रदा ।

आलूः । स्त्री । आलुशब्दार्थे । आलुनाति । लूञ० । क्विप् ।

आलूकम् । न । आलुके । वीरसेने ॥

आलूकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरंगुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं बल्यं वृष्यंस्तन्यविवर्द्धनम् । एलवालुके ।

आलूनः । त्रि । छिन्ने ।

आलेख्यम् । न । चित्रे ॥ नानार्थे ॥

आलेख्यशेषः । त्रि । मृते ।

आलेपः । पुं । उपलेपे ।

आलोकः । पुं । द्योते । प्रकाशे । चाँदनाइतिभाषा । दर्शने । देखना इति भाषा । वन्दिभाषणे । स्तुताविति-यावत् । आलोकनम् । लोकृदर्शने । घञ् ।

आलोकनम् । न । दर्शने । लोकृ॰ ल्युट् ।

आलोकितः । त्रि । दर्शिते ॥

आलोचनम् । न । दर्शने । विवेचने ।

आलोचितः । त्रि । विवेचिते । कृतालोचने । इतिकर्त्तव्यतयावधारिते ॥

आवनेयः । पुं । भौमग्रहे । त्रि । अवनीसम्भूते ॥

आवन्त्यः । पुं । वाटधाने । व्रात्याद्ब्राह्मणातसवर्णायामुत्पन्ने ॥

आवपनम् । न । द्रव्यस्थापनपात्रे । भाण्डे । गोणयाम् । यत्रप्रक्षिप्य धान्यादिनीयते तस्यामित्यर्थः । ओप्यते निरुप्यते धान्यमत्र । टुवपबी

जतन्तुसन्ताने । ल्युट् ॥ वपने । सम्यक्क्षुरिकर्मणि ॥

आवरकः । पुं । अपवरके, आच्छादके ॥ आव्रियतेऽनेन । वृञ्० । कृञादिभ्यःसंज्ञायांवुन् ॥

आवरणम् । न । ढाल इतिप्रसिद्धफलके ॥ आच्छादने ॥ अविद्यादिबन्धने । अञ्जने ॥

आवरणच्युतिः । स्त्री । बन्धनाशे ॥

आवरणशक्तिः । स्त्री । अज्ञानशक्तौ ॥ यथा ऽल्पोपिमेघोऽनेकयोजन मायतमादित्यमण्डल मवलोकयितृन यनपथपिधायकतयाच्छादयतीव तथा ऽज्ञानंपरिच्छिन्नमपि आत्मानमपरिच्छिन्नम संसारिण मवलोकयितृबुद्धिपिधायकतयाच्छादयतीवतादृशं सामर्थ्यम् । अनया आवरणशक्त्या ऽऽवृतस्यात्मनः कर्त्तृत्वभोक्तृत्व सुखित्वदुःखित्वादिसंसारसम्भावनापि भवति । यथा स्वाज्ञानेनावृतायांरज्जौ सर्पत्वसम्भावना भवति । अन्तर्दृग्दृश्ययोर्भेदं वहिश्च ब्रह्मसर्गयोर्भेदं वा स्वात्मावलोकयितृबुद्धिमखण्डसच्चिदानन्दस्वरूपंवा आवृणोति । वृञ्वरणे । कर्त्तरिल्युट् । तदेवशक्तिः ॥

आवर्जितः । त्रि । आहृते ॥ मर्षिते ॥

यथा । हविरावर्जितंहोतस्त्वयाविधिवदग्निष्विति ॥ आनमिते ॥

आवर्त्तः । पुं । चक्राकारेवारिभ्रमे ॥ अश्वाख्येरोमसंस्थानविशेषे ॥ आवर्त्तने ॥ चिन्तने ॥ राजावर्त्तनामोपरत्ने ॥ मेघनायकचतुष्टयान्तर्गतमेघाधिपविशेषे । आवर्त्तोनिर्जलोमेघः ॥ न । माक्षिकधातौ ॥

आवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥

आवर्त्तकी । स्त्री । लताविशेषे । भगतवल्ली इति कोङ्कणप्रसिद्धायाम् । मनोज्ञायाम् । रक्तपुष्प्याम् ॥

आवर्त्तनम् । न । अह्नोमध्यभागे । सूर्यस्यपश्चिमदिगवस्थितच्छायायाः पूर्वदिग्गमनारम्भसमये ॥ आवर्त्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततःपरम् ॥ दुग्धादेरालोडने । औटाना इतिभाषा ॥ धातुद्रव्यस्यद्रवीकरणे । गलावना इतिभाषा ॥ पुं । जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥ श्रीहरौ ॥ पुनःपुनर्जननमरणसृष्टिप्रलयादिरूपंसंसारचक्रमावर्त्तयति । वृतु० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

आवर्त्तनमणिः । पुं । राजावर्त्तनामोपरत्ने ॥

आवर्त्तनी । स्त्री । ताम्रादिधातुद्रव्यद्रावणार्थे मृत्पात्रविशेषे । तैजसावर्त्त

न्याम् । मूषायाम् ।

आवर्त्तितः । त्रि । गुणिते ॥

आवर्त्ती । त्रि । आवर्त्तनशीले । आवर्त्तयति । प्रशंसायांणिनिः ।

आवर्त्तिनी । स्त्री । अजशृङ्गीवृक्षे ।

आवर्हः । पुं । उत्पाटने । आवर्हणम् । वृहउद्यमे । घञ् ॥

आवर्हितः । त्रि । उत्पाटिते । उन्मूलिते ।

आवलिः । स्त्री । वीथ्याम् । श्रेण्याम् । वृक्षादिपङ्क्तौ । आवलति । वल सम्वरणे । आङि इन् । परम्परायाम् ।

आवलितः । त्रि । चञ्चले ।

आवली । स्त्री । आवलौ । श्रेण्याम् ।

आवल्यम् । न । दौर्वल्ये । भावेष्यञ् ॥

आवश्यकम् । न । अवश्यम्भावे । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । अव्ययानां भमात्र इतिटिलोपः । अवश्यकर्त्तव्ये ॥

आवसथः । पुं । गृहे । वेश्मनि । आर्य्याकोषे । आर्य्याछन्दसि ग्रथभेदे । व्रतविशेषे । न । गृहे । गेहे । दवसिते । वसतिस्थाने । विश्रामस्थाने । आवसन्त्यत्र एत्य वसन्तियत्रवा । वसनिवासे । उपसर्गेवसेरित्यथः ।

आवसथिकः । पुं । गृहस्थे । त्रि । गृहवासिनि । आवसथे वसति । आवसथात्ष्ठल् । स्त्री । ङीष् ।

आवसथ्यः । पुं । आवसथसम्बन्धिनिलौकिकेग्नौ । आवसथएव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ।

आवसितम् । त्रि । ऋद्धे । निष्पन्नधान्ये । आअवसीयतेस्म । षोन्तकर्म्मणि । क्तः । रक्षार्थमाच्छादितेधान्ये ॥ आवस्यतेस्म । वसआच्छादने । क्तः । मर्द्दनानन्तरमपनीततृणेवहुलीकरणयोग्ये धान्यराशाविति राय मुकुटः ।

आवहः । पुं । कामदे । वायोः प्रथमगणे । भूमिवायौ ॥ यथा । दौशुक्लज्योतिरादित्यौ नन्दोहरित्तपास्तथा । चित्रज्योतिः सप्तज्योतिर्ज्योतिष्मानस्कन्धआवहइति । आभिमुख्येनवहतीति । अभिमुखमागच्छन्वा वायुरावहः । पचाद्यच् ॥

आवहमानः । त्रि । क्रमागते ।

आवापः । पुं । आलवाले । पानभेदे । प्रक्षेपे । भाण्डपचने । आपाके ॥ वलये । शत्रुचिन्तने । परराष्ट्रचिन्तायाम् । निम्नोन्नभूमौ ॥ प्रधानहोमे । आवपन्तिजलमत्र । टुवपवीजतन्तुसन्ताने । हलश्चेति घञ् ।

आवापकः । पुं । वलये । प्रकोष्ठाभरणे । आउप्यते । टुवप० । कर्म्मणिवुञ्

। स्वार्थे संज्ञायांवाकन् ॥

आवापनम् । न । सूत्रयन्त्रे । ताँत इति भाषा ॥

आवापस्थानम् । न । आहुतिप्रक्षेपप्रदेशे ॥

आवारि । न । हट्टगालये । हट्टवेश्मनि । हाटघर इतिभाषा । इत्युणादिकोषः ॥

आवारितः । त्रि । छादिते ॥

आवालम् । ा । बालमभिव्याप्येत्यर्थे । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः ॥

आवालम् । न । आलवाले । वृक्षमूलकृतजलाधारे । आवलते ऽम्भोनेन । वलसंवरणे । हलश्चेतिघञ् । आ ईषत्वालाद्वा: अव्वा ॥

आवासः । पुं । गेहे । वासस्थाने । आवसन्त्यच । वसेर्हलश्चेतिघञ् ॥

आवाहनम् । न । आह्वाने । यथा । विनायकं तथादुर्गां वायु माकाशमेवच । आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकाविति मत्स्यपुराणम् ॥ निमन्त्रणे ॥

आवाहनी । स्त्री । पूजायांमुद्राविशेषे ॥

आविकः । पुं । कम्बले । त्रि । मेषसम्बन्धिनिमांसादौ । भेडीदुग्धे । आविकंलवणं स्वादुस्निग्धोष्णंचाश्मरीप्रणुत् । अहृद्यंतर्पणं केश्यंशुक्रपित्तकफप्रदम् । गुरुकासेनिलोद्भूते केवलेचानिले वरम् ॥

आविग्नः । पुं । करमर्दे । करोँदा इति भाषा । आविजतेस्म । ओविजीभयचलनयोः । आङ्पूर्वः । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । ओदितश्चेनिष्ठत्वम् । भीते ॥

आविद्धः । त्रि । कुटिले । पराहते । क्षिप्ते । मूर्खे । अभिभूते । विद्धे । आविध्यतेस्म । व्यधेः क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

आविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् ॥

आविधः । पुं । वेधनास्त्रे । वेधसाधने सूच्यादौ । भ्रमरसूच्यादौ । वर्मा इतिभाषा । आविध्यन्त्यनेन आविध्यते येनवा । व्यध० । घञर्थेकः

आविध्यः । पुं । रावणमन्त्रिभेदे ॥

आविः । ा । प्राकाश्ये । प्रादुः । अवते । उङ्शब्दे । इर् ॥

आविर्भावः । पुं । प्रकाशे । प्रादुर्भावे । देवावतरणे । उत्पत्तौ ॥

आविर्भूतः । त्रि । प्रकाशिते । प्रादुर्भूते । अवतीर्णे ॥

आविष्कारः । पुं । प्रकाशे ॥

आविष्कृतः । त्रि । प्रकटिते । प्रकटीकृते । आविः अकारि । डुकृञ्० । क्तः

। आविः क्रियतेस्मवा ।

आविष्टः । त्रि । प्रेतवाहिते । भूतादिग्रस्ते । आवेशयुक्ते । निविष्टे । व्याप्ते ।

आविस् । अ । प्राकाश्ये । स्फुटत्वे । प्रादुः ॥ अयंनिपातः प्रकाशवाची ॥

आवीतः । पुं । व्यतिरेकन्याये । यथा । यत्कृतकं तदनित्यमित्यन्वयादनित्यत्वमवगम्य यन्नानित्यंनतत्कृतकमितिव्यतिरेकइति । विशेषणात्पृष्टमितावीतः सनभवतिइत्यवीतः । अवीतएव आवीतः ॥

आवीरचूर्णम् । न । फागइति आवीरइतिचभाषाविदिते फल्गुनि ॥ यथा । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवसंयुतम् । आवीरचूर्णरुचिरंगृह्यतांपरमेश्वरेति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्यायः ॥

आवुकः । पुं । नाट्योक्त्याजनके । अवति । अव० । बाहुलकादुण् । णित्वादुपधावृद्धिः ॥

आवृत् । स्त्री । अनुक्रमे । परिपाट्याम् । आवर्त्तनमत्रवा । वृतुवर्त्तने । सम्पदादित्वात् क्विप् ।

आवृतः । त्रि । कृतावरणे । आच्छादिते । वेष्टिते । संवीते । आव्रियतेस्म । वृञ्वरणे । क्तः । ब्राह्मणादुग्रकन्यायामुत्पन्ने ।

आवृतिः । स्त्री । आवरणे ।

आवृत्तः । त्रि । व्यावृत्ते । निवृत्ते ॥ यथा । आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणां पूजकोभवेदिति । कृतावरणे । आवर्त्ततेस्म । वृतु० । क्तः ।

आवृत्तचक्षुः । त्रि । कार्यकारणभावादुपरतकरणग्रामे ॥ आवृत्तानि विमुखीकृतानिविषयेभ्य श्चक्षूंषि करणानियेन चक्षुर्ग्रहणस्योपलक्षणार्थत्वात् ॥ निवृत्तचक्षुषि ।

आवृत्तिः । स्त्री । अभ्यासे । पुनरुच्चारणे । आवर्त्तनम् । वृतु० । क्तिन् । ध्याने ।

आवेगः । पुं । त्वरायाम् । वेगे । आवेजनम् । ओविजी० । घञ् ।

आवेगी । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे । आवेगोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौरादिः ॥

आवेदनम् । न । निवेदने । आङ्पूर्वाद्विदेर्ल्युट् ।

आवेशः । पुं । अहङ्कारविशेषे । आटोपे । संरम्भे । अभिनिवेशे । सङ्गे । अनुप्रवेशे । ग्रहामये । भूतसञ्चारे । भूतादिनारोगे । अपस्माररोगे । आवेशनम् । विश० । घञ् ।

आवेशनम् । न । शिल्पशालायाम् । गृहादन्यस्मिनकारूणां कर्मस्थाने । भूतावेशे । प्रवेशे । कोपे । परिवेशे ।

। सूर्यादिपरिधौ । आविशन्त्यत्र। विशप्रवेशने। करणेति ल्युट् युच्चा।

आवेशिक: । त्रि । अतिथौ । असाधारणे । स्वीये । अवेशे अगृहे भव: । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ।

आवेशित: । त्रि । निवेशिते । स्थापिते । यथा । नमय्यावेशितधियां काम: कामायकल्पते। भर्जिता: क्वथिताधाना: प्रायोबीजायनेष्यते इतिश्रीभागवतेश्रीकृष्णोक्ति: । मयि परमात्मनीत्यर्थ: ।

आवेष्टक: । पुं । प्राचीरादौ । घेर इतिभाषा ।

आशंसा । स्त्री । इच्छायाम् । स्पृहायाम् । अप्राप्तप्राप्तीच्छायाम् । आशंसनम् । शंसुस्तुतौ । गुरोश्चहल: । टाप् ।

आशंसित: । त्रि । वांछिते । आख्याते । उक्ते । नपुंसके भावेक्त: ।

आशंसिता । त्रि । इच्छावति । आकाङ्क्षाशीले । आशंसते ।आङ: शासुइच्छायाम् । तृन् ।

आशंसु: । त्रि । इच्छौ । इच्छाशीले । इष्टार्थप्राप्तीच्छौ । आशंसितरि । आशंसते । आङ:शा० । सनाशंसेत्यु: ।

आशक्त: । त्रि । सम्यक्शक्तिविशिष्टे ।

आशङ्का । स्त्री । भये । त्रासे । सङ्कोचे । ईषद्वितर्के ।

आशन: । पुं । असनवृक्षे ।

आशय: । पुं । अभिप्राये । पनसे । आधारे । विभवे । अजीर्णे । चेतसि । वासनाख्ये संस्कारे । आफलविपाकाच्चित्तभूमौशेते इतिव्याख्यानात् । कोष्ठागारे । सन्ताने । आखयविधाने । आशेरते ऽस्मिन्कर्मानुभववासना इत्यर्थात् । किम्पचाने । धर्माधर्मे । अदृष्टे । शयने । आशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् । हृद्देशे । यथा । अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइति ।

आशयाश: । पुं । पावके । वह्नौ । आशेरतेऽस्मिन्नित्याशय: । एरच् । आधार: । तमश्नाति । कर्मण्यण् ।

आशयिता । त्रि । भोजयितरि । अशेर्ण्यन्तात् तृच् ।

आशर: । पुं । अग्नौ । राक्षसे । आशृणाति । शॄहिंसायाम् । पचाद्यच् ।

आशा । स्त्री । दीर्घाकाङ्क्षायाम् । अशक्योपायार्थविषयायां तृष्णायाम् । अनवगतोपायार्थविषयायां-वाप्रार्थनायाम् । अप्राप्तवस्त्वाकाङ्क्षायाम् । अनिर्ज्ञातप्राप्तीष्टार्थप्रार्थनायाम् । आयतायांतृष्णायाम् ।

यथा। पिशाचमोचनंतीर्थंकतिधानावगाहितम्। तथाप्याशा पिशाचीनामाशामिश्रंनमुञ्चतीति॥ ह- रिति। दिशि॥आसमन्तादश्नुते। अशूङ्व्याप्तौ। पचाद्यच्॥

आशापुरसम्भवः। पुं। भूमिजगुग्गुलौ। आसापुरीधूप इतिभाषा॥

आशाबन्धः। पुं। समाश्वासे॥ मर्कटजालके॥ दिग्बन्धे॥ आशयाबन्धः। आशायाः बन्धोवा॥

आशाम्बरः। त्रि। दिगम्बरे॥

आशास्यम्। त्रि। आशंसनीये। आशीःसाध्ये॥

आशितः। त्रि। अशिते। भुक्ते॥ आ- शायतेस्म। शीतनूकरणे। क्तः। आशोरन्यतरस्यामितीत्त्वम्॥

आशितङ्गवीनम्। त्रि। पुरागोस्तृप्तिकृतस्थले। पहलेगायजहाँचरी हैं इतिभाषा॥ त्रिष्वाशितङ्गवीनंतत् गावोयत्राशिताःपुरा॥ आशिताः- भोजिताः गावोयत्र। अषङ्काशितङ्ग्वलमितिखः। निपातनात्पूर्वस्य मुम्॥

आशितम्भवः। पुं। तृप्तौ॥ न। अन्नादौ॥ आशितो भवत्यनेन आशितस्य भवनंवेतिविग्रहे। आशिते भुवःकरणभावयोरित्याशितशब्दोपपदाद्भवतेः करणभावयोः खच्प्रत्ययः। मुमागमः पूर्वपदस्य॥ यावताऽन्नेना तिथ्यादिर्भोजितो भवतितदन्नमुच्यते॥ भावे आशितम्भवम्॥

आशिता। त्रि। अन्नारे। बहुभोजनशीले॥

आशिरः। पुं। अग्नौ॥ सूर्ये॥ राचसे॥ अश्नुते। अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अश्नातिवा। अशभोजने। अशेर्णिदितिकिरच्॥

आशीः। स्त्री। हितस्याशंसने। यस्य यदपेक्षितं तम्प्रतितदभिवृद्धिप्रार्थने। आशीर्वादे॥ सर्पतालुगदन्ते॥ आशीस्तालुगतादंष्ट्रा तयाविद्धोमजीवति। इति विषविद्या॥ फलतृष्णायाम्। अप्राप्तप्रार्थने॥ वृद्धिनाम्नौ पधौ॥ आशास्ते इतिविग्रहे। आङः शासुइच्छायाम्। शासुअनुशिष्टौ। अस्मात् क्विप्चेति क्विप्। आशासः क्वौ उपधायाइत्त्वम्। यद्वा आशासनमनयावा। सम्पदादिः। आशासःक्वाविनीत्त्वम्॥

आशीः। स्त्री। सर्पदंष्ट्रायाम्। सर्पविषे॥ हिताशंसने॥ आशीमिवकला मिन्दोरितिराजशेखरोक्त्या ईकारान्तायम्। आशीराश्यहिदंष्ट्रायामितिद्विरूपकोशाच्च॥

आशीर्वादः । पुं । आशीर्वचने । मङ्गलप्रार्थनायाम् । आशिषोवादः ॥

आशीविषः । पुं । विषधरे । सर्पे । आशिषि विषमस्य । पृषोदरादिः ॥

आशु । । क्षिप्रे ॥

आशुः । पुं । न । व्रीहिप्रभेदे । वर्षाभवधान्येषष्टिकादौ । पाटले व्रीहौ ॥ न । द्रुते । शीघ्रे । शीघ्रक्रियाविशेषणात्त्वेक्लीवम् । सत्त्वगामित्त्वे वाच्यलिङ्गम् । अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्यउण् इत्युण् ।

आशुगः । पुं । वायौ ॥ वाणे । शरे । अर्के । त्रि । शीघ्रगामिनि । आशुगच्छति । अन्यचापीतिगमेर्डः ॥

आशुतोषः । पुं । महादेवे । महेश्वरे । त्रि । शीघ्रंसन्तुष्टे । आशुशीघ्रंतोषस्तुष्टिर्यस्य ।

आशुपत्री । स्त्री । गजभक्ष्यायाम् । शल्लकीलतायाम् ॥

आशुव्रीहिः । पुं । आशुधान्ये । पाटले । आशुसंज्ञकोव्रीहिः ॥

आशुशुक्षणिः । पुं । अग्नौ । वायौ । आसमन्तात् शोष्टुमिच्छति । आङ्पूर्वाच्छुष्यतेःसमन्तात् आङिशुषेः सनश्छन्दसीत्यनिः । छान्दसानामपिकचिद्भाषायांप्रयोगः ॥

आशेकुटी । पुं । पर्वते । इति शब्दमाला ॥

आशौचम् । न । अशुद्धौ । वर्णाश्रमविहितकर्मानुष्ठानसङ्कोचावस्थायाम् । अशौचमेव । स्वार्थे अण् ।

आश्चर्यम् । न । अपूर्वे । अद्भुते । चित्रे । विस्मये ॥ त्रि । अद्भुतवति ॥ आइतिचर्यते अभिनीयते । आश्चर्यमनित्य इति अभूततद्भावेसुट्निपात्यते । यथा । आश्चर्यंयदिसभुञ्जीत । अद्भुतमित्यर्थः ।

आश्मः । पुं । अश्मनोविकारे । तस्यविकारइत्यण् ॥

आश्मनः । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ ।

आश्मरथ्यः । पुं । ऋषिविशेषे । अश्मरथस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

आश्यानः । त्रि । शोषिते ॥

आश्रमः । पुं । न । ब्रह्मचारिणि । गृहिणि । वानप्रस्थे । भिक्षौ । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा । एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्त्वारः पृथगाश्रमाः । सर्वेपिक्रमशस्त्वेते यथाकालंनिषेविताः । यथोक्तकारिणं विप्रंनयन्ति परमाङ्गतिमिति । अत्र कलौविशेषो यथा । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्ह-

स्थोभैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौकलौ युगे इति॥ वने ॥ मठे ॥ मुनीनांवासस्थाने ॥ आश्रमन्त्यत्रानेनवा । श्रमुतपसि खेदेच । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्धिर्न ॥ यद्वा । आसमन्ताच्छ्रमो ऽत्र स्वधर्मसाधनक्लेशात्॥ परमात्मनि ॥ आश्रमवत् सर्वेषांसंसारारण्येभ्रमतांविश्रामस्थान त्वादाश्रमः परमात्मा । अस्यार्थः । आश्रमवदाश्रमः यथारण्येचरतामाश्रमच्छायादानांविश्रामस्थानम् एवं संसारारण्ये भ्रमतांमाणिनां सुषुप्ते मोक्षेच विश्रामस्थानं भवति परमेश्वर इति ॥

आश्रमधर्मः । पुं । आश्रमाणां ब्रह्मचारिप्रभृतीनां शास्त्रविहिते साधने ॥ यथा । ब्रह्मचारिणः स्वाध्यायः । गृहस्थस्य दानंदमश्च यज्ञश्च । वानप्रस्थस्यतपः । परिव्राजकस्य अभयंसत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिरिति ॥ यस्वाश्रमंसमाश्रित्य अधिकारःप्रवर्त्तते । सखल्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥ यतीनान्तुशमो धर्मो नियमोवनवासिनाम् । दानमेवगृहस्थानांशुश्रूषा ब्रह्मचारिणामिति श्रुतिः॥ महानिर्वाणेतु । पुरैवकथितं तावत्कलिसम्भवचेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि । क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतोदेहपरिश्रमः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थो ऽपि न प्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुगे ॥ गृहस्थस्य क्रियाः सर्वाआगमोक्ताः कलौशिवे । नान्यमार्गैःक्रियासिद्धिः कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुके प्याश्रमेदेवि वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौत संस्कृतिः ॥ शैवसंस्कारविधिनाव धूताश्रमधारणम् । तदेव कथितंभद्रेसंन्यासग्रहणंकलौ ॥ विप्राणामितरेषाञ्चवर्णानां प्रवलेकलौ । उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषामधिकारिता ॥ सर्वेषामेवसंस्काराः कर्माणिशैववर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्चकर्मलिङ्गंपृथक् पृथक् ॥ इत्युक्ते रागमोक्त एव आश्रमधर्मः कलावनुष्ठेयः । सचतस्मादेवतन्त्रो त्तमादनुसन्धेयः ॥

आश्रमवित् । पुं । दत्तप्रभृतिषु ॥ तेहि आश्रमाः परमार्था इतिसमर्थयन्ते । तदसत् । वेषस्याश्रमशब्दार्थत्वेशूद्रादेरपि प्रसङ्गात् । जातेश्चदुर्विवेचनत्वात् । तन्मूलस्याश्रमस्यदर्शयितुमशक्यत्वात् । संस्कारस्यचदेहसमवायित्वे पारलौकिकत्वायोगात् । अस

ङ्गेचात्मनितदसम्भवात् ।

आश्रमिकः । त्रि । आश्रमयुक्ते ।

आश्रमी । पुं । ब्रह्मचर्याद्याश्रमविशिष्टे । अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनमेकमपिद्विजः ।

आश्रयः । पुं । व्यपदेशे । सामीप्ये । आधारे । अवलम्बे । यथा । परिजनस्यराजादिः ॥ निकेते । आयतने । गृहे । राज्ञां सन्ध्यादिषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । अरिणापीड्यमानस्य-जिगीषोर्बलवदाश्रयणे । विषये । आश्रयणम् । श्रिञ् एरच् ।

आश्रयाशः । पुं । अग्नौ । पावके । चित्रकवृक्षे । त्रि । आश्रयनाशके । आश्रयध्वंसिनि । आश्रयमाधारमश्नाति अशभोजने । कर्मण्यण् ।

आश्रयासिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । यथा । गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् इति । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः स चनास्त्येव । आश्रयः असिद्धोयस्यसः ।

आश्रवः । पुं । अङ्गीकृतौ । क्लेशे । त्रि । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुंशक्ये । वचनस्थिते ॥ आशृणोतिवाक्यम् । श्रु श्रवणे । पचाद्यच् । आङ्पूर्वाच्छृणोतेर्न्नद्रोरववा ।

आश्रितः । त्रि । आश्रयप्राप्ते । शरणागते । आधेये । उपविष्टे ॥ न्यायमतेपरमाण्वाकाशादिनित्यद्रव्यभिन्नसमवेतद्रव्याणामाश्रितत्वंसाधर्म्यम् । आश्रयति आश्रीयतेस्मवा । श्रिञ् । गत्यर्थेति कर्मणिवा क्तः ।

आश्रुतः । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते । कृतश्रवणे । आकर्णिते । आश्रूयतेस्म । श्रु श्रवणे । क्तः ।

आश्लिष्टः । त्रि । आलिङ्गिते । श्लिषआलिङ्गने । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ।

आश्लेषः । पुं । आलिङ्गने । एकदेशसम्बन्धे । आश्लेषणम् । श्लिष० । घञ् ।

आश्वम् । न । अश्वीये । अश्ववृन्दे । अश्वानांसमूहः । तस्याभावे अण् । अश्वस्यकर्मभावयोः । प्राणभृज्जातित्वात् अञ् ॥ त्रि । रथादौ । अश्वैरुह्यते । शेषइत्यण् ।

आश्वतराश्विः । पुं । बुडिलमुनौ । अश्वतराश्वस्यापत्यम् । इञ् ।

आश्वत्थम् । न । अश्वत्थवृक्षफले । अश्वत्थस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् विधेर्न लुक् ।

आश्वयुजः । पुं । आश्विनमासे । आश्वयुजीपौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौर्णमासीति अण् ।

आश्वयुजी । स्त्री । आश्विनपूर्णिमायाम् । अश्वयुजायुक्तापौर्णमासी । नक्ष

षेणायुक्तःकाल इत्यण्। टिड्ढेति-ङीप्॥

आश्वलायनः। पुं। ऋषिविशेषे॥ अश्वलस्यगोत्रापत्यम्। नडादिभ्यः फक्॥

आश्वस्तः। त्रि। जातविश्वासे॥

आश्वासः। पुं। निर्वृतौ॥ आख्यायिकापरिच्छेदे॥ आश्वयप्रदाने॥ आश्वसनम्। श्वसप्राणने। घञ्॥

आश्वासकः। त्रि। आश्वासकारिणि॥

आश्विनः। पुं। शरदःप्रथमेमासे। इषे॥ तत्रजातस्यफलम्। राज्ञांप्रियःकाव्यकलाविदग्धः स्याद्धर्मभोगमतिःसुबुद्धिः। सुखीवदान्योबहुमानशाली भक्तो भवेदाश्विनमासजन्मेति॥ अश्विन्यायुक्तापौर्णमासी अश्विनस्ति। सास्मिन्पौर्णमासीत्यण्॥ रवेःकन्याराशिस्थितिकाले॥

आश्विनेयौ। पुं। अश्विनीकुमारयोः। स्वर्वैद्ययोः॥ अश्विन्याः अपत्ये। स्त्रीभ्योढक्॥ नित्यद्विवचनान्तः॥

आश्वीनः। त्रि। एकाह्नेनैकाश्वगम्यमार्गे॥ अश्वेनैकाह्नेनातिक्रम्यते। अश्वस्यैकाहगम इति खञ्॥

आषाढः। पुं। ग्रीष्मद्वितीयमासे। शुचौ॥ आषाढीपौर्णमासी अस्मिन्॥ सास्मिन् पौर्णमासीत्यण्॥ तत्रजातस्यफलम्। धनान्वितो प्रमदाभिलाषी प्रमादशीलो गुरुवत्सलश्च। बहुव्ययो मन्दहुताशनःस्यादाषाढमासप्रभवोमनुष्य इति॥ व्रतिनां पालाशदण्डे॥ आषाढीपूर्णिमायाम् योजनमस्य। विशाखाषाढादण् मन्थदण्डयोरित्यण्॥ मलयाचले॥ रवेर्मिथुनराशि स्थितिकाले॥

आषाढकः। पुं। आषाढमासे॥

आषाढभवः। पुं। भौमग्रहे॥ त्रि। आषाढजाते॥

आषाढभूः। पुं। कुजे। मङ्गलग्रहे॥

आषाढा। स्त्री। पूर्वाषाढायाम्॥ उत्तराषाढायाम्॥

आषाढाभूः। पुं। मङ्गलग्रहे।

आषाढिः। पुं। रतिदेव्याःस्थाने॥

आषाढी। स्त्री। आषाढमासस्यपूर्णिमायाम्॥ आषाढयायुक्ता पौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण्। ततो ङीप्॥

आषाढीयः। त्रि। आषाढायांजाते॥ श्रविष्ठाषाढाभ्यांछण् वक्तव्यः॥

आष्टम्। न। आकाशे। वियति॥ अश्नुते अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अश्नातिवा। अशभोजने। धृषिशसिभ्यां मीत्यादिनाष्ट्रन्वृद्धिश्च॥

आ३। त। स्मरणे॥ अपाकरणे॥ को-

पे॥आ:रचक्लिष्टतिष्ठ॥ सन्तापे। यथा। विद्यामातर मा: प्रदर्श्यमंत्रपभूनभिन्नामक्षे निलपार्त॥पीडायाम॥आ:शीतम्॥क्रोधाविष्कारे॥साटोपतर्जने। आस्ते। आस उपवेशने। क्विप्॥आङ्पूर्वादसतेर्वा।

आस।।बभूवेत्यर्थे॥

आसः। पुं। धनुषि॥अस्यन्तेशरा अनेन। असु०। अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायामिति घञ्।

आसक्तः। त्रि। आसक्तिविशिष्टे। विषयान्तरपरिहारेण सर्वदानिविष्टे। तत्परे। प्रसिते। अत्यन्तरते। न। निरन्ते। अनवरते। आसञ्जि। षञ्ज सङ्गे। कर्मणि क्तः॥

आसक्तिः। स्त्री। अनुरागे। प्रीतौ। आनुरक्तौ। आङ्पूर्वात्षञ्जः क्तिन्।

आसङ्गम्। न। अनवरते। निरन्ते॥ पुं। अभिनिवेशे। परिष्वङ्गे। प्राप्तस्योपस्थिते पि विनाशे संरक्षणाभिलाषे। कर्तृत्वाभिमाने। भोगाभिलाषे। त्रि। तद्युक्ते। स्त्री। सुवर्णाम्। सौराष्ट्रमृदि। आसञ्जनम्। षञ्ज० घञ्।

आसङ्गिनी। स्त्री। वातभ्रमे। वात्यायाम्।

आसत्तिः। स्त्री। सङ्गमे। लाभे। सन्निधौ॥ पदसन्निधानकारणे। यत्पदार्थस्य यत्पदार्थेनान्वयोपेक्षितस्तयोर व्यवधानेनोपस्थितिकारणमिति न्यायमुक्तावली।

आसनः। पुं। जीवकद्रुमे। अस्यति। असुक्षेपणे। ल्युः। प्रस्थापणे। न। द्विरदस्कन्धदेशे। यत्रमहामात्रो निवसति। पीढा चौकी इत्यादिभाषाप्रसिद्धे पीठे। विष्टरे। विजिगीषोर्दुर्गादीनवष्टभ्यतःस्थितौ। यात्रानिवर्त्तने। अरिविजिगीष्वोः प्रतिबद्धशक्त्योः कालप्रतीक्षयातूष्णीमवस्थाने। यथा। परस्परस्य सैन्यानां साम्यं चा स्वाविषयणा:। आसनं स्वामिनेब्रूया न्मन्त्रीस्वामिहितेरतइति॥ अष्टाङ्गयोगस्य तृतीययोगाङ्गे। पञ्चप्रकारकरचरणादि संस्थानविशेषे। यथा। पद्मासनंस्वस्तिकाख्यं भद्रंवज्रासनं तथा। वीरासनमितिप्रोक्तं क्रमादासनपञ्चकमिति। एषांलक्षणानि यथास्थानेद्रष्टव्यानि। अन्यच्च। आसनानिकुलेशानि यावन्तो जीवजन्तवः। चतुरशीति लक्षाणि चैकैकं समुदाहृतम्। आसनेभ्यः समस्तेभ्यः साम्प्रतंद्वयमुच्यते। एकंसिद्धासनंनाम द्वितीयंकमलासनम्॥ इतिनिरुत्तरतन्त्रम्। स्थिरसुखमासनमिति

पतञ्जलिः ॥ सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रंब्रह्मचिन्तनम् । आसनंतद्विजानीयान्नेतरत्सुखनाशनमितिपूज्यपादाः ॥ आस्यतेऽत्र । आसउपवेशने । करणेतिल्युट् ॥ शृङ्गारासनानि बन्धशब्देद्रष्टव्यानि ॥

आसनबन्धः । पुं । उपवेशने ॥

आसना । स्त्री । स्थितौ ॥ आस्यतेऽस्याम् । आस० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

आसनी । स्त्री । विपणौ ॥ स्थितौ ॥

आसन्दः । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥

आसन्दी । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । पीठिकायाम् ॥ सभामध्यवेदिकायाम् ॥ आस्यतेऽस्याम् । आस० । शब्दादयश्चेतिसाधुः ॥

आसन्नः । त्रि । निकटे ॥ उपस्थिते ॥ आसीदतिस्म । गत्यर्थेतिक्तः । आसाद्यतेस्मेतिवा । क्तः ॥

आसन्यः । पुं । प्राणे ॥ त्रि । आस्यभवे ॥ आस्येभवः । यत् । पद्दन्नेत्यासन्नादेशः प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वात् ॥

आसवः । पुं । मद्यमात्रे ॥ मद्यविशेषे । मैरेये । शीधौ ॥ शीधुरिक्षुरसैःपक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसंहितमितिमाधवेन भेदःकृतः । आर्षेरामायणेतु । शर्करासवमाध्वीकाः पुष्पासवफलासवाः । वासचूर्णैश्चविविधैर्दृष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथगित्युक्तम् ॥ कुल्लूकभट्टस्तु । आसूयतेइत्यासवो मद्यानामवस्थाविशेषः सद्यःकृतसंसाधनः सन्धानम् अभावइत्याह ॥ यदपक्वौषधाम्बुभ्यांसिद्धंमद्यंसआसवः । आसवस्यगुणाज्ञेयाबीजद्रव्यगुणैः समाः ॥ आसूयते । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् ॥

आसवद्रुः । पुं । तालवृक्षे ॥

आसादनम् । न । सन्निधापने । स्थापने ॥

आसादितः । त्रि । प्राप्ते । लब्धे ॥ आखिवंशीधरे कामकेलीपरे । किंमयासादितंमौनमारोपितम् ॥ आयोजिते । सन्निधापिते ॥ आसाद्यतेस्म । षद्लृ० । णयन्तः । क्तः ॥

आसारः । पुं । धारासम्पाते । वेगवृष्टौ ॥ सुहृद्बले ॥ प्रसरणे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ अन्वागच्छद्बले ॥ आसरणम् । आस्रियतेनेनवा । सृगतौ । घञ् ॥

आसिकः । त्रि । खड्गधारिणि ॥ असिः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

आसिका । स्त्री । आसने ॥ आसउपवेशने । धात्वर्थनिर्देशेण्वुल् ॥

आसिक्तः । त्रि । ईषत्सिक्ते ॥

आसितम् । न । स्थानविशेषे ॥ आस्यतेऽस्मिन् । आस० । क्तोधिकरणेचेत्य

धिकरणे क्तः ॥

आसीनः । चि । उपविष्टे । बैठा इतिभाषा । आसनोपविष्टे। ᐧचले ॥ बुद्धावभिव्यक्तविज्ञानप्रकाशने। आस्ते । आस० । लटःशानच् । ईदासः ।

आसीनप्रचलायितम् । न । उपविश्य निद्रावशेनदोलने । ऊंघना इति-भाषा ॥

आसुतिः । पुं । अभिषवे । मद्यसन्धाने । मद्चुवानाइतिभाषा । षुञ्० । क्तिन् ॥

आसुतीवलः । पुं । कन्यापाले । शूद्रजातिविशेषे ॥ यज्वनि । शौण्डिके । आसुतिरस्यास्ति । रजःकृष्यसुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ।

आसुरः । पुं । असुरे । प्रज्ञाद्यण् । ब्राह्माद्यष्टविवाहान्तर्गतविवाहविशेषे । आसुरोद्रविणादानातइतियाज्ञवल्क्यः । ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वा कन्यायैचैवशक्तितः । कन्याप्रदानंस्वाच्छन्द्यादासुरोधर्मउच्यते इतिमनुः । अस्यमानुषइत्यपिसंज्ञा । शुल्केनमानुषइतिहारीतस्मरणात् । असुराणामिवायम् । अण् । न । विड्लवणे । असुरस्यकर्मभावयोः । त्रि । असुरसम्बन्धिनि । अण् ।

आसुरनिश्चयः । पुं । वेदार्थविरोधिनिश्चये । आसुरोविपर्यासरूपोवेदार्थविरोधीनिश्चयोयस्य ॥

आसुरभावः । पुं । हिंसान्टतादिस्वभावे । आसुराणामसुरप्रकृतीनां भावःस्वभावः ।

आसुरस्वम् । न । अयज्वनांधने । यागादिशून्यानांवित्ते । अयज्वनान्तुयद्वित्तमासुरस्वं तदुच्यतेइतिमनोः । आसुराणांस्वम् ॥

आसुरिः । पुं । कपिलमुनेःशिष्ये ब्राह्मणे ॥

आसुरी । स्त्री । राजिकायाम् । छेदभेदाद्यात्मिकायां चिकित्सायाम् । असुरस्येयम् । तस्येदमित्यण् । अस्यतिवा । असेरुरन् । प्रज्ञाद्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

आसुरीप्रकृतिः । स्त्री । शास्त्रानभ्यनुज्ञातविषयभोगहेतुरागप्रधानायां राजस्यां प्रकृतो । वैदिकनिषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतायां राजस्यां प्रकृतो । विषयभोगप्राधान्येन रागप्राबल्यादासुरीत्वम् ।

आसुरीसम्पत् । स्त्री । असुरत्वप्रयाणहेतुभूतायां रजस्तमोमय्यां सम्पदि । अशुभवासनासन्ततो ॥ यथा । दम्भोदर्पोभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच । अज्ञानंचाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरी-मिति । शरीरारम्भकालेपापकर्मभि

रभिव्यक्ता मभिलक्ष्यजातस्य कुपुरुषस्यदम्भाद्या अज्ञानान्तादोषाएवभवन्ति नत्त्वभयाद्यागुणाइत्यर्थः ॥
आसेकः । पुं । आसेचने ॥
आसेक्यः । पुं । नपुंसकविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । पित्रोस्तुस्वल्पवीर्यत्त्वादासेक्यः पुरुषो भवेत् । स शुक्रंप्राश्य लभते ध्वजोन्नतिमसंशयमिति ॥
आसेचनः । त्रि । अतृप्तिकृति । असेचनके ॥ न आसिच्यतेमनोऽत्र । षिचक्षरणे । करणेतिल्युट् ॥
आसेचनकम् । त्रि । असेचनके । आसेचने ॥ संज्ञायांकन् ॥ तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तोयस्यदर्शनात् ॥
आसेदिवान् । त्रि । आसन्ने ॥
आसेधः । पुं । राजाज्ञया ऽवरोधे ॥
आसेवनम् । न । पौनः पुन्ये ॥
आसेवा । स्त्री । स्वारसिक्यां प्रवृत्तौ ॥
आस्कन्दनम् । न । तिरस्कारे ॥ रणे ॥ संशोषणे ॥ स्कन्दिर्गतिशोषणयोः भावे ल्युट् ॥
आस्कन्दितम् । न । अश्वगतिविशेषे । उत्तेरिताख्येवेगे ॥ स च सम्यग्गतिः ॥ आस्कन्दने ॥ स्कन्देः स्वार्थण्यन्तात् भावेक्तः । आस्कन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच्वा ॥
आस्कन्दितकम् । न । आस्कन्दिते । अ-

श्वानांपञ्चमगतौ । उत्तेरिते । उपकण्ठे ॥
आस्तः । त्रि । क्षिप्ते ॥
आस्तरः । पुं । करिकम्बले ॥ वस्त्राद्यास्तरणे ॥
आस्तरणम् । न । हस्तिपृष्ठस्थितचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । झूलइतिभाषा ॥ आस्तीर्यते ऽनेनवा । स्तृञ्आच्छादने । कर्मणि करणेवा ल्युट् ॥
आस्तारकः । पुं । माषखरीप्रभृतिखाद्यद्रव्यसिद्ध्यर्थं स्थालीस्थजलोपरिदीयमाने तृणादौ । थर इतिभाषा ॥
आस्तावः । पुं । यज्ञीयदेशविशेषे ॥ याज्ञिकानां संवाददेशे ॥ आगत्य स्तुवन्त्यस्मिन् । ष्टुञ्स्तुतौ । घञ् ॥
आस्तिकः । पुं । मुनिविशेषे । सतुजरत्कारुमुनेः पुत्रः । तत्पिता गर्भस्थं तं ज्ञात्वा अस्तीत्युक्त्वा गतइत्यस्मादास्तिकः । इतिमहाभारतम् ॥ आस्तीके ॥ त्रि । नास्तिकभिन्ने । वेदप्रमाणवादिनि । श्रद्धालौ ॥ अस्तिपरलोक इत्येवं मतिर्यस्यसः । अस्तिनास्तिदिष्टंमतिरिति अस्तीतिनिपातात् यद्वा वचनसामर्थ्यादस्तीत्याख्यातात् ठक् ॥
आस्तिकार्थदः । पुं । जनमेजयेराज्ञि ॥

आस्तिक्यम् । न । श्रद्धायाम् ॥ आस्तिकस्यकर्म भावो वा । पुरो० यक् ॥

आस्तीकः । पुं । मनसा ुे आस्तिकमुनौ ॥

आस्तीकजननी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥

आस्था । स्त्री । आलम्बनायाम् ॥ स्थाने ॥ यत्ने ॥ अपेक्षायाम् ॥ आस्थान्याम् ॥ आतिष्ठन्त्यस्याम् आस्थामंबा । ष्ठा० । आतश्चोपेस्यङ् । टाप् ॥ तात्पर्येणवर्त्तने ॥

आस्थानम् । न । सभायाम् ॥ निवासस्थाने ॥ आतिष्ठन्त्यस्मिन् । ष्ठा० अधिकरणे ल्युट् ॥ यत्ने ॥

आस्थाननिकेतमाजिरम् । म । सभामण्डपाङ्गने ॥

आस्थानी । स्त्री । सभायाम् ॥ आतिष्ठन्त्यस्याम् । ष्ठा० । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ॥

आस्थानीधूर्त्तः । त्रि । सभाधूर्त्ते ॥

आस्थितः । त्रि । आरूढे ॥ प्राप्ते ॥ आङ्पूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थेतिक्तः । यतिस्यतीतीत्वम् ॥ अङ्गीकृतवति ॥

आस्थितिः । स्त्री । आस्थायाम् । तात्पर्येणवर्त्तने ॥

आस्पदम् । न । पदे । स्थाने । प्रतिष्ठायाम् ॥ यथा । अनुवाद्यमनुक्त्वातु न विधेयमुदीरयेत् । नह्यलब्धास्पदं किञ्चित्कुत्रचित् प्रतितिष्ठतीति ॥ कृत्ये ॥ प्रभुत्वे ॥ दशमगृहे ॥ आपद्यते ऽस्मिन् । आत्मनः पदंस्थानं-वा । आस्पदं प्रतिष्ठायामितिनिपातनात् सुट् ॥

आस्पन्दनम् । न । कम्पने । स्पन्दने ॥

आस्फालः । पुं । हस्तिकर्णास्फालने । झलञ्झलायाम् ॥

आस्फालनम् । न । ताडने ॥ आटोपे । प्रागल्भ्ये ॥

आस्फुजित् । पुं । शुक्राचार्ये ॥

आस्फोटः । पुं । अर्कद्रुमे ॥ भूरादेर्वाह्वादिशब्दे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर् विकसने । अच् ॥

आस्फोटकः । पुं । खरोट इति भाषाप्रसिद्धे शैलपीलौ ॥

आस्फोटनम् । न । मुद्रणे ॥ विकाशे ॥ वाह्वादिशब्दे ॥ स्फुटने ॥ आ स्फुटे ल्युट् ॥

आस्फोटनी । स्त्री । बेधनिकायाम् । मुक्तादिवेधिन्याम् ॥ आस्फुट्यते ऽनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणे-ल्युट् ॥

आस्फोटा । स्त्री । नवमल्ल्याम् । वनमल्ल्याम् ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर० । पचाद्यच् ॥

आस्फोटितम् । न । करास्फोटे ॥

आस्फोतः । पुं । अर्कवृक्षे ॥ कोविदारे ॥ भूपलाशवृक्षे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर्० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

आस्फोतकः । पुं । अर्कपर्णे ॥

आस्फोता । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ वनमल्लाम् ॥ सारिवायाम् ॥ हापरमालीति गौडभाषाप्रसिद्धवृक्षविशेषे । कुष्ठविषरोगनाशिन्त्व मस्यगुणाः ॥ टाप् ॥

आस्माकः । त्रि । अस्मत्सम्बन्धिनि ॥ युष्मदस्मदोरितिपक्षेऽण् । तस्मिन्नणि चयुष्माकास्माकौ ॥

आस्यम् । न । मुखे ॥ मुखमध्ये ॥ त्रि । मुखमध्यभवे ॥ आस्यन्दते अन्नादिना प्रस्रवति । आस्यन्द्यतेवा अन्नादिना द्रवीक्रियते । स्यन्दूप्रस्रवणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ यद्वा । अस्यते वर्णोयेन अस्यन्तेग्रासोऽस्मिन्वा । असु क्षेपणे । कृत्यल्युट इति ण्यत् ॥

आस्यपत्रम् । न । पद्मे ॥ आस्यमिवपत्रमस्य ॥

आस्यलाङ्गलः । पुं । शूकरे ।

आस्यलोम । न । श्मश्रुणि ॥

आस्यशुद्धिः । स्त्री । मुखस्यप्रकृतरसत्वे ॥

आस्या । स्त्री । स्थितौ ॥ आसनम् । आसउपवेशने । ऋहलोर्ण्यत् । बाहुलकात् यत्वा ॥

आस्यासवः । पुं । लालायाम् ॥

आस्रपः । पुं । मूलनक्षत्रे ॥

आस्रवः । पुं । क्लेशे ॥ अनेकान्तवादिनां पदार्थान्तरे । चक्षुरादीन्द्रियपथकस्य यथास्वं प्रवृत्तौ ॥ वृत्तिः पञ्चविकल्पा ध्रुवाध्रुवा चक्षुरादिवर्गस्य । येषास्रवस्थजस्रंयतस्त तोसाविहास्रवःप्रोक्त इत्याहुः ॥

आस्वादः । पुं । रसे ॥ रसानुभवे ॥

आस्वादवान् । त्रि । रसवति । स्वादुयुक्ते ॥

आस्वादितः । त्रि । भुक्ते । लीढे ॥

आह । अ । क्षेपे ॥ नियोगे ॥ दृढसम्भावने ॥ उवाचेत्यर्थे ॥ कालमात्रेनिपातोयम् ॥

आहकज्वरः । पुं । नासाज्वरइतिप्रसिद्धनासारोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । तनुनारक्तशोथेन युक्तोनासापुटान्तरे । गात्रशूलज्वरकरः श्लेष्मणाह्याहकज्वरइति ॥

आहतः । त्रि । गुणिते ॥ ताडिते ॥ मिथ्योक्ते । मृषार्थके । वन्ध्यासुतोसीत्यादिवचने ॥ ज्ञाते ॥ पुं । आनके । ढक्कायाम् ॥ न । पुरातनेवस्त्रे ॥ नूतनेवस्त्रे ॥ मृषार्थकवाक्ये ॥ आघू

र्थिते । आहन्यतेस्म । हन० क्त: ॥

आहतलक्षण: । त्रि । कृतलक्षणे । गुणै: प्रसिद्धे । आहतमभ्यस्तं लक्षणं यस्य ।

आहर: । पुं । उच्छ्वासे । अन्तर्मुखश्वासे ॥

आहरणम् । न । द्रव्याद्यानयने । अ मानीते ।

आहव: । पुं । युद्धे । यज्ञे ॥ आह्वानम् आहूयते ऽस्मिन्निति वा । ह्वेञ् स्प- र्द्धायां शब्दे च । आङ्युद्ध इत्यप् स म्प्रसारणञ्च ।

आहवनम् । न । यागे । आसमन्तात् जुह्वोत्यस्मिन् । ल्युट् ।

आहवनीय: । पुं । यज्ञाग्निविशेषे । होमार्हे । आहुत्यधिकरणे । गार्हप- त्यादग्निरुद्धृत्य होमार्थं योग्नि: संस्क्रि यते तस्मिन् । आहूयतेऽग्निरुद्धृत्य प्र- क्षिप्यते वा हविरत्र । कृत्यल्युट इत्य धिकरणे अनीयर् । यद्वा । आहवन मर्हति । तदर्हतीति छ: ॥

आहा: । पुं । अभियोक्तरि । आजिहीते । ओहाङ्गतौ । विच् । विश्वपा- वतप्रक्रिया ।

आहार: । पुं । द्रव्यगलाध: करणे । जेमने । भोजने । चर्व्यचोष्यलेह्यपेयात्मके दृष्टफले । सात्त्विकराजस- तामसभेदात्त्रिविधे । आहरणम् हृञ० । घञ् । यद्वा । आहरन्ति रसमस्मात् । अकर्तरि चेति घञ ।

आह्रियते हृ० ञ्यु० अन्ने । हारे । आहरणे ।

आहारसम्भव: । पुं । शरीरस्थरसधातौ ।

आहार्यम् । त्रि । आगन्तुके । आहरणीये । आरोप्यमाणे । आहर्त्तुं योग्य: । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । पुं । माल्योक्तौ भूषादिना रचिते व्यञ्जक विशेषे ।

आहार्यशोभा । स्त्री । कृत्रिमशोभा- याम् । चित्रभूषादिना कृतद्युतौ ।

आहाव: । पुं । निपाने । कूपसमीपे पश्वादीनां जलपानाय प्रस्तरादि- निर्मिते जलाशये । खेल इति भाषा । आह्वाने ॥ युद्धे । विग्रहे । आहूयन्ते ऽत्र । ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च । निपा नमाहाव इति ह्वेञ: । सम्प्रसारण- मप्प्रत्ययश्च निपाने निपात्यते ।

आहिक: । पुं । पाणिनिमुनौ ॥ केतुग्रहे ।

आहिण्डिक: । पुं । निषादेन वैदेह्यां ज- निते अन्त्यजविशेषे । अस्य च वन्ध- नस्थानेषु० बाह्यसंरक्षणात् आहिण्डि- कानामित्यौशनसे उक्तिकता । का- रावराहिण्डिकयो: समान मातापि तृकत्वेपि वृत्तिभेदात् संज्ञाभेद: ।

आहित: । त्रि । अर्पिते । निहिते । न्यस्ते । स्थापिते । संपादिते । कृते ।

यथा। आहितोऽजयविपर्ययेऽपिमे श्लाघ्य एव परमेष्ठिनात्वयेति रघुवंशे रामं प्रतिभार्गववाक्यम्। आधीयतेस्म। डुधाञ्० क्तः। दधातेर्हिः॥
आहितलक्षणः। त्रि। सौन्दर्य्यादिगुणविशिष्टे। गुणैः प्रतीते। प्रख्यातगुणे॥ आहितानि लक्षणानि यस्मिन्॥
आहिताग्निः। पुं। अग्निहोत्रिणि। साग्निके॥ आहितः अग्निर्येन। वाहिताग्न्यादिः॥
आहितुण्डिकः। त्रि। व्यालग्राहिणि॥ अहेस्तुण्डं मुखं तेन दीव्यति। तेन दीव्यतीति ठक्॥
आहुकः। पुं। उग्रसेने।
आहुतम्। न। भूतयज्ञे॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतन्नयज्ञे॥ त्रि। हुतवस्तुनि। समिधादिहविर्भिराभिमुख्येनहुते।
आहुतिः। स्त्री। देवयज्ञे। होमे। देवमुद्दिश्यमन्त्रोच्चारणपूर्वकाग्नौ हविर्निक्षेपे॥ तद्विशेषो यथा। अल्परूक्षेसस्फुलिङ्गेवामावर्त्ते भयानके। आर्द्रकाष्ठैः समुत्पन्ने फुत्कारवति पावके॥ कृष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिहतिमेदिनीम्। आहुतिं जुहुयाद्यस्तु तस्यनाशोभवेद्ध्रुवमिति॥
आहुत्यम्। न। तरवट इ० काश्मीरादिषु प्रसिद्धेक्षुपविशेषे। काञ्चनपुष्पे। शिम्बीफले॥
आहूतः। त्रि। कृताह्वाने॥ ह्वयतेः कर्मणिक्ते सम्प्रसारणादीर्घौ॥
आहूतसम्प्लवः। त्रि। प्रलयकालपर्य्यन्ते॥ आहूतस्य विश्वस्य सम्प्लवः सलिले सम्यक् प्लवनं यत्र।
आहूतिः। स्त्री। आह्वाने॥ आङ्पूर्वात् ह्वेञः स्त्रियांक्तिन्निति भावेक्तिन्। सम्प्रसारणम्॥
आहृतः। त्रि। आनीते।
आहेयम्। त्रि। अहिसम्बन्धिविषास्थ्यादौ॥ अहेर्भवम्। दृतिकुक्ष्यादिनां ढञ्। स्त्री। आहेयी॥
आहो। अ। प्रश्ने॥ विकल्पे॥ विचारे॥ आहन्ति। हन्तेर्डो प्रत्ययः॥
आहोपुरुषिका। स्त्री। दर्पोत्थात्मसम्भावनायाम्। आत्मनि शक्त्याविष्करणे॥ अहो अहम्पुरुषः। शुशुमेतिसमासः अहोइति अहमित्यर्थे। मयूरव्यंसकादित्वात्समासः। अहोपुरुषस्यभावः मनो० वुञ्। आहोपुरुषिकादर्पाद्यास्यात् सम्भावनात्मनीत्यमरः॥
आहोस्वित्। अ। विकल्पे। आहो॥ आहो चस्वित्च।
आह्नः। पुं। अह्नां समूहे॥ खण्डिका

ह्निका ठञ् । अह्नष्टखोरेवेति नियमाट्टिलोपेन ।

आह्निकः । दिननिर्वर्त्त्ये । दिनसाध्ये । दिनसम्बन्धिनि ॥ न । प्रकरणसमूहे । ग्रन्थभागे । भोजने । नित्यक्रियायाम् । अह्ना निर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमितिठञ् । आह्निकस्त्वपिसन्ध्यान्तंभवति ।

आह्रादः । पुं । मेघशब्दे । स्तनने ।

आह्लादः । पुं । आनन्दे । हर्षे ।

आह्लादितः । त्रि । आनन्दिते । हृष्टे ।

आह्वयः । पुं । नामनि । आह्वयति-ह्वयत्याह्वः । आतोनुपसर्गइति के प्राप्ते कविधौ सर्वत्रप्रसारणिभ्योड इतिडः । तैर्यायते माप्यते । या० । घञर्थे कः ॥

आह्वा । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । आह्वानमाह्वा । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ।

आह्वानम् । न । आवाहने । आकारणे । हूतौ ॥ नामनि । आङ्पूर्वात् ह्वेञो ल्युट् ।

इः

इ । अ । भेदे । क्रोधोक्तौ । अपाकरणे ॥ अनुकम्पायाम् । खेदे ॥ सम्बोधने । जुगुप्सायाम् ॥ विस्मये । प्रत्यक्षसन्निधावितिकश्चित् ।

इः । पुं । कामदेवे । मदने ॥ इकारे ।

इक्कटः । पुं । वंशाङ्कुरे ।

इक्कटः । पुं । तृणविशेषे । बहुमूले ।

इक्षवः । पुं । इक्षुमात्रे । इतिशब्दरत्नावली ॥

इक्षाणिका । स्त्री । मनिन्यौ ।

इक्षुः । पुं । ईख इतिस्वनामप्रसिद्धेरसाले । मधुतृणे । गुडतृणे । असिपत्रे । मृत्युपुष्पे । अथगुणाः । इक्षवोरक्तपित्तघ्नावल्यावृष्याः कफप्रदाः । स्वादुपाकरसाः स्निग्धागुरवोमूत्रलाहिमाः ॥ अस्यभेदाः । पौण्ड्रकोभीरुकश्चापिवंशकः शतपोरकः । कान्तारस्तापसेक्षुश्चकाण्डेक्षुःसूचिपत्रकः ॥ नैपालोदीर्घपत्रश्चनीलपोरोथकोशकृत् । इत्येताजातयस्तेषांगुणावोध्याययास्थलम् ॥ वालेक्षुः कफंकुर्यान्मेदोमेहकरश्चसः । युवात्तुवातहृत्स्वादुरीषत्तीक्ष्णश्चपित्तनुत् ॥ रक्तपित्तहरोवृद्धःक्षतहृद्बलवीर्यकृत् । मूलेतुमधुरोत्यर्थं मध्ये पिमधुरःस्मृतः ॥ अग्रेग्रन्थिषुचज्ञेयइक्षुः पटुरसोजनैः ॥ * ॥ दन्तनिष्पीडितस्येक्षोरसः पित्तास्रनाशनः ।

शर्करासमवीर्यःस्याद्विदाही कफप्रदः। मूलाग्रजन्तुग्रन्थ्यादिपीडनन मलसङ्करात्। किञ्चित्कालं विधृत्याच विकृतिं याति यान्त्रिकः। तस्माद्विदाही विष्टम्भी गुरुः स्याद्यान्त्रिकोरसः। रसः पर्युषितोनेष्टोऽम्लोवातापहोगुरुः। कफपित्तकरः शोषीभेदनश्चातिमूत्रलः। * । पक्वोरसोगुरुःस्निग्धःसुतीक्ष्णः कफवातनुत्। गुल्मानाहप्रशमनःकिञ्चित् पित्तहरःस्मृतः। * । इक्षोर्विकारास्तृड्दाहमूर्च्छापित्तास्रनाशनाः। गुरवोमधुराबल्याः स्निग्धावातहराः सराः। वृष्यामोहहराः शीतावृंहणाविषहारिणइति ॥ इष्यते। इषइच्छायाम्। इषेःक्सुः। षढोःकःसि। आदेशप्रत्यययोः। कषयोगेक्षः। अस्यविकाराः। खतीकाफाणित गुडखण्डमत्स्यण्डिकासिताः। निर्म्मालववेगेन शीतवीर्ययथोत्तरमिति ॥ कोकिलाक्षरक्षे।

इक्षुकाण्डः। पुं। मुञ्जे। काशतृणे ॥

इक्षुकुट्टकः। पुं। गौडिके। इक्षूनकुट्टयति। कुट्टच्छेदने। कुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

इक्षुगन्धः। पुं। काशतृणे। क्षुद्रगोक्षुरे।

इक्षुगन्धा। स्त्री। कोकिलाक्षे। क्रोष्ट्राम्। शुक्लविदार्याम्। कृष्णभूमिकूष्माण्डे। काशे। गोक्षुरे। इक्षुगन्धइवगन्धोऽस्याः। वा इक्षुः गन्धोऽस्याः। इक्षुशब्दस्तगन्धसदृशे गौणाः।

इक्षुगन्धिका। स्त्री। भूमिकूष्माण्डे। इक्षुगन्धैव।

इक्षुजः। पुं। फाणितादिषु। फाणितश्चैवमत्स्यण्डीगुडः खण्डकमेवच। सितासितोपलाचैतेषड्भेदाइक्षुजामताः।

इक्षुतुल्या। स्त्री। आमाखुइतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे। इक्षुवालिकायाम्।

इक्षुदर्भा। स्त्री। तृणविशेषे। तृणपत्रिकायाम्। सुदर्भायाम्।

इक्षुनेत्रम्। न। इक्षुमूले।

इक्षुपत्रः। पुं। जुन्हरीजुवार इति च प्रसिद्धे धान्ये। यावनाले।

इक्षुमः। पुं। शरतृणे ॥

इक्षुवालिका। स्त्री। तालमखानाइतिप्रसिद्धे क्षुरके। इक्षुवालिकायाम्। काशे ॥

इक्षुमती। स्त्री। सरिद्विशेषे।

इक्षुमूलम्। न। मोरटवे। वंशनेत्रे वृक्षे।

इक्षुयन्त्रम्। न। कोल्हू बेलना इतिचप्रसिद्धे इक्षुनिष्पीडनयन्त्रे ॥

इक्षुयोनिः । पुं । पुण्ड्रकेक्षौ ॥

इक्षुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ तालमखाणा इतिभाषाप्रसिद्धे कोकिलाक्षे ॥ काशे ॥ इक्षुम् इक्षुगन्धं राति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

इक्षुरकः । पुं । कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्थूलशरे ॥ काशतृणे ॥

इक्षुरसः । पुं । काशतृणे ॥

इक्षुरसक्वाथः । पुं । गुडे ॥

इक्षुरसोदः । पुं । इक्षुसमुद्रे ॥

इक्षुवल्लरी । स्त्री । }
इक्षुवल्ली । स्त्री । } क्षीरकन्दे । क्षीरविदार्याम् । सिराले इतिहिन्दगिरिभाषा ॥

इक्षुवाटिका । स्त्री । }
इक्षुवाटी । स्त्री । } पुण्ड्रके ॥

इक्षुवेष्टनः । पुं । भद्रमुञ्जे ।

इक्षुशरः । पुं । काशे ॥

इक्षुशाकटम् । न । इक्षुक्षेत्रे ॥ इक्षूणां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रेशाकटशाकिनौ ॥

इक्षुशाकिनम् । न । इक्षुशाकटे ॥ शाकिनः ॥

इक्षुसारः । पुं । गुडे ।

इक्ष्वाकुः । पुं । वैवस्वतमनुपुत्रे ॥ सत्सत्ययुगे अयोध्यायांसूर्यवंशीयआदिराजः ॥ स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । इक्षुमाकरोति । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ इक्षुइतिशब्दमकति । अकगतौ । बाहुलकादुणवा ॥

इक्ष्वारिः । पुं । }
इक्ष्वालिकः । पुं । } काशतृणे ॥

इक्ष्वालिका । स्त्री । इक्षुतुल्यायाम् ॥

इङ्गः । पुं । अद्भुते ॥ ज्ञाने ॥ जङ्गमे ॥ इङ्गिते ॥ इङ्गनम् । इगिगतौ । घञ् । इङ्गतिवा । पचाद्यच् ॥

इङ्गना । स्त्री । संज्ञायाम् ॥

इङ्गितम् । न । इङ्गतेभावे ॥ चेष्टायाम् ॥ अभिप्रायसूचकेवचनस्वरादौ शरीरव्यापारे । आकारे । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे ॥ इङ्गनम् । इगि० क्तः । इङ्गिताकाराभ्याञ्च भावज्ञानमित्याद्यैतत् गोवलीवर्दन्यायेन इङ्गितंचेष्टितम् आकारोमुखरागादिरित्यभियुक्ताः ॥ गमने ।

इङ्गितज्ञः । त्रि । भावज्ञे ॥ इङ्गितंजानाति । ज्ञा० । आतइति कः ॥ नहीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति ॥

इङ्गुदः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे । इंगुआ हिंगोटा इतिच० प्रसिद्धे तापसतरौ ॥ इङ्गंद्यति । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृ० । इङ्गुदःकुष्ठभूतादिग्रहव्रणविषक्रिमीन् । हन्त्युष्णःश्वित्रशूलघ्नस्तिक्तकः कटुपाकवान् ॥

इङ्गुदी । स्त्री । तापसतरौ । तनुपत्रे । विषकण्ठे । तैलफले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुदाज्जातेरिति-ङीष् ॥

इङ्गुलः । पुं । } इङ्गुदस्यार्थे ॥
इङ्गुली । स्त्री । }

इङ्गेजः । पुं । लण्डजजने । लेण्डजे ॥ यथा । पूर्वाम्नाये नवशतंषडशीतिः प्रकीर्त्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रा स्तेषांसंसाधनात् कलौ ॥ अधिपाम ण्डलानाञ्च सङ्ग्रामे ष्वपराजिताः । इङ्गेजा नवषट्पञ्चलेण्डजाश्चापिभा विन इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

इच्छकः । पुं । रुचके । टावानेबू इति गौडभाषाप्रसिद्धे ॥ त्रि । इच्छायुक्ते ॥

इच्छा । स्त्री । मनोधर्मविशेषे । वाञ्छा याम् । लिप्सायाम् ॥ सुखे तत्साधने चेदंमे भूयादिति स्पृहात्माचित्तवृ-त्तिःकामइति रागइतिचोच्यते ॥ न्याय मते अस्याः कारणम् । निर्दुःख त्वे सुखे चेच्छातज्ज्ञानादेवजायते । इच्छातुतदुपायेस्यादिष्टोपायत्व धीर्यदि॥चिकीर्षाकृतिसाध्यत्वप्रका रेच्छातुयाभवेत् । तद्धेतुः कृतिसा-ध्येष्टसाधनत्वमतिर्भवेत ॥ अस्याः-प्रतिबन्धः । बलवद्द्विष्टहेतुत्वमतिः स्यात् प्रतिबन्धिकेति भाषापरिच्छे दः ॥ एषणमिच्छा । इच्छेतिसूत्रेण इषेः शप्रत्ययेनिपातितः ॥

इच्छावती । स्त्री । धनादीच्छायुक्तायां स्त्रियाम् । कामुकायाम् ॥ इच्छास्त्य स्याः । मतुप् ॥

इच्छावसुः । पुं । कुवेरे ॥

इच्छितः । त्रि । वाञ्छिते ॥ इच्छासं जाताऽस्य । ता० इतच् ॥

इच्छुः । त्रि । इच्छाविशिष्टे । आकाङ्क्षा युक्ते ॥ इच्छाशीले ॥ इच्छतितच्छी लः । इषइच्छायाम् । विन्दुरिच्छु-रितिसाधुः ॥

इज्जलः । पुं । हिज्जलवृक्षे । निचुले ॥ एति । इण० । क्विप् तुक् । इत् जल मस्य ॥

इज्यः । पुं । सुरगुरौ । वृहस्पतौ ॥ पु ष्यनक्षत्रे ॥ श्रीहरौ ॥ येयजन्तिमखैः पुण्यैर्देवतादीन् बहूनपि । आत्मान मात्मनानित्यं विष्णुमेवयजन्तिते ॥ इतिहरिवंशः ॥ त्रि । पूज्ये ॥ श्रीगु रौ ॥ इज्याऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

इज्या । स्त्री । दाने ॥ अध्वरे ॥ अर्चाया म् ॥ सङ्गमे ॥ गवि ॥ कुट्टन्याम् ॥ यजनम् । यजदेवपूजासङ्गतिकरण दानेषु । व्रजयजोर्भावेक्यप् । वचि स्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम् । टाप् ॥

इज्याशीलः । पुं । यायजूके । पुनः पुन

र्थेत्वकर्त्तरि॥ इच्छाशीलमस्य॥ इच्छां शीलति शीलयतिवा। शीलसमाधौ। । शीलिकामिभक्ष्याचाऽन्येोण इति णः॥

इल्वाकः। पुं। इँचला मोचाचिङडी इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे॥

इट्चरः। पुं। षण्डे। गोपतो॥ एषणम्। इट्। इष॰ क्विप्। इषाचरति। पचाद्यच्॥

इडविडा। स्त्री। पुलस्त्यभार्यायाम्॥

इडा। स्त्री। इक्ष्वाकोस्तनयायाम्। बुधग्रहस्यभार्यायाम्॥ गवि। सैारभेय्याम्॥ वचने॥ भूमैा। वसुमत्याम्॥ स्वर्गे॥ नाडीविशेषे। 'वामभ्वाधःस्याधनुर्वक्राधामनासापर्यन्तं- गताया नाडीसेडेत्युच्यते॥

इडाचिका। स्त्री। गन्धोल्याम्। वरव्याम्। ततैयावरडे भिरडचिमडी इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम्॥

इडावत्सरः। पुं। संवत्सरे॥

इडिका। स्त्री। भूमैा॥ इडैव। स्वार्थे कः। इत्वम्॥

इडिक्कः। पुं। वनच्छगले॥ इतिहेमचन्द्रः॥

इडुत्सरः। पुं। संवत्सरे॥

इत। अ। इत्यमेव॥

इतः। त्रि। गते॥ स्मृते॥ इण॰। गत्यर्थे तिक्तः॥ प्राप्ते॥ ज्ञाते॥ एतेःकर्त्तरिक्तः॥

इतरः। त्रि। अन्यस्मिन्॥ पामरे। नीचे॥ तरणंतरः। तॄ॰ ऋदोरप्। एः कामस्यतरः। इनाकामेन तीर्यते वा तरतिवा। पचाद्यच्। यद्वा। इतं गमनं करोति। तत्करोतीतिणिच्॥ यद्वा। इतेनज्ञानेनचीयते। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इतिणिच्। वाहुलकादरः॥ यद्वा। इ इत्यव्ययमपकर्षे। द्विवचनेतितरप् द्रव्यप्रकर्षत्वाम्नाम्॥

इतरविशेषः। पुं। अन्यमभेदे॥

इतरेतरम्। त्रि। अन्योन्यस्मिन्। परस्परे॥

इतरेतरयोगः। पुं। संहत्यप्राधान्येचार्थविशेषे॥ यथा। प्लक्षश्चन्यग्रोधश्च प्लक्षन्यग्रोधैा। धवश्च खदिरश्च पलाशश्च धवखदिरपलाशाः॥

इतरेतराश्रयः। पुं। इतरेतरयोगाश्रये॥

इतरेद्युस्। अ। अन्यदिने। इतरस्मिन्नहनि॥ सद्यःपरुत परार्य्यैषमः इत्यादिना इतरशब्दादेद्युस् प्रत्ययः॥

इतश्चेतश्च। अ। अनियतदिग्देशे॥

इतस्ततः। अ। अत्रतत्र॥

इतस्। अ। अपादानार्थे। पञ्चम्यर्थे॥ अस्मात्। पञ्चम्यास्तसिल् इदमइश्॥

इति । अ । हेतौ । प्रकाशने । निदर्शने । प्रकारे । परकृतौ । अनुकर्षे । समाप्तौ । प्रकरणे । स्वरूपे । सान्निध्ये । विवक्षानियमे । मते । प्रत्यक्षे । अवधारणे । व्यवस्थायाम् । विवक्ष्यमाणे । परामर्शे । माने । इत्यमर्थे । एवमर्थे । प्रकर्षे । उत्क्रमे । एति अयतिवा । इण् । क्तिच ।

इतिकथः । त्रि । अपार्थवाचि । अश्रद्धेये । नष्टे । इतिइत्यम्प्रकारेण कथा यस्य ।

इतिकर्त्तव्यता । स्त्री । कल्पे । पद्धतौ ।

इतिह । अ । उपदेशपारम्पर्य्ये । ऐतिह्ये । इति एवम् ह किल ।

इतिहा । अ । पारम्पर्य्यप्राप्तोपदेशे ।

इतिहासः । पुं । पूर्वपाकथायाम् । पुराहत्ते । व्यासादिप्रणीते पुराहत्तमकाशिनि भारतादिग्रन्थे । धर्मार्थकाममोक्षाणा मुपदेशसमन्वितम् । पूर्ववृत्तकथायुक्त मितिहासंप्रचक्षते । इतिस्मृतिः । इतिहइतिपारम्पर्योपदेशोऽस्यम् । समास्तेऽस्मिन्नसः । आस१ । हलश्चेति घञ् ।

इतिहासपुराणम् । न । आथर्वणब्राह्मणभागे । प्रसिद्धयोरितिहासपुराणयोः ।

इत्कटः । पुं । ओकडा इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । बहुमूले । खरच्छदे ।

इत्किला । स्त्री । रोचमायाम् । गन्धद्रव्यविशेषे ।

इत्थम् । अ । एवम्प्रकारे । अनेन एतेन वा प्रकारेणेत्यर्थे इदमस्थमुप्रत्ययः । एतेतौरथोरितिइदादेशः ।

इत्थम्भूतः । त्रि । एवम्प्रकारसमे । कञ्चित प्रकारंप्राप्ते । इममेतंवा प्रकारमापन्नः । द्वितीयाश्रितादिपिथमुः । तथाच सैवोत्थवचारः । लक्षणेत्यम्भूताख्यानेत्यादिः । एतेम कथम्भूतो व्याख्यातः ।

इत्था । अ । इत्थमर्थे । अनेन एतेनवा प्रकारेणेत्यर्थे प्रकारवचने थाल् ।

इत्यः । त्रि । गम्ये ।

इत्या । स्त्री । शिविकायाम् । ईयते ऽनया । इण्१ । संज्ञायांसमजेतिक्यप् ।

इत्वरः । त्रि । क्रूरकर्मणि । पथिके । दुर्विधे । नीचे । पुं । षण्डे । एति तच्छीलः । इण् । इणनशजिसर्त्तिभ्यःक्वरप् ।

इत्वरी । स्त्री । अभिसारिकायाम् । असत्याम् । एतितच्छीला । इण् । क्वरप् । टिड्ढेतिङीप् ।

इत्वा । स्त्री । गन्त्र्याम् ।

इदम् । त्रि । पुरोवर्त्तिनि । दृश्येप्रत्यक्षे ।

रात्मके जगति ॥ सन्निकर्षे ॥ सन्निधानादनन्तरोक्तमिदमोविषयः ॥ एति । इणगतै। । इणः इमुगितिदश पादीष्टत्तिः ॥ इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इन्देःकमिर्नलोपश्चेतिदीषितः ॥ पुं । प्रथमैकवचने । अयम् । तयैतद्देशकालादौ दृष्टोयमितिकीर्त्यते ॥ स्त्री । प्रथमैकवचने । इयम् ॥

इदङ्कार्या । स्त्री । दुरालभायाम् ॥

इदानीम् । अ । सम्प्रत्यर्थे ॥ वाक्यालङ्कारे ॥ अस्मिन्काले । दानीञ्च । इदमइश् ॥

इदानीन्तनः । त्रि । आधुनिके । सम्प्रतिजाते ॥ इदानीम्भवः । सायञ्चिरमित्यादिनाट्युः ॥

इदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

इद्धम् । न । आतपे ॥ दीप्ते ॥ आश्चर्ये ॥ त्रि । निर्मले ॥ वर्द्धिते ॥ ञिइन्धी दीप्तौ । ञीतःक्तइतिवर्त्तमानेक्तः ॥

इद्धशासनः । त्रि । अप्रतिहताज्ञे ॥

इद्धा । अ । प्राकाश्ये ॥ समिद्धमिद्धेशमहोददासि ॥

इध्मम् । न । समिधि । अग्निसन्दीपनकाष्ठे ॥ इध्यते अग्निरनेन । ञिइन्धी० । इषियुधीतिमक् । अनिदितामितिनलोपः ॥

इनः । पुं । अर्के । सूर्ये ॥ पत्यौ । प्रभौ ॥ नृपभेदे ॥ एति ईयतेवा । इण्० । इणषिञितिनक् ॥

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥

इन्दम्वरम् । न । इन्दीवरे । नीलोत्पले ॥

इन्दिन्दिरः । पुं । भ्रमरे । षट्पदे ॥

इन्दिरा । स्त्री । श्रियाम् । लक्ष्म्याम् ॥

इन्दिरामन्दिरम् । न । विष्णौ ॥ इति राजवल्लभः ॥

इन्दिरालयम् । न । पद्मे ॥ इन्दिरायाआलयः । क्लीवत्वमभिधानात् ॥

इन्दिरावरम् । न । नीलोत्पले ॥ इन्दिरायावरम् प्रियमिष्टमितियावत् ॥

इन्दिवरम् । न । नीलोत्पले ॥ इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इगुपधात् किदिति इन् । इन्दिः लक्ष्मीः तस्याः वरमिष्टम् ॥

इन्दीवरम् । न । कुवलये । नीलाम्भोजे ॥ इन्देरिन्नन्तात् कृदिकारादिति ङीष् । इन्दी लक्ष्मीस्तस्याः वरमिष्टम् ॥

इन्दीवरिणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

इन्दीवरी । स्त्री । शतमूल्याम् । शतावर्य्याम् ॥ इन्दीवरमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौ० । ङीष् ॥

इन्दुः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ एकाङ्के ॥ उनत्ति अ-

मृतरसेन सर्वामपिभुर्वंक्लिन्नां करोति । उन्दीक्लेदने । उन्देरिच्चादेरित्युः ॥

इन्दुकः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ॥

इन्दुकमलम् । न । सितोत्पले ॥

इन्दुकलिका । स्त्री । केतक्याम् ॥

इन्दुकान्तः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ इन्दुःकान्तोऽस्य ॥

इन्दुकान्ता । स्त्री । रजन्याम् ॥ इन्दुःकान्तोयस्याः ॥

इन्दुचयः । पुं । अमावास्यायाम् ॥

इन्दुजनकः । पुं । समुद्रे ॥ इन्दोः जनकः ॥

इन्दुजा । स्त्री । नर्मदायाम् । सोमोद्भवायाम् ॥

इन्दुपुत्रः । पुं । बुधग्रहे ॥ इन्दोःपुत्रः ॥

इन्दुपुष्पिका । स्त्री । विषलाङ्गला इति विषलाङ्गलिया इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे । स्वर्णपुष्पायाम् ॥

इन्दुभम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥

इन्दुभा । स्त्री । कौमुद्याम् । ज्योत्स्नायाम् ॥

इन्दुभृत् । पुं । शिवे ॥ इन्दुंबिभर्त्ति । डुभृञ० । क्विप् ॥

इन्दुमती । स्त्री । पूर्णिमायाम् ॥

इन्दुरत्नम् । न । मुक्तायाम् ॥

इन्दुलेखा । स्त्री । अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ सोमलतायाम् ॥ अग्निनःकखायाम् ॥ यमानिकायाम् ॥ इन्दोर्लेखेव ॥

इन्दुलोहकम् । न । रौप्ये ॥

इन्दुवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् । गुडूच्याम् ॥

इन्दुव्रतम् । न । चान्द्रायणे ॥

इन्दूरः । पुं । मूषिके ॥

इन्द्रः । पुं । देवराजे । पुरन्दरे । शक्रे ॥ अन्तरात्मनि ॥ परमेश्वरे ॥ इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयते इतिश्रुतौपरमेश्वरस्य प्रकरणात् ॥ आदित्यविशेषे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राचौ ॥ भारतवर्षोपद्वीप विशेषे ॥ षण्मात्रस्यचतुर्थेऽ॥ऽप्रभेदे ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ विष्कम्भादिषु षड्विंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रतापशीलोबलवान्गुणाढ्यः स्नेष्माधिकःश्रीकमलाभ्युपेतः । किलेन्द्रयोगे यदिजन्मकालेमहेन्द्रतुल्यःपुरुषः प्रसन्न इति ॥ इन्दति । इदि० । ऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन् ॥

इन्द्रकम् । न । सभागृहे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

इन्द्रकीलः । पुं । हिमवतोदक्षिणकुलान्तपीठसन्निहितेद्रिविशेषे ॥ मन्दरपर्वते ॥

इन्द्रकुञ्जरः । पुं । ऐरावते ॥ इन्द्रस्यकु

ञ्चर: ॥

इन्द्रकोष: । पुं । मञ्चके । खट्वायाम् ॥

इन्द्रगोप: । पुं । तीज इति बीरवहुट्टी इतिच भाषाप्रसिद्धे वर्षाभवरक्तवर्ण कीटे । शक्रगोपे । अग्निके ॥ इन्द्रो गोपोऽस्य ॥

इन्द्रचन्दनम् । न । हरिचन्दने ॥

इन्द्रचिर्भिटी । स्त्री । लताविशेषे । युग्मफलायाम् । दीर्घवृन्तायाम् ॥

इन्द्रच्छद: । न । सहस्रगुच्छे हारे ॥

इन्द्रजालम् । न । कुहके । जाले । कुसृतौ । मन्त्रौषधादिना यथास्थित स्यवस्तुनोऽन्यथाप्रत्यायने । मायाकर्मणि । भानुमतीकाखेल/इतिभाषा ॥ वृद्धास्तु । एतस्मात्किमि वेन्द्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितंरेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भिन्ननानाङ्कुरम । पर्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं पश्यत्यत्ति शृणोति जिघ्रतितथागच्छत्यथागच्छतीत्याहु: ॥ इन्द्रेण योगविशेषेण जालम् ॥ चुद्रोपायविशेषे ॥

इन्द्रजालिक: । पुं । कुहककारिणि । शौभिके । भानमती इतिभाषा ॥

इन्द्रजित् । पुं । रावणात्मजे । मेघनादे ॥ इन्द्रमजैषीत् । जि० । क्विप्तुकौ ॥

इन्द्रजिद्विजयी । पुं । लक्ष्मणे ॥

इन्द्रतूलम् । न । आकाशेउट्डीयमानेतूले । ग्रीष्महासे । वंशकफे ॥

इन्द्रतूलकम् । न । इन्द्रतूले ॥

इन्द्रदारु । न । देवदारुणि ॥

इन्द्रदिक् । स्त्री । पूर्वदिशि ॥

इन्द्रद्युम्न: । पुं । ऋषिविशेषे । भाल्लवेये ॥ नृपतिविशेषे ॥

इन्द्रद्रु: । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ इन्द्रस्यद्रु: ॥

इन्द्रधनु: । न । वक्रीभूतेरोहिते । शक्रधनुषि ॥ रविकिरणा बहुवर्णा वातेनविलोडितानभसि । शक्रायुधसंस्थानादृश्यन्ते तत्तुइन्द्रधनु: ॥

इन्द्रध्वज: । पुं । राज्ञावृष्ट्यर्थं क्रियमाणे उत्सवविशेषे । शक्रध्वजे ॥ यथोक्तंभविष्योत्तरपुराणे । एवंय: कुरुते यात्रामिन्द्रकेतोर्युधिष्ठिर । पर्जन्य: कामवर्षीस्यात्तस्मिन् राज्येनसंशय इति ॥

इन्द्रनील: । पुं । पन्ना इतिभाषाप्रसिद्धे मरकतमणौ ॥ क्षीरमध्येक्षिपेन्नीलंक्षीरंत्वन्नीलतांव्रजेत् । इन्द्रनीलमितिख्यातमितिपरीक्षा ॥

इन्द्रपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे । विपलाङ्गला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥

इन्द्रपुष्पिका । स्त्री । विषलाङ्गलाइति

गौड भाषा प्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे॥

इन्द्रप्रस्थः। पुं। न। युधिष्ठिरनिर्मितेपुरोत्तमे। वज्रराजधान्याम्। पार्थनगरे। दिल्ली इतियवनभाषा॥

इन्द्रप्रहरणम्। न। पवौ। वज्रे॥ इन्द्रस्यप्रहरणम्॥

इन्द्रभम्। न। ज्येष्ठानक्षत्रे॥

इन्द्रभूतिः। पुं। अर्हतांगणाधिपभेदे॥

इन्द्रभेषजम्। न। शुण्ठ्याम्॥

इन्द्रमहकामुकः। पुं। कुक्कुरे॥

इन्द्रयवः। पुं। न। इन्द्रजौ इतिभाषाप्रसिद्धेतिक्तबीजविशेषे। कलिङ्गे। भद्रयवे। कुटजबीजे॥ ऐन्द्रंयवंत्रिदोषघ्नंसङ्ग्राहि कटुशीतलम्। ज्वरातिसाररक्तार्शः कृमिवीसर्पकुष्ठनुत्॥ दीपनंगुदकीलास्रवातास्रश्लेष्मशूलजित्॥ यवाकारबीजत्वात्यवम्। इन्द्रसंज्ञस्यवृक्षस्य यवम्॥

इन्द्रलुप्तः। पुं। केशनाशकरोगे। केशघ्ने। न। मस्तकोद्भवरोगविशेषे। खालत्ये॥ तस्यलक्षणम्॥ रोमकूपानुगंरक्तं पित्तेनसहमूर्च्छितम्। प्रच्यावयति रोमाणिततः श्लेष्मासशोणितः॥ रुणद्धिरोमकूपाँस्तुततोन्येषामसम्भवः। तदिन्द्रलुप्तंखालत्यंरुज्येतिचविभाव्यते॥ खालत्यंरुज्येतितस्यपर्यायकथनम्। तथाचभोजः। तदिन्द्रलुप्तमित्याहुःखल्लीतिरुज्याञ्चकेचनेति। कार्त्तिकस्त्वाह। इन्द्रलुप्तंश्मश्रुणिभवति खालत्यंशिरोरुहेष्वेव रुज्यासवेदनेति आगमस्तन्नास्तीति निदानटीका॥

इन्द्रलुप्तकम्। न। इन्द्रलुप्तरोगे॥

इन्द्रलुप्तिकः। त्रि। इन्द्रलुप्तरुजान्विते। निष्केशशिरसि॥

इन्द्रवंशा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ वंशस्थवृत्तेर्यदिपूर्वमक्षरं दीर्घंप्रयुक्तंकवितावतारकैः। गौडावनीनाथ कुलप्रकाशक स्यादिन्द्रवंशेत्यभिधानतस्तदा॥

इन्द्रवज्रा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ कर्णौव्रजौगणठक्कगेन्द्रहारा राजन्तियस्याश्चरणेसमस्ते। तामिन्द्रवज्रामतिमात्रकान्तां भोगीन्द्रवक्त्रोज्ज्वलमन्दधाराम्॥ यथा। रक्ताम्बुदे नोदितलम्बमाला शीतांशुचण्डातपकुण्डलाभ्याम्। ताराशुताराबलिहृद्यहारैः स्वीयांश्रियम्भूषयतीवसन्ध्येति॥

इन्द्रवज्राहतपक्षः। पुं पर्वते॥

इन्द्रवारुणिका। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्॥

इन्द्रवारुणी। स्त्री। राखालससा इति गौडप्रसिद्धलतायाम्। विशालायाम्। पीतपुष्पायाम्। तोसतुंबी

कीजड जोश्वेतवर्ण और अतिकड वीहोती है इन्द्रारुणीतिचभाषा ॥

इन्द्रंवारयति। वृञ्०। उ० । कृवृदा रीतिबाहुलकग्रहणादुनन् ।

इन्द्रद्रुः । पुं । देवदारुणि ॥

इन्द्रवृद्दा। स्त्री। व्रणरोगविशेषे। तल्लच णम् । पद्मकर्णिकवन्मध्येपिडकाभिपि डकाचिताम् । इन्द्रवृद्वान्तुतांविद्या- द्वातपित्तोत्थितांभिषग्गिति ॥

इन्द्रव्रतम्। न। राज्ञोव्रतविशेषे। यथा। वार्षिकांश्चतुरोमासान् यथेन्द्रोऽभि प्रवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वंराष्ट्रंकामै- रिन्द्रव्रतंचरन्निति ॥

इन्द्रशत्रुः। पुं। वृत्रासुरे। इन्द्रस्यशत्रुः शा तयिता हन्तेतिषष्ठीसमासेन वृत्रस्ये न्द्रहन्तृत्वम् । इन्द्रे ॥ इन्द्रःशत्रुर्यस्ये तिबहुव्रीहिर्दैत्यस्येन्द्रेणवध्यत्वात् ।

इन्द्रसावर्णिः । पुं । चतुर्दशमनौ ।

इन्द्रसुतः । पुं । जयन्ते । वालिनामवा नरराजे । अर्जुनपाण्डवे । अर्जुनवृ क्षे । इन्द्रस्यसुतः ।

इन्द्रसुरसः । पुं । इन्द्रसुरिसे ।

इन्द्रसुरिसः । पुं । निर्गुण्ड्याम् । सिन्दु- वारे । स्यौंडी इति काशी भाषा । सभालूइतिभाषा । वनहाँ इतिपर्व तभाषा ।

इन्द्रसूनुः । पुं । इन्द्रसुतस्यार्थे ।

इन्द्रसेनः । पुं । प्रक्षद्वीपस्थेऽद्रिविशेषे ।

इन्द्रा । स्त्री । फणिज्झकेवृक्षे ॥

इन्द्राक्षः । पुं । ऋषभौषधौ ।

इन्द्राग्निधूमः । पुं । हिमे ।

इन्द्राणिका । स्त्री । इन्द्रसुरिसे । निर्गु ण्ड्याम् । इन्द्रस्यजन्या । इन्द्रवरुणे- तिङीषानुकौ । जन्यजनकसम्बन्धे पिपुंयोगस्तत्रगृह्यते । कन् । ह्रस्व त्वञ्च । यद्वा । इन्द्रमानयति । अने र्णयन्तात् कर्मण्यण् । ङीप् । कन् । ह्रस्वः ।

इन्द्राणी । स्त्री । इन्द्रपत्न्याम् । शच्या म् । इन्द्रस्यस्त्री । इन्द्रवरुणेति ङी षानुकौ । दुर्गायाम् । यथा । ऐश्व र्यं परमंयस्याःवशेचै वसुरासुराः । इ न्दिच परमैश्वर्यं इन्द्राणीतेनसाशिवे तिदेवी पुराणम् । इन्द्रसुरिसे । स्त्री णांकरणे । नीलसिन्दुवारे । स्थूलै लायाम् । स्थूलैलायाम् । मातृका विशेषे ॥

इन्द्रानुजः । पुं । विष्णौ ।

इन्द्रायुधम् । न। इन्द्रधनुषि । शक्रायुधे ।

इन्द्रारिः । पुं । असुरे । इन्द्रस्यअरिः ।

इन्द्रावरजः । पुं । विष्णौ । इन्द्रस्यावरं जातः । अन्येष्वपीतिडः ।

इन्द्राशनः । पुं । भङ्गायाम् । संविदि ।

इन्द्रासनम् । न । पञ्चमात्रिकस्यप्रथमे

।ऽऽ प्रभेदे ।

इन्द्रियम् । न । विषयिणि । हृषीके । चक्षुरादिषु । सात्त्विकाहङ्कारोपादानानि इन्द्रियाणि । तानिच बुद्धीन्द्रियकर्म्मेन्द्रियभेदाद्द्विविधानि । उभयमपि इन्द्रस्यात्मनो विषयोपलब्धिकरणतया लिङ्गत्वादिन्द्रियमुच्यते । तत्र श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणाख्यानि ज्ञानेन्द्रियाणि भवन्ति । वाक्पाणिपादपायूपस्थानिच कर्म्मेन्द्रियाणिभवन्ति । उभयात्मकंमनः । मिलित्वैकादशानीन्द्रियाणि भवन्ति ॥ भूतप्रकृतिकानीन्द्रियाणीति नैयायिकाः । तथाच गौतमप्रणीतं सूत्रम् । घ्राणरसनचक्षुस्त्वक्श्रोत्राणीन्द्रियाणिभूतेभ्यः।१।१२॥ विषयग्रहणकार्यानुमेयंकरणमिन्द्रियम् । इन्द्रस्यात्मनो लिङ्गम् इन्द्रेणदृष्टं ज्ञातं ममचक्षुर्मम श्रोत्रमित्यादिक्रमेण इन्द्रेणसृष्टम् इन्द्रेणजुष्टम्प्रीणितं सेवितंवा इन्द्रेणदत्तं यथायथंविषयेभ्यः । इतिशब्दः सूचे प्रकारे तेनइन्द्रेण दुर्जयम् इत्याद्यर्थेषु इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गेत्यादिनिपातनादिन्द्रशब्दातघच् । रेतसि । वीर्य्ये ।

इन्द्रियकर्म्म । न । वाक्पाणीनांश्रोत्रघ्राणादीनां मानसयोश्चमनोबुद्ध्योःकर्म्मसु । तानिचशब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूपदर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि वचनादानगमनविसर्गानन्दाख्यानि सङ्कल्पाध्यवसायौच यथासङ्ख्यम्भवन्ति ।

इन्द्रियग्रामः । पुं । इन्द्रियसमूहे ।

इन्द्रियनिग्रहः । पुं । विषयेभ्य श्चक्षुरादिवारणे । चक्षुश्श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियाणां वाक्पाण्यादिकर्म्मेन्द्रियाणाञ्च तत्तद्भोगकोपरोधमाचेष्टहठान्निरोधइत्यर्थः ॥ इन्द्रियाणान्तु सर्वेषांयद्येकं क्षरतीन्द्रियम् । तेनास्य क्षरतिप्रज्ञाद्दतेःपात्रादिवोदकम् ।

इन्द्रियबधः । पुं । एकादशविधे इन्द्रियाणाम्बधे । यथा । बाधिर्य्यंकुष्ठतान्धत्वं जडताऽजिघ्रता तथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः । यथा सङ्ख्यमेकादशाना मेकादशबधाभवन्ति ॥

इन्द्रियवृत्तिः । स्त्री । श्रोत्रादीनांशब्दादिषु । वागादीनां वचनादिषु । मनोबुद्ध्योः सङ्कल्पाध्यवसाययोः ॥ यथाहुः साङ्ख्याः । शब्दादिषुपञ्चाना मालोचनमात्र मिष्यतेवृत्तिः । वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाश्चपञ्चा

नाम ॥ यदिन्द्रियाणांसम्मुग्धवस्तुमात्रदर्शनमालोचन मुक्तम् । यथाहुः । सम्मुग्धं वस्तुमात्रन्तु प्राग्गृह्णात्यविकल्पितम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यां कल्पयन्ति मनीषिणइति । तथा । अस्ति ह्यालोचनंज्ञानं प्रथमंनिर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशंशुद्धवस्तुजम् ॥ ततःपरंपुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्धावसीयते सापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति ॥

इन्द्रियस्वापः । पुं । प्रलये ॥

इन्द्रियात्मा । पुं । इन्द्रियेषु ॥

इन्द्रियादिः । पुं । इन्द्रियाणांकारणे राजसाहङ्कारे ॥

इन्द्रियार्थः । पुं । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाख्ये । विषये । गोचरे ॥ गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाःपृथिव्यादिगुणास्तदर्थाः । इति न्यायसूत्रम् ।१।१४ । वैशेषिकाणां द्रव्यगुणकर्मसु अर्थशब्दाभिधेयत्वम् । अतःपञ्चानांगन्धादीनामेवकथंतत्त्वमित्याशङ्कानिरासायतदर्थाइत्युक्तम् । तेषामिन्द्रियाणामर्थाविषयाउद्दिष्टा अपि तएवेत्याशयः । इत्यञ्चतदर्थत्वंलक्षणमितिमन्तव्यम् । तच्छब्देनवहिरिन्द्रियाणिपरामृश्यन्ते । तथाच एकैकवहिरिन्द्रियमात्रग्राह्यविशेषगुणत्वं वहिरिन्द्रियद्वयाग्राह्यवहिरिन्द्रियग्राह्यगुणत्वंवातदर्थः । पृथिव्यादिगुणाइतिलक्ष्यनिर्देशः । तेकेगुणाइत्याकाङ्क्षायांगन्धेत्यादि । पृथिव्यादीनांगुणाइतिषष्ठीसमासो भाष्यसम्मतः तेनगुणगुणिनोरभेदोनेतिसूचितम् ॥ इन्द्रियैरर्थ्यन्ते । अर्थयाञ्चायाम् । कर्मणिघञ् ॥

इन्द्रियायतनम् । न । शरीरे ॥

इन्द्रियार्थसन्निकर्षः । पुं । प्रत्यक्षज्ञानहेतौ । सचषड्विधः । संयोगः । संयुक्तसमवायः । संयुक्तसमवेतसमवायः । समवायः । समवेतसमवायः । विशेषणविशेष्यभावश्चेति ॥

इन्द्रियेशः । पुं । आत्मनि । जीवे ॥

इन्द्रेज्यः । पुं । बृहस्पतौ । इन्द्रस्येज्यः ॥

इन्धनम् । न । वह्निसन्दीपनार्थतृणकाष्ठयोः । पाकार्हकाष्ठे । एधसि । इन्धेऽग्निरनेन । ञिइन्धी० । करणेति ल्युट् ॥

इभः । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे । अष्टमे । एति ईयतेवा । इण्० । इणः किदितिभः ॥

इभकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । इभंदवकणा ॥

इभदन्ता । स्त्री । नागदन्त्याम् । पर्वपुष्प्याम् । पिषौषधौ ॥

इभनिमीलिका । स्त्री । भङ्ग्याम् ॥ छलंमिषश्चवैदग्धीभङ्गिश्चेभनिमीलिकेतिचिकाण्डशेषः ॥

इभपालकः । पुं । हस्तिपके ॥

इभभरः । पुं । गजसमूहे ॥ इभानां-भरः ॥

इभमाचलः । पुं सिंहे ॥

इभया । स्त्री । स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥

इभाख्यः । पुं । नागकेशरवृक्षे ॥

इभोषणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

इभ्यः । त्रि । आढ्ये । धनवति ॥ पुं । राज्ञि ॥ हस्तिपके ॥ इभमर्हति । दण्डादित्वात्यत् ॥ यद्वा । एःकामात् भ्यसते । भ्यसभये । अन्येष्वपीति डः ॥

इभ्यग्रामः । पुं । हस्तिपकानांसंवसथे ॥

इभ्या । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ करेण्वाम् । टाप् ॥

इभ्यिका । स्त्री । इभ्यायाम् ॥ इभ्यैव । स्वार्थेकन् । उदीचामितोदा देशः । पक्षे इभ्यका ॥

इयत् । त्रि । इदम्परिमाणविशिष्टे । एतावति ॥ इदम्परिमाणमस्य । किमिदम्भ्यांवोघइतिवतुप् वस्यचघः । इदङ्किमोरीश्की । यस्येतिलोपः । प्रत्ययमात्रमवशिष्यते ॥ पठन्तिचात्रवैयाकरणाश्चोपनिषदाश्च । उदितवतिपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोर्नागतवतिविलयश्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतं केवलं प्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोङ्कृदापण्डितोपीति॥पुं।इयान्।स्त्री।इयती॥

इयत्ता । स्त्री । सीमायाम् ॥ परिमाणे ॥ संख्यायाम् ॥ इयतोभावः । तल् ॥

इरम्मदः । पुं। मेघज्योतिषि । वज्राग्नौ ॥ इराउदकम् तेनमाद्यतिदीप्यते अविन्धनत्वात् इत्यर्थे उग्रम्पश्येरम्मदेत्यादिनाखश् प्रत्ययोमुमागमश्चनिपातितः ॥ वाडवोपिइरम्मद-इतिकेचित् ॥

इरा । स्त्री । भुवि ॥ वाचि । वारुण्याम् ॥ सुरायाम् ॥ इं कामंराति । रा दाने । आतोनुपेतिकः ॥ अम्बुनि । जले ॥ इणगतौ । एति ईयतेवा । ऋज्रेन्द्राग्रेतिसाधुः । निपातनाद्गुणाभावः ॥ अन्ने ॥

इराचरम् । न । करकायाम् । वर्षोपले ॥ त्रि । भूचरे ॥ अम्बुचरे ॥ इरायांचरति । चरेष्टः ॥

इराजः । पुं । कन्दर्पे ॥

इरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे । पाषाणभेदीविशेषे ॥ परीक्षिन्नृपतेर्भार्यायाम् ॥

दूरिणम्। न। ऊषरभूमौ। शून्ये। निराश्रये। ऋच्छति। ऋगतिमापणयोः। अर्त्तेः किदिरेतिदनन्॥

दूरिमेदः। पुं। अरिमेदे। विट्खदिरे॥ दूरिमेदः कषायोष्णोमुखदन्तगदास्रजित्। हन्तिकण्डुविषश्लेष्मकृमिकुष्ठविषग्रहान्॥

दूरिवेल्लिका। स्त्री। मस्तकोद्भवव्रणअधपीडाविशेषे। सल्लत्वाम्। पिडकामुत्तमाङ्गस्थां वृत्तामुग्ररुजाज्वराम्। सर्वात्मिकां सर्वलिङ्गां जानीयाद्दूरिवेल्लिकामिति॥

दूरेशः। पुं। विष्णौ। वरुणे। वागीशे। राज्ञि। दूरायाः ईशः॥

दूर्वाकः। स्त्री। कर्कट्याम्॥

दूर्वाकशुक्तिका। स्त्री। फूट इतिभाषाप्रसिद्धे दूर्वाकविशेषे। निर्भिन्नकर्कट्याम्॥

दूलः। त्रि। प्रेरके॥ दूलति प्रेरणां करोति। दूलप्रेरणे। दूगुपधलक्षणः कः॥

दूलविला। स्त्री। पुलस्त्यभार्यायाम्। इडविडि। कुवेरस्य जनन्याम्॥

दूला। स्त्री। सौम्यकलबे। वुधयोषिति॥ धरित्र्याम्। गवि। वाचि॥ दूलति। दूलउत्क्षेपे। दूगुपधेतिकः॥

दूलावृतम्। न। जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे। तच्च सुमेरुं संवेष्ट्यास्ते। पश्चान्माल्यवतः प्राच्यां गन्धमादनशैलतः। दूलावृतं नीलगिरेर्याम्यतो निषधादुदक्॥

दूलिका। स्त्री। अश्वगायाम्। भुवि। दूलैव। स्वार्थे कः।

दूली। स्त्री। ईल्याम्। करवालिकायाम्। कटारी हाथछुरी इतिभाषा॥ दूलगतौ क्षेपेच। दून्। कृदिकारादितिवाङीष्॥

दूलीशः। पुं। दूल्लिशे। हिलशे माच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे॥

दूल्लिशः। पुं। दूलीशे। दूल्लिशोमधुरः स्निग्धो रोचनो वह्निवर्द्धनः। पित्तहृत् कफकृत् किञ्चिल्लघुर्ष्योमिलापहः॥

दूल्लीशः। पुं। दूल्लिशे।

दूल्वकाः। स्त्री। दूल्वलासु। नित्यंबहुवचनान्तः॥

दूल्वलः। पुं। वातापेर्भ्रातरि दैत्यविशेषे। मत्स्यप्रभेदे। पक्षिविशेषे॥ दूलति। दूलग्वमे क्षेपणेच। सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनावलच् गुणाभावश्च निपात्यते॥

दूल्वलाः। स्त्री। मृगशिरःशिरोदेशस्थतारकासु। मृगशिरः शिरस्थानां पञ्चानां स्वल्पतारकाणां यास्तारकास्तच्छिरोदेशेनिवसन्ति ताः दूल्व

ला'। इलन्ति। इल०। निपातनादृलच् गुणाभावश्च। नित्यबहुवचनान्तोयम्॥

इव। अ। उपमायाम्। सादृश्ये। साम्ये। ईषदर्थे। उत्प्रेक्षायाम्। वाक्यालङ्कारे।

इषः। पुं। आश्विनमासि। इषगतौ। एषणम् इट् यात्रा। भावेक्विप्। साऽस्मिन्नस्ति जिगीषूणाम्। अर्श आद्यच्॥

इषिका। स्त्री। गजाक्षिगोलके॥ ईष्यते। ईषउञ्छे। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतीकन्। धातोर्ह्रस्वश्च। तूलिकायाम्॥ इष्यते। इषगत्यादौ। कृञादिभ्योवुन्।

इषितः। त्रि। अभिप्रेते। इष्टे।

इषिरः। पुं। अग्नौ। इष्यति। इषगतौ। इच्छतिवा। इषइच्छायाम्। इषमदीत्यादिना किरच्।

इषीका। स्त्री। काशे। मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे। सींक तुली इतिचभाषा। ईषति ईषतेवा। ईषउञ्छे। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतिर्ईकन्॥ दर्भशलाकायाम्।

इषुः। पुं। स्त्री। वाणे। सायके। पञ्चसु। ईष्यतेऽनेन। ईषगत्यादौ। ईषते हिनस्तिवा। ईषेःकिच्चेत्युरादेरित्वञ्च।

इषुधिः। पुं। स्त्री। इषूणांस्थाने। तूणीरे। इषवोधीयन्तेऽत्र। डुधाञ्०। कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः॥

इषुपुङ्खा। स्त्री। शरपुङ्खायाम्।

इषुमाला। स्त्री। शरावल्याम्।

इषूपलयन्त्रम्। न। शरशिलाक्षेपके यन्त्रविशेषे।

इष्टम्। त्रि। आशंसिते। पूजिते॥ प्रिये। इज्यमाणे। इष्यते। इषइच्छायाम्। मतिबुद्धीतिक्तः। पुं। सप्ततन्तौ। यज्ञे॥ एरण्डवृक्षे। न। संस्कारे। क्रतुकर्मणि॥ क्रतुर्यज्ञः कर्मचदानादि तयोः समाहारः तदिष्टशब्दवाच्यम्। अतएव मनुः। एकाग्निकर्म हवनं त्रेतायां यच्चहूयते। अन्तर्वेद्याञ्चयद्दानमिष्टन्तदभिधीयते इति। अग्निहोत्रंतपः सत्यंवेदानाञ्चार्थपालनम्। आतिथ्यंवैश्वदेवञ्चप्राहुरिष्टञ्चनाकदम्। यजनम्। यजदेवपूजादौ। नपुंसके भावेक्तः। अनुकूलवेदनीये देवादिलक्षणयागादिफले। ईश्वराराधनादौ। एषणम्। इषेःक्तः। परमानन्दरूपत्वेन सर्वेषां प्रियत्वादिष्टः परमात्मैव।

इष्टका। स्त्री। गृहादिनिर्म्माणार्थंदग्धमृत्खण्डविशेषे। ईंटइतिप्रसिद्धे। इष्यते। इष०। इष्यसिभ्यांतकन्।

इष्टकेषीकामालानामितिनिर्देशात्
प्रत्ययस्थादितिनेत्वम् ॥

इष्टकापथम् । न । इष्टकाभिर्निर्मितेपथि । उशीरे । वीरणमूले । इष्टकापथमस्य अधोवायुकरत्वात् । यद्वा । इष्टकेव दृढः पन्थायस्य । इष्टकायामपि पन्थायस्येतिवा ॥

इष्टकामधुक् । त्रि । अभीष्टभोगप्रदे । इष्टानांकामधुक् ।

इष्टकावः । त्रि । इष्टकावति । इष्टकाः सन्त्यस्यास्मिन् वा । अन्येभ्योपिदृश्य तइतिवप्रत्ययः ।

इष्टगन्धः । त्रि । सुगन्धौ । न । वालुके । इष्टश्चासौ गन्धश्च । इष्टोगन्धोयस्ययस्मिन् वा ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे ।

इष्टापूर्त्तम् । न । यज्ञखातादिकर्मणि । यथा । अग्निहोत्रंतपः सत्यं वेदानाञ्चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते । वापीकूपतडागादिदेवतायतनानिच । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते । इष्टञ्च पूर्त्तञ्च अनयोः समाहारः ।

इष्टार्थोद्युक्तः । त्रि । उत्सुके । उत्साहयुक्ते । इष्टश्चासावर्थश्च तत्रउद्युक्तः ।

इष्टिः । स्त्री । यागे । दर्शपूर्णमासेष्ट्याम् । अभिलाषे । श्लोकसङ्ग्रहे । एषणम् । इष० । क्तिन् । इज्यतेऽनयेति वा । यज० क्तिन् ॥

इष्टिकापथिकम् । न । लामज्जकतृणे । इतिराजनिर्घण्टः ।

इष्टिपचः । पुं । दैत्ये । दनुजे ।

इष्टिमुट् । पुं । दैत्ये । इष्टिंमुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ।

इष्टुः । स्त्री । इच्छाविशेषे ॥

इष्मः । पुं । कामे । वसन्ते । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषियुधीतिमक् ।

इष्यः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

इष्वः । त्रि । उपदेष्टरि । इष्यतेऽसौ । इष० । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वाअतन्त्रेइतिवन्गुणाभावश्च निपात्यते ।

इष्वसनः । पुं । चापे । अस्यतेअनेनेष्वसनः । इषूनामसनः ।

इष्वासः । पुं । धनुषि । त्रि । इषुक्षेपके । धन्विनि । इषवो वाणा अस्यन्ते अनेन । असु० । हलश्चेतिघञ् ।

इह । अ । दुःखभावनायाम् ॥ सन्तापे । कोपे ॥

इह । अ । अस्मिन् । अत्र । अधिकरणे । व्यवहारभूमौ । अस्मिन् । इदमोहः । इदमइश् ।

इहत्यः । त्रि । इहभवे । इहजातादौ ।

। अव्ययात्यप् ।

इहामुत्रार्थफलभोगविरागः । पुं । ऐहिकपारत्रिकविषयभोगेभ्योनितरांविरतौ । मुक्तेर्द्वितीयसाधने । ऐहिकानांस्रक्चन्दनादिविषयभोगानांकर्मजन्यतया अनित्यत्ववत् आमुष्मिकाणामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नितरांविरतौ ।

इही । अ । तत्रत्ये स्वार्थे । अप्रसिद्धपकम् ।

ई:

ई । अ । विषादे । दुःखभावने । अनुकम्पायाम् । क्रोधे । प्रत्यक्षे । सन्निधौ । सम्बोधने ॥

ई: । स्त्री । लक्ष्म्याम् । अस्य स्त्री । ङीष् ॥

ईक्षणम् । न । दर्शने । चक्षुषि । दृष्टि ॥ ईक्षतेऽनेन । ईक्ष॰ । ल्युट् ।

ईक्षणिकः । पुं । हस्तरेखाद्यवलोकनपूर्वकशुभाशुभफलकथनेनजीविनि ॥ शुभाशुभयोरीक्षणमस्त्यस्य ठन् ।

ईक्षणिका । स्त्री । दैवज्ञायाम् । लक्षणादिना जनानांशुभाशुभनिरूपिकायाम् । म॰ ठन् । ईक्षते । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयोः । स्वुत्था ।

ईक्षणीयः । त्रि । शोभमाने । ईक्षितुं योग्यः । अनीयर् ॥ अवलोकनीये ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ । ईक्षणम् । ईक्ष॰ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

ईक्षितः । त्रि । अवलोकिते । ईक्ष॰ । नपुंसके भावेक्तः ।

ईजानः । पुं । यजमाने । कर्मणि । ईजते । ईज॰ । शानच् ।

ईडा । स्त्री । स्तुतौ । ईडनम् । ईड स्तुतौ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

ईडितः । त्रि । स्तुते । कृतस्तवे । ईड्यते स्म । ईड॰ । क्तः ।

ईड्यः । त्रि । स्तुत्ये । वन्द्ये । स्तव्ये । ईडितुंयोग्यः । ण्यत् ॥

ईतिः । स्त्री । डिम्बे । अजन्ये । उत्पाते ॥ प्रवासे । कृषेः षट्प्रकारोपद्रवविशेषे । यथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्चराजानः षडेता ईतयः स्मृताः इति । ईयतेऽनया । ईङ् गतौ । क्तिन् ।

ईदृक्षः । त्रि । ईदृशे । इवचेतिदृश ॥

ईदृक् । त्रि । ईदृशे । इसकोऽन्याय इस प्रकार इतिभाषा । अयमिवदृश्यते । इदमिवपश्यतिवा । दृशिरप्रे॰ । त्यदादिषुदृशइतिक्विन् । इदंकिमो

रीशकी ॥

ईदृशः । त्रि । ईदृशि ॥ अयमिव दृश्यते । इदमिव पश्यति वा : दृशेस्त्यदादिष्विति कञ् । इदम् ईश् ।

ईप्सा । स्त्री । आप्तुमिच्छायाम् ॥

ईप्सितः । त्रि । अपेक्षिते ॥ अभिप्रेते ॥ इष्टे । आप्तुमिष्टम् । आप्लृ व्याप्तौ । सन् । क्तः । आपज्ञपृधामीत् । अभ्यासलोपे ऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ।

ईप्सुः । त्रि । आप्तुमिच्छौ ।

ईयिवान् । त्रि । उपगते । इण्० । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्विटः क्वसुर्द्वित्वमभ्यासदीर्घत्वं वसोरिट् च निपात्यते । सूत्रे उपइत्यविवक्षितम् ।

ईरणः । पुं । वायौ । ईरति ईरयति वा । ईर० । युच् । ल्युर्वा । न । चलने ।

ईरितम् । त्रि । प्रोक्ते । प्रेरिते ॥ क्षिप्ते । ईर्यतेस्म । ईरगतौ कम्पने च । क्तः ।

ईरितात्मा । पुं । प्रकटितस्वरूपे ।

ईर्म्मम् । न । व्रणे । ईरति सुखम् । ईरगतिप्रेरणयोः । बाहुलकान्मक् ।

ईर्य्या । स्त्री । ध्यानमौनादिकस्य भिक्षुव्रतस्यानुष्ठाने । चर्यायाम् ॥ चर्य्यात्वीर्य्याविदुर्बुधाः । ईर्य्यते । ईरगतौ । ऋहलोर्ण्यत् ।

ईर्य्यापथः । पुं । ध्यानाद्युपाये । ईर्य्यायाः पन्थाः । ऋक्पूरित्यः ॥

ईर्वारुः । पुं । स्त्री । कर्कट्याम् । ईरणम् । ईर० । सं० क्विप् । ईरं वृणोति वारयति वा । वृञ्० । बाहुलकादुण् ।

ईर्षा । स्त्री । अक्षमायाम् ।

ईर्षालुः । पुं । अक्षमे । ईर्षायुक्ते ॥

ईर्ष्यकः । पुं । दृष्टियोन्याख्यक्लीबे । दृष्ट्वाव्यवायमन्येषां व्यवायेयः प्रवर्त्तते । ईर्ष्यकः सतुविज्ञेयोदृष्टियोनिश्च सस्मृतः ॥

ईर्ष्या । स्त्री । अक्षान्तौ । परोत्कर्षासहिष्णुत्वे । परोत्कर्षाऽक्षमेर्ष्यास्याद्दैन्याद्यन्नुतोपि च । ईर्ष्यणम् । ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् । गुरोश्चेत्यः ।

ईर्ष्यालुः । त्रि । अक्षान्तिशीले । कुहने । सेर्ष्ये । ईर्ष्यांलाति । ला । मितद्वादित्वाड्डुः ।

ईला । स्त्री । धरित्र्याम् । गवि ॥ वाचि । सौम्यकलत्रे ।

ईलिः । स्त्री । ह्रस्वगदाकारे हस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कटारी कटार इत्यादिभाषा ॥ ईर्त्ते ईर्यते वा । ईर० । इन् । कपिलकादिः । ईड्यते वा । ईड० । डलयोरभेदः ।

ईलितः । त्रि । स्तुते । ईड्यतेस्म । ई

ड० । त: । डलयोरभेदात्त: ॥

ईली । स्त्री । ह्रस्वगदाकारे हस्तदण्डे । करपालिकायाम् ॥ कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥

ईट् । पुं । परमेश्वरे ॥ ईष्टे । ईश ऐश्वर्ये । क्विप् ॥

ईश: । पुं । महादेवे । सदाशिवे ॥ ईशानकोणाधिपतो ॥ सर्वेषामीशितरि । विशुद्धसत्त्वप्रधानमायोपाधिके परमेश्वरे । हिरण्यगर्भे ॥ त्रि । प्रभो । स्वामिनि ॥ एकादशसु ॥ ईष्टे । ईश० । इगुपधेतिक: ॥

ईशवल्लभ । न । पाशुपतानां द्वितीये पाशे ॥ ईष्टे स्वातन्त्र्येणइति ईश: । तदीयंवलंरोधशक्तिर्द्वितीय: पाश: । तथाचोक्तम् । तासांमाहेश्वरीशक्ति:सर्वानुग्राहिकाशिवा । धर्मानुवर्त्तनादेवपाशइत्युपचर्य्यतेइति ॥

ईशसखा । पुं । कुबेरे ॥ ईश:सखास्य ॥

ईशा । स्त्री । पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ ईष्टे । ईश० ॥ कान्ताट्टाप् ॥

ईशान: । पुं । शिवे । महादेवे ॥ एकादशरुद्रान्तर्गतरुद्रविशेषे ॥ शिवाष्टमूर्त्त्यन्तर्गतसूर्यमूर्त्तो ॥ शमीवृक्षे ॥ न । ज्योतिषि ॥ त्रि । ईशितरि । नियन्तरि । स्वामिनि ॥ ईष्टे तच्छील: । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥

ईशानी । स्त्री । स्कन्दमातरि । दुर्गायाम् ॥ ईशानस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ शमीवृक्षे ॥

ईशिता । स्त्री । ईशित्वे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । प्रभुत्वे ॥ येनस्थावराअप्याज्ञाकारिणो भवन्ति ॥ ईशोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनि: । ईशिनो भाव: । तस्य भावस्त्वतलाविति तल् ॥

ईशिता । त्रि । ईश्वरे । अधिपतो । प्रभो । नियन्तरि ॥ ईष्टे । ईश० । तृन् तृचो ॥

ईशित्वम् । न । ईशितायाम् । देवानामष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यत्रभूतभैातिकानां प्रभवव्यूहव्ययानामीशिताभवति । ईशिनोभाव: ।त्व: ॥

ईश्वर: । पुं । शिवे ॥ मन्मथे ॥ विशुद्धसत्त्वप्रधानाज्ञानोपहितचैतन्ये । ईशनादिशक्तियुक्ते जगदधिष्ठातरि ॥ हिरण्यगर्भे । विचित्रशक्तित्वात्-सर्वसमर्थे सर्वनियन्तरि नारायणे ॥ उक्तञ्चाचदेवीगीतायाम् । तत्वयाप्रकृति:प्रोक्तासाराजन् द्विविधामता ॥ सत्त्वात्मिकातुमायास्यादविद्यागुणमिश्रिता । स्वाश्रयं यातु संरक्षेत् सा मायेतिनिगद्यते ॥ तस्यां यत्प्रति

बिम्बस्थादिम्बभूतस्य चेशितुः । सई-
श्वरः समाख्यातः स्वाश्रयज्ञानवान्
परः ॥ तस्यां स्वाश्रयायां मोहकारि-
ण्यां शुद्धसत्त्वप्रधानायां मायायामी-
शितुः परमात्मनो यत् प्रतिबिम्बं पत-
ति तत् प्रतिबिम्बमीश्वरः । स चेश्व-
रः स्वाश्रयं व्यापकं ब्रह्म तज्ज्ञान-
वान् भवति मायया तदाधारब्रह्मणो
नावरणात् ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च स-
र्वानुग्रहकारकः । इति ॥ देहेन्द्रिय-
सङ्घातस्य स्वामिनि जीवे ॥ ईशन-
शीले । समर्थे । सर्वान्तर्यामिणि ॥
क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरु-
षविशेष ईश्वरः इति पतञ्जलिः ॥ ईश-
नबाहुमत्यर्थं न च मामीशते परः । द-
दामि च सदैश्वर्यमीश्वरस्तेन कीर्त्ति-
तः ॥ प्रभवादिषष्ठेकादशेऽब्दे ॥ सु-
भिक्षं क्षेममारोग्यं कार्पासस्य महार्घ-
ता । लवणं मधुगव्यञ्च ईश्वरे दुर्लभं
प्रिये ॥ त्रि । आढ्ये ॥ स्वामिनि ॥ ई-
शितुं शीलमस्येति । स्थेशभासपिस-
कसो वरच् इति वरच् ॥ ईष्टे । ईश०
। वरच् ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्या-
प्तौ सङ्घाते च । अश्नोतेराशुकर्म-
णि वरट् चेति वरट् । वादुपधाया ई-
त्वम् ॥

ईश्वरप्रणिधानम् । न । शौचादिपञ्च-
नियमेषु पञ्चमे नियमे । ईश्वरस्य मा-
नसैरुपचारैरभ्यर्चने । सर्वकर्मणां
तस्मिन् परमगुरौ फलनिरपेक्षत-
यार्पणे ॥ ईश्वरे प्रणिधानम् ॥

ईश्वरभावः । पुं । प्रजापालनार्थमीशि-
तव्येषु प्रभुशक्तिप्रकटीकरणे ॥

ईश्वररथचरणः । पुं । कालचक्रे ॥ ईश्व-
ररथस्य चरणः ॥

ईश्वरसेतुः । पुं । मर्यादायाम् । वर्णा-
श्रमादिधर्मे ॥ ईश्वरस्य सेतुरिव ॥

ईश्वरा । स्त्री । उमायाम् ॥ श्रीवाणया-
दिशक्तिषु ॥ वरजन्तादीश्वरशब्दात्
टाप् । पुंयोगविवक्षाभावान्न
ङीप् ॥

ईश्वरी । स्त्री । गौर्य्याम् । दुर्गायाम्
॥ श्रीवाणयादिशक्तिषु ॥ अश्नुते वि-
श्वम् । वरडन्तादीश्वरात् ङीप् ॥
यद्वा । ईष्टे । ईश० । वनिप् । वनोर
चेति ङीब्रौ ॥ लिङ्गिनीवृक्षे ॥ वन्ध्या-
कर्कोटक्याम् ॥ रुद्रजटालतायाम् ॥
नाकुलीकन्दे ॥

ईषत् । अ । अल्पे । किञ्चित् ॥ ईषणा-
म् । ईषगत्यादौ । अतृप्रत्ययः ॥

ईषत्करः । पुं । अच्छले । अनुबन्धे ।
गन्धे । लेशे ॥ त्रि । ईषत्क्रियमाणे
वस्तुनि ॥ ईषत् क्रियते । ईषद्दुःसुष्व-
तिभावे कर्मणि वा अकृच्छ्रार्थेषु ख-

ण प्रत्ययः ॥

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूसरवर्णे ॥

ईषदुष्णम् । न । कवोष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति । ईषच्चतदुष्णञ्च ॥

ईषद्धास्यम् । न । मन्दहास्ये । स्मिते । ईषच्चतद्धास्यञ्च । त्रि । तद्वति ।

ईषद्रक्तः । पुं । अरुणे । त्रि । तद्वति ।

ईषा । स्त्री । हलयुगयोर्मध्यस्थकाष्ठे । लाङ्गलदण्डे । ईषते । ईषगत्यादौ । इगुपधेतिकः । करणे गुरोश्चेत्यो वा ॥

ईषादन्तः । पुं । दीर्घदन्तगजे । उद्ग्रदन्ते । ईषेवदन्तावस्य ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगोलके । ईषालाङ्गलकीलिका सेव । इवेप्रतिकृताविति कन् । तूलिकायाम् । अस्त्रविशेषे । यथा । सोभिमन्त्र्यशरैषीका मौषिकास्त्रेणवीर्यवान् । काकंतमभिसन्धायससर्जपुरुषर्षभः ॥ इतिरामायणम् ॥ ईष्यते ईषतिवा । ईषगत्यादौ ईषउञ्छेवा । क्वुन् ॥

ईषिरः । पुं । अग्नौ । पावके ॥

ईषीका । स्त्री । इषीकायाम् । तूलिकायाम् । ईषीकास्यादिषीकापीति द्विरूपकोषः । पर्फरीकादित्वात् साधुः ।

ईष्मः । पुं । कामदेवे । वसन्तर्त्तौ । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इषियुधीन्धेन ईषीति दीर्घादि पाठस्याप्युक्तत्वान्मक् ॥

ईहा । स्त्री । उद्यमे । चेष्टायाम् ॥ वाञ्छायाम् ॥ ईहचेष्टायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

ईहामृगः । पुं । कृत्रिममृगे । नाटकरूपकभेदे । कोके । वृके । भेडिया इतिभाषा ॥ ईहा मृगेष्वस्य । ईहां मृगयते वा । मृगअन्वेषणे । कर्मण्यण् ॥ ईहाप्रधानो मृगोवा । शाकपार्थिवादिः ।

ईहितः । त्रि । अपेक्षिते । न । उद्योगे । चरिते ।

उः

उ । अ । सम्बोधने । रोषोक्तौ । अनुकम्पायाम् । नियोगे । पदपूरणे ॥ पादपूरणे । विस्मये । अवनम् । उङ् शब्दे । क्विप् । तुङ्न ।

उः । पुं । शम्भौ । चन्द्रमौलौ । शिवे । उकारे ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णे तुरङ्गे ॥

उक्तः । त्रि । कथिते । भाषिते । जल्पिते । अभिहिते ॥ न । एकाक्षरायां वृत्तौ । श्रीछन्दसि ॥ उच्यतेस्म । वचपरिभाषणे । ब्रूञोवचिर्वा । क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

उक्तिः । स्त्री । व्याहारे । वचने ॥ वच ४ । क्तिन् । सम्प्रसारणम् ॥

उक्थः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ न । प्राणे ॥ सामभक्तौ ॥ सामवेदे ॥ यज्ञायज्ञीयातपरेण यानिसामानिगीयन्ते तान्युक्थानि ॥ महाव्रताख्येक्रतौ प्रधानभूतंशस्त्रमुक्थशब्दार्थः ॥ उच्यते । वच० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥

उक्थशाः । पुं । यजमाने ॥ उक्थानि उक्थैर्वा शंसति । शंसुस्तुतौ । मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन्निच्युन् श्वेतवहादीनांडस् पदस्येतिवक्तव्यम् । यत्रपदत्वंभावि तत्रडस् । उक्थशोभ्याम् । अन्यत्रक्विः । उक्थशासौ उक्थशासइत्यादिबोध्यम् ॥

उक्था । स्त्री । एकाक्षरवृत्ते ॥ साद्विविधा । श्रीः १ सर्वगुरुः । श्रीस्ते सास्ताम् ॥ उः २ सर्वलघुः । उरवतु ।

उक्षेदः । पुं । वाग्मी ॥

उक्षः । त्रि । सिक्ते । धौते ।

उक्षणम् । न । सेचने ।

उक्षतरः । पुं । तृतीयंवयःप्राप्तेवृषे ॥ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइतिष्टरच् । ङीषि । उक्षतरी ॥

उक्षा । पुं । बलीवर्दे । वृषे ॥ उक्षति उक्षसेचने । श्वन्नुक्षन्निति कनिन् ॥ ऋषभौषधौ ॥ त्रि । सेक्तरि ।

उक्षितः । त्रि । सिक्ते ॥ क्लिन्ने ॥

उखर्वलः । पुं । तृणविशेषे । भूरिपत्रे । सुतृणे ॥

उखलः । पुं । उखर्वले । तृणोत्तमे ॥

उखा । स्त्री । पिठरे । रन्धनस्थाल्याम् । हाँडी भरथिया भाडू इत्यादिभाषा ॥ ओखति । उखगतौ । इगुपधेतिकः ॥ उखन्यतेवा । खनुअवदारणे । अन्येष्वपीतिडः । टाप् ॥

उख्यम् । त्रि । पैठरे । उखायां पक्के मांसादौ ॥ उखायां संस्कृतम् । शूलोखाद्यत् ॥

उग्रः । पुं । महादेवे । रुद्रे ॥ वायुमूर्त्तिरयम् ॥ क्षत्रियाच्छूद्रायामूढायामुत्पन्ने । आगुरि इतिगौडभाषाप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रोनामप्रजायते ॥ ब्रह्मपुक्सानान्तुविलोकोवधवन्धनमिति - मनुः । करणेनसमाधाय्वृत्ति भर्गवनिर्मिता ॥ शोभाञ्जनद्रुमे ॥ केर

लदेशे ॥ याष्टीके ॥ न । क्रूरसंज्ञक-
नक्षत्रेषु ॥ पूर्वोत्तरद्वारगृहे ॥ वत्स
नाभाख्यविषे ॥ त्रि । उत्कटे । दारु-
णकर्मकर्त्तरि ॥ उच्यति क्रुधासम्बध्य
ते । उच समवाये । ऋज्रेन्द्रेत्यादि
नारक् गश्चान्तादेशः ॥

उग्रकर्म्मा । पुं । हिंस्रे ॥ उग्रंकर्मास्य ॥

उग्रकाण्डः । पुं । कारवेल्ले ॥

उग्रगन्धः । पुं । चम्पके ॥ कट्फले ॥ अ-
र्जकवृक्षे ॥ लशुने ॥ न । हिङ्गुनि ॥
त्रि । उत्कटगन्धयुक्ते ॥ उग्रोगन्धो-
ऽस्य ॥

उग्रगन्धा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ व-
चायाम् ॥ छिक्किकौषधौ ॥ अजग-
न्धायाम् ॥ यवान्याम् ॥ उग्रोगन्धोऽ
स्याः ॥

उग्रचण्डा । स्त्री । देवीविशेषे ॥

उग्रतारा । स्त्री । देवीविशेषे ॥ उग्राद
पिभयात् त्राति यस्माद्भक्तान् सदा-
म्बिकेनिरुक्तिः ॥

उग्रत्वम् । न । उग्रतायाम् । चण्डता-
याम् ॥ उग्रस्य भावः । त्वः ॥

उग्रधन्वा । पुं । इन्द्रे । शत्रुवधायोद्यत
धनुष्के ॥ उग्रंधनुर्यस्य । धनुषश्चेति
नङ् ॥

उग्रनासिकः । त्रि । दीर्घनासाविशिष्टे ॥

उग्रशेखरा । स्त्री । भीष्ममातरि । ग
ङ्गायाम् ॥

उग्रश्रवाः । पुं । रोमहर्षणसुते । सूते ॥

उग्रसेनः । पुं । आहुके । कंसजनके ॥

उग्रसेनसुतः । पुं । कंसे ॥

उग्रा । स्त्री । कनखलाधिष्ठात्र्यां मम्बा
याम् ॥ वचायाम् ॥ यवान्याम् ॥ छि
क्किकौषधौ ॥ उग्रजातेर्भार्यायाम् ॥
धन्याके ॥ प्रखरायांनार्याम् ॥ टाप् ॥

उचितम् । त्रि । न्यस्ते ॥ परिमिते ॥ स
मञ्जसे । ग्राह्ये ॥ उच्यते । वचपरि-
भाषणे । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यःकि
तच् ॥ युक्ते ॥ ख्याते । विदिते ॥

उच्चः । त्रि । उन्नते । तुङ्गे । प्रांशौ ॥
उच्चिनोति । चिञ् ० । अन्येभ्योपी
तिडः ॥ उच्चैस्त्वम् अस्ति अचवा । अ
र्श आद्यच् । अव्ययानामितिटिलोपः
॥ नालिकेरे ॥

उच्चकैः । अ । अतिशयोच्चे ॥ उच्चैः ।
अव्ययसर्वनाम्नामितिप्रागिवीयेष्वर्थे
षुटेः प्रागकच् ॥

उच्चटा । स्त्री । दम्भे ॥ चर्य्यायाम् ॥ ल
शुनप्रभेदे ॥ गुञ्जायाम् ॥ भूम्याम
लक्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ जटि
लौषधौ । चूडालायाम् । मुस्तावि
शेषे ॥ श्वेतागुञ्जोच्चटाप्रोक्तेतिभाव
प्रकाशः ॥ उच्चटति । चटगतौ । अ
न्तर्भावितण्यर्थः । अच् ॥

उच्चण्डः । त्रि । त्वरायुक्ते । अविलम्बिते । प्रचण्डे । उच्चण्डनम् । चण्डिकोपे । घञ् ।
उच्चतरुः । पुं । नारिकेले ।
उच्चतालम् । न । पानगोष्ठ्यां नृत्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ।
उच्चदेवः । पुं । श्रीकृष्णे । गोविन्दे ।
उच्चन्द्रः । पुं । रात्रिशेषे ॥
उच्चयः । पुं । नीव्याम् । परिधानवस्त्रग्रन्थौ । इति हेमचन्द्रः ।
उच्चलम् । न । मनसि । चञ्चले । पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्चे ।
उच्चललाटा । स्त्री । उन्नतललाटवत्याम् ।
उच्चलितः । त्रि । प्रस्थिते ॥
उच्चाटनम् । न । वैरिणः एकदेशेऽनवस्थाकरणे । उच्चाटनंस्वदेशादेर्भ्रंसनंपरिकीर्त्तितमितिशारदातन्त्रम् ॥
उच्चारः । पुं । उच्चारणे । विष्ठायाम् । उच्चार्यते त्यज्यते । चरगतौ । एयन्तः । घञ् ॥
उच्चारणम् । न । कथने । शब्दप्रयोगे ।
उच्चारितः । त्रि । उदाहृते ॥ प्रकाशिते ॥
उच्चावचः । त्रि । बहुविधे । नैकभेदे । उत्कृष्टापकृष्टे । उदक्च अवाक्च । मयूरव्यंसकादित्वात्साधुः ।
उच्चिकमिषा । स्त्री । उत्क्रान्तुमिच्छायाम् । उठवेकी इच्छा इतिभाषा ।
उच्चिङ्गटः । पुं । तृणागडमत्स्ये । त्रि । कोपनपुरुषे ।
उच्चूडः । पुं । उच्चूले । अस्योच्चूडावचूडाख्याबुर्द्धाधो मुखचूडकाविति ध्वजाङ्कपुरुलायुधः ।
उच्चूलः । पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्चे । झण्डेकीपाघ इतिभाषा ॥
उच्चैःश्रवाः । पुं । श्वेतवर्णे समुद्रमन्थनोत्थिते इन्द्रस्यघोटके ।
उच्चैर्घुष्टम् । न । घोषणायाम् । उच्चैर्घुष्यतेस्म । घुषिर्विशब्दने । क्तः ।
उच्चैश्श्रवाः । पुं । इन्द्राश्वे । अश्वानांमध्येभगवतोविभूतौ । अयंसप्तमुखः । यथोक्तंभागवते । गृहीतोश्वः सप्तमुखस्त्वयाज्ञपवलात्किलेति । उच्चैर्मनाम्श्रवोयशोयस्य । उच्चैःश्रवसीयस्यवा । यद्वा । उच्चैःशृणोति । श्रुश्रवणे । असुन् । उच्चैश्श्रवसस्तन्तुप्रणिपत्यसमर्पितमित्यत्रपृषोदरादित्वादगागमोबोध्यः । आकाशस्थैर्दिवौकसैरितिचरिवंशोक्तिवत् । त्रि । वधिरे ॥
उच्चैः । अ । अत्यर्थे । महति । उन्नते ॥ उच्चीयते । चिञ् । उदिचेर्डैसिः ।
उच्छन्नम् । त्रि । नष्टे ।

उच्छलत् । त्रि । उत्पतति ॥

उच्छशित: । त्रि । उल्लङ्घिते ॥ शशप्लुतगतावित्यस्मात् । क्त:॥

उच्छादनम् । न । उत्सादने । उद्वर्त्तने । गन्धद्रव्यद्वाराशरीरनिर्मलीकरणे ॥

उच्छास्त्रम् । त्रि । शास्त्रमतिषिद्धे ॥ शास्त्रविरुद्धे ॥ उद्गतं शास्त्रात् ॥

उच्छिख: । त्रि । उद्गतज्वाले ॥

उच्छित्ति: । स्त्री । उच्छेदे ॥ उच्छेदनम् । क्तिन् ॥

उच्छिन्न: । त्रि । नष्टे ॥ उच्छेदिते ॥ उच्छिद्यतेस्म । छिदिर्द्वैधीकरणे । क्त: ॥

उच्छिलीन्ध्रम् । न । छत्राके । छत्रिकायाम् ॥

उच्छिष्ट: । त्रि । भुक्तावशेषे । ऊंठ ऊंठन ऊंठा इतिभाषा ॥ त्यक्ते ॥

उच्छिष्टभोजनम् । त्रि । देवनैवेद्यबलिभोजनकर्त्तरि ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

उच्छिष्टमोदनम् । न । सिक्थके । मैण सित्था इतिभाषा ॥

उच्छीर्षकम् । न । शिर:प्रदेशे ॥ उपधाने । सिराहना इतिभाषा ॥

उच्छून: । त्रि । स्फीते । उन्नते । वर्द्धिते ॥ अनोदारवरन्ति प्राचीना: । कामिन्या:कियदुच्छूनमुर: प्रेयानसमीक्षिते । नश्यंशाखिमि वैतत्प्रममतिद्दीन:कृषीवलइति ॥ उतश्वीषतेस्म । टुओश्विगतिवृद्ध्यो: । क्त: । ओदितश्चेतितस्यन: । यजादित्वा त्सम्प्रसारणे पूर्वरूपेचहल इतिदीर्घ: ॥

उच्छूनता । स्त्री । जृम्भणे ॥ भावेतल् ॥

उच्छृङ्खल: । त्रि । अवाधे । वन्धनरहिते । अनियन्त्रितवस्तुनि । निरर्गले ॥ उद्गतंशृङ्खलंनिगडंयस्य ॥

उच्छेद: । पुं । विनाशे ॥

उच्छेदी । त्रि । विनाशिनि ॥

उच्छेषणम् । न । उच्छिष्टे ॥

उच्छोषण: । त्रि । सन्तापकरे ॥

उच्छ्रय: । पुं । द्रुमादीनामुन्नतायाम् । उत्सेधे ॥ उच्छ्रयणम् । श्रिञ सेवायाम् । बाहुलकादेरच् ॥

उच्छ्राय: । पुं । उच्छ्रये ॥ उच्छ्रयणम् । श्रिञ० । उद्दिश्रयतिवैतीति घञ् ॥ उत्कृष्ट: श्रायोवा ॥

उच्छ्रित: । त्रि । सञ्जाते ॥ समुन्नद्धे ॥ उन्नते ॥ प्रवृद्धे ॥ उच्छ्र्यति उच्छ्रीयतेस्मवा । श्रिञोगत्यर्थेतिकर्त्तरिवा क्त: ॥

उच्छ्रित्य । अ । सन्तत्येत्यर्थे ॥ निखन्येत्यर्थे ॥

उच्छ्वसित: । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥ जीविते ॥ स्फुरणे । फरकना इति

भाषा। उत्श्वसिति। श्वस०। क्तः।

उच्छ्वासः। पुं। अन्तर्मुखश्वासे। आहरे। प्राणने। आख्यायिकापरिच्छेदे। आश्वासे। उच्छ्वसनम्। श्वसप्राणने। घञ्।

उज्जयनी। स्त्री। विशालायांपुरि। अवन्त्याम्।

उज्जयन्तः। पुं। रैवतपर्वते।

उज्जयिनी। स्त्री। महाकालपुर्य्याम्। अवन्तिकायाम्।

उज्जासनम्। न। वधे। मारणे। जसुहिंसायाम्। स्वार्थणयन्तः। भावे ल्युट्॥

उज्जृम्भः। त्रि। प्रफुल्ले। प्रस्फुटिते। इतिहेमचन्द्रः॥ उज्जृम्भणम्। जृम्भि०। घञ्॥

उज्जृम्भणम्। न। उज्जृम्भे॥

उज्जृम्भितः। त्रि। प्रफुल्ले। न। चेष्टायाम्। उज्जृम्भःसञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच्।

उज्ज्वलः। पुं। शृङ्गाररसे। न। स्वर्णे। त्रि। दीप्ते॥ विशदे॥ विकाशिनि। उच्चैर्ज्वलति प्रकाशते। ज्वलदीप्तौ। अच्। नतुज्वलितीतिशः। तत्राऽनुपसर्गादित्यनुवृत्तेः।

उज्झः। पुं। त्यागे। विसर्ज्जने।

उज्झितः। त्रि। उत्सृष्टे। त्यक्ते। वर्जिते।

उञ्। अ। सतर्के। सम्बोधने। पूरणे।

उञ्छः। पुं। उञ्छशिले। ऋते। धान्यकणोच्चये। कणशआदाने॥ अबाधितस्थानेषु पथिवा क्षेत्रेषुवा अप्रतिहताबकाशेषु यत्रयत्रौषधयो विद्यन्ते तत्रतत्राङ्गुलीभ्यामेकैककणं समुच्चयित्वेतिबौधायनस्मृतेर्दर्शनात् एकैकधान्यगुडकोच्चयनमुञ्छः। उञ्छनम्। उछिउञ्छे। घञ्।

उञ्छनम्। न। आपणादिपतितकणोपादाने। ऊंछना इतिभाषा। ल्युट्।

उञ्छशिलम्। न। आपणस्यात् क्षेत्राच्छस्यस्यसञ्चये। ऋतद्वन्दौ॥ उञ्छश्च शिलश्चेत्येकवद्भावः।

उञ्छशीलः। त्रि। उञ्छजीविनि। उद्धृतशस्यस्यशेषाहरणकर्त्तरि।

उटः। पुं। तृणपर्णादौ।

उटजः। पुं। न। मुनीनांतृणपर्णादिरचितालये। पर्णशालायाम्। उटाज्जायते। जनी०। अन्यत्रापीतिडः।

उडु। न। भे। तारकायाम्। जले। उरोषोक्तिपूर्वकं डयते। डीङ् वि०। मितद्र्वादित्वात् डु प्रत्ययः।

उडुः। स्त्री। नक्षत्रे। ऋक्षे। अर्वातिइति उः। डयते डुः। डीङो मितद्र्वादित्वात्डुः। उश्चासौडुश्चेतिविग्रहः। उडुः उडू। उडकः इत्यादि

धेनुवत् ॥

उडुपः । पुं । न । प्लवे । कोले । भेले ॥ चर्मावनद्धे यानपात्रे ॥ पुं । चन्द्रे ॥ उडुनोजलात् पाति । पारक्षणे । सुपिस्थइत्यत्रसुपीति योगविभागात् कः । उडुनि जले पातीतिवा ॥

उडुपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ उडूनाम्पतिः ॥

उडुपथः । पुं । आकाशे ॥

उडुराट् । पुं । चन्द्रे ॥ उडुषु नक्षत्रेषु राजते । राजृ० । क्विप् ॥

उडूपः । पुं । न । उडुपे ॥ पुं । चमन्द्रसि ॥

उड्डयनम् । न । नभोगतौ । उडान इतिभाषा ॥

उड्डामरः । त्रि । श्रेष्ठे । उद्भटे ॥ पुं । तन्त्रविशेषे ॥

उड्डीनम् । न । खगानामूर्द्धगतौ ॥ ऊर्द्धंडयनम् । डीङ्० । नपुंसके भावे क्तः । स्वादयओदितइत्योदित्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥

उड्डीयमानः । त्रि । उड्डयनविशिष्टे खगे ॥ उडन्त उडता इतिभाषा ॥

उड्डीशः । पुं । आगमशास्त्रविशेषे ॥ चण्डीशे । शिवे ॥

उत् । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ संशये ॥ अत्यर्थे । भृशे ॥ ऊर्द्धे ॥ अप्यर्थे ॥

उत । अ । अत्यर्थे ॥ विकल्पे ॥ समुच्चये ॥ वितर्के ॥ प्रश्ने ॥ पदपूरणे ॥ अप्यर्थे ॥ एवार्थे ॥ ऊयते स्म । उङ् शब्दे । क्तः ॥

उतम् । त्रि । स्यूते । बुना इतिभाषा ॥ ऊयते स्म । वेञ्० । क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

उतथ्यः । पुं । गौतमपितरि मुनिविशेषे ॥ अङ्गिरसः श्रद्धायामुत्पन्नेवृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्रातरि ॥

उतथ्यतनयः । पुं । गौतममुनौ ॥

उतथ्यानुजः । पुं । देवाचार्ये ।वृहस्पतौ ॥

उतथ्यानुजन्मा । पुं । वृहस्पतौ । जीवे ॥

उताहो । अ । परिप्रश्ने ॥ विचारे ॥ विकल्पे ॥ उतच आहोच अनयोः समाहारः ॥

उत्कः । त्रि । अन्यमनस्के । उन्मनसि ॥ उद्गतंमनो ऽस्य । उत्कउन्मनाइतिउद्गतमनस्कइत्येतच्छब्दात् स्वार्थेकन् ॥

उत्कटः । पुं । मत्तेभे ॥ रक्तेचौ ॥ शरे ॥ न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि । तजाख्यौषधौ । दारचीनी इतिभाषा ॥ अन्यत उत्कटसुगन्धित्वातस्वार्थे उत्कट शब्दात कटच ॥ त्रि । तीव्रे ॥ मत्ते ॥ विषमे ॥ उद्गतःकटआवरणम् आवरकोवाअस्य ॥ यद्वा । उद्गतमदइत्येतच्छब्दातस्वार्थे सम्प्रोदश्चेतिक-

टच ॥

उत्कटकासनः । त्रि । विषमासने ॥

उत्कटा । स्त्री । सैंहली ताायाम् ॥

उत्कण्ठः । पुं । शृङ्गारस्य षोडशबन्धान्तर्गतबन्धविशेषे । आसनइति यस्य प्रसिद्धिः । तल्लक्षणम् । नारीपादौ चहस्तेनधारयेत्कलके पुनः । स्तनार्पितकरःकामी बन्धश्चोत्कण्ठसंज्ञकः इति ॥

उत्कण्ठा । स्त्री । उत्कलिकायाम् । इष्टलाभे कालक्षेपासहिष्णुतायाम् ॥ उत्कण्ठनम् । कठिशोके । गुरोश्चलघ्वयः ॥ आकाङ्क्षायाम् ॥

उत्कण्ठितः । त्रि । उत्सुके । उत्कण्ठायुक्ते ॥ उत्कण्ठासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच ॥

उत्कण्ठिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे ॥

उत्कता । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥ उत्कण्ठायाम् ॥

उत्करः । पुं । धान्यादिराशौ । स्तूपे ॥ अवकरे ॥ हस्तपादादिविक्षेपे । उत्कीर्यते । क्वविशेषे । ऋदोरप् ॥

उत्कर्षः । पुं । अतिशये ॥ स्वकालात परकालकर्त्तव्ये । इतिस्मृतिः ॥ अविद्यमानधर्मारोपे ॥ उत्कर्षणम् । कृषवि० । घञ् ॥ त्रि । अतिशययुक्ते ॥

उत्कलः । पुं । ओड्रदेशे । उडीसाइति भा० ॥ यथा । जगन्नाथप्रान्तदेशश्चोत्कलःपरिकीर्त्तितइति ॥ व्याधे ॥ त्रि । भारवाहके । मोटिया इति भाषा ॥

उत्कलिका । स्त्री । उत्कण्ठायाम् । इष्टप्राप्तौकालक्षेपासहिष्णुत्वे ॥ कामादिजातस्मृतौ ॥ कालिकायाम् ॥ हेलायाम् ॥ सलिलतरङ्गे ॥ उत्पूर्वात्कले: कृञादिभ्योवुन् ॥ क्नुवा ॥

उत्कलिकाप्रायम् । न । गद्यप्रभेदे ॥ यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाक्षरमिति यथा । प्रणिपातप्रवणसप्रधानाशेषसुरासुरादिवृन्दसौन्दर्यप्रकटकिरीटकोटिनिविष्टस्पष्टमणिमयूखच्छटाच्छुरितचरणनखचक्रविक्रमोद्दामवामपादाङ्गुष्ठनखशिखरखण्डितब्रह्माण्डविवरनिस्सरच्छरदमृतकरप्रकरभास्वरसुरवाहिनीप्रवाहपविचीकृतपिष्टपत्रितयकैटभारे क्रूरतरसंसारसागरनानाप्रकारावर्त्तविवर्त्तमानविग्रहं मामनुगृहाणेति ॥

उत्कलितः । त्रि । उन्मनसि ॥ वृद्धिमति ॥

उत्कापितः । त्रि । उद्घृष्टे ॥

उत्का । स्त्री । उत्कण्ठितायां नायिकायाम् ॥

उत्कारः । पुं । धान्यस्योर्द्धक्षेपणे । निकारे ॥ धान्यस्यराशीकरणे ॥ उत्कर

णम्। क्रविक्षेपे। क्रुधान्ये इतिघञ्।
उत्कारा। स्त्री। प्रतिवर्षप्रसूताया-
ङ्गवि॥
उत्कासिका। स्त्री। वमनव्याधौ॥
उत्किरः। त्रि। निःक्षेपकर्त्तरि॥ उत्कि
रतिविक्षिपति। क्रु०। इगुपधेतिकः॥
उत्कीर्णः। त्रि। उल्लिखिते। कृतवेधने
॥ उत्कीर्य्यतेस्म। क्रु०। क्तः। नत्वम्॥
उत्कुटम्। न। उत्तानशयने॥
उत्कुणः। पुं। उद्दंशे। मत्कुणे॥
उत्कूटः। पुं। छत्रे॥ इतिहारावली॥
उत्कृतिः। स्त्री। षड्विंशत्यक्षरायां-
वृत्तौ॥
उत्कृष्टः। त्रि। प्रशस्ते। उत्तमे॥ अ
तिशययुक्ते। उत्कर्षविशिष्टे॥ उत्कृ
ष्यतेऽयम्। कृषेः कर्मणिक्तः॥
उत्कोचः। पुं। स्त्री। उपदायाम्। ढौ
कने॥
उत्कोचकः। त्रि। कार्यिभ्योर्थंगृहीत्वा
अयुक्तंकार्यंकुर्वाणे॥
उत्क्रमः। पुं। व्यतिक्रमे। व्युत्क्रमे॥
उत्क्रमणम्। न। उत्क्रान्तौ॥
उत्क्रान्तः। त्रि। निर्गते॥
उत्क्रान्तिः। स्त्री। उत्क्रमणे॥
उत्क्रोशः। पुं। स्त्री। पक्षिविशेषे। कु
ररे॥ उत्क्रोशति। क्रुशआह्वाने।
पचाद्यच्॥

उत्क्लेदः। पुं। वमनोपस्थितावित्येव्यर्थ-
र्थे। उकलाइ इति यस्यप्रसिद्धिः॥
उत्क्लेशः। पुं। पीडायाम्। वमनाद्यो
पस्थितौ। उकलाइ इतिभाषा। य
था। कफोत्क्लेशः। कफस्य वमनाद्यो
पस्थितिः॥ उक्तञ्च। उत्क्लिश्यान्नंन
निर्गच्छेत्प्रसेकष्ठीवनेरितम्।हृदयं
पीड्यतेचास्यतमुत्क्लेशंविनिर्दिशेदि
ति॥ उत्क्लेशइत्यप्येके॥
उत्क्षिप्तः। पुं। धत्तूरफले॥ त्रि। ऊ
र्द्ध्वक्षिप्ते॥
उत्क्षिप्तिका। स्त्री। कर्णाभरणविशेषे
। ललाम्याम्। कर्णान्दौ। कानतड
का इतिभाषा॥
उत्क्षेपः। पुं। ऊर्द्ध्वक्षेपणे। उछालना
इतिभाषा॥
उत्क्षेपकः। त्रि। उत्क्षेपकर्त्तरि॥
उत्क्षेपणम्। न। व्यजने। धान्यमर्द्दन
वस्तुनि। षोडशपणे। उदञ्चने।
ऊर्द्ध्वदेशसंयोगहेतौ। ऊर्द्ध्वक्षेपे। अ
धःस्थितस्यवस्तुनऊर्द्ध्वंनयने॥ उत्
ऊर्द्ध्वंक्षेपणम्॥
उत्खला। स्त्री। मुरानामगन्धद्रव्ये। ता
लपर्ण्याम्॥
उत्खातः। त्रि। उन्मूलिते। उखाडा
इतिभाषा॥
उत्खातकेलिः। स्त्री। वप्रक्रीडायाम्।

यथा । उत्तवांतकेलिःशृङ्गारार्थप्रक्री डानिद्यते इतिशब्दार्णवः ।

उत्तः । त्रि । आर्द्रवस्तुनि , क्लिन्ने । भी जा इतिभाषा ॥ उनक्लिन्ने । उ न्दीक्लेदने । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः । नुदविदेति पक्षेनत्वाभावः ।

उत्तंसः । पुं । कर्णपूरे । कर्णाभरणे । शेखरे । शिरोभूषणे । उत्तंसयति उत्तंस्यतेनेनवा । तसिः सौत्रोभूषा र्थः । पचाद्यच् । हलश्चेति घञ्वा ।

उत्तप्तः । त्रि । सन्तप्ते ॥ परिप्लुते । न । शुष्कमांसे । उत्तप्यतेस्म । तप० । क्तः ॥ चञ्चले ॥

उत्तब्धः । त्रि । उत्तम्भिते ॥ उत् ऊर्द्धं स्तब्धः ॥

उत्तभितम् । त्रि । उत्तम्भिते ॥

उत्तमः । त्रि । उत्कृष्टे । अनुत्तमे । वरेण्ये ॥ पुं । प्रियव्रतराजः पुत्रे तृ तीयमनौ ॥ वैशिकाख्यनायके ॥ अतिशयेनउत्कृष्टः । उत्कृष्टार्थवृत्ते रुच्छब्दात्तमप् । द्रव्यप्रकर्षार्थत्वा न्नाम् । यद्वा । उत्ताम्यति । तम । अच् ॥ उत्तम्यतेवा । घञ् । नोदा त्तेतिनवृद्धिः ।

उत्तमःश्लोकः । त्रि । पुण्ययशसि । श्रीह रौ ॥ उद्गच्छतितमोयस्मात्सउत्त मः । उत्तमःश्लोकोयशोयस्य ।

उत्तमफलिनी । स्त्री । दुग्धिकावृक्षे ।

उत्तमर्णः । पुं । ऋणदे । ऋणस्यदात रि । धनस्वामिनि । महाजन इति भाषा ॥ उत्तमम्ऋणमस्य । ऋणमाध मर्ण्ये इतिसूत्रे आधमर्ण्यशब्देनव्यव हारविशेषो लक्ष्यते । तेनोत्तमर्णो पिसिध्यति । लक्षणायान्तु धारेरुत्त मर्णइतिनिर्देशोलिङ्गम् । देवर्षिपि तृणे ॥

उत्तमश्लोकः । त्रि । पुण्ययशसि ॥

उत्तमसङ्ग्रहः । पुं । सम्यक्सङ्ग्रहणे । निर्जने परभार्ययासह केशाकेशिप रस्परालिङ्गनसहासनादिरूपमिथु- नीभावे । इतिमिताक्षरा ।

उत्तमसाहसः । पुं । दण्डविशेषे । साशी तिपणसाहस्रे ॥ साशीतिपणसाहस्रो दण्डउत्तमसाहसः । इति याज्ञव- ल्क्योक्तेः । सहस्रपणमिते । यथाह मनुः । पणानांद्वेशतेसार्द्धे प्रथमःसा हसःस्मृतः । मध्यमः पञ्चविज्ञेयःस हस्रंत्वेवचोत्तम इति ।

उत्तमा । स्त्री । उत्कृष्टायां नार्य्याम् । वरारोहायाम् ॥ दुग्धिकौषधौ ॥ स्वी यादिनायिकाप्रभेदे । अहितकारि ण्यपिप्रिये हितकारिण्याम् । टाप् ।

उत्तमाङ्गम् । न । मस्तके । उत्तमञ्च तदङ्गञ्च । सन्महदितिसमासः ।

उत्तमाम्भः । न । नवविधास्तुतुष्टिषु तुष्टिविशेषे । नानुपहत्यभूतानिविषयोपभोगोभवतीति हिंसादोषदर्शनाद्विषयोपरमेसति यातुष्टिः सा पञ्चमी उत्तमाम्भउच्यते ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवर्य्याम् ।

उत्तम्भः । पुं । स्वतःफलतोवा तथाऽनर्थानुवन्धित्वशङ्कायाःप्रवृत्तिप्रतिवन्धिकाया विगमे ।

उत्तम्भनम् । न । वर्द्धने । उत्तम्भनम् । उदःस्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।

उत्तम्भितः । त्रि । विधृते । उत्तम्भितः ।

उत्तरम् । न । प्रतिवाक्ये । वदल इति भाषाप्रसिद्धेप्रश्नस्य भञ्जने । प्रश्नस्त्वोथधियापृच्छा तस्यभञ्जनमुत्तरम् ॥ उत्तीर्यते निस्तीर्यते प्रकृताभियोगोऽनेन । तस्यस्वरूपम् । पक्षस्यव्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येवमुत्तरं तद्विदोविदुरिति । तस्यभेदाः । मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च प्रत्यवस्कन्दनं तथा । प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताश्चत्वारः शास्त्रवेदिभिः ॥ इति नारदः । कात्यायनेनापिव्यवहारविषये चतुर्विधमुत्तरमुक्तम् । सत्यंमिथ्योत्तरञ्चैव प्रत्यवस्कन्दमंतथा । पूर्वन्याय विधिश्चैवमुत्तरंस्याच्चतुर्विधमिति ॥ सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे । उत्तरणम् । ऋृदोरप् । पुं । सदाशिवे । हरौ । संसारसागरादुत्तारयतीति व्युत्पत्तेः । विराटराजसुते । त्रि । ऊर्द्ध्वे । उदीच्ये ॥ प्रवरे । श्रेष्ठे । अनन्तरे । दिव्ये । वामभागे । उत्तरति । तृप्लवनतरणयोः । पचाद्यच् । यद्वा । अतिशयेनोद्गतः । तरप् । द्रव्यमकर्षत्वान्नमुः ।

उत्तरकालः । पुं । भविष्यत्काले । गौणकाले ॥ यथा । एवमागामियागीयमुख्यकालादधस्तनः । स्वकालादुत्तरोगौणःकालःपूर्वस्यकर्मण इति हरिहरपद्धतिः ।

उत्तरकुरुः । पुं । जम्बुद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । रम्यकञ्चोत्तरं वर्षं तस्यैवानुहिरण्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैवयथावै भारतंतथा । उत्तरं-मेरोः ।

उत्तरकोशला । स्त्री । अयोध्यायाम् । रामपुरि । साकेते । अवधपुरी इतिभाषा ।

उत्तरक्रिया । स्त्री । अन्तिमक्रियायाम् । सांवत्सरिकश्राद्धादिपित्र्यक्रियायाम् ॥ यथा । प्रेतेपितृत्वमापन्नेसपिण्डीकरणादनु । क्रियन्तेयाः क्रि

याःपित्र्याःप्रोच्यन्तेतास्वपोत्तरा इति विष्णुपुराणम् ।

उत्तरङ्गम् । न । द्वारोर्ध्वस्थदारुणि । त्रि । उन्नततरङ्गे ।

उत्तरच्छदः । पुं । शय्याया उपर्य्यास्तरणवस्त्रे । निचोले ।

उत्तरणम् । न । नद्यादिपारगमने । उतरणा इतिभाषा ।

उत्तरतः । अ । उत्तरादिगर्थे । दिग्देशकालेष्ववाच्ये । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् स्वार्थे । उत्तरतोवसथ्यागतोरमणीयंवा ।

उत्तरपक्षः । पुं । विचारसिद्धान्ते । समाधाने । कृतान्ते । समाधौ । सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे ॥ उत्तरश्चासौ पक्षश्च ।

उत्तरपादः । पुं । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गतद्वितीयपादे । उत्तरे ॥

उत्तरपूर्वा । स्त्री । ईशानकोणे । उत्तरस्याः पूर्वस्याश्चदिशोन्तरालम् । दिङ्नामान्यन्तराल इतिसमासः ।

उत्तरफल्गुनी । स्त्री । द्वादशेनक्षत्रे । अस्याःस्वरूपम् दक्षिणोत्तरमिलित तारकाद्वयम् ॥ पर्यङ्करूपंतारकाद्वयञ्च । अस्यांजातस्यफलम् दाता दयालुः स्वजने सुशीलो । विशालकीर्त्तिः सुमतिः प्रधानः । धीरोनरो

ऽत्यन्तमृदुस्वभाव श्चेदुत्तराफल्गुनिकाप्रसूतिरिति ।

उत्तरफाल्गुनी । स्त्री । अर्य्यमदैवतायाम् । उत्तरफल्गुन्याम् ।

उत्तरभाद्रपत् । स्त्री । उत्तरभाद्रपदायाम् ।

उत्तरभाद्रपदा । स्त्री । अहिर्बुध्न्यदेवतायाम् । प्रोष्ठपदायाम् । अस्याःरूपम् । उत्तरेसुमुखि भारमूर्त्तिभृत्युत्तमाङ्गमिलितेद्वितारके । नीलवामरकचेन्दुयुग्मतोलोचनाञ्चलकलाः पलायिताइति कालिदासः । पर्य्यङ्करूपम् द्वितारात्मकमितिदीपिका । अत्रजातस्यफलम् । धनीकुलीनःकुशलःक्रियादौभूपालमान्योवलवान्महौजाः । सत्कर्मकर्त्तानिज वन्धुभक्तोयश्चुत्तराभाद्रपदाप्रसूतः इति ।

उत्तरमीमांसा । स्त्री । ब्रह्ममीमांसायाम् ।

उत्तरवादी । त्रि । उत्तरस्यवक्तरि । आसामी इतिभाषा ।

उत्तरसाक्षी । त्रि । स्वपक्षसम्बन्धिसाक्ष्येपरिभाषतां साक्षिणां यःस्वयंशृणोतिअर्थिनाश्राव्यतेवा सइत्यर्थः । तथाच नारदः । साक्षिणामपियःसाक्ष्यंस्वपक्षंपरिभाषताम् । श्रवणाच्छ्रावणाद्वापिससाक्ष्युत्तरसंज्ञकइति

॥ परसाची इतिगौड भाषा ॥

उत्तरसाधकः । पुं । साधकसहाये । सहकारिणि ॥

उत्तरा । अ । उत्तराहि अर्थे । उत्तराश्चेति पच्चेआच् ॥

उत्तरा । स्त्री । उदीच्यान्दिशि । कैरावेर्व्याम् । उत्तरफाल्गुन्याम् ॥ परीक्षिन्मातरि । वैराव्याम् । उत् ऊर्द्ध तरप्यत्र । तृ० । ऋदोरप् ।

उत्तरात् । अ । दिशि । देशे ॥ काले । उत्तरात् वसति आगतो रमणीयंवा । उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थे आतिः ।

उत्तराधिकारी । चि । प्रथमाधिकारिणः पश्चादधिकारिणि । दायादे । अंसी इति भाषा ।

उत्तरापथजन्मा । पुं । जातिविशेषे । यथा । उत्तरापथजन्मानःकीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनकाम्बोजगान्धाराः किराताबर्बरैःसह । एतेपापकृतस्तातचरन्तिपृथिवीमिमामिति ।

उत्तरापोशानम । न । हस्तावसेचने ।

उत्तराभासः । पुं । दुष्टोत्तरे ॥ तथाच कात्यायनः । प्रकृतेनत्वसम्बन्धमत्यल्पमतिभूरिच । पक्षैकदेशव्याप्येवतत्तुनैवोत्तरं भवेदिति ।

उत्तरायणम् । न । माघादिषण्मासा

त्मकेसूर्यस्योत्तरदिग्गमनकाले । देवानामहनि । माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवःषट्क्रमादितः । उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमित्युक्तेः । मकरसङ्क्रान्तौ ।

उत्तराशापतिः । पुं । कुवेरे ॥

उत्तराषाढा । स्त्री । एकविंशतितमेनक्षत्रे । वैश्वदेवे । अस्याःरूपम् । सूर्पाकृतितारचतुष्टयात्मकमिति-कालिदासः । गजदन्तवदष्टताराम यमितिदीपिकाटीका । तत्रजातस्यफलम् । दाताद्यावानविजयीविनीतःसत्कर्मचेताविभवैःसमेतः । कान्तासुतावासमुखोनितान्तंवैश्वेसुवेशःपुरुषोमनीषीति ।

उत्तरासङ्गः । पुं । प्रावारे । उत्तरीयांशुके । उत्तरेऊर्द्धभागे आसज्यते । पञ्जसङ्गे । घञ् ।

उत्तराहि । अ । उत्तरादर्थे । अस्तातेर्विषये उत्तराच्चेत्याहिप्रत्ययः दूरे चेदवधिमान् । उत्तराहि वसति रमणीयंवा ।

उत्तरीयम् । न । संव्याने । उत्तरासङ्गे । उपवीतवद्धृतवस्त्रे । उत्तरेऽस्मिन् देहभागे भवम् । गहादित्वाच्छः ॥ यथायज्ञोपवीतं विधार्यतेयद्विजोत्तमैः । तथासन्धार्यतेयत्वादुत्तराच्छा

इत्यशुभमिति स्मृति:॥ एकस्येद्वाससोभवति तस्योत्तरार्द्धेन प्रच्छादयतीति पारस्कर:॥ नस्यात्कर्मणिकञ्चुकी॥

उत्तरेण। अ। उत्तरदिग्देशकालेषु॥ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या इति स्वार्थे एनप् अदूरेचेद्‌वधिमानवधेर्वर्त्तते। उत्तरेण वसति रमणीयंयथा॥

उत्तरेद्युः। अ। आगामिदिने॥ उत्तरस्मिन्नहनि इत्यर्थेसद्य:पदिति उत्तरशब्दादेद्युस् प्रत्ययोनिपातित:॥

उत्तलित:। त्रि। उतक्षिप्ते॥

उत्तस्थू:। त्रि। उत्थिते॥

उत्तान:। त्रि। अगभीरे॥ ऊर्द्धमुखशयिते॥ उद्गतस्तानोविस्तारोस्मात्॥

उत्तानक:। पुं। उच्चटायाम्॥

उत्तानपत्रक:। पुं। रक्तैरण्डे॥

उत्तानपाद:। पुं। स्वायम्भुवमनो:पुत्रे नृपतिविशेषे॥

उत्तानपादज:। पुं। उत्तानपादस्यपुत्रे। ज्योतीरथे। ग्रहाधारे। ध्रुवे॥

उत्तानशय:। त्रि। अतिशिशौ। डिम्भे। स्तनपे॥ उत्तान:शेते। शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानमित्यच्॥

उत्तानशया। स्त्री। स्तनन्धयाम्॥ टाप्॥

उत्ताप:। पुं। उष्णतायाम्। तेजसि। सन्तापे॥ उत्तापयति। तपेर्ण्यन्तात् पचाद्यच्॥

उत्तार:। त्रि। वहिर्निर्गतनेत्रे॥ मंहति। उद्भटे। उदारे॥

उत्तारी। त्रि। चपले॥ इतिभूरिप्रयोग:॥

उत्ताल:। त्रि। उत्कटे॥ श्रेष्ठे॥ विकराले॥ प्लवङ्गमे॥ त्वरिते॥ उन्नते॥

उत्तिष्ठद्धोम:। पुं। वषट्कारप्रयोगान्ते॥ याज्यापुरोनुवाक्यान्ते॥

उत्तिष्ठमान:। त्रि। वर्द्धमाने॥

उत्तीर्ण:। त्रि। मुक्ते। पारगते॥

उत्तुङ्ग:। त्रि। उच्चे। उन्नते॥

उत्तुण्डित:। त्रि। अनिर्गतशल्येव्रणे॥

उत्तुष:। पुं। भृष्टधान्ये। खाजिके। खाजासु। खील इतिभाषा॥

उत्तेजना। स्त्री। प्रेरणायाम्। व्यग्रकरणे॥

उत्तेजितम्। न। अश्वचतुर्थगतौ। रेचिते॥ उत्तेजितंमध्यवेगं योजनंश्वथवल्गयेत्युक्त:॥ त्रि। प्रेरिते॥

उत्तेरितम्। न। अश्वपञ्चमगतौ। आस्कन्दिते। उपकण्ठे॥ उत्तेरितोति वेगान्धोनश्रृणोतिनपश्यति॥

उत्तोलनम्। न। ऊर्द्धनयने। उठावना इतिभाषा॥

उत्तोलित:। त्रि। उद्दस्ते॥

उत्त्यक्तः । त्रि । ऊर्द्धक्षिप्ते । परित्यक्ते ॥

उत्त्रासः । पुं । भये ॥

उत्थानम् । न । उद्यमे ॥ तन्त्रे ॥ पौरुषे ॥ पुस्तके ॥ रणे ॥ प्राङ्गणे ॥ उद्गमे ॥ हर्षे ॥ मलरोगे । मलोत्सर्गे ॥ वास्तवन्ते ॥ चैत्ये ॥ सन्निविष्टोद्गमे ॥ उत्थीयतेऽत्र । ष्ठागतिनिवृत्तौ । अधिकरणे भावे वा ल्युट् ॥

उत्थानैकादशी । स्त्री । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥

उत्थापनम् । न । उत्तोलने ॥

उत्थितः । त्रि । उत्पन्ने ॥ प्रोद्यते ॥ वृद्धिमति ॥ उत्तिष्ठतिस्म । ष्ठा० गत्यर्थेति क्तः ॥

उत्थिताङ्गुलिः । पुं । चपेटे । विस्तृताङ्गुलिकरतले । चपेटा थाप इतिभाषा ॥

उत्पतः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥

उत्पतनम् । न । उत्पत्तौ ॥ ऊर्द्ध्वगमने ॥ कूर्द्दने ॥

उत्पतितः । त्रि । उद्गते । उत्पन्ने ॥ उच्छ्रिते ॥

उत्पतिता । त्रि । ऊर्द्ध्वगमनशीले । उत्पतिष्णौ ॥ उत्पतति तच्छीलः । पतॢगतौ । तृन् ॥

उत्पतिष्णुः । त्रि समुद्गते । उत्पतितरि । ऊर्द्ध्वपतनशीले ॥ उत्पतति । पतॢगतौ । अलङ्कृञितीष्णुच् ।

उत्पत्तिः । स्त्री । देहसम्बन्धे ॥ जन्मनि ॥ आविर्भावे ॥ सत्कार्य्यवादेहि मृत्पिण्डेविद्यमानस्य घटस्याविर्भावएवोत्पत्तिर्यथा तथैवकारणात्मना विद्यमानानां तत्त्वानामाविर्भावएवोत्पत्तिर्विवक्षिता ॥ उत्पदनम् । पदगतौ । क्तिन् ॥

उत्पत्तिक्रमः । पुं । उत्पत्तेरनुक्रमे ॥ स यथा । आत्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नात्सर्वाणि भूतानीति श्रुतिप्रसिद्धः ॥

उत्पत्तिमत् । त्रि । अनित्यवस्तुनि ॥

उत्पत्तिविधिः । पुं । कर्मस्वरूपमात्रबोधकेविधौ ॥ यथा । आग्नेयोऽष्टाकपालोभवति । यथावा । अग्निहोत्रंजुहोतीति । अत्रचविधौकर्मणः कर्तृत्त्वेनान्वयः । अग्निहोत्रहोमेनेष्टम्भावयेदिति ॥ ननुयागस्यद्वेरूपे द्रव्यं देवताच । तथाच रूपाश्रवणे अग्निहोत्रंजुहोतीतिकथमुत्पत्तिविधिः अग्निहोत्रशब्दस्य तत्प्रख्यन्यायेन नामधेयत्वादितिचेन्न । रूपाश्रवणेप्यस्योत्पत्तिविधित्वात् । अन्यथारूपश्रवणाद्दध्नाजुहोतीत्य-

यमेवोत्पत्तिविधिः स्यात् । तथाचा ग्निहोत्रं जुहोतीतिवाक्यमनर्थकं स्यात् ॥

उत्पत्तिव्युत्क्रमः । पुं । उत्पत्तेर्विपर्यस्तक्रमे ॥ अयमर्थः । पृथिवीगन्धतन्मात्रात्मिका रसतन्मात्रात्मिकाप् मात्रञ्चभवति । आपश्चता रूपतन्मात्रात्मकतेजोमात्रं भवन्ति । तच्च तेजः स्पर्शतन्मात्रात्मकवायुमात्रं भवति । सच वायुः शब्दतन्मात्रात्मकाकाशमात्रं भवति । सचाऽऽकाशः स्वकारणभूताऽज्ञानोपहितचैतन्यमात्रं भवतीति ॥

उत्पन्नः । त्रि । प्राप्तजन्मनि । उद्भूते । जाते ॥ उत्पद्यतेस्म । पद० । क्तः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥

उत्पलम् । न । इन्दीवरे । नीलकमले ॥ कुष्ठौषधौ ॥ जलजपुष्पमात्रे । कुवलये ॥ जलजपुष्पविशेषे । कोंञि इतिभाषा ॥ त्रि । मांसशून्ये ॥ उत्पलति । पलगतौ । पचाद्यच ॥

उत्पलगन्धिकम् । न । चन्दनविशेषे । कृष्णताम्रे । गोशीर्षे ॥

उत्पलपत्रम् । न । कुवलयदले ॥ स्त्री नखक्षते ॥ तिलके ॥

उत्पलशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् । श्यामालतायाम् ॥ उत्पलमस्त्यस्याः उत्पलाकारपुष्पत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । उत्पलंपलमनया । उत्पला चासौशारिवाच ॥

उत्पलाक्षी । स्त्री । सुपर्णाख्यतीर्थदेव्याम् ॥

उत्पलिनी । स्त्री । कैरविण्याम् । छोटीकोञी इतिभाषा ॥ पद्मसमूहे । उत्पलाकरे ॥ उत्पलानि सन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

उत्पली । स्त्री । तृणचर्पव्याम् ॥

उत्पटः । पुं । वृक्षनिर्यासे ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पवनम् । न । कुशपिण्डिकायांपवित्रमध्येन जलादेरुत्क्षेपणे ॥

उत्पश्यः । त्रि । उन्मुखे । ऊर्द्धदृष्टिविशिष्टे ॥

उत्पाटः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । रवौविशाखा सोमे पूर्वाषाढा भौमे धनिष्ठा बुधेरेवती गुरौरोहिणी शुक्रेपुष्या शनावुत्तराफाल्गुनी चेदुत्पाटयोगः ॥

उत्पाटनम् । न । उन्मूलने । उपाडना इति भाषा ॥

उत्पाटिका । स्त्री । वृक्षस्यनीरसायांत्वचि ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पाटितः । त्रि । उन्मूलिते । उपाडा इतिभाषा ॥

उत्पातः । पुं । अजन्ये । उपद्रवे । दि
व्यान्तरीक्ष्यभूमिजोपसर्गे ॥ तत्र दि
व्यो यथा । अपर्व्वणि चन्द्रादित्यग्रा
सः । आन्तरीक्ष्यो यथा । उल्कापा
तनिर्घातादिः । भौमो यथा भूकम्पा
दिः ॥ आध्यात्मिकाधिदैविकाधि-
भौतिकभेदभिन्ने प्राणिनां शुभाशुभ
सूचके महाभूतविकारे ॥ * ॥ अथोत्पा
ताध्यायः ॥ यानथोत्पातान् गर्गः
प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्क्षेपो
यं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचा
रेण नराणामुपसर्गः पापसञ्चयाद्भ
वति । संसूचयन्ति दिव्यान्तरिक्षभौ
मास्तमुत्पाताः । मनुजानामपचा
रादपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान् । त-
त्प्रतिघाताय नृपः शान्तिं राष्ट्रे प्रयु
ञ्जीत ॥ दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानि
र्घातपवनपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुर-
न्दरचापादि यदान्तरिक्ष्यं तत् ॥ भौमं
चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शम
मुपैति । नाभसमुपैति मृदुतां शाम्य
ति नो दिव्यमित्येके ॥ दिव्यमपि शम
मुपैति प्रभूतकनककान्नगोमहीदानैः
। रुद्रायतने भूमौ गोदोहात्कोटि-
होमाच्च ॥ आत्मसुतकोशवाहनपु-
रदारपुरोहितेषु लोकेषु । पाकमु
पयाति दैवं परिकल्पितमष्टधा नृप-

तेः ॥ अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रु-
निपातजल्पनाद्यानि । लिङ्गार्च्चाय
तनानां नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ दै
वतयात्राशकटाक्षचक्रयुगकेतुभङ्ग
पतनानि । सम्पर्य्यासनसादनसङ्गा
श्च न देशनृपशुभदाः ॥ ऋषिधर्म्मपितृ
ब्रह्मप्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनाम् । यद्रु
द्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥
गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुज
ञ्च लोकानाम् । स्कन्दविशाखसमुत्थं
माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ वेद
व्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृतं चमू-
नाथे ॥ विधातरि सविश्वकर्म्मणि लो
काभावाय निर्द्दिष्टम् ॥ देवकुमारकु
मारीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात् ।
तन्नरपतेः कुमारकुमारिकास्त्रीपरि
जनानाम् ॥ रक्षःपिशाचगुह्यकना
गानामेव मेव निर्द्दिष्टः । मासै-
श्चाप्यष्टाभिः सर्व्वेषामेव फलपाकः ॥
वृद्धा देवविकारं शुचिः पुरोधास्त्र्यहो
पितः स्नातः । स्नानकुसुमानुलेपनव
स्त्रैरभ्यर्च्चयेत् प्रतिमाम् ॥ मधुपर्केण
पुरोधा भक्ष्यैर्व्वलिभिश्च विधिवदुपति
ष्ठेत् । स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्म-
न्त्रैश्च तल्लिङ्गैः ॥ इति विबुधविकारे शा
न्तयस्सप्तरात्रं द्विजविबुधगणार्च्चागी-
तनृत्योत्सवाश्च । विधिवदवनिपा

उत्पात:

स्तैर्यैः प्रयुक्तानतेषांभवति दुरितपाकोदृष्टिराभिश्वरुद्धुः। राष्ट्रियस्यानग्निः प्रदीप्यते दीप्यते चनेन्धनवान्। मनुजेश्वरस्यपीडा तस्यचराष्ट्रस्यविज्ञेया॥ जलमांसार्द्रज्वलने नृपतिवधः प्रहरणोरणोरौद्रः। सैन्यग्रामपुरेषु च नाशोवह्नेर्भयंकुरुते॥ प्रासादभवनतोरणकेत्वादिषु चानलेनदग्धेषु। तडिताचापरप्रासात् परचक्रस्यागमोनियमात्॥ धूमोनग्निसमुत्थोरजस्तमश्चाह्निजंमहाभयदम्। व्यभ्रेनिश्युडुनाशोदर्शनमपिचाह्निदोषकरम्॥ नगरचतुष्पादण्डजमनुजानांभयकरंज्वलनमाहुः। धूमाग्निविस्फुलिङ्गैःशय्याम्बरकेशजैर्मृत्युः॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोषनिर्गमनवेपनानिवा। वैकृतानियदि वायुधेपराण्याशु रौद्ररणसङ्कुलंवदेत्॥ मन्त्रैराग्नेयैः क्षीरवृक्षात्समिद्भिर्होतव्योग्निःसर्षपैः सर्पिषाच। अग्न्यादीनां वैकृतेशान्तिरेवंदेयं स्वास्मिन् काञ्चनंब्राह्मणेभ्यः॥ शाखाभङ्गेऽकस्माद्वृक्षाणांनिर्दिशेद्रणोद्योगम्। हसनेदेशभ्रंशंरुदितेच व्याधिबाहुल्यम्॥ राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौ बालवधोतीवकुसुमितेबाले। वृक्षात्क्षीरस्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति॥ मद्ये वाहननाशःसङ्ग्रामः शोणिते मधुनि रोधः। स्नेहेदुर्भिक्षभयंमहद्भयंनिःसृतेसलिले॥ शुष्कविरोहे वीर्यान्नसङ्क्षयः शोषणेचविरुजानाम्। पतितानामुत्थानेस्वयमभयंदैवजनितञ्च॥ पूजितवृक्षेह्यनृतौकुसुमफलंनृपवधायनिर्दिष्टम्। धूमस्तस्मिन्ज्वालाथवाभवेन्नृपवधायैव॥ सर्पन्तस्तरवोजल्पन्तोवापिजनसङ्क्षयोविनिर्दिष्टः। वृक्षाणांवैकृत्येदशभिर्मासैः फलविपाकः॥ स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्यछत्रंविधायोपरि पादपस्य। कृत्वाशिवं रुद्रजपोत्रकार्योरुद्रेभ्यइत्यत्रघृतेवहोमाः॥ पायसेनमधुनाच भोजयेद्ब्राह्मणान्घृतयुतेनभूपतिः। मेदिनीनिगदितात्रदक्षिणावैकृतेतरुकृते हितार्थिभिः॥ नालेऽब्जयवादीनामेकस्मिन्द्वित्रिसम्भवोमरणम्। कथयतितदधिपतीनांयमलंजातंच कुसुमफलम्॥ अतिवृद्धिः सस्यानांनानाफलकुसुमसम्भवोवृक्षे। भवतिहियद्येकस्मिन् परचक्रस्यागमोनियमात्॥ अर्धेन यदातैलं भवतितिलानामतैलता वास्यात्। अन्नस्यचवैरस्यंदातद्विद्याद्भयंसुमहत्॥ विकृतंकुसुमफलं वाग्रामादथवापुरादबहिष्कार्यम्।

सौम्योऽन्नचरु: कार्योनिर्वास्योवापशु: शान्त्यै ॥ सस्येचदृष्टाविकृतिंप्रदेयं तत्त्चेत्रमेवंप्रथमंद्विजेभ्य: । तस्यैवमध्येचरुमन्नभौमंकृत्वानदोषंसमुपै-तितज्जम् ॥ दुर्भिक्षमनावृष्टावतिवृष्टौक्षुद्भयंपरभयञ्च । रोगोऋन्ततुभवायान्नृपतिवधोऽनभ्रजातायाम् ॥ शीतोष्णविपर्यासोनोसम्यगृतुषुसम्प्रवृत्तेषु । षण्मासाद्राष्ट्रभयंरोगभयंदैवजनितञ्च ॥ अन्यर्त्तौसप्ताहंप्रबन्धवर्षेप्रधानमृपमरणम् । रक्तेशस्त्रोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरक: । ॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितेभयंविद्यात् । अङ्गारपांसुवर्षेविनाशमायातितन्नगरम् ॥ उपलाविनाजलधरैर्विकृतावाप्राणिनोयदावृष्टा: । छिद्रंवाप्यतिवृष्टौसस्यानामीतिसञ्जननम् ॥ यद्यमलेर्कॆच्छाया नदृश्यतेदृश्यतेप्रतीपावा । देशस्यतदासुमहद्भयमायातंविनिर्द्देश्यम् ॥ व्यभ्रेनभसीन्द्रधनुर्दिवायदादृश्यतेथवारात्रौ । प्राच्यामपरस्यांवातदाभवेत्क्षुद्भयंसुमहत् ॥ सूर्य्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां याग: स्मृतोवृष्टिविकारकाले । धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्चदेयास्तत: शान्तिमुपैतिपापम् ॥ अपसर्पणंनदीनां नगरादचि

उत्पात:

रेणशून्यतांकुरुते । शोषाश्चाशोषाणामन्येषांवाह्रदादीनाम् ॥ स्नेहासृङ्मांसवहा: सङ्कुलकलुषा: प्रतीपगाश्चापि । परचक्रस्यागमनंनद्य: कथयन्तिषण्मासात् ॥ ज्वालाधूमक्काथा* रुदितोत्क्रुष्टानिचैवकूपानाम् । गीतप्रजल्पितानिचजनमरकायोपदिष्टानि ॥ सलिलोत्पत्तिरखाते-गन्धरसविपर्ययेचतोयानाम् । सलिलाशयानां विकृतौ महद्भयं तत्रशान्तिरिमाम् ॥ सलिलविकारेकुर्य्यात्पूजांवरुणस्य वारुणैर्मन्त्रै: । तैरेवचजप्तोहोमंशममेवं पापमुपयाति ॥ प्रसवविकारेस्त्रीणां द्वित्रिचतुष्प्रभृतिसम्प्रसूतौवा । हीनातिरिक्तकाले-चदेशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषुयमलोद्भवेमरणमेषाम् । षण्मासात् सूतिफलंशान्तौश्लोकौचगर्गोक्तौ ॥ नार्य्य:परस्वविषयेत्यक्तव्यास्ताहितार्थिना । तर्पयेच्चद्विजान्कामै: शान्तिञ्चैवात्रकारयेत् ॥ १ ॥ चतुष्पदा:स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्या: परभूमिषु । नगरस्वामिनंयूथमन्यथातुविनाशयेत् ॥ २ ॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधुधेनूनाम् । उक्षाणोवा-न्योन्यं पिबतिश्वावासुरभिपुत्रम् ॥

[* क्काथ: फेन: ।]

उत्पातः

मासत्रयेणविद्यात्तस्मिन्निः संशयंप-
रागमनम्। तत्प्रतिघातायैतौश्लो
कौगर्गेणनिर्द्दिष्टौ॥ त गोविवास-
मंदानंतत्तस्याशु शुभंभवेत्। तर्पये
द्ब्राह्मणांश्चापजपंहोमञ्चकारयेत्॥
१॥ स्थालीपाकेनधातारं पशुना-
चपुरोहितः। प्राजापत्येनमन्त्रेणाय
जेतबह्वन्नदक्षिणम्॥ २॥ यानंवाह
विमुक्तंयदिगच्छेन्नव्रजेच्चवाह्ययुतम्।
राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसादभङ्गे
च॥ अनभिहततूर्य्यनादःशब्दोवाता
डितेषुयदिनस्यात्। व्युत्पत्तौवातेषां
परागमोऽन्नृपतिमरणंवा॥ गीतरव
तूर्य्यशब्दानभसियदावाचरस्थिरान्य
त्वम्। मृत्युस्तदागदावाविस्वरतू-
र्य्येपराभिभवः॥ गोलाङ्गलयोः सङ्गे
दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे। क्रोष्टुक
नादेच तथा शस्त्रभयंमुनिवचश्चेद
म्॥ वायव्येष्वेवनृपतिर्वायुंसक्तुभि-
रर्चयेत्। आवायोइति पञ्चर्चोजप
व्याःप्रयतैर्द्विजैः॥ ब्राह्मणान्परमान्ने
न दक्षिणाभिश्चतर्पयेत्। बह्वन्नद-
क्षिणोहोमःकर्त्तव्यश्चप्रयत्नतः॥ पुर
पक्षिणोवनचरा वन्यावानिर्भयाविश
न्तिपुरम्। नक्तंवादिवसचराः क्षपा
चरावाचरन्त्यहनि॥ सन्ध्याद्वयेपि
मण्डलमावभ्रन्तो मृगाविहङ्गावा।

उत्पातः

दीप्तायांदिश्ययवांक्रोशन्तः संहता-
भयदाः॥ श्वानःप्ररुदन्तश्चद्वारेक्रो-
शन्तिजम्बुकादीप्ताः। प्रविशेन्नरेन्द्रभ
वनेकपोतकः कौशिकोयदिवा॥ कु
क्कुटरुतंप्रदोषेहेमन्तादौच कोकि
लालापाः। प्रतिलोममण्डलचराः-
श्येनाद्याश्चाम्बरेभयदाः॥ गृहचैत्य-
तोरणेषु द्वारेषुचपक्षिसङ्घसम्पातः।
मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवश्चापिना
शाय॥ श्वभिरस्थिशवावयवप्रवेशनं
मन्दिरेषुमरकाय। पशुशस्त्रव्याहा
रेन्नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम्॥ मृग
पक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान्सदक्षि-
णान्। देवाःकपोतइतिचजप्तव्याःप
ञ्चभिर्द्विजैः॥ १॥ सुदेवाइतिचैकेन-
देयागावश्चदक्षिणाः। जपेच्छाकुन
सूक्तंवामनो वेदशिरांसिच॥ २॥
शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तम्भद्वारप्रपातभ-
ङ्गेषु। तद्वत्कवाटतोरणकेतूनांनरप
तेर्मरणम्॥ सन्ध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूमो
त्पत्तिश्चकाननेनग्नौ। छिद्राभावेभू
मेर्दरणंकम्पश्चभयकारी॥ पाषण्डा
नांनास्तिकानाञ्चभक्तःसाध्वाचारप्रो
ज्झितःक्रोधशीलः। ईर्ष्युःक्रूरोविग्रहा
सक्तचेतायस्मिन्राजातस्यदेशस्यना
शः॥ प्रहरहरछिन्धिभिन्धीत्यायुधका
ष्ठाश्मपाणयोबालाः। निगदन्तःप्रह-

रक्लेतचापिभयं भवत्याशु ॥ अङ्गार गैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनं यस्मिन्। नायकचिंचितमथवाचयेच यंयातिनचिरेण ॥ लूतापटाङ्गभवलंनसन्ध्ययोः पूजितंकलत्रयुक्तम्। नित्योच्छिष्टस्त्रीकत्वयद्गृहं ततचयं याति ॥ दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशेन्मरकमाशुसम्प्राप्तम्। प्रतिघाता यैतेषांगर्गःशान्तिश्चकारेमाम् ॥ महाशान्त्योथबलयो भोज्यानिसुमहान्तिच। कारयेतमहेन्द्रञ्चमाहेन्द्रीञ्चसमर्चयेत्॥*॥ अथयत्रकालेउत्पातादृष्टाविफलाभवन्तितत् प्रदर्शनार्थमाह ॥ नरपतिदेशविनाशेकेतोदयेथवाग्रहेर्केन्द्वोः। उत्पातानां प्रभवःस्वर्त्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ येच नदोषानजनयन्त्युत्पातास्तान्ऋतुस्वभावकृतान्। ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्विद्यादेतैःसमासोक्तैः॥*॥ तत्रवसन्ते ॥ वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः। परिवेशरजोधूमरक्ताकास्तमयोदयाः॥ द्रुमेभ्योन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः। गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवायमधुमाधवे॥*॥ ग्रीष्मे॥ तारोल्कापातकलुषंकपिलार्केन्दुमण्डलम्। अनग्निज्वलनंस्फोटधूमरेणवनिलाहतम् ॥ रक्तपद्मारुणासन्ध्यानभःक्षुब्धार्णवोपमम्। सरितांचाम्बुसंशोषंदृष्ट्वाग्रीष्मेशुभंवदेत्॥*॥ वर्षासु ॥ शक्रायुधपरिवेशौविद्युच्छुष्कविरोहणम्। कम्पोद्वर्तनवैकृत्यंरसनं दरणंक्षितेः॥ सरोनद्युदपानानांवृद्ध्यूर्ध्वतरणप्लवाः। शरणंचाद्रिगेहानांवर्षासुनभयावहम्॥*॥ शरदि॥ दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम्। ग्रहनक्षत्रताराणांदर्शनञ्चदिवाम्बरे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु। सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाः शरदि स्मृताः॥*॥ हेमन्ते॥ शीतानिलतुषारत्वेनर्दनंमृगपक्षिणाम्। रक्षोयक्षादिसत्त्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥ दिशोधूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः। उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमन्तेशोभनाःस्मृताः॥*॥ शिशिरे ॥ हिमपाताऽनिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शनम्। कृष्णाञ्जनाभमाकाशंतारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवाः स्त्रीषुगोजाश्वमृगपक्षिषु। पत्राङ्कुरलतानाञ्चविकाराः शिशिरे शुभाः॥*॥ अत्रविशेषमाह ॥ ऋतुस्वभावजाह्येतेदृष्टाःस्वर्त्तौशुभप्रदाः। ऋतोरन्यत्रचोत्पातादृष्टास्तेचातिदारुणाः॥ यद्विशेषेणफलप्रदंभवतितत्तदाह ॥ उन्मत्तानाञ्चया गाथाः शिशूनांयश्च

भाषितम् । स्त्रियोयज्ञमभाषन्तेतस्य नास्तिव्यतिक्रमः ॥ येनकारणेनैतत् सत्यरूपंभवति तत्प्र-श्नार्थमाह ॥ पूर्वंचरतिदेवेषुपश्चाश्चरतिमानुषान् । नाचोदितावागवदति सत्याह्येषासरस्वती ॥ उत्पातशास्त्रस्य प्रभावमाह ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोपिवुद्धाविख्याता भवतिनरेन्द्रवल्लभश्च । एतत् तन्मुनिवचनंरहस्यमुत्तंयज्ज्ञात्वा भवतिनरस्त्रिकालदर्शी ॥ इतिबाराह्यांचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अकस्मादायाति ।

उत्पतनम् । पतॢ्गतो । घञ् । उत्पतति वा । ज्वलतीतिणः ॥

उत्पातभम् । न । यस्मिन्नचचेउत्पातः सम्भूतस्तस्मिन् ॥

उत्पादः । पुं । उत्पादने ॥

उत्पादकः । पुं । पशुविशेषे । कुञ्जरारातो । शरभे ॥ चि । उत्पादयितरि । जनके ॥ उत्पादयति । पद० । णवुल् ॥

उत्पादनम् । न । उत्पन्नकरणे ॥

उत्पादना । स्त्री । क्रियायाम् । भावनायाम् ॥

उत्पादशयनः । पुं । स्त्री । टिट्टिभपक्षिणि ।

उत्पादिका । स्त्री । देहिकानामकीटे ॥ पूतिकायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥

उत्पाद्यः । पुं । पुरोडाशादिकर्मविशेषे ॥ त्रि । उत्पादितुंयोग्ये ॥

उत्पाली । स्त्री । आरोग्ये । सुस्थतायाम् ॥

उत्पिञ्जलः । त्रि । भृशमाकुले । समुत्पिञ्जे । अतिशयव्याकुले ॥

उत्पित्सुः । त्रि । उत्पतितुमिच्छौ । पततेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । सनिमीमेती सादेशः । अत्रलोपोभ्यासस्य ॥

उत्प्रासः । पुं । उपहासे ॥ उत्प्रासनम् । असुक्षेपणे असगतिदीप्त्यादानेषुवा । घञ् ॥

उत्प्रेक्षा । स्त्री । अनवधाने ॥ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनमथोत्प्रेक्षाप्रकृतस्यसमेनयत् । अस्यार्थः । प्रकृतस्य उपमेयस्यसमेन उपमानेन यत्सम्भावनम् मिथ्यात्वेनवर्णनमिति । उदाहरणम् उन्मेषयोममनसहते जातिवैरी निशायामिन्दो रिन्दीवरदलदृशा तस्य सैान्दर्यदर्पः । नीतःशान्तिंप्रसभमनया वक्त्रकान्त्ये तिहर्षाल्लग्ना मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ लिम्पतीवतमोङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंनभः । असत् पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फलताङ्ग

ता ॥ उत्प्रेक्षणम् । ईषद्दर्शनाङ्गनयोः । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

उत्प्रेक्षाव्यञ्जकम् । न । शब्दविशेषे ॥ यथा । मन्येशङ्के ध्रुवंनूनंकिंवा प्रायोनु वेद्मिच । ननुनानवितजानामि उत्प्रेक्षाव्यञ्जकानिचेति ॥

उत्प्लवनम् । न । उल्लङ्घने । फलाङ्ना इतिभाषा ॥

उत्प्लवा । स्त्री । नौकाप्रभेदे ॥

उत्फालः । पुं । लम्फे ॥

उत्फुल्लः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसितेपुष्पे । दलानामन्योन्यविश्लेषे ॥ उत्ताने ॥ न । स्त्रीणांकरणे ॥ उत्फलति । ञिफला० । ञीतः क्तः । आदितश्चेतीडभावः । उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसंख्यानमितिनिष्ठातस्यत्वः ॥

उत्सः । पुं । प्रस्रवणे । पर्वतात्स्रवज्जलस्यपातस्थाने ॥ स्रवज्जले ॥ गिरेरुपरिनिर्झराद्युत्थाम्बुसङ्घे ॥ उनत्तिजलेन । उन्दी० । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिसः । किदित्यनुवृत्तेर्नलोपः ॥

उत्सङ्गः । पुं । अङ्के । क्रोडे ॥ त्रि । असङ्गे ॥

उत्सङ्गवर्त्ती । त्रि । क्रोडस्थिते ॥

उत्सत्तिः । स्त्री । उच्छेदे ॥

उत्सन्नः । त्रि । उन्नते ॥ नष्टे ॥

उत्सर्गः । पुं । सामान्ये । सामान्यविधौ ॥ न्याये ॥ त्यागे ॥ दाने ॥ वर्जने ॥ सात्विककर्त्तव्यक्रियाविशेषे ॥ नीलोद्वाहादौ ॥ अपानवायोर्व्यापारे ॥ बाहुल्यदृष्टस्यवलवत्त्वे ॥ उत्सर्जनम् उत्सृज्यतेवा । घञ् ॥

उत्सर्जः । त्रि । शब्दंकुर्वति ॥

उत्सर्जनम् । न । अपवर्जने । विश्रापिते । दाने । त्यागे ॥ उत्सृज० । ल्युट् ॥

उत्सर्पणम् । न । उल्लङ्घने ॥ उत्सृज्यपरतोगमने ॥

उत्सर्पिणी । स्त्री । जिनानांकालचक्रावयवे ॥

उत्सर्पितः । त्रि । उपरिभावंप्रापिते ॥

उत्सर्पी । त्रि । ऊर्द्ध्वंप्रसारिणि ॥

उत्सवः । पुं । नियताह्लादजनकव्यापारे उपनयनविवाहादौ । महे । उद्रुमे । उत्सेके ॥ इच्छाप्रसरे ॥ कोपे ॥ उत्सुवति । षू प्रेरणे । पचाद्यच ॥ यद्वा । उत्सवनम् । षूप्रसवैश्वर्ययोः । ऋदोरप् ॥

उत्सवसङ्केतः । पुं । पार्वतीयानांगणे ॥ यथा । गणानुत्सवसङ्केतानजयत्सप्तपाण्डव इतिमहाभारतम् ॥

उत्सादनम् । न । समुल्लेखे ॥ उद्वाहने ॥ उद्वर्त्तने ॥ उत्साद्यतेऽनेन । ह

ह्वृ० । यग्मः । ल्युट् ॥

उत्सादितः । त्रि । कृतोत्सादने । उद्वर्त्तिते । निर्मलीकृतशरीरे ॥

उत्सारकः । पुं । द्वारपाले ॥ त्रि । उत्सारणकर्त्तरि ॥

उत्सारणम् । न । दूरीकरणे ॥ चालने ॥ स्थानान्तरप्रापणे ॥

उत्सारितः । त्रि । अपसारिते ॥

उत्साहः । पुं । उद्यमे । अध्यवसाये । इदमहङ्करिष्याम्येवेतिनिश्चयात्मिकबुद्ध्याधृतिहेतुभूते ॥ कर्त्तव्यार्थेषुस्थेयसिप्रयत्ने । उत्साहोमन्त्रमूलंस्यादितिनीतिविदांमतम् । प्रभुशक्तिर्मन्त्रमूलात्तस्मादुत्साहवान्भवेत् ॥ लोकोत्तरेषुकार्येषुस्थेयसिप्रयत्ने ॥ सूत्रे ॥ उत्सहनम् उत्सह्यते अनेन वा । षह० । हलश्चेति घञ् ॥ कर्मसुसुकरप्रत्ययः इढयत्नकारकोभावोवाउत्साहः ॥ सङ्गीतोक्ते ध्रुवकविशेषे ॥

उत्साहवान् । त्रि । उत्साहविशिष्टे । उत्साहिनि ॥ उत्साहोऽस्त्यस्य । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् ॥

उत्साहवर्द्धनः । पुं । उद्यमवृद्धौ । वीररसे ॥ उत्साहेन वर्द्धते । वृधु० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ उत्साहंवर्द्धयतीति वा । ल्युः ॥

उत्साहशक्तिः । स्त्री । राज्ञांशक्तिविशेषे ॥ विक्रमबलमुत्साहशक्तिरित्युक्तेः ।

उत्साही । त्रि । उत्साहवति ॥ बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति पक्षे इनिः ॥

उत्सिक्तः । त्रि । उद्धते ॥ गर्विते ॥ वर्द्धिते ॥ उद्रिक्ते ॥ उपप्लुते ॥ त्यक्तमर्यादे ॥ उत्पूर्वात् सिचेःक्तः ॥ सिक्ते ॥

उत्सिच्यमानः । त्रि । उद्रिच्यमने । इद्धिमति ॥

उत्सुकः । त्रि । ईप्सितकर्मोद्यते । इष्टार्थोद्युक्ते ॥ अद्यममगुरुरागमिष्यतीत्युत्कण्ठाविशिष्टे । उत्कण्ठिते ॥ उत् उद्योगंसुवति सौतिसुनोतिवा । षु प्रसवैश्वर्ययोः षुञ् अ० । विधिसंज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः । क्विपिआगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुग भावोवा । ततःसंज्ञायांकन् ॥ यद्वा । उत्सुवति । षूप्रेरणे । मितद्र्वादित्वाडुः । सत्स्वितिक्विबवा । कनि केणइतिह्रस्वः ॥

उत्सूरः पुं । दिनावसाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उत्सृष्टः । त्रि । कृतोत्सर्गे । त्यक्ते । विभूते ॥ यथा । आमंशूद्रस्यपक्वान्नं पक्वमुत्सृष्टमुच्यते इति ॥ उत्सृज्यतेस्म । सृजवि० । क्तः ॥

उत्सेकः। पुं। उत्सेचनेन शोषणे॥ उद्वृत्त्यवच्छिःसेचने॥ उद्रेके॥ उत्सेचनम्। षिचच°। घञ्॥

उत्सेचनम्। न। उर्द्ध्वसेके॥

उत्सेधः। पुं। गिरिद्रुमादीनामुन्नतौ। उच्छ्रये॥ न। शरीरे। संहनने॥ उत्सेधनम् अनेनवा। षिधुग°। घञ्॥

उत्स्वनः। पुं। उच्चशब्दे। चि। तद्वति॥

उद्। अ। प्रकाशे॥ विभागे॥ प्राबल्ये॥ अस्वास्थ्ये॥ शक्याम्। प्राधान्ये॥ वन्धने॥ भावे॥ मोक्षे। लाभे॥ ऊर्द्धकर्मणि॥ ऊर्द्धे॥ उत्कर्षे॥ प्राकव्ये॥ नैकव्ये॥

उदम्। न। जले। जगत्त्रयान्तोदधिसम्प्रवेशेनारायणस्योदरनाभिमात्रादितिभागवतोक्तिः॥

उदकम्। न। जले। वारिणि॥ उनत्ति। उन्दीक्ले°। उदकमित्युणादिसूत्रेणसाधु॥

उदककुम्भः। पुं। उदकुम्भे॥ उदकस्य कुम्भः॥

उदकपरीक्षा। स्त्री। दिव्यविशेषे॥

उदकलोलः। चि। जलप्रिये॥

उदकिलः। चि। उदकवति॥ उदकमस्त्यस्य अस्मिन्वा॥ पिच्छादित्वादिलच्॥

उदकीर्णः। पुं। महाकरञ्जे॥

उदकीर्य्यः। पुं। डालकरमचा डहरकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जविशेषे॥

उदकुम्भः। पुं। जलकलशे॥ उदकस्य कुम्भः। एकहलादाविच्युदादेशः॥

उदक्तम्। चि। कूपादिभ्यउत्थितेजलादौ॥ उतपूर्वादञ्चतेःक्तः॥

उदक्या। स्त्री। ऋतुमत्याम् रजस्वलायाम्॥ उदकमर्हति। संज्ञायामितियत्॥ चि। जलार्हे॥ दण्डादित्वाद्यत्॥

उदगद्रिः। पुं। हिमालयपर्वते॥

उदगयनम्। न। उत्तरायणे। देवानां दिवसे॥

उदगाहः। पुं। जलावगाहने। उदकस्यगाहःअवगाहनम्। मन्थौदनेत्यादिनोदादेशः॥

उदग्भूमः। पुं। उत्कृष्टस्थाने। सद्भूमौ॥ कृष्णोदकपाण्डुसंख्यापूर्वायाभूमेरजिष्यते॥

उदग्रः। चि। उच्चे॥ उन्नतमग्रमस्य॥

उदग्रदन्। पुं। उन्नदन्तेहस्तिनि॥ चि। वृहद्दन्तयुक्ते॥ उदग्रौदन्तावस्य। अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेतिदन्तस्यदतृ॥

उदङ्कः। पुं। चर्म्ममयेघृतादिपात्रे॥ उ

दच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन् । अच्चु॰ । उदङ्कोऽनुदकइतिघञ् । तैलोदङ्कः घृतोदङ्कः ।

उदक् । अ । उदग्दिग्भवे ॥ उदग्देशो द्भवे ॥ उदककालोत्पन्ने ॥ उदीच्यां दिशि उदीच्याःदिशः उदीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः ॥ अञ्चेर्लुगित्यस्तातेर्लुक् । एवंदेशेकालेच ॥

उदङ् । पुं । दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ त्रि । तद्भवे ॥ उत्कृष्टमञ्चति । अच्चु॰ । ऋत्विगितिक्विन् । नलोपः । नुम् । संयोगान्तलोपः । कुत्वम् ॥

उदजः । पुं । पशुप्रेरणे ॥ उदजनम् । अज॰ । समुदोरजःपशुष्वित्यप् । अघञपोरितिपर्युदासाद्वीभावोन ॥

उदञ्चनः । पुं । भाण्डे ॥ न । पिधानार्थपात्रे । ढकना ढकनी इतिभाषा ॥ उदञ्चतेऽस्मिन् । अच्चु॰ । ल्युट् । उदकोदञ्चनम् ॥ ऊर्द्ध्वक्षेपणे ॥

उदञ्चितः । त्रि । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते ॥ पूजिते ॥ उतऊर्द्धमञ्चितम् ॥

उदण्डपालः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥ सर्पप्रभेदे ॥

उदया । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

उदधिः । पुं । समुद्रे ॥ उदकानिधीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञःकिः ॥ घटे ॥

उदधिमलः । पुं । समुद्रफेने ॥

उदधिमेखला । स्त्री । पृथिव्याम् ॥

उदन्तः । पुं । वार्त्तायाम् । वृत्तान्ते ॥ साधौ ॥ उद्गतोन्तोयस्य ॥

उदन्तकः । पुं । उदन्तार्थे ॥ स्वार्थेकन् ॥

उदन्तिका । स्त्री । तृप्तौ ॥

उदन्या । स्त्री । पिपासायाम् ॥ उदन्यति उदकस्येच्छाया । सुपआत्मनःक्यच् । अशनायोदन्येति ईत्त्वाभावःक्यचि उदकस्यउदन्भावश्चनिपात्यते । अप्रत्ययादित्यः ॥

उदन्वान् । पुं । उदधौ । पारावारे । समुद्रे ॥ उदकानिसन्त्यत्र । उदन्वानुदधौचेत्युदकस्योदन्भावो निपातितो मतुपि ॥ ऋषिविशेषे ॥

उदपानः । पुं । न । कूपे ॥ क्षुद्रजलाशये ॥ उदकंपिबन्त्यस्मिन् । अधिकरणेल्युट् । उदकस्योदः ॥

उदमानः । पुं । आढकस्यपञ्चाशत्तमेभागे ॥ कुल्याख्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोणपादेनचाढकः । अतोर्द्धंशतिकोभागउदमानउदाहृतइत्युक्तेः ॥

उदमेयः । त्रि । उदकंमेयंयस्यतस्मिन् ॥ उदकस्योदः संज्ञायाम् ॥

उदयः । पुं । पूर्वपर्वते । उदयाचले ॥ उदयाऽचलसम्बन्धे । लग्ने ॥ येयंचट

श्यते भास्वान् सतेषामुदयःस्मृतः । तिरोधानम्वयचैति तदेवास्तमनंरवेः ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदासतः । उदयास्तमनेनामदर्शनादर्शने रवेः ॥ उदयन्ति ग्रहा अस्मात् । इण० । एरच् ॥ वृद्धौ । समुन्नतौ ॥महिम्नि ॥ उत्पत्तौ ॥

उदयनः । पुं । वत्सराजे । वत्सेशे ॥ अगस्त्ये । घटोद्भवे । कुसुमाञ्जलिग्रन्थकर्त्तरि । उदयनाचार्ये ॥ न । उदये ॥

उदयसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धार्कोदयात् प्राक्षट्घटिकाचये ॥

उदरम् । न । जठरे । तुन्दे । कुक्षौ । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे ॥ अन्तःसुषिरे ॥ युधि । रणे । पुं । उदररोगे । उत्कृणाति । कृगतौ । अच् । यद्वा । उद्गच्छति । उदियर्त्तिवा । ऋगतौ । अच् । यद्वा । दृणाति । दृविदारणे । उदिदृणातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥

उदरग्रन्थिः । पुं । गुल्मरुजि ।

उदरत्राणम् । न । उदरबन्धवस्त्रादौ । नागोदे । पेटी कमरबन्ध इतिभाषा ॥ उदरस्यत्राणंयेन ॥

उदरथिः । पुं । समुद्रे ॥ वियन्मणौ । सूर्ये ॥ उत्कृच्छति उदर्यतेवा । ऋ० । उदर्थेश्चिदितिगथिन् ॥

उदरपिशाचः । त्रि । सर्वान्नभक्षके । सर्वाशीने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उदरभेदी । त्रि । आत्मघ्नि ॥

उदरम्भरिः । त्रि । स्वोदरमात्रपूरके । आत्मम्भरौ ॥ उदरम्बिभर्त्ति इति विग्रहे उदरस्यमुमागमोभृञ इन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्धः ॥

उदररोगः । पुं । जठरव्याधिविशेषे । उदरी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

उदरव्याधिः । पुं । उदररोगविशेषे ॥ यथा । कदलीयवक्षारस्तुपानीयेन प्रसाधितम् । तदास्वादनान्नश्यन्ति उदरव्याधयोऽखिला इतिगारुडे-१९४ अध्यायः ॥

उदरशाण्डिल्यः । पुं । उपनिषद्प्रसिद्धे अतिधन्वनः शिष्येऋषिविशेषे ॥

उदरामयः । पुं । अन्नगन्धौ । अतिसाररोगे ॥

उदरावर्त्तः । पुं । नाभौ । तुन्दकूप्याम् ॥

उदरिकः । त्रि । उदरिले ॥ ठक् ॥

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्याम् ॥

उदरी । त्रि । तुन्दिले । पिचिण्डिले ॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य इलच्चेतिचकारादिनिः ॥

उदरिलः । त्रि । वृहत्कुक्षौ । उदरिणि

॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइलच् ॥

उदर्कः । पुं । एष्यत्कालीनफले । भाविनिकर्मफले ॥ मयनफल इतिप्रसिद्धे मदनवृक्षस्य कण्टके ॥ उदर्क्यते । अर्कस्तवने । घञ् ॥ उदर्च्यते वा । अर्चपूजायाम् । उदच्यतेवा । चट चस्तुतौ । घञ् ॥ भविष्यत्काले ॥

उदर्चिः । पुं । अग्नौ ॥ शिवे । हरे ॥ कन्दर्पे । दर्पके ॥ त्रि । उज्ज्वले ॥ उत ऊर्द्धमर्चीं रश्मियर्यस्यसः ॥

उदर्दः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वरटीदष्टसंस्थानः शोथःसंजायतेबहिः । सकण्डुस्तोदबहुलश्छर्दिज्वरविदाहवान् ॥ उदर्दमितितंविद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिकं शीतपित्तमुदर्दस्त्वकफाधिकमिति ॥

उदलावणिकम् । त्रि । लवणाम्भसासिद्धेव्यञ्जनादौ ॥

उदवसितम् । न । आलये । भवने । गृहे ॥ उतऊर्द्धमवसीयते स्म । षोअन्तकर्मणि षिञ्बन्धनेवा । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

उदश्वित् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ तक्रंह्युदश्विन्मथितं पादाम्ब्वर्द्धाम्बुनिर्जलमित्युक्तेः ॥ छच्छिकायाम् ॥ उदकेनश्वयतिवर्द्धते । टुओश्विगतिवृद्ध्योः । क्विप् तुक् । उदकस्योदः संज्ञायाम् । उदश्वितइतिनिर्देशाद्सम्प्रसारणम् ॥ उदश्वितकफकृद्बल्यं श्रमघ्नंपरमंमतम् ॥

उदसनम् । न । अपनयने ॥ उत्क्षेपणे ॥

उदस्तः । त्रि । उत्तोलिते ॥ उत्क्षिप्ते ॥

उदाजः । पुं । पशुभिन्नानांप्रेरणे ॥ उदजनम् । अज० । घञ् । अघञपोरित्युक्तेर्वीभावोन ॥

उदात्तः । पुं । स्वरप्रभेदे ॥ उच्चैरुदात्तइतितत्स्वरूपम् । उत् उच्चैरादीयते स्म । क्तः । अचउपसर्गात्त इतितादेशः ॥ काव्यालङ्कारविशेषे । उदात्तंवस्तुनः सम्पत् । समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तः । इत्यलङ्कारलक्षणम् ॥ त्रि । दयात्यागादिसम्पन्ने ॥ महति ॥ श्रेष्ठे ॥ दातरि ॥

उदानः । पुं । कण्ठदेशस्थेवायौ । कण्ठस्थानीये ऊर्द्ध्वगमनवत्युत्क्रमणवायौ । स्पन्दयत्यधरंवक्त्रंगात्रनेत्रभागप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्माणि ह्युदानोनाम मारुतः ॥ उदानोऽत्रकण्ठतालुभ्रूमध्यमूर्द्धसंस्थितवायुः ॥ ऊर्द्धमनिति अनेन । अन० । हलश्चेति घञ् ॥ उदरावर्त्ते ॥ भुजङ्गमविशेषे ॥

उदायुधः । त्रि । गृहीतशस्त्रे ॥

उदारः । त्रि । दातरि ॥ महति ॥ ऋष्ट्याशये । दक्षिणे । सरले ॥ गम्भीरे ॥ असाधारणे । उत्कृष्टमासमन्तात् राति । रा । आतश्चेतिकः ॥ उदर्यते । ऋगतिप्रापणयोः । कर्मणि घञ् ॥ उदुच्चैरासमन्तात् ऋच्छति । पचाद्यच् ॥

उदारधीः । त्रि । महाबुद्धौ ॥ उदारा धीर्यस्य ॥

उदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

उदावर्त्तः । पुं । रोगविशेषे । गुदग्रहे ॥ मलमूत्रवायुरोधकरोग इतिस्पष्टार्थः ॥ यतोर्द्ध्वं जायतेवायोरावर्त्तःसचिकित्सकैः । उदावर्त्तइतिप्रोक्तो व्याधिस्तत्रानिलःप्रभुः । अपिच । वातविण्मूत्रजृम्भास्रुक्षवोद्गारवमीन्द्रियैः । [*] क्षुत्तृष्णोच्छ्वासनिद्राणांधृत्योदावर्त्तसम्भवः ॥ जलावर्त्ते ।

उदावृत्तः । त्रि । ऊर्द्ध्वंनीते ।

उदासः । पुं । उत्क्षेपे ॥ उद्भावे ।

उदासीनः । त्रि । परतरे । शत्रुमित्रभिन्ने । शत्रुमित्राभ्यांपरस्मिन् राजनि ॥ विजिगीषोःशत्रुमित्रभूमितोव्यवहिते ॥ व्यवहितत्वादेव नोपकारी नाप्यपकारीकेवलमूर्द्ध्वमासीनएव । इतिभरतः ॥ अतुल्यशुभाशुभे । कि-

[* सहार्थे तृतीया ।]

वदमानयोरुभयोरप्युपेक्षके । योन कस्यचिन्मित्रादेःपक्षं भजते मध्यस्थे ॥ उदास्ते । आस॰ । लटःशानच् । ईदासइतिईत्त्वम् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुर्मित्रमतःपरम् । उदासीनः परतरोज्ञेयः कार्यविशारदैः ॥

उदास्थितः । पुं । द्वारपाले । प्रतीहारे ॥ अध्यक्षे । पञ्चवर्गान्तर्गतचारविशेषे । प्रव्रज्यावसिते प्रव्रज्याच्युतपतिते नष्टसन्न्यासे । प्रव्रज्याच्युतपतितउदास्थितः । तंलोकेषुविदितदोषं प्रज्ञाशौचयुक्तं वृत्त्यर्थिमंत्रात्वा रहसिराजा ब्रूयात् । यस्यदुर्वृत्तंपश्यसि तत् तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति । तञ्चबहूत्पत्तिवाटेस्थापयेत् । प्रचुरसस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरञ्च तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् । सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राजचारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ उदाङ्पूर्वात् ष्ठाधातोर्गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

उदाहरणम् । न । उपोद्घाते । दृष्टान्ते । एकदेशप्रसिद्ध्याऽशेषप्रसिद्ध्यर्थं यदुदाह्रियतेतस्मिन् ॥ उदाङ्पूर्वाद्धरतेर्ल्युट् ॥

उदाहारः । पुं । उपोद्घाते । उदाहृतौ ॥ उदाहरणम् । घञ् ॥

उदाहृतः । त्रि । उच्चारिते ॥

उदाहृतिः । स्त्री । उदाहरणे ॥ उदाङ्पूर्वात् हृञः स्त्रियांक्तिन् ।

उदितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्यतेस्म । वद-व्य० । क्तः । इट् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥ उन्नते । उन्मते ॥ यथा । उदिते जगतीनाथे यः कुर्याद्दन्तधावनम् । सपापिष्ठःकथंब्रूते पूजयामि जनार्दनमिति । वद्धे ॥ ऊर्जिते ॥ उद्यतेस्म । दो अ० । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

उदितोदितः । त्रि । शास्त्रज्ञे ॥

उदीची । स्त्री । उत्तरदिशि ॥ उतउत्तर मञ्चत्यर्कम् । उत्क्रान्तंदृष्टिपथमञ्चतिसूर्यंवा । उदईदित्यञ्चेरतईकारः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

उदीचीनः । त्रि । उदग्भवे ॥ उदक् । विभाषाञ्चेरिति खः ॥

उदीच्यः । पुं । शरावत्याःपश्चिमोत्तरदेशे ॥ अथोदीच्यदेशाः । वाह्लीका वाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः । परन्ध्राश्चैवशूद्राश्च पल्लवाश्चात्मखण्डिकाः ॥ गान्धाराजवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शकाद्रुह्याःपुलिन्दाश्चपारदाहारमूर्त्तिकाः ॥ रामठाः कण्टकाराश्च केकयादेशमानिकाः । क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानिच ॥ आत्रेयोथभरद्वाजःप्रस्थलाः सदशेरकाः । लम्पकास्तलगानाश्चसैनिकाःसहसाकुजैः ॥ एतेदेशाउदीच्यास्तुपुराणमत्स्यसंज्ञके ॥ न । वालनामगन्धद्रव्ये । ह्रीबेरे ॥ त्रि । उदग्भवे ॥ उदीचिजाते ॥ उदीच्यांभवःजातःआगतोवा । द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् ॥

उदीरणम् । न । कथने । उच्चारणे ॥

उदीरितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्दीपिते ॥ उन्नोषिते ॥ उन्नते ॥ उदीर्यतेस्म । ईर । क्तः ॥

उदीर्णः । त्रि । उदारे । महति ॥

उदुत्तमः । त्रि । अतिशयेनोत्तमे ॥ उतउच्चैः उत्तमः ॥

उदुम्बरः । पुं । जन्तुफलवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमदुग्धे । डुमरइतिभाषा । उदुम्बरोहिमोरूक्षोगुरुः पित्तकफास्रनुत् । मधुरस्तुवरोवर्ण्योव्रणशोधनरोपणः ॥ देहल्याम् । गृहावग्रहण्याम् ॥ षण्डके । नपुंसके ॥ कुष्ठविशेषे ॥ न । ताम्रे ॥ यथा । यदुदुम्बरवर्णानां घटीनां मण्डलं महत् । पीतं नगमयेत्स्वर्गं किन्तत् क्रतुगतं नयेदित्ययंश्लोकः सौत्रामणीयागेसुरापानस्य दुष्टत्वमुद्भावयति । तत्र

महाभाष्यकारआह। प्रमत्तगीतएषः तत्रभवतोयस्त्वप्रमत्तगीतस्तत्प्रमाणमिति। प्रमत्तगीतइति। प्रमादेनविप्रतिपन्नत्वेनगीत इत्यर्थइतिकैयटः। विप्रतिपन्नत्वेन वेदविषयविप्रतिपत्त्याश्रयत्वेन तत्त्वंस्वस्मिन्नारोप्यदैन्यनाशाय पूज्यस्यापिभगवतईश्वरस्यतथोक्तिरिति सन प्रमाणमितिभाव इतिविवरणकारः॥ उंशम्भुंवृणोति। वृञ्०। संज्ञायांभृतवृजीतिखच्। अरुर्द्विषदितिमुम्। उत्कृष्टम् उम्बरम्। प्रादिसमासः। उल्लङ्घितमम्बरमनेन॥ उदतिशयेनाम्बते वा। अबिशब्दे। बाहुलकादरन्। पृषोदरादिः॥ अशीतिरक्तिकापरिमिते। कर्षे॥

उदुम्बरदला। स्त्री। दन्तीवृक्षे॥ उदुम्बरस्येवदलान्यस्याः॥

उदुम्बरपर्णी। स्त्री। दन्तिकौषधौ॥ उदुम्बरस्येवपर्णान्यस्याः। पाककर्णेति ङीष्॥

उदूखलम्। न। तण्डुलादिकण्डनार्थं काष्ठादिनिर्मिते कण्डनसाधने। उलूखले। ऊखल इतिभाषा॥ गुग्गुले। गुग्गुलौ॥ ऊर्द्ध्वंततखञ्च। ऊर्द्ध्वंखंलाति। ला आ०। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः॥

उदूढः। त्रि। ऊढे॥ स्थूले॥ उदुह्यते स्म। वह०। क्तः॥

उद्गतः। त्रि। उत्पन्ने। उदिते॥ ऊर्द्ध्वगते॥ उद्वान्ते। छर्द्दितवस्तुनि॥ निसृते॥ यथा। वदनोद्गतावाणी॥ उद्गम्यते स्म। गम्लृ०। क्तः॥

उद्गता। स्त्री। विषमवृत्तविशेषे॥ सजसादिमेसलघुकेच नसजगुरुकेष्वथोद्गता। अंघ्रिगतभनजलागयुताःस जसाजगौचरणमेकतः पठेत्। इति तल्लक्षणम्॥

उद्गमः। पुं। आविर्भावे। उदये। ऊर्द्ध्वगमने॥ उद्गमनम्। गम्लृ०। ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्॥

उद्गमनम्। न। ऊर्द्ध्वगमने॥ ल्युट्॥

उद्गमनीयम्। न। प्रक्षालितांशुकद्वये॥ उद्गम्यते अभिलप्यते। गम्लृ०। अनीयर्। द्वयइत्यविवक्षितम्। गृहीतवन्त्युद्गमनीयवस्त्रे। इतिदर्शनात्॥ त्रि। ऊर्द्ध्वगम्ये॥

उद्गरणम्। न। उद्गारे॥

उद्गाढम्। न। अतिशये। अत्यर्थे॥ त्रि। अतिशययुक्ते॥ उद्गाह्यतेस्म। गाहूवि०। क्तः॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीबत्वम्। द्रव्यविशेषणत्वेतुवाच्यलिङ्गता॥

उद्गाता। पुं। सामवेदज्ञर्त्विजि॥ उद्गा

यतिसाम। गैशब्दे। तृनतृचौशंसि चदादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटौ॥

उद्गारः। पुं। उद्वमने॥ ढकार इतिभाषाप्रसिद्धनागवायोः कर्मणि। कण्ठगर्जने॥ उद्गरणम्। गृशब्दे। उद्योग्रइति घञ्॥

उद्गारशुद्धिः। पुं। सधूमाम्लोद्गाराभावे॥

उद्गारशोधनः। पुं। कृष्णजीरके॥

उद्गिरणम्। न। ऊर्द्धमुखस्य वायोःक्रियायाम्। छर्द्दौ॥ टवमउद्गिरणे इतिधातुपाठेन निपातनात् गिरतेः ऋृतइत्त्वम्। अन्यथागुणेसति उद्गरणमिति स्यात्। यद्यप्यर्थनिर्देश आधुनिकः तथासति पृषोदरादित्त्वंबोध्यम्॥

उद्गीतम्। त्रि। उच्चैर्गीते॥

उद्गीतिः। स्त्री। उच्चैर्गाने॥ आर्याप्रभेदे॥ यथा। नारायणस्यसन्ततमुद्गीतिः संस्मृतिर्भक्त्या। अर्चाया मासक्ति दुस्तरसंसारसागरे तरणिरिति॥ उदुच्चैर्गीतिः गानम्॥

उद्गीथः। पुं। प्रणवे॥ साम्नामुद्गाने॥ सामविशेषे॥ पाञ्चभक्तिकस्य साम्नो द्वितीयायां तृतीयायां वा भक्तौ॥ उद्गीयतेसौ। गञ्चोदीति थक्॥

उद्गीर्णः। त्रि। उद्वमिते॥ भक्षितस्याऽपकर्षणे॥

उद्गूर्णः। त्रि। उद्यते। उत्तोलिते। उत्तोल्यधृतेवस्त्रादौ। उद्गूर्यतेस्म। गुरीउद्यमे। क्तः॥

उद्गन्यः। त्रि। उत्सुके॥

उद्ग्रहणम्। न। उद्ग्राहे। ऊर्द्धग्रहणे॥ उपसंहरणे॥ उतऊर्द्धंग्रहणम्॥

उद्ग्राहः। पुं। वादप्रभेदे। विद्याविचारे॥ उद्ग्रहणे। ऊर्द्धीकृत्यकस्यचिद्ग्रहणे॥ उद्ग्रहणम्। ग्रहउपादाने। उदिग्रहइति घञ्॥

उद्ग्राहमल्लः। त्रि। वादसमर्थे॥ उद्ग्राहेमल्लइव॥

उद्ग्राहिणी। स्त्री। पाशाख्यरज्जौ। फाँसा इतिभाषा॥

उद्ग्राहितः। त्रि। उपन्यस्ते। बद्धे॥ उद्धीर्णे॥ ग्राहिते॥ मत्स्यायिते॥

उद्घः। पुं। हस्तपुटे॥ वह्नौ॥ श्लाघायाम्॥ उद्धन्यते उत्कृष्टोज्ञायते। हन्तेःकर्मण्यप् टिलोपाद्यत्त्वञ्चनिपातनात्॥ देहजानिले॥ त्रि। प्रकाण्डे। प्रशस्ते॥ उद्घ्नितिनीचताम्। उतपूर्वाद्धन्तेः सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोरितिनिपातितः। मनुष्योद्घः। अस्यरूढिशब्दत्त्वात् प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः। प्रशस्तोमनुष्यइत्यर्थः॥

उद्घनः। पुं। काष्ठतक्षणसाधने। अधः

काष्ठे॥ निधायतक्ष्यते यत्रकाष्ठे का ष्ठंसउद्घनः। ऊर्द्ध्वंहन्यते ऽस्मिन्। उद्घनोऽत्याधानमिति अधिकरणेअप्॥

उद्घर्षः। पुं। घर्षणे। झामकेन गात्रादिघर्षणे॥

उद्घर्षणम्। न। झामकेन पादादिगात्रघर्षणे॥ इष्टकयोद्घर्षणे गुणाः। कण्डुकोठनाशित्वम् त्वग्गताग्नितेजस्त्वम्। शिरामुखकारकत्वञ्च॥

उद्घसम्। न। मांसे॥ इतिहारावली॥

उद्घाटः। पुं। उद्घाटने॥ गृहविशेषे। चौकीकाघर इतिभाषा॥

उद्घाटकम्। न। पुं। कूपाज्जलोद्धृत्यर्थेयन्त्रविशेषे। घटीयन्त्रे। अरहट इतिभाषा। घिर्नी इतिच॥

उद्घाटनम्। न। कूपाज्जलोत्तोलनार्थे यन्त्रे। घटीयन्त्रे। अरहटरहंटइतिच भाषा। कूपात्सलिलमुद्घाट्यतेऽनेनवा। घटसङ्घाते। ण्यन्तः। ल्युट्॥

उद्घाटितः। त्रि। अपावृते। कृतोद्घाटने। उघाडा खुलाइति भाषा॥ गृहेऽनुद्घाटितद्वारिनाहूतः प्रविशन्नरः। वारितार्थप्रवक्तापिपश्चाद्दमशनंत्यजेदितितन्त्रशास्त्रम्॥ घटेः क्तः। इट्॥

उद्घाटिताङ्गः। पुं। प्रान्ते॥ त्रि। अनावृतगात्रे॥ उद्घाटितानिअङ्गान्यस्य॥

उद्घातः। पुं। पादस्खलने॥ समुपक्रमे॥ पवनाभ्यासयोगायकुम्भकादित्रये। पवनाभ्यासयोगस्यकालभेदे॥ नाभिमूलात् प्रेरितस्यवायोर्विविच्यमानस्यशिरस्यभिहननमुद्घात इत्युच्यतेसेयंकालपरीक्षा। प्राणेन प्रेर्य्यमाणेनअपानःपीड्यतेयदि। गत्वाचोर्द्धंनिवर्त्तेत एतदुद्घातलक्षणम्। उत्सङ्गे॥ मुद्गरे॥ आरम्भे॥ ग्रन्थे॥ ग्रन्थपरिच्छेदे॥ उत्हननम्। हन०। घञ्। हनस्तोचिण्णलोः॥ पाषाणादिभिःप्रतिघाते। ठोकर आत्वलीत्यादिभाषाप्रसिद्धे॥ यथा। ययावनुद्घातसुखेन मार्गमितिरघुः॥

उद्घुष्टः। त्रि। उद्घोषिते। नादिते॥

उद्घोषः। पुं। उद्घोषणे॥ घुषघुष्टौ। घञ्॥

उद्घोषितः। त्रि। उद्घुष्टे॥

उद्दंशः। पुं। उत्कुणे। मत्कुणे। कोणकुणे। किटिभे॥ उत्कृष्टोदंशः॥

उद्दण्डपालः। पुं। सर्पविशेषे॥ मत्स्यप्रभेदे॥

उद्दन्तुरः। त्रि। उत्तुङ्गे॥ कराले॥ उत्कटदन्ते॥

उद्दानम्। न। बन्धने॥ उतपूर्वात्द्यतेर्भावेल्युट्॥

उद्दान्तः । चि । उत्कृष्टदमिते ॥

उद्दामः । पुं । प्रचेतसि । वरुणे ॥ पञ्चचत्वारिंशदक्षरायां वृत्तौ ॥ त्रि । अप्रतिबद्धे । बन्धरहिते ॥ स्वतन्त्रे ॥ महति ॥ यथा । उद्दामदन्तुरविधुन्तुददन्तघातैः । इतिप्रव्रज्या ॥ गम्भीरे ॥

उद्दामगीः । चि । प्रगल्भवाचि ।

उद्दालः । पुं । वहुवारके । लसौडा इतिभाषा ॥ वनकोद्रवे ॥ उद्दालस्तु भवेदुष्णोग्राहीवातकरोभृशम् ॥ उद्दालयति । दलविशरणे । णिजन्तादच् ॥

उद्दालकः । पुं । वेदादिषुप्रसिद्धे ऋषिविशेषे । श्वेतकेतोःपितरि ॥ वहुवारकवृक्षे ॥ स्वार्थेकः ॥

उद्दालकपुष्पभञ्जिका । स्त्री । क्रीडाविशेषे ॥ यथा । विधिविष्णुमुखामरोदयस्थितिनाशेषुशिवोप्यनीश्वरः । जगदम्बतवत्त्वयङ्क्रमः खलमुद्दालकपुष्पभञ्जिकेति ॥ उद्दालकस्यश्लेष्मातकस्यपुष्पाणिभज्यन्तेयस्यांक्रीडायांसा । संज्ञायामितिण्वुल् ॥ नित्यंक्रीडाजीविकयोरिति षष्ठीसमासः ॥

उद्दिष्टः । त्रि । उपदिष्टे ॥

उद्दीपकः । त्रि । उद्दीपनकर्त्तरि ।

उद्दीपनम् । न । प्रकाशने ॥ विभावविशेषे ॥

उद्दीपितः । त्रि । प्ररोचिते ॥ व्यक्ते ॥

उद्दीप्तम् । चि । अतिप्रकाशिते ॥ उद्दीप्यतेस्म । दीपीदीप्तौ । क्तः ॥

उद्देशः । पुं । अनुसन्धाने । अन्वेषणे ॥ सोपपत्तिकस्वरूपसङ्क्षेपे ॥ कीर्त्तने ॥ यथा । नवने नन्दनोद्देशे नचैत्ररथसंश्रये । इतिरामायणेप्रयोगः ॥ उद्दिश्यते । दिशअतिसर्जने । हलश्चेतिघञ् ॥

उद्देशकः । त्रि । उद्देशकर्त्तरि ॥ उदाहरणे ॥

उद्देशतः । अ । एकदेशेन ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिल् ॥

उद्देश्यः । त्रि । उद्दिष्टव्ये । उद्देशनीये । प्रयोजने ॥ यमुद्दिश्यविधेयस्यप्रवृत्तिर्भवति ॥

उद्देहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्विकायाम् ॥

उद्योतः । पुं । प्रकाशे ॥ उद्द्योतनम् । द्युत० । घञ् ॥

उद्द्रावः । पुं । पलायने । सन्द्रावे ॥ उद्द्रवणम् । द्रुगतौ । उदिश्रयतियौतिपूद्रुवइति घञ् ॥

उद्धतः । पुं । राजमल्ले ॥ त्रि । चञ्चले । वाक्पाणिपादचापलवति । अविनी

ते । अशान्ते ॥ प्रगल्भे ॥ आहते ॥

उद्धतमनस्कत्वम् । न । अभिमाने । गर्वे ॥

उद्धतिः । स्त्री । उन्नतौ ।

उद्धरणम् । न । उद्धारे । मुक्तौ ॥ वान्ते ॥ उन्मूलने ॥ ऋणशुद्धौ ॥ उत्क्षेपे ॥ उद्ध्रियते । उद्धरते ल्युट् भावेवा ॥

उद्धर्षः । पुं । उत्सवे । उद्धर्षयति । हृषु अलीकेणिजन्तः । उन्नतोहर्षोवेति वा । घञ् ॥

उद्धर्षणम् । न । रोमाञ्चे ।

उद्धवः । पुं । कृष्णमातुले । कृष्णशिष्ये । वृष्णीनांसम्मतो मन्त्री कृष्णस्यदयितः सखा । शिष्योवृहस्पतेः साक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमइतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ उत्सवे । महे ॥ क्रतुपावके । यज्ञाग्नौ ॥ उद्धुनोति दुःखम् । धूञ् कम्पने पचाद्यच् ॥

उद्धानम् । न । चुल्ल्याम् ॥ उद्धीयतेऽन्न । डुधाञ्० । ल्युट् ॥ त्रि । उद्गते । वमिते ॥

उद्धारः । पुं । उद्धृतौ । मुक्तौ ॥ यथा । पण्डितोपिहि मूर्खोसौ शक्तियुक्तोप्यशक्तिकः । यःसंसारान्नचात्मानं समुत्तारयितुंक्षमइति वह्निपुराणम् । ऋणे ॥ परहस्तगतद्रव्यस्य पुनरादाने ॥ उद्ध्रियते । हृञ्० । धृञ्० वा ।

कर्मणिघञ् ॥

उद्धारकम् । न । उद्धारकरणे ॥

उद्धुरः । त्रि । निर्भरे । दृढे । ऋकपूरित्यादिनासमासान्तः ॥

उद्धूतः । त्रि । अतिशयिते ॥ उत्थापिते ॥

उद्धूननम् । न । ऊर्ध्वप्रक्षेपणे ॥

उद्धूलनम् । न । व्यञ्जनोपकरणभूतेचूर्णे ॥ यथा । एलालवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिचकणाम् । चूर्णस्योद्धूलनं देयंभोज्येचीरेचसम्भवे ॥ व्यञ्जनेषु चसर्वेषुशाकजेष्वन्नजेषुच । मांसमत्स्यभवेष्वेवंप्रलेहनलनादिषु ॥ आदावेवपचेत्सेहे ततोहिङ्गुदकंक्षिपेत् । वेसवारं सलवणंक्षिप्त्वाततपिशितंपचेत् ॥ अर्द्धस्विन्नेक्षिपेत्सक्रमथवा दाडिमीरसम् । सिद्धेपाके चदातव्यंचूर्णमुद्धूलनस्यतदिति ॥

उद्धूषणम् । न । रोमाञ्चे ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्धृतः । त्रि । उत्क्षिप्ते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ कृतोद्धरणे । समुद्धृते । उठाया इतिभाषा । पृथक्कृते ॥ उच्छेदिते ॥ उद्ध्रियतेस्म । हृञ्० धृञ् वा । क्तः ।

उद्धृतपाणिः । त्रि । उत्तरीयाद्बहिष्कृतदक्षिणबाहौ ॥ उद्धृतः पाणिर्येन ॥

उद्धृतिः । स्त्री । उद्धारे ॥ धृञ् क्तिन् ।

उद्भ्रामनम् । न । कुल्लिमाचे । चूल्हा भट्टी इतिभाषा ॥ उत् भ्रामयतेऽग्निरत्र । भ्राश्व्लाम्लसं गयोः । ल्युट् ॥

उद्भ्राः । पुं । नदे ॥ उच्छत्युदकम् । उच्छ उत्सर्गे । भिद्योद्ध्यौनदे इति कर्त्तरिक्यप् उच्छेर्धत्वञ्चनिपात्यते ॥

उद्बन्धनम् । न । ऊर्द्ध्वबन्धने । गलेमेरस्सीदेकरलटकमर्ना फांसी इति-भाषा ॥

उद्बुद्धः । त्रि । विकसिते ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्बोधः । पुं । किञ्चिद्ज्ञाने ॥

उद्भटः । पुं । कच्छपे ॥ शूर्पे प्रस्फोटने । सूप इतिभाषा ॥ ग्रन्थादिश्लिभूतेश्लोके ॥ त्रि । श्रेष्ठाश्रये । महाश्रये । महात्मनि ॥ प्रवरे ॥

उद्भवः । पुं । जन्मनि । उत्पत्तौ ॥ उत्कर्षेभगवद्विभूतिशब्दिते ॥ उद्भवनम् । उद्भवत्यस्मादितिवा । भू० । ऋदोरप् ॥ हरौ ॥ प्रपञ्चंप्रत्युपादानकारणत्वात् । उन्नतोभवात् संसाराद्वा । उत्कृष्टंजन्मस्वेच्छयाभजते इति वा ॥

उद्भावनम् । न । कल्पने ॥

उद्भावितः । त्रि । उत्थापिते ॥

उद्भासितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिद्यजाति । बीजकाण्डप्ररोहिस्थावरमात्रे । भूमिमुद्भिद्यजायतेतृणवृक्षादौ ॥ यथा । उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिण इतिमनुः ॥ उद्भेदनमुद्भित् । सम्पदादिक्विप् । उद्भिदोजातम् । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

उद्भिद् । पुं । यागविशेषस्यनाम्नि ॥ उद्भिद्यते पशुफलमनेन यागेनेति-निरुक्तः ॥ त्रि । उद्भिज्जे ॥ तत्पञ्चविधम् । तृणरुचगुल्मलतावल्लीभेदात् ॥ भुवमुद्भिनत्ति । भिदिर् वि० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतम् । त्रि । उत्पन्ने । जाते ॥ उद्भवतिस्म । भू० । क्तः ॥ प्रत्यक्षयोग्ये ॥

उद्भिदम् । त्रि । तरुगुल्मादौ । उद्भिज्जे ॥ न । पांशुलवणे ॥ उद्भिनत्ति । भिदिर् ० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतरूपम् । न । नयनगोचररूपे ॥ यथा । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम् ॥ क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुस्सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोरितिकारिकावली ॥

उद्भेदः । पुं । रोमाञ्चे ॥ उद्भिद्यतेऽ

स्मिन्वा। अकर्त्तरि चेतिघञ् ॥ स्फुरणे ॥

उद्भ्रमः। पुं। उद्वेजने। उद्वेगे॥ उद्भ्रमणम्। भ्रमुअनवस्थाने। घञ्। नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः॥

उद्भ्रान्तः। त्रि। भ्रमान्विते। भ्रान्तिमापन्ने॥ न। बाहुमुद्यम्य मण्डलाकारेणखड्गभ्रामणे॥

उद्यतः। त्रि। प्रवृत्ते॥ उद्गूर्णे॥ ऊर्द्ध्वीकृते॥ पुं। ग्रन्थपरिच्छेदे॥ उद्यम्यतेस्म। यमउप०। क्तः॥

उद्यमः। पुं। उद्योगे। गुरणे॥ उद्यमनम्। यमउपरमे। घञ्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः। अडउद्यमइतिनिर्देशाद्वा॥

उद्यमनम्। न। उत्क्षेपणे॥

उद्यमितः। त्रि। प्रेरिते॥

उद्यानम्। न। निस्सरणे॥ प्रयोजने॥ आक्रीडे। फलप्रधानेराज्ञः सर्वोपभोगयोग्येवने॥ उद्गमे॥ उद्यान्त्यनेनअस्मिन्वा। या प्रापणे। करणेल्युट्॥

उद्यानपालः। पुं। माली इतिख्याते-आक्रीडरक्षके॥ उद्यानाध्यक्षे॥

उद्युक्तः। त्रि। उद्यमयुक्ते। उद्योगविशिष्टे। उद्योगिनि॥

उद्योगः। उद्यमे। यत्ने। चेष्टायाम्॥ यथा। उद्योगादनिवृत्तस्य सुसहायस्य धीमतः। छायेवानुगतातस्य नित्यंश्रीः सहचारिणीति॥

उद्योगी। त्रि। उद्योगयुक्ते। उद्यमिनि॥ यथा। उद्योगिनंपुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेनदेयमितिकापुरुषावदन्ति। दैवंनिहत्यकुरुपौरुषमात्मशक्त्यायत्नेकृतेयदिनसिध्यतिकोऽत्रदोषइति॥

उद्योजकः। त्रि। प्रवर्त्तके॥

उद्रः। पुं। जलजन्तुविशेषे। अम्बुविडाल ओदविडाल इतिचभाषा॥ उनत्ति।उन्दी०। स्फायीतिरक्॥

उद्रङ्कः। पुं। }
उद्रङ्गः। पुं। } प्रतिमार्गके। त्रङ्के॥

उद्रथः। पुं। रतकीले॥ ताम्रचूडखगे॥

उद्रिक्तः। त्रि। स्पष्टे। स्फुटे॥ उद्रिच्यतेस्म। रिच०। क्तः॥

उद्रेकः। पुं। अतिशये। वृद्धौ॥ उपक्रमे॥

उद्रेका। स्त्री। महानिम्बे। डेकवकायन इतिचभाषा॥

उद्वत्सरः। पुं। वत्सरे॥

उद्वमनम्। न। उद्गिरणे॥

उद्वर्त्तः। त्रि। अतिरिक्ते। उबरा इति भाषा॥ यथा। उद्वर्त्तोऽपिग्रन्थः समधिकफलमाचष्टे॥

उद्वर्त्तनम् । न । उत्पतने । ऊर्द्ध्वगतौ ॥ विलेपने ॥ घर्षणे ॥ उत्सादने । शरीरनिर्मलीकरणाग-धद्रव्यादौ । उवटना इतिभाषा ॥ उद्वर्त्यतेऽनेन । इतुव० ण्यन्तः । ल्युट् ॥

उद्वर्त्तितः । त्रि । उद्गामिते ॥

उद्वर्द्धनम् । न । अन्तर्हासे ॥

उद्वर्हितः । त्रि । उद्धृते ॥

उद्वसनः । त्रि । वासोरहिते ॥

उद्वहः । पुं । पुत्रे ॥ सप्तवाय्वन्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतुप्रवहवायोरूर्द्ध्वे स्थितः ॥ इतिशिरोमणिः ॥ उत्ऊर्द्ध्वेन वहति । वहप्रापणे । पचाद्यच् ॥ नायके ॥

उद्वहा । स्त्री । कन्यायाम् । पुत्र्याम् ॥

उद्वान्तः । पुं । निर्मदेगजे ॥ उद्गतंवान्तमन्तर्मदं वमनमस्मात् ॥ त्रि । उद्गमिते । उद्गते । वमित्याद्यक्तोऽन्नादौ ॥ उद्वम्यतेस्म । टुवम् उ० । क्तः ॥

उद्वासनम् । न । वधे । मारणे । वासच्छेदने । चुरादिः । भावे ल्युट् ॥

उद्वाहः । पुं । विवाहे । दारपरिग्रहे । भार्य्यात्वसम्पादकग्रहणे । परिणये ॥ उत्कृष्टंवहनम् । वह० । घञ् ॥

उद्वाहनम् । न । विवाहे । रणरणे ॥ द्विगुणाकृते । द्विसीत्ये । द्विवारकृष्टक्षेत्रे ॥

उद्वाहनी । स्त्री । रज्जौ । वराटके । रस्सीइतिभाषा ॥

उद्वाहितः । पुं । परिणीते ॥

उद्वाहिता । स्त्री । परिणीतायाम् ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहितागर्हिता भवति । यथा । उद्वाहितापियानारीजानीयात्सातुगर्हितेत्याागमसिद्धान्तः ॥

उद्वाहुः । त्रि । ऊर्द्ध्ववाहुपुरुषे । उद्यतहस्ते ॥ उद्वाहुरिववामनः ॥

उद्विग्नः । त्रि । क्षुभिते । उद्वेगयुक्ते । दुःखपरिहाराक्षमतया व्याकुलचित्ते ॥ भीते ॥ ओविजीभयचलनयोः । क्तः । ओदितश्चेति तस्य नः । श्वीदितइतिनेट् ॥

उद्विग्नमनाः । त्रि । कम्पितहृदये ॥

उद्विवर्हणम् । न । उद्धरणे ॥

उद्वृत्तः । त्रि । उत्क्षिप्ते । उत्सिक्ते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ दुर्वृत्ते ॥

उद्वेगः । पुं । उद्वेजने । उद्भ्रमे । एकाकीविजने कथंसर्वपरिग्रहशून्योजीविष्यामीत्येवंविधे व्याकुलतारूपे चित्तवृत्तिविशेषे ॥ विरहजन्यदुःखे ॥ उद्भ्रमने ॥ भये ॥ न । गुवाकफले । सुपारी इतिभाषा ॥ उद्गतोवेगोऽस्मात ॥ त्रि । स्तिमिते ॥ शीघ्रगामिनि ॥ उद्वाहौ ॥ उद्वेजनम् ।

ख्योविजी० । इत्यन् ॥

उद्वेजनम् । न । उद्वेगे ॥

उद्वेजनीय: । त्रि । उद्वेगकरे ॥

उद्वेल: । त्रि । वेलामुल्लङ्घ्यवर्त्तमाने सिन्धौ ॥ उद्गतो वेलाम् । अत्यादय इतिसमास: ॥

उद्वेष्टनम् । न । हस्तपादयोर्बन्तौ । वाँजटा सरली इतिभाषा ॥ उन्मुक्तबन्धविश्लेषे ॥

उद्वोढा । पुं । परिणेतरि ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहं कुर्वाणो गर्हितो भवति । यथा । उद्वोढापि भवेत् पापी संसर्गात् कुलनायिके । वेश्यागमनजं पापं तस्य पुंसो दिने दिने । इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

उन: । त्रि । निकृष्टे ॥

उननुन्न: । त्रि । निकृष्टेन विद्धे ॥

उन्द: । पुं । क्लेदने । आर्द्रीभावे ॥

उन्दनम् । न । क्लेदने ॥

उन्दक: । पुं । मूषिके ॥ इतिद्विरूपकोष: ॥

उन्दुर: । पुं । मूषिके ॥

उन्दुरु: । पुं । आखौ । मूषिके ॥ उनत्ति । उन्दी० । बाहुलकादुरु: ॥

उन्दुरुकर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

उन्दूरु: । पुं । मूषके ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

उन्न: । त्रि । क्लिन्ने ॥ दयापरे ॥ उनत्ति स्म । उन्दी क्लेदे० । कर्त्तरि क्त: । नुदविदेतिपक्षे नत्वम् ॥

उन्नत: । त्रि । उच्चे । प्रांशौ ॥ उन्नमति स्म । गत्यर्थे कर्त्तरि क्त: । गत्यर्थेतिक्त: ॥ महति ॥ उन्नताना मनुगमने खलु सम्पदोऽग्रत:स्था: ॥

उन्नतनाभि: । त्रि । वृहन्नाभौ ॥

उन्नतभूतलम् । न । माले ॥ उन्नतञ्च तत् भूतलञ्च ॥ चेन्नमाहत्यमालम् ॥

उन्नतानतम् । त्रि । उच्चनीचस्थानादौ । वन्धुरे ॥ उन्नतञ्च तदानतञ्च ॥

उन्नति: । स्त्री । उदये ॥ समृद्धौ ॥ गरुडभार्यायाम् ॥

उन्नतीश: । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ समृद्धे ॥

उन्नद्ध: । त्रि । उत्कटे ॥ उद्धते ॥

उन्नमित: । त्रि । उत्तोलिते ॥ ऊर्द्धीकृते ॥

उन्नय: । पुं । कूपादेर्जलादे रूर्द्धनयने ॥ उन्नयनम् । णीञ्० । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते इत्येरच् ॥

उन्नयनम् । न । वितर्के ॥ उन्नये ॥ त्रि । शोभके ॥ णीञ्० । ल्युट् ॥

उन्नस: । त्रि । उन्नतनासिके ॥ उन्नता नासिकाऽस्य । उपसर्गाच्चेतिनसादेश: ॥

उन्माद: । पुं । महच्छब्दे ॥

उन्नाय: । पुं । ऊर्द्धनयने । उन्नये । उठाना इतिभाषा ॥ उन्नयनम् । स्त्री । प्रापणे । अवोदैर्धेति इतिघञ् ।
उन्नाहम् । न । काञ्जिके ॥
उन्निद्र: । त्रि । उत्फुल्ले । विकसिते । प्रवुद्धे ॥ शयनादुद्बुद्धे ॥
उन्मज्जक: । पुं । तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे ॥ कण्ठदघ्नजलेस्थित्वा तप:कुर्वन्प्रवर्त्तते । उन्मज्जक: सविज्ञेयस्तापसोलोकपूजित: ॥
उन्मत्त: । पुं । धत्तूरे । धूस्तूरे ॥ मुचुकुन्दवृक्षे ॥ त्रि । उन्मादवति । ग्रहवाताद्यावेशवति ॥ उन्माद्यतिस्म । मदीहर्षे । । गत्यर्थेति क्त: । नध्याख्येति न नत्वम् ॥ उन्मत्तयतिवा । तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥
उन्मत्तक: । पुं । तापसान्तरे ॥ उन्नतो मत्तो मत्तत्वंयस्यस: । स्वार्थेक: ॥
उन्मथनम् । त्रि । व्यथके ॥ बाहुलकात्कर्त्तरि ल्युट् ॥
उन्मर्थित: । त्रि । उद्घर्षिते ॥
उन्मद: । त्रि । उन्मादविशिष्टे । उन्मदिष्णौ ॥ उन्नतोमदोहर्षोऽस्य ॥ मदकरे । उन्मदयति । पचाद्यच् ॥
उन्मदिष्णु: । त्रि । उन्मादशीले । उन्मदे ॥ उन्मदनशील: । मदीहर्षे । अलङ्कृञीतीष्णुच् ॥

उन्मना: । त्रि । उत्के । उत्कण्ठितमनसि ॥ उन्नतंमनोऽस्य ॥
उन्मनी । स्त्री । योगिनोवस्थाविशेषे । यथाहु:पूज्यपादा: । उन्मन्यवस्थाधिगमायविद्वन्नुपायमेकंतवनिर्दिशाम: । पश्यन्नुदासीनतयाप्रपञ्चंसङ्कल्पमुन्मूलयसावधानइति ॥
उन्मन्य: । पुं । वधे । मारणे ॥
उन्माथ: । पुं । कूटयन्त्रे । मृगादिवधोपयुक्ते यन्त्रे । आमिषंदत्त्वामृगपक्षिवन्धनार्थं यत्सन्धानयन्त्रंनिवेश्यते-तस्मिन् ॥ उन्मथ्यतेऽनेन । मथविलोडने । हलश्चेति घञ् ॥ मारणे ॥ घातके ॥ उन्मथनम् । मथहिंसायाम् । घञ् ॥
उन्माद: । पुं । चित्तविभ्रमे ॥ भूताद्यावेशाच्चित्तानवस्थितौ ॥ विरहिण: कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे ॥ वातिकरोगविशेषे । मतिभ्रंशे ॥ मदयन्त्युद्धतादोषायस्मादुन्मार्गमाश्रिता: । मानसोयमतोव्याधिरुन्मादइतिकीर्त्तित: ॥ उन्मदनम् । मदीहर्षे । घञ् ॥
उन्मादक: । त्रि । उन्मत्तताजनकेधत्तूरादौ ॥
उन्मादन: । पुं । स्मरस्यपञ्चबाणान्तर्गतबाणविशेषे ॥

उन्मादवान् । त्रि । उन्मत्ते । वातकृतचित्तविभ्रमे ॥ उन्मादोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

उन्मादी । त्रि । उन्मादिष्णौ ॥ उत्पूर्वान्मदेः अभिव्यष्टाभ्योघिनुण् ॥

उन्मानम् । न । ऊर्द्ध्वमाने ॥ द्रव्यान्तरपरिच्छिन्नगुरुत्वेन पलादिशब्दवाच्येन पाषाणादिना तुलादावारोपितेन येनसुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मीयते-तदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमितिशब्देन विवक्षितं तदुन्मानमिति ऊर्द्ध्वमानं किलोन्मानमितिवार्त्तिकार्थदीक्षितोक्तः ॥ वैद्यकपरिभाषयातु द्रोणपरिमाणे॥ सामान्यतो लोकव्यवहारेणतु परिमाणमात्रे ॥

उन्मिषितः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ।

उन्मीलनम । न । उन्मेषे । विकासने ॥ उन्मीलनंचित्तकुतूहलानाम् । मीलनिमेषणे ल्युट् ॥

उन्मीलितः । त्रि । प्रस्फुटिते । विकसिते ।

उन्मुखः । त्रि । उत्पश्ये । ऊर्द्ध्वास्ये ॥ उदूर्द्ध्वंमुखंयस्य ॥ उद्युक्ते ॥

उन्मुद्रः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मूलनम् । न । उत्पाटने ॥ उन्मूलनं पापविनिन्दकानाम् ॥

उन्मूलितः । त्रि । उत्पाटिते । कृतोत्पाटने ॥

उन्मेषः । पुं । चक्षुषोरुन्मीलने ॥ उन्मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । इगुपधेतिकः ॥

उप । अ । अधिकार्थे ॥ हीनार्थे॥ आसन्ने । सामीप्ये ॥ सादृश्ये॥ प्रतियत्ने । गुणाधाने ॥ व्याप्तौ ॥ पूजायाम् ॥ शक्तौ ॥ आरम्भे ॥ दाने ॥ दोषाख्याने ॥ आश्चर्यकरणे ॥ अत्यये ॥ निदर्शने ॥ उद्योगे ॥

उपकण्ठम् । न । ग्रामान्ते । उपशल्ये ॥ अश्वस्यपञ्चमगतौ । आस्कन्दिते ॥ कण्ठासन्ने ॥ त्रि । निकटे । समीपे ॥ उपगतः कण्ठम् । अत्यादय इति समासः । उपगतः कण्ठःसामीप्यमस्येतिवा ॥

उपकरणम् । न । नृपादीनां छत्रचामरादौ । परिच्छदे ॥ साधनसामग्र्याम ॥ यथा । भोजनादौ व्यञ्जनादि । पूजायां गन्धादि । रणे शस्त्रादि । मृगबन्धनादौ वागुरादि । एवमन्यदप्यूह्यम् ॥ उपक्रियते । कृ० । ल्युट् ॥

उपकर्त्ता । त्रि । प्रतिकर्त्तरि ॥ उपकारकारिणि ॥

उपकल्पितः । त्रि । समर्पिते ॥

उपकारः । पुं । उपकृतौ ॥ विकीर्णकुसुमादिषु ॥ उपकरणम् । कृञ् ।

घञ् ॥

उपकारिका । स्त्री । उपकारकर्त्र्याम् ॥ पिष्टभेदे ॥ सामान्यनृपालये । पटमण्डपादिराजसदने । उपकरोति । ण्वुल् । इत्वम् ॥

उपकारी । त्रि । उपकारकर्त्तरि । उपकारविशिष्टे । उपकारिणि विश्रब्धे नोपकुर्यात्कथञ्चन । तंधिगस्तु नरं दैवी भवेद्यत् तृणवज्जुवि ॥ दैवीनास्थ्या वितिसंबोध्य च्यवनोक्तिः ॥ मन्दूनिः॥

उपकारी । स्त्री । सामान्यसौधे । पटमण्डपादिराजसदने ॥ उपकारयति । पंचाद्यजन्तात् गौरादित्वात् ङीष् ॥

उपकार्य्यः । त्रि । उपकारयोग्ये ॥ कृञोण्यत् ॥

उपकार्य्या । स्त्री । नृपालये । सामान्यराजगृहे ॥ पटमण्डपादिराजसदने । पटभवने ॥ उपक्रियते । कर्मणि ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

उपकुञ्चिः । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥

उपकुञ्चिका । स्त्री । कृष्णाजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ तुत्थायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ उपकुञ्चति । कुञ्चकौटिल्ये । ण्वुल् ॥

उपकुर्वाणः । पुं । सावधिब्रह्मचर्यवति । स्वाध्यायग्रहणार्थिनि ॥

उपकुल्या । स्त्री । वैदेह्याम् । पिप्पल्याम् ॥ उपकोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च । अघन्यादिः ॥ त्रि । कुल्यासन्ने ॥ उपगता कुल्याम् ॥

उपकूजितम् । त्रि । नादिते । शब्दिते ॥

उपकूपः । पुं । कूपसमीपस्थजलाशये । आहावे ॥ उपगतः कूपम् ॥ न । कूपसमीपे ॥

उपकृतिः । स्त्री । उपकारे ॥ उपकरणम् । स्त्रियांक्तिन् ॥

उपकोसलः । पुं । वेदप्रसिद्धे कामलायनर्षौ ॥

उपक्रमः । पुं । उपधायाम् । राज्ञा धर्म्मार्थकामभयै रमात्यादेः परीक्षणे ॥ उपधाऽमात्यपरीक्षणमितिस्वामी । उत्कोच इतिनव्याः ॥ ज्ञात्वारम्भे । अयमस्योपायः अनेनैतत् सिध्यतीति ज्ञात्वा प्रथमारम्भे ॥ यथा आनेनन्दस्य प्रथमारम्भः उपक्रमः सः । उपायपूर्वआरम्भे ॥ प्रथमारम्भे ॥ विक्रमे ॥ चिकित्सायाम् ॥ उपक्रमणम् अनेनवा । क्रमु० । भावे घञ् । उपक्रम्यते इतिकर्मणिवा घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

उपक्रमोपसंहारौ । पुं । तात्पर्यनिर्णायकषड्विधलिङ्गेषु प्रथमलिङ्गयोः ॥ प्र

करणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यन्तयो रुपपादनमुपक्रमोपसंहारौ । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तुनः एकमेवाद्वितीयमित्यादौ एतदात्म्यमिदंसर्वमित्यन्ते च प्रतिपादनम् ॥ उपक्रमश्च उपसंहारश्च तौ ॥

उपक्रान्तः । त्रि । तते । विस्तृते ॥

उपक्रोशः । पुं । निन्दायाम् । परीवादे ॥ उपक्रोशनम् । क्रुश आह्वाने । भावे घञ् ॥ न । क्रोशासन्ने ॥

उपक्रोष्टा । पुं । स्त्री । गर्दभे ॥ त्रि । निन्दके ॥

उपक्लृप्तः । त्रि । विन्यस्ते ॥ उपभोगार्थंकृतसंस्कारे ॥ रचिते ॥

उपक्लेशः । पुं । मदादिषु ॥

उपक्वणः । पुं । वीणानिनदे ॥

उपक्वाणः । पुं । वीणायाः क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिको घञ् ॥

उपक्षेपणधर्म्मः । पुं । शूद्रस्वामिकामान्नस्य पाकार्थं ब्राह्मणगृहेसमर्पणे ॥ इतिशुद्धितत्त्वेकल्पतरुः ॥

उपगतः । त्रि । स्वीकृते ॥ आसन्ने ॥ ज्ञाते ॥ उपगम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः । मासे ॥

उपगतिः । स्त्री । उपाये ॥ उपगम्यतेऽनया । गम्लृ० । क्तिन् ॥

उपगमः । पुं । अन्तिकगतौ । समीपगमने ॥ अङ्गीकारे । उपगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृदनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपगीतिः । स्त्री । आर्याप्रभेदे । आर्यापरार्द्धसदृशं प्रथमार्द्धमपीरितंयस्याम् । उपगीतिर्यशवन्तश्चितिनायकसोदिताकविभिः ॥ नवगोपसुन्दरीणां रासोल्लासेमुरारातिम् । अस्मारयदुपगीतिः स्वर्गकुरङ्गीदृशांगीतिम् ।

उपगूढः । त्रि । गृहीते ॥ उपगूहने ।

उपगूहनम् । न । आश्लेषे । परिरम्भे ॥ गुहू० । ल्युट् ॥

उपग्रहः । पुं । प्रग्रहे । वन्दीग्रहणादौ । वन्दीवान् बंदुवा इतिभाषा । वन्द्याम् ॥ उपयोगे ॥ अनुकूलने ॥ अनुकूलवति ॥ सर्वतोभद्रचक्रोक्तोल्कादौ ॥ उपगृह्यते । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्रित्यप् ॥

उपग्रहणम् । न । उपग्रहे ॥

उपग्रामम् । अ । ग्रामाधिकरणे । ग्रामेइत्यर्थे ॥ ग्रामे इति । विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः ॥

उपग्राह्यम् । न । उपायने । उपढौकने । भेट इतिभाषा । उपगृह्यते । ग्रह० । ण्यत् ॥

उपघातः । पुं । रोगे ॥ अपकारे ॥ उपहननम् । उपहन्यतेऽनेन वा भावे करणेवा हन्तेर्घञ् ॥

उपघ्नः । पुं । निकटाश्रये ॥ उपहन्यते उपहननंवा । उपघ्नआश्रयइतिसाधुः ॥

उपचक्रः । पुं । चक्रवाक पक्षिणि ॥

उपचयः । पुं । उन्नतौ । वृद्धौ ॥ अरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञकगृहेषु । नचेद्भवन्तितेदृष्टाः पापस्वस्वामिशत्रुभिः ॥ उपचयनम् । चिञ् । एरच् ॥

उपचरितः । त्रि । उपासिते । शुश्रूषिते । सेविते ॥ उपचर्यतेस्म । चर० । क्तः ॥

उपचर्य्यः । त्रि । उपचरणीये ॥

उपचर्य्या । स्त्री । चिकित्सायाम् ॥ उपसमीपे चर्य्या ॥

उपचाय्यः । पुं । यज्ञाग्नौ ॥ अग्निधारणार्थस्थलविशेषे ॥ उपचीयते अग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेन निर्मितं स्थलमग्निः तस्मिन्नभिधेये उपपूर्वाच्चिनोतेः अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्या इतिण्यदायादेशौनिपात्यते ॥

उपचारः । पुं । रुक्प्रतिक्रियायाम् । निग्रहे । रोगप्रतीकारे । चिकित्सायाम ॥ सेवायाम ॥ व्यवहारे ॥ उत्कोचे ॥ पूजाद्रव्ये ॥ उपचर्यते उपचरणंवा । चर० । घञ् ॥

उपचारच्छलम् । न । धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेधे ॥ तथाहि । धर्मशब्दस्यार्थेनसम्बन्धः तस्य विकल्पो विविधः कल्पः शक्तिलक्षणान्यतररूपः । तथाचशक्तिलक्षणयोरेकतरवृत्त्याप्रयुक्ते शब्दे तदपरवृत्त्यायःप्रतिषेधः सउपचारच्छलम् । यथा । मञ्चाः क्रोशन्ति नीलोघट इत्यादौ मञ्चस्था एवक्रोशन्ति नतु मञ्चाः एवंघटस्य कथंनीलरूपाभेदः । एवमर्थंनित्यइतिशक्त्याप्रयुक्ते अमुकस्मादुत्पन्नस्त्वंकथंनित्यइतिप्रतिषेधोप्युपचारच्छलम् । वाद्यभिप्रेतार्थस्यादूषणेन छलस्यासदुत्तरत्वम् । नचश्लिष्टलाक्षणिके प्रयोगाद्वादिन अपराधःस्यादितिवाच्यम् । तत्तदर्थबोधकतयाप्रसिद्धस्य शब्दस्य प्रयोगे वादिनोऽनपराधात् । अन्यथापर्वतो वह्निमानित्युक्ते पर्वतोयं कथमवह्निमानित्यादिदूषणेनानुमानाद्युच्छेदः स्यात् ॥

उपचाय्यः । पुं । चिकित्सायाम् । रोगप्रतीकारे ॥

उपचितः । त्रि । दग्धे ॥ समृद्धे ॥ समाहिते ॥ निदिग्धे । लेपादिनावर्द्धिते ॥ पुष्टे ॥ सञ्चिते ॥ उपचीयतेस्म ।

चित्र० । ऋ: ॥

उपचितिः । स्त्री । पूजायाम् ॥

उपचित्रम् । न । एकादशाचरवृत्तवि-शेषे ॥ यथा । मुरवैरिवपुस्तनुतां-मुदं हेमनिभांशुकचन्दनलिप्तम् । गगनं चपलामिलितं यथा शारदनी रधरै रुपचित्रमिति ॥

उपचित्रा । स्त्री । मूषिकपर्ण्याम् ॥ द न्तीदृक्षे ॥ स्वातीनक्षत्रे ॥ उपगता चित्राम् ॥

उपच्छन्नः । त्रि । गूढे ॥

उपजनः । पुं । नानाविधदेहभेदसङ्ग्र-हे ॥ समीपजने ॥ उपसमीपेजनः ॥

उपजप्यः । पुं । उपजापार्हे ॥ रिपुवंश्या राज्यार्थिनः कुद्धामात्याश्चोपजापा र्हाभवन्ति ॥

उपजातिः । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ य-था । उपेन्द्रवज्रापदसङ्गतानि यदी न्द्रवज्राचरणानिसन्ति । तदोपजा तिःकथिताकवीन्द्रैर्भेदाभवन्तीह च तुर्दशास्याइति ॥

उपजापः । पुं । खलादीनांमिथोभेद कभाषिते । भेदे । विच्छेदे ॥ उपां शुजपनम् । जपस्यक्रियायांवाचि । ज पमानसेच । घञ् ॥

उपजापसहः । त्रि । भेदयोग्ये ॥ सह ते । षहमर्षणे । पचाद्यच् । उपजापे

सहः ॥

उपजिह्वा । स्त्री । कीटविशेषे । वम्र्या-म् ॥ दीमक सीमक इतिचभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपजिह्विका । स्त्री । प्रतिजिह्वायाम् । घण्टिकायाम् ॥ कीटविशेषे । उत्पा दिकायाम् ॥

उपजीविका । स्त्री । उपजीव्ये । जीव-नोपाये ॥ उपजीव्यतेऽनया । जीव प्रा० । गुरोश्चेत्यः । संज्ञायांकन् कु त्वा ॥

उपजीवी । त्रि । आश्रिते ॥

उपजीव्यम् । न । उपजीविकायाम् ॥

उपजोषम् । अ । आनन्दे । सुखे ॥ क ल्याणार्थे ॥ उपजोषणम् । जुषीप्री तिसेवनयोः ॥ अमप्रत्ययः ॥ यथा कर्मभोगमित्यर्थे ॥

उपजोषणम् । न । सेवने ॥

उपज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने ॥ यथापाणि नेर्व्याकरणस्य वाल्मीकेःश्लोकनिर्मा णस्य । उपज्ञायते । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्ग इतिकर्मण्यङ् । उप ज्ञानंवा ॥ विनोपदेशेनाद्यज्ञाने ॥

उपज्ञातः । त्रि । विनोपदेशनज्ञाते ॥

उपढौकनम् । न । पारितोषिकद्रव्ये । उपहारे । उपायने ।

उपतन्त्रम् । न । शास्त्रविशेषे ॥ यथा ।

वैद्दोक्तान्युपतन्त्राणि कापिलोक्तानि यानि च । अद्भुतानि च तन्त्राणि जैमिन्युक्तानि यानि च । वशिष्ठः कपिलश्चैव नारदो गर्ग एव च । पुलस्त्यो भार्गवः सिद्धो याज्ञवल्क्यो भृगुस्तथा ॥ शुक्रो वृहस्पतिश्चैव अन्ये ये मुनिसत्तमाः । एभिः प्रणीतान्यन्यानि उपतन्त्राणि यानि च ॥ न सङ्ख्यातानि तान्यत्र धर्मविद्भिर्महात्मभिः । सारात्सारतराण्येव सङ्ख्यातानि निबोधतेति वाराहीतन्त्रम् ॥

उपतपनम् । न । सन्तापकरे ॥ तपसन्तापे । करणे ल्युट् ॥

उपतप्ता । पुं । उपतापकमात्रे । स्पष्टरि ॥ उपतपति । तप० । तृच् । उपतपनम् । कृत्यल्युटो बहुलमिति भावे तृच्चा ॥

उपतापः । पुं । त्वरायाम् ॥ उत्तापे ॥ उपघाते । गदे ॥ इष्टवियोगादिना मानसपीडायाम् ॥ उपतापयति । तपदाहे । चुरादिः । अच् ॥ उपतपनं वा । तपसन्तापे । घञ् । यथा । परोपतापनं कर्म न कर्त्तव्यं कदाचन । न सुखं विन्दते प्राणी परपीडापरायणः इति ॥

उपतापी । त्रि । ज्वराद्युपतापवति ॥ म० इनिः ॥

उपत्यका । स्त्री । अद्रेरासन्नाया भूमौ ॥ तराई इति तलहटी इति च भाषा ॥ उपासन्ना । उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोरिति त्यकन् । त्यकनश्च निषेधस्तीत्वाभावः ॥

उपदंशः । पुं । अवदंशे । मद्यपानरोचके भक्ष्यद्रव्ये ॥ मेढ्ररोगविशेषे ॥ तस्य निदानम् । हस्ताभिघातान्नखदन्तघाताद्धावनादत्युपसेवनाद्वा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति शिश्ने पञ्चोप-दंशा विविधोपचारैरिति ॥ सप्तच्छदवृक्षे । शिग्रुवृक्षे ॥ दंशने ॥ उपदंश्यते । दंश दंशने । कर्मणि भावे वा घञ् ॥

उपदर्शकः । पुं । द्वारपाले ॥ दर्शयितरि ॥

उपदा । स्त्री । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

उपदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० । ल्युट् ॥

उपदानकम् । न । उपदाने ॥ स्वार्थे कः ॥

उपदिका । स्त्री । वम्र्याम् ॥ इति हेम-चन्द्रः ॥

उपदिष्टः । त्रि । देशिते । प्राप्तोपदेशे ॥ उक्ते ॥ उपदिश्यते । दिश अतिसर्जने । क्तः ।

उपदी । स्त्री । वन्दायाम् । वन्दाके ।

उपदेशः । पुं । अनुशासने ॥ चोदनायाम् । प्रवर्त्तकवाक्ये ॥ हितकथने ॥ मन्त्रकथने । दीक्षायाम् ॥ यथा । चन्द्रसूर्यग्रहेतीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये । मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः सउच्यत इतिरामार्चनचन्द्रिका ॥ गुरुसम्प्रदाये ॥ यथापेक्षितस्यार्थजातस्य प्रतिपादकोग्रन्थसन्दर्भः पठ्यते स उपदेशः ॥ उपदेशनम् । दिश० । घञ् ॥ साधनहीनायोपदेशोनिरर्थकः ॥

उपदेष्टा । पुं । उपदेशकर्त्तरि । आचार्ये ॥ उपदिशति । दिश० । तृच ॥ आचार्यद्वारा आत्मसुखोपदेशके चिद्रूपे ॥

उपदेहः । पुं । वृद्धौ ॥

उपदेहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्वायाम् । दीमक इतिभाषा ॥

उपद्रवः । पुं । उत्पाते ॥ रोगारम्भकदोषप्रकोपजन्येऽन्यस्मिन् विकारे ॥ यथा । योव्याधिस्तस्ययोहेतुर्दोषस्तस्यप्रकोपतः । योन्योविकारो भवति सउपद्रवउच्यते ॥ उपद्रवणम् । द्रुग । ऋदोरप् ॥

उपद्रष्टा । त्रि । उपदर्शके । उदासीनबोधरूपत्वेन गुणप्रचारदर्शिनि ॥ देहचक्षुर्मनोबुद्ध्यात्मसु द्रष्टृसमर्थे- बाह्यान्देहादीनपेक्ष्याऽस्यऽव्यवहिते द्रष्टात्मनि पुरुषे । साक्षिपुरुषे ॥ यथा । ऋत्विग्यजमानेषु यजनकर्मव्यापृतेषु तत्समीपस्थोऽन्यः स्वयमव्यापृतो यज्ञविद्याकुशलत्वात् ऋत्विग्यजमानव्यापारगुणदोषाणामीक्षिता तद्वत् कार्यकरणव्यापारेषु स्वयमव्यापृतो विलक्षणस्तेषांकार्यकरणानां सव्यापाराणां समीपस्थो द्रष्टा उपद्रष्टा साक्षिपूरुषः ॥ उपपश्यति । दृशिर्० । बाहुलकात् तृन् ॥

उपद्रुतः । त्रि । व्याकुले ॥

उपधर्म्मः । पुं । पाषण्डे ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥

उपधा । अ । भेदे ॥

उपधा । स्त्री । पदोपान्त्यवर्णे ॥ धर्माद्यैः परीक्षणे । राज्ञा धर्मार्थकामभयोपन्यासेन अमात्यादीनामाशयान्वेषणे ॥ यथोक्तं कालिकापुराणे । धर्मार्थकाममोक्षैश्च प्रत्येकं परिशोधनैः । उपेत्यधीयतेयस्मादुपधापरिकीर्त्तिता ॥ अर्थकामोपधाभ्यांतु भार्याः पुत्रांस्तुशोधयेत् । धर्मोपधाभिर्विप्रांस्तु सर्वाभिः सचिवान् पुनरिति ॥ उपधीयते बुद्धिरनामय । डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ ॥

उपधातुः । पुं । अष्टप्रधानधातुसदृशेषु स्वर्णमाक्षिकादिसप्तसु ॥ यथा । स सोपधातवः स्वर्णमाक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यञ्चरीतिश्च सिन्दूरञ्च शिलाजतु ॥ उपधातुषु सर्वेषु तत्तद्धातुगुणा अपि । सन्ति किन्त्वेषु ते गौणास्तत्तदंशांशभावतइति ॥ शरीरस्थधातुभवोपधातवश्च सप्त । यथा । रसात् स्तनदुग्धम् १ । रक्तात् स्त्रीरजः २ । मांसात् वसा ३ । मेदसो घर्मः ४ । अस्थ्नोदन्तः ५ । मज्जनः केशः ६ । शुक्रात्ओजः ७ इति वैद्याः ॥

उपधानम् । न । विषे ॥ गण्डौ । उपबर्हे । सिराहना इति भाषा । प्रणये ॥ व्रते ॥ उपधीयते आरोप्यते शिरोऽत्र । डुधाञ० । करणेतिल्युट् ॥ विशेषे ॥

उपधानीयम् । न । उपबर्हे । शिरोधाने ॥

उपधिः । पुं । कपटे । व्याजे ॥ रथचक्रे ॥ उपधीयते आरोप्यतेऽनेन । डुधाञ० । उपसर्गेघोःकिः ॥

उपधूपितः । त्रि । आसन्नमरणे ॥ परिधूपिते ॥

उपधृतिः । स्त्री । किरणे ॥

उपध्मानीयः । पुं । पफयोः पूर्वमर्द्धवि सर्गसदृशे विसर्गविशेषे ॥

उपनतः । त्रि । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥

उपनयः । पुं । उपनयने ॥ यथा । गृह्योक्तकर्मणायेन समीपंनीयतेगुरोः । बालोवेदाय तद्योगाद्बालस्योपनयं विदुरितिस्मृतिः ॥ न्यायविशेषे ॥ यथा । उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो नतथेतिवा साध्यस्योपनयः॥ न्या० सू० १ । ३७ साध्यस्यपक्षस्य उदाहरणापेक्षउदाहरणानुसारी य उपसंहारः उपन्यासः प्रकृतोदाहरणोपदर्शितव्याप्तिविशिष्टहेतुविशिष्टपक्षविशिष्टबोधजनकोपायावयवइत्यर्थः । निगमनंहेतुविशिष्टत्वेन नपक्षबोधकम् किन्तुपक्षवृत्तिहेतुबोधकमिति तद्व्युदासः । अत्रच अन्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरन्यतरत्वादिनानुगमःकार्यः उदाहरणोपदर्शितेतितुपरिचायकमात्रमितितु नवाच्यम् । उदाहरणविपरीतव्याप्त्युपदर्शकोऽनयबारकत्वात् । वस्तुतोऽवयवपदेनैव तद्व्युदासः । सचोपनयोद्विविधोऽन्वयिव्यतिरेकिभेदात् । तथेतिसाध्यस्योपसंहारोन्वय्युपनयः । नतथेतिसाध्यस्योपसंहारोव्यतिरेक्युपनयः । अत्रच तथाशब्दप्रयोगावश्यकत्वे नतात्पर्यम् किन्तुव्याप्तिविशिष्टवत्त्वबोधे

। तथाचवह्निव्याप्यधूमवांश्चायमितिवा तथाचायमितिवोपन्यासः।एवं व्यतिरेकिण्यपि वह्न्यभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगिधूमवांश्चायमितिवा नतथेतिवोपन्यासः ॥

उपनयनम्। न। आचार्यैर्वटूनामानयाम्। ब्राह्मणक्षत्रियविशां यज्ञसूत्रधारणादिरूपप्रधानसंस्कारे। व्रतबन्धे। अध्ययनार्थमाचार्यस्य उपसमीपंनीयते येनकर्मणातस्मिन् ॥ गौ ओस्तुट्॥पादयोर्निपतने॥ प्रापणे॥

उपनागरिका। स्त्री। वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिप्रभेदे॥ माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णैरुपनागरिकोच्यते॥ उदाहरणम्। अपसारय घनसारं कुरुहारंदूरएवकिंकमलैः। अलमलमालिमृणालैरितिवदतिदिवानिशंबालेति ॥ वैदर्भीरीतौ ॥

उपनायः। पुं। उपनयने ॥

उपनायनम्। न। उपनयने ॥ उपनयनमेव। अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः ॥

उपनाहः। पुं। व्रणालेपनपिण्डे। प्रलेपइतिभाषा॥ वीणायां यत्रतन्त्री निबध्यते तस्योर्ध्वभागे। निबन्धने॥ वीणादितन्त्रीबन्धनस्थाने॥ उपनह्यतेस्मिन्। णह०। हलश्चेति-घञ्॥

उपनिधिः। पुं। विश्वासार्पितवस्तुनि। उपन्यस्तवस्तुनि। न्यासे। वासनस्थमनाख्याय हस्ते न्यस्ययदर्पितम्। द्रव्यमुपनिधिः प्रोक्तः स्मृतिषुस्मृतिवेदिभिः॥ उपनिधीयते। डुधाञ्०। उपसर्गेघोःकिः॥

उपनिषत्। स्त्री। वेदशिरोभागे॥ तच्चाशीतिसहितशताधिकसहस्रसंख्याका उपनिषदश्चतुर्णां वेदानाम्। तथाहि। ऋचएकविंशतिः। यजुषोनवाधिकशतम्। साम्नःसहस्रम्। पञ्चाशदुपनिषदोऽथर्वणस्य॥ ब्रह्मविद्यायाम्। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे॥ यथाहुः। अत्रचोपनिषच्छब्दोब्रह्मविद्यैकगोचरः। तच्छब्दावयवार्थस्य विद्यायामेव सम्भवात्॥ उपोपसर्गः सामीप्ये तत्प्रतीचिसमाप्यते। सामीप्यतारतम्यस्यविश्रान्तेः स्वात्मनो यतः ॥ त्रिविधस्यसदर्थस्य निशब्दोपिविशेषणम्। उपनीय त मात्मानं ब्रह्मापास्त द्वयंयतः॥ निहन्त्यविद्यांतज्जञ्चतस्मादुपनिषद्भवेत्। निहन्त्यानर्थमूलंस्वाविद्यां प्रत्यक्तयापरम्॥ गमयत्यस्तसम्भेदमतोवोपनिषद्भवेत्॥ प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मूलोच्छेदकत्वतः। यतोऽवसादयेद्वि-

स्यातस्मादुपनिषद्भवेत् ॥ यथोक्तवि द्याहेतुत्वाद्ग्रन्थोपि तदभेदतः। भवेदुपनिषन्नामा लाक्षणिकं वनंयथेति ॥ उपनिषदनम् उपनिषीदति श्रेयोऽस्यांवा । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । सं० क्विप् सत्सूद्विष इतिवा। सदिरप्रतेरितिषः ॥ धर्म्मे ॥ निर्जनस्थाने । रहसि ॥ समीपसदने ॥ व्रतविशेषे ॥ रहस्यग्रन्थे पुराणोपनिषदादौ ॥

उपनिष्करम् । न । महति राजमार्गे । पुरस्यघण्टापथे ॥ उपनिष्किरन्तिसैन्यान्यत्र । कृविक्षेपे । घः ऋदोरप् तुन । अपोबाधकस्त्वल्युटोपि घस्याऽपवादत्वात् ॥ यद्वा । उपनिष्कीर्यते सैन्यैर्हन्यते । कृहिंसायाम् । कर्मण्यप् । इदुदुपधस्येति षः ॥

उपनिष्क्रमणम् । न । निष्क्रमणाख्यसंस्कारे ॥ प्रधानमार्गे । राजपथे ॥ उपनिष्पूर्वात्क्रमेर्ल्युट् ॥

उपनिहितः । त्रि । निक्षिप्ते ॥

उपनीतः । पुं । कृतोपनयने ॥ त्रि । प्रापिते ॥ समर्पिते ॥ उपपूर्वान्नयतेः क्तः ॥

उपनेत्रम् । अ । स्फटिकादिनिर्मिते नेत्रोपकारके ॥ नेत्रयोः समीपम् ॥

उपन्यस्तः । त्रि । समर्पिते ॥

उपन्यासः । पुं । वाङ्मुखे । वाक्योपक्रमे ॥ उपन्यसनम् । असुक्षेपणे । घञ् ।

उपपतिः । पुं । जारे ॥ उपमितःपत्या । अवादयःक्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेतिसमासः । उपसृष्टः पतिरनेनवा । प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिसमासः ।

उपपत्तिः । स्त्री । सङ्गतौ ॥ समाधाने । सिद्धान्ते ॥ अनुग्राहिकायांयुक्तौ । युक्तौ ॥ षड्विधलिङ्गेषु षष्ठलिङ्गे ॥ यथा । प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने तत्र श्रूयमाणायुक्तिरुपपत्तिः । यथा । छान्दोग्यषष्ठप्रपाठके यथासोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातंस्यात् वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकारस्य वाचारम्भणमात्रत्वयुक्तिःश्रूयते ॥ उपपदनम् । पद गतौ । स्त्रियांक्तिन् ॥

उपपत्तिमत् । त्रि । युक्तियुक्ते ॥

उपपदम् । न । पदस्यसमीपपदे । समीपोच्चारितेपदे । व्यावर्त्तके । यथानामोत्तरे शर्म्मवर्म्मादि ॥ लोके ॥ समभिव्याहृतस्यार्थपोषकपदे ॥ यथा प्रहारादौ प्रादि ॥ उपोच्चारितं पदम् ॥

उपपन्नः । त्रि । प्राप्ते ॥ युक्ते । सङ्गते ॥

उपपातकम् । न । पापविशेषे ॥ यथा ह

उपपा

मनुः । गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपार-
दार्यात्मविक्रयाः । गुरुमातृपितृ
त्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥
परिवित्तितानुजेनोढे परिवेदनमे
व च । तयोर्दानञ्च कन्यायास्तयोरेव
च याजनम् । कन्याया दूषणञ्चैव वा
र्धुष्यं व्रतलोपनम् । तडागारामदा
राणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ व्रात्यता
बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च ।
भृताच्चाध्ययनादान मपण्यानाञ्च-
विक्रयः ॥ सर्वाकरेष्वधीकारो महा
यन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्या
जीवो ऽभिचारो मूलकर्म च ॥ इन्ध
नार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम्
। आत्मार्थञ्च क्रियारम्भो निन्दिता
न्नादनं तथा ॥ अनाहिताग्निता स्तेय
मृणानामनपक्रिया । असच्छास्त्राधि
गमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया ॥ धा
न्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवण
म् । स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्ति
क्यञ्चोपपातकमिति ॥ अस्यार्थः । गो
हननम् १ । जातिकर्मदुष्टानां याजन
म् २ । परपत्नीगमनम् ३ । आत्म
विक्रयः ४ । गुरुत्यागो मातृत्यागः
पितृत्यागः ७ । गुर्वादीनां शुश्रूषाद्य
करणमित्यर्थः ॥ सर्वदा ब्रह्मयज्ञत्या
गः ८ । अग्नेस्स्मार्त्तस्य त्यागः ९ । सु

उपपा

तस्य च संस्कारभरणाद्यकरणरूप-
त्यागः १० ॥ कनिष्ठमादौ विवाहे
कृते ज्येष्ठस्य परिवित्तिता भवति
११ । अकृतदारज्येष्ठस्य कृतदा-
रस्य कनिष्ठस्य परिवेदनम् १२
। तयोश्च कन्यादानम् १३ । तयोरे
व विवाहहोमादियागे चार्त्विज्यम्-
१४ ॥ कन्याया मैथुनवर्जमङ्गुलीप्रक्षे
पादिना दूषणम् १५ । वृद्धिजीवन
म् १६ । व्रतलोपनं ब्रह्मचारिणो मै
थुनम् १७ । तडागविक्रयः १८ । आ
रामविक्रयः १९ । भार्याविक्रयः २०
अपत्यविक्रयः २१ ॥ यथाकालमनु
पनयनं व्रात्यता २२ । बान्धवानां
पितृव्यादीनामननुवृत्तिः २३ । प्रति
नियतवेतनग्रहणपूर्वकमध्यापनं भृ
त्याध्यापनम् २४ । प्रतिनियतवेत
नप्रदानपूर्वक मध्ययनञ्च भृतादध्य
यनादानम् २५ । अविक्रेयाणां तिल
लाक्षागोरसादीनां विक्रयः २६ ॥
सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु राजाज्ञयाऽ
धिकारः २७ । महतां जलप्रवाहप्रति
बन्धहेतूनां यन्त्राणां सेतुबन्धादीनां
प्रवर्त्तनम् २८ । ओषधीनां जाति
मात्रादीनां हरितानां धान्यानां हिं
सनं नाशः २९ । भार्यादिस्त्रीणां वेश्या
त्वं कृत्वा तदुपजीवनं स्त्र्याजीवः ३०

श्येनादियागेनामपराद्धस्य मारणम भिचार: ३१ । मन्त्रौषधादिना व शीकरणं मूलकर्म ३२ ॥ इन्धनार्थम शुष्काणां द्रुमाणां छेदनम् ३३ । अनातुरस्य देवपित्राद्युद्देशमन्तरेण पाकाद्यनुष्ठान मात्मार्थं क्रियारम्भ: ३४ । निन्दितस्य लशुनादेर्भक्षणं निन्दितान्नादनम् ३५ ॥ सत्यधिका रे ऽग्न्यनाधान मनाहिताग्निता ३६ । स्तेयं सुवर्णादन्यस्य सारद्रव्यस्या पहार: ३७ । देवर्षिपितृणामृणस्य अनपक्रियाऽशोधनम् ३८ । असच्छा स्त्रस्य श्रुतिस्मृतिविरुद्धस्य शिक्षणं ३९ । कौशीलव्यस्यतौर्यत्रिकस्य उप सेवनं सततानुष्ठानम् ४० ॥ धान्य स्तेयम् ४१ । कुप्यस्यताम्रलोहादे श्चौर्यम् ४२ । पशूनांचौर्यम् ४३ । द्विजातीनां पीतमद्यायाः स्त्रियाः ग मनम ४४ । स्त्रीवध: ४५ । शूद्रवध: ४६ वैश्यवध: ४७ । क्षत्रियबध: ४८ । अ दृष्टार्थकर्माभाववुद्धि र्नास्तिक्यम् ४९ ॥ एतत् प्रत्येक मुपपातकमि त्यर्थ: ॥

उपपादनम् । न । सम्यक्कथने ॥

उपपादित: । त्रि । सम्यक्कथिते ॥ सम पिते ॥

उपपादी । त्रि । उपपादनशीले ॥

उपपापम् । न । उपपातकं ॥

उपपुरम् । न । शाखानगरे ॥ पुरसमि पे ॥ उपसमीपे पुरम् ॥

उपपुराणम् । न । व्यासोक्ताष्टादशपुरा णसदृशनानामुनिप्रणीताष्टादशपु- राणेषु ॥ तानियथा । आद्यंसनत्कु मारोक्तं १ नारसिंहमत: परम् २ । तृतीयं वायवीयञ्च ३ कुमारेणानु भाषितम् । चतुर्थं शिवधर्माख्यं ४ साक्षान्नन्दीशभाषितम् । दुर्वाससो क्तमाश्चर्यं ५ नारदीयमत: परम् ६ ॥ नन्दिकेश्वरयुग्मञ्च ७ तथैवोशन सेरितम् ८ । कापिलं ९ वारुणं १० शाम्बं ११ कालिकाह्वयमेवच १२ ॥ माहेश्वरं १३ तथापाद्मं १४ दैवं सर्वार्थसाधकम् १५ । पराशरोक्तम परं १६ मारीचं १७ भास्कराह्वय म् १८ ॥ इतिकूर्मपुराणम् ॥ दैवं देवीपुराणम् ॥

उपपुष्पिका । स्त्री । जृम्भायाम् । हा फिकायाम् ॥ इतिहारावली ॥

उपप्रदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपसमी पेप्रदाम् ॥ दानाख्यउपाये ॥ भूमि धनादीनांप्रदानमुपप्रदानम् ॥

उपप्लव: । पुं । सैंहिकेये ॥ विप्लवे ॥ उ त्पाते ॥ ग्रहणे ॥ यथा । उपप्लवेचन्द्र मसोरवेश्चेति स्मृतिः ॥ उपप्लवनम

। प्लुङ्गतौ । ऋदोप् ॥
उपप्लवी । त्रि । सभये ॥
उपप्लुतः । त्रि । मर्दिते ॥ प्लवमाने ॥ पीडिते ॥
उपबृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥
उपभुक्तिः । स्त्री । उपभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । क्तिन् ॥
उपभूषणम् । न । घण्टाचामरादिषु ॥ यथा । घण्टाचामरकुम्भादिपात्रोपकरणादिकम् । तद्भूषणान्तरेद्याचस्मात् तदुपभूषणमिति ॥ प्रावारः पानपात्रञ्च गेण्डुकोग्रहमेव च । पर्यङ्कादियदन्यच्च सर्वं तदुपभूषणमिति कालिकापुराणे ६८ अध्यायः ॥
उपभृत् । स्त्री । स्रुचोभेदे । चक्राकारे यज्ञपात्रे ॥ आश्वत्थ्युपभृदित्याप स्तम्बः ॥ उपविभक्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥
उपभोगः । पुं । निर्वेशे । भोजनातिरिक्तभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । घञ् ॥
उपमन्त्रणम् । न । रहस्युपच्छन्दने ॥
उपमन्युः । पुं । मुनिविशेषे ॥
उपमर्द्दः । पुं । धर्मिनिवृत्तौधर्म्यन्तरप्रयोगे ॥ यथा अस्तेर्भूः ॥ अभावे ॥
उपमा । स्त्री । उपमाने । साट्टश्ये ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । उपमायत्र

साट्टश्यलक्ष्मीरुल्लसतिद्वयोः । हंसीवकृष्णतेकीर्त्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते- ॥ यत्रोपमानोपमेययोःसहृदयहृदयाह्लादित्वेनचारुसाट्टश्यमुद्भूततयोल्लसति व्यङ्ग्यमर्यादांविनास्पष्टंप्रकाशते तत्रोपमालङ्कारः । हंसीवेत्युदाहरणम् । इयञ्चपूर्णोपमेत्युच्यते । हंसीकीर्त्तिः स्वर्गङ्गावगाहनमिवशब्दश्चेत्येतेषा मुपमानोपमेयसाधारणधर्मोपमावाचकानाञ्चतुर्णामप्युपादानात् ॥ यथावा । गुणदोषौ बुधोगृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः ॥ शिरसाश्लाघतेपूर्वं परंकण्ठेनियच्छति ॥ अत्रयद्यप्युपमानोपमेययोर्नैकःसाधारणोधर्मः । उपमानेईश्वरेचन्द्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानंतयोर्मध्येपूर्वस्यचन्द्रस्य शिरसाश्लाघनंवहनम् । उत्तरस्य गरलस्यकण्ठे नियमनंस्थापनम् । उपमेयेबुधेगुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्यगुणस्य शिरसाश्लाघनं शिरःकम्पनेनाभिनन्दनम् । उत्तरस्यदोषस्यकण्ठेनियमनंकण्ठादुपरि वाचा अनुद्घाटनमितिभेदात् । तथापिचन्द्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च बिम्बप्रतिबिम्बभावेनाभेदात् उपादानज्ञानादीनांग्रहणमित्याद्येकशब्दोपादानेनाभेदा

ध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्मादिशेषः । वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादानं विम्बप्रतिविम्बभाव इत्यालङ्कारिक समयः ॥ * ॥ उपमाने ॥ उपपूर्वान्माङोभावे करणेवा अङ् ॥ उपमानं येनोपमीयते याचोपमितिः सोपमेत्यर्थः ॥

उपमाता । स्त्री । मातुस्तुल्यायाम् ॥ साषड्विधा । यथा । मातुःस्वसा - मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा । श्वश्रूःपूर्वजपत्नीच मातृतुल्याःप्रकीर्त्तिताः इतिस्मृतिः ॥ धायइतिभाषयाभाषितायां धात्र्याम् ॥ त्रि । उपमानकर्त्तरि ॥

उपमानम् । न । उपमायाम् । सादृश्ये ॥ अधिकगुणेचन्द्रादौ ॥ सादृश्यज्ञाने । उपमितिकरणे । यथा गौ र्गवयस्तथेतिवाक्ये ॥ प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानमिति न्यायसूत्रम् । १ । ६ । प्रसिद्धस्यपूर्वप्रमितस्यगवादेः साधर्म्यात् सादृश्यात् तज्ज्ञानात् साध्यस्यगवयादिपदवाच्यत्वस्यसाधनंसिद्धिरुपमान मुपमितिर्यतद्-त्यधात्वारेणच करणलक्षणम् । अथवा साध्यसाधनमिति करणल्युटा करणलक्षणमेवेदम् । अयचवैधर्म्योपमितिमपिमन्यन्ते टीकाकृत । यथाच अतिदीर्घग्रीवत्वादिपश्वन्तरवैधर्म्यज्ञानादुष्ट्रकरभपदवाच्यताग्रहः । एवमन्याप्युपमानस्य विषय इतिभाष्यम् । तथामुद्गपर्णी सदृशी ओषधी विषंहन्तीत्यतिदेशवाक्यार्थे ज्ञाते मुद्गपर्णीसादृश्यज्ञानेजाते इयमोषधी विषहरणीत्युपमित्या विषयी क्रियते इत्यादि ॥ उपमितौ । उपमित्यनुयोगिनि ॥ उपमीयतेयेन तदुपमानम् । उपपूर्वान्माङः करणे ल्युट् । प्रादिसमासः । उपपूर्वकोमाङ् सादृश्यहेतुके परिच्छेदेरूढः । येनवस्त्वन्तरं सादृश्येन परिच्छिद्यते तदुपमानमित्यर्थः । यथागौरिव गवयः । इहहि गौःकरणम् । सादृश्यंहेतुः । पुरुषःपरिच्छेत्ता । सहिगोसादृश्येन गवयंपरिच्छिनत्ति ॥

उपमितः । त्रि । सादृश्यङ्गते ॥ उपमेये ॥

उपमितिः । स्त्री । उपमायाम् ॥ मितिभेदे । संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञाने ॥ न्यायमतेन सादृश्यज्ञानजन्यज्ञाने । उपमाने ॥ यथा गोगवयपदवाच्यइत्याकारज्ञानम् । अस्य करणंगवादिसादृश्यवत् पिण्डप्रत्य

चम। अस्यव्यापारः अतिदिष्टवाक्यार्थस्मरणम्। इत्युपमानखण्डम्॥ अपिच। ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो गवयादिकम्। सादृश्यधीर्गवादीनां यास्यात्सोपमितिः स्मृता॥ वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापारउच्यते। गवयादिपदानान्तु शक्तिधीरुपमाफलम्॥ पदज्ञानन्तुकरणं शक्तिधीरुपमाफलमिति भाषापरिच्छेदः॥ उपमानम्। डुमिञ्॰। क्तिन्॥

उपमेतः। पुं। शालवृक्षे॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

उपमेयम्। त्रि। उपमिते॥ उपमीयते यत् तत्। माङ्। अचोयत्। ईद्यति॥

उपमेयोपमा। स्त्री। अर्थालङ्कारविशेषे॥ यथा। पर्यायेणद्वयोस्तच्चेदुपमेयोपमामता। धर्मोर्थइवपूर्णश्रीरर्थोधर्मइवत्त्वयि॥ द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्त्वकल्पनं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थम्। धर्मार्थम्। धर्मार्थयोर्हिकस्यचित् केनचित्सादृश्ये वर्णिते तस्याप्यनेन सादृश्य मर्थसिद्धमपिमुखतोवर्ण्यमानं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थंफलति। यथावा। खमिव जलं जलमिवखं हंसश्चन्द्रइव चन्द्रइवहंसः। कुमुदाकारास्तारास्ताराकाराणि कुमुदानि॥पूर्वेच पूर्णश्रीरितिधर्म उपात्तः इहामलत्वादिधर्मोनोपात्त इति भेदः। उदाहरणद्वयेऽपिप्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्त्वकल्पनम्। द्वाम्नि धर्मार्थसमृद्धेः शरदि गगनसलिलादिनैर्मल्यस्यच वर्णनीयत्त्वात्। प्रकृताप्रकृतयोरप्येषा सम्भवति। यथा। गिरिरिवगजराजोयं गजराजइवोच्चकैर्विभातिगिरिः। निर्झरइवमदधारा मदधारेवास्यनिर्झरःस्रवतीति॥

उपयन्ता। पुं। दयिते। पत्यौ॥ उपयच्छति। यमउपरमे। तृच्॥

उपयमः। पुं। विवाहे॥ उपयमनम्॥ यम॰। यमः समुपनिविषुचेत्यप्॥

उपयमनम्। न। विवाहे॥

उपयाचकः। त्रि। समीपे याञ्चाकर्त्तरि॥

उपयाचितः। त्रि। दिव्यदोहदे। स्वेष्टार्थसिद्धये देवायदेये वस्तुनि॥ प्रार्थिते॥

उपयाचितकम्। त्रि। उपयाचिते। स्वेष्टलब्धये देवदेये॥

उपयाजः। पुं। यज्ञाङ्गे॥ एकादशोपयाजाः। उपपूर्वाद्यजेर्घञि प्रयाजानुयाजयोः प्रदर्शनार्थत्वात्कुत्वाभावः॥

उपयामः । पुं । विवाहे ॥ उपयमनम् । यम० । यमःसमुपनिविषुचेतिपचे घञ् ॥

उपयुक्तः । त्रि । उचिते । योग्ये ॥ उपयुज्यते । युजिर० । क्तः ॥

उपयोगः । पुं । आचरणे ॥ इष्टसिद्ध्यर्थव्यापारे ॥ उपयुज्यते । युज० । घञ् ॥

उपयोगिता । स्त्री । आनुकूल्ये । प्रयोजने । फलसाधनतायाम् ॥ उपयोगिनो भावः । तल् ॥

उपयोगी । त्रि । अनुकूले । उपयुक्तद्रव्यादौ । क्रियासाधने ॥ उपयोगोऽस्ति अस्यास्मिन् वा । अतइनिठनावितीनिः ॥

उपरक्तः । पुं । स्वर्भानौ । राहौ ॥ राहुग्रस्ते इन्दौ सूर्येच । राहुकर्तृकग्रहणकर्मभूते चन्द्रे अर्केच ॥ त्रि । व्यसनार्त्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ आसक्ते ॥ उपरज्यतेस्म । रञ्जरागे । कर्मणिक्तः ॥

उपरचकः । त्रि । रचितरि ॥

उपरचणम् । न । रक्षार्थैसैन्यविन्यासे । सज्जने । चैाकी पहरा इति च भाषा ॥

उपरतः । त्रि । सर्वैषणाविनिर्मुक्तपरिव्राजि । संन्यासिनि ॥ मृते ॥ विरते । निवृत्ते ॥

उपरतस्पृहः । त्रि । इच्छारहिते ॥ सत्यपिसत्त्वे स्वगतधनेच्छारहिते ॥

उपरतिः । स्त्री । विषयेभ्यइन्द्रियाणां परावृत्तौ । निवर्त्तितानामेषांश्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियाणां श्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यउपरमणे ॥ विहितानांकर्मणां विधिनापरित्यागे॥ पुमर्थः कर्मणानेति धीरेषोपरतिर्भवेदित्युक्तेः ॥ लाभप्राप्तावौदासीन्ये ॥ विरतौ ॥ उपरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

उपरत्नम् । न । गौणरत्ने ॥ तानियथा । उपरत्नानिकाचश्च कर्पूराश्मातथैवच । मुक्ताशुक्तिस्तथाशङ्खइत्यादीनिवहून्यपि ॥ गुणायथैवरत्नानामुपरत्नेषुतेतथा । किन्तुकिञ्चित्ततोहीनाविशेषोयमुदाहृत इति ॥

उपरथ्या । स्त्री । क्षुद्रवीथिकायाम् ॥

उपरन्ध्रम् । न । अश्वस्यरन्ध्रोपरिभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाम्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्रंतथोपरीति ॥

उपरमः । पुं । उपरतौ । वैराग्ये ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । यमउपरमेइति निपातनान्नवृद्धिः ॥ नाशे ॥ उपरमतेऽस्मिनवा ॥

उपरमणम् । न । परावृत्तौ ॥

उपरसः । पुं । गन्धकादिषु ॥ यथा । गन्धो हिङ्गुलमभ्रतालकशिलास्रोतोञ्जनं टङ्कणं राजावर्त्तकचुम्बकौ स्फटिकया शङ्खः खटी गैरिकम् । कासीसं रसकं कपर्द्दसिकता बोलाश्च कङ्कुष्ठकं सौराष्ट्री च मता अमी उपरसाः सूतस्य किञ्चिद्गुणैः ॥ अथैषां शोधनविधिः । सूर्य्यावर्त्तो वज्रकन्दः कदली देवदालिका । शिग्रुः कोषातकी वन्ध्या काकमाची चशालुकम् ॥ एषामेकरसेनैव त्रिक्षारैर्लवणैः सह । भावयेदम्लवर्गैश्च दिनमेकं प्रयत्नतः ॥ ततः पचेत्तु तद्द्रावैर्दोलायन्त्रे दिनं सुधीः । एवं शुध्यन्ति ते सर्वे प्रोक्ता उपरसा हि ये ॥ विशेषश्च । कङ्कुष्ठं गैरिकं शङ्खकासीसं टङ्कणं तथा । नीलाञ्जनं शुक्तिभेदाः क्षुल्लकाः सवराटिकाः ॥ जम्बीरवारिणा स्विन्नाः क्षालिताः कोष्णवारिणा । निस्थमायान्त्यमी योज्या भिषग्भिर्योगसिद्धये इति ॥

उपरागः । पुं । ग्रहणे । राहुग्रस्तार्कचन्द्रयोः । राहुकर्त्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ दुर्नये ॥ ग्रहकल्लोले ॥ व्यसने ॥ विगाने । निन्दायाम् ॥ उपरज्यतेऽनेन सूर्य्यश्चन्द्रश्च । रञ्जरागे । हलश्चेति घञ् । घञि च भावकरणयोरिति नलोपः ॥ सम्बन्धे ॥ यथा । गुणोपरागः स्वेच्छातः पुरुषस्य कल्पत इति सहस्रनामभाष्यम् ॥

उपरामः । पुं । निवृत्तौ । विरतौ ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । रमेरनुदात्तोपदेशत्वान्न वृद्धिनिषेधः ॥ निरहङ्कारत्वे ॥

उपरि । अ । ऊर्द्ध ॥ ऊर्द्धं ऊर्द्धायाम् ऊर्द्धात् ऊर्द्धायाः ऊर्द्धं मूर्द्धा वा वसत्यागतो रमणीयं वा । उपर्य्युपरिष्टादिति ऊर्द्धस्योपादेशो रिल् प्रत्ययश्च ॥

उपरिचरः । पुं । वसुविशेषे ॥ विमानेनोर्द्धं निरन्तरं गमनादुपरिचर इति नामास्य । नृपतिरयं चेदिदेशाधिपतिरासीत् ॥

उपरिबुद्धिः । त्रि । उत्तानबुद्धौ ॥ उपर्य्युपरिबुद्धीनां चरन्तीश्वरबुद्धयः इत्यत्र उपरिबुद्धीनामुत्तानबुद्धीनामुपरिचरन्तीत्यर्थात् ॥

उपरिष्टात् । अ । ऊर्द्ध ॥ ऊर्द्धं ऊर्द्धायाम् ऊर्द्धात् ऊर्ध्वायाः ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वा वा वसति आगतो रमणीयं वा । उपरि उपरिष्टादित्यूर्द्धस्य उपादेशो रिष्टातिल् च प्रत्ययः ॥

उपरीतकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकपादमुरौ कृत्वा

द्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । नारीका मयतेकामीवन्धःस्या द्विपरीतकइति ॥ अत्रविपरीतको पिपाठः ॥

उपरुद्धः । त्रि । मूत्रादिवेगवति ॥

उपरूपकम् । न । नाटकप्रभेदे । स चाष्टादशविधो यथा । नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् स्था नोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकञ्चविलासिका । दुर्मल्लिकाप्रकरणी हल्लीशोभाणिकेतिच ॥ अष्टादशप्राहुरुपरूपकाणिमनीषिणः। विनाविशेषंसर्वेषांलक्ष्मनाटकवन्मतमिति- साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥

उपरोधः । पुं । अनुरोधे ॥ उपरोधनम् । रुधिर् । घञ् ॥

उपरोधकम् । पुं । न । गर्भागारे । वासगृहे ॥ त्रि । उपरोधकर्त्तरि ॥

उपलः । पुं । पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मणौ । रत्ने ॥ उपलाति । लादाने । आ-तइतिकः ॥ उंशम्भुंप्रति औशब्दो वा पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥ ओः शम्भोः पलः वोधको वा ॥

उपलक्षकः । त्रि । लक्षयितरि ॥

उपलक्षणम् । न । अजहत्स्वार्थलक्षणायाम् । एकपदेन तदर्थान्यपदार्थकथने ॥ यथा । देशान्तरेमृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ॥ अत्रपादुकाद्वयमित्युपलक्षणम् द्रव्यान्तरस्यापि॥ उपसमीपस्थं लक्षणमालोचनंयत्र ॥ स्वसिद्धयेपराक्षेपःपरार्थेस्वसमर्पणम् । उपादानंलक्षणञ्चेत्युक्ताशुद्धैवसाद्विधा ॥ यथाकुन्ताःप्रविशन्तीत्युपादानम् । गङ्गायां घोषइत्युपलक्षणमितिकाव्यप्रकाशः ॥

उपलक्षणभावः । पुं । शक्यतावच्छेदकत्वे ॥

उपलक्षितः । त्रि । वोधिते ॥ ज्ञाते ॥

उपलधिप्रियः । पुं । चमराख्यवनजन्तौ ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

उपलब्धः । त्रि । दृष्टे ॥

उपलब्धार्थः । त्रि । अनुभूते ॥ उपलब्धःअर्थोऽस्य ॥

उपलब्धार्था । स्त्री । आख्यायिकायाम् ॥ उपलब्धःकेनापिप्रमाणेन अर्थोऽभिधेयं यस्याः सा । भूतार्थाशब्दरचनेति यावत् ॥

उपलब्धिः । स्त्री । मत्याम् ॥ प्राप्तौ ॥ ज्ञाने ॥ उपलम्भे ॥ उपलभ्यते ऽनया । डुलभष० । स्त्रियाम् क्तिन् । प्राप्तमडंवाधित्वा वाहुलकात् क्तिन् ॥

उपलभ्या । पुं । आत्मनि ॥

उपलभेदी । पुं । पाषाणभेदिनि स्या-

वरे ॥

उपलम्भः । पुं । उपलब्धौ । अनुभवे ॥

उपलम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात् खलघञोरितिनुम् ॥

उपलम्भनम । न । उपलम्भे ॥ उपलभ्यते । डुलभष्० । कर्मणिभावेवाल्युट् ॥

उपलक्षितः । त्रि । ज्ञापिते ॥

उपलभ्यः । त्रि । स्तवोपयुक्ते । स्तव्ये ॥ यथा । उपलभ्यः साधुः । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

उपला । स्त्री । अश्मरूपायांमृदि ॥ शर्करायाम् ॥ उपलाति । लाआदाने । आतश्चोपसर्गइतिकः । उंशम्भुंप्रति औा शम्भौवा । पलति । पलगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

उपलिङ्गम् । न । अरिष्टे । उपद्रवे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपलेपः । पुं । उपलेपने ॥

उपलेपनम् । न । गोमयादिना आलेपे । उपाञ्जने ॥ उपलिप्यते । लिपउपदेहे । कर्मणि ल्युट् ॥

उपवटः । पुं । प्रियालवृक्षे । पियाले ॥

उपवनम् । न । आरामे । कृत्रिमेष्टच- समूहे ॥ पुष्पप्रधाने रोपितवृक्षसमूहे ॥ उपगतं वनम् । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमासः ॥

उपवर्त्तनम् । न । देशे । विषये । स्था- नमात्रे ॥ उपवर्त्ततेऽत्र । वृतु० । घञोल्युटोपवादत्वादन्यथापीतियुच् ॥

उपवर्षः । पुं । मुनिविशेषे । कृतकोटौ ॥

उपवर्हः । पुं । शिरोधाने । उपधाने ॥ उपवृह्यतेऽनेनवा । वृहवृद्धौ वृहू उद्यमनेवा । घञ् ॥

उपवर्हणम् । न । उपवर्हे । उच्छीर्षके ॥ उप वृह० । ल्युट् ॥

उपवल्लिका । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

उपवसथः । पुं । ग्रामे ॥ उपवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

उपवस्तम् । न । उपवासे । उपवसनम् । वसुस्तम्भे । भावे क्तः । अनेकार्थत्वाद्भोजनेवृत्तिः ॥

उपवासः । पुं । उपवस्ते । अहोरात्रभोजनाभावे ॥ तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवासः सविज्ञेयः प्रायश्चित्तेविधीयते । शास्त्रोदिते नित्ये काम्येवा अहोरात्राभोजने ॥ वैधोपवासे भोजनचतुष्टयनिवृत्तिरुक्तामहाभारते । सायमाद्यन्तयोरह्नोः सायम्प्रातश्च मध्यमे । उपवासफलं प्रेप्सोर्वर्ज्यं भक्तचतुष्टयमिति ॥ काम्योपवासाश्च महाभारते । त्रिरात्रं पञ्चरात्रंवा पक्षव्रतमथापिवा । मासोपवासान् कुर्याद्वाचान्द्रायणमथापि

ऽपिबेति ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्योयस्तु वासोगुणैःसह । उपवासः सविज्ञेयःसर्वभोगविवर्जितः ॥ उपावृत्तस्य निवृत्तस्य। पापेभ्यः पापकर्मभ्यः । गुणाः सर्वभूतेषुदया क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहाच । सर्वभोगविवर्जितः शास्त्राननुमतन्तत्स्त्रगीतादिसुखरहित इत्यर्थः ॥ उपवासासामर्थ्ये-प्रतिनिधयःस्कन्दपुराणे । पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनींभ्रातरंतथा । एषामभावएवान्यं ब्राह्मणंविनियोजयेत् ॥ गरुडपुराणे । भार्याभर्तृव्रतंकुर्यात भार्यायाश्चपतिस्तथा । असामर्थ्येद्वयोस्ताभ्यांव्रतभङ्गोनजायते ॥ अनुकल्पमाह वायुपुराणे । नक्तंहविष्यान्नमनोदनञ्च फलंतिलाः क्षीरमथाम्बुचाज्यम् । यत पञ्चगव्यंयदिवाथवायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरञ्चेति ॥ उपवासासमर्थे विशेषमाहब्रह्मवैवर्त्ते । उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रन्तुभोजयेत् । तावद्धनानिवादद्यात् यद्भक्ताद्द्विगुणं भवेत् ॥ सहस्रसम्मितांदेवींजपेद्वा प्राणसंयमान् । कुर्याद्द्वादशसंख्याकान्यथा शक्तिव्रतेनरः ॥ बौधायनस्त्वाह । अष्टौतान्यव्रतघ्नानि आपोमूलंफलंपयः । हवि

र्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषध-मिति ॥ अत्र श्रीसदाशिवः ॥ कलावन्नगताः प्राणानोपवासः प्रशस्यते । उपवासप्रतिनिधावेकंद्वावंविधीयतेइति ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । घञ् ॥ उपवासफलंनश्येद्दिवास्वप्नाच्च मैथुनात् । स्त्रीणांसम्भाषणात्स्पर्शात् ताभिःसङ्कथनादपीत्येकादशीतत्त्वम् । सङ्कथनम् सम्यग्भाषणम् ॥

उपवासी । त्रि । उपवासयुक्ते । व्रतोपवासनिष्ठे तपस्विनि ॥ उपवासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

उपवाह्यः । पुं । राजवाहकहस्तिनि । राजवाह्ये ॥

उपविषम् । न । कृत्रिमविषे । गरे । चारे ॥ पुं । गौणविषे ॥ अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैवकलिहारिका । करवीरोथधत्तूरः पञ्चैवोपविषाः स्मृताः ॥ तत्रतत्रगुणाह्येषांद्रष्टव्याः सुविचक्षणैः ॥

उपविषा । स्त्री । महौषधे । शृङ्गयाम् । अतीस इतिभाषा ॥ विषमुपगता । शुक्लकन्दाचोपविषा भङ्गुराघुणवल्लभा ॥

उपविष्टः । त्रि । आसीने । आसनावस्थिते । समासीने । बैठा इतिभा

उपविशतेःक्तः ॥

उपविष्टहोमः । पुं । स्वाहाकारप्रयोगान्ते याज्यापुरोनुवाक्यारहिते होमे ॥

उपविष्टिः । स्त्री । आस्यायाम् । स्थितौ ॥

उपवीतम् । न । वामांसस्थापिते यज्ञसूत्रे । यज्ञोपवीते । त्रिगुणीकृत्य-त्रिगुणितेकार्पासादिसूत्रविशेषे ॥ तदुक्तंछन्दोगपरिशिष्टे । ऊर्द्धन्तुत्रिवृतं कार्यं तन्तुत्रय मधोवृतम् । त्रिवृतञ्चोपवीतं स्यात् तस्यैकोग्रन्थिरिष्यतइति ॥ उपवीयतेस्म । अजग० । अजेर्व्यघञपोः । वीगत्यादिषु वा । क्तः ॥ यद्वा । उपाजतिस्म उपवेतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥ उपवीतं यज्ञसूत्रं-प्रोद्धृतेदक्षिणेकरे । प्रोद्धृतेवहिष्कृतेसति वामस्कन्धार्पितइत्यर्थः ॥

उपवीती । पुं । उपवीतवतिद्विजे ॥ उद्धृतेदक्षिणेपाणावुपवीत्युच्यतेद्विजः । दक्षिणेपाणौ उद्धृते वामस्कन्धस्थिते दक्षिणकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रे-वा उपवीती द्विजःकथ्यतइत्यर्थः । उपवीतमस्यास्ति । अतइनिठनाविती निः ॥

उपवृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उपवेदः । पुं । प्रधानवेदातिरिक्तवेदे ॥ सचतुर्विधः । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगा-

न्धर्व वेदोऽर्थ शास्त्रमितिभेदात् । तत्रर्ग्वेदस्यायुर्वेदउपवेदः । यजुर्वेदस्य धनुर्वेदः । सामवेदस्य गान्धर्ववेदः । अथर्ववेदस्य शस्त्रशास्त्राणीति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

उपवेशनम् । न । स्थितौ ॥

उपव्याघ्रः । पुं । मृगान्तके । चित्रके । चीताइति भाषा सिद्धे ॥

उपव्याख्यानम् । न । विस्पष्टप्रकथने ॥

उपशमः । पुं । शमे । इन्द्रियाणां संयमे । तृष्णाक्षये ॥ यतेरुपशमोधर्म इति स्मृतिः ॥ अभावे । प्रतीकारे ॥ सामशेषनाशे ॥ उपशमनम् । शम । भावेघञ् ॥ उपशाम्यत्यनेनवा । हलश्चेति घञ् ॥

उपशयः । पुं । निदानपञ्चकान्तर्गतरोगज्ञानजनके ॥ तल्लक्षणम् । हेतु-व्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् । औषधान्नविहाराणामुपयोगंसुखावहम् ॥ विद्यादुपशयंव्याधेःसहिसात्म्यमितिस्मृतः ॥ इतिनिदानम् ॥ व्याधिहेतुविपरीतौषधादितः सुखावहोपयोगे ॥ न । समीपशयने ॥ त्रि । शयमाने ॥ उपशयनम् । शीङ० । एरच् ॥

उपशल्यम् । न । ग्रामान्ते । ग्रामान्तभागे ॥ शल्यमुपगतम् । प्रादिसमासः ॥

उपशान्तः । चि । बाधिते । सम्यग्बाधिते ॥ यथा । उपशान्तजगज्जीवशिष्याचार्य्येश्वरश्रममिति ॥

उपशान्तिः । स्त्री । शमे ॥ उपशमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् ॥

उपशायः । पुं । प्रहरिणांक्रमेणशयने । विशाये ॥ उपशयनम् । शीङ्० । व्युपयोः शेतेः पर्य्याये इति घञ् । तवाशराजोपशायः ॥

उपश्रुतम् । चि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ उपश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

उपश्रुतिः । स्त्री । दैवप्रश्ने ॥ यथा । नक्तंनिर्गत्ययत्किञ्चिच्छुभाशुभकरंवचः । श्रूयते तद्विदुर्धीरा दैवप्रश्न मुपश्रुतिमिति ॥ उपश्रूयते । श्रु० । कर्मणिस्त्रियां क्तिन् ॥

उपश्लेषः । पुं । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा-आधाराधेययोरन्यत्रसिद्धयोः प्रादेशिकःसम्बन्ध उपश्लेषः । कटेआस्ते स्थाल्यांपचतीत्यत्रौपश्लेषिकाधिकरणे सप्तमी ॥

उपष्टम्भकम् । न । स्थूणायाम् ॥ पुं । आधिक्ये ॥

उपसंयमः । पुं । उपसंहारे ॥

उपसंव्यानम् । न । परिधानांशुके । अन्तरीये ॥ उपसंवीयतेऽनेन वा । व्येञ् संवरणे । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥

उपसंहरणम् । न । उपसंहारे ॥ ल्युट् ॥

उपसंहारः । पुं । समाप्तौ ॥ सङ्क्षेपे ॥ उपसंहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥

उपसङ्ग्रहः । पुं । अभिवादे । पादस्पर्शपूर्वकनमस्कारे । पादग्रहणे ॥ मेलने ॥ उपसङ्ग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृदनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपसङ्ग्राह्यः । चि । अभिवाद्ये । उपसङ्ग्रहणीये ॥

उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् ॥ सङ्गमाचे ॥ प्रतिपादने ॥ उपसदेर्भावेक्तिन् ॥

उपसद् । पुं । प्रवर्ग्याङ्गः प्रसिद्धायामिष्टौ ॥ गार्हपत्यादित्रयभिन्नेऽग्नौ ॥ यथा । गार्हपत्योदक्षिणाग्निस्तथैवाहवनीयकः । एतेऽग्नयस्त्रयोमुख्याः शेषाश्चोपसदस्त्रयइतिवह्निपुराणे गणभेदनामाध्यायः ॥

उपसद्व्रती । पुं । उपसत्सु इष्टिषुव्रतंपयोमात्रभक्षणंतदुपेते ॥

उपसन्नः । चि । उपनते । उपस्थिते ॥ यथा । भगवन्नुदधौ मृतिजन्मजले सुखदुःखझषे पतितंव्यथितम् । कृपयाशरणागत मुद्धरमा मनुशाध्युपसन्नमनन्यगतिञ्चितिताेटकाचार्य्याः ॥ शरणागते ॥ उपासदत उपसीदतिस्मवा । षद्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

उपसमाधानम् । न । राशीकरणे ॥

उपसम्पन्नः । त्रि । प्रमीते । प्रोषिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ प्रणीते । सुसंस्कृते । पाकेनसंस्कृते मांसादौ ॥ पर्य्याप्ते ॥ प्राप्ते ॥ मृते ॥ उपसम्पद्यते स्म । तौपद्ग । कर्त्तरि कर्मणि वा गत्यर्थेति क्तः ॥

उपसम्भाषा । स्त्री । उपसान्त्वने ॥ सम्भाषणे ॥

उपसरः । पुं । स्त्रीगव्यादिषु पुंङ्गवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । प्रजने ॥ उपसरणम् । सृगतौ । प्रजनेसर्त्तेरित्यप् । यथा गवामुपसरः ॥

उपसरणम् । न । समीपगमने ॥ उपसर्त्तव्ये ॥ सृ० । ल्युट् । उपसमीपे सरणम् ॥

उपसर्गः । पुं । रोगप्रभेदे ॥ उपप्लवे । उत्पाते । उपद्रवे । शुभाशुभसूचकमहाभूतविकारे ॥ क्रियायोगे प्रपरादिषु ॥ यथा । निपाताश्चादयोज्ञेया उपसर्गास्तु प्रादयः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगताइमे ॥ स त्रिधा । धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते । तमेवविशिनष्टन्य उपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ क्रमेणोदाहरणानि यथा । आदत्ते प्रसूते प्रणमतीति ॥ अपिच । उपसर्गेण धात्वर्थो

बलादन्यत्रनीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ उपसर्ज्जनम् उपसृज्यते वा । सृज० । घञ् ॥

उपसर्ज्जनम् । न । प्रधानभिन्ने । गौणे । अप्राग्र्ये । अमुख्ये । विशेषणे ॥ त्यागे ॥ उपसृज्यते । सृज० । कर्मणि ल्युट् ॥

उपसर्त्तव्यम् । त्रि । उपगन्तव्ये ॥

उपसर्पकः । त्रि । उपासके । उपसर्पणकर्त्तरि ॥

उपसर्पणम् । न । अनुगमने । अनुवृत्तौ ॥ सृप्लृगतौ ल्युट् ॥

उपसर्य्या । स्त्री । ऋतुमत्यां गवि । काल्यायाम् । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्यायाम् ॥ उपस्रियते वृषेण । सृगतौ । उपसर्य्याकाल्याप्रजने इति साधुः । काल्यापसर्याप्रजने इत्यमरः ॥

उपसादितः । त्रि । प्रापिते ॥

उपसार्य्यः । त्रि । समीपगमनीये ॥ प्राप्तव्ये ॥ कर्मणि ण्यत् ॥

उपसुन्दः । पुं । रामायणप्रसिद्धे सुन्दभ्रातरि राक्षसे ॥

उपसूर्य्यकम् । न । चन्द्रार्कमण्डले । चन्द्रार्कसमीपवर्त्तिनिमण्डले ॥ उपगतंसूर्यम् उपसूर्यम् । प्रादिसमासः । ततःस्वार्थेकन् । चन्द्रपक्षे उप

सूर्यमिव । इवार्थे कन् ॥

उपसूर्यकमण्डलम् । न । परिवेषे ॥

उपसृप्यः । त्रि । गम्ये ॥

उपसृष्टम् । न । मैथुने । सुरते ॥ त्रि । उपसर्गयुक्ते । विसृष्टे ॥

उपसेकः । पुं । सेचनेन मृदुकरणे ॥

उपसेचनम् । न । घृते ॥ उपसिच्यते । सिञ्चनेन मृदुकरणे । ल्युट् ॥

उपस्करः । पुं । कटककुण्डलहारादौ ॥ वेसवारे । व्यञ्जनादिसंस्कारार्थं धन्याकसर्षपादिपिष्टे ॥ दृशदुपलशूर्पादौ । गृहोपकरणकुण्डसम्मार्जन्यादौ ॥ उपकरोति व्यञ्जनेन समवैति । डुकृञ्० । समवाये चेति सुट् ॥

उपस्करणम् । न । परिकरे ॥

उपस्कृतः । त्रि । मण्डिते ॥

उपस्तरणम् । न । आस्तरणे ॥ उपस्तीर्यते । स्तृञ्० । ल्युट् ॥

उपस्थः । पुं । न । लिङ्गे । शेफसि ॥ भगे । मदनागारे ॥ क्रोडे ॥ त्रि । समीपस्थे ॥ उपतिष्ठते । ष्ठा० । सुपीतिकः । अर्द्धर्चादिः ॥

उपस्थपत्रः । पुं । भाण्डीरे । वटे ॥

उपस्थाता । त्रि । भृत्ये । सेवके ॥

उपस्थानम् । न । नमस्करणे ॥ उपेत्य स्थानम् ॥ उपस्थीयते । ष्ठा० । ल्युट् ॥ सङ्गतौ ॥

उपस्थितः । त्रि । आगते ॥ निकटस्थिते । उपसन्ने ॥ प्राप्ते ॥ उपपूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । यति स्थतीतीत्वम् ॥

उपस्पर्शः । पुं । स्पर्शमात्रे ॥ स्नाने ॥ आचमने ॥ उपस्पर्शनम् । स्पृशस्पर्शे । घञ् ॥ उपस्पृश्यन्ते स्नान्यत्र । हलश्चेत्यधिकरणे घञ्वा ॥

उपस्पर्शनम् । न । उपस्पर्शे ॥ स्पृशे ल्युट् ॥

उपस्पृष्टः । त्रि । आचान्ते ॥ सन्निधिमात्रेण सेविते ॥ उपस्पृशेः क्तः ॥

उपस्वत्वम् । न । उत्पन्ने । लभ्ये । तद्भिन्ने ततएवोपजाते स्वत्वास्पदीभूतभूम्यादिलब्धधनादौ ॥

उपहतः । त्रि । तिरस्कृते ॥ विघट्टिते ॥ अशुद्धद्रव्ये ॥ उत्पातग्रस्ते ॥ नष्टे ॥ यथा । कृत्याशस्त्रविभीषिकांकतिपयग्रामेषुदीनाः प्रजा मन्त्रज्ञोविटजल्पितैरुपहताः चोणीभुजस्तेकिल । विद्वांसोपिवयं किल त्रिजगतां सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया नगणितोयैरेषनारायणः इति ॥

उपहसितम् । न । हास्यप्रभेदे ॥

उपहारः । पुं । उपायने । भेट इतिभाषा ॥ नैवेद्यादिपूजासामग्र्याम् ॥ उपह्रियते । हृञ्० । घञ् ॥

उपहारपाणिः । त्रि । उपायनहस्ते ॥ उपहारः पाणौ यस्य ॥

उपहालकः । पुं । कुन्तलाख्यदेशे ॥

उपहासः । पुं । परीहासे । निन्दार्थवाक्यादौ । हांसी ठट्ठा इति भाषा ॥ उपहासाय किं न स्यादसत्सङ्गो मनीषिणाम् ॥

उपहितः । त्रि । आहिते ॥ उपधीयते स्म । उधाञ् ०क्तः । दधातेर्हिरिति-प्रकृतेर्हिरादेशः ॥

उपहृतः । त्रि । समर्पिते ॥

उपह्वरः । पुं । रथे ॥ न । एकान्ते । रहसि ॥ निकटे ॥ उपह्वरे गन्तव्येसमीपदेशेइतिवेदभाष्यम ॥ उपह्वरन्त्यत्र । ह्वृकौटिल्ये । पुंसीतिघः ॥

उपांशु । अ । विजने । रहसि ॥ अप्रकाशोच्चारणे ॥

उपांशुः । पुं । जपविशेषे ॥ यत्समीपस्थोपिपरोनशृणोति तदुपांशुरित्युच्यते । यत्तदोरुच्चारणमर्थः । जिह्वौष्ठौचालयेत् किञ्चिद्देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः सजपः स्मृतः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः ॥ उपगताः अंशवोयत्र ॥

उपाकरणम् । न । श्रुतेः संस्कारपूर्वग्रहणेस ॥ स्कार उपनयनं पूर्वंयत्र तत् तत्रतद्ग्रहणञ्च । संस्कारपूर्वग्रहणंस्यादुपाकरणंश्रुतेरित्यमरः ॥ आवपना दिविधातव्ये संस्कारविशेषे ॥ प्रारम्भे ॥ संस्कारपूर्वंपशूनां हनने ॥ उपाक्रियतेऽनेन तत् । कृञो ल्युट् ॥

उपाकर्म्म । न । उपाकरणे ॥

उपाकृतः । पुं । अध्वरे अभिमंत्र्यहतेपशौ ॥ उपद्रवे ॥ त्रि । उपद्रुते ॥ प्रारब्धे ॥ उपाक्रियतेस्म । कृञ् हिंसायाम् । क्तः ॥

उपाख्यः । त्रि । प्रत्यक्षतउपलब्धे । प्रत्यक्षे ॥ उप आख्यायते । ख्या० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

उपाख्यानम् । न । आख्याने । पुराणादिग्रथितवार्त्तायाम् । वर्णने ॥ उपाङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ॥ विशेषकथने ॥

उपागमः । पुं । समीपगमने ॥ स्वीकारे ॥ उपागमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृद्रित्यादिना अप् ॥

उपाङ्गः । पुं । तिलके । तमालपत्रके । पत्रलेखायाम् ॥

उपाजे । अ । दुर्बलस्यसामर्थ्याधाने ॥ ससमीप्रतिरूपकोयं निपातः ॥

उपाजेकृत्य । अ । दुर्बलस्यबलमाधायेत्यर्थे ॥ उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

उपाजेकृत्वा । अ । उपाजेशब्दार्थे ॥

उपाञ्जनम । न । उपलेपने ॥

उपात्तः । पुं । निर्मदहस्तिनि ॥ त्रि । गृहीते । स्वीकृते ॥ प्राप्ते ॥ यथंकेचिदुपात्तस्यदुरितस्यप्रचक्षते ॥

उपात्ययः । पुं । शास्त्रतो लोकव्यवहाराद्वा व्यतिक्रमे ॥ अतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने ॥ उपात्ययनम । इण्० । एरच् । उपगतस्या तिक्रम्यायनं वा ॥

उपादानम । न । स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां विकर्षणे । प्रत्याहारे ॥ हेतौ ॥ ग्रहणे ॥ अननुष्ठितस्यानुष्ठाने ॥ समवायिकारणे ॥ प्रवृत्तिजनकज्ञाने ॥ उत्पादके । उत्पत्तिस्थितिनाशाय कारणे ॥ उपादानोल्युट् ॥ आरम्भे ॥

उपादानाख्या । स्त्री । तुष्टेः प्रभेदे ॥ यातुप्रकृत्यापि विवेकख्यातिः नसा प्रकृतिमात्राद्भवति माभूत् सर्वस्य सर्वदातन्मात्रस्यसर्वान प्रत्यविशेषात् । प्रव्रज्यायास्तुसा भवति तस्मात् प्रव्रज्यामाददीथाः कृतं ते ध्यानाभ्यासेनेत्यायुष्मन्नित्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिः सा उपादानाख्या नामद्वितीया सलिलमुच्यते ॥ उपादानमित्याख्यायस्याः ॥

उपादिकः । पुं । कीटविशेषे । वल्मीकम् । देहिकायाम् ॥

उपादेयः । त्रि । उत्कृष्टे । उत्तमे । ग्राह्ये ॥

उपाधिः । पुं । धर्मचिन्तायाम ॥ कुटुम्बव्यापृते ॥ छले ॥ विशेषणे ॥ यथा । धर्मादिवस्य विप्रस्य वर्णोपाधाच भूभुजः । भूतिरंशस्यवैश्यस्यदासः शूद्रस्यकारयेदिति ॥ यःस्वधर्ममन्यनिष्ठतया भासयतिसः । उपाधेः प्रतिबिम्बपक्षपातित्वं न बिम्बपक्षपातित्वम् । लक्षणन्तु । यावत्कार्यमवस्थायिभेदहेतौ उपाधितेति ॥ अयथार्थव्यवहृतौ ॥ साध्यव्यापकत्वे सतिहेतोरव्यापके ॥ यथा । धूमवान् वह्निरित्यत्र आर्द्रकाष्ठमुपाधिः । यत्र धूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोगइति साध्यव्यापकता । यत्रवह्निस्तत्रार्द्रेन्धन संयोगइतिनास्ति अयोगोलकेआर्द्रेन्धनाभावात् । अस्यप्रयोजनम् । व्यभिचारस्यानुमानम् ॥ समीपआधेः । उपपश्चाधिर्वा । आधानमाधिः । उपसर्गयोः किः । उपगत आधिम् । अत्याद्य इति समासः । उपधीयतेऽनेनेतिवा ॥

उपाध्यायः । पुं । अध्यापके ॥ वेदैकदेशाध्यापके ॥ यथाह मनुः । एकदेशन्तुवेदस्य वेदाङ्गान्यपिवापुनः । योध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते इति ॥ उपेत्यास्मादधीयतेइतिवि-

ग्रहः । इङश्चेति घञ् ॥

उपाध्याया । स्त्री । उपाध्याय्याम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्याधीयतेऽस्याः । इङश्चेतिसूत्रे अपादाने स्त्रियामुपसङ्ख्यानं तदन्ताच्चवाङीषितिघञ् । टाप् ॥

उपाध्यायानी । स्त्री । उपाध्यायपत्न्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वा

उपाध्यायी । स्त्री । उपाध्यायायाम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्यअस्या अधीयतेइति विग्रहे यातुस्वयमेवाध्यापिकातत्रवाङीष्वाच्यइति इङश्चेतिसूत्रस्यवार्त्तिकात् घञ्पक्षे ङीष् ॥ उपाध्यायान्याम् ॥ उपाध्यायस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगभावः ॥

उपानत् । स्त्री । पन्नध्याम् । पादुकायाम् । चर्मादिनिर्मितेपादकोषे ॥ अस्या धारणविधिर्यथा । वर्षातपादिके छत्री दण्डी रात्र्यटवीषु च । शरीरत्राणकामोवै सोपानत्कःसदाव्रजेदिति ॥ गुणायथा । पादूप्रधारणं वृष्यमोजस्यं चक्षुषोर्हितम् । सुखप्रचारमायुष्यं वल्यंपादरुजापहमिति ॥ पादे उपनह्यते बध्यते । पादम् उपनह्यतिवा । णहबन्धने । सम्पदादि

त्वात् क्विप्चेतिवाक्विप् । नहिवृतिरुषीतिपूर्वपदस्यदीर्घः ॥

उपान्तः । त्रि । निकटे ॥ प्रान्ते ॥

उपान्त्यम् । त्रि । अन्त्यसमीपे ॥ उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उपायः । पुं । राजादीनामरिवशीकरणहेतौ सामादिचतुष्टये । भेदोदण्डःसामदानमित्युपायचतुष्टयमित्युक्ते ॥ क्वचित् सप्तोपाया अप्युक्ताः । यथा । सामदानञ्चभेदश्चदण्डश्चेतिचतुष्टयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालञ्चसप्तोपायाः प्रकीर्त्तिताइति । शृङ्गारेतुपराविद्भिरुपायौद्वौ प्रकीर्त्तितौ ॥ यथा । उपायौद्वौप्रयोक्तव्यौ कान्तासु सुविचक्षणैः । सामदानाविति प्राहुः शृङ्गाररसकोविदाः ॥ भेदे प्रयुज्यमानेहि रसाभासस्तुजायते । निग्रहेरसभङ्गःस्यात्तस्मात्तौदूषितौबुधैः ॥ भेदेकपटस्यावश्यंजायमानत्वात् कपटंविनाभेदासम्भवात् सतितस्मिनकपटे रसाभास एव ॥ उपगतौ ॥ स्वार्थसम्पादके । साधने । पुरुषकारे ॥ उपायतेऽनेन । अय० । हलश्चेति घञ् ॥

उपायज्ञः । त्रि । कार्यसाधनकुशले ॥

उपायनम् । न । तोषकारिणि । उपहारे ॥ व्रतादिग्रतिष्ठायाम् ॥ उपगमने

॥ उपेयते उपाय्यते वा । इण् गतौ अय गतौ वा । कर्मणि ल्युट् ॥

उपारत: । त्रि । सन्निवृत्त ॥

उपार्ज्जनम् । न । उद्योगादिना ऽर्थसङ्ग्रहे । अर्ज्जने ॥ स्वम्बहेतुभूतव्यापारे इतिस्मृति: ॥

उपार्ज्जित: । त्रि । कृतोपार्जने ॥

उपालब्ध: । त्रि । अधिक्षिप्ते ॥

उपालम्भ: । पुं । दुर्वचने । दुर्वाक्ये ॥ सद्गुणाविष्करणेन स्तुतिपूर्वक: । यथा । महाकुलस्य भवत: किमिदमुचितमिति । निन्दापूर्वकश्च । यथा । बन्धकीसुतस्य भवत स्तदिदमुचितमिति ॥ परपक्षदूषणे ॥ उपालभ्यते । लभ° । घञ् । उपसर्गात् खल्घञोरितिनुम् ॥

उपावृत्त: । त्रि । श्रमशान्त्यर्थं मुहुर्भूमौ लुठिताश्वे । लुठिते ॥ पुनरागते ॥ निवृत्ते ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्य: पापेभ्यो निवृत्तस्येत्यर्थात् ॥ उपावर्त्तते स्म । वृत° । क्त: ॥

उपाश्रय: । पुं । आश्रये ॥ उपाश्रयणम् । श्रिञ्° । एरच् ॥

उपाश्रित: । त्रि । एकान्तप्रेमभक्त्या शरणङ्गते ॥ उपाश्रयति उपाश्रीयते स्म वा । श्रिञ्° । गत्यर्थेतिकर्मणि क्त: ॥

उपासक: । पुं । स्त्री । शूद्रे । सेवके ॥ त्रि । उपासनाकर्त्तरि ॥ शाक्ता: शैवा वैष्णवश्च सौरो गाणपतस्तथा । द्विधोर्वीर:पशुश्चैव तेषु भावा स्त्रयो मता: ॥ सात्त्विकादिविभेदेनपुनश्चैते त्रिभेदिता: ॥ उपासते । उप आस° । ण्वुल् ।

उपासङ्ग: । पुं । तूणीरे ॥ उपासज्यन्ते शरा: अत्र । षञ्ज सङ्गे । हलश्चेतिघञ् ॥

उपासनम् । न । शराभ्यासे ॥ उप असु क्षेपणे । भावे ल्युट् ॥ उपास्तौ ॥ आसने ॥ सगुणब्रह्मविषयकमानसव्यापाररूपे शाण्डिल्यविद्यादौ ॥ शुश्रूषानमस्कारादिप्रयोगेण सेवने ॥ भावनायाम् ॥ लौकिकात्माभिमानवत् यावतत्तद्देवतादिस्वरूपात्माभिमानाभिव्यक्ति स्तावल्लौकिकप्रत्ययाऽव्यवधानेन स्वेष्टदेवतादिरूपं मनसोपगम्य आसनंचिन्तनमित्यर्थ: ॥ नकैवल्यमुपासनात् ॥ उप आस उपवेशने । भावेल्युट् ॥

उपासना । स्त्री । वरिवस्यायाम् । शुश्रूषायाम् । परिचर्य्यायाम् ॥ देवाराधने । देवताचिन्तने ॥ अथोक्तं श्रीदेवीभागवते । न विष्णूपासना नित्या वेदेनोक्तातुकुत्रचित् । नविष्ण्वादीचानिष्यास्तिशिवस्यापितथैव

च ॥ गायत्र्युपासनामित्याहुर्सर्ववेदैः समीरिता । ययाविना त्वधः पातो ब्राह्मणस्यास्तिसर्वथा ॥ तावता कृत कृत्यत्वं नान्यापेक्षाद्विजस्यहि । गायत्रीमात्रनिष्णातो द्विजो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ कुर्यादन्यन्नवा कुर्यादिति प्राहमनुःस्वयम् । विहायतान्तुगायत्रीं विष्णूपास्तिपरायणः ॥ शिवोपास्तिरतोविप्रोनरकंयातिसर्वथा । तस्मादाद्ययुगेराजन् गायत्रीजपतत्पराः ॥ देवीपादाम्बुजरता आसन् सर्वेद्विजोत्तमाः ॥ इति ॥ उपासना प्रयोजनं चित्तैकाग्र्यम् सूक्ष्मार्थावधारणसमर्थत्वम् । तत्त्वलोकप्राप्तिरुपासनाया अवान्तरफलम् ॥ उपासनम् । आस० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

उपासितः । त्रि । वरिवसिते । सेविते । कृतोपासने ॥ उपास्यते स्म । आस० । गत्यर्थेति क्तः ॥

उपासीनः । त्रि । समीपस्थे ॥ उपसमीपे आसीनः ॥ कृतोपासने ॥

उपास्तिः । स्त्री । सेवायाम् । तात्पर्येणानुष्ठाने ॥ उप आस० । क्तिन् ॥

उपास्यः । त्रि । आराध्ये ॥ ध्येये ॥ उपासितुं योग्यः । ण्यत् ॥ उपास्यं यन्नत्वब्रह्मतत्त्वमित्यपरिशिष्टः ॥

उपाहतम् । त्रि । ताडिते ॥ उपाहन्य

ते स्म । हन । क्तः ॥

उपाहितः । पुं । अनलोत्पाते । उल्कापातादौ । वह्न्युत्पाते ॥ उपआसमाहितंफलं यस्य ॥ त्रि । आरोपिते ॥ संयोजिते ॥ उपाधीयतेस्म । दधातेर्हिः । क्तः ॥

उपाह्वयः । पुं । उपनामनि ॥

उपेक्षकः । त्रि । द्वयोर्विवदमानयोर्जयपराजयासंसर्गिणि । तत्कृतहर्षविषादाभ्यामसंस्पृष्टे । उदासीने ॥ प्रतीकाररहिते ॥

उपेक्षणम् । न । त्यजने । वर्जने ॥

उपेक्षा । स्त्री । चतुर्थोपायभेदे । त्यागे ॥ अयत्नयुद्धविषये ॥ औदासीन्ये । अनपेक्षणे ॥ यथा । अपुण्यवत्सुचौदासीन्यमेवभावये नानुमोदनं नवाद्वेषम् ॥ उपेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

उपेक्षिता । त्रि । उपेक्षायाः कर्त्तरि ॥

उपेक्ष्यः । त्रि । उपेक्षाबुद्धिविषये । यथेष्टादेषयो रभावस्तस्मिन् ॥

उपेतः । त्रि । युक्ते ॥ अनुगते ।

उपेता । पुं । उपायेनोपेयस्य साधकेऽऽत्मनि ॥

उपेन्द्रः । पुं । केशवे । विष्णौ ॥ इन्द्रमुपगतोऽनुजत्वात् । कुगतीतिसमासः ॥ इन्द्रलोकादप्युपरिलोकेवर्त्त

मानस्त्वाद्दा । ममोपरियथेन्द्रस्त्वंस्था पितागोभिरीश्वरः । उपेन्द्रइतिकृष्ण त्वांगास्यन्ति दिवि देवताः। इति हरिवंशः ॥ न । इन्द्रसन्निधो ॥ अव यार्थे ॥

उपेन्द्रवज्रा । स्त्री । त्रिष्टुभेदे । एकादशाक्षरादृत्तिविशेषे ॥ यथा । यदीन्द्रवज्रा चरणाद्यवर्णा नरेन्द्रसर्वेलघवो भवन्ति। उपेन्द्रतुल्यामलशीलशालिन्नुपेन्द्रवज्राभिहितातदानीम् ॥ यथा। उपेन्द्रवज्रादिमणिच्छटाभिर्विभूषणानां छुरितंवपुस्ते । स्मरामि गोपीभिरुपास्यमानं सुरद्रुमलेमणिमण्डपस्थमिति ॥

उपेयः । त्रि । उपायसाध्ये । प्राप्तव्ये ॥

उपेयिवान् । त्रि । उपगते ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिक्कसुप्रत्ययान्तोनिपातः ॥

उपेयुषी । स्त्री । सङ्गतायाम् ॥ क्कसुप्रत्ययान्ता दुगितश्चेति ङीप् ॥

उपोढः । पुं । बलविन्यासे । व्यूहे ॥ त्रि । निकटे ॥ ऊढे । विवाहिते ॥ वङ्केः कर्त्तरि क्तः ॥

उपोती । स्त्री । पूतिकायाम् । पोईशाक ॥

उपोत्तमम् । न । अन्त्यस्य समीपे ॥

उपोदकी । स्त्री । पूतिकायाम् ॥

उपोदिका । स्त्री । पोतक्याम् । मोहन्याम् । पोई इतिप्रसिद्धे पत्रशाके ॥ यथा । एकाहं षड्सोपेता किमन्यै र्व्यञ्जनान्तरैः । तण्डुलैरानतव्याजैर्हंसस्येषा उपोदिका ॥ वटपत्रवच्छुभपचिका परिसमतैलसुपाचिता । नवहिङ्गुवाससुवासिता परिभोक्तृचित्तविकासिका ॥ सुतप्तैलविपाचिता सुघनाम्लतक्रविपाचिता । सुपोलिकाज्यविभर्जिता भोक्तृरागसुरसनाग्रनर्त्तकी ॥ पोहिका शीतलावल्याश्लेष्मलावातपित्तहा । पथ्यात्रदोषशमनी निद्रापुष्टिकरीमतेति ॥ उपाधिक मुदकमस्याम् । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदादेशः । कप् । टाप् ॥

उपोदीका । स्त्री । पोतक्याम् ॥

उपोद्धातः । पुं । उदाहारे । प्रकृतापपादके । प्रकृत्यर्थंवर्णयितुमर्थान्तरवर्णने । प्रक्तोप्यमाणोपपादके । प्रतिपाद्यमर्थं बुद्धौसङ्गृह्य तदर्थमर्थान्तरवर्णने । युक्त्यासार्थनिदर्शने ॥ चिन्तांप्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातंविदुर्बुधाः ॥ उपसमीपे उद्धननं स्थापनम् । घञ् ॥ निर्दिष्टोपपादकत्वमुपोद्धात इतिजगदीशतर्कालङ्कारः॥

उपोषणम् । न । उपवासे । अभोजने

॥ उपदाहे । ल्युट् ॥

उपोषितम् । न । उपवासे ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । भावे गत्यर्थेति क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् । शासिवसीति षः ॥ त्रि । कृतोपवासे ॥

उप्तः । त्रि । कृतवपने । वोया । इति भाषा ॥ अवकीर्णे । वखेरा । इति भाषा ॥ उप्यते । टुवप्० । क्तः ॥ मुण्डिते ॥

उप्तकृष्टम् । त्रि । सबीजकृष्टक्षेत्रे । बीजवपनानन्तरं कर्षितक्षेत्रे । बीजाकृते ॥ उप्तञ्च तत् कृष्टञ्च । पूर्वकालेति समासः ॥

उप्तिः । स्त्री । वपने ॥ टुवप् । क्तिन् ॥

उभो । त्रि । द्वयोः ॥ द्वित्वविशिष्टस्य वाचको नित्यद्विवचनान्तोयं शब्दः ॥

उभयः । त्रि । द्विवचनोज्झितद्वयोः । युगले । दो इतिभाषा ॥ उभो अवयवो अस्य तयप् । उभादुदात्तोनित्यमितितयपोऽयजादेशः । कथमुभये देवमनुष्याइति यतोवहूनामुभावयवो नघटतः । नैषदोषः । अत्र हि द्वौ राशीसमुदायस्यावयवो । एकोदेवानाम अपरोमनुष्याणामिति ॥ उभादुदात्तोनित्यमितिनित्यग्रहणस्येदमप्रयोजनम् वृत्तिविषये उभशब्दप्रयोगोमाभूत् उभयशब्दस्यैव यथा स्यादिति ॥

उभयतः । अ । पार्श्वद्वये ॥ सर्वतः ॥ उभयस्मात् । तसिल् ॥

उभयथा । अ । उभयप्रकारे ॥ उभयैः प्रकारैः । प्रकारवचनेथाल् ॥

उभयद्युः । अ । उभयदिने । उभयोरह्नोः ॥ द्युश्चोभयाद्वक्तव्यइतिसाधुः ॥

उभयेद्युः । अ । दिनद्वये । उभयोरह्नोः ॥ सद्यःपरुदिति उभया देद्युस् निपातितः ॥

उम् । अ । रोषे ॥ अङ्गीकृतो ॥ प्रश्ने ॥ अवनम् । उङ्शब्दे । डुम प्रत्ययः ॥

उमा । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गायाम् ॥ ओर्महेशस्य मा लक्ष्मीः ॥ उमेति मात्रा तपसोनिषिद्धत्वाद्वा । आकारान्तादपिटाप् । टायामिति भाष्यप्रयोगात् । अजादित्वाद्वा ॥ उंशिवं माति । मामाने मिमीतेवा । माङ्मा नेशब्देच । आतोनुपसर्गेतिकः । अजादित्वाट्टाप् ॥ अवति ऊयते वा । उङ्शब्दे । विभाषातिलमाषोमेतिनिपातनात् मक् ॥ अतस्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ कान्त्याम् ॥ शान्तौ ॥

उमाकटम् । न । हरिद्रादिरजसि ॥ उमायारजः । अलाबूतिलेतिकटच् ॥

उमागुरुः । पुं । हिमालयाचले ॥

उमाचतुर्थी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथोक्तं ब्रह्मपुराणे । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्तुजाता पूर्वमुमासती । तस्मात् सातत्र सम्पूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये इति ॥

उमाधवः । पुं । सदाशिवे ॥ उमायाः धवः ॥

उमापतिः । पुं । शिवे ॥ उमायाःपतिः

उमावनम् । न । वाणपुर्य्याम् । शोणितपुरे । देवी कोटे

उमासुतः । पुं । } कार्त्तिकेये ॥ षष्ठी
उमासूनुः । पुं । } समासः ॥

उमेशः । पुं । } महादेवे । ईश्वरे ॥
उमेश्वरः । पुं । } षष्ठीसमासः ॥

उम्बरः । पुं । द्वारोर्द्धकाष्ठे ॥ देहल्याम्॥

उम्बी । स्त्री । उम्बीतिलोकप्रसिद्धे चर्वणे ॥ मञ्जरीस्त्वर्द्धपक्वा या यवगोधूमयोर्भवेत् । तृणानलेनसम्भृष्टा बुधैरुम्बीतिसास्मृता ॥ उम्बीकफप्रदा वल्यालघ्वीपित्तानिलापहा ॥

उम्यम् । न । उमाक्षेत्रे । औमीने ॥ उमानां भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेतियत् ॥

उरःसूचिका । स्त्री । मुक्ताकृतहारविशेषे ॥ उरसः सूचमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

उरगः । पुं । वासुकिप्रभृतौ पन्नगे ॥ उरसागच्छति । उरसोलोपश्चेति डप्रत्ययः सकारलोपश्च ॥ सीसके ॥ खले ।

उरगस्थानम् । न । पाताले ॥

उरगाशनः । पुं । गरुडे ॥ उरगानश्नाति । अश० । ल्युः ॥ उरगा अशनमस्येतिवा ॥

उरणः । पुं । मेषे ॥ ऋच्छति अर्य्यते वा । ऋगतौ । अर्त्तेः क्युरुच्चेति क्युरादेशः ॥

उरणाक्षः । पुं । पमाटौषधौ । दद्रुघ्ने ॥ उरणस्य मेषस्याक्षिइवाक्षि यस्य तत्तुल्यपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादिति षच् ॥

उरणाख्यः । पुं । पमाटे । चक्रमर्दके । पवांड इतिभाषा ॥ उरणस्यमेषस्यआख्या आख्याऽस्य ॥

उरभ्रः । पुं । स्त्री । मेषे ॥ उरुभ्रमति । भ्रमुचलने । अन्येभ्योऽपीतिडः । पृ० ॥ यदा । उनाशम्भुनारभ्यते । रभराभस्ये । वाहुलकाद्रक् ॥

उररी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ वयतेर्वाहुलकात् ररीक् । सम्प्रसारणञ्च ॥

उररीकारः । पुं । अङ्गीकारे ॥

उररीकृतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उररीक्रियतेस्म । क्तः ॥

उरश्छद: । पुं. । कवचे ॥ उरश्छाद्यतेऽनेन । छद अपवारणे । पुंसीतिघ: । छादेर्घेइतिह्रस्व: ॥

उर: । न । वक्ष:स्थले । वक्षसि ॥ श्रेष्ठे ॥ ऋयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तेरुच्चेत्यसुन् । उरादेश: किच्च ॥

उरसिज: । पुं । स्त्रीस्तने ॥ उरसिजायते । जनी० । सप्तम्यामितिड: । हृद्युभ्यामित्यलुक् ॥

उरसिल: । त्रि । प्रशस्तवक्षोयुक्ते । उरस्वति ॥ प्रशस्त मतिशयितंवा उरोवक्षोयस्य । पिच्छादिभ्यादित्यच् । उरसावक्षं लक्ष्यते इतिस्वामी ॥

उरस्कट: । पुं । ब्राह्मणानामुत्तरीयविशेषे । ब्रह्मयज्ञोपवीतके । पञ्चवटे । बुकबाछाड इतिगौडभाषाप्रसिद्धे । गाती इतिभाषा ॥

उरस्त्रम् । न । उरश्छदे ॥

उरस्त्राणम् । न । नागोदरे । वक्षस्त्राणकवचे ॥

उरस्य: । त्रि । औरसेपुत्रे । स्वजाते ॥ उरसानिर्मित: पुत्र: । उरसोऽण्चेतियत् ॥ उरसा एकदिक्वा । उरसोयच्चेतियत् ॥ चात्तसि: । उरस्त: ॥ उरइवबा । शाखादिभ्योय: ॥

उरस्वान् । त्रि । उरसिले ॥ प्रशस्तमतिशयितंवा उरोयस्य विशालत्वात् । मतुप् । मादुपधायाइतिव: ॥

उरी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥ वयतेरीक् । सम्प्रसारणञ्च बाहुलकात् ॥

उरीकार: । पुं । स्वीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरीकृत: । त्रि । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उरीक्रियतेस्म । क्त: ॥

उरु: । त्रि । विशाले । विपुले । महति । बडे ॥ ऊर्णोति । ऊर्णुञ्० । महतिह्रस्वश्चेतिकुप्रत्ययो नुलोपो ह्रस्वश्च ॥

उरुकाल: । पुं । } महाकाललतायाम् ।
उरुकालक: । पुं । }

उरुक्रम: । त्रि । भगवति ॥ उरुर्महान् क्रम: शक्तिर्यस्य ॥

उरुगाय: । पुं । श्रीकृष्णे ॥ बहुकीर्त्तिमति ॥

उरुचक्षा: । त्रि । विस्तीर्णतेजसि ॥

उरुमान: । पुं । पूजायाम् ॥

उररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरुवुक: । पुं । रक्तैरण्डे ॥

उरुवूक: । पुं । एरण्डे ॥ रक्तैरण्डे ॥ उरुं महान्तं वायति । ओवैशोषणे । उलूकादयश्चेत्यूक: ॥ क्वचिऽस्यमूलं ग्राह्यम् ॥

उरुव्यचा: । पुं । राक्षसे ॥

उरोज: । पुं । स्तने ॥

उर्जितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उर्द्रः । पुं । उद्रे । अम्बुविडाले ॥

उर्बटः । पुं । वत्सरे ॥ इति त्रिकाण्ड शेषः ॥

उर्व्वरा । स्त्री । सर्वशस्याढ्यभूमौ ॥ भूमिमात्रे ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । पचाद्यच् । यद्वा ईर्य्यते । ऋदोरप् । उरूणामरा ॥ यद्वा । उर्व्यते । उर्वीहिंसायाम् । खनोघचेति घः । उपधायाश्चेतिदीर्घ स्तु संज्ञापूर्वकत्वान्न । उर्वराति । कः ॥ यद्वा । सम्पदादित्वात् क्विप् । राल्लोपः ॥ उरश्चासौ वराच । ऊर्ध्वुवरा वा ॥

उर्व्वरितः । त्रि । परिशिष्टे । अवशिष्टे । उबरा इतिभाषा ॥ शेषिते ॥

उर्व्वशी । स्त्री । स्वर्गवेश्यायाम् ॥ उरून् महतोऽश्नुते व्याप्नोति वशीकरोतीतियावत् । मू० कः । उरु अश्नातीतिवा ॥

उर्व्वशीरमणः । पुं । चन्द्रवंशीयनृपतिविशेषे । पुरूरवसि । ऐले ॥

उर्व्वशीवल्लभः । पुं । पुरूरवसि । बौधे ॥

उर्व्वारुः । पुं । कर्कव्याम् ॥ स्वादुकर्कव्याम् ॥

उर्व्वारुकः । पुं । कर्कटिकाख्येचिर्भिटिकाख्येवा फलविशेषे ॥

उर्व्वी । स्त्री । भूमौ ॥ ऊर्णोति । ऊर्णुञ० ।

महतिह्रस्वश्चेतिकुर्नुलोपोह्रस्वश्च । वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥

उलपः । पुं । न । गुल्मिन्याम् । शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । वीरुधि ॥ पुं । कोमले तृणविशेषे । बल्वजेषु । उलुखड इतिगौडभाषा ॥ वलति । वलसंवरणे । विटपविष्टपविशिपोलपा इतिवखेः सम्प्रसारणं कपश्च ॥ उल्यते । उल सौत्रः आवरणार्थोदाहार्थोवा । कपश्चात्कर्मणस्येतिकपो वा ॥

उलिन्दः । पुं । देशविशेषे ॥ इत्युणादिकोषः ॥

उलूकः । पुं । पेचके । घूके । दिवान्धे । कौशिके । उल्लू इति भाषा ॥ इन्द्रे ॥ शकुनिपुत्रे । भारतयोधिनि ॥ न । तृणविशेषे ॥ उचति । उचसमवाये । उलूकादय इतिसाधुः ॥ यद्वा । वस्ते । वस० । उलूकादित्वादलेः सम्प्रसारणमूकश्च ॥

उलूकी । स्त्री । ताम्रायाः सुता शुकी-तस्याः कन्यायाम् ॥ शुकी शुकानजनयत् उलूकीप्रत्युलूककानिति विष्णुपुराणे १ अंशे २१ अध्यायः ॥

उलूखलम् । न । उदूखले ॥ गुग्गुलौ ॥ ऊर्ध्वंखमस्त्युखम् । पृषोदरादि । उलूखं लाति लाआदाने । आतो

मुपेति कः ॥

उलूखलकम् । न । उलूखलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

उलूतः । पुं । अजगरसर्पे ॥

उलूपी । पुं । शिशुके । शोंशु इतिप्रसिद्धे मत्स्यप्रभेदे ॥ चुलुम्पिनि । गौडभाषायाम् उपल इतिप्रसिद्धे अतिचञ्चलेमत्स्यविशेषे ॥ शिशुमाराकृतौमत्स्यविशेषे ॥ उ विस्मयजनकं रूपमस्यास्ति । अमइनिः । रलयोरैक्यम् । ओः शम्भोः रूपमस्यास्तीतिवा ॥

उलूपी । स्त्री । अर्जुनभार्यायाम् । कौरव्यनाम्नो नागस्य कन्यायाम् ॥

उलूलुः । पुं । उत्सवकालिके गौडादिदेशप्रसिद्धे स्त्रीभिःक्रियमाणे शब्दविशेषे ॥

उल्का । स्त्री । अग्निनिर्गतज्वालायाम् ॥ अनले ॥ तेजःपुञ्जे । रेखाकारेऽन्तरीक्षात् पतज्ज्योतिषि ॥ अस्यारूपप्रदर्शनन्तु । दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः । धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इतिपञ्चधाभिन्नाः ॥ अस्यालक्षणम् । उल्काशिरसिविशाला निपतन्ती वर्द्धतेप्रतनुपुच्छा । दीर्घाचभवति पुरुषं भेदावहवोभवन्त्यस्याः ॥ काश्यपोपि । वृहच्छिखाचरक्ताग्रा रक्तानीलशिखोज्ज्वला । पौरुषीयप्रमाणेन उल्का नानाविधास्मृता । इति ॥ ओषति । उषदाहे । अर्यतेवा । ऋगतौ । शुकवल्कोल्का इति साधुः ॥

उल्कापातः । पुं । अग्निशिखावत्तेजःपाते ॥ उल्कायाःपातः ॥

उल्कामुखी । स्त्री । शिवौ । लोमाशिकायाम् । दीप्तजिह्वायाम् । लोमडीइतिभाषा ॥ उल्कामुखेमस्याः ॥

उल्मुकम् । न । अङ्गारे । अलाते ॥ ओषति । उष० । उल्मुकदर्वीतिनिपातनाद्धातोः षस्यलः मुकप्रत्ययश्च ॥

उल्लङ्घनम् । न । अतिक्रमणे ॥ अन्यथाकरणे ॥ उत्लघेर्ल्युट् ॥

उल्ललः । त्रि । रोमशे । बहुरोमयुक्ते ॥

उल्ललन् । त्रि । उत्प्लवमाने ॥

उल्ललितः । त्रि । आन्दोलिते । तरलिते ॥ चलिते ॥

उल्लसन् । त्रि । शोभमाने ॥

उल्लसनकम् । न । रोमाञ्चे ॥

उल्लसितः । त्रि । उद्गते ॥ उद्भूते ॥ विचित्रिते ॥

उल्लाघः । त्रि । शुचौ ॥ कृष्णे । मरिचे ॥ दक्षे ॥ गदान्निर्गते । नीरोगे ॥ उल्लाघतेस्म । लाघसामर्थ्ये । गत्यर्थेतिक्तः । उल्लाघ्यतेस्म । अनुपसर्गात्

तफुल्लचीवेतिवा साधुः ॥

उल्लायः । पुं । काकुवाचि । शोकरोगादिना ध्वनेर्विकारे ॥

उल्लापनम् । न । वर्त्तिकादिकूजकरणे ॥

उल्लासः । पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ प्रकाशे ॥ आह्लादे ॥ वृद्धौ ॥ उल्लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । एकस्यगुणदोषाभ्यामुल्लासोन्यस्यतौ यदि ॥

उल्लिखितः । त्रि । उत्कीर्णे ॥ तनूकृते ॥ उपरिलिखिते ॥ घर्षिते ॥

उल्लिङ्गितः । त्रि । भङ्गिभिरेवसम्यगवगते ॥

उल्लेखः । पुं । उच्चारणे । कथने ॥ अलङ्कारविशेषे । बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेखइष्यते । एकेनबहुधोल्लेखोप्यसौविषयभेदतः ॥ स्त्रीभिः कामोऽर्थिभिःस्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः । गुरुर्वचस्यर्जुनोऽयंकीर्तौभीष्मः शरासने ॥ उल्लेखनम् । उत् लिखेर्घञ् ॥

उल्लेखनम् । न । वमने ॥ खनने ॥ उच्चारणे ॥ यथा । मासपक्षतिथीनाञ्चनिमित्तानाञ्चसर्वशः । उल्लेखनमकुर्वाणोनतस्यफलभाग्भवेदिति ॥ लिख० । ल्युट् ॥

उल्लोचः । पुं । विताने । वस्त्रातपे । चंदोया इतिभाषा ॥ ऊर्द्ध्वं लोचति । लोचृभासने । अच् ॥ ऊर्द्ध्वं लोच्यते वा । लोचृदर्शने । घञ् ॥ कुत्वञ्चन निष्ठायामनिट इतिवचनात् । अस्य तु तन्न सेट्त्वात् ॥

उल्लोलः । पुं । कल्लोले । महोर्मौ । बडढेउ इतिगौडभाषा ॥ उत्लोडयति । लोडृउन्मादे । णिच् । पचाद्यच् । डलयोरेकत्वम् ॥

उल्वम् । न । जरायौ । गर्भवेष्टनचर्मणि ॥ कललै ॥ गर्त्ते ॥ उल्लीयते । लीङ्श्लेषणे । उलल्वादयश्चेतिसाधु । यद्वा । ओलति उल्यतेवा । उल् सौचोधातुः । वल्यते वा वलप्राणने । अथवा उच्यतिउच्यते समवैत्यनेन वा । उचसमवाये । प्राग्वत् ॥

उल्वणः । त्रि । व्यक्ते । स्पष्टे ॥ उद्वणति वणशब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

उशन् । त्रि । कामयमाने ॥

उशनमः । त्रि । कमनीये ॥

उशना । पुं । भार्गवे । शुक्रे ॥ वष्टि । वशकान्तौ । वशेः कनसिः । ग्रह्यादित्वात् सम्प्रसारणम् । ऋदुशन- सित्यनङ् । उशना उशनसौ । अस्य सम्बुद्धौ वा अनङ् नलोपश्च वा । ते

न । ह्वेउशनन् ह्वेउशन ह्वेउशनः॥

उशिक् । पुं । अग्नौ । घीतिहोत्रे ॥ घृते ॥ त्रि । कमनीये ॥ यथा । न यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशोजगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् । तद्वायसंतीर्थमुशन्तिमानसा न यत्र हंसा निरमन्त्युशिक्क्षया इतिश्रीभागवतम् ॥ वष्टि उश्यतेवा । वश° । वशःकिदितीजिप्रत्ययः ॥

उशीः । स्त्री । वाञ्छाविशेषे ॥

उशीनरः । पुं । गान्धाराख्ये देशविशेषे । खन्धारइति प्रसिद्धे ॥ चन्द्रवंशोद्भवस्य शिविन्नपतेः पितरि ॥

उशीरः । पुं । न । वीरणाङ्गे । नलदे । खस् इतिप्रसिद्धे ॥ उश्यते । वश° । वशः किदितीरन् अस्य गुणा यथा । उशीरं पाचनं शीतंस्तम्भनं लघुतिक्तकम् । मधुरं ज्वरहृद्वान्तिमदनुत्कफपित्तहृत् ॥ तृष्णास्रविषवीसर्पदाहकृच्छ्रव्रणापहमिति ॥

उशीरिकः । त्रि । उशीरविक्रेतरि ॥ उशीरंपण्य मस्य । किसरादिभ्यः ष्ठन् ॥

उशीरी । स्त्री । लघुकाशे । नीरजे ॥ उशीरीमधुराशीतापित्तदाहक्षया न्नहरेत् ॥

उषः । पुं । कामिनि ॥ गुग्गुलौ ॥ रात्रिशेषे ॥ न । पांशुलवणे ॥

उषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले ॥ ओषति । उष° । बाहुलकात्क्युन् । ल्युट्वा । संज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः ॥

उषणा । स्त्री । कणायाम् । पिप्पल्याम ॥ शुण्ठ्याम् ॥ टाप् ॥ चविके ॥

उषती । स्त्री । अकल्याणवचसि । निन्द्यार्थयांवाचि ॥ उषेःशतरि आगमशासनस्यानित्यत्वात्नुमभावः ॥ त्रि । अशुभयुक्तेरवचसि ॥ उषन् व्याहारः उषतवचः ॥

उषपः । पुं । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ ओषति । उष° । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

उषर्बुधः । पुं । कृशानौ । पावके ॥ रक्तचित्रके ॥ उषसि सन्ध्यायां बुध्यते प्रकाशते । बुध° । इगुपधत्वात्कः । अहरादीनामित्यस्य व्यवस्थितविभाषात्वान्नित्यंरः ॥

उषऽ । न । प्रत्यूषसि । अहर्मुखे ॥ एतस्यस्वरूपन्तु पञ्चपञ्चउषः कालइति । पञ्चपञ्चाशतघटिकोत्तरमुषः कालइत्यर्थः ॥ ओषत्यन्धकारम् । उपदाहे । उषःकिदित्यसिः ॥ दशपाद्यान्तुवसः किदितिपाठः । वसति सूर्येणसहेति उषाः । अमेभीति

सूत्रे स्ववसस्वतवसोर्मासउषसश्च तइष्यत इतिवार्त्तिकस्य समुपद्भिरि त्युदाहरणं विवृण्वद्भिर्हरदत्तादि-भिरयंपाठः पुरस्कृतः॥ स्त्री। दिवो दुहितरि देवतायाम्॥

उषसी। स्त्री। दिनप्रस्वाम्। सायंस न्ध्यायाम्॥

उषस्तिः। पुं। ऋषिविशेषे। चाक्रा यणे॥

उषस्यम्। न। हविर्विशेषे॥ त्रि। तद्दे वताकद्रव्ये॥उषस् शब्दोदिवोदुहि तरं देवता माचष्टे। सा देवता अस्य।वाय्वृतुपित्रुषसो यत्॥

उषा। अ। रात्रौ॥ रात्र्यन्ते॥ ओष ति। उष०। का प्रत्ययः॥ सातु न क्षत्रतेजः परिहानिमारभ्य भानोर र्द्धोदयं यावद्भवति। यथाह वराहः। अर्द्धास्तमयात् सन्ध्या व्यक्तीभूता न तारकायावत्। तेजः परिहानि रु षा भानोरर्द्धोदयं यावदिति॥

उषा। स्त्री। बाणासुरसुतायाम्। अ निरुद्धस्य भार्य्यायाम्॥ रात्रौ। धे नौ॥ सायंसन्ध्यायाम्॥ ओषति। उष०।इगुपधेतिकः। टाप्॥ याचाम् कूर्त्तान्तरे॥ यथा। प्रभ्रष्टद्युतितार कास्फुटतटी प्राचीभवे निर्मला त्वी षद्रक्तविलोहितास्तधवलादेवैःसदा वाञ्छिता।नो वारं न निशिर्न योगक करणं कल्पश्च नापेक्ष्यते हत्वा दोष सहस्र सञ्चयमुषा नूनं करोत्युन्नति मिति॥

उषाकलः। पुं। कुक्कुटे। ताम्रचूडे॥ उषायां कलोऽस्य॥

उषापतिः। पुं। अनिरुद्धे। कामात्मजे॥ उषायाःपतिः॥

उषारमणः। पुं। अनिरुद्धे। कन्दर्पत नये॥ उषायाः रमणः॥

उषितः। त्रि। व्युषिते। पर्य्युषिते। वसाइतिभाषा॥ प्लुष्टे। दग्धे॥ स्थि ते। कृतनिवासे॥ त्वरिते॥ उष्य तेस्म। उष०। क्तः॥ वसेर्गत्यर्था कर्मकेतिक्तः। यजादिः।अनुदात्त त्वादिट् प्रतिषेधे प्राप्ते वसतिक्षुधो रितीट्॥

उषेशः। पुं। अनिरुद्धे॥

उष्ट्रः। पुं। कण्टकाशने। मरुद्विपे। क्रमेलके। लम्बोष्ठे॥ ओषति उष्य तेवा। उष०। उषिखनिभ्यां कित्दि तिष्ट्रन्। वाहरणे॥ इतिधरणी॥

उष्ट्रकाण्डी। स्त्री। रक्तपुष्प्याम्। कर्ण पुष्प्याम्॥उंटाटोइतिगौडभाषा॥

उष्ट्रगोयुगम्। न। उष्ट्रयोः॥ द्वावुष्ट्रौ। द्विर्त्वगोयुगच्॥

उष्ट्रगोष्ठम्। न। उष्ट्रशालायाम्॥उष्ट्रा

गांस्थानम् । गोष्ठञ्च ॥

उग्रधूसरपुच्छिका । स्त्री । बिछाती विचिटीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

उग्रपादिका । स्त्री । मदनमालीतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भूमिमल्लायाम् ॥

उग्रशिरोधरम् । न । उग्रग्रीवसंज्ञे भगन्दररोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । प्रकोपणैः पित्तमतिप्रकोपितं करोतिरक्तांपिटकांगुदागताम् । तदाशुपाकाहिमपूतिवाहिनी भगन्दरन्तूष्ट्रशिरोधरं वदेतिनिदानम् ॥

उष्ट्रिका । स्त्री । मृद्भाण्डप्रभेदे । मृन्मयेमद्यभाण्डे ॥ करभयोषिति । ऊंटिनीइतिभाषा ॥ वृश्चिकालीवृक्षे ॥

उष्ट्री । स्त्री । मृद्भाण्डविशेषे ॥ करभ्याम् । वाम्याम् ॥ उषेःष्ट्रन्नन्तान्ङीष् ॥

उष्णः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ । निदाघे ॥ आतपे ॥ पलाण्डौ ॥ नरकान्तरे ॥ त्रि । अशीते ॥ ओषति । उष० । इगुपिधज्ञाप्रीकिरः कः । ष्ण । ...स्म ॥ निरालस्ये । चतुरे । दक्षे ॥ उष्णास्पर्शोधिकारित्वमस्यास्ति । अर्श-आद्यच् ॥

उष्णकः । पुं । निदाघे ॥ ज्वरे ॥ त्रि । क्षिप्रकारिणि ॥ आतुरे ॥ उष्णमिव उष्णम्

। तं करोति । शीतोष्णाभ्यांकारिणीतिकन् ॥ उष्णं कार्यमस्य । कालप्रयोजनाद्रोगे इतिकन् ॥ यावादिषुकृता वृष्णशीतनइसिस्वार्थेकनथा ॥

उष्णगुः । पुं । सूर्य्ये ॥ उष्णागावोऽस्य ॥

उष्णनदी । स्त्री । वैतरिण्याम् ॥

उष्णरश्मिः । पुं । सूर्य्ये ॥ उष्णारश्मयोऽस्य ॥

उष्णवातः । पुं । मूत्राघातविशेषे ॥

उष्णवारणम् । न । आतपत्रे । छत्रे ॥

उष्णवीर्य्यः । पुं । शिशुमारे ॥ त्रि । वीर्य्योष्णवस्तुनि ॥ उष्णं वीर्यमस्य ॥

उष्णा । स्त्री । क्षयव्याधौ ॥ सन्तापे ॥ पित्ते ॥

उष्णांशुः । पुं । सूर्य्ये ॥

उष्णागमः । पुं । निदाघकाले ॥ उष्णस्य आगमो यस्मिन् ॥

उष्णालुः । त्रि । उष्णपीडिते ॥ उष्णं नसहते । शीतोष्णेभ्यालुः ॥

उष्णासहः । पुं । हेमन्तर्त्तौ ॥

उष्णिका । स्त्री । यवाग्वाम् । जाउ इतिगौडभाषा ॥ अल्पमन्नमस्याम् । प्राग्युणकोष्णिकेसंज्ञायामितिकन् । निपातनादन्नशब्दस्योष्णादेशः ॥ दृक्षायाम् ॥

उष्णिक । स्त्री । सप्ताक्षरायांहन्तौ ॥ यथा । रङ्गे वाहुविकल्पात् कुम्भीन्द्रा

न्मदलेखा । सन्नाभून्मुरशत्रोः कस्तूरीरसचर्चा इति ॥ उत स्निह्यति । स्निहप्रीतौ । ऋत्विगित्यादिना उत्पूर्वात् स्निह्तेः क्विन् । निपातनादुपसर्गान्तलोपः षत्वञ्च । क्विन्नन्तत्वात् कुत्वेन हस्य घः ॥

उष्णीषः । पुं । न । शिरोवेष्टनवस्त्रे । पाघ पगडीइतिभाषा ॥ अस्यगुणा यथा । उष्णीषं कान्तिकृत् केश्यं रजोवातकफापहम् । लघु चेच्छस्यते यस्माद्गुरुपित्ताक्षिरोगकृदितिभावप्रकाशः ॥ किरीटे ॥ लक्षणान्तरे ॥ उष्णमीषतेहिनस्ति । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इगुपधेतिकः । शकन्ध्वादिः ॥

उष्णोदकम् । न । तप्तजले ॥ क्वाथमानपादावशेषार्द्धावशेषपादहीनजले । अस्यगुणाः । तत्पादहीनंवातघ्नं मध्यहीनन्तु पित्तनुत् । कफघ्नं पादशेषस्थं पानीयं लघुदीपनमिति ॥ उष्णञ्चतत् उदकञ्च ॥

उष्णोपगमः । पुं । निदाघे ॥ उष्णःउपगमोत्र ॥

उष्मः । पुं । निदाघे ॥ आतपे ॥ वसन्तकाले ॥

उष्मकः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ ॥ ऊषति रुजति । ऊषरुजायाम् । अन्येभ्योपीति मनिन् । यावादित्वात् कन् ॥

उष्मपाः । पुं । पितृगणविशेषे ॥ उष्मपास्तु कवेः पुत्राः ॥ उष्माणंपिबन्ति । पापाने । क्विप् ॥ यावदुष्णंभवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः इति स्मृतिः ॥

उष्मागमः । पुं । आतपे । निदाघे ॥ ओषतीत्युष्मा । अन्येभ्यइतिमनिन् । आगच्छतीत्यागमः । अच् । उष्मातापआगमोऽत्र ॥

उस्रः । पुं । वृषे ॥ मयूखे । किरणे ॥ वसन्ति रसा अस्मिन् । वसंस्नाथि तञ्चीतिरक् । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् । नरपरेतिषत्वाभावः ॥

उस्रा । स्त्री । अर्जुन्याम् । गवि ॥ उपचित्रायाम् ॥ वसति क्षीरमस्याम् । उस्रात्टाप् ॥

उह । अ । सम्बोधनार्थ ॥ एवार्थे ॥ उ च हचेतिविग्रहः ॥

उहह । अ । सम्बोधने ॥ उहच हच ॥

उह्रानः । पुं । देशविशेषे ॥

उह्यमानः । त्रि । आकृष्यमाणे ॥ वहने नप्राप्यमाणे ॥ वह्नेःकर्मणिशानच् ॥

उहुः । पुं । अनडुहि ॥ वहति । वहेर्णिद्ग्रपायां स्फायितञ्चीतिरक्षेद्दम्भिवञ्चिवसीतिपाठात् रक् ॥

ऊः

ऊ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥

ऊः । पुं । महेश्वरे ॥ चन्द्रे ॥ प्रापिते ॥ अवति । अवरक्षणादैा । कर्त्तरि क्विप् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥ ऊकारे ॥

ऊढः । त्रि । विवाहिते ॥ वहनकर्मणि । कृतवहने ॥ धृते ॥ उह्यतेस्म । वह । क्तः ॥

ऊढकङ्कटः । त्रि । वर्म्मिते । सन्नद्धे । बद्धसन्नाहे ॥ ऊढो धृतःकङ्कटःकवचो येन ॥

ऊढा । स्त्री । भार्य्यायाम् ॥ टाप् ॥

ऊतः : त्रि । स्यूते ॥ ऊयतेस्म । ऊयी तन्तुसन्ताने । क्तः ॥

ऊतिः । स्त्री । रक्षणे ॥ स्यूतैा । सिमाइ इतिभाषा ॥ लीलायाम् ॥ अवनम् । अव० । ऊतियूतीत्यादिनाक्तिन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥

ऊधन्यम् । त्रि । ऊधसेहिते ॥ गवादिषु ऊधसोनङ्चेतियत् ॥

ऊधढ । न । आपीने । क्षीराशये ॥ वहति उनत्तिवा । वहप्रापणे उन्दीक्लेदनेवा । असुन् । ऊधसोनङितिनि हेशात् ऊधादेशः ॥

ऊधस्यम् । न । दुग्धे । ऊधसि भवम् । यत् ॥

ऊनः । त्रि । न्यूने । हीने । असम्पूर्णे ॥ ऊनयति । ऊनपरिहाने ॥ पचाद्यच् ॥

ऊम् । अ । रोषोक्तैा ॥ पृच्छायाम् ॥ ऊयते । ऊयी० । मुक्प्रत्ययः ॥

ऊमम् । न । नगरे ॥ अवति । अव० । अविसिविसीत्यादिनामन्कित् ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ ततैा । विस्तारे ॥ ऊयते । उयी० । बाहुलका तररीक् ॥

ऊरव्यः । पुं । वैश्ये ॥ ब्रह्मण ऊरोर्जा-तः । शरीरावयवाद्यत् । गुणावादेशे ॥ त्रि । ऊरुसमुद्भवे ॥

ऊरी । अ । अङ्गीकृतै ॥ विस्तारे ॥ ऊयते । ऊयी० । बाहुलकाद्रीक् ॥

ऊरीकृतः । त्रि । अङ्गीकृते ॥ तते । विस्तृते ॥ ऊरीक्रिततेस्म । क्तः ॥

ऊरुः । पुं । जानूपरिभागे । सक्थिनि ॥ ऊर्णूयते आच्छाद्यते । ऊर्णुञ्० । ऊर्णोतेर्नुलोपश्चेति कर्मणि कुः ॥

ऊरुजः । पुं । वैश्ये ॥ ऊरोर्जातः । जनी० । पञ्चम्या मजातावितिडः ॥

ऊरुपर्वा । पुं । न । जानुनि । अष्ठीवति । घेंटू घुटना इति भाषा ॥ ऊरोः पर्व ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

ऊरुस्तम्भः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्यरूपम् । परकीया विवगुल्फस्यातामति शयव्यथा । ध्यानाङ्गमर्द्दस्तैमित्यतन्द्राछर्द्यरुचिज्वरैः ॥ संयुतौ पादसदनकृच्छ्रोद्धरणसुप्तिभिः । तमूरुस्तम्भमित्याहुराद्यवातमथापरे इति॥

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृक्षे ॥

ऊर्क् । न । बले ॥ अन्ने ॥ ऊर्ज्जस्तच्छीलादिषु भ्राजभासेति क्विप् ॥ अस्तशब्दाभिधेयोऽस्यन्नसारभूतः स्वच्छोन्नरस ऊर्गुच्यते इतिमीमांसकाः ॥

ऊर्ज्जः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ उत्साहे ॥ बले ॥ प्राणने ॥ कार्त्तिकनाम्निवर्षविशेषे ॥ न । जले । पानीये ॥ ऊर्जयति उत्साहयति जिगीषून् । ऊर्ज्जबलप्राणनयोः । गयन्तात् पचाद्यच् ॥ अमुनि सान्तोप्ययम् ॥

ऊर्ज्जस्वलः । त्रि । बलाधिके । ऊर्जस्विनि ॥ अतिशयितः ऊर्जोबलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति ऊर्जसोवलच् । अदन्त ऊर्जशब्दाद्वलचि सगपिनिपात्यः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ रसभेदतदाभासतत्प्रकाशमानानि - बन्धनेन रसवत् प्रापक ऊर्जस्वला- लङ्कार इति सूत्रात् । तत्प्रकाशमा नवन्धने समाहितालङ्कार इत्यर्थः ॥

ऊर्ज्जस्वी । त्रि । बलाधिके । ऊर्जस्वले ॥ अतिशयित ऊर्जोबलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति विनिः । अदन्तात् विनिकृते सगपिनिपात्यः ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ ऊर्ज्जस्विरूढाहङ्कार मिति तस्यलक्षणम् । साहङ्कारवस्त्वभिधान मित्यर्थः ॥

ऊर्ज्जितः । त्रि । बलातिशययुक्ते । बलप्रकर्षशालिनि ॥ बलार्थादूर्जशब्दात्तारकादित्वादितच् ॥ बलार्थादूर्जगत्यर्थाकर्मकेत्यादिनाकर्त्तरि क्तो वा ॥

ऊर्ज्जितशासन. । पुं । नारायणे ॥ श्रुतिस्मृतिलक्षणमूर्जितंशासनमस्य । यथा । श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे यस्ते उल्लङ्घ्यवर्त्तते । आज्ञाछेदी ममद्वेषी मद्भक्तोपि न वैष्णवः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥

ऊर्ज्जितिः । स्त्री । उत्कर्षे ॥

ऊर्णनाभः । पुं । मर्कटके । लूतायाम् । तन्तुसर्जने प्रसिद्धजीवे । मकडी इतिभाषा ॥ ऊर्णेव तन्तुर्नाभावस्य । अजितियोग विभागादच् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

ऊर्णनाभिः । पुं । लूतायाम् ॥ ऊर्णा- नाभावस्य ॥

ऊर्णा। स्त्री। मेषादिलोम्नि। ऊनइति भाषा॥ भ्रुवोरन्तरावर्त्ते॥ सतु भ्रूद्वयमध्ये मृणालतन्तुसदृशः शुभायतएकः प्रशस्तावर्त्तो महापुरुषलक्षणम्। चक्रवर्त्त्यादीनां महायोगिनाञ्च भवति॥ ऊर्णोति। ऊर्णु अ०। अन्येभ्योपीति डः। ऊर्णोतेर्ड इतिडो वा॥

ऊर्णायुः। पुं। उरभ्रके। ऊर्णनाभे॥ मेषे॥ मेषलोमकम्बले। पट्टुदोबु लोई पकली इतिभाषा॥ ऊर्णा अस्यास्ति। ऊर्णायायुस्। सित्त्वात् पदत्वम्। तेनयस्येतिलोपोन॥

ऊर्द्दरः। पुं। राक्षसे॥ शूरे॥ ऊर्ज्जम् अंदृणाति। दृ०। ऊर्जिदृणातेरलचौपूर्वपदान्त्यलोपश्च। अलचोःस्वरे भेदः॥

ऊर्द्धः। त्रि। उच्छ्रिते॥ तुङ्गे। उपरिष्टात्। उपर्य्यर्द्धे॥ दण्डवत् स्थिते॥ ऊर्द्धशब्दो दीर्घादिर्निर्विकारः सवकारश्चेत्यन्ये॥

ऊर्द्धकः। पुं। मृदङ्गविशेषे। यवमध्याकृतिर्ह्यूर्द्धकः॥ शब्दार्णवस्तु। ऊर्द्धकोगोपुच्छवत् सवितालोऽष्टाङ्गुलोमुखे। पृच्छोर्द्धवाद्यते तेषांप्रतनं तु जंमनना॥ इति॥ त्रिगत्। हरीतक्याकृतिस्त्वङ्कस्तथालिङ्ग्योयवाकृतिः। ऊर्द्धकोदण्डतुल्यः स्यान्मुरजाभेदतोमतः॥ ऊर्द्धः कायति। कै शब्दे। सुपीतिकः॥

ऊर्द्धकाठी। स्त्री। महाशतावर्य्याम्॥

ऊर्द्धक्रमः। पुं। ऊर्द्धस्थे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

ऊर्द्धजानुः। त्रि। उपरिभागेस्थूलजानुके। ऊर्द्धज्ञौ॥ उर्द्धजानुनीयस्य॥

ऊर्द्धज्ञः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥

ऊर्द्धज्ञुः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥ ऊर्द्धेजानुनीयस्य। ऊर्द्धाद्विभाषेतिपक्षे ज्ञुः॥

ऊर्द्धदेवः। पुं। विष्णौ। हरौ॥

ऊर्द्धपादः। पुं। शरभे॥

ऊर्द्धपुण्ड्रः। पुं। तिलकविशेषे॥ सतु ब्राह्मणललाटे पुण्ड्रवत् चन्दनादिनाकृतोर्द्धरेखाद्वयरूपः। यथा। ऊर्द्धपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रं स्यात् त्रिपुण्ड्रेनोर्द्धपुण्ड्रकमिति। ऊर्द्धपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्यात् वारिमृद्भस्मचन्दनैरित्यादिच वचनः। ऊर्द्धपुण्ड्रं मृदाकुर्य्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मनासदा। तिलकं वैद्विजः कुर्य्यात् चन्दनेनयदृच्छया॥ ऊर्द्धपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्यात् क्षत्त्रियस्तु त्रिपुण्ड्रकम्। अर्द्धचन्द्रन्तु वैश्यश्च वर्त्तुलं शूद्रयोनिजः॥ इतिब्रह्माण्डपुराणम्। अशुचिर्वाप्यनाचारो मनसापापमाचरे-

त् । शुचिरेवभवेन्नित्यमूर्द्ध्वपुण्ड्राङ्कि
तोनरः ॥ ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरोलक्ष्म्याःप्रिय
तेयत्रकुत्रचित् । सपापकोऽपिविमा-
नस्थो ममलोकेमहीयते । इति ॥
वैदिकातिरिक्तएवास्याधिकारी ॥
यथोक्तंदेवीभागवते श्रीनारायणेन
। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं त्रिशूलञ्चवर्त्तुलं चतुरस्र
कम् । अर्द्धचन्द्रादिकंलिङ्गंवेदनिष्ठो
नधारयेत् ॥ जन्मनालब्धजातिस्तु-
वेदपन्थानमाश्रितः । पुण्ड्रान्तरंभ्र-
मादापिललाटेनैवधारयेत् ॥ ख्या-
तिकान्त्यादिसिद्ध्यर्थंचापि विष्णवाग
मादिषु । स्थितंपुण्ड्रान्तरंनैवधारये
द्वैदिकोजनइत्यादि ॥ ऊर्द्ध्वश्चासौ
पुण्ड्रश्च ॥

ऊर्द्ध्वम् । अ । ऊर्द्ध्वशब्दार्थे ।

ऊर्द्ध्वमानम् । न । उन्माने ॥ पलादि-
शब्दवाच्येनपाषाणादिनातुलादावा
रोपितेन येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमनुमी
यतेतदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमितिश
ब्देनविवक्षितम् । यद्वा बाट इतिचय
स्यभाषा ॥ ऊर्ध्वादौ ॥ ऊर्द्ध्वावस्थि-
तेन येनमीयते तत् । प्रथमश्चद्विती
यश्चऊर्द्ध्वमाने मतौ ममेतिमहाभा
ष्योक्तेः । प्रथमद्वितीयौ द्वयसज्द-
घ्नचौ ॥

ऊर्द्ध्वमुखम् । न । नक्षत्रविशेषेषु । य-
था । आर्द्रापुष्याधनिष्ठा च शतताख्या
श्रवणातथा । रोहिणीच्युत्तराचैव-
नवैवोर्द्ध्वमुखाः स्मृताः इति ॥

ऊर्द्ध्वमूलः । पुं । संसारवृक्षे ॥ ऊर्द्ध्वमु
त्कृष्टंकारणाव्यक्तं कार्यापेक्षया परम
व्याकृतंमूलमस्येति । अस्मिंश्चसंसा
रस्यमूलम् । नेदममूलं भविष्यती
तिश्रुतेः ॥

ऊर्द्ध्वरेताः । पुं । महादेवे । सदाशिवे
॥ मुनिविशेषे । सनकादिषु ॥ भी-
ष्मे ॥ सन्न्यासिनि ॥ ऊर्द्ध्वंरेतो यस्य
सः । न पततिवीर्यंयस्येत्यर्थः ॥

ऊर्द्ध्वलिङ्गः । पुं । महेशे । देवदेवे ।
शिवे ॥

ऊर्द्ध्वलोकः । पुं । दिवि । स्वर्गे ॥

ऊर्द्ध्वस्थः । त्रि । उपरिस्थिते ॥ ऊर्द्ध्वे ति
ष्ठति । डा० । सुपिस्थइतिकः ॥

ऊर्द्ध्वस्थितिः । स्त्री । उपरिस्थितौ ॥
ऊर्द्ध्वनिर्गे ॥ सतु अश्वस्यपृष्ठस्थानम् ॥

ऊर्द्ध्वासितः । पुं । तरमुञ्जे ॥ कारवेल्ले
॥ त्रि । ऊर्द्ध्वोपवेशिते ॥ ऊर्द्ध्वम् असि
तः आसितो वा ॥

ऊर्म्मिः । पुं । स्त्री । वीच्याम् ॥ प्रकाशे ॥
वेगे ॥ भङ्गे । स्वल्पतरङ्गे ॥ वस्त्रस-
ङ्कोचरेखायाम् ॥ वेदनायाम् ॥ पी
डायाम् ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ बुभुक्षा
दिषट्सु । बुभुक्षा च पिपासा च मा

णस्यमनसः स्मृतौ । शोकमोहौश
रीरस्य जरामृत्यू षडूर्मयइत्युक्तः ॥
ऋच्छति । ऋगतौ । अर्त्तेरुच्चेति
मिः । अर्त्तेरूरादेशः ॥ अश्वगति-
विशेषे ॥ यथा । पङ्क्तीकृताना मश्वा
नां नमनोन्नमनाकृतिः । अतिवेग-
समायुक्तागतिरूर्मिरुदाहृतेतिवैज
यन्ती ॥

ऊर्म्मिका । स्त्री । अङ्गुलीये ॥ वस्त्रभ
ङ्गे ॥ तरङ्गे ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ भृङ्ग-
नादे ॥ ऊर्मिरिव । इवेप्रतिकृताविति
तिकन् । ऊर्मिं प्रकाशं कायति वा ।
कै० । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्म्मिमान् । त्रि । वक्रे । अराले । वाँ
कादतिभाषा ॥ तरङ्गिणि ॥ ऊर्मि
रस्यास्ति । मतुप् । यवादिः ॥

ऊर्म्मिमाली । पुं । समुद्रे । अकूपारे ॥
ऊर्मीणांमालासाअस्तिअस्य । इनिः ॥

ऊर्म्मिला । स्त्री । सरिति ॥ लक्ष्मण-
भार्यायाम् ॥ कायमालायाम् ॥ ऊ
र्म्मिंलाति । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्व्वरा । स्त्री । उर्वरायाम्भूमौ ॥

ऊर्व्वसी । स्त्री । नारायणोरुंनिर्भिद्यस
म्भूता वरवर्णिनीतिहरिवंशप्रसिद्धा
यां स्वर्गवेश्यायाम् । उर्वश्याम् ॥ ऊ
रौउषितेति । वसनि० । ऊर्वसी
दीर्घादिर्दन्त्यान्तापृषोदरादिषु व्यु
त्पादिता ॥

ऊर्व्यङ्गम् । न । गोमयच्छत्रिकायाम् ।
शिलीन्ध्रके ॥

ऊषः । पुं । क्षारमृदि ॥ प्रभाते ॥ प्रा
तःसन्ध्यायाम् ॥ रन्ध्रे ॥ चन्दनाद्रौ ॥
श्रवोविले ॥ ऊषति । ऊषरुजाया
म् । इगुपधेतिकः ॥

ऊषकम् । न । ऊषे । स्वार्थेकन् ॥

ऊषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले
॥ शुण्ठ्याम् ॥ पुं । चित्रके ॥ ऊष
ति । ऊष० बाहुलकात्क्युन् ल्युड्वा ॥

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥
टाप् ॥

ऊषरः । पुं । क्षारभूमौ । ऊषवति ॥
यत्रबीजमुप्तं न प्ररोहति तस्मिन्नि-
त्यर्थः ॥ ऊषोस्त्यस्मिन् । ऊषसुषी
तिरः ॥ रेणुकादिनवतीर्थेषु ॥ य
था । रेणुका सूकरः काशी काली
कालौ वटेश्वरौ । कालिञ्जरोमहा
कालऊषरानवमुक्तिदा इति वराह
पुराणम् ॥

ऊषरजम् । न । पांशवलवणे ॥ रोमक
नामायस्कान्तभेदे ॥ इतिराजनिघ
ण्टः ॥

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे ॥ मतुप् ॥

ऊषा । स्त्री । बाणसुतायाम् ॥

ऊष्मा । पुं । निदाघे ॥ ऊष्माणः शषस

ऊहः

हाः। ऊष्मावायुस्तत्प्रधाना इत्यर्थः। एतच्चसोष्माणइत्यस्य वायुनासहव र्त्तन्तइत्यर्थ इति प्रातिशाख्यभाष्ये-स्पष्टम् ॥

ऊष्मा। स्त्री। ऊष्मणि ॥ टाबन्तः। ऊ ष्मया साईमूष्मा पीतिदिह्रूपः ॥

ऊहः। पुं। अध्याहारे। तर्के॥ अपूर्वो त्प्रेक्षणे इतिजैमिनिः ॥ आगमाऽ विरोधिना न्यायेन आगमार्थपरी क्षणे ॥ परीक्षणञ्च संशय्य पूर्वपक्षनि राकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापनम्। तदिदं मननमाचक्षते आगमिनः सा तृतीया सिद्धिः तारतारमुच्यते। अन्येतुव्याचक्षते। विनोपदेशादि नाप्राग्भवीयाभ्यासवशात् तत्त्वस्य स्वय मूहनंयत सा सिद्धिरूहइति। विमर्शात्मकतर्के ॥ समूहे ॥ असम

ऊहा

वेतार्थकपदस्यागपूर्वकसमवेतार्थ-कपदसमभिव्याहारकरणे॥ साका ङ्क्षवाक्यस्य पदान्तरेणाकाङ्क्षापूर-णे ॥ आरोपे ॥ ऊहनम्। ऊहवि-तर्के। भावे घञ् ॥

ऊहत्वम्। न। मानसत्वव्याप्ये जाति विशेषे। तर्कयामीत्यनुभवसिद्धे ॥ अन्यथाश्रुतस्यशब्दस्य अन्यथा लि-ङ्गवचनादिभेदेन विपरिणमनम्-हस्तस्यभावे ॥

ऊहनम्। न। ऊहे ॥

ऊहनी। स्त्री। शोधन्याम्। सम्मार्ज-न्याम् ॥

ऊहा। स्त्री। अध्याहृतौ ॥ उहनम्। ऊह०। गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः। टाप्॥

ऋः

ऋ । अ । गर्हणे ॥ वाक्ये ॥ मन्त्रस्तोभवचने ॥ ऋकारे ॥ स्त्री । देवाम्बायाम् ॥ पुं । स्वर्गे ॥

ऋक्थम् । न । धने ॥ स्वर्णे ॥ ऋच्यते- ऋच्शब्दे । बाहुलकात् थक् ॥

ऋक्षः । पुं । गिरिविशेषे ॥ तापीपयोष्णीनिर्विन्ध्याप्रमुखा ऋक्षसम्भवाः ॥ भल्लूके ॥ शोणके । श्योनाकप्रभेदे ॥ पुं । न । नक्षत्रे । भे ॥ मेषादिराशौ ॥ त्रि । कृतवेधने ॥ अच्छे ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति ऋषेर्गातौ सः । षढोः कः सि ॥ यद्वा । ऋक्षणोति । ऋक्षहिंसायाम् । अच् ॥

ऋक्षगन्धा । स्त्री । ऋषिजाङ्गलिकायाम् । ऋषिजाङ्गल इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् । महाश्वेतायाम् ॥ वृद्धदारके । छगलान्त्र्याम् । वीरताड इति गौडभाषा ॥ ऋक्षान् गन्धयति । गन्धअर्द्दने । मूलविभुजादित्वात् कः ॥ यद्वा । ऋक्षोगन्धोऽस्याः । ऋक्षशब्दस्तद्गन्धसदृशे गौणः । ऋक्षस्येव गन्धोऽस्याः । समासान्तस्यानित्यत्वात् उपमानाच्चेतिनेकारः ॥

ऋक्षगन्धिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् । श्वेतभूकूष्माण्डे ॥ ऋक्षगन्धार्थे ॥ ऋक्षगन्धैव स्वार्थे कन् ॥

ऋक्षगिरिः । पुं । ऋक्षाभिधे कुलाचले ॥

ऋक्षरः । पुं । ऋत्विजि ॥ न । वारिधारायाम् ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । तन्यृषिभ्यां क्सरन् ॥ ऋक्षरः कण्टक- इति वेदभाष्यम् ॥

ऋक्षराजः । पुं । जाम्बवति ॥ चन्द्रे ॥ ऋक्षाणां राजा । टच् ॥

ऋक्षवान् । पुं । नर्म्मदातीरस्थे पर्वतविशेषे ॥ ऋक्षाः सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

ऋक्षविडम्बी । पुं । नक्षत्रचक्रे ॥

ऋक्षहरीश्वरः । पुं । सुग्रीवे ॥

ऋक्षेशः । पुं । चन्द्रमसि । सोमे ॥

ऋक्षोदः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

ऋग्वेदः । पुं । देवदैवत्ये ऋग्ब्राह्मणसमुदाये । ऋचि ॥

ऋग्वेदाधिपतिः । पुं । गुरौ । वृहस्पतौ ॥ यथा । ऋग्वेदाधिपतिर्जीवः सामवेदाधिपः कुजः । यजुर्वेदाधिपः शुक्रः शशिजोऽथर्ववेदराट् । इति ॥

ऋक् । स्त्री । नियताक्षरपादयुते देवदैवत्ये एकविंशतिशाखात्मके वेदभागे । समानाक्षरपादबन्धसमन्विते- मन्त्रविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । यथा

शेवशेन पादव्यवस्थिति: । अस्यार्थ: । यत्रार्थवशेन एकान्वयित्वेनानुष्टुवा द्विपादस्थिति: । इति जैमिनि: ॥-ऋच्यन्ते स्तूयन्ते देवा अनया । ऋच स्तुतौ । क्विप् ॥

ऋचीषम् । न । पिष्टपचनपात्रे ॥ ऋचति । ऋच शब्दे । बाहुलकात् कीषन् ॥

ऋच्छरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ऋच्छति । ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु । ऋच्छेररः ॥

ऋजिमा । पुं । आर्जवे ॥ ऋजोर्भाव: । इमनिच् ॥

ऋजीक: । त्रि । दुष्टे ॥ तपोधने ॥ अर्जते । ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋजेश्चेति ईकन् ॥ यद्वा । ऋजे: कीकन् । ऋजीक इन्द्रो धूमश्चेति कौमुदी ॥

ऋजीषम् । न । कटाहिकातम्बिकादौ पिष्टभर्जनपात्रे । पिष्टपचने ॥ धने ॥ उद्धृतरसे सोमलतायाः शेषे । एतच्च मन्त्रभाष्ये स्पष्टम् ॥ नरकविशेषे ॥ अपपिष्टपचन प्रक्षेप: ॥ अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । अर्जेः ऋज चेतिईषन् ॥

ऋजु: । त्रि । अवक्रे । अजिह्मे । प्रगुणे । प्राञ्जले । सीधा इतिभाषा ॥ ऋजवो हि ब्राह्मणा नेतरे स्वभावत: ॥ अर्जति । अर्ज अर्जने । अर्जिदृशीति साधु: । अर्जयति गुणान् वा ॥

ऋजुकाय: । पुं । कश्यपमुनौ ॥ त्रि । अवक्रशरीरे ॥ ऋजु: कायोऽस्य ॥

ऋज्व: । त्रि । गतिमति । ऋज्वाश्वइति मन्त्रे ऋज्वा गतिमन्तोऽश्वायस्येति वेदभाष्यात् ॥ नायके ॥ अर्जयते अर्जयतिवा । ऋजगत्यादिषु । ऋजेन्द्रेतिरन् । निपातनाद्गुणाभाव: ॥

ऋज्रसान: । पुं । मेघे ॥ ऋज्रते । ऋजि भर्जने । ऋञ्जिवृधीति असानच् किस् । वेदभाष्ये तु यौगिकार्थ एव पुरस्कृत: ॥

ऋणम् । न । अधमर्णेनोत्तमर्णात् पुनर्देयतयास्वीकृत्य गृहीते धने । पर्युदञ्चने । उद्धारे । उधार इतिभाषा ॥ जले ॥ दुर्गे ॥ दुर्गभूमौ ॥ अर्यते स्म । ऋगतौ । क्त । ऋणमाधमर्ण्ये इति णत्वम् ॥

ऋणत्रयम् । न । त्रिविधे ऋणविशेषे ॥ यथा । देवानाञ्च पितॄणाञ्च ऋषीणाञ्च तथा नरः । ऋणवान् जायते यस्मात् तन्मोक्षे प्रयतेत सदा ॥ तत्परिशोधनन्तु । देवानां मन्त्रणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानवः । अल्पवित्तस्तु पूजाभिरुपवासव्रतैस्तथा ॥ श्राद्धेन प्रजया चैव पितॄणामनृणो भवेत् । ऋषीणां

ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ इतिविष्णुधर्म्मोत्तरम् ॥

ऋणमत्कुणः । पुं । } प्रतिभुवि । लग्न
ऋणमार्ग्गणः । पुं । } के । जामिन् जमान इतिचभाषा ॥

ऋणमुक्तिः । स्त्री । विगणने । ऋणपरिशोधने ॥ ऋणस्य ऋणाद्वामुक्तिः ॥

ऋणमोक्षः । पुं । ऋणमुक्तौ ॥

ऋणहर्त्ता । पुं । भौमे ॥ ऋणस्यहर्त्ता ॥

ऋणादानम् । न । उत्तमर्णेनाधमर्णात् स्वलाभधनग्रहणे । व्यवहारविशेषे ॥ तत्सप्तविधम् । यथा । ईदृशमृणं देयम् १ । ईदृशम देयम् २ । अनेनाधिकारिणादेयम् ३ । अस्मिन् समये देयम् ४ । अनेनप्रकारेणादेयम् ५ । इत्यधमर्णपञ्चविधम् । उत्तमर्णात् दानविधिः ६ । आदानविधिश्च ७ । इतिद्विविधम् । तथाच नारदः । ऋणं देयमदेयञ्च येन यत्र यथा भवेत् । दानग्रहणधर्म्माश्च ऋणादानमितिस्मृतम् ॥ अदेयमितियदुक्तं तदाहकात्यायनः । नस्त्रीभ्योदासबालेभ्यः प्रदद्यात् किञ्चिदुद्धृतम् । दाता न लभते तत्तु तेभ्यो दत्तन्तु तद्वसु ॥ तत्रविशेषमाह वृहस्पतिः । परिपूर्णंगृहीत्वाधिं बन्धंवा साधुलग्नकम् । लेख्यारूढं साक्षिमद्वा ऋणंदद्या द्धनीसदा ॥ इतिविवादार्णवसेतुः ॥

ऋणान्तकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

ऋणापनोदनम् । न । ऋणापनयने ॥

ऋणिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

ऋणी । त्रि । ऋणवति । अधमर्णे । ऋणग्रस्ते ॥

ऋणोद्ग्राहणम् । न । अधमर्णगृहीतर्णग्रहणे ॥

ऋतम् । न । ब्राह्मणस्योत्तमवृत्तौ । उञ्छशिले ॥ ऋतमुञ्छशिलंज्ञेयमित्युक्तः ॥ जले ॥ सत्ये ॥ मोक्षे ॥ कर्मफले ॥ सून्नृतायांवाचि ॥ यथाशास्त्रे यथाकर्त्तव्ये बुद्धौ सुपरिनिश्चितेर्थे ॥ अवितथस्वभावे परमार्थभूतवस्तुनि ॥ मानससत्ये ॥ त्रि । दीप्ते ॥ पूजिते ॥ अर्थेतेस्म ऋच्छतिवा । ऋगतौ । निष्ठेति गत्यर्थेतिवाऽर्त्तेःक्तः ॥

ऋतजित् । पुं । यज्ञविशेषे ॥

ऋतधामा । पुं । विष्णौ ॥ ऋतंसत्यं धाम अस्य ॥

ऋतपः । पुं । संसारिणिजीवे ॥ ऋतंकर्मफलंपिबति । पा० । कः ॥

ऋतपर्णः । पुं । राजर्षिविशेषे ॥ यथा । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतपर्णस्यराजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशन मितिमहाभारतम् ॥

ऋतम् । अ । सत्यमित्यर्थे ॥

ऋतम्भरा । स्त्री । प्रज्ञाविशेषे ॥ ऋतं सत्यमेव बिभर्त्ति न त्वन्न विपर्यासगन्धोप्यस्तीति यौगिक्येवेयं समाख्या॥ प्लक्षद्वीपस्य नदीविशेषे ॥

ऋतव्यम् । त्रि । ऋतुदेवताके हविरादौ ॥ ऋतुर्देवताऽस्य । वाय्वृतुपितुषसो यत् । गुणवादेशौ ॥

ऋतिः । स्त्री । कल्याणे ॥ वर्त्मनि॥ जुगुप्सायाम् ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ गतौ ॥ अशुभे ॥ ऋगतौ । क्तिन् ॥

ऋतीया । स्त्री । अर्त्तने । जुगुप्सायाम् ॥ऋतिःसौत्रः । ईयङ्प्रत्ययः । अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥

ऋतुः । पुं ।कालविशेषे॥ सतु शिशिरादिभेदात् षड्विधः । यथा । मासद्वयात्मकः कालऋतुःप्रोक्तोविचक्षणैरिति । मलमासेतु मासत्रयात्मक एकोमासः तेन मासद्वयात्मकत्त्वमविरुद्धम् । षष्ट्यातुदिवसै र्मासः कथितो बादरायणैरित्युक्तः ॥ शिशिरः पुष्पसमयो ग्रीष्मो वर्षाशरद्धिमः । माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवः षट्क्रमादितः॥ उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमिति॥ ऋतूनांव्यत्यये जाते यदुक्तंतल्लिख्यते । यथा । शीतोष्णताविपर्यासो ऋतूनांरिपुजं भयम् । पुष्पेफलेचविकृते राज्ञोमृत्युंतथादिशेदिति ॥ सत्रिविधोपि । कार्त्तिकाग्रहायणपौषमाघाः शीतः १ । फाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाः ग्रीष्मः २। आषाढश्रावणभाद्राश्विनाःवर्षाः ३ ॥ द्विविधोपि । कार्त्तिकादिषण्मासाः शीतः । १ । वैशाखादिषण्मासाः ग्रीष्मः । २ । इति स्मृतिः॥ स्त्रीपुष्पे । आर्त्तवे । रजसि । शोणितदर्शनोपलक्षिते गर्भधारणयोग्ये स्त्रीणामवस्थाविशेषे ॥ ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणां रात्रयःषोडशस्मृताः । चतुर्भिरितरैःसार्द्धं मत्रोभिः सद्विगर्हितैः ॥ दीप्तौ ॥ कुवीरे ॥ मासे ॥ इयर्त्ति गच्छति असाधारणं लिङ्गम् । ऋगतौ । अर्त्तेस्तुरितितुः । चातकित्वम् । ऋच्छति वा ॥

ऋतुमासः । पि । फलितरौ । फलेग्रहे । अवन्ध्यवृक्षादौ ॥ ऋतुःप्राप्तोनेन ॥

ऋतुमती । स्त्री । रजस्वलायाम् । उदक्यायाम् ॥ ऋतुरस्त्यस्याः । मतुप् । ङीप् ॥

ऋतुराजः । पुं । वसन्ते ॥ ऋतूनांराजा । राजाहःसखिभ्यष्टच ॥

ऋतुवृत्तिः । पुं । वर्षे । संवत्सरे ॥ऋतुषुवृत्तिरस्य ॥

ऋतुसन्धिः । पुं । ऋतुद्वयसन्धिकाले । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहयोः ॥ आहचात्र वाग्भटः । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहा वृतुसन्धिरितिस्मृतः । तत्रपूर्वो विधिस्त्याज्यः सेवनीयःपरोविधिरिति ॥

ऋतुस्नानम् । न । रजस्वलायाश्चतुर्थाहकर्त्तव्यस्नाने ॥ ततस्नानानन्तरं भर्त्तुर्मुखंद्रष्टव्यम् । नान्यस्य । भर्त्रसन्निधाने भर्त्तारं मनसि ध्यात्वा सूर्यंविलोकयेदितिकाशीखण्डम् ॥

ऋते । अ । वर्जने । विना ॥ ऋतीयते । ऋतिःसौत्रोधातुः । ततःके प्रत्ययः ॥

ऋत्विक् । पुं । पुरोहिते । याजके ॥ ऋतौयजति ऋतुंयजति ऋतुप्रयुक्तो वायजति । रूढिरेषा यथाकथञ्चिद्व्युत्पाद्या । यजदेवपूजादौ । ऋत्विगादिनाक्विन्नन्तो निपातितः ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् । यःकरोतिवृतोयस्य सतस्यर्त्विगिहोच्यते इतिमनुः ॥ तेचयज्ञे षोडश भवन्ति । तेषांनामानि यथा । अध्वर्युः १ । प्रस्थाता २ । नेष्टा ३ । उन्नेता ४ । ब्रह्मा ५ । ब्राह्मणाच्छंसी ६ । अग्नीध्रः ७ । पोता ८ । उद्गाता ९ । प्रस्तोता १० । प्रतिहर्त्ता ११ । अस्तुब्राह्मणः १२ । होता १३ । मैत्रावरुणः १४ । अच्छावाकः १५ । ग्रावस्तुत् १६ । इति ॥

ऋद्धम् । न । आवसिते धान्ये । सम्पन्नधान्ये ॥ परिपक्वमर्द्दितधान्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ त्रि । सुसमृद्धे ॥ ऋध्यतिस्म । ऋधुवृद्धौ । क्तः ॥

ऋद्धिः । स्त्री । समृद्धौ ॥ देवताविशेषे । पार्वत्याम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । लक्ष्म्याम् । सिद्धौ ॥ अस्याःस्वरूपम् । यथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौ भवतः कोषयामले । श्वेतलोमान्वितःकन्दोलताजालः सरन्ध्रकः ॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभेदमप्येतयोर्ब्रुवे । तूलग्रन्थिसमा ऋद्धिर्वामावर्त्तफला चसा ॥ वृद्धिस्तुदक्षिणावर्त्तफलाप्रोक्तामहर्षिभिः ॥ ऋद्धिर्बल्यात्रिदोषघ्नीशुक्रलामधुरागुरुः । प्राणैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशिनी ॥ औषधकरणे ऋद्धिवृद्ध्योः स्थाने वाराहीकन्दो बला वा देया ॥ ऋध्नोति । ऋधुवृद्धौ । क्तिच् । यद्वा करणे क्तिन् ॥

ऋधक् । अ । सत्ये ॥ वियोगे ॥ शीघ्रे ॥ सामीप्ये ॥ लाघवे ॥

ऋनामा । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ ऋ नाम अस्याः । डाबुभाभ्याम्

न्यतरस्यामितिडाप् ॥

ऋभुः । पुं । देवे । सुरे ॥ ऋशब्दवाच्यः स्वर्गः अदितिर्वा । स्वरादित्वादव्ययम् । तत्र ततो वा भवति इति ऋपूर्वाद्भवतेर्मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानमितिडुः । उपपदसमासः । क्विपि ऋभूरपि ॥ ब्रह्मणः पुत्रे परमहंसपरिव्राजके ॥

ऋभुक्षः । पुं । वज्रे ॥ स्वर्गे ॥ ऋभवो देवाः क्षियन्त्यस्मिन् । क्षिनिवासगत्योः । अन्येभ्योपीतिडः ॥ इन्द्रे ॥

ऋभुक्षाः । पुं । इन्द्रे । पाकशासने ॥ ऋभवो देवाः क्षियन्तिनिवसन्त्यत्र । चेर्डः । ऋभुक्षः स्वर्गः । सोऽस्यास्तीति इनिः । ऋभुक्षाः पथिवत् ॥ यद्वा । ऋच्छति इयर्त्तीति वा । अर्त्तेर्भुक्षिनक् प्रत्ययः ॥

ऋषः । पुं । मृगविशेषे ॥ ऋच्छति इयर्त्तिवा । ऋगतौ । बाहुलकात्पक् ॥

ऋषभः । पुं । वृषे ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ कुम्भीरपुच्छे ॥ उत्तरस्थः श्रेष्ठे ॥ अद्रिविशेषे ॥ भगवदवतारविशेषे । आदिजिने ॥ अयञ्चसत्ययुगे अग्नीध्रसुतस्यनाभेः पुत्रः । अस्यपुत्रोजडभरतः ॥ आहचसः । इदंशरीरं मम दुर्विभाव्यं तत्त्वंहिमे हृदयं यत्रधर्मः । पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आरादतो हि मामृषभं प्राहुरार्य्या इति ॥ तन्त्री समुत्थिते कण्ठोत्थिते च सप्तस्वरान्तर्गते द्वितीयस्वरे ॥ अस्योत्पत्तिः । नाभिमूलाद्यदावर्ग उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव निर्याति हेलया ऋषभः स्मृत इति सङ्गीतदामोदरः ॥ ऋषति बलीवर्द्दकृतस्वरसादृश्यं गच्छति । ऋषी गतौ । ऋषिवृषिभ्यां किदित्यभच् । गावोनर्दन्ति चर्षभम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । शृङ्ग्याम् । विषाणाम् । ककुभत्याम् ॥ पश्य गुणान् जीवके ॥ कोलपुच्छे ॥

ऋषभगजविलसितम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरवृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । भ्रत्रिनगैः S। SISIIIIIIIIIS स्वराङ्कऋषभगजविलसितम् । यथा । येनहारकृच्छ्रखानखरतरनखशिखरैर्दुर्जयदैत्यसिंहसुविकटहृदयतटम् । किन्विहचित्रमेतदखिलमपहृतवतः कंसनिदेशदृप्य मृषभगजविलसितमिति ॥

ऋषभतरः । त्रि । मन्दशक्तौ भारस्यवोढरि ॥ तनुऋषभः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइतिष्टरच् । ङीषि । ऋषभतरी ॥

ऋषभध्वजः । पुं । चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ ऋषभोवृषो ध्वजश्चिह्नमस्य ध्वजे अस्य वा ॥ प्रथमजिनेन्द्रे ॥

ऋषभी । स्त्री । नराकारयोषिति ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ शिरालायाम् ॥ विधवायाम् ॥

ऋषिः । पुं । वेदे ॥ दीधितौ । किरणे ॥ मन्त्रद्रष्टरि । शास्त्रकृदाचार्ये । सत्यवाचि । भृगुवशिष्ठादिमुनौ । गोत्रप्रवर्त्तके कश्यपभरद्वाजशाण्डिल्यादौ ॥ सप्त ब्रह्मर्षिदेवर्षिमहर्षिपरमर्षयः । काण्डर्षिश्च श्रुतर्षिश्च राजर्षिश्च क्रमावरा इति रत्नकोषः ॥ तत्र ब्रह्मर्षयो वशिष्ठाद्याः१ । देवर्षयः कणादयः२ । व्यासाद्या महर्षयः३ । भेलाद्याः परमर्षयः४ । जैमिन्याद्याः काण्डर्षयः५ । सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयः ६ । ऋतपर्णादयो राजर्षयः ७ । एते पुराणप्रसिद्धाः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ सूक्ष्मवस्तुविवेचनसमर्थे । सन्न्यासिनि ॥ मन्त्रे ॥ ज्ञानिनि । तत्त्वज्ञाननिष्ठे ॥ ब्रह्मपुत्रे । अवगतपरमार्थे ॥ ऋषति जानाति पश्यति सर्वान्मन्त्रान् । ऋषी गतौ । इगुपधात् किदितीन् ॥

ऋषिकः । पुं । ऋषीके ॥

ऋषिकुल्या । स्त्री । नदीमात्रे ॥ शुक्तिमत्पादोद्भवायां नद्याम् ॥ ऋषिकुलहितायाम् ॥ ऋषीणां कुल्या ॥

ऋषिजाङ्गलम् । न । ऋषिजाङ्गलिकायाम् ॥

ऋषिजाङ्गलिकी । स्त्री । ऋष्यगन्धायाम् । ऋषिजाङ्गलवृक्षे ॥

ऋषिपुत्रः । पुं । आचार्यविशेषे ॥

ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

ऋषियज्ञः । पुं । ब्रह्मयज्ञे । स्वाध्याये ॥

ऋषिसर्गः । पुं । सर्गविशेषे ॥

ऋषीकः । पुं । काव्याद्यृषिपुत्रे ॥

ऋष्टिः । पुं । असौ । खड्गे ॥ उभयतो धारे खड्गे ॥ ऋषति । ऋषी गतौ । क्तिच् ॥

ऋष्यः । पुं । मृगविशेषे ॥ ऋष्यो नीलाण्डको लोके सरोभ इति कीर्त्तितः ॥ ऋषति । ऋषी० । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

ऋष्यकेतनः । पुं । अनिरुद्धे ॥

ऋष्यकेतुः । पुं । अनिरुद्धे । कामदेवपुत्रे ॥ कामदेवे ॥ ऋष्यो मृगः केतुरस्य ॥

ऋष्यगता । स्त्री । ऋष्यप्रोक्तायाम् । शतमूल्याम् ॥

ऋष्यगन्धा । स्त्री । ऋषिजाङ्गलिकायाम् ॥ वृद्धदारके ॥

ऋ

ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥ अति बलायाम् ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ ऋष्यै र्गैः प्रोक्ता । ऋषिभिःप्रोक्तावा ॥

ऋष्यमूकः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ ऋष्यमूक स्तुपम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः । सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभि रक्षितः ॥ अथवालिभयात् सुग्रीवा दयः पञ्च वानराः स्थिता आसन्नि तिरामायणम् ॥

ऋष्यशृङ्गः । पुं । विभाण्डकसुते मु- निविशेषे ॥ अस्य भार्या लोमपादरा जकन्या शान्ता । इतिरामायणम् ॥

ॠः

ॠ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥

ॠ । न । वक्षसि ॥ पुं । भैरवे ॥ दनुजे ॥ ॠकारे ॥ स्त्री । देवमातायाम् ॥ द न्तौ ॥ स्मृतौ ॥ गतौ ॥

ऌः

ऌ । अ । देवतात्मायाम् ॥ देवमातरि ॥ भुवि ॥ कुम्भे । पर्वते ॥ मन्त्रक्षोभ वचने ॥ ऌकारे ॥

ॡः

ॡ । अ । देवनार्याम् ॥ नार्यात्मनि ॥ मातरि ॥ पुं । महादेवे ॥ ॡकारे ॥ स्त्री । दैत्यभार्य्यायाम् ॥ दनुजमा तरि ॥ कामधेनुमातरि ॥ इत्येका क्षरकोषः ॥

एः

ए । अ । स्मृतौ ॥ असूयायाम् ॥ अनु कम्पायाम् ॥ आमन्त्रणे ॥ धृतौ । आ ह्वाने ॥

एः । पुं । विष्णौ ॥ एकारे ॥

एकः । त्रि । प्रथमसङ्ख्यायाम् ॥ सङ् ख्येये । यथैकोविप्रः । नतुविप्रस्यैका ॥ एकाकिनि । केवले ॥ एकादाकि निच् चासहाये । चात्प्रत्ययलुक् ॥ श्रेष्ठे ॥ इतरस्मिन् ॥ सत्ये । अद्वि- तीये । सजातीयविजातीयादिभे दशून्ये । गुणगुणिभावशून्ये । अनु

पमे ॥ एकोन्यार्थे प्रधानेच द्वितीयेकेवले तथा। साधारणे समानेऽल्पेसङ्ख्यायाञ्च प्रयुज्यते ॥ एति। इणगतौ । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन्निति कन्।

एककः। त्रि। असहाये। एकाकिनि। एकला इतिभाषा ॥ एकादाकिनिञ्चासहाय इत्यत्र चकारात्प्रत्येकन्॥

एककार्य्यः। पुं। परस्परस्मारके अन्तेवासिप्रभृतिगणे ॥ एकंकार्य्यमस्य॥

एककार्य्यत्वम्। न। सङ्गतिविशेषे। एककार्यकारित्वे ॥

एककालः। त्रि। अभिन्नसमये॥ एकःकालोयस्य।

एककालिकः। त्रि। समानकालभवे ॥ एककालेभवः। कालाट्ठञ् ॥

एककालीनः। त्रि। एककालिके ॥

एककुण्डलः। पुं। बलरामे ॥ कुबेरे ॥ एकंकुण्डलमस्य ॥

एकगम्यः। त्रि। निर्विकल्पकज्ञानप्राप्ये॥

एकगुरुः। पुं। सतीर्थ्ये ॥ सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः ॥ एकोगुरुर्येषांते परस्परमेकगुरवोभवन्ति ॥

एकचक्रम्। न। शुभ्रपुष्पाम्। रविगृहे ॥ पुं। असुरविशेषे ॥

एकचक्रा। स्त्री। पुरीविशेषे ॥

एकचरः। पुं। खिङ्गपशुविशेषे। गण्ड-के ॥ त्रि। एकाकिचारिणि। सर्पादौ ॥ व्याघ्रादौ ॥ एकश्चासौ चरश्च। एक एवचरतिवा। चर०।पचाद्यच् ॥

एकचर्य्या। स्त्री। असहायगमने ॥

एकचारी। पुं। बुद्धसहचारिणि ॥ एकके ॥

एकचित्तः। त्रि। अनन्यमनसि ॥ एकम् अनन्यविषयं चित्तंयस्यसः ॥

एकजटा। स्त्री। उग्रतारायाम् ॥

एकजन्मा। पुं। मण्डलेशे। भयापन्ने॥ शूद्रे ॥ एकं जन्मास्य ।

एकजातिः। पुं। शूद्रे ॥ यथा। ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः। चतुर्थ एकजातिस्तुशूद्रो नास्तितुपञ्चमइतिस्मृतिः॥ एका जातिर्जन्मास्य ॥

एकजातीयः। त्रि। तुल्यजातीये ॥ एकः प्रकारः। प्रकारवचनेजातीयर्॥

एकजीववादी। त्रि। एकएवैतन्यमेकयैवाविद्ययावद्धं संसरति तदेव वदाभिन्नःच्यते नान्या दादीनां वन्धमोक्षौस्तः इत्येवंवदनशीले। अयञ्च वादःश्रुतिवाक्यकृतत्वान्मुमुक्षुभिरनुपालेयः ॥

एकतमः। त्रि। बहूनांमध्ये एकस्मिन् ॥ एकाच्चप्राचामिति डतमच्। क

तमो भवतां साधुः ॥

एकतरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥ एकाद्बहूनांवाप्रश्ने ... डतरच् । कतरो भवतोर्देवदत्तः ॥

एकतः । अ । एकस्मात् ॥ तसिल् ॥

एकता । स्त्री । एकत्वे ॥ एकस्यभावः । तल् ।

एकतानः । त्रि । अनन्यवृत्तौ । एकविषयासक्तचित्ते । तद्गते ॥ एकंतानयति । तनुश्रद्धोपकरणयोः । कर्मण्यण् । एकस्तानो विस्तारो यस्येतिवा ॥

एकतानकः । पुं । एकाग्रे । अनन्यहृदये ॥ स्वार्थेकः ॥

एकतालः । पुं । समन्वितलये । नृत्यगीतवाद्यानांयत्साम्यं तत्रैतियावत् । विच्छेदरहिते ॥ एकः समस्तालोमानमस्येति ॥

एकत्र । अ । एकस्मिन् ॥ त्रल् ॥

एकत्वम् । न । एकतायाम् । अभेदे । भेदव्यावर्त्तके ॥ सायुज्यमुक्तौ ॥ एकस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ वितित्वः ॥ एकवचने ॥ यथा । एकत्वं न प्रयुञ्जीतगुरावात्मनिचेश्वरे इति ॥

एकदंष्ट्रः । पुं । गणेशे । विघ्नराजे ॥ एका दंष्ट्रा अस्य ॥

एकदण्डी । पुं । विदितसत्त्वे सन्न्यासिनि ॥ यथा । यदातुविदितं तत्त्वं परम्ब्रह्मसनातनम् । तदैकदण्डं संगृह्य सोपवीतां शिखांत्यजेत् ॥ मौनं योगासनं योगस्तितिक्षैकान्तशीलता । निस्पृहत्वं समत्वञ्च सप्तैतान्येकदण्डिनइति ॥ एकंदण्डमस्यास्ति । इनिः ॥

एकदन्तः । पुं । विनायके । गणेशे ॥ एकोदन्तोऽस्य स्कन्देनोत्पाटितदन्तत्वात् ॥

एकदा । अ । युगपत् ॥ एकस्मिन् काले । सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥

एकदृक् । पुं । काके ॥ शम्भौ । महादेवे ॥ त्रि । काणे ॥ एकादृक्यस्य ॥

एकदेशः । पुं । अवयवे । प्रतीके ॥ एकश्चासौदेशश्च ॥

एकदेशी । पुं । अवयविनि ॥ एकदेशशब्दोऽवयवेरूढः । सोस्यास्ति । अतइनिः । यद्यपीह एकगोपूर्वादिति ठञ् प्राप्तस्तथापिपूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनेतिनिर्द्देशादिनिः ॥

एकदेहः । पुं । चन्द्रजे । बुधग्रहे ॥

एकधा । अ । एकप्रकारे ॥ प्रकारे धा ॥

एकधुरः । त्रि । एकधुरीणे । एकभारवाहके गवादौ ॥ एकाचासौधूश्च । ऋक्पूरिति अः समासान्तः । परवल्लिङ्गतस्त्रीत्वम् । टाप् । एकधुरांवह

ति । एकधुराल्लुक्चेतिखस्यलुक् ॥

एकधुरावहः । त्रि । एकधुरे । एकभारिके ॥ वहति इतिवहः । अच् । एकधुरायावहः ॥

एकधुरीणः । त्रि । एकधुरे ॥ एकाधूः । पूर्वकालैकेतिसमासः । ऋक्पूरित्यः । एकधुरां वहति । एकधुराल्लुक्चेति चकारेण खस्यानुकर्षणसामर्थ्यात् पक्षे अवणम् ॥

एकनटः । पुं । कथके । मुख्यनटे । नाटकवर्णनकर्त्तरि ॥

एकपक्षः । त्रि । अनन्यगे ॥ सहाये ॥ एकःपक्षोयस्य ॥

एकपत्नी । स्त्री । सपत्न्याम् ॥ साध्व्याम् ॥ एकःपतिर्यस्या इतिविग्रहे नित्यंसपत्न्यादिष्विति एकपतिशब्दस्य नकारान्तादेशे ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥

एकपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

एकपदम् । न । तत्काले ॥ पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे । तल्लक्षणम् । पादमेकं हृदिस्थाप्यद्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । स्तनौधृत्वारमेत् कामीबन्धस्त्वेकपदःस्मृतइति ॥

एकपदी । स्त्री । पथि ॥ एकःपादोऽस्याम् । कुम्भपदीषुचेतिनिपातः ॥ यद्वा । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्त्यलोपः । पादोन्यतरस्यामितिङीप् । स्वाङ्गाच्चेतिङीषवा । पादःपत् ॥

एकपदे । अ । अकस्मादित्यर्थे ॥

एकपात् । पुं । शिवे ॥ विष्णौ ॥ एकःपादोऽस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति अन्त्यलोपः । पादोऽस्येतिश्रुतिः ॥

एकपिङ्गः । पुं । कुबेरे । धनाधिपे ॥ सावयं गौरीनिरीक्षणे तत्प्रभावात् वामेचक्षुषिनष्टे रुद्रानुनयात् तत् पिङ्गिमचिह्नं देव्या दत्तम् । अतएकं पिङ्ग-मस्य ॥

एकपिङ्गलः । पुं । गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥ एकंपिङ्गंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥

एकभक्तव्रतम् । न । रात्रिभोजनाभावविशिष्टे दिवाभोजने ॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे ॥ दिनार्द्धसमयेऽतीतेभुज्यते नियमेनयत् । एकभक्तमितिप्रोक्तं रात्रौतन्नकदाचनेति ॥

एकमूला । स्त्री । शालपर्ण्याम् ॥ अतस्याम् ॥

एकयष्टिका । स्त्री । हारविशेषे । एकावल्याम् । एकलडीकाहारइतिभाषा ॥

एकरजः । पुं । भृङ्गराजे । भंगरा । इतिभाषा ॥

एकराट् । पुं । चक्रवर्त्तिनि ॥

एकरूपः । त्रि । समानाकारे ॥ एकंरूपं यस्य सः ॥

एकर्षिः। पुं। सूर्ये ॥ एक एव ऋषति गच्छति। इन्॥

एकलः। त्रि। एकाकिनि। अद्वितीये ॥ इतिपद्यावली ॥ असहाये ॥

एकलिङ्गः। पुं। कुबेरे। त्र्यम्बकसखे॥ न। साधनस्थलविशेषे ॥ तथाचागमः। पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते। तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमेति ॥

एकवचनम्। न। येन पदेनैकोऽर्थ उच्यते तस्मिन्। एकस्यार्थस्य वचनम्। वचेः करणे ल्युट्॥ कर्मणिषष्ठ्यासमासः॥

एकवर्णी। स्त्री। वाद्यप्रभेदे। करतालयाम्। कङ्कमालायाम्॥

एकवर्षिका। स्त्री। एकहायन्याङ्गवि ॥ एकःवर्षोयस्याः। एकवर्षैव। कः। ह्रस्वम्॥

एकवाद्यः। पुं। डिण्डिमवाद्ये ॥

एकविंशतिः। स्त्री। एकाधिकविंशतौ ॥ यथा। नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः। सप्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिमितिमनुः॥ नैयायिकमते एकविंशतिदुःखानियथा। षडिन्द्रियाणि षड्रूपादयोविषयाः षड्रूपादिज्ञानानि सुखम् दुःखम् शरीरञ्चेति। एकविंशतिदुःखमिदृत्तिर्मुक्तिरिति ॥

एकवीरः। पुं। वृक्षविशेषे। महावीरे। सङ्ग्रामे ॥ हैहये। कृतवीर्यपितरि ॥

एकवृक्षः। पुं। स्थानविशेषे ॥ यथा। चतुष्क्रोशान्तरे यत्र न वृक्षान्तरमीक्ष्यते। एकवृक्षःसविज्ञेयः इत्यागमः॥

एकशफः। पुं। अश्वे ॥ एकखुरेजन्तुमात्रे ॥ यथा। खरोऽश्वोऽश्वतरोगौरः शरभश्चमरीतथा। एतेचैकशफाः पक्षः शृणु पञ्चनखान्पशूनि ति श्रीभागवतम्॥

एकशृङ्गः। पुं। हरौ ॥ एकशृङ्गपशौ ॥

एकशेषः। पुं। समासप्रभेदे ॥

एकश्रुतिः। स्त्री। उदात्तानुदात्तस्वरितानामविभागेनोच्चारणे ॥ एकाचासौश्रुतिश्च ॥

एकषष्टिः। स्त्री। सङ्ख्यासङ्ख्येयविशेषे ॥ एकाधिकाषष्टिः ॥

एकसर्गः। त्रि। अनन्यमनसि। एकताने। एकाग्रे ॥ एकःएकस्मिन्वा सर्गो निश्चयोऽस्य ॥

एकस्वनः। पुं। डमरुवाद्ये ॥

एकस्थः। त्रि। एकत्रस्थिते ॥ एकस्मिन् तिष्ठति। स्था॰। कः॥

एकहायनी। स्त्री। एकाब्दायांगवि ॥ एकःहायनोयस्याः। दामहायनान्त

स्त्रेति ङीप ॥

एका । स्त्री । आर्यायाम् । कोट्टव्याम् । पार्वत्याम ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । एकैवाहंजगत्यत्रेति । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्द्धा व्यवहारकाले । भोगेभवानी पुरुषेषुविष्णुःकोपेषु काली समरेषुदुर्गेतिच ॥

एकाकी । त्रि । एकके । एकले ॥ एकाद्वाकिनिच्चासहाये ॥

एकाक्षः । पुं । काके ॥ त्रि । काणे ॥ एकमक्षि यस्य । षच ॥

एकाक्षरम् । न । प्रणवे ॥ एकञ्चतदक्षरञ्च ॥

एकाग्रः । त्रि । अनाकुले ॥ विषयान्तराव्याक्षिप्तचित्ते । एकताने । विक्षेपरहिते ॥ एकम् एकस्मिन्वा अग्रम स्य । अग्रंपुरोगतंज्ञेयमितिस्वामी ॥ चित्तस्य चतुर्थ्याम्भूमौ । एकाग्रचित्ते ॥ एकविषयकधारावाहिकवृत्तिसमर्थातत्त्वोद्रेकेण तमोगुणकृततन्द्रादिरूपलयाभावादात्माकारावृत्तिः साच रजोगुणकृतचाञ्चल्यरूपविक्षेपाभावादेकविषयैवेति शुद्धे सत्त्वे भवति चित्तमेकाग्रम् । अस्यां भूमौ सम्प्रज्ञातःसमाधिः तत्रध्येयाकारादृत्तिरपि भासते ॥

एकाग्र्यम् । त्रि । एकाग्रे ॥ एकमग्र्यमस्य ॥

एकाङ्गः । पुं । बुधग्रहे ॥ न । चन्दने ॥

एकाङ्गीसुगन्धः । पुं । कर्पूरादीनाङ्गणे । सुगन्धगणे ॥

एकात्मा । पुं । परमात्मनि विष्णौ ॥ एकः केवलोऽद्वितीयश्चासावात्माचेत्येकात्मा । जीवेश्वरभेदस्य जीवानां परस्परभेदस्य जडतद्भेदस्यच मिथ्यात्वात् ॥ ज्ञानंज्ञेयं तथाज्ञाता त्रितयं भाति मायया । विचार्यमाणे त्रितये आत्मैवैकोऽवशिष्यत इतिश्रीमन्महानिर्वाणतन्त्रोक्तेश्च ॥ आत्मनोऽन्यद्विजानीहिसर्वं ध्येवमागमादिष्वुक्तेश्च ॥

एकादशः । त्रि । एकादशानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् ॥

एकादशकः । पुं । इन्द्रियाद्ववेयगणे ॥

एकादश । त्रि । एकाधिकदशसङ्ख्यायाम् । ११ ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । एकादशेन्द्रियाणीति । तच । बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनत्वगाख्यानि । वाकपाणिपादपायूपस्थान् कर्मेन्द्रियाण्याहुः ॥ उभयात्मकमत्र मनः ॥ मनोधिष्ठितानामेवहि चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च स्वस्वविषये षुप्रवृत्तेः । एकादशसु इन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम् ॥

एकादशद्वारम्। न। शरीराख्यपुरे॥ एकादशद्वाराणि अस्य। सप्तशीर्षण्यानि नाभ्यासह्वार्वाञ्चि र्‍ णि शिरस्यकम्। तैरेकादशद्वारम्भवति शरीराख्यम्पुरम्॥

एकादशी। स्त्री। हरिदिने। हरिवासरे॥ सा तु शुक्लपक्षे सूर्य्यमण्डलात् चन्द्रमण्डलस्य निर्गमरूपैकादशकलाक्रियारूपा। कृष्णपक्षे सूर्य्यमण्डले चन्द्रमण्डलस्य प्रवेशरूपैकादशकलाक्रियारूपा॥ तत्रजातस्य फलम्॥ क्रोधोत्कटः क्लेशसहः सुभाषी यागादिकर्त्तास्वजनैकभर्त्ता। महामतिर्देवगुरुप्रियः स्यादेकादशी जो मनुजो ऽतिहृष्टः॥ एकादशानां पूरणी। डडन्तान्ङीप्॥

एकाद्नविंशतिः। त्रि। एकोनविंशत्याम्॥ एकेन न विंशतिः। एकादिश्चैकस्य चादुक्॥

एकानंशा। स्त्री। पार्व्वत्याम्॥

एकान्तम्। न। अत्यन्ते। अतिमात्रे। निर्भरे॥ नियते॥ क्रियाविशेषणत्वेऽस्य क्लीवत्त्वम्। द्रव्यविशेषणात्तु वाच्यलिङ्गत्त्वम्॥ त्रि। निर्जने। जनैरनाकीर्णे॥ एकः अन्तः निश्चयो ऽत्र। एकस्मिन्नेव अन्तः समाप्तिर्यस्य वा॥

एकान्ततः। अ। अव्यभिचारिणि॥

एकान्तवादी। पुं। सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकविशेषे॥

एकान्ती। त्रि। विष्णुभक्तविशेषे॥ यथा। एकान्तेनासमो विष्णुर्यस्मादेषां परायणः। तस्मादेकान्तिनः प्रोक्तास्तद्भागवत चेतसइत्यादिगारुडे १३१ अध्यायः॥

एकान्नः। त्रि। एकभक्ते॥

एकान्नविंशतिः। त्रि। एकोनविंशतौ॥ एकेन नविंशतिः। नञोविंशत्या समासेकृते एकशब्देनसह तृतीयेति योगविभागात् समासः। अनुनासिकविकल्पः॥

एकापारम्। न। तुष्टेः प्रभेदे॥ सेवादयोऽर्जनोपायाः तेचसेवकादीन् दुःखाकुर्वन्ति। दृप्यद्दुरीश्वरद्वारस्थदण्डिदण्डार्द्धचन्द्रजाम्। वेदनां भावयन् प्राज्ञः कः सेवासु प्रसज्यते॥ एवमन्ये प्यर्जनोपायाः दुःखा इति विषयोपरमे या वाह्यातुष्टिः सा एकापारमुच्यते॥

एकाब्दा। स्त्री। एकहायन्याङ्गवि॥ एकः अब्दोयस्याः सा॥

एकाम्बरम्। न। पुरुषोत्तमक्षेत्रसन्निधौ वर्त्तमाने भुवनेश्वरनाम्ना विश्रुते परब्रह्मप्रतिष्ठिते पवित्रस्थाने॥

एकायनः। त्रि। एकाश्रये॥ एकताने

॥ एकमयनमस्य ॥ न । नीतिशास्त्रे ॥
एकायनगतः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ॥
एकस्य तदयनस्य । एकायनंगतः ।
एकस्मिन्नयने गतं ज्ञानमस्येति वा ॥
एकावली । स्त्री । एकयष्टिकाख्ये हारे ॥
एकपङ्क्त्याम् ॥ अर्थालङ्कारप्रभेदे
॥यथा । गृहीत मुक्तरीत्यार्थश्रेणिरे
कावली मता । नेत्रे कर्णान्तविश्रा
न्ते कर्णौ दोस्तम्भदोलिनौ ॥ दोस्त
म्भौजानुपर्यन्तप्रलम्बनमनोहरौ ।
जानुनी रत्नमुकुराकारे तस्य हि भू
भुजः ॥ उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशे
षणभावः पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरविशे
षणभावो वा गृहीतमुक्तरीतिः ।
तत्राद्यःप्रकार उदाहृतः । द्वितीयो
यथा । हिङ्कालात्मसमैव यस्य विभु
ता यस्तत्रविद्योतते यस्यामुष्य सुधी
भवन्ति किरणा राशेः स यासामभूत्
। यस्तत् पित्तमुषः सुयोऽस्य हविषं य
स्तस्य जीवातवे वोढा यद्गुणमेषम
न्मथरिपोस्ताः पान्तु वोमूर्त्तयः ॥ अ
पिच । स्थाप्यतेऽपोह्यतेवापि यथा
पूर्वंपरम्परम् । विशेषणतया यत्रवस्तु
सैकावली द्विधा ॥ पूर्वंपूर्वं प्रतियत्रो
त्तरोत्तरस्यवस्तुनोवीप्सयाविशेषण
भावेन यत् स्थापनं निषेधोवासम्भव
ति सा द्विधा बुधै रेकावली भण्यते ।

क्रमेणोदाहरणम् । पुराणियस्यां स
वराङ्गनानि वराङ्गनारूपपुरस्कृता
ङ्ग्यः । रूपं समुन्मीलितसद्विलास
मस्त्रं विलासाः कुसुमायुधस्य ॥ नत
ज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजंत
द्यदलीनषट्पदम् । नषट्पदोसौ
कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न ज
हारयन्मनः ॥ पूर्वत्र पुराणां वराङ्ग-
नाङ्गानामङ्गविशेषणमुखेन रूपं त
स्य विलासास्तेषामप्यस्त्रमित्यमुना
क्रमेण विशेषणं विधीयते । उत्तरत्र
प्रतिषेधेप्येवंयोज्यम् ॥ एकावलौ
आवलीच ॥
एकाश्रयः । त्रि । अनन्यगतौ । अनन्य
गतिके ॥
एकाश्रितगुणाः । पुं । एकवृत्तिधर्म्मा ॥
यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ स्प
र्शः ४ एकत्वम् ५ एकपृथक्त्वम् ६
परिमाणम् ७ परत्वम् ८ अपरत्व
म् ९ बुद्धिः १० सुखम् ११ दुःखम्
१२ इच्छा १३ द्वेषः १४ यत्नः १५
गुरुत्वम् १६ द्रवत्वम् १७ स्नेहः
१८ संस्कारः १९ अदृष्टम् २० शब्दः
२१ ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥
एकाष्ठीलः । पुं । वकपुष्पे । शिवमल्ल्या
म् ॥ एकमस्थि लाति । ला० । कः ।
सुषामादित्वात्षत्वम् । दीर्घत्वम्॥

एकाष्ठीला । स्त्री । पाठायाम् । वनतिक्तिकौषधौ ॥ टाप् ॥

एकाहः । पुं । एकदिने ॥

एकाहगमः । त्रि । एकाहगम्यमार्गे ॥ एकाह्नेन गम्यते । कर्तृकरणे कृतेतिसमासः ॥

एकाहारः । पुं । एकदिनवृत्त्येकवार भोजने ॥ यथा । एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन । पर्य्यङ्कशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिमितिस्मृतिः ॥ त्रि । तद्वति ॥

एकीभावः । त्रि । विवेकानर्हत्वेनाविशेषतां प्राप्ते ॥

एकीयः । त्रि । एकपक्षे । सहाये ॥

एकेन्द्रियसंज्ञा । स्त्री । वैराग्यविशेषे । इन्द्रियद्वयसमर्थतया पक्कानां कषायाणामौत्सुक्यमात्रेण मनसि व्यवस्थाने ॥ अथवा दृष्टानुश्रविकविषयप्रवृत्तेर्दुःखात्मकत्वबोधेन बहिरिन्द्रियप्रवृत्तिमजनयन्त्याअपि तृष्णाया औत्सुक्यमात्रेण मनस्यवस्थाने ॥

एकोद्दिष्टम् । न । प्रेतोद्देश्यकश्राद्धे ॥ एकोद्दिष्टविधिकसांवत्सरिके ॥ एक एव उद्दिश्यतेयत्र तत् ॥ एकमुद्दिश्य यच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं तदुच्यते ॥

एकोशिका । स्त्री । पाठायामोषधौ ॥

एजनम् । न । कम्पने ॥ पुं । वह्निः श्वासे ॥ त्रि । कम्पके ॥

एडः । पुं । मेषे ॥ त्रि । वधिरे ॥ इलति । इलस्वप्ने । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ यद्वा । आसर्वतः ईड्यते । ईडस्तुतौ । घञ् । अन्वा ॥

एडकः । पुं । वनच्छगले ॥ एडकस्य पलं चैवं मेषामिषसमं गुणैः ॥ पृथुशृङ्गमेषे । मेढ्रे । उरभ्रे ॥ इलति । एलयति वा । इलस्वप्नक्षेपणयोः । ण्वुल् । डलयोरेकता ॥

एडका । स्त्री । मेष्याम् ॥ अजादित्वात् टाप् । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

एडगजः । पुं । दद्रुघ्ने । चक्रमर्दके ॥ एडो मेष एव गजो यस्य भक्षकत्वात् ॥ यद्वा । एलनम् । इलक्षेपे स्वप्ने च । घञ् । डलयोरेकता । एडे स्वप्ने गजति । गजमदे शब्दे च । अच् ॥

एडमूकः । त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ शठे ॥ एडोवधिरश्चासौ मूकश्च ॥

एडुकम् । न । एडूके ॥

एडूकम् । न । अन्तर्न्यस्तकीकसे कुड्ये ॥ ईड्यते । ईडस्तुतौ । उलूकादयश्चेतिसाधु ॥

एडोकम् । न । एडूके ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

एणः । पुं । कृष्णवर्णो मृगे । हरिणजातिविशेषे ॥ अस्यमांसगुणाः । ए

णः कषायो मधुरः पित्तास्रकफवातहृत्। सङ्ग्राही रोचनो बल्यो ज्वरप्रशमनः स्मृत इति ॥ अपिच। एणो निलकफध्वंसी किञ्चित् पित्तकरो लघुः। उष्णो ग्राही रसे स्वादु र्बल्यो ज्वरहरः स्मृत इति ॥ एति। वाहुलकात्ः ॥

एणकः। पुं। एणे ॥ स्वार्थे कः ॥

एणतिलकः। पुं। चन्द्रमसि ॥ एणस्तिलकमिव यस्य ॥

एणभृत्। पुं। चन्द्रे ॥

एणी। स्त्री। मृग्याम् ॥ एणस्य स्त्री। पुंयोगादिति ङीष् ॥

एणीनयना। स्त्री। मृगाक्ष्याम् ॥ एण्याः नयने इव नयने यस्याः। एणीनयने केलीकलहे प्रेयान् यदि किं किं नो कुरुते। धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखवत् स्वान्ते मनुते॥

एतः। पुं। कर्बुरवर्णे ॥ त्रि। आगते ॥ कर्बुरवर्णयुक्ते॥ एति वर्णान्। इण्०। हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति एतेस्तन् ॥

एतद्। त्रि। आसन्नवुद्धिस्थे। पुरोवर्त्तिवाचके सर्वनामनि ॥ एति इण्०। एतेस्तुट्चेत्यदिः ॥ नित्यापरोक्षआत्मनि ॥

एतनः। पुं। निश्वासे ॥

एतर्हि। अ। सम्प्रति। इदानीम् ॥ अस्मिन्काले। इदमोर्हिल्। एतेतौ रथोः ॥

एतशः। पुं। द्विजोत्तमे। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्०। इणस्तशन्तशसुनाविति तशन् ॥

एतशस्। पुं। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्०। इणस्तशन्निति तशसुन् ॥ अत्वसन्तस्येति दीर्घः। एतशसौ। एतशसः॥

एता। स्त्री। आगतायाम् ॥ कर्बुरवर्णायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तोनेति पाक्षिकोङीव् तत् सन्नियोगशिष्टस्तकारस्य नकारादेशस्य न ॥

एतावान्। त्रि। एतत्परिमाणविशिष्टे ॥ एतत् परिमाणमस्य। यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप्। आसर्वनाम्नः॥ एतावान् साङ्ख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया। जन्मलाभः परः पुंसामन्ते नारायणस्मृतिः॥

एधः। पुं। इन्धने। ईंधन इति भाषा॥ इध्यतेऽनेनाग्निः। ञिइन्धीदीप्तौ। हलश्चेति करणे घञ्। अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथा इति घञि नलोपोगुणश्च निपातितः॥

एधतुः। पुं। पुरुषे ॥ अग्नौ ॥ एधते। एध०। एधिवह्योश्चतुः॥

एधस्। न। वह्निसन्दीपनार्थे काष्ठे।

समिधि । इन्धने ॥ एधतेऽनेन । एध० । असुन् ॥

एधा । स्त्री । समृद्धौ ॥ एधनम् । एध० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

एधितः । त्रि । प्रवृद्धे । वर्द्धिते ॥ एधते र्गत्यर्थेति क्तः ॥

एनः । न । पापे ॥ अपराधे ॥ एतिगच्छति प्रायश्चित्तेन । इण आगसी त्यसुन् नुडागमश्च ॥

एनी । स्त्री । एतायाम् ॥ अनुपाचिको ङीप् तकारस्य नकारादेशश्च ॥

एरका । स्त्री । निर्ग्रन्थितृणविशेषे । एरकागुन्द्रमूला च शिम्बी गुन्द्रा शरीतिचेतिनामान्तराणि । पटेला इति भाषा ॥ एरका शिशिरा वृष्या चक्षुष्या वातकोपिनी । मूत्रकृच्छ्राश्मरी दाहपित्तशोणितनाशनी ॥

एरङ्गः । पुं । अरङ्गा रङ्गा इतिगौडेषु प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । एरङ्गो मधुरः स्निग्धोविष्टम्भी शीतलो गुरुरिति-चास्यगुणाः ।

एरण्डः । पुं । अरण्ड इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । उरुबूके ॥ अस्यगुणा यथा । एरण्डयुग्मं मधुरं मुष्णं गुरु विनाशयेत् । शूलशोथकटीवस्ति-शिरः पीडोदरज्वरान् ॥ व्रध्नश्वास कफानाहकासकुष्ठाममारुतानिति । एरण्डयुग्मम् शुक्लरक्तैरण्डौ ॥ एरण्डपत्रं वातघ्नं कफकृमिविनाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरञ्चापि पित्तरक्तप्रकोपणम् ॥ वातार्यग्रदलं गुल्मवस्तिशूलहरम्परम् । कफवातकृमीन् हन्ति वृद्धिंसप्तविधामपि ॥ एरण्डफलमत्युष्णं गुल्मशूलानिलापहम् । यकृत प्लीहोदरार्शोघ्नं कटुकं दीपनं परम् ॥ तद्वन्मज्जा च विड्भेदी वातश्लेष्मोदरापहः इति ॥ क्वाथेऽस्यमूलंसंग्राह्यमित्याहुरपरेजनाः ॥ आ ईरयति वायुम् । ईरगतौ कम्पनेच । वाहुलकाद्दण्डच् ॥

एरण्डकः । पुं । एरण्डे ॥ स्वार्थेकः ॥

एरण्डतैलम । न । एरण्डस्यस्नेहे ॥ स्नेहेतैलच ॥ गुणा यथा । एरण्डतैलंतीक्ष्णोष्णं दीपनं पिच्छिलं गुरु । वृष्यं त्वच्यं वयःस्थायि मेधाकान्तिबलप्रदम् ॥ कषायानुरसं सूक्ष्मंयोनिशुक्रविशोधनम् । विस्रंस्वादुरसं पाके सतिक्तं कटुकं सरम् ॥ विषमज्वरहृद्रोगपृष्ठगुह्यादिशूलहृत् । हन्ति वातोदरानाहगुल्माष्ठीलाकटिग्रहान् ॥ वातशोणितविड्बन्धब्रध्नशोथामविद्रधीन् ॥ आमवातगजेन्द्रस्य शरीरवनचारिणः । एकएवनिहन्तायमेरण्डस्नेहकेशरीति ॥

एरण्डपत्त्रिका । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

एरण्डफलम् । न । रेंडीइतिप्रसिद्धे एरण्डस्य फले । एरण्डे ॥ एरण्डकोमलं ग्राह्यं फलं तक्रेण स्वेदितम् । पाचितं कटुतैलेन हिङ्गुनाति सुवासितम् ॥ कफानिलहरं रुच्यं रूक्षमुष्णञ्च पित्तलम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं गुरुपाकेति पिच्छिलम् ॥

एरण्डफला । स्त्री । लघुदन्त्याम् ॥

एरण्डा । स्त्री । } पिप्पल्याम् ॥ इति
एरण्डी । स्त्री । }

शब्दचन्द्रिका ॥

एर्वारुः । पुं । कर्कटीप्रभेदे । लोमशायाम् । हस्तिदन्तफलायाम् ॥ आईरणम् । ईर० । सम्पदादित्वात् क्विप् । एरं इर्योति वारयतिवा । इण्० । बाहुलकादुण् ॥

एलकः । पुं । मेषे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

एलङ्गः । पुं । मत्स्यविशेषे । गौडभाषायां रायकडा रायखाँडा एलाङ्गा इति च ख्याते ॥ एलङ्गो मधुरो वृष्यः सङ्ग्राही कफवातहा । मेधाग्निपुष्टिकारीच शीतलोगुरुरेवच ॥ श्लेष्मप्रसादनःप्रोक्तोनिर्घण्टे राजपूर्वके ॥

एलवालुकम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । वालुके । एलेये । वालुका इतिगौडभाषा ॥ एलति । इलप्रेरणे । पचाद्यच । टाप् । एलाइवबलते । वलप्राणने । बाहुलकादुण् । स्वार्थेकन् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

एला । स्त्री । इलायचीति भाषासिद्धायां बहुलगन्धायाम् । ऐन्द्रयाम् ॥ सा द्विविधा । सूक्ष्मास्थूलेति भेदात् ॥ सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्थाकोरङ्गी त्रिपुटा त्रुटि रित्यादिनामभिः प्रसिद्धा ॥ स्थूलात् । पृथ्वीका चन्द्रबालाच निष्कुटिर्बहुला तथेत्यादिभिःख्याता॥ अस्यागुणास्तु सूक्ष्मैलायां स्थूलैलायाञ्चद्रष्टव्याः ॥ एलयति । इलप्रेरणे । पचाद्यच् । टाप् ॥

एलापत्त्रः । पुं । नागविशेषे ॥

एलापर्णी । स्त्री । सुवहायाम् । रास्नायाम् । युक्तरसायाम् । काँटाभामरुली एलानी इति गौडभाषा ॥ एलायाइव पर्णान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

एलावालुकम् । न । एलेये । एलवालुके ॥ ह्रस्वाभावः प्रक्रियापूर्ववत् ॥

एलीका । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

एल्वालु । न । एलवालुके ॥ एल्वालु कटुकं पाके कषायं शीतलं लघु । हन्ति कण्डूव्रणच्छर्दि तृट्कासारुचिहृद्रुजः ॥ बलासविषपित्तास्रकुष्ठमूत्र-

गदक्रमीन् ॥

एव । अ । औपम्ये ॥ अनवक्लृप्तौ । अनियोगे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अवधारणे ॥ चारनियोगे ॥ विनिग्रहे ॥ एवकारस्त्रिविधः । विशेष्यसङ्गतः विशेषणसङ्गतः क्रियासङ्गतश्चेति । तत्र विशेष्यसङ्गतस्यैवकारस्य अन्ययोगव्यवच्छेदोऽर्थः । पार्थएव धनुर्द्धर इत्यादौ विशेषणे धनुर्द्धरे पार्थान्ययोगव्यवच्छेदबोधात् । धनुर्द्धरपदस्योत्कृष्टधनुर्द्धरत्वाच्चणिकत्वात् तथैवतात्पर्यात् । पार्थान्ययोगस्तादात्म्यम् ॥ विशेषणसङ्गतस्यैवकारस्यायोगव्यवच्छेदोर्थः । शङ्खः पाण्डर एवेत्यादौ विशेष्ये शङ्खे पाण्डरत्वायोगव्यवच्छेदबोधात् ॥ क्रियासङ्गतस्यैवकारस्यात्यन्तायोगव्यवच्छेदोर्थः । सम्भवाभिप्रायके नीलंसरोजं भवत्येवेत्यादावन्वयितावच्छेदकसरोजत्वसामानाधिकरण्येन सरोजनीलभवनकर्तृत्वात्यन्ताऽयोगव्यवच्छेदबोधादिति सम्प्रदायः ॥ परिभवे ॥ ईषदर्थे ॥ अयनम् । इण्शीभ्यां वन् ॥

एवः । त्रि । गन्तरि । गमनकर्त्तरि ॥ एति । इण० । इण्शीभ्यां वन् ॥

एवम् । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । वत् । वा । यथा । तथा । इवेत्यस्य पर्यायाः ॥ यथा । अग्निरेवं विप्रः । अग्निरिवेत्यर्थः ॥ इदंप्रकारे । इत्थम् ॥ यथा । एवं वादिनि विप्रर्षौ । अवधारणे । यथा । एवमेतत् ॥ अङ्गीकारे ॥ अर्थप्रश्ने ॥ परकृतौ ॥ पृच्छायाम् ॥

एषणः । पुं । लौहमयेवाणे ॥

एषणा । स्त्री । इच्छायाम् । पुत्रलोकवित्तकामनासु ॥ न कश्चिदन्यः संसार उक्तादस्त्येषणात्रयात् ॥ इषेर्ल्युट्टाप् ॥

एषणिका । स्त्री । एषण्याम् । नाराच्याम् । स्वर्णकारादीनांतुलायाम् । निक्ति इतिगौडभाषा । काँटाइति देशभाषा ॥ इष्यतेऽनया । इषगतौ । ल्युट् । स्वार्थे कः । टाप्यत्त्वे ॥

एषणी । स्त्री । एषणिकायाम् ॥ व्रणमार्गानुसारिण्याम् । व्रणवेधशलाकायाम् । वेलकार इतिगौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ चेतनाभिदि । इष्यतेनया । इषग० । ल्युट् । गौरादिषु एषणः करणइति ङीष् ॥

एषितव्यः । त्रि । अन्वेष्टव्ये ॥ एषितुं योग्यः । तव्यः ॥

एष्टव्यः । त्रि । एषितव्ये ॥ यथा । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयांव्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलंवावृष

मुक्तृतेदिति ॥

ऐ:

ऐ । अ । हूतौ । आह्वाने ॥ स्मृतौ ॥ आमन्त्रणे ॥ मोचने ॥ ऐकारे ॥

ऐः । पुं । महेश्वरे ॥

ऐकध्यम् । अ । एकधार्थे ॥ एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्यामिति धा प्रत्ययस्य ध्यमुञ् ॥

ऐकभाव्यम् । न । एकभावत्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

ऐकरस्यम् । न । सामरस्ये ॥ एकरसस्य भावः । ष्यञ् ॥

ऐकागारिकः । त्रि । चौरे । तस्करे ॥ एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य । ऐकागारिकट् चौर इतिठकट् वृद्धिश्च निपातनात् ॥ स्त्रियां टित्त्वान् ङीपि । ऐकागारिकी ॥

ऐकाग्र्यः । त्रि । एकताने ॥ एकाग्रात् स्वार्थेऽण् ॥

ऐकात्म्यम् । न । ऐक्ये ॥ एकात्मनो भावः । ष्यञ् ॥

ऐकान्तिकः । त्रि । अव्यभिचारिणि । साधनानन्तर मवश्यम्भाविनि ॥

ऐकान्यिकः । पुं । एकापपाठछात्रे ॥ यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं जातं सोनेनोच्यते । एकमन्यद्वृत्तमस्य । कर्माध्ययनेवृत्तमिति ठक् । एकमन्यदिति विग्रह्य तद्धितार्थ इति समासः । ततष्ठक् । एवं द्वैयन्यिकः त्रैयन्यिकः ॥

ऐकाहिकः । त्रि । एकाहनिष्पन्ने ॥ पुं । एकदिनानन्तरभवे ज्वरे ॥ दिनेदिने एककालेसमागतज्वरे ॥ समुद्रस्योत्तरे तीरे द्विविदो नामवानरः । ऐकाहिकज्वरंहन्तितस्य नामानुकीर्त्तनात् ॥ एकाहेभवः । ठक् ॥

ऐक्यम् । न । अभेदे । एकात्मभावे । एकत्वे । व्यतिरेकाभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

ऐक्षवम् । न । मोरटे । इक्षोर्मूले ॥ इक्षोरिदम् । अण् ॥ त्रि । इक्षोर्विकारे । गुडादौ ॥ तदवयवे ॥ विल्वादण् ॥

ऐक्ष्वाकः । पुं । सूर्यवंश्यनृपे ॥ इक्ष्वाकोरपत्यम् । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । बहुत्वेलुक् । इक्ष्वाकूणां दुरापेर्थेत्वदधीनाहिसिद्धय इतिप्रयोगः ॥ इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः । कोपधादण् । अस्यबहुत्वेपिनलुक् । ऐक्ष्वाकेषु चमैथिलेषुच फलन्त्यस्माकमभ्याशिषइतिमुरारिः ॥ दाण्डिनायनेत्युकारलोपः ॥

ऐङ्गुदम् । न । इङ्गुदीवृक्षस्यफले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुद्याइदम् । प्रक्षादिभ्योणविधेर्नाणोलुक् ॥

ऐडविडः । पुं । ऐलविले । कुवेरे ॥

ऐडूकम् । न । एडूके । सास्थिकुड्ये ॥ स्वार्थेऽण् ॥

ऐणम् । त्रि । एणस्य चर्मादौ ॥ एणस्य अवयवो विकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥

ऐणिकः । त्रि । एणहन्तरि ॥

ऐणेयम् । त्रि । एणीस्त्वगादौ ॥ एण्या अग्याविकारोऽयवो वा एण्याढञ् ॥ स्त्रीणांरतिवन्धविशेषे ॥

ऐतरेयः । पुं । ऋग्वेदोपनिषदि । तच्छाखायाम् ॥ त्रि । इतराया अपत्ये ॥

ऐतरेयी । पुं । ऋग्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥

ऐतिह्यम् । न । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ तत्रानिर्दिष्टप्रवक्तृकं पारम्पर्यप्रवादमात्रम् इतिह अचुर्वृद्धा इति ऐतिह्यम् । यथेह वटे यक्षः प्रतिवसतीति । इतिहेति निपातसमुदायः उपदेशपारम्पर्य्ये । तदेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥ यद्वा चतुर्वर्णादित्वात् । स्वार्थेष्यञ् ॥

ऐनसः । पुं । एनसि ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

ऐन्दवम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ त्रि । इन्दुसम्बन्धिनि ॥ इन्दोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

ऐन्दवी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ ङीप् ॥

ऐन्द्रः । पुं । अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ त्रि । शक्रसम्बन्धिनि ॥ इन्द्रस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ न । ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ मूलविशेषे । वनार्द्रकायाम् ॥ इन्द्रदेवताकेहविरादौ ॥ इन्द्रोदेवतास्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥

ऐन्द्रजालिकः । पुं । मायाकारके । मायाविनि ॥ इन्द्रजालेन चरति । चरतीतिठञ् ॥

ऐन्द्रलुप्तिकः । त्रि । केशघ्नरोगविशिष्टे । खल्लीटे । गञ्जा इतिभाषा ॥

ऐन्द्रिः । पुं । जयन्ते । इन्द्रपुत्रे ॥ काके ॥ अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ अपत्येर्थे इञ् ॥

ऐन्द्रियकम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इन्द्रियग्राह्ये । इन्द्रियविषये ॥ इन्द्रियेणाऽनुभूयते । कुलालादित्वाद्वुञ् ॥

ऐन्द्री । स्त्री । शच्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अलक्ष्म्याम् ॥ एलायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् । राखालशषा इतिगौडभाषा । इन्द्रायण इतिभाषा ॥ प्राच्यान्दिशि ॥ इन्द्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् ।

टिड्डेतिङीप् ॥

ऐभी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ॥

ऐर: । पुं । मण्डे ॥ इराअन्नम् तन्मय: ॥ न । ऐरंमदीयंसर इतिश्रुतिप्रसिद्धे मण्डेन पूर्णे मदकरे ब्रह्मलोकस्थे सरसि ॥

ऐरण्डम् । न । एरण्डस्यफले ॥

ऐराक: । पुं । खुरासानमध्येस्वच्छदे शविशेषे ॥ तन्मध्ये चोत्तरे देवि ऐराक: परिकीर्त्तित: । तन्मध्ये खुरासानमध्ये इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

ऐरावण: । पुं । अभ्रमातङ्गे । ऐरावते । इन्द्रगजे ॥ इरया उदकेन वणति । वणशब्दे । पचाद्यच् । इरावण एव । स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा इरा सुरा वन मुदकं यस्मिन् । पूर्वपदादितिण त्वम् । इरावणे भव: । तत्रभव इत्यण् ॥

ऐरावत: । पुं । नारङ्गे ॥ लकुचद्रुमे ॥ नागभेदे ॥ पञ्चमासस्य प्रथमे ऽऽप्र भेदे ॥ शक्रद्विपे । अभ्रमुवल्लभे । चतुर्द्दन्तगजे ॥ इराउदकानि सन्त्य स्मिन् । मतुप् । इरावान् समुद्र: । इरावत्यब्धौ भव: तत्रभवइत्यण् ॥ इरावत्या विद्युत इवायंवा । तस्येद मित्यण् ॥ न । महेन्द्रस्य ऋजुदी र्घशरासने ॥

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥ विद्युति ॥ विद्युद्भेदे ॥ इराआप: सन्त्यस्य इरावान् मेघ: । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । ऐरावतेनैकदिक् । तेनैकदिगित्यण्वा ॥ उत्तरमार्गेनक्षत्र विशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । पुष्याश्लेषा तथादित्यावीथी चैरावतीस्मृतेति ॥

ऐरिणम् । न । पांशवलवणे ॥

ऐरेयम् । न । मद्यविशेषे ॥ त्रि । कुजे ॥ इराया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐल: । पुं । चन्द्रवंशीये पुरूरवसि न्टपे ॥ इलाया अपत्यम् । अण् ॥

ऐलवालुकम् । न । एलेये । वालुके । हरिवालुके । गन्धद्रव्यमिदम् ॥ एलवालुकमेव । स्वार्थेऽण् ॥

ऐलविल: । पुं । कुबेरे । पुण्यजनेश्वरे ॥ इलविलाया: अपत्यम् । इडविलायावा अपत्यमितिविग्रहे। ऐडविलोपि । अद्व्यङ्भ्योनदीत्यण् ॥ डलयो रेकत्वस्मरणादैडविलोपि । इडविडा अस्तिमातृत्वेन अस्येतिविग्रहे ज्योत्स्नादित्वादणि ऐडविडोपि ॥

ऐलेयम् । न । एलवालुकनामगन्धद्रव्ये ॥ इलायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐशानी । स्त्री । ईशदिशि । ईशानकोणे ॥ ईशानस्येयम् । अण् ङीप् ॥

ऐश्वरम् । न । अघटनघटनाचातुर्य्ये ॥ त्रि ॥ ईश्वरसम्बन्धिनि ॥ ईश्वरस्येदम् । अण् ॥

ऐश्वरी । स्त्री । ईश्वरसम्बन्धिन्यांशक्तौ॥

ऐश्वर्य्यम् । न । विभूतौ । अणिमाद्यष्टसिद्धिषु ॥ सात्त्विकोबुद्धिधर्मऐश्वर्य्यम् । यतोऽणिमालघिमामहिमाप्राप्तिप्राकाम्यवशित्वेशित्वकामावसायित्वानां प्रादुर्भावः । ऐश्वर्य्या दविघात इच्छाया भवति । ईश्वरोहि यदेवेच्छतितत्करोति ॥ सम्पत्तौ ॥ नियन्तृत्वे ॥ ईश्वरस्यभावः । गुणवचनेतिष्यञ् ॥

ऐषमः । अ । वर्त्तमानवत्सरे । ऐसौंइतिभाषा ॥ अस्मिन् संवत्सरे । सद्यःपरुत्परार्य्यैषम इति इदमइश् समसण् प्रत्ययश्च संवत्सरे निपात्यते॥

ऐषमस्तनः । त्रि । ऐषमोभवे॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति शैषिकेष्वर्थेषु पक्षेत्युट्युलौ ॥

ऐषमस्त्यः । त्रि । ऐषमस्तने । ऐषमोभवे जाते इत्याद्यर्थेषु ॥ ऐषमोह्यसिति पक्षे त्यप् ॥

ऐहलौकिकम् । न । धने ॥ त्रि । इहलोकोपयोगिनि ॥ यथा । ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्द्धनम् । पारलौकिककार्य्येषु प्रसुप्ताभृशना-

त्मिका इतिमहाभारते पावकाध्ययनम् ॥ इहलोकेभवम् । अध्यात्मादेठञिष्यते ॥

ऐहिकः । त्रि । इहलोकभवे प्रतिपन्नशरीरसम्बन्धिनि स्रक्चन्दनवनितागृहक्षेत्रपशुभृत्यादिविषयजन्यसुखदुःखादिस्वरूपेभोगे॥ इहभवम् । कालाट्ठञ् ॥

ओः

ओ । अ । सम्बोधने ॥ आह्वाने ॥ स्मरणे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ ओकारे ॥

ओः । पुं । ब्रह्मणि ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

ओकः । पुं । शकुन्ते ॥ वृषले ॥ उच्चेरिगुपधलक्षणेकेगुणः कुत्वञ्च ओकउचः के इतिनिपात्यते ॥

ओकणः । पुं । } केशकीटे । यूकायाम्
ओकणिः । पुं । } । जूं इतिभाषा॥

ओकः । न । पुं । आश्रयमात्रे ॥ गृहे : मन्दिरे ॥ उच्यते समवैत्यत्र । उचसमवाये । असुन् । गुणः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

ओघः । पुं । प्रवाहे । जलस्य वेगे ॥ वृन्दे । सङ्घाते ॥ परम्परायाम् ॥ उपदेशे ॥ कालाख्यायांतुष्टौ ॥ यथा । मवज्यापि न सद्यो निर्वाणदेति सैव कालपरिपाकमपेक्ष्य सिद्धिं तेविधास्यति अलमुत्ततया तवेत्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिःसाकालाख्या ओघउच्यते ॥ द्रुतनृत्ये ॥ नृत्यद्रत्युपलक्षणं गीतवाद्ययोः॥ ओचनम् । उच० । घञ् । पृषोदरादित्वातघः ॥ वहतिवा । वह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात् साधुः ॥ यद्वा । आऊह्यतेऽनेन । ऊह० । हलश्चेतिघञ् ॥

ओङ्कारः । पुं । प्रणवे । वेदितव्ये ब्रह्मणि वेदनसाधने ॥ अवति । अवरक्षणादौ । अवतेष्टिलोपश्चेतिमन् । मनप्रत्ययस्यैवायं टिलोपो नतु प्रकृतेः । अन्यथाडिदित्येव ब्रूयात् । ज्वरत्वरेत्यूट् । गुणः । वषट्कार-इति लिङ्गात् समुदायादपिकार प्रत्ययः ॥ अत्राह्यापस्तम्बः ॥ ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तद्ब्रह्मध्येष्यमाण एतदादि प्रतिपद्येत विकथांचान्यांकृत्वा एवंलौकिक्यावाचाव्यावर्त्तते इति ॥ लौकिक्यावा वाव्यावर्त्तते तयामिश्रितं न भवतीत्यर्थः॥

ओङ्कारा । स्त्री । बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥

ओजः । पुं । विषमसङ्ख्यायाम् ॥ ओजेनौजसमःपादे ॥ इतिभरतादयः ॥

ओजतिथिः । पुं । विषमतिथौ ॥

ओजस् । न । दीप्तौ ॥ अवष्टम्भे ॥ प्रकाशे ॥ प्राणबले । निजबले । सामर्थ्ये ॥ प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशराशिषु॥ धातुतेजसि ॥ शस्त्रादिकौशले ॥ ज्ञानेन्द्रियाणां पाटवे ॥ काव्यगुणे गौडीरीत्याम् ॥ तल्लक्षणम् । बहुसंमाससंयुक्तवर्णपदाडम्बरः । यथा ओजःप्रसादमाधुर्यगुणात्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ ओजस्समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम् ॥ तस्योदाहरणं यथा । गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजटाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्जत्फूत्कृतिभीतिसम्भृतचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा। आनन्दामृतवापिकां विदधती चित्तं गिरीशप्रभो स्त्वां पायान्नवसङ्गमे भगवती लज्जावती पार्वतीति॥ रसादिसप्तधातुसारभागजधातुविशेषे ॥ यथा । हृदि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्तमीषत सपीतकम् । ओजश्शरीरे सञ्जातं त

न्नाशान्नाश्नच्छति ॥ भ्रमरैःफल पुष्पेभ्यो यथासम्भ्रियतेमधु । तद्वदोजश्शरीरेभ्योधातुःसम्भ्रियते न्न णामितिवैद्यकशास्त्रम् ॥ उब्जत्यनेन । उब्जआर्जवे । उब्जेर्बलेबलोपश्चेत्यसुन् ॥

ओजिष्ठः । त्रि । ओजस्विनि ॥ सारतमे ॥ उभयत्र विन्मतोर्लुगिति लुक् टिलोपश्च ॥ ओजस्विशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति लुक् टिलोपश्च ॥

ओडवः । पुं । पञ्चस्वरयुक्तरागे ॥ सतु ऋ प वर्जितः । प ग म ध नि युक्तः । यथा मल्लारादयः ॥ इतिसङ्गीतदामोदरः ॥

ओडिका । स्त्री । उडिधान् इति गौडभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । नीवारे ॥

ओडी । पुं । ओडिका धान्ये ॥

ओड्रः । पुं । जवापुष्पे ॥ जवापुष्प वृक्षे ॥ जने ॥ आईषदुनत्ति । उन्दी । स्फायितञ्चीतिरक् । बाहुलकाद्द्वस्यडत्त्वम् ॥

ओड्राः । पुं । भूम्नि । उडीसा इति प्रसिद्धे नीवृद्विशेषे ॥

ओड्रपुष्पम् । न । ओडर गुडहर इतिप्रसिद्धायांजवायाम् । जवावृक्षे ॥ ओड्रं पुष्प मस्य । ओड्रपुष्पकुसुमप्रियेम्बिके इतिहरानन्दः ॥

ओड्राख्या । स्त्री । जवावृक्षे ॥

ओतः । त्रि । पटेदीर्घतन्तौ ॥ अन्तर्व्याप्तौ ॥

ओतुः । पुं । स्त्री । बिडाले ॥ अवतिविष्ठाम् आखुभ्योगृहंवा । अवरक्षणादौ । सितनीतितुन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् । गुणः ॥

ओतुमदः । पुं । मार्जारधर्मे ॥

ओदनः । पुं । न । अन्ने । भक्ते । भात इति भाषा ॥ उनत्ति । उन्दी॰ । उन्देर्नलोपश्चेति युच् ॥ यद्वा ऊर्द्दते ऽनेन । ऊर्द्दक्रीडायाम् । करणे ल्युट् । पृषोदरादिः ॥

ओदनपाकी । स्त्री । ओषधिविशेषे । नीलझिण्टयाम् ॥ पाककर्मणीति ङीष् ॥

ओदनाह्वा । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

ओदनिका । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥ वलायाम् ॥

ओदनी । स्त्री । वलायाम् ॥

ओद्मः । पुं । उन्दने ॥ उन्दी॰ । औणादिके मन्प्रत्यये । अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथा इतिनलोपोगुणश्च निपातितः ॥

ओम् । अ । उपक्रमे ॥ प्रणवे ॥ अभ्युपगमे । अनुमतौ ॥ अपाकृतौ । अस्वीकारे ॥ मङ्गले । शुभे ॥ बेद्यब्र

ह्यग्निवेदनसाधने ॥ भवति । अव रक्षणादौ । अवतेष्टिलो पश्चेतिम न् । मनएवटिलोपः । ज्वरत्वरेत्यू ठ् । गुणः ॥

ओलः । पुं । अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ त्रि । आर्द्रे । गीला भीजा इतिच भाषा ॥

ओल्लः । पुं । ओले । शूरणे ॥ ग्राम्यक न्दस्तु दोषलः ॥ त्रि । आर्द्रे । आला गीला इतिचभाषा ॥

ओषः । पुं । दाहे । प्रोषे । प्लोषे ॥ ओ षणम् । उष० । घञ् ॥

ओषणः । पुं । कटुरसे । झाल इति- भाषा ॥

ओषणी । स्त्री । पुञ्चा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ओषधिः । स्त्री । फलपाकान्ते कदल्या दौ । व्रीहियवादौ ॥ जातिमात्रवि वक्षायामोषधिशब्दस्य प्रयोगो भव ति ॥ ओषः प्लोषः दीप्तिर्वा धीयते ऽत्र । डुधाञ् ० । कर्मण्यधिकरणे चे ति किः ॥

ओषधिप्रस्थः । पुं । हिमालयस्य न- गरविशेषे ॥

ओषधी । स्त्री । फलपाकान्ते व्रीहिय वादौ ॥ किमस्त्ययाम्नात् कृदिकारा दितिङीष् ॥ जातिमात्रविवक्षाया मस्य प्रयोगो भवति । ओषध्यः प- ञ्चधाख्याता लतागुल्माश्च शाखिनः। पादपाः प्रसराश्चेति तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ गुडूच्याद्या लताः प्रोक्ताः गुल्माः पर्पटकादयः । आम्राद्याः शा खिनो ज्ञेया वटाश्वत्थादि पादपाः ॥ कण्टकार्य्यादिकाः सर्वाः प्रसरा इति कीर्त्तिताः

ओषधीपतिः । पुं । इन्दौ । चन्द्रमसि ॥ ओषधीनांपतिः ॥

ओषधीशः । पुं । ग्लाविे । चन्द्रे ॥ ओ षधीना मीशः ॥ कर्पूरे ॥

ओष्ठः । पुं । दशनवाससि । रदनच्छ दे । ऊपरला होठ इतिभाषा ॥ अ धरे । नीचला ओठ होठ इतिच भाषा ॥ उष्यते उष्णाहारेण । उष० । उषिकुषीतिथन ॥

ओष्ठपुष्पः । पुं । बन्धूकपुष्पवृक्षे ॥

ओष्ठरोगः । पुं । आस्यरोगान्तर्गतौष्ठ भवव्याधौ ॥ विशेषोस्यनिदाने ॥

ओष्ठी । स्त्री । बिम्बफले । कंदूरी इ तिभाषा ॥

ओष्ठोपमफला । स्त्री । बिम्बिकायाम् । कंदूरी इतिभाषा ॥ ओष्ठोपमा नि फलानियस्याः ॥

ओष्ठत्र: । पुं । ओष्ठभवेवर्णे ॥ त्रि । ओष्ठहिते ॥ ओष्ठेभवः । शरीराव

यवाद्येति यत् ॥ ओष्ठयोर्हितः । श
रीरावयवाद्यत् ॥

ओष्णम् । त्रि । ईषदुष्णे ॥ आउष्णम् ॥

औः

•••••

औ । अ । आह्वाने ॥ सम्बोधने ॥ वि
रोधे ॥ निर्णये ॥ शूद्राणां प्रणवे ॥
यथा । चतुर्द्दशस्वरो योसौ सेतुरौ
कारसंज्ञितः । सचानुस्वारनादाभ्यां
शूद्राणां सेतुरुच्यते इतिकालिका
पुराणम् ॥ औकारे ॥

औः । पुं । अनन्ते ॥ निस्वने ॥ स्त्री ।
विश्वम्भरायाम् ॥

औक्थिकः । पुं । उक्थाध्ययनकर्त्तरि ॥
उक्थमधीते वेदवा । क्रतूक्थादी
ति ठक् ॥

औक्थिक्यम् । न । औक्थिकानां धर्मे
॥ तेषामाम्नायेपि ॥ छन्दोगौक्थिके
तिञ्यः ॥

औक्षम् । न । वृषसमूहे ॥ उक्ष्णां स
मूहः तस्यसमूहइत्यण् । औक्ष
मनपत्य इतिटिलोपः ॥ अपत्येतु ।
औक्ष्णः । षपूर्वहने त्यलोपः ॥

औक्षकम् । न । उक्ष्णां समूहे । वृ

षवृन्दे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेति वुञ् ॥

औख्यम् । त्रि । स्थालीपक्के ऽन्नादौ ।
पिठरपक्के ॥ उख्यमेव स्वार्थे ष्यञ् ॥

औचिती । स्त्री । औचित्ये ॥ सत्ये
॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादित्वा
त् ष्यञ् । ङीष् । हलस्तद्धितस्येति
यलोपः ॥

औचित्यम् । न । उचितत्वे । योग्य
त्वे ॥ सत्ये ॥ उचितस्य भावः ।
ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात् ष्यञ् ॥

औजसिकः । पुं । शूरे ॥ ओजसा वर्त्त
ते । ओजस्सहोम्भसावर्त्तत इति-
ठक् ॥

औड्रः । पुं । ओड्रदेशोद्भवे आदौ
क्षत्रिये पश्चाद्ब्राह्मणादर्शनेन क्रिया
लोपादिना च शूद्रत्वमापन्ने दस्युप-
दवाच्ये ॥ त्रि । ओड्रदेशजे ॥

औत्कर्ष्यम् । न । उत्कर्षतायाम् ॥ भा
वे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

औत्तरपथिकः । त्रि । उत्तरपथेनाहृ-
ते ॥ तेनगच्छति उत्तरपथेनाहृत
ञ्चेति ठञ् ॥

औत्तरपदिकः । त्रि । उत्तरपदग्राहि
णि ॥ उत्तरपदं गृह्णाति । ठक् ॥

औत्तराहः । त्रि । उत्तरस्मिन् जातः भ
वः ततआगतोवा ॥ उत्तरादाहञ् ॥

औत्तरेयः । पुं । परीक्षिन्नृपतौ ॥ उत्त

रायाः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक् ॥

औत्तानपादिः। पुं। ध्रुवे। स्वायम्भुवमनोःपौत्रे ॥ उत्तानपादस्यापत्यम्। इञ् ॥

औत्सर्गिकः। त्रि। उत्सर्गार्हे ॥ सामान्यविधिरुत्सर्गः। उत्सर्गमर्हति। ठञ् ॥ सामान्यत्वे ॥

औत्सुक्यम्। न। उत्कण्ठायाम् ॥ उत्सुकस्य कर्मभावोवा। ष्यञ् ॥

औदनिकः। त्रि। सूपकारे ॥ ओदनं शिल्पमस्य। शिल्पमिति ठञ् ॥

औदमेयिः। पुं। उदमेयस्यापत्ये ॥ अतइञ् ॥

औदमेयी। स्त्री। उदमेयजातौ ॥ इञन्तात् इतोमनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

औदरिकः। त्रि। उदरमात्रपूरके। आद्यूने। पेटार्थी इतिभाषा ॥ अत्यन्तबुभुक्षिते। बुभुक्षयात्यन्तपीडिते ॥ उदरे प्रसितः। उदराट्ठगाद्यूने इतिठक् ॥

औदश्वितम्। न। अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ त्रि। उदश्विति संस्कृते ॥ उदश्वितोन्यतरस्यामिति पक्षेऽण् ॥

औदश्वित्कः। पुं। औदश्विते ॥ उदश्विति संस्कृतम्। उदश्वितोन्यतरस्यामिति ठक्। इसुसुक्तान्तात् कः ॥

औदार्य्यम्। न। उदारतायाम् ॥ उदारस्यभावः। गुणवचनेति ष्यञ् ॥

औदासीन्यम्। न। शुभाशुभयोरुपेक्षायाम् ॥ ताटस्थ्ये ॥ उदासीनस्यभावः। ष्यञ् ॥

औदास्यम्। न। अकर्तृत्वे ॥ वैराग्ये। अनुरागादिशून्यतायाम् ॥ मनोयोगाभावे ॥

औदुम्बरः। पुं। श्राद्धदेवे। यमे ॥ न। कुष्ठरोगप्रभेदे ॥ तस्यलक्षणम्। दाहगौरवकण्डूभिः परीतं रोमपिञ्जरम्। उदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौदुम्बरं वदेदिति ॥ ताम्रे ॥ उदुम्बरमेव। प्रज्ञाद्यण् ॥ यज्ञाङ्गशाखिनःफलादौ ॥ फलमौदुम्बरं बाल मल्लतक्रेणसाधितम्। वेसवारभृते साज्ये पाचितं सैन्धवान्वितम् ॥ शीतं कषायं मधुरं रक्तपित्तप्रणाशनम्। मूत्रकृच्छ्रहरंसम्यग् विबन्धाध्मानकारकम् ॥ उदुम्बरस्यावयवोविकारोवा। प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ त्रि। ताम्रजे पात्रादौ ॥

औद्गात्रम्। न। सामवेदविहिते उद्गातुः कर्मणि भावेच ॥

औद्दालकम्। न। वल्मीककीटसम्भृते मधुनि ॥ प्रायोवल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः। कुर्वन्तिकपिलं स्वल्पंतत् स्यादौद्दाल-

कंमधु ॥ औद्दालकं रुचिकरं स्वर्य्यं कुष्ठविषापहम् । कषायमुष्णमम्लञ्च कटुपाकञ्च पित्तकृत् ॥

औद्दालकिः । पुं । गौतमे ॥ उद्दालकस्यापत्यम् । अतइञ् ॥ आरुणौ ॥

औद्धत्यम् । न । अविनीतभावे ॥ उद्धतस्य भावः । ष्यञ् ॥

औद्भिज्जम् । न । पांशुलवणे ॥

औद्भिदम् । न । रेह इति प्रसिद्धे पांशुलवणे ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारं गुरु कटु स्निग्धं श्लेष्मलं वातनाशनम् ॥ भौमस्य पानीयस्य प्रभेदे ॥ यथा । विदार्य्य भूमिं निम्नां यन्महत्याधारया स्रवेत् । तत्तोयमौद्भिदं नाम वदन्तीति महर्षयः ॥ औद्भिदंवारि पित्तघ्नमविदाह्यतिशीतलम् । प्रीणनं मधुरं वल्यमीषद्वातकरं लघु इति ॥

औद्वाहिकम् । न । उद्वाहसम्बन्धिधनादौ ॥ भार्य्याप्राप्तिकाले लब्धे भार्य्याधने ॥ तद्भ्रातृभिरविभाज्यम् । यथाह याज्ञवल्क्यः । पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत् स्वयमर्जयेत् । मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेदिति ॥

औपगवः । पुं । उपगवपत्ये ॥ उपगोरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ॥ उपसमीपे गौ र्यस्य इति उपगुर्गोपः । लक्षणया तत्पुरोहितोऽपि । यथाह हारीतः । यंयञ्च याजयेद्यस्तु सततुदर्श्चमाप्नुयात् । सद्योवर्षेण वर्षे श्चेच्चैवमेवाब्रवीद्भृगुः ॥ तथाच लक्षणया याज्ञ्योप्युपगुपदवाच्यः । तस्यापत्यं औपगवः ॥ इति श्रीधरस्वामिनः ॥

औपगवकम् । न । औपगवानां समूहे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥

औपचारिकः । त्रि । उपचारार्थे ॥ विनयादित्वात् स्वार्थेठक् ॥

औपच्छन्दसिकम् । न । वैतालीयच्छन्दोविशेषे ॥ तत्रैवान्ते ऽधिकेगुरौ स्यादौपच्छन्दसिकं कवीन्द्रहृद्यमितिलक्षणम् ॥ यथा । आतन्वानं सुरारिकान्तास्वौपच्छन्दसिकं हृदाविनोदम् । कंसं येनिर्जघानदेवो वन्दे तं जगतां स्थितिं दधानमिति ॥ पुष्पिताग्राभिधंकेचि दौपच्छन्दसिकं विदुः ॥ अन्यत्र । विषमे ससजा गुरूसमेचेत् सरयाश्छन्दसिकं तदौपपूर्वम् । यथा । स्मररागमयी वपुस्तमिस्रा परितस्तारर वेरसत्यवं वश्यम् । प्रियमापदिवापिकोकिलेस्त्री परितस्तारर वेरसत्यवश्यमिति ॥

औपग्रैवेयम् । न । उपग्रैवो । रथाङ्गे ॥ छदिरुपधीतिस्वार्थेठञ् ॥

औपनिधिकम् । न । उपनिधौ । प्रीत्याभोगार्थमर्पिते द्रव्ये ॥

औपनिषदः । त्रि । श्रुतिवेद्ये परमात्मनि ॥ उपनिषदा दृश्यते गम्यते वा । उपनिषदो व्याख्यान स्तत्रभवो वा । शेषइति अध्यात्मगयनादिभ्यइति वा । अण् ॥

औपनिषदम्मन्यः । पुं । भर्तृप्रपञ्चे ॥ अयंवेदान्तैकदेशी ॥ त्रि । अन्यत्र ॥

औपनीविकम् । त्रि । नीविसमीपे व्यापृते ॥ भवार्थे उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् ।

औपमन्यवः । पुं । प्राचीनशालाख्यर्षौ ॥ उपमन्योर्गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥

औपम्यम् । न । अनुकारे । उपमायाम् । साम्ये ॥ उपमैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

औपयिकः । त्रि । उपयुक्ते ॥ न्यायागतवस्तुनि । लभ्ये ॥ उपायन्त्यनेन । अयगतौ । हलश्चेति घञ् ॥ उपायएव । उपायो ह्रस्वत्वञ्चेतिठक्ह्रस्वश्च ॥

औपरोधिकः । पुं । पीलुदण्डे । पैलवे ॥ त्रि । उपरोधसम्बन्धिनि ॥

औपवस्तम् । न । उपवासे ॥ उपवस्तमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

औपवस्तम् । न । उपवासे । भोजनाऽभावे ॥ उपवसति । क्त । उपवस्तुरिदंकर्म । तस्येदमित्यण् । माषान्मधुमसूराँश्चवर्जये दौपवस्तकमितिस्मृतिः ॥

औपसर्गिकः । पुं । सन्निपातरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । कफोनुलोमवातेन यदिपित्तानुगो भवेत् । स्वेदश्वैत्यादिभिर्युक्त स्तदाभवतिमानवः ॥ प्रतिलोमः पुनस्तेनस्वास्थ्यमायातितत्क्षणात् । औपसर्गिकएवान्यः सन्निपातउदाहृत इति ॥ त्रि । उपसर्गसम्बन्धिनि ॥

औपस्थ्यम् । न । उपस्थेन्द्रियसुखे ॥

औपानह्यः । पुं । मुञ्जे ॥ न । चर्मणि ॥ उपानहे अयम् । वृषभोपानहोर्ञ्यः ॥

औमीनम् । त्रि । उम्ये ॥ उमानामभवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेति खञ् ॥

औरगम् । न । फणिभे ॥ त्रि । सर्पसम्बन्धिवस्तुनि ॥ उरगस्येदम् । अण् ॥

औरभ्रः । पुं । कम्बले । रल्लके ॥ उरभ्रस्य इदम् । अण् ॥

औरभ्रकम् । न । मेषवृन्दे ॥ उरभ्राणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेतिवुञ् ॥

औरभ्रिकः । त्रि । मेषजीविने ॥

औरसः । पुं । स्त्री । उरस्ये । स्वात्मजे । उढसवर्णायां जनितापत्ये ॥ यथा । सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादये त्सुयम् । औरसं तं विजानीयात् पुत्रं प्रथमकल्पितमिति ॥ उरसानिर्मितः । उरसोऽण् चेत्यण् ॥

औरसिकः । त्रि । उर इवेत्यर्थे ॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

और्द्धदेहिकम् । त्रि । और्द्धदेहिके ॥ केचिदत्रानुशतिकादिषु पाठं नेच्छन्ति ॥

और्द्धदेहिकम् । त्रि । प्रेतकर्मणि । प्रेतदाने । प्रेतमुद्दिश्य मरणदिन मारभ्य सपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रत्यहं दीयमाने जलपिण्डादौ । मृतार्थं तद्देहे दानं त्रिषु स्यादौर्द्धदेहिकम् ॥ देहादूर्द्ध: ऊर्द्धदेहः । राजदन्तादिः । उर्द्धदेहेभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥

और्द्धस्रोतसिकः । त्रि । शैवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

और्व्वः । पुं । वाडवानले ॥ सतुभूगोलस्य दक्षिणसीमा । तत्र सर्वे नरकाः दैत्याश्चवसन्ति ॥ पञ्चप्रवरान्तर्गत मुनिभेदे ॥ उर्वस्य मुनेरपत्यम् । कण्वाः । गोत्रापत्ये विदाद्यञ् ॥ न । पार्थिवलवणे ॥

और्व्वरः । त्रि । भौमे । रजसि ॥

और्व्वशेयः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

औलूकम् । न । पेचकसमूहे ॥ उलूकानां समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

औलूक्यः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिक दर्शनाभिज्ञे ॥

औशनसम् । न । शास्त्रविशेषे । चिचित्रनिर्माणप्रतिपादके शिल्पशास्त्रे ॥ उशनसा प्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ उपपुराणविशेषे ॥

औशिजः । पुं । उशिजि ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

औशीरम् । न । शयनासने ॥ शयनं स्वापः शय्या वा । आसनम्पीठादि । स्वापपीठयोः समुदितयोरियं संज्ञा ॥ चामरे ॥ दण्डे ॥ पुं । चामरदण्डे ॥ त्रि । उशीरजे ॥ उश्यते । वशकान्तौ । वशः किदिति ईरन् । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । उशीरस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

औषधम् । न । रोगनाशकद्रव्ये । भेषजे । जायौ । अगदे ॥ सर्वैः प्राणिभिर्भुज्यमाने ओषधिप्रभवेऽन्ने ॥ रोगघ्नत्वेन द्रव्यमात्रविवक्षाया मौषधशब्दप्रयोगः । तेन घृततैलादिकमप्यौषधशब्दवाच्यमिति ज्ञेयम् ॥

ओषधेरिदम् । ओषधिरेव वा । ओषधे रजाता विष्वण् ॥ प्रज्ञाद्यण् ॥

औषरम् । न । पांशुवल्लवणे ॥

औषरकम् । न । सार्वगुणे । मृत्तिकालवणे । खारीलोन खारीनून इति च भाषा

औषसः । त्रि । प्राभातिके ॥ अनुदितौषसराग इति औषसातपभयादिति च भारवि लक्ष्यम् ॥ उषसिभवः । सन्धिवेलेत्यादिनायोगविभागादण् । अन्यथा कालाट्ठञ् स्यादिति व्याख्यातारः । अपभ्रंश एवायमिति प्रामाणिकाः ॥

औष्ट्रम् । त्रि । उष्ट्रसम्बन्धिनि ॥ औष्ट्रं दुग्धं लघु स्वादु लवणं दीपनं तथा । कृमिकुष्ठकफानाहशोफोदरहरं सरम् ॥ उष्ट्रस्येदम् । अण् ॥

औष्ट्रकम् । न । उष्ट्रसमूहे ॥ तस्यसमूह इत्यर्थे गोत्रोचोष्ट्रेतिवुञ् ॥ उष्ट्रस्य विकारोऽवयवोवा । उष्ट्राद्वुञ् ॥

औष्ठ्यः । त्रि । ओष्ठभवे ॥ शरीरावयवाच्चेति यत् ॥

अम् । न । परे ब्रह्मणि ॥ अनुस्वारे । पञ्चदशे स्वरे ॥ विन्दुमात्रानुनासिकवर्णोयम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं मकारमकारस्थानेपि भवति ॥

अः । पुं । महेश्वरे ॥ विसर्गे । षोडषे स्वरे ॥ द्विविन्दुमात्रः कण्ठ्यवर्णोयम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं रेफसकारस्थानेपि भवति ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडीचवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचितेशब्दार्थचिन्तामणौ वर्गः समाप्तिङ्गतः ॥ १ ॥

तत् सत्

कः । पुं । ब्रह्मणि ॥ समीरे ॥ आत्मनि ॥ यमे ॥ दक्षप्रजापतौ ॥ भास्करे ॥ कामग्रन्थौ ॥ अग्निणि । नारायणे ॥ पतत्रिणि । खगे ॥ पार्थिवे ।

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कचतिवा । कैशब्दे । कचदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिड: ॥ ककारे ॥

कंवल: । पुं । कम्वलार्थेषु ॥

कंस: । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पुं । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पानमात्रे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसी इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृतृवदिहनिकमीतिस: ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकार: । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायांब्राह्मणाज्जातोअम्बष्ठोगान्धिकोवणिक् । कंसकारशङ्खकारौब्राह्मणात्सम्बभूवतु: ॥ इतिवृहद्धर्मपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्माचशूद्रायां वीर्याधानं चकारस: । ततोवभूवु:पुत्राश्चनवैतेशिल्पकारिण: । मालाकार: कर्मकार:शङ्खकार:कुविन्दक: । कुम्भकार: कंसकार: षडेतेशिल्पिनोनरा

॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन० । क्विपचेति क्विप ॥

कंसा । स्त्री । कंसवत्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसाराति: । पुं । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारि: । पुं । } अराति: अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । चि । कंसायहिते ॥ छ: ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्द: । पुं । कनके । स्वर्णे ॥

ककुञ्जल: । पुं । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थ: । पुं । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाको:पौत्रे ॥ ककुदिवृषांसे तिष्ठति । स्था० । क: ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात्तद: ॥

ककुद: । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

र्वताग्रभागे ॥ कं सुखं कौति । कु० । क्विप् । तुक् । पृषोदरादिः ॥
ककुद्मान् । पुं । वृषे । वलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वात् वत्वम् ॥
ककुद्मती । स्त्री । कव्याम् । पीठा इ तिभाषा ॥ ककुदूषस्कन्धः । स इव मांसपिण्डः ककुत् । सोऽतिशयितो ऽस्याम् । मतुप् । यवादित्वात् वः ॥
ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या लक्षणं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने वदन्ती पिकनादहूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ कक्ते । कक्लौल्ये । बाहुलकादुभ प्रत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभ इति सौत्रः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥
ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं शब्दगाम्भीर्याय दारुमयं भाण्डं यच्चर्मणाच्छाद्यते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान्हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभोदिशः

सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ पर्वतान्तरे ॥ कश्च कुश्च ककू । ते भाति । भा० । अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोऽनुपेतिकः ॥
ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यस्येति टाबन्तोपीति कश्चित् । तन्न । अधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात् ॥ केन कुत्सिता भाति । भादीप्तौ । सुपीतिकः । भिदाद्यङ् वा ॥ रागिणी विशेषे ॥
ककुभादनी । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥
ककुभः । पुं । खगान्तरे ॥
कक्कोलः । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । कांकला इतिगौडभाषा । कांकोली- इति फलकपूर इति गन्धुला इति- च प्रसिद्धे ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक० । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुलसंस्त्याने । ज्वलादित्वाणः । कक् च तत् कोलश्च ॥
कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । स्थूलमरिचे ॥ स्वार्थे कन् ॥
कक्खटः । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

कक्खहसने। शकादिभ्योटन् ॥

कक्खटपत्रकः । पुं । पाट इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजशब्दे ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सेलखडी इति भाषा ॥

कक्षः । पुं । बाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥

कक्षरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षशायः । पुं । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमे ञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निहिताञ्चले ॥ स्पर्द्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यवन्धनरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रवेशे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उष्ण्हियाम् ॥ चुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांशकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्द्दिशेदिति ॥ कषति कष्यते वा । कष० । वृत्तिसेकृते टाप् ॥

कक्षापटः । पुं । कौपीने ॥ इतिहला युधः ॥

कक्षावेक्षकः । पुं । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ द्वाःस्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एषणिकापाषे । काँटेकी कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । धृष्टतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्रारम्भकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानादहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यसुरीमतेति ॥ मध्येभवन्धने । गजमध्यवन्धनरज्ज्वौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यागजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मद्विधः कुतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत् ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कँकड़ा इति भाषा ॥ यमे ॥ युधिष्ठिरनृपे । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराजसुते ॥ कङ्कते । ककि गतौ । अच् ॥

कङ्कटः । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककि लौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटे० । मू०कः ॥

कङ्कटकः । पुं । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कङ्का इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कं शुभं कणति । कण शब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककि लौल्ये । वहुलमन्यत्रापीति अनुदात्तेतश्च हलादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वाण्णत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कण्ठाभरणविशेषे ॥ कँगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणां हस्ताभरणे ॥ कङ्कनम् । ककि गतौ । घञ् । कङ्कं गतौ अणति । अण शब्दे । अच् । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं कणति । कण० । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कँगनीति प्रसिद्धे स्त्रीणां करभूषणे ॥ चङ्कण्यते । कण शब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् चङ्किणः कङ्कणश्चेति ईकन् । धातोः कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्घी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककि गतौ । बाहुलकादतच् । गौरादित्वान् ङीष् । स्वार्थे कन् । केण इति ह्रस्वः ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्काः । शकन्ध्वादिः । कङ्के ष्वतति । क्वुन् ॥ बलाप्रभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कचोटः । पुं । काँकिला इति गौड-भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जल-व्यधे ॥

कङ्कत्रोटिः । पुं । कङ्कत्रोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव त्रोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पक्षाण्येव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । सँड़सी सड़ाँसीति च भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कङ्केरोल: । पुं । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कपत्र: । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णतामे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य-कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्काल: । पुं । शरीरास्थि । त्वङ्मांसरहिते शरीरारम्भकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कं सुखं शिरो वा कालयति । कलक्षेपे । चुरादि: । अच ॥ यद्वा । कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकात् कालन् ॥

कङ्कालमाली । पुं । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्यादिभ्यादिनि: ॥

कङ्कु: । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ न । कंसासुरभ्रातरि ।

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यं स्यात् दन्यद्रेणुकं स्मृतम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामं पीतं लघुत्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठं रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरु: । पुं । काकविशेषे । द्वारवलिभुजि ॥

कङ्केलि: । पुं । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्ल: । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लि: । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्गुम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गु: । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्ध धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीता चतुर्विधा कङ्गुस्तासां पीतावरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणी गुरु: । रूक्षा श्लेष्महराऽतीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गयति वा गच्छन्त: । मृगय्वादित्वात् कु: । शकन्ध्वादि: ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गू: । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कच: । पुं । केशे ॥ बृहस्पते: पुत्रे ॥ वन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कचबन्धने । पुंसीतिघ: ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इतिशब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुटे । पैंठ इतिभाषा ॥

कचङ्गलः । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

कचपक्षः । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाशः । पुं । केशसमूहे ॥

कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

कचहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुःशीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । वालाग्रे । त्रसरेखष्टके ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे वालके ॥

कचुः । स्त्री । कच्व्याम् । अरवीं कचालु इतिच भाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥

कच्चटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिचकारात् कोःकत्तत्पुरुषइतियोग-विभागाद्वा कोःकत् ॥ न । तक्रे ॥

कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदितिकुशब्दादेशः । कत् चित् अनयोःसमाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छः । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नकद्रुमे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कक्षायाम् ॥ अत्रस्मृतिः । वामे पृष्ठे तथा नाभौ कच्चत्रय मुदाहृतम् । एभिः कच्छैःपरीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृतः इति ॥ परिधानार्द्धेः कच्छानिबद्धाञ्चासुरीभवेत् । इतियाज्ञवल्क्यः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरात् पूर्वभागे समुद्रादुत्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यातस्तन्त्रे श्रीशक्तिसङ्गमे इति ॥ कचति कचदीप्तौ । बाहुलकाच्छः ॥ यद्वा । केनकृणाति । उच्छृदिर्दीप्तिदेवनयोः । अन्येभ्योपीति डः । कंजलं छ्यति परिच्छिनत्ति । छोछेदने । आतोनुपेतिकः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो जलप्राये त्रिलिङ्गकइत्यमरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कच्छायाम् । कछौटी इतिभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कच्छपः । पुं । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्मे । कछुवा इति भाषा ॥ अस्य मांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्तं सम्यक् स्विन्नञ्च कच्छपम् । तन्मांसं खर्परान्मुक्तं खण्डितं स्वल्पखण्डकैः ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्तं दाडिमेन सुचाम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारकः इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रं वातजिच्छुक्रकारकः । स्निग्धोष्णः प्रीणनःसद्यो विपाके कटुकः स्मृत इति ॥ कुवेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्य बन्धविशेषे ॥ मद्यस्य यन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिताः पञ्च वा षड्वा दारुणाः कच्छपोन्नताः । कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेयाः कच्छपिका बुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षयाजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ दुर्लो । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छं कच्छे वा पिबति । कच्छेन पातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टक्तु न पिबतेः सुराशीध्वोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसुबुत्पत्तेः प्राक् समासः । जातेरिति ङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली झंझीरा इतिचभाषा । झिँझीपोका इति गौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इतिभाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छुः । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्मा बह्व्यः पिडकाः स्राववत्यः पामेत्युक्ता कण्डुमत्यः सदाहाः । सैव स्फोटैस्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रा स्फिचे चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाप्रभेदे ॥

कच्छुरः । पुं । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छू रस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्चेतिरः ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ शठ्याम् । गन्धपत्र्याम् ॥ दुस्पर्शायाम्

॥ यवासे॥ पुंस्त्वल्याम्॥ कच्छूं राति। रादाने। आत इति कः। पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः॥

कच्छूः। स्त्री। खाज इतिप्रसिद्धेपामरोगे॥ कषति। कषहिंसायाम्। कषेश्छश्चेच्यूः॥

कच्छूमती। स्त्री। शूकशिंव्याम्॥ त्रि। कच्छूयुक्ते॥

कच्छोटिका। स्त्री। कच्छे। परिधानाञ्चले। कछोटी इतिभाषा॥

कच्वी। स्त्री। अरवीं घुंआ इति प्रसिद्धे शाकविशेषे। वितण्डायाम्॥

कजम्। न। कमले॥ केजातम्। जमी। डः॥

कज्जलम्। न। काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने। लोचके॥ पुं। मेघे॥

कज्जलध्वजः। पुं। दीपे॥ कज्जलं ध्वजं यस्य॥

कज्जलरोचकः। पुं। न। ज्योत्स्नावृक्षे। दीपवृक्षे। दीवट इति भाषा॥

कज्जला। स्त्री। मत्स्यविशेषे। कज्जल्याम्॥

कज्जली। स्त्री। मत्स्यविशेषे॥ मिश्रितरसगन्धके॥ यथा। शुद्धं सूतं तथागन्धं खल्ले तावद्विमर्दयेत्। सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत्॥ एषा कज्जलिका ख्याता दृंहणी वीर्यवर्द्धिनी। नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति॥

कञ्चटम्। न। जलतण्डुलीये। लाङ्गल्याम्। काँचडादाम इतिगौडप्रसिद्धे जलजशाकविशेषे॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तु कञ्चट मुदाहृतम्। कञ्चटं तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु॥ चँवराई शाकस्य विशेषे॥ इति भावप्रकाशः॥

कञ्चडः। पुं। कञ्चटप्रभेदे। चक्रमर्द्दे। अम्बुपे॥

कञ्चारः। पुं। सूर्य्ये॥

कञ्चिका। स्त्री। वंशशाखायाम्। कुञ्चिकायाम्। कमची इतिभाषा॥ क्षुद्रस्फोटे॥

कञ्चुकः। पुं। वारबाणे। भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे॥ लोहवर्मणि॥ कञ्चते। कचिदीप्ति बन्धनयोः। वाहुलकादुकन्॥ कवचे॥ निर्मोके। अहिनिर्ल्वयिन्याम्। सर्पत्वचि। काँचली इतिभाषा॥ चोलके। कूर्पासे। अङ्गिकायाम्। अङ्गिया काँचुली चोली इतिचभाषा॥ वस्त्रे॥ वर्द्धापकगृहीताङ्गस्थितवस्त्रे॥

कञ्चुकालुः। पुं। सर्पे॥

कञ्चुकी। पुं। अन्तःपुराध्यक्षे। सौविदल्ले। स्थापत्ये। राज्ञांस्त्यगारेव

क्षीरयाधिकृते ॥ पिङ्गे ॥ कङ्को । सर्पे ॥ जीङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवद्रुकवचे ॥ कञ्चु अस्योलकोऽस्यस्य । अतइनिः ॥ नस्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणामङ्गरक्षिणयाम् ॥

कञ्जः । पुं । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी० । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जजः । पुं । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जनः । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनिः । पुं । शालूके ॥ कञ्जस्य पद्मस्य योनि रुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमृजिभ्यांचिदित्यारन्

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकावृक्षे । वह्मनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पुं । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्वे ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासने । चटाई माँदरी इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे ॥ कटति कव्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । पुंसीतिघः ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटकीतिख्यातायाम् ॥ कटंवृणोति । वृञ्व० । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पुं । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । वाहुभूषणे ॥ हस्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कव्यते वा कटे० । कृञ्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्निति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पुं । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कटकोलः । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पुं । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके । त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पुं । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रूः । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राचसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छीलः । प्रुङ्गतौ । क्विब्वचिप्रच्छीति क्विपदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्गः । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ न्वपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नी कटु तृष्णाचकीर्त्तिता ॥ ततफलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । श्वेताचेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटवङ्गाति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादिः ॥ काँटाशिरीष इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्बः । पुं । वाद्यभेदे ॥ वाणे ॥ कटति । कटे० । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कटकी इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं विभर्त्ति । डुभृञ्धा० । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः इति खच् । मुम् ॥

कटव्रणः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्षः । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ अतिशयितौ अक्षिणीयत्र । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच ॥ कटं गण्डमक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भक्तेषु तिर्यङ्निपाताकृपादृष्टिः कटाक्षः ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाहः । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपप्रभेदे ॥ तैलादेः पाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटिः । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । करधनी कोँधनी तघडी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिवर्मणि ॥

कटी । पुं । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥

कटिप्रोथ: । पुं । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्ध कटिदेशस्थ मांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्य्याप्तौ । पुंसीति घ: । कट्या: प्रोथो मांसपिण्ड: ॥

कटिरोहक: । पुं । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लक: । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे० । वाहुलकादिल्ल: । स्वार्थे कन् ॥

कटिशीर्षक: । पुं । कटिदेशे ॥

कटिशूल: । पुं । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीक्षारलेप: सिध्मविनाशन: । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वाकटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्य्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे० । सर्वधातुभ्य इन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषुपाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतल: । पुं । न्युब्जखड्गे । वाँकाखाँडा इति भाषा । खुर्खुडी इति खुखडी इतिचनेपालभाषा ॥

कटीर: । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कटति कट्यते वा कटीगतौ कटे० वा । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

कटीरक: । पुं । नितम्बे ॥ कटीरएव । स्वार्थे क: ॥

कटु: । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्ष: स्तन्यमेद:श्लेष्मकण्डूविषापह: । वातपित्तकृदाग्नेय: शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्य्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे० । कटिवटिभ्यांचेत्यु: । वस्तुतस्तु शम्स्त्रिजिह्विपीत्युच चकारादु: । कटिवटिभ्यामिति कृत्स्नयोज्ज्वलदत्तादिप्वदर्शनात् । स्त्रियां वोतोगुणोतिङीषि कट्वी कटुर्वा ॥ कटति । मृ० उर्वा ॥

कटुक: । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थे क: ॥

कटुकन्दः । पुं । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे॥ लशुने ॥ कटुः कन्दोऽस्य॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्बरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघुः । भेदिनीदीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमि प्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्तायाम् । शतपर्व्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीटः । पुं । मशके ॥

कटुक्काणः । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वक्पत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुच्छदः । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तकः । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटुर्विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुश्चासौ तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पावः । पुं । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्रः । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफलः । पुं । पटोले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्गः । पुं । } शुण्ठ्याम् ॥
कटुभद्रम् । न । }

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरवः । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । अशोकरोहिण्याम् ॥ कायस्थायाम् । स्वर्गा

ष्या ॥ कटुश्चासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्या-
म् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पा
त्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । स्व
र्णपट्टे संयुतकाचकूप्यां दृश्यामुखं
लोहपलोहमूर्चे: । निष्कासितो धू-
मरसस्तु तस्य सौगन्धिकैः काचक-
टोरकेय इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमे-
धिके पर्वणि ८ ऽध्यायेपिच । रम्याकं
देवकीदत्तं पात्रे काञ्चननिर्मिते ।
कटोराणां चतुःषष्टिः पात्रस्योभय
तः स्थिता इति ॥कटति । कटे° ।
ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध
पात्रभेदे ॥ स्वार्थेकः

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति
ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पुं । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ क
टति । कटे° । कपिगडिगण्डिकटि
पटिभ्य ओलच् ॥

कटोलकः । पुं । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे
कः ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौ
डभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्ल-
क्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वी-
णा ॥

कट्टारः । पुं । कटिशस्त्रे । कटार इतिभाषा ॥

कट्फलः । पुं । कायफल इति प्रसिद्धे वृ
क्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिका-
याम् ॥ कट्फलस्तुवरस्तिक्तः कटु
र्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वासप्रमेहा
र्शः कासकण्ठामयारुचीः ॥ कटति ।
कटे° । क्विप् । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ हरिद्रा
याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥
वार्त्ताक्याम् ॥ मृगेर्व्वारौ ॥

कट्वङ्गः । पुं । सूर्यवंशजे दिलीपनृपतौ
॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इति-
भाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ त-
क्रे ॥ दध्नः ससारकस्यात्र तक्रं कट्वर
मुच्यते ॥ कटति । कटे° । छित्वर
छत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरती
वरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वरा इतिष्व
रजन्तं साधु ॥

कट्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशे
षे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकाया
म् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ बोतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिज्ञे ॥ ऋचांप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्यणिनेः कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द्दः । पुं । शिवे ॥

कठरः । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकुः । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाहकः । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जरः । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णावर्वरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जृष वयोहानौ । ण्यन्तः । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कठिनः । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीचिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठकः । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाकशुक्लायाम् सेलखड़ी इतिभाषा ॥

गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमायस्य । तेनाम्बायदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्लः । पुं । कारवेल्ले ॥ कठति । कठश्चोके । बाहुलकादिल्लः ॥

कठिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानायाम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वात् ङीष् ॥

कठेरः । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठकृ० । पतिकठिकुठीभ्येरक् ॥

कठेरुः । पुं । चामरवाते । मन्थरौ ॥

कठोरः । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कडः । पुं । मूर्खे ॥ कडति । कड मदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्करः । पुं । माषमुद्गादिकाष्ठे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणा दिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीयः । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥
कडङ्कर्य्यः । त्रि । }

कडङ्कर मर्हति । कडङ्करदक्षिणा च्छ्चेति छ: यतच ॥

कडङ्ग: । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गर: । पुं । वुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गर: । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम् ॥ यद्वा । कडति । कड० । क्विप् । कडच तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा० । क: ॥

कडचम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्ब: । पुं । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल इतिभाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीत्यम्बच् । केन. लम्बते वा लवि० । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बक: । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कडम्बी । स्त्री । कलम्बीशाके ॥

कडार: । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारस्तृणवह्निशदित्य न्ये इतिभरत: ॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गड: कडचेत्यारन् ॥

कण: । पुं । अतिसूक्ष्मे । लेशे ॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मस्तण्डुलावयव: कणइति व्याख्यातार: ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलु: । पुं । गुग्गुलुप्रभेदे । वंशपीते । स्वर्णकर्णे । गन्धराजे ॥

कणजीर: । पुं । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । सूक्ष्मगन्धिनि ॥

कणभ: । पुं । कीटविशेषे ॥

कणभक्षक: । पुं । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभ: । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अच् ॥ टाप् ॥

कणाटीन: । पुं ।
कणाटीर: । पुं ।
कणाटीरक: । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥

कणाद: । पुं । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिक: । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूजीइतिभाषाप्रसिद्धे शुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अस्यन्तसूक्ष्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् । इत्वम् ॥ यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणा: सन्त्यस्य वा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

संनादे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय: कणा: सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छः ॥ यद्वा । कणिनं स्वावयवं श्यति । शोतनूकरणे । आत इति कः ॥

कणी । स्त्री । श्यकएठलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । मृकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरांची इतिच प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । सप्तमीप्रतिरूपकोयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरुः । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे ॥ नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नाम्बुद्यूनकर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चाम्बुखेटावली लग्ने विशेषत इति ॥ वेणौ ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकहन्ताकी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । दुस्स्पर्शायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्यश्चेति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेवप्रकृतिवन्न सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी तथा स्वादुश्च शुक्रला । चक्षुष्या चलशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषघ्न यहरीलघ्वी ग्रहण्यर्शोतिसारजित्॥

सुश्रुतेतु । "कण्टकारी सरा तिक्ता कटुकादीपनी लघुः । रूक्षोष्णापाचनीकासश्वासज्वरकफानिलान् ॥ निहन्ति पीनसं पार्श्वपीडाकृमिहृद्रामयान्। तयोःफलं कटुरसं पाकेच कटुकं भवेत् ॥ शुक्रस्यरेचनं भेदि तिक्त पित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदकृमिज्वरान् ॥ कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ॥ तद्वत् प्रोक्तासिता क्षुद्राविशेषाद्गर्भकारिणी ॥ शाल्मल्याम् ॥ कण्टकान् ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्याः फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णांश्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तोयाम्लस्विन्नवृहतीफलं मार्द्रकञ्च दण्डाहतं चिरविपाचितमाज्यकेन । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितञ्च वह्निं प्रबोधयति कासनिषारयतीति ॥

कण्टकालुकः । पुं । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशनः । पुं । उष्ट्रे ॥ कण्टकानि अशनं यस्य ॥

कण्टकाष्ठीलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकिमः । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पुं । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते । मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ वदरवृक्षे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन् । इनिः ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ श्रोणाभिरण्ट्याम् ॥ मधुखर्जूर्याम् ॥

कण्टकिफलः । पुं । कटहल इतिप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टकाःसन्त्यस्य । अत इनिठनाविती इनिः। कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिलः । पुं । वेडुवाँश इति गौडभाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् । खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लताच ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कांटीवावैंगन इति भाषा ॥

कण्टकुरण्टः । पुं । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनुः । स्त्री । बृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्रः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपादः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफलः । पुं । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

कण्टलः । पुं । बाबले । बबूलइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कण्टवल्ली । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कण्टवृक्षः । पुं । तेजःफलवृक्षे ॥

कण्टाफलः । पुं । कण्टकिफले । कटहल इति भाषा ॥ विशेषात् पनसं वर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभिः ॥

कण्टाऽगला । स्त्री । नीलझिण्ट्याम् ॥

कण्टालुः । पुं । वंशे ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ वर्बूरे ॥

कण्ठाह्वयम् । न । पद्मकन्दे ॥

कण्ठी । पुं । कलाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

कण्ठः । पुं । मदनद्रुमे ॥ होमकुण्डाद्बहिरङ्गुलिपरिमितेस्थाने ॥ यथा । खाता द्वाह्योऽङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्रभागे ॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदलपद्ममस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कणति । कणशब्दे कणः ठः ॥ यद्वा । कण्ठते । कठिशोके । अच् ॥

कण्ठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्टकरज्जुचर्म्मादौ ॥ इति शब्दमाला ॥

कण्ठनीडकः । पुं । चिल्लपक्षिणि । चील इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठनीलकः । पुं । उल्कायाम् । मसाल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

कण्ठपाशकः । पुं । हस्तिकण्ठवेष्टकरज्जौ ॥

कण्ठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कण्ठी गोपसकरी इतिचभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कारे । गुरोश्चेत्यः । कण्ठस्यभूषा ॥

कण्ठमणिः । पुं । ग्रैवेयकमणौ । काकले ॥ कण्ठस्य मणिः ॥

कण्ठशुद्धिः । स्त्री । गलस्य कफाद्यलिप्तत्वे ॥

कण्ठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत् कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निविडोपगूह्य । परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्ति सन्त इति ॥

कण्ठाग्निः । पुं । पक्षिणि ॥ कण्ठे अग्निरस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठालः । पुं । शूरणे ॥ युद्धे ॥ गोणीप्रभेदे । खुर्जी इतिभाषा ॥ क्रमेलके ॥ नौकायाःखनित्रे ॥

कण्ठाला । स्त्री । जालगोणिकायाम् ॥

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठाभरणे । एकलडीकण्ठी इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कण्ठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकण्ठवेष्टनर

ज्जुचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरवः । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकालः । पुं । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्यः । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्मलीकरणे । कुटना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उलूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाडयाम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डुः । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्ययः ॥

कण्डुरः । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरवृक्षे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ अस्यास्त पर्यायाः ॥ कण्डूं राति । रादाने । आतोऽनुपसर्गे कः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्वाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूय

नम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कण्डूघ्नः । पुं । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूतिः । स्त्री । कण्डूयाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयतेः क्तिन् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्डूयाम् ॥

कण्डूयमानः । त्रि । कण्डूयितरि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्वाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्यो यक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कट्याम् ॥ कण्डूं राति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोलः । पुं । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कपिगण्डिगण्डीतिसूत्रे कण्डेः पाठादोलच् ॥

कण्डोलकः । पुं । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । कोंदरा इति

गौडभाषा प्रसिद्धे वाद्ययन्त्रे। चण्डा लवल्लक्याम्। किङ्करीति प्रसिद्धे वाद्ये॥ कण्डते। कडि०। बाहुलका दोलच्। कण्डोलस्य वीणा॥

कण्डोली। स्त्री। कण्डोलवीणायाम्॥

कण्डूघः। पुं। शूककीटे। शूयापोका इतिगौड भाषा॥

कण्वः। पुं। मुनिविशेषे॥ पुरुवंशजाताप्रतिरथनामचत्रियपुत्रे॥यथा।सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः। तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः। इतिश्रीभागवतम्॥ न। पापे॥ कणनम्। कणशब्दे। उल्वादयश्चेतिसाधुः॥ कणति। अशूप्रुषिलटिकणीत्यादिनाक्वन्वा॥

कतः। पुं। मुनिविशेषे॥ कतकवृक्षे॥

कतकः। पुं। तिक्तफले। पयःप्रसादिनि। निर्मली इतिभाषा॥ कतकस्य फलं नेत्र्यं जलनिर्मलकारकम्। वातश्लेष्महरं शीतं मधुरं तवरं गुरु॥

कतफलः। पुं। कतकवृक्षे॥

कतमः। पुं। बहूनां जातिपरिप्रश्ने॥ किमो डतमच्॥

कतमालः। पुं। वह्नौ॥

कति। त्रि। कियति। सङ्ख्यापरिमाणप्रश्ने॥ का सङ्ख्यापरिमाणमेषाम्। किमः सङ्ख्यापरिमाणे डतिचेति डतिः। नित्यंबहुवचनान्तोयम्॥

कतिथः। त्रि। कतीनां पूरणे॥ षट्कतिकतिपयचतुरांथुगिति डटिथुगागमः॥

कतिपयः। त्रि। कतिशब्दार्थे। कितनेक इतिभाषा॥

कतिपयथः। त्रि। कतिपयानां पूरणे। षट्कतीत्यादिना कतिपयस्याऽसङ्ख्यात्वेपि अतएवज्ञापकाड्डट् तस्मिन् थुगागमः॥

कतृणम्। न। रामकर्पूर इतिगौडभाषाप्रसिद्धे सुगन्धितृणविशेषे। पौरे। सौगन्धिके। रौहिषे॥ अस्यगुणाः। कटुत्वम् तिक्तत्वम् कफशस्त्रशल्यादिदोषवालग्रहविनाशित्वमिति राजनिर्घण्टः॥ चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे पृश्नौ॥ पृश्निकायाम्। कुम्भिकायाम्॥ कुत्सितं तृणम्। तृणेच जाताविति कोः कत्॥

कत्तोयम्। न। मद्ये। मैरेये॥

कत्थनम्। न। श्लाघायाम्॥ कत्थ०। ल्युट्॥

कत्सवरम्। न। स्कन्धे

कथकः। त्रि। कथोपजीविनि॥ एकनटे। नाटकवर्णनकर्त्तरि॥ वक्तरि॥ यथा। वाग्युक्तसाध्यनियमच्युतो

पिकथके कंदाधिरुक्काथ्य इतिचिन्ता मणिः ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । बहुलमन्यत्रापीति कुन् ॥

कथङ्कथिकः । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कथङ्कारम् । अ । केन प्रकारेण कृत्वेत्यर्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकादेव करोतेः कथम्पूर्वाण्णमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्यंशेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुधः ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रकारार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावनायाम् ॥ केन प्रकारेण । किमश्चेति थमुः ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ वाढमित्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यन्तं यत्नगौरवभेदयोः ॥

कथम्भूतः । त्रि । किम्प्रकारे ॥ कं प्रकारं किंवा प्रकार मापन्नः । द्वितीयान्तादपिथमुः ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परस्पराश्रया या स्यात् सा माख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलाचार्यः ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेन विचारणायाम् ॥ नैयायिकमते हि नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वाक्यसन्दर्भः कथा । तद्भेदास्त्रयः । वादो जल्पो वितण्डा चेति ॥ कथा कादम्बर्यादिस्वरूपा सैव गद्यपद्यमयी चम्पूरिति ग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्गः । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम् । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राणः । त्रि । कथके । कथोपजीविनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्राणाः यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इतिभाषा ॥ कथ० । क्तः ॥

कदः । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । डुदाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । विताने ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितोऽध्वा । कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत् पुरुषेऽचीति कदादेशः ॥

कदनम् । न । मर्हे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पुं । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुरः शीतः कषायो लवणो गुरुः । सरो विष्टम्भकृद्रूक्षः कफस्तन्यानिलप्रदः ॥ अन्यसाञ्च । नीपो महाकदम्बःस्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हस्तपुष्पः कदम्बकद्रूपस्तद्भेदः । तथाऽन्योऽपि । हारिद्रस्तुरसीवलः । धूलीकदम्बको धाराकदम्बः षट्पदप्रियः ॥ हस्तपुष्पः केशराढ्यः प्रावृषेण्यः कदम्बकः । नीपोमहा कदम्बोपि तथा बहुफलो मतः ।इत्यमरटीकायां भरतः॥ सर्षपे ॥ देवताडकतृणे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति ।कदः सौत्रोधातुः । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बकः । पुं । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेषु ॥ स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । कदति कन्दयतिवा । कदर्हिंसायाम् । कदिआह्वाने रोदने च । कृकदीत्यम्बच् । अनित्यत्वान्नुम् । स्वार्थेकः ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्यायः । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पत्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डीर्याम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम्॥

कदरः । पुं । सोमवल्के श्वेतखदिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाजामुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादितः । ग्रन्थिः कोलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सइति ॥ अङ्कुशे ॥ दृणाति । दृविदारणे । पचाद्यच् । कस्यजलस्य दरः ॥

कदर्थितः । त्रि । विडम्बिते । दूषिते॥ कुत्सितोर्थः कदर्थः । कोःकत् । कदर्थः कृतः कदर्थितः ॥

कदर्य्यः । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात सञ्चिनोत्यर्थान् सकदर्य इतिस्मृतः ॥ कुत्सितो ऽर्यः स्वामी ॥ कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषे ॥

कदलः । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदिआह्वानेरोदनेच । वृषादित्वात् कलच्

कदलक: । पुं । कदलार्थे ॥ स्वार्थेक: ॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्णाम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्या भेदा: कदल्या बहवोऽपि सन्ति । उक्तागुणास्ते ष्वधिकाभवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुताचतेषाम् ॥ गुणान् पश्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिश्चा० । इ षादित्वात् साधु: । गौरादि: ॥

कदलीकन्द: । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इतिच भाषा ॥ शीतल: कदलीकन्दो बल्य: केश्योऽम्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारीच मधुरो रुचिकारक: ॥ कन्द: कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो हिङ्गुघृतेन राढ़: । उद्धूलित: सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कितएवरुच्य: ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे ॥ कदल्या: कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरंगुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्ड: । पुं । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धेमोचामध्यस्थदण्डे ॥ कृत्त: स्विन्न: सलिलविधृत: कृत्ततन्तु: प्रभिन्न: कम्बुभृत्याजलविरचित: क्षारजम्बीरपुष्टा: । मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्ण: स्वादुस्तूर्णं भवतिमुतरांगर्भदण्ड: कदल्या: ॥ योनिदोषहरोदण्ड: कादल्योऽसृकदरंजयेत् । रक्तपित्तहर: शीत: सुरुच्योऽग्निप्रवर्द्धन: ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कब इति भाषा ॥ सर्वैकान्यकिंयत्तद: काले-दा ॥

कदाकार: । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सित: आकारोऽस्य । को: कदादेश: ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि ॥ कुत्सिता आख्यायस्य । को: कत् तत्पुरुषेचीतिकदादेश: ॥

कदाचन । अ । कस्मिनकाले । किसी समयमे इतिभाषा ॥

कदाचार: । त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सित: आचारोयस्य । को: कत् आदेश: ॥

कदाचित् । अ । जातु । कस्मिंश्चित्काले प्रस्तावे ॥ कदाच चिद्भ्यमयो:समाहार: ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षे कदादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथः । पुं । कुत्सितरथे ॥

कद्रुः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे ॥ कन्दति । कदि आह्वाने । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥

कद्रुपुत्रः । पुं । नागे ॥ कद्र्वाःपुत्रः ॥

कद्रूः । स्त्री । नागमातरि ॥ संज्ञायामित्यूङ् ॥

कद्वदः । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति कोः कत् ॥ कुत्सितस्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पुं । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धूस्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलुवृक्षे ॥ लघ्वक्ष्ये । ॥ कनति । कनीदीप्तौ । कृञादिभ्योवुन् ॥ स्वाक्षाद्रुमे ॥

कनकक्षारः । पुं । टङ्कणे सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्डः । पुं । राजछत्रे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजछत्रे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपलः । पुं । सुवर्णादिपरिमाणक षोडशमाषके । पलपरिमाणे । कुवविल्वे ॥ इतिहारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरसः । पुं । हरिताले ॥

कनकलोद्भवः । पुं । राले ॥

कनकाचलः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥ दानविशेषे ॥ कनकमयःअचलः ॥

कनकाध्यक्षः । पुं । भैरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्य अध्यक्षः ॥

कनकारकः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञायां कन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वयः । पुं । धत्तूरे ॥ कनकमाह्वयोऽस्य । भक्तोऽस्मिन् कनकवर्णपृष्पोद्दर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखलः । पुं । उग्रादेव्याःस्थाने तीर्थविशेषे ॥ उग्राकनखलेस्मृते तिपुराणम् ॥

कननः । त्रि । काणे । एकदृशि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिक्या । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठः । त्रि । अतियूनि ॥ अत्यल्पे ॥

जघन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अयमेषा मतिशये युवा अल्पो वा । अजादीगुणवचनादेवेति तीष्ठ-न् । युवाल्पयोःकनन्यतरस्यामिति कनादेशः ॥

कनिष्ठकम् । न । तृकतृणे ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुल्याम् ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं बाधित्वा अजादित्वा टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्ष्णस्तारके ॥ कनिष्ठाङ्गुल्याम् ॥ कनति । कनीदीप्तौ । बाहुलकादीनः । स्वार्थेकन् । टाप् । ह्रस्वम् ॥

कनीयान् । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ।अजादीगुणवचनादेवेति ईयसुन् । युवाल्पयोरितिकनादेशः ॥

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तुः । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ कं सुखम् अस्ति अस्य ॥ कं शंभ्यां बभयुस्तितुतयसः इति तुः ॥ कामदेवे ॥ कुसूले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीतिकुः प्रत्ययोधातोस्तुणागमस्य ॥ कमिमनीतितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मन्मथभित्तौ । काँध इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । स्यूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इतिच भाषा ॥ यथा । भिक्षा प्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अचला केशवे भक्तिर्विभवैःकिम्प्रयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् थन् । टाप् ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्द्धर्षातीक्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्दः । पुं । न । सूरणे ॥ ग्राम्य कन्दस्तु दोषलः ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने ॥ पुं । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्यनिदानलक्षणे यथा । दिवास्वापादतिक्रोधा द्व्यायामा दतिमैथुनात् । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्याः कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पाद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिजः इति ॥ सचतुर्विधः । लक्षणभेदात् । यथा । रूक्षंविवर्णं स्फुटितं वातिकं तंविनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात पित्तात्मकन्तु तम् ॥ नीलपुष्पप्र

सीकाशं कण्डूमन्तं कफात्मकम् । सर्वैर्लिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं विदुः ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्यः शेषाः कृच्छ्रप्रसाधनाः इति ॥ कन्दति कन्दयति कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदने च । अच् घञ् वा ॥

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेषे । कन्दामृतायाम् । पिण्डालुनि । सुयनी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे ॥

कन्दटम् । न । शुक्लोत्पले । कोंभी-इति भाषा ॥

कन्दफला । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥

कन्दमूलम् । न । मूलके ॥

कन्दरः । पुं । अङ्कुशे ॥ पुं । स्त्री । गुहायाम् ॥ न । आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ केन जलेन दीर्यते । दृविदारणे । अप्देरप् ॥

कन्दरा । स्त्री । दर्याम् । कृत्रिमाकृत्रिमे गुहाकारे गिरिविवरे ॥ कन्दर । टाप् ॥

कन्दराकरः । पुं । शिलोच्चये । पर्वते ॥ कन्दराणामाकरः ॥

कन्दरालः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ कन्दरां लाति । ला आदाने । आत इति कः ॥ प्लक्षद्रुमे ॥ कपराले । आखोटवृक्षे ॥ कन्दरा मलाति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ कन्दराऽस्यास्ति मा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

कन्दरालकः । पुं । कन्दराले ॥

कन्दरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

कन्दरोद्भवा । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदिनि वृक्षे ॥

कन्दर्पः । पुं । कामदेवे ॥ पुत्रोत्पत्त्यर्थो यः कामानां मध्ये कामः सच भगवतो विभूतिः ॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम् । कुत्सितो दर्पोऽस्य अस्माद्वा ॥ यद्वा । कं सुखं तत्र तेन वा दृप्यति । दृप हर्षमोहनयोः । पचाद्यच् ॥ अथवा । के ब्रह्मणि दृप्तवान् कं ब्रह्माणं दर्पितवान् वा । पृषोदरादिः ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । एषो विंशतिवर्णाङ्घ्रिर्भवेः कन्दर्पसंज्ञकः । वीरे वा करुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदरः ॥

कन्दर्पकूपः । पुं । भगे । योनौ ॥

कन्दर्पजीवः । पुं । कामवृद्धिनामवृक्षे ॥

कन्दर्पमुषलः । पुं । मेढ्रे । शिश्ने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कन्दर्पशृङ्खलः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । नारी पादद्वयं स्थाप्य कान्तस्योरुद्वयोपरि । कटिञ्चालयेद्यत्र बन्धः कन्दर्पशृङ्खलः इति ॥

कन्दलम् । न । कलापे ॥ उपरागे ॥ नवाङ्कुरे ॥ करध्वनौ ॥ अपवादे ॥ पुं ।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्दल्याः पुष्पे ॥

कन्दलता ।.स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मबीजे ॥ कन्देस्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिडः ॥ यद्वा । कन्दते । कदि° । इषा°कलच् । गौ°ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दबहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । श्वेतोल्ले । शूरणे ॥

कन्दसंभवम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्यः । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्हः । पुं ।·शूरणे ॥

कन्दालुः । पुं । कासालौ ॥धरणीकन्दे ॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कड़ाही इति भाषाप्रसिद्धे भर्ज्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । स्कन्देः सलोपश्चेत्युः ॥

कन्दुकः । पुं । गेन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ कन्द्यते । कदि° । बाहुलकादुः । कंसुखं ददाति दयते द्यति यच्छति वा मितद्रुः । स्वार्थेकन् ॥ कंशिरो दुनोति दवति वा । टुदु उपतापे दुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्वम् । न । जलोपसेकं विना कें वलपात्रे यदग्निनापक्वं भृष्टतण्डुलादि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति तिथ्यादितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पुं । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । निशाह्वसे ॥

कन्धः । पुं । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पुं । वारिवाहे ॥ मारिषवृक्षे । कम् जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कंशिरो धारयति । संज्ञायां भृतॄवृजीति खच् । खचिह्रस्वः ॥ यद्वा । धरति । धृञ्° । पचाद्यच् । कंशिरसोधरा ॥

कन्धिः । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पुं । समुद्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षीयाङ्कुमार्यां

म॥ अज्ञाता कन्या। अज्ञातादौ कः। क्षिपकादित्वान्नेत्वम्॥.

कन्यकाजातः। त्रि। अनूढापत्ये। कानीने॥

कन्यकापतिः। पुं। जामातरि॥

कन्या। स्त्री। कुमार्याम्॥ दशवर्षायां बालिकायाम्॥ नार्याम्॥ यथाष्टकन्याम्॥ यथा। यक्षगन्धर्वसिद्धानां कन्यका नरनागयोः। विद्याधरकिम्पुरुषपिशाचाना मर्प्येत्ततादृति॥ अह ल्याद्रौपदीताराकुन्तीमन्दोदरीष्व-पि॥*॥ कन्यायांजातमात्रायामुपहासं च कुर्वते। नवराचादिपूजार्थं जातातेऽयकुमारिका॥ कन्यादानप्रसिद्ध्यर्थं वंशद्वयविवृद्धये। इतिसेनापिजनमाद्यमाख्यातितद्भवेत्॥ कन्याविक्रयेदोषो यथा। यः कन्यापालनं कृत्वाकरोति यदि विक्रयं। विक्रेता धनलोभेन कुम्भीपाकं सगच्छति॥ कन्यामूत्रपुरीषञ्चतत्रभक्षति पातकी। कृमिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥ मृतश्च व्याधयोनौच सलभेज्जन्मनिश्चितम्। विक्रीणीते मांसभारं वहत्येव दिवानिशमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ * ॥ अथ कन्या लक्षणम्। तत्रपादलक्षणम्। स्निग्धावनतायतमृतानखौ

कुमार्याः पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ। श्लिष्टाङ्गुलीकमलकान्तितलौचयस्यास्तामुद्वहेद्यदि भुवोधिपतित्वमिच्छेत्॥ १॥ पादजङ्घाजानूरुगुह्यमणीनां लक्षणानि॥ मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासि चिन्हा वस्वेदनौमृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ। जङ्घे च रोमरहिते विसिरे सुवृत्ते जानुद्वयं सममनुल्वणसन्धिदेशम्॥ २॥ ऊरू घनौ करिकरप्रतिमाववरोमा वश्वत्थपत्रसदृशं विपुलञ्चगुह्यम्। श्रोणीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतञ्च गूढोमणिश्च विपुलां श्रियमादधाति॥ ३॥ नितम्बनाभ्योर्लक्षणम्। विस्तीर्णमांसोपचितो नितम्बोगुरुश्चधत्ते रशनाकलापम्। नाभिर्गभीराविपुलाङ्गनानां प्रदक्षिणावर्त्तगताचशस्ता॥ ४॥ मध्यस्तनोरुवक्षोग्रीवाल०। मध्यं स्त्रिया स्त्रिवलिनायमरोमशञ्च वृत्तौघनावविषमौकठिनावुरस्यौ। रोमप्रवर्जितमुरोमृदुचाङ्गनानां ग्रीवाचकम्बुनिचितार्थसुखानिधत्ते॥ ५॥ अधरदन्तयोर्ल०। वन्धुजीवकुसुमोपमोधरोमांसलो रुचिरविम्बरूपभृत्। कुन्दकुड्मलनिभाः समाद्विजायोषितां पतिसुखामिता

र्थदाः ॥ ६ ॥ वचननासिकादृशां-
लº । दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस
स्वलगुप्रभाषितमदीनमनल्पसौ
ख्यम् । नासा समा समपुटा रुचिरा
प्रशस्ता दृङ्नीलनीरजदलद्युति-
हारिणीच ॥ ७ ॥ भ्रूललाटलº ।
नोसङ्गते नातिपृथूचरम्ये शस्तेभ्रु-
वौबालशशाङ्कवक्रे । अर्द्धेन्दु संस्था
नमरोमशञ्च शस्तं ललाटं न नतं न
तुङ्गम् ॥ ८ ॥ कर्णकेशशिरोलº ।
कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं शस्यते मृ
दुसमाहितं समम् । स्निग्धनील
मृदुकुञ्चितैकशोमूर्द्धजाः सुखक-
राः समंशिरः ॥ ९ ॥ हस्तपादयो-
र्लेखालº । भृङ्गारासनवाजिकुञ्ज-
ररथश्रीवृक्षयूपेषुभिर्मालाकुण्ड-
लचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोर
णैः । मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यज-
नकैः शङ्खातपत्राम्बुजैः पादे पा
णितलेथवा युवतयो गच्छन्ति रा-
ज्ञीपदम् ॥ १० ॥ हस्तलº । नि-
गूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भोप-
मौ करौन्नृपतियोषित स्तनुविकृ
ष्टपर्वाङ्गुली । न निम्नमतिनोन्नतं
करतलं सुरेखान्वितं करोत्यविध
वांचिरं सुतसुखार्थं सम्भोगिनीम्
॥ ११ ॥ मध्याङ्गुलिं या मणिबन्धनो

कन्या

त्था रेखा गतापाणितले ऽङ्गनायाः
। ऊर्द्धस्थितापादतलेथवायं पुंसो
यवाराज्यसुखायसास्यात् ॥ १२ ॥
कनिष्ठिकामूलभवा गता या प्रदेशि
नी मध्यमिकान्तरालम् । करोति
रेखा परमायुषः सा प्रमाणमूना
तुतदूनमायुः ॥ १३ ॥ अथापत्य
ज्ञानम् । अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्यरेखाः
पुत्रा वृहत्यः प्रमदास्तुतन्व्यः । अ
च्छिन्नमध्या वृहदायुषांताः स्वल्पा
युषां छिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥ शुभ
लक्षणान्युक्ता अशुभलक्षणान्याह । इ
तीदमुक्तं शुभमङ्गना नामतोविपर्य
स्तमनिष्टमुक्तम् । विशेषतो ऽनिष्ट
फलानि यानि समासतस्तान्यनुकी
र्त्तयामि ॥ १५ ॥ पादयो रनिष्ट
लक्षणम् । कनिष्ठिकावातदनन्तरा
वा महीं नयस्याःस्पृशतिस्त्रियाःस्यात्
। गतायथाङ्गुष्ठमतीत्ययस्याःप्र दे
शिनीसा कुलटातिपापा ॥ १६ ॥ ज
ङ्घागुह्योदराणां लº । उद्बद्धाभ्यां पि
ण्डिकाभ्यां सिरालेशुष्के जङ्घे लो-
मशेचातिमांसे । वामावर्त्तं निम्नमल्प
ञ्चगुह्यं कुम्भाकारंचोदरं दुःखितानां
म् ॥ १७ ॥ ग्रीवालº । ह्रस्वयातिनिः
स्वतादीर्घया कुलक्षयः । ग्रीवया
पृथुलया योषितः प्रचण्डता ॥ १८

॥ नेत्रगण्डयोर्ल० । नेत्रे यस्याः केक रे पिङ्गलेवा साद्रुः शौला श्यावलो लेचनाच । कूपौयस्या गण्डयोश्च स्मितेषु निम्नन्दिग्धं बन्धकों तांवद न्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविल म्बिनिदेवरं ललाटे श्वशुरंहन्त्युद रे स्फिजोः पतिञ्च । अतिलोमच- याञ्चितोत्तरौष्ठी नशुभाभर्त्तुरती वयाचदीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्त ल० । स्तनैा सरोमैा मलिनोल्बणौ चक्षेयंददाते विषमैाचकर्णैा । स्थू लाः करालाः विषमाश्चदन्ताः क्लेशा य चैार्य्यायच कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ ह स्तल० । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्कैः सरीसृपोलूक समानचिह्नैः । शु- ष्कैः सिरालैर्विषमैश्चहस्तै र्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अ न्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशी कलहप्रियासा । प्रा- यो विरूपासु भवन्तिदोषायत्रा कृ तिस्तत्रगुणावसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना शरीरावेवविभागमाह । पादैासगु ल्फैा प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेढ्रोरूमुष्कञ्चततस्तृ तीयं नाभिंकटिंचैवचतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरंकथयन्तिपञ्चमं हृदयंष ष्ठमथस्तनान्वितम् । अथसप्तममां- स्यजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमंनयनेचसभ्रुणी सल लाटं दशमंशिरस्तथा । अशुभेष्वशु भंदशाफलं चरणाद्येषुशुभेषु शोभ नम् ॥ २६ ॥ इतिवाराह्यां कन्यालक्ष णं नामाध्यायः । ६७ ॥ * ॥ घृतकु मार्याम् । सहायाम् ॥ स्थूलैलाया- म् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोट क्याम् ॥ षष्ठराशौ ॥ जन्मकालीन चन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । युवति गे शशिनि प्रमदाजनप्रबलकेलि विलासकुतूहलैः । विमलशीलयु- तोजननोत्सवैः सुविधिनांविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्यालग्नोद्भवो मर्त्त्यो नानाशास्त्रविशारदः । सो- भाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रि यः ॥ चतुरचराहत्तिभेदे । मगैा चेत् कन्या । भास्वत्कन्या सैकाधन्या । यस्याः कूले कृष्णोऽखेलत ॥ कन ति । कनदीप्तैा । अघ्न्यादिः । क न्यायाः कनीनचेतिनिर्देशादयसि- प्रथम इतिनङीप् ॥ दक्षिणार्णवस मीपेदुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पुं । कान्यकुब्जदेशे ॥ इ तिहेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वासमग्नि ॥ इतित्रिका एडशेषः ॥

कन्याधिपः । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्यापालः । पुं । कनैत इति हिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पालवशिजि ॥

कन्यारामः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । हथेली का अंगौछा इति भाषा ॥

कपः । पुं । वरुणे ॥

कपटः । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादकः ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । कस्य ब्रह्मणोऽपि पटो व्यापकः ॥

कपटधारी । त्रि । छलाख्ये ॥

कपटिकः । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ मत्वर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहारवति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोऽस्ति अस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चीडा नामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्दः । पुं । शिवस्यजटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्दपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रालोपः । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपीति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परा पूरणेन दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति कः ॥

कपर्द्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दकः । पुं । हरजटाजूटे ॥ वराचरे । वराटके ॥ अस्याः प्रभेदाः । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विदग्धा ५ ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कपर्द्दी । पुं । शिवे । ईशे ॥ कपर्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इति भाषा ॥ कं वातम् शिरो वा पाटयति प्रविशते । पटगतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इति भाषा ॥ कपाटेन । स्वार्थे कः । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अल्पार्थे ङीप् ॥

कपालः । पुं । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादेःशकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां स्नानमयकर्पराद्दिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता । समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ तस्य

लक्षणं यथा । कृष्णारुणकपालाभं यद्रूक्षं परुषं तनु । कपालं तोदबहुलं तत् कुष्ठं विषमं स्मृतमिति ॥ कं पालयति । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । कम्पते । कपि चलने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । कपेरेतिनिर्देशान्नलोपः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वं वा ॥

कपालनालिका । स्त्री । तर्क्कुाम् । तर्क्कौ । तकुआ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत् । पुं । शिवे ॥ कपालं ब्रह्मकपालं वा बिभर्त्ति । डुभृञ० । क्विप् ॥

कपालमाली । पुं । भूतेशे । शिवे ॥ कपालानां माला विद्यतेऽस्य । व्री० इनिः ॥

कपालिका । स्त्री । भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कपालेष्विव दीर्यत्सु दन्तानां सैव शर्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीतिमाधवः ॥

कपाली । पुं । महादेवे । न्तकपालशालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य । अतइनिः ॥ स्वनामाख्याते जाति वि० ॥ सतु ब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इन्नन्तान् ङीप् ॥

कपिः । पुं । सिल्हके ॥ शाखामृगे । वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे । इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते । कपि चलने । कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्चेति इप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिं पाति रक्षतीति कपिर्वराहः । पातेर्वा हुलकात् किप्रत्ययः ॥

कपिकच्छुः । स्त्री । मर्कट्याम् । शूकशिम्ब्याम् । कौँच किवाँच इति च भाषा ॥ कपिकच्छु र्भृशं वृष्या मधुरा बृंहणी गुरुः । तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्रनाशिनी ॥ तद्बीजं वातशमनं स्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूहेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम् । न । शूकशिम्ब्याः फले ॥ कोमलं रोमसहितं स्विन्नमाज्ये विपाचितम् । सोपस्करं सवाह्लीके सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलं हृद्यं मधुरं बृंहणं गुरु । स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्रणविनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कपिकच्छुकम् । न । शिरोऽस्थिनि ॥

कपिका । स्त्री । नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥

कपिकेतनः । पुं । अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपिः केतनं चिह्नमस्य ॥

कपिकोलिः । पुं । कोलिविशेषे ॥

कपिचूडा । स्त्री । आम्रातकवृक्षे ॥

कपिचूतः । पुं । आम्रातके । आमडा इतिभाषा ॥

कपिजः । पुं । तुरुष्के । सिह्लके । शिलारस इति गौडभाषा । नागौरी गूंद इति भाषा ॥

कपिजाङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

कपिञ्जलः । पुं । तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्राज्ञैः कथितो गौरतित्तिरः ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ ते जलेपक्षिणि ॥

कपितैलम् । न । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । सिह्लके । नागौरीगूंदइतिभाषा ॥

कपित्थः । पुं । कैंथ इति प्रसिद्धे वृक्षे । कुचफले ॥ कपित्थोथ दधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धकः । अच स्पन्दोदधिफलश्चिरपाकी कपिप्रियः ॥ कपित्थमामं सङ्ग्राहि कषायं लघु लेखनम् । पक्वं गुरु तृषाहिक्काशमनं वातपित्तजित् ॥ स्वाद्वम्लं तुवर कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्जरम् ॥ अपिच ॥ कपित्थमामं कण्ठघ्नं विषघ्नं ग्राहि वातलम् । मधुराम्लकषायत्वात् सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र । कपिरिव तिष्ठतिवा । सुपिस्थ इतिकः । पृ० ॥

कपित्थत्वक । पुं । एलवालुके ॥

कपित्थपर्णी । स्त्री । कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । विरजायाम् । चित्रपर्ण्याम् ॥

कपित्थास्यः । पुं । वानरविशेषे । गोलाङ्गूले । दधिशोणे । नगाटने ॥

कपिध्वजः । पुं । हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुग्रहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे यस्य ॥

कपिनामा । पुं । सिह्लके ॥ कपिर्नामास्य ॥

कपिपिप्पली । स्त्री । रक्तापामार्गे । वशिरे ॥ सूर्य्यावर्त्तवृक्षे ॥

कपिप्रभा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिप्रभुः । पुं । रघुनाथे । श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभुः ॥ कपिराजे ॥

कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥

कपिप्रिया । स्त्री । चिञ्चायाम् । तिन्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥

कपिरथः । पुं । श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

कपिः रथः रथे वा यस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेशे भगवतो विभूतिविशेषे देवहूत्याङ्कर्दमप्रजापते राविर्भूते ॥ सिद्धानाङ्कपिलो मुनिरिति भगवदुक्तेः ॥ ॥ अयञ्च ज्ञानभक्तिसेश्वरसाङ्ख्ययोगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसाङ्ख्यमतप्रवर्त्तके च मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलोरोचमाछविरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कवते । कद्वर्णो । कवेः पञ्चेति इलच् प्रत्ययः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल्लजवा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्य्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । दारहारायाम् ॥

कपिलद्रुमः । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्गयाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिले उपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमविशेषे । पीतायाम् । कुशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायाङ्गवि ॥ कपिलवर्णयोगात् । अनुदात्तत्वाभावात् वर्णादितिमङीपा । भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकादिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कज्जलाचलशैलात्तु पूर्वस्मिन् शुभ्रपर्वतः । यत्रा सह पुरा रेमे वज्र शक्रः सुरेश्वरः ॥ तत्पूर्वस्यां महादेवी नदीकपिलसंज्ञिता । तस्यां स्नात्वा नरो गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयादिति कालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलस्था वौ साङ्ख्यस्य गुणात्मतत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्यश्च ॥

कपिलाश्वः । पुं । विडौजसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिवल्लभः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्ल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । [illegible] ॥

श्यावे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णयुक्ते ॥ कपिर्वर्णविशेषोऽस्यास्ति । लोमादित्वात् शः ॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमित्यत्र कपिशं ताम्रमिति मल्लिनाथः ॥

कपिशा । स्त्री । माधव्याम् । माधुरीसुरायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ टाप् ॥

कपिशाञ्जनः । पुं । शिवे ॥

कपिशापुत्रः । पुं । पिशाचे ॥

कपिशी । स्त्री । माधव्याम्मदिरायाम् ॥

कपिशीका । स्त्री । मदिरायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कपिशीर्षम् । न । क्रयशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥

कपिशीर्षकम् । न । हिङ्गुले ॥ खोडकशीर्षके । प्राकाराग्रे ।

कपिष्ठलः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ कपिष्ठलोगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम् ॥

कपीज्यः । पुं । क्षीरिकावृक्षे ॥

कपीतः । पुं । श्वेतशुक्षावृक्षे ॥

कपीतनः । पुं । गर्द्दभाण्डे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ आम्रातके ॥ अश्वत्थे ॥ पूगवृक्षे ॥ मालूरवृक्षे । बिल्वे ॥ तनोति । तनुविस्तारे । पचाद्यच् । कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तनः । अन्येषामपीति दीर्घः ॥ यद्वा । याः लक्ष्म्याः तनः ईतनः । कपीना कुत्सिते वा ईतनः ॥

कपीन्द्रः । पुं । हनुमति ॥ सुग्रीवे ॥ राघवे ॥ वराहमूर्त्तौ ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च । कपीनामिन्द्रो वा ॥

कपीशः । पुं । हनुमति ॥ कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ कपीनामीशः ॥

कपीष्टः । पुं । राजादनवृक्षे ॥ कपित्थे ॥

कपूयः । त्रि । कुत्सिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कपूयचरणः । त्रि । दुष्कृतिनि । कुत्सितकर्म्मणि ॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य ॥

कपोतः । पुं । पारावते । कलरवे ॥ कपोतको गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादुश्चविकारकः ॥ घुघुती इति प्रसिद्धे चित्रकाण्ठविहङ्गमे । धूसरे । धूम्रलोचने ॥ कस्य वायोः पोत इव । कोवायुः पोतो नौरिवास्य वा ॥ यद्वा । कवते । कद्रुवर्णे । कवेरोतच् प्रत्ययः ॥ पश्चिमाचे ॥

कपोतकम् । न । सौवीराञ्जने ॥

कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धवस्तुनि ॥

कपोतपालिका । स्त्री । स्तम्भाग्रप्रसारिते दारुविशेषे ॥ सौधादिप्रान्तेकाष्ठा ।

दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्मण्यण् । संज्ञायां कन् इति कन् ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पुं । कपोतपादे ॥ स्त्री । नल्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोतस्याङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गण्डे । गल्ले । चक्षुषी तिर्यक्सन्निधिभागे । गाल इतिभाषा ॥ कम्पते । कपिचलने । कपिगडिगण्डोलच् । कपीतिनिर्देशात् नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्मण्यण् ॥

कप्याख्यः । पुं । सिह्लके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्ले-

ष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्यकोपः कुसुमागमेभवति । अस्यप्रकोपहेतुः । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रे वसन्ते ॥ अपिच । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमाषैस्तिलैश्च द्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभिः । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पिधाये भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्ते इति ॥ विधाविभक्तस्य दिवसस्य प्रथमे भागे एवं रात्रेश्चाद्ये भागे ॥ फाल्गुनचैत्रमासेष्वजम्बूपीडाकरोमतः । सर्वशास्त्रविचारणैः श्लेष्मा राजाप्रकीर्त्तितः ॥ केन जलेन फलति । फलनिष्पत्तौ । अन्येष्वपीति डः ॥ यद्वा । केशिरसि फलति वा पूर्ववत् डः ॥

कफकूर्चिका । स्त्री । लालायाम् । सृणीकायाम् । आस्रासवे । लाल थूक इत्यादिभाषा ॥

कफघ्नी । स्त्री । क्षुपाप्रभेदे ॥

कफणिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण गतौ स्फुरसञ्चलने वा । इन् । पृषोदरादिः ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कूर्दिका

राद्विति पञ्चेकीय ॥

कफप्रकृतिकः । त्रि । क स्वभावे ॥ त ल्लक्षणं यथा । गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्ने जलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिको नर इति ॥

कफवर्द्धनः । पुं । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफाश् । पुं । कफनाशके ॥ कफमश्नि । अश० । क्विप् ॥

कफान्तकः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कफारिः । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मणे । श्लेष्मले । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्यास्ति । इन्नोपतापेतीनिः ॥

कफेलूः । पुं । श्लेष्मातके ॥ कफं लाति । ला आदाने । अम्बूदम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो निपातनादित्त्वम् ॥

कफोणिः । पुं । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहनी इति भाषा ॥ कं सुखं स्फोरयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । स्थम्भः । अषदः ॥ पृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरतिवा । फण० । स्फुर० । इन् । पृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोलक्षेगः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्धः । पुं । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरश्शून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणां सहस्रेषु हतेषु हतमूर्द्धसु । तदावेशात्कबन्धः स्यादेकोऽमूर्द्धाक्रियान्वितः ॥ अपिच । नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां दशकोटयोनिपतिता एकः कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलत्सहस्रेश्वरस्तेषाङ्कोटिनिपातनेरघुपतेः कोदण्डघण्टारवः । इति प्राचीनाः ॥ कं सुखं बध्नाति । बन्धबन्धने । कर्मण्यण् ॥ कं बध्यते छिद्यते अस्मात् । घञ् ॥ केन वायुना बध्यते वा । कोवायुरेवबन्धःआश्रयोयस्यवा ॥

कबन्धी । पुं । ऋषिविशेषे ॥

कवित्थः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र स्था० । सुपिस्थ इतिकः । पृ० ॥

कविलः । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपिलवर्णाढ्ये ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

कम्यते । कम्° । णिङभावे विच् ॥

कमठः । पुं । कच्छपे ॥ दैत्यविशेषे ॥ मुनिभाजने ॥ शल्लक्याम् ॥ भगवतोऽवतारविशेषे ॥ न । मुनीनांजलपात्रविशेषे । बन्नी यतकी लोटइति चभाषाप्रसिद्धे ॥ काम्यते । कम्° । कमेरठः ॥ के जलेमठतिवा । मठमदनिवासयोः । पचाद्यच् ॥

कमठी । स्त्री । कच्छप्याम् । दुल्याम् ॥ स्वल्पकूर्मजातौ ॥ शल्लक्याम् ॥ पुंयोगादिति जातेरितिवा ङीष् ॥

कमण्डलुः । पुं । न । करके । कुण्डयाम् । सन्यासिनां मृत्काष्ठादिमयेपात्रे ॥ अलाबुं दारुपात्रञ्च मृन्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवो ऽब्रवीत् ॥ पुं । प्लक्षपादपे ॥ चतुष्पाज्जातिविशेषे ॥ कस्य प्रजापते र्जलस्य वा मण्डःसारः । तं लाति । ला° । भितद्र्वादित्वात्डुः ॥ यद्वा । मण्डनम् । मडिभूषायाम् ॥ । घञ् । कस्य मण्डंभूषां लाति । डुः ॥

कमनः । पुं । कामे ॥ अशोकवृक्षे ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । कामुके ॥ कामयते कम्° । कर्त्तरिल्युट् ॥ अभिरूपे । कमनीये । मनोहरे ॥ अनुदात्तश्चेतिकमेर्युच् ॥

कमनच्छदः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कमनी । स्त्री । कामयित्र्याम् । ङीप् ॥

कमनीयः । त्रि । कामनायोग्ये । वल्गुनि । मनोहरे । रुचिरे । कान्ते । शोभने ॥ कमेरनीयर् ॥

कमरः । त्रि । काममोहिते । कामिनि ॥ कामयते । कम्° । अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरश्चित ॥

कमलः । पुं । मृगविशेषे । कुरङ्गे ॥ न । जले । ताम्रे ॥ क्लोमनि ॥ भेषजे ॥ सारसपक्षिणि । जलजे । पद्मे ॥ अस्यगुणाः । कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित् । तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥ विशेषतः सितंपद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम् । रक्तं कोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरं स्मृतम् ॥ धवलंकमलं शीतंमधुरङ्कफपित्तजित् । तस्मादल्पगुणा किञ्चिदन्यद्रक्तोत्पलादिकमिति ॥ षण्मात्रस्यसप्तम ऽ।ऽ। प्रभेदे ॥ कामयतेकाम्यते वा । कम्° । णिङभावे वृषा°कलच् ॥ कञ्जलम् अलति । अलभूषणादौ । मू° कोवा ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । उक्तोमलयताले न लघुमध्ये स्फुरेद्गुरुः । समद्वाचरैर्युक्तः कमलोऽयं भयानके इति ॥

कमलखण्डम् । न । कमलानांसमूहे । कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कमलच्छदः । पुं । पद्मदले । पद्मपत्रे ॥

कमलजः । पुं । अब्जयोनौ । धातरि ॥ कमले जातः । जनी । डः ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलालयस्थायां देव्याम् ॥ वरस्त्रियाम् ॥ कालकूटादिपत्तने कमलानीबू इति ख्याते फलविशेषे । यथा । रम्भाफलं तिन्तिडीकं कमलानागरङ्गकम् । फलान्येतानि भोज्यानि पथ्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तन्त्रसारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कमु० । वृषा० कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्याः । अर्श आद्यच् वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा । द्विगुणमगणसहितः सगण इह विहितः । फणिपतिमतिविमला क्षितिपभवति कमलेति ॥ सवैयान्तर्गता कमला यथा । वसुभिः प्रमिताः सगणा विहिताः पुनरेकमितो निहितो गुरुरन्ते । यदि सत्कवयो विबुधसम्मतयोऽभिधया कमलेति तदाकलयन्ते । विदधत्कमगारमणीयतया रसनापरिखेलितया कुतुकान्ते । यतयस्तनरेशविशेषाभिधशेषाधिकशोभितसान्विदधातु मुदन्ते इति ॥

कमलालयः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालये महास्थाने कमलाख्यो महेश्वरः । कमलापमहेशानी सकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्तिः ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयो यस्याः ॥

कमलासनः । पुं । धातरि ॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थः । पुं । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मसमूहे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशे इति इनिः ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ्भावे तृच् ॥

कम्पः । पुं । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपि किञ्चिच्चलने । भावे घञ् ॥

कम्पनः । पुं । शिशिरर्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्प्रे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशीलः । कपि० चलनशब्दार्थादिति युच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पुं । वायौ ॥

कम्पाकः । पुं । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्प्यतेऽस्म । कपि॰ । क्तः ॥

कम्पिल्लः । पुं । कम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कबीला कामल इतिच भाषा प्रसिद्धे वृत्ते ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लकः । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्रः । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशीलः । नमिकम्पीतिरः ॥

कम्बरः । पुं । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बलः । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्यातेमेषादिलोमरचिते वस्त्रासनादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्यते । कम्॰ । कमेर्बुकचेतिकलः ॥ कंकुत्सितं शिरोऽम्बु वा वलते । वलसंवरणे सञ्चरणेच । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्बगतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्ति अस्य । इनिः ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बलः सास्ना । सास्त्येषाम् । इनिः । कम्बलिभिर्वृषै रुह्यते । वह॰ ण्यत् । स्वार्थेकन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्बलायहिता । असंज्ञायांत्वाम्नयत् । तस्मैहितमिति छः ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्बलाच्चसंज्ञायामिति प्राकक्रीतीयेष्वर्थेषु यत् ॥

कम्बिः । स्त्री । खजाकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कम्॰ । बाहुलकात् विन् ॥

कम्बुः । पुं । न । शङ्खे ॥ पुं । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्चूरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके । पोलाहाडइति भाषा ॥ काम्यते । कम्॰ । जत्वादयश्चेतिनिपातितः ॥ कम्बति । कम्बगतौ । मृगय्वादिर्वा ॥

कम्बुकः । पुं । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतित्रिरेखाढ्यग्रीवायाम् ॥ कम्बुः शङ्ख इवग्रीवातिस्रो रेखा यस्याः ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बूः । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । परद्रव्यापहारिणि ॥ जम्बूहम्बूजम्बूकम्बूहरयुज्ज्वलदत्तोक्तपाठात्साधुः ॥

कम्बोजः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खविशेष ॥ देशविशेषे ॥ सयथा । पश्चन

दंसमारभ्यंतं कुलाङ्घ्रिणपूर्वतः। कम्बोजदेशो देवेशि ५। शिराशिपरा यणः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्बातायी । पुं । शङ्खचिल्ले ॥

कम्भारी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कं जलं बिभर्त्ति । डुभृञ्० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कम्भु । न । उशीरे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कम्रः । त्रि । कामुके । मैथुनेच्छाविशिष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु० । नमिकम्पीतिरः ॥

करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ ॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादि द्वारा प्रत्येकस्यावरजङ्गमादादेयेरा जग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्तनक्षत्रे ॥ चतुष्कालेशेषगुरोः ॥ऽ संज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते । क्षुविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ करोति वा । अच् ॥ कर्मोपपदेसति कर्त्तृवाचकोयंशब्दः । यथा । आनन्दकरः ॥

करकः । पुं । करकवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे ॥ दाडिमवृक्षे ॥ करे ॥ खट्वायाम् ॥ पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेलास्थनि । माला इतिगौड भाषा । नरेली कपाली इतिचभाषा ॥ पुं । न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं । स्त्री । वर्षोपले ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । करोति दोषाभावं वा । कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

करकङ्कणन्यायः । पुं । कङ्कणशब्देनैव करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि करशब्दपूर्वकः कङ्कणशब्दः करसंलग्नकङ्कणबोधार्थकइत्यर्थपरे दृष्टान्ते॥

करकचः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । शनिभार्गवजीवश्चकुजसोमार्कवासरे । षष्ठ्यादितिथयः सप्तक्रमात् करकचाः स्मृता इति ॥

करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकण्टकः । पुं । नखे ॥

करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले । ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्स्त्रीत्वेऽपि क्षिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादित्वंन ॥

करकाजलम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे ॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात्संहताःखात्पतन्तियाः । पाषाणखण्डवच्चापस्ताःकारक्योऽमृतोपमाः ॥ करकाजलंरूक्षंविशदंगुरुचस्थिरम् । दारुणं शीतलं सान्द्रंपित्तहृत कफवायुकृत॥

करकाम्भाः । पुं । नारिकेलवृक्षे ॥

करग्रहः । पुं । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करग्रहारम्भः । पुं । नववर्षसम्बन्धिनः करस्याराज्ञा प्रजाभ्यः प्रथमादाने । पुण्याहमिति प्रसिद्धे ॥ तद्दिननिर्णयो यथा । तीक्ष्णोग्रवर्ज्जितरभेषु लग्ने शीर्षोदये भानुदिने शुभाह्ने । कुर्यादमुकानि समीहितानि करग्रहारम्भमपि प्रजाभ्य इति ॥

करग्राहः । पुं । पाणिग्राहे ॥ करं गृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

करघर्षणः । पुं । दधिमन्थनदण्डे । तक्राटे ॥ न । हस्तघर्षणे ॥

करघर्षी । पुं । क्षुद्रमन्थानदण्डे । छोटीरयी इतिभाषा ॥

करङ्कः । पुं । मस्तके ॥ अस्थिनारिकेलफलास्थनि । नारियलखोला इतिभाषा । पोलानारियल इतिच ॥ शरीरास्थि ॥ इक्षुविशेषे ॥

करङ्कशालि । पुं । करङ्काभिधेक्षौ ॥

करच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे । सिहोड़ा इतिभाषा ॥

करच्छदा । स्त्री । सिन्दूरपुष्प्याम् ॥

करजः । पुं । नखे ॥ करञ्जवृक्षे ॥ न । व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये । करजं नखं तद्दिव ॥ करेण जन्यते । जनी० । अन्येष्वपीतिडः ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्ज रागे । कर्मण्यण् । न्यास इत्यतिनिर्देशादकिञ्च्यपि नलोपः । संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः ॥

करज्योतिः । पुं । हस्तज्योतिर्वृक्षे । हाथाजोड़ी इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

करञ्जः । पुं । वृक्षविशेषे । करंजुआ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ स षड्विधः । तत्र गौडभाषायां डहरकरञ्जस्य पर्यायाः । चिरबिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके ॥ नाटाकरञ्जस्य पर्यायाः । प्रकीर्यः पूतिकरजः पूतिकः कलिकारकः ॥ गौडभाषया काँटाकरञ्ज गाँठियाकरञ्ज इति प्रसिद्धस्य । षड्ग्रन्थः ॥ माँकडाकरञ्जस्य । मर्कटी ॥ विषकरञ्जस्य । अङ्गारवल्लरी ॥ इति ॥ अन्यकरञ्जस्य पर्यायास्तु । करमर्द्दी वनेक्षुद्राकराम्लः करमर्द्दकः । इति ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जः कर्मण्यण् ॥

करञ्जकः । पुं । करञ्जे ॥ स्वार्थे कन् ॥ करञ्जः कटुकस्तीक्ष्णो वीर्योष्णो योनिदोषहृत् । कुष्ठोदावर्त्तगुल्मार्शोव्रणकृमिकफापहः ॥ तत्पत्रं कफवातार्शःकृमिशोथहरम्परम् । भेदनं कटुकम्पाके वीर्योष्णं पित्तलं लघु ॥ तत्फलं कफवातघ्नं मेहार्शःकृमिकुष्ठजित् । घृतपूर्णकरञ्जोऽपि करञ्जसदृशो गुणैः ॥ भृङ्गराजे ॥

करञ्जफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

करञ्जी । स्त्री । उद्कार्ये । मण्डाकरञ्जे ॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी । वीर्योष्णा वमिवाताशीः कृमिकुष्ठप्रमेहजित् ॥

करटः । पुं । गजगण्डे ॥ कुसुम्भवृक्षे ॥ निन्द्यजीवने ॥ एकादशाहादिश्राद्धे ॥ दुर्दुरूटे ॥ वायसे ॥ वाद्यविशेषे ॥ करोति शकुनम् । शकादिभ्यो ऽटन् ॥ केति रटतिवा । रटशब्दे । पचाद्यच् ॥

करटकः । पुं । करटार्थे ॥ स्वार्थेकन् ॥

करटा । स्त्री । दुःखदोह्यायांगवि ॥ अजाद्यतष्टाबिति अदन्त लक्षणष्टाप् ॥

करटी । पुं । हस्तिनि ॥

करटिनी । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

करटुः । पुं । कर्करेटौ । करकटियाइतिगौडभाषाप्रसिद्धपक्षिविशे० ॥

करणम् । न । हेतौ । साधकतमे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ यद्व्यापारानन्तर मव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तत्करणमित्यर्थः । तेनदात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्र हस्तादेः करणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम् । तथाचोक्तम् । कारकाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम् । यद्विवक्षितं तेषु करणं प्रकीर्त्तितमिति ॥ साधने ॥ कर्मणि ॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु ॥ यथा । ववाख्यबालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त । अगदुरचेति चराणि तिथिखण्डात्मकानि करणानि ॥ अचराण्युत्तरशकलादमावास्याश्चतुर्दशीतश्चः । शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि ॥ सिताद्देः करणंशेकोयाततिथ्यर्द्धसङ्ख्यः । सप्तभक्तोवशेषेणमितंस्याद्ववतोगतम् ॥ चराणि विष्टिं करणान्यृतेषसा भवन्ति सौम्याखिलकर्मसिद्धये । तथैवधीराणिचपितृकर्मणो विष्टिर्विघातादिनिधौवराभवेदिति ॥ क्षेत्रे ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ नृत्यविषयकाङ्गोपरशतकरणविशेषेषु ॥ यथा । करणानान्तुसर्वेषां सामान्यं लक्षणं त्विदम् । प्रायोवामकरोवक्षः स्थितोन्यः पुरतोनुगः ॥ पादाभ्यांकरणंप्रेयं तदिशाष्टोत्तरंशतम् । निकुञ्चितंपार्श्वकात्रमतिक्रान्तंविवर्त्तकम् ॥ विद्युद्भ्रान्तं गजक्रीडं कान्तञ्च गरुडप्लुतमित्यादिसङ्गीतदामोदरः ॥ गीतप्रभेदे ॥ क्रियाप्रभेदे ॥ व्रतबन्धे ॥ कायस्थसंहतौ ॥ कृतादौ ॥ क्षेत्रे ॥ गात्रे । काये ॥ संवेशने ॥ कायस्थे ॥ इन्द्रिये ॥ वर्णानांस्पष्टतादौ ॥ योगिनामासनादौ ॥ व्याव

मते व्यापारवदसाधारणं कारणङ्करणम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणमध्ये यदसाधारणंकारणं तदेव करणमिति॥ साङ्ख्य नये इन्द्रियेषु ॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इन्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदशविधेकरणेऽवान्तरविभागंकरोति। अन्तःकरणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रयस्यविषयाख्यम्। साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरङ्करणम्॥ ३२॥ अस्यार्थः। अन्तः करणंत्रिधम्। बुद्धिरहङ्कारोमनइति। शरीराभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधाबाह्यमिन्द्रियम् त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्यातीति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमानाध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्मेन्द्रियाणि यथास्वंव्यापारेण। बाह्याभ्यन्तरयोः करणयोर्विशेषमाह। साम्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालंबाह्येन्द्रियम्। वर्त्तमानसमीपमनागतमपिवर्त्तमानम् अतीतानागपिवर्त्तमानविषयाभवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूरभेदादभूतवृष्टिः अस्ति धूमाद्गिरिहनगनिकुञ्जे असत्युपघातके पिपीलिकाण्डसञ्चरणादिहभविता वृष्टिरिति तदनुरूपाश्चसङ्कल्पाभिमानाध्यवसाया भवन्तीति ॥ श्रोत्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादि पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि मनोबुद्धिश्चेति द्वादशसंख्याके ॥ करणवर्गेमनोबुद्धिश्चेतिद्वित्तिविशेषौ वृत्तिमांस्त्वहङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तुसर्वत्रैवाऽविशिष्टः। अनात्माभौतिकः कल्पितश्च ॥ सेतिकर्त्तव्यताके साधने ॥ धात्वर्थे ॥ पुं। वैश्याच्छूद्रासुते। अर्थलिखनवृत्तिः कायस्थइतिख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्यक्षताच राजसेवार्थमेव च। द्विजातेः परिचर्याच दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्योक्ताउग्रस्य करणस्य च। प्रोक्ता उपशमता इत्ति वभयत्रसुखप्रदा॥ व्रात्यात्तुजन्नियात् सवर्णाया मुत्पनेझल्लमल्लादिसंज्ञके ॥ यथा। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्याल्लिच्छिविरेवच। नटश्च करणश्चैव खसोद्रविडएवचेतिमनो १०ऽध्यायः ॥ वानरादौ ॥ किरति कीर्यते ऽनेनवा। कृ०। वहुलमन्यत्रापीतिवृच्। कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट्॥ करणकार्य्यम्। न। इन्द्रियाणाङ्कार्ये॥ आ

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्यञ्चतस्य दशधा हार्यं धार्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधाकार्यम् । आहार्यम् धार्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्यं व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाः ज्ञानेन्द्रियाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्च भौतिकम् शब्दादीनां पञ्चानां समूहः पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्यं दशधेति शब्दादीनां पञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाञ्च कार्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पुं । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । न च व्यापारावेशंविना कारकत्वमिति व्यापारमाह । तदाहरणधारणप्रकाशकरम् । तत्र कर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषयं यथा स्वमुपादद्दते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीतियावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसि तु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणि तु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिपः । पुं । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचोवातः । चक्षुषः सूर्यः । रसनायाः प्रचेताः । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्निः । हस्तस्य इन्द्रः । पादस्य विष्णुः । पायो मित्रः । उपस्थस्य प्रजापतिः ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेस्तुर्मुखः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पुं । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिपः ॥

करणी । स्त्री । वैश्याच्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ल्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीयः । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पुं । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडी- करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादिधारणार्थं भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । कृञ्ण० । अण्डन्कृसृभृवृभ्यइत्यण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । वाजखण्डे । यकृति ॥

करपत्ती । पुं । मत्स्ये ॥ इत्यमरः ॥

करतलः । पुं । हस्ततले । हथेली इतिभाषा ॥ गर्वन्त ॥ ऽ चतुर्मोचे ॥

करतालम् । न । वाद्यविशेषे । खड़ताल इतिभाषा ॥ यथा । शिवागारे झल्लकञ्च सूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशिवाद्यं मधुरीञ्च न वादयेत् ॥ झल्लकं कांस्यनिर्मितकरतालकमिति रघुनन्दनभट्टाचार्येण व्याख्या तम् ॥ पुं । टगणे । ।ऽ आदिगुरुत्रिकले ॥

करतालो । स्त्री । करतलध्वनौ ॥ तत्राच । यथा मल्लाटालीकपटकरतालीपटुरवः । इत्युद्भटः ॥ करतालच उताल इतिचभाषा प्रसिद्धे वाद्यविशेषे । करस्थाम् ॥

करतोयम् । न । वर्षोपलजले ॥

करतोया । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् । सदानीरायाम् ॥ कर्म्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलङ्घनात् । गण्डकीबाहुतरणाद्धर्मः क्षयतिकी र्त्तनात् ॥ गौरीविवाह समये शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् करस्य तोयम् तद्वत्ति । अर्शआद्यच् ॥ अपस्मृतिः । अवाह्वे कर्कटे देवी त्र्यहं गङ्गारजस्वला । सर्वारक्तवहानद्यः करतो

यांम्बुवाहिनीति ॥

करद्रीकृतः । त्रि । वशीकृते ॥ करम्भागं ददाति । डुदाञ्० । कः । ततः च्विः । अकरदः करदः सम्पद्यमानः कृतः करद्रीकृतः । अस्य च्वावितीत्वम् ॥

करद्रुमः । पुं । कारस्करवृक्षे ॥

करपत्रम् । न । क्रकचे । करवत करौत इतिचभाषा ॥ अम्बुक्रीडायाम् ॥ करेण कराद्वा पतति । पतॢ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

करपत्रवान् । पुं । तालतरौ ॥ त्रि । करपत्रयुते ॥ करपत्रमस्यास्ति मतुप् ॥

करपत्रिका । स्त्री । अम्बुलीलायाम् ॥

करपर्णः । पुं । भिण्डीतिप्रसिद्धेफलशाकवृक्षे । भिण्डायाम् ॥ रक्तैरण्डे ॥

करपल्लवः । पुं । अङ्गुलौ ॥

करपात्रम् । न । }
करपात्रिका । स्त्री । } जलक्रीडायाम् ॥

करपालः । पुं । खड्गे ॥ करम्पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

करपालिका । स्त्री । ह्रस्वेगदाकारे हस्तदण्डे । सोंठाइतिप्रसिद्धे । इतिभरतः ॥ एकधाराखड्गे । इतिस्वामी ॥ ईल्याम् ॥ अगण्यानङीप् । कन् ॥

करपीडनम् । न । विवाहे ॥

करप्रचेयः । त्रि । पाणिग्राह्ये ॥ करेण

प्रभेयः ॥

करभः । पुं । मणिबन्धा द कनिष्ठे करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रमुखे । बोताइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यतेवा । कृविक्षेपे कृञ्‌हिंसायांवा । कृगृशृलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीसौ । सुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डवीरु चे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्ये । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । वाम्याम् ॥

करभीरः । पुं । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरूः । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्येइत्यूङ् ॥

करमट्टः । पुं । गुवाकवृक्षे । तन्तुसारे ॥

करमरी । पुं । बंदुआइतिप्रसिद्धे । वन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्द्दः । पुं । करमर्द्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्मण्यण् ॥ लघुदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्द्दद्वयं मतम् । करमर्द्दद्वयं स्वाम मम्लं गुरुतृषापहम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्द्दकः । पुं । कृष्णपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्द्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्द्दिका । स्त्री । वनकरमर्द्दके ॥ करमर्द्दोल्लघुफला सा ज्ञेया करमर्द्दिका ॥

करमर्द्दी । पुं । करञ्जवृक्षे ॥

करमर्द्दी । स्त्री । करमर्द्दकवृक्षे ॥

करमालः । पुं । स्तमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछी भाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्बः । त्रि । व्यामिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ् । कृकदिकडीभ्य म्बच् ॥

करम्बितः । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भः । पुं । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ केन जलेन रम्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्त्तरिचेति घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

करम्भकम् । न । कर्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

करहः । पुं । नखे ॥ करेरोहति । रुहेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धिः । स्त्री । करताल्याम् ॥ करसम्पद्दि ॥ करस्य ऋद्धिः ।

करवालः । पुं । कृपाणे ॥ करंवलति । करेण वलति वा । वलप्राणने । कर्मण्यण् । ज्वलादिभ्योणो वा । यद्वा । वलनंवालः । वलवेष्टने । घञ् । करेवालोस्य करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करंवलते । वलहिंसादानयोः । अच् । करेण वाल्यते वा । णिजन्तादच्यइः । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीरः । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्यविशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ कनेर इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । हयमारके ॥ करवीरद्वयंतिक्तं कषायं कटुकञ्च तत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीरविक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अश्वपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारो वा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् ॥

करवीरकः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूषा । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इतिभाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सद्गव्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्यशाखाइव ।

करशीकरः । पुं । वमथौ । हस्तिशुण्डानिर्गतेजलकणे ॥ करस्यशीकरः ॥

करशूकः । पुं । नखे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं मृणालादिमये हस्तसूत्रे ॥ ग्रामादौमणिबन्धसूत्रंतूपचारात् ॥

करहाट:। पुं। पद्मादिमूले। शिफाकन्दे॥ मदनद्रुमे॥ पञ्चापिण्डीतरौ॥ देशविशेषे॥ करंहाटयति। हटदीप्तौ। णयन्त:। कर्मण्यण्॥

करहाटक:। पुं। मदनपादपे। मयनफल इति भाषा॥ स्वार्थेकन्॥ न। हस्तसम्बन्धिस्वर्णे॥

कराट:। त्रि। विकटे। भयानके॥

करामर्द:। पुं। करमर्दे॥

काराम्बुक:। पुं। अविघ्ने। सुषेणे॥

काराम्लक:। पुं। करमर्दे॥

करायिका। स्त्री। कूटपूर्ण्याम्। करांकी इति गुकसल इतिच भाषा॥

करारोट:। पुं। अङ्गुरीयके॥

कराल:। पुं। गर्जनतैल इति गौडभाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले। धूनतैले॥ भल्लाततैले॥ राक्षसविशेषे॥ दन्तरोगविशेषे। यथा। शनै: शनै: प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रित:। करालान् विकृतान् दन्तान् करालोन स सिध्यति॥ न। कृष्णकुठेरके। श्यामतुलसी इतिभाषा॥ बेसवारप्रभेदे॥ यथा। तप्तस्नेहे पचेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम्। पाकप्रापितशौरभ्यं करालं सूदके मतमिति॥ त्रि। दन्तुरे॥ तुङ्गे। उच्चे॥ विकृते। भीषणे॥ करेण लाति। ला॰। आतश्चोपसर्गे इति सुपीति योगविभागाद्वा क:॥ यद्वा। अलम्भूषणादौ। कर्मण्यण्॥

करालक:। पुं। करालार्थे॥

करालत्रिपुटा। स्त्री। काञ्चिकायाम्। लङ्काधान्ये॥

कराला। स्त्री। शारिवायाम्॥

करालास्य:। त्रि। दन्तुरवदने॥ करालं दन्तुरमास्यं यस्य॥

करालिक:। पुं। वृक्षे॥ इतिहेमचन्द्र:॥

करालित:। त्रि। भीषिते। पीडिते॥

कराली। स्त्री। वह्ने: सप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषे॥ देवीविशेषे॥ बह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष्॥

करास्फोट:। पुं। आस्फोटिते। वक्षस्यस्य बाहो द्वितीयहस्तेनताडने॥

करिक:। पुं। अरिमेदवृक्षे। विटखदिरे॥

करिकणावल्ली। स्त्री। चविकावृक्षे॥

करिका। स्त्री। नखव्रणे॥ करिका नखरेखिकेति वैजयन्ती॥

करिकुसुम्भ:। पुं। नागकेशरचूर्णके॥

करिगर्ज्जितम्। न। वृंहिते। हस्तिगर्ज्जने॥

करिणी। स्त्री। देवताभेदे॥ धेनुकायाम्। हस्तिन्याम्॥ इकन्ताध्रात् बाहुलको ङीप्॥

करिदारक: । पुं । सिंहे ॥

करी । पुं । हस्तिनि ॥ कर: शुण्डा अस्ति अस्य । इनि: ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं कुर्यात् इयंहि श्रीर्यत्करिण इतिचाक्षुष: ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपत्रम् । न । तालीशपत्रे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीवपिप्पली इव स्वात् ॥

करिपोत: । पुं । करिशावके ॥

करिबन्ध: । पुं । प्रारब्धौ । गजबन्धन स्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचल: । पुं । सिंहे ।

करिमुख: । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुख मिवमुख मस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भुगत स्तनभुजास्यमस्तका मुन्नतां स्वयम धोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकर कृष्टमेहने वल्लभे करिरतंत दुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावक: । पुं । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिण: शावक: ॥

करिष्ठ: । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्ध: । पुं । करीणां समूहे ॥ न रकरितुरगाणांस्कन्धच् ॥ गजांसे ॥

करीर: । पुं । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीर: कटुकस्तिक्त: स्वेद्युष्णोभेदन: स्मृत: । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणापहृत् ॥ पुं । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । कृहिंसायाम् कृविक्षेपेवा । कृशॄपृकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुर इतिभाषा । बनझींगर नींदराइति चख्याते कीटे ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीष: । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाणा करसी इतिभाषा ॥ कीर्यते । कृविक्षेपे । शॄपृभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीष ङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिकषे:खच् । मुमागम: ॥

करीषाग्नि: । पुं । छागणे । गोमयानले ॥

करुण: । पुं । करणा नींबू इतिभाषाप्र

सिद्धे दृक्षविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे। इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ बुद्धभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि। दीने ॥ सदये। दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच् ॥ करोति मनः। डुकृञ्। कृवृदारिभ्य उनन् ॥

करुणमल्ली। स्त्री। नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भः। पुं। पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा। स्त्री। कृपायाम्। दयायाम्। परदुःखप्रहाणेच्छायाम् ॥ दुःखितेषु करुणा नामैषां दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेव भावये नोपेक्षां न वाहर्षम् ॥ करणम्। कृवृदारिभ्य उनज्। टाप् ॥

करुणापरः। त्रि। दयालौ। करुणे ॥

करुणामयः। त्रि। कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी। स्त्री। ग्रीष्मपुष्प्याम्। रक्तपुष्प्याम्। ककरखिरुणी इति कोकणभाषा ॥

करूषः। पुं। देशविशेषे ॥

करेटः। पुं। नखे ॥

करेटव्या। स्त्री। धनच्छूपक्षिणि ॥

करेटुः। पुं। स्त्री। कर्करेटौ। करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति। रेटृभाषणे। मृ० कुः ॥

करेणुः। पुं। इभे। मतङ्गजे। गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री। हस्तिन्याम् ॥ करोति। कृञ्भ्यामेणुः ॥ के रेणुरस्येति वा ॥

करेणुभूः। पुं। पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुतः। पुं। मुनिविशेषे ॥ इभशावके। कलभे ॥ करेणोः सुतः ॥

करेन्दुकः। पुं। भूतृणे ॥

करेवरः। पुं। तुरुष्के। सिल्हके ॥

करोटः। पुं, न। शिरोस्थनि ॥ कं वायुं रोटते। रुट०। अच् ॥

करोटिः। स्त्री। शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते। रुटदीप्तौ प्रतिघाते च। केन रुध्यते वा। इन् ॥ रोटयति वा। कटिप्रभृत्यादिः। अच इः ॥

करोटिका। स्त्री। शिरोस्थि। कपाले ॥ करोटिरेव। स्वार्थे कन् ॥

करोटी। स्त्री। करोटौ ॥ ङीष् ॥

कर्कः। पुं। कर्कतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा। कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिर्भिटी। स्त्री। चिर्भिटायाम्।

कर्कटीभेदे ॥

कर्क्कटः । पुं । वृक्षविशेषे । चुद्रामलकसञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पक्षिवि० । करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । श्रुतकला मलनिर्मलवृत्तयः सुकृशगन्धजलाशयकेलयः । किल नरास्तु कुलीरगते विधौ वसुमतः सुमतोऽर्थिलब्धयः ॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रियः । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रियः ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ स्त्रीणां करणे ॥ कृणाति । कृ हिं० । अन्येभ्योऽपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर्चासौ कटश्च । अहरादित्वाद्रेफः ॥ कर्क इति सौत्रो धातुः । शकादिभ्योऽटन् वा ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्क्कटकः । पुं । इक्षुविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्क्कटशृङ्गिका । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम् ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडासींगी इतिख्यातायाम् ॥
कर्क्कटशृङ्गी । स्त्री । }

कर्क्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटाधिपः । पुं । चन्द्रे ॥

कर्क्कटाह्वः । पुं । विल्ववृक्षे ॥

कर्क्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटिः । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वार्वौ ॥ शाल्मलीफले ॥ करङ्कटति । कटे० । सर्वधातुभ्य इन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्क्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्क्कटी । स्त्री । एर्वारौ । वालुङ्क्याम् । ककडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरुः । रुच्या पित्तहरा सामा पक्वा मन्दाग्निपित्तकृत् ॥ अस्याः पाकप्रकारस्तु । त्वग्बीजरहिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । तलिता सुघृते तप्ते कर्कटीवाप्रलेहिता ॥ विपाण्डुखण्डं घृतदुग्धसाद्धं विभावितं वस्त्रजशर्कराभ्याम् । कृतैलवासञ्चकटुष्ण मेतत् प्रतिप्रचणं रोचनमातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ करङ्कटति । कटे० । इन् । पक्षेङीष् । शकन्ध्वादिः ॥

कर्क्कटुः । पुं । करेटुपक्षिणि ॥

कर्क्कन्धूः । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । वदरीवृक्षे ॥ वदरीफले । वेर इति भाषा । कर्कन्धूः क्षुद्रवदरं कथितम्

पूर्बसूरिभिः। अम्लं स्यात् चुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक्। स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम्। शुष्कं भेदग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्र जित्॥ दैत्यान्तरे॥ कर्कटकं दधाति। डुधाञ्॰। अन्दूदृम्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः। कर्कं दधाति वा। निपातनान्नुम्॥

कर्क्करः। पुं। दर्पणे। मुकुरे॥ न। चूर्णाजनकचुद्रपाषाणखण्डे। चूर्णखण्डे। कङ्कर काँकर इतिचभाषा॥ मङ्गरे॥ त्रि। कठिने। दृढे॥ कर्कनम्। कर्कहासे। घञ्। कर्कं राति। रा॰। आतोनुपेति कः॥

कर्क्कराङ्गः। पुं। कालकण्ठविहङ्गमे। खञ्जने॥

कर्क्कराटुः। पुं। कटाचे॥ इतिकश्चित् जटाधरः॥

कर्क्कराटुकः। पुं। कर्करेटुपचिणि॥

कर्क्करान्धुकः। पुं। अन्धकूपे॥

कर्क्करालः। पुं। चूर्णकुन्तले॥

कर्क्करिका। स्त्री। घर्षे। नेत्रखर्ज्वाम्॥

कर्क्करी। स्त्री। गलन्तिकायाम्। सनालजलपात्रे। झारी इति भाषा॥ कठिनायाम्॥ कन्दोष्टेतपक्वनिष्का सनेसाधने। झनो झारा इति च भाषा॥ गौरादित्वात् ङीष्॥

कर्क्करीका। स्त्री। गलन्तिकायाम्। कर्कर्याम्॥ फर्फरीकादित्वात् साधुः॥

कर्क्करेटम्। न। अर्द्धचन्द्रे। अङ्गुलितोरणे। गलेहस्ताधाने॥

कर्क्करेटुः। पुं। करेटो। करकठिया- इति गौडभाषा प्रसिद्ध खगे॥ कर्केतिरेटति। रेटृभाषणे। मृगय्वादिः॥

कर्क्कशः। पुं। काम्पिल्लवृचे॥ कासमर्दे॥ इचौ॥ खड्गे॥ त्रि। साहसिके॥ क्रूरे॥ दृढे॥ असमृणे। खरस्पर्शे। दुस्पर्शे॥ निर्दये॥ कृणोति। कृञ् हिंसायाम्। अन्येष्वपीतिविच्। कशति। कशशब्दे। पचाद्यच्। कर् चासौ कशश्च॥ यद्वा। करं कशति। कशः पचाद्यच्। अन्तर्भावितण्यर्थो वा॥ शकन्ध्वादिः। कर्कोन्मत्वर्थे लोमादित्वात् शोवा॥

कर्क्कशच्छदः। पुं। शाखोटवृचे॥ पटोले॥

कर्क्कशच्छदा। स्त्री। कोशातक्याम्। तोरञ्जी इतिभाषा॥ दग्धरुहायाम्॥

कर्क्कशदलः। पुं। पटोले॥

कर्क्कशदला। स्त्री। दग्धारुहे॥

कर्क्कशवाक्यम्। न। निष्ठुरवचने। परुषवाचि॥

कर्कशा । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥

कर्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥

कर्कारुः । पुं । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥ कर्कारुग्राहिणी शीता रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्निजननी सक्षारा कफवातनुत् ॥ कर्कं शुक्लवर्णम् ऋच्छति । ऋ गतौ । बाहुलकादुण् ॥

कर्कारुकः । पुं । कालिङ्गवृक्षे ॥

कर्कारूः । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कर्किः । पुं । कर्कटराशौ ॥

कर्की । पुं । कर्कटे ॥

कर्केतनः । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तं गारुडे ७५ ध्याये । सूत उवाच । वायुर्नखान् दैत्यपतेर्गृहीत्वाक्षिप्त्वे पसम्यगयवनेषु हृष्टः । ततः प्रसूतं पवनोपपन्नं कर्केतनं पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधिरसोमसमधुप्रकाशमाताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति । नीलं पुनः खलुसितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषकरणेन न तद् विभाति ॥ स्निग्धा विशुद्धाः समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवो विचित्राः । त्रासव्रणव्याधि विवर्जिताश्च कर्केतनास्ते परमाः पवित्राः ॥ पत्रेण काञ्चनमयेन तु वेष्टयित्वा हस्ते गले ऽथ धृतमेतदति प्रकाशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च ॥ एवंविधं बहुगुणं मणिमावहन्ति कर्केतनं शुभमलङ्कृतये नरा ये । ते पूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च नित्योज्ज्वलाः प्रमुदिता अपि ते भवन्ति ॥ एके ऽपनह्यविकृताकुलनीलभासः प्रम्लानरागलुलिताः कलुषा विरूपाः । तेजोऽतिदीप्तिकुलपुष्टिविहीनवर्णाः कर्केतनस्य सदृशं वपुरुद्वहन्ति ॥ कर्केतनं यदि परीक्षितवर्णरूपं प्रत्ययप्रभा स्वरदिवा करसुप्रकाशम् । तस्योत्तमस्य मणिशास्त्रविदां महिम्ना तुल्यन्तु मूल्यमुदितं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥

कर्कोटः । पुं । नागराजविशेषे ॥

कर्कोटकः । पुं । विल्ववृक्षे ॥ इक्षौ ॥ काँकरोल इति गौडभाषा प्रसिद्धे फललताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्तपत्रे ॥ काद्रवेये । कर्कोटको नाम सर्पो येन दृष्टो विषउच्यते । तस्य सर्पस्य सर्पत्वं तस्मै सर्पनमोऽस्तु ते । इति स्मृति प्रसिद्धे नागराजे ॥ अपि च । कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशनमिति ॥

कर्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खेखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषच्छिन्नमरिचैःपरिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितमुसैन्धवपातयोगम् । वार्त्ताकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदं रुचिकृत्तकथ्यम् ॥

कर्कोटिका । स्त्री । ककोड़ा इतिभाषा प्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्चरिका । स्त्री । कचौरीतिख्याते पिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्चरी । स्त्री । कचरीतिख्यातेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का स्नेहविपाचिता । अरोचकादिरोगाणां कर्चरी कष्टकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्बल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ता कफकृत् सारिका स्मृता ॥

कर्चूरः । पुं । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्चूरो दीपनो रुच्यः कटुकस्तिक्त एवच । सुगन्धिः कटुपाकः स्यात् कुष्ठार्शोव्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छ्वासगुल्मवातकफक्रिमीन् ॥ [illegible] ॥

न । स्वर्णे ॥ कर्चति । कचबन्धने । खर्जूरादित्वादूरः । पृ० ॥

कर्चूरकः । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्णः । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिहच्चे ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दोऽस्मिन् किरतिशरीरे सुखं वा । कृविक्षेपे । कृवृजृसीतिनन् । बाहुलकाद्गुणः ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्तः । अच् ॥ यद्वा । करोति शब्दज्ञानम् । डुकृञ्० । कृवृइत्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डुः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तन्निदानं यथा । मारुतः कफसंयुक्तः कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेडः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायुः पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोतिकर्णयोः क्ष्वेडंकर्णक्ष्वेडः सउच्यते ॥ इति माधवः ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णगूथकम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकस्तस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कालपृष्ठाख्यधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकाः । पुं । शतपद्याम् । गोजर कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चित्राङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिना जाहच् प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इतिगौडभाषा । मल्लाह मांझी इतिभाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कान्वाला वाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपङ्क्तिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरी० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोर्द्धभेद कृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कामखि माच् इति गौड प्रसिद्ध मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाल्याम् । कानकापत्ता इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिहारावली ॥

कर्णवर्जितः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेधः । पुं । कर्णषटकर्णदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ षोडशभाक्तर्णा संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रमः । कर्णवेधस्याऽसंस्कारत्वात् न तथा नियमः । यथा । यदापत्यद्वयं तिष्ठेत् सम्भवोप्यपरस्य च । कर्णषटकं विजानीयाच्छिन्नं मम त्रयस्य च ॥ इत्याशङ्क्य तयो मध्ये शुद्धिर्यस्याथ वत्सरे । कर्णवेधोचितस्तस्य नान्यज्येष्ठविचारणा ॥ षटकर्णोत्पत्तिमाशङ्क्य भानोः शुद्ध्यासमेपि च । कर्णौ वेध्यौ न दोषः स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमार्कण्डः ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्णवेष्टः । पुं । कर्णवेष्टकम् । न । कर्णवेष्टनम् । न ।	कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्याकाशे ॥

कर्णशूलः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्रावः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतो जले प्रपाकादथवापि विद्रधेः । स्रवेद्धि पूयं श्रवणोऽनिलार्दितःसकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधवः ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगौड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाटः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथं समारभ्य श्रीरङ्गाख्यं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायकः ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य भार्य्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुजः । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । अजातशत्रौ । कर्णस्य अनुजः ॥

कर्णान्दुः । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडका इति भाषा ॥ उत्तब्धिनिकायाम् । कानकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दूः । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणकः । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारिः । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फालः । पुं । करिणः कर्णचालने । भालमक्षणायाम् ॥

कर्णिः । पुं । कर्णाकारफलके वाणे ॥

कर्णिक: । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौक र्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धा विति ठक ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्या ङ्गुलौ ॥ कामुकादिस्तटाग्रे । बोँटा इतिगौड भाषा ॥ पद्म वराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरण विशेषे । तालपत्रे । ढेठी इतिभा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्नि मन्यवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्ण स्या लङ्कार: कर्णभवो लङ्कारो वा । कर्णललाटादित्विकन ॥

कर्णिकाचल: । पुं ।
कर्णिकाद्रि: । पुं । } सुमेरुपर्वते ॥

कर्णिकार: । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्र हे । कृतमालके । छोटा धनबहेडा इतिभाषा ॥ कर्णिकार: कटुस्तिक्त स्तुवर: शोधनो लघु: । रञ्जन: सु खद: शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणिआर इतिगौडभा षा ॥ कर्णिकाभिवर्णि । ऋगतौ । कर्मणयण ॥

कर्णिकारक: । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृत माले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे क: ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति यस्य । ब्री० इनि: ॥

कर्णी । पुं । वर्षपर्वतसप्तकान्तर्गतपर्व तविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौकर्णौयस्य । तुन्दादिभ्यश्चेल श्चेति चकारादिनि: ॥

कर्णिल: । पुं । कर्णिनि । कर्णिके ॥ वि वृद्धौ कर्णौयस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथ: । पुं । स्कन्धवाह्ये याने । प्रव हणे । खर्खरिया चौपाला डोला पीनस पालकी तामयान इत्यादि भाषा प्रसिद्ध ॥ कर्णसाध्या प्रवण क्रिया उपचारात् कर्ण: । कर्णोऽस्या स्ति । इनि: । कर्णीचासौरथश्च । शब्दमात्रयोर्नवलतोरथ: ॥ य द्वा । सामीप्यात्कर्णशब्देन स्कन्धोल क्ष्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनि: । कर्णीचासौरथश्च । अन्येषाम पीतिदीर्घ: ॥

कर्णीवान् । पुं । आरग्वधे ॥

कर्णीसुत: । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजप: । त्रि । सूचके । पिशुने । दु र्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप० । स्तम्बकर्णयोरिच्छच । इलदन्ता दित्वलुक ॥

कर्णेन्दु: । पुं । उत्सविसिकायाम् । अर्ध चन्द्राकृतिकर्णा भरणे ॥ कर्णपाल्या म् ॥

कर्णेजम् । त्रि । कर्णजिते ॥ कर्णेपरिजित

म् । शरीरांशश्चायत ॥

कर्त्तनम् । न । छेदने ॥ शरीरांशस्य निर्म्मितौ । कातना इतिभाषा ॥ कृती० । ल्युट् ॥

कर्त्तरी । स्त्री । कृपाणाम् ॥ पत्रीकृत स्वर्णादेः कर्त्तनोपाये । कात कासी इतिभाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे । कैंची इतिभाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा । क्रूरमध्यगतस्त्वन्द्रो लग्नं वा क्रूरमध्यगम् । कर्त्तरी नामयोगोयं सर्व्वाभिधनकारकः इति ॥ अपिच । लग्नात् पापाद्वयन्त्वव्ययार्थस्थौ यदा तदा । कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदेति ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । धातुखकारः । यद्वा । कर्त्तनम् । घञ् । कर्त्तं राति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

कर्त्तव्यम् । त्रि । करणीये । करणयोग्ये । कार्य्ये ॥ यस्मिन् क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्ययः ॥

कर्त्ता । पुं । परमेष्ठिनि ॥ स्वरनिबन्धने दाक्षे । कीर्यते विक्षिप्यते इतस्ततश्चाल्यते कायो येन । कॄ विक्षेपे । तृच् ॥ त्रि । स्वतन्त्रः कर्त्तेतिनिरूपितेषट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अशीतार्थेप्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयाच भक्तिर्भवति । तस्यलक्षणम् । क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्तृत्वम् ॥ यः करोतिसः ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किकाः ॥ चेतनान्तरव्यापाराव्यवधानेन धात्वर्थनिष्पादकत्वेनसः कर्त्ता । कर्मकरणादिकारकचक्रप्रयोक्ता । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति । अनुष्ठातरि ॥ धात्वर्थव्यापाराश्रये ॥ क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ सतुपञ्चविधः । यथा । क्रियासु यो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजकः । अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्ता पञ्चविधः स्मृतः इति ॥ सत्रिविधोपि भवति । यथा । विधेय ज्ञायते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम् । योग्यत्वप्रतिषिद्धत्वविशेषणपदान्वयैः ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियांप्रति प्रकारत्रयेण कर्त्ता विज्ञायते तस्य विवरणम् । स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र योग्यत्वेन लब्धविधवर्णिकः । १ । अनृतवद्याद् दीक्षितो न ददातीत्यत्र प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतरपरः । २ । स्वर्गकामो यजेतेत्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकामः कर्त्ता ज्ञायते । ३ ॥ अयङ्करोमीत्याद्यभिमानवति ॥ सामग्रीप्रयोगमध्यीकृतपक्ष

त्वाभूतकार्योऽहङ्कारोऽन्तःकरणंबुद्धिविज्ञानमित्याद्विपर्यायशब्दवाच्यस्तत्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्तृत्वादिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौतिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्रये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वेसति सकलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियायाः निर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे फलकामनावति पुरुषे ॥ सच सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्तासात्त्विकउच्यते इति ॥ राजसोयथा । रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परिकीर्त्तितः इति ॥ तामसोयथा । अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठोनैकृतिकोलसः । विषादी दीर्घसूत्रीच कर्त्ता तामसउच्यते इति ॥ अन्तः करणोपहिते चिदाभासे ॥ करणोपहितस्यकर्तृत्वात् ॥ करोति । डुकृञ्० । तृच् तृन्‌वा ॥

कर्त्तृका । स्त्री । क्षुद्रखङ्गे ॥

कर्त्तृत्वम् । न । कर्त्तृधर्मे ॥ भावेकर्मणिवा त्वः ॥

कर्त्त्री । स्त्री । कारिकायाम् ॥ करोति । डुकृञ्० । गवुल्तृचाविति तृच् । ऋन्नेभ्योङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्दः । पुं । कर्दमे ॥ कर्दति । कर्दकुत्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्दटः । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ पङ्कारे ॥

कर्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्दमः । पुं । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्रजापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके ॥ पापे ॥ पङ्के । कीचकादा इतिभाषा ॥ न । मांसे ॥ कर्दति । कर्द० । कलिकर्दिभ्योऽमः ॥ त्रि । कर्दमवति ॥ अर्श० अच् ॥

कर्दमकः । पुं । शालिविशेषे ॥

कर्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने । उल्लाव इ०भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इतिवैद्यकम् ॥

कर्पटः । पुं । न । लक्तके । जीर्णवस्त्रे । लत्ता इतिभाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । द्रवद्रव्यं येन पूयते तत्रहस्ते लक्तककर्पटशब्दौ तत्तुल्येवस्त्रेपिवर्त्तेते इति स्वामी । मुकुटस्तु मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डेवर्त्तेते इत्याह ॥ किरति कृणाति वा । कृविक्षेपे कृहिंसायां वा । करोति वा । विच् । करश्चासौपटश्च ॥ यद्वा । करस्यपटः । शकन्ध्वादिः ॥

पर्वतविशेषे॥

कर्पटधारी। त्रि। मलि . जीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके॥

कर्पटिकः। त्रि। कर्पटान्विते। कर्पटधारिणि॥

कर्पटी। त्रि। कर्पटान्विते॥ म० इनिः॥

कर्परः। पुं। मृद्भाण्डेऽरिष्म। कपाले। खोपरी इति भाषा॥ शस्त्रविशेषे॥ कटाहे॥ कल्पते। कृपसामर्थ्ये। वाहुलकादरो लत्वाभावश्च॥

कर्परांशः। पुं। भग्नकपालखण्डे॥

कर्परालः। पुं। अक्षोटे। कन्दराले॥ कर्परम् अलति। अलभू०। कर्मण्यण्॥

कर्परिकातुत्थम्। न। तुत्थविशेषे। कर्परीयम्॥ गुडूचीयोगजाञ्जने॥

कर्परी। स्त्री। दार्विकायाम्। क्वाथोद्भवतुत्थे। दारुहरिद्रायाः क्वाथस्य तुत्थे। आवर्त्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने। कल्पते। कृप०। वाहुलकादट् लत्वाभावश्च। टित्वान् ङीप्॥

कर्परीतुत्थकम्। न। रसके। खपरिया थोथा इति ख्याते॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत् तद्रसकं स्मृतम्। ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः॥

कर्पासः। पुं। न। तुण्डिकेर्याम्। वस्त्रयोनौ॥ क्रियते। डुकृञ्०। कृञः पासः॥

कर्पासफलम्। न। कार्पासे। विनौला इति भाषा॥ कर्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु। वातश्लेष्महरं रुच्यं विशेषेणास्थिवर्जितम्॥

कर्पासी। स्त्री। कार्पास्याम्। कपासका वृक्ष इति भाषा॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष्॥

कर्पूरः। पुं। न। घनसारे। चन्द्रसंज्ञे। सिताभ्रे। कपूर इति भाषा॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यो लेखनो लघुः। सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः॥ कर्पूरो द्विविधः प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः। पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम्॥ अपिच। कर्पूरो नूतनस्तिक्तः स्निग्धश्चोष्णास्त्रदाहदः। चिरस्थो दाहशोषघ्नः स शीतः शमकृत् परः॥ पोतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदाः प्रसन्ति। तेचर्भोससे तहुभ्याः। किरति क्रमाति वा। करति करोति वा। कृविक्षेपे हिंसायां वा। कृञ० डुकृञ० वा। विच्। पृषोदरादित्वात्। पृषो०। इगुपधेति कः। कस्याम्रो पश्च॥ यद्वा। कल्पते। कृप०। ख० ऊरः। वाहुलकाल्लत्वाभा-

वो वा ॥

कर्पूरकः । पुं । कर्पूरे ॥ कर्च्चूरके । कर्चूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । उमायाः सखीभेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । हिमतैले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताढ्यया समितया कृत्वा लम्बपुटं ततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितया-न्वितम् ॥ पचेदाज्येन सिद्धैषा ज्ञेया कर्पूरनालिका । संयावसदृशी ज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणप्रभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं युक्त्या वातादिदोषनुत् ॥

कर्पूररसः । पुं । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कपूरचीनियेति ख्याते ॥

कर्फरः । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥

कर्बरः । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृणाति । कृन्हिं० । कृगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्ब्बरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ षित्त्वान् ङीष् ॥

कर्ब्बुदारः । पुं । कोविदारे ॥ नीलझिण्टाम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारकः । पुं । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुरः । पुं । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्म्मीरे ॥ नदीनिष्पावधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्बति । कर्बहिं० । कर्बत्यनेन वा । कर्बगतौ वा । ओष्ठ्योपधः । मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥ कर्बुरोवर्णेन वा । बवयोरभेदादन्तस्थ मध्योपि ॥

कर्बुरफलः । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पारुल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ वर्वरायाम् । वाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजन्ता टाप् ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्बूरः । पुं । शट्याम् ॥ द्राविडके । कर्चूरः ॥ कोहलदी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादित्वादूरः ॥

कर्बूरकः । पुं । कर्बूरार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

कर्म्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनाजीविनि । भरण्यभु जि । मूल्येन कर्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म करोति । कृञ्० । कर्मणिभृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ विम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्मकुर्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्वान् ङीप्॥

कर्म्मकर्त्ता । पुं । कर्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तुयत् कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुः कर्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्डः । पुं । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण चित्तशोधके कर्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्मकलापे ॥ कर्मणांसमूहः । दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लोहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपालात तन्त्रवाय्यां वै कर्मकारोबभूव सुतः । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्म्मकारके । वेगारी इतिभाषा ॥ कर्म करोति । कर्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पुं । रजके ॥ इतित्रिका ण्डशेषः ॥

कर्म्मक्षमः । पुं । अलङ्कर्मीणे । कर्म करणसमर्थे ॥ कर्मसु क्षमः । सप्तमीतियोगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषयाचोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पुं । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्मोद्भवे ॥ कर्मणोजातः । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

कर्म्मजगुणः । पुं । क्रियाजन्यगुणे ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठः । त्रि । कर्मशूरे । प्रयत्नेन प्रारब्धं कर्मसमापयति यः सतथोच्यते ॥ कर्मकुशले ॥ कर्मणि घटते । कर्मणिघटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्मयोग्ये ॥ कर्मणि प्रवीणे ॥ कर्मणि साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप ॥

कर्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्मणा सम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ कर्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरित्तियत् ॥

कर्म्मदेवः । पुं । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गम्प्राप्ताःस्युःकर्मदेवताःइति॥अदित्याहुः । अस्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्याः पूज्यास्ताःकर्मदेवताः इति ॥

कर्म्मधारयः । पुं । समानाधिकरणे तत् पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयोरसमवायिकारणजातीयकर्मेति लक्षिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्माणिभवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदाच्चापिपञ्चविधं भवति । तत्रचत्वारिधर्म्याणिअन्त्यमधर्म्यमितिनिश्चयः ॥ निष्फलं क्लेशबहुलं सन्दिग्धफलमेवच । न कर्मकुर्ण्मतिमान् सदा वैरानुबन्धिच ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म । तत्र नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः । भूतानां भवनधर्माणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिञ्च करोति यो विसर्गस्त्यागः तत्तच्छास्त्रविहितो यागदानहोमात्मकः सएव कर्म संज्ञितः ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्रसात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत् तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसा मनपेक्ष्यच पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म यत् तत् तामसमुच्यते ॥ तत्तद्वर्णाश्रमाभिमानानिमित्ते ऽदृष्टजनकः शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिक- काम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्णञ्चेति त्रिविधभेदभिन्ने ॥ तच्चत्रिविधं जन्मप्रयच्छति । तदाहुर्विश्वरूपाचार्याः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीं गतिम् । उभाभ्यां पुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभते ऽवशः ।

इति ॥ क्रियते तत्तत्फलार्थिभिरि
ति कर्म्म । तस्य चानादित्वम् आद्य
कोटेरनुपलभ्यमानत्वात् । यतः
शरीरवतः कर्म्मकरणम् तच्च शरीरं
कर्म्मारब्धम् । तान्यपि शरीरान्तरेण
कृतानि । तच्च कर्म्मधर्म्ममिति सोयं तृ
तीयः पादः ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्ट
विशेषे ॥ उक्तमत्र वार्त्तिककारैः ।
सकर्म्मकारणं मुक्ते र्नास्मिन्नापलभे
षजम् । कर्म्मभ्योजन्म नियतं जन्म
चेन्निर्वृतिः कुतः । इति ॥ वासना
कर्म्म विद्या च त्रयं जन्मप्रयोजकम् ।
उक्तं तत्र प्रधानत्वं कर्म्मणः श्रूयते
पुनः ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं
कर्म्मणा भवेत् । देहे विद्यावासना
भ्यां भवेद्भोगस्य कौशलम् ॥ कर्म्म
साध्वेव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयांश्चि
रम् । पापन्तु सर्व्वदा ह्येवं दुःखेभ्यस्त्व
स्यताभृशम् ॥ पूर्व्वकाण्डपरा इत्थं
कर्म्मप्राधान्यमूचिरे । अथ वेदान्तशा
स्त्रज्ञाः प्राहुः कामप्रधानताम् ॥ पु
मानादौ काममय एवभूत्वाथ कर्म्म
कृत् । यतोयं कर्म्मणो हेतुः कामो
तोस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया
काचिद्दृश्यते नेह कर्हिचित् । यद्य
द्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्य चेष्टि
तम् ॥ यथाद्विरूपं नित्यं काम्यविधा

। संस्कारकं विविदिषाजनकञ्च । त
त्र विहितत्वमात्रबुद्ध्या क्रियमाणं
संस्कारकम् । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रि
यमाणं विविदिषाजनकम् । यत्क
रोषीत्यादि भगवद्वचनादितिवि
वेकः ॥ षट्कारकान्तर्गतकारकवि
शेषे ॥ अत्र द्वितीया विभक्तिर्भवति
। उक्ते कर्म्मणि प्रथमा भवति । धातू
पात्तव्यापारजन्यफलाश्रयं कर्म्मेति त
ल्लक्षणम् । यत् क्रियते फलार्थि
भि स्तत् कर्म्मेति प्रसिद्धम् । करो
तेर्निखिलक्रियावाचकत्वात् कर्त्तु
र्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थः । अ
तएव क्रियाव्याप्यं कर्म्मेति क्रमदीश्वरः
। तच्चतुर्व्विधम् । निर्व्वर्त्त्यम् १ यथा
घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्य्य
म् २ तच्च द्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेद
कम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आ
द्यं यथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्यं
यथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । त
थाचोक्तं भर्त्तृहरिणा । यदसज्जायते
पूर्व्वं जन्मना यत् प्रकाशते । तन्निर्व्व
र्त्त्यं विकार्य्यञ्च कर्म्म द्वेधा व्यवस्थित
म् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्य्यं का
ष्ठभस्मवत् । अन्यद्गुणान्तरोत्पत्त्या
सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ य
था ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यती

त्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ४ यथा पापं त्यजती त्यादि ॥ सम्माहयमभवने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तिःकर्माणि ज्ञानन्तुपरमा गतिः । कषाये कर्मभिः पक्के ततो ज्ञानंप्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ्० । कृञः भावे कर्मणिच सर्वधातुभ्योमनिन इतिमनिन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥ आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पुं । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतसंसार एवेति भाष्योक्तेः ॥ कर्मणः फलम् ॥

कर्म्मफलप्रेप्सुः । त्रि । कर्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासङ्गः । त्रि । कर्मणि फलेच आसङ्गः कर्त्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभूः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मान्ते ॥

कर्म्मभूमिः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते । पुण्यभूमौ ॥ अथकालिकयायुद्धा दूरेति स्थ इति भिभेदीः । सर्वभयात्म पर्य्यन्ति कर्मभूमिमचेतसः ॥ कर्मणो भूमिः ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतोहिकर्मभूरेषा अतोऽन्या भोगभूमय इतिविष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्वमीमांसायाम् । कर्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्मणो हेतौ ॥ कर्मणो मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पुं । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्मकलापे मन्दानां ज्ञानसाधन भूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरख इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्मारे । त्र्युजे ॥ कर्मरङ्गं हिमं ग्राहिस्वाद्वम्लं कफ वातहृत ॥

कर्म्मरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्मजन्यफलपरिपाके ॥ कालान्तरभुगमरनोऽपि [illegible]

रोगप्रायश्चित्तानां विवरणग्रन्थे ॥

कर्म्मव्यतिहारः । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशीलः । त्रि । कार्म्मे । कर्मकृति ॥ कर्मशीलं यस्य ॥

कर्म्मशूरः । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्यन्तकर्मकर्त्तरि ॥ कर्मणिशूरः सप्तमीसमासः ॥

कर्म्मशेषः । त्रि । उत्पाद्यविकार्य्याप्यसंस्कार्येषु पुरोडाशसोममन्त्रव्रीह्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्गः । पुं । कर्मसु दृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदङ्करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्मफलाधिकारिणि । कर्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रहः । पुं । कर्मसङ्गृह्यते समवैत्यनेनेति व्युत्पत्त्या कर्माश्रये ॥ कर्मणः पुंव्यापाररूपस्य अर्थभावनायाः सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पुं । कर्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्मणि सचिवः सहायः ॥

कर्म्मसन्न्यासिकः । पुं । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पुं । यतौ ॥ द्विविधः कर्मसन्न्यासः फलसाधनभेदतः । फलाय चाग्निनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्मणोपि स्यात्त्याज्यत्वे कर्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वान्नैवमित्याह । अविशुद्धधियः कर्मण्यधिकारो विशुद्धधीः । सत्यां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म सन्त्यजेत् ॥ तदर्थं शुद्ध्यर्थम् ॥ कर्मणः सन्न्यासः कर्मसन्न्यासः । सोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥

कर्म्मसाक्षी । पुं । सूर्य्ये ॥ सूर्यादिनवसु ॥ सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः ॥ कर्मणः साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धिः । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्षः । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्तः । पुं । कर्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्मान्ते इक्षुकृतः ॥ कर्मावसाने ॥ कर्मान्ते दासभृत्याश्चेत्यु

ते: ॥

कर्मारः । पुं । कर्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कर्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्म्मार्हः । पुं । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्म्मशौचः । पुं । अनहङ्कारे ॥

कर्म्मी । पुं । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्मी हि चन्द्रमण्डलाधिकारी परलोके देवानामन्नभूतः इति श्रौतीप्रसिद्धिः ॥ त्रि । कर्मविशिष्टे ॥ कर्मास्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्म्मिष्ठः । त्रि । क्रियावति ॥

कर्म्मीरकः । पुं । शाखोटे ॥

कर्म्मेन्द्रियम् । न । कर्मसाधकेइन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्ते च ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक्चैवेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्मेन्द्रियाणि च । प्रत्येकमिति ॥ कर्मसाधकमिन्द्रियं कर्मेन्द्रियम् ॥ कर्म्मेन्द्रियदेवताः अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतयः । कर्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दाः क्रमेण वागादीनां विषयाः ॥

कर्व्वः । पुं । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कृणाति । कृञ् हिंसायाम् । किरति वा । कृ विक्षेपे । कृगृशॄद्भ्यो वः ॥

कर्व्वटः । पुं । न । द्विशतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्थजनाः क्रयविक्रयादिना सेवादिना वा येन ग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतुः समग्रामे ॥ चतुः समेग्रहस्थाने ॥ चतुः शतग्रामसङ्ग्रहस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्व्वुरः । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृञ्० । कृगॄद्भ्यः वनिस्यः करच् ॥

कर्व्वुरी । पुं । उमायाम् । शिवायाम् ॥ शिवपत्न्याम् ॥

कर्श्यः । पुं । कर्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कर्षः । पुं । न । अक्षे । माषषोडशके माने । अशीतिरक्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेत कर्षः स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । बिडालपदके ॥ राज

निर्घाटक्रमते कर्षः स्याद्भूयमाषकः ॥ पुं । कर्षणे ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच् । भावे घञ्वा ॥

कर्षकः । त्रि । क्षेत्राजीवे । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्त्तरि ॥ पुं । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल् ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिना भूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट् ॥

कर्षणी । स्त्री । चीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफलः । पुं । विभीतकवृक्षे । कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्वमुखबन्धनरज्जुस्थितलोहे ॥ चीरिकावृक्षे ॥

कर्षितः । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधर्मकर्षितः वृत्तिकर्षितइति ॥

कर्षूः । पुं । करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥ वार्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ ऋषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये । कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ हस्तिखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे ॥ कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच

मितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्याञ्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हिच चित् चेति विग्रहः ॥

कलः । पुं । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन । कडमदे । डलयोरैक्यमिति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । डलयोरेकत्वम् ॥

कलङ्कः । पुं । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठः । पुं । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कलः कण्ठोऽस्य ॥

कलकलः । पुं । कोलाहले । बहुभिः कृते उच्चैः शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्या माभ्यां किं मिह नयनाभ्यां खलुफलं न याभ्या मालीढा परमरमणीया तव तनुः । अयंहि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयो र्ययोर्नान्तर्यातं स्तव लहरिलीलाकलकल इति- जगन्नाथत्रिशूली ॥ सर्जनिर्यासे ॥ कलशब्दे । कलनम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । कलादपि कलः ॥

कलघोषः । पुं । कोकिले ॥ कलो घो

षो यस्य ॥

कलङ्कः । पुं । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लौहकिट्टे ॥ कम् शुभ्राबी लङ्कयति दीनतां गमयति प्रापयति वा । लकिगतौ । कर्मण्यण् । यद्वा । कलति । कलशब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासावङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ।

कलङ्कषः । पुं । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लौहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

कलङ्कुरः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कलञ्जः । पुं । सविषास्त्रेण हतयो र्मृगपक्षिणोः ॥ ताम्रकूटे । तामाकू सुरती इति भाषा ॥ यथा । चिकित्सितसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपत्रीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टनधूमपानात् स्याद्दन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफप्रणामज्वरहानिकृद्ध गान्धर्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताशी प्रोच्यते गुञ्जा सातिस्त्रो रूपकं भवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना

मत इतियुक्तिकल्पतरुः ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्य्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गच्यते वा । गडसेचने । गडेराद्देश्च क इति अत्रन् । डलयोरैक्यम् ॥ कं त्रायते वा । त्रैङ् पालने । कः ॥ कडति कड्यते वा । कडमदने । बाहुलका त्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पुं । कलध्वनौ ॥ कलोऽमलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनिः । पुं । पारावते ॥ पिके । । कोकिले ॥ मयूरे ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वानः । पुं । पारावते ॥ परभृते ॥ वर्हिणि ॥ कलोध्वानोऽस्य ॥

कलनः । पुं । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्षणे ॥ दोषे ॥ लङ्कने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां-महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्याकालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

षा भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने । गणने ॥

कलमा । स्त्री । वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥

कलन्दरः । पुं । सङ्कीर्णजातिविशेषे । सत् लेटात् तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्ते पुराणम् ॥

कलन्दिका । स्त्री । सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कलन्धुः । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । कुवकालुकायाम् । घोलिकायाम् ॥

कलभः । पुं । पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूतिः ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ कलयति । कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा । कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । कलेभाषते वा । भाष व्यक्तायां वाचि । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलभवल्लभः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

कलभी । स्त्री । चञ्चुवृक्षे ॥

कलभैरवः । त्रि । मधुरभीषणे ॥

कलमः । पुं । लेखन्याम् । वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चौरे । पाटच्चरे ॥ कलते । कल श० । कलिकर्थोरमः ॥

कलमोत्तमः । पुं । गन्धशालौ ॥

कलम्बः । पुं । नालिकाशाके ॥ पृषत्के । शरे ॥ कल्यते । कल विक्षेपे । उभयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बजित्यम्बच् ॥ कदम्बे । नीपपादपे ॥ कडम्बे । शाकनाड्याम् ॥ कडति । कड मदे । अम्बच् ॥ केन जलेन लम्बते वा । लबि अवस्रंसने । पचाद्यच् ॥

कलम्बकः । पुं । कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥

कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम् । मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कलम्बी । स्त्री । जलजलताशाकविशेषे । कलम्बिकायाम् । कलमीशाक इतिगौडभाषा । करेमु इतिभाषा ॥ कडति । कड मदे । कृकदीत्यम्बच् । डलयोरेकत्वम् ॥ के जले लम्बते वा । लबि० । अच् । गौरादित्वान्ङीष् । कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥

कलम्बुः । पुं । कलम्बिकायाम् ॥

कलम्बुटम् । न । नवनीते । हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥

कलम्बूः । स्त्री । कलंब्याम् । करेंवू इति प्रसिद्धशाके ॥

कलरवः । पुं । कपोते । पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि । कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥

कलल: । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्मणि । जरायौ ॥ कलने । शुक्रशोणितसङ्घाते ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥

कललज: । पुं । राले । सालनिर्य्यासे ॥

कललजोद्भव: । पुं । सालवृक्षे ॥

कलविङ्कः । पुं । चटके ॥ कलिङ्गकवृक्षे । इन्द्रयवे ॥ कलं वङ्कते । वकि गतौ । अच् । पृषो० ॥

कलश: । पुं । न । घटे । कूटे । कलसा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलशि: । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीति भाषा । चाकुलिया इतिगौडभाषा ॥ गर्गर्याम् । मन्थपात्रे ॥ कलं श्यति । शोतनूकर्णे । इन् । वाहुलकादाकारलोपः । कलशि मुदधिगर्गरीं वल्लवा लोडयन्तीतिमाघः॥

कलशी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥ जाति लक्षणोङीष् ॥

कलस: । पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानांविश्वकर्मणा । निर्मितो यं सबै यस्मात कलसस्तेन कथ्यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषा र्थं सुरासुरैः । पीयूषधारणार्थाय निर्मितो विश्वकर्म्मणा ॥ कला: कलास्तु देवानामसिता स्ता: पृथक् पृथक् । यत: कृतास्तु कलसा स्ततस्ते परिकीर्त्तिता: इत्यादि कालिकापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्रीडनयो: । पचाद्यच् ॥

कलसि: । स्त्री । } पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥
कलसी । स्त्री । }

कलसीसुत: । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

कलसोदधि: । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधि: मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलह: । पुं । खड्गकोषे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लडाई इतिभाषा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्वनेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलहंस: । पुं । कादम्बे । वालिहाँस इतिगौडभाषाप्रसिद्धे हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ चयोदशाक्षराछन्दः प्रभेदे ॥ सजसा: सगौचकथित: कलहंस: । इति ल० । यमुनाविहारकुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलि: । जनचित्तहारिकलकण्ठनिनाद: प्रमुदं तनोतु तवनं

न्द्रतनूजः ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्यस्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥

कलहनाशनः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलहप्रियः । पुं । नारदे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥

कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥ अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात् कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्विता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायिका नयशालिभिरिति ॥

कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । सूद इतिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥ चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिंशत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि ॥ नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥ विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥ मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम् ॥ राशेस्त्रिंशद्भागांशस्तस्य षष्टिभागः कलेतिज्योतिर्विदः । यथा । विकलानां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्याभाग उच्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशि र्भगणो द्वादशैवते । इति ॥ अथ चतुःषष्टिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम् १ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्यम् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छेद्यम् ६ । तण्डुलकुसुमबलिविकाराः ७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसनाङ्गरागाः ९ । मणिभूमिका कर्म्म १० । शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२ । उदकघातः १३ । चित्रायोगाः १४ । माल्यग्रथनविकल्पाः १५ । शेखरापीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगाः १७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयुक्तिः १९ । भूषणयोजनम् २० । इन्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगाः २२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाकपूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पानकरसरागासवयोजनम् २५ । सूचीवापकर्म्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ । प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ । दुर्व्वचकयोगाः ३० । पुस्तकवाचनम् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम् ३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ । पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३४ । तर्कुकर्म्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ । वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ । धातुवादः ३९ । मणिरागज्ञानम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृक्षायुर्व्वेदयोगाः ४२ । मेषकुक्कुटलावक युद्धविधिः ४३ । शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम् ४५ । केशमार्ज्जनकौशलम् ४६ । अ

चरमुष्टिकाकथनम् ४७ । म्लेच्छित कविकल्पा: ४८ । देशभाषाज्ञानम् ४९ । पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञान म् ५० । अत्र निमित्तज्ञान मिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृका ५१ । धारणमातृका ५२ । सम्पाठ्यम् ५३ । मानसीकाव्यक्रिया ५४ । क्रिया विकल्पा: ५५ । छलितकयोगा: ५६ । अभिधानकोषच्छन्दोज्ञानम् ५७ । वस्त्रगोपनानि ५८ । द्यूतविशेष: ५९ । आकर्षक्रीडा ६० । बालकक्रीडनकानि ६१ । वैनायिकीनां विद्यानांज्ञानम् ६२ । वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३ । वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिन: ॥ क्वचित् पुस्तके सूचीवापकर्मसूत्रक्रीडेत्येकं पदम् । तदुत्तरं वीणाडमरुकवाद्यानि । वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकीनामितिच पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयो: । पचाद्यच् ॥ कल्यते वा । पुंसीतिघ: ॥ यद्वा कंलाति । आतोनुपे तिक: ॥

कलाकूलम् । न । विषे ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

कलाकेलि: । पुं । कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुर: । पुं । सारसे पक्षिणि ॥ कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री । }
कलची । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफोणेरधोमणिबन्धपर्यन्ते । कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥

कलाजाजी । स्त्री । सुषव्याम् । कारव्याम् । कलौंजी मंगरैला इतिच ख्यातद्रव्ये ॥

कलाद: । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामादत्ते । डुदाञ्० । मू० क: ॥

कलादक: । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधि: । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधीयन्ते ऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणे चेति कि: ॥

कलानुनादी । पुं । रोलम्बे । भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । न । वृद्धौ । लाभे । सूद इतिभाषा ॥

कलाप: । पुं । संहतौ । समूहे ॥ मयूरपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूषणसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विदग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ देवापि र्योगमास्था

य कलापग्राममाश्रितः । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति । आप्नृ० । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ।

कलापकः । पुं । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कलापार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥ न । ऋणविशेषे ॥ यस्मिन् काले मयूराः कलापिनो भवन्ति तदुपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यस्त्ययवबुसादुन् ॥

कलापी । पुं । प्लक्षवृक्षे ॥ बर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥

कलापूर्णः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कलाभिः पूर्णः ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामकः । पुं । व्रीहिविशेषे । कलमधान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कलायः । पुं । सतीनके । हरेणौ । मटर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकटःप्रोक्तः । कलायोमधुरःस्वादुः पाकेरूक्षश्चशीतलः ।कषायो वातलो ग्राही कफपित्तहरो लघुः ॥ कलमय ते । अय० । कर्मण्यण् ॥

कलायनः । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउशाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्तं त्रिदोषजित् ॥

कलाया । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालापः । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान् । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेषस्य वीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविकः । पुं । कुक्कुटे ॥

कलाविकलः । पुं । चटके ॥

कलाहकः । पुं । वाद्यविशेषे । काहलायाम् ॥

कलिः । पुं । शूरे ॥ आजौयधि ॥ कलहे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मोर्थसाधनम् । यत्र स्वप्रतिभामानं तस्मै श्रीकलयेनमइति कलिविडम्बनम् ॥ अत्र वर्ज्यानाह । देवरेणसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रमग्रहः । दत्ताक्षतायाः कन्यायाःपुनर्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकारः

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थानगमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्निहोत्रहवन्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः । असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्विजातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसङ्कोचनं तथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शनमेव च ॥ प्रायश्चित्तविधानञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संसर्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः ॥ दत्तौरसेतरेषाञ्च पुत्त्रत्वेन परिग्रहः । शामित्वं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मचर्य्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौ युगे त्विमान् धर्म्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ * ॥ तद्युगधर्म्मा यथा । कलौ तु धर्म्मपादानां तुर्य्यांशोऽधर्म्महेतुभिः । एधमानैः क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन् लुब्धा दुराचारा निर्द्दयाः शुष्कवैरिणः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासोत्तराः प्रजाः ॥ यदा मायानृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विषादनम् । शोकमोहौ भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृतः ॥ यस्मात् क्षुद्रदृशो मर्त्त्याः क्षुद्रभाग्या महाशनाः । कामिनो वित्तहीनाश्च स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ दस्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाषण्डदूषि-

ताः । राजानश्च प्रजाभक्ष्याः शिश्नोदरपरा द्विजाः ॥ अव्रता वटवोऽशौचा भिक्षवश्च कुटुम्बिनः । तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोलुपाः ॥ ह्रस्वकाया महाहारा बह्वपत्या गतह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौर्य्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः । अनापद्यपि मंस्यन्ते वार्त्तां साधुजुगुप्सिताम् ॥ पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृत्या अप्यखिलोत्तमम् । भृत्यं विपन्नं पतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥ पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हित्वा सौरतसौहृदाः । ननान्दृश्यालसंवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः ॥ शूद्राः प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेशोपजीविनः । धर्म्मं वक्ष्यन्त्यधर्म्मज्ञा अधिरुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्षिताः । निरन्ने भूतले राजन्ननावृष्टिभयातुराः ॥ वासोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः । हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः ॥ कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यन्ति च प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकानपि ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ पितरावपि । पुत्त्रान् भार्य्यां च कुलजां

क्षुद्राः शिश्नोदरम्भराः ॥ कलौ नराजन् जगतां परं गुरुं । त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् । प्रायेण मर्त्त्या भगवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाषण्डविभिन्नचेतसः ॥ * ॥ कलिकृतदोषविनाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयं म्रियमाण आतुरः पतन्स्खलन्वा विवशो गृणन् पुमान् । विमुक्तकर्मार्गल उत्तमाङ्गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जनाः ॥ पुंसां कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वान् हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ श्रुतः सङ्कीर्त्तितो ध्यातः पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणां धुनोति भगवान् हृतस्थो जन्मायुताऽशुभम् ॥ यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्यातपः प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥ तस्मात् सर्वात्मना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् । म्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि पराङ्गतिम् ॥ कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान् गुणः । कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः । द्वापरे परिचर्य्यायां कलौ तद्धरिकीर्त्तनात् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्माः ॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः । व्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ॥ सिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छाश्चाब्रह्मवर्चसः ॥ तुल्यकाला इमे राजन्म्लेच्छप्रायाश्च भूभृतः । एतेऽधर्म्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधनादृताः । उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वाऽल्पकायुषः ॥ असंस्कृताः क्रियाहीना रजसा तमसावृताः । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राजन्यरूपिणः ॥ जनतन्नाथास्ते पदास्तच्छीलाचारवादिनः । अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ॥ ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं क्षमा दया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः ॥ वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्मन्याय व्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ लिङ्गमेवा

असख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम्। अदक्ष्यान्यायदौर्बल्यं पाण्डित्येचा पलंबचः ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्त्वे साधुत्त्वेदम्भएवहि। स्वीकार एवचोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरेवार्य्यनंतीर्थं लावण्ये केशधारणम्। उदरम्भरता स्वार्थः सत्यत्त्वे धाष्टर्यमेवहि ॥ दाक्ष्ये कुटुम्बभरणं यशोर्थे धर्मसेवनम्। एवंप्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णेचितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट्च्चत्रशूद्राणांयो वली भविता नृपः। प्रजाहिलुब्धैराजन्यैर्निघृणैर्दस्युधर्मिभिः॥आच्छिन्नदारद्रविणायास्यन्ति गिरिकाननम्। शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टि भोजनाः ॥ अनावृष्ट्याविनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः। शीतवाता तपप्रावृट्हिमैरन्योन्यतःप्रजाः ॥ क्षुत्तृड्भ्यांव्याधिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया। त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुःकलौनृणाम्॥ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहिनां कलिदोषतः। वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम्॥ पाषाण्ड प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषुराजसु। चौर्यानृतवृथाहिंसानाना वृत्तिषुवैनृषु ॥ शूद्रप्रायेषुवर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु। गृहप्रायेष्वाश्रमेषुयौन

प्रायेषुबन्धुषु ॥ अणुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषुस्थास्नुषु। विद्युत्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु। इत्थंकलौ गतप्राये जनेषुखरधर्मिषु। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥

* ॥ अथ विशेषस्तु श्रीमन्महानिर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमदाद्या प्रश्नः। आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मविलोपिनि। दुराचारे दुष्प्रपञ्चेदुष्टकर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदाः प्रभवस्तत्र स्मृतीनां स्मरणं कुतः। नानेतिहासयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम्॥ बहुलानाम्पुराणानां विनाशोभविता विभो। तदालोकाभविष्यन्ति धर्मकर्मवहिर्मुखाः ॥ उच्छृङ्खलामदोन्मत्ताः पापकर्मरताः सदा। कामुकालोलुपाः क्रूरा निष्ठुरादुर्मुखाः शठाः ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशोकसमाकुलाः। निःश्रीका निर्बलानीचा नीचाचारपरायणाः॥ नीचसंसर्गनिरताः परवित्तापहारकाः। परनिन्दापरद्रोहपरीवादपराः खलाः॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभयविवर्जिताः। निर्धनामलिनादीना दरिद्राश्चिररोगिणः ॥ विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ध्यावन्दनवर्जिताः।

कलिः

कयाऽध्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ताः पाप
कारिणः ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्टपथकाः । कन्याविक्र
यिणो ब्रात्याः कर्मोपासनपराङ्मुखाः
॥ लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णाः । पाषण्डाः पण्डितम्मन्याः
श्रद्धाभक्तिविवर्जिताः ॥ कदाहाराः
कदाचारा भृतकाः शूद्रसेवकाः । शू
द्रान्नभोजिनः क्रूरा वृषली रतिका-
मुकाः ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत् केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रसदानिन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम् ॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषां मनसि क्वचित् । त्वया कृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे ॥ नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा-
णि च । देवीनां यत्र देवानां मन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथिता बहवो न्यासाः
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणाः । बद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिशः ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदाः
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेव च ॥ लतासाधनकर्माणि त्वयो
क्तानि सहस्रशः । पशुभावदिव्यभा
वौ स्वयमेव निवारितौ ॥ कलौ न प

कलिः

शुभावोस्ति दिव्यभावः कुतो भवेत्
। पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत्
पशुः ॥ न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसा न
स्त्रियं स्मरेत् । दिव्यश्च देवताप्रायः
शुद्धान्तःकरणः सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानां सर्वदाऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भाव
शुद्धिः कथं भवेत् ॥ वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानि च । मद्यं मांसं
तथा मत्स्यमुद्रामैथुनमेव च । एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वया प्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धाः शिश्नो
दरपरायणाः । लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम् ॥ इन्द्रिया
णां सुखार्थाय पीत्वा च बहुलं मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिताः ॥ परस्त्रीधर्षकाः केचिद् द
स्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ताः पापयोनिविचारणम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो बहवः
क्षितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा
च विकलेन्द्रियाः ॥ ह्रदे गर्ते प्रान्तरे
च प्रासादात् पर्वतादपि पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजा मदविह्वलाः ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभिः स्वज
नैरपि । केचिन्मौना मृतप्राया अपरे ब

ह्रुअल्पकाः ॥ अकार्यकारिणः क्रूराध
र्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानिक
र्माणिकथितानि त्वयाप्रभो । मन्येता
नि महादेवविपरीतानिमानवे ॥ के
चायोगंकरिष्यन्ति न्यासजातानि के
पिवा । स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां
जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावे
न कलौनराः । भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः
सर्वथापापकारिणः ॥ तेषामुपायं
दीनेशकृपयाकथयप्रभो । आयुरा-
रोग्यवर्च्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ वि
द्याबुद्धिप्रदंनृणामप्रयत्नशुभंकरम् ।
येनलोकाभविष्यन्तिमहाबल पराक्र
माः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापि
त्रोःप्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरु
षाः परस्त्रीषुपराङ्मुखाः ॥ देवता
गुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्म
ज्ञाब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः
॥ सिद्ध्यर्थंलोकयात्रायाः कथयस्वहि
तायत । कर्त्तव्यंयदकर्त्तव्यंवर्णा
श्रमविभेदतः । विनात्वांसर्वलोका
नांकस्त्राताभुवनत्रये ॥ इतिश्रीमहा
निर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासेजीवनिस्ता
रोपाय प्रश्नः ॥ इतिदेव्यावचः श्रुत्वा
शङ्करोलोकशङ्करः । कथयामास त
त्त्वेनमहाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीस
दाशिवउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाभागे

जगतांहितकारिणि । एतादृशः शु-
भः प्रश्नोनकेनापिकृतःपुरा ॥ धन्या
सि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्म
नाम् । यद्यदुक्तंत्वयाभद्रे सत्यंसत्यं
यथार्थतः ॥ सर्वज्ञात्वं त्रिकालज्ञा ध
र्मज्ञापरमेश्वरि । भूतम्भवद्भविष्यञ्च
धर्ममुक्तंत्वयाप्रिये ॥ यथातत्त्वंयथा
न्यायंयथायोग्यं न संशयः । कलिक
ल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि
॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः
श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृति
भिरिष्टसिद्धिर्नृणांभवेत् ॥ सत्यं स
त्यंपुनःसत्यं सत्यंसत्यं मयोच्यते
। विनाह्यागममार्गेण कलौ नास्ति ग
तिःप्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौमयै
वोक्तंपुराशिवे । आगमोक्तविधाने
नकलौ देवान्यजेत् सुधीः ॥ कला
वागममुल्लङ्घ्य योन्यमार्गेप्रवर्त्तते
। नतस्यगतिरस्तीतिसत्यं सत्यं न सं
शयः ॥ सर्ववेदैःपुराणैश्च स्मृतिभिः
संहितादिभिः । प्रतिपाद्योस्मि ना
न्योस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ आ
मनन्तिचते सर्वेमत्पदंलोकपाव-
नम् । मन्मार्गविमुखालोकाः पा
षण्डा ब्रह्मघातिनः । अतोमन्म
तमुत्सृज्ययो यत्कर्मसमाचरेत् ।
निष्फलंतद्भवेद्देवि कर्त्तापि नारकी-

भवेत् । मूढो मन्त्रतमुत्सृज्ययोन्य
न्मतमुपाश्रयेत् । ब्रह्महापितृहा
स्त्रीघ्नः सभवेन्नात्र संशयः ॥ कलौ
तन्त्रोदितामन्त्राः सिद्धास्तूर्णफल
प्रदाः। शस्ताःकर्म्मसुसर्वेषु जपय
ज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्याः श्रौतजा
तीयाविषहीनोरगाइव । सत्या
दौ सफला आसन् कलौतेमृतका
इव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्व्वे
न्द्रियसमन्विताः । अमूरशक्ताः का
र्येषुतथान्ये मन्त्रराशयः ॥ अन्यम
न्त्रैः कृतङ्कर्मबन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा
। नतत्रफलसिद्धिः स्याच्छ्रमएवहिके
वलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गैःसिद्धि
मिच्छतियोनरः । तृषितोजाह्नवी
तीरेकूपंखनतिदुर्मतिः ॥ मदुक्ताद्
दितं धर्मंहित्वान्यद्धर्ममीहते । अ
मृतं स्वगृहे त्यक्त्वा क्षीरमार्कंसवा
ञ्छति ॥ नान्यःपन्था मुक्तिहेतुरि
हामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो
मार्गोमोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्रा
णिबहुधोक्तानिनामाख्यानान्विता
निच । सिद्धानां साधकानाञ्च
विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिवि
भेदेनपशुबाहुल्यतः प्रिये । कुला
चारोदितंधर्मंगुप्त्यर्थं कथितं क्वचित्
॥ जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित्क

थितान्यपि । देवानाम्नाविधाः प्रोक्ता
देव्योपिबहुधाः प्रिये ॥ भैरवाश्चैव
वेतालावटुका नायिकागणाः । शा
क्ताः शैवावैष्णवाश्चसौरागाणपता
दयः ॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपा
यान्यनेकशः । भूरिप्रयाससाध्यानि
यथोक्तफलदानिच ॥ यथायथाकृ
ताः प्रश्ना येनयेन यदायदा । तदात
स्योपकारायतथैवोक्तंमयाप्रिये ॥
सर्वलोकोपकारायसर्वप्राणिहिताय
च । युगधर्मानुसारेणयाथातथ्येन
पार्वति ॥ त्वयायादृक्कृतः प्रश्नोन
केनापिपुराकृतः । तवस्नेहेनवक्ष्या
मिसारात्सारंपरात् परम् ॥ वेदा
नामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्चविशेष
तः । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्य
तेमया ॥ यथानरेषुतन्त्रज्ञाः सरि
तांजाह्नवीयथा । यथाहंत्रिदिवेशा
नामागमानामिदंतथा ॥ किंवेदैः
किंपुराणैश्चकिंशास्त्रैर्बहुभिः शिवे ।
विज्ञातेऽस्मिन्महा तन्त्रेसर्वसिद्धीश्व
रोभवेत् ॥ यतोजगन्मङ्गलायत्वया
हंविनियोजितः । अतस्तेकथयि
ष्यामियद्विश्वहितकृद्भवेत् ॥ कृते
विश्वहितेदेवि विश्वेशः परमेश्वरः
। प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंत
दाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

काशि:

ऽद्वैत: परात्पर: । स्वप्रकाश: सदा
पूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्वि
कारोनिराधारोनिर्विशेषो निराकु
ल: । गुणातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मा
सर्वदृग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुस
र्वव्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणा
भास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोका
तीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोच
र: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तं नजाना-
तिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं त्रैलो
क्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्ति
ष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यता
मुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक् पृथक् ।
तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि
॥ कारणं सर्वभूतानां सएक: परमे
श्वर: । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्र
ष्टाब्रह्मेतिगीयते ॥ विष्णु: पालयि-
तादेविसंहर्त्ताहंतदिच्छया । इन्द्रा
द्योलोकपाला: सर्वेतद्वशवर्त्तिन:
॥ स्वेस्वेधिकारेनिरता स्तेशासतित
दाज्ञया । त्वम्पराप्रकृति स्तस्यपूज्या
सि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपे
णतत्तद्विषययोजिता: । स्वस्वंकर्म
प्रकुर्वन्तिन स्वतन्त्रा: कदाचन ॥ य
द्भयाद्वाति वातोपिसूर्यस्तपतियद्भ
यात् । वर्षन्ति तोयदा: कालेपुष्प
न्तितरवोवने ॥ कालङ्कलयते का

काशि:

लेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदा
न्तवेद्योभगवान् यत्तच्छब्दोपल-
क्षित: ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया:
सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंत
न्मयं सकलं जगत् ॥ तस्मिंस्तुष्टे ज
गत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितं जगत् । तदा
राधनतोदेवि सर्वेषांप्रीणनं भवेत्॥
तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्ल-
वा: । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथा सर्वे
ऽमरादय: ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्
पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा:
सुन्दर्य:सर्वाजानीहिसुव्रते ॥ यथा
गच्छन्तिसरितो ऽवशेनापिसरित्प-
तिम् । तथार्चादीनिकर्माणिसत्तुह
द्यानिपार्वति ॥ योयोयांयांय
जेद्देवान्श्रद्धयायसदानवे । तत्तद्
दातिसोध्यक्षस्तैस्तैर्देवगणै:प्रिये ॥ ब
हुनात्रकिमुक्तेनतवाग्रेकथ्यतेप्रिये-
। ध्येय: पूज्य: सुखाराध्यस्तंविना
नास्तिमुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्च
कायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारा
दिनियमोनो पचाराश्च भूरिश: ॥
नदिक्कालविचारोस्तिन मुद्रान्यास
संहति: । यत्साधनेकुलेशानितंवि
नाकोन्यमाश्रयेत् ॥ * ॥ इतिश्री
महानिर्वाण तन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत
मेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

कल्कि:

सदाशिवसंवादे जीव निस्तारोपाय प्रश्नोत्तरे परब्रह्मोपासनोपक्रमो नाम द्वितीयोल्लास: ॥ २ ॥ * ॥ तृतीयोल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ पापयुगे घोरे तपोहीनेति दुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्य साधनम् ॥ साधमानि बहूक्तानि नाना तन्त्रागमादिषु । कलौ दुर्बलजीवानामसाध्यानि महेश्वरि ॥ अल्पायुष: स्वल्पसत्त्वा अन्नाधीनासव: प्रिये । लुब्धाधनार्जने व्यग्रा: सदा चञ्चलमानसा: ॥ समाधावक्षिरधियो योगक्लेशासहिष्णव: । तेषां हिताय मोक्षाय ब्रह्ममार्गो यमीरित: ॥ कलौ मायैव मायैव सत्यं सत्यं मयोच्यते । ब्रह्मदीक्षां विना देवि कैवल्यं वसुखाय चेति ॥ * ॥ श्रुत्वा सम्यक् परब्रह्मोपासनं परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्ना प्रहृष्टं परिपृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथितं यत्त्वया नाथ ब्रह्मोपासनमुत्तमम् । सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रदम् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकं सुखसाधनम् । दृष्टा खिलजगद्दोशानत ववाक्यामृतप्लुता ॥ यदुक्तं करुणासिन्धो यथा ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यं तथैव मम साधनात् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि मदीयं साधनं परम् । ब्रह्मसायुज्यजनकं यत्त्वया कथितं प्रभो ॥ विधानं कीदृशं तस्य साधनं केन वर्त्मना । मन्त्र: को वा च विहितो ध्यानपूजादिकं च किम् ॥ सविशेषं सावशेषमामूलात्तत् महेसि । मम प्रीतिकरं देव लोकानां हितकारकम् ॥ को ह्यन्यस्त्वामृते शम्भो भवव्याधिभिषग्गुरु: ॥ इति देव्या वच: श्रुत्वा देवदेवो महेश्वर: । उवाच परया प्रीत्या पार्वतीं पार्वतीपति: ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥ शृणु देवि महाभागे तवाराधनकारणम् । तव साधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ त्वं परा प्रकृति: साक्षाद्ब्रह्मण: परमात्मन: । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं त्वं जगज्जननी शिवे ॥ महदाद्यणुपर्यन्तं यदेतत् सचराचरम् । त्वयैवोत्पादितं भद्रे त्वदधीनमिदं जगत् ॥ त्वमाद्या सर्वविद्यानामस्माकमपि जन्मभू: । त्वं जानासि जगत्सर्वं न त्वां जानाति कश्चन ॥ त्वं काली तारिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धूमावती त्वं बगला भैरवी छिन्नमस्तका ॥ त्वमन्नपूर्णा वाग्देवी त्वं देवि कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपा त्वं सर्वदेवमयी तनु: ॥ त्वमेव सूक्ष्मा स्थूला त्वं व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

राकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुमर्हति॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे जगतामपि । दानवानां विनाशाय धत्से नानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा । त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् । कथितं सर्वतन्त्रेषु भावाश्च कथितास्त्रयः ॥ पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभः । वीरसाधनकर्म्माणि प्रत्यक्षाणि कलौयुगे ॥ कुलाचारं विना देवि कलौ सिद्धिर्न जायते । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुलाचारेण देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते । ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्त्यो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ज्ञानेन मेध्यमखिलमेध्यं ज्ञानतो भवेत् । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ यो जानाति परं ब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम् । किममेध्यं तस्याग्रे सर्वं ब्रह्मेति जानतः ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि सर्वेषां जननी परा । तुष्टायां त्वयि देवेशि सर्वेषां तोषणं भवेत् ॥ सृष्टेरादौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचरम् । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं परब्रह्मसिसृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृ

कल्किः

ष्टमिदं जगत् । निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपं सर्वतो व्यापि सर्वमावृत्य तिष्ठति । सदैकरूपं चिन्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु ॥ न करोति नचाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति । सत्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महायोगिनी परा । करोषि पासि हंस्यन्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तव रूपं महाकालो जगत्संहारकारकः । महासंहारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति ॥ कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्याकालिका परा ॥ कालसंग्रसनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं निराकृति । वाचातीतं मनोगम्यं त्वमेकैवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी । त्वं सर्वादिरनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ अतस्ते कथितं भद्रे ब्रह्ममन्त्रेण दीक्षितः । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साधनात् ॥ नानाचारेण भावेन देशकालाधिकारिणाम् । विभेदात् कथितं भद्रे कुत्रचिद् गुप्तसाधनम् ॥ ये चाधिकृता मर्त्त्यास्ते तत्र फलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि
ल्बिषाः ॥ बहुजन्मार्जितैः पुण्यैः कु
लाचारे मतिर्भवेत् । कुलाचारेण पू
तात्मा साचाच्छिवमयो भवेत् ॥ यत्रा
स्ति भोगबाहुल्यं तत्र योगस्य का कथा
। योगेपि भोगविरहः कौलस्तूभयम
श्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्त्वज्ञः पूजितो
येन सुव्रते । सर्वे देवाश्च देव्यश्च पूजि
तानात्र संशयः ॥ पृथिवीं हेमसंपूर्णां-
दत्त्वा यत्फलमाप्नुयात् । तस्मात्को
टिगुणं पुण्यं लभते कौलिकार्चनात्
॥ श्वपचोपि कुलज्ञानी ब्राह्मणादति
रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तु ब्राह्म
णः श्वपचाधमः ॥ कौलधर्मात् परो
धर्मो नास्ति ज्ञाने तु मामके । यस्या
नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेत्
॥ सत्यं ब्रवीमि ते देवि हृदि कृत्वाव
धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलात्प
रो धर्मो न विद्यते ॥ अयन्तु परमो मा
र्गो गुप्तोस्ति पशुसङ्कटे । व्यक्तो भविष्य
त्यचिरात् संप्राप्ते प्रबले कलौ ॥ क
लिकाले प्रवृद्धे तु सत्यं सत्यं मयोच्य
ते । नस्यास्यन्ति विना कौलान् पशवो
मामवाभुवि ॥ यदा तु वैदिकी दीक्षा
दीक्षा पौराणिकी तथा । नस्यास्य-
ति वरारोहे तदैव प्रबलः कलिः ॥ य
दा तु पुण्यपापानां परीक्षा वेदसम्भवा

। नस्यास्यति शिवे शास्त्रे तदैव प्रबलः
कलिः ॥ क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना य
दा सुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले
शानि तदैव प्रबलः कलिः ॥ यदा तु-
म्लेच्छजातीया राजानो धनलोलुपाः
। भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैव प्रबलः
कलिः ॥ यदा स्त्रियोतिदुर्दान्ताः-
कर्कशाः कलहेरताः । गर्हिष्यन्ति
स्वभर्त्तारं तदैव प्रबलः कलिः ॥ य
दा तु मानवा भूमौ स्त्रीजिताः काम
किङ्कराः । द्रुह्यन्ति गुरुमित्रादीन्
तदैव० ॥ यदा च्चोणी स्वल्पफला तो
यदास्तोकवर्षिणः । असम्यक्फलि
नो वृक्षास्तदैव० ॥ भ्रातरः स्वज
नामात्या यदा धनकणेच्छया । मि
थः सम्प्रहरिष्यन्ति तदैव० ॥ प्रक
टे मद्यमांसादौ निन्दादण्डविवर्जिते
। गूढपानं चरिष्यन्ति तदैव० ॥ स
त्यत्रेताद्वापरेषु यथा मद्यादिसेवन
म् । कलावपि तथा कुर्यात् कुलधर्मा
नुसारतः ॥ ये कुर्वन्ति कुलाचारं सत्य
पूता जितेन्द्रियाः । व्यक्ताचारा दया
शीलान् कितान् बाधते कलिः ॥ गुरु
शुश्रूषणे युक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे
। अनुरक्ताः स्वदारेषु नहि० ॥ सत्य
व्रताः सत्यनिष्ठाः सत्यधर्मपरायणाः
। कुलसाधनसत्त्वाये नहि० ॥ कुलमा

कलिः

गेंयातत्त्वा निशोधितानिच योगिने। येदद्युः सत्यवचसे नहि० ॥ हिंसामात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिताः। कुलधर्मेषु निष्ठायेनहि०॥ कौलिकैः सह संसर्गवसतिं कुलसाधुषु । कुर्वन्ति कौलसेवांये नहि०॥ नानावेषधराःकौलाः कुलाचारेषु निश्चलाः ।सेवन्तेत्वां कुलाचारैर्नहि० ॥ जीवसेकादिसंस्काराः पितृश्राद्धादिकाः क्रियाः । येकुर्वन्तिकुलाचारैर्नहि० ॥ स्नानंदानं तपस्तीर्थंव्रतं तर्पणमेवच । येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच । नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्यानहि०॥ कौटिल्यान्मतहीनानां स्वच्छानाकुलमार्गिणाम् । परोपकारप्रतिनां साधूनां किङ्करः कलिः॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये । सत्यमतिचकौलानांश्रेयः सङ्गस्वभावतः ॥ अपरेतुयुगे देविपुण्यं पापञ्चमानसम् । त्वधुनासीत् कलौपुण्यं केवलं नतुदुष्कृतम्॥ कुलाचारै र्विहीनाये सततासत्यभाषिणः । परद्रोहपरायेचतेनराः कलिकिङ्कराः ॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये परयोषित्सु कामुकाः। द्वेष्टारःकुलनिष्ठानां तेप्रेयाः कलिकिङ्कराः ॥

कलिः

युगाचारप्रसङ्गेन कलेः प्राबल्यलक्षणम् । सङ्क्षेपात् कथितम्भद्रेप्रीतयेतव पार्वति ॥ प्रकटेचकलौ देविसर्वे धर्मास्सुदुर्बलाः । स्थास्यत्येकं सत्यमाचंतस्मात् सत्यमयोभवेत् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्म कुरुतेनरः । तदेवसकलं कर्मसत्यं जानीहिसुव्रते ॥ नहि सत्यात् परोधर्मो न पापम् नृतात्परम् । तस्मात् सर्वात्मनामर्त्यः सत्यमेकंसमाश्रयेत् ॥ सत्यहीनावृथा पूजा सत्यहीनोवृथा जपः । सत्यहीनं तपोव्यर्थमूषरेवपनं यथा ॥ सत्यरूपम्परम्ब्रह्म सत्यं हि परमन्तपः। सत्यमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात् परतरंनहि ॥ अतएवमया प्रोक्तंदुष्कृते प्रबले कलौ । कुलाचारोपि सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावतः ॥ गोपनाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना । तस्मात्प्रकाशतः कुर्यात्कौलिकः कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्यगुप्त्यर्थं मानृतं स्याज्जुगुप्सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रेषु नयुक्तं प्रबलेकलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनकः। । त्रिपादोद्वापरेदेविपादमात्रंकलौ। युगे ॥ तत्रापिसत्यंबलवत्तपः स्वच्छं दयापिच । सत्यपादेकृतेलोपे

धर्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात् सत्त्यं
समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत ॥
कुलाचारं विनायच नास्त्युपायः कुले
श्वरि । तद्भ्रान्ततमवेशश्चेत् कुतो
निःश्रेयसं भवेत् ॥ सर्वथा सत्त्यपू
तात्मा मन्त्रखेरितवर्त्मना । सर्वकर्म
नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम्
॥ दीक्षांपूजांजपंहोमंपुरश्चरणत
र्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनं सीमन्तो
न्नयनं तथा ॥ जातकर्म तथा नाम
चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृ
श्राद्धं कुर्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थ
श्राद्धं वृषोत्सर्गं शारदोत्सवमेवच ।
यात्रागृह प्रवेशञ्च नववस्त्रादिधार
णम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं
तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च
देवानां स्थापनन्तथा । दिवाकृत्त्यं
निशाकृत्त्यं पर्वकृत्त्यन्तथैवच । ऋ
तुमासवर्षकृत्त्यं नित्त्यनैमित्तिक
न्तथा ॥ कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यंत्याज्यंग्रा
ह्यञ्चयद्भवेत । मयोक्तेन विधानेन-
ततसर्वंसाधयेन्नरः ॥ नकुर्याद्यदि-
मोहेनदुर्मत्त्या ऽश्रद्धयापि वा । वि
नष्टः सर्वकर्म्मभ्योविष्ठायांसभवेत कृ
मिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि
प्रवलेकलौ । यद्यायत् क्रियते कर्म
विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्म
तादीक्षा साधकप्राणघातिनी ।
पूजापिविफलादेविहृतन्तस्यार्पणं-
यथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नस्
तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृत्ते तु
शाक्तामच्छास्त्रमम्बिके । योन्य
मार्गैः क्रियांकुर्यात समहापातकी भ
वेत ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्वाणोयो न्य
मार्गेणमानवः । सयातिनरकं घोरं
यावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेब्रह्मवधः
प्रोक्तोव्रात्योमानवको भवेत् । के
वलं कृतवाहो ऽसौ चण्डालादधमो
पिसः ॥ उद्वाहितापियानारीजानी
यान्नातुगर्हिता । उद्वोढापि भवे
त पापीसंसर्गात्कुलनायिके ॥ दे-
व्यागमनजं पापं तस्यपुंसोदिनेदिने
। तद्गृहाद्व्रतोयादिनैवगृह्णन्तिदे
वताः ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्त
न्नलपूयवत् । तयोरपत्यंकानीनः
सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ दैवेपित्र्येकुला
चारेनाधिकारोप्रजायते ॥ अन्या
म्नायेनमार्गेण देवतास्थापनंचरेत
। नसान्निध्यंभवेत्तत्रदेवतायाः क
थञ्चन ॥ इहामुत्रफलंनास्तिकाय
क्लेशोधनक्षयः ॥ आगमोक्तविधिं
हित्वायः श्राद्धंकुरुतेनरः ॥ श्राद्धंत
द्विफलंसोपिपितृभिर्नरकंव्रजेत ॥
तत्तोयंशोणितसमं पिण्डामलमयो

भवेत । तस्मान्मर्त्त्यः प्रयत्नेनशाङ्करंमतमाश्रयेत ॥ वहुनात्रकिमुक्तेन सत्त्यंसत्त्यंमयोच्यते । अशाम्भवंकृतंकर्मसर्वंदेविनिरर्थकम् ॥ अस्तुतावत परोधर्मःपूर्वधर्मोपिनश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैवनिष्कृतिः॥ मद्द्वोरितमार्गेणनिस्त्यनैमित्तकर्मणाम् । साधनंयन्मह्वेशानि तदेवनवसाधनम् ॥ विशेषाराधनंतत्रमन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् । शेषंकलिरोगाणां श्रूयतांगदतोमम॥ ॥ * ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्म्मनिर्णयसारेश्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्ने पराप्रकृतिसाधनोपक्रमोनामचतुर्थोल्लासः॥ ४ ॥ * ॥ यावदत्स्नानपूजास्ति यावद्गङ्गाधरातले । यावद्वेदमयोघोषस्तावन्नोविद्यतेकलिः ॥ हरेर्नामैवनामैवनामैवममजीवनम् । कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा ॥ एकाये । द्युतक्रीडासाधनीभूताचस्यर्यस्मिन् भागेएकोऽङ्कस्तस्मिन्॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन ॥ कलयतिकल्यतेवा । कलगतौसंख्यानेच। अदन्तः । अचइः ॥

कलिः । स्त्री । कोरके । कलिकाया

म् ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः। सर्वधातुभ्यइन ॥

कलिकः । पुं । कोचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रौञ्चे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे। कोरके ॥ वीणामूले ॥ पद्सन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । कलानामभवेत तालनियता पद्सन्ततिः । कलाभिः कलिकाप्रोक्ता तद्भेदाः षट् समोरिताः इत्यादिरूपगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलोभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कलगतौसंख्यानेच । चुरादिः । अचइः । स्वार्थेकन् ॥

कलिकापूर्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतरवहुकर्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तीतत्तत् प्रत्येककर्मजन्येअदृष्टे ॥ इतिस्मृतिः ॥

कलिकारः । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिंकरोति । कृञ्० । कर्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लताकरञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् । अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलीया इतिगौडभाषा ॥

कलिङ्गः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे ॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ कलिङ्गाः । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागे कृष्णातीरान्तर्गंशिवे । कलिङ्गदेशः सम्प्रोक्तो वाममार्गपरायण इति ॥ कलिङ्गाः क्षत्रियाः तेषां निवासो जनपदः कलिङ्गाः । निवासेऽणो जनपदे लुप् । लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न । कौटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गच्छलि । अन्तर्भावितण्यर्थाङ्गमेर्डः । पृ० ॥ खण्डिश्चेति मुकुटः । कलिंगायतीति स्वामी । के मूर्ध्नि लिङ्गं चूडास्येति वा ॥

कलिङ्गकः । पुं । कलिङ्गार्थे ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिङ्गा । स्त्री । नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम् ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्जः । पुं । कटे । चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलितः । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ बद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपालः कुण्डली दण्डपाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा । कदाकाले मातः कथय कलितालक्तकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्नः । पुं । कुलधर्म्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावचाति दोषाच्चो विषयासक्तमानसः । कृत्वापि सकलं पापं गोविन्दस्मरणाच्छुचिः ॥ अतिपापप्रसक्तोपि ध्यायन्निमिष मच्युतम् । भूयस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥ आद्येनापि नमस्कारः प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारस्थूलबन्धानामुद्वेजनकरो हि सः ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषाः विहिताऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणाः तान्स्मरणमात्रेण हन्तिनाशयतीति व्युत्पत्तिः ॥

कलिद्रुमः । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्दः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ सूर्य्ये ॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी० डः । टाप् ॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रियः । पुं । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कलेः प्रियः । कलिःप्रियोयस्यवा ॥

कलिमलापहः । पुं । संसारदुःखोपशमने ॥

कलिमारकः । पुं । पूतिकरञ्जे । कण्टकवतिकरञ्जे ॥ कलिंमारयति ॥

कलिमाल्यः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः अत्रावतारः कल्किः । पुण्यमेकपादम् । पापंत्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । प्राणाअन्नगताः प्राणाः । सार्द्धत्रिहस्तपरिमितोमनुष्यदेहः । अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपानस्यनियमोनास्ति इत्यस्यलक्षणम् ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिनायौविजयाभिनन्दनः । इमेनुनागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात्षट् शककारकाःकलाविति॥धर्मः सङ्कुचितस्तपोविरहितंसत्त्यञ्चदूरंगतंलोकाधर्मरताद्विजाश्च लुभितानारीवशाःमानवाइत्यस्य माहात्म्यम् ॥ अत्रनिस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेवसदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालयः । पुं । विभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सलिकलीतीलच ॥

कलिवृक्षः । पुं । विभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारीसराकुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षाराश्लेष्मजित्तिक्ता कटुकातुवरापिच ॥ तीक्ष्णोष्णाकृमिहृल्लघ्वीपित्तलागर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुषः । पुं । स्त्री । महिषे ॥ न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेतिकः । कस्यजलस्यलुषोघातकः ॥ कलयति । वशीकरोति वा । कलसङ्ख्याने । पुनहिकलिभ्यउषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कलेशुक्रेमधुराव्यक्तध्वनौ वा वरंश्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कलोपजीवी । त्रि । शाट्टुषी ॥

कल्कः । पुं । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥ घृतेनतैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमवेतेनसाध्ये पिष्टऔषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयऔषधद्रव्ये । तस्यपक्वकषायान्तर्गतत्वपदिपेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रंशिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेवसूरिभिःपूर्वैः कल्कइत्यभिधीयते इति ॥ अस्यपूर्णवीर्य्यैयाममेकं तिष्ठति ॥ माघे ॥ पापे । यथा । तपोनकल्कोऽध्ययनंन

कल्कादित्यादि॥ न। छद्मनि॥ वि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल०। कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः इति कः॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कल्क्ह॥

कल्कफलः। पुं। दाडिमवृक्षे॥

कल्किः। पुं। विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे। विष्णुयशः पुत्रे॥ सत्कलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः। भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्म यथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः। असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः॥ विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः। नृपलिङ्गच्छदोदस्यून कोटिशोनिहनिष्यति॥ इतिश्रीभागवतम्॥ विशेषः कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्यः॥

कल्की। पुं। कल्क्यवतारे॥ यथा। मत्स्यः कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवामनः। रामोरामश्चरामश्चबुद्धः कल्कीचतेदशेति॥

कल्पः। पुं। शास्त्रे। यागक्रियाणामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्यायाम्। बोधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे। सूत्रग्रन्थे॥ अनुष्ठेयक्रमः कल्पः॥ विधौ॥ कल्पतेऽनेनवा। कृपसामर्थ्ये। अच। घञ्वा॥ प्रलये। संवर्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसि तिघः॥ ब्रह्मणोदिने॥ ब्रह्मणोदिनमेकः कल्पः। ब्रह्मणोरात्रिश्चापरः कल्पः॥ कल्पयति स्थितिं प्रलयञ्च। कृप०। णयन्तात् पचाद्यच्॥ क्रमसन्दर्भेतु। त्रिंशत्कल्पैर्ब्रह्मणएकोमासो भवति। तेषां क्रमतो नामानि। यथा। श्वेतवाराहः १ नीललोहितः २ वामदेवः ३ गाथान्तरः ४ रौरवः ५ प्राणः ६ बृहत्कल्पः ७ कन्दर्पः ८ सद्यः ९ ईशानः १० ध्यानः ११ सारस्वतः १२ उदानः १३ गरुड़ः १४ कौर्मः १५ अयंब्रह्मणः पौर्णमासी। नारसिंहः १६ समाधिः १७ आग्नेयः १८ विष्णुजः १९ सौरः २० सोमकल्पः २१ भावनः २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठः २४ आर्चिषः २५ वल्मीकल्पः २६ वैराजः २७ गौरीकल्पः २८ माहेश्वरः २९ पितृकल्पः ३० अयंब्रह्मणोमावास्या। इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम्॥ एतादृशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मणः संवत्सरोभवति। एवंवर्षशतम्ब्रह्मणआयुः। तत्र पञ्चाशद्वर्षाव्यतो

ताः । एकपञ्चाशद्दारम्भे अधुनाम्ब्रे तवाराहः कल्पः । इति महाभारतम् ॥ विकल्पे॥ कल्पवृक्षे ॥ न्याये ॥ एषोऽत्रकल्पः उचित इत्यर्थः ॥ व्याकरणस्य प्रत्ययविशेषे । सचसुबन्त तिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति । तद्वाच्यलिङ्गः । यथा ईषदूनोविद्वान् विद्वत्कल्पः । ईषदूनं पचति पचतिकल्पम् ॥ त्रि । उत्तरपदस्थः स्वसदृशे ॥ यथा पितृकल्पः ॥ कल्पयति मनोरथम् । अच् ॥ । कल्पनम् । घञ् ॥

कल्पकः । पुं । नापिते ॥ कचूरे ॥ कल्पकारके ॥ कल्पते । कृपू० । ण्वुल् ॥

कल्पक्षयः । पुं । प्रलये ॥

कल्पतरुः । पुं । कल्पवृक्षे ॥ कल्पस्यसङ्कल्पितार्थस्यतरुः । जन्यजनकभावेऽत्रषष्ठी ॥

कल्पनम् । न । कृपौ ॥ छेदे । कर्त्तने ॥ कल्पते । नन्द्यादिल्युः ॥

कल्पना । स्त्री । करिसज्जनायाम् । नायकस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोपणेन करिणः सज्जीकरणे ॥ अनुमितौ ॥ रचनायाम् ॥ यथा प्रबन्धकल्पनाकथा ॥ सम्पादनायाम् ॥ कल्पनम् । कृपू० । ण्यन्तः । ण्यासश्रन्थे तियुच् । टाप् ॥

कल्पनाकालः । त्रि । विद्युदादावस्थिरे कल्पनाकालभाविनिमनस्यस्तर्वे सभाने ॥

कल्पनी । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कल्पपादपः । पुं । देवतरौ ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य पादपः ॥ अस्यदाननविधिर्दानसागरे द्रष्टव्यः ॥

कल्पपालः । पुं । शौण्डिके ॥

कल्पलतादानम् । न । महादानविशेषे ॥

कल्पवृक्षः । पुं । सुरद्रुमे ॥ कल्पः सङ्कल्पितोर्थः तस्य वृक्षः । जन्यजनकभावेऽत्रषष्ठी ॥

कल्पान्तः । पुं । प्रलये ॥ कल्पस्य ब्राह्मदिनस्य अन्तोऽवधिः ॥

कल्पितः । पुं । सज्जितगजे ॥ त्रि । रचिते ॥ अर्पिते ॥ आरोपिते ॥ कल्पितंनिखिलं विश्वमिति वेदान्तडिण्डिमः॥ ब्रह्मणि जगतः कल्पितत्त्वम् आत्मनिचाहङ्कारादेः कल्पितत्त्वं तत्त्वविदां सुस्पष्टम् ॥ कल्पितस्यचाधिष्ठानादनतिरेकः॥ यथे। क्तंसूतसंहितायाम् । अधिष्ठानावशेषोहिनाशः कल्पितवस्तुन इति ॥

कल्प्यः । त्रि । कल्पितुंयोग्ये ॥

कल्मषः । पुं । नरकविशेषे ॥ न । पा

पे ॥ हस्तपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥ शुभंकर्म स्यति समाप्तं करोति। षो न्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः । पृ० ॥ लत्वपत्वे ॥

कल्माषः । पुं । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे । ग न्धशालौ ॥ चि । चित्रवर्णवति ॥ क लयति । कल० । क्विप् । कल् । मा षयति । अभिभवति वर्णान् माषः । मषहिंसायाम् । इन्यथाश्चेति च रादौ पाठा णिच् । कलश्चासौमा ष श्चेति कल्माषः ।

कल्माषकण्ठः । पुं । शिवे ॥ इतिहा रावली ॥

कल्माषपादः । पुं । सौदासनृपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शबलायाम् ॥ अन्य तो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ लग्ने ॥ त्रि । वाकश्रुतिवर्जिते ॥ उपा यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेतिकलेर्यक ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्तः । अचोयत ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत ॥

कल्यजग्धिः । स्त्री । प्रातराशे । प्रात र्भोजने । कलेउ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपालः । पुं । }
कल्यपालकः । पुं । } शौण्डिके ॥

कल्यवर्त्तः । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिका ण्डशेषः ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अक्षयस्वर्गे ॥ मङ्गले । शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रातः काले अणय ते । अण शब्दे । अकर्त्तरिचेतिघञ ॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क ल्याणी ॥

कल्याणकृत । त्रि । शास्त्रविहितकारि णि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् । क्विप् । तुक ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतमः । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धिः । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । गुरौकेन्द्रेत्रिकोणवारविर्ला भेचकर्मणि । कल्याणयोगोभूपस्य यातुः कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च । त्रिकोणगे शुभेखेटे सबले बादिती यगे । कल्याण संज्ञोयोगोयं यायिनां मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीजः । पुं । मसूरे ॥ इतिरा

अनिर्घगट: ॥
कल्याणिका । स्त्री । मनशिलायाम् ॥
कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥
कल्याणिनी । स्त्री । वलायाम् ॥
कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलमूर्त्याम् ॥ बह्वादिभ्यश्चेतिङीष ॥
कल्यापाल: । पुं । शौण्डिके ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥
कल्ल: । त्रि । वधिरे । श्रवणेन्द्रियहीने । बहरा इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥
कल्लत्वम् । न । स्वरभेदे ॥ वाधिर्य्ये ॥
कल्लोल: । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । महातरङ्गे । पडीलहर इति भाषा । बडढेऊ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कंजलम् तस्यलोल: उन्माद: । वापदान्तस्येत्यनुस्वारस्यलकार: ॥ कल्लन्तेऽनेन नद्य: । कल्लअव्यक्तेशब्दे । वाहुलकादोलच्वा ॥
कवक: । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्राके ॥ भौमानि कवकानि चेतिमनु: ॥
कवच: । पुं । गर्द्दभाण्डे । नन्दिरुक्षे ॥ पटहवाद्ये ॥ पुं । न । तनुत्राणे । वर्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । लोहादिवर्मवदङ्गादिसंरक्षणार्थं देवता मन्त्रविग्रहे ॥ तत्तुपूजायांपाद्य-

म् भूर्जेविलिख्यकण्ठादौ धार्य्यंच ॥ कं वातं वञ्चति । वञ्चुगतौ । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । मू० क: ॥ कौति । कुशब्दे । कृतन्यञ्जीत्यादिना कौतेरचइत्येके ॥
कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥
कवटी । स्त्री । कपाटे ॥
कवयि: । स्त्री । कवय्याम् ॥
कवयी । स्त्री । कयीमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । कवई इतिभाषा । क्रकचपृष्ठ्याम् ॥ कवयीमधुरा स्निग्धाकषायारुचिकारिणी । किञ्चित्पित्तकरीवातशमनीश्लेष्मवर्द्धिनी ॥
कवर: । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ केशपाशे ॥ त्रि । शवले ॥ खचिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूयते वा । कुशब्दे । कोररन् ॥ कवरंलवणेऽम्लेस्त्रीपृष्ठीतुङ्गीकचान्तरे । कर्वयुमायांनारच: पापयोर्भेषजान्तरे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवर: कर्वुर: सारइतिहलायुध: ॥
कवरकी । स्त्री । वन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥
कवरा । स्त्री । ववरायाम् । खरपुष्पायाम् । वाबुई इतिभाषा ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥
कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेशे

॥ पृथ्वराम् । कारव्याम् ॥ कवरी केशानां सन्निवेशविशेषः [illegible]ा इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच् । गौरादिः । कस्य शिरसो वरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोररन् । जानपदेति ङीष् ॥ कं शिरो वृणोति आच्छादयति कं कृष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तु ङ्याम् । वर्वरायाम् ॥

कवर्गः । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीयः । पुं । कवर्गभवेवर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताच्चेति छः ॥

कवलः । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल० । अच् ॥

कवलितः । त्रि । भुक्ते ॥ व्याप्ते ॥

कवसः । पुं । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु० । ऋतन्यञ्जीत्यादिना कौतेरसः ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ कं वातम् वटति । वटवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । ऋदोरप् । कवं शब्दमटति वा । अटगतौ । पचाद्यच् । कवञ्चोष्णे इत्यत्र योगविभागात् कोः कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेटु इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । वक्रा-

ग्रे । कपोतवङ्के ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कविः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यस्यकर्त्तरि ॥ सर्वपर्य्यायाः कवयः ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वदृशि ॥ शास्त्रार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु० । अच इः ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुधः ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आली इति लगाम इति च ख्याते ॥ केविका पुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी बलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कु शब्दे वा । अच इः । कविः । स्वार्थे कन् । कृञादिभ्यो वुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कवित्वे । काव्ये ॥ कवेः कर्मभावो वा । तल् ॥ कविता वनिता वापि आयाता सुखदायिनी ॥

कषियः । पुं । न । अश्वास्यबन्धनरज्जौ । खलीने ॥

कविरामायणः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कविलासिका । स्त्री । वीणाविशेषे ॥

कवी । स्त्री । खलीने ॥

कवीयम् । न । खलीने ॥

कवेलम् । न । उत्पले । कुवलये ॥

कवोष्णम् । न । कोष्णे । मन्दोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवच्चोष्णे इतिकोः क वादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कव्यम् । न । मृतोद्देशेनत्यक्ते । पितृ सम्प्रदानकान्ने । पित्रन्ने ॥ ॥ कूयते पितृभ्यः । कुशब्दे । अघोयत् ॥

कव्यवालः । पुं । पितृगणविशेषे ॥

कशा । स्त्री । चर्मयष्ट्याम् । अश्वादि ताडन्याम् ॥ आदिनोष्ट्रचोरादिग्रहः ॥ अथकशाघातविचारः । एतेषु निमित्तेष्वश्वोऽङ्गेष्वेवंताड्य इतिविमर्शः ॥ कशानामुत्तममध्यमाधमेषु यथासङ्ख्यं मृदुसमनिष्ठुरैकद्वित्रिरूपं चितयम् तस्यविचारे ॥ यथा हभोजराजः । मृदुमेकेन घातेन द ण्डकालेषु ताडयेत् । तीक्ष्णं मध्यं पुनर्द्वाभ्यां जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः॥ उपवेशे ऽथनिद्रायां स्खलितेदुष्टचेष्टिते । वडवालोकनोत्सुक्ये बहुगर्जितदृप्ते पिते ॥ सन्त्रासेच दुरुत्थाने विमार्गगमने भये । शिक्षात्यागस्य समये सञ्जातेचित्तविभ्रमे ॥ दृष्टः प्रयोज्यो वाहानां कालेषु द्वादशस्वपि । ग्रीवायाम्भीतमाहन्यात चलच्चैव चवाजिनम् ॥ विभ्रान्तचित्तमधरे त्यक्तशिक्षञ्चताडयेत् । प्रहृष्टे पिते स्कन्धवाक्षोर्वडवालोकनन्तथा ॥ उपवेशेच निन्द्रायां कटिदेशेचताडयेत् । दुश्चेष्टितंमुखेहन्यात् उन्मार्गप्रस्थितं तथा ॥ जघनेस्खलितं हन्यात्सेचमार्गेदुरुत्थितम् । यः कुशम कृतिर्वाजी तं सर्वत्रैवताडयेत् ॥ इति माघे ५ सर्गे तेजोनिरोधेति १० श्लोके मल्लिनाथः ॥ मांसरोहिण्याम् ॥ कशति । कशशब्दे । पचाद्यच ॥

कशार्हः । त्रि । कश्ये । कशाघातयोग्ये ॥ कशायाः अर्हः ॥

कशिपुः । पुं । भक्ते । भोज्ये ॥ आच्छादने । वस्त्रे ॥ एकोक्त्या भक्ताच्छादनयोः । भोज्यवस्त्रयोः । कशिपुर्भोज्यवस्त्रयोः।एकैकस्मिनद्वयोश्चापीतिहेमचन्द्रः ॥ शय्यायाम् ॥ सत्र्यांचितौ किंकशिपोः प्रयासैः ॥ कशति दुःखम् कश्यते वा । कशगतिशासनयोः । मृ० साधुः ॥

कशेरु: । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधंतत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्याद्यत्तच्चिचोट मितिस्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाहघ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरम्परम् ॥ पुं । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शृ हिंसायाम् । बाहुलकादु प्रत्यये प्रकृतेरेरुङादेशः ॥ शगजातौ ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कंवायुंशृणाति । शृ० । केनशीर्यते वा । केश्रएरुङ्चास्येत्यूः । संज्ञायां कन् । केनइतिहस्वः ॥ यद्वा । कश्यते कशतिवा । कशशब्दे । बाहुलकादेरुः । स्वार्थेकन् ॥

कशेरूः । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शगजातौ ॥ कंशृणाति । शृ० । केश्रएरुङ्चास्येत्यूः ॥

कश्चन । अ । कश्चिद् ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । कोइ इतिभाषा ॥ अर्थान्तरभृते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ चि । मलिने ॥ कशनम् । क

शगतौ । कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्यमुडिति कलः ॥

कश्मीरः । पुं । काश्मीराख्येदेशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जन्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेनवा । कश० । बाहुलकाद्यः ॥ चि । कशार्हे ॥ कशाश्वमयष्टिः । तद्घातः उपचारात् कशा । ताम र्हति । दण्डादित्त्वात् यत् ॥

कश्यपः । पुं । मुनिविशेषे । कलागभजे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत् मरीचिरिति विश्रुतः । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यपः ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्तवाध्यायः ॥ कश्यं मद्यंपिबति पाति वा । पा० सुपीति कः ॥ मीनप्रभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दनः । पुं । गरुडे ॥ इतिहलायुधः ॥ कश्यपस्य नन्दनः ॥

कषः । पुं । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इतिभाषा ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे ॥ कषति । कषहिंसायाम् । प

चाद्य च ॥

कषणः । पुं । अपक्के । शलाटौ ॥ न । घर्षणे । काषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाणः । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकुः । पुं । अग्नौ ॥ सूर्य्ये ॥

कषायः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ रागे ॥ अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ लयविक्षेपाभावेपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धववृक्षे ॥ त्रि । तुवररसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रितवर्णे ॥ पुं । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषयः । सपञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कःक्वाथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैतेलघवःस्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याहश्रिवदासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राहीस्तम्भनःशोधनोहिमः । कफशोणितपित्तघ्नो जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषतिकण्ठम् । कष० । वा हुलकादायः ॥

कषायकृत । पुं । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवैः कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्ज्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषिः । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । खनिकषीत्यादिना इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ खनिषे ॥ कषन्त्यनया । पूर्ववदीकन् ॥

कष्टम् । नः । पीडामात्रे । कृच्छ्रे । व्यायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टंतदर्थावगमो दुरायत्तो भवेदिति लक्षणम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्तः । कृच्छ्रगहनयोः कषइतिनेट् ॥

कष्टकारकः । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकृत्स्थले । दुःखजनक स्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृक्षे ॥ त्रि

। कासघ्ने ॥

कसेरुः । पुं । कशेरौ । गुण्डकन्दे । मुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुकः । पुं । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिशटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तू
कस्तूरिका । स्त्री । } र्य्याम् ॥

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरुः । कफवातविषच्छर्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ सा च त्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरी कपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा मता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कसगतौ । ख० जरः । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कल्हारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्य ह्लार इव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कांस्यः । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्देन के जले वा । कांसयति । कांस्यस्य दुर्यो शब्देष । मू० । कः ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इति राजनिघण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुज माख्यातं कांस्यं घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यं द्वयोस्तरणिरङ्गयोः ॥ कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेयाः स्वयोनिसदृशा जनैः । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येऽपि गुणाः स्मृताः ॥ कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लेखनं विशदं सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परम् ॥ * ॥ अस्य शोधनम् । पत्तलीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एव कांस्यस्य रीतेश्च विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेण सम्पिष्टो गन्धकस्तेन लेपयेत् । समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यम्लद्रवैर्मुहुः ॥ ततो मूषापुटे धृत्वा पचेद्गजपुटेन च । एवं पुटद्वयात् कांस्यं रीतिश्च म्रियते ध्रुवम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥ कांसीयस्य

विकारः कंसीयपरसव्ययोरिति यञ् । लुक् च लुक् ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकारः । पुं । कंसकारे । कसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । उक्तं प्र० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनीलः । पुं । अञ्जनविशेषे । मूषातुत्थे । हेमतारे ॥

काकः । पुं । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवक्षालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानां समूहः । तस्य समूह इत्यण् ॥ कायति । कै शब्दे । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥

काककङ्गुः । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ का
काकचिञ्चिः । स्त्री । } कवर्णा चिञ्चा ।
काकचिञ्ची । स्त्री । } गौरादिः ॥

काकच्छदः । पुं । }
काकच्छदिः । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामाख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । मस्यां काम्लौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकजङ्घायाम् ॥

काकजम्बुः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बूः । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं मपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैव सिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ यादृच्छिकन्याये ॥ समासाच्च तद्विषयादिति छः । अस्मादेव ज्ञापकाद्वार्थे समासः । स च सुपेति वा । द्वाविवार्थौ । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । इत्थं विषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्र काकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेन तु यः काक

स्थवधः स देवदत्तस्य दस्युना वधश्चोपमानम्। इति वधादिः। ०। कतालीयादि शब्दवाच्यः सम्पद्यते ॥ काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थः। तत्प्रयुक्तः काकम रणसदृशस्तु प्रत्ययार्थः ॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम् ॥

काकतिन्दुकः। पुं। काकेन्दौ। काकपीलुके। माकडाकेन्दु माकडामाक काकतेंदु इतिच गौडभाषा ॥ काकानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः ॥

काकतुण्डः। पुं। कालागुरुणि ॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासायाम् ॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चायाम् ॥

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा ॥ कौआडोडी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम् ॥

काकध्वजः। पुं। वाडवाग्नौ ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम् ॥

काकनामा। पुं। वकवृक्षे ॥ इति रत्नमाला ॥

काकनासः। पुं। विकङ्कतवृक्षे ॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे ॥ काकस्यनासेव फलमस्याः। काकनासा कषायोष्णा कटुका रसपाकयोः। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथार्शश्वित्रकुष्ठनुत् ॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौआठोंठीतिख्यातौषधौ ॥ रत्नावृति ॥

काकपक्षः। पुं। शिखण्डके। मस्तकपार्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा ॥ यथा। वालानाम् शिखा प्रोक्ता काकपक्षःशिखण्डकः इतिहलायुधः। काकस्य पक्ष इति ॥

काकपदः। पुं। रतिबन्धविशेष ॥ यथा। पादौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिप्त्वा लिङ्गं भगे लघु। कामयेत् कामुकी कामी बन्धःकाकपदोमत इति ॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम् ॥

काकपीलुः। पुं। काकतिन्दुके। कुचला इति भाषा ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ काकतुण्ड्याम् ॥ काकैःपील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। बाहुलकादुः ॥

काकपीलुकः। पुं। काकपीलौ ॥ काकानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

काकपुच्छः। पुं। पिके ॥

काकपुष्टः। पुं। कोकिले ॥ काकेनपुष्टः ॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे ॥

काकफलः । पुं । निम्बवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

काकबलिः । पुं । काकसम्प्रदानकान्नादै ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरुः । पुं । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द्दः । पुं । महाकाललतायाम् ॥

काकमर्द्दकः । पुं । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहुफलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मकोय इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजित् । कटुर्नेत्रहिता हिक्काछर्द्दिहृद्रोगनाशिनी ॥ काकमाचिजमितं मृदु शाकं वेसवारमिलितेनसुवासम् । तप्ततैलतलनेन सुपाकं केरवाप्य न कृतं सुखवासम् ॥ काकान मच्यते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । कर्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगाणी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम् । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । काकेन ईषज्जलेन मुद्गं गच्छति । गमश्चेति डः ॥ यद्वा । काकाः मुद्गाः हर्षं प्राप्ता यस्याम् ॥

काकयवः । पुं । आगडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिमहाभारतम् ॥

काकरिपुः । पुं । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरूकः । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥ दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्द्धने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पुं । द्रोणकाके ॥

काकलकः । पुं । कण्ठमणौ । ग्रीवाया मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलिः । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्वनौ ॥ ईषत्कलः काकली । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् । रसाधिकायाम् । सुवृत्तायाम् । किसमिस इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

काकस्वरः । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

ग्यनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्षः । पुं । बकवृक्षे ॥

काकस्फूर्जः । पुं । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप् ॥

काकाक्षिगोलकन्यायः । पुं । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षुःसम्बन्धिस-द्वुभयचक्षुःकार्यकारकमित्यर्थनिष्ठदृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्येवाङ्गं नासारूपं फलमस्याः । आतेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्डः । पुं । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । हिंस्रायाम् । गृध्रनख्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकारः । त्रि । जलस्याविषि ॥ कंजलम् आकिरति । कृ० । आङ् पूर्वः । कर्मण्यण् ॥

काकारिः । पुं । पेचके ।

काकालः । पुं । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला० । कः ॥

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये ॥ काठा इति गौडभाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्य तुरीयेंशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडी इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उद्मानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककतिलौल्ये । घञ् । काकमलति । अच्छन्दे । अण् । पृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके । उद्मानतुर्यांशे ॥ ककनम् । कक० । घञ् । काकमनिति । अनप्राणने । अच् । पृ० ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकुः । स्त्री । शोकभीत्यादिभिः कामक्रोधादिभिर्वा ध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । कक लौल्योपतापयोः ॥ बाहुलकादुण् ।

काकुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतो विष्णोरंशावतारः

कश्चिदैक्ष्वाकोराजा देवैः सह सम-यबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधा-रिणो महेन्द्रस्य ककुदिस्थित्वापिना-किलीलया निखिलमसुरकुलं निह-त्य काकुत्स्थसंज्ञां लेभे इतिपौराणि-की कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाहरघु-वंशे कालिदासः। महेन्द्रमास्थाय म-होक्षरूपं यः संयतिप्राप्तपिनाकिली-लः। चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्ड-स्थलीः प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्री-रामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्य-म् ॥ शिवादिभ्योऽ

काकुदम् । न । तालुनि । जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने । तालुआ इतिभाषा ॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यते ऽस्मिन । अनेकार्थत्वाद्ददि वृतश्चेपणेवर्त्तते । घञर्थे कः। पृषोदरादित्वादेकस्याकारस्यलोपः । शकन्धुवत् पररूपंवा । नुदेषोऽधिकरणे कः। पृषोदरादित्वा-ल्लोपः ॥ ईषत् कवते वा । कुङ्शब्दे। अब्दादित्वात् साधु ॥ यद्वा । निश्चेष्टं ककुदंशिरः । ककुदे भवम् । अण् ॥

काकुरुतम् । न । विकृतशब्दे ॥ काकुश्च तद्रुतञ्च ॥

काकेचुः । पुं । खगगडे । इक्षुगन्धाख्येतृणे । खागडा इतिगौडभाषा ॥

काशे ॥

काकेन्दुः । पुं । काकतिन्दुके । कटुतिन्दुके । कुचला इतिभाषा ॥ काकानां काकवर्णोवा तिन्दुः । पृ० ॥

काकेष्टः । पुं । निम्बवृक्षे ॥

काकोचिकः । पुं । काउची इतिगौडभाषाप्रसिद्धेमत्स्यविशेषे । काकोच्याम् ॥

काकोची । स्त्री । काकोचिके मत्स्ये ॥

काकोदरः । पुं । सर्पे । चक्षुःश्रवसि ॥ काकस्येव उदरमस्य ॥ यद्वा । ईषत् अकति । अक० । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः। काकमीषत्कुटिलगतिमत् उदरमस्य ॥

काकोदुम्बरः । पुं । मलपवाम् । जघनेफलायाम् । काकडुमुर इतिगौडभाषा । फेगडा फेगुडा इतिपर्वतीय भाषा ॥

काकोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरे । कडम्बरी काष्ठोडुम्बर इतिचख्याते ॥ काकप्रिया उदुम्बरी । संज्ञायांकन् ॥

काकोलः । पुं । कुलाले ॥ द्रोणकाके ॥ काकयति । ककलौल्ये । स्वार्थेणयन्तः । बाहुलकादोलच् ॥ सर्पे ॥ शूकरविशेषे ॥ काकोली नामख्यातौषधिविशेषे ॥ न । नरकविशेषे ॥ पुं । न । कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे ॥

काकोलमुखेतेजःस्यात् कृष्णच्छविमहाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्त्याने । अच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्रस्यात् क्षीरकाकोली काकोलीतत्रजायते ॥ पीवरीसदृशः कन्दः सक्षीरः प्रियगन्धवान् । साप्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोलीलिङ्गमुच्यते ॥ यथास्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपितथाभवेत् । एषाकिञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलं मधुरं गुरु । बृंहणं वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकानोलण्डयति । ओलडि उत्क्षेपणे । अन्येभ्योपीतिडः । शकन्ध्वादिः ॥ अस्याः स्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काक्षः । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोक्षोस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काक्षसेनिः । पुं । अभिप्रतारिनामनृपविशेषे ॥ कक्षसेनस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

काक्षी । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कक्षेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

काक्षीवः । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे ॥
काक्षीवकः । पुं । }

कागः । पुं । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागदः । पुं । न । कागज इत्याख्यो भाषाप्रसिद्धे शणपत्रे ॥ यथोक्तं मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जेवा वसने रक्ते क्षौमे वा तालपत्रके । कागदे वाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेनवा पुनः ॥ त्रिगन्धेनाथ वैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काक्षि इच्छायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

काचः । पुं । शिक्ये । छींका इतिभाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । अस्मिन्नपितमोभूतेनातिरूढे महागदे । चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षे च विद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसि भ्राजिष्णूनीव पश्यति । सएवलिङ्गनाशस्तु नीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

षे । काच इतिभाषा ॥ न । सिक्थके । सीसा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कच्यते कथ्यते ऽनेनात्र वा । कचवन्धने दीप्तौच । घञ् । नकादेरितिकुत्वंन ॥ खिजस्मात् पचाद्यच्वा ॥ कचते । अच् । प्रज्ञाद्यण् वा ॥

काचकः । पुं । काचग्रव्दार्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते काचपात्रे ॥

काचकोषः । पुं । खालटेमाख्ये अपवरकविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिवन्धने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

काचनकम् । न । पत्रनिवन्धने ॥ लेखो निवध्यते येन तत्र काचनकाभिधे तिहारावली ॥

काचनकी । पुं । तालिके । लेखे । लिपौ इतिजटाधरः ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निवन्धने । तालिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । शिशुके ॥ काचस्यभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । कालालूण इति प्रसिद्ध लवणविशेषे । नीले । काचे । कृष्णलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काच लवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौडभाषा प्रसिद्ध वृक्षे । पाटलायाम् । फलेवच्छायाम् ॥ काचपात्रे ॥ काचस्य चारस्य स्थाली पात्रम् ॥

काचाचः । पुं । कपर्दकाख्ये । वृहद्वके ॥

काञ्चिघः । पुं । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ झिमडा इति गौडभाषा प्रसिद्ध स्वर्णखण्डे ॥ मूषिके ॥

काचित । अ । काचन । कापिकस्मीदृश्यर्थे ॥

काचितः । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेधृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इति णिच् । क्तः ॥

काचिमः । पुं । देवकुलोद्भववृक्षे । भवरौ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

काच्छः । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छेषु भवः । अण् ॥

काञ्चनः । पुं । कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्राद्यस्य पर्यायाः । रक्तपुष्पः । कोविदारः । युग्मपत्रः । कुण्डलः ॥ द्वितीयस्य । काञ्चनालः । कर्वुदारः । पाकारि रिति ॥ चम्पके ॥ नागकेशरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । अञ्जकेशरे ॥

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादिल्युः ॥

काञ्चनकः । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आहुल्यवृक्षे । तरवराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पुं । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंसगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोपि तद्वत्स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनालः । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पुं । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वयो यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । क-रणेतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चिः । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इकन्तात् संज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्य्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची काञ्चीयुग्मञ्चसम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काञ्ची शिवविशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणहस्ताभ्यां दधार द्विजपुङ्गवा इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इह स्वभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादितिवा ङीष् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इतिहलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इतिभा-

था ॥ काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनं च
ह्रिदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं
कोष्ठशुद्धिकरम् परम् ॥ नभवेत का
ञ्जिकं यत्र तत्र ख्यातिः प्रदीयते ॥ सं
स्थितं धान्यमण्डादिकाञ्जिकं कथ्यते
जनैः ॥ काञ्जिकमपिदितीक्ष्णोष्णं रो
चनं पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्प
र्शात् पानाद्वातकफापहम् ॥ माषा
दिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् ।
लघुवातहरं तत्तु रोचनं पाचनम्परम्
॥ शूलाजीर्णविबन्धामनाशनं बस्ति
शोधनम् ॥ धान्याम्लमच्छतरयाम
निवारिहारिगुणैरजोलवणजीर-
कसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभिहि
ङ्गुकणेन यत्नात् तेनाशुशुष्कणिकगो
ऽधिकतां प्रयाति ॥ एलामरीचषधवि
भावितमाणिमन्थं संसिद्धमामकरम
दकं काञ्जिकं यत् । मन्दं विवर्द्धयति
जाठरवीतिहोत्रं निर्वाणदीपमिव ग
न्धकचूर्णयोगः ॥ काञ्जिकं रुचिदं हृ
द्यं स्वच्छमग्निकरं परम् । वातघ्नबल
दं श्रेष्ठं गुर्वाहारस्य पाचकम् ॥ अपिच
। काञ्जिकं दधितैलन्तु वल्लीपलितना
शनम् । दाहकं गात्रशैथिल्यं वल्यं स-
न्तर्पणं परम् ॥ मर्द्दनाच्च भक्षणात्
॥ अपिच । कुल्माषधान्यमण्डेम-
चामृतं काञ्जिकम्भवेत् ॥ यन्मस्त्वा-

दिशुचौभाण्डेसगुडक्षौद्रकाञ्जिकम्
। धान्यराशौत्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदु
च्यते ॥ अम्लद्रव्यादौ । संज्ञायामि
तिभावेस्वुन् । धात्वर्थनिर्देशे वा ।
केनञ्जिका अस्य ॥

काञ्जिकवटकः । पुं । काँजीवरा इति
लोके ॥ तस्य पाकप्रकारो यथा । म
न्यनीभूतनाधार्या कटुतैलेन लेपि-
ता । निर्मलेमांवुना पूर्यं तस्यां चू
र्णैविभिः क्षिपेत् ॥ राजिकाजीरल
वणहिङ्गुशुण्ठीनिशाकृतम् । निः
क्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यञ्चमुद्र
येत् ॥ ततोदिनत्रयादूर्द्धमम्लाः स्यु
र्वटकाध्रुवम् ॥ काञ्जिकवटकोरुच्यो
वातहरः श्लेष्मकारकः शीतः । दाहं
शूलमजीर्णं हरते नेत्रामयेष्वहितः
॥ इति ॥

काञ्जिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥
पलाशीलतायाम् ॥ सार्षपदण्डैः
कृतेव्यञ्जनान्तरे ॥ सार्षपीकन्दली
सूक्ष्माखण्डिता स्निग्धभाजने । स्था
पिता मण्डसहिता त्वथवा तण्डुलोद
के ॥ सप्तरात्रात् परन्तुक्तं ततः सम्य
क् प्रजायते । तस्मादेवसमाकृष्य
तलयेद्वाप्रलेहयेत् ॥ काञ्जिकेतिस
माख्याता सूद्रधर्मोपजीवकैः । सार्ष
पस्य गुणा येहि ते चास्या अपिकीर्त्ति

ता: ॥

काञ्ची । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठ: । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानान्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्र चरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीत: स्पष्टमग्रे भविष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठिन्यंकुत्रवर्त्तत इतिकलिविडम्बनम् ॥

काठिन्यफल: । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काण: । पुं । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमेऽभिजित् भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगो भवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात् घञ् ॥

काणूक: । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण० । सृकणिभ्यामूकोकणाविच्च्य् कण् ॥

काण्ड: । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ तरुस्कन्धे । गुद्दा इतिभाषा ॥ वाणे । शरे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे ॥ कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । अस्फोठे ॥ नाडीदण्डे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताट्ड: । कादिभ्य:कित् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । ड: । बाहुलकाद्दीर्घ: ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैकखण्डास्थिनि ॥

काण्डकटुक: । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डक: । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलक: । पुं । लोध्रे ॥

काण्डगुण्ड: । पुं । दीर्घकाण्डे । कशेरुतृणे ॥ गुण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचर: । पुं । नाराचे । लोहमयेवाणे ॥

काण्डतिक्त: । पुं । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनील: । पुं । लोभे ॥

काण्डपट: । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दृष्ट्यावोत्तम्बिनि वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिक सिर्की इतिचभाषा ॥ कनात इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठ: । पुं । वेश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठत: कृत्वा यो वैप

रक्षणं प्रणीत । तेन दुष्पूरितेनाषौ ।
काण्डपृष्ठ इति स्मृतः ॥ न । कर्णधनुषि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ॥ ॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डफला । स्त्री । कटुकायाम् ॥

काण्डर्षिः । पुं । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौ मुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । बाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डो बाणोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । खरगाद् वारते बाणान् तेनसा काण्डवारिणीति देवीपुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धिः । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्टः । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रं येन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डिका । स्त्री । लङ्कायाम् । करालत्रिपुटायाम् ॥ वालुकीनामककर्कट्याम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो बाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नी

रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षुः । पुं । कोकिलाक्षे । तालमखाना इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ काण्डे इक्षुरिव ॥

काण्डोलः । पुं । पिटे । कण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

काण्वः । पुं । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्यः । गर्गादियञ् ॥ काण्वस्य छात्रः । कण्वादिभ्यो गोत्रइत्यण् । कण्वो देवताऽस्य वा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥ पुं । कातलामाच इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायांनीतौ ॥ यथा । कातर्यं केवलानीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितम् । अतः सिद्धिं समेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष

ष सः ॥ भांनेष्यण् ॥

कातलः । पुं । मत्स्यविशे॰ । कातला इ तिभाषा ॥ कातलोमधुरस्त्रोष्णो गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कातृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्यः । पुं । कात्यायनमुनौ ॥ कत स्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायनः । पुं । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनि विशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । व ररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । फक् ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गा याम् ॥ काषायवस्त्राढ्ढ्यर्द्धवृद्धविधवाया म् ॥ कात्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायव सनाऽधवेत्यमरः ॥ कतस्यापत्यम् । ग॰ यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य इतिष्फः । षित्त्वान्ङीष् ॥

कार्थञ्चित्कः । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ वि नयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥

काथिकः । पुं । कथायांसाधौ ॥ कथा दिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पुं । वालिहाँस इतिगौड प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहं सोयमितिरघुव्याख्यानेमल्लिनाथः ॥ वाणे । इषौ ॥ कदति । कदिःसौचः । कदेर्णित् पक्षिणीत्यम्बच् ॥ कद म्बेसमूहेभवः । अण् ॥

कादम्बकः । पुं । वाणे । सायके ॥

कादम्बरः । पुं । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवेमद्ये ॥ कादम्बं कदम्बजातंरसंराति । रा॰ । आत इतिकः ॥ मल्लिनाथस्तु दधङ्गिरभि तस्तटाविविमाघ श्लोकव्याख्यावसरे कादम्बश्चः । कादम्बः कलहंसे क्षयोरितिविश्वः । कादम्बं राति र लयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनाद्दत्ते इतिकादम्बरमैक्षवम् । पानसन्नाच माधूकं खार्जूरन्तालमैक्षवम् इति स्मरणात् । आत इतिकः इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भा रत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिका पक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रिया याम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगती तिसमासः । कोःकत्तत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर॰ अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरसःकाद म्बः । तत्रजातइत्यण् । कादम्बंरा ति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीप् ॥

कादम्बर्य्यः । पुं । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्क दम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बाः कलहंसाः वलाकावन्मेघ

मनुधावन्ति ते सन्ततम्याः । इति: ॥
कादम्बस्यविकाशः कादम्बः। सेोऽस्य स्याः.कार्यत्वेनेतिवा ॥
कादाचित्कम् । त्रि । कदाचिद्भवे ॥
काद्रवेयः । पुं । नागे । नराकारे फणा काङ्गूलवति सर्पेभ्योऽन्यस्मिन् देव योनौ॥ कद्रुाः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढ क् । ढलोपेोऽकद्रुाः ॥ शुभ्रादित्वा द्ढक् ॥
कानकम् । न । जयपालबीजे ॥
काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणो मुखे॥ कानयति । कनीदीप्त्यादैा। युच्ल्युट्। ॥ कस्य जलम् अननं जीव नमस्येतिवा ॥
काननारिः । पुं । शमीवृक्षे ॥ इतिशब्द चं० ॥
कानीनः । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्य काजाते ॥ कन्यायामूढा तदावोढुरे वपुत्रः । यथाहमनुः। पितृवेश्मनि कन्यातुयं पुत्रं जनयेद्रहः। तंकानी नं वदेन्नाम्नावोढुः कन्यासमुद्भवमि ति ॥ कन्यायामनूढापितृगृहएवति ष्ठति तदा तत्पुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्यः। कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमत- इति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्या याःकनीनचेत्यण् ॥
कानीयसः । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥
कान्तः । पुं । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रसू र्य्योयःपर्यायान्तःकान्तः शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्तः सूर्यकान्तः अ यस्कान्त इति ॥ वसन्तर्तौ ॥ हिज्ज लवृक्षे ॥ कदाचिदार्याललितापुं रूपाकृष्णविग्रहा । वंशीनादविनो देन करोति विवशं जगदित्यादि पुराणवाक्यात् त्रिपुरसुन्दर्यवतार त्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वा सुदेवे॥ अभिरूपतमदेहधारित्वा त् द्विपरार्द्धान्ते कल्पप्रलयोऽन्ताय स्मादितिवा । द्विपरार्द्धावसानेकं ब्र ह्माणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लौहविशेषे ॥ तल्लक्ष०। यथा । स्वादुर्यत्र भवेन्निम्बकल्को रा त्रिन्दिवोषितः । कान्तंतदुत्तमं य त्नरूप्येणावर्त्तितं मिलेत ॥ तत्प रीक्षा यथा। पात्रेयस्मिन् प्रसरति जलेतैलबिन्दुर्निषिक्तोपिढुं गन्धंवि सृजतिनिजं कृषितं निम्बकल्कः। पाकेदुग्धं भजतिशिखराकारतांनै तिभूमौ कान्तंलोहंतदिदमुदितं ल क्षणोक्तं नचान्यदिति सुखबोधः ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

॥ गन्धविशेषे ॥ काम्यते स्म । कमु कान्तौ । क्तः । यस्य विभाषेति नेट् । अनुनासिकस्येति दीर्घः ॥ कनति स्म वा । कनी दीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्तः ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्पः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलकः । पुं । नन्दीवृक्षे । कोंद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु० । मतिबुद्धि पूजार्थे भ्यश्चेति क्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौ लकश्च ॥

कान्तलोहः । पुं । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लौहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरति जले तैलबिन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धं त्यजति च निजं तिक्ततां निम्बकल्कः । तप्तं दुग्धं भवति शिखराकारकं नैति भूमिं कृष्णाङ्गःस्यात् सजलचणकः कान्तलो हं तदुक्तमिति ॥ अस्य गुणाः । गुल्मोदरार्शःशूलाममामवातभगन्दरम् । कामलाशोथकुष्ठानि क्षयं कान्तम योहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्च यकृच्चापि शिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहं न संशयः ॥ बल वीर्य्यं वपुःपुष्टिं कुरुते ऽग्निं विवर्द्धये दिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्याम् ॥ भोगे वीर्ये धने पूर्णे मनः कुटिलभाषणैः । कान्ता हरति सर्वस्वं कः स्तेनस्तादृशोऽपरः ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदेलायाम् ॥ काम्यते स्म । कमु० । णि ङ् । भावे क्तः । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहदः । पुं । कान्ताचरणदोहदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तारः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षुविशेषे । कनारा इति भाषा ॥ कान्तारेक्षुर्गुरुर्वृष्यः श्लेष्मलो वृंहणः सरः ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ अक्षविशेषे ॥ पुं । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ता आरा यस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्तः । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण् ॥

कान्तारकः । पुं । काजलि आकु इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षु विशेषे ॥ कान्तारसमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥ स्वार्थे कन् ण्वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्तिः । स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

जेगुणविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते अनयां वा । कमनं वा । कमु० । क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घ इति केनचि दुक्तंतन्न । काम्यतीति तेनविग्रहणी तत्त्वात् । तचाङ्गत्वात्णिङ्निमित्त ह्रदुः सम्भवात् । आयादय इति णिङ् भावे वा बोध्यम् ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्यु त्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमरा ज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकवृक्षे ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्यिकः । त्रि । कन्यायाम्भवे ॥ शैपि कः कन्यायाष्ठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न वाजीकरणे ॥ यथा । रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकं शोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानि रसायनानि ॥ हर्म्यपृष्ठ मुडुनाथर श्मयः सोत्पलं मधु मदालसाप्रिया । वल्लकी स्मरकथारहः स्रजो वर्गएप मदनस्य वागुरा ॥ माक्षीकधातु मधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतु विडङ्गघृतानि योऽद्यात् । सै कानि विंशति रथानि जरान्वितोपि सोशी तिकोपि रमयत्यबलांयुवेव ॥ क्षीरं श्रितयः कपिकच्छुमूलैः पिवेत्स्वयं स्त्रीषु न सोभ्युपैति । माषान् पयः सर्पिषि वा विपक्वान् षड्ग्रासमात्रांश्च पयोनुपानात् ॥ विदारिकायाः स्व रसेन चूर्णं मुहुर्मुहुर्भावितशोषितञ्च । घृतेन दुग्धेन सशर्करेण पिवेत् सयस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफला नां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं क्षौद्र सिताज्ययुक्तम् । लीढ्वानुपीत्वाच पयो ऽस्मिशक्याकामाग्निकामः पु रुषोनिषेवेत ॥ क्षीरेण वस्ताण्डयु जाश्रितेन समप्राप्यकामी वहुश स्तिलानयः । सुशोषितान् स्तिपिवेत्त पयश्चतश्चाग्रतः किंचटकः करोति ॥ माषस्तूपसर्पिस्वितेनसर्पिषा षष्टिकौ दनमदन्तियेनराः । क्षीरमप्यनुपि वन्तितासुते शर्वरीषु मदनेनशेरते ॥ तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदा रिकापष्टिकपिष्टयोगाः । आजेनपि ष्टाः पयसाघृतेन पक्वा भवेच्छष्कुलि कातिवृष्या ॥ क्षीरेणवागेचुरको पयोगं विदारिकाकन्दकभक्षणं वा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्य मदा ग्निनाचेदिदमत्रचूर्णम् ॥ साजमो दलवणाहरीतकीशृङ्गवेरसहिता च पिप्पली । मद्यतक्रतरलोष्णवा रिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अन्यत्रतित्तकषायाणि कटूनि यानि यः खारशाकबहुलानि च भोजनानि। हन्त स्वशीर्षरचितः स करोत्यनेकव्याजान् जरन्निव युवाप्यवशाम वाप्येति ॥

कान्दवम् । न । मिठाई पकवान इति प्रसिद्धे भक्ष्ये ॥ कन्दो संस्कृत म् । संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण् ॥

कान्दविक: । त्रि । आपूपिके । पूपविक्रयकर्त्तरि । भक्ष्यकारे ॥ कान्दवं पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ।

कान्दिग्भूत: । त्रि । कान्दिशीके ॥

कान्दिशीक: । त्रि । भयद्रुते । भीत्या पलायिते । कान्दिशंयामीत्याह । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् । पुं॰ ॥

कान्यकुब्जम् । न । पुरविशेषे । गाधिपुरे । कुशस्थले । महोदये । कनौज इति भाषा ॥

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कापटिक: । त्रि । शठे ॥ पुं । छात्रे ॥ परमर्मज्ञे । पञ्चवर्गेषु प्रथमे ॥ तत्र परमर्मज्ञ: प्रगल्भच्छात्र: कपटव्यवहारित्वात् कापटिक: । तं दृष्ट्वार्थेन मर्थमानाभ्यामुपगृह्य रहसि राजाब्रूयात् यच्चदुष्टं संपश्यसि तत् तदानीमेव मयि वक्तव्यमिति ॥ कपटे नचरति । ठक् ॥

कापथ्यम् । न । कपटभावे ॥

कापथम् । न । उशीरे ॥ पुं । कुपथे । निन्द्यवर्त्मनि ॥ कुत्सित: पथ: । कुगतीतिसमास: । ईषदर्थेचेति को: कादेश: । कुमार्गोपीषन्मार्गो भवति । इत्यमरुकपथशब्देन समासेन पुंस्त्वं निर्वाह्य पथिन् शब्देन समासे कापथ्यचयोरितिकादेशे पथ: सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीवत्वं भवति ॥

कापाल: । पुं । कालियाकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धकर्कटायाम् ॥ न । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे । पश्यकपालम् ॥

कापालिक: । पुं । कपालि इतिगौडभाषाप्रसिद्धवर्णसङ्करजातौ । अस्य अविशेषोयम् ॥ सिद्धान्ताचारिविशेषे ॥ यथा । अथतीर्थकराग्रणी:प्रतस्थे कापालिकजालकंधिजेतुमितिशङ्करविजय: ॥ अस्यस्वरूपं यथा । नराखिमालाकृतभूरिभूषण: श्मशानवासी न्वकपालभोजन: । पश्यामि योगांजनशुद्धदर्शनो जगन्मिथोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति ॥ अस्यधर्मोयथा । मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुती र्जुह्नतांवन्हौ ब्रह्मकपालकल्पितसुरापाने

न न: पारगा । सद्य: कृत्तकठोरकण्ठ विगलत्कीलालधारोक्षणौ रुद्योन: पुरुषौ पहारबलिभिर्देवो मया भैरव: इति प्रबोधचन्द्रोदय:॥ कपालिकेव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कापित्थम् । न । दधित्थे ॥ कपित्थस्यावयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् ॥

कापिल: । पुं । साङ्ख्यशास्त्रे ॥ पिङ्गलवर्णे ॥ चि । पिङ्गलवर्णवति ॥ । न । उपपुराणविशेषे ॥

कापिशम् । न । मद्ये ॥

कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥ देवतायाम् ॥ कापिश्यांजातादि । कापिश्या:ष्फक् ॥

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ षित्वात् ङीष् ॥

कापिशेय: । पुं । पिशाचे ॥

कापुरुष: । पुं । कुपुरुषे ॥ कुत्सित: पुरुष: । विभाषापुरुषइतिकादेश: ॥ ईषत् पुरुषोवा ॥

कापेय: । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रापत्ये ॥ इतश्चानिञ इतिढक् ॥ चि । कपिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्वे ॥ कपे: कर्मभावोवा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥

कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपोतानांसमूह: । अनुदात्तादेरञ् ॥ सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । कपोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पुं । रुचके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिकाक्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्यास्ति । ज्यो॰ अण् ॥ चि । कपोताभवर्णवति ॥ कपोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने । स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जनञ्च ॥

काप्यकर: । पुं । काप्यकारे ॥

काप्यकार: । पुं । स्वयंकृतं पापंचित्ते आधाय य: कथयति तस्मिन् । स्वपापवक्तरि ॥

काफल: । पुं । कट्फले ॥

काम । अ । अभ्यनुज्ञायाम् ॥

कामम् । न । रेतसि ॥ इष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुमतौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥ फलतृष्णायाम् ॥ तत्तद्दृष्टविषयाभिलाषे ॥ पुंसोयादिषयापेक्षास कामइतिभण्यते । पुमानादौकाममय एवभूत्वाथकर्मकृत् । यतोयंकर्मणोहेतु: कामोतोस्यप्रधानता ॥ अकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यते नेहकर्हिचित् । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्तत्का

मस्यचेष्टितम् ॥ वाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविधः । वाह्योग···स्वेचादिः १ आन्तरो मनोराज्यरूपः २ वासनामात्ररूपस्तृतीयः ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अस्त्रेः काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुंसयोः परस्परव्यतिकराभिलाषेत्व-त्यन्तनिरूढः कामशब्दः ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिदंमेस्यादित्ये-वंरूपे ॥ अप्राप्तेऽपि विषयः प्राप्तिकारणाभावेऽपि प्राप्यतामित्याकारे चित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतुः कामः ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाषः ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादिः ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविधः कामः ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतौ ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु ब्रह्मणो हृदयाज्जातः । यथा । हृदि कामो भ्रुवोः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदादिति श्रीभागवतम् ॥ महाराजवृते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्य स्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्च गुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयायां चतुर्थ्यां भगदेशतः ॥ नाभिस्थाने च पञ्चम्यां षष्ठ्यान्तु कुचमण्डले । सप्तम्यां हृदये चैव चाष्टम्यां कण्ठदेशतः ॥ नवम्यां कण्ठदेशे च दशम्यां चोष्ठदेशतः । एकादश्यां गण्डदेशे द्वादश्यां नयने तथा ॥ श्रवणे च त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां ललाटके । पौर्णमास्यां शिखायाञ्च ज्ञातव्यश्च रतिक्रमात् ॥ दक्षे पुंसां स्त्रियां वामे शुक्ले कृष्णे विपर्ययः ॥ यत्र स्थाने वसेत् कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेन कर्त्तव्यं ज्ञातव्यं रतिकोविदैः ॥ काम्यतेऽनेन । कमु० । पुंसि संज्ञायामिति घः । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ कमनम् । कमेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतौ । कामदेवपत्न्याम् ॥ सुर्वबिन्दुकुकुन्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य याः षोडशकलास्ता एव कामस्य कलाः ॥

कामकामी त्रि । अत्रे । आस्थान विषयान् कामयितुं शीले ॥

कामकारः । पुं । कामतःप्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामंकरोति । कृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारतः । अ । स्वेच्छाकारणेत्यर्थे ॥

कामकूटः । पुं । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान् करोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥

कामकेलिः । पुं । सुरते ॥ वि । विङ्गे ॥

कामक्रोधपरायणः । वि । कामक्रोधाभ्यां सदापरिगृहीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखड्गदला । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम्॥

कामगामी । त्रि । कामङ्गामिनि ॥

कामगिरिः । पुं । भारतवर्षस्यपर्वतविशेषे ॥ सतुकामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुणः । पुं । रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी । त्रि । कामचरे । अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशीलः । काममित्यव्ययम् । सुपीतिणिनिः ॥

कामचारः । पुं । कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी । त्रि । कामुके ॥ स्वच्छन्दे । स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पुं । गरुडे ॥

कामचारिपुरम् । न । देवपुरविशेषे ॥

कामजानः । पुं । कोकिले । पिके ॥

कामतालः । पुं । कोकिले । वनप्रिये ॥

कामतिथिः । स्त्री । त्रयोदश्याम् ॥

कामदः । त्रि । कामिके । अभीष्टदे ॥ न । दक्षिणस्यां दिशिविख्याते वनविशेषे ॥ कामानददाति । ङुदाञ्० आत इति कः ॥

कामदा । स्त्री । कामधेनौ । टाप् ॥

कामदुघा । स्त्री । कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा । दुहःकपघश्चेति दुहेःकप् प्रत्ययोघश्चान्तादेशः॥

कामधरः । पुं । कामरूपस्य मत्स्यध्वज पर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक् । स्त्री । समुद्रमथनोद्भवायां वसिष्ठमुनेः कामधेनौ ॥ धेनूनांमध्येसा भगवतो विभूतिः । कामान् दोग्धि । दुह० क्विप् ॥ त्रि । काम्यप्रदे ॥ यथा । एकः शब्दः सुज्ञातः सुप्रयुक्तः स्वर्गेलोकेकामधुग् भवतीतिश्रुतिः ॥

कामदूतिः । पुं । कामदूतिकायाम् ॥

कामदूतिका । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥ पाटलायाम् ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकार्थे ॥

कामधेनुः । स्त्री । कामदुहि । स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वंसी । पुं । शिवे ॥ कामं ध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीतिणिनिः ॥

कामनः । त्रि । कामुके॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिजन्तात्कमेर्युच् ॥

कामना । स्त्री । इच्छायाम् ॥ टाप् ॥

कामन्धमी । पुं । कांस्यकारे ॥

कामपत्नी । स्त्री । रतौ ॥ कामस्य पत्नी ॥

कामपरीत: । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥

कामपाल: । पुं । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रद: । पुं । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानांप्रद: ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंलग्नौ चिप्त्वालिङ्गं भगे तथा । कामयेत कामुक: प्रौढ्यावन्ध:कामप्रदो हिस: इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥

कामफल: । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्मणिकम्तादम् ॥

काममह: । पुं । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमान: । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयान: । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु० । णिजन्तात् तृन् ॥

कामरूप: । पुं । काँवरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे . कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवतेत्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चाहं कामरूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्वं मायु विचेतव्यं हरिभि:कामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामंतोरूपायस्य । इनि: ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामल: । पुं । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पुं । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलक्षणानियथा । पाण्डुरोगीतु योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसंदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ । हारिद्रनेत्र: स भृशंहारिद्रत्वङ्नखाननः । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रिय: ॥ दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षित: । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

अश्वोपधं यथा । फलत्रिकामृताबा सातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः । क्वाथः चौद्रयुतोऽहन्यात् पाण्डुरोगं सकामलमिति । कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला ॥ तस्या लिङ्गलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लास ज्वरक्लमनिपीडितः । नश्यति श्वास कासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्च मानवः । सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्चताम्यति ॥ दाहारुचितृडानाहतन्द्रामोहसमन्वितः । नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जनं कामलापहमिति गारुडे १८७ अध्यायः ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायनः । पुं । उपकोसलाख्यमुनौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादित्वात् फक् ॥

कामलिका । स्त्री । कङ्गुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभः । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृक्षः । पुं । वन्दाके ॥

कामवृद्धिः । पुं । कामज इति कर्णाट देशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । मदनायुधे । कन्दर्पजीवे ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशरः । पुं । आम्रे ॥

कामसखः । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुतः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकामतन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्तकारणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवीस्थाने ॥ सतीदेहेनावतीर्णा या महादेव्या यत्रयोनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणे च यस्य महत्त्वं मन्तत त्रिपुरभैरव्याः स्थानम् । यथोक्तं देवीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैरव्याः कामाख्यायोनिमण्डलम् । भूमण्डले क्षेत्ररत्नं महामायाधिवासितम् ॥ नातः परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रस्था देवताः सर्वाः पर्वतात्मकतां गताः । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्यो देवता अपि ॥ तत्रत्या पृथिवी सर्वा देवीरूपा स्मृता बुधैः । नातः परतरं स्थानं कामाख्यायोनिमण्डलादिति ॥ नामकारणं

यथा । श्रीभगवानुवाच । कामार्थ मागता यस्मात् मया सार्द्धं महागिरौ । कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता ॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी ॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेनचोच्यतइति कालिकापुराणम् ॥

कामाङ्कुशः । पुं । नखे ॥ शिश्ने ॥ व्याघनखद्वययुक्ते वा लानाम्भूषणे ॥

कामाङ्गः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कामातुरः । त्रि । कामार्त्ते ॥

कामात्मजः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामात्मता । स्त्री । फलाभिलाषशीलत्वे ॥ कामात्मनो भावः । तल् ॥

कामात्मा । पुं । कामस्वभावे । कामाकुलचित्ते ॥ काम्यमानविषयशताकुलचित्तत्वेन काममये ॥ कामेफलतृष्णाया मात्मा यस्यसः ॥

कामाधिष्ठानम् । न । इन्द्रियमनोबुद्धिषु ॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यते ॥

कामानशनम् । न । अनाशके । तपसि ॥ तपोनानशनात् परम् । कामानामनशनम् । रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत् ॥

कामान्धः । पुं । कोकिले ॥ त्रि । कामेनविवेकहीने ॥

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्य्याम् ॥

कामायुधः । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥ न । कामदेवास्त्रे ॥

कामायुः । पुं । गरुडे ॥

कामारिः । पुं । विटमाक्षिकधातौ ॥ श्री सदाशिवे । महादेवे ॥

कामार्त्तः । त्रि । कामपीडिते । कामातुरे ॥

कामालुः । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

कामावशायिता । स्त्री । शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्य्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ कामान् अवशेते । शीङ्णिनिः । कामावशायिनो भावः । तल् प्रत्ययः ॥

कामावसायिता । स्त्री । कामावशायितायाम् ॥ कामान् अवस्यति तिष्ठतीत्यर्थे स्यतेर्णिनिः । भावेतल् ॥

कामावसायित्वम् । न । अष्टैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ यथास्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति । अन्येषां निश्चयान्निश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्याः पदार्था निश्चयमिति । कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य । स्यतेर्णिनिः

। भावे त्वः ॥

कामाङ्कः । पुं । राजाम्रे

कामिः । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रत्याम् ॥

कामिकः । पुं । कारण्डवखगे ॥ न । काम्यं । काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामितः । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोस्य । ता° इतच् ॥

कामी । पुं । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यङ्काम्यते । कमकान्तौ । आवश्यकेति ग्रह्यादित्वाद्णिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायांनार्याम् । सवर्णासवर्णयो रतायाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववण्णिनिः ॥ भूयान् कामोऽस्यस्याः । अतइनिर्वा ॥

कामिनीपुष्पः । पुं । इक्षुविशेषे ॥ न । आर्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिमत्तः । पुं । स्मरोत्सवे ॥

कामीनः । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुकः । पुं । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छीलः । लषपतपदेत्यादिनाकमेरुकञ् प्रत्ययः ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्तात्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिनाङीष् ॥

कामेप्सुः । पुं । फलकामे । सकामे ॥ काममाप्तुमिच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । मृतोद्देशेनस्वेच्छयाददत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्यः । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेशविशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभवः ।

सङ्ख्याशादिस्वात् यथ: ॥

काम्पिल्ल: । पुं । काम्पिल्ल र्थे ॥ काम्पिल्ल: कफपित्तास्त्रकक्रिमिगुल्मोदरव्रणान् । हन्तिरेची कटुष्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लक: । पुं । काम्पिल्यार्थे ॥

काम्पिल्लका । स्त्री । उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पील: । पुं ।
काम्पीलक: । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥

काम्बल: । पुं । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथ: । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविक: । पुं । शङ्खवलयादिकर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाश्वतिक इतिनिर्द्देशात् कादेशोऽनित्य: ॥ कम्बोर्विकारो ऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोज: । पुं । कम्बोजदेशजे ऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमत: क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । सतुयवनतुल्योम्लेच्छजातिविशेष: । अस्य सगरराजेन सर्व्वशिरोमुण्डनङ्कृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानांशिर: सर्व्व काम्बोजानां तथैवचेति ह° ॥ पुं । न । वल्लक्षखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभव: । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजो ऽभिजनो ऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । हयपुच्छ्याम् ॥ दुग्धखदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्त:करणशुद्ध्यनुपयोगिनि कर्म्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिकंयच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषयेस्वर्गादौ ॥ कामोस्तियत्र । अन्यत्रापीति यप् ॥ यद्वा । काम्यते । कम° । ञ्चोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्ट साधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्म्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म चेतिविग्रह: ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणा ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत्प्रदीयते । दानंतत्काम्यमाख्यात मृषिभिर्द्धर्म्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादेरिष्टस्य वरस्त्रीरत्नस्य श्रादेर्वादानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यांशुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्यकर्मणः । आर्थिकी शुद्धिः काम्यकर्मणः प्राधान्येन फलम् ॥

कायः । पुं । कदैवते । ब्राह्मतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्वभावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवाहे । सहनौ धर्मञ्चरतामितिनियमनङ्कृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनुष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयोरधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमूल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देवताऽस्य । कस्येदित्यण् इदन्तादेशश्च । यस्येतिलोपात् परत्वादादिवृद्धिः ॥ चीयतेऽन्नादिभिः चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति वा । चिञ्चयने । निवासचितीत्यादिनाघञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचिकित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मारकुष्ठमेहादीनामुपशमनार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरीरपरिमाणे ॥

कायस्थः । पुं । परमात्मनि ॥ नरेषु धूर्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । अचरजीविके । कूटकृति । पञ्जीकरे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ ऽध्याये । विश्वेकलिपिकर्त्तीच भगवदात् हुनं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसंनखादितम् । तत्रनास्तिकृपा तस्यदन्ताभावोहि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारणचौरेभ्यो बधबन्धभयादिभिः पीड्यमानाः प्रजारक्षेत् कायस्थेभ्योविशेषतइति॥ काये तिष्ठति । ष्ठा । सुपिस्थ इति कः ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ काकस्तिष्ठत्यनया । घञर्थेकः ॥ एलाइये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिकः । त्रि । शारीरिके । कायनिष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । गवादिवलीवर्दा

कायिकावृद्धिः । स्त्री । } दिकर्मयुतायांवृद्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुताका

कारकः

यिकासमुदायइतिन्यासः ॥ मूलध नाऽविरोधिन्यां प्रकृत्यदेयपगात दर्शादिरूपायांवृद्धौ ॥ यथा । काया विरोधिनीशश्वत् पण्याद्यायातुकायि केति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणाद्वी दा इत्यत्र पणावाह्येतिपठित्वा पण स्यमूलधनस्य यावदवस्थानं तावत् शश्वतवर्षसहस्रमपि उत्तमर्णेन या वाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्या तवान् । तत्राखा भोगलाभान्तर्गता अपराधा तद्भिन्ना । इतिमिश्राः ॥

कारः । पुं । वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले । हिमा द्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा । स्वाहा कारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसा म् । हन्तकारो मनुष्याणां स्वधाका रःस्वधाभुजामिति ॥ करणम् कारः ॥ कर्मोपपदेकर्तृवाचकः । यथा । क र्मकारः स्वर्णकारः इत्यादि ॥ वि क्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा । द्वौ कारौ ॥ करण व । प्रत्याहारम् ॥ कृ विक्षेपे । परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइ तिकर्मणि घञ् । सर्वेभ्यइतिपञ्च मीनिर्देशात् प्रकृत्याश्रयणव करोदा रवितिप्राप्तोऽप बाध्यते नस्वर्थाश्र याः स्त्रीप्रत्ययाः ॥

कारकः । त्रि । कर्त्तरि । क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयती तिव्युत्पत्तिदर्शनात् । नपुं ॥ न । क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानि मित्ते । कर्माद्यन्यतमे । तानितु । कर्त्ता कर्म्म च करणञ्च सम्प्रदानं त थैव च । अपादानाधिकरणेइत्याहुः कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पु रुषैः शिवोदृष्टः । कर्म २ यथा रा मं प्रणमति । करणं ३ यथा नेत्रैः शिवोदृष्टः । सम्प्रदानम् ४ यथा ह रिः सद्भ्यः सुखं दद्यात् । अपादानम् ५ यथा बिभीषणः पदाद्भ्रष्टः । अधि करणम् ६ यथा रेमे शरदि गोवि न्दः ॥ सर्वत्र सर्वकारकशक्तिसम्भवः । उक्तञ्च । अनेकशक्तियुक्तस्य विश्व स्यानेककर्मणः । सर्वदासर्वथाभावा त् क्वचित् किञ्चिद्विवक्ष्यतइति । य था । सर्वप्रयत्नेनच भूमिपालास्त स्मिन् प्रजह्रुर्युधिसर्वएवं त्यत्रकर्मणा धिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ कर कोद्भवजले ॥

कारकदीपकम् । न । अलङ्कारविशेषे । यथा । क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम् । गच्छत्यागच्छ तिपुनः पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा । निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चल ति कचभरान् शोधयत्यन्तराले दी

व्यत्ययस्तेनैवायं गदितुमवसरो भूय आयाहियाहि । इत्युद्घष्टैः प्रभूणामसकृदधिकृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् पश्यास्मानब्धिकन्ये सरसि रुहरुचामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ आद्योदाहरणे श्रुतस्य पान्थस्य कर्त्तृकारकस्य गमनादिष्वन्वयः ॥ द्वितीये त्वध्याहृतस्य प्रभोः कर्त्तृकारकस्य निद्रादिष्वन्वयः इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपकत्वाच्छायापत्त्याकारकदीपकम् ॥

कालकुक्षीयः । पुं । साल्वदेशे ॥ तद्देशीयजने बहुवचनान्तः ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे ॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्म्मणि ॥ कायस्थे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥ अव्यक्ते । वीजभावे ॥ ईश्वरे । अभिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्तिनो मुखादीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपादानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः सक्रोधमाह । आः पाप कथमीश्वरमेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्म्मिणमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदान्तीहि भगवतः सकलकार्य्योपादानत्वं मन्यते तच्चमृदद्वविकारितया सङ्गच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वाणा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा स्वयंविकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमि-

त्यभ्युपगन्तव्यम् । तथाच भगवतो मृदद्वविकारित्वाद्विनाशित्वं सिद्ध्यतीति ॥ साङ्ख्यस्त्वाह ननु रे प्रकृतेर्विश्वोत्पत्तिः पुरुषस्तूदासीन इति । एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह । दुर्बुद्धीहौ एतदपि न जानीतः यत् सर्वप्रमेयजातं घटादिवत् कार्य्यमिति प्रधानोपादानकारणमप्यपेक्षणीयमेवेति अतइयंविकारशङ्का मुग्धवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि । शान्तं ज्योतिः कथमनुदितानस्तनित्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ व्रजति विकृतिं निष्कलं निर्म्मलञ्च । शश्वन्नीलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलीनां-प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशो वा विकार इति ॥ हेतौ । बीजे । येन विना यन्नभवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तोपादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्वमाह । अन्यथासिद्धिशून्यत्वे सति नियतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्चसमवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् । परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वमिति भाषापरिच्छेदः ॥ अणुपरिमाणन्तु नकस्यापि कारणमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ कार्य्यतेऽनेन । णयन्तात् कृञो ल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

ते ब्रह्मणि ॥

कारणगुणोद्भवगुणः । पुं । कारणगुणपूर्व्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ अपाकजस्पर्शः ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेगः ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कारः १२ । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कारणता । स्त्री ।
कारणत्वम् । न । } हेतुत्वे । पश्य कारणे कारणत्वम् ॥ मूलतत्त्वादिरूपायां सर्व्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरञ्चेत् पूर्व्वस्य पूर्व्वस्यार्थस्य हेतुता । तदा कारणमाला स्यात् ॥ उत्तरमुत्तरमनु ति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणप्रकर्षेण जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवा हि सम्पदः ॥ अपि च । गुम्फः कारणमालास्याद्यथा प्राक्तनकारणैः । नयेन श्रीः श्रियास्त्यागस्त्यागेन विपुलं यशः ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्व्वपूर्व्वैः पूर्व्वपूर्व्वकारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभिः कृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्ति नर-

काः पापात् पापं दरिद्रः सम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्व्वचनीयं शरीरद्वयकारणमात्रं सत्स्वरूपाऽज्ञानं यदस्ति तत्कारणशरीरमित्याहुः ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकरुजा यमयातनेति केचित् ॥ णिजन्तात् कृञोणयासश्रन्येतियुच् । टाप् ॥

कारणिकः । त्रि । परीक्षके ॥ कारणेश्चरति । चरतीतिठक् ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य तत्प्रतिकूलरूपकारणं ब्रूयात् तदा तदुत्तरं कारणोत्तरम् । तत् त्रिविधम् । बलवत् १ तुल्यबलम् २ दुर्ब्बलम् ३ । आद्यं यथा । मयास्मत्तः शतं गृहीतमिति सत्यम् किन्तु तत् परिशोधितम् । द्वितीयं यथा । मदीयेयम्भूमिः क्रमागतत्वादिति वादयुक्ते प्रतिवादिनापि तथोत्तरम् । तृतीयं यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात् इति वादयुक्ते ममेयम्भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्त

रम् ॥

कारण्डवः । पुं । खडहांस इति गौडे षु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ अमन्ताडुड इति रमेर्डः । ईषत् रण्डः । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । कारण्डवाति । वा । आतोऽनुपेति कः ॥

कारण्डव्यूहः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । शौल्विके । धातुवादरते ॥

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इतिरवो ऽस्यास्ति ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ कारवेल्ले ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधुरायाम् ॥ रुद्रजटा इति गौडभाषा प्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ सुषव्याम् । कलजीरी इति भाषा ॥ त्वक्पत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ चुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ केनजलेनरौति । रुशब्दे । पचाद्यच् करवस्य मयूरस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ कारंवाति वा । वागतिगन्धनयोः । आतोऽनुपे तिकः । गौरादिङीष् ॥ यद्वा । कारणम् । हर्षि॰ । गयन्तः । सं॰ क्विप् । कारमवति । अव रक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्लः । पुं । करेला इतिप्रसिद्धे शाके । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कारवेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेह कृमीन् हरेत् ॥ कारंवेल्लति वेल्लचलने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थे कः ॥

कारवेल्ली । स्त्री । चुद्रकारवेल्ले ॥ तद्गुणा कारवेल्लीस्या द्विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्गुणाकारवेल्ल गुणा ॥ कारवेल्ली फलंतक्रेस्वेदितंहिङ्गुमर्दितम् । भर्जितंनवनीतेन सैन्धवेन समन्वितम् ॥ विदलितमुखमीषत्कारवेल्लीकठोरं पुलकितमिवतैलेसाधितंरामठेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं सुललितरसनाग्रं लोलतामातनोति ॥ कारवेल्लीफलम्भेदिलघुतिक्तंसुशीतलम् । पित्ताऽस्रक्कामलापाण्डुकफमेदः कृमीन् जयेत् ॥

कारस्करः । पुं । किम्पाकद्रुमे । विषतिन्दौ ॥ कारङ्करोति । डुकृञ्॰ । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करोवृक्ष इति निपातनात्सुट् ॥

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् । प्रसेवके । वीणाधःकाष्ठभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ बन्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्य्यते । कृवि° । भि° अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वंनिपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । काराये बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ कारायां गुप्तः ॥

कारापथः । पुं । देशविशेषे । लक्ष्मणात्मजयोरङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पुं । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । वधाङ्के ॥ कारैव काराये वावेश्म ॥

कारिः । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ करोति । डुकृञ्° । कृञउदीच्यांकारुषित्विति इञ् ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरसूत्र्यात्वह्वर्थज्ञापिकायांकवितायाम् । विवरणश्लोके ॥ शिल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापितादिकमणि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करोते ण्वुल् । णित्त्वाद्वृद्धिः ॥ यद्वा । करोति । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

कारितः । त्रि । कुर्व्वन् प्रेरितः कारित इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारितावृद्धौ । अधिकसूद इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिकासम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानित्यं दातव्यासा तुकारिता ॥ इति कात्यायनः ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रिकायाम् ॥ कराटकारी आकर्षकारीत्येषाद्विधा ॥

कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्यावयवे । काण्डे ॥ टेँट इतिप्रसिद्ध करीरफले । ततपुष्पे ॥ फलंकरीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदकभाजनेषु । सुचिक्कणे वष्टदिनं सुसन्धितं सन्धानरीत्यासुधियाविपाचितम् ॥ कारीरकटुकरूक्षि फल्गमुखंरुचिप्रदम् । कफपित्तकरङ्किञ्चित्कषायंवातहृद्दरम् ॥ अस्यकुसुमशाकन्तु । कारीरकुसुमंसुघर्मनिहितंसद्दारिणा संयुतं सम्पाहेन विपाचितं सलवणं हिङ्ग्वाद्यतैलेभृ

श्रम् । चिरमंतकतरंसुकाञ्जिकमथो सद्देसवारान्वितं भोक्ता केनसमर्चि तः प्रतिदिनं श्रीपार्वतीशः स्वयम् ॥ कारीरकुसुमम्भेदि कटुकं कफनाशनम् । पित्तकृद्रुचिरं भव्यं कषायंपथ्यदम्भृशम् ॥ कारीरकुसुमंरुच्यंशीतलकुल्मनाशनम् ॥ करीरस्यावयवोविकारोवा । अण् । पलाशाद्यण्वा ॥

कारीरी । स्त्री । वृष्ट्यादिफले यागविशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे । विटौरा उपलौंकाढेर इतिभाषा ॥ करीषाणां समूहः । भि० अण् ॥

कारुः । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयित्वात् कर्माणिकारुं पश्चात्तवञ्चयेदिति कूर्मपुराणम् ॥ कारके ॥ पुं । विश्वकर्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । डुकृञ्० । कृवापेत्युण् ॥

कारुकः । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि ॥ स्वार्थेकः ॥

कारुककर्म्म । न । सूपकारादीनाङ्कर्मणि ॥ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्तेद्विजातयः । तानिकारुककर्माणि शिल्पानिविविधानिच ॥

कारुचौरः । पुं । सन्धिचौरे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फेने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरिके ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥

कारुणिकः । त्रि । दयालौ ॥ करुणाशीलमस्य । शीलमिति ठक् । करुणाप्रयोजनमस्यवा । प्रयोजनमिति ठक् ॥

कारुण्डी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदुःखित्वे । करुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् तस्य भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

कारुषः । पुं । सुधन्वाचार्ये । विजन्मनि ॥

कारूषाः । पुं । करूषदेशवासिषु । वृहद्गृहेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुरामण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्योत्तमे ॥ कारेण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कन्धवम् । न । कर्कन्ध्वाविकारे ॥ तदवयवे ॥ विल्वाद्यण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्कशस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा० अण् ॥

कार्त्तवीर्य्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्यराजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । हरेश्चावतारे ॥ अस्यध्यानम् । उद्यत्सूर्यसहस्रकान्तिरखिलक्षोणीधवैर्म-

न्दितो हस्ता मांसतपश्चकेन तु दध्वा
पानि षूंसावता । कात्टाटकमाल्य
यापरिवृतश्चक्रावतारो हरेः पाया
तस्यन्दनगोत्रणा भवसनः श्रीकार्त्त
वीर्यो नृपः इति ॥ जैनराजचक्रव
र्त्तिविशेषे । सुभूमे ॥ कृतवीर्य्यस्या
पत्यम् । अण् ॥

कार्त्तस्वरम् । न । स्वर्णे । हेमनि ॥
कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् । अ
ण् ॥ कृताः पठिताः स्वरा येन तस्यैवा
इदम् । शेषइत्यण् ॥ धुस्तूरे ॥

कार्त्तान्तिकः । पुं । दैवज्ञे । मौहूर्त्ति
के । ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तं वेत्ति ।
क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

कार्त्तिकः । पुं । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥
ऊर्ज्जे । शरदृतोर्द्वितीयेमासे । बा
हुले ॥ ऋजुजातस्य फलम् । दक्षः क
ये विक्रयणे धनाढ्यः स्याद्बावदूकोऽ
खिलकोशलः । यः कार्त्तिके का
र्त्तिकरूपधारी जातो भवेद्युद्धवि
शारदश्चेति ॥ वर्षविशेषे । सप्तकृ
त्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् वृह-
स्पतेरस्तोदयैकतरसम्बन्धे भवती-
ति मलमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी पौ
र्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनी
ति पाक्षिकोऽण् ॥

कार्त्तिकिकः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ का
र्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा-
फाल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः
। इति ठक् ॥

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्या
म् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी ।
नक्षत्रेण युक्तः कालः इत्यण् । ङ
तोङीप् ॥

कार्त्तिकेयः । पुं । कुमारे । महासेने
॥ कृत्तिकानामपत्यम् । तत्पाल्य
त्वात् । स्त्रीभ्योढक् ॥ अस्य ध्यानं
यथा । कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरो
परि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णा
भं शक्तिहस्तं वरप्रदम् ॥ द्विभुजं श
त्रुहन्तारं नानालङ्कारभूषितम् ।
प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृत
मिति ॥

कार्त्तिकेयप्रसूः । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कार्त्तिकेयवनम् । न । शरवणे ॥

कार्त्तिकोत्सवः । पुं । कौमुद्याम् । का
र्त्तिक्यां पूर्णिमायाम् ॥ दीपोत्सव
तिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य-
भावः । ष्यञ् ॥

कार्प्पटः । पुं । अमुनि । छायायाम् ॥
कार्य्यिणि । कार्यार्थिनि । उमेदवा
र दरवारी इति पारस्यभाषा ॥ इ-
ति हेमचन्द्रः ॥ वस्त्रे ॥ स्वा० अव ॥

कार्प्पटगुप्तिका । स्त्री । झोला झोली वटुवा इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

कार्पटिकः । पुं । मर्म्मज्ञे ॥ तीर्थसेविनि ॥

कार्प्पण्यम् । न । कृपणतायाम् । दैन्ये । उचितव्ययाकरणेनापि धनरक्षणेच्छारूपे ॥ अनात्माध्यासवत्त्वे ॥ कृपणस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्प्पासम् । न । कार्पासीफले ॥ तूले ॥ त्रि । कार्पासीवस्त्रादौ । बादरे ॥ कार्पास्याः विकारः फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्यफले लुक् ॥ कर्पासस्य विकारः । तस्यविकारइत्यण् । बिल्वाद्यणवा ॥

कार्प्पासकः । पुं । कार्पासिकायाम् । तुण्डकेर्याम् ॥ कार्पसकोलघुः कोष्णो मधुरोवातनाशनः । तत् पलाशं समीरघ्नं रक्तकृन्मूत्रवर्द्धनम् ॥ तत्कर्णपिडकानादपूयस्रावविनाशकृत् । तद्बीजंस्तन्यदंवृष्यंस्निग्धंकफकरङ्गुरु ॥

कार्प्पासधेनुः । स्त्री । दानार्थं कर्पासनिर्मितायां धेनौ ॥

कार्प्पासनासिका । स्त्री । तर्कौ । तकुआ इतिभाषा ॥

कार्प्पासिका । स्त्री । तुण्डिकेर्य्याम् ॥

कार्प्पासी । स्त्री । कार्पासवृक्षे । वदरायाम् । समुद्रान्तायाम् ॥ करोति क्रियतेवा । कृञः पासः । पृ० । जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ यद्वा । कर्पासोऽस्त्यस्याः प्रज्ञाद्यण् । ङीप् ॥

कार्म्मः । त्रि । कर्मशीले । कर्मसुफलमनपेक्ष्य प्रवृत्ते ॥ कर्मशीलः । छत्रादित्वाण्णः । कार्मस्ताच्छील्य इति टिलोपः । स्त्रियां कार्मी ॥

कार्म्मणः । त्रि । कर्मठे । कर्मकुशले ॥ न । कामण इतिप्रसिद्धे मूलकर्मणि । ओषध्यादिमूलेनवशनोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादिकर्मणि ॥ मन्त्रतन्त्रादियोजने ॥ वाचिकं ग्रुत्वाक्रियमाणे कर्मणि ॥ योगविद्यायाम् ॥ कर्मैव कार्मणम् । तद्युक्तात्कर्मणोण ॥

कार्म्मिकः । त्रि । विचित्रवस्त्रादौ ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कार्म्मुकः । पुं । वंशे । वेणौ ॥ श्वेतखदिरे ॥ हिज्जले ॥ महानिम्बे ॥ न । इष्वासे । धनुषि ॥ त्रि । कर्मठे । कर्मक्षमे ॥ कर्मणे प्रभवति । कर्मण उकञ् ॥

कार्य्यम् । न । हेतौ ॥ प्रयोजने ॥ यथा । कार्य्यार्थिनः कुतोगर्व इति ॥ वैय्याकरणाना मादेशप्रत्ययागमेषु ॥ स्त्रिवेशविशेषवतिविनश्वरेशरीरे ॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विका ॥ कार्य्यमति कार्य्यंत्रिविधम् । समवायिकारणम् १ यथा घटकार्य्यप्रतिकपालम् । असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्य्यप्रतिकपालसंयोगादि । निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति । अनेनैवोपायेन नान्येनेति नियोगः । अनेनवाऽनेनवेति विकल्पः । अनेनचेति समुच्चयः ॥ विवादे ॥ यथा । यस्मात् कार्य्यसमारम्भश्चिरात्तेन विनिश्चितः । तस्मान्न लभते कालमभियुक्तस्तु कालभाक् ॥ इति कात्यायनः ॥ अपूर्वे ॥ यथा । विधिप्रत्ययस्य कार्य्ये शक्तिरिति मीमांसकाः ॥ त्रि । सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ क्रियते इति । डुकृञ० । विभाषा कृवृषोरिति क्यपभावे ऋहलोर्ण्यत् । वृद्धिः ॥

कार्य्यकुशलः । त्रि । कर्मक्षमे । कर्मठे ॥

कार्य्यता । स्त्री । कार्य्यत्वसङ्गतौ ॥ भावे तल् ॥

कार्य्यत्वम् । न । कार्य्यतासङ्गतौ ॥ अभूत्वाभावित्वे ॥ भावे त्वः ॥

कार्य्यपुटः । पुं । चपणो ॥ उन्मत्ते ॥ अनर्थकरे ॥

कार्य्यप्रद्वेषः । पुं । आलस्ये ॥

कार्य्या । स्त्री । कारीदृक्षे ॥

कार्य्यी । त्रि । यस्य निर्दिश्यते कार्य्यं तस्मिन् ॥ कर्मार्थिनि ॥

कार्शानवः । त्रि । आग्नेये ॥ कृशानोरिदम् । अण् ॥

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरीवृक्षे । गम्भारीम् ॥

कार्श्यः । पुं । कार्श्ये । शालवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥ लकुचे ॥ न । कृशत्वे ॥ कृशस्य भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेति ष्यञ् ॥

कार्षः । पुं । कर्षके ॥ कृषिः शीलमस्य । छत्रादिभ्योणः ॥

कार्षकः । पुं । कर्षके ॥ कर्षति । कृष० । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति क्वुन् ॥

कार्षापणः । पुं । न । कार्षिके । रजतरूप्ये ॥ षोडशपणे ॥ ताम्रिकेपणे ॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः । इतिमनूक्तेः ॥ कार्षस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपणनम् । पण० । निस्त्यंपणः परिमाणे इत्यप् । गोचरसञ्चरेतिघो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपणः ॥

कार्षिः । स्त्री । कृषिरक्तौ ॥ कृषति । कृष० कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥

कार्षिकः । पुं । कार्षापणे । रूप्यमाने

॥ कृषके । इतिहेमचन्द्र: ॥ कर्षस्य अयम् । अध्या० ठञ् ॥ मांसीयप लचतुर्थभागे ॥

कार्ष्णाजिनि: । पुं । ऋष्यन्तरे ॥

कार्ष्णायसम् । न । कृष्णायसो विकारे ॥ अण् ॥

कार्ष्णि: । पुं । प्रद्युम्ने । मकरध्वजे ॥ कृष्णस्या पत्यम् । अतइञ् ॥

कार्ष्णी । स्त्री । शतावर्याम् ॥

कार्ष्य: । पुं । सखुत्रा इति प्रसिद्धे सा लहक्षे ॥ कृषति । कृष० । इगुपधे तिक: । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

काल्सम् । न । लोहे ॥ कक्कोलके ॥ कालीयके ॥ चि । कृष्णगुणवति ॥

काल: । पुं । यमे । दण्डधरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ मृत्यौ । यथा । सर्वस्वदंवलिमधो नयसि च्छलेन प्राणप्रियां जनकजां विपिने जहासि । संवर्द्धयादव कुलं स्वयमेव हंसि कस्त्वां भजेद्यदि हकालभयं नहिस्यादिति ॥ महाकालशिवे ॥ शनौ ॥ कासमर्दे ॥ रक्तचित्रके ॥ राले ॥ कोकिले ॥ गुणचोभके ॥ कालदण्डयोगे ॥ निमेषाद्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ क्षणदण्डमुहूर्त्तप्रहरदिनरात्रिपचमासायनवत्सरादौ । दिष्टे । अ

नेहसि । समये ॥ यथा । प्रत्यर्थी लभते कालं त्र्यहं सप्ताहमेव च । अर्थीतु प्रार्थयन्कालं तत्‌ क्षणादेव हीयते ॥ क्वचित् प्रत्यर्थीकालंनलभते । यथाहयाज्ञवल्क्य: । साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम् । विवादयेत् सद्यएवकालोऽन्यत्रेच्छयास्मृतइति ॥ सच सर्वाधार: सर्वकार्यनिमित्तकारणमादित्यादिक्रियाप्रचयरूप: ॥ अनादिनिधन: कालो रुद्र: सङ्कर्षण: स्मृत: । कलनात् सर्वभूतानांसकाल: परिकीर्त्तित: ॥ अतीतादिव्यवहारहेतु: काल: सचैकोनित्योविभुश्च । जन्यानां जनक: कालो जगता माश्रयोमत: । परापरत्वधीहेतु: क्षणादि: स्यादुपाधित: ॥ अस्यगुणा: । सङ्ख्या १ परिमिति: २ पृथक्त्वम् ३ संयोग: ४ विभाग: ५ । इतिभाषा प० ॥ कालश्च वैशेषिकाभिमतएक: स न अनागतादिव्यवहारभेदं प्रवर्त्तयितुमर्हतीति तस्मादयं यैरुपाधिभेदैरनागतादिभावं पतिपद्यते सन्तु त एवोपाधयो ऽनागतादिव्यवहारहेतव: कृतमन्तर्गडुना कालेनेति साङ्ख्याचार्या: । तस्मान्न कालरूपतत्त्वान्तराभ्युपगम इति ॥ लिङ्गादिविषया

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मय:कालाइति वैयाकरणा: ॥ कालोऽहं भगवद्विभूति: । काल: कलयतामहम् । कलयतां सङ्ख्यानं कुर्वतांमध्ये ॥ क्रियाशक्त्युपहित: सर्वस्य संहर्त्तापरमेश्वर: काल: ॥ अहमेवाक्षय:काल: । अक्षयकालाभिमान्यऽक्षय: परमेश्वराख्य:काल: ॥ कलनात् सर्वभूतानां ब्रह्मादीनांनिमेषत: । कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दमद्वय: ॥ कलयत्यायु: । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने शब्दे च । कर्मणिघञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्याऽहःप्रथमं रूपमरूपस्यतथानिशा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै कालात्मनेनम: ॥

कालक: । पुं । जटुले । जतुके । पिप्लौ । देहस्थचिह्नविशेषे । लक्षन इति भाषा ॥ अलगर्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्ये वर्णे रक्तेचार्थे कालाच्चेतिकन ॥ कालक: पट: ॥ कालिकाशाटी कालकमुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे । चु० । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कट: । पुं । शिवे ॥

कालकण्ठ: । पुं । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ काल:कृष्णवर्ण: कण्ठो यस्य स: ॥ काले प्रावृषिकण्ठो ध्वनिरस्य वा ॥

कालकण्ठक: । पुं । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठ ॥ काल:कण्ठोऽस्य । कप ॥ स्या० कनवा ॥

कालकन्दक: । पुं । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल: । पुं । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकील: । पुं । कोलाहले ॥

कालकीलक: । पुं ॥ कोलाहले ॥

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ वोले ॥ पुं । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासुररणेदेवैर्हतस्यपृथुमालिन: । दैत्यस्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ: ॥ निर्यास:कालकूटाख्योमुनिभि: परिकीर्त्तित: । सोऽहिच्छत्रेशृङ्गवेरे कोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालमपि

कूटयति । कूटपरिदाहे । चु० । कर्मण्यण् ॥ कालस्य कर्मणो मृत्योर्वा कूटोऽग्निरिवेति वा ॥

कालकृत् । पुं । सूर्ये ॥ कालं करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

कालकृतः । पुं । सूर्ये ॥ त्रि । कालजाते ॥ यथा । सर्वं कालकृतम्मन्ये कालोहि बलवत्तरः । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालखञ्जः । पुं । महानरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थे मांसखण्डे । यकृति ॥ कालश्चतत्खण्डञ्च ॥

कालग्रन्थिः । पुं । वत्सरे ॥

कालघण्टः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठीं शीतांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यां देवपूज्यं बुधदिननवमीं सौरिवारे दशम्याम् । एकादश्याञ्च भौमे दशशतकिरणेव र्जयेद्द्वादशीञ्च सर्वारम्भं न कुर्याज्जनयति विपदं कालघण्टोहि योगः इति ॥

कालङ्कृतः । पुं । कालकासुन्दे इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥ यथा । कालोद्विविधेऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीषुभेदतः । सागरकोटिकोटीनां विंशत्या स समाप्यते ॥ अवसर्पिण्यांषडरा उत्सर्पिण्यांतएवविपरीताः । एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्ततेकालचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ वत्सरस्वरूपे ॥

कालचिन्तकः । पुं । ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥

कालज्ञः । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अत्याय ज्ञाल इतिविदुषि ॥ वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । तमेवचागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ कालं जानाति । ज्ञा० । कः ॥

कालञ्जरः । पुं । योगिचक्रस्यमेलके ॥ भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ काल्याःस्थाने सिद्धपीठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥
कालञ्जरी । स्त्री । }

कालतालः । पुं । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुकः । पुं । काकेन्दौ । कुपीलुके ॥

कालदण्डः । पुं । योगविशेषे ॥ कालस्य दण्डे ॥

कालधर्म्मः । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभावे ॥ कालस्य धर्मः ॥

कालनियोगः । पुं । दैवमायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतो वा नियोगः ॥

कालनिर्य्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमिः । पुं । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिं निजघानेति ॥

कालनेमिरिपुः । पुं ।
कालनेमिहा । पुं ।
कालनेम्यरिः । पुं । } विष्णौ ॥

कालपर्णः । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाशः । पुं । यात्रायां वर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादितः क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्य्ययः ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायान्तु विवर्जयेत् ॥

कालपीलुकः । पुं । कुपीलौ ॥

कालपुच्छः । पुं । मृगविशेषे ॥ गुणै रेणुसमः कालपुच्छो मुनिभि रीरितः ॥

कालपुरुषः । पुं । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचिदन्तमृषिर्मनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथासनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालपेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमानः । पुं । कृष्णार्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इति पाठः ॥

कालमुष्कः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पुं । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेष्याम् ॥ काले मिष्यते । मिशशब्दे । कर्मणि घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालं वर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

इत्यस्मात् ङीष्॥

कालयुक्तः। पुं। वत्सरे॥ यथा। गोम हिष्योर्विनश्यन्तियेचान्येमटनर्त्तकाः। वासवोवर्षते देवियस्मात्रवर्षिका यते॥ तिलसर्षपमाषादिकार्पासानां महार्घता। गोमहिष्यः सुवर्णानि कांस्यताम्राश्मेषतः॥ तस्मिन् देवि विक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चयः। तेन धान्येन लोकोऽयं निस्तरिष्यति दुर्दिनम्॥ पार्थिवामेघका द्दीनाः कालयुक्ते प्रपीडिताः॥ इति॥

कालरात्रिः। स्त्री। सर्वभूतापहारिण्यां महादेव्याम्॥ सर्वमारकस्यापिका कस्य रात्रिर्नाशिका। प्रलयेकालस्यापिनाशात्॥ कालरात्रिर्यमभगिनीतिभावप्रकाशः॥ कल्पान्तरात्रौ॥ भीमरथ्याम्॥ निशाविशेषे। दीपावल्याम्॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिःसामतेत्यागमवचनात्॥ दुर्गायाः शक्तिविशेषे॥ दैत्यनिमग्नप्रलयेऽपीतिकश्चित्॥ कालः संहारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रिः॥

कालवृक्षः। पुं। कालाञ्जिवृक्षे॥

कालवन्धनम्। न। विड्लवणे॥

कालशीषम्। न। तिला इति गौडभाषाप्रसिद्ध कृष्णागुरौ। वक्त्रे। सीसके॥

कालविद्। पुं। ज्योतिर्विदि॥ ज्योतिर्विदि कालः परमार्थः इत्याह। तन्न। कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारायोगात्। तथानानात्वेऽपि न स्वातन्त्र्यम्। अन्यविषयत्वेन प्रतीतेः। उदयकालादिरूपाद्दिनाक्रियाधर्मत्वेन प्रतीतेः स्फुटत्वात्। नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात्। अन्यथाकाशानवच्छिन्नत्वेनक्रियानित्यत्वापातात्॥ त्रि। अवसरज्ञे॥

कालविभक्तिः। स्त्री। मासर्त्त्वयनादौ॥

कालवृन्तः। पुं। कुलत्थवृक्षे॥

कालवल्ली। स्त्री। पाटलावृक्षे॥

कालवेला। स्त्री। क्रियानर्हकालविशेषे॥ यथा। पञ्चविषधुक्तिनगेन्द्र वेददिग्द्शिनसापिदिवाऽवरात्रौ। षट्तूर्यरामाक्षिशराब्धिचन्द्रनागासुत्र्यादिषुकालवेला इति॥ कालस्वमनेस्तस्यामार्द्रकृपावेला॥ इतिदीपिका॥

कालशाकम्। न। नाडिकम् शाकशाकम् कालकमितिपर्यायप्रसिद्ध शाकविशेषे। नरिका नरचा इतिगौडभाषा॥ कालशाकंसरंरुच्यं वातकृत्कफशोफहृत्। बल्यं रुचिकरं मेध्यं रक्तपित्तहरं हिमम्॥

कालशालिः। पुं। कृष्णशालौ॥

कालमेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ कलस्याम् मन्थनपात्रे ? ? म् । इति कुचिकलशिवस्याम्त्य हेर्दम् ॥

कालसंरोधः । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसारः । पुं । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्ये । कालिया इतिगौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमयेतप्तसमदेशे उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कृत्वा ... पच्छेदनरूपेण नरके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्धः । पुं । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ कालः स्कन्धो यस्य ॥

कालहानिः । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीनः । पुं । लोभे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । णिच् । अच् । पचाद्यच् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् ॥

गौर्याम् ॥ वर्णाद्यविषयायां जानपदेतिना ङीष् ॥

कालाक्षरिकः । त्रि । शिक्षिताक्षरे ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रव्रज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिंतेविधास्यति अलमुत्तमतयेत्युपदेशे यातुष्टिः साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालञ्चतत् अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धिः ॥

कालाग्निरुद्रः । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्निः । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्गः । पुं । कात्रेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्ग ॥ यथा मेषः शिरो वृषोवक्त्रं मिथुनं बाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैव सिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगो जानुकुम्भोजङ्घेप्रकीर्त्तिते ॥ मीनः पादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गसदसद्ग्रहयोगतः । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभफलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

गतौ । कालेऽभ्युत ॥
कालातीत: । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्य अतीतम् ॥ त्रि । अतीतकाले ॥
कालात्ययापदिष्ट: । पुं । कालातीते । बाधितहेतौ ॥ कालस्य साधनकालस्य अत्यये अभावे अपदिष्ट: प्रयुक्तो हेतु: । एतेन यस्य हेतो: साध्याभाव: प्रमाणान्तरेण सिद्ध: स कालात्ययापदिष्ट: । यथा । वह्निरनुष्ण: कृतकत्वात् । अत्रानुष्णत्वसाध्यस्य तदभावउष्णत्वम् तत्स्पर्शेन प्रत्यक्षेणागृह्यते इति ॥
कालामल: । पुं । प्रलयाग्नौ ॥
कालानुनादी । पुं । भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥
कालानुशारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीछोप इति गौडभाषा ॥
कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥
कालानुसारि: । पुं । शैलेये । शैलज नामगन्धद्रव्ये ॥
कालानुसार्य्य: । पुं । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेन अनुस्रियते । सृ

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥
कालान्तरविष: । पुं । मूषिकादौ ॥
कालाप: । पुं । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ त्रि । कलापव्याकरणज्ञे ॥
कालापकम् । न । चतुर्णां श्लोकानां सम्बन्धे ॥
कालायसम् । न । लौहे ॥ कालञ्च तत् अयश्च । अनोश्मायः सरसां जातिसंज्ञयोरितिटच् ॥
कालायीनम् । न । कलायानां भवने क्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनं क्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञ् ॥
कालाशुद्धि: । स्त्री । शुभकर्मानर्हसमये ॥ सा यथा । बाल्येऽतिवार्द्धके ऽस्तारव्यत्वेगुरुशुक्रयो: । गुरौ मकरसिंहस्थे चयमासाधिमासयो: ॥ त्रयोदशदिनेपक्षेगुर्वादित्येतथैव च । लुप्ताब्देत्रिविधोत्पाते कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥
कालिक: । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घ: कालोऽस्य । प्रकृष्टेठञ् ॥ त्रि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेन निर्वृत्त: । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इतिठञ् ॥ काले भवो वा । कालाट्ठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्य्याम् ॥ चण्डिकाभेदे ॥ कार्ष्ण्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तुमूल्ये ॥ धूसर्य्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावल्यौ ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ चीरकीटे ॥ काकोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारदः ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्त्रा० कन्वा । केण इति ह्रस्वः ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्रीकर्त्तव्ये भविष्यपुराणोक्त व्रतविशेषे ॥

कालिङ्गः । पुं । भूमिकर्कारौ ॥ हस्तिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्य लक्षणं यथा । कालिङ्गो लिङ्गवान् यःस्यात् घनःस्वच्छाङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गानां राजनि ॥ ज्ञानमगधर्व्वालङ्कस्वरमसाद्दश ॥ न । कर्व्वीदातरवृज इतिख्यातफलविशेषे । सुवर्त्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहि हृत्पित्तशुक्रघ्नं शीतलं गुरु । पक्वन्तु सोष्णं सक्षारं पित्तलं कफवातजित् ॥ कालिङ्गाः पुं भूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्य पश्चाद्देयोऽजमशिवे । दक्षिणस्याम् हेशानि कालिङ्गाः परिकीर्त्तिताः ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्क्कट्याम्

कालिदासः । पुं । विक्रमादित्यसभायां नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्याःदासः । ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वः ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कालिन्दम् । न । } कर्व्वीदा इति प्रसिद्ध फलविशेषे । कालिङ्गे ॥
कालिन्दकम् । न । }

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्ताविवृति ॥

कालिन्दीभेदनः । पुं । कालिन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्याः भेदनः ॥

कालिन्दीसूः । स्त्री । सूर्य्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पुं । यमे ॥ कालि

न्याःसोदरः ॥

कालिमा । पुं । कार्ष्ण्ये ॥

कालियः । पुं । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । मालवराजपतन्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ अम्बिकाललाटाविर्भूतायां देव्याम् । क्षीरकीटे ॥ मातृभेदे । उमायाम् । काल सङ्कलनात् कालीत्यागमः ॥ कालकरस्थायां देव्याम् ॥ नव्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ कालाञ्जन्याम् ॥ तुवर्याम् ॥ त्रिवृति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । विछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्निजिह्वाविशेषे । कालोवर्णोऽस्यस्याः । कालाज्जामपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलेत्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्यविचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जायके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्यवनाशनम् ॥ कालस्यवर्णस्येदम् । वृद्धाच्छः । स्वार्थेकन् ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । मालिन्ये ॥

कालेयः । पुं । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालिनामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ प्राग्दीव्यतीयेर्थे अग्निकलिभ्यांढग्वक्तव्यः इतिढक् ॥

कालेयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् । सर्वत्राग्निकलिभ्यांढक् । स्वा० कन् ॥

काल्यः । पुं । कर्पूरहलदी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्चूरे ॥

काल्यकः । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । काल्ये ॥ कल्येविधौभवः । तत्रभवइत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिकः । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाया आगतः । ठक् ॥

काल्पिकः । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्तविधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयतिचेष्टाम् । अघ्न्यादयश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ शीते

॥ त्रि। प्राप्तकाले॥ कालःप्राप्तोऽस्य। कालाद्यत॥

कालेयकः। पुं। कर्चूरे। दार्विडके॥ काले साधुः। तत्रसाधुरितियत्। स्वा॰ कम्॥

काल्यमानः। त्रि। विचाल्यमाने॥

काल्या। स्त्री। उपसर्यायाम्। गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि॥ कालःप्राप्तोऽस्याः। तदस्यप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत्॥

कावचिकम्। न। सनुचिणाङ्गणे॥ कवचिनांसमूहः। ठञ्कवचिनश्च॥

कावाद:। पुं। वाक्कलहे॥ ईषद्वादः ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः॥

कावारम्। न। शैवले॥ आसमन्तात् वार्य्यते आच्छाद्यतेऽनेन। कृत्रञ्चु रादेः पुंसीतिघः। यद्वाआवारयति व्रियते वा। कृञ्॰। अच्। घञ्वा। कस्यजलस्य आवारम्॥

कावारी। स्त्री। छत्राद्विच्छत्रके। अमत्कुट्याम्। वारिवायाम्॥ छत्रारति भाषा॥

कावृकः। पुं। कुक्कुटे॥ चक्रवाके॥ पीतमुण्डखगे॥

कावेरम्। न। कुङ्कुमे॥

कावेरी। स्त्री। वेश्यायाम्॥ हरिद्रायाम्॥ सरिद्विशेषे॥ कस्य जलस्य वेरं शरीरम्। तस्येवम्। सस्येदमित्यण्। ङीप्। ईषद्वेरमस्या वा॥

काव्यः। पुं। शुक्रे। दैत्यगुरौ॥ न। ग्रन्थे। कविकृतौ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्यमितिवामनः॥ तत्त्रिविधं यथा। सव्यङ्ग्यमुत्तमं काव्यं मध्यङ्ग्यमधमं स्मृतम्। किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यमं परिकीर्त्तितमितिकाव्यचन्द्रिका॥ कवेरपत्यम्। कुर्वादिभ्योण्यः॥ कवेरिदङ्कर्मभावो वा। त्रा॰। ष्यञ्॥ कुधातोः श्चोरावश्यके इति ण्यद्वा॥

काव्यचौरः। पुं। चन्द्ररेखा॥

काव्यलिङ्गम्। न। अर्थालङ्कारप्रभेदे॥ अस्यलक्षणं यथा। हेतोर्वाच्य पदार्थत्वेकाव्यलिङ्गमुदाहृतमिति॥ काव्यलिङ्गं हेतोर्वाच्यपदार्थतेतिच॥ यथा। वपुःप्रादुर्भावा दनुमितमिदं जन्मनि पुरा पुरारे न प्रायः क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्। नमन्मुक्तः संप्रत्यऽह मतनु रग्रेप्यनतिभाग् महेश क्षन्तव्यं त दिदमपराधद्वयमपि॥ अनेक पदार्थता यथा। प्रश यिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्। वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

ततु शिरस्यऽकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एक पदार्थता यथा । भस्मो द्धूलनभद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभं. हा सोपानपरम्पराङ्गिरिसुताकान्तालयालङ्कृतिम् । अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु अपराधद्वये पूर्वापरजन्मनोरनमनम् भुजपाते शस्त्रोपक्षेपो महामोहे-सुखालोकोच्छेदित्वञ्च यथाक्रम-मुक्तरूपो हेतुः ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ बुद्धौ ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ कैमुत्येनार्थ संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जित स्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र सदृश्यनेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सोऽपियेनजित स्तेन पद्मानिजितानीति किमुवक्तव्यमितिदण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्तिव्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोयमधीराक्ष्याबन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभांहन्तहरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं

भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपातयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ क्षुते ॥ पुं । कण्ठकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः स्यान्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाकोहिमः-सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशकः । पुं । काशे । काँस इतिभाषा ॥

काशाल्मलिः । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्याम् ॥ काशते । काशृ० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । महाश्मशाने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । । स्वार्थे कन् ॥ काशिक्याम् ॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठः। इकारउच्चरणार्थः॥

काशिकाप्रियः । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्याञ्जातायाम् ॥ काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता दिर्वा । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

न्तरौ । सुषोङ्गे ॥ काश्याः राजा । राजाह: सखिभ्यष्ट । ॥

काशी । स्त्री । वाराणस्याम् । तपःस्थल्याम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्रं कदाचन । विमुक्तं न शिवाभ्यां यद् विमुक्तं ततोविदुः ॥ न यदाभूमिवलयं न यदापां समुद्भवः । तदा विहर्त्तुं मीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावतीविष्णोः पाञ्चजन्यो परिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदाः सर्वा एकचगणिताःसुरैः । यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट्॥प्राणिना मिह मोक्षार्थं महाकारुणिकः शिवः । तारोपदेशं कुरुते इत्याहुः शास्त्रकोविदाः । यथोक्तंरुद्रयामले । काशीपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनं किल देहभाजाम् । मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलिः श्रीशक्तिबीजमनघं सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वेष्ण वेभ्योरामम न्त्रश्च शैवेभ्यःपञ्चाक्षरस्य

वृहज्ज्जाबालोक्त्या शाक्तेभ्यःशक्तिबीजस्यभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्यःप्रणवस्येतिव्यवस्था॥सदा कृतयुगञ्चास्तु सदा चास्तू त्तरायणम् । सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसतां सताम् ॥लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गाज्या नगरंधनुः । कलि लक्ष्यः शरो धर्म्मः शिवो धन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्यां सन्ति नगोत्तम । तत्र नित्यं वसेन नित्यं देवीभक्तिपरायणः ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन् जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्यायं स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति वन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

काशीनाथः । पुं । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराजः । पुं । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्याः राजा । टच् ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । शीरा कसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्द्विविधम् । हरिद्वर्णं लोहितञ्च धातुकाशीशमिष्यते । शुक्लवर्णं तथाकृष्णाम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशृकारः । पुं । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । व

नोरश्चेति ङीब्रौ ॥

काश्मर्य्यः । पुं । काश्मरीवृक्षे । गम्भा-
र्याम् ॥ काश्मरीशब्दोऽस्त्यस्य । अन्ये
भ्योपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥
टङ्के ॥ पुंभूम्नि । देशविशेषे । शाल्मशि
ल्पिषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शा
रदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तक-
म् । तावत् काश्मीरदेशः स्यात् पञ्चा
शद्योजनात्मकः ॥ कश्मीरेषु भवम् ।
तत्रभवइत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण्
॥ स्वार्थेणवा ॥

काश्मीरजम् । म । कुष्ठे । पारिभाव्ये
॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे
जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे ।
पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् ।
महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ क
पिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुण
यथा । काश्मीरीतुवरातिक्ताधीर्यो
ष्णामधुरागुरुः । दीपनी पाचनी
मेध्याभेदिनीभ्रमशोषजित् ॥ दो
षतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वराप-
हा । तत्फलंवृंहणंवृष्यंगुरुकेश्यंरसा
यनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्र
विबन्धहृत् ॥ स्वादुपाकेहिमंस्निग्धं
तुवराम्लंविशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृ
षावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्यः । पुं । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यपः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कणाद
मुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥
गोत्रवि० ॥ तत्प्रवरान्तर्गतमुनिवि०
॥ कश्यपस्यात्मजमात्रे ॥ कश्यपस्यगो
त्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ न । मांसे
॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काश्यपिः । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ ग
रुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । वा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥
कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङी
प् ॥ अम्बिकायाम् ॥

काश्यपेयः । पुं । सूर्य्ये ॥

काश्वरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भा
र्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्यो
पीतिवनिप् । वनोरचेतिङीब्रौ ॥

काषः । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥
कष्यतेऽनेन । काष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्ते वस्त्रादौ
॥ तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्क
निष्कास नार्थेकाष्ठे ॥ यथा । ससा

रमति शुष्कं यत् मुष्टिमध्येसमेष्यति। तत् काष्ठकुष्ठमिति आहुः खदिरादिसमुद्भवम्॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषीत्यादिना क्थन्। त्रश्चेति षत्वम्। तिसुचेतिनेट्॥

काष्ठकम्। न। अगुरुणि॥

काष्ठकदली। स्त्री। वनकदल्याम्। शिलारम्भायाम्। काठकेला इतिभाषा॥

काष्ठकीटः। पुं। घुणे॥

काष्ठकुट्टः। पुं। शतच्छदखगे। खटकबढैया इति भाषा॥

काष्ठकुद्दालः। पुं। अभ्रयाम्। नौकादेर्मलापनयनार्थेकाष्ठघटितकुद्दाले॥ कमुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण्। शकंध्वादिः। काष्ठस्य कुद्दालः॥

काष्ठजम्बूः। स्त्री। भूमिजम्ब्वाम्॥

काष्ठातट्। पुं। वर्णसङ्करजातिविशेषे। रथकारे। वर्द्धकौ। बढइ इति भाषा॥ काष्ठं तक्षति। तक्षूतनूकरणे क्विप्। काष्ठतक्षौ। काष्ठतड्भ्यामित्यादिरूपाणि॥

काष्ठतक्षकः। पुं। रथकारे। तक्षणि॥ काष्ठंतक्षति। तक्षू॰। ण्वुल्॥

काष्ठतन्तुः। पुं। कोषकारे। काष्ठकृमौ॥

काष्ठदारुः। पुं। देवकाष्ठे॥

काष्ठद्रुः। पुं। पलाशवृक्षे॥

काष्ठधात्रीफलम्। न। आमलके॥

काष्ठपाटला। स्त्री। सितपाटलिकायाम्॥

काष्ठमठी। स्त्री। चितायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

काष्ठमल्लः। पुं। शवयाने। अर्थी इति भाषा॥

काष्ठमौनम्। न। इङ्गितेनापिस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने॥

काष्ठलेखकः। पुं। घुणे॥

काष्ठलोही। पुं। काष्ठलोहयुक्तमाचे। वातद्वौ॥

काष्ठवल्लिका। स्त्री। कटुकायाम्॥

काष्ठशारिवा। स्त्री। शारिवायाम्। अनन्तमूल इतिगौडभाषा॥

काष्ठा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥ स्थितौ। स्थानमात्रे॥ दिशि। आशायाम्॥ उत्कर्षे। प्रकर्षे॥ मर्यादायाम्। सीमनि॥ निष्ठायाम्॥ पर्यवसानभूमौ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले॥ दशक्षणपरिमितेकाले॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्। त्रश्चेतिषत्वम्। टाप्॥

काष्ठाम्बुवाहिनी। स्त्री। द्रोण्याम्। काष्ठादिकृतच्छिद्रशयनौकाकृतिजलसेचन्याम्॥ पुनः पुनरम्बुवहति। व

कुलमाभीरत्यश्च्यतिरिति: । काष्ठस्य संम्बधिनी । काष्ठेष्वुपस्थानम् । शिलामय्या अपिद्रोणीत्वात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्ते कन्दविशेषे ॥

काष्ठीलः । पुं । राजार्के ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदल्याम् ॥ काष्ठिना दृश्यते । दृशस्यप्रलोपणायोः । अच् ॥ काईषत् अष्ठीलमस्यावा ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कासः । पुं । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे । क्षवथौ ॥ पञ्चकासाः स्मृतावातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वेबलिनश्चयथोत्तरम् ॥ कासते अनेन । कासृशब्दकुत्सनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥

कासकन्दः । पुं । कोकणदेश प्रसिद्धे । कासालौ । विशालपर्वे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा । हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसंयुतम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णारोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कासमर्दवटिका । स्त्री । वेसवारविशेषे ॥

कासमर्दः । पुं । कालकासुन्दा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिमर्दे । जरणे ॥ पुं । न । कासुन्दी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वेसवारे ॥ पेषितजलमिश्रितवस्त्रगलितवेसवार इतिपाकराजेश्वरः ॥

कासमर्ददलम् । न । कसौंदी इति ख्यातशाके ॥ कासमर्ददलंरुच्यंवृष्यं कासविषास्रनुत् । मधुरंकफवातघ्नंपाचनंकण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः कासहरंपित्तघ्नंग्राहकंलघु ॥

कासमर्दनः । पुं । पटोले ॥

कासरः । पुं । महिषे ॥ केजले सरति सृगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सरति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कासहा । पुं । क्वाथविशेषे ॥ यथा । कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहेति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्मं निष्पद्मंवा महाजलाशये ॥ कृत्रिमेपद्माकरे ॥ कासते । कासृशब्दे । तुषाराद्यश्चेत्यारन् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सारोस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । केजले

मसारः। अन्येषामपीति दीर्घः। आकृप्रक्षेपो वा॥ कं तमृच्छति। ऋ गतौ। कर्मण्यण् वा॥

कासारम्। न। कसार इति ख्याते पक्वान्नविशेषे॥ तत् प्रकारो यथा। घृते तप्ते विनिःक्षिप्य कणिक्कां पाचयेच्छनाक्। ततस्तत्र विनिःक्षिप्य खण्डं भागसमं पचेत्॥ ततश्चावतार्य्य तत् पात्रे क्षिप्त्वा सम्यक् सुचिक्कणे। चतुरस्रीकृतं छेत्तत् भवेत् कासारसंज्ञकम्॥ कासारं रुचिदं श्रेष्ठं नातिरूक्षं नपिच्छिलम्। श्वासकफपित्तघ्नं विदर्चौरविकारकम्॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकगोधूमाणां पृथक् पृथक्। शालूकस्यचकर्त्तव्यं कासारं खण्डसर्पिषा॥

कासारिः। पुं। कासमर्द्दे॥ आलूके॥

कासालुः। पुं। काकमादेशप्रसिद्धे आलुविशेषे। कासकन्दे॥

कासीसम्। न। हीराकसी इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातुविशेषे। भस्मवन्मृत्तिकाख्याकासीसमिति परीचिते धातुकासीसे। खेचरे। धातुशेखरे॥ कासीसं धातुकासीसं पांशुकासीसमित्यपि। तदेवकिञ्चित्पीतन्तु पुष्पकासीसमुच्यते॥ कासीसमम्लमुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवरं तथा। वातश्लेष्महरं केश्यं नेत्र्यं कण्डूविषप्रणुत्। मूत्रकृच्छ्राश्मरीश्वित्रनाशनं परिकीर्त्तितम्॥

कासूः। स्त्री। विकलवाचि॥ शक्त्यस्त्रे॥ बुद्धौ॥ रुजि॥ कसति। कसगतौ। खितकासिपद्यर्त्तेरिण्यूः॥

कासूतरी। स्त्री। शक्त्याख्ये आयुधे॥ ह्रस्वाकासूः॥ कासूगोणीभ्यां ष्टरच्। ङीष्॥

काहका। स्त्री। काहलावाद्ये॥

काहलः। पुं। कुक्कुटे॥ शब्दमात्रे॥ दुष्कुवाचाम्। मखामादे॥ बिडाले॥ न। अव्यक्तवाक्ये॥ त्रि। शुष्के॥ भृशे॥ खले॥

काहला। स्त्री। वाद्यभाण्डविशेषे। काहली इति हिमगिरौ प्रसिद्धायां ध्वनिनालायाम्॥ अप्सरसांप्रभेदे॥

काहलापुष्पः। पुं। धुस्तूरे॥ काहलीव पुष्पमस्य॥

काहली। स्त्री। तरुण्याम्। दिक्कर्याम्॥

काहारकः। पुं। कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे॥ यथा। तथा गारुडिका वीराः क्षुरकर्मोपजीविकाः। व्याधाः काहारकाः पुष्टाः कृष्णं संवाहयन्ति ये इति जैमिनिभारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

य: ॥

किंवदन्ति: । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोऽपि वाद: । किम्पूर्वाद्वदे: भुवोऽभिच् । बाहुलकाद्वदेरपि । ततोङीषविकल्प: ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । सत्ये असत्येवा लोकवादे ॥ कोऽपिवाद: । किम्पूर्वोद्वदे: तृभूवह्वियसीति बाहुलकाज् भच् । भोऽन्त: । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारु: । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ बाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित् कुत्सितंवा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्जरयो: श्रिणा इतिञुण् ॥

किंशुक: । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित् शुकइव । शुकतुण्डाभपुष्पत्वात् ॥

किंशुलुक: । पुं । पलाशवृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सख्यौ । दुर्मन्त्रिणि ॥ कुत्सित: सखा । किम: क्षेपइ समासान्तप्रतिषेध: ॥

किकि: । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ नारिकेले ॥

किकिदिव: । पुं ।
किकिदिवि: । पुं । } चाषखगे ॥

किकिदीव: । पुं । चाषविहगे ॥ नोखकण्ठ ॥

किकिदीवि: । पुं । सोनाचडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाषपतत्रिणि ॥ बाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घयोर्विनिमय: ॥

किकीदिव: । पुं । किकिदिवौ ॥ किकिदीविकिकीदिवाविति द्विरूपकोषादकारान्तोपि ॥

किकीदिवि: । पुं । चाषे ॥ किकोतिदिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कृविघृष्विच्छविस्थवि किकीदिविरिति साधु: ॥

किकीदीव: । पुं ।
किकोदीवि: । पुं । } चाषपक्षिणि ॥

किखि: । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फेरौ । लघुशृगाले । लोमडी इति भाषा ॥

किङ्कर: । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रक्षत्रकिङ्करोभूपे वैश्यो भूपस्यभूमिप । सर्वेषांकिङ्करारा: शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेषत: ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यत्रकिंयत्तद्बहुष्विप्यच ॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्ष्याभरण विशेषे । कर्धनी कौंधनी इति भाषा ॥ किञ्चित् किणाङ्करोति । किणशब्दात् तत् करोतीति णिजन्तात् अच् । गौ० ङीष् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चञ्चगमने । कणशब्दे । अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्किणः किङ्किणाचे स ईकन् । धातोः किङ्कणादेशश्च ॥

किङ्किरः । पुं । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । रक्ते । रुधिरे ॥

किङ्किरातः । पुं । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणाः । किङ्किरातो हिमस्निग्धः कषायश्च हरेदसौ । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिक्रिमीनिति ॥

किङ्किरालः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पुं । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुंइचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चेति विग्रहः ॥

किञ्चन । अ । अकात्स्न्र्ये । असाकल्ये । अल्पे ॥

किञ्चनः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित् । अ । स्वल्पे । ईषत् । अनाक ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्चिच्च अनयोः समाहारः ॥

किञ्चिलिकः । पुं । } किञ्चुलुके ॥
किञ्चुलिका । स्त्री । }

किञ्चुलुकः । पुं । केंचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चिल्लुम्पति । कास्पनेकाजग्रहणं चलुम्पात्यर्थमिति षाष्ठिकनिर्दिष्टञ्चलुम्पधातुः । अन्येभ्योपीतिड । टेरिति ककार मकारपकाराणां लोपः । ततः संज्ञायां कन् ॥

किञ्जम् । न । }
किञ्जलः । पुं । } किञ्जल्के ॥

किञ्जल्कः । पुं । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्कः शीतलो रूक्षः कषायो ग्राहकोऽपिसः । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इतिशेषः ॥ किञ्चिज्जलति । जलअपवारणे । प्राकुलकातकः ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थे केशाकारे वराटकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेदः । पुं । केसरावगमे ॥

किटिः । पुं । पोषे । शूकरे ॥ केटति । । किटगतौ । इगुपधात्कित् ॥

किटिभः । पुं । केशकीटे । जूं लीख इति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

किट्टम् । न । मले । तैलादेरधोभागस्थे ॥ शिङ्घाणकादौ ॥ यथा । ध्मायमानस्य लोहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणमिति ॥ केटतिस्म । किट० । गत्यर्थेतिक्तः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

किट्टवर्ज्जितम् । न । शुक्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

किट्टालः । पुं । ताम्रकलशे ॥ लोहगूथे ॥

किणः । पुं । शुष्कव्रणे । मांसग्रन्थौ ॥ निघर्षणजव्रणचिह्ने । घट्ठा इति भाषा ॥ घुणे ॥

किणिः । स्त्री । अपामार्गे ॥

किणिही । स्त्री । इत्यमरटीकायाम् । अपामार्गे ॥ किणिनो व्रणान् जिहीते । ओहाङ्गतौ । आतोनुपसर्गेकः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

किण्वः । पुं । न । सुराबीजे । कल्वक्किन्न ॥ न । पापे ॥ कणनम् । कणशब्दे । उल्वादयश्चेति साधुः । कर्मणिवा ॥ भवति वा । यथा पुष्पिकाष्ठीति यत्

। माहात्म्यादिकम् ॥

कितवः । पुं । द्यूतकृति । अक्षदेविनि ॥ द्यूतसमाह्वयदेविनि ॥ मत्ते ॥ वञ्चके ॥ खले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ किमाने । भावेक्तः । कितं वायति कितेनवातिवा । ओवैशोषणे वागन्धनेवा । आतोनुपसर्गेकः ॥ कनकाह्वये । धत्तूरे ॥ कितवाः सभ्यस्य प्राश्नकाः । अर्शआद्यच् ॥ कितान् वञ्चतिवा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

किनाटम् । न । वृक्षस्यत्वचोभ्यन्तरे काष्ठसंलग्ने वल्कलरूपे ॥ वेदेप्रसिद्धम् ॥

किन्तनुः । पुं । अष्टपादे । मकडामकडी इति भाषा

किन्तमाम् । अ । पृष्टैकतमे ॥ बहूनेषामतिशयेन किमित्यर्थे अतिशायनेतमप् । किमेत्तिङव्ययेत्याम् ॥

किन्तराम् । अ । पृष्टैकतरे ॥ द्वयोरतिशयेनकिम् । द्विवचनविभज्येत्यादिनातरप् । किमेत्तिङव्ययेत्याम् ॥

किन्ता । स्त्री । कुत्सितत्वे ॥ कस्य केषां वा भावः । तल् ॥

किन्तु । अ । किम्पुनः । पूर्ववाक्यबाधे बाधके । प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥ यथा । भूयश्चाभावे भवति मरणं किन्तु स

म्भाविताना म्। इति प्राचीनाः ॥

किन्तुघ्नः । पुं । बवाद्येकादशकरणान्तर्गतशेषकरणे ॥ तज्जातस्य फलम् । मित्राभिये नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्मो धर्मे तुल्यता मानवस्य । लोके चाहे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयस्य नूनं जनिः स्यादिति कोष्ठीप्रदीपः ॥

किल्ही । पुं । } घोटके । अश्वे ॥ मा
किल्धी । पुं । } धावेतौ ॥

किन्नरः । पुं । किम्पुरुषे । मयौ । अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नरः अश्वमुखत्वात् । कुत्सितो वा नरः किन्नरः । किंक्षेप इति समासः । कुत्सात्व कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्रः ॥

किन्नरेशः । पुं । वैश्रवणे । कुवेरे ॥ किन्नराणामीशः ॥

किन्नरेश्वरः । पुं । कुवेरे । नरवाहने ॥

किमु । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम् । अ । कुत्सायाम् । गर्हणे ॥ वितर्के ॥ निषेधे ॥ प्रश्ने ॥ प्रकारे । कूयते वक्तव्यं वा । कुशब्दे । बाहुलकात् डिम् । कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषदर्थे ॥ अतिशये ॥

कः । त्रि । क्षेपे ॥ वितर्के ॥ जिज्ञासायाम् ॥ परिप्रश्ने ॥ कामम् कायति वा । कै शब्दे । कायतेर्डिमिः ॥ स्त्री । का । न । किम् ॥

किमिच्छकः । पुं । मार्कण्डेयपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

किमु । अ । सम्भावनायाम् । विमर्शे ॥ किम् च उच ॥

किमुत् । अ । किमुतार्थे ॥

किमुत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे ॥ अतिशये ॥ किम् च उत च । समाहारो वा ॥

किमूत । अ । वितर्के ॥ किम् च उतच अनयोः समाहारः ॥

किम्पचः । त्रि । किम्पचाने ॥ किम्पचति । पचाद्यच् । किंक्षेप इतिसमासः ॥

किम्पचानः । त्रि । कृपणे ॥ किञ्चित् पचति । शीलादिकमानशितिस्वामी ॥ किमपचति । ताच्छील्येति चानश् । अनित्यमागमशासनमिति नमुक् । किंक्षेपइतिसमासः ॥

किम्पाकः । पुं । माकाल इति गौडभाषाप्रसिद्धमहाकालजतायाम् ॥ तत्फले ॥ त्रि । अज्ञे ॥ मातृशासिते ॥

किम्पुरुषः । पुं । किन्नरे ॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुषः । किंक्षेपइतिसमा

सः। कुत्साचकिन्नर शब्देऽवलोक नीयां ॥ लोकभेदे। जम्बूदीपस्थन वखण्डान्तर्गते हिमांचलहेमकूटयो र्मध्यवर्त्तिनि वर्ष॥

किम्पुरुषार्थता। स्त्री। कुत्सितपुरुषा र्थत्वे॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्य त्वप्रतिपादने भयनिवृत्त्यभावात्कु त्सितत्वम्॥

किम्पुरुषेशः। पुं। कुबेरे॥ किम्पुरु

किम्पुरुषेश्वरः। पुं। षाणामीशः ईश्व रोवा॥

किम्पूरुषः। पुं। किन्नरे॥ न। वर्षभे दे॥

किम्प्रभुः। पुं। कुत्सितेप्रभौ। आप्त जनादिताश्रवणकारिणि॥ कुत्सि तः प्रभुः। किंचेपइति समासः॥

किम्भरा। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये॥

कियान्। त्रि। किम्परिमाणविशिष्टे॥ किम्परिमाणमस्य। किमिदंभ्यांवो घइति वतुप्। वस्यघः। इदङ्कि मोरीशकी। यस्येतिलोपः॥ कास ङ्ख्या परिमाणमस्यवा। किमः स ङ्ख्यापरिमाणे डतिचेतिवतुप् वा। वस्य घः॥ स्त्री। कियती॥ न। कियत॥

कियदेतिका। स्त्री। उत्साहे। उद्योगे॥

कियाहः। पुं। रक्तवर्णाश्वे॥ इतिहेम

चन्द्रः॥

किरः। पुं। वराहे। शूकरे॥ किरति। कृविक्षेपे। इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः॥

किरकः। पुं। लेखके॥ वालशूकरे॥

किरणः। पुं। सूर्ये॥ अर्कांशुदीधितौ-॥ कीर्यते। कृविक्षेपे। कृपृवृजिम न्दिनिधाञः क्युरितिक्युः॥

किरणमाली। पुं। सूर्ये॥ किरणानां माला सा अस्ति अस्य। व्री० इनिः॥

किराटिका। स्त्री। किराणो इतिख्या- ते सारिकाखगे॥

किरातः। पुं। अरण्यचरे म्लेच्छजाति प्रभेदे। किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रि ये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणा दर्शनेनच शूद्रतामापन्ने दस्युपदवा- च्ये॥ देशविशेषे॥ तप्तकुण्डंसमार भ्य रामचेत्रान्तकं शिवे। किरातदे शो देवेशि विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठति॥ घोटकरक्षके॥ अल्पतनौ॥ भूनि- म्बे॥ यथा। किरातः सारकोरूक्षः शीतलस्तिक्तकोलघुः। सन्निपातज्व रश्वासकफपित्तास्रदाहनुत्॥ कास शोथतृषाकुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति॥ किरति। कृवि०। इगुपधेतिकः। अतति। अतसा०। अच। किरस्या सावतश्च॥

किरातकः। पुं। भूनिम्बे॥ किरातको

ऽन्योनैपाकः सोऽर्हतिकोऽस्वरान्तकः ॥ किरातएव । स्वार्थेक ॥

किराततिक्तः । पुं । चिरायता इतिप्रसिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थानमस्य । अर्शआद्यच् । किरातश्चासौतिक्तश्च ॥

किराताशी । पुं । गरुडे ॥

किराति: । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधरः ॥

किराततिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरिः । पुं । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । कृविक्षेपे । कृगॄशॄपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्ययः ॥ इकृकृष्यादिभ्यः इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । हिन्तालफले ॥

किरीटः । पुं । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यतेऽनेनवा । कृ० । कृतॄकृ पिभ्यः कीटन् । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पुं । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीरः । पुं । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कृवि० । बाहुलकात कृगॄशॄपृकटिपटिशौटिभ्यईरन्निति ईः न मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पुं । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित् । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर० । क्विप ॥

किर्म्मीरसूदनः । पुं । भीमसेने ॥ किर्मीरं सूदयति सूदितवान् वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्ध्याम् ॥ मात्रद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्कारे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेत्किः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणांविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात् शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलापानां सङ्करकरणरूपे हावे । शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिभ्यामिश्रंकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह-

र्मभीत्यादेः सङ्करः किलकिञ्चित-मितिच ॥ अपिच । गर्वाभिलाषरुदि तस्मिताऽसूयाभयक्रुधाम् । सङ्करीक रणंयत् स्यादुच्यते किलकिञ्चितमि-त्यलङ्कारकौस्तुभः ॥

किलकिला । स्त्री । हर्षस्वने । सिंह-नादे ॥ वानराणांशब्दानुकरणे ॥

किलाटः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ नष्टदु-ग्धस्य पक्वस्य पिण्डः प्रोक्तः किलाट-कः ॥ दधिकूर्चिकातक्रकूर्चिकयोः पिण्डे ॥

किलाटी । पुं । वंशे । वाँस इति भाषा ॥ इतिशारावली ॥

किलाटी । स्त्री । क्षीरविकृतौ । कूर्चि कायाम् ॥

किलासम् । न । सेहुवाँ इति ख्याते सिध्मरोगे । त्वक्पुष्पे ॥ किलति । किलश्वैत्यक्रीडनयोः । इगुपधे तिकः । अस्यति । असुक्षे° । अच् । किलञ्च तदसञ्च ॥ यद्वा । केलन म् । भि° अङ् । किलमस्यति । अण् । किलेमश्वैत्येन असति वा । अस दीप्तौ । अच् ॥

किलासघ्नः । पुं । काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । कर्कोट के । तिक्तपत्रे । सुगन्धके ॥

किलासी । त्रि । सिध्मले । किलासरो गवति ॥ किलासमस्यास्ति । इन्नो पतापेति इनि प्रत्ययः ॥

किलि । अ । कण्ठकूजिते ॥

किलिकिला । स्त्री । सिंहनादे ॥ जित शात्रवदर्पस्य प्रतिज्ञापूरणीकृतः । वी रस्यगर्जितंसिंहनादः किलि किला-तथे तिविश्वः ॥

किलिकिलितम् । न । शौर्येणगर्जिते॥

किलिञ्जः । पुं । किलिञ्जके । कटे ॥ किल्यतेनेन । किल° । इगुपधादि ति इन् । वेत्रवीरणादेः किलेर्जातः । जमी°। पञ्चम्यामजाता वितिडः । पृ° ॥ सूक्ष्मदारुणि ॥

किलिञ्जकः । पुं । वीरणादिकटे ॥ कि लिञ्जात् स्वार्थे । कन् ॥

किलिमम् । न । देवदारुणि ॥ इतिरा जनिर्घण्टः शब्दरत्नावलीच ॥ इकि लिमम् किलिमम् । भीमसेनोभी म इतिवत् ॥

किल्बिषम् । न । अपराधे ॥ पापे ॥ रोगे ॥ धर्माधर्मफलभूते अनिष्टे संसारे ॥ पापवत् पुण्यस्याप्य निष्टफ लत्वेन किल्बिषत्वमेव । श्रोष्ठ्यम ध्यमदः ॥ केलनम् । किल्यतेवा । किलश्वैत्ये । किलेर्बुकचेतिटिषच् प्रत्ययः ॥

किल्ली । पुं । घोटके ॥ किल्लीतिपाठा

नरम् ॥

किशल: । पुं । न । पल्लवे ॥

किशलय: । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शलचलने । वा० कयन् । पृ० ॥

किशोर: । पुं । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्णौषधौ ॥ सूर्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षोर्द्ध्वमापञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छूर: किशोर:स्यात्ततो विद्यमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिदनुद्दृष्टं दिने दिने इति ॥ चि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे किञ्चित् शवतिवा शुनतौ शवगतौवा किञ्चित् शृणातिवा । शृहिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधु: ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्थायुक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

किष्कन्द: । पुं । ओड्रदेशस्थशैलविशेषे । स्त्री । तत्रस्थगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किङ्किन्दधाति । डुधाञ० । आत इति क: । पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोप: । सुट् षत्वञ्च नि

पात्यते ॥

किष्कन्धाधिप: । पुं । वालिवानरे ॥

किष्कु: । पुं । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणिरधोमणिवन्धपर्य्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ त्रि । कुत्सिते ॥ कायतेऽनेन । कैशब्दे । मृगय्वादित्वात् कु: । पारस्करादित्वात् साधु: ॥

किष्कुपर्व्वा । पुं । इक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिक: । त्रि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरं पण्यमस्य । किसरादिभ्य:ष्ठन् । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलय: । पुं । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्णे । नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित् सलति । षलगतौ । वा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकट: । पुं । अश्वे । घोटके ॥ कीकटा: । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रिं समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शिवे । तावत्कीकटदेश:स्यात् तदन्तर्मागधोभवेत ॥ पश्चमगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । नि:स्वे ॥

कीकशः । पुं । चण्डाले ॥ कीं इति कशति कशशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकसः । पुं । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीतिकसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पुं । पक्षिणि ॥ इतिशाराबली ॥

कीचकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुभेदे ॥ नले ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलान्तरालगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते । चीकमर्षणे । ण्वु० । चीकयते राद्यन्तविपर्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीत्यव्यक्तं शब्दं चकति । चकतृप्यादौ अच ॥ कीचेत्यव्यक्तं कायति वा । ।मू० कः । अन्येभ्योपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पुं । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ॥

कीचकभित् । पुं । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति । भिदिर्० । सत्सूद्विषेति क्विप । तुक् ॥

कीटः । पुं । कृमिभ्यः किञ्चित्स्थूले क्षुद्रजन्तुमात्रे ॥ कीटति ।कीट० ।अच् ॥

कीटकः । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वा० कः कन्वा ॥

कीटघ्नः । पुं । गन्धके ॥ कीटंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । डः ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणिः । पुं । खद्योते ॥ कीटेषुमणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेघः । पुं । मृगचिल्ला इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञकः । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्ताद्वै कर्कटमीनवृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीडेरः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥

कीदृक । त्रि । } किम्प्रकारे ॥
कीदृशः । त्रि । }

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किङ्कीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्य हासभर मर्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यत्नामस्मरणात्त्वपिनश्यसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीत्यव्ययक् कुत्सायाम् । की कुत्सितं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यते वा । क्लिशूविबाधने क्लि

शवधेवा। क्रिशेरीश्चोपधायाः कन लोपश्चलोमाम् चेतिश्च उपधाया ईत्त्वम् सलोपोनामागमश्च॥

कीरः। पुं। शुके। मेधाविनि। फलाशने॥ कीराः। पुंभूम्नि। काश्मीरदेशे॥ न। मांसे॥ कीति ईरयति। ईर०। णिजन्तः। अच्॥

कीरकः। पुं। वृक्षविशेषे॥ चपचके॥ प्रापणे॥ शुकशावके॥

कीरवर्णकम्। न। स्थौणेयकनामगन्धि सुगन्धिद्रव्ये॥

कीरेष्टः। पुं। अक्षोटवृक्षे॥ आम्रद्रुमे॥ अजमधूकवृक्षे॥ कीराणामिष्टः॥

कीर्णः। त्रि। दत्ते॥ आच्छन्ने॥ विक्षिप्ते॥ हते। हिंसिते॥ कीर्यतेस्म। कृ०। क्तः। नत्त्वणत्वे॥

कीर्त्तनम्। न। उक्तौ। कथने॥ कापास्तु युचमपोच्छन्तीति अतियूतीत्यत्रप्रसादकारः॥

कीर्त्तना। स्त्री। यशसि॥

कीर्त्तयन्। त्रि। कथयति॥ कृतेर्लटः शत्रादेशः॥

कीर्त्तिः। स्त्री। प्रसादे॥ विस्तारे॥ कर्दमे॥ शब्दे॥ दीप्तौ॥ मातृकाविशेषे॥ यशसि। समज्ञायाम्॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नामादिग्देशीयलोकज्ञानविषय-

ताह्वपायांख्यातौ॥ पराक्रमख्यातौ। सृतख्यातौ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम्। दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादिप्रभवं यशः॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चितः। अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम्॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च - विवर्जयेत॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैस्सुपूजिता। ययाविना जगत्सर्वं यशोहीनं मृतं यथा॥ कीर्त्त्यते। कृतसंशब्दने। क्तियूतीतिनिपातनात् साधुः। कीर्त्तनम्। कीर्त्तिः शोभः। कृपिशिवदीत्यादिनेनिः॥

कीर्त्तितः। त्रि। कथिते॥

कीर्त्तिभाक्। पुं। द्रोणाचार्ये॥ त्रि। कीर्त्तियुक्ते॥

कीर्त्तिमान्। पुं। वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे॥ त्रि। कीर्त्तिसंयुक्ते॥

कीर्त्तिशेषः। पुं। मरणे॥ यशसोऽवधौ॥

कीलः। पुं। स्त्री। अग्निशिखायाम्। ज्वालायाम्॥ शङ्कौ॥ शस्त्रे॥ कफोणौ॥ कफोणिकाघाते॥ स्तम्भे॥ लेशे॥ कीलति बध्नाति। कील बन्धने। इगुपधेतिकः॥ कील्यते

अवधानेन वा । कर्म्मणि घञ् पुंसीति
घोषा ॥

कीलकः । पुं । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रबद्धागौर्दुह्यते तस्मिन् । खूंटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलशब्दार्थे ॥ वत्सरविशेषे । यथा । आयन्ते सर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा कीलकेच शुभं वदेदिति ॥ कील्यते । कील० । हलश्चेति घञ् । स्वा० कन् ॥

कीलसंस्पर्शः । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पुं । कीले ॥ स्त्री । रतहतौ । रतौ प्रतिहतिविशेषे ॥ यदाहवात्स्यायनः । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धाकपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिकः । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वालामलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ औणादिकः कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते वार्य्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलंबन्धनम् अलंयोग्यमस्येति ॥

कीलालधिः । पुं । समुद्रे ॥ कीलालानि धीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्० । अधिकरणेकिः ॥

कीलालपः । पुं । राक्षसे ॥ कीलालं पिबति । पा० । आतोऽनुपसर्गे इति कः ॥

कीलितः । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कील्यतेस्म । कील० । क्तः ॥

कीशः । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्य्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० कः ॥ यद्वा । कस्य वायो रपत्यम् । अतइञ् । किः हनूमान् ईशो यस्य सः ॥

कीशपर्णः । पुं । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कपिलोमतुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित० डुः ॥

कुः । स्त्री । अवन्याम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रथमाङ्के १ ॥ कवते । कुङ्० । मित० डुः ॥

कुकः । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक° । इगुपधेतिकः ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दच-न्द्रिका ॥

कुकरः । त्रि । रोगकुञ्चितकरे । कुणी ॥

कुकीलः । पुं । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुटः । पुं । स्वस्तिके । सितावरे । सु निषण्णशाके ॥

कुकुदः । पुं । कूकुदे । सत्कृत्यकन्या दातरि ॥

कुकुन्दरः । पुं । कुकुरद्रुमे ॥ न । कूप के । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रियाः पृष्ठवंशाद्धोगर्त्ते ॥ कुमभूमिं दर यति । दृभये । खलः । कर्मण्यण् । शिलोपस्यस्यानिमत्त्वात्त्रवृद्धिः । स त्पुवर्पेकृतीति बाहुलकादणुक् । कुत्सितं कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमत्र तिवा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना। स्कुदिश्चाप्रवणे । मद्गुरादयश्चेति साधुः ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुरः । पुं । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृ क्षे ॥ कोकते । कुक आदाने । को कतेर्वाकुगिच्चुरच् ॥

कुकुराः । पुंभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ नित्यंब हुवचनान्तः ॥

कुकूटी । पुं । शाल्मलीवृक्षे ॥

कुकूलः । पुं । तुषानले ॥ शिरीषा द पि मृद्वङ्गी क्वेयमायतलोचना । क्व यं क्व च कुकूलाग्निकर्कशो मदना ग्निः ॥ न । शङ्कुभिःसङ्कीर्णेश्वभ्रे ॥ तनुत्रे । कंवचे ॥ कोर्भूमेःकूलम् । कुत्सितंवा कूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ्शब्दे । पिञ्जादिभ्यादूलच् । धा तोःकुगागमः ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुटः । पुं । कामचे । ताम्रचूडे । च रणायुधे । कुकुडा इतिभाषा ॥ अ स्यमांसगुणायथा । कुक्कुटो बृंहणः स्निग्धो वीर्योष्णोऽनिलहृद्गुरुः । च क्षुष्यः शुक्रकफकृद्बल्यो वृष्यः कषा यकइति ॥ कुक्कुटलक्षणंयथा । कु क्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलि स्ताम्रवक्त्र नखचूलिकःसितः । रौति सुस्वर मु षात्यये च यो वृद्धिदः स नृपराष्ट्र वाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा बदर सदृशो वा पि विहगो बृहन्मूर्द्धा व र्णै र्भवति बहुभिर्यश्चरुचिरः । स श स्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णो यश्च ज यकृन्न शस्तो योतोऽन्यःकृशतरर वःखञ्जचरणः ॥ इति वाराहीसं- हिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृ णोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ न

क्रिकये । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधाः । तित्तिराविष्किराः पथ्याः कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यभिधेयः ॥ अत्र चरणायुधोग्रहकुक्कुटः । कुक्कुटोवनकुक्कुटइतिव्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुकश्रा० । सं० क्विप् । कुटति । कुटकै।० । इगुपधेतिकः । कुकाकुटः । कर्तृकरणयोरितिसमासः ॥ कुतसितः कुटः कोः पृथिव्याः कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कटमण्डपः ।पुं । काश्यांप्रसिद्धे मुक्तिमण्डपे ॥

कुक्कुटकः । पुं । कुक्कटार्थे ॥ शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटकःस्मृतः । इतिमनुः ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चोंइ इति गौडभाषा ॥

कुक्कटव्रतम् । न । सप्तम्यामाधेंस्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । ललितासप्तमीव्रते ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । स्नात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डलेचसहाम्बिकम् । पूजयेच्च तदातस्याः दुष्पापंनैव विद्यते ॥

कुक्कटशिखः । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कटाभः । पुं । } कुक्कुटतुल्यवर्णसर्प

कुक्कुटाहिः । पुं । } विशेषे ॥

कुक्कुटिः । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अव्रतचर्यायाम् ॥ छच्छराम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अशाल० । कुक्कुटी च मृदुचारुभाषिणीस्निग्धमूर्त्ति रुचिराननेक्षणा । सा ददातिसुचिरं मनीषितां श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ जातेरस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लासप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । ललिता सप्तम्याम् ॥

कुक्कुभः । पुं । पातकुका इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुगिभ्यव्यक्तं शब्दं कैाति । बाहुलकात्भक् ॥ कुकुशब्दंभाषते वा । भाषय्य० । अन्येष्वपीतिडः ॥

कुक्कुरः । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कैालेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकआदाने । क्विप् । कुरति । कुरशब्दे । इगुपधेतिकः । कुकचासैा कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकरैांदा इति ख्यातैाषधैा ॥ कुक्कुरोस्यास्ति । कुक्कुरशब्दस्तद्गन्धे लाक्षणिकः । अर्शआद्यच् । यद्वा । कोकते । कुक० । कोकतेर्वाकुगिच्छुरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रुः । पुं । मृदुच्छदे । हस्तापचे

। कुक्कुरमुखा कुकुरोंढा इति च भाषा ॥ कुकुरद्रुः कटुस्तिक्तो ज्वररक्तकफापहः । तन्मूलमार्द्रं निःक्षिप्तं वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इति च भाषा ॥ जातेरिति ङीष् ॥

कुक्कुवाक् । पुं । सारङ्गमृगे ॥

कुक्षः । पुं । कुक्षौ । जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति । कुष निष्कर्षे । उन्धिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः कित् ॥

कुक्षिः । पुं । उदरे ॥ कुष्यते निष्काश्यते मलोऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥ केतुमालवर्षस्य देशविशेषे ॥ समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठवक् पर्वभेदनमित्यत्र कुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीति भावप्रकाशः । कूख इति भाषा ॥

कुक्षिम्भरिः । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिं बिभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञ इन्प्रत्ययश्च निपातसिद्धः ॥

कुक्षिरन्ध्रः । पुं । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति च नाम्ना विख्याते गन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं यद्भवेद्धितम् । सूक्ष्मकेशरमारक्तं पद्मगन्धि तदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसंजातं कुङ्कुमं पाण्डुरं भवेत् । केतकीगन्धयुक्तं तन्मध्यमं सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धि तदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णं तदधमं स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुमं कटुकं स्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित् । तिक्तं वमिहरं वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इति शब्दोक्ति वा चकत्त्वेनास्य । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । कुक्यते । कुक० । वा० उमक्प्रत्ययः । आच्छीनद्योर्नुमिति योगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रिः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्गनी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुचः । पुं । स्तने ॥ कुचति । कुच सङ्कोचे । इगुपधेति कः ॥

कुचण्डिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्वात् कुत्सितं चन्दनम् । कोश्चन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्माद्वा ॥

कुचफलः । पुं । दाडिमद्रुमे ॥

कुचरः । त्रि । कुवादे । परदोषकथन

शीले ॥ कुत्सितं चरति । पचाद्यच् ॥

कुचाग्रम् । न । चूचुके । स्तनाग्रभागे ॥ कुचस्य अग्रम् ॥

कुचाङ्केरी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चूकाशाक इतिभाषा ॥

कुचिकः । पुं । } कुंचिया इति गौडभाषा प्रसिद्ध-
कुचिका । स्त्री । } मत्स्ये ॥

कुचितः । त्रि । परिमिते ॥ कुचति । कुच सङ्कोचे । दाचर्चाचकुचीति कितच् ॥

कुचेलः । त्रि । कुवाससि ॥ कुत्सितं चेलमस्य ॥

कुचेला । स्त्री विद्धकर्ण्याम् ॥

कुचेली । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आकनादि इतिगौडभाषा ॥

कुच्छम् । न । कुमुदे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कुजः । पुं । आरे । भौमग्रहे ॥ नरकासुरे ॥ द्रुमे ॥ कोः पृथिव्याः जातः । पञ्चम्यामितिडः ॥

कुजम्भलः । त्रि । सन्धिचौरे ॥ इतिहारावली ॥

कुजम्भिलः । त्रि । कुजम्भले ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कुजा । स्त्री । कात्यायन्यांदेव्याम् ॥ सीतादेव्याम् ॥

कुजाष्टमः । पुं । दोषविशेषे ॥ सर्वान् गुणान्निहन्त्याशु विलग्नादष्टमः कुजः । अस्यापवादः । अजगे नोचगे भौमे शत्रुक्षेत्रगतेपि वा । कुजाष्टमोद्भवोदोषोन किञ्चिदपि विद्यतेइति ॥

कुज्जिशः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

कुज्झटिः । स्त्री । धूममहिष्याम् । कुहेलिकायाम् ॥

कुज्झटिका । स्त्री । रतान्ध्याम् । नभोरेणौ ॥

कुज्झटी । स्त्री । कुहेलिकायाम् ॥

कुञ्चनम् । न । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मलाः । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुरिति ॥

कुञ्चफला । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुञ्चिः । पुं । अष्टमुष्टिमिते धान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलमिति ॥

कुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कुंचे इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ यथा । कुञ्चिकयैनं विस्मापयति भाययति ॥ कमचो इतिभाषा प्रसिद्धायां वंशशाखायाम् ॥ कुञ्जी ताली इतिच भाषा प्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कुञ्चितम् । न । तगरपुष्पे ॥ त्रि । व

के॥ सङ्कोचिते। कुञ्चतिम्। कुञ्चकौटिल्ये। क्त:। वा कुञ्चकात सं ज्ञापूर्वकत्वाद्वा नलोपाभाव:॥

कुञ्ज:। पुं। न। हस्तिहनौ॥ हस्तिदन्ते॥ निकुञ्जे। समन्ताल्लतादिभिराच्छादिते स्थानविशेषे॥ कौजायते। कावजनि वा। अमीप्रा०। स मन्मांजनेर्ड:। पृ०॥

कुञ्जर:। पुं। अनेकपे। हस्तिनि॥ अतिशयित: कुञ्जोऽस्त्यस्य। रम करमेत्समुत्वकुञ्जेभ्य:। उपसङ्ख्यानमितिर:॥ देशविशेषे॥ केशे॥ उत्तरपदस्थितश्च श्रेष्ठार्थे॥ पञ्चमात्रस्यप्रथमे। ऽऽ प्रभेदे॥

कुञ्जरक्षारमूलम्। न। मूलके॥ इति राजनिर्घण्ट:॥

कुञ्जरच्छाया। स्त्री। गजच्छायायाम्॥ यथा। योगो मघात्रयोदश्या: कुञ्जरच्छायसंज्ञक:। भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति॥

कुञ्जरपर्य्याय:। पुं। पञ्चमात्रस्यप्रथम। ऽऽपर्याये॥

कुञ्जरपिप्पली। स्त्री। गजपिप्पल्याम्॥

कुञ्जरा। स्त्री। धातकीद्रुमे॥ पाटलायाम्॥ हस्तिन्याम्॥

कुञ्जरारातिः। पुं। शरभे॥ सिंहे॥ कुञ्जरस्य अराति:॥

कुञ्जरालुकम्। न। हस्त्यालुनि॥ इति शब्दचन्द्रिका॥

कुञ्जराशन:। पुं। अश्वत्थे। पिप्पले॥ कुञ्जरेणाश्यते। अशभोजने। कर्मणिल्युट्॥

कुञ्जरी। स्त्री। करेणौ। हस्तिन्याम्॥

कुञ्जलम्। न। काञ्जिके॥ कञ्जिकसंज्ञम्। पृषोदरादि:॥

कुञ्जवल्लरी। स्त्री। निकुञ्जिकाम्लावृक्षे॥

कुञ्जिका। स्त्री। कृष्णजीरके॥ निकुञ्जिकाम्लाहवृक्षे। कुञ्जवल्लर्याम्॥

कुट:। पुं। कोटे। गढ इति भाषा॥ शिलाकुट्टे। पत्थर फोड़नेका हथौड़ा इतिभाषा॥ पर्वते॥ वृक्षे। अनोकहे॥ टवर्गप्रथमोपध इति प्रामाणिका:॥ पुं। न। कलशे। घटे॥ पुं। स्त्री। गृहे। वेश्मनि॥ कुटति। कुटिलो भवति। कुटकौटिल्ये। इगुपधेतिक:॥

कुटकम्। न। फाले॥ कुटति। कुट०। कुन॥

कुटकाचल:। पुं। पर्वतविशेषे॥

कुटङ्क:। पुं। गृहाच्छादने। छप्पर छान इतिच भाषा॥

कुटच:। पुं। कुटजवृक्षे॥

कुटज:। पं। कौरिया कौरय्या इतिप्र

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्य फलमिन्द्रयवः ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपनस्तुवरो हिमः । अर्शोतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कूटे शृङ्गे जायते स्म । सप्तम्यां जनेर्डः । पृषोदरादिः ॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे

कुटजा । स्त्री । कलहंसच्छन्दसि ॥ सजसा भवेदिह सगौ कुटजाख्यमिति लक्षणात् ॥

कुटन्नटः । पुं । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटन् वक्रीभवन् नटति । नट स्पन्दने पचाद्यच् ॥

कुटपः । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहसमीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटेः कपन् प्रत्ययः ॥

कुटरः । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डबन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटेः करन् ॥

कुटरुः । पुं । अंशुकगृहे । छोटातम्बू तम्बूटी इति च भाषा ॥ कुटति । कुट० । कुटः किच्च्वरुः ॥

कुटरुणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इति च भाषा ॥ इति हारावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटिः । पुं । महीरुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात् किदिति इन् प्रत्ययः ॥ यद्वा । क्षगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः स च कित् ॥

कुटिचरः । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटितम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कुट० । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् ॥

कुटिलः । त्रि । अनृजौ । अराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिं कौटिल्यं लाति । ला० । आतोनुपेति कः ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादित्वाद्वा हुलकाद्वा इलच् ॥

कुटिलकः । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलगः । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादिकायाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाङ्गतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ वक्राग्रा लौहयष्टिर्या प्रोक्ता कुटिलिका हि सेत्युक्तेः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुटनी

इतिभाषा ॥ मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ चित्रगुच्छे ॥ स्वल्पनिलये ; कुटिकागारे इति नदादित्वात् ङीष् ॥

कुटीचकः । पुं । पुत्रागारे । पुत्राश्रजीविनि विरक्ते ॥

कुटीचरः । पुं । } यतिविशेषे ॥ कुट्यां
कुटीचरकः । पुं । } चरति । अच् ॥ स्वार्थे कः ॥

कुटीरः । पुं । कुद्रगृहे । झोंपड़ी झूपड़ी कुटिया इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुटी । कुटीशमीशुण्डाभ्योरः ॥ न । केवले ॥ रते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कुटति । कुट० । वा० ईरन् ॥

कुटुङ्गकः । पुं । वृक्षलतामण्डपे ॥ छदिषि ॥

कुटुम्बः । पुं । न । पोष्यवर्गे ॥ बान्धवे ॥ सन्ततौ ॥ द्वितीयगृहे ॥

कुटुम्बव्यापृतः । त्रि । अभ्यागारिके । उपाधौ । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे ॥ कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्यापृतः । पृङ् व्यायामे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

कुटुम्बहारकः । पुं । ज्योतिषयोगविशेषे ॥ सप्तमे चन्द्रमा लग्नात् सप्तमे नीचखेचरः । कुटुम्बहारको योगो यातुः प्रियतमां हरेत् ॥

कुटुम्बी । पुं । गृहमेधिनि । गृहस्थे । गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे ॥ त्रि । कृषके ॥ कुटुम्बविशिष्टे ॥ कुटुम्बः पोष्यवर्गोऽस्त्यस्य । अतइनिः ॥

कुटुम्बिनी । स्त्री । पतिपुत्रदुहित्रादियुतायां प्रतिष्ठितायां स्त्रियाम् । पुरन्ध्रयाम् ॥ इन्नन्तान्ङीप् ॥ कुटुम्बिनी सम्हे ॥ खलादिभ्य इनिर्वक्तव्य इति इनिः ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे । पयस्यायाम् । क्षीरकाकोल्याम् ॥

कुटुम्बौकः । न । कुटुम्बवासस्थाने ॥

कुट्टकः । पुं । गणकानां अङ्कविशेषे ॥

कुट्टनम् । न । छेदने । कूटना इतिभाषा ॥

कुट्टनी । स्त्री । नार्याः सहान्यपतिसंयोजकारिण्याम् । शम्भल्याम् । कुटनी इतिभाषा ॥ कुट्टयति । कुट्ट छेदन भर्त्सनयोः । ल्युट् । ङीप ॥

कुट्टाकः । त्रि । कुट्टनशीले ॥ कुट्टयति । तच्छीलः । कुट्ट० । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् इति षाकनप्रत्ययः ॥ स्त्री । कुट्टाकी ॥

कुट्टारः । पुं । पर्वते ॥ न । केवले ॥ रते ॥ कुट्टारं केवले रते इतिमेदिनी ॥

कुट्टितमांसम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ मांसमस्थि युतं कृत्वा सूक्ष्मं कृत्वा सुकुट्टितम् । वेसवारगुणाढ्यं स्यादिदं स्यात् पाचितं भवेत् ॥ कुट्टितं पाचि

तं मांसं सुस्वादु लघु दीपनम् । तथापि जाङ्गलं श्रेष्ठं आनूलेष्वपिप स्विणाम् ॥

कुट्टिमः । पुं । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे ॥ गर्भागारे ॥ मणिभूमौ । रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । गींव इति कुरसी इति च भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टिमितम् । न । भावभेदे । स्त्रीणां हावभावशृङ्गारचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदशाङ्गरागान्तर्गते विलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात् । प्राहुः कुट्टिमितं नाम शिरःकरविधूननम् ॥ अपि च । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेपि मानसे । दुःखितेव बहिः कुप्येद्यत्कुट्टिमितं हितदिति ॥ स्त्रीणामेष स्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति ॥ अपि च । दुःखोपचारः सौख्येपि हर्षात्कुट्टिमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणेच हर्षात् सुखेपि दुःखाभिव्यक्तिया दुःखेपि सुखाभिव्यक्तिया कुट्टिमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट० घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप्रत्ययस्य इतीमप् । ततो

र्भावाज्ज्ञायेतः । तारकादित्वादितजन्या ॥

कुट्टिहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥ इति शब्दबुधः ॥

कुट्टीरः । पुं । क्षुद्रपर्वते ॥ इति धाराबली ॥

कुट्मलः । पुं । मुकुले । विकासोन्मुखकलीकलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्र लुम्भिः पीडनम् ॥ कुटति । कुट कौटिल्ये । वृषादित्वात् कलच् तस्य मुट् च ॥ यद्वा । कुड्मले कुटतिवा । कुट० । कुटिकुषिभ्यां क्मलच ॥

कुठः । पुं । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कुठ० । पचाद्यच् ॥

कुठरः । पुं । दधिविलोडने । मन्थाधारे रज्जुमि युंक्ते स्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात् करन् ॥

कुठाकुः । पुं । कुठकुठेया इति भाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्कः । पुं । स्त्री । कुठारे ॥

कुठारः । पुं । द्रुमे ॥

कुठारः । पुं । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुल्हाडा इति भाषा । पर्शा इति च ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुल्हाडी इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीष् ॥

कुठाकः। पुं। खगे॥ कीशे। वानरे॥ मत्स्याकारे॥

कुठिः। पुं। क्ष्माभृति॥ महीरुहे॥

कुठिकः। पुं। कुष्ठौषधौ। कूठ इति भाषा॥

कुठेरः। पुं। वह्नौ॥ तुलस्याम्॥ पर्णा-के। बाबुइ इति बर्बरी इति च प्रसिद्धे पर्याये॥ कुठ्यति। कुठ्यतीति वा ते कुठिच। पतिकठिकुठीभ्यो एरक्। भा-मसर्वाख्यानि च्छन्दस्यात्रनुम्॥

कुठेरकः। पुं। पर्याये। तुलस्याम्॥ श्वेततुलस्याम्। बबुइ तुलसी इति गौडभाषा॥ कृष्णार्जके॥ मञ्जीर-वे॥

कुठेरजः। पुं। श्वेततुलस्याम्। कुठेर-के। बर्बरायाम्॥

कुठेकः। पुं। चामरवाते। चौरकीपव-न इतिभाषा। मन्थरे॥

कुडवः। पुं। धान्यमानभेदे। मुष्टिच-तुष्टये॥ प्रस्थचतुर्थांशे॥ वैद्यकम-तेऽष्टिप्रसृतपरिमाणे। द्वाविंशतितो-के। अञ्जलौ॥ कुड्यते कुड्यतेवा। कुडिदाहे। वा॰कव प्र॰। आग-मशास्त्रानित्यत्वान्नुम्॥

कुडिः। पुं। देहे। शरीरे॥ कुडते। कुडि॰। कुडिकम्पनैर्नलोपश्च-ति इ: कित्॥

कुडिशः। पुं। कुडिश माछ इति गौड-भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे॥

कुडुङ्गी। स्त्री। कुड्कार[illegible]॥

कुड्मलः। पुं। कुट्मले॥ न। नरकवि-शेषे॥ कुड्यते। कुडतिवा। कुड्म-इने कौडिन्येवा। कुडिकुमिभ्या-मलन्। प्र॰। कुड्यति। कुड्यत्वे। बाहुलकात् कुडेरपिमलच्॥

कुड्यम्। न। भित्तौ। भीत [illegible] इ-तिभाषा॥ [illegible]॥ कुड्याताध्व। तपसाधुरितियत्। प्र॰॥ कुड्येमा। कुङ्कुमार्द्धवे। यत्॥ [illegible]-न्त्वात् यकारस्ययोऽनुनागम इत्यु-क्तवदन्तादयः॥ कौमुद्याम्॥

कुड्यकम्। न। कुड्यार्थे॥

कुड्यच्छेदी। पुं। सन्धिचौरे॥ छेदनं छे-दः। कुड्यस्यछेदः। सोऽस्यास्तीतिइनिः॥

कुड्यच्छेद्यम्। न। खानिके। भींतका-गढ़ा इतिभाषा॥

कुड्यमत्सी। स्त्री। गृहगोधिकायाम्

कुड्यमत्स्यः। पुं। म्। छिपकली॥

कुणकः। पुं। बालके॥

कुणञ्जः। पुं। [illegible]। न

कुणञ्जरः। पुं। मघकुवा [illegible] इ-तिचभाषा॥

कुणपा। स्त्री। कुणपे॥

कुणपः। पुं। न। [illegible]। शवे॥

एडुश इतिप्रसिद्धे वस्तुविशेषे ॥ पूति गन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धौ ॥ कणति । कणशब्दे । कणः सम्प्रसारणञ्चेति रूपम् ॥

कुणपी । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

कुणाल: । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण० । पीयुक्षणिभ्यां कालन् । बहुलकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणि: । पुं । तूणी इतिख्याते तुन्नवृक्षे । तूद इतिगौडभाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणति कुण्यते वा । कुणशब्दोपकरणयोः । इगुपधात्किदितीन् ॥

कुणिन्द: । पुं । शब्दे ॥ कुणति । कुण० । कुणिपुल्योः किन्दच् ॥

कुण्ठक: । त्रि । स्थूले । मोटा इतिभाषा ॥

कुण्ठ: । त्रि । क्रियासु मन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठोमन्दः क्रियासु यः ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्ये च । पचाद्यच् ॥

कुण्ठक: । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठि प्रतीघाते । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठित: । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृत: । [illegible] कुण्ठिते ॥

कुण्ड: । पुं । अमृते भर्तरि जारजः । जारात्पतिवत्नीसुते ॥ कुण्डते कुत्सनमेन । कुडि दाहे । घञ् ॥ न । भाण्डभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवच्चा इतिप्रसिद्धे जलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्यालये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडि रक्षणे । कुण्ड० । अच् । कुणति वा । कुण० । कणादिभ्यः किदिति डः ॥

कुण्डकीट: । पुं । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारतो ब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकमतज्ञाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ अतिथिभारद्वे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डङ्ग: । पुं । कुञ्जे । वृक्षाच्छादितस्थाने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्य: । पुं । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयतेऽस्मिन् सोम इति । क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति पिबतेरधिकरणे यत् प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुर्वन्तरे ॥ कुण्डते कुण्ड्यते वा । कुडि दाहे कुडि रक्षायां वा । वृषादित्वात् कलच् ॥ कुण्डं कुण्डाकारं लाति वा । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ सिध्मादित्वाल्लज् वा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदस्यति सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुविमलपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविबुधकर्णा कुण्डलिकेति ॥ जलेबी इतिप्रसिद्धे पक्वान्ने॥

कुण्डली । पुं । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलम् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अतइनि: ॥

कुण्डलिनायक: । पुं । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याम् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ उरग्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानांमण्डले ॥ खलादिभ्यादिनि: ॥ जलेबीतिख्यातेपक्वान्नविशेषे॥तस्या:पाकप्रकारो यथा । नूतनंघट मानीय तस्यान्त:कुशलोजन: । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत् ॥ द्विप्रस्थांशमितां तत्र दध्यम्लंप्रस्थसम्मितम् । घृतमर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे क्षिपेत् ॥ आतपे स्थापयेत्तावद्यावद्याति तदम्लताम् । ततस्तत् प्रक्षिपेत् पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्तत्तप्ते घृते क्षिपेत् । पुन:पुनस्तां वानृत्त्या विदध्यात् मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृतान्नीत्वा सितापाके तनुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयित्वो द्धरेत्तत: ॥ एषाकुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धिकरी वृष्या रुच्या चेन्द्रियतर्पणीति ॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ जलेबीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वर: ॥ कुलकुण्डलिन्यांशक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डस्यसङ्करविशेषस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जारज: कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलक: । य स्तयो रन्न मश्नाति स कुण्डाशी ति कथ्यते ॥ इति देवल: ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभारते दानधर्मे तथा दर्शनात् ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूंड कूंडा इतिच प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वा० क: ॥

कुण्डिन: । पुं । ऋषिविशेषे ॥ न । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुतावलोकनैः सफलं कर्त्तुमहः स देवसः । क्षितिमण्डलमण्डनायितं नगरं कुण्डिनमण्डजो ययाविति पूर्वनैषधे २ सर्गः ॥ कुण्डते । कुण्डिदाहे । बहुलमन्यत्रापीति इनच् प्र० ॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेषे । कमण्डलौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधुपूर्णानि बिभ्रतः । किं न पश्यति लोको यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्यमृते जारजातायाम् ॥ अमनुष्यजातित्वात् जातिलक्षणो ङीष् ॥ कुणति वा । कुणशब्दोपकरणयोः । अमन्ताड्डः ॥

कुण्डीरः । पुं । मनुष्ये ॥ त्रि । बलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनुः । पुं । कुवेरे ॥ त्रि । कुत्सितशरीरे ॥

कुतपः । पुं । सूर्य्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजन्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले । नेपालकम्बले । खारुचा इति पर्व्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिवसस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहूर्त्ते । त्रिंशद्दण्डदिनमाने द्वितीयप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्रथमदण्डपर्य्यन्ते काले । अयञ्चैकोद्दिष्टश्राद्धारम्भकालः । यथा । आरभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्य्यादारौहिणं बुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्व्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृत इति मत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषिककुतपास्तु । मध्याह्नः खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बलः । रौप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुताः ॥ इति मिताक्षरायामाचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपति । तप० । संज्ञायां भृतॄवृजीति खच् । अनव्ययस्येति न मुम् । यद्वा । कुम्भुवं तपति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतः । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निह्नवे ॥ कस्मात् किमस्त्सिल् । कुतिहोः ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुत्सितं कर्म्म नि

मितस्नेहपात्रं कायति । कै० । आ-
तोनुपेतिक: । उपपदसमास: । इ
कोह्रस्वोङ्योगालवस्येतिह्रस्व: ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्यात्ठक् । इ
सुसुगिति क: । केण इति ह्रस्व: । सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पत्वेवृद्ध्यभाव: ॥

कुतप: । पुं । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे । कुप्पी इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतू: । कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुरु । न । कुतसिततिन्दुकीफले ॥

कुतू: । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे । कुप्पा इतिभाषा ॥ कुतसितं तन्यते । तनु० । बा० कू: टिलोपश्च ॥ कौति वा । कुशब्दे । बा० कूस्तुकच् । कुत्वाडुपजितिनिर्देशाद्वा ॥

कुतूणक: । पुं । कतुया इति गौड भाषाप्रसिद्धे बालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य ल० । यथा । कुतूणक: चीरदोषा च्छिशूनामेव वर्त्मनि । जायते तेन तन्नेत्रं कण्डूरञ्च स्रवेत् मुहु: ॥ शिशु: कुर्याल्ललाटाक्षि कूटना साच घर्षणम् । सूर्य्योनार्कप्रभां द्रष्टुं न वर्त्मोन्मीलनक्षम: इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षाया तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौतूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप-

स्यं परिकीर्त्तितम् ॥ बलमिरमेव चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ ऋद्भुते ॥ कुतं हलति । हलविलेखने । मू० क: ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच् । कुत्वा: हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुतूगम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिपर्याम् । जलपत्नी काई इतिच भाषा । पाना इति गौडभाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

कुत्रचित् । अ । कुत्र । किसीठिकाने इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सनम् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहलइति स्त्रियाम: । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि । निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । गर्हिते ॥ कुत्सा सञ्जातास्य । सा० इतच् ॥

कुथ: । पुं । बर्हिषि । दर्भे ॥ पुं । स्त्री । आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचित्रकम्बले । प्रवेणयाम् । वर्णा । हाथीकीझूल इति भाषा ॥ कुथ्नाति । कुन्थसंश्लेषणे । अच् । इगुपधेति निर्देशात् क्वचिदकित्यपि नलोप: ॥

यथा । कुन्यस्य शोभां । कुर्थिर्हिंसा संक्लेशनयोः । आगमशास्त्रस्यानित्य त्वात् नुमू । इगुपधेतिकपि अथवा । ॥ कुथ्यति वा । कुथपूतीभावे । इगुपधेतिकः ॥ कुथा कन्था समाख्याता कुथः स्यात्करिकम्बलम् । कुथः कुशः कुथः कीटः प्रातःस्नायीद्विजः कुथस्तथाहकश्चित ॥

कुथा । स्त्री । आस्तरणे ॥ टाप् ॥

कुधोदरी । स्त्री । कल्किपुराणप्रसिद्धा यां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहितरि ॥ साकल्किमाहतेति पुराणे प्रसिद्धिः ॥

कुदृष्टिः । स्त्री । वेदबाह्यतार्किकमतनायाम् ॥ यावेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः । इतिमनुः ॥

कुद्दालः । पुं । कोविदारे । काञ्चनारे ॥ भूमिदारणास्त्रे । कुदाल इति भाषा ॥ कुम् भूमि मुद्दालयति । दलविदारणे । कर्मण्यण् । शकंध्वादिः ॥

कुद्दङ्कः । पुं । गृहविशेषे । मञ्चोपरिमण्डपे । उद्घाटे । पिठरे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कुद्दङ्गः । पुं । पिठरे । कुद्दङ्के ॥

कुद्रवः । पुं । कोद्रवे ॥

कुद्रवनः । पुं । कोद्रवे ॥

कुधान्यम् । न । क्षुद्रधान्ये ॥

कुधीः । त्रि । विपरीतबुद्धिमति ॥

कुध्रः । पुं । पर्वते ॥ कुंधरति । धृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

कुनखः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नखमांस मधिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनाम् । कुर्वीते दाहपाकौ च तं व्याधिंचिप्प मादिशेत ॥ तदेवाल्पतरैर्दोषैः परुषं कुनखं वदेदिति ॥ त्रि । कुत्सितनखयुक्ते ॥

कुनखी । त्रि । कुनखरोगयुक्ते ॥ सङ्कुचितनखे ॥

कुनटः । पुं । श्योनाकप्रभेदे ॥ कुत्सितनटे ॥

कुनटी । स्त्री । नैपाल्याम् । मनःशिलायाम ॥ धन्याके ॥ कौनटति । नटअवस्यन्दने । अच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥ कुत्सिता नटी इव वा ॥

कुनली । पुं । वकवृक्षे ॥

कुनाभिः । पुं । निधौ ॥ वातमण्डल्याम् । बबूला बवण्डर इतिच भाषा ॥

कुनाशकः । पुं । दुरालभायाम् । यवासे ॥ कुंनाशयति । णश० । ण्यन्तः । अच् । स्वा० कन् ॥

कुन्तः । पुं । गवेधुकायाम् ॥ प्रासायुधे । भल्ले । भाला इति भाषा ॥ प्रायोहस्तक्षेप्ये शल्ये इति स्वामी ॥ कु शरीर मुनत्ति । उन्दी० । बाहुलका

सन्तः। शकंध्वादिः॥

कुन्तलः। पुं। केशे। चिकुरे। वाले॥ ह्रीवेरे॥ चषके॥ जवे॥ हले॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारं लाति। ला०। आतोनुपेतिकः॥ कुन्तलाः। पुंभूम्नि। जनपदविशेषे॥ यथा। कामगिरिं समारभ्य द्वारकान्तं महेश्वरि। श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णितः शक्तिसङ्गमे इति।

कुन्तलवर्द्धनः। पुं। भृङ्गराजे। भंगरा इति भाषा॥

कुन्तलिका। स्त्री। दध्यादिच्छेदन्याम्। पालिकायाम्। दही काटने की छुरी वा कटोरी इति भाषा॥

कुन्तलोशीरम्। न। वालके। वाला इति भाषा॥

कुन्तिः। स्त्री। युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि॥ बा० कमेर्भिच्। प्रज्ञ्यादिलोपे कुगुण्डादेशः॥ देशविशेषे॥

कुन्ती। स्त्री। युधिष्ठिरादीनां जनन्याम्। शूरसेनसुतायाम्। पृथायाम्॥ गुग्गुलुवृक्षे॥ शल्लक्याम्॥ इतो मनुष्यजातेरिति ङीष्॥

कुन्तीपुत्रः। पुं। युधिष्ठिरादिषु॥ कुन्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथानाम्नासीत्। तत्पिता तां कुन्तिभोजायादत्तवान्। अतः कुन्तीति विश्रुता। सा च मृगीभूतस्य मुनेः शापात् मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञया धर्मात् युधिष्ठिरं पवनाद्भीमसेनम् इन्द्रात् दर्जुनम् अश्विनीकुमाराभ्यां नकुलसहदेवौ जनयामास॥ सा च कन्यावस्थायां मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास। अतः। कर्णोपि कुन्त्याः पुत्रः॥

कुन्थुः। पुं। बौद्धविशेषे॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे॥

कुन्दः। पुं। अच्युते। मुकुन्दे॥ सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन वेधसाम्। तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः। मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धरामिति हरिवंशोक्तः॥ कुंधरां कश्यपाय ददाति। कुदाञ्०। आतोऽनुपसर्ग इति कः। पृषोदरादित्वान्नुमागमः। कुंद इति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे। खराद्भ्रमौ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये॥ करवीरवृक्षे॥ पाकशक्यशाके॥ पुं। न। पुष्पविशेषे। माघ्ये॥ कुन्दं शीतं लघु स्रंसि शिरोविषविनाशनम्॥ कुम्भं दयते लुनाति वा। दैप्शोधने दो अवखण्डने वा। आत इति कः। तत्पुरुषे इति द्वितीयाया अलुक्। म-

दा । कुम् भूमिम् उनत्ति : उन्दी० । कर्मण्यण् । श० ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । अब्दादित्वात् कौतेर्नुमितिदन् ॥

कुन्दकः । पुं । कुन्दुरुके ॥

कुन्दमः । पुं । मार्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कुन्दरः । पुं । कुन्दरा इति कलिङ्गप्रख्याते तृणविशेषे दीर्घपत्रे । खरच्छदे ॥ कुन्दंराति । रा० । आतोनुपसर्गे इतिकः ॥

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दुः । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरुः । पुं । स्त्री । स्वनामख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडानांख्यातिः । पालङ्क्यायाम् । सौराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुरस्तिक्तस्तीक्ष्णस्त्वच्यः कटुर्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुम्भूमिमुनत्ति उदयति वा । अपवादयस्त्वेति साधुः ॥ पालङ्क्यायाकेपीतिकश्चित् ॥

कुन्दुरुकः । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दु

रूवप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुपथः । पुं । कदध्वनि । कापथे ॥

कुपाणिः । त्रि । कुकरे । वक्रहस्ते । टुण्डा इतभाषा ॥

कुपितः । त्रि । रुषिते । क्रुद्धे ॥

कुपिनी । पुं । कैवर्त्ते । जालिया मछुवा इतिचभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । खालुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमत्स्यधान्याम् ॥

कुपिन्दः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वाबश्चेतिकिन्दच् ॥

कुपीलुः । पुं । कारस्करवृक्षे । काकेन्दौ । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलुः शीतलस्तिक्तो वातलो मदकृल्लघुः । परं व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशनः ॥

कुपुरुषः । पुं । कुत्सितनरे ॥ कुत्सितःपुरुषः । कुगतीति समासः ॥

कुपूयः । त्रि । कुत्सिते । जात्याचारादिनिन्दिते ॥ कुत्सितंपूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्यामन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्यस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपू रक्षणे । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

न्तोनिपातितःकुप्यशब्दः । तत्रगुपेरादेः कत्वम्संज्ञायाम ॥

कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैजसपात्रादिनिर्माणगृहे । सन्धान्याम् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥

कुप्रियः । त्रि । अधन्ये ॥

कुप्लवः । पुं । तृणादिनिर्मिते कुत्सितो डुपादौ ॥

कुबेरः । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ नन्दीवृक्षे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ त्रि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सितं बेरं शरीर मस्य कुत्सितत्वात् । यथाहुः । कुत्सायां क्विति शब्दोयं शरीरं बेर मुच्यते । कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना तेनैवसोङ्कितः ॥ इतिवायु पुराणम् ॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुविश्राच्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरक् । औषधमधः ॥

कुबेरकः । पुं । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेर ॥ स्वार्थेकः ॥

कुबेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लताकरञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुबेरस्येवाक्षियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

कुबेराचलः । पुं । } कैलासपर्वते ॥
कुबेराद्रिः । पुं । }

कुब्जः । पुं । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । गडुले । कुबडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्षणं । यथा । हृदयं यदि वा पृष्ठ मुन्नतं क्रमशः सरुक् । क्रुद्धो वायु र्यदा कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति ॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥

कुब्जकः । पुं । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥ महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा कूजे इतिभाषाप्रसिद्ध सेवतीप्रभेदे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका दशोकंपुष्प मुत्तमम् । अशोकात् पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्प मुत्तमम् । सेवतीपुष्पसाहस्रात् कुब्जकं पुष्पमुत्तममितिनारसिंह पुराणम् ॥ अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जकः सुरभिः स्वादुःकषायानुरसःसरः । त्रिदोषशमनो हृष्यः शीतवर्त्तोषसम्भृतइति ॥ कौ उब्जति । उब्जआर्जवे । अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० । स्वार्थेकः ॥

कुब्जकण्टकः । पुं । श्वेतखदिरे ॥

कुब्रम् । न । वने ॥ कुम्बति । कुविश्राच्छादने । कुम्ब्रेरेतिरन् ॥

कुभृङ्गिलकः । पुं । सप्तशल्लाकचक्रे ॥

कुमनीषः । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥ कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥

कुमारः । पुं । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ भाण्डीरायुवराजि ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वत्सतरे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यश्वे । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितो मारोऽस्येतिवा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच् ॥ सदाबालत्वाद्वाकुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कम० । कमेःकि दुत्वोपधायाश्च्चारन् प्रत्ययः ॥

कुमारकः । पुं । वत्सतरे ॥ कुमारश्चिरतनगणस्तत् ॥ कुमारयति । पचाद्यच् । कुमारइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ यतः कुं पृथिवीं मत्यां मारयेत् ततःकुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहननृपे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयुः । पुं । युवराजे ॥

कुमारवः । त्रि । कुमार वति ॥ कुमारोऽस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यते इति वः ॥

कुमारवाही । पुं । मयूरे ॥

कुमारसूः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारंसूते । सूङ्० । क्विप् ॥

कुमारघ्न । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कु

मार्य्यस्त्यस्य । व्री० ठन् ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्य नवखण्डविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्णव्यवस्थितिरिहैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजनानिवसन्ति सर्वे इति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ कुत्सिताम् ईर्ष्यान् मारयति सच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । अनूढकन्यायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायांसरिति ॥ सरायाम् । इतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मोदिनीपुष्पे ॥ तरुणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायांकन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा च कन्यका । सम्प्राप्तेद्वादशेवर्षेकुमारीत्यभिधीयते । इतिस्मृतौभेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे नूपचारादिभेदः॥ आगमेतु कुमारीपूजने च जातपुष्पा चेत् तदा षोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्याः वयोभेदेन नामभेदाः। यथा। एकवर्षा भवेत् सन्ध्या द्विवर्षा च सरस्वती। त्रिवर्षा तु त्रिधामूर्त्ति श्चतुर्वर्षा तु कालिका॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षा चउमा भवेत्। सप्तभिर्मालिनी साक्षात् अष्टवर्षा च कुब्जिका॥ नवभिः कालसङ्कर्षा दशभिश्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतु भैरवी॥ त्रयोदशे महालक्ष्मी र्द्विसप्तापीठनायिका॥ क्षेत्रज्ञापञ्चदशभिः षोडशे चान्नदा मता॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत् पुष्पं न जायते। पुष्पितापिच सम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्म्मणीति॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। चु। गौरादिः॥ यद्वा। कामयते। कमु०। कमेरकिदुच्चोपधायाश्च्यारन्। वय सिप्रथम इतिङीप्॥ काम्यते वा॥ कुत्सितो मारोऽस्याः वा॥

कुमालकः। पुं। सौवीरदेशे॥

कुमुत। न। कैरवे। कुमुदे॥ रक्तोत्पले॥ त्रि। कृपणे॥ अप्रीते॥

कुमुदम्। न। कुमुदि०। कैरवे। ष्वेतोत्पले। इन्दुकमले। कोंइ इतिभाषा॥ कुमुदं पिच्छलं स्निग्धं मधुरं ह्लादि शीतलम्॥ रूप्ये॥ रक्तपद्मे॥ पुं। नैर्ऋतकोणस्थदिग्गजे॥ जिने॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात्॥ नागविशेषे। तच्चकस्यपुष्पसेपुत्रे॥ यस्य माता मधुमाला दीर्घजाङ्घकुमारिका। तामाः पीताः सिताश्चैव प्रकीर्णाः गौरवर्णाश्च इतिरामायणस्थिते वानरविशेषे॥ दैत्यविशेषे॥ सितोत्पले॥ कर्पूरे॥ केलोद्रके। सुदर्शने। इतिपश्चेतिकः॥ पर्वतविशेषे॥ भुवकविशेषे॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदानां समूहे॥ कमलादिभ्यः खण्डः॥

कुमुदबान्धवः। पुं। चन्द्रे। शशिनि॥ कुमुदानां बान्धवः॥ कर्पूरे॥

कुमुद्वती। स्त्री। कुमुदन्याम्॥

कुमुदबीजम्। न। कुमुदस्तोबीजे॥

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। वारिपर्ण्याम्। काइ इति भाषा। पाना इति गौडभाषा॥ गम्भारीवृक्षे॥ शालपर्ण्यादिके॥ धातकीवृक्षे॥ कट्फले॥ अजाद्यतष्टाप्॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये॥ कुमुदस्येव अभिख्या शोभायस्य॥

कुमुदाकारः। पुं। कुमुदाकारदेशे॥ कु

मुदाना मावासो यस्मिन ॥

कुमुदिका । स्त्री । कट्फले ॥ कौमो दते । मुदीहर्षे । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यां दे ॥ कुमुदलतायाम् ॥ उत्पलिन्याम् । छोटी कोंई इतिभाषा ॥ कुमुदान्यत्रदेशे सन्ति । पु० इनिः ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानांसमूहः । ख ला० इनिः ॥ पद्मिन्यां ये गुणाः प्रोक्ताः कुमुदिन्याश्चते स्मृताः । सातु मृणादिसवैक्षे रक्तासमुदिताबुधैः ॥

कुमुदिनीनायकः । पुं ।
कुमुदिनीपतिः । पुं । } चन्द्रमसि ॥

कुमुदी । स्त्री । कट्फले ॥

कुमुदेशः । पुं । चन्द्रे । इन्दौ ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमुदानि प्रायाण्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप् । मायइ वः ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमदनागस्य कनिष्ठायाम् ॥

कुमुद्वतीबीजम् । न । बेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीबीजं स्वादुरूक्षंहिमंगुरु ॥

कुमोदकः । पुं । विष्णौ ॥ इतिहेमच-न्द्रः ॥ कोः पृथिव्यामोदकः पालकत्वात् ॥

कुम्पः । त्रि । बाहुकुण्ठे । टोंगड़ौ । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायामावृतौ । त्रिविडवेष्टने । अस्पृश्यादिदर्शनवारणायवेष्टने ॥ कुम्बति अनयावा । कुबि आच्छादने । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कुम्भः । पुं । एकादशे राशौ । कुम्भरोगे ॥ जन्मकालिकचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । यथा । अनलसतासहितो ऽन्यशुभप्रियः कुशलता कलितो ऽतिविचक्षणः । कलशगामिनि शीतकरेमरः सदसि सज्जनमान सुरोचनः इति ॥ तल्लग्नेजातस्यफलम् । कुम्भलग्ने समुद्भूतश्चलचित्तोतिसौहृदः । परदारतो नित्यं सत्त्वकायोमहासुखी ॥ हस्तिमूर्द्धांशे । गजशिरसः पिण्डद्वये ॥ यथा । ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्परं सायकविक्षताङ्गाः । कुम्भेषु लग्नाः सुषुपु र्गजानां कुचेषु लग्ना इवकामिनीनामिति ॥ राक्षसान्तरे । कुम्भकर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतौ ॥ प्राणायामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ सच द्विपलशतं, द्रोणो विंशतिद्रोणौ

सकुम्भः इति धान्यं दशमयः कुम्भिन्य इत्यवबाह कुल्लूकभट्टः । अन्यच्च । द्रशोणोभवेत् खारी कुम्भ स्तुशोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकात्या यनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे ॥ अस्य परि माणं । यथा । षट्त्रिंशदङ्गुलायाम मं षोडशाङ्गुलमुच्चकैः । चतुरङ्गुल कं कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ॥ प- ञ्चाङ्गुलिमितं मूलं विधानं घटनिर्मि ताविति ॥ कलावतीदीपोक्तमानं यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उत्सेधः षोडशाङ्गुलः । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशद ङ्गुलं कुम्भं विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वा पि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ चिवृति ॥ कुम्भूमिं कुत्सितं वा उ म्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यण् । पचा द्यच्वा । शकंध्वादिः ॥

कुम्भकः । पुं । दक्षिणहस्तेन नासापु टद्वयंधृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भ ने । पूरकेण पूरितस्यवायोरन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आ मानसस्थानद्योतें ॥ स्वोगतत्त्वदर्शणे

छित्त्वा निरोधः कुम्भकः स्मृतः । रो धशक्ति स्तदभ्यासा द्युक्ति मेघस्थि वारिता ॥

कुम्भकर्णः । पुं । रावणानुजे ॥

कुम्भकारः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मणा सजाते जातिविशेषे । कुलाले । च क्रिणि ॥ कुम्भं करोति । डकृञ० । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥ कुक्कु भपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनशिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अणन्तात् टिड्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबूप्रभेदे । गो रक्षतुम्ब्याम् । गोरखतुंबी गोल तुंबी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ वशि ष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये । कुम्भोयो निरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मु गडी इति भाषा ॥

कुम्भवीजकः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृ हे । पाकपुट्याम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुम्भसन्धिः । पुं । आरले । हस्तिकुम्भ

ह्यमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भव उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुम्भीतिप्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्डः । पुं । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाभिषः । पुं । शनिग्रहे ॥

कुम्भालाबुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौडभाषा प्रसिद्धे जलजतृणविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्ण्याम् ॥ वारिपर्णी तृणत्वचा कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ श्रोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगविं ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकबीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इतिमाधवः ॥ कुम्भोत्थास्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कुम्भी । पुं । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कटफले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिलः । पुं । चौरे ॥ श्यालके ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाठावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति कोकणदेश प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ वृश्चिकायाम् ॥ गर्गर्याम् ॥ कुम्भीव कुम्भी दृष्टान्तेन ॥

कुम्भीकः । पुं । देवनलभेदे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्मात्पचवायमा । स्वे गुदे ऽब्रह्मचर्यतः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीकइति ज्ञेयो गुह्यो निवसन् सुश्रुत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । कच्छदेशे कुम्भिकाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पुं । } वर्षनिर्वाहोचितधान्यादिधने गृहस्थब्राह्मणे ॥
कुम्भीधान्यकः । पुं । }

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाकः । पुं । नरकविशेषे । सन्निपाते ॥ य इह वा अमुत्र पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तं परत्र यमानुचरा कुम्भीपाके तप्ततैले पचन्ति ॥

मीपाकइति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीरः । पुं । कुम्भीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलजन्तुवि० । नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भिनं हस्तिनं मीरयति । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुम्भीरपोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिकाविशेषे । कणायाम् ॥ इतिहारावली ॥

कुम्भीबीजम् । पुं । जयपाले ॥

कुम्भोलूः । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकारादुत्कोशादि येतम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्करः । पुं । } सारसपक्षिणि । पुष्कराह्वे ॥
कुरङ्कुरः । पुं । }

कुरङ्गः । पुं । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्गईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान् ॥ कुरङ्गोऽंहणो बल्यः शीतलः पित्तहृद्गुरुः । मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मतः इति । हरिणस्य गुणैस्तुल्यः कुरङ्गः कथितो बुधैरितिच भावप्रकाशः ॥ मृगे । वातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच ॥ कैरङ्गो स्यच्छवा । अर्शआद्यच ॥ यद्वा । किरति । कृवि० । पिशादिभ्यः कित् इत्यङ्च प्र० । बाहुलकात् उत्वम् । कुरशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री । मृगनयनतावीनायाम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभिः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गमः । पुं । एणे । ऋष्ये ॥ हरिणविशेषीयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । एणीनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । मृग्याम् ॥

कुरचिल्लः । पुं । कर्कटे ॥

कुरटः । पुं । चर्मकारे ॥

कुरण्टः । पुं । } पीतायां झिण्ट्याम् । पीताम्लाने ॥ कुर्यते । कुरशब्दे । बाहुलकात् अण्टः । स्वार्थे कन् ॥
कुरण्टकः । पुं । }

कुरण्डः । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डवृद्धौ ॥ साकरुण्डवृक्षे ॥

कुरण्डकः । पुं । त्रिसन्ध्यादेव्याः स्थाने ॥

कुररः । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कवते । कुङ्शब्दे । कुवः क्ररन् ॥

कुरराङ्घ्रिः । पुं । देवसर्षपे । रक्तमूलके । लक्ष्मटले ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रियाम् ॥

कुररीहता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीवता ननभजैर्लगयुक् । यथा । अ नतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिर स्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम् । विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मि ह विदधाति धौतकलधौतमही ॥

कुरलः । पुं । उत्क्रोशे । कुररे ॥ चूर्ण कुन्तले ॥ इतिधरणी ॥

कुरवः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ कुरवके । रक्तझिण्ट्याम् ॥ सितमन्दारे ॥ कु त्सितशब्दे ॥ त्रि । कुत्सितशब्दयु क्ते ॥

कुरवकः । पुं । रक्ताम्लाने । रक्तसहा याम् । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझि ण्ट्याम् ॥ त्रि । कुत्सितरवे ॥ कुत्सि तः ईषद्वा अलीना मल्पमकरन्द त्वात् रवोऽत्र । बहुव्रीहित्वात्कका देशः ॥

कुरसः । पुं । मद्यभेदे ॥ कुत्सितरसे ॥ त्रि । कुत्सितरसयुक्ते ॥ कुत्सितो रसोऽत्र ॥

कुरसा । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥

कुराहः । पुं । कुलाहे । ईषत्पाण्डौकृ ष्णजङ्घे घोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुरी । स्त्री । तृणधान्यप्रभेदे ॥

कुरीरः । पुं । कम्बले ॥ न । मैथुने ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञउच्चेति ईर नप्रत्ययः । उदन्तादेशश्च ॥

कुरुः । पुं । आग्नीध्रराजपुत्रे । प्रियव्रत स्य पौत्रे ॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे । सम्बरणराजभार्यायां सूर्यकन्या यां तपत्यां जाते ॥ ओदने । भक्ते ॥ श्रीकण्ठजाङ्गले ॥ कण्टकारिका याम् ॥ कर्त्तरि ॥ करोति । डुकृञ्० । कृग्रोरुच्चेति कुः ॥ जम्बूद्वीपस्थनवव र्षान्तर्गते वर्षविशेषे ॥ कुरवः क्ष त्रियाः । तेषां निवासो जनपदः कुर वः । निवासेऽर्थे जनपदेलुप् । लु पियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुं भू । नीवृद्वि शेषे ॥ हस्तिनापुर मारभ्या कुरुक्षे त्रा च्छदक्षिणे । पञ्चालपूर्वभागेतु कु रुदेशः प्रकीर्त्तितः ॥

कुरुकन्दकम् । न । मूलके ॥

कुरुक्षेत्रम् । न । देवयजने । देशविशे षे । धर्मक्षेत्रे । कुरुपाण्डवानां युद्ध भूमौ ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरंरा मह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च । एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तर वेदिरुच्यते ॥ यथाग्रामपिलोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते । अर्द्धंतस्तु कुरु क्षेत्रमर्द्धंतस्तुपृथूदकम् ॥ कुत्सितंरौ तीति कुरु पापंकर्म तस्यक्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम् ॥ यद्वा । कुः पृथिवी तस्यांरौतिशब्दंकरोति यः प्राणस्तन्निवासभूतम् ॥ स्थाणु

प्रियादेव्याःस्वामनेतत् ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पुं । एकस्मिन् सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया- णां स्पर्शे ॥ कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मन्दौ मम- संस्थे वृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते च- न्द्रे कुरुक्षेत्रे मृतिर्भवेदितिजातका- भरणसङ्ग्रहेयोगाध्यायः ॥

कुरुटः । पुं । सितावरशाके ॥

कुरुण्टः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीता म्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पी तझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ कुरुटति कटिस्तेयकरणे । ण्वुल् क्रनवा । कु तसितः कौवा कण्टकः । कुगतीति समासः ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरुबम् । न । कुलपालके । कमला नेबू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥
कुरुम्बिका । स्त्री । }

कुरुम्बिका । स्त्री । सैहलीवृक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराजः । पुं । दुर्योधने ॥ कुरूणांदे शविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुवः । पुं । भाजस्त्रिवपूर्णकुरुवके । भ्र मरके । भ्रमराकके ॥

कुरुवकः । पुं । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषदर्थेति । रुशब्दे । संज्ञायांकुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्षः । पुं । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्दः । पुं । मेघनामनि । मुस्ता याम् ॥ कुल्माषे ॥ ओषिभेदे ॥ मकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागम णौ । माणक इति भाषा ॥ काचल वणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृलाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति शः॥

कुरुविल्वः । पुं । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्तः । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सौना इतिभाषा ॥ कुरुष विस्त ॥

कुरुवृद्धः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कुरु षु कुरुवंशजेषु वृद्धः ॥

कुरूद्वहः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्जः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कुर्प्परः । पुं । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप् ॥ कोरण म् । संपदादित्वात् । पिपर्त्ति । पॄ० अच् । कुरचासौपरश्च ॥ कुरा शब्देन प रो वा ॥

कुप्पासः । पुं । अर्द्धेचोलके ॥

कुप्पासकः । पुं । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिचभाषा ॥

कुर्वत् । त्रि । कर्मकारे । भृत्ये ॥ करोति । डुकृञ्० । शतृ ॥ तनादिकृञ्भ्य उः । अतउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्वाणः । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुरुते । डुकृञ्० । शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमवृषभद्वयेन यावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ हली कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनुः ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ तत्व इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्यभिधीयतेइति॥ पुं । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषुच । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । कूयते । कुङ्शब्दे । वा० लक् ॥ कुम् भूमिंलातिवा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अ-न्येभ्योपीतिडः ॥

कुलकः । पुं । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मलयवृक्षे ॥ हरितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पद्यादिसम्बद्धे कसमूहे ॥ त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा कोलति । कुलसंस्त्याने । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री ।
कुलकुण्डली । स्त्री । } मूलाधारपद्मस्थितशिवशक्तिविशेषे ॥

कुलकः । पुं । करताल्याम् । तालमर्द्दले ॥ इतिहारावली ॥

कुलचया । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कुलजः । पुं । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्ताट्टाप् ॥

कुलञ्जः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पुं । स्वनामाख्याते कुलके । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् कफकटमुखशोधनः । अर्क इतिशेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्याम्

म् । वन्धकायाम् ॥ अभिचारार्थं कुलानि अटति । अट० पचाद्यच् । शकंध्वादिः ॥ भिक्षुक्याम् । सन्ध्याम् ॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति । पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥

कुलतिथिः । पुं । स्त्री । चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु ॥ यथा । द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम् । विषमास्त्वऽकुलाः सर्वाश्शेषास्त्वति थयःकुलाः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलत्थः । पुं । स्वनामख्याते ऽन्नविशेषे । ताम्रबीजे । कुलथ कुलथी इति भाषा ॥ कुलत्थः कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तकृत् । लघुर्विदाही वीर्योष्णःकासश्वासकफानिलान् ॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदृगानाहान् सपीनसान् । स्वेदसङ्ग्राहको मेदःकफज्वरकृमीन्हरेत् ॥

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । दृक्प्रसादायाम् । वनकुलत्थे ॥ अस्यागुणा यथा । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अर्शःशूलनाशित्वम् । विबन्धाध्मानशमनत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । व्रणरोपणत्वञ्चेति ॥ कुलत्थाञ्जने ॥

कुलत्थाञ्जनम् । न । कुलत्थकायाम् । प्रतापनायाम् ॥

कुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे । चक्षुष्यायाम् । खापरिया इति भाषा ॥ वनकुलत्थे ॥ कुलत्थप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यथा । कुलेतिष्ठति । ठा० । सुपीतिकः । स्वार्थे कन् । पृ० ॥

कुलधर्मः । पुं । असाधारणकुलोचितधर्मे । स्वजातीयधर्मे । कुलाचारे ॥ यथा । उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणांजनार्दन । नरकेनियतं वासोभवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे । यथा । कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने ऽथ मामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरोभवेदिति ॥ कुलस्य धर्मः ॥

कुलधारकः । पुं । औरसात्मजे । पुत्रे ॥ कुलस्यवंशस्यधारकः ॥

कुलनक्षत्रम् । न । भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपत्सु ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम् । कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानिचेतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलनाथः । पुं । कुलपतौ ॥

कुलनाशः । पुं । उष्ट्रे ॥ कुलध्वंसे ॥

ख्यकारणंयथा। कूर्मोपविभागे १५ ऽध्याये। अनृतात् पारदार्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात्। अश्रौतधर्माचरणात् क्षिप्रंनश्यतिवैकुलम्॥ अश्रोत्रियेवेददानात् वृषलेषुतथैव च। विहिताचारहीनेषु क्षिप्रंनश्यतिवैकुलमिति॥ तदभावस्य कारणन्तु। यावच्च वेदधर्माःस्युर्यावत्स्यात्कृष्णार्चनम्। यावत्स्याच्छुचिकृत्यंच तावन्नाशोभवेन्नहीति॥

कुलपतिः। पुं। मुनिविशेषे॥ यथा। मुनीनां दशसाहस्रं यो अन्नदानादिपोषणात्। अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः। इतिपुराणे ऋचयाख्यलक्षिते॥ गणमुख्ये। जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे॥ यथा। शिविकावाहानां कुलपतिः॥ कुलस्यपतिः॥

कुलपथः। पुं। दमनकवृक्षे॥

कुलपर्वतः। पुं। महेन्द्रादिसप्तशैलेषु॥ यथा। महेन्द्रो मलयः। सह्यः शुक्तिमान् ऋक्षपर्वतः। विन्ध्यश्चपारियात्रश्चसप्तात्र कुलपर्वताः इति। अत्र भारतेवर्षे। इतिविष्णुपुराणम्॥

कुलपालकम्। न। कुदम्बे। कमलानेवु इति गौड़भाषा प्रसिद्धे नार ङ्गविशेषे॥ त्रि। वंशप्रतिपालके॥

कुलपालिः। स्त्री। कुलवत्याम्॥

कुलपालिका। स्त्री। कुलस्त्रियाम्। साध्व्याम्। अभिचारवारणेन कृतकुलरक्षायाम्॥ यथा। एकत्र कौलव्रतभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभयं परत्र। इत्थाकुलानां कुलपालिकानां गतागतैरेव गताश्रिया मेति॥ अपिच। सुखयतितरां न रचति परिचयलेशं गताङ्गने च श्रीः। कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति॥ कुलम् पालयति। पालरक्षणे। कर्मण्यण्। स्वा॰ कन्॥

कुलम्भरः। पुं। कुलम्भले। सन्धिचौरे॥

कुलवान्। त्रि। कुलीने॥ कुलमस्यास्य। यवादित्वात्॰ पक्षे मतुप्॥

कुलवर्णा। स्त्री। रक्तत्रिवृति॥

कुलवारः। पुं। भौमशुक्रयोः॥ यथा। रवि श्चन्द्रो गुरुः सौरि-श्चत्वारश्चाकुला इमे। भौमशुक्रौ कुलाख्यौहि बुधवारः कुलाकुलः॥ इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलविप्रः। पुं। कुलपुरोहिते॥

कुलश्रेष्ठी। त्रि। शिल्पिकुलप्रधाने। कुलिके॥ कुलश्रेष्ठत्वमस्त्यस्य। इनिः॥

कुलसंज्ञक: । पुं । तिथिवारनक्षत्र विशेषे ॥ यथा । अर्काष्टे ऽवेदतिथिषु । कुजगुरुकयो: । पूर्वाश्वीन्द्रमघेष्वर्काद्दर्नदीशेन्दुचित्रासु ॥

कुलसत्तम: । त्रि । कुलश्रेष्ठिनि ॥

कुलसम्भव: । पुं । बीजे ॥ कुलेसम्भवति । अच् ॥ कुलेसम्भवोऽस्य वा ॥ यद्वा । सम्भवत्यस्मात् । अपादाने । कुलस्य सम्भव: ॥

कुलसौरभम् । न । मरुवकवृक्षे ॥

कुलस्त्री । स्त्री । कुलपालिकायाम् । नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम् ॥ कुलस्य पालिका स्त्री । शा० ॥

कुलहण्डक: । पुं । आवर्ते । आवर्ते ॥

कुलाकुलतिथि: । पुं स्त्री । द्वितीयाषष्ठी दशमीषु ॥ यथा । द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलाकुलनक्षत्रम् । न । आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु ॥ यथा । वारुणाद्रीभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतमिति ॥

कुलाकुलवार: । पुं । बुधवारे ॥ यथा । भौमशुक्रौकुलाख्यौ हि बुधवार: कुलाकुल इति ॥

कुलाकुलसंज्ञक: । त्रि । तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा । द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ बुधे ॥ मूलाशतभिषाद्रीभिजित्सु ॥

कुलाचल: । पुं । कुलपर्वते ॥

कुलाचार: । पुं । कुलधर्मे ॥ धर्मकामार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारविशेषे ॥ यथा । जीव: प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजोवायवश्च कुलमित्यभिधीयते ॥ ब्रह्मबुद्ध्यानिर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत् । कुलाचार: सएवाद्येधर्मकामार्थमोक्षद इति ॥ त्रि । कुलाचारविशिष्टे ॥ कुलेआचार: ॥ कुलाचारोस्ति अस्य । अर्श आद्यच् ॥

कुलाचार्य्य: । पुं । कुलाचाराभिज्ञे ॥

कुलाट: । पुं । क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे ॥

कुलाद्रि: । पुं । कुलाचले । कुलपर्वते ॥

कुलाधारक: । पुं । पुत्रे ॥ कुलस्य आसमन्तात् धारक: ॥

कुलाय: । पुं । यत्नविशेषे ॥ स्थानमात्रे ॥ नीडे । पक्षिनिलये । खोसला कोश इति भाषा ॥ न । शरीरे ॥ कुलं पक्षिसङ्घातोऽयतेऽत्र । अय गतौ । हलश्चेतिघञ् ॥ यद्वा । कौ लायो गति रस्मात् ॥

कुलायस्थ: । पुं । पक्षिणि ॥ कुलाये तिष्ठति ष्ठा० । सुपिस्थ इतिक: ॥

कुलायिका । स्त्री । पक्षिशालायाम् ॥

कुलालः । पुं । कुक्कुभेखगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्मकार्य्यां कुम्भकारोऽभ्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकाराद्धतैलिक्यां कुम्भकारोबभूवह । इति प० प० ॥ कुंभूमिं लाडयति । लडविलासे । कर्मण्यण् । डलयोरैक्यम् । कुलमालयति वा । आतोनुपेतिकः । कुलमलति वा । अल० । अण् ॥ कुलंलुनाति वा । लूञ् छेदने । डः ॥ कोलति वा । कुल संस्थाने । तमिविशिविडिम्रणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । इति कालन प्रत्ययः ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोपलभेदे । अञ्जनाकरे । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुलत्थिकायाम् ॥ कुलालभार्य्यायाम् ॥ कुलमलति । अल० अण् । ङीप् ॥

कुलाहः । पुं । ईषत् पीतवर्णे कृष्णजानौ घोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलाहकः । पुं । कृकलासे ॥ राङ्गाकुले खाडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कुलाहलः । पुं । कोकसीमा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे । भूकदम्बे ॥

कुलिः । पुं । हस्ते । भुजादले ॥ स्त्री । कण्टकार्य्याम् ॥

कुलिकः । पुं । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ काल्याकडा इतिगौडप्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । शक्रार्कद्विग्वसुरसाब्ध्यश्विन्यः कुलिकारवेः । रात्रौनिरेकास्तिथ्यंशाः शनैश्चान्योपिनिन्दितइति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीतमस्येनास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कुलिङ्गः । पुं । फिङ्गा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भूप्रस्थासन्नगमनचारिणि धान्यजीविनि खगे । चटके । गौरय्याचिडी इतिभाषा ॥ कुलिङ्गः शीतलः स्निग्धः स्वादुः शुक्रकफप्रदः । सन्निपातहरोवेश्म चटकस्त्वतिशुक्रलः ॥ त्रि । कुत्सितलिङ्गधारिणि ॥ कुत्सितंलिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गकः । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । पेटारी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्यास्य । बलादित्वात् पक्षे इनिः ॥

कुलिरः । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिशः । पुं । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ हस्ते शेते अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुलिमः पर्वताम् श्यति वा । शोत० । आतोमुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईष द्वा लिशति । लिशअल्पीभावे । इगुपधेतिकः ॥ अस्थिसंहारवृक्षे ॥ पुं । मत्स्यविशेषे । कण्टकाष्ठोले ॥

कुलिशद्रुमः । पुं । स्नुहीवृक्षे । थूहर इतिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमुमुचितलिङ्गकः । योनिञ्च पीडयेत् कामी बन्धः कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणिः । पुं । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानांविद्यादेवीविशेषे ॥

कुलिशासनः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पत्न्याः ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष् ॥

कुलीनः । पुं । आजानेये । अश्वभेदे ॥ त्रि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ वीरे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्खः ॥ उत्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडाः ॥ सच्चवङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न वर्णितो द्रष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न० । जले ॥ इतिहैमः ॥

कुलीरः । पुं । कांकडा इतिप्रसिद्धे जलचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ कोलति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥ कौलीयते । लीङ् श्लेषणे । बा० रक् ॥ यद्वा । कुलमश्वाति । असइतिः । तमीरयति । कर्मण्यण् । जनकभक्षकत्वात् ॥ जयमंगलीः । सं० क्विप् । कुत्सितालीः । तां राति वा ॥ कुरीरशब्दस्य कपिलकादित्वाल्लत्वेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीराद्य । पुं । कर्कटशिशौ । स्यगवौ ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलुक्कगुञ्जा । स्त्री । उल्कायाम् ॥

कुलेशः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्वत्याम् ॥

कुलेश्वरः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलस्य धर्मविशेषस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवायाम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कटः । पुं । कुलीनाश्वे ॥
कुलोन्नतः । त्रि । कुलाद्धुन्नतियमिते ॥
कुलोद्भवः । त्रि । कुलीने ॥ कुलेउद्भवोयस्य ॥
कुल्फः । पुं । रोगे ॥ शरीरावयवे । गुल्फे ॥ कलते । कलशब्दसंस्त्यानयोः । कलिगलिभ्यामफगस्योच्च ॥
कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कुटिकुषिभ्यांक्मलन् कुषेर्लश्च ॥
कुल्माषः । पुं । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुंघुंनी कौंअरी इतिभाषा ॥ अर्द्धस्विन्ना स्तु गोधूमा अन्येपि च णकादयः । कुल्माष इतिकथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषुपण्डितैः ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः ॥ रुग्भेदे ॥ चणकांशोः पारिपार्श्विके ॥ कीदृश्टमाषे ॥ कुत्सितमाषे ॥ शूकशून्येयवादौ ॥ न । काञ्जिके ॥ कुलंमस्यति । मसीपरिणामे । कर्मण्यण् । पृ० ॥ यद्वा । कोलति । कुल० । क्विप् । कुल् अर्द्धस्विन्नोमाषोस्मिन् ॥ कुल् बन्धुर्माषोस्यवा ॥
कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म । षुञः क्तः । षत्वम् ॥
कुल्मासः । पुं । कुल्माषार्थेषु ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोण्याम् ॥ शूर्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये ॥ त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधुवा । दिगादिभ्योयत् तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा । कोलति कुल्यते वा । कुलसं० । अघ्न्यादयः ॥
कुल्या । स्त्री । सरिन्मात्रे ॥ कूल बर्हा इतिभाषाप्रसिद्धायां पयःप्रणाल्याम् । सारण्यां ॥ कुल्याऽल्पाकृत्रिमासरित् ॥ जीवन्तिकौषधौ ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले प्राणिगणे कुटुम्बेदाम्पत्ये वा साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥
कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । वलसंवरणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ यद्वा । कुवते । कूङ्शब्दे कुटादिः । पचाद्यच् ॥
कुवकालुका । स्त्री । घोलीशाके ॥
कुवङ्गम् । न । सीसके ॥
कुवज्रकम् । न । वैक्रान्तमणौ ॥
कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ बदरीफले ॥ चितेः संवलनाज्ज्वाले ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्याःफलम् । अण्लुकौ । लुब्दहितलुकीतिङीषोलुक् ॥

कुवलयम् । नं । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कमोदिनी केँ श्री इतिभाषा ॥ श्वेतं कुवलयम्प्रोक्तं कुमुदं कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ यथा । कुवलयदलनीलंवर्वरीस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीडः । पुं । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पुं । धुन्धुमारनृपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौवलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशयः । पुं । विष्णौ ॥ कुं भूमिं वलते संवृणोतीति कुवलं तोयम् । वल संवरणे । पचाद्यच् । कुवले जले शेते । शीङो ऽधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेष्वलुक् ॥

कुवादः । पुं । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुत्सितवादिनि । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अर० अच् ॥

कुवित् । अ । भूर्य्यर्थे ॥ प्रशंसायाम् ॥

कुविन्दः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मणो जाते । तन्तुवाये ॥ कुम् भुवं विन्दति कुत्सितं वा विन्दति । विद्लृ लाभे । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः ॥ यद्वा । कुप्यति कुप क्रोधे । कुपेर्वा वश्चेति किन्दच् ॥

कुवृत्तिकृत् । पुं । काँटाकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुवृत्तिकर्त्तरि ॥

कुवेणिः । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । खालुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितं वेणन्ते मत्स्या अस्याम् । वेणृ गतौ । हलश्चेति घञ् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुशः । पुं । रामसुते ॥ कुशोन्मृष्टः कुशः । वाल्मीकिना कुशे सम्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्त्रे ॥ घृतसमुद्रेणावृते द्वीपविशेषे ॥ कुशोभूत् कारणं कौशेम्वयम्भुविधियं च्छति । अयमेवास्य कुशसंज्ञायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पुं । न । कुश इतिभाषा प्रसिद्धतृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । बर्हिष्मतीनामपुरी सर्व्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्गं विधुन्वतः ॥ कुशकाशा त एवासन् शश्वद्धरितवर्चसः ।

ऋषयो यैः पराभाव्य यत्नमाग् य
ज्ञ मीजिरे॥ इतिश्रीविष्णुभागवत
म्॥ अस्यगुणा यथा। ह्रस्वदीर्घपथ
भेदात् कुशस्तु द्विविधो मतः। दर्भ
द्वयं त्रिदोषघ्नं मधुरंतुवरं हिमम्।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रद
रास्रजिदिति॥ अथ कुशधारणवि
धिस्तत्प्रतिनिषिद्ध। पूजाकाले सर्व
दैवकुशहस्तोभवेच्छुचिः। तर्जन्या
रजतंधार्यंस्वर्णं धार्यमनामया॥ कु
शकार्यकरं यस्मानतत्त्वन्याः कुशाः
कुशाः। कुशेन रहितापूजा विफला
कथिता मया॥ नान्यस्य रजतंस्व
र्णंधार्यं हि निजमङ्गले। इतिवरदा
तन्त्रे१ पटलः॥ नस्पृशेत् तिलदर्भौं
स्तु सधवातुकथञ्चनेति ब्राह्मणसर्व
स्वम्॥ त्रि। पापिष्ठे॥ मत्ते॥ कौ
शेते तिष्ठति। अन्येभ्योपीतिडः॥
कुश्यतिवा। कुशश्लेषणे। इगुपधेति
कः॥ कुपापंश्यति वा। शोऽनन्त
सुपीति योगविभागात्कः

कुशध्वजः। पुं। राजोजनकस्यानुजे॥

कुशपः। पुं। पानपात्रे॥

कुशपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे। गाँठिया
ला इतिभाषा॥

कुशलम्। न। कल्याणे। क्षेमे॥ पुण्ये
। सुकृते॥ पर्याप्तौ॥ त्रि। शि

क्षिते॥ नहि कुशलो दृष्या कालं यापय
यति॥ मोक्षे॥ कुतसितम् अशुभ
रूपंशलते ऽनेन। शलचलने। प-
चाद्यच्॥ कुशान् लातिवा। लादा
ने। आतइति कः॥ यद्वा। कौ पृथि
व्यां शलति। शलचलने। अच्। शि
अर्थेसंचरणा वा। कौशलति चालय
ति राजकार्याणि॥ यद्वा। कु पापेष
दर्थयोः। पापात् शलति बुद्धिवैभ
वात्॥ यद्वा। कुशयति। कुशसंश्लेष
णे। सौत्रोधातुर्वा। इषा० कलः॥
मत्वर्थे सिध्मादित्वात् लज्वा॥

कुशलप्रश्नः। पुं। कौशल्याम्। कुशल
जिज्ञासायाम्॥ कुशलस्यप्रश्नः॥

कुशलवौ। पुं। द्विवचनान्तः। एकयो
क्त्या रामपुत्रयोः॥

कुशलानुशिष्टः। त्रि। निपुणाचार्यशि
क्षिते॥ कुशलेन अनुशिष्टः॥

कुशली। त्रि। कुशलयुक्ते॥ इनिः॥

कुशली। स्त्री। अश्मन्तकवृक्षे॥ क्षुद्रा
म्लिकायाम्॥

कुशस्थलम्। न। कान्यकुब्जदेशे॥

कुशस्थली। स्त्री। द्वारकायाम्॥

कुशा। स्त्री। रज्ज्वाम्। वल्गायाम्॥
मधुकर्कट्याम्॥ छन्दोगास्तोत्रोयाग
गणनार्थंनौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा
इति व्यवहरन्ति॥

कुशाकरः । पुं । वह्नौ ॥

कुशाग्रीयः । त्रि । कुशाग्रसदृशे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमतिः । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायांबुद्धौ ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य ॥ कर्मधारयेोऽन्यच ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणिः । पुं । दुर्वासोमुनौ ॥

कुशाश्मलि. । पुं । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिकः । पुं । मुनिविशेषे । अमदग्नेः पितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ बिभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्य पितरि ॥

कुशितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लौहविकारे ॥ कुशशब्दाद्ये विकारे ऽयोमानपदेतिङीष् ॥

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ दृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलवः । पुं । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे । याचके ॥ कुत्सितं शीलमस्य । कुगतीतिसमासः । अस्त्यादिदृश्य

तेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । वागस्त्यादौ । कः ॥ नर्त्तनहत्ते ॥

कुशोलवौ । पुं । एकवेोऽश्वारामात्मजयोः ॥

कुशीवशः । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूलः । पुं । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्थस्थाने । कोष्ठागारे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुशूलधान्यकः । पुं । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणेो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रयं समधिकंवा निर्वाहो भवति ता वद्धने विप्रे । कुशूलं कुशूलपरिमितं धान्यं यस्य सः ॥

कुशेशयः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेष्वादिनाऽलुक् ॥

कुशेशयकरः । पुं । रवौ ॥ त्रि । अन्यच ॥ कुशेशयंकरे यस्य ॥

कुषाकुः । पुं । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठि कुषिभ्याङ्काकुः ॥

कुषितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठः । पुं । न । पुष्करभेषजे । कुष्ठ

इति गौ०भाषा ॥ पारिभाव्ये ॥ कुष्ठमुष्णं कटु स्वादु शुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्ति वातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इति प्रसिद्धे पापरोगे । श्विचे ॥ म्रियते यदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठं प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥

कुष्ठकेतुः । पुं । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुमिखखसा इति भाषा ॥

कुष्ठगन्धि । नं । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्नः । पुं । हिलावल्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशनः । पुं । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । बाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पुं । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । बाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पुं । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पुं । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठितः । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठं सञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ वल्लोपमापेति इनिः ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्याङ्क्मलन् ॥

कुष्माण्डः । पुं । कुंहडा इतिप्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकाराः । यथा । घृते तप्ते विनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसंभवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात् प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं वा घृते तलनपूर्वकम् । कुष्माण्डकं फलं सिद्धं विदुः सुस्वादुसुन्दरम् ॥ गुलिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचै रिमान् सुगुलिकां विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् स्थूलान् स्विन्नान् क्षीरेण चोदितान् । सुपाच्यान ख

...सर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जितान्कु...ण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि सर्वेन्मानि तनूनि सम्यग्विनपिण्डितानि । जम्बीरनीरेण्विनमर्धवेरै र्भवन्ति वक्त्रे रुचितो... ॥ * ॥ कोषिका । कुष्माण्डसम्भवाः खण्डाः सुस्विन्ना शुष्का न्विताः । तैलवारयुतैस्तैले तचये... ॥ * ॥ राजिकाककुरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्वेदपिण्डितम् । राजिकादधिसिन्धूत्थे र्मिश्रितं कासुरीयकम् ॥ एवं बहुविधाः कार्याः कौष्माण्डविविधाः । प्रलेहनवनस्वादुचारसन्धानराजिकाः ॥ ईषत् पित्तकस्मात् ऊष्मा अण्डेषु वीजेषु यस्य । पृ० ॥ शिवस्य गणदेवताविशेषे ॥ भूपविशेषे ॥

कुष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौ ॥ यागक्रियाविशेषे ॥

कुसितः । पुं । जनपदे ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । कुसेरुम्भोमेदेता इति इत प्रत्ययः ॥

कुसितायी । स्त्री । } कुसिदाय्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । } वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा स्त्रीत्यर्थे इत्याकप्यग्नि कुसितकुसिदानामुदात्त इति प्रकृतेरैकारादेशोङीप च प्रत्ययः ॥

कुसिन्धी । स्त्री । शिरस्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्याजीवने । ब्याजकी जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वेन स्वीकृत्य गृहीते धनविशेषे ॥ ॥ यथा । ऋणमलाभनिमित्तं यद्वा मयाद्य मिष्यते । तत् कुसीदमिति प्रोक्तं तेनवृद्धिः कुसीदिनाम् ॥ इतिनारदः । अस्यार्थः । ऋणं-मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धिः- । दानग्रहणपदे कर्मणिल्युटा साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेनाध्येव येनाभ कालदेयदानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेन च ग्रहणं तत्स्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तद्धनमिति ॥ कलान्तरस्ये तु अयच्यापाकरणीयस्वरूपगमनयोगात् गौणप्रयोगः । अतएव वाणिज्यार्थमहृतस्य न कुसीदत्वम् इति मिश्राः ॥ अपिच । कुत्सितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कैः प्रगृह्यते । चतुर्गुणंवाष्टगुणं कुसीदाख्य मतःस्मृतः । इति वृहस्पतिः । अस्यार्थः । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात् सकलधनं यत्

गृह्यते निर्विशङ्कैर्वत्समर्थैः चतुर्गुणं चेतिवाकारोऽनाख्यायाम् तेनद्वैगुण्यादिलाभः इति ॥ कुसीदे विशेषो गारुडे २१५ अध्याये उक्तः सयथा। कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीता स्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्वन् नैनसा युज्यते द्विजः॥ बहवोवर्त्तनोपाया ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः। सर्वेषामपि चैवैषां कुसीदमधिकं विदुः॥ अनावृष्ट्याराजभयान्मूसिकाद्यैरुपद्रवैः। कृष्यादिके भवेद्बाधा साकुसीदे न विद्यते॥ शुक्लपक्षे यथा कृष्णे रजन्यांदिवसेपि वा। उष्णेवर्षतिशीते वा वर्द्धनं न निवर्त्तते॥ देशांगतानां या वृद्धिर्नानापण्योपजीविनाम्। कुसीदंसर्वतः सम्यक् संस्थितस्यैवजायते॥ लब्धलाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत्। तेतृप्तास्तस्य तद्दोषं शमयन्ति न संशयः॥ वणिक्कुसीदेदद्यात्सुवर्णं काञ्चनादिकम्। कृषीवलोऽन्नपानानि यानशय्यासनानिच॥ पण्येभ्योविंशतिंदद्यात् पशुस्वर्णादिकंशतम्। पादेनायस्यपारक्यंकुर्यात् सञ्चय मात्मवान्॥ अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितम्। पादञ्च प्राप्यमानस्य मूलभूतं विवर्द्धयेत॥ सिद्धान्तौ भृतिः सेवा गोरक्ष्यंविपणिः कृषिः। वृत्तिर्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतवः इति॥ त्रि। कुसीदिके॥ कुस्यते। कुससंश्लेषणे। कुसेरुम्भोमेदेतारः सीदः। इदसूचेतृतीयोऽन्त्यस्यादिदीर्घादिश्चतन्त्रेणोपात्तः। इषाकव्यमीतिसूत्रे हस्व एवेतिदत्तिकारहरदत्तादिग्रन्थो पष्ठश्चेननिर्णीतम्॥

कुसीदिकः। त्रि। वार्द्धुषिके। इत्याजीवे॥ कुसीदंवृद्धिस्तदर्थं द्रव्यं कुसीदम्। तत् प्रयच्छति। कुसीददशैकादशात् ष्ठन् ष्ठचाविति ष्ठन्॥ स्त्रियां। षित्त्वात् ङीषि कुसीदिकी॥

कुसुमम्। न। स्त्रीरजसि॥ नेत्ररोगविशेषे॥ फले॥ पुष्पे॥ मासामासे पञ्चमाषिकस्य। ऽ॥ षष्ठप्रभेदे॥ कुस्यति कुस०। कुसेरुम्भोमेदेता इत्युमः॥ कविकुसुमलताध्यायो यथा। फलकुसुमसमृद्धिं वनस्पितीनां विलोक्य विज्ञेयम्। सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम्॥ केनकस्यवृद्धिर्भवतदाह। शालेन कलमशालीरक्ता शोकेनरक्ताशालिः॥ पाण्डूकः क्षीरिकया नीवाशोकेनशूकरकः॥ न्यग्रोधेनयव

श्च स्निग्धकवृक्षाच्चघटितो भवति । अश्वत्थेन यवा निष्पत्तिः सर्वशस्यानाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरीषवृक्षाच्च कङ्गुनिष्पत्तिः । गोधूमाश्च मधूकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ अतिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान् वदेदसनैः । बदरीभिश्च कुलत्थांश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः । तिलकेन शङ्खमौक्तिकरजतान्यथ चेङ्गुदेन शणाः ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन । गावश्च पाटलाभिः कदलीभिरजाविकं भवति ॥ चम्पककुसुमैः कनकं विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन । कुरवकवृक्षाद्वज्रं वैदूर्यं नन्दिकावर्त्तैः ॥ विन्द्याच्च सिन्धुवारेण मौक्तिकं वासकाः कुसुम्भेन । रक्तोत्पलेन राजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पात् पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः । सौगन्धिकेन बलपतिरर्केण हिरण्यपरिवृद्धिः ॥ आम्रैः क्षेमं भल्लातकैर्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्षमर्जुनैः शोभना वृष्टिः ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्षमथ मारुतः कपित्थेन । निचुलेनावृष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वह्निश्च कोविदारेण । श्यामालताभिवृद्ध्या बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ यस्मिन् काले स्निग्धनिश्छिद्रपत्राः संदृश्यन्ते वृक्षगुल्मा लताश्च । तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा रूक्षैश्छिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ इति वाराह्यां २७ अध्यायः ॥

कुसुमकार्म्मुकः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालिताला इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भव्ये ॥

कुसुमशरः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाक्षः । त्रि । पुष्पयुक्तनेत्रवति ॥

कुसुमागमः । पुं । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररीतिमलसम्भवेऽञ्जने । पौष्पके । रीतिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलिः । पुं । पुष्पाञ्जलौ ॥ उदयनाचार्यकृतग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । कुसुये ॥

कुसुमाधिपः । पुं ।
कुसुमाधिराट् । पुं । } चम्पकवृक्षे । हेमपुष्पके ॥

कुसुमायुधः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमास्त्रः । पुं । चौरे । तस्करे ॥

कुसुमासवम् । न । मधुनि ॥

कुसुमेषुः । पुं । पुष्पवाणे । कामदेवे ॥ कुसुमानि इषवोयस्य ॥

कुसुमोच्चयः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥

कुसुम्भः । पुं । कमण्डलौ ॥ महाराजचूतवृक्षे ॥ न । शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ कसूंभा इति प्रसिद्धे महारजनपुष्पे । कमलोत्तरे । वह्निशिखे ॥ अस्यगुणा यथा । कुसुम्भं वातलं कृच्छ्ररक्तपित्तकफापहमिति ॥ कुषुम्भत्यनेन वा ॥ कुषुभक्षेपे । कण्ड्वादिः । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात्सः ॥ धृ० ॥ कुस्यतिवा । कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इति उम्भप्रत्ययः । वा हुलकात्सगुणः ॥

कुसुम्भतैलम् । न । कुसुम्भस्नेहे ॥ स्नेहे तैलञ्च ॥ कुसुम्भतैलमत्युष्णं स्याद्गुरु विदाहि च । चक्षुष्यामहितं बल्यं रक्तपित्तकफप्रदम् ॥

कुसुम्भवीजम् । न । वरटायाम् । वरडकरड इतिच भाभाषा ॥

कुसूः । पुं । किञ्चुलुके । गण्डूपदे ॥

कुसृतिः । स्त्री । शाठ्ये ॥ इन्द्रजाले ॥ कुत्सिता सृतिः । सृमतौ । क्तिन् । कुगतीति समासः ॥

कुस्तुभः । पुं । समुद्रे ॥ कु ईषत् कुस्तुभं वा । स्तुभ्नोति । स्तुम्भुःरोधः । मू० कः । अपि नलोपोनस्यात् ॥ विष्णौ ॥

कुस्तुम्बरी । स्त्री । धन्याके ॥ इत्यमरटीकायांभरतः ॥

कुस्तुम्बुरु । न । धन्याके ॥ कुत्सितं तुम्बति । तुबिअर्दने । बाहुलकात् कुस्तुम्बुरूणिजातिरितिनिर्देशाद्वा उरुप्रत्ययःसुटच ॥

कुह । अ । कुत्रार्थे ॥ कुच इच ॥

कुहः । पुं । कुबेरे । यक्षराजि ॥

कुहकम् । न । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ त्रि । दाण्डाजिनिके । धूर्त्ते ॥ मायिनि । धूर्त्ते ॥ कुहयते । कुह विस्मापने । वा० कुन् ॥

कुहकजीवी । त्रि । मायाजीविनि । वाजीगर इतिभाषा ॥

कुहकस्वनः । पुं ।
कुहकस्वरः । पुं । } कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥

कुहक्कः । पुं । तालप्रभेदे ॥ यथा । द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं ताले कुहक्कसंज्ञकेइति ॥

कुहनः । पुं । मूषिके ॥ सर्पे ॥ न । मृद्भाण्डवि० ॥ काचभाजने ॥ त्रि । ईर्ष्यालौ ॥

कुहना । स्त्री । दम्भचर्यायाम् । दम्भे

मकृतथ्यामसैामादै। ॥ सर्वलिप्स यामिथ्याधर्माश्रयश्च कुहवि०चु० अदन्तः। युयासश्रम्योयुच् ॥

कुहनिका। स्त्री। कुहनायाम् ॥

कुहरः। पुं। नागविशेषे ॥ न। गह्वरे ॥ सुषिरे। छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुंहरति। हरतेरनुप्रमनेऽच् ॥ यद्वा। कुहवि स्मापने। इगुपधत्वात्कः। कुहंराति। रा०। आतइतिकः ॥

कुहरितम्। न। पिकालापे ॥ रतध्वनैा ॥ रटिते ॥ चि। कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः। पुं। पूगपुष्पिकायाम्। पान इतिभाषा ॥

कुहा। स्त्री। कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः। स्त्री। कुह्वाम् ॥ कुहयति। कुहविस्मापने। मृ०कुः ॥

कुहूः। स्त्री। नष्टेन्दुकलायाममायाम्। उदयेऽमायोगान्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अदृष्टाद्दृष्टतरि ॥ कुहयति। कुहवि० ॥ न्वतिगृध्योः कुरितिकूप्रत्ययो वाहुलकादिहापि ॥

कुहूकण्ठः। पुं। } कोकिले। पिके ॥
कुहूमुखः। पुं। } कोयल इतिभाषा।
कुहूरवः। पुं। }

कुहूलम्। न। सशल्कोर्ध्वरन्ध्रे ॥

कुहेडिका। स्त्री। } कुज्झटिकायाम् ॥
कुहेडी। स्त्री। }

कुहेलिका। स्त्री। कुज्झट्याम्। धूमिकायाम्। नभोरेणौ ॥

कुह्वानः। पुं। कुत्सितशब्दे ॥

कूः। स्त्री। पिशाच्याम् ॥

कूकुदः। त्रि। सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोकति। कुकआदाने। इगुपधेतिकः। पृ०॥ यद्वा। कथनं कूः। कूङ्शब्दे। तु०। सं०। कुयःशब्दस्य कुः भूः कीर्त्ति भूमिरितियावत्। कूकुंददाति। आतोऽनुपेति सुपीति योगविभागाद्वा कः ॥

कूचः। पुं। कुचे। स्तने ॥ कवते। कुङ्०। कुवस्वट्दीर्घश्च ॥

कूचिका। स्त्री। } तूलिकायाम्। चित्रलेखनिकायाम् ॥ टिस्वानङ्गी ॥
कूची। स्त्री। }

कूजनम्। न। कूजने ॥

कूजितम्। न। रुते। पक्षिध्वनैा।

कूटः। पुं। अगस्त्यमुनैा ॥ पुं। स्त्री। गृहे ॥ पुं। न। निश्चले ॥ राशौ। धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम्। विपरीतदर्शने। यथार्थवस्त्वाच्छादनेमाऽ

अयथार्थवस्तुप्रकाशके ॥ अग्निमूले ॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनार्थे ॥ अनृते ॥ भग्नशृङ्गवृषभे ॥ पुर्द्वारि । कूटयते । कूटआप्रदाने । यथायथं ॥ कूटयति मा० । कूटदाहे । अच् ॥ कूटयतेवा । अच् ॥

कूटकः । पुं । गन्धकुट्याम् । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ कर्षयाम् । पर्वत विशेषे ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । यथायथं । स्वा० कन् ॥

कूटकारकः । पुं । साक्षिवादे मृषावादकर्त्तरि ॥

कूटकार्षापणः : पुं । मिथ्याभूतरौप्यादि मुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत् । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । वितथे ॥

कूटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपाकलः । पुं । पित्तज्वरे ॥ कुञ्जरस्य पवने ॥

कूटपूरी । स्त्री । करार्यिकायाम् ॥

कूटपूर्वः । पुं । हस्तिमस्तिदोषजेज्वरे ॥ नायिनि ॥

कूटबन्धम् । न । उन्माथे । आमिषन्यस्यामृगपक्षिबन्धनार्थं छलपातितयन्त्रे । फन्दाफाँद इतिभाषा इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं [illegible] ।

कूटशाल्मलिः । पुं । शाल्मलिविशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूटशाल्मलिकस्तिक्तः कटुकः कफवातनुत् । भेदनः प्लीहजठरयकृद्गुल्मविषापहः ॥ भूतानाह विबन्धास्रमेदःशूलकफापहः ॥ कूटशाल्मलिस्त्वमसिस्त्र ॥

कूटसङ्क्रान्तिः । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यस्य राश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रे व्यतीतेतु यदासङ्क्रमते रविः । साप्रोक्ता कूटसंक्रान्ति र्मुनिभिः परिकीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थः । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । एकेनैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्यापके आकाशादौ ॥ अत्मनस्त्वात्मा धिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकारशून्ये ॥ अधिष्ठानतया देहद्वयावच्छिन्नचेतनः कूटवन्निर्विकारेणावस्थितः कूटस्थउच्यते ॥ न । मनसि । परियामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिमात्रेपिस्वयमनष्ट इत्यर्थः ॥ ष्ठा० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ [illegible]

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकायाम् । वडभ्याम् ॥ सुषागारे ॥ स्त्रीणां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । वहिः काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधानप्राणिभिः कृतव्यवहाराणि तानिव हुप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रवन्धकल्पनायाम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणिः । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थवंशशलाकायाम् ॥

कूणितः । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदरः । पुं । जातिविशेषे ॥ यथा ब्राह्मण्या क्षत्रियवीर्येण ऋतोः प्रथमवासरे । कुत्सिते चोदरे जातः कूदरस्तेनकीर्त्तितः ॥ तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो ऋतुदोषतः । सद्यः कोटकसंसर्गादधमोजगतीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूपः । पुं । स्वनामाख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भूमौ खातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृतिः । वद्धोऽवद्धः स कूपः स्यात् तदम्भः कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्तिमण्डूका यस्मिन कु शब्दे । कुपुभ्यांश्चेतिपोदीर्घश्च ॥ कुत्सिताः ईषद्वा आपोऽत्र । ऋक्पूरित्यः । ऊदनोरित्यत्रदीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदितिवा ॥

कूपकः । पुं । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थरज्जुवन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इतिभाषा ॥ कुप्पा इतिभाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोवेधकारिणितरुशिलादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्यादौवार्यर्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सितः कूपः । कुत्सिते इति कः । कूपस्य प्रतिकृतिरितिवा । इवे प्रतिकृताविति कन ॥ कूपे कायतिवा । कै० । सुपीति कः ॥

कूपखानकः । पुं । कूपस्य खननकर्त्तरि ॥

कूपत् । अ । प्रश्ने ॥ प्रशंसायाम् ॥

कूपाङ्कः । पुं । } रोमाञ्चे ॥
कूपाङ्गः । पुं । }

कूपारः । पुं । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अम्भोगतोपले । जलमध्यस्थितेपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूसम् । न । सरोवरे ॥

कूरः । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च्चः । पुं । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्टा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पुं । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणाद्यर्थं मृच्छरीरादिनिर्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्चमुशीरादिविनिर्मितम् । मलापकर्षणाद्यर्थं श्रीमन्मूर्त्यङ्गसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । उशीरकूर्चकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्चं सर्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमामिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोकः ॥ कुरति । कूर्यते वा । कुरशब्दे । वा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्च्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्च्चशीर्षः । पुं । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नालिकेरे ॥ कूर्चं श्मश्रुतदच्छीर्षमस्य ॥

कूर्च्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नालिकेरे ॥

कूर्च्चशेखरः । पुं । नालिकेरे ॥

कूर्च्चिका । स्त्री । चीरविकृतौ । चीरसा इति गौडभाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत् पक्वं चीरं सा दधिकूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत् चीरं सा भवेत्तक्रकूर्चिका ॥ कुञ्चिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्च्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घट्टने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्चेति । कूर्चविकारे श्वादेराकृतिगणत्वाद्वोध्यः । संज्ञायांवुन् ॥ कूर्चः श्मश्रुवादिरस्त्यस्यावा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कूर्द्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द क्रीडायाम् । ल्युट् । वोरुपधायादीर्घ इकः ॥

कूर्द्दनी । स्त्री । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्प्यम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम० ॥

कूर्प्परः । पुं । कुर्परे ॥

कूर्प्पासः । पुं । अर्द्धचोलके ॥ कूर्परः कफोणि र्जानुर्वा स्यते ऽत्र । कुर्परे आस्ते वा । असुक्षेपणे आसउपवेशने वा । घञ् । पृ० ॥

कूर्प्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म्मः । पुं । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायुविशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

त्तेः ॥ कच्छुआ इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे ॥ अस्य लक्षणं यथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः कलशसदृशमूर्त्तिः स्याच्चयस्य कूर्म्मः । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रोऽव्यङ्गशरीरः । सर्पशिरो वा स्थूलगलो यः सोपि नृपाणां राष्ट्रविवृद्धै ॥ वैदूर्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः । क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौवा कार्यः कूर्म्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वंशः पृष्ठास्थि । मणिः कूपाधोभागः ॥ विष्णोरवतारवि० । सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्योऽवितथाभिसन्धिः । कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः । बिभ्रत्तदा वर्त्तनमादिकच्छपोमेनेऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय इति ॥ कुः कुत्सितः कौ भुविवा ऊर्म्मिर्वेगोऽस्य । अपप्रत्ययस्त्वेष्य

त्राजितियोगविभागाद्रूप् समासान्तः ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्म्मचक्रम् । न ॰ ज्योतिषप्रसिद्धे कृषिकर्म्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखो भगवान् देवः कूर्म्मरूपी व्यवस्थितः । आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदं यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्र नक्षत्रन्यासक्रमः । मध्यप्रागग्निियाम्यादिकृत्तिकादित्रयत्रयैः । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिनः ॥*॥ तत्र वेधो यथा । पर्वापरे भवेद्वेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे । ईशानेऽनलयोर्वेधो वेधश्चाग्नेयमारुते । ताराश्रयान्वितं तत्र सौरिंयत्नेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्रवेधादिजन्यदोषाः । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषिकाः खगाः । स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्तिच ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामचेत्रनामर्क्षतो वदेत् । तथाच यत्नतश्चेदि व्यपार्थिवनाभसाः ॥ दृश्यन्तेसुमहोत्पाताः स्वांदिशंतत्रपीडयेत् । सौरिर्बलाधिकोदुष्टः स्वल्पवीर्यः शुभावहः ॥ एकदापीडयेच्च भानुजः कूर्म्मपञ्चके । तत्रस्थानेऽमहाविघ्नोजायते नात्रसंशयः ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रे कर्त्तव्यंशान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तन्नक्षत्रमध्यस्यादेशाः ।

मध्येसारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाथुराः । पञ्चालसाल्वमाण्डव्य कुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषवि न्ध्याद्रिपाञ्चघोषाः सयामुनाः । का श्ययोध्याप्रयागश्चगया वैदेहकादयः ॥ * ॥ तत्रपूर्वस्थदेशाः । प्राच्यां मा गधशोणौच वारेन्द्री गौडराढकाः । वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोद याद्रयः ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्थदेशाः । आग्नेय्यां मङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरकोसलाः । कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्धाविदर्भशवरादयः ॥ * ॥ तत्रदक्षिणस्थ देशाः । दक्षिणे ऽवन्तिमाहेन्द्रमलया ऋष्यमूककाः । चित्रकूटमहारण्यकाञ्ची सिंहलकोङ्कणाः ॥ कावेरीताम्रपर्णीचलङ्कात्रिकूटकादयः ॥ * ॥ तत्रनैर्ऋत कोणस्थदेशाः । नैर्ऋते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्चरैवताः । यवनः पह्लवः सिन्धुः पारसीकादयोमताः ॥ * ॥ तत्रपश्चिमस्थ देशाः । पश्चिमेहैहयास्ताद्रिम्लेच्छवासशकादयः ॥ * ॥ तत्रवायुकोणस्थदेशाः । वायव्ये गुज्जराटश्चनाट जालन्धरादयः ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्थदेशाः । उत्तरे चीननेपालहूणकैकेयमन्दराः । गान्धारहिमवत्क्रौञ्च गन्धमादनमालवाः ॥ कैलासमद्र काश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ * ॥ तत्रैशानकोणस्थदेशाः । ऐशाने स्वर्गभौमश्चगङ्गाद्वारश्चटङ्कणाः । वाह्लीकब्रह्मपुरककिरातादरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ जपयन्त्रकर्मोक्ते कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्मचक्र मविज्ञाययः कुर्य्याज्जपयन्त्रकम् । तस्ययन्त्रफलं नास्तिसर्वानर्थायकल्पते ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । न । कौर्म्मे । सप्तदशसहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ यथा । सप्तदशसहस्रन्तुपुराणं कूर्म भाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः । पुं । अम्लानवृक्षे ॥ कमठपृष्ठदेशे ॥ न । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । न । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराजः । पुं । कच्छपराजे । अकूपारे । आदिकच्छपेविष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्मराज तदिदं दितयं दधीथाः । दक्कुञ्जराः कुरुत तत्त्रितये दिधीर्षा मार्यः करोतु हरकार्मुक माततज्यमिति महानाटकम् ॥

कूलम् । न । रोधसि । तीरे । तटे । नद्यादजलसमीपस्थाने ॥ स्तूपे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलकः । पुं । कृमिशैले ॥ पुं । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कषः । पुं । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कष हिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इति खच् । अरुर्द्विषदिति मुमागमः ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभूः । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलचण्डकः । पुं । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचरः । पुं । लुलापादिपशुषु ॥ यथा । लुलापगण्डवाराहचमरीवारणादयः । एते कूलेचराः प्रोक्ता यतः कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा वृष्या बलावहाः । मधुराः शीतलाः स्निग्धाः मूत्रलाः श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूवरः । पुं । कुब्जके । कूंजा इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ पुं । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादिः । बा० वरच् ॥

कूबरी । पुं । रथे ॥ कूबरोयुगन्धरःसोस्यास्ति । इनिः ।

कूबरी । स्त्री । कम्बलाच्छन्नदितरथे ॥ इतिहलायुधः ॥

कूष्माण्डः । पुं । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ द्वात्रिंशन्निरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कार्वाम् ॥ कूष्माण्डी तु भृशं लघ्वी कर्कारु रपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृकः । पुं । गले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृकणः । पुं । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि ॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कणशब्दे अच् ॥ कृकेणकण्ठेन अणति वा । अणशब्दे । अच् । श० ॥

कृकरः । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । क्षुत्करवायौ ॥ कृकरस्तु क्षुतेचैव जवाकुसुमसन्निभः ॥ करवीरवृक्षे ॥ चव्ये ॥

कृकलः । पुं । क्षुत्कारेदेहस्थेवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलासः । पुं । सरटे । क्रकचपादि ।

प्रतिहर्षे । इमाश्रये ॥ कृकं शिरोग्रीवा काण्ठञ्च लासयति । लसश्लिष्य योगे । चु० कर्म्मण्यण् ॥

कृकवाकुः । पुं । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेन गलेमवक्ति । वचप रिभाषणे । कृकेवचः कश्चेतिमुण् ॥

कृकवाकुध्वजः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजेऽस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवायामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकङ्कण्ठम् अटति । अटगतौ । ण्वुल् । स्वा० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । आभीले । कष्टे । दुःखत त्कारणयोः ॥ अंहसि । पापे ॥ सान्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥ त्रि । तद्वति ॥ स्मृतौ व्रतेपुल्लिङ्गोप्ययम् ॥ कृन्तन्ति अनेनवा । कृतीछेदने । कृतेश्छकूचेतिरक् प्रत्ययः छश्चान्त्यस्यादेशः ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिःकुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षयेत् तद्दिनेनान्यत्किञ्चिदद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्यर्थः ॥ सम्यक् तपनमत्र । प्रज्ञाद्यण् यद्वा । सन्तपति । ल्युः । तस्येदम् कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । पुं । व्रतविशेषे ॥ यथा हवशिष्ठः । अथभक्षस्तृतीयः कृच्छ्रातिकृच्छ्रोयावत् सकृदादीत । यावदेकवारमुदकं हस्तेन ग्रहीतुंशक्नोति तावन्नवसुदिवसेषुभक्षयित्वा त्र्यहमुपवासः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ सुमन्तुर्यथा । द्वादशरात्रंनिराहारःस कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वयं द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम् ॥ ब्रह्मपुराणम् । चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिवेत्तोयञ्चशीतलम् । एकविंशति रात्रन्तुकाले ष्वेतेषु संयतः ॥ कालेषु प्रातःसायंमध्याह्नेष्वित्यर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृच्छ्रारिः । पुं । विल्वाम्रवृक्षे ॥

कृच्छ्रार्द्धः । पुं । दिनषट्कसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथाहापस्तम्बः । सायम्प्रातस्तथैकैकंदिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयञ्चनाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धःसोभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणुः । पुं । चित्रकरजातौ । चितेरा इतिभाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति । मनुश्च । चत्वार्याहुःसहस्राणि

वर्षाणान्तु कृतं युगम्। तस्य तावच्छती सन्ध्यासन्ध्यांशश्च तथाविधः॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम। युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञक इति॥ पर्याप्ते। अलमर्थे॥ फले॥ त्रि। विहिते॥ हिंसिते॥ अकारि। डुकृञ्०। क्तः॥ निष्पादिते॥ पुं। कृताये॥

कृतकम्। न। विड्लवणे॥ त्रि। कृत्रिमे॥ कृन्तति। कृती छेदने। कृणत्ति वा। कृती वेष्टने। वा० क्वुन्॥

कृतकर्म्मा। त्रि। निपुणे। प्रवीणे। शिक्षिते॥ पुण्यवति॥ कृतं कर्म तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्तमन्तःकरणशोधकं येन॥

कृतकृत्यः। त्रि। कृतार्थे। निष्पन्नकर्म्मणि। समाप्तकार्ये। धन्ये॥ विदुषि॥ कृतं कृत्यं वर्णाश्रमोचितमन्तःकरणशोधकं कर्त्तव्यं येन न पुनः कृत्यान्तरं यस्यास्ति सः। कृतकृत्यस्तु सन्न्यस्य स्वात्ममात्ररतिर्भवेत्॥ ऋणत्रयाद्विमुक्ते॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः। नैवाऽस्ति किञ्चित्कर्त्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित्॥ अकृतकृत्यो हि मृत्योर्बिभेति। यथाहुः॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृत्योरुद्विजते जन इति॥

कृतकोटिः। पुं। काश्यपमुनौ॥ उपवर्षमुनौ॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कृतक्रियः। त्रि। कृतकार्ये॥

कृतक्षणः। त्रि। लब्धावकाशे॥

कृतघ्नः। त्रि। कृतहन्तरि। कृतोपकारस्यापकारे प्रवर्त्तमाने॥ कृतमुपकारमपकाराचरणेन यो विनाशयति स कृतघ्न इत्यर्थः। स चानेकविधः प्रोक्तः पुराणे स्कान्दसंज्ञके। यथा। भर्त्तृपिण्डापहर्त्ता च पितृपिण्डापहारकः। यस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च दक्षिणां न प्रयच्छति॥ पुमान् स्त्रियश्च यो द्वेष्टि यस्तान् घातयेन्नरः। कृतस्य दोषं वदति सकामाम् न करोति यः॥ न स्मरेच्च कृतं यस्तु आश्रमान् यस्तु दूषयेत्। सर्वांस्तानृषिभिः सार्द्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनुरिति॥ तस्य प्रायश्चित्तमपि नास्ति। यथा। ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे च गुरुतल्पगे। निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति॥

कृतच्छिद्रा। स्त्री। कोषातकीलतायाम्॥

कृतज्ञः। पुं। हरौ॥ कृतं कार्यं जगद्रूपम्। जानातीति ज्ञः आत्मा। कृतञ्चासौ ज्ञश्चेति तथा। यद्वा। कृतं जगत् ज्ञः आत्मा यस्य। प्राणिनां पुण्यपाप

रूपंकृतंकर्म्मजानाति फलदानाये ति वा ॥ गुनि । कुक्कुरे ॥ त्रि । म र्य्यादिनि । प्रत्युपकारेसयत्न ॥ येन केनचित् स्वस्मैकिञ्चिदपिकृतमुप कारंबहुतया जानाति । चाश्वघो धने । आतद्दतिकः ॥

कृतज्ञता । स्त्री । उपकारित्वे ॥ भावे तल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥

कृतत्रा । स्त्री । चायमाणायांलतायाम् ॥

कृतदासः । पुं । नारदोक्तपञ्चदशदासा न्तर्गते दासविशेषे । सतुकेनचिन्नि मितेन एतावत्कालपर्य्यन्तं तवाहंदा सइतिकृतसमयः॥इतिक्रमसङ्कुरः ॥

कृतधीः । त्रि । पण्डितोत्तमे । निर्मला न्तःकरणे । अभ्याससंस्कृताऽन्तःकर णे ॥

कृतनाशः । पुं । दोषविशेषे ॥ कृतयोः पुण्यपापयोर्भोगमन्तरेण नाशः ॥

कृतपुङ्खः । त्रि । सम्यक्कृतशराभ्यासे । सुप्रयोगविशिखे ॥ कृतोऽभ्यस्तःपु ङ्खयुक्तः शरोयेन ॥

कृतपूर्वी । त्रि । पूर्वनिष्पन्नकर्मणि ॥ कृ तंपूर्वमनेनेत्यर्थे इष्टादिभ्यश्चेति क र्तरि इनिः ॥

कृतफलम् । न । कक्कोले ॥

कृतफला । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

कृतम् । अ । अलमर्थे ॥ निषेधे ॥

कृतमालः । पुं । आरग्वधे । न्दपद्रुमे ॥ कर्णिकारे । लघ्वारग्वधे ॥ कृता मालाऽस्य ॥

कृतमाला । स्त्री । सरिद्दरे ॥ कृत माला नाम नदी यस्यां मत्स्यो ऽभ द्दुरिः ॥

कृतमुखः । त्रि । प्रवीणे । विज्ञे ॥ कृ तंमुखमस्य । सर्वस्यकृतमुखत्वात् अ चकृतशब्दस्यसंस्कृतपरत्वम् ॥

कृतयुगम् । न । तिष्ये । सत्ययुगे । स न्ध्यासन्ध्यांशयुक्तेषुचतुर्षु दिव्यसह स्रवर्षेषु ॥

कृतरुचिः । चि । अलङ्कृते ॥

कृतलक्षणः । चि । गुणैः प्रतीते । शौ र्यादिगुणैः विख्याते ॥ कृत मुद्रारितं लक्षणं नामास्य ॥ श्रीधरौ ॥ कृता नि लक्षणानि शास्त्राध्ययनेन । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत् सर्वञ्जनार्द नादितिस्मृतेः ॥

कृतवर्म्मा । पुं । हृदीकसुतेक्षचियवि शेषे ॥

कृतविद्यः । चि । अभ्यस्तविद्ये ॥

कृतवीर्य्यः । पुं । एकवीरनृपात्मजे । च न्द्रवंशीयकार्त्तवीर्यस्यजनके ॥

कृतवेतनः । त्रि । वेतनेन नियुक्ते दा सादौ ॥

कृतवेदी । चि । कृतज्ञे ॥

कृतवेधः । पुं ।) श्वेतघोषा इति गौ
कृतवेधकः । पुं । } ड भाषा प्रसिद्धायां कोशातक्याम् ॥

कृतवेधना । स्त्री । राजकोशातक्याम् ॥

कृतश्रमः । त्रि । महोद्यमे । महोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृतः श्रमो येन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् । ङीष्यलोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः । कृता सापत्निका यया ॥

कृतस्वरः । पुं । आकरविशेषे । खनीकरे ॥

कृतहस्तः । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतो ऽभ्यस्तो हस्तो यस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्यकारणयोः ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयोः समाहारः ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । केवलम् विशिष्टे नामभिरिति समासः ॥ पुं । परमेश्वरे ॥ कृतः कार्यात्मकः अकृतः कारणात्मकः । कृतश्चासावकृतश्च पूर्ववत् समासः ॥

कृतागमः । पुं । विष्णौ ॥ कृतआगमः श्रुतिस्मृत्यादिलक्षणो येन सः ॥

कृताञ्जलिः । पुं । लज्जालूपोषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतकरः ॥ कृतः अञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्तःकरणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्ययः । पुं । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्ययः ॥

कृतान्तः । पुं । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अशेमकर्मणि ॥ कृतः अन्तो विनाशो येन ॥ कृतः अन्तः निश्चयो येन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतस्य कर्मणः तस्य अन्तः परिसमाप्तिर्यस्मात् स एवायम् ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनकः । पुं । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । नं । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्च तत् अन्नञ्च ॥

कृतायः । पुं । चतुरङ्कीडासाधनीभूताऽक्षविशेषस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थः । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृतः अर्थः प्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावेतल् ॥

कृतालयः । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृतः आलयो येन ॥

कृतावदानः । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृतमवदानं शुभकर्म येन ॥

कृतापसपिण्डका । त्रि । [illegible]कृत

पृष्ठजानुजङ्घादिबन्धे ॥

कृताञ्जः । त्रि । शिक्षिताञ्जे ॥

कृतिः । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विंशत्यक्षरायांवृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयमश्चित्तैकाग्रताकरणञ्चेति छान्दोग्यभाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रियां क्तिन् । क्रियतेऽनया वा ॥

कृतकरः । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इति शब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृतार्थे ॥ कृतङ् कर्म प्रशस्तमस्याऽस्ति । अतइनिः । कृतमनेन वा । इष्टादिभ्यादिनिः ॥

कृत्तः । त्रि । छिन्ने । वेष्टिते ॥ कृत्यते स्म । कृतीछेदने क्तः ॥

कृत्तिः । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । बहुलायाम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । क्षुधाधिकः सत्यधनैर्विहीनो वृथाटनो त्यन्नमतिः कृतघ्नः । कठोरवाक्चाहितकर्मकृत् स्यात् चेत् कृत्तिकायां मनुजः प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्यः किदिति तिकन् ॥

कृत्तिकाभवः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कृत्तिकायाः भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुतः । पुं । इन्द्रे ॥ स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ कृत्तिकायाः सुतः ॥

कृत्तिवासः । पुं । शिवे ॥ इति द्विरू० ॥

कृत्तिवासाः । पुं । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वासोऽस्य ॥

कृत्नुः । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ कर्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्यां क्त्नुः ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्ये । प्रयोजने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्याः षट् ते समाख्याताः क्यप्ण्यतौभावकर्मणोः । तव्यानीयावनन्तात् यत्केलिमः कर्मकर्त्तरि इति सुपद्मसम्मताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्याः वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विद्विष्टे ॥ कार्ये ॥ क्रियते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाकॢपिचृतेरिति क्यप् ॥ धनादिभिर्भेद्ये शत्रौ ॥ क्रुद्धलुब्धभीतावमानिताः परे कृत्या इति नीतिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्यां मकार्षीः ॥ अभिचारदेवते ॥ यन्त्रदेवताविं० ॥ ॥ अभिचारक्रियायाम् ॥ करणम् । कृञः शचेतिचात्क्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृत्यते वा । कृती० । ऋदुपधादितिक्यप् ॥

कृत्रिमः । पुं । सिल्हके । तुरुष्कनाम्निगन्धद्रव्ये ॥ द्वादशमुखाम्सर्गतपुत्रविं० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयस्तुकृत्रिम इतिमनुः ॥ न । विड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृतिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे ड्वितः क्रिः । कृत्या क्रियया निर्वृत्तम् । त्रेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमकः । पुं । तुरुष्कनामनि गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूपः । पुं । } दशकधूपे । कृत्रिमधूपकः । पुं । } नाना सुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिमश्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रकः । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्रः । पुं । रचितबन्धौ ॥

कृत्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ समुद्राये ॥ पुं । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृतीछेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदितिसः ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृत्यते । कृती० । कृत्यृषिभ्यांक्स्नः ॥

कृत्स्नधर्म्मः । पुं । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदरः । पुं । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धान्यादिगृहे । गञ्ज गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृदराद्यश्चेतिसाधुः ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्ययः ॥ कृन्तत्रङ्कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पतेः । शावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारदः ॥

कृपः । पुं । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अश्वत्थाममातुले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥

कृपणः । पुं । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसनप्राप्ते । दीने ॥ यथा । महद्धाव्यसनं प्राप्तो दीनः कृपण उच्यते । कुलेप्यकृपणो राम सम्भूतः सर्वकामदे ॥ इति

रामायणम् ॥ अन्यमतद्वीमे । कल हैतो । सकामे ॥ यो ऽस्यस्वयाम पि विजयति भयमते सकृपणः त विधस्याह्विजो ऽ नात्मवित् अप्रा सपुरुषार्थतया कृपणो भवति ॥ क ल्पते अल्पंदानम् । कृपू सामर्थ्ये । बाहुलकात् क्युन् । अवस्पल त्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजना भिमतकृपायाम् ॥ अनैतेहतिव्यासो ऽ हितनिमित्तदेहविशेषे ॥ कृपणाम् । कृपकृपायाम् । कृपेः सम्प्रसारणञ्चे तिभिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पुं । खड्गे ॥ कृपाणधारागम मात् व्याघ्रकर्णावतस्वनात् । भुज कृपाणधारया नून समक्यं कुलवर्त्तनम् ॥ कृपानुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्यो पीति डः । पूर्वपदाद्दितियात्वम् ॥

कृपाणकः । पुं । खड्गे । निर्स्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा० कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिका याम् ॥ असिलतायाम् ॥ कृपाणमया ति । अणाशब्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपणः । पुं । कुठारेण ...

कृपालुः । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित०डुः ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्य । अस्मिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्प ते । कृपू० । कृतकृपिभ्यः कीटन् ॥ विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पुं । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनिः । पुं । अग्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनिः कूमजलार्द्धकाष्ठाम् । अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं ज लं योनि रुत्पत्तिस्थानं यस्येतिवा । अद्भ्यो अग्नि र्ब्रह्मः क्षत्रमिति मनु स्मृतेः ॥

कृपीपतिः । पुं । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्रः । पुं । } अश्वत्थाम्नि ॥
कृपीसुतः । पुं । }

कृमिः । पुं । कीटात्मक्षुद्रजन्तौ । मीमाक्षी ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषधं यथा । वदरीकारवीमूलंगुडाज्येन समन्वितम् । अग्निनासाधितं च गृध्वाकृमीन् सर्वान् निहन्तीति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्राम्यति । क्रमुपा० । क्रमितमिभ्यतिक्कम्भाम सम्प्रसारणञ्च । अग्नौ

सम्प्रसारणमित्यतः सम्प्रसारणानुवृत्तेः ॥

कृमिकण्टकम् । न । चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशिम कपड़ा इतिभाषा ॥

कृमिघ्नः । पुं । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् । अनुपूर्वस्येतिनियमाभावात् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येष्वपीतिडः ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्रः चलः स्रावी ससंरम्भो महारुजः । अनिमित्तरुजोवातात् सज्ञेयः कृमिदन्तकः ॥

कृमिफलः । पुं । उदुम्बरे ॥ कृमयःफलेऽस्य ॥

कृमिरिपुः । पुं । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपुः ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । कः ॥

कृमिवृक्षः । पुं । कोषाम्रे ॥ ।

कृमिशङ्खः । पुं । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रुः । पुं । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैलः । पुं । } वल्मीके । वाँबी
कृमिशैलकः । पुं । } इति भाषा ॥

कृमीलकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कृविः । पुं । तन्तुवायद्रव्ये । वापदण्डे । तांत इति भाषा ॥ करोति क्रियतेऽनेनवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधुः ॥

कृशः । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यतेस्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधुः ॥ कृशधने ॥

कृशरः । पुं । कृसरे ॥ कृशंराति । रा दाने । आतइतिकः ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाखः । पुं । पर्पटे ॥

कृशाङ्गः । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्याः ॥

कृशानुः । पुं । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनूकरोति । कृशतनूकरणे । कृतन्यजीतिकृशे

रामुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतो ऽस्य । देव्याः सोढु मशक्यत्वाद्‌ग्नौ प्रक्षिप्तं रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले ॥ वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामितिकुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । अन्वते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्यः । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिकः । पुं । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । वृश्चिकृषोः किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पुं । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्यासुतिपरिषदो वलच् । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्तः ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि ण्यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच् ॥ वा० तिर्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

कृष्णः । पुं । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषति निवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धयः । स्मृते

सकलकल्याणभाजनंयत्रजायते। पुरुषं तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम्। स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम्। शतधाभेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेति कृष्णस्मरण माहात्म्यम्॥ अस्य जन्मसमय उक्तोय माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे। उच्चस्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं वृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः। नैशीथः समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणो श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परम्ब्रह्मतदिति॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति जनेन यः। जनं जनेन हरति तं कृष्णं भजसाम्प्रतम्॥ परब्रह्मणि॥ यथा। कृषि भूर्वाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः। तयोरैक्यं परम्ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते॥ पाराशर्य। वेदव्यासे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ वायसे। काके॥ कोकिले॥ करमर्द्दके॥ वर्णविशेषे। नीले। श्यामे। मेचके॥ न। मरिचे॥ लौहे॥ नीलाञ्जने॥ कालागुरुणि॥ अशुभकर्मणि॥ त्रि। मेचकवर्णवति॥ कर्षतिमनः। कृष०। कृषेर्वर्णइतिनक्॥ यद्वा। कर्षत्यरीन्। बाहुल

कात्वर्णं विनापिनक्॥ कृष्णोवर्णोऽस्यास्ति वा कृष्णः। नगन्तात् गुणवचनेभ्यो मतुपोलुगितिलुक्॥

कृष्णकन्दम्। न। कैरवे। निशाह्वये॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥ कृष्णःकन्दोस्य॥

कृष्णकर्म्मा। त्रि। दुराचारे। पापाचारयुक्ते॥ कृष्णङ्कर्मास्य॥ कृष्णार्पितकर्मणि॥

कृष्णकलिः। स्त्री। गुलालफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडाः॥

कृष्णकायः। पुं। महिषे॥ त्रि। श्यामतनौ॥ कृष्णः कायोस्य॥

कृष्णकाष्ठम्। न। कालागुरुणि॥

कृष्णकोहलः। पुं। द्यूतकृति। अक्षदेविनि॥ कृष्णोऽशुभःकोहलोस्य॥

कृष्णगन्धा। स्त्री। शोभाञ्जने॥

कृष्णगर्भः। पुं। कट्फले॥

कृष्णचञ्चुकः। पुं। चणके॥

कृष्णचतुर्द्दशी। स्त्री। कृष्णपक्षीयचतुर्द्दश्याम्। भूते॥ कृष्णाचासौचतुर्द्दशीच॥

कृष्णचन्दनम्। न। हरिचन्दने। पीतचन्दने॥ कृष्णञ्चचन्दनम्॥

कृष्णचरः। त्रि। कृष्णस्यभूतपूर्वेऽर्थे भूतपूर्वेचरट्॥

कृष्णचूडा। स्त्री। स्वनामागौडेषुप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे। गुलतुरा इतियव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लौहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरकः । पुं । सुषव्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायां लतायाम् ॥

कृष्णताम्रम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतारः । पुं । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णाचासौ त्रिवृताच ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेहः । पुं । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णोदेहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायनः । पुं । वेदव्यासे ॥ यथा । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । कोह्यन्यः । पुण्डरीकाक्षान्महाभारत कृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य सः । द्वीपायनएव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपंयमुनाद्वीप मित्यर्थः ॥ कृष्णः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरकः । पुं । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारार्त्तौ । क्रूरधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवाश्चसन्ति - धत्तूराः । सामान्यगुणोपेता स्तेषुगुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुमः स्यादितिराजनिर्घण्टः ॥

कृष्णपक्षः । पुं । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ सतु प्रतिपदाद्य मावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मकः । यथा । तत्र पक्षावुभौ मासे शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पक्षद्वयात्मकास्तु तिथयः क्रमात् पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षेताः पूर्णिमान्ताश्चशुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाकः । पुं । करमर्द्दके ॥ कृष्णःपाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफलः । पुं । करमर्द्द ॥ कृष्णपाकंफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतकः । पुं । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीरः । पुं । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । इचरकष्टायाम् । स्थू

कायाम् ॥

कृष्णपुच्छः । पुं । लोमडी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखे ॥

कृष्णपुष्पः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफलः । पुं । करमर्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाकः । पुं । करमर्दके । करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्याः ॥ कोलशिंब्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कृष्णभूकूष्माण्डः । पुं । विदार्याम् ॥

कृष्णभूमः । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णोदगित्यच् ।

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेदः भेदोऽस्याः ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमन्त्री । पुं । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनवर्वरे । वर्वर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमुद्गः । पुं । काला मूंग इतिप्रसिद्धे मुद्गे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूली । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमृत्तिकः । पुं । कृष्णभूमे ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णायां मृदि । कृष्णभूमौ ॥ कृष्णमृत् मधुरा दाहास्रप्रदरश्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्यः । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुंघुची चिरमठी इतिभाषा ॥ चिभिर्यवैःपरिमितेमाने ॥ सर्षपाः षड्यवो मध्यस्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ॥

कृष्णलकः । पुं । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालानून इति भाष ॥ काचलवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम् । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । कृष्णो वर्णोस्त्यस्याः । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहितः । पुं । धूम्रवर्णे । कृष्णरक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहितः । शा० ॥

कृष्णवक्त्रः । पुं । वानरे ॥ इति हलायुधः ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्णः । पुं । शूद्रे ॥ विधुन्तुदे ॥ कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पुं । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णाधूमोवर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णवर्वरक: । पुं । वर्वरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानर: । पुं । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीज: । पुं । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलींदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्या: ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशार: । पुं । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शार:शबलश्च । वर्णोवर्णेनेतिसमास: ॥

कृष्णशालि: । पुं । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्धे धान्य विशेषे । यथा मधशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नोमधुर: पुष्टिकृद्धित: । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिबलप्रद इत्यस्यगुणा: ॥

कृष्णशिंबिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रु: । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्ग: । पुं । महिषे । लुलाये ॥

कृष्णसख: । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्ज्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षप: । पुं । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसार: । पुं । कृष्णाम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्रस्वभावत: ॥ खदिरे ॥ कृष्णोनसार: शबल: । तृतीयेतियोगविभागात् समास: ॥

कृष्णसारथि: । पुं । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्ण: सारोऽस्या: ॥

कृष्णस्कन्ध: । पुं । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ मश्मार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्यव्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्ऋते: पुर्य्याम् ॥ कृष्णा दैत्यपतेर्म्म्घोधीभवद् दैत्यसेविता । नील रत्नप्रभाजालविलासभवरभूषणा ॥ धू

मार्दिगतौ । शालग्रोनस्त्वेन तमोमयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तन्त्रप्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णायाम् त्रि । अनुदात्तत्वाभावान्न ङीप् । कृष्णावर्णो ऽस्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥

कृष्णागुरु । न । । अगुर्वाण । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णागुणाधिकं तत्तु लोहवद् वारिमज्जति ॥ अगुरुप्रभवः स्नेहः कृष्णागुरुसमः स्मृतः ॥

कृष्णाचलः । पुं । रैवताद्रौ ॥ कृष्णस्याचलस्य ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमस्याजलं रुच्यं पावनं दीपनं मतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलौहे ॥ इ० है० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलौहे । काललौहे ॥

कृष्णार्चिः । पुं । अग्नौ ॥

कृष्णार्जकः । पुं । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरघ्ने । वनवर्बरे ॥

कृष्णाम्बुः । पुं । नीलाब्धौ ॥

कृष्णावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्यावासो ऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । संज्ञायां कन् ॥

कृष्णेक्षुः । न । काजली ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतरः । पुं । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसरः । पुं । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्कः कृसरः सोऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ् । कृधूमदिभ्यः किदिति सरः । वा० नपुंसकम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुला दालिसम्मिश्रा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । संयुक्ताः सलिले सिद्धाः कृसरा कथिता बुधैः ॥ कृसरा शुक्रला बल्या गुरुः पित्तकफप्रदा । दुर्जरा बुद्धिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कृतः । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कृतकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् । व्यवस्थापत्रे ॥ इति विकारशेषः ॥

कृतधूमः । पुं । सिल्हके ॥

कृतिकः । त्रि । क्रीते ॥ इति कृदायुधः ॥

कोकयः । पुं । सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥

कावस इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथराजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचेमानाभावा ज्जन्यजनकभावोपि पुंयोग इति पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

केकरः । त्रि । वलिरे । ऐंचातानाइति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिपुरुषे । टेरके ॥ केमूर्ध्निकरः शीलमस्य । कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्वावाग्याम् ॥ केमूर्ध्नि कायते । कैशब्दे । अन्येभ्योपीति डः । हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावलः । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पुं । केकावति । मयूरे ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पुं । मयूरे ॥ केकाऽस्त्यस्य । व्रीह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनिः ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विश्वरोचने ॥

केशिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पुं । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतकः । पुं । केवडा इतिख्याते केतकीवृक्षे ॥ केतकः सूचिकापुष्पो जम्बुकः क्रकचच्छदः । सुवर्णकेतकीत्वन्यालघुपुष्पासुगन्धिनी ॥ केतकः कटुकः स्वादुर्लघुः स्निग्धः कफापहः ॥ न । केतक्याः पुष्पे ॥ केतक्याः पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणोलुक् । नादि वृद्धिः । लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । तृणद्रुमान्तरे । सूची पुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादौ । क्वुन् । ण्वुला ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केत्यते चायते ऽनेन । कित० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतितः । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्येष्वतन्द्रितः । कथंचिदप्यतिक्रामन्पापः शूकरतांव्रजेत् ॥

केतुः । पुं । रुजि । द्युतौ ॥ पताकायाम् ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ रिपौ ॥ नवमग्रहे । राहोः शरीरे । शिखिनि ॥ सचोत्पातरूपः ॥ प्रज्ञा । ना

नारूपधरोऽव्यक्तो रविणा नरस श्च
यः। नोत्पत्तिर्ज्ञायते तस्य नारदेयःप
श्चितैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च
त्रिशिखः पञ्चचूडकः। सहस्रशिख
रूपश्च इन्द्रकेतुरिवस्थितः ॥ सूर्य
पुत्रोऽग्निपुत्रश्च ब्रह्मविष्णुशिवात्मजः
। अनेकशिखरः केतुर्ग्रहपीडां व्य-
पोहतु ॥ अथकेतुरित्येकवचनंजा
त्यभिप्रायम्। धूम्रा द्विबाहवः सर्वे
गदिनो विकृताननाः। गृध्रासनग
ता नित्यंकेतवःस्युर्वरप्रदाः॥ सर्वेकि
रीटिनःकार्या ग्रहालोकहितावहाः
। स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्त
रंसदा ॥ इत्यादिषु बहुत्वदर्शनात्
॥*॥ अत्र केतुचारोवाराहीतो लि
ख्यते।तद्यथा। तत्रादावागमप्रदर्शना
र्थमाह। गार्गीयं शिखिचारं पारा
शर मसितदेवलकृतञ्च। अन्यांश्च
बहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः
॥ अथोदयास्तमयलक्षणमाह। दर्श
न मस्तमयो वा न गणितविधिना
ऽस्य शक्यते ज्ञातुम्। दिव्यान्तरिक्ष
भौमास्त्रिविधाःस्युः केतवोयस्मात् ॥
अथकेतूनां दिव्यवर्जितानामन्येषां
स्वरूपमाह ॥ हुताशेऽनलरू
पंयस्मिंस्तत् केतुरूपमेवोक्तम्।
खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

परित्यज्य ॥ दिव्यान्तरीक्ष भौमा
नां केतूनां ल०। ध्वजशस्त्रभवनतरु
तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरीक्षास्ते ।
दिव्या नक्षत्रस्था भौमाः स्युरतोऽन्य
थाशिखिनः ॥ केतूनां संख्यां मता
न्तरेणाह । शत मेकाधिक मेके
सहस्र मपरे वदन्ति केतूनाम्।
बहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारदः
केतुम् ॥ मतान्तराण्युक्त्वास्वसिद्धा
न्तमाह। यद्येको यदिवहवः किम
नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम्। उद-
यास्तमयैः स्थानैः स्पर्शैरा धूपनै।
र्वर्णैः ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ
माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा
स्तावन्त एवफलपाकः। मासैरब्दां
श्च वदेत् प्रथमात् पक्षत्रयात् पर
तः ॥ शुभस्य केतोर्ल०। ह्रस्व
स्तनुः प्रसन्नः स्निग्ध ऋजु रचिरसं
स्थितः शुक्लः। उदितोवाप्यभिदृष्टः
सुभिक्षसौख्यावहः केतुः॥ अशुभ
स्य केतोर्ल०। उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः। इन्द्रा
युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो
वा ॥ अधुना केतुसहस्रस्य लक्षणं
सफलं विवक्षुस्तत्रादावेव रविजाः
पञ्चविंशतिः केतवो भवन्ति तेषां
लक्षणमाह ॥ हारमणिहेमरूपः

केतु:

किरणाख्य: पञ्चविंशति: सशिखा:। प्रागपरदिशो दृश्यान्नृपति विरोधा दहा रविजा:॥ अग्निपुत्रा स्तावन्त हृच्याह । शुकदहनबन्धुजीवकला चाचतजोपमा हुताशसुता: ।आ ग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्त स्तेदि शि खिभयदा:॥ मृत्युसुता स्तावन्त आ ह वक्रशिखा मृत्युसुता रूक्षा: कृ ष्णाश्च तेपि तावन्त:। दृश्यन्ते याम्या यां जनमरकावेदिन स्तेच॥ भूमि पुत्रा द्वाविंशतिरेवाह । दर्पणवृत्ता कारा विशिखा: किरणान्विता धरा तनया:। चुद्भयदा द्वाविंशति रैशा न्या मधुतैलनिभा:॥ चंद्रसुता स्त्र य:। शशिकिरणरजतहिमकुमुद कुन्दकुसुमोपम: सुता: शशिन:। उत्तरतो दृश्यन्ते चय: सुभिचावहा: शिखिन:॥ ब्रह्मदण्ड स्वस्य ल०॥ ब्रह्मसुत एक एव त्रिशिखो वर्णै स्त्रिभि र्युगान्तकर:। अनियतदिक् सम्प्रभवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्य:॥ एकाधिकं शतं कथित मन्यानि नव शतान्यकेनानि कथनीयानी त्याह ।शत मभिहित मेकाधिक मेकेन विरहिता न्यस्मात् । कथयिष्ये केतूनां शतानि नववचयो: स्प ष्ट:॥ शुक्रपुत्रा चतुरशीतिसङ्

केतु:

ख्या स्तानाह । सौम्येशान्यो बर्दर्य शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्या ख्या:। विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्चभ वन्तितीव्रफला:॥ षष्टि: शनैश्चर पुत्रा:। स्निग्धा: प्रभासमेता द्विशि खा: षष्टि: शनैश्चराङ्कजा:। अति कष्टफला दृश्या: सर्वेचैतेकनकसं ज्ञा:॥ गुरुपुत्रा: पञ्चषष्टि:। विक चा नाम गुरुसुता: सितैकतारा: शिखापरित्यक्ता:। षष्टि: पञ्चभि र धिका स्निग्धा याम्याश्रिता: पापा:॥ एकपञ्चाश बुधपुत्रा:। नातिव्यक्ता: सूक्ष्मा दीर्घा: शुक्ला यथेष्टदिक्प्र भवा:। बुधजा स्तस्करसंज्ञा: पापफ ला स्त्वेकपञ्चाशत्॥ भौमपुत्रा: ष ष्टि:। चतजानलाऽनुरूपा स्त्रिचूल तारा: कुजात्मजा: षष्टि:। नाम्ना च कौङ्कुमा स्ते सौम्याशासंस्थिता: पा पा:॥ त्रयस्त्रिंशद्राहुपुत्रा:। त्रिंशत् त्र्यधिका राहो स्तेतामसकीलकाइ तिख्याता:। रविशशिगा दृश्यन्ते तेषां फलमकचारोक्तम्॥ अर्कचा रोक्तांतामसकीलकसंज्ञाराहुसुता: केतवष्टच्याद्विनेत्यर्थ:। विंशत्यधि कं शत मग्निपुत्राणाम्। विंशत्य धिक चान्य च्छत मग्ने र्विश्वरूपसं ज्ञानाम्। तीव्रानलभयदानां ज्वा

केतुः

श्यामास्ताभिरा कृतत्तनूनाम् । सप्त
सप्तति वायुपुत्राः । श्यामारुणा वि
तारा श्चामररूपा विकीर्णदीधित
यः । अरुणाख्यास्ते वायोः सप्त च
सप्ततिः पापदाःपरुषाः ॥ प्रजापति
सुतान् ब्रह्मणःपुत्रांश्चाह । तारापु
ञ्जनिकाशाः गणका नाम प्रजापते
रष्टौ । द्वे च शते चतुरधिके चतुर
स्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ द्वात्रिंशद्वरुणपु
त्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वा
त्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थानाः । शशिवत्
प्रभासमेता स्तीव्रफलाः केतवः प्रो
क्ताः ॥ षण्णवतिःकालपुत्राः । षण्ण
वतिः कालपुत्राः कबन्धसंज्ञाः कब
न्धसंस्थानाः । पुण्ड्रा भयप्रदाः स्यु
र्विरूपताराश्च ते शिखिनः ॥ नव
विदिक्पुत्राः सर्वेषां च संख्या मन्ये
षाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शु
क्लविपुलैकतारा नव विदिशां केत
वःसमुत्पन्नाः । एवंकेतुसहस्रं विशे
ष मेषां मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्य
न्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम स्तत्रादा
वेव वसाकेते र्लक्षणमाह । उद
गायतो महान् स्निग्धमूर्त्ति रपरोद
यी वसाकेतुः । सद्यः करोति मर
कं सुभिक्षम प्युत्तमं कुरुते ॥ अ
स्थिकेतोः शस्त्राख्यस्य ल० । तद्वच्च

केतुः

रूक्षोऽस्थिकेतुः सतु रूक्षः क्षुद्भयाव
हः प्रोक्तः । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां
शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपाल
केतो र्ल० । दृश्योऽमावास्यायां क
पालकेतुः स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ्
नभसोऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टि
रोगकरः ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वै
श्वानरमार्गे शूलाग्रःश्यावरूक्षताम्रा
र्चिः । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इ
ति कपालतुल्यफलः ॥ चलकेतोर्ल०
। अपरस्यां चलकेतुः शिखया या
म्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्य
थायथोदक् तथा तथा दैर्घ्य माया
ति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवम
भिजित मेव च प्रतिनिवृत्तः । नभसो
ऽर्द्धं भाग मित्वा याम्येनास्तं समुपया
ति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदव-
न्तीं च पुष्करारण्यम् । उदगऽपि
च देविका मपि भूयिष्ठं मध्यदेशाख्य
म् ॥ अन्या नपि च स देशान् क्वचि
त् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षैः । दश मा
साम् फलपाको ऽस्य कैश्चिदष्टादश
प्रोक्तः ॥ श्वेतकेतो र्ल० । प्रा गर्द्ध
रात्रदृश्यो याम्याग्रः श्वेतकेतु रन्यश्च
। कइति युगाकृति रपरे युगपत्तौ
सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशि
वदौ तथाधिकं दृश्यते कनामा यः ।

केतुः

अस्य वर्षाण्युपतापं जनयति मध्यम कोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम् । श्वेत इति जटाकारो रूक्षः श्यावो वियत्त्रिभागगतः । विनिवर्तते ऽपसव्यं त्रिभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ रश्मिकेतोर्लं० । धूम्रया ऽतिशिखया दर्शनं याति कृत्तिकासंस्थः । ज्ञेयः स रश्मिकेतुः श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ध्रुवकेतोर्लं० । ध्रुवकेतुरनियतगतिप्रमाणवर्णाकृतिर्भवति विष्वक् । दिव्यान्तरीक्षभौमो भवत्ययं स्निग्ध इष्टफलः ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृहतरुशैलेषु चापि देशानाम् । गृहिणामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनं याति ॥ कुमुदकेतोर्लं० । कुमुद इति कुमुदकान्तिर्वारुण्यां प्राक्शिखो निशामेकाम् । दृष्टः सुभिक्षमतुलं दश किल वर्षाणि स करोति ॥ मणिकेतोर्लं० । संदृश्यो यामद्वयं सूक्ष्मतारो [illegible] मणिकेतुः । ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं चतुरो मासान् करोत्यर्धपञ्चमान् । प्रादुर्भावं प्रायः करोति च क्षुद्रजन्तूनाम् ॥ जलकेतोर्लं० । जलकेतुरपि च पश्चात् स्निग्धः शिखया परेण चोन्नतया । नव मासान् स

केतुः

सुभिक्षं करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ भवकेतोर्लं० । भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः । हरिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणावर्तया शिखया ॥ यावत एव मुहूर्तान् दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् । तावत्सुलभं सुभिक्षं रूक्षः प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ पद्मकेतोर्लं० । अपरस्यां पद्मकेतुर्मृणालगौरो भवेन्निशामेकाम् । सप्त करोति सुभिक्षं वर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ आवर्तकेतोर्लं० । आवर्त इति निशार्धे सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः । यावत्क्षणान् स दृश्यस्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ संवर्तकेतोर्लं० । पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्तो नाम धूम्रताम्रशिखः । आक्रम्य वियत्त्र्यंशं शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत एव मुहूर्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति । भूपाञ्छस्त्रनिपातैरुदयर्क्षं चापि पीडयति ॥ अशुभान् केतून् वर्जयित्वा ऽशुभानां नक्षत्र [illegible] भूपानां दुष्टफलं [illegible] च । ये [illegible] तान् शिखा केतुभिरा धूपितेऽथवा स्पृष्टे । नक्षत्रे भवति वधो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्विन्याः [illegible] [illegible]

थिवं हन्यात्। बहुलासु कलिङ्गेशं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औशीनर मपि सौम्ये जलजाजीवाधिपंतथार्द्रासु। आदित्ये ऽश्मकनाथं पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ असिकेशं भौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथ मपि भाग्ये। औज्जयनिक मार्यमणे सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञ: ॥ काश्मीरककाम्बोजौ नृपती प्राभञ्जने न स्त: ॥ इक्ष्वाकुरलकनाथश्च हन्यते यदि भवेद्विशाखासु। मैत्रे पुण्ड्राधिपतिं ज्येष्ठासु च सार्वभौम वध: ॥ मूले त्वन्ध्रकपती अप्ये दैवे काशिपो मरणमेति। यौधेयकार्जुनायनशिविचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकयनाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम्। नैमिषनृपं किरातं श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमश: ॥ केतो र्विशेष माह। उल्काभिताडितशिख: शिखी शिव: शिवतरो ऽभिदृष्टो य: । अशुभ: स एव चोलातङ्गणसितहूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह। नमायत: शिखिशिखाभिहतो यतोवा कच्चंच यत् स्पृशति तत्कथितांच देशान्। दिव्यप्रभावमिहता

न् स यथागतस्मान् भुङ्क्ते गतो नरपति: परभोगिभोगान् ॥ इतिवाराहीसंहितायां केतुचारंनामाध्याय एकादश: ॥ चाय्यते ऽनेनवा। चायूपूजादौ। चाय: किरितिनु: ॥

केतुगृहम्। न। मीनराशौ ॥

केतुग्रहवल्लभम्। न। वैदूर्यमणौ ॥

केतुभ:। पुं। मेघे ॥

केतुमालम्। न। जम्बुद्वीपस्य नवखण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं केतुमालं प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

केतुरत्नम्। न। वैदूर्यमणौ ॥

केदर:। पुं। दृक्षविशेषे ॥ त्रि। टेरके ॥

केदार:। पुं। अद्रिविशेषे ॥ वदर्या: समीपेक्षेत्रविशेषे ॥ यथा। केदाराख्ये महाक्षेत्रेदेवी सामार्गदायनीतिदेवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभेदे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्धक्षेत्रे। क्यार इति भाषा ॥ कैदारं वारि मधुरं विपाके गुरु दोषलम्। तद्वेव वदुमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽस्य। हलदन्तादित्यलुक् ॥ केन जलेन दीर्यते वा। दृ विदारणे। कर्मणि घञ्। केदाराद्यञ्चेतिनिर्देशादेत्वम् ॥

केदारकटुका। स्त्री। कटुकायाम् ॥

केदारजम्। न। पद्मकाष्ठे॥

केदारेशः। पुं। केदारेश्वरे। काशिस्थशिवविशेषे॥

केनरी। स्त्री। स्मरदारेषु। रतौ॥

केनारः। पुं। कुम्भिनरके॥ शिरः कपोलसन्धिषु॥

केनिपातः। पुं। अरित्रे। कर्णे। नौकापृष्ठस्थचालनकाष्ठे। हालि इति गौड भाषा। पतवार इति देश भाषा॥ केऽर्थे निपातोऽस्य। हलदन्तादित्यलुक्॥

केनिपातकः। पुं। केनिपाते॥ अथवा केनिपातः स्तिकप्। संज्ञायामिति कन्वा॥

केन्दुः। पुं। तिन्दुकवृक्षे॥

केन्दुकः। पुं। गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे गालव वृक्षे॥ तालविशेषे॥ यथा। लघुद्वयं विरामान्तं ताले केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः॥

केन्द्रम्। न। कण्टके। लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु॥ यथा। लग्नाम्बुद्यूनकर्माणि केन्द्र मुक्तञ्च कण्टकम्। चतुष्टयञ्च खेटा बली त त्र विशेषत इति॥ स्पष्टग्रहानयनार्थं शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये॥ गोलस्य मध्यस्थाने॥ यथा। वृत्तस्य मध्यं किल केन्द्र मुक्तं केन्द्रं ग्रहोच्चान्तरमुच्यते ऽतः। यतो ऽन्तरे तावति गुरुर्देवा जीवो बुधस्य यदि केन्द्रमिति॥ वाद्या योगविशेषे॥ यथा। चाभिर्त्तिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे सुरपूजिते। योगः केन्द्र इति ख्यातो यातुरिष्टार्थसिद्धिद इति॥

केन्द्रभवनम्। न। लग्नचतुर्थसप्तमदशमभवनेषु॥

केमद्रुमः। पुं। जन्मकालिके योगविशेषे॥ यथा। रविवर्ज्जं द्वादशगै रनफा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा। उभयस्थितैर्दुरधरा केमद्रुमसंज्ञितो ऽन्यथेति॥ भृतकं दुःखितमधर्मजातं केमद्रुमे विद्यादितिफलकम्॥

केमुकः। पुं। केंउ इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। मेचके। इत्यसारिणाम्॥ न। कच्छुलकवि०॥ केमुकं कटुकं पाके तिक्तं ग्राहि हिमं लघु। दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्तज्वरापहम्॥ कुष्ठकासप्रमेहास्रनाशनं वाताढ्यं लघु॥ इति॥

केयूरम्। न। प्रगण्डभूषणे। अङ्गदे। बाजूबन्द इतिभाषा॥ केवाहुशिरसि यौति। युमिश्रणे। खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचाविति ऊरः। हलदन्तादित्यलुक्॥ पुं। रतिबन्धवि०॥ यथा। कोकक्रे वेशस्थिता दो

एक मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये
त् स्थापनं कामी बन्धः केयूरसंज्ञ
क इति ॥ अपिच । स्त्रीणां जङ्घा
मध्याविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरी
म् । कामयेत् विपुलं कामी बन्धः के
यूरसंज्ञक इति ॥

केरलः । पुं । मलेवार इति प्रसिद्धे दे
शवि० ॥ यथा । उग्राः केरलपर्याया
इति हेमचन्द्रः ॥ सुब्रह्मण्यं समार
भ्य यावद्देशो जनार्दनः । तावत् के
रलदेशः स्यात् तन्मध्ये सिंहकेरल
॥ रामेश्वरम् आरभ्य तु सकेरल
नामकः । अनन्तशयनम् आरभ्य याव
त् स्यात् दव्ययंपरे ॥ तावत् सर्वजना
नां तु केरलः परिकीर्तितः इति वेद
व्यासाभिधानाशक्तिसङ्गमतन्त्रम्कविं०
। पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेण पा
धर्मानाश्रितः वेषान्यत्वं च कृतम् ।
यथा । निः स्वाध्यायवषट्काराः
कृता स्तेन महात्मना । शका यवन
काम्बोजाः पारदाः पह्लवा स्तथा ॥
कोलिसर्पा माहिषका दर्वा श्चोलाः
सकेरलाः । सर्वे ते क्षत्रिया स्तात धर्म
स्तेषां निराकृतः ॥ इति हरिवंशः
॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ प्रन्थग्रन्थवि
शेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलकः । पुं । खड्गधारादिनर्तके । प्ल
वके ॥

केलासः । पुं । स्फटिके ॥

केलिः । पुं । स्त्री । परीहासे । क्रीडा
क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडा
याम् । केलृचलने वा । इन् ॥ स्त्री
। पृथिव्याम् ॥

केलिकः । पुं । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्या वीणायाम् ॥

केलिकालः । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिलः । पुं । कुष्माण्डकसंज्ञकशि
वस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये ।
विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम्
। रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्या
याम् ॥

केलिकीर्णः । पुं । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम्
। श्यालिकायाम् । साली इति
भाषा ॥

केलिकोषः । पुं । नटे ॥

केलिनागरः । पुं । बहुभोगिनि । भ
भोगवति ॥

केलिमुखः । पुं । परीहासे ॥

केलिवृक्षः । पुं । केलिकदम्ब इति ॥

उभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

केलिसचिवः । पुं । क्रीडाविषयकमन्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्तः । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवलः । पुं । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवते । केवसेवने । इषा०कलः ॥ केशिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवीतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदितरेभ्यो न भिद्यते न तद् गन्धवत् यथा जलम् नचेयं तथा तस्मात् तथेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभिन्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत् छाया म् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । घटोऽभिधेयः प्रमेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वाभिधेयत्वयो व्यतिरेकव्याप्ति र्नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पुं । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ केवलमा अकेति संज्ञाछन्दसोर्ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केवेर इतिकोकयभाषाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारी । महागन्धायाम् ॥

केशः । पुं । वरुणे ॥ ह्रीबेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । वाले ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् । केशसमूहार्थवाचकाः शब्दाः यथा । पाशः पक्षः हस्तः पराः पाशोरचनाभार उच्चयः । कलापः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्रः ॥ क्लिश्यते । क्लिश बन्धे क्लिशु उपतापे वा । क्लिश्नातिवा । क्लिशूविबाधायाम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ केशेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिडः । इलदन्तादित्यलुक्वा ॥ कस्यशिरसः ईशोवा ॥

केशकः । पुं । केशेषु प्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इतिकन् ॥

केशकलापः । पुं । केशपाशे । केशसमूहे ॥

केशकारः । पुं । करिया कुशियार इतिभाषाप्रसिद्धे इक्षुभेदे ॥ केशकाशः

गुरु: शीतले रक्तपित्तक्षयापह: ॥

केशघ्नी स्त्री । पु । चूड़ायाम् ॥

केशगर्भ: । पुं । } कवर्य्याम् ॥
केशगर्भक: । पुं । }

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशट: । पुं । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रातरि ॥ शोषणाख्ये मदनस्य बाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशधृत् । पुं । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्ष: । पुं । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाश: । पुं । केशपक्षे ॥ पाश: पक्षश्च हस्तश्च कलापार्था: कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानां पाश: । गौरादि: ॥

केशभू: । पुं । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्ज्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्गा कङ्घी इतिचभाषा ॥

केशमार्ज्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टि: । पुं । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशर: । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्य्यते । शॄ हिंसायाम् । ऋदोरप् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

केशरञ्जन: । पुं । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराज: । पुं । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्ल: । पुं । मातुलुङ्गकवृक्षे ॥

केशरी । पुं । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशरा: स्कन्धबाला: सन्त्यस्य । इनि: ॥ बीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥

केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशरूपा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशव: । पुं । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरावपि अनुकम्प्यतया वाति गच्छतीति व्युत्पत्ति माश्रित्य निरतिशयैश्वर्य्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुत्रपौत्रौ तावस्य । केशाविति व: । केशौ वातिवा । वा गतौ । आतइतिक: । शम्भो: पितामहो ब्रह्मपिता शक्रादयोश्वर इति पद्मोक्ते: ॥ यद्वा । केशिनं दैत्यविशेषं वाति गच्छति मारणार्थं वाते गमनार्थादन्येभ्योऽपिदृश्यते

इति रुः । पृषोदरादित्वात् इकार
[illegible]
हतः केशी जनार्दन । तस्मात् के
शवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्य
सीति हरिर्वै प्रोक्तः ॥ यद्वा । केश
संज्ञिताः । सूर्यादि संक्रान्ता अंशवः
तद्वत्तया केशवः । अंशवो ये प्रकाश
न्ते मम ते केशसंज्ञिताः । सर्वज्ञाः केश
वं तस्मात् प्राहु र्मां द्विजसत्तमाः ॥
इति भारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याः
शक्तयः केशसंज्ञिताः तद्वत्तया श्रा ।
त्वयः केशिन इति श्रुतेः ॥ कश्च अश्च
ईशश्च केशाः ब्रह्मविष्णुरुद्राः ते
अस्य वश्यतया सन्तीति केशवः । के
शशब्दात् मत्वर्थीयः केशाद्वोन्यतर
स्यामिति वप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान्
ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गा
दिकार्यायेति । वशकान्तौ । अन्ये-
भ्योपि दृश्यत इति डप्रत्ययः ॥ यद्वा ।
केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छ
ति नियामकत्वेनेति केशवः । वाग
तिगन्धनयोः । आतो ऽनुपसर्ग इति
कः ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशो
ऽहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवांशस-
म्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥
इति ह० वं ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति
॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । प्रशंसा
याम् केशाद्वोन्यतरस्यामिति वः ॥
[illegible]
स्य । मतुप् ॥
केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥
केशवायुधः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णो
रस्त्रे ॥
केशवालयः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णो
र्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलयः ॥
केशवावासः । पुं । अश्वत्थद्रुमे ॥
केशवेशः । पुं । कबरीम् ॥ केशानां
वेशः मार्जनाबन्धनादिना कृतशोभा
विशेषः ॥
केशहन्तृफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥
केशहन्त्री । स्त्री । सक्तुफलायाम् । श
मीवृक्षे ॥
केशहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥
केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृही
त्वा प्रवृत्ते युद्धे ॥ तत्रतेनेदमिति
सरूपे इति कर्मव्यतिहारे बहुव्री
हिः । अन्येषामपि दृश्यते इति पूर्व
पदान्तस्य दीर्घः । इच् कर्मव्यतिहारे
इति इच् समासान्तः । तिष्ठद्गुप्रभृ
तिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभा
वत्व मव्ययत्वञ्च ॥
केशान्तः । पुं । गृह्योक्ते संस्कारविशेषे ॥
ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्त
व्ये गोदानाख्यव्रतविशेषे ॥ यथाह

मनुः । केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति ॥

केशाम्बुना । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हा । स्त्री । महानील्याम् ॥

केशिकः । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । केशाद्वोऽन्यतरस्यामितिपक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पुं । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभावपक्षे इनिः ॥

केशिनिषूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । सांवाकूर्ची इति ख्यातायांचोरपुष्प्याम् ॥ रावणमातरि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदक्षरणे । नं० ल्युः ॥

केशिहा । पुं । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं हन्ति हतवान्वा । हन्० क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ अवलोमा वृषे ॥

केशोच्चयः । पुं । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भृङ्गराजे ॥

केसरः । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ बकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह ॥ केजले सरति । सृगतौ । पचाद्यच् । हलदन्तादित्यलुक् । प्रशस्ताः केसराः अस्य । अर्शआद्यच्वा ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्लः । पुं । बीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पुं । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ बीजपूरे ॥ वानराणां यूथपते विशेषे । हनूमतः पितरि ॥ केसराः स्कन्धबालाः सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुतः । पुं । हनूमति ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कैकयः । पुं । देशविशेषे । ब्रह्मपुत्रात्कामरूपान्मध्यभागे तु कैकयः ॥

कैकेयः । पुं । अश्वपतिनृपे ॥ केकयस्याऽपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेशः । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक

यस्यापत्यं स्त्री । जनपदशब्दादित्य पत्यप्रत्ययः । अतश्चेति तद्राजस्या कारस्य लुकतुन । मद्राश्वभर्गादि यौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात् । पूर्ववत्तया टेरियादेशः । अजन्तत्वान् ङीप् ॥

कैङ्कर्य्यम् । न । किङ्करत्वे । दासत्वे ॥

कैटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कैटभः । पुं । दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित् । पुं । विष्णौ ॥ कैटभ मसुरविशेष मजैषीत् । जिजये । सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिद-जिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् इति क्विप् ॥

कैटभहा । पुं । विष्णौ ॥

कैटभा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः । पुं । विष्णौ ॥

कैटभी । स्त्री । कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ तथाचदेवीपुराणम् । कैटभस्तु वशं कृत्वागृहीता तत् पुरीयथा । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्वरीति ॥

कैटर्य्यः । पुं । कट्फले । पूतिकरञ्जे । कायफल इतिभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ केटनम् । किट्वासे । यञ् । केटं राति अतितितत्वात् । रा० । का तद्‌तिकः । यत् ० ष्यञ् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्य्यः । पुं । कट्फले ॥ कटभीवृक्षे ॥

कैतकम् । न । केतकीपुष्पे ॥ केवडाभिधेगन्धजले ॥ चि । केतकी सम्बन्धिनि ॥

कैतवम् । न । कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्यमणौ ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ ॥ खलतायाम् ॥ कितवस्यकर्म्म । यु० अण्॥

केदारः । पुं । शालिधान्ये ॥ न । क्षेत्रसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं चेत्र मुद्दिष्टं केदारं तज्जलं स्मृतम् । केदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत् ॥ केदारक्षेत्रम् । मञ्ज ॥

कैदारकम् । न । केदारसमूहे । क्षेत्रे ॥ केदाराणांसमूहः । केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम् । न । कैदारके ॥ केदाराणांसमूहः । ठञ् कवचिनश्च । चात्केदारादपि ॥

कैदार्य्यम् । न । क्षेत्रे । कैदारिके ॥ केदाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः । पुं । कितवे ॥ रिपौ ॥ न । कुमुदे । शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति । रुशब्दे । पचाद्यच् । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् । केरवस्य हंसस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणिसन्त्यस्याम् । पु०इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । बेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं ।
कैराटकः । पुं । } स्थावरविषविशेषे ॥

कैरातः । पुं । बलवत्पुरुषे । दैर्घ्यहे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पुं । न । भूनिम्बे ॥

कैरालम् । न । विडङ्गे ॥

कैराली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पुं । शिवकुबेरयोः स्थाने । कुबेराचले । गणपर्वते ॥ केजले लासो लसन मस्य केलासः स्फटिकः । बलदन्तादिभ्यलुक् । तस्यायम् । कैलासः । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । हलश्चेतिघञ् ॥ आशाचक्राद्दूरं ॥ कैलासास्थंतदूरंतु बोधिनीत्युतदूरंत इत्युक्तेः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुबेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पुं । धीवर इतिप्रसिद्धे वेश्यागर्भे चत्रियैारसजाते । धीवरे । दासे । शालिके ॥ के जले वर्त्तन्ते । इत० । पचाद्यच् । कैवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न ।
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । मालवप्रसिद्धेलताविशेषे । वल्लरञ्जायाम् । सुरञ्जायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । वानेये । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो द्रव्यस्य मुस्ताकृतित्वमिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम्मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोहि दुःखत्रयाभावःकैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविका

देवाऽचैगुण्यात् सुखदुःखमोक्षरहितत्वात् सिद्धम् ॥ केवलस्यभावः। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम्। न। कैश्ये। केशसमूहे ॥ केशानांसमूहः। अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ पुं। शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी। स्त्री। नाटकवृत्तिविशेषे ॥ यथा। भारती सात्वती कैशिक्यारभट्यौ च वृत्तयइति ॥

कैशोरम्। न। किशोरावस्थायाम्। दशवर्षोत्तरमापञ्चदशाब्दपर्य्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि। कैशोरमापञ्चदशादित्युक्तः ॥ किशोरस्यकर्म भावोवा। प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योञ् ॥

कैश्यम्। न। कैशिके। केशवृन्दे ॥ केशानांसमूहः। केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्याम् ॥

कोकः। पुं। चक्रवाके ॥ वृके ॥ ज्येष्ठ्याम् ॥ खर्ज्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ विष्णौ ॥ कोकते। कुकआदाने। पचाद्यच् ॥

कोकडः। पुं। बिलेशये मृगविशेषे। चमरपुच्छे। लोमशे। धूम्रवर्णके ॥ सम्मांसंश्वासानिलकासहरम् पित्तदाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

कोकदेवः। पुं। कपोते ॥

कोकनदम्। न। रक्तकुमुदे ॥ रक्तपद्मे ॥ कोकाँश्चक्रान् नदति। णदअव्यक्तेशब्दे। अन्तर्भावितण्यर्थः। मूलविभुजादित्वात् कः ॥

कोकनदच्छविः। पुं। शोणे। ईषद्रक्ते। रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि। तद्वति ॥ कोकनदंरक्तोत्पलम्तद्दिवछविर्यस्य ॥

कोकबन्धुः। पुं। सूर्य्ये ॥ कोकस्यबन्धुरिव ॥

कोकाग्रः। पुं। समष्ठिले क्षुपविशेषे ॥

कोकाहः। पुं। श्वेताश्वे। कर्के ॥ काकाह इतिक्वचित्पाठः ॥

कोकिलः। पुं। पिके। वनप्रिये। ताम्राक्षे। मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः। कोकते। कुकआदाने। सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला। स्त्री। पिकभार्य्यायाम् ॥ अजादित्वात्टाप् ॥

कोकिलाक्षः। पुं। तालमखाना इति प्रसिद्धे वस्तुनि। इक्षुगन्धायाम् ॥ कोकिलोऽक्षियस्य। कोकिलशब्दः कोकिलाक्षसदृशे लाक्षणिकः। अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् ॥

कोकिलावासः। पुं। आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेक्षुः। पुं। कृष्णवर्णेक्षौ ॥

कोकिलेष्टा। स्त्री। महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्कः । पुं । देशविशेषे ॥

कोङ्कणः । पुं । कोंकन इतिप्रसिद्धे देशे ॥ सह्याद्र्यङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे । समुद्रप्रान्तदेशोऽपि कोङ्कणः परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रभेदे ॥

कोङ्कणासुतः । पुं । परशुरामे ॥

कोचः । पुं । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मांसच्छेदिगर्भे तीवरस्यौरसजातः । इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागरः । पुं । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोठः । पुं । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटकः । पुं । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ स तु कुलकार्यां गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजातः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटरः । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटंराति । रा० । आत इतिकः ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा० । आतो नुपेतिकः ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोऽग्रभागे ॥ अश्रौ । अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकशास्त्रनिर्णयान्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १०००००० ॥ पिडङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूटआप्रदाने । चु० । अचरः ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुटकौटिल्ये । इः ॥ कुट्यते वा । इञजादिभ्यइतीञ् । सर्वधातुभ्यइतीन् वा । वा० गुणः ॥

कोटिकः । पुं । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पुं । कालिदासे । मेधारुद्रे ॥

कोटिपात्रः । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्रः ॥

कोटिरः । पुं । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । आसारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । मधु । वृष सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पुं । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुपीतिकः ॥ कोटिर

स्यान्नीति वा । लोमादित्वात् शः ॥
कोटिश ४। म । कोटीकोटौ ॥
कोटीरः । पुं । किरीटे ॥ जटायाम् ॥
कोटीवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥
कोटीशः । पुं । कोटिशे ॥ ०
कोट्टः । पुं । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः अच् ॥
कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ याम्बवासामुक्तकेशी कोट्टवीनग्निकाचमेतिजटाधरः ॥ दुर्गायाम् ॥ बाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट० । घञ् । वा० गुणाभावः । कोट्टंवाति । वा०। आत इति कः । गौरादित्वात् ङीष् ॥
कोट्टवीपुरम् । न । बाणासुरपुरे॥ कोट्टव्याःपुरम् ॥
कोट्टारः । पुं । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्याः पाटके ॥ कुट्यते। कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा० आरन् गुणश्च ॥
कोठः । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ अस्यलक्षणम् । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धस्तु कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टनिकाशः कण्डूमान् लो

हितोऽस्त्रकफपित्तात् । चर्मिकोर्त्पादविनाशः कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशास्त्रस्यानिष्यन्दाबानुम् ॥
कोठरः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥
कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥
कोणः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गञ्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे । बाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कोना इतिभाषा ॥ अस्त्रौ । अस्त्रादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भौमे ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ लग्नान्नवमपञ्चमयोः ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणत्यनेनवा । करणेऽप् ॥
कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उद्दंशे । उडुस खटमल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे
कोथः । पुं । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोगविशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्डः । पुं । भ्रुवि । भ्रूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पुं । न । नीवृद्विशेषे ॥ कोटति । कुटअव्यक्तभाषणे । वा० अण्डन् । पृषोदरादिः॥ कौतेर्विच् । कोर्दण्डोऽस्यवा ॥

कोद्रवः । पुं । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदो इति भाषा ॥ कोद्रवो वातलो ग्राही हिमःपित्तकफापहः ॥ कौतिशब्दतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । विच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चाऽसौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ० ॥

कोपः । पुं । क्रोधे ॥ अस्यनिवृत्तेरुपाय उक्तः शास्त्रे । यथा । अपकारिणि कोपश्चेत् कोपे कोपः कथं न ते । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थिनीति ॥ अपिच । रिपौबन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्यं प्रपश्यतः । विवेकिनः कुतः कोपः स्वदेहावयवेष्विवेति ॥ कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपनः । त्रि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छीलः । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

कोपनकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्तात्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् । विषपर्ण्याम् । त्रिपुटायाम् ॥

कोपितः । त्रि । क्रोधमापिते । सञ्जातकोपे ॥ वा० इतच् ॥

कोपी । पुं । जलपारावते ॥ त्रि । क्रोधने ॥ अवश्यं कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेतिणिनिः ॥

कोपोपायः । पुं । दण्डे ॥ कोपस्यउपायः ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ काम्यके । कमुकान्तौ । वा० कलच् । अतउत्वम् ॥ कौति वा । कुशब्दे । वृषा० कलः तस्यमुट् । वा० गुणः ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलकोजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टिः । पुं । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जलं यष्टिरिवास्य । पृ० ॥

कोयष्टिकः । पुं । कोंडापाखी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरकः । पुं । न । कलिकायाम् । कुड्मले ॥ विकारकोरकाणीतिमाघः

। कोरकोऽस्त्री कुड्मले स्यात् कक्कोलकमृणालयोरिति मेदिनिकरः। कोरकन्तु कुड्मले स्यादिति हैमोऽनेकार्थे। तथाच कलिकाकोरकः पुमानित्यमरस्य प्रमादः। प्रायिकाभिप्रायो वा॥ कक्कोलके॥ मृणाले॥ चोरनामगन्धद्रव्ये॥ कुर्य्यते। कुर शब्देतारे। कृ२बुन्॥ यद्वा। कोलति। कुलसंस्याने। ण्वुल्। रलयोरैक्यम्॥

कोरङ्गी। स्त्री। क्षुद्रैलायाम्॥ पिप्पल्याम्॥ कुरति। कुर०। बाहुलकादङ्गच्। गौरादि ङीष्॥

कोरदूषः। पुं। कोद्रवे॥ कोरं दूषयति। दूषवैकृत्ये। णिच्। अण्। कर्मण्यण्॥

कोलः। पुं। अङ्कपाल्याम्॥ शनौ॥ चित्रे। चीता इतिभाषा॥ वराहे। शूकरे॥ उत्सङ्गे। क्रोडे। भुजान्तरे॥ कोंगा कोंगो इतिच भाषाप्रसिद्धे। प्लवे। भेलके। अल्पनौकायाम्। उडुपे॥ अस्त्रविशेषे। टङ्कदयमाने॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। स तु लेटात् तीवरकन्यायां जातः। इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ श्मश्रुधारिणि म्लेच्छजातिविशेषे॥ सच पूर्व्वं क्षत्त्रिय आसीत् सगरेणास्य वेद यागादावनधिकारीकृतः॥ इतिहलायुधः॥ देशविशेषे॥ न। चव्ये॥ मरिचे॥ तोलकपरिमाणे॥ वदरे। कोलफले॥ कोल्याःफलम्। अणु लुकौ। लुक् तद्धितलुकीतिङीषोलुक्॥ सौवीरात्तनु सम्यक्कं मधुरं कोलमुच्यते। कोलन्तु वदरं दाहि रुच्यमुष्णञ्च वातहृत्। कफपित्तकरञ्चापि गुरु सारक मीरितम्॥ कोलति। कुलसंस्याने। ज्वलितीतिणः॥ यद्वा। कोलतिपीनत्वात्। अच्॥ यद्वा। कोलन्त्यङ्गान्यत्र। हलश्चेतिघञ्॥

कोलकः। पुं। अङ्कोठवृक्षे॥ बहुवारवृक्षे॥ न। काँकला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे। कक्कोले॥ मरिचे॥ कोलति। कुल०। ण्वुल्। कृञादिभ्यो वुन्वा॥

कोलकन्दः। पुं। महाकन्दविशेषे। कमिशे। पुटकन्दे॥

कोलकर्क्कटिका। स्त्री। मधुखर्ज्जूरिकायाम्॥

कोलदलम्। न। नखीनामगन्धद्रव्ये॥ कोलस्य वदर्य्या इव दलम्॥

कोलनासिका। स्त्री। वह्निशीवृक्षे॥

कोलपुच्छः। पुं। कङ्कपक्षिणि॥

कोलमूलम्। न। पिप्पलीमूले॥

कोलम्बकः । पुं । वीणायः काये । तन्त्रीहीने अलाबूदण्डककुभसमुदाये ॥ कोलति । कुल० । बाहुलकादम्बच् । ततः संज्ञायां कन् । ओष्ठ्य मध्यः ॥

कोलवल्ली । स्त्री । वशिरे । करिपिप्पल्याम् । कोलवद्वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

कोलशिम्बिः । स्त्री । आलकुशीति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । शूकरपादिकायाम् । कोलशिम्बिः समीरघ्नी गुर्व्युष्णा कफपित्तकृत् । शुक्राग्निसादकृद्बल्या रुचिकृद्बद्धविट् गुरुः ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेषजे ॥ कोलिद्रुमे ॥ सुरथस्य राजधान्यन्तरे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीति णः । पचाद्यच्वा । टाप् ॥

कोलाञ्चः । पुं । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धेलक्ष्मीदेव्याः स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पुं । कोलावासिनि ॥ कोलां विध्वंसितुं शीलमस्य । विशब्देन धातोरन्यार्थकरणम् ॥ पर्वतवासिनिम्लेच्छविशेषे ॥ एवंपालयतस्तस्य म्लेच्छाः पर्वतवासिनः । कोलाविध्वंसिनः प्रांशाः पृथ्वीग्रहणतत्परा इति देवीभागवतोक्तेः । अत्र नामैकदेशेनाभिग्रहणमिति न्यायात् कोलाशब्दः कोलाहलवाचकः । तथाच कोलाहलेनान्यायेनैव शत्रुराज्यविध्वंसनशीलाः मतुयुद्धनीत्यवलम्बिन इत्यर्थ इति भागवतव्याख्याने नीलकण्ठशैवः ॥ यद्वा । कोलां काञ्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वंसितुमुपमर्द्दितुं शीलमस्य णिनिः ॥

कोलाहलः । पुं । कलकले । बहुविधदूरगाव्यक्तध्वनौ ॥ कुल० । कोलनं कोलः एकीभावः तमाहलति । हल विलेखने । अच् ॥ गिरिवि० ॥

कोलिः । पुं । स्त्री बदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । बदर्याम् । बेर इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविदः । पुं । धीरे । पण्डिते । विदुषि ॥ विवेकिनि ॥ कौति धर्मादि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ्शब्दे । विच् । गुणः । कोर्वेदस्य विदो वेत्ता । इगुपधेति कः ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदारः । पुं । रक्तकाञ्चनारे । चमरिके । कचनार इति भाषा ॥ को

विदारकलिकातिकोमला तल्लसिद्ध
तिलतैलपाचिता । हिङ्गुवासवसु
वासवासिता केशवारनुचिताऽति
लोभदा ॥ काञ्चनारः कषायःस्या
दुष्णः शीतलरो लघुः । रूक्षः पि
त्तास्रजित् प्रदरग्रहणीत्ववकासनुत् ॥
कुम् भूमिं विद्दणाति । दॄ विदारणे ।
कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कोशः । पुं । न । कुड्मले ॥ चषके ।
पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥
जातिकोषे । जायफल इति भाषा ॥
अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् ।
अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे
॥ योनौ ॥ शिम्बायाम् ॥ गोपनगृ
हे । गुप्तिस्थाने ॥ हिरण्यादिनिः
क्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छा
दके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयवि
ज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरे
षु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावय
वे । कोया इति भाषा ॥ शब्दान्तर
संयोगे गोलकश्च कोषं यथा सूत्र
कोषः नेत्रकोषः इति ॥ कुश्यते ।
कुश संश्लेषणे । अकर्त्तरि चेति घञ् ॥
अकुप्ये । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हे
मरूप्ययोः ॥

कोशकारः । पुं । कुशियार इति प्रसि
द्धे इक्षुविशेषे पथ्याख्यगुणाम् मुद्दे

न्यमध्ये ॥ कोशं करोति । कर्म
ण्यण् ॥

कोशकृत् । पुं । कोषकाराख्ये इक्षु
भेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फल
मस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाको
शातक्याम् ॥

कोशलः । पुं । अयोध्यायाम् । स
रयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥
कुश्यति । कुश संश्लेषणे । बोपदेव
कृते सात्वाद्याः । वृषादित्वात्
कलः । बाहुलकाद्गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्याम् ।
साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य
मातरि । कौसल्यायाम् ॥ इति शब्द
रत्नावली ॥

कोशलिकम् । न । घूस इति प्रसिद्धे उत्
कोचे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थे जलचराख्ये
गणे ॥

कोशाङ्कम् । न । वृक्षविशेषे । वहुमूले
। इत्कटे ॥ इतिधारावली ॥

कोशातकः । पुं । कठे ॥ कोशमतति ।
अत० । कुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

[illegible]काञी[illegible] इति [illegible] ॥

[illegible]तकी । स्त्री । पटोलम् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] इति प्रसिद्धे [illegible] ॥ [illegible] प्रकारस्तु । [illegible]तकी [illegible]भवा [illegible] [illegible] सु[illegible]तेन संस्कृताः । सम्मर्जिताः [illegible] [illegible]तिव[illegible] दायका इति ॥ तत्काले ॥ [illegible] [illegible]पल [illegible]लुक् । [illegible] ॥

कोशाम्रः । पुं । [illegible] इति गौड[illegible] [illegible] [illegible]विशेषे । [illegible] [illegible] । [illegible] ॥ [illegible]फा[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]कपीतकम् ॥

को[illegible] । स्त्री । [illegible] ॥

[illegible] । [illegible]ष्याम् । पादस्यो[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ पानदो[illegible] ॥ [illegible] । शपथे ॥ खड्गविधाने ॥ आ[illegible]षे ॥ [illegible]समूहे ॥ [illegible] । [illegible] [illegible]: पितृपैतामहो[illegible]: । धर्मार्जितोऽक्षयस[illegible]: [illegible]: । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥

[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]ते । [illegible] [illegible] [illegible] ॥ पेष्याम् । [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible]यते वा । कुषनिष्कर्षे । [illegible]रिवेति [illegible] ॥ [illegible] ॥ योनौ ॥ [illegible]: । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]डागारे ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] [illegible] । यथा । [illegible] ॥

[illegible]: । पुं । [illegible] ॥ [illegible] ॥

कोषकारः । पुं । कुषारि इति गौड[illegible] प्रसिद्धे [illegible]विशेषे ॥ कोषका[illegible]: [illegible] [illegible]: ॥ गुटिपोका इति गौ० प्रसिद्धे [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] ॥

कोषफलः । पुं । [illegible] ॥

कोषपानम् । न । [illegible] [illegible] [illegible] ॥

[illegible] । पुं । [illegible] ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धिः । स्त्री । अर्थोघवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

कोषस्थः । पुं । जलचरजीवविशेषाणाङ्गणे ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्थामधुराः स्निग्धाः पित्तवातहरा हिमाः । वृंहणा बहुवर्चस्का दृष्या श्च बलवर्द्धना इति ॥

कोषातकः । पुं । वचे । केशे ॥ काठे ॥कोषमतति । अत० । कुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् । पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । कुन् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । केश्रोडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे ॥ अस्यगुणाः । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलवद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पुं । कुसूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुक्षे र्मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि पक्कानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृद्वण्डुकः पुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन् ॥

कोष्ठाकः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इतिभाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णाद् कोष्णम् । ईषदर्थे इतिकादेशः ॥

कोसलः । पुं । सरयूतीरनिविष्टे जनपदविशेषे । अयोध्यानगर्याम् ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । वृष्यादिकोर्नित्रिबादः । बाहुलकात् कलप्रत्ययोगुणश्च ॥ यद्वा । कोष्णिम्यां सलति गच्छति । सलगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्य गुणः ॥

कोहलः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवक्तरि मुनिविशेषे ॥ मद्ये इति हेमचन्द्रः ॥

कौक्कुत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिकः । पुं । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितेक्षणे । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमाया पादपातस्य । तीपश्यति । संज्ञायां ललाटकुक्कुट्योपश्यतीतिठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । सन्न्यासी हि कीटादिवधभीत्या पादविक्षेपपर्य्याप्तदेशपर्य्यन्तमेव चक्षुः संयम्य गच्छति ॥

कौक्कुटिकन्दलः । पुं । बोडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाण्डपुष्पे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कौक्षः । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभवः इत्यण् ॥

[illegible]यकः । पुं । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भवः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्कः । पुं ।
कौङ्कणः । पुं ।
कौङ्कुणः । पुं । कोकन इति प्रसिद्धे कोङ्कणदेशे ॥

कौटः । पुं । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटजः । पुं । कुरैया इति प्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥ कूटोऽद्रिशृङ्गः स एव कौटः कौटे जायते स्म । सप्तम्यां जनेर्डः । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्वरहृद्रोगपित्तासृङ्मुदावर्त्तश्वयथूञ्जित् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रकारो यथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुहूर्त्तं स्वेदितः कुटजपुष्पगुलुच्छः । पाचितः सलवणं तिलतैले याति हि कृमुरभीवषिमल्लम् ॥ कौटजं कुसुमं ग्राहि सुस्वादु मृदु शीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तासृङ्गुदावर्त्तज्वरं हरेत् ॥

कौटतक्षः । पुं । स्वकर्मजीविनि स्वाधीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्याम्भवः कौटः स्वतन्त्रः स चासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यां तक्ष्ण इति टच् समासान्तः ॥

कौटल्यः । पुं । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पुं । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिकः । त्रि । खटीक इति प्रसिद्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीति ठक् ॥

कौटिलिकः । पुं । व्याधे ॥ कर्म्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गारान् वा । अणुकुटिलिकायाः इत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । अपसरणे ॥ चाणक्यमुनौ ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वापः । तस्य वाप इति ठञ् ॥ पाचविशेषे ॥ कुडवं सम्भवति । सम्भवत्यवहरति पचतीति ठञ् । कुडवं स्वस्मिन् समावेशयतीत्यर्थः । टिड्ढाणञिति ङीपि कौडविकी ब्राह्मणी । कुडवमुपसंहरति पचति वेत्यर्थः ॥

[illegible] । पुं [illegible] कु

[illegible] । भ [illegible] भी

[illegible] ॥ यथा । कोयं प्राप्त ।

[illegible] । [illegible]

कु कौशेय । [illegible] ॥

[illegible] । पुं [illegible] । [illegible]

[illegible] ॥

कौण्डिन्यः । पुं । मुनिविशेषे । विष्णु

गुप्ते । कुण्डिनाः गोत्रापत्यम् । गर्गा

दिभ्यो यञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययो

[illegible] कुण्डिनजितिनि [illegible]

॥ [illegible] कुण्डिनाः ॥

कौतुकम् । न । [illegible]

गीतसाहे । कुतूहले । उत्सवे ॥

[illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ॥ पर

[illegible] ॥ [illegible] । हस्त

[illegible] । गीतादौ भोगकाले ॥ कुतू

[illegible] काधति ।

कै० । [illegible] । उपपदसमा

स । [illegible]

ह्रस्व । [illegible] ॥ यथा । कुम्भ

क । [illegible] ठञ् । [illegible]

। [illegible] इति ह्रस्वः ॥

कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुकि

॥ कुतूहलमिति । [illegible] । मूं०

[illegible] ॥ यथा । [illegible] । [illegible]

[illegible] । [illegible] । प्रमादिष्व ॥ [illegible]

[illegible] ॥

कौत्सः । पुं । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥

कौद्दालकः । पुं । [illegible] ति

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] । [illegible] ॥

कौद्रवीणः । त्रि । [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥

कौन्तिकः । त्रि । प्रासिके । [illegible] । इ

[illegible] ॥ [illegible] प्रहरण

मितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

षुभवा । [illegible] । [illegible] ॥

कौन्सेयः । पुं । [illegible]

येषु ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ [illegible]

ऽल्पविकारे । गम्भीरे [illegible]

ति । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥

कौपीनम् । न । [illegible] ॥ [illegible] मे

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

...म् । तत्साधनत्वात् ... पुंस्त्वचिह्न... कौपीनम् । ... कौपीनम् । ... कार्य्यमिति ... । ...

कौमारम् । न । ... कौमार... । ... भावे वा । ... । ... विद्धि कौमारं प्राग्भवाद्भवतः ॥ ... युवराजे । ... पतिङ् कुमारीं ... । कौ... ॥

कौमारभृत्यम् । न । ... षे ॥ ... त्यानां च व्याधीनां ... ॥

कौमारी । स्त्री । ... ।

कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीमाये ॥ भार्य्यायाम् ॥ अपूर्व्वपतिः कुमारी पतिमुपपन्ना । ... प्रथमाख्यानात् ... नसाधुः ॥

कौमुदः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । उमासखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । ... ॥ ... म् ॥ कुमुदानामिदम् । ... कार्त्तिकाम् । ... ॥ ... सा कौमुदी स्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां ... वैः परस्परम् । हृष्टा ... पदा तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचारः । पुं । न । ... ॥

कौमुदीपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ कौमुद्याः पतिः ॥

कौमुदीवृक्षः । पुं । दीपवृक्षे । दीअट इति भाषा ॥

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥ ... कुमोदकस्य विष्णोः इयम् । ... ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदकी ॥

कौरवः । पुं । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डवाः कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवकः । पुं । कौरवे ॥ कुरुषु भवः कुरोरयं वा । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्यामिति वुञ् ॥

कौरव्यः । पुं । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्यः कौरव्यौ कौरव्याः ब्राह्मणाः । कुर्वादिभ्यो ण्यः ॥ क्षत्रियेतु । कुरुनादिभ्यो ण्य इति ण्ये कृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामिति लुक्त्वे कुरवः कौरव्यः कौरव्यौ कुरवः इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पुं । ⎫ वृश्चिकराशौ ॥
कौर्प्याख्यः । पुं । ⎭

कौलः । त्रि । मार्गविशेषे । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावास्त तेते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरतः कौलः सर्वत्र समदर्शक इति ॥ अपि च । पशोर्वेदा ब्रह्मभक्तः पशुरेव कसंयतः । वीरा ब्रह्मगुर्वीरः कौलाः ब्रह्मविष्णुमेदिति मध्यमोत्तमस्यम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पुं । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुक्याः सुते । सत्या भिक्षार्थं गेहाद्गेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटाया अपत्यम् । कुलटाया वेतीनङ् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेयः । पुं । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । बान्धकिनेये । बन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेरः । पुं । असतीसुते । बान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटायाः अपत्यम् । क्षुद्राभ्यो वेति ढक् । अन्यत्र ढक्णीनावपि स्तुः ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनि तैले ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थैः संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानाम्भवनं क्षेत्रम् धान्यानाम्भवने क्षेत्रे खञ् इति खञ् ॥

कौलवः । पुं । बवादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । धार्म्मो विनीतो मितरास्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तोऽमनुजो महौजाः । सुसम्मतः स्याद्विदुषां कृतघ्नः चेत् कौलवाख्ये करणं प्रसूतावपीति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिकः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुलमार्ग प्रवर्तके पररिपौ ॥ यथाःकौलिक इतिश्रुते ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथा कौलिक धर्म एषः ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ युद्धे । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिणां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावो वा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेयः । त्रि । कुलीने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौलेयकः । पुं । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभवः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञाविति ढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवे चेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानामिति खञ् ॥

कौल्यः । त्रि । कुलीने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौबेरम् । न । कुष्ठे । लोहितकल्पे ॥

कौबेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुबेरसम्बन्धिनि तस्येदम् ॥

यैव ॥ कुबेरस्येदमित्यर्थे अण् ॥

कौबेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुबेरस्येयम् ॥ अण्णन्तात् ङीप् ॥

कौशम् । न । काम्पिल्लसंस्थे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । कथातिलके यः प्राज्ञः कथातिलकितः शुचिः । एकत्र कार्ये व्याख्याति कौशलं कौशलं कवेः ॥ इत्यमरसन्तटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । युवादित्वादण् ॥

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने । प्राभृते ॥

कौशलेयः । पुं । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कौशल्यायांभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थे ष्यञ् ॥

कौशल्यायनिः । पुं । कौसल्यायने ॥

कौशल्येयः । पुं । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्याया अपत्यं ढक् ॥ मनोमयादामरे विज्ञानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थविज्ञानसतत्त्वर्या बुद्धिस्तस्यामिव ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्मितायां

नगर्यां च । वस्त्रभाजने ॥ कुशाम्बे न निर्वृत्ता । तेन निर्वृत्तमित्यण् । क्रमात् ॥

कौशिकः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् पुमान् । गोत्राद्यपत्यार्थे अण् ॥ कौशिको वा ॥ अस्मात् ऋक् ॥ नकुले ॥ व्याघ्रे ॥ गुग्गुलौ ॥ सर्पे ॥ कोषचे ॥ उलूके ॥ शृङ्गारे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रियः । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मजः । पुं । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकारातिः । पुं । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशात् निर्गता । तदुक्तम् । शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःसृताम्बिका । कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते इति । पूर्वोक्तस्याः वृषाधुक्षत् ॥ तत्स्थाने ॥ नदीविशेषे ॥ नाम्ना ख्याता ॥

कौशिक्याचः । पुं । माकोट वृक्षे ॥

कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रा

याम् ॥

कौशीलवम् । न । कुशीलवस्य कर्म ॥

कौक्षेयम् । त्रि । कुक्षिकोशस्थत्वादौ । रेशमिकमय इति भाषा ॥ कोशे सम्भूतम् । कोशात् ढञ् । कोशस्य विकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिकः । पुं । कौशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदीविशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजननीम् ॥ कोसलस्य राज्ञो अपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ् ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चापितिचाप् ॥ अत्र निर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारादिः ॥

कौसल्यानन्दनः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दनः ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धनः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्यायाः आनन्दं वर्द्धयति तच्छीलः । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥ कौसल्यानन्दवर्द्धनोऽप्यत्र ॥

कौसल्यायनिः । पुं । श्रीरामे ॥ कोसल्यापत्यम् । कौसल्यकार्मार्याभ्यां चेति फिञ् । कोसलस्य कुले राज्ञि जाते । तस्यापत्ये विवक्षित निर्देशोऽयं । कौसल्यः । अयमर्थः । यतः कौसल्यस

वियोगेन प्रकृतिरूपंनिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्त्वा त्वयमध्यापि बोध्याः ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भः । पुं । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भं कोमलं शाकं कासमर्दविमर्दितम् । पाचितं तप्तसर्पिषि सौवीरमरिचविमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजिच्छ्वं रूक्षमुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्यं सरं हितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसुंभा कसुंभी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिकः । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभः । पुं । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मानमस्य जगतो निर्लिप्तमगुणामलम् । बिभर्त्ति कौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान् हरिरिति विष्णुपुराणम् ॥ कुत्सितं स्तुभ्नाति स्तोभते इति कुस्तुभोऽब्धिः । तत्रभवः । अण् ॥ कुं स्तोभते इति कुस्तुभो विष्णुः । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षकः । पुं । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षाः । पुं । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकचः । पुं । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पुं । न । करपत्रे । करवत् करौत आरा इति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादितिथयो मन्दा दिलोमं क्रकचः स्मृतः ॥ क्र० इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छदः । पुं । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदाः यस्य सः ॥

क्रकचपत्रः । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पुं । }
क्रकचपादः । पुं । } कृकलासे ॥

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकणः । पुं । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । क्रकरे ॥ क्र इति कणति । कण० । अच् ॥

क्रकरः । पुं । करीरवृक्षे ॥ क्रकणे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशीलः । कृञो हेतुताच्छील्येतिटः ॥

क्रतुः । पुं । यज्ञे । अग्निष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपयुक्ते यज्ञे ॥ कामः क्रतुः कर्म जन्मस्त्येषामेव

क्रमोभवेत्। तथकामक्रत्वोरभेदमा भङ्ग्याह । पुंसो या विषयापेक्षा स काम इति भण्यते ॥ स एव वर्द्धमान: सन् क्रतुत्वं प्रति पद्यते । रुचेरति शय: काम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति ॥ सङ्कल्पे ॥ ब्रह्मण: कराज् जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे ॥ अध्यवसाये । एवमेवनान्यथेत्य विचल प्रत्यये ॥ विश्वदेववि० ॥ करोति क्रियते वा । कृञ:कतु: ॥ इन्द्रियेषु ॥

क्रतुच्छद: । पुं । वुद्रभेदे ॥

क्रतुदोषनुत् । पुं । प्राणायामे ॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोत्पादकत्वात्तेषांदोषा: । विहितानुष्ठानमिषिद्धाचरणाकृता: तान् नुदति उपशमयतीति क्रतुदोषनुत् । उक्तंच । दह्यन्तेध्मायमा नानां धातूनाञ्च यथा मला: । प्राणायामैस्तथा दोषा शाम्यन्तीन्द्रियगोचराइति ॥

क्रतुध्वंसी । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥

क्रतुद्विट् । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥ क्रतुंद्वेष्टि । द्विष अप्रीतै । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

क्रतुध्वंसी । पुं । वृषाङ्के । शिवे ॥ क्रतुं दक्षयज्ञं ध्वंसयति । ध्वंसु० । सुप्यजातावितिणिनि: ॥

क्रतुपशु: । पुं । अश्वे ॥ इतिहारावली ॥

क्रतुपुरुष: । पुं । विष्णौ ॥

क्रतुभुक् । पुं । अमरे । देवे ॥ क्रतुंक्रतौ वा भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो: । अन्येभ्योऽपिदृश्यते इति क्विप् ॥

क्रतुराज: । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतूनांराजा । टच् ॥

क्रतुविक्रयी पुं । क्रतुविक्रायके । मदीययागस्य फलं तव भवत्विन्त्यभिभायधनग्रहीतरि ॥

क्रतूत्तम: । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतुषुउत्तम: ॥

क्रथकैशिका: । पुं । भूम्नि । विदर्भदेशेषु ॥

क्रथनम् । न । मारणे ॥ क्रथहिंसायाम् । भावे ल्युट् ॥ मुक्तामुक्तवि ॥

क्रथनकम् । न । क्रथनार्थे । स्वार्थेक: ॥

क्रन्दनम् । न । रोदने । शोकादिनाऽश्रुपतने ॥ आह्वाने ॥ क्रदिआह्वानेरोदनेच । भावे ल्युट् ॥ योधसंरावे ॥ पुं । विडाले ॥ इतिशब्दमाला ॥

क्रन्दितम् । न । आह्वाने ॥ रुदिते ॥ युधिवीतकृतै ॥ क्रदि० । क्त: ॥

क्रम: । पुं । अनुक्रमे । नियतपूर्वापरभावात्मनि ॥ शक्तौ ॥ विधाने । कल्पे ॥ आक्रमणे ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ विततिविशेषे ॥ भिषजांमते चिकित्सायाम् ॥ क्रम्यत अनेन वा । क्रमु०

॰। घञ्। नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः॥ क्रामतिगच्छति वा। क्रमेः पचाद्यच्॥ पादविक्षेपे॥

क्रमकः। पुं। क्रमज्ञे॥ क्रममधीते वेद वा। क्रमादिभ्योवुन्॥

क्रमणः। पुं। चरणे॥ न। अतिक्रमे॥

क्रमनिग्रहः। पुं। हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे॥ क्रमनिग्रहेचाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्यादयउपायाः। अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुनः स्वप्रकाशत्वञ्चबोधयति। तस्मिंश्च सति एतन्मनः स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावंप्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्ध्वा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति। तथा चश्रुतेः। यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति। तथा वृत्तिच याच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति॥ योनिरात्मा॥

क्रमपूरकः। पुं। वकवृक्षे॥

क्रमशः। अ। क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे। ढवढवसे इतिभाषा॥

क्रमागतम्। त्रि। क्रमायाते। पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते॥ यथा। अस्वतन्त्राः स्त्रियः सर्वाः पुत्रदासपरिग्रहाः। अस्वतन्त्र स्तच गृही यत्र तत्क्रमात् क्रमागतमिति नारदः॥

क्रमायातः। त्रि। क्रमागते॥

क्रमुः। पुं। गुवाके॥ क्रामति। क्रम॰। वाहुलकाद्उः॥

क्रमुकः। पुं। भद्रमुस्तके॥ ब्रह्मदारुणि॥ कार्पासिकायाःफले॥ पट्टिकालोध्रे॥ पूगे। गुवाके॥ क्रमति। क्रम॰। वाहुलकाद्उः। कन्॥

क्रमुकफलम्। न। गुवाके॥

क्रमुकी। स्त्री। गुवाकद्रुमे॥

क्रमेलः। पुं। उष्ट्रे॥

क्रमेलकः। पुं। उष्ट्रे। महाङ्गे॥ क्रामति। क्रम॰। विच्। एलति इलगतौ। एलयति वा। इलक्षेपे। ण्वुल्। क्रम् चासौ एलकश्च॥

क्रयः। पुं। मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्यस्वीकारे॥ यथा। निश्चित्य वस्तु तन्मूल्यमुभयोः सम्मतौ सिते। परस्पराभाकरणं क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति॥ अपिच। क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुणश्रवणतोभवेत्। विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम्॥

क्रयलेख्यम्। न। भूम्यादिक्रयलिपौ। क्रयालाकवाला इतिभाषा॥ यथा। गृहंक्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्यमूल्याक्षरान्वितम्। पत्रंकारयतेयत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते॥ इतिवृहस्पतिः॥

क्रयविक्रयः । पुं । वाणिज्ये । बणज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशयः । पुं । क्रयविक्रययोः पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गत विवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्‌द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत वेतिमनुः ॥

क्रयविक्रयिकः । पुं । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वसक्रयविक्रया-ट्ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । } कपिशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
क्रयशीर्षकम् । न । }

क्रयारोहः । पुं । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिकः । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयजीवातौ । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वसक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्रियइकन् ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्यास्ति । इनिः ॥

क्रय्यम् । त्रि । एकासादितवस्तुनि । क्रेतारोग्राहकाः क्रीणीयुरंक्रीयुरिति बुध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचोयत् । क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातनः । पुं । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कौणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिनिगृध्रादौ ॥ क्रव्यमाममांस मत्तीतिविग्रहे क्रव्येत्तिविट् ॥

क्रव्यादः । पुं । अस्रपे । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादोऽस्रतभक्षके इत्युक्तेः शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाऽशिनि ॥ मांसमत्तीतिविग्रहे अदः कर्मण्यण् । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेशः ॥ कृत्तं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषतःकृत्तं पक्वं भुङ्क्ते इतिक्रव्यादः । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य पृ० क्रव्यादेशःइतिकाशिका ॥

क्रशितः । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्मणि क्तः । णाविष्ठवद्भावे । रऋतोहलादेर्लघोरित्यृकारस्यरेफादेशः ॥

क्रशिमा । पुं । कार्श्ये ॥ कृशस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । रऋतोहलादेरितिरेफादेशः ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ चीणे ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेनकृशः । द्विवचनविभज्येतीयसु

नि रक्तत्वमिरेफादेशः ॥

क्रान्तः । पुं । अश्वे । पथे ॥ क्रामति । क्रमु० । क्तः ॥ त्रि । आक्रान्ते ॥ निष्क्रान्ते ॥ व्याप्ते ॥ सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्मादीन्द्रियविषयतामतिक्रान्तं वस्तु सर्वविषयव्यापियथा ज्ञानतयाद्रष्टुं शीलमस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । बृहत्याम् ॥

क्रान्तिः । स्त्री । आक्रमे ॥ गतौ ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्यगमनार्थं तिर्य्यग्गोचरेखायाम् ॥ यथा । अयनाद्दर्क्षं यावत् यथा तिर्यक् तथापरा । क्रान्तिसंज्ञा तया सूर्यः सदापर्य्येति भावयन्निति ॥

क्रान्तिपातः । पुं । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्तात्तुल्यैः प्रतिभागैर्द्विक्षेपोपरे यद्वर्त्ततस्मिन् ॥

क्रान्तुः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षेपति ।

क्रायकः । पुं । क्रयिके । क्रेतरि । ग्राहके ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । ण्वुल् ॥ क्रयजीविनि ॥

क्रिमिः । पुं । कृमौ । कीटके । लू[illegible] ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ ज्वरे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्य निदानम् । यथा । अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रियः पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जी च दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्चेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । न । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्नः । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेऽपि चेति टक् । अत्पूर्वस्येति नियमाभावत्वम् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ टित्वान् ङीप् ॥

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ क्रिमिभ्यो जायते । जनी० । डः ॥

क्रिमिशत्रुः । पुं । पालितामादार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पके मन्दारे ॥ क्रिमीणां शत्रुः ॥

क्रिमिशासनः । पुं । विट्खदिरे ॥

क्रिमिशैलः । पुं । वल्मीके । नाकौ । वाँवी इति वमई इति च भाषा ॥

क्रियः । पुं । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्त्तमानदेहनिर्व्वर्त्त्यकर्म्मणि ॥

क्रिया । स्त्री । उपाये ॥ चेष्टायाम् । इन्द्रियव्यापारे ॥ साधपाकादिरूपा पाकादिशब्दानां प्रवृत्तौ निमित्तम् । आरम्भे ॥ निष्कृतौ ॥ पूजायाम् ॥ सम्प्रधारणे ॥ कर्मणि ॥ 'शास्त्रविहितनित्यनैमित्तिककाम्यात्मककर्मकलापात्मिका क्रिया साचैव योगपत्नी । यथा । क्रियातु योगपत्नी च पूजिता सर्वसंमता । यया विना जगत्सर्वं विश्रीनष्टं नारदेति भगवद्वाक्यं देवीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् ॥ चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ धात्वर्थः करोत्यर्थो वा क्रियेति वैयाकरणाः ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया । सा द्विधा । मानुषी दैवी च । तत्राद्या साक्ष्यलेख्यानुमानभेदेन त्रिधा । द्वितीया घटाग्न्युदकविषकोषतण्डुलतप्तमाषफालधर्मजभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या । यथा । द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा । साक्ष्यलेख्यानुमानञ्च मानुषी त्रिविधा स्मृता ॥ घटाद्या धर्मजान्ता च दैविकी नवधा स्मृतेति बृहस्पतिः ॥ स्त्रीत्वे ॥ करणं क्रियते वा । अचेति योगविभागात् भावादौ शः । प्र-

त्ययः । रिङ्शयग्लिङ्क्षु । अचिश्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङाविति इयङ् ॥

क्रियाकारः । पुं । नवच्छात्रः । नवाविद्यार्थी इति भाषा ॥ क्रियां करोति कृ + अण् ॥ क्रियायाः कारो नियमः सङ्केतो वा व्यवस्थापनं वा ॥ त्रि । क्रियाकृति ॥

क्रियाद्वेषी । पुं । साक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथद्वेष्टरि ॥ स च व्यवहारविषये पञ्चधाजनान्तर्गतहीनविशेषः । यथा । अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तरः । आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृत इति नारदः ॥ त्रि । कर्मद्वेष्टरि ॥

क्रियापादः । पुं । चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गततृतीयपादः ॥ यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथा चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इति बृहस्पतिः ॥ स च साक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथरूपः ॥

क्रियाफलम् । न । कर्मफले ॥ उत्पाद्यादिषु ॥ यथा । उत्पत्तिराप्तिर्विकृतिः संस्कृतिश्च चतुर्विधम् । क्रियाफलं प्राहुरार्याः कैवल्ये तन्न सम्भवेदिति ॥

क्रियाभ्युपगमः । पुं । परस्परक्रियास्वीकारे ॥ द्वयोः पुरुषयोः कस्मिंश्चिद्विषये परस्परस्वीकारेणानुमतौ ॥

यथा । क्रियाभ्युपगमात् क्षेत्रबीजा र्थं यत् प्रदीयते । तस्येहभागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एवचेतिमनुः॥

क्रियायोगः । पुं । देवाराधनतदाधार निर्माणरूपायां पुण्यक्रियायाम् ॥ अथनारदं प्रतिब्रह्मोवाच । आत्मयो गस्तु योगस्य यत्तु साधनमात्मना । यत्तुवाह्यार्थ संयोगः क्रियायोगः सउच्यते ॥ प्रधानं कारणं योगोमु क्तेर्मुनिवरोत्तम । क्रियायोगस्तुयो गस्य परमं तातसाधनमिति वह्नि पुराणम् ॥

क्रियावान् । त्रि । कर्मनिरते । कर्मठ यते ॥ क्रियास्त्यस्य । तद्स्यास्तीति मतुप् ॥

क्रियावसन्नः । त्रि । साक्ष्यादिनाप्राप्त पराजये ॥ यथा । स्वयमभ्युपपन्नोपि स्वचर्यावसितोपि सन् । क्रियावस न्नो वादेनु परंसभ्यावधारणमिति ॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणवादिनि ॥ कार्यवादिनि । पुकारुफर्यादीइति भाषा ॥

क्रियासमभिहारः । पुं । पौनः पुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ क्रियायाः क्रियाविशेष याःसमभिहारः समुच्चयः ॥

क्रियासाधनम् । न । ज्ञाने ॥ द्रव्ये ॥ ज्ञानद्रव्याभ्यां सम्यकस्य कृतः क्रिया

पञ्चा... ॥

क्रियेन्द्रियम् । न । कर्मेन्द्रिये ॥ क्रिया साधक मिन्द्रियम् ॥

क्रीडः । पुं । परीहासे ॥ इतिशब्दर त्नावली ॥

क्रीडनम् । न । खेलायाम् ॥

क्रीडनकम् । न । क्रीडासाधने । खि लौना इति भाषा ॥ नेमस्यपेताऽ खिलचापले ऽर्भके ह्यान्ते ऽभृतक्रीड नके ऽनुवर्तिनि । इति भागवत म् ॥ पुंसिक्लीबेपि यथा । इष्ट्वात्मजवि नोच्यान् स्वपान्वसति मूर्तिम् । अक्षोणां विजिगीषमिस्त्रस्तः क्री डनकामरा इति ॥

क्रीडा । स्त्री । खेलायाम् । परीहासे ॥ अवमाने । अनादरे ॥ केलिप्रकारे ॥

क्रीडाताल: । पुं । तालविशेषे ॥ एक एवप्लुतो यत्रक्रीडातालःसकथ्यते । अपरं नियमं विनेतिहामोदरोक्तेः ॥

क्रीडायानम् । न । क्रीडारथे । पु ष्परथे ॥

क्रीडारत्नम् । न । रतौ ॥

क्रीडारथः । पुं । क्रीडार्थरथे ॥ अथैपुष्प रथः क्रीडार्थीं न समराय यत् ॥

क्रीडोपस्करम् । न । क्रीडासाधने ॥

क्रीतः । त्रि । क्रयकर्मणि । कृतक्रये । मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीता इ

ति भाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यमनुशयः क्रयी । अथवा ऽस्य भवेत्क्रोधो विक्रेतुर्वा ऽप्रयच्छतः इति नारदः ॥

क्रीतकः । पुं । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । क्रीणीयाद् यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् । स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशो ऽसदृशो ऽपि वेति ॥ न । क्रये ॥ विनिमये ॥

क्रीतानुशयः । पुं । द्रव्यं क्रीत्वा क्रयानुतापे ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहु मन्यते । क्रीतानुशय इत्येतद्विवादपदमुच्यते इति याज्ञवल्क्यः ॥

क्रुङ् । पुं । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रुञ्चति गच्छति । क्रुञ्च कौटिल्याल्पीभावयोः । ऋत्विगिति साधुः ॥

क्रुञ्चः । पुं । क्रौञ्चखगे ॥ क्रौञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहङ्गमायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप ॥ वीणाभेदे इति कश्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वीणाभेदे ॥

क्रुद्धः । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुद्धमनसः कुतो विवेकः ॥

क्रुध्यत् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुध् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधकोपे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध० । सं० क्विप् । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुश्वा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश० । श्वोक्क्रुशीत्यादिना क्वनिप् ॥

क्रुष्टम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुश आह्वाने रोदने च । भावे क्तः ॥

क्रूरः । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकामिनि ॥ उष्णे ॥ पुं । भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनपक्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृती छेदने । कृतेश्छ क्रू चेति रक् प्रत्ययो धातोः क्रूरादेशश्च ॥ न । नक्षत्रविशेषेषु ॥ पूर्वात्रयं याम्यमघे उग्रं क्रूरं कुजस्तथेत्युक्तेः ॥

क्रूरकर्म्मा । पुं । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतुम्बिन्याम् ॥ त्रि । भयानककार्यकर्त्तरि ॥

क्रूरगन्धः । पुं । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्णकण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पुं । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्त्तः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादनः । पुं । भल्ले ॥

क्रूररावी । पुं । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचनः । पुं । शनौ । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्वः । पुं । व्याघ्रादौ ॥

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ॥

क्रूराकृतिः । पुं । रावणे ॥ त्रि । भया नका ऽऽकारे ॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य ॥

क्रेणिः । पुं । क्रयणे ॥

क्रेतव्यः । त्रि । क्रयार्हे । क्रेयवस्तुनि ॥

क्रेता । त्रि । क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता तव गुणारामान् विनिमीते भवति वा । मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्वाकरं सन्निधिस्थितः इति ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । तृन् तृच् वा ॥

क्रेयः । त्रि । क्रेतव्यमात्रके । वह्नि प्रसा रणयोग्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ् ० । अचोयत् । गुणः ॥ क्रीणने योग्यव स्तु इति भाषा ॥

क्रोडः । पुं । शनौ ॥ उदग्ग्रामे ॥ शूक रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ न । स्त्री । अङ्के । भु जान्तरे ॥ रचति ॥ क्रुडयते । क्रुडघना स्थे । घञ् ॥ क्रुडनम् । क्रुडघनत्वे । घञ्वा ॥ क्रोडो ऽस्त्यस्ति । अर्श आदिभ्यो ऽच् वा ॥

क्रोडकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडमलकः । पुं । मुस्तके ॥

क्रोडचूडा । स्त्री । महाश्रावणिकावृ क्षे ॥

क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकावृक्षम् ॥

क्रोडपादः । पुं । कच्छपे ॥

क्रोडा । स्त्री । अश्वानां मुरसि ॥ भु जान्तरे ॥

क्रोडाङ्घ्रिः । पुं । कच्छपे । कमठे ॥

क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडीकरणम् । न । आलिङ्गने ॥

क्रोडीकृतः । त्रि । विषयीकृते ॥

क्रोडीकृतिः । स्त्री । आलिङ्गने । संग्र हणे ॥

क्रोडीमुखः । पुं । गण्डके । खड्गे । गैं डा इति भाषा ॥

क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् ॥

क्रोथः । पुं । हनने ॥

क्रोधः । पुं । अमर्षे । कोपे ॥ स्वपरापका रस्फूर्त्तिहेतो अभिज्वलनात्मके ऽ न्तः करणवृत्तिविशेषे । परानिष्टाभि लाषे । अनिष्टविषयद्वेषे । चेतोवि कार विशेषे । नेत्रलौहित्यादिहे तौ दोष विशेषे ॥ क्रोधान्धाः किंनकु र्वन्ति ॥ स्वकृत्यं क्रोध एवकथयति । भस्मीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि धीरं सचेतन मचेतनतां नयामि । कृत्यं न पश्यति नचात्महितं शृणो ति धीमानवैति न पि च प्रतिसन्द धातीति ॥ क्रोधवशेन सर्वेषामर्थ भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीतिभावः । न मतिकल्मषा ति संसारतीर्यते: ॥ ५ ॥ चौरै

यक्रोधविजये समर्थो निर्विवेकिनः ॥ क्रोधकार्यं विभङ्गायेतिशकुनेशास्त्रम् । क्रोधनम् । क्रुधकोपे । भावे घञ् ॥ ३८ संवत्सरे ॥ विषमस्थं जगत्सर्वं स्यात्कुलसमुदाहृतम् । जनानां जायते भद्रे क्रोधे क्रोधः परस्परम् ॥

क्रोधजः । पुं । मोहे ॥ क्रोधाद्भवतिसम्मोहइतिस्मृतेः ॥ त्रिधाव्यसनाष्टगणे व्यसनगणे ॥ यथा । पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्या ऽसूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोपि गणोष्टकइति ॥ क्रोधाज्जायते । जनी० डः ॥

क्रोधनः । त्रि । कोपिनि । अमर्षणे । क्रोधविशिष्टे ॥ क्रोधशीलः । क्रुध० । क्रुधमण्डेतियुच् ॥ ५९ वत्सरे ॥ रोगामरणदुर्भिक्षंविरोधोबहुसङ्कटः । क्रोधनेतुविपमंसर्वंसमाख्यातंहरप्रिये ॥

क्रोधना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ क्रुध्यतितच्छीला । क्रुध० । युच् । टाप् ॥

क्रोधमूर्च्छितः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । अतिकोपने ॥

क्रोधरात्रिः । स्त्री । चैत्रायेनवरात्रे ॥ क्रोधरात्रिर्महेशानी चैत्रीयंनवरात्रकमित्यागमात् ॥

क्रोधी । त्रि । क्रोधसंयुक्ते । क्रोधने ॥

महिषे ॥ क्रोधोस्त्यस्य । इनिः ॥

क्रोशः । पुं । अष्टसहस्रहस्तपरिमाणे । द्रव्यसहस्रहस्तमितये । इतिलीलावती ॥ चतुःसहस्रहस्तपरिमाणे । सहस्रधनुषि । गव्यूते । कोस इतिभाषा । इतिहेमचन्द्रः ॥ मुहूर्ते ॥ यथा । दण्डदण्डेतु या पूजा तत् सर्वमक्षयं भवेत् । षष्ठक्रोशे महेशानि तत् सर्वं मत्सेतोपमम् ॥ सप्तमक्रोशके देवि सर्वं चौरोपमं भवेत् । अष्टमक्रोशके देविरुध्यतुल्यं न संशयः ॥ अतः परं महेशानि विषतुल्यं न संशयइति गुप्तसाधनतन्त्रे ६ पटलः ॥

क्रोशतालः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशध्वनिः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशयुगम् । न । गव्यूतौ । गोरुते । क्रोशद्वये ॥ क्रोशयोर्युगम् ॥

क्रोष्टा । पुं । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीतितुन् । तृज्वत् क्रोष्टुः ॥

क्रोष्टकपुच्छिका । स्त्री । } पृश्निपर्याम् । गोलोमिकायाम् ॥
क्रोष्टकमेखला । स्त्री । }
क्रोष्टपुच्छी । स्त्री । }

क्रोष्टुफलः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्याम् ॥ क्रोष्टुभिर्विन्ना विचारितेयदन्नेनेतिवा ॥

क्रोष्टेषुः । पुं । श्वेतेषौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्ण विदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशआह्वाने । सितनिगमीतितुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥

क्रौञ्चः । पुं । कोँचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्च ॥ ढोँक इतिलोकप्रसिद्धे शरद्विहङ्गे ॥ पर्वतविशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्द्दतांब्ध जे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रौ हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं विषमायी सुमायिना ॥ तस्येव तस्य दैत्यस्य ख्यात श्चिरेण कर्मणा । केतुना मगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःसउच्यते इतिमुग्धेन्द्रसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाकिन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृविदारणे । ण्यन्तात्ल्युः । क्रौञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदनः । पुं । क्रौञ्चमर्द्दने । षडानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्राञ्चखगस्य भार्यायाम् ॥ राजस्याम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेंचु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेंचर्की इतिगौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनी । स्त्री । पद्मवीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चारातिः । पुं । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अरातिः ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजार्य्यामनैष्ठुर्य्ये ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिकः । पुं । भिक्षौ ॥ क्रोशशतादभिगमन मर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ त्रि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लमः । पुं । व्यायामे । श्रमे ॥ यो ऽनायासः श्रमो देहे प्रवृद्धः श्वासवर्जितः । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रबाधकः ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमुग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

क्लमथः । पुं । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योथच् ॥

क्लीतकि

क्लान्तः । त्रि । ग्लानियुक्ते । श्रान्ते । अ
श्रान्ते ॥

क्लिन्नः । त्रि । आर्द्रे । भीना इतिभाषा
॥ क्लिद्यति स्म । क्लिदू आर्द्रीभावे ।
अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

क्लिशा । त्रि । क्लेशादिना क्लिश्यमानु
षि । कष्टे ॥ क्लिने अक्लिष्टी कथा ।
मधुरी [illegible]त्यक्तोरितिकष् ॥

क्लिशितः । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥
क्लिश्यते स्म । क्लिश उपतापे क्लिशू
विबाधने वा । क्तः । क्लिशः क्त्वानिष्ठ
योरिति वेट् ॥ न । अक्लेशेनपरा
ते वचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि ।
परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि ।
क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म ।
क्लिश० । क्लिशू० वा । क्तः । क्लिशः
क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भावः ॥

क्लिष्टिः । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतकं । न । अधरमार्गे ॥

क्लीतकम् । न । यष्टिमधुकम् ॥ क्लीब
तम् । क्लीबधातोः । भावे क्तः ।
[illegible]नम्रासनमनिश्चयम् । क्लीतम
[illegible] [illegible]ति । [illegible]पे । पुरा
दिभ्योगिव्वेतिणिजभावः । [illegible]
[illegible]तिकः ॥

[illegible]तिकिका । स्त्री । [illegible] ॥ क्लीत

क्लेदु

मं क्वेथातर्कः । अपि [illegible]
[illegible]म् । अस्वतस्तिठनामितिकन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीबः । पुं । न । नपुंसके । तृतीया
प्रकृतौ ॥ तासुवर्ण यथा । न मूर्त्त्रं
फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति
। मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्ली
बः स उच्यते इति ॥ त्रि । [illegible]
॥ क्लीबते । क्लीबधाष्टर्ये । इगुप
धेति कः । अयमोऽत्रोपधः । क्लीब
[illegible] पाठस्तु अत्राद[illegible]
[illegible] पर्वत्राद्वौ निवृत्
याङ्के ॥

क्नूसः । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ निर्मि
ते । निर्म्मिते ॥

क्लेदः । पुं । पूतीभावे ॥ यथा [illegible]
तस्य पनसस्य चम्पू पचनमानुधौ ।
[illegible] [illegible] क्लेदोऽम्लभावु
[illegible] ॥ क्लेदनम् । क्लिदू आर्द्रीभा
वे । घञ् ॥

क्लेदा । पुं । [illegible] [illegible] [illegible]
क्लिदू० । ण्वुल्यन् पूषन् प्लीहन्
दिविति कनिन् प्रत्ययः ॥

क्लेदनः । पुं । [illegible] पञ्चप्रकारश्लेष्म
[illegible]विशेषे ॥ न । आर्द्रीकरणे ॥

क्लेदुः । पुं । [illegible] [illegible] ॥
[illegible] । [illegible]

सिवसितर्गिक्लादिव्धिमनिभ्यश्चे त्यु: । क्लिन्दति वा । क्लिदि परिदेवने ॥

क्लेश: । पुं । दु:खे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥ रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥तत्र विद्याविरोधिनी अविद्या । अहं ममेत्यहङ्कारो ऽस्मिता । इच्छाविशेषो रागः । वैरभावो द्वेषः । मरणभय मभिनिवेशः ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशनं वा । क्लिशू विबाधने । घञ् । अध्याकर्त्तरि ॥

क्लेशक: । पुं । क्लेशशीले ॥ क्लिश्यते तच्छीलः । क्लिशउपतापे क्लिशू० वा । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापह: । पुं । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशकर्मोपपदे डः प्रत्ययः ॥

क्लेशित: । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैब्यम् । न । चोदनालेखनादिभग्नरूपाधैर्ये । निर्वीर्यत्वे ॥ क्लीबस्यभावः कर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधारे । तिलके ॥ वाग्भटो ह्येयोर्मध्यमंवक्ष:तन्मध्ये हृदयम् तस्यास्त्रे क्लोमपिपासास्थानमिति वैद्याः । अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जलवाहि शिरामूलं तृष्णाच्छादनकं मतम् ॥ एतत्तु वातरक्तजम् । तदुक्तं हद्धवाग्भटेन । रक्तात्फेनिलसंयुक्तात् कालेयकसमुद्भवः इति ॥

क्वणते । क्वणन्तौ । अमिन् ॥

क । अ । कुत्सार्थे । कहाँ इति भाषा ॥ कचिम् । किमोदिच्यति प्रत्यये का सोतिविभः कादेशः ॥ अप्रयुक्तास म्भावनायां क्वचं प्रयुज्यते ॥ वैक शब्दो महदन्तरं सूचयत: ॥

क्वचन । अ । कचिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिंश्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ।

क्वण: । पुं । वीणायाः क्वणिते । निक्वणे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषणशब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण शब्दे । क्वणो वीणायाश्चेत्यप् ॥

क्वणनम् । न । वीणायाः क्वणिते । क्वणे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्यभावे ल्युट् ॥ पुं । क्षुद्रकाप्सुते । कोठीकोडी इति भाषा ॥ मञ्जुमञ्जट इति पर्वतीयभाषा इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्वथित: । त्रि । अतिशयपक्वक्वथनद्रव्यमूलादौ । निष्पक्वे । कषाये । क्वाथे

। काढा इति भाषा ॥ क्वथ्यते स्म । क्वथेनिष्पाके । क्तः । इट् ॥

क्वथिता । स्त्री । कढी इतिप्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्यां घृतेवातैले वा हरिद्रां हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेहन संयुक्तंतक्रंतत्रैवनिः क्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा कथिता क्वथिता बुधैः । क्वथिता पाचनी रुच्या लघ्वीवह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविबन्धघ्नीकिञ्चित् पित्तप्रकोपनी ॥ अस्तीक्षमत्स्याः शुष्कावा किञ्चित् क्वथितसंयुताः । रूक्षका रोचना रुच्या बल्या वातगदापहाः ॥ कोष्ठशुद्धिकराः शुक्ताः किञ्चित् पित्तप्रकोपनाः । अर्दिते तदनुस्तम्भे विशेषेण हिताः स्मृता इति ॥

क्वाथः । पुं । क्वथे ॥ क्वथो वीप्सायाम्वेत्यवभावे पाचिको घञ् ॥

क्वाथः । पुं । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्यनिष्पाके ॥ तुर्यांशशेषपक्के ॥ यथा । क्वाथे विचूर्णितं क्षिप्ता तत् षोडशगुणम्पचेत् । पादशेषं प्रकर्त्तव्य मेष क्वाथविधिः स्मृतः ॥ क्वाथ्यमानंतोयं त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । कस्तनाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तत्रपादावशेषंकफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेषं पित्तनाशकम् । त्रिपादावशेषं वातनाशकम् । तेषां मध्ये त्रिपादावशेषं जलं हेमन्ते शिशिरेचप्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरद्ग्रीष्मेचार्द्धावशेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जलं प्रशस्तम् ॥ दिनपक्वं जलं रात्रौगुरु रात्रिपक्वंजलं दिवागुरु भवतीति विवेकः ॥

क्वाथोद्भवम् । न । कर्पूरेम् । कृत्रिमरसाञ्जने ॥

क्षः । पुं । संवर्त्ते ॥ राक्षसे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ क्षेत्रे ॥ नाशे ॥ क्षेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकावर्णानामन्तिमेवर्णे ॥ अस्यककारषकारसंयोगजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्वं केचिन्नमन्यन्ते । तेषां मते तन्त्रोक्तपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तदीक्षाक्षकारस्य मेरुत्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् क्षकारस्य पृथग्वर्णत्वं मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिलकारान्ता वर्णाः पञ्चाशदीरिताः । संयोगात् कषयोरेष क्षकारोमेरुरीरितइति ॥ तथापिमेदिनीहेमचन्द्राद्विकोषानुरोधात् कषसंयोगजत्वेन कादिवर्गमध्ये लिखितः ॥

क्षणः । पुं । पर्व्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा । क्षणेऽस्याःकुशलमिति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे । निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसोमानविशेषे । त्रिंशत्कलापरिमितेकाले । द्वयपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थभागे ॥ यथा । आयुषःक्षणएकोपिनलभ्यःस्वर्णकोटिभिः । सचेत्तु विफलोयाति कानो हानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदुःखम् । क्षणुहिंसायाम् । अच् ॥

क्षणक्षेपः । पुं । क्षणविलम्बे ॥

क्षणदः । पुं । गणके ॥ न । जले ॥ क्षणं ददाति । डुदाञ् । आत इति कः ॥

क्षणदा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षणमुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति । कः । टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम् । न । वधे ॥ क्षणोतेर्भावे ल्युट् । त्यागे । दाने ॥

क्षणनिःश्वासः । पुं । शिशुमारे ॥ क्षणेनिःश्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा । स्त्री । विद्युति ॥ क्षणं प्रभायस्याः ॥

क्षणभङ्गः । पुं । क्षणनाशे ॥

क्षणभङ्गुरः । त्रि । क्षणेकनाश्ये ॥ हृष्ट नष्टे ॥

क्षणिकः । त्रि । अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम् । न । तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा । आकाशे शब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्तिः द्वितीयक्षणे स्थितिः तृतीयक्षणे विनाशः ॥

क्षणिका । स्त्री । तडिति । विद्युति ॥

क्षणिनी । स्त्री । निशि ॥

क्षतम् । न । ईर्म्मे । व्रणे । स्रवद्रक्तपूयादौ । घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम् । क्षणु० । नपुंसके भावे क्तः । अनुदात्तोपदेशस्येत्यादिना नलोपः ॥ खण्डिते ॥ षष्ठगृहे ॥ नष्टे ॥

क्षतकासः । पुं । पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्नः । पुं । कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति । हन० । हन्तेरमनुष्येत्यादिना टक् ॥

क्षतघ्नी । स्त्री । द्रुमामये । लाक्षायाम् ॥ टित्त्वात् ङीप् ॥

क्षतजम् । न । रक्ते । रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥

क्षततृष्णा । स्त्री । शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी । पुं । वृद्धदारकवृक्षे ॥

क्षतव्रणः । पुं । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रतः । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डितव्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षतिः । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि सितरश्मिमुखे का क्षतिरद्य खिलाम्बुपातृणाम् । केवलघनरसभक्ती चातकपक्षी कमाश्रयतीत्युद्भटः ॥

क्षतोदरः । पुं । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पुं । शूद्रात् क्षत्रियाया मुत्पन्ने ॥ शूद्रा दायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षयते वा । क्षदिः सौत्रः संभृतौ । तृन्तृचौ शंसि क्षदादिभ्यः संज्ञायांचानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयोः सुतइत्यमरः ॥

क्षत्रः । पुं । क्षत्रिये ॥ न । नगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे सौत्रः । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्य

स्त्रः ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोपः ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोपः । तुक् । क्षतोऽनाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतियोगविभागात्कः ॥ क्षत्रियजातेःकर्मणि ॥

क्षत्रबन्धुः । पुं । क्षत्रियजातिमात्रे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । कुत्सितक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजाते र्बन्धुरेवा ऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियो ऽभिधीयते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्षः । पुं । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रियः । पुं । सत्त्वोत्कटसर्जोगुणप्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदेःत्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना त्रोवा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा क्षदति क्षिणोतिपद्दात् त्रायते: कप्रत्ययः । [illegible] त्यम् । क्षत्रादृघः ॥ क्षत्र[illegible]कर्मे [illegible]धर्मसंयुक्तः । [illegible] [illegible] क्षत्रियजाते ॥ क्षत्रि

ण्याः सूर्यचन्द्रवंशजा राजानः । क्षेत्रक लेः सहस्रवर्षपर्यन्तमासन् । ततो महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रायां मुत्प न्नः शतवर्षपर्यन्तं राज्यं चकार । त दन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं त त्पुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तं रा जानं कृतवान् । कलौ नन्दान्तः क्ष त्रियवंशः । इति श्रीभागवते १२ स्क न्धे १ ऽध्यायात् संगृहीतम् ॥

क्षत्रिया । स्त्री । क्षत्रियाण्याम् ॥ अर्य क्षत्रियार्य्यां वा स्वार्थे इत्यानुगाग मोभावपत्वे ॥ क्षत्रियजातौ ॥ यो पधत्वान्न ङीष् ॥

क्षत्रियाणी । स्त्री । क्षत्रियजातीयाया म् ॥ अर्य क्षत्रियाभ्यामितिपाक्षिक आनुगागमो ङीषच ॥

क्षत्रियी । स्त्री । क्षत्रिययोषायाम् ॥ क्ष त्रियस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्याया मिति ङीष् ॥

क्षन्तव्यः । त्रि । क्षमणीये ॥

क्षन्ता । त्रि । क्षमायुक्ते । सहिष्णौ ॥ क्षमते । क्षमूष० । तच्छीलः । तृन् ॥

क्षपणः । त्रि । निर्लज्जे ॥ इतित्रिका- ण्डशेषः ॥

क्षपणकः । पुं । बुद्धभेदे । दिगम्बरसि द्धान्ते ॥ सन्न्यासिनि ॥ यथा । एकः क्षपणक आकाशस्ती तत्र क्षपणक

स्य आकाशा । यत्र क्षपणक स्य आकाशा तत्र क्षपणक का आका शा ॥ इत्युद्भटः ॥

क्षपण्युः । पुं । अपराधे ॥

क्षपयिता । त्रि । नाशयितरि ॥ क्षपय ति । क्षै० । तृच ॥

क्षपा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षपयि ति चेष्टाम् । क्षैक्षये । अन्तर्भावित ण्यर्थात् पचाद्यच् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षपाकरः । पुं । चन्द्रे । नक्तचेषे ॥ क्ष पां करोति । कृञो हेतुताच्छील्यानु लोम्येषु इति टः ॥ कर्पूरे ॥

क्षपाचरः । पुं । राक्षसे ॥

क्षपाटः । पुं । राक्षसे ॥ क्षपायामटति । अट० । पचाद्यच् ॥

क्षपितः । त्रि । दूरीकृते ॥ नाशिते ॥ विस्मृते ॥

क्षमम् । न । युक्ते ॥ त्रि । शक्ते ॥ हि ते ॥ क्षमापति ॥ पुं । धूसरे ऽतिक्षु द्रे चटके । धान्यभक्षणे ॥ क्षमते क्षम्यते वा । क्षमूषसहने । पचाद्य च् । घञ्वा । नोदात्तोपदेशस्येति नवृद्धिः ॥

क्षमणीयः । त्रि । क्षन्तव्ये ॥ क्षमेरनी यर् ॥

क्षमता । स्त्री । योग्यतायाम् । साम र्थ्ये ॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये ॥ यथा

। वर्हिर्दुर्वमुदन्तं दामो ऽस्यवदामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् बर्हि रित्यस्य भाम्तृतदर्भप्रकाशनसाम र्थ्यात् भाम्तृ न दर्भच्छेदने समुदाय सम्बन्धेनेति योगो ऽवगम्यते ॥ इतिध र्मदीपिका ॥

चमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिचायाम् । शान्तौ । सत्स्वपि सामर्थ्ये परिभव हेतुं प्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकारचित्ततायाम् । हर्षविषादयोरविकृतचित्तता याम् ॥ तल्लक्षणं यथा । बाह्ये चाध्या त्मिके चैव दुःखे चोत्पादिते क्वचित् । न कुप्यति न वा हन्ति सा चमा प रिकीर्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टो ऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हनेदपि । अदुष्टैर्वाङ्मनःकायैः तितिचुःस्य चमास्मृतेति ॥ क्रोधं जेतुं चमामेव मन्यन्ते खलु साधवः । यथाहसा । क्रोधान्धकारविकटभ्रुकुटीतरङ्ग भीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः । निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधी रा धीराः परस्परपरिवादगिरः चम न्ते ॥ क्रमेणवाचां गिरसो मयूर्ख न चित्ततापोनतनोर्विमर्दः । नचा पिहिंसादिरनर्थयोगः स्वाघ्यापरंक्रो धजये ऽक्रमेवेति ॥ क्रोधजयो पाय

मप्याह । क्रुद्धे स्मेरमुखावधीरणमया विष्टे प्रसादक्रमो व्याक्रोशे कुशलोक्ति रात्मदुरितच्छेदोत्सवस्ताडने । धिगुल्लोरजिताज्जनो ऽस्मतीदै वदुष्मेता विमृत् दुर्वारेति दयारसा र्द्रमनसां क्रोधस्य कृत्योदय इति ॥ स्वधर्मविद्यामपहायमोयं मत्पा पमुखर्ष्मिश्र प्रकृतः । नचेत् चमा मप्यवमत्यकुर्यान्नतः कृतघ्नोवदक्षी दशोन्यः । इतिच ॥ चमते । सञ्ज्ञायां चमेऽस्तप् ॥ चमयाम् । विष्णा दृष्ट्वा ॥ खदिरे ॥

चमादंशः । पुं । गिरौ ॥

चमावान् । त्रि । शान्तियुक्ते ॥ यथा । एकः चमावतां दोषो द्वितीयो नो पपद्यते । यदेनं चमयायुक्तं मशक्तं मन्यते जनः इतिभारते ११४ अ ध्यायः ।

चमिता । त्रि । चमाशीले ॥ चमशायी लः । उम्रूप० । तृन् । स्वरतीति वेट् ॥

चमी । त्रि । चमितरि । तितिचौ । सहिष्णौ ॥ चमते तच्छीलः । च मूप० । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नो दात्तो पदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेधः ॥ खेसरे । अश्वतरे । खच्चर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोगविशेषे । यक्ष्मणि । क्षेपे ॥ क्षयति देहम् । क्षि क्षये । क्षिनिवास गत्योर्वा । अन्तर्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच् । क्षिकाक्षयकरत्वात् क्षय इत्युच्यते बुधैः ॥ अस्यौषधम् । यथा । श्वेतकोकिलाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम् । क्षिप्तसाक्षेत्रवैपीतं क्षयरोगं क्षयं नयेत् । रोगकाके ॥ वेश्मनि । निवासे ॥ संवर्ते । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणिनोऽत्र ॥ अपचये । हानौ ॥ क्षयश्च ॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्रकमवर्गे ॥ स्वराष्ट्रामत्यवर्गेस्यापचय. ॥ यथा । क्षयःस्थानञ्चवृद्धिश्चत्रिवर्गोनीतिवेदिनामित्यमरः ॥ ध्वंसे । शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च नाशे ॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विरामे ॥ हिंसायाम् ॥ क्षीषहिंसायाम् । एरच् ॥ धातुक्षयहेतौ ॥ क्षीयते ऽनेनेतिव्यु० पुंसिसंज्ञायामितिघः ॥ ह० वत्सरे ॥ मेदिनी क्षयते देवि सर्वभूतंचराचरम् । देशभङ्गस्तदुर्भिक्षंक्षये संक्षीयते प्रजाः॥सौराष्ट्रमालवेदेशेदक्षिणे कोङ्कणे तथा । दुर्भिक्षंजायतेघोरं क्षये संवत्सरेप्रिये ॥ कौमुदीधर्मनद्योस्यमुनानर्मदातटे । विन्ध्यायांसैन्धवेचापि विन्ध्यप्रान्ते संशयः ॥ सिंहलं मध्यदेशश्च काश्मरं तथैव च । क्षयेक्षयन्तिसर्वाणिनान्यथा[illegible]

क्षयतरुः । पुं । बेलियापीपर इति ख्याते नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥

क्षयथुः । पुं । कासे ॥

क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥

क्षयपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ॥

क्षयमासः । पुं । रविसङ्क्रान्तिद्वयसहितमासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमासः क्षयाख्योमासः स च कदाचिदेव भवति । स च कार्त्तिकादित्रये नान्यतः स्यात् तदावर्षमध्येऽधिमासद्वयंस्यादिति ॥ अपिचाह कालिदासः । सौराद्दा चन्द्रमसो गरीयान् मासो द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्यः । स यस्तदा स्यात् क्षितिवे दरूपे १४१ रब्दे मिते वाक्वचिद इन्द्रैरिति ॥

क्षयितः । त्रि । नाशिते ॥

क्षयी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयशीलः । जिद्दक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्य मपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इनिः ॥ राजयक्ष्मान्विते ॥ क्षयोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥

क्षय्यः । त्रि । क्षेतुंशक्ये ॥ क्षि० । अचो यत् । क्षय्यजय्यौशक्यार्थे ॥

क्षरः । पुं । मेघे ॥ विनाशिनि कार्ये

र्थे ॥ येषः । कार्यकारणरूपन्तु न श्वरं क्षरमुच्यते । क्षरादिवरुद्धधर्मत्वा दक्षरं ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्यत इतिच ॥ न । नीरे । जले ॥ क्षरति । क्षरसञ्चलने । पचाद्यच्

क्षरणम् । न । च्युतौ । चूवना इति भाषा ॥

क्षरितः । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इतिच भाषा ॥

क्षरी । पुं । वर्षाकाले ॥ त्रि । क्षरण विशिष्टे ॥

क्षवः । पुं । क्षुते । छिक्कायाम् । छींक इतिभाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजिकाप्रभेदे ॥ क्षौति । टुक्षुशब्दे । पचाद्यर्थः । पचाद्यच् ॥ क्षवणम् । क्षुद्रोरप्‌वा ॥

क्षवकः । पुं । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ्करोति । कृञः क्विप् ॥

क्षवथुः । पुं । क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्यनेन । टुक्षु० । द्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षवः पत्रेषुयस्याः ॥

क्षविका । स्त्री । दन्तीप्रभेदे । पीत [illegible]यायाम् । पुत्रप्रदायाम् । बहु फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म्म । न । क्षत्रियजातेः कर्म्मणि ॥ यथा । शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धेचाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभावश्चक्षात्रं कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षात्त्रञ्चतत् कर्मचेतिविग्रहः ॥

क्षान्तः । त्रि । सहिष्णौ । सोढे ॥ केनचित् पीडितोपि यः समर्थः संस्तत्पीडापराङ्मुख स्तस्मिन्नित्यर्थः ॥ क्षम्यते स्म । क्षमूष० । क्तः । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥

क्षान्तिः । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षायाम् । क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने । सत्यपिसामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराचिकीर्षायाम् ॥ यथा । क्षमायाञ्च संबद्ध स्तमसो भास्करोदयः । क्षान्तिः काले रघौघस्तुनामसङ्कीर्त्तनंच रेरिति ॥ क्षमणम् । क्षमूसहने । दिवादिः । अस्याषित्वात् क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥ तुक्षमानोपि परुषंनोत्तरं प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तुः । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥ क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षामः । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ क्षैक्षये । गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्तः ।

क्षायोम इति निष्ठातत्त्वम्। । श्राद्धे क्षउपदेशेष्विती त्व्यास्त्वम् ॥

क्षामवती। स्त्री। } यागविशेषे ॥
क्षामवतीष्टिः। स्त्री। } यथोक्तम्भविष्ये। क्षामवत्त्यादिना यद्वत् कर्मणां पूतनापते। दैवदोषादकरणे जाते दोषकदम्बके॥ होमेनैकेन दोषाणां सर्वेषां क्षयमादिशेत्। एवञ्च एका प्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय क्षामवतीष्टिः सर्वत्रदृष्टान्तः। इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामास्यम्। न। अपथ्ये। अहिते। रोग्ये ॥ त्रि। क्षीणवदने ॥ क्षामं मास्येयस्य। क्षामं क्षतदास्यञ्चेतिवा॥

क्षारः। पुं। खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न। टङ्कणे ॥ यवक्षारे॥ विड्लवणे॥ सर्ज्जिकाक्षारे॥ पलाशधवपूतीकशरञ्जपाटलादिजाः। क्षारा स्तुपाचनाः सर्वे रक्तपित्तकराः सराः ॥ गुल्मार्शः कृमिपुंस्त्वघ्नाः शर्करा ऽश्मरिनाशनाः इति राजवल्लभः ॥ क्षरति। क्षरसञ्चलने। ज्वलिति कसन्तेभ्योणः। उपधावृद्धिः॥

क्षारकः। पुं। पक्षिमत्स्यादिपिटके॥ जालके। नवकलिकावृन्दे॥ क्षरति। क्षर॰। ण्वुल् ॥ पक्ष्यादिपाशे ॥

क्षारकर्द्दमः। पुं। नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम्। न। पक्वतैलविशेषे॥ यथा। शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु लनागरम्। शतपुष्पावचाकुष्ठं दारुशिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्चलं यवक्षारसामुद्रं सैन्धवं तथा। भुर्ज्जग्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम् ॥ मातुलुङ्गरसञ्चैव कदलीरसमेव च। तैलमेभिर्विपक्तव्यं कर्णशूलापहं परम् ॥ बाधिर्यं कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारुणः। पूरणादस्य तैलस्य कृमयः कर्णयोर्विनाः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्ककृतशेखर। क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥ इति गारुडे १९८ अध्यायः॥

क्षारत्रयम्। न। त्रिविधक्षारे॥ यथा। सर्जिकञ्च यवक्षारं टङ्कणक्षारमेव च। क्षारत्रयञ्च विक्षारं क्षारत्रितयमेव च ॥

क्षारदला। स्त्री। चिल्याम्। चुत्रवास्तूकशाके॥ क्षारोदलेष्वस्याः ॥

क्षारदशकम्। न। दशविधक्षारे॥ यथा। शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवैः। इक्षुशेखरिकमेचिकोद्भवैःक्षारपूर्वदशकं प्रकीर्त्तितम् ॥

क्षारद्रुः। पुं। घण्टापाटलिवृक्षे॥

क्षारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयोः ॥ क्षारयोर्द्वयम् ॥

क्षारपत्रः । पुं । } वास्तूकशाके ॥
क्षारपत्रकः । पुं । }

क्षारभूमिः । पुं । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः । किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमौ ॥

क्षारमध्यः । पुं । अपामार्गे ॥

क्षारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ क्षाराचासौमृत्तिका च ॥

क्षारमेलकः । पुं । क्षारसङ्घे ॥

क्षारवृक्षः । पुं । मुष्कके ॥

क्षारश्रेष्ठः । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्कवृक्षे ॥ न । वज्रक्षारे ॥

क्षारषट्कम् । न । षड्विधक्षारे ॥ यथा । धवापामार्गकुटजपालाशतिलमुष्ककैः । क्षारैरेतैस्तु मिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥

क्षारसिन्धुः । पुं । लवणसमुद्रे ॥ स तु जम्बुद्वीपस्यद्दक्षिणे शाकद्वीपस्यो त्तरे वर्त्तते ॥

क्षाराच्छम् । न । सामुद्रलवणे ॥

क्षाराब्धिः । पुं । क्षारसिन्धौ ॥

क्षाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारक्षारे ॥ यथा । पलाशवज्रशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजाः । यवजः सर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥ क्षारा एतेऽग्निना तुल्याः शूलगुल्महराभृशमिति ॥ क्षाराणामष्टकम् ॥

क्षारिका । स्त्री । भोगपिपासिकायाम् । क्षुधायाम् ॥

क्षारितः । त्रि । स्राविते ॥ क्षारे ॥ अभिशस्ते । अपवादग्रस्ते । प्रासदोषे ॥ क्षार्य्यते स्म । क्षर० । णिच् क्तः । क्तः ॥

क्षारोदः । पुं । लवणोदे ॥ क्षारमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्योदकस्योदादेशः ॥

क्षालनम् । न । निर्णेजने । प्रक्षालने ॥

क्षालितम् । त्रि । धौते । निर्णिक्ते । कृत प्रक्षालने ॥

क्षिः । पुं । निवासे ॥ गतौ ॥ क्षये ॥

क्षितः । त्रि । हिंसिते ॥ क्षिधातोः कर्मणि क्तः ॥

क्षितिः । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महालयेक्षयं यातिक्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ क्षये ॥ रोचनाख्यगन्धद्रव्ये ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्योः । क्तिच्क्तौ चेतिक्तिच् ॥ क्षयणम् क्षीयतेऽस्यांवा । क्षिक्षये । क्षिनिवासगत्योः । स्त्रियांक्तिन् ॥ कालभेदे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकणः । पुं । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितकणा । स्त्री । }

क्षितिक्षमः । पुं । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पुं । क्षितीशे ॥ क्षितिङ् क्षियति । क्षि॰ तुदादिः । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवायौ क्षितिक्षिदितिभट्टमल्लः ॥

क्षितिजः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । मधीवृक्षे ॥ क्षितेर्जातः । उमी॰ । डः ॥ न । खगोले आकाशमध्यात्मवस्वंशान्तरे तिर्य्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तुः । पुं । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधरः । पुं । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥

क्षितिनागः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथः । पुं । राजनि ॥

क्षितिपः । पुं । भूपतौ ॥

क्षितिपतिः । पुं । न्वपे । भूपे ॥

क्षितिपालः । पुं । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाक् । पुं । राजनि ॥

क्षितिपुत्रः । पुं । नरकराजे । नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेः रन्ध्रम् ॥

क्षितिरुहः । पुं । वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰ । इगुपधत्वात्कः । क्षितौ रुहः । सप्तमीतिसमासः ॥ क्षितौ रोहतिवा । रुहेरिगुपधेतिकः ॥

क्षितिवदरी । स्त्री । भूवदर्याम् । भूँइबेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धनः । पुं । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥

क्षितिव्युदासः । पुं । भुंइरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुतः । पुं । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीशः । पुं । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीशः ॥

क्षित्यदितिः । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षित्वा । पुं । वायौ ॥ क्षयति क्षियतिवा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिनाक्वनिपितुक् ॥ काले ॥

क्षिपः । पुं । क्षेपके ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिकः ॥

क्षिपकः । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः । ततोऽज्ञातादौकः ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्वाभावः ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणिः । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वक्षिशे ॥ क्षिप्यते ऽनयेतिवा ।

क्षिपेः कर्म्मणि यनिः । क्षिपणिर्व्वेपणमिति वेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपणम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपणुः । पुं । वायौ ॥ क्षिपति । क्षिप० । अनुङ्नदेशश्चेतिचकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्तः ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षिप० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षिप्तः । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपीकृतवस्तुनि । त्यक्ते । नुन्ते । नुन्ने ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टचित्ते । चित्तस्य प्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षिप० । क्तः ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुरः । पुं । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इतिहलायुधः ॥

क्षिप्नुः । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशीलः । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रविशेषाणां संज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्ता लघु क्षिप्रं गुरु तथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद द्रव्ये वर्त्तमानः क्लीवे । द्रव्ये तु त्रिलिङ्गः ॥ शीघ्रगे च ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पुं । गन्धमुण्डे । गर्द्दभाण्डे । गेंडीति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यां सरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिक्षये । क्षि निवासगत्योर्वा । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीणः । त्रि । अमांसे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिक्षये । क्तः । निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घः । क्षियो दीर्घादिति नः ॥ धर्मार्थं क्षीणकोषस्य क्षीणत्वम् अपि शोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दकः ॥

क्षीणचन्द्रः । पुं । विनष्टेन्दुभयाष्टम्योर्म्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदृक्वा दृष्टं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कालं शशी क्षीणः पूर्णस्ततोपरि स्मृत इति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्म्मा । पुं । जिने ॥

क्षीयमाणः । त्रि । अपक्षीयमाने ॥

क्षीरम् । न । जले । वारिणि ॥ दुग्धे । पयसि ॥ आकाशपत्रपिण्याककुलत्थ वधवा मिषैः । कलीरकविमान्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते ॥ स्निग्धं शीतं गुरु क्षीरं सर्वकालं न सेवयेत् । दीर्घ भ्रंशं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नाश मे वच ॥ क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतसं तसञ्च नैतास्तवणेनसार्द्धम् । पिष्टान्न सन्धानकमाचमत्स्यैर्मांसात क्षीरं न्यक्षादिके न च ॥ सदाच । मत्स्यमांस मुद्गमुद्गमूलकैः कुष्ठ मावहति सेवितं पयः । शाकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्यवुध माशु सर्पवत् ॥ घिस ति । घसिनिवासगत्योः । कुसिघि-चिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घश्च ॥ यद्वा । घसते । घस्लृ अदने । घसेः किञ्चेतिईरन् । गमहनेत्युपधालोपः । खरि चेति चर्त्वम् । शासिवसीति षत्वम् ॥ यद्वा क्षयगाम् । क्षीषुहिंसायाम् । सं० क्षिप् । क्षियमीरयति । ईरगतौ । पचाद्यच् । कर्मण्यण् ॥

क्षीरकः । पुं । क्षीरमोरटलतायाम् ॥

क्षीरकञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशवृक्षे ॥

क्षीरकण्ठः । पुं ।
क्षीरकण्ठकः । पुं । } बालके । स्तनन्धये ॥

क्षीरकन्दः । पुं । क्षीरविदार्याम् ॥

क्षीरकन्दा । स्त्री । क्षीरवल्ल्याम् । काश्मीर्यामसुगन्धाख्य इति गौर भाषा ॥

क्षीरकाकोलिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । क्षीरशुक्लायाम् ॥ पयस्याकाकोलीम् ॥

क्षीरकाकोली । स्त्री । अष्टवर्गपठितौ षधिविशेषे । जीवकस्थाम् ॥ पयस्यीविस्याकोमुकाकोल्याः सदृशीवसा ॥ दुग्धिकाभेदे । शुक्लकाकोल्याम् ॥ पयस्याकाकोलीम् । अन्यस्थाने ऽश्वगन्धामूलम् ॥

क्षीरकाण्डकः । पुं । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥

क्षीरकाष्ठा । स्त्री । वटीवृक्षे ॥

क्षीरकीटः । पुं । दुग्धजातकीटे । कालिकायाम् ॥

क्षीरखवः । पुं । खिरगोला इति गौड भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे ॥

क्षीरजम् । न । दधनि । मक्खने ॥ त्रि । क्षीरजातद्रव्ये ॥

क्षीरद्रवः । पुं । अर्कवृक्षे ॥ क्षीरवल्लि द्रवाम्बया ॥

क्षीरद्रुमः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥

क्षीरधेनुः । स्त्री । दानार्थं क्षीरनिर्मितायां धेनौ ॥

क्षीरनाशः । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ दुग्धक्षये ॥

क्षीरनीरम् । न । आलिङ्गने ॥ जलदुग्धसमाहृतौ ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । विक्षीरके ॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पुं । शोभाञ्जने ॥

क्षीरमोरटः । पुं । मोरटे । मधुस्रवे । क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धायांलतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवतीवल्ली ॥

क्षीरविकृतिः । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ दध्ना सह पयःपक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं सभवेत्त तक्रकूर्चिका ॥ क्षीरस्य विकृतिः ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेतौषधौ ॥ क्षीरवतीविदारी ॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयोः ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालकः । विनालो रोगहर्त्ता स्यात् द्वयकर्म्मी सनालकः ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ दृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्षः । पुं । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशरः । पुं । आमिक्षायाम् । छाना इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । न । दुग्धविकृतौ ॥ अपक्व मेव यत्क्षीरं क्षीरशाकंहितत्प्रयः ॥

क्षीरशीर्षः । पुं । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्लः । पुं । जलकण्टके । शृङ्गाटके । सिंघाडा इतिभाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरविषशुक्ला ॥

क्षीरसः । पुं । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । छाना इति नटक्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकार विशेषे । क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्रः । पुं । क्षीराब्धौ ॥ अयंश्वेतद्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागरः । पुं । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसारः । पुं । मालजिन्‌ इति भाषा प्रसिद्धे क्षीर विशेषे । क्षीरसे ॥ यथा । ईषत्श्लेष्मकरं गौल्यं पित्तघ्नं तर्पणं गुरु । पुष्टिरेषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरसः ॥ इति रा० नि० ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमपमीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्व

या । मानसे मम नितान्ततामसे मन्दमन्दम कथं न क्षीयसे" क्षीरसारः ॥

क्षीरसिन्धुः । पुं । क्षीरार्णवे ॥

क्षीरस्फटिकः । पुं । क्षीरवर्णस्फटिकविशेषे ॥

क्षीरडिण्डीरः । पुं । दुग्धफेने । मार्करे ॥

क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् ॥

क्षीराब्धिः । पुं । क्षीरसागरे ॥ क्षीरस्य अब्धिः ॥

क्षीराब्धिजः । पुं । चन्द्रे । इन्द्रे ॥ शेषे ॥ तार्क्ष्ये ॥ अमृतादिसमूहे ॥ न । सामुद्रलवणे ॥ मौक्तिके ॥

क्षीराब्धिजा । स्त्री । इन्दिरायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेर्जाता । जनी० । डः ॥

क्षीराब्धितनया । स्त्री । रमायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेः तनया ॥

क्षीरामृतम् । न । मधुरमांसे ॥

क्षीराविका । स्त्री । क्षीराव्याम् ॥

क्षीरावी । स्त्री । दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ । दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरमवति । अवरक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

क्षीराह्वः । पुं । सरलद्रुमे ॥

क्षीरिका । स्त्री । राजादने । फलाध्यक्षे । खिरणी इतिभाषा ॥ क्षीरिकायाः फलं वृष्यं बल्यं स्निग्धं हिमम । तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षयदोषत्रयास्रजित् । अपिच । क्षीरिकायाः फलं पक्वं गुरु विष्टम्भि शीतलम् । कषायं मधुरं साम्लं नातिवातप्रकोपनम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ परमान्ने । पायसे । खीर इतिभाषा ॥ यथा । शुद्धे ऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु घृताक्तान् तण्डुलान् पचेत् । ते सिद्धाः क्षीरिका ख्याता सा सिताज्ययुतोत्तमा ॥ क्षीरिका दुर्जरा बल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरुः । विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान् ॥ नालिकेरक्षीरिकातु प्रोच्यते भावतोमया ॥ नालिकेरं तनूकृत्य छिन्नं पयसि गोः क्षिपेत् । सिताग्व्याज्यसंयुक्तं तत् पचेत् मृदुना ग्निना ॥ नालिकेरोद्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा ॥ एवं कुष्माण्डमज्जाद्रीं स्तथा वंशाङ्कुरानपि । कदलीनां फलान्मूलान् कर्त्तव्याक्षीरिकाबुधैरिति ॥ नारक्षीरिणोम्पश्य ॥

क्षीरिणी । स्त्री । काञ्चनक्षीरीलतायाम् । तिक्तदुग्धायाम् । पीतदुग्धायाम् । हिमाद्रिजायाम् ॥ क्षीरिणी तिक्तशीता च रेचनी शोफतापनुत् ।

कृमिदोषकफघ्नी च विषज्वरहराप
रा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिका
याम् ॥ कुटुम्बिन्याम् ॥ मेदायां ॥ गम्भा
र्याम् ॥ क्षीरमवल्ल्याम् । इन् । ङीप् ॥

क्षीरी । पुं । सुक्षाम् ॥ खर्ज्जूरवृक्षे ॥ राजा
दने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ अर्के ॥
सोमवल्ल्याम् ॥ आक्षोटवृक्षे ॥ क्षी
रमस्यास्तीति वा । अतइनिठना
विती नि: ॥

क्षीरिवृक्ष: । पुं । न । क्षीरयुक्तवृक्षप
ञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थ
पारिशप्लक्षपादपा: । पञ्चैते क्षीरि
णो वृक्षास्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम्
॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीषं वे
तसं परे । वदन्तीति शेष: ॥ क्षीरिवृ
क्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणाप
हा: । रूक्षा: कषाया मेदोघ्ना वि
सर्पामयनाशना: ॥ शोथपित्तकफा
स्रघ्ना: स्तन्या भग्नास्थियोजका: । ए
षां त्वग्गुणा: । त्वक्पञ्चकं हिमं
ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषां प
ञ्चगुणा: । तेषां पत्रं हिमञ्च ग्राहि
कफवातास्रनुत्तथा । विष्टम्भाध्मान
जित् तिक्तं कषायं लघु लेखनमि
ति राजनिर्घण्ट: ॥

क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ क्षिरगो
का इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दु
ग्धपाषाणे । वज्राके ॥ दुग्धिकायाम् ॥

क्षीरीश: । पुं । क्षीरकञ्चुकी इति
गौडप्रसिद्धे खक्छदे ॥

क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षी
रेय पायस प्रोक्तं परमान्नं च सू
रिभिरिति हलायुध: ॥

क्षीरोद: । पुं । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ
॥ क्षीरमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्य
चेत्युदकस्योदादेश: ॥

क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ।
श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनया ॥

क्षीरोदतनयापति: । पुं । विष्णौ ॥

क्षीरोदतनय: । पुं । चन्द्रे ॥

क्षीव: । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षी
वृ मदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्त:
। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेतिसाधु: ।
कोवा ॥

क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ पाकुलकान्तमिम् ॥

क्षु: । पुं । सिंहे ॥

क्षुण: । पुं । अरिष्टवृक्षे ॥

क्षुण्ण: । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चू
र्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदे: क्त: ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायां
म् ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । सं०
क्विप् । तुक् ॥ वल्लिनात्क्षुतंसकृत् ॥

क्षुतम् । न । नासिकान्त:सम्बद्धवायो
र्नि: सरणे । क्षवे ॥ अक्षमकुम् ।

नित्यं प्रक्षाविः कार्यविद्विरतुवामके क्षुताग्रे भयं याम्यामग्निभयं सुरद्विषिकारे वाम:समुद्राग्रये । वायव्यां प्रबलगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाभोगदे ऐशान्यां मरणं ध्रुवंमिगदितं हिमुखवधांसजने ॥ ज्येष्ठीवते क्षुतेऽप्येव मूक्षु:किञ्चिन्न कोविदा: ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादेच विवाहेच क्षुतं सततु शोभनम् ॥ असंभृतमुख क्षुद्धिषेधो यथा । मासंहतमुख: कुर्याद्धास्यं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यतुक्तं वचनकृते क्षुतेमेवं तदेव चि ॥ चि । शाकादिनातीक्ष्णीकृते ॥ चवगम् । टुक्षु शब्दे । भावेक्त:॥

क्षुतक: । पुं । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजनन: । पुं । कृष्णसर्षपे । राजी इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्यु: ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोभभार्ययो: ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोभभार्ये धन्येमान्येचपूजिते । याभ्यांव्याप्तं जगत्सर्वं नित्यंचिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरम् क्षुत्पिपासा माम्रकामजखचिन्तातुरमित्यर्थ: ॥

क्षुद्र: । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ छलानेषिष्वि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । इत्यस्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बु: । पुं । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्ल्याम् । वमकरेला इतिभाषा ॥

क्षुद्रकारलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट:

क्षुद्रकुलिश: । पुं । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एकं कुष्ठं स्मृतं पूर्वं गजचर्मतत: परम् । ततश्च र्मदलं प्रोक्तं ततश्चापिविचर्चिका ॥ विपादिकाभिधासैवपामा कच्छूस्तत:परा । ततोदद्रुस्त्वविस्फोट: किटिभन्तत: परम् ॥ ततश्चालसकंप्रोक्तं शतारुश्च तत: परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिर: । पुं । दुष्खदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरक: । पुं । छोटागोखरू इति

भाषा प्रसिद्धे त्रिकण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका । स्त्री । किङ्किण्याम् । घुं घुरु कौँधनी कर्धनी इति च भाषा ॥ घण्टेव । इवेतिकन् । यद्वा । घण्टयति घण्टतिवा । घटिदीप्तौ । ण्वुल् । क्षुद्राचासौ घण्टिकाच ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिविल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चुः । पुं । क्षुपविशेषे । त्वक्सार भेद्रिन्याम् ॥ स्त्री । पञ्चिणांस्वल्पचञ्च्याम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूडः । पुं । ग्ररबल्लखगे । गृधखगे ॥

क्षुद्रजन्तुः । पुं । स्वल्पजन्तौ ॥ आनकुलात् क्षुद्रजन्तवः । क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्यादथवा क्षुद्र एव यः । शतं वाप्रसृतौ येषाञ्च केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रश्चासौजन्तुश्च ॥ शतपद्याम् ॥

क्षुद्रजम्बूः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणाजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । अर्जके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसड़ इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदुःस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मरुस्थायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादिकुधान्ये । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्य मनुष्णं स्यात् कषायं लघु लेखनम् । मधुरं कटुकं पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम् ॥

क्षुद्रनासिकः । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । नःक्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

क्षुद्रपनसः । पुं । डहौ । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्णः । पुं । अर्जके ॥ त्रि । सूक्ष्मपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्पत्र्याम् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥

क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रफलः । पुं । } जीवद्रुमे । जीक्षुद्रफलकः । पुं । } वनष्टक्षे ॥

क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवाद्न्याम् ॥ गोपालकर्कव्याम् ॥ कण्टकार्य्याम् ॥ अग्निदमन्याम् ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । वृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रमत्स्यः । पुं । छोटीमच्छीतिलोकप्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसा दोषत्रयविनाशनाः । लघुपाका रुचिकराः सर्वदाते हितामताः ॥ अतिवृष्याः पुंस्त्वकराः कथ्याः कासानिलापहाः ॥

क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कशेरुकन्दे ॥

क्षुद्ररोगः । पुं । द्विचत्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥

क्षुद्रवर्वणा । स्त्री । वरटायाम् ॥

क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुरायाः प्रभेदे ॥

क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रशङ्खः । पुं । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

क्षुद्रशार्दूलः । पुं । चित्रके । मृगान्तके । चीता इतिभाषा ॥

क्षुद्रशीर्षः । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पुं । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥

क्षुद्रशुक्तिः । स्त्री । } जलशुक्तिकायाम् ॥
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । }

क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कटभ्याम् ॥

क्षुद्रश्लेष्मातकः । पुं । भूकर्बुदारके ॥

क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । माषारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ सहतिसहतेवा । षह० । अच् । टाप् क्षुद्रसहा ॥

क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥

क्षुद्रश्वासः । पुं । अल्पश्वासरोगे ॥

क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्याम् ॥ क्षुद्राचासौहिङ्गुलीच ॥
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । }

क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कामेवलग्राम् लंग्राह्यम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिंस्रायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुद्यतेवा । क्षुदिर्सञ्चूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ बादरतायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । दशमूलान्तर्गतवृक्षविशेषे । लघुमन्थे । तनुच्छायाम् । छोटीअगियारी इतिभाषा ॥ अग्निमन्थद्वयञ्चैव तुल्यं वीर्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वबुद्धितः ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तचक्षूरोगौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घातः । पुं । पोनामाछ इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राण्डयुक्ताःमत्स्याःक्षुद्राण्डमत्स्याः । तेषांसङ्घातः ॥

क्षुद्रापामार्गः । पुं । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठआमला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसंज्ञः । पुं । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्रः । पुं । कोषाम्रे । सुकोशके ॥

क्षुद्राम्रपनसः । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ अथवा चुक्रायाम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । आम्लाम्लायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवासे ॥

क्षुद्रेवारुः । पुं । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपायः । पुं । मायादिषु । मायोपेक्षेन्द्रजालानि क्षुद्रोपायाइमेस्मृताः ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मत्स्याक्ष्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु सदृशी पूर्वयास्त्वयम् । पूर्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूकः । पुं । डुण्डुले । शाकुनेये । लघुउल्लूइतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ बुभुक्षोत्पादकौदर्याग्निविकारे ॥ भावादिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशलः । पुं । बिल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुरः । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धुः कामातुराणां नभयं न लज्जा । चिन्तातुराणां नसुखं न निद्रा क्षुधातुराणांनबलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजननः । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नंद्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षुधोत्पादकवटिकायाम् ॥

क्षुधासागररसः । पुं । भैषज्यरत्नावल्युक्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधितः । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षिते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षुधेरकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुधा सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पुं । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् उनन् ॥

क्षुपः । पुं । ह्रस्वशाखाशिफे । आस्फोटकादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ [illegible]भूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदिक्स्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकात् पः । अगुणश्च ॥

क्षुपाकुः । पुं । पानीयालौ ॥

क्षुपकोषमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुब्धः । पुं । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षुभ्यति स्म । क्षुभ सञ्चलने । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेत्यादिना साधुः । त्रि । क्षुभिते ॥ तथा च क्षुब्धो राजा क्षुब्धा गिरिनद्यस्त्वादिग्रन्थेषु [illegible] [illegible] ॥

क्षुमः । पुं । अतसीवृक्षे [illegible]
[illegible]

तावामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुलिते । भक्ते ॥ क्षुभितः । इट् ॥

क्षुमा । स्त्री । अतसीम् ॥ नीलिकायाम् ॥ छंव इति पर्वतीयभाषाप्रसिद्धलताभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकात् मक् । [illegible] सुहुस्तधृ[illegible]क्षुभेति[illegible] । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

क्षुरः । पुं । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापितास्त्रे । क्षुर इति भाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ मदनपिण्डीतके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ यत्तु [illegible]त्यौणादिकारन् । निपातनात् [illegible]गुणाभावश्च ॥ क्षुर इव क्षुरो वा ॥

क्षुरकः । पुं । गोक्षुरे ॥ तिलकवृक्षे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरकः शीतलो वृष्यः स्वाद्वम्लः पिच्छिलस्तथा । [illegible] । क्षुरति । क्षुर० । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः ॥ क्षुरमवति [illegible] प्रतिकूलतामिति वा ॥ भृङ्गा[illegible]

क्षुरकर्म । न । चौरे ॥ देवकार्ये [illegible] [illegible] ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपस्कराधाने । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥ क्षुरो धीयतेऽस्मिन् । धाञोल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । महानरकविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पुं । शरे ॥ त्रि । क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरपत्रिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके । पालङ् इतिभाषा ॥

क्षुरप्रः । पुं । शरविशेषे ॥ घासच्छेदनास्त्रे । खुरपा इतिभाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । न । क्षुराधारे । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्दी । पुं । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पुं । नापिते ॥ मुण्डं करोतीतिमुण्डी । क्षुरेणमुण्डी ॥

क्षुराङ्गः । पुं । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पुं । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । वमस्कार्याम् । वराहक्रान्तायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पुं । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्ति इनिः ॥

क्षुरी । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

क्षुल्लः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ चोदनम् । क्षुदिर्सम्पेषणे । सं० क्विप् । क्षुदंलाति । आतोनुपेसिकः । लोपिः ॥ यद्वा । क्षु यते । स्फायितञ्चीतिरक् । रलयोरेकत्वम् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

क्षुल्लकः । पुं । क्षुद्रशङ्खे ॥ नीचे । पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुल्लशब्दात् स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । क्षु णत्ति क्षुयते वा । क्षुदिर् ० क्षुदघोदेवा । स्फायीतिरक् । क० लत्वम् ॥ यद्वा । क्षुधालक्यते । लकआस्वादने । पुंसीतिघः ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे । इन्द्रियात्मकः करणसंश्रिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चचेन्द्रियगोचराः । इच्छाद्वेषः सुखं दुःखं सङ्घात श्चेतना धृतिः ॥ एतत् क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतमिति ॥ सस्यस्यैवाश्चिमसकृत्कर्मणः फलस्यनिर्वृत्तेः ॥ केदारे । व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने ॥ कलत्रे । पत्न्याम् ॥ भारतादौ ॥ भगे ॥ अङ्गे ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा । मेषस्वङ्गारकक्षेत्रंवृषः शुक्रस्यकीर्त्तितम् । मिथुनस्यबुधक्षेत्रं सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यक्षेत्रंभवेत्सिंहः कन्याक्षेत्रं बुधस्यच । तुलाक्षेत्रंतुशुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुः सुरगुरोःक्षेत्रंमेषमेकरकुम्भकौ ॥ मीनः सुरगु

रोपचैव यद्धमेधं प्रकीर्त्तितम् ॥ लीलावत्यादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति चीयते अनेन वा । चित्य ये चितिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकरः । पुं । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्रं करोति । दिवाविभेत्यादिनाटः ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुक्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रजः । पुं । द्विपितृके पुत्रविशेषे । स्वपत्न्यामन्यदाराजनितेपुत्रे ॥ यथाह बोधायनः । मृतस्यच प्रसूतो यः क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येनानुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रजः स्मृत इति । अस्यार्थः । क्लीवादेः स्वे क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रसूतः क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीवस्य व्याधितस्य वा । स्वधर्मेणानियुक्तायां सपुत्रः क्षेत्रजः स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । तामकुइ इति गौड भाषा प्रसिद्धेतृणविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चणिकायाम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रज्ञः । पुं । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीराधिदैवते ॥ योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते । इति मनुः ॥ क्षेत्राण्याणि शरीराणि, तेषांश्चैव यथासुखम् । आत्मानं वेत्ति संयोगा दतः क्षेत्रज्ञउच्यते इति च पुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम अधिदेवो दक्षिणेचक्षुषि व्यवस्थितो द्रष्टा चक्षुषोः करणानां नियन्ता कार्यकरणस्वामी हिरण्यगर्भविराड्भ्यां समष्टिदेहाभ्यामन्य इतिव्याख्यातारः ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ चीयते इति क्षेत्रं शरीरं तज्जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतोनुपसर्गेकः ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । दुःस्पर्शायाम् ॥

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रपतिः । पुं । क्षेत्रपाले ॥ कृषाविदि ॥ यथा । कत्रु क्षेत्रपतिम् प्राहुः केचि दपि मथा परे । स्वामस्य एव वा कश्चित् क्षेत्रस्य पतिरुच्यते इति ॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेतपापड़ा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपालः । पुं । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्य कीर्त्तिताः । मातृकाक्षरभेदेन सम्भिन्ना नाम भेदत इति ॥ प्रयोजनन्त्वेतत् । नामधेयस्यवर्णानांयोवर्णो मातृकाक्षरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित् । तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो नसंशयइत्यादि ॥ विशेषः प्रयोगसारे द्रष्टव्यः ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कट्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित् । पुं । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भवः । पुं । चम्पकक्षुपे ॥ भिण्डाक्षुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूतः । पुं । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीवः । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवो जीविकास्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिपदेवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकारांश्च श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसारः ॥

क्षेत्राधिपः । पुं । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणामीश्वराः क्रमात् ॥ इतिज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

क्षेत्रिकः । पुं । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पुं । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ इनि: ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रियः । पुं । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्सार्हे ॥ परक्षेत्रेचिकित्स्यः । शरीरान्तरेचिकित्स्यइत्यर्थः । क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचिकित्स्य इति परक्षेत्रशब्दात् घच् परशब्दस्यलोपश्चनिपात्यते ॥ अन्यस्यभार्यायामन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादयः क्षेत्रियाः ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेपक्षुः । पुं । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाषा ॥

क्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिपप्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपकः । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्थाच नारी भवति कर्कशा । आयुषः क्षेपणार्थन्तु दातव्यं स्त्रीधनं सदेति हारीतः ॥

क्षेपणिः । स्त्री । डाँड इतिख्याते नौ

काद्दण्डे ॥ क्षिप्यतेऽनया । क्षिप प्रेरणे । क्षिपेः किच्चेत्यनिः । बाहुलकात् गुणः ॥ जालभेदे ॥

क्षेपणी । स्त्री । नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

क्षेपणीयः । पुं । भिन्दिपाले । पाषाणप्रक्षेपणास्त्रे ॥ त्रि । क्षेपणार्हे ॥

क्षेपिमा । पुं । क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्य भावः । पृथ्वादिभ्य इमनिच् । स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेपिष्ठः । त्रि । अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषामतिशयेन क्षिप्रः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुतिः ॥

क्षेपीयान् । त्रि । क्षिप्रतरे ॥ अयमनयोः क्षिप्रः । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेप्ता । त्रि । क्षेपणकर्त्तरि ॥ क्षिपति । क्षिप० । तृच् ॥

क्षेमः । पुं । चण्डायाम् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पुं । न । लब्धरक्षणे ॥ कल्याणे । कुशले ॥ मोक्षे ॥ चतुर्थतारायाम् ॥ त्रि । तद्वति ॥ क्षयत्यशुभम् । क्षि० । मन् ॥ क्षिणोति वा । क्षि हिंसायाम् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मनिति मन् ॥

क्षेमकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पाण्डुवंशजे राजपुत्रे ॥ परीक्षिदादयः क्षेमकान्ताः कलेः सहस्रद्वयसंवत्सरपर्यन्तं राजानो भवन् । ततोऽस्य वंशस्य विश्रान्तिः । ततः सोमवंशशाखान्तरे मगधवंश्याराजानः कलौ बहुकालं स्थिताः ॥ नागविशेषे ॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकरः । त्रि । मङ्गलकारके ॥ क्षेमङ्करः ॥

क्षेमकरी । स्त्री । भवान्याम् ॥

क्षेमकारः । त्रि । शुभङ्करे ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेत्यण् ॥

क्षेमङ्करः । त्रि । क्षेमकारे । अरिष्टतातौ ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेति चकारात् खच् । मुमागमः ॥

क्षेमङ्करी । स्त्री । देवीविशेषे ॥ भगवत्यामूर्त्त्यन्तरे शङ्खचिल्याम् ॥ यथा । कुङ्कुमारुण सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधवलानने । मत्स्यमांसप्रिये देवि क्षेमङ्करि नमोऽस्तु ते इति दर्शने नमस्कारमन्त्रः ॥

क्षेमफला । स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमाय फलान्यस्याः ॥

क्षेमवान् । त्रि । मङ्गलयुक्ते ॥

क्षेमधूरः । त्रि । निर्भयस्थाने बलप्रकाशके ॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ क्षेमङ्कर्याम् ॥ धनकर्याम् ॥ मयक्षेमशुभम् । क्षि° । क्षिणोति दुःखम् । क्षिहिंसायाम् । मन् । टाप् ॥

क्षेम्यः । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

क्षेयम् । त्रि । क्षेतुंयोग्येपापादौ ॥ क्षि° । अक्षेयत् । गुणः ॥

क्षैणम् । न । क्षेत्रवृन्दे । कैदार्ये ॥ क्षेत्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते ॥ क्षीरेसंस्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

क्षोडः । पुं । आलाने । गजबन्धन्याम् ॥

क्षोणिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्निः ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

क्षोणीप्राचीरः । पुं । समुद्रे ॥

क्षोदः । पुं । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ क्षुद्यते । क्षुदिर्सम्पेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षमः । त्रि । । विचारसहे ॥

क्षोदतम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलनिदूरेतिसाधुः ॥

क्षोदिष्ठः । त्रि । अतिक्षुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेनक्षुद्रः । अतिशायनेतमविष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनक्षुद्रः । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

क्षोद्यः । त्रि । क्षोदनीये । चूर्णितुंयोग्ये ॥

क्षोभः । पुं । अधर्मितसञ्चलनः सञ्चलने ॥ क्षोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभकः । पुं । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

क्षोभणः । पुं । कामबाणविशेषे ॥ क्षोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम् पुरुषञ्चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरिः । क्षोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तौ ॥ इत्यर्थः ॥ क्षोभयति । क्षुभसञ्चलने । ल्युः ॥

क्षोभितः । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

क्षोमः । पुं । न । मण्डपोपरिशालायाम् । हट्टे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

क्षोमकः । पुं । गणहासके । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिकाः कपिलाः सूक्ष्माः क्षुद्राख्या स्तत्कृतम्मधु । मुनिभिः क्षौद्र मित्युक्तं तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिकवत् क्षौद्रं विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभिः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञित्यण् ॥ पुं । क्षितिकर्षे । पांशौ ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजातिविशेषे ॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातुः । पुं । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रियः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेहः । पुं । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । कषायं मधुरं रूक्षं क्षौद्रमेहं वदेद्बुधः । कषायं कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिया मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौमः । पुं । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलांशुके ॥ शाणजेवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमाहतेरथे ॥ क्षुवन्त्यन । टच्यु० । कत्तिस्तुस्त्विनिरः, न् । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥ क्षुमायाः विकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेनपरिहतोरथः । परिवृतोरथइत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीनां कर्त्तनंसम्प्रसाधनम् । सम्प्रसाधनम् पवित्रीकरणम् ॥ व्रतादिसंयमे क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रताना मुपवासानां श्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचिः सर्वकर्मसु ॥ स्वयंमाल्यंस्वयंपुष्पं स्वयं घृष्टञ्च चन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौरं शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौ दुःखं सुखं चन्द्रे कुजेमृत्यु र्बुधेधनम् । मानं हन्तिगुरोर्वारे शुक्रे शुक्रक्षयोभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषाः स्युः क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अत्रदृढगर्गः । केशवमानर्त्तपुरं पाटलिपुत्रं पुरीमहिच्छत्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरतां क्षौरविधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवज्जतुल्यतीक्ष्णाद्दवगृहे ॥

क्षौरिकः । पुं । नापिते ॥ इतिशब्द

क्ष्माया[illegible]

क्ष्मुतः । त्रि । मिश्रिते । मायिते ॥ क्ष्मुत्तेजनम् । क्ष्मुतेजने । क्तः ॥

क्ष्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ क्षमते भारम् । क्षमूष् सहने । क्षमेरुपधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

क्ष्माजः । पुं । भौमे ॥

क्ष्मातलम् । न । भूतले ॥

क्ष्मापतिः । पुं । राजनि ॥ क्ष्मायाःपतिः ॥ क्ष्मांपातिवा । पा रक्षणे । पातेर्डतिः ॥

क्ष्माभुक् । पुं । राज्ञि ॥ क्ष्मांभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

क्ष्माभृत् । पुं । नृपे । भूपे ॥ शैले । पर्वते ॥ क्ष्मांबिभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

क्ष्मामानाथः । पुं । वासुदेवे । भगवति ॥ क्ष्मा भूमिः मा लक्ष्मीः । तयोर्नाथः ॥

क्ष्वेडः । पुं । ध्वनौ ॥ कर्णनादे ॥ विषे ॥ पीतघोषायाम् ॥ न । लोहितार्कफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरवादे ॥ कुटिले ॥ क्ष्वेडते मोचयति । क्ष्विदा० । पचाद्यच् ॥ क्ष्विद्यत्यनेन वा । ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः । हलश्चेतिघञ् । [illegible]

[illegible] चलिते । क्ष्वेलृ चलने । अच् । डलयोरेकत्वम् ॥

क्ष्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । मोचना इति भाषा ॥

क्ष्वेडमल्लम् । न । नाशके ॥

क्ष्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंहनादे ॥ कोषातक्याम् ॥ क्ष्वेडाख्याप् ॥ क्ष्वेडनं वा । ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः मोचनमोहनयोरित्येके । [illegible] । ष्टु० ॥ सिंहनादे [illegible]न् । [illegible] इति परिभाषणात् पुंस्त्वं ॥

क्ष्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

क्ष्वेलिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ क्ष्वेलति क्ष्वेलृ० । ण्वुल् । टाप् । इत्वम् ॥

खः

खः । पुं । सूर्ये ॥ [illegible] ॥ न । इन्द्रिये ॥ पुरे ॥ क्षेत्रे ॥ शून्ये ॥ विन्दौ ॥ निर्वाणे ॥ संवेदने ॥ देवलोके । स्वर्गे ॥ [illegible]

भराग्रौ ॥ खन्यते खनति वा । खनुअवदारणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ खर्वेऽस्मिन् वा । खर्वगतौ । डः ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तलः । पुं । शर्मे । शिवे ॥

खक्खटः । पुं । कक्खटे । कठिने ॥ खक्खति । खक्खहसने । शकादिभ्योऽटन् ॥

खगः । पुं । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गेण । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीनादिगतिचेष्टायाम् ॥ यथा । डीनंप्रडीन मुड्डीनं सण्डीनं परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीनं डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पाताश्चपक्षिणाम् । गतिप्रभेदाः पक्षिगृहं कुलायोनीडमस्त्रिया मितिजटाधरः ॥

खगतिः । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगपः । पुं । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिकः ॥

खगपतिः । पुं । गरुडे ॥ खगानाम् पतिः ॥

खगमः । पुं । खेचरे ॥

खगवक्रः । पुं । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगशत्रुः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानांस्थानम् ॥

खगान्तकः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥

खगासनः । पुं । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानांवा आसनं यस्मिन् सः ॥ खगो गरुडः आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्रः । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्रः ॥

खगेन्द्रध्वजः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजे यस्य । खगेन्द्रो ध्वजश्चिह्नं यस्य वा ॥

खगेश्वरः । पुं । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वरः ॥

खगोलः । पुं । आकाशमण्डले ॥ तस्य विवरणंयथा । एतद्ब्रह्माण्डं सच्छिद्रं कटाहद्वयस्य गोलाकारसम्पुटतुल्यम् । यत्र भूर्भुवःस्वर्महर्लोकजनतपःसत्यसंज्ञकानि सप्तभुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये यः परिधिः सआकाशकक्ष्या । तन्मध्ये परावहपरिवहसुवहसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनांस्थानानि अधोधःक्रमेणसन्ति । तदधस्तात् अधोधःस्थितपूर्वाभिमुखशनिवृहस्पतिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्तां दक्षिणो

त्तरस्थितध्रुवाख्यतारोद्वयेन बद्धं न
क्षत्रचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवा
युना भ्रमति । ततोधोधः क्रमेण
सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तः स
दोत्तरगति रावहवायुर्भ्रमति । ए
तद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वर
स्य धारणात्मिकां शक्तिं विभ्राणो भू
गोलः शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता
नाग सुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसो
पेता रम्याः पातालरसातलमहात
लतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका
ऊर्द्ध्वोर्द्ध्वक्रमेण सप्तपातालभूमयश्च
सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एका
ध्रुवताराभ्रमति । एवं वडवानलो
परि शून्येऽन्याध्रुवतारा भ्रमतीति॥

खगगडः । पुं । खागडा इतिगौडभाषा
प्रसिद्धे तृणविशेषे । पोटगले । इ
क्षत्काशे ॥

खङ्कुरः । पुं । सूर्यकुन्तले ॥

खचमसः । पुं । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचरः । पुं । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये
॥ वराणामुदाहरणंयथा । खचरस्य
सुतस्य सुतः खचरः खचरस्यपिता
न पुनः खचरः । खचरस्यसुतेन ह
तः खचरःखचरी परिरोदिति हा
खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा
। खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ

लघु स्तथा । शान्ते ऽथवा हास्यरसे
भवे देषदशाचरइतिसङ्गीतदामो
दरः ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खेच
रति । चर० । चरेष्टः ॥

खचितः । त्रि । कल्मिते । रचिते ।
संयुक्ते । छुरिते । व्याप्ते ॥

खजः । पुं । दर्व्वाम् । करछो इति
भाषा ॥

खजकः । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दभ्रि ॥ खज्यते ।
खजमन्थने । उषिकुटिदलिकचिख
जिभ्यःकपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम्
॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ य
था । वर्षासु चरन्ति घनैः सहोर
गा वियति कीटलूताश्च । तद्विष
जुष्टमपेयं खजल मगस्त्योदयात् पू
र्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थे॥ प्रहस्ते॥ दर्व्वाम्॥

खजाकः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ खज
ति । खज० । खजेराकः ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्वाम् । करछी च
मचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्य
यान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पुं । बुद्धभेदे ॥ खंजयति ।
जि० । क्विप् । तुक् ॥

खद्योतिः। पुं। खद्योते॥

खञ्जः। त्रि। विकलगतौ। खोडं। खोडा लंगडा इतिभाषा॥ खञ्जति। खजि गतिवैकल्ये। पचाद्यच्। तल्लक्षणं यथा। वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा। खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नो र्द्वयोर्वधात्॥

खञ्जकः। त्रि। खोरे। खञ्जे॥

खञ्जकारिः। पुं। सुखायाम्। खिसारी इतिभाषा॥

खञ्जखेटः। पुं। खञ्जनाख्यविहङ्गमे॥

खञ्जखेलः। पुं। खञ्जनपक्षिणि॥

खञ्जनः। पुं। खञ्जरीटे। ममोला इतिभाषा॥ अस्य लक्षणाध्यायः। खञ्जननामा योऽयं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे। प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि॥ तत्रच त्वारः खञ्जना भवन्ति। तेषांनामान्याह। स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः १। आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम्॥ कृष्णोगलेऽस्य बिन्दुः सितकरटान्तः स रिक्तकृद्रिक्तः ३। पीतोगोपोत ४ इतिक्लेशकरः खञ्जनोदृष्टः॥ अथ कस्मिन्स्थाने दृष्टः कीदृक्फलङ्करोतीत्याह। अथ मधुरसुरभिफल

कुसुमतरुषु सलिलाश्रयेषु पुण्येषु। करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे। हस्तितुरङ्गमशालाछत्रध्वजचामरा द्येषु॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु। दधिपात्रधान्यकूटेषुच श्रियं खञ्जनः कुरुते॥ अन्येष्वप्याह। पङ्के स्वाद्वन्नाप्तिर्गोरससम्पन्नगोमयोपगते। शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो बन्धोऽशुचौभवतिरोगः। पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु॥ अन्यदप्याह। महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्करादृस्थः। प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभोमरणरुग्भयदः॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः। सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफलः खञ्जनोऽस्तमये॥ नीराजने निवृत्ते ययादिशाखञ्जनो व्रजयात्नम्। पश्येत् तया गतस्य क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति॥ अथप्रत्ययप्रदर्शनार्थमाह। तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तले ऽस्ति काचः। अङ्गार मप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त-

क्षौतकोपनयनाय खने हरिणीम्॥ अन्यच्छुभाशुभमाह। मृतविकल विभिन्नरोगितः स्वतनुसमानफलप्रदः खगः। वनकृद्भिनिर्जीयमानको वियतिच बन्धुसमागमप्रदः॥ अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह। नृपति रपि शुभं शुभप्रदेशेखग मवलोक्य महीतले विदध्यात्। सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिनन्दित मेव मेति वृद्धिम्॥ अथाशुभे खञ्जने दृष्टे विधानमाह। अशुभ मपि विलोक्य खञ्जनं द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रतः। न नृपति रशुभं समाप्नुयान्नयदि सप्तदिनानिमांसभुक् स्यात्॥ अथ कालफलप्रदर्शनार्थ माह। आवर्षात् प्रथमे दर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशेषात्। दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षशान्तादीप्तादिभिश्चोह्यम्॥ इतिवाराह्यांसंहितायांखञ्जनचरित्रंनामैकचत्वारिंशोध्यायः॥ ४३ विशेषः शाकुने॥ दिग्विशेषे ऽस्य शस्फलम। वित्तं ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभयं याम्यामग्निभयं सुरद्विषिकलिः सौमः समुद्रालये। वायव्यां वरवस्त्रगन्धसहितं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवंबिगदितंदिग्लक्षणं ख

ञ्जने॥ ज्येष्ठीवतच्चनेप्यवं...॥ न। गमने॥ खञ्जति। खजि०। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥

खञ्जनकः। पुं। खञ्जने॥

खञ्जनरतम्। न। यतीनां गोपनीये रते॥ यमिनां यद्रतं गोप्यं तत् खञ्जनरतं विदुरित्युक्तेः॥

खञ्जना। स्त्री। खञ्जरीटसमपक्षिणि। क्षुद्रखञ्जनजातौ। सर्षप्याम्॥

खञ्जनिका। स्त्री। खञ्जनाकृतौ। सर्षप्याम्। क्षापुत्रिकायाम्॥ खञ्जनेव। स्वार्थेकः। टाप्। इत्वम्॥

खञ्जरीटः। पुं। खञ्जने॥ असिधारायाम्॥ व्रतचारिणि॥ खञ्जइवचरति। खञ्जगतौ। बाहुकात् कीटन्॥

खञ्जा। स्त्री। छन्दः प्रभेदे॥

खटः। पुं। अन्धकूपे॥ कफे॥ प्रहारान्तरे॥ टङ्के॥ तृणे॥ लाङ्गले॥ कतृणे॥ खटकाङ्गायाम्। अच्॥

खटकः। पुं। नागवीटे। टाङ्करे॥

खटकामुखः। पुं। शराकर्षणमुद्रायाम्॥ हस्तकविशेषे॥

खटिकः। पुं। कुञ्चितपाणौ॥

खटिका। स्त्री। शैलखडी इति प्रसिद्धायां कठिन्याम्। लेखनद्रव्ये॥ कर्णरन्ध्रे॥ क्षीरणे॥

खटिनी। स्त्री। खट्याम्। खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजि च्छीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादौ तद्गुणाः प्रोक्ता भक्षिता मृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वे च गुणैः स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टनः । त्रि । खर्वे ॥

खट्टाशः । पुं । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टिः । पुं । शवयाने । अन्तशय्यायाम् ॥

खट्टिकः । पुं । खटीक इतिख्याते मांसविक्रयिणि ॥ मत्स्यिषीचीरफेने ॥ शाकुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरकः । त्रि । खर्बे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुंस्काश्चेति पक्षे इत्त्वाभावः ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खट्यते निद्रालुभिः । खटकाङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभिः काष्ठखण्डैस्तु खट्वेति प्रतिपद्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशिंब्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्यीणामितिपक्षे आत्त्वम् ॥

खट्वाङ्गः । पुं । सूर्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पुं । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पुं । शिवे ॥

खट्वारूढः । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेदं व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्यएव भूमिशयनार्थोऽपि यः खट्वामारोहति सजाल्मः । रूढस्रायम् । तेन खट्वा मारोहतु माना निषिद्धानुष्ठानपरः सर्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति निन्द्यतत्पुरुषः ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ खल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काश्चेतीत्त्वम् ॥

खडः । पुं । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पुं । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । } पक्षद्वारे । खि
खडक्की । स्त्री । } डकीइतिभाषा

॥ इति हारावली ॥

खडयूषः । पुं । यूषवि० ॥ यथा । तक्रं

कपित्थैश्चाङ्करीमरिचाजाजिचित्र-कैः। सुपक्वं खडयूषोऽयं चक्रदत्तेन भाषितः॥

खडिका। स्त्री।) सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री।) षा प्रसिद्धायां कठिन्याम्॥

खडुः। पुं। मृतशय्यायाम्॥

खड्गम्। न। लोहे॥

खड्गः। पुं। खागइतिख्याते गण्डकमृङ्गे॥ बुद्धभेदे॥ गण्डके। गैंडा इति प्रसिद्धवनमृगे॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे॥ खण्डति। खडिभेदने। छापूखडिभ्यः कित् इतिगन्। आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वान्नुम्॥ अथ खड्गविषयकत्रयोदशविधसञ्चरणं महाभारते। यथा मण्डलाकारतः खड्गभ्रामणंभ्रान्तमुच्यते १। तदेवबाहुमुत्क्षिप्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २॥ भ्रामणं स्वस्य परितः खड्गस्याविद्धमुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्रस्य वारणार्थमिदंत्रयम्॥ शत्रो राक्रमणार्थायगमनन्त्वाप्लुतं मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनंप्रसृतं मतम् ५॥ बन्धयित्वा रिपौ शस्त्रपातनं गदितं स्मृतम् ६। परिहृत्य भवे च्छत्रो र्वामदक्षिणतो गतिः ७॥ पश्चात्पदापसरणं निवृत्त्यं सम्प्रचक्षते ८। अन्योन्यताडनं प्राहुः सम्पातमुभयो रपि ९॥ आधिक्यमात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदीरितम् १०। अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रामणं भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्रखड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्जीय चर्मणि क्षेपो यदसेः सात्वतं हितत् १३॥ इति॥

खड्गकोषः। पुं। असिपिधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गटः। पुं। इक्षुकाशे॥

खड्गधेनुः। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्रः। पुं। असिकोषे। खड्गलतायाम्॥

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने॥ यथा। अङ्गं रूपं तथा जाति र्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनि र्मान मिति प्रोक्तं खड्गज्ञानाष्टकं शुभम्॥ अभिन्ने दृश्यते यादृक् विभिन्ने घटिते तथा। यदेव दृश्यते चिह्नं तदङ्गं सम्प्रचक्षते १॥ नीलकृष्णादिकं खड्गे रूप मित्यभिधीयते २। तेनैव यत्प्रतीतं स्यात् तज्जाति रिति गद्यते ३॥ अङ्गातिरिक्तं यज्जातिस्तन्मात्राल्पो महत्तमम्। तन्नेत्र

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारदः ४॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छुद्रुस्थापमूचकम्। तदरिष्ट मिति प्राहु ५ भूमि रङ्गादिधारणम् ६॥ यः खड्गे जायते शब्दो नख दण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तु बना मानं ८ ज्ञानमष्टविधन्त्विदम्॥ पश्चाद्या निपुणैः खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमाः। अन्त्या वकृत्रिमैा ज्ञेयैा ता वेव सहजा विति॥ शत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा। त्रिंश न्नेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मतः। मानन्तु द्विविधं प्रोक्तमित्येषांसङ्ग्रहोमतः॥ इति॥ विशेषस्तुलैाहार्णवलैाहदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्यः॥

खड्गपिधानम्। न। } खड्गकोशे। पखड्गपिधानकम्। न। } रीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपमाने॥ तत्रादैा खड्गस्यप्रमाणं व्रणानाञ्च शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशतार्द्धं मुत्तम ऊनः स्यात् पञ्चविंशतिः खड्गः। अङ्गुलमानाज् ज्ञेयो व्रणोशुभोविषमपर्वस्थः॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीहरवर्द्धमानात

पत्रश्रीवत्सलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्। सदृशा व्रणाः प्रशस्ताः ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभव्रणानि। कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतयः। खड्गेव्रणा न शुभदा वंशानुगताःप्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्वः कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृष्टिमनोनुगतः। अस्वनइतिचानिष्टः प्रोक्तविपर्यस्तइष्टफलः॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणितं मरणायोक्तं पराजयायाप्रवर्त्तनं कोशात्। स्वयमुद्गीर्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भवित खड्गे॥ *॥ अथपरिभाषामाह। नाऽकारणं विवृणुयात् खड्गं कुर्वीत पश्येन्नतत्रवदनं नवदेत्तमूल्यम्। देशं नचास्य कथयेत् प्रतिमानयेत्त नैवस्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रतश्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टौदृष्टायां व्रणज्ञानमाह। यस्मिन् तत्समप्रदेशे व्रणोभवेत्तद्देहखड्गस्य। वनितानामिव तिलका गुह्यवाच्या मु

खेदृष्ट्वा ॥ * ॥ अथ व्रणोपायमाह ।
अथवा स्पृशति यदङ्गं प्रष्टा निस्त्रिंश
भृत् तदङ्गव्रणाय । कोशस्थस्यापि दृश्यो
व्रणोऽपि शास्त्रं विदित्त्वैवम् ॥ शिर
सि स्पृष्टे प्रथमेऽङ्गुले द्वितीये ललाट
संस्पर्शे । भ्रूमध्ये च तृतीये नेत्रस्पर्शे च
तुर्थे च ॥ नासौष्ठकपोलहनुश्रवणग्री
वांसके च पञ्चाद्याः । उरसि द्वादश
संस्थस्तयोर्दशःकक्षयोर्ज्ञेयः ॥ स्तन
हृदयोदरकुक्षौ नाभौ तु चतुर्दशा
दयोज्ञेयाः । नाभीमूलेकट्यां गुह्ये
एकोनविंशतितः ॥ ऊर्व्वोर्द्वाविंशत्या
दूर्व्वोर्मध्ये व्रणस्त्रयोविंशे । जानुनि च
चतुर्विंशजङ्घायां पञ्चविंशे च ॥ जङ्घा
मध्ये गुल्फे पार्ष्णीपादे तथाङ्गुलिष्व
पि च । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि
ति मतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषां व्र
णानां फलान्याह । पुत्रमरणं धना
प्तिर्धनहानिः सम्पदश्च वन्धश्च ।
एकाद्यङ्गुलसंस्थे व्रणैः फलं निर्द्दिशे
त् क्रमशः ॥ सुतलाभः कलहो ह
स्तिलब्धिः पुत्रमरणधनलाभः । क्रम
शो विनाशवनिताप्तिचित्तदुःखानि
षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानिः स्त्रीलब्ध
यो वधहृद्धिमरणपरितोषाः । ज्ञेया
श्चतुर्द्दशादिषु धनहानिश्चैकविंशे
स्यात् ॥ वित्ताप्तिर्निर्व्वाणिर्धनाग

मोऽमृत्युसम्पदोऽस्वत्वम् । ऐश्वर्यं
मृत्यु राज्यानि च क्रमात् त्रिंशदिति
यावत् ॥ अनिर्व्वाणिर्मृत्युः ॥ परतो
न विशेष फलं विषमसमस्थाश्च पा
पशुभफलदाः। केचिदफलाः प्रदिष्टा
स्त्रिंशतःपरतोऽग्रमितियावत् ॥ * ॥
अथ गन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प
लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग
न्धः । शुभदोऽनिष्टो गोमूत्रपङ्कजमे
दसःसदृशगन्धः ॥ कूर्म्मवसासृक्क्षी
रोपमश्चभयदुःखदो भवति गन्धः। वै
दूर्य्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ-
द्धिकरः ॥ * ॥ अथ शस्त्रपानम् । वृ
दमौशनसञ्च शस्त्रपानं रुधिरेण
श्रियमिच्छतः प्रदीप्ताम् । हविषा
गुणवत्सुताभिलिप्सोः सलिलेनाक्ष
यमिच्छतश्च वित्तम् ॥ वडवोष्ट्रकरेणु
दुग्धपानं यदि पापेन समीहतेऽर्थसि
द्धिम् । झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धैः क
रिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः ॥ आर्कं
पयो हुडविषाणमसीसमेतं पाराव
ताखुशकृता च युतः प्रलेपः । शस्त्रस्य
तैलमथितस्य ततोऽस्य पानं पश्चाच्छि
तस्य न शिलासु भवेद्विघातः ॥ क्षारे
कदल्या मथितेन युक्ते दिनोषिते पा
यसमायसंतत् । सम्यक् छितं चाश्म
नि नैति भङ्गं न चान्यलोहेष्वपितस्य

कौण्व्यम् ॥ इतिवाराह्याम् ४८ ऽ ध्यायः ॥

खड्गिकः । पुं । मह्दिषीक्षीरफेने ॥ सौनिके । मांसविक्रयिणि ॥

खड्गी । पुं । गण्डके । तङ्कमुखे । वज्र चर्म्मणि ॥ खड्गःशृङ्गमस्यास्य । इनिः ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खड्गधरे ॥

खण्डः । पुं । इक्षोर्विकारविशेषे । ऐक्षवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम् । खण्डस्यपोडशपलानिशशिप्रभस्येत्युच - ॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चक्षुष्योवृंह - णोहिमः । वातपित्तहरःस्निग्धोवल्योवान्तिहरःपरः ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पुं । न । भित्ते । शकले ॥ खण्ड्यते । खण्डिभेदने । कर्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्यते वा । खन् ० । अमन्ताड्डः ॥

खण्डकः । पुं । सितायाम् । चीनी इतिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्णः । पुं । आलुविशेषे । वज्रकन्दे । सकरकन्द इतिभाषा ॥ कटुपाकी खण्डकर्णः कफपित्तविनाशनः ॥

खण्डकाल्लु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्जूरम् । न । खजूरइतिख्याते पक्वान्ने ॥

खण्डजः । पुं । गुडे ॥ यवासशर्करायाम् ॥

खण्डजोद्भवजः । पुं । यवराजोद्भवखण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

खण्डतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । द्रुतमेकं भवेद्यत्र खण्डतालः स उच्यते । अपरं नियतं विनेति दामोदरः ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशुः । पुं । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्डः । खण्डः परशुरस्य ॥ जामदग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खण्डि० । पचाद्यच् । खण्डः परशुरस्य ॥

खण्डपर्शुः । पुं । पर्शुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ चूर्णलेपिनि ॥ खण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिकेये ॥ खण्डयतीति खण्डः । सदाऽसुरवधे खण्डः पर्शुरस्य ॥ भव्यदन्तस्तिनीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपालः । पुं । शूद्रायां क्षत्रियाज्जाते । मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोदके ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डलवणम् । न । धूर्ते । विडलवणे ॥

खण्डविकारः । पुं । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डोविकारोऽस्याः ॥

खण्डविकृतिः । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य चीनीतिख्यातस्य विकृतिः ॥

खण्डशाखा । स्त्री । मत्स्यण्ड्याम् ॥

खण्डसरः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणांदन्तक्षता न्तरे ॥

खण्डिः । स्त्री । खण्डने ॥

खण्डिकः । पुं । कलाये ॥ कण्टकान्तरे ॥ काचे । काक इतिभाषा ॥ खण्डोऽस्त्यस्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥

खण्डितः । त्रि । भेदिते ॥ छिन्ने । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजनेदरिद्रता विकाशलक्ष्म्याः कमलेषु चञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषु सर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ ह्रासङ्गमिते ॥ खण्डाः सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

खण्डिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषितायाम् ॥ कान्ते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्ते । अपिच । नीत्वा ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥

खण्डी । पुं । वनमुद्गे ॥

खण्डिनी । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

खण्डिमा । पुं । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भावः । इमनिच् ॥

खण्डोरः । पुं । पीतमुद्गे । सोनामूंग इति भाषा ॥

खतमालः । पुं । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥

खदिका । स्त्री । लाजासु । खील इतिभाषा ॥

खदिरः । पुं । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचिप्रणुत् । तिक्तः कषायो मेदोघ्नः कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खदस्थैर्ये हिंसायाञ्च । कजिरशिशिरशिथिलखिरस्थिरादिषु खदिरः इतिकिरच् ॥

खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरसारः । पुं । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा॥

खदिरिका। स्त्री। लाक्षायाम्।

खदिरी। स्त्री। शाकभेदे। लज्जालुकायाम्। नमस्कार्याम्। छायाजोडी इतिभाषा॥ खदति। खदेःकिरच्। ङीप्॥

खदिरोपमम्। न। खदिराभे। श्वेतखदिरे। सोमवल्के। काँटावावला इतिगौडभाषा॥

खदूरवासिनी। स्त्री। तारायाम्। वुद्धशक्तिविशेषे॥

खद्योत:। पुं। ज्योतिरिङ्गणे कीटमणौ। प्रभाकीटे॥ खेद्योतते। द्युत दीप्तौ। अच्॥ खंद्योतयति वा अण्॥ सूर्ये॥

खद्योतन:। पुं। अर्के। सूर्ये॥ खस्य द्योतन:॥

खधूप:। पुं। अग्निक्रीडाविशेषे। हवाई इतिभाषा॥ यथा। उर्वीं प्रचक्षु मणारस्य मार्गान् खजान् ववन्धु र्मुमुचु: खधूपान्। इतिभट्टि:॥ वन्धूक इति सिद्धे वन्धूके॥

खनक:। पुं। उन्दुरौ॥ सन्धिचौरे॥ त्रि। अवदारके। खननकर्त्तरि॥ भूमिविच्छन्ने। स्वर्णादुत्खनिस्तांना भिज्ञे॥ खनति। खनु अवदारणे। शिल्पिमिण्वुन्॥ स्त्रियांटित्त्वात् ङी खनकी॥

खननम्। न। विदारणे। खोदना इतिभाषा॥

खनयित्री। स्त्री। अस्त्रप्रभेदे॥

खनि:। स्त्री। आकरे। गङ्गायाम्। धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने॥ खन्यते। खनु०। खनिकष्यज्यसीति इ:। खनने॥

खनित्रम्। न। अवदारणे। कुद्दाल इतिभाषा॥ खन्यतेऽनेन। खनखनने। अर्त्तिलूधूस्विति इत्र:॥

खनित्रिम:। त्रि। खननेननिर्वृत्ते॥

खनी। स्त्री। खनौ॥ कृदिकारादिति पाक्षिकोङीष्॥

खपाच्य:। पुं। ग्रहे॥ खस्थपाच्य:॥

खपुर:। पुं। क्रमुके। गुवाके। सुपारी इति भाषा॥ भद्रमुस्तके॥ व्यालमखे॥ न। घटे॥ कर्द्धगेपुरे। नभ:पर्य्याम्। हरिश्चन्द्रपुरे। हरचंदावली इति भाष॥ त्रि। अलसके॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति। पूपालनपूरणयो:। मूलविभुजादित्वात् क:। उदोष्ठ्यपूर्वस्य॥

खभ्रान्ति:। पुं। चिल्ले। चील इति प्रसिद्धे खगे। नभो भ्रमे॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमिरस्य॥

खमणि:। पुं। सूर्ये॥ खस्यमणिरिव॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलिः । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री ।
खमूली । स्त्री । } वारिपर्ण्याम्॥

खरः । पुं । गर्दभे । रासभे ॥ खं मुखविलमतिशयित मस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यउपसंख्यानमितिरः ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्ष विशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वत्सरे ॥ उपद्रुतं जगत्सर्वं तस्करैर्मृषिकैः खगैः । पीडिताश्चप्रजाः सर्वादेशभङ्गः खरेप्रिये ॥ पश्चिमद्वारगृहे ॥ रवेःपार्श्वगे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । कः ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥

खरकणः । पुं । तित्तिरिखगे ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरगृहम् । न । } गर्दभशालाया
खरगृहः । पुं । } म् ॥

खरघातनः । पुं । नागकेशरे ॥

खरच्छदः । पुं । उलखड इति गौड भाषा प्रसिद्धे तृण विशेषे । उलूके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुन्दरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥

खरणाः । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वम् ॥

खरणसः । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अच्नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लक्षालुप्रभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषणः । पुं । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणासहदूषणे ॥ दोषवत्कुले ॥

खरध्वंसी । पुं । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरंध्वंसयति । ध्वंसु० सुप्यजातौ णिनिः ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्रः । पुं । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपत्रतुलस्याम् । मरुवके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणियस्य ॥

खरपत्रकः । पुं । तिलकवृक्षे ॥

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । दा- र्विकायाम् । अधःपुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाढ्यः । पुं । कपित्थद्रुमे ॥

खरपुष्पः । पुं । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्बराशाके । कवर्याम् । वावुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्वराम् ॥ पाककर्णे तिङीष् ॥

खरप्रियः । पुं । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्याः गौरादित्वान्ङीष् ॥

खररोमा । पुं । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरशब्दः । पुं । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाकः । पुं । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । } खरगृहे ॥ खरा
खरशाला । स्त्री । } शाला विभाषासेनेतिपाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ च । खरशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्धः । पुं प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशुः । पुं । सूर्ये ॥ खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराग्निः । पुं । अग्नीर्थमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । बद्रजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । खेचयमानिकेतिकेचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यते वा । अशूव्याप्तौ सङ्घाते च अशभोजने वा । उलल्वादयश्चेतिवः ॥

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सातु चूर्णाकृतिरिति जरानिर्घण्टः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खरुः । पुं । दर्पे ॥ हरे ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतवर्णे ॥ कामदेवे पीतिन्दीचित ॥ त्रि । शठे ॥ निषिद्धेकृचौ ॥ निर्बोधे । मूर्खे पीतिदशपादीवृत्तिः ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्वराकन्यायाम् ॥ खरुसंयोगेोपधात्मेतिनङीष् ॥ खनति । खनु । खनशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु इतिकुः रेफश्चान्तादेशः ॥

खर्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जुः । पुं । खर्ज्जूरीम् ॥

खर्ज्जूः । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्ज्जूरीपादपे ॥ कण्डूम् ॥ खर्जनम् खर्जति वा । खर्जपूजनेच चाद्यथने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊः ॥

खर्ज्जूघ्नः । पुं । चक्रमर्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृत्ते ॥

खर्ज्जूरः । पुं । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्जूरफले ॥ पुं । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खर्जति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्थूरः ॥ खर्जूरस्य फलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखर्जूरे ॥ जातेरस्त्रीतिङोष् ॥ गौरादिर्वा ॥

खर्ज्जूरीत्रितयम् । न । छोहारा पिण्डखर्जूरी क्षुद्रखर्जूरिका तथा । खर्जूरीत्रितयं प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्जूरीत्रितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं क्षतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्यं वान्तवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातक्षुत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भूतगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यां गुणैरल्पा स्वल्पाखर्जूरिकास्मृता ॥ खर्जूरीमस्तोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महरंरुच्यंदीपनंवलशुक्रकृत् ॥

खर्प्परः । पुं । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परीतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताहं रसकं पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्धः स्यात् ततःकार्येषु योजयेत् ॥ खर्परं कटुकं क्षारं कषायं वामकं लघु । लेखनं भेदनं शीतं चक्षुष्यं कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूनां नाशनं परमंमतम् ॥

खर्प्परी । स्त्री । } खर्परीरसके । चक्षुष्ये ॥
खर्प्परीतुत्थम् । न । }

खर्व्वः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशहस्रे । दशाब्जसंख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्व्वटः । पुं । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्रतुग्रामो नगरञ्चैकतः स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुश्शतग्राममध्यस्थले ॥

खर्व्वशाखः । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र

स्वर्णाखर्ज्जूरे ॥

खर्ज्जा । स्त्री । खर्ज्जप्रमाणायाम्भुवि ॥

खर्ज्जुरा । स्त्री । तरदीदृक्षे ॥

खर्ज्जूजम् । न । दयाङ्कुले लताफलवि शेषे ॥ खर्ज्जूजं मूचलं वल्यं कोष्ठशुद्धि कर ङ्गुरु । स्निग्धं स्वादुतरं शीतं वृष्यं पित्तानिलापहम् ॥ तेषु सत्त्वाम्लमधुरं सचार क्षरसाद्भवेत् । रक्तपित्तकरं तत्तु मूत्रकृच्छ्रकरंपरम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कौषशांशुके । चौमे ॥

खलः । पुं । सूर्य्ये ॥ तमालवृक्षे ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥ खलाधाने । सस्यमर्द्दनस्थाने ॥ त्रि । क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्परभेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलसञ्चये । पचाद्यच् ॥ खं छिद्रंलातिवा । लादाने । कः ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहिणि तथा शान्ते विद्वेषः खलता स्मृता ॥ भावकर्मयोस्तल् ॥ गगनलतिकायाम् ॥ खस्यलता ॥

खलतिः । पुं । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलतिरिति स्खलतेः सलोपोऽतच् प्रत्ययान्तस्य दृत्वश्च निपात्यते ॥

खलतिकः । पुं । पर्वते ॥

खलपूः । त्रि । बहुकरे । भुवंमार्जयति । भूमिमार्जनकारिणि । फरास झाड़ूबरदार इति भाषा ॥ खलंभूस्थानकल्केषु । खलंपुनाति । पूञ् पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्तिः । पुं । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । शस्यमर्द्दनस्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तिलचट्टा इति भाषा ॥

खलिः । पुं । तैलकिट्टे । खल इति भाषा ॥

खलिनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खलिनं हयाय दद्यादितिलक्ष्यम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खलवृन्दे । खल्यायाम् । धीनोंके अनेक खल्यान इति भाषा ॥ खलानांसमूहः इनित्रकट्यचश्चेतीनिः ॥

खलिवर्द्धनः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदनः । खलिवर्द्धन संज्ञोऽसौ जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिशः । पुं । खलिशामाछ इति गौभाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कत्रोटे । खलेशये ॥

खलीकारः । पुं । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखबिले लीनः ॥

खलीनकः । पुं । कविकायाम् । कडियाली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये । बाहुलकादुः ॥

खलुक् । पुं । अन्धकारे ॥ जान्तः ॥

खलुरेषः । पुं । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ वली वहवन्धनाय निखातामेढिः खलेवालीतिमीमांसकाः ॥

खलेशः । पुं । } खलिशे । खले
खलेशयः । पुं । } शये ॥

खल्या । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादित्वियत् ॥ त्रि । खलहिते ॥ खलायहितम् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्लः । पुं । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इति भाषा ॥ द्वितौ । खाल पयखालमसक इति च भाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोटनी ॥ तस्यौषधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वितः । सुखोष्णो मर्द्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीटः । त्रि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलु च अपि चेति विग्रहः ॥

खल्वाटः । पुं । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला ऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरी हृद्या पित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्पः । पुं । रजनीजले । हिमे । ओस इति भाषा ॥

खशः । पुं । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तिकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणानामदर्शनाच्च याजनाध्यापनप्रायश्चित्तार्थदर्शना भावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने इत्युपदबाच्ये ॥

खसा । स्त्री । तालपर्ण्याम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षक- न्यायाम् । यक्षरक्षसांमातरि ॥

खसेटः । पुं । खलेशे । खसिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वासः । पुं । पवने । वायौ ॥

खष्पः। पुं । क्रोधे ॥ बलात् कृतौ ॥ खनति । खनुअवदारणे । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पाः इतिपः नि पातनात् खनतेर्नकारस्यषत्त्वम् ॥

खसः । पुं । पामरोगे । विचर्चिकाया म् ॥ ब्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णाया मुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्यनामा नियथा । भल्लो मल्लश्च राजन्यात् ब्रात्याल्लिच्छिवि रेवच । नटश्चकर णश्चैव खसो द्रविडएवचेति ॥

खसकन्दः । पुं । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिलः । पुं । खाखसे । खस्खसे ॥

खसमः । पुं । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पणः । पुं । बुद्धविशेषे ॥

खसवीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसवी जानि बल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानिशमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसवीजानां बल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातघ्नं क फकृच्छीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मजः । पुं । राक्षसे ॥ खसायाः अ त्मजः ॥

खसूमः । पुं । विप्रचित्तेःपुत्रे ॥

खस्खसः । पुं । वृक्षविशेषे । खस्खसवी जे। पोस्त इतिभाषा ॥

खस्खसरसः । पुं । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सू र्यकान्तमणौ ॥

खाखसः । पुं । खसतिले । खस्खसे ॥ स्या त्खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृ त् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मो हकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसवीजे ॥

खाङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिकः । पुं । लाजेषु ॥

खाटिः । स्त्री । असत्गृहे ॥ किणे ॥ शव रथे ॥ खटति । खटकाङ्क्षायाम् । बाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥
खाटी । स्त्री । }

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडव्योषाम्लक

रान्वितम् । मातुलुङ्गरसेनाक्तं शोषितं सूर्यरश्मिभिः ॥ एवन्तु बहुशो ऽभ्यक्तं शोषितञ्च पुनःपुनः । ईषल्लवणसंयुक्तं चूर्णं खाण्डवमुच्यते ॥ खाण्डवं मुखवैशद्यकारकं रुचिधारणम् । हृद्रोगशमनञ्चेतिमुखवैरस्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यं खाण्डवं सदा ॥

खाण्डवः । पुं । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिक्यः । पुं । खण्डपाले ॥ खण्डजीविनि ॥ न । खण्डिकानां समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेनधनुर्भिः पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत्पुष्करिणी शुभा ॥ गर्त्ते ॥ खनु० । क्तः । जनसनखनामित्यात्वम् ॥

खातकः । पुं । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा । उत्तमर्णो धनस्वामी अधमर्णस्तु खातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इतिभाषा ॥

खातभूः । स्त्री । परिखायाम् । प्रतिकूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जलाधारे ॥ खन्यते । खनु० । उषिखनिभ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादकः । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्रये गोविनिमये दत्त्वा गोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्वधे साक्षाद्वधीभवेदितिगोभिलः ॥ ऋणग्रहीतरि ॥ खादति तच्छीलः तद्धर्मः तत्साधुकारी वा । खादृ० । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

खादनः । पुं । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादितः । त्रि । गिलिते । खाया इति भाषा ॥ खाद्यतेस्म । खादृ० । क्तः ॥

खादिरः । पुं । यूपे ॥ त्रि । खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकारः । पलाशादिभ्यो वेत्यण् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अद्भुतसारे ॥

खादिरसारः । पुं । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । सत्सारे ॥

खादुकः । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारावली ॥

खाद्यः । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खानः । पुं । हिन्दुधर्मप्रलोपकरिम्लेच्छजाति विशेषे ॥

खानिः । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याकरे ॥ खनु० । इयन्तादच्यः ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेदे । भीतकी

गढा इति भाषा। आखा इतिच॥

खानोदकः। पुं। नारिकेले। शिरःफले॥

खापगा। स्त्री। गङ्गायाम्॥

खारः। पुं। खारीपरिमाणे॥ इतिहड्डुचन्द्रः॥

खारिः। स्त्री। खार्य्याम्। द्रोणचतुष्टये॥

खारिकम्। न। मद्यापारे वर्त्ते॥

खारिम्पचः। त्रि। खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि॥ पुं। कटाहे॥ खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पचः इति पचेः कर्त्तरिखश्॥

खारी। स्त्री। धान्यमानभेदे॥ यदाहुः। पलं प्रकुञ्चकं मुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयम्। चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाढकम्॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः शूर्पउच्यते। सार्द्धशूर्पो भवेत्खारीद्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता॥ तामेव भारं आनीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरतः॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती॥ गोणीचतुष्टये॥ तत्तुपञ्चवस्थधिकचतुस्सहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा॥ द्रोणचतुष्टये॥ यथा। चतुराढकोभवेद्द्रोणः खारीद्रोणचतुष्टमितिस्मृतिः॥

खारीकम्। त्रि। खारीवापे। खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे॥ खार्य्याः वापः। खारीपरिमाणमस्यवा। खार्य्याईकन्निन्त्यार्हीयईकन्॥

खारीवापः। त्रि। खारीके॥ खार्य्यावापः॥

खार्कारः। पुं। गर्दभजातिशब्दे॥

खार्ज्जूरः। पुं। वेधवि०॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वशूलान्त्यवज्रोपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेते खार्जूरमर्काद्विषमेशशीचेत्॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्जूराख्यो दोषः। यदातु समः स्यात् तदा नदोषः॥

खार्बुजेयम्। न। रसालप्रभेदे॥ यथा। मधुरदधनि मध्ये शर्करां सन्नियोज्य शुचिविदलितखण्डं प्रक्षिपेत् खार्बुजेयम्। करविलुलित मेणो वासितं नाभिगन्धे र्जिगमिषुजठराग्निं स्थापयत्येव नूनम्॥ रसालं खार्बुजस्येदं विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफदं बल्यं पित्तघ्नं मूत्रकृद्गुरम्॥

खिखिः। स्त्री। उल्कामुख्याम्। लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्गिरः । पुं । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिरः । पुं । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् ॥

खिद्यमानः । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते । उपतप्ते ॥

खिद्रः । पुं । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यते ऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्नः । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिना ऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पुं । सारसङ्ग्रहे ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वत्रानुक्तं परिशिष्टं वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातारः ॥ श्रीमद्भक्तशिवसङ्कल्पादौ ॥ खिलो नारायणः प्रोक्तः इषवस्तद्गुणाः स्मृताः । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्र नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेतिकः ॥ खिल्यते ऽस्मिन्वा । हलश्चेतिघञ् ।

संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

खिलीकृतः । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाहः । पुं । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाकः । पुं । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला । खुञ्जाक इति क्वचित्पाठः ॥

खुरः । पुं । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुर च्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥ यद्वा । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्रेरामालाः । इतिरन् रलोपो गुणाभावश्च ॥

खुरणाः । त्रि । खुरणसे ॥ खुरइवनासिकास्य । खुरखराभ्यां वानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणसः । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुरइव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यां वानसितिपक्षे अच् नासिकायाद्यच्च नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरशिक्षणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पुं । पशौ ॥

खुराणकः । पुं । लोहमयेबाणे ॥

खुरालिकः । पुं । ग्रामणीभाण्डनारा

चे । नापितक्षौरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खराश्विकेत्यपिपाठः ॥

खुरासान: । पुं । देशविशेषे ॥ हिङ्गुपीठं समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायण: ॥

खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खदनम् । खदहिंसायाम् । संपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुदंलाति । कः ॥

खुल्लक: । पुं । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुदंलाति । ला० । क्वुन् ॥

खुल्लम: । पुं । अयने । पथि । मार्गे ॥

खेखीरक: । पुं । सशब्दयष्ट्याम् ॥

खेगमन: । पुं । कालकण्ठविहगे ॥

खेचर: । पुं । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासमं सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिल: । नखेचरीसमा मुद्रा सत्यंसत्यम्वनारदेति ॥

खेट: । पुं । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पुं । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अर्वति । अधमे ॥ खेटति । खिटत्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटक: । पुं । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मूलार्थवृद्धौ । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेक: ॥

खेटिताल: । पुं । खेडिताले ॥

खेटी । पुं । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेडिताल: । पुं । वैतालिके ॥

खेद: । पुं । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयट: ॥

खेदित: । त्रि । खेदंयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अशनपर्याम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरित: खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेश: । गुण: ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृचलने । गुरोश्चेत्त्य: ॥

खेलि: । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसर: । पुं । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥
खोटिः । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥
इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥
खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥
खोडः । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृङ्गगति प्रतिघाते । पचाद्यच् ॥
खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥
खोरः । त्रि । }
खोरकः । त्रि । } खञ्जे ॥
खोलः । त्रि । खञ्जे ॥ दृढे ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥
खोलकः । पुं । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥
खोल्मुकः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥
ख्यातः । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्तः । नध्याख्येति नत्वाभावः ॥
ख्यातगर्हणः । त्रि । विख्यातनिन्दने । अपगीते ॥ ख्याता गर्हणायस्य ॥
ख्यातगर्हितः । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥
ख्यातिः । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिस्तुविधा । असत्ख्यात्यात्मख्यात्य सत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्याप्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥
ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥
ख्यापितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

गः

गः । पुं । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृगतौ । गमेर्डः ॥
गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेशः ॥
गगनगः । पुं । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥
गगनध्वजः । पुं । मेघे ॥ दिवाकरे ॥
गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । षट्कल मादौ विरचय शेषे रगणविभूषितं मध्ये नियमविहीनं द्वादशके यतिसङ्गतम् । फणिपति पिङ्गलवर्णितं कविकुलहृदयरञ्जनं पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिदं गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच रसपानविमुद्रितलोचने निश्वसितसमीरणदूरदुरितभवमोचने । अतिवलविचरदसुरवरतारितसुरवरनायके अनुगतजनतातारिणि मम नतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वगः । पुं । सूर्ये ॥

गगनेचरः । पुं । ग्रहे ॥ नक्षत्रे ॥

गगनोल्मुकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपमः । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुपमा यस्यसः ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेकः । अभाषितपुंस्काच्चेति पाक्षिक ह्रस्वाभावः ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनाम्नातिप्रसिद्धायां देवनद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपादविनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् । समन्ताद्ब्रह्मणःपुर्यां गङ्गापतति वै दिवः ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्द्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वक्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यानमस्या लिखाम्यत्र येनसा ध्याता भवेत् ॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलसोद्यत्सूत्पलाभीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छति गम्यते ऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । गमनं गम्यद्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेकः । केण इति ह्रस्वः । आदाचार्याणामितिपाक्षिक आदादेशः ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥ तीराद्गव्यूतिमात्रन्तु परितः क्षेत्रमुच्यते । अत्रयत्र कृतं कर्मगङ्गायां नात्रसंशयः ॥ अत्रस्थास्त्रिदिवं यान्ति येमृतास्ते ऽपुनर्भवाः ॥

गङ्गागर्भः । पुं । गङ्गायाः गर्भे ॥ सयथा । भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलम् । तावद्गर्भं विजानीयात्तदूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । टेट्याम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाजः । पुं । कार्त्तिकेये । षडानने ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायाः जातः । जनी० । डः ॥

गङ्गाटेयः । पुं । चिङ्गिडिमाच्छ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गलाटिले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्द्ध्वप्रदेशे ॥ सार्द्धहस्तशतं यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाधरः । पुं । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति । धृध्० । अच् । गङ्गायाः धरः ॥ जीर्णातिसारनामके चूर्णे ॥ यथा वृन्दोक्तिस्मराजः । धातक्यामलकी पयोधरहरीकट्वङ्गयष्टीमधुश्रीअंब्वाम्रफलास्थिनागरविषाह्रीबेरलोध्रेन्द्रजैः । तुल्यांशं विहितं सतण्डुलजलं गङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णमपाकरोति सकलं जीर्णातिसारं परमिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धपत्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्रः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवरकन्यायांजाते । मुरदारफरोस इतिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

गङ्गासुतः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे॥ गङ्गायाः सुतः ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम् । न । तद्ध्याननिरूपितस्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञातार्थेकः । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चेतिपाक्षिकोतइदादेशः ॥

गच्छः । पुं । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गजः । पुं । मानविशेषे ॥ अरत्नीनां शतान्यष्टावे कषष्ट्यधिकानि च । गजप्रमाण माख्यातं मुनिभि र्ब्रह्मवादिभिः ॥ मानसामान्ये ॥ साधारणो नराङ्गुल्या चिंशदङ्गुलको गजः ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ हस्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्दो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधागजः ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्घ्यमानन्तु स्वहस्तेन तथानरैः । कृत्वा विभ्रंगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपणम् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृषः खर एवच । गजः काकपदश्चैव स्यान्मान्यष्टौच वास्तुनः ॥ ध्वजे विभूति र्मरणञ्चधूमे सिंहेजयः श्वावकरोत्यनर्थम् । वृषेचभोगी चयर्ण खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाशः ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे । गजपुटे॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकस्यादिमे ऽऽ पर्याये ॥ ङगणे । ऽ । मध्यगुरु संज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । पचाद्यच् ॥

गजकन्दः । पुं । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वातकफान् जयेत् । शीतज्वरहरी स्वादुः पाके तस्यास्तुकन्दकः ॥ पाण्डुरोग कृमिप्लीह गुल्मानाहोदरापहः । ग्रहण्यर्शोविकारघ्नोवनसूरण

कन्दवत् ॥

गजकूर्म्माशी । पुं । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृक्षत्वात् ॥

गजगतिः । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तभेदे ॥ यथा । नभलगागजगतिः । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिहरेः । व्रजवधूगजगति र्मुद मलं व्यतनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिटः । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ हिगुणाद्यात्मन स्छाया दर्शस्था दापराह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितृणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छायायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दुःपितृदैवत्ये हंसश्चैवकरेस्थितः । याम्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्रकीर्त्तितेतिमिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघास्विन्दुःकरेरविः । यदा तदा गजच्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृत्यचिन्तामणिः ॥ अमावास्याश्राद्धकाले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायामाङ्मुखीभवेत् । गजच्छायातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पयेदिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुंग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसा प्रोक्ता श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेदितिवराहः ॥

गजढक्का । स्त्री । महानाते । गजोपरिस्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूहः । गजसहायाभ्यामितितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभगजविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्नः । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्तः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गजस्यदन्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्यदन्ते । हाथीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदण्डद्वये । खूंटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलतायाम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्गजस्यत्यागे ॥ गजस्यदानम् ॥

गजपादपः । पुं । नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम् ॥ चविकायाः फल प्राचैः कथिता गजपिप्पली । गज कृष्णा कटुर्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यतीसारश्वासकण्ठा मयक्रिमीन् ॥ गजइवपिप्पली । वृ हत्त्वात् ॥

गजपुटः । पुं । औषधपाकार्थं हस्तपरि मिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्तायः पुटः सतु गजाह्वयः । इत्थं चारत्निके कुण्डे पुटो वाराह उच्यते ॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लता याम् ॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्धः । पुं । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशाला याम् । वार्य्याम् । हथीयान इति भाषा ॥ बध्यन्त ऽस्याम् । बन्धबन्ध ने । ल्युट् । ङीप् । गजस्य बन्धनी ॥

गजभक्षकः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सा लैं इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । दध्या ॥

गजमाचलः । पुं । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्रः । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदनः । पुं । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । व हुवीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां संज्ञायाम् ॥ यथा । रो हिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीय त इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥ गजे नसहित आह्वयो नामयस्य । हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात् ॥

गजाख्यः । पुं । चक्रमर्द्दवृक्षे ॥

गजाग्रणीः । पुं । ऐरावतगजे ॥ गजा नामग्रणीः ॥

गजाजीवः । पुं । आधोरणे । हस्तिप के । इभपालके ॥ गजआजीवोयस्य ॥

गजाण्डम् । न । पिण्डमूले ॥

गजाननः । पुं । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वागीशाद्याः सुमनसः स र्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृ त्याः स्युस्तं नमामि गजाननमिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्दः ॥ गजाननमिवाननम स्येतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तर पदलोपो ॥

गजारिः । पुं । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इ तिहड्डचन्द्रः ॥

गजारोहः । पुं । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । वृद्धे: कर्मणदस्य ॥

गजाशन: । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश० । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम् ॥

गजास्य: । पुं । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्ज: । पुं । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पुं । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्ज्यस्याम् । गजिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय: ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव स्वार्थे क: । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

गड: । पुं । गडुइमाछ् इतिगौडभाषाप्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण'रहिता: कासमर्दविमर्दिता: । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डका: ॥ गडो वातहरो वल्योहृद्य: पथ्यो ऽग्निवर्द्धनः । मुख्य: शुक्रदो रुच्यो किञ्चित्कफकर: सर: ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्यं लघु वातघ्नं मत्त्युष्णं भेदि पित्तलम् । तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्च अभिष्यन्दि कटुपाकिच ॥ गडति । गड० । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडक: । पुं । मत्स्यविशेषे । शकुलार्भके । गडुइमाछ् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । कुन् शिल्पि संज्ञयोरितिकुन् ॥

गडयन्त: । पुं । मेघे ॥ गडेस्तृभूवहीति झच् । घटादित्वान् मित्त्वं ह्रस्व: । अयामन्तेतिणेरयादेश: ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर नून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । सांभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्य: । पुं । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडि: । पुं । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गणानामेव दौरात्म्या द्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध: सुखं स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाश: ॥

गडु: । पुं । पृष्ठगुडे । घोटामस्तकयोर्मध्येमांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चलु

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अस्त्रप्रभेदे । श ल्यास्त्रे ॥ गडति गद्यते वा । गड सेचने । बाहुलकादुः ॥
गडुरः । त्रि । कुब्जे ॥
गडुलः । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति । सि० लच् । गौ०ङीषि गडुली ॥
गडेरः । पुं । मेघे ॥ गडति । गड० । पतिकठिकुठि गडिगुडीत्येरक् ॥
गडोत्थम् । न । गडलवणे ॥
गडोलः । पुं । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥ गडति । गड० । कपिगडिगण्डी त्यो लच् ॥
गड्डरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमा नायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागम मूले धारावाहिनि ॥
गडुः । पुं । } गडुआ० इति प्रसिद्धे ज
गडुकः । पुं । } लपात्रविशेषे ॥ इति
गडूकः । पुं । } शब्दरत्नावली ॥
गणः । पुं । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ स ङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डाया म् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभे दे । त्रिषु गुल्मेषु । इभाः २ र थाः २७ अश्वाः ८१ पदातिकाः १३५ समस्तसङ्ख्यया २७० । एततपरिमा णविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥ यथा । गणपस्तु महेशानि गण दीक्षा प्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् ,अ च्वा । अप्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः ॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वाद्यदादी जुहोत्यादि दिवादिः स्वादिरेवच । तुदादरुधातनुक्र्यादि श्चुरादिश्च ग णा दशेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रा नुसारेण देवमानुष राक्षस इति पारिभाषिके ॥ यथा । देमरा मदे मा दे देरा राममदरादरा । देरा राम मदेरा रा म मदेतिगणत्रयम् ॥ अपिच । पूर्वोत्तरात्रयश्चैव भर ण्यार्द्राचरोहिणी । इमानिमानुषा ण्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा शत भिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः । चित्रामघाविशाखाः स्युस्तारा राक्ष सदेवताः ॥ अश्विनी रेवतीपुष्यः स्वातीहस्तः पुनर्वसुः । अनुराधा मृगशिरःश्रवणं देवतारका इति ॥ अस्यफलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीति र्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरेक निष्ठाच मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ रा क्षसी च यदाकन्या मानुषस्य वरो भवेत् । तदा मृत्युर्न दूरस्थो जि ह्वनत्त्वम याविवेतिश्रीपतिराह । निजनिजगणमध्ये प्रीति रत्युत्तमा स्या दमरमनुजयोः सामध्यमा संप्र दिष्टा । असुरमनुजयोः श्चेन् मृत्यु

रेव प्रदिष्टो द्विभुजविबुधयोः स्याद्रमेकान्त मेवेति रामः ॥

गणकः । पुं । सांवत्सरे । ज्यौतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । देवलाद्वैश्यागर्भजातः । तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्तं पराशरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणंयथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञः सुन्दराङ्गसभापटुः । कुलक्रमागतः शुद्धो गणकःस्यान्मनीषी पतेरितियुक्तिकल्पतरुः ॥ अस्पृश्योयंधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा बहवो जनाः । सङ्गदोषान् महेशानि तत्क्षणाद्वानितां व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविसंसर्गं वर्जयेत् सुधीः । वरं चण्डालसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधकोत्तमः । तथाप्यस्पृश्यगणकं सर्वदातं परित्यजेदिति मत्स्यिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणनकर्त्तरि ॥ सङ्ख्याया इतिकन् ॥ गणयतिवा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकारः । पुं । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुंयोगादितिङीष् ॥

गणकूटः । पुं । न । गजमेषे ॥

गणचक्रम् । न । धार्मिकाणांसम्भूय भोजने ॥ गणानां चक्रं ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथः । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् । तस्यतिथुगागमः ॥

गणदीक्षी । पुं । बहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृताः । वसवश्चाष्टसङ्ख्याताः षट्त्रिंशत्तुषितामताः ॥ आभास्वरास्तुःषष्टि र्वाताःपञ्चाशदूनकाः । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादशविख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः । गतेष संहता देवाः पुराणेषुनिरूपिताइतिविशेषः ॥ समुदायेहत्ताःशब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादमीषां शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इतिभाषा ॥ येनैवलिखितं मङ्ख्यात् तेनैवगणनं स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ । पुं । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथः ॥

गणनायकः । पुं । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

गणनीयः । त्रि । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गण्यते । गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपतिः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पतिः ॥ पुष्टिर्गणपतेःपत्नी ॥

गणपर्वतः । पुं । कैलासाचले ॥

गणपीठः । पुं । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पुं । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ पश्यास्यवि वरणं गणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगण इतिपारिभाषिकइस्यच ॥

गणयाजकः । पुं । विनायकादिगणयागकृति ॥ गणानांयाजकः ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां वह्वीनां रात्रीणां समाहारः । गणशब्दस्यसङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेतिद्विगुः । अहःसर्वैकदेशेत्यच् । सङ्ख्यापूर्वरात्रंक्लीवमिति लिङ्गानुशासने क्लीवत्वविधानात् रात्राह्नाहाःपुंसीतिपुंस्त्वंन ॥

गणरूपः । पुं । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा वहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपकः । पुं । राजार्के ॥

गणरूपी । पुं । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुतः । पुं । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । बहुशः । गणान् इति । वह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामितिगणाच्छस् ॥

गणहासः । पुं । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥ गणंहासयति । हसे० । णि
गणहासकः । पुं । }
न्तः । अच् ॥ ण्वुल् कृन्वा ॥

गणाग्रणीः । पुं । गणेशे ॥ गणानामग्रणीः ॥

गणाचलः । पुं । कैलासपर्वते ॥ गणानामचलः ॥

गणाधिपः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिपः ॥

गणाधिपतिः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपतिः ॥

गणान्नम् । न । मठत्राह्मणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तरः । पुं । गणार्थोपसृष्टमठधनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टसम्बन्धिधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गणःसमूहोऽस्त्यस्याः भर्त्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणिकेव ॥ गणकारिकाद्रव्ये ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण० ।

ण्वुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । श्रीपर्णी अग्नि मन्थे । वडगणियारी इति गौडभाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गणु॰ । इकृकृष्यादिभ्यः । गणं करोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । कृञ्कृति । कृ॰ । ण्वुल् । गणिका चासौ कारिका च ॥ जयपर्णी ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्षविशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अलिमोदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तं व्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्तः । व्यक्तं पाटीगणितम् । अव्यक्तं बीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यते स्म । गण॰ । क्तः ॥

गणिपिटकः । स्त्री । जिनानां विद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेयः । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेयः ॥

गणेरुः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरूः । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेशः । पुं । विनायके । विघ्नराजे । एकदन्ते ॥ यथा । योऽयं कश्चित्तीर्थयात्रां तु गच्छेत् सुसंयतः स च पूर्वं गृहस्थे । कृतोपवासः शुचिरप्रमत्तः सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणानामीशः ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साहः । पुं । खड्गे । गण्डके । गेंडा इति भाषा ॥

गण्डः । पुं । खड्गिनि । तुङ्गमखे । वज्रचर्मणि ॥ वीथ्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्दधत्या आदात् ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कोलचर्या ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडिवदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमे योगे ॥ तत्रजातस्य फलम् । स्वकार्यकर्त्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भवः स्यादिति गण्डवाक्यः । अत्यन्तधूर्त्तः पुरुषः कुरूपः सुहृज्जनानामतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलानां तिस्रो गण्डाद्यनाडिकाः । अन्त्याः पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैव जवनाजगः

॥ मूलेन्द्रयो द्विवागण्डो भिन्नायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाग्नेयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरोःसंज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ० । अमन्ताड्डः ॥

गण्डकः । पुं । खङ्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा०कः॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । छायाजोडी इति भाषा ॥ गण्डेषुग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डे षु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री । नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशेच शालग्रामस्थलंस्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत्शालग्राममितिस्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्रः । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे हस्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योच्चस्थले ॥ उक्तंश्च गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डाः गात्रेयस्य ॥

गण्डदूर्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदुर्वी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृतकटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ट पित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षासमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यांचिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्चगण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जालुकाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्तः । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गडि० । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेतिझच् . सम्बपित् । गडघंटादिस्वान्निस्त्वम् । ह्रस्वः । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैल: । पुं । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्ड इव शैल: । शैल-शब्द: शैलावयवे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण बहुलमितिसमास: ॥ शैलस्य गण्ड इवेति वा । राजदन्तादि: ॥

गण्डाङ्ग: । पुं । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्तं त्रिविधं स्मृतम् । नवपञ्चचतुर्थानां द्व्येकार्द्धघटिकामितम् ॥

गण्डारि: । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ गण्डयति । गडि० । वाहुलकादालच् । गौ० ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति । अल० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डि: । पुं । वृक्षस्य मूलाच्छाखावधि भागे ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

गण्डीर: । पुं । गंडरदुबीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ गण्डयति । गडि० । गण्ड्यते वा । वा० ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईरप्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ सेहुण्डे ॥

गण्डु: । पुं । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपद: । पुं । किञ्चुलुकै । केंचुआ इति भाषा ॥ गण्डौ ग्रन्थय: पदान्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । शिल्याम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूष: । पुं । मुखपूर्णौ । मुखपूर्णतोये ॥ यथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयतेइति ॥ इभशुण्डाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्यते । गडि० । गण्डेश्चेच्छूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ उक्तनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोल: । पुं । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि० । कपिगडिगण्डिकटीभ्य ओलच् ॥

गण्य: । पुं । गणनीये । सङ्ख्येये ॥ गणलभ्यरि ॥ गणांलब्धा । धनगणंलब्धेतियत् ॥

गत: । त्रि । विज्ञाते ॥ याते ॥ समासे ॥ पतिते ॥ प्राप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त: । अनुदात्तोपदेशेति मलोप: ॥

गतत्रप: । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गतात्रपायस्मात्स: ॥

गतनासिक: । त्रि । नासिकारहिते ।

विशेषे ॥ गता नासिकास्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गता बुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उद्धृतसारे मथितदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथः । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । फलासङ्गशून्ये ॥ गतः सङ्गो यस्य सः ॥

गतसन्देहः । त्रि । निरस्तसर्वसंशये ॥ गतः सन्देहो यस्य सः ॥

गतसन्नकः । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतः स्मयो गर्वो यस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तवा । स्त्री । वन्ध्यायाम् ॥ वृद्धायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥ नाडीव्रणसरण्याम् । वृद्धगणे ॥ कर्मफले स्वर्गादौ ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ° । क्तिन् ॥ शरणे ॥

गतिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ पर्म्परा विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादिः । गम्लृ° । गत्वरश्चेति करप् अनुनासिकलोपश्च निपात्यते । ङीपि गत्वरी ॥

गदः । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गद व्यक्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद° । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पुं । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद° । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम्ना प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पुं । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययोः ॥

गदाग्रजः । पुं । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निशब्दलोपं कृत्वा गदाग्रजः ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावरः । तस्मादग्रेजातः । सप्तम्यामलुक् ॥

गदाग्रणीः । पुं । क्षयरोगे ॥

गदाधरः । पुं । हरौ ॥ धरतीतिधरः । कुत्सितस्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्याः धरः ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बरः । पुं । घने । मेघे ॥

गदारातिः । पुं । औषधे ॥

गदार्त्तः । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्तः ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पुं । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न ।
गदाह्वयम् । न । } कुष्ठौषधे ॥

गदी । पुं । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ त्रि । गदाविशिष्टे । रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गदः । पुं । वाचःस्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवक्तरि ॥ तस्यस म्यासिपूर्वकं लक्षणम् । यथा । आवृत्य वायुः सकफो धमनीः शब्दवाहिनीः । नरान् करोत्यक्रियचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनिः । पुं । हर्षशोकादिना अस्फुटध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदस्यासौध्वनिश्च ॥ मन्थाने ॥ गद्गदोध्वनिर्यत्र ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपादं पदसन्तानं गद्यं तत्तु त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदतः ॥ गद्यते । गद० । गदमदचर यमश्चानुपसर्गेइति यत् ॥

गद्याणकः । पुं । अष्टचत्वारिं शद्रक्तिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमतेचतुः षष्टिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्यः । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तुः । पुं । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतनन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ० । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तित्यस्य प्रायिकत्वात्तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ० । ष्ट्रन् । ङीष् ॥

गन्त्रीरथः । स्त्री । मठे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्धः । पुं । सम्बन्धे ॥ लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धाः । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभेये गे गन्धकेसर्वलेशयोः । सएवद्रव्यवचनो बहुत्वेपुंसि

च स्मृतः इति ॥ सपञ्चविधो यथा । चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षित-एववा । रसःसम्मर्द्दजोवापि प्राण्य ङ्गोद्भवएववा । गन्धः पञ्चविधः प्रोक्तो । देवानां प्रीतिदायक इति । तच्च यांतस्तच्छब्देद्रष्टव्यम् ॥ गन्धोमलय जो यस्तु देवे पैचेच सम्मतः ॥ कर्पूरगन्धसाराद्याः घोदे घृष्टेच संस्थिताः । चन्द्रभागादयश्चापि रसेपङ्केच सङ्गताः ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गादौ प्रयुज्यते । मृगनाभिर्भवेद् घृष्टश्चूर्णो ऽप्यन्यस्ययोगतः ॥ एवं सर्वस्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । घृष्टादिभावादन्योन्यं गन्धः प्रीतिकरः परः ॥ गन्धस्य विस्तरोभेदः प्रोक्तः कालीयकादयः । सर्वः पञ्चविधेष्वेवप्रविष्टो भवतीत्यगादिति कालिकापुराणम् ॥ आमोदे ॥ सतुघ्राणग्राह्यः पृथिवीगुणः । यथा । घ्राणग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्यैवोपकारकः । सौरभश्चा ऽसौरभश्चसद्वेधा परिकीर्त्तितः ॥ सतुदशविधोयथा । इष्टः १ कस्तूरिकादौ । अनिष्टः २ शवादौ । मधुरः ३ मधुपुष्पादौ । कटुः ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हिङ्ग्वादौ । संहतः ६ चित्रगन्धो ऽनेककल्कगतः । स्निग्धः ७ सद्यस्तप्तघृतादौ । रूक्षः ८ सार्षपतैलादौ । विशदः ९ शाल्यन्नादौ । अम्लः १० आम्रातकादौ ॥ मात्रा मात्रे ॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवेशिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्द्दने । प चाद्यच् ॥

गन्धकः । पुं । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ गन्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे पुरा देव्याःक्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नातायाः क्षीरनीरधौ ॥ प्रसृतं यद्रजस्तस्माद्गन्धकः समजायत ॥ तद्भेदाः । चतुर्द्धागन्धकः प्रोक्तो रक्तःपीतः सितोऽसितः । रक्तोहेमक्रियासूक्तः पीतश्चैव रसायने । व्रणादिलेपनेश्वेतः कृष्णः श्रेष्ठः स दुर्लभः ॥ श्रेष्ठो हेमक्रियादिषु सर्वत्रप्रशस्ततरइत्यर्थः । अस्य गुणाः । गन्धकः कटुकस्तिक्तो वीर्योष्णस्तुवरः सरः । पित्तलः कटुकःपाके कण्डुवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्तिकुष्ठक्षयप्लीहकफवातान् रसायनः ॥ अशोधितो गन्धक एष कुष्ठं करोति तापं विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रूपञ्च बलं तथौजः शुक्रं निहन्त्येव करोतिचास्रम् ॥ शोधितो यस्तु गन्धः स्यात् जरामृत्युरुजापहः । अग्निस

न्दीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिकरोऽस्थिकृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनिःक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत्समानं क्षिपेद्गन्धकजं रजः ॥ विद्रुतं गन्धकं दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिःक्षिपेत् । यथा वस्त्राद्विनःसृत्य दुग्धमध्येऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवं स गन्धकः शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोऽस्त्यास्ति । अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दकः । पुं । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्णः । पुं । न । दारू बरुद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधानश्चूर्णः ॥

गन्धकान्तम् । न । कैरवे ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमातरि ॥
गन्धकाली । स्त्री । }

गन्धकाष्ठम् । न । शम्बरचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धस्य कुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकार्याम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफकृत् तिक्ता सुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धरोणा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्धभूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्य्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरसे । सुवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम् गुर्व्वादीनां संनियोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक् । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमजः । पुं । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलिः । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकर्मकरणाधिकरणे ल्युट् ॥

गन्धनकुलः । पुं । छुछुन्दर्य्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नाइ इति भाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ का

न्दविशेषे ॥ महासुगन्धायाम् । म हाविगन्धायाम् ॥ गन्धवर्त्ती ना कुली ॥

गन्धनामा । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्ध पाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कच्चासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इति मालव देशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्रः । पुं । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ वर्धरे ॥ नारङ्गे ॥ बिल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । एकपत्रि कायाम् । तवक्षीर्याम् ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । दी र्घपत्रायाम् । शटीविशेषे ॥ अजमो दायाम् ॥

गन्धपत्री । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अ श्वष्ठायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शठ्याम् । गन्धमू ल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशी तु कषा या ग्राहिणी लघुः । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी । शोथकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहा- पहा ॥

गन्धपाषाणः । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्त पाषाणः । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्पः । पुं । अङ्कोठे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ बहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणि कार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झकः । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफलः । पुं । कपित्थे ॥ बिल्वे ॥ ते जः फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथि कायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्धः फलेऽस्याः ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धव न्तिफलान्यस्याः । पाककर्णोति ङी ष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्धःफ लसाध्यमस्याः ॥

गन्धबन्धुः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धु रस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चोडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । गन्धाल्याम् । गन्धभा दालिया इति गौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्धः भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्डः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थं भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामोषधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादनः । पुं । न । पर्वतविशेषे ।

कुबेरस्य शैले । इलावृतस्य पूर्वे उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तश्च दीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमापन्ने द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यतः पीतवर्णे विष्कम्भशैले । अयश्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायः । यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमाम् जम्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति । मदीचर्षे णिजन्तः । नंद्यादित्वात् ल्युः ॥ पुं । गन्धके ॥ भ्रमरे ॥ रामायणप्रसिद्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ वन्दाके ॥ चौडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । मुरायाम् ॥

गन्धमार्जारः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धमार्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत् । कण्डुकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जारः ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्याः ॥

गन्धमुण्डः । पुं । गन्धभादालिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । मन्दीवृक्षे । गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूलः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥

गन्धमूलकः । पुं । शठ्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शठ्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ शठ्याम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शठ्याम् ॥ गन्धं मूलमस्याः पाककर्णेति ङीष् ॥

गन्धमूषा । स्त्री । } छुच्छुन्दर्याम् ।
गन्धमूषकः । पुं । } चिक्के । वेश्म
गन्धमूषी । स्त्री । } नकुले ॥

गन्धमृगः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृगः ॥

गन्धमैथुनः । पुं । वृषे ॥

गन्धमोदनः । पुं । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्तिः । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराहाः पञ्चसप्ततितमेऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

गन्धरसः । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ फुलसस्य इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातुविशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गकः । पुं । श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराजः । पुं । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ स्वनामख्याते पुष्पवृक्षे पु०

ध्वनिविशेषे ॥ खर्वकृतायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धर्वः । पुं । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरीमृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे ॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातनाशरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्धर्वाःपतयोममेतिविराटे ॥ गायनधर्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हंसो विश्वावसु स्तथा । गोमायु स्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्याश्चतेस्मृताः । इति ॥ गानधर्मीगन्धर्वोद्विविधः । मर्त्यगन्धर्वोदेवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन कल्पे मनुष्यः सन्-पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्वं समापन्नोमर्त्यगन्धर्वउच्यते ॥ पूर्वकल्पेकृतात्पुण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्वत्वं तादृशो ऽत्रदेवगन्धर्वउच्यते इति ॥ गन्धं सौरभम् अर्वति इतिगन्धर्वः । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । श० ॥ गन्धयति गन्ध्यते वा । गन्ध । चु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्वगतौ । अच् । गन्धश्चासावर्वश्च । शकन्ध्वादित्वा ॥ गन्धो ऽर्वो ऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । न । राजनगराकारे नीलपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ तत्सद्दिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीतकृष्णं विप्रादीना मभवाय ॥ दोषदमशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुद ग्विदिक्स्थं विवर्णमाशाय । शान्तायां तद्दृष्टं सतोरणं नृपतिविजयाय ॥ विवर्णाःसङ्कराः ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्चभयदं नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्यादूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगर मुत्थितमापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयंजयप्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा॥ गन्धर्वाणांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्याऽधिष्ठाने मायाविनिर्मितेपत्तने ॥ गन्धर्वाणां पुरमिव ॥

गन्धर्वलोकः । पुं । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकाधोवर्त्तमानेलोके॥

गन्धर्व्ववेदः । पुं । सङ्गीतविद्यायाम् । सामवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्व्वहस्तः । पुं । } गन्धर्व्वहस्तकः । पुं । } मुक्तरण्डे ॥ गन्धर्वस्य मृगभेदस्य हस्तइवपत्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धेलोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पुं । गन्धी इतिप्रसिद्धे अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्यकर्मलिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभेदे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धायाम् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । गन्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ यथा । वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्मितेतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ मुरानामनिगन्धद्रव्ये ॥ गन्धोस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधूः । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्यगन्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इतिभाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डामिपोला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे दुग्धोत्पले । गोवन्दन्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पुं । वायौ ॥ वहति । वहप्रापणे । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहलः । पुं । सितार्जके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वहति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । गन्धस्यवहा ॥

गन्धवहुला । स्त्री । गोरक्षीक्षुपे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । गन्धजले ॥

गन्धवाहः । पुं । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वलः । पुं । गोधूमे ॥

गन्धवीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षकः । पुं । सालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालिः । पुं । आसमतीतिख्याते कलमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणामग्नि संयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पुं । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागो ऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा । मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारणः । पुं । वृहन्नख्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पुं । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजाः पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरणकर्त्र्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शट्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखुः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्यः । पुं । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । तृणकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनवीजपूरके ॥

गन्धारः । पुं । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुंबहुत्वे नीवृदन्तरे । खन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसा-
गन्धाली । स्त्री । } रण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तो ऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवताभ्योदीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचनाः । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीबेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी पुरमिति विष्णो र्गन्धाष्टकं विदुः ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीदं कुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदुः ॥ ३ ॥ स्वरूपं चन्दनं चोरं रोचना ऽगुरु मेव च । मदं दूगदयोर्ज्ञातं कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टकं विनिर्दिष्टं गणेशस्य महेशितुः ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुमं मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेरं गागापत्यमुदाहृतम् ॥ ४ ॥ जलका श्मीरकुष्ठे स्तु रक्तचन्दनचन्दनैः । उशीरागुरुकर्पूरैः सौरं गन्धाष्टकं विदुरितिमेरुतन्त्रम् ॥ ५ ॥ भिष जांगन्धाष्टकं यथा । जातीपत्रं लव- ङ्गञ्च त्वगेला नागकेसरम् । मरि चंमृगनाभिश्च विद् गैन्धाष्टकंत्विद मिति ॥

गन्धि । न । तृणकुङ्कुमे ॥ इति राज निर्घण्टः ॥

गन्धिकः । पुं । गन्धके ॥ गन्धोऽस्यास्ति । अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । मुरा याम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्याः । इनिः ॥

गन्धिपर्णः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतुः । पुं । खट्टाशे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्धः उत्तमोयस्या वा । राजदन्तादिः ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया वरडे इतिचभाषाप्रसिद्धे सपक्षकी टे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्ध यति । गन्धअर्द्दने । शाहुलकात् ओ लच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्तिः । पुं । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्निप्रियापिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते ऽन्यत्राणीतिडः । गो ज्ञेयङ्गौः तंब भस्तिदीपयतीति इति गभस्तिः । भस भर्त्सनदीप्त्योः । जः । क्तिच्क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमिः । पुं । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदे न चक्रावयववाचिना ऽवयविचक्रं ल क्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमिश्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिन सूर्यात्म नः परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमिः ॥

गभस्तिमान् । पुं । सूर्ये ॥ न । तलात लाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीये पदीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्ते ऽस्याऽस्मिन वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्तः । पुं । सूर्ये ॥ गभस्तयोह स्तायस्यसः ॥

गभीरः । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगा धे ॥ गच्छे ॥ गच्छति जलमत्र गच्छति वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीरा दयश्चेति गभीरगम्भीरावितिवा ग मेरीरन् भश्चान्तादेशः ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् । वृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिकः । पुं । मसूरे ॥

गमः । पुं । द्यूतप्रभेदे । अक्षविव

र्त्ते ॥ अपर्यालोचने ॥ अध्वनि। वर्त्मनि॥ सट्टकपाठे॥ याने। जिगीषोर्गमने ॥ गमनम्। गम्लृ गतौ। ग्रहवृद्रिश्चेत्यप् ॥

गमकः। पुं। बोधके। ज्ञापके॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम्। न। रभसे। हर्षे ॥

गमथः। पुं। पथि ॥ त्रि। अध्वगे। पथिके॥ गच्छति गम्यते वा। गम्लृ०। शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथद्दत्यथ प्रत्ययः ॥

गमनम्। न। यात्रायाम्। जिगीषोः प्रयाणे। कूंच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे। पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे। तस्यभेदा यथा। भ्रमणं रेचनं स्यन्दनो र्द्धज्वलनमेवच। तिर्य्यग्गमनमप्यत्र गमना देवगृह्यते ॥ गम्लृ०। ल्युट् ॥

गमनीयः। त्रि। पदनीये ॥ गन्तुमर्हः। अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता। त्रि। प्रापयितरि ॥

गमितः। त्रि। प्रापिते।

गमी। त्रि। गमिष्यति॥ गम्लृ०। गमेरिनिः। सचभविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि॥

गम्भारिका। स्त्री। गम्भार्य्याम् ॥

गम्भारी। स्त्री। सर्वतोभद्रायाम्। काश्मीर्याम् ॥ गम्भार्याः फलंमूलञ्च गम्भारी। अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामितिलुपि युक्तवद्भावः। कंजलं विभर्त्ति। डुभृञ् धारणपोषणयोः। कर्मण्यण्। पृ० गत्वम् ॥

गम्भीरः। पुं। जम्बीरे ॥ पङ्कजे। पद्मे ॥ ऋङ्मन्त्रे ॥ त्रि। गभीरे। निम्ने॥ गहने। दुरवगाहे॥गाते जलमत्र गच्छति वा। गाङ्० गम्लृ० वा। गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीराविति वा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुमागमश्च निपातसिद्धः॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरस्त्रिषु शस्यते ॥

गम्भीरवेदी। पुं। दुर्द्धरहस्तिनि। अवमताङ्कुशे। चालके ॥ अस्य लक्षणं यथा। चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि। गम्भीरवेदी विज्ञेयः स गजो गजवेदिभिरिति ॥ अन्यच्च। त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्यमथनादपि। आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं मन्दं वेत्तीति ॥

गम्यः। त्रि। प्राप्ये ॥ गमनयोग्ये॥ गम्यते। गम्लृ०। पोरदुपधादितियत् ॥

गम्यदिक्। स्त्री। गन्तुमिष्टायां दिशि॥

गम्यमानः। त्रि। बुध्यमाने॥ वर्त्तमान

गमनाश्रये ग्रामादौ ॥

गम्या । स्त्री । पतन्याम् ॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति । समानस्तु खेदविगमो गम्यायामगम्यायाञ्च । तत्र नियमः क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम् । खेदयतीति खेदोरोगः । इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इतिकैयटः ॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतयास्वदारगमने दोषाभावः ॥

गयः । पुं । असुरविशेषे ॥ अमूर्त्तरयःपुत्रे राजर्षिप्रभेदे ॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥

गयपुरी । स्त्री । गयातीर्थे ॥

गया । स्त्री । तीर्थविशेषे । गयराजर्षिपुर्याम् ॥ गयाशिरआदिपरिमाणम् । नागा ज्जनार्दना द्ब्रह्मयूपाच्चोत्तरमानसात् । एतद् गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम् । फल्गुतीर्थं तु विज्ञेयं देवानामपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिरः । मुखं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे । सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां ब्रह्मणेरितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः । तन्मध्येसर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै ॥ गयायां नहि तत् स्थानं यत्रतीर्थं न विद्यते । सान्निध्यं सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन किंसाध्यं गोग्रहे मरणेन किम् । वासेन किङ् कुरुक्षेत्रे यदि पुत्रो गयां व्रजेत् ॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितृणामनृणोपि सः । शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानांशतमुद्धरेत ॥ गयाशिरसियः पिण्डान् येषां नाम्नातु निर्वपेत् । नरकस्थादिवं यान्ति स्वर्गस्थामोक्षमाप्नुयुः ॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम् । प्रददौ मनुजैः सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ ॥ प्रेताः प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागतः । प्रेतराजः सह प्रेतै र्गयाश्राद्धा द्दिवंगतः ॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्डं दद्या द्विचक्षणः । अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयोः ॥ न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेऽपिवृहस्पतौ । तथा दैवप्रमादेन प्रवृत्तसुव्रतेषु च ॥ पूतः कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषेस्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे । नारदत्रिषु लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सप्तसप्ततीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिण्डदः । दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गयामाहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं वर्त्तते इति देवीगीता । गयायाञ्च गयेश्वरीत्यागमः ॥

गयाशेषम् । न । पञ्चक्रोशात्मके प्रसिद्धक्षेत्रे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । पञ्चमकरणे ॥ तज्जातस्य फलम् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरोऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः । दाता दयालुर्गुणवान् नरः स्याद्गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्सनाभाख्यविषे ॥ गरणे ॥ गरणम् । गृ निगरणे । ऋदोरप् ॥ गिरति वा । गृ० । पचाद्यच् ॥

गरघ्नः । पुं । कृष्णार्जके ॥ वर्व्वरे ॥

गरघ्नी । स्त्री । गरइ इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुवरा वातपित्तहृत् । कफघ्नी रुचिकृल्लघ्वी दीपनी बलवीर्यकृत् ॥

गरणम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ सेचने ॥

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददाति । डुदाञ्० । आतइति कः ॥

गरभः । पुं । गर्भे ॥ गिरति गृणाति वा । गृ० । वा० अभच् ॥ मृगे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गृ० । अच् । गरं लाति । ला० । कः । भावपरत्वं गरशब्दस्य ॥ गिरतेः बाहुलकात् लच् वा ॥

गरलारिः । पुं । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पुं । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ मूषिकविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीप् ॥

गरात्मकम् । न । शिग्रुवीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पुं । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेन गुरौ । गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ गृणाति । गृशब्दे । अच् । गौरादि: ॥ यद्वा दो गरत्तितिपाठान् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो र्गरीयान् ब्रह्मद: पितेति ॥ अयमनयो रतिशयेन गुरु: । द्विवचनविभज्योपपदेतरबी यसुनाविति यसुन् ॥

गरुड: । पुं । गरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैनतेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहायसागतौ । अन्येभ्योपीतिड: । पृषोदरादित्वात् तलोप:॥ गिरउड्डयितिउड्डवा । केचिदिमंनपठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रह: ॥ पञ्चमाचिकस्य द्वितीये ऽ । ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वज: । पुं । विष्णौ ॥ गरुडोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाचरवृत्तिभेदे ॥ यथा । गरुडरुतं नजौ भजतमायदासुन्दरा ॥ अमरमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुतं सुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रासने । धरणिभरावतारविधिडिण्डिमाडम्बर: सजयतिकंसरङ्गभुवि सिंहनादोहरे रिति ॥

गरुडव्यूह: । पुं । गरुडाकृतिवत् कृतरचने व्यूहप्रभेदे ॥ यत्र व्यूहे मुखपक्षाङ्गा: पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति । अनेन पार्श्वयो र्भये सति मार्गं ब्रजेत ॥

गरुडाग्रज: । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रज: ॥

गरुडाङ्कितम् । न । }
गरुडाश्मा । पुं । } मरकतमणौ ॥
गरुडोत्तीर्णम् । न । }

गरुत् । पुं । पक्षे । पंख इति भाषा प्रसिद्धे ॥ गिरति । गृनि गरणे । गृणाति वा । गृशब्दे । मृग्रोरुति: ॥

गरुत्मान् । पुं । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुत:पक्षा:सन्त्यस्य । मतुप् । यवादित्वाज्झय इति वत्वं न । तसौमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुयोधी । पुं । भारतीखगे । भारद्ध इति गौड भाष ॥

गर्ग: । पुं । ब्रह्मण:पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग० । मुद्ग्रोर्गग्गाविति ग: ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुतं विरामान्तं तालो ऽयंगर्गसंज्ञित इति ॥

गर्गर: । पुं । बेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गर: पितल: किञ्चिद्वातजित् कफकोपन: ॥ अस्याकारगुणौ यथा

। यः पीतवर्णोऽपिचपिच्छिलाङ्गः पृष्ठेषु रेखा बहुलःसशल्कः । सगर्गरो बर्बरनादवश्यो जडश्च शीतःकफवातकारी इति ॥ तद्रूपपश्रौ ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्ग इति शब्दं राति रा० । आतइति कः ॥ गिरतिवा । गॄ० । वा० गरन् ॥ गॄ० । पचाद्यच् उणादयो बहुलमितिबहुलवचनाद्द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम् । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेषा दैासक्तबे देया वारिपूर्णा चगर्गरी इति ॥ गैाराद्दि ङीष् ॥

गर्गाटः । पुं । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जकः । पुं । गजाड इति गौडभाषाप्रसिद्धे शालमत्स्ये । शालजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इतिप्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफलः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जिः । पुं । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पुं । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज० । भावे क्तः ॥ गर्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्तः ॥ गर्जोजातोऽस्यत्र । तः० इतच् ॥

गर्त्तः । पुं । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशेऽपि ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतौजलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनुः सहस्राण्यष्टौच गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहागर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गॄ० । हसिमृग्रिणितन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप् ॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभः । पुं । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे ॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्च न विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द शब्दे । दृशशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगदः । पुं । जालगर्द्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाकः । पुं । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्दभशाकः ॥

गर्दभशाका । स्त्री । ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

गर्दभशाखी । स्त्री । भार्ग्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्दभाण्डः । पुं । निर्गोडी पीलरा इति प्रसिद्धे वृक्षे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्षे ॥ अयं पञ्चकाण्डफलादिभि रश्वत्थाकारः ॥ गर्दभं गन्धविशेषम् अमति । अमगत्यादिषु । अ मस्ताड्डः ॥

गर्दभाह्वयः । पुं । कुमुदे ॥

गर्दभिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तस्यरूपं यथा । मण्डलं वृत्त मुत्सन्नं सरक्तं पिडकावृतम् । रुजाकरीं गर्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजामिति ॥

गर्दभी । स्त्री । क्षुद्रजन्तुविशेषे । गोमयकीटे ॥ गर्दभिकारोगे ॥ रासभ्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटभ्याम् ॥

गर्द्धः । पुं । अभिलाषातिशये । स्पृहायाम् ॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । घञ् ॥

गर्द्धनः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । जुचङ्क्रम्येतियुच् ॥

गर्द्धी । त्रि । अभिलाषातिशयवति ॥ गर्द्धोऽस्यास्ति । इनिः ॥

गर्भः । पुं । भ्रूणे । जन्मकारणे ॥ तस्य लक्षणं यथा । गर्भाशयगतं शुक्र मार्त्तवं जीवसञ्ज्ञकम् । प्रकृतिः सविकाराञ्च तत्सर्वं गर्भसंज्ञकम् ॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसंयुतः । भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते इति ॥ अपिच । क्षामता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्दि ररोचकम् । जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्याः प्रकाशनमिति ॥ अर्भके । शिशौ ॥ कुक्षौ ॥ सन्धौ ॥ नाटकसन्धौ ॥ पनसकण्टके ॥ मध्यमे ॥ अपवरके ॥ गङ्गायुषितस्थले ॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्यां याव दाक्रमते जलम् । ताव द्गर्भं विजानीयात् तदूर्द्धं तीरमुच्यते ॥ गिरति गृणाति वा गीर्य्यते वा । गृनिगरणे गृशब्दे वा । अर्त्तिगृभ्यांभन् ॥ गर्भोपवरकेऽग्नौ सुतेपनसकण्टके । कुचौ कुक्षिस्थ जन्तौ चेतिकोशान्तरम् ॥ अत्रप्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणं करोति वराहमिहिरः ॥ तत्रादौ प्रयोजन प्रदर्शनार्थमाह । अन्नं जगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्न मायत्तम् । यस्मा दतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥ तल्लक्षणानि मुनिभि र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वे दम् । क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्रादिरचितानि ॥ दैववि दविहितचित्तो द्युनिशं

यो गर्भश्चाषाढे भवति । तस्य मुने
रिव वाणी भवति न मिथ्या मुनि
हैमे ॥ किमतःपरं मन्यच्छास्त्रं
ज्ञायोऽस्ति यद्दिदृक्ष्वैव । प्रध्वंसि
न्यपि काले त्रिकालदर्शी कलौ
भवति ॥ अत्र परमतं स्वमतं चाह ।
केचिद्वदन्ति कार्त्तिकशुक्लान्त मतो
ऽत्र गर्भदिवसाः स्युः । नतु तन्मतं
बहूनां गर्गादीनां मतंवक्ष्ये ॥ मार्ग
शिरः सितपक्षप्रतिपत् प्रभृति क्षपा
करेऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते
गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ यदधृतस्य
गर्भस्य प्रसवकालज्ञान माह । यन्न
क्षत्र मुपगते गर्भ श्चन्द्रे भवेत् स
चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिश तद्दिवसे
तत्रैव प्रसव मायाति ॥ सितपक्षभ
वाः कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवारा
त्रौ । नक्तं प्रभवा श्चाह्नि सन्ध्या
जाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां
विशेष लक्षणं कालनिर्देशमाह ।
मृगशीर्षाद्या गर्भा मन्दफलाः पौष
शुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेच्छ्रावणस्यसितम् ॥ माघ
सितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसू
ति मायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि

ते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षो
द्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्र
सितपक्षजाताः कृष्णेऽश्वयुजस्य वा
रिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः
कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मे
घानांवायोश्चलक्षणम् ॥ पूर्वोद्भूताः
पश्चादपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः
। शेषास्वपि दिक्ष्वेवं विपर्ययो भव
ति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भव० ।
मृदुरुदक्शिवशक्रदिग्भवो मा
रुतो वियद्विमलम् । स्निग्धसितब
हुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखा
र्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूची
क्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्ड
मेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥
सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्य
का शुभा सन्ध्या । शशिशिव शक्रा
शास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः
॥ विपुलाः प्रदक्षिणचराः स्निग्धमयू
खा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरु
पहताङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥
गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषा मेव यो
त्र तु विशेषः । स्वर्त्तुस्वभावजनितो
गर्भविवृद्ध्यै त मभिधास्ये ॥ तत्र० ।
पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बु
दाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशी
र्षे पौषे शीतश्च हिमपातः ॥ माघे

मघत्रो वायुं स्तुषारकलुषक्ष्मी र
श्मिशमाङ्कौ । अतिशीतं सघनञ्च
माघे रक्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फा
ल्गुनमासे रूक्ष श्चण्डः पवनो ऽभ्र
सम्प्लवाः स्निग्धाः । परिवेषाश्चासक
लाः कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥
पवनघनवृष्टियुक्ता श्चैत्रे गर्भाः शु
भाः सपरिवेषाः । घनपवनसलिल
विद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥
* ॥ गर्भकाले मेघानाञ्च० । मु
क्तारजतनिकाशा स्तमालनीलोत्प
लाञ्जनाभासः । जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ तीव्र
दिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमा
रुता जलदाः । रुषिता इव धाराभि
र्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ * ॥ ग
र्भोपघातञ्च० । गर्भोपघातलिङ्गा
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।
क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्ध
निर्घाताः ॥ वृष्टो रुधिरादिवैकृत
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः । इ
त्युत्पातै स्त्रिविधै स्ता न्यै श्चैयो ह
तो गर्भः ॥ स्वर्त्तुस्वभावजनितैः सा
मान्यैर्यैश्च लक्षणै र्वृद्धिः । गर्भाणां
विपरीतै स्तै रेव विपर्य्ययो भवति
॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवपैता
महेष्वथ । एतेष्वेषु विदद्धो गर्भो व

हुतोयदो भवति ॥ * ॥ येषु नक्ष
त्रेषु गर्भः सम्भूतो बहून्यहानि वर्ष
तितान्याह ॰। शतभिषगश्लेषार्द्रा
स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः । पुष्णा
ति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पातै
र्हत स्त्रिविधैः ॥ त्रिविधोत्पातञ्च०
। दिव्यं ग्रहर्क्षजातं भुवि भौमं स्थिर
चरोद्भवं यच्च । दिग्दाहोल्कामारु
तपरिवेषाद्यं वियत्प्रभवम् ॥ * ॥
यदन्तरोक्तायां दिवससंख्यायां निय
मं करोति । मृगमासादिष्वऽष्टौ ष
ट् षोडश विंशति श्चतुर्युक्ता । विंश
तिरथ दिवसत्रय मेकतमर्क्षेण प
ञ्चभ्यः ॥ ३० ॥ पञ्चनिमित्तः शत-
योजनं तदर्द्धार्द्ध मेकहान्या ऽत ।:
वर्षति पञ्च समस्ता रूपेणैकेन यो
गर्भः ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसंयुक्ता
नां गर्भाणां पानीयसङ्ख्यामाह ॥
द्रोणः पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढका
नि पवनेन । षड्विद्युता नवाभ्रैः स्त
नितेन द्वादश प्रसवः ॥ * ॥ अत्रैव
विशेषमाह । क्रूरग्रहसंयुक्ते करका
शनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः । शशिनि
रवौ वा शुभसंयुते क्षिते भूरिवृष्टि
कराः ॥ * गर्भसम्भवे विशेषञ्च
समाह । गर्भसमये ऽतिवृष्टिर्गर्भा
भावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

शेष्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्नुतो भ
वति ॥ * ॥ अत्रैव विशेषफलमा
ह । गर्भः पुष्टः प्रसवे ग्रहोपघा
तादिभि र्यदि न दृष्टः । आत्मीयगर्भ
समये करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ * ॥
अत्र दृष्टान्तमाह । काठिन्यं याति
यथा चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः ।
कालातीतं तद्वत् सलिलं काठिन्य
मुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पु
ष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जि
ताभ्रान्वितो यः स भवति बहुतो
यः पञ्चरूपोऽभ्युपेतः । विसृजति
यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि प्रसव
समय मित्त्वा शीकराम्भः करोति ॥
३७ ॥ इति वाराह्यामेकविंशोऽध्यायः
॥ २१ ॥ अत्र गर्भवायुधारणापि । तत्र
तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसितेऽष्टम्याद्या
श्चत्वारो वायुधारणा दिवसाः । मृदु
शुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगित
गगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैव स्वा
त्याद्ये वृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासाः ।
श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः परिस्नुता धारणा
स्तास्तु ॥ यदि ताः स्युरेकरूपा स्त
तः शुभाः सान्तरास्तु न शिवाय । त
स्करभयदाः प्रोक्ताः श्लोकाश्चाप्यत्र
वासिष्ठाः ॥ तानाह । सविद्युतः सपृ
षतः सपांशूत्करमारुताः । सार्कच

न्द्रपरिच्छिन्ना धारणाः शुभधारणाः
॥ यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्र
त्युपस्थिताः । तदापि सर्वसस्यानां वृ
द्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सर्पांशुवर्षाः सा
पश्च शुभा बालक्रिया अपि । पतत्रि
णां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादि
षु ॥ रविचन्द्रपरीवेषाः स्निग्धा नात्य
न्तदूषिताः । वृष्टिस्तथापि विज्ञेया
सर्वशस्यार्थसाधिका ॥ मेघाः स्निग्धाः
संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः । त
दा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्याभि
वृद्धये ॥ इति वाराह्यां गर्भवायुधार
णाध्यायो द्वाविंशतितमः ॥ २२ ॥

गर्भकः । पुं । केशमध्यस्थितमाल्ये ॥
गर्भ इव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ न
। रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकरः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भ इव
गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिक्याम् ॥

गर्भखण्डः । पुं । नाभिगुल्के । नाभिकी
गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य खण्ड
इव ॥ शकन्ध्वादिः

गर्भदः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अप
त्यदायाम् । प्राणिमातरि । तापस
द्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाशः । पुं । गर्भध्वंसे ॥ तस्यालक्षणं यथा । अपविद्धशिरा या तु शीताङ्गी निरपत्रपा । नीलोद्धतशिरा हन्ति सा गर्भं स च तां तथा ॥ मानसागन्तुभिर्मातुरुपतापैः प्रपीडितः । गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडितः ॥ तन्मृतगर्भलक्षणं यथा । गर्भास्पन्दनमार्धीनां प्रणाशः श्यावपाण्डुता । भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चान्तर्मृते शिशाविति ॥

गर्भनुत् । पुं । कलिकार्याम् । विषलाङ्गलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गर्भपाकी । स्त्री । षष्टिकाख्यव्रीहौ । सट्टी धान इतिभाषा ॥

गर्भपातः । पुं । पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने ॥

गर्भपातकः । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गर्भपातनः । पुं । अरिष्टद्रुमे । फेनिले । रीठा इतिभाषा ॥

गर्भपातनी । स्त्री । कलिकार्याम् ॥

गर्भपातिनी । स्त्री । विशल्यावृक्षे ॥

गर्भरूपः । पुं । तरुणे ॥

गर्भवती । स्त्री । गर्भान्वितायाम् । आपन्नसत्त्वायाम् । गुर्विण्याम् ॥ * सद्योगृहीतगर्भायाः ल० । श्रमः शोणितरोधो योनेः स्रावो ऽथशमोद्भवः । सावसादः पिपासा च ग्लानिः स्फूर्त्तिर्भङ्गो भवेदिति ॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनल० यथा । स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्यात् रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः संमील्यन्ते विशेषतः । छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते ऽशुभात् । प्रसेकः सदनञ्चैव गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते ॥ * ॥ पुत्रगर्भवत्याल० यथा । पुत्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासि द्वितीयके । गर्भो गर्भाशये सम्यः पिण्डाकारो ऽपरंशृणु ॥ दक्षिणाक्षिमहत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने । दक्षिणोरुः सुपुष्टः स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथः । आम्रादिफलमाप्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥ * ॥ कन्यागर्भवतील० यथा । कन्यागर्भवती गर्भे येषां मासि द्वितीयके । पुत्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीतानि वेक्षते ॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतील० यथा । नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भो ऽर्बुदाकृतिः । उन्नते भवतः पार्श्वे पुरस्तादुदरं महदितिमाधवप्रकाशः ॥

गर्भशय्या । स्त्री । पित्ताशयपक्वाशययोर्मध्यवर्त्तिनि गर्भाशयस्वरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने ॥ तत्स्वरूपं यथा । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

च कीर्त्तिता । तस्या स्तृतीये स्राव र्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रोहितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः । तत्संस्थाञ्च तथा रूपां गर्भशय्यां विदुर्बुधाः ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

गर्भस्रावः । पुं । चतुर्थमासपर्यन्तं शोणितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तन्निदानलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥ आचतुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रवः । ततः स्थिरशरीरस्य पातः पञ्चमषष्ठयोः ॥ गर्भोऽभिघातविषमाशनपीडनाद्यैः पक्कं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन । मूढः करोति पवनः खलु मूढगर्भं शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पुं । हिन्तालवृक्षे ॥

गर्भागारम् । न । वासगृहे । गृहमध्यभागे ॥ गर्भइव आगारम् ॥ गर्भाशये ॥

गर्भाधानम् । न । दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे ॥ तत्रायंक्रमः । ऋतुस्नानादूर्द्धं निषेकदिवसे सायं सन्ध्यायां कृतायां पतिः शुचिःसुगन्धिःसुवेशोमन्त्रेण सूर्यायार्घ्यंदत्त्वापूर्वाभिमुखोपविष्टायाश्चपत्न्या दक्षिणस्कन्धे पस्पृष्ट्वा पंढृत्य मन्त्रं मन्त्रमंजपेत् । ततः पुनरप्युपस्थं स्पृशन् मन्त्रंजपेत् । ततो भार्यामुपेयादिति भवदेवभट्टः ॥ विशेषो मन्त्रानिर्णये द्रष्टव्यः ॥

गर्भाशयः । पुं । गर्भवेष्टनचर्मणि । जरायौ ॥ गर्भशय्यायाम् ॥ गर्भ आशेतेऽत्र । शीङ्० । पुंसीतिघः ॥

गर्भाष्टमः । पुं । निषेकतोऽष्टमेमासे । देवमासे ॥ गर्भग्रहणमासः संवत्सरो वाऽष्टमोयस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । गुर्विण्याम् ॥ गर्भोस्त्यस्याम् । अतइनिः ॥ पोयातीहक्के । पोयाति इतिगौड़भाषा ॥

गर्भिणीअवेक्षणम् । न । कुमारभृत्यायाम् । गर्भिणीपरिचर्यायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । वेहति । गर्भपातकारिगव्याम् ॥ गर्भमुपहन्ति । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

गर्मुत् । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ मयना इतिगौड़भाषाप्रसिद्धे तृणधान्यविशेषे ॥ गिरति गीर्य्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युतिः ॥

गर्मुटिका । स्त्री । मयुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्मुति ॥

गर्ब्बोटिका । स्त्री । जरडीतृणे ॥

गर्ब्बः । पुं । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कार कथाध्यात्म्यं सर्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽधिभूतञ्च रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतारुण्यकुलविद्याबलै रपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञागर्ब्बईरितः ॥ गर्वमाने । । घञ् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गॄ० । कृगॄषृटृ भ्योवः ॥

गर्ब्बरः । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गॄ० । कृगॄशॄदॄभ्यश्चतिभ्यः ष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादित्वान्ङीषि गर्ब्बरी ॥ पुं । गन्धर्वे ॥

गर्ब्बाटः । पुं । दौःसाधिके । द्वारपाले ॥

गर्ब्बितः । त्रि । गर्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्वः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह गलह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह० । गुरोश्चहल इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः । टाप् ॥

गर्हितः । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादि इतच् ॥

गर्ह्यः । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कद्वदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजातौणिनि स्ताच्छील्ये इति णिनिः ॥

गलः । पुं । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्जरसे । राल इति भाषा ॥ गडक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गॄ० । पचाद्यच् । अचिविभाषेति लत्वम् ॥ यद्वा । गीर्यतेऽनेन । पुंसीति घः ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलकः । पुं । शकुलार्भके । गडके ॥ डलयोरभेदः ॥

गलकम्बलः । पुं । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारे मांसे ॥ गलस्य कम्बलः । गले कम्बल इव वा ॥

गलगण्डः । पुं । स्वनामख्याते रोगविशेषे । गिल्लड इति भाषा ॥ तल्लक्षणं यथा । निबद्धः श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेदिति ॥

गलग्रहः । पुं । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णापक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशी चतुष्कञ्च अष्टावेते गलग्रहा इति नारदः ॥ अपि च । आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गर्गादिमुनयः सर्वे तमेवाहु

गैलग्रहमिति राजमार्त्तण्डः ॥ व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्रंसमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्कर्याम् । स्वल्पवारिधान्याम् । आल्वाम् ॥ गलति । गल० । लटः शतृशानचाविति शतृ । उगितश्चेति ङीप् । शप्श्यनो-रितिनुम् । स्वार्थे कन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे । कण्ठसूत्रे । सूत्राल्याम् । सकरी तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पुं । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधास्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्तः । पुं । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्तः ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालुप्रभेदे ॥

गलाङ्कुरः । पुं । गलरोगविशेषे । रोहिण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं यथा । गले ऽनिलः पित्तकफौच मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैव शोणितम् । गलोपसंरोधकरैस्तथा ङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रोहिणीति ॥

गलाविलः । पुं । चिङ्गिडिमत्स्ये इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥ गलानिलः गलाविलः इतिच क्वचित्पाठः ॥

गलिः । पुं । दुष्टवृषे । शक्तोप्यधुर्वहो वृषो गलिरित्युच्यते । गलियाबैल इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलितः । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते । स्थानादितोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म । गल० । क्तः ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरि वा क्तः ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्डः । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे । अस्थिगिला हाडगिला इतिच भाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देशः । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्देशः समीपभागः ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानां समूहः । पाशा० यः । गलोद्वल्काशः ॥

गल्लः । पुं । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लकः । पुं । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्कः । पुं । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवयः । पुं । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । गवालूके । बलभद्रे । महागन्ध ॥ अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

न्याचिते तते विद्रुमैश्चवसंयुते ।
मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवा-
णोति ॥ गवयो मधुरो वृष्यः स्निग्धो
ष्णः कफपित्तलः । विदाही गुरुविष्ट
म्भी विपाके विरसः सदेव्ययस्य मां
सस्य गुणाः ॥ वैवस्वतपुत्रे वानरविशे
षे । यथा । रामायणे । पुत्रा वैवस्व
तस्याथ पञ्चकालान्तकोपमाः । गयो
गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । वा० अयः
॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गवं
गवेनवा याति । या० । मू० कः ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वन
धेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषे
धे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम
प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराजः । महोक्षे । वृषे ॥ इति शब्द
चन्द्रिका ॥

गवलः । पुं । वनमहिषे ॥ न । महिष
शृङ्गे ॥ अलति । अलभूषणादौ ।
अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम्
। गुङ्० । ऋदोरप् । गवंलाति । कः ॥

गवाक्षः । पुं । जाली झरोखा इतिच
भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूद्गयने ।
जालके ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥
गवां किरणा नामक्षीव । अक्षिशब्दो
ऽत्र चक्षुर्वाची । अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच्

॥ गावो जलानि किरणानि वा । अ
क्षन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अ
क्षूव्याप्तौ । अकर्त्तर्यर्थे घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गो
तुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभा
षा ॥ शाखोटे । शेउडा इति भाषा
॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिम
श्नोति । अश्० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाछ इति
गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते ।
अद्० । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ ग
वादनीद्वयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु
। वीर्योष्णं कामलापित्तकफप्लीहोद
रापहम् ॥ श्वासकासापहं कुष्ठगुल्म
ग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भामग
ण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादना
श्ये । नांदलडावनी इतिच भाषा ॥
नीलापराजितायाम् ॥ गौ० ङीष् ॥

गवालूकः । पुं । गवये । गोसदृशे ऽर-
ण्यपशौ ॥

गवाशनः । पुं । गोभक्षके । मोचीं इति
भाषा ॥ यथा । मातापेका पिता च्ये
को मम तस्य च पक्षिणः । कथं मु
निभिरानीतः सक्कीतो गवाशनै
रित्युद्भटः ॥

गवाषिका । स्त्री । लाक्षायाम् । जतुनि ॥
गविनी । स्त्री । गवांसमूहे ॥ खला दिभ्य इनिर्वक्तव्यः ॥
गविष्ठः । त्रि । भूमिस्थे ॥ स्वर्गस्थे ॥
गविष्ठिरः । त्रि । गविस्थिरे ॥ हलदन्तादित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिरः इतिषत्वम् ॥
गवीश्वरः । पुं । गवांस्वामिनि । गोमति । गोमिनि ॥ गवामीश्वरः ॥
गवेङ्गितम् । न । शुभाशुभाय गवामाकारे ॥ यथा । गावो दीनाः पार्थिवस्याऽशिवाय पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगाय । मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायताक्षः पत्युर्भीता तस्करानानुवन्त्यः ॥ अकारणे क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय । भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि स्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजो वा ॥ आगच्छन्त्यो वेश्म वम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठहृष्टा गवां गाः । आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरोमण्यः प्रहृष्टा धन्या गावः स्युर्महिष्योऽपिचैवम् ॥ इतिवाराह्यामेकोननवतिः ॥
गवेडुः । स्त्री । आरण्यगोधूमाख्ये मुन्यन्ने । गड़गड़ इतिगौड़भाषा ॥ गवे गवार्थं दीयते । दीङ्क्षये । मृगय्वादित्वात् कुः । नैरुक्तोडकारस्य डः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥
गवेधुः । स्त्री । गवेडौ ॥ गवेधुः कटुकास्वादी कार्श्यकृत् कफनाशिनी ॥
गवेधुकम् । न । गैरिके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥
गवेधुका । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । गड़गड़इति देधानइतिचगौड़भाषा । गवेडौ ॥ नागबलायाम् ॥ गविभूमौ एधते । एध० । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् ॥
गवेरुकम् । न । गैरिके ॥
गवेरुका । स्त्री । गोरक्षचाकुलिया इतिगौड़प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥
गवेषणा । स्त्री । अन्वेषणायाम् । पर्येषणायाम् । मार्गणे ॥ धर्माद्यन्वेषणे ॥ गवेषमार्गणे । चु० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥
गवेषितम् । त्रि । अन्वेषिते । मार्गिते ॥ गवेष्यतेस्म । गवेष० । क्तः ॥
गव्यम् । न । ज्यायाम् ॥ रामठे ॥ त्रि । गोदुग्धादौ । गोसम्बन्धिनि सर्वस्मिन् ॥ गव्यं त्रिषु गवां सर्वम् । सर्वम् भवविकारावयवादि गवां गव्यम् ॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा । गोरजादिप्रसङ्गे यत् ॥ गोचिते ॥ गवेहितम् । उगवादिभ्यो यत् ॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । गोद्यचो ऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत् । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोव्रातम् । गोट्न्दे ॥ गवांसमूहः । खलगोरथात् इतियः ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूतिः । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्र धनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्रं तु क्रोशः क्रोशद्वयं पुनः । गव्यूतं स्त्रीतु गव्यूति र्गोरुतं गोमतञ्च तत् ॥ गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानम् । अध्वपरिमाणेचेत्यवादेशः ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दुःखे ॥ त्रि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात् अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहनः परमात्मा । अस्यस्वरूपं सामर्थ्यं चेष्टितं वाज्ञातुंनशक्यते ऽतो गहनः ॥ गाह्यते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः । कृच्छ्रगहनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्वः ॥

गहना । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवी पुराणम् ॥

गह्वरः । पुं । निकुञ्जे ॥ न । गुहायाम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था ने । अनेकार्थ ऽसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधुः ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्गः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्तिकेये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शिवादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्यादाश्विने मासिसूर्यः स्वाति विशाखयोः । तदा त्वन्तु जलदैर्मुक्तं गाङ्गमुक्तं मनीषिभिः ॥ आकाशगङ्गासम्बन्धि जल माहाय दिग्गजाः । मेघै रन्तरिता वृष्टिं कुर्वन्तीतिवचः सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रायो वर्षति वारिदः । सर्वथा तज्जलं देयं तथैवचरकेवचः ॥ स्थापिते हैमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन संसिक्तं भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्नं ज्ञेयं सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्रं त्वाश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । यतो ऽगस्त्यस्य दिव्यर्षे रुदयात् सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्लं स्या ऽदृदोषलम् ॥ यत आह । फूत्कारविषवातेन नागानां व्योमचारिणाम् । वर्षासु सविषं तोयं दिव्य मप्याश्विनं विनेति ॥

गाङ्गटः । पुं । ⎫ चिङ्गडिमाच् इति
गाङ्गटकः । पुं । ⎬ गौडभाषाप्रसिद्धे-
गाङ्गटेयः । पुं । ⎭ मत्स्ये ॥ इतिशब्दर
त्नावली ॥

गाङ्गायनिः । पुं । भीष्मे । शान्तनवे ॥
गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादि
भ्यः फिञ् ॥

गाङ्गेयः । पुं । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इली
ग्रमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । क
शेरुणि ॥ मस्ते ॥ स्वर्णे ॥ यं गर्भं सु
षुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् ।
तदुल्बं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्य
त ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादि
भ्य इति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम्
। नागबलायाम् ॥ गाङ्गं गं जलमीर
यति । ईरगतौ क्षेपणे च । मृगय्वाद
यश्चेति कुः । स्वार्थे कन् । गौरादि
ङीष् ॥

गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । न
टा इति गौडभाषा इति हारावली ॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके
॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं
दीपनं लघु । सङ्ग्राहि रक्तपित्तार्शो
ग्रहणीकफवातजित् ॥

गाञ्जिकायः पुं । वर्त्तिकापक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्र ॥ त्रि । तद्व

ति ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्वि
गाढांतमसां प्रापेतिरघुः ॥ गाहते
स्म । गाहूविलोडने । क्तः ॥

गाढमुष्टिः । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥
गाढामुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडनस्थ
क्रीडाविशेषे ॥ यथा । यैर्वैका शटि
का यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढा
वटीति विख्याता पदं तस्य न कुप्य
तीति ॥

गाणपतः । त्रि । गणपतिर्देवताके ॥
गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवता अस्य
। अश्वपत्यादिभ्यश्चेति प्राग्दीव्यतीयोऽ
ऽण् । गाणपत्यो मन्त्र इति तु प्रामादि
कमेव । गणपतिशब्दस्याश्व
पत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्ब
न्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणप-
तेः कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्म
णादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् । गण
पत्यधिपतिशब्दयोरश्वपत्यादिषु पा
ठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिका
नां समूहः । गणिकाया यञिति व
क्तव्यमिति यञ् ॥

गाणेयः । त्रि । गणनीये । गणयितुं श
क्ये ॥ गणयते । गणाकुर्व्याने । य

चायत् । संज्ञापूर्वकत्वान्न, खिलोपः । चिन्तिपूजीत्यङ्विधानाद्वा भावार्थाद्वा ॥ अन्यथा अप्रत्ययादित्यनन्तरं पठित्वा अकारमेव विदध्यात् ॥

गाण्डिवः । पुं । न । अर्जुनस्य धनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्यास्ति । गाण्ड्यजगात्संज्ञायामिति वः ॥

गाण्डीवः । पुं । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डी ग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादिति ङीषन्तात् गाण्ड्यजगादिति वः ॥

गाण्डीवभूषणः । पुं । अर्जुने ॥ धानुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीवं भूषणमस्य ॥

गाण्डीवी । पुं । अर्जुने । कौन्तेये ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे ॥ गाण्डीवोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

गातुः । पुं । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ गन्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति । गैशब्दे । गातेवा । गाङ्गतौ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तुः ॥ गायने ॥

गाता । पुं । गायके ॥ गायति । गै० ॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्रभागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रियायतने । शिरःपाण्याद्यवयवानां समुदये । गात इति भाषा ॥ गातेऽने मवा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ एति वा । बहुलंतणीति इणो गा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ० । गमेराधितिं त्रन् । आचान्तादेशः ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

गात्रशय्यः । पुं । तापसविशेषे ॥ केवलं गात्रैरेव यः शेते सः ॥

गात्रसङ्कोची । पुं । आहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लवः । पुं । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्त्याम् । वर्त्तके । विलेपने । गात्रानुलेपयोग्ये पिष्टहृष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गात्रमनुलिप्यतेऽनया । करणेतिल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्रसिद्धे ॥

गाथकः । पुं । गायके । गानोपजीविनि ॥ गायति । गै० । गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभाषायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥ गेये ॥ वृत्ते । आर्य्यासङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्रास्त्वष्टादश द्वितीयेऽपि । पञ्चदश चेत्तृतीये कथिता गाथा तथैवार्य्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाधः । पुं । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ सुदत

रे। गाइन इति पाँअइतिचभाषा॥ स्त्रियाम्॥

गाधिः। पुं। कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्र वंशीयकुशिकराजसुपुत्रे विश्वामित्र मुनेःपितरि॥

गाधिजः। पुं। विश्वामित्रमुनौ॥ गाधेर्जातः। जनी०। डः॥

गाधिपुरम्। न। कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे॥

गाधिभूः। पुं।
गाधिसुतः। पुं। विश्वामित्रे॥
गाधेयः। पुं।

गानम्। न। गीते। गेये॥ ध्वनौ॥ गै शब्दे। ल्युट्॥ मार्गो देशी च गानस्य प्रकारौ द्वा बुदीरितौ॥

गामिनी। स्त्री। वधायाम्॥

गान्तुः। त्रि। गन्तरि॥ गच्छति। गम्लृ०। क्रमिगमि क्षमिभ्यस्तुन्‌वृद्धिश्च॥

गान्त्रम्। न। शकटे॥ गम्यतेऽनेन। गम्लृ०। अमुजिगमिनमिघ्नमिविश्यशांवृद्धिश्चेतिष्ट्रन्॥

गान्दिनी। स्त्री। श्रीगङ्गायाम्। जाह्नव्याम्॥ अक्रूरयादवमातरि॥

गान्दिनीसुतः। पुं। भीष्मपितामहे॥ अक्रूरयादवे॥

गान्धर्व्वः। पुं। गन्धर्व्वे॥ विवाहविशेषे यथा। इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्याया श्च वरस्य च। गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः इति॥ गान्धर्वः समयान्मिथइतिच। यत्र कन्यावरयो रन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्य्या त्वं मेपति रितिनिश्चयःस इत्यर्थः॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे॥ न। गाने॥ सामवेदस्योपवेदे। पदावस्थिततामपरिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक्षड्जादिस्वरसमुदाये॥ तदाहदत्तिलः। पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेनसम्मितस्तथा। प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते॥ इति॥ गन्धं सौरभम् अर्वति। अर्वगतौ। कर्मण्यण्। शकं ध्वादिः। ततः प्रज्ञाद्यण्॥ त्रि। गन्धर्वसम्बन्धिनि॥

गान्धारः। पुं। सिन्दूरे॥ रागप्रभेदे॥ तत्स्वरूपं यथा। जटां दधानः कृतभूतिभूषः काषायवासा स्सकुदेचयष्टिः। सयोगपट्टः कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथित स्तपस्वीति॥ अयं भैरवरागस्य पुत्रः। प्रत्यूषोऽस्य गानसमयः॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे॥ गन्धारदेशे भवः। कच्छादिभ्यश्चेत्यण्॥ गन्धारोऽभिजनोऽस्यवा सिन्ध्वाद्यण्॥ नृपान्तरे॥ गान्धारेः अपत्यम्। साल्वेयगान्धारि-

भ्याम्बेत्यम् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अस्याधिदैवत गान्धारं महतः । तस्योत्पत्त्यादिर्यथा । वायुः समुद्गतो नाभेः कण्ठशीर्षसमाहतः । नानागन्धवहः पुण्यो गान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभेः समुद्गतो वायुर्गन्धश्रोणे च चालयन् । स शब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्रः पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मताः । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पुं । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनाम्नाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठे तु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँभा इतिप्रसिद्धे मादकद्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यकग्रन्थः ॥

गान्धारेयः । पुं । दुर्योधनन्टपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

गान्धिकः । पुं । लेखके ॥ सुगन्धिद्रव्यवारिणि । गन्धशालिनि ॥ सप्त अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जातः सङ्करजातिः । अस्य कर्म लिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरः ॥ गांधियोला इति गौडभाषाप्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुकः । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरे भवम् । गम्भीराञ्ञ्यः ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा गर्जन्त्यपके दिशि दिशि जलदा स्त्वं शरण्यो गरीयां स्तृष्णामात्रासभाजा ममरविटपिनां जन्मभूमि स्त्वमेव । गाम्भीर्यं किन्तु तादृक् त्वयि सलिलनिधे किन्तु विज्ञापयामः सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपादृष्टयः काकुत्स्थीयाः ॥

गायकः । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल् ॥

गायत्रम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पुं । खदिरवृक्षे ॥ वह्निगायत्रिणांतयेति वैद्योक्तेः । व्री० इनिः ॥ गायत्रस्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ् पा-
लने । आतोऽनुपसर्गे इति कः । गै०
ङीष् ॥ यथाह व्यासः । प्रतिग्रहान्न
दोषाच्च पातकादुपपातकात् । गा-
यत्री प्रोच्यते तस्माद्गायन्तं त्रायते य-
त इति ॥ अपिच । न भिन्नां प्रतिप
द्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह । सोऽहम
स्मीत्युपासीत विधिना येन केनचि-
दिति ॥ अस्याः स्थानं पुष्करे ॥ उपास
भ्य च सावित्रीं नोपतिष्ठेत यो द्विजः
। काले त्रिकालं सप्ताहात् स पतेन्ना-
त्र संशयः ॥ गायत्रीमन्त्रतोयार्घ्यं-
दत्तं येनाञ्जलित्रयम् । काले सान्ध्ये त्रि-
केण स्यात् तेन दत्तं जगत्त्रयमि-
ति पद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम्
। भवान्याम् ॥ यथा । गायनाद्गम
नाद्वापि गायत्री त्रिदशार्चितेति देवी
निरुक्ताध्यायः ॥ यथा । गामङ् गायः
। भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन
त्रायते । त्रैङ् । सुपीति योगविभा
गात् कः ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छ
न्दोऽपि । तस्यास्तिस्त्रिविधा । यथा
। तनुमध्या १ शशिवदना २ सोम
राजीति । उदाहरणान्तु तत्तत्स्था
ने द्रष्टव्यम् ॥

गायन । त्रि । गायके । गायके ॥ गा-
यति । गै० । ल्युट्चेति शिल्पिनि
कर्त्तरि ल्युट् । आतोयुक् ॥ ज-
ल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् । टित्त्वा
न्ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्ता
त् गायकात् स्त्रियां टाप् । प्रत्यय
स्थादितीत्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ०
। भूवादिगृभ्यो णित्रन् इति णित्रन्
प्रत्ययः ॥

गारुडम् । न । स्वर्णमन्त्रे ॥ मरकतम
णौ ॥ विषमन्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥
अस्य श्लोकसंख्योक्ता देवीभागवते -
यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं
हरि भाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिकः । पुं । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलताया
म् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ ।
। पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जात
म् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलता-
याम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्र
सिद्धायां ब्रह्मवादिन्यां वचक्नुतनया
याम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं
स्त्री । गर्गाद्यञ् । यञश्चेति ङीप् ।

हलसद्धितस्येतियलोपः ॥

गार्गीयम् । त्रि । गर्गप्रोक्ते ॥

गार्ग्यः । पुं । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्यगो-त्रापत्यम् । ग० यञ् । बहुत्वे गर्गाः॥

गार्द्ध्यम् । न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षायाम् । तृष्णाभरे ॥ गर्द्ध एव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्भपत्रः । पुं । गृध्रपत्रयुक्ते बाणे ॥

गार्भः । पुं । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे कर्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥ तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादिभ्योण् इत्यणि भस्याढे इति पुंवद्भावेचकृते इनण्यनपत्ये इति प्रकृतिभावः ॥

गार्ष्टेयः । पुं । गृष्टिवत्से ॥ गृष्ट्याअपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

गार्हपत्यः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृहपति र्यजमानः तेन संयुक्तः । गृहपतिना संयुक्तेञ्यः । अत्र संज्ञायामित्यनुवृत्ते राजयनीयादौनामिति प्रसङ्गः ॥

गार्हमेधः । पुं । गृहस्थे यागपुत्रादिकारणे द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोण् ॥

गार्हस्थ्यम् । न । गृहस्थकर्मे ॥ ब्राह्मण

स्य कर्म भावोवा । ष्यञ् ॥

गालनम् । न । क्षरणे । चुवावना पसावना इति गलावना इतिच भाषा ॥

गालवः । पुं । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ॥ तिन्दुके ॥ गालवस्यापत्यम् । तस्य अकेषयम ॥

गालिः । पुं । शापे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तो वय मिह तदभावा द्गालिदानेप्यशक्ताः । जगति विदित मेतद्दीयते विद्यमानं नहि शशकविषाणं कोपि कस्मै ददाति ॥ इत्युद्भटः ॥

गालितः । त्रि । कृतगालने । चुवायानिचोडा इतिच भाषा ॥ यथा । गालितं दधि सुस्निग्ध मित्यादिः ॥ द्रवीकृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गला या इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोड्यम् । न । पद्मबीजे । कमल गट्टा इति भाषा ॥

गावल्गणिः । पुं । सञ्जये ॥ गवल्गणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

गावेधुक । त्रि । गवेधुकायाञ्जनने । तस्मिकारेण ॥ बिल्वादयण् ॥

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ गाहना इति

ख्याते विलोडने ॥

गीः । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सरस्वत्याम् ॥ गृणात्यनेताम् । गृशब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातोः ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरिः । पुं । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्दरकैलासमलया गन्धमादनः । महेन्द्रः श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टा वेते तु सम्पूज्यागिरयः पूर्वादिक् क्रमात ॥ गिरियके ॥ नेत्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्यदोषविशेषे ॥ संन्यासिनां नामविशेषे ॥ यथा । सदोर्द्धबाहु र्यो वीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः । सर्वत्र समभावेन भावये द्योमरोत्तमः ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरिःपरिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गौर्यो । गिलनादृति भाषा ॥ वालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गृ० । इक्कृष्यादिभ्यः ॥ वाहुलकात् किवां । ऋतइत् ॥ गिरतिवा । इगुपधकुटीति इः कित् ॥

गिरिकण्टकः । पुं । वज्रे ॥

गिरिकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । नीपे ।

गिरिकदली । स्त्री । वहुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

१७ गिरिकर्णिका । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ श्वेतक्षिणिहीरवृक्षे ॥ अपराजिता-

याम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरि र्वालमूषिका कर्णोस्याः तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । वालमूषिकायाम् ॥ गिरेः संज्ञायांकन् ॥

गिरिकाणः । त्रि । गिरिरोगेणकचक्षुर्हीने ॥

गिरिगुडः । पुं । गेण्डुके ॥

गिरिजः । पुं । मधूकवृक्षविशेषे । गौरशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतुनि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥ गिरौ जातं वा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ त्रायमाणा लतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिकायाम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जाता । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौजातं गिरिजम् । अमति । अमगतौ । वृषादित्वात् कलः । न मलमस्ये तिवा । गिरिजञ्चतदमलञ्च ॥ गिरिजायामलं वा ॥

गिरिज्वरः । पुं । वज्रे ॥

गिरित्रः । पुं । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे ऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेते ऽ न्तर्भूमिप्रस्रवणाद्युदकयुक्ते बहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्षान्विते राज्ञां निवासस्थाने ॥ सर्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गे शत्रुदुरारोहत्वं महत्प्रदेशादल्पप्रयत्नप्रेरितशिलादिना बहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो बहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातुः । पुं । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रसृता नदी । गिरिनद्यादीनां वेतिपाक्षिकोणत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपि बोध्यम् ॥

गिरिनिम्बः । पुं । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिपीलुः । पुं । परूषकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पुं । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभूः । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुटैया इति भाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्ली च । इत्यर्थेकम् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥ इरिमेदइत्यपिपाठः ॥

गिरियकः । पुं । कन्दुके । गेन्दुके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गिरिवासी । पुं । छ्सिकन्दे ॥

गिरिशः । पुं । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरि राश्रयत्वेना ऽ स्यास्तीति विग्रहे लोमादित्वात् शः ॥ गिरौ शेते गिरिं श्यति उपभोगेन तनूं करोति वा । गिरौडश्छन्दसि । लोके तु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशुबोधिव दित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्गः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ । न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसारः । पुं । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुनः । पुं । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अवतु वो गिरिसुता शशिभृतः प्रि

यतमा । श्रियतु वो हृदि सदा भग वतः पदयुगमिति ॥

गिरीशः । पुं । स्थाणौ । रुद्रे । शिवे ॥ अद्रिपतौ । हिमाचले ॥ इहस्पतौ ॥ गिरेः कैलासस्य ईशः ॥

गिलः । पुं । जम्बीरे ॥ गिलति । गॄ० । मू० कः । अचिविभाषेति लत्वम् ॥

गिलग्राहः । पुं । कुम्भीरे । नाका इति भाषा ॥

गिलनम् । न । गिरणे । भक्षणे ॥

गिलिः । स्त्री । गिलने ॥ गरणम् । गॄ० । इक् कृष्यादिभ्यः । अचिविभाषेति लत्वम् ॥

गिलितः । त्रि । भक्षिते ॥ गिलिर्जाता ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गिष्णः । पुं । सामवेदविदि ॥ गायके ॥

गीतम् । न । गाने ॥ तल्लक्ष० यथा । धातुमातुसमायुक्तं गीत मित्युच्य ते बुधैः । तत्र नादात्मको धातु र्मा तु रक्षरसञ्चय इति ॥ तद्विधं य था । गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगा त्रविभागतः । यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखजं मतम् ॥ अपिच । नि बद्ध मनिबद्धञ्च गीतं द्विविध मुच्य ते । अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनि यमं विना ॥ यदागमकधातुभ्यं रचि तं विना कृतम् । निबद्ध च भवे द्गीतं तालमानरसान्वितम् ॥ * ॥ न्योगमकधातुभ्यो वर्णादिनियमैः कृ तम् ॥ * ॥ ऋषिः पद्मभू गीतं सामभ्यः समपद्यत । यजुर्भ्यो ऽभि नया जाता रसाश्चा ऽथर्वणः स्मृताः ॥ ॥ अङ्गे रालम्बये द्गीतं हस्तेना र्थं प्रदर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां ताल निर्णयः ॥ गीतं पी नपयोधरा समदना नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरण प्रोद्दीपिता यामिनी । चित्तज्ञाः सु हृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः मृद्धं गीतफलं कवित्व मतु लं संसारसारामताः ॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि । मनु- ष्यवृषभो लोके विधिना वञ्चितः ॥ संसारदुःखदग्धानां सन्तमानां म नुग्रहात् । प्रभुणा शङ्करेणात्र गीतं वाद्यं प्रकाशितम् ॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् । रुद्र स्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्राप्नुवन्त्यपि प क्षिणः । वना दायान्ति फणिनः शि शवो न रुदन्ति च ॥ कृतिचमत्कृत ये किमतः परं फणिवरो ऽश्वतरो वत पञ्चमः । अपि ख्याता यदवाप म दालसा मधुरगीतवशीकृतशङ्करः ॥

परमानन्दविवर्द्धन मभिमतफलं व
शीकरणम्। सकलजनचित्तहरणं
विमुक्तिबीजं परंगीतमिति प्रशंसा
॥ चि। शब्दिते॥ गै०। क्तः॥

गीतमोदी। पुं। किन्नरे॥ चि। गा
नानुरागिणि॥

गीता। स्त्री। कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशा
स्त्रविशेषे॥ यथा। भारते सर्ववेदाऽ
र्था भारतार्थश्च कृत्स्नशः। गीतायां
मस्ति तेनेयं सर्वशास्त्रमयी मता
॥ इयमष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्
कत्रयेण हि। कर्मोपास्तिज्ञानका-
ण्डत्रितयात्मा निगद्यते इति नीलक
ण्ठचतुर्धरः॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या
किमन्यैः शास्त्रविस्तरैरित्यादिश्री
धरस्वामी॥ एतदन्याः। आश्वमेधि
कपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते। दे-
वीभागवतोक्ता भगवतीगीता। अ
ध्यात्मरामायणोक्ता रामगीता। श्री
विष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता। शि
वगीताद्याश्चबह्व्यो ऽध्यात्मविद्या
निरूपणपराःसन्ति॥

गीतासारः। पुं श्रीकृष्णार्जुनसंवादा
त्मकेमुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे ग
रुडपुराणोक्ते॥

गीतिः। स्त्री। गाने॥ आर्याछन्दोवि
शेषे॥ यथा। आर्याप्रथमार्द्धसमं द्वि
तीयमपि चार्द्धं गीयते यस्याम्।
सा गीतिः फणिपतिना निर्मलम
तिना निवेदिता नूनमिति॥

गीतिका। स्त्री। कृतिसंज्ञकविंशत्य
क्षरावृत्तिविशेषे॥ यथा। सजजा
भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु
गीतिका॥ वरपाणिशोभिसुवर्णक
ङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधरा प
दसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता। फ
णिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमा
नसहारिका वरकामिनीव मनोहि
ता नहि कस्य सा किल गीतिकेति॥

गीरथः। न। जीवे। बृहस्पतौ॥

गीर्णः। चि। वर्णिते। स्तुते॥ गिलिते॥
गीर्यतेस्म। गृ निगरणे शब्दे च। क्तः॥

गीर्णिः। स्त्री। गिरौ। गिलने॥ गि-
लनम्। गृ०। क्तिन्। ऋल्वादिभ्यः
क्तिन्निष्ठावत्। तेनलत्वम्॥

गीर्देवी। स्त्री। सरस्वत्याम्॥

गीर्लता। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम्॥

गीर्वाणः। पुं। देवे। सुरे॥ गीरेव
निग्रहाऽनुग्रहसमर्था वाणो ऽस्त्रं
यस्य सः॥ दन्त्योष्ठ्यपाठे गिरं वनुते
याचते स्तुतिप्रियत्वात्। वनु याचने
। कर्मण्यण्। पूर्वपदादिति णत्वम्॥

गीर्वाणकुसुमम्। न। लवङ्गे॥

गीष्पतिः। पुं। धिषणे। गुरौ। बृह

स्वतौ ॥ गिराम्पतिः । अहरादीनामितिरेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति षः । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पतिः । रेफाभावपक्षे गीःपतिः गीःपतिः ॥ पण्डिते ॥

गीष्पतीष्टिः । स्त्री । बृहस्पतिसवनाम यागे ॥

गुग्गुलः । पुं । स्वनामप्रसिद्धे वृक्षविशेषस्य निर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलुः । पुं । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्य भेदाः । महिषाक्षो महानीलः कुमुदः पद्म इत्यपि । हिरण्यः पञ्चमो ज्ञेयो गुग्गुलोः पञ्च जातयः ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इति स्मृतः । महानीलस्तु विज्ञेयः स्वनामसमलक्षणः ॥ कुमुदः कुमुदाभः स्यात् पद्मो माणिक्यसन्निभः । हिरण्याख्यस्तु हेमाभः पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणां हितावुभौ । हयानां कुमुदः पद्मः स्वस्थ्यारोग्यकरौ परौ ॥ विशेषेण मनुष्याणां कनकः परिकीर्त्तितः । कदाचिन्महिषाक्षस्तु मतः कैश्चिन्नृणामपि ॥ गुग्गुलुर्विशदस्तिक्तो वीर्योष्णः पित्तलः सरः । कषायः कटुकः पाके कटू

रूक्षो लघुः परः ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्यः सूक्ष्मः स्वर्यो रसायनः । दीपनः पिच्छिलो बल्यः कफवातव्रणापचि । मेदोमेहाश्मवातांश्च क्लेदकुष्ठाममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाकृमीन् जयेत् ॥ माधुर्याच्छमयेद्वातं कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित्तेन गुग्गुलुः सर्वदोषहा ॥ स नवो बृंहणो वृष्यः पुराणस्त्वतिलेखनः । स्निग्धः काञ्चनसङ्काशः पक्वजम्बूफलोपमः ॥ नूतनो गुग्गुलुः प्रोक्तः सुगन्धिर्यस्तु पिच्छिलः । शुष्को दुर्गन्धकश्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णकः ॥ पुराणः स तु विज्ञेयो गुग्गुलुर्वीर्यवर्जितः ॥ अम्लं तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यवायं श्रममातपम् । मद्यं रोषं त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवकः ॥ अस्योत्पत्तिविशेषे जन्मादिकथनं यथा । जातस्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मेऽर्कसन्तापिताः शीतार्त्ताः शिशिरेऽपि गुग्गुलुरसं मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभं महिषाक्षतुल्यमपरं सत्पद्मरागोपमं भृङ्गाभं कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा ततः ॥ वह्नौ ज्वलन्ति तपने विलयं प्रयान्ति क्षिप्यन्ति कोष्णसलिले पयसः समा ।

। ग्राह्याः शुभाः परिहरे च्चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धव र्णानितिप्रयोगामृतम् ॥ पक्वस्यास्य पूर्णवीर्यत्वं मासत्रयपर्यन्तं तिष्ठती तिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु अस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधेः गुजति । गुजरवाणे । बाहुलकात् रः । ड लयोरैक्यम् ॥

गुच्छः । पुं । स्तवके । कलिकादिकद म्बे । बहुभिः पुष्पैः फलैर्वा सम्बा धः पल्लवग्रन्थिर्गुच्छः । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र ल तासमूहो भवति नच प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादयः । झुण्ड इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टि केहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स र्त्यादिभ्यश्छूणिति श्रीभोजः ॥ गूय ते । गुङ्शब्दे । बाहुलकात् छगण ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ् । संपत्ति प् । तुक् । गुतं छ्यति । छोछेदने । आतोनुपेतिकः ॥

गुच्छकः । पुं । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कला पे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्ण ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिशः । पुं । रागीधान्ये । तृणधा न्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्जः । पुं । सानन्दे । स्निग्ध दले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्रः । पुं । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पकः । पुं । गुच्छकरञ्जे ॥ री ठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ शिम्ब डीवृक्षे ॥

गुच्छफलः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥ राजा दन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम् ॥ द्रा क्षायाम् ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबध्रा । स्त्री । गण्डालातृणे ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्धः । पुं । चतुर्विंशतियष्टिके हा रे ॥ न । अर्द्धगुच्छे ॥ गुच्छस्य अर्द्धः । ग्रामार्द्धवत् समासः ॥

गुच्छालः । पुं । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाल्पकन्दः । पुं । गुलञ्चकन्दे । न घरिटकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ अ

स्यारूपं यथा । श्यामा सुकेशी म लयद्रुमाणां मृदूल्लसत्पल्लवतल्पया ता । श्रुतेः स्वराणां दधती विभा गं तस्मात्मुखाद् दक्षिणगुर्ज्जरीयम् ॥ अस्याः कालनियमो यथा । नाटो गौडो वराडीच गुर्ज्जरी देशि रेव च । पूर्वोक्ते गान मेतेषां निषिद्ध मिति तद्विदः ॥ मतभेदेन पूर्वोक्ते पिगीयते ॥

गुञ्ज: । पुं । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पुं । भ्रमरे ॥ गुञ्जं ध्वनिवि शेषं करोति । उकृञ् । क्विसुकै ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीनां गुणगुण-ध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचि ञ्च्याम् । रक्तिकायाम् । घुंघची चिरमुठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसि द्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन ज्ञेयं गुञ्जाद्वयं बुधैः । गुञ्जाद्वयन्तु केश्यं स्या द्वातपित्तज्व रापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णा मदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहरं दृष्यं बल्यं कण्डूव्रणं हरेत् । कृमीन्द्रलुप्त कुष्ठानि रक्तावद्धबलापिच ॥ मान विशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमा णे । इति वैद्याः ॥ चतुर्द्धान्यपरिमा णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ भ धुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चर्वीया म् ॥ गुञ्जति । गुजिअव्यक्तेशब्दे । प चाद्यच् ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गुञ्जितम् । न । गुञ्जने ॥ नगुञ्जितं त त्रजहार यन्मनः इतिभट्टिः ॥

गुटिः । स्त्री । } गोले । जपसङ्
गटिका । स्त्री । } ख्यानसाधने । व
गुटी । स्त्री । } टिकायाम् । गो

ली वडी इतिचभाषा ॥

गुड: । पुं । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो र सो यः सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढः । स गुडो गौडदेशेतु मत्स्यण्डेव गुडो मतः ॥ गुडो दृष्यो गुरुः स्नि- ग्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः । नाऽति- पित्तहरो मेदः कफकृमिबलप्रदः ॥ गुडो जीर्णो लघुः पथ्यो ऽनभिष्य- न्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृ ष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादनः ॥ गुडो नवः कफश्वासकासकृमिकरोग्निकृ त् ॥ श्लेष्माण माशु विनिहन्ति स दार्द्रकेण पित्तं निहन्ति च सएव ह रीतकीभिः । शुण्ठ्या समं हरति वात मशेष मित्थं दोषत्रयक्षयकरा

य नमो गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्टने । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गवते । गुङ् अव्यक्तशब्दे । खादिभ्यः किद्दिति डः ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुडः ॥

गुडकः । पुं । गुडखारपक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्णं तेजः षण्मासपर्यन्तमिति इतीतिपरिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्यतृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । । दारचीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधानाः । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धानाः गुडधानाः । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समासः । मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणस्यायोगात् । बहुवचनान्तोयं धानाभृष्टयवेस्त्रियः इतिबहुवचनमिहैशात् ॥

गुडधेनुः । स्त्री । दानार्थं गुडादिनिर्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्पः । पुं । मधूकवृक्षे । महुवां इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफलः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूलः । पुं । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्त । गुडला गुडली इति भाषा ॥

गुडबीजः । पुं । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिप्पटायाम् ॥ इति शिकाखण्डभेषः ॥

गुडशिग्रुः । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ उशीर्याम् । लघुकाशे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिश्रीधरस्वामिनः ॥

गुडाकेशः । पुं । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईशः ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालकः । पुं । न । केशचक्रे ॥ मुखं मुकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशयः । पुं । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । वटवटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽन्तरभेदतः । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडूची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची । स्त्री । गिलोय इतिभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनाक्रीतां जहार मदनातुरः ॥ ततस्तं बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन्नसुराराती रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानराः केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास संसिच्या ऽमृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषविन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । सङ्ग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरकृमिवमीर्हरेत् ॥ गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्कः । पुं । कल्कविशेषे ॥ सयथा । अमृतायाः शतं चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागाः स्युर्गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्निभक्षये देत नरो हितमिताशनः । नास्य कश्चिद्भवेद्व्याधिर्न जरापलितं न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निलरक्तकम् । न च नेत्रगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं त्रिदोषघ्नं प्रयोगा दस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवादितिजस्तथेति ॥

गुडूचीपत्रम् । न । अमृतापर्णे ॥ गडूचीपत्र मामेयं सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्य मुष्णञ्च सङ्ग्राहि हन्याद् दोषत्रयं तृषाम् । दाह प्रमेहवातास्रकामलाकुष्ठपाण्डुताः ॥

गुडेरः । पुं । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड० । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ॥

गुडेरकः । पुं । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुणः । पुं ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे निविशते ऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सो ऽसत्त्वप्रकृति र्गुणः ॥ सत्त्वंद्रव्यम् । सत्त्वएव

निविशतेइतिसावधारणं व्याख्येयम्। एतेनसत्ताव्यावर्त्त्यते। साहिनकेवलं द्रव्येवर्त्तते किन्तु द्रव्यगुणकर्मसु। ननुद्रव्यत्वमद्रव्य त्वंवर्त्ततेइतितत्रातिव्याप्तिरतआह। अपैतीति। अपगच्छतीत्यर्थः। अर्थात्सत्त्वादेव। यथापीततायां जातायां फलादेर्नीलतापैति नैवंद्रव्यत्वं द्रव्यादपैति। एवमपि गोत्वंगोषुवर्त्तते अश्वादेश्चापैति तत्रातिव्याप्तिरतआह। पृथग्जातिषुदृश्यतइति। गोत्वं हिद्रव्यत्त्वावान्तरनामाजातिषु नदृश्यते गुणस्तुदृश्यते। यथा अभेदृष्टा नीलताह्यादिष्वपिदृश्यते। एतेन पूर्वार्द्धेनसकलजातेर्व्यवच्छेदः। एवंतर्हिकर्म द्रव्येवर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु दृश्यतेचेतितत्रातिव्याप्तिरतआह। आधेयश्चाक्रियाजश्चेति। उत्पाद्यानुत्पाद्यइत्यर्थः। उत्पाद्योयथा। घटादेःपाकजोरूपादिः। अक्रियाजः अनुत्पाद्यः। सयथा। आकाशादेर्महत्त्वादिः। क्रियातु सर्वाप्युत्पाद्यैव ननित्येति तस्या द्वैविध्याभावान्नगुणत्त्वाभावः। एवमपि द्रव्यस्यगुणत्त्वंप्राप्नोति अवयविद्रव्यंहि अवयवद्रव्येषुनिविशते। असमवायिकारणसंयोगनिवृत्तौ विनाशात्ततोपैति भिन्नजातौ

येषु च हस्तपादादिषुदृश्यते। द्विविधंचभवति नित्यामित्यभेदेन। निरवयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्त्वादवयविद्रव्यस्यतु घटादेर् नित्यत्वादत आह। असत्त्वप्रकृतिरिति। अद्रव्यस्वभावइत्यर्थः॥ ॥उपैत्यन्यज्जहात्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचकः सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुणः स्मृतः॥ इति पारिभाषिकोगुणो ऽप्रधानएवारम्भभवति॥ तेजोवलवीर्यैश्वर्यवैराग्यशक्तयश्चपराश्रितत्त्वा देव गुणाः॥ शुक्लादौ॥ सच शुक्लादिशब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तंभवति॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धे वस्तुधर्मे। शुक्लादयोहि गवादिकं स्वजातीयेभ्यःकृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तयन्ति॥ अपिच। द्रव्यत्वव्यापकतावच्छेदकसत्तान्यजातिमत्त्वं तदर्थः॥ यथा। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्त्वापरत्त्वगुरुत्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतर्विंशतिगुणाइति॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वेसति जातिमात्राश्रये॥ विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधनेषु॥ आकाशादौ। सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृतिकभेदभिन्ने॥ द्रव्याश्रिते फलादेर्

सगन्धादौ ॥ रूपे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमःसु ॥ गुणानाम् परमं रूपं न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथं प्राप्तं तन्मायेव सुतुच्छकमिति भगवान् वार्षगण्यः । गुणानां सत्त्वादीनाम् परमं रूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञः सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यासनमेव च । द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ ते च । देशकालज्ञता दार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्यमूर्जः संवृतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्यं भक्तित्वं कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्यममर्षित्वमचापलम् ॥ एते चतुर्दश गुणाः प्रोक्ताः शास्त्रेषु सूरिभिः ॥ गौतमोक्तगुणा यथा । दया सर्वभूतेषु क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणश्च । यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः । उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थितयो गुणा इति ॥ तद्भेदा यथा । श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकान्तिसमाधयः ॥ इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणाः स्मृताः । माधुर्यौजःप्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात् परे श्रिताः । अन्ये भजन्ति दोषत्वं कुत्रचिन्न ततो दश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ सम्बन्धभागे ॥ यथा । सङ्ख्याया गुणस्य निमाने मयट् ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वाऽन्ये गुणवाचिनः । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षादिषु निर्णयः ॥ गुण्यते । गुण आमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः ॥

गुणकः । पुं । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्तमङ्कं गुणकेन हन्यादिति ॥

गुणकारः । पुं । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्यः । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानां गृह्यः । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु चेति गृहेः क्यप् ॥

गुणज्ञः । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते नाऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति

वन्नाम्न कर्म्मणा नहि भेक स्त्रैकवासेऽपि ॥

गुणत्रयविनिर्म्मितः । पुं । मायाकल्पिते संसारवृक्षे ॥

गुणधर्म्मः । पुं । गुणाश्रितधर्म्मे ॥ यथा । यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्मः स उच्यते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रेडिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । गणास न्योयुजितियुच् । कात्पूर्वस्येकारः ॥ शास्त्रादीनामभ्यासने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीयः । पुं । शास्त्राभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाहः । पुं । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्धः । पुं । संसारवृक्षे ॥ तच्छायायाम् ॥ गुणैः सत्त्वरजस्तमोभिर्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतैः जलसेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गुणैः प्रवृद्धः ॥

गुणभोक्तृ । न । जीवेब्रह्मणि ॥ सत्त्वरजस्तमसां शब्दादिद्वारा सुखदुःखमोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृत्वात् ॥

गुणभ्रंशः । पुं । गुणनाशे । पर्य्यन्तिकायाम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्म्मितगृहे । कोणिकायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इति हलायुधः ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । महधीना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गुणवन्तं नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्ज्जयेत् । पण्डितस्य गुणाः सर्वे मूर्खे दोषा हि केवलमिति गारुडे नीतिसारः ॥ गुणोऽस्यास्ति । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवादः । पुं । प्रमाणान्तरविरोधे सत्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्यो यूपः इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्य प्रत्यक्षबाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्वलरूपो गुणोऽनेन लक्षणया प्रतिपाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यज्ञे ॥ स च सत्त्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः साम्येनावस्थिताः जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्षः । पुं । कूपके । नौकामध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मस्तूल इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्षः ॥

गुणवृक्षकः । पुं । कूपके ॥ स...

तम् ॥

गुणसङ्गः । पुं । शब्दादिषु सुखदुःख-मोहात्मकेष्वभिलाषे ॥ गुणेषु सङ्गः ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढः । त्रि । गुणैः कार्यतयाधर्म्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ्मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागरः । पुं । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागरः ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकरः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकरः ॥

गुणातीतः । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणाः शीतोष्णसुखदुःखादयः सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्तः ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वितः । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुख-दुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणितः । त्रि । आहते । पूरिते ॥ य-था । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादिः ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे । क्तः ॥

गुणी । पुं । धनुषि । शरासने ॥ चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्यास्ति । इनिः ॥

गुणीभूतः । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्यः । पुं । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेशः । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वरः । पुं । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वरः ॥

गुणोत्कर्षः । पुं । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरहकालिकमित्रादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठितः । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्तः ॥

गुत्सः । पुं । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कस्यः कसेरुः ॥

गुण्डकः । पुं । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलौ । कलौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्दः । पुं । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कंबीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलोद्भतायाम् । गुच्छवधायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिकः । पुं । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकैः सितपीतैश्च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तरं वासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाडी इतिभाषा ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । मां च रामं सुभद्रां च मम सायुज्यमाप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्ठितः । त्रि । रजसा कीर्णे । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुडि वेष्टने । क्तः ॥

गुण्यः । त्रि । गुणयति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योपि दृश्यत इति यप् ॥

गुत्यः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

गुत्यकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सः । पुं । स्तबके ॥ विकासोन्मुखकलिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः किम् ॥ स्तबः ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिके हारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सकः । पुं । स्तबके । गुच्छा इति भाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्पः । पुं । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्धः । पुं । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशतियष्टिकाभिर्निर्मिते हारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धः ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्य सार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम् । तस्य स्युर्वलयस्तिस्रः शङ्खावर्त्तनिभाः स्मृताः ॥ प्रवाहिनी भवेत् पूर्वा सा सार्द्धाङ्गुलमिता मता उत्सर्जनी च तदधः सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्याः अधः संवरणी स्याद् द्व्यङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणस्तु बुधैर्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोयं पायुर्देहे विनिर्मितः ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गूयतेऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ्शब्दे । अब्दादय इति साधु ॥

गुदकीलः । पुं । } अर्शोरोगे ॥
गुदकीलकः । पुं ।

गुदग्रहः । पुं । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंशः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणं यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं बहिः । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं तमादिशेदिति ॥

गुदयोनिः । पुं । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुरः । पुं । अर्शोरोगे ॥

गुधेरः । पुं । लौहघातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूलेराद्दयश्चेत्येरक् ॥

गुन्दलः । पुं । मर्दलशब्दे ॥

गुन्द्रः । पुं । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोँदपटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । पटेरके । शृङ्गवेराभमूले ॥ गुन्द्रः कषायो मधुरः शिशिरः पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्ररजोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादिः ॥

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥

गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गांजलं द्राति । द्रागतौ । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ गवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुद्रिक्षोदे । पचाद्यच् ॥

गुन्द्रालः । पुं । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥

गुपिलः । पुं । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे गुपादिभ्यःकिदिति इलच् ॥

गुप्तः । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । पाते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ संवृते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृताधर्मविदा तु कार्याः । वाग्गुप्तिकार्याणि तप स्तथैव धनायुषी गुप्ततमे तु कार्ये ॥ इतिवशिष्ठ ॥ वैश्यस्य संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपङ्गोपनादौ । क्तः ॥

गुप्तगतिः । पुं । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्ता गतिर्यस्य ॥

गुप्तचरः । पुं । बलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि । पूर्वगुप्ते ॥

गुप्तस्नेहः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

गुप्तिः । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाञ्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । पोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरन्नं विना ॥

गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्म्माणे ॥

गुफितः । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥

गुम्फः । पुं । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ बाहोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ श्मश्रुणि ॥

गुम्फनम् । न । ग्रथिते । दृब्धे ॥

गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयोः सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृताचसेति ॥

गुम्फितः । त्रि । दृब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

ग्रन्थे । गयन्तः । क्तः ॥

गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने
॥ गुरी उद्यमे । कुटादिः । ल्युट् ॥
गुरुः । पुं । निषेकादिकृति ॥ निषे
कोगर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्न
यनादेर्मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहण
म् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरुःस्यात् ।
यथा । निषेकादीनि कर्म्माणि यः
करोति यथाविधि । सम्भावयतिचा
न्नेन सविप्रोगुरुरुच्यते इतिमनुः ॥
सगुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्र
यच्छति ॥ पितृमात्राचार्यादौ ॥
शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥
उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शा
न्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवे
शवान् । शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचि
र्दक्षः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्यान
निष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । निग्र
हानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते
॥ उद्धर्त्तुञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्म-
णोत्तमः । तपस्वी सत्यवादी च गृ
हस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदे
नविशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षे
त्रलाटकोङ्कणसम्भवाः । अन्तर्वेदी
प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्चगुरूत्तमाः ॥
गौडाः साल्वोद्भवाः सौरा मागधाः
केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णा

श्च गुरवः सप्तमध्यमाः ॥ कर्णाटन
र्मदारेवाकच्छातीरोद्भवा स्तथा ।
कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चा
ऽधमा मताः ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः
शान्तः सर्वगुणैर्युतः । पुत्रदारैश्च स
म्पन्नोगुरुरागमसम्मतः ॥ मध्यदेश
समुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शा
क्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गु
रु र्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौ
रो गुरु रुदाहृतः ॥ गाणपे गाणप
श्चैव कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ॥ इति
श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो
यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः । त
था गुरु र्मुमुक्षोर्मे गृहस्थो यं बिभ
न्ननेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशे
षस्तन्त्रसाराद् ज्ञेयः ॥ शिष्येण सद्गु
रो र्निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्रप्रमा
णमाह । गुरो र्यत्र परीवादो नि
न्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधा
तव्यौ गन्तव्यं वा ततोन्यत इति ॥
अत्र निन्दापरीवादयोः सदसद्दोष
विषयकत्वेन भेदो बोध्यः ॥ द्विमा
त्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो बिन्दुयुतो
विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरु र्द्विमात्रः ।
पादान्तगामीतु गुरु र्लघुर्वा वर्णो वि
कल्पेन गुरु र्नियुक्तः ॥ बृहस्पतौ ।
सुराचार्ये ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कपिकच्छ्वा

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ बलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशति धर्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄ निगरणे । कृग्रोरुच्चेति कुः । उत्वमन्त्यादेशः ॥

गुरुक्रमः । पुं । इतिहः । पारम्पर्योपदेशे ॥ इतिहलायुधः ॥

गुरुगृहम् । न । आचार्यवेश्मनि ॥ धनुर्मीनराश्योः ॥

गुरुघ्नः । पुं । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुहन्तरि ॥

गुरुदण्टकः । पुं । तिलमयूरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

गुरुतरः । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावितत्व ॥

गुरुतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । एकएव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपरं नियमंविनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्त्वे ॥ पतनप्रतियोगिनि गुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्वं स्यात् पृथिव्यादिद्वये तु तत् । अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्ये तु कर्मणि ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ गुरोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलाविति त्वः । त्वान्तं क्लीवम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्दैवतं यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्द्दलः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्ज्जाग्नः । पुं । लिम्पाके । कागदीनींबू इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीनामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तदेवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमे ॥

गुरुशुश्रूषा । पुं । विद्यादातुःसेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेनवा । तुष्येयं सर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथेति ॥

गुरुसारा । पुं । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्धः । पुं । श्लेष्मातवृक्षे ॥

गुरुहा । पुं । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जरः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे

पुम्भूम्नि ॥

गुर्ज्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणां कुचेषु ॥

गुर्व्वादित्यः । पुं । योगविशेषे । सूर्य्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्व्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरु र्दुर्धरो लघुर्वा गर्भोऽस्त्यस्याः । ब्रीह्यादित्वात् इनिः । संज्ञापूर्व्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वरतउणे तीनन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

गुर्व्वी । स्त्री । गुर्व्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्व्वीप्रसववेदनाम् ॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुलः । पुं । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्दः । पुं । गुञ्चालकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड़भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुह्यीवृक्षे । थूहर इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आग्नेयास्त्रप्रक्षेप्यवस्तुनि ॥ गुडयुक्तकुष्माण्डव्यञ्जनविशेषे ॥ एतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् गौरमरिचैः रिमान् सुगुलिका विदुः ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् । सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥ पशुअङ्घायाम् । गुलुछ इति पर्वतीयभाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुतसो गुच्छो गुलुच्छवदितिद्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छः । पुं । गुच्छे ॥

गुल्फः । पुं । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गलअदने । कलिगलिभ्यां फगस्योच्चेतिफक् प्रत्ययः । अतउत्वञ्च ॥

गुल्मः । पुं । सत्यप्रधानपुरुषाधिष्ठिते रक्षितृपुरुषसमूहे ॥ चिषुसेनामुखेषु ॥ तत्र इभाः ९ रथाः ९ अश्वाः २७ पदातयः ४५ । समुदायेन ९० । एतत्परिमाणविशिष्टा सेना गुल्म इत्यर्थः ॥ सैन्यरक्षणे ॥ घट्टमभेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्डवृक्षे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूलाः सङ्घातजाताः शरेक्षुप्रभृतयो गुल्माः ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयोऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारतः । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पर्व्वत्रिधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिवस्तयः॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थिः सञ्चारी यदिवा,चलः। वृत्त श्चयापचयवान् स गुल्मइतिकीर्त्तितः॥ स च स्तैजायते दोषैः समस्तैरपिचोच्छ्रितैः। पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरइति॥ गुध्यते ऽस्मात् । भीमादयोपादाने इतिसाधुः॥ यद्वा। गुध्यते गुडतिवा। गुडवेष्टने रक्षणे वा। बाहुलकात् मक्। डलयोरेकत्वञ्च॥

गुल्मकेतुः। पुं। अम्लवेतसे॥

गुल्ममूलम्। न। आर्द्रके॥

गुल्मवल्ली। स्त्री। सोमलतायाम्॥

गुल्मी। त्रि। गुल्मवति। गुल्मविशिष्टे॥

गुल्मिनी। स्त्री। त्रपुषीद्राक्षातामूल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम्। सशाखलतायाम्। उलपे॥ गुल्मः प्रतानोऽस्त्यस्याः। अतइनिठनाविती निः। ङीप्॥

गुल्मी। स्त्री। आमलक्याम्॥ लवल्याम्॥ एलायाम्॥ वस्त्रवेश्मे। पटैाकसि॥ वन्याम्॥ गृध्रनखीवृक्षे। गुडकाँ झोकी इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे॥

गुल्यः। पुं। मधुरे। स्वादै॥

गुवाकः। पुं। सुपारी इतिप्रसिद्धे वृक्षे। घोण्टायाम्। पूगे। क्रमुके॥ गुवन्त्यनेन। गुपुरीषोत्सर्गे। पिनाकादयश्चेति साधुः॥

गुहः। पुं। कार्त्तिकेये। स्कन्दे॥ अश्वे। घोटके॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि निषादाधिपतैा श्रीरामसखे॥ गूहति रक्षति सेनाम्। गुहूसंवरणे। इगुपधेतिकः॥ विष्णैा॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनिमाययेतियोगात्॥

गुहषष्ठी। स्त्री। मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम्॥

गुहा। स्त्री। सिंहपुच्छीलतायाम्॥ गर्त्ते॥ अकृत्रिमेऽद्रिविवरे। पर्वतान्तरावकाशे। देवखाते। बिले। गुफा द्वारइतिचभाषा॥ कप्रत्ययान्ताट्टाप्॥ भिदाद्यङ् वा॥ गूहा अस्यां स्थानमेयत्वात्पदार्थाः इतिव्याख्यानात् विदुषांबुद्धौ॥ हृदये हृदाकाशे॥ अज्ञाने॥

गुहाचरः। त्रि। बुद्धावुपलभ्यमाने॥ गुहायांचरति। चरेष्टः॥

गुहाशयः। पुं। मूषिके॥ सिंहादिषु॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्वीपिन स्तथा। बभ्रुजम्बुकमार्जाराः इत्याद्याः स्युः गुहाशयाः॥ गुहाशया वातहारा गुरूष्णा मधुराश्च ते। स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

णाम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रश्यु द्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते सा धु मिथः सुमध्यमे । प्राज्ञैः परस्मै पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदे हमानिने ॥ गुहायां शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहितः । त्रि । वुद्धिस्थे । गुहायामा हितः ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्यः किदि तीलच् ॥

गुहेरः । पुं । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेरादू यश्चेत्येरक् ॥

गुह्यः । पुं । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्म नि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषद्वेद्यत्वा त् गुहायां बुद्धौ हृदयाकाशे वा नि हितः इति वा गुह्यः । गुहामर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥ न । रहसि ॥ उपस्थे । भगलिङ्गयोः ॥ गुदे ॥ त्रि । रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदवक्त मनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥ गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । शंसिदु हीतिक्यप् ॥

गुह्यकः । पुं । देवयोनिविशेषे । कुबे रनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूह ति निधिं रक्षति । गुहू० । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाद्यगागमः ॥ निधिं रक्ष न्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकाः स्मृताः इति व्याडिः ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितं कायति । कैशब्दे । आतइति कः ॥ गुह्यं गोपनी यं कं सुखं यस्य ति वा । अनयोः पक्ष योः शंसिदुहि गुहिभ्योवेतिकाशिको क्तःक्यप् ॥ गुंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने । तस्यप्रकारः । समितां सर्पिषा भृष्टां सिताद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्ग कर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप् त्वान्यसमितालम्बपुटे वेष्टय च्छते प चेत् । ततः खण्डे न्यसेत् पक्वे गुह्य को ऽय मुदाहृतः ॥ गुह्यको बृंहणो हृद्यो दृष्यः पित्तानिलापहः । मधु रो ऽतिगुरुः पाके किञ्चित् सन्धान कृत्सरः ॥

गुह्यकलोकः । पुं । पिशाचलोकादुप रि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमानेभुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ ने पालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वरः । पुं । मनुष्यधर्मणि । कुबे रे ॥ गुह्यंकायन्तीतिगुह्यकाः । तेषा मीश्वरः ॥

गुह्यगुरुः । पुं । शिवे ॥

गुह्यदीपकः । पुं । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्दः । पुं । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्पः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुप्तभाषितम् । नं । मन्त्रे ॥ गुप्तवाक्ये ॥ गुप्तञ्चतत् भाषितञ्च ॥

गुप्तबीजः । पुं । भूतृणे ॥

गुप्ताष्टकम् । न । भारभूत्यादिषु ॥ ते च यथा । भारभूत्याषाढिर्डिण्डिका च कुरुक्षेत्रपुष्कराः । प्रभासनैमिषौ चेतिगुप्ताष्टकमिदंजले ॥ इति स्मृतेन्द्रसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ० । क्विप् । ऊङ्गमादीनामिति वार्त्तिकेन मलोपोऽकारस्य ऊङादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुप्ते ॥ त्रि । अप्रकटे । गुप्ते । संवृते ॥ गहने । दुर्विवेचने ॥ गुह्यते स्म । गुहू० । क्तः । यस्यविभाषेतीडभावः ॥

गूढजः । पुं । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीडः । पुं । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पुं । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पुं । अन्तःकरणे ॥ गुप्तेवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पुं । सर्पे ॥ गूढाः पादा अस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पदगतौ । णयन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पुं । सर्पे ॥ गूढाः संवृताः पादा अस्य । पादस्य बा सर्पि विषये वे ग्रते वे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पुं । प्रणिधौ । राज्ञांचरे ॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । बकुलपादपे ॥

गूढफलः । पुं । बदरे ॥

गूढमार्गः । पुं । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चासौमार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पुं । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चाः । पुं । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । येोऽर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्धार्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते । इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पुं । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पुं । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य नच ज्ञायेत कस्य सः । सगृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्यतल्पजः ॥

गूथ । पुं । न । मले । शकृति ॥ गूयते । गु ङ शब्दे गपुरीषोत्सर्गेबा । तिथपृष्ठगूथेतिसाधुः ॥

गूथकन्तः । पुं । शरभक्ष । क्षुद्रचूडे । गुये सालिक इति गौड भाषा प्रसि

द्वे खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । इत्वे ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूरणम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पुं । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवन्त्यनेन । गु० । पिना० साधुः ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्र ॥

गृञ्जनः । पुं । लसुसन इति प्रसिद्धे रशोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः पित्तजो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगमाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्यः सूक्ष्मनालः पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृञ्जिशब्दे । कर्मणिल्युट् ॥

गृडीवः । पुं । लोपाके । पृथुशृगाले । बडा मोटा सिआल इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पुं । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधुअभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौचेति सः । धातोर्दन्तादेशः ॥

गृत्समदः । पुं । ऋषिविशेषे ॥

गृधिः । स्त्री । महदभिलापे ॥

गृधुः । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः कु इति कुः ॥

गृध्नुः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । नेडुश्रि कृतीतीडूनिषेधः ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्रः । पुं । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणिखगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्यो र्निपतन्ति गृध्रादयो मूर्ध्नि गृहोर्द्ध्वभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥

गृध्रकूटः । पुं । मगधदेशस्थसीमाशैले ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिवृक्षे । वदर्याम् ॥ कालियाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ हिंस्रायाम् । हींस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराजः । पुं । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । जङ्घसन्धौ वातरोगविशेषे ॥ ल० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाता द्वातकफा त्तन्द्रागौरवाऽरोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपिस्यति । शोऽन्तकर्मणि । आतश्चोप कः गौरा:

दित्वात् ङीष् ॥

गृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहकान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्याश्रुतप्यास्त्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुनर्ग्रहणं कृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० । गेहेकः ॥ यद्वा । गृह्यते । गर्ह्यते । इगुपधेतिकः ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहलक्षणे श्रौतस्मार्त्तयोरन्यतराग्निनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहु र्गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहितः सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं यस्माद्गृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राहव्यासः । न गृहं बन्धनागारं बन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्ता गृहस्थोपि विमुच्यत इति ॥ नहि जडं गृहं पुरुषं बध्नाति नचान्यद्बन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणो मुच्यतएवेत्यर्थः ॥

गृहाः । पुंभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवतिहि तात्स्थ्यात् ताच्छब्द्यम् । मञ्चाः क्रोशन्तीत्यादौ मञ्चशब्देन पुरुषा अपिव्यपदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषु त्वौपचारिकः । अत्रेदमवधेयम् । गृहशब्दोयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्गः । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचनः । पुंल्लिङ्गस्तु बहुवचनान्तएवेति ॥

गृहकच्छपः । पुं । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोतः । पुं । प्रासादकुक्कुटे । भिल्लीकण्ठे । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पुं । धूसरेऽतिसूक्ष्मेचटके । धान्यभक्षणे ॥

गृहकारकः । पुं । घरामी राज इतिच प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकादेव कन्यायां नापितस्यच । सूत्रकारस्य सम्भूतिः सोपानगृहकारकः इति पराशरपद्धतिः ॥

गृहकारी । पुं । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धे कीटे ॥

गृहकूलकः । पुं । चिचिण्डाख्ये शाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्भरायाम् । प-

ल्लिकायाम् । छिपकली विस्तुया इति भाषा ॥

गृहगोधिका । स्त्री । मुषल्याम् । गृह गोधायाम् ॥ अल्पागोधा । अल्पार्थे कन् । गृहस्यगोधिका ॥

गृहगोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृहजातः । पुं । दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे ॥

गृहणी । स्त्री । काञ्जिके ॥

गृहतटी । स्त्री । वीथ्याम् ॥ इतिहारावली ॥

गृहद्रुमः । पुं । मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूपः । पुं । गेहधूपे ॥

गृहनाशनः । पुं । वनकपोते । चित्रकण्ठे । घुघुती पिण्डुकिया इतिचभाषा ॥

गृहनीडः । पुं । चटके ॥

गृहपङ्क्तिः । स्त्री । रक्षकजनावासपङ्क्तौ । जिसे अववारिक कहते ॥

गृहपतिः । पुं । गृहस्थे ॥ सत्रिणि । सदान्नदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्यपतिः ॥ स्त्री । गृहपत्न्याम् ॥ विभाषासपूर्वस्येतिपाक्षिकोनत्वाभावः ॥

गृहपालः । पुं । शुनि ॥ गृहंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

गृहपोतकः । पुं । वास्तौ । हवेली घर इति चभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

गृहप्रवेशः । पुं । गृहाभ्यन्तर्गमने ॥

गृहबभ्रुः । पुं । गेहनकुले ॥

गृहबलिप्रियः । पुं । बकपक्षिणि ॥

गृहबलिभुक् । पुं । चटके ॥ काके ॥ बके ॥

गृहभूमिः । स्त्री । वास्तौ । वेश्मभुवि ॥

गृहमणिः । पुं । दीपे ॥

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचट्याम् । अजिनपत्रायाम् । चाम्चिरया इति भाषा ॥

गृहमृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

गृहमेधी । पुं । कृतदारपरिग्रहे । गृहस्थे ॥ गृहैर्दारैर्मेधते सङ्गच्छते । मेधृसङ्गमेच । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

गृहमेधिनी । स्त्री । सात्त्विक्यांबुद्धौ ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम् । न । गृहमेध्ये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतिछः ॥

गृहमेधीयः । पुं । गृहाश्रमविहितेकर्मादौ ॥

गृहमेध्यम् । न । गृहमेधीये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतियत् ॥

गृहयाय्यः । पुं । गृहस्वामिनि ॥ गृहयते । गृहग्रहणे । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥

गृहयालुः । पुं । ग्रहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृहयते तच्छीलः । गृह०चु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककृतारामे ॥

गृहसंवेशकः । पुं । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थः । पुं । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधन स्तत्त्व ज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपिविमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहोगृहस्थः । गृहेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्षः । पुं । वातायने ॥

गृहागतः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिपः । पुं । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिकः । पुं । गृहिणि ॥

गृहारामः । पुं । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्य आरामः ॥

गृहालिका । स्त्री । शकुनश्यायाम् । गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृहमवगृह्यते ऽनया । ग्रहउपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्ल्याम् । पानकी बेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पुं । पेषणशिलायाम् । सिल इतिभाषा ॥

गृहासक्तः । पुं । गृह्यके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिर्मत्वर्थीयः । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पुं । गृहस्थे ॥ गृहाः दाराः सन्त्यस्य । इनिः ॥

गृहीतः । त्रि । स्वीकृते ॥ ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषुमृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीतिः । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनिः ॥

गृहेनर्दी । पुं । गेहेशूरे ॥

गृहेशः । पुं । गृहपतौ ॥

गृहोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गुह्यः । पुं । गुह्यासक्तमृगाण्डजयोः ॥ गुह्यते । गुह्॰ । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गुह्यसूचे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पच्ये ॥ गुह्॰ । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गुह्यकः । पुं । छेके । गुह्यासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्यबन्तात् स्वार्थेऽनुकम्पायां वा कन् ॥

गुह्या । स्त्री । शाखापुरे । इतिमेदिनी । टाप् ॥

गेन्दुः । पुं । ⎫ कन्दुके । गेंद इतिभाषा ॥ गे गगने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥
गेन्दुकः । पुं । ⎬
गेन्दूकः । पुं । ⎭

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयं गीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरिवा यत् । गीयते इतिवा ॥

गेष्णः । पुं । पर्व्वणि ॥

गेष्णुः । पुं । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै॰ । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उदवसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह॰ । कर्मणि घञ् ॥ गे गणेशो गन्धर्वो वा ईहः ईप्सितो यस्मिन् वा ॥

गेहधूपः । पुं । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्यपत्राणि वृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गु मांसी च वीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमाऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तश्च तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्तं सर्वान् वालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति ॥

गेही । पुं । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पुं । कापुरुषे । पिण्डीशूरे ॥

गेहेशूरः । पुं । गेहेनर्द्दिनि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेयं गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकन्त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्षः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौभ

षम्। नद्यादिभ्यश्चेतिढक् ॥

गौः। पुं। बलीवर्दे। अनडुहि ॥ स्वर्गे। रश्मौ॥ कुलिशे। वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री। सौरभेय्याम्। अर्जुन्याम्। उस्रायाम् ॥ गोमांसं गुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम्। बृंहणं वातहृद्बल्य मपथ्यं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ वाणे ॥ दिशि ॥ मातरि ॥वाचि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा। गम्लृ०। गमेर्डोः ॥

गावः। पुंभूम्नि। उदके। जले ॥

गोकण्टकः। पुं। गोक्षुरके ॥ स्थपुटे। विषमोन्नते ॥गोखुरैः स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्रः ॥ गवां खुरे ॥ विकण्टकवृक्षे ॥ गोर्धेनोःपृथिव्यावा कण्टकः ॥

गोकर्णः। पुं। अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णोयस्य। गोशब्दस्य चक्षुःपरत्वात् गोकर्णःसर्पः ॥ सारङ्गे। मृगविशेषे ॥ गोरिवकर्णावस्य॥ गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने। अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्णइव॥ शैवे सिद्धक्षेत्रविशेषे ॥ यथा। महालक्ष्मीगोकर्णे शिवभद्राचर्चिकाण्डकेत्यागमः। गोकर्णे भद्रकर्णीत्यादिति देवीगीता ॥

गोकर्णी। स्त्री। मूर्वालतायाम्॥ गोः कर्णइव। गौः कर्णोयस्या वा। पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका। स्त्री। विट्सारिकायाम् ॥

गोकिराटी। स्त्री। सारिकाख्यखगे॥

गोकिलः। पुं। मुसले ॥ हले ॥

गोकीलः। पुं। मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम्। न। गोसमूहे। गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा। गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः। अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषुबालातुरेषु च ॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे ॥ गवां कुलम् ॥

गोकुलिकः। पुं। केकरे। बधिरे ॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके ॥

गोकृतम्। न। गोमये ॥ त्रि। गोभिरा चरिते ॥

गोक्षुरः। पुं। गोक्षुरके॥ गोक्षुरःशीतलः स्वादुर्बलकृद् वस्तिशोधनः। मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिद श्चाश्मरीहरः ॥ प्रमेहश्वासकाशार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति। क्षुर विलेखने। इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः। गौरिवक्षुरः ॥

गोक्षुरकः। पुं। गोक्षुर इतिभाषाप्र

सिद्धार्थापत्यकृषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गौर्वा क्षुरः ॥ स्वार्थे कन् ॥

गोक्षुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौ गावौ । द्वित्वे गोयुगम् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः ॥

गोग्रन्थिः । पुं । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षजले ॥

गोघ्नः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचरः । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुज्यतेहि । उपादानगोचरं ज्ञानमिति ॥ देशे । गवांगम्यस्थाने । वने ॥ तथाचभारविः । उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रान्तराराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातितः ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशेः सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभाशुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपप्लवभौमजमन्दगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः शुभाश्चन्द्रार्कावपि तौच तौच दशमौ चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्मजः शुक्रः षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेऽप्युपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म्म । न । गोत्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयतइति बृहस्पतिः ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । चिमाख्यमत्स्याम् ॥ गावः श्रुतिरूपाः श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी मेधादेविषयिणी वाचः अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्यरूपेण शृणोति । अञ्चु० । क्विप् । ङीप् ॥

गोछालः । पुं । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजरः । पुं । वृद्धबलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नयाम् ॥ गोषु जायते । जनी० । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिकः । पुं । भक्ष्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । अश्वकेतुघन्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इतिवङ्गभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्याप्रमेहकासास्त्रश्वास्वरहरी लघुः ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥ पत्रशाकस्तुगुणाः । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्त्रकृच्छ्रज्वरहरीलघुः ॥ गोजिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन् ॥

गोडिम्ब: । पुं । मृगालजम्वाम् ॥

गोडुम्ब: । पुं । शीर्षडम्बे । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कव्याम् । गोमुक इतिगौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुविअर्द्दने । मूलकः । पृषोदरादिः ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इतिभाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेर्थे जानपदकुण्डगोणेतिङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । आणयाम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्रिशूर्पोगोणयुदाहृता तामेव भारंजानीयादित्युक्तः ॥ शेणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोणयाम् ॥ ह्रस्वागोणी । कासूगोणीभ्यांष्टरच् । षित्त्वान् ङीष् ॥

गोण्ड: । पुं । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । दृढनाभिमति ॥ गोः अण्ड इव ॥

गोतम: । पुं । ब्रह्मण: पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वय: । पुं । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्र: । पुं । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणांमतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसम्मानसंज्ञाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययो रुपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इतिचेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरितिनिर्णय: ॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणा मतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषांपुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थ: । तथाचाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । क्षत्रियवैश्यशूद्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथान्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याजका इति ॥ गोत्राणितु चतुर्विंशतिः । तथाचमनुः । शाण्डिल्यः काश्यपश्चैव वात्स्यः सावर्णक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापरः ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयवशिष्ठकौ । विश्वामित्रः कुशिकश्च कौशिक श्चतथापरः ॥ घृतकौशिकमौद्गल्यौ आलम्यानः पराशरः । सौपायन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्तथा । वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापरः । चतुर्विंशति गोत्राणां कथितापूर्वपण्डितैः ॥ अपिचमनुः । जमदग्नि भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौतमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मु-नयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानिगोत्राणिमन्वते- । एतदुपलक्षण मन्येषामपि दर्शनात् । तथाच । सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरबृहस्पती । काञ्चनोविष्णुकौशिक्यौ कात्यायनात्रेयकावकाः ॥ कृष्णात्रेयः साङ्कृतिश्च कौ-ण्डिन्यो गर्गसंज्ञकः । आङ्गिरसइति ख्यातः अनाहकाख्यसंज्ञितः ॥ अथ जैमिनिरुद्दालाख्याः शाण्डिल्यो वात्स्य

एवच । सावर्णोलम्यानश्चैयाघ्रपद्या-श्च घृतकौशिकः ॥ शक्तिः कात्यायनश्चैव वासुकी गौतम स्तथा । शुनकः सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्रा-णि मन्वते । सर्वेद्विजाश्चारिंशद्गोत्राः ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्मप्रदीपः ॥ गूयते शब्द्यते स्वसम्मानप्रभवोऽनेन । गुङ् शब्दे । ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिनात्रो वा ॥ गां त्रायते वा । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इति कः ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्मनामस्मृतिपर्य्यन्तसमानोदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभित् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रान् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर् ० । सत् सूद्विषेति भिदेः क्विप् ॥

गोत्रवृक्षः । पुं । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसंप्लवः । पुं । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनाम ग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्तिं मानिनि जानीहि केवलां मेऽच । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः पाणिनीय-इवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कौ । पृथिव्याम् ॥ गोत्राः शैलाःसन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गाः जलानि त्रायते वा । त्रैङ् ० कः ।

टाप् ॥ गङ्गायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूहः । इतिचकव्यचश्चेति चः ॥
गोदः । पुं । मस्तिष्के ॥ त्रि । गोप्रदे ॥ गांददाति । डुदाञ्० । आतदतिकः ॥
गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पुं । गोदन्ते ॥
गोदा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥
गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गावःकेशाः दीयन्तेखण्ड्यंते ऽस्मिन् । डुदाञ्० । कर्मणि ल्युट् ॥
गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौ र्भूमिर्दार्यते ऽनेन । करणेल्युड्वा ॥
गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसङ्गमायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥
गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्यगुणाः । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुरं रसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्धं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोषधातुमलस्रोतः किञ्चित् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं दुग्धं वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्तं तथा वात हरं भवेत् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । वाखवत्सविवत्सानां गवां दुग्धं त्रिदोषकृत् ॥ वत्कयिण्या स्त्रिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत् पयः । जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ खल्पान्नभक्षणाज्जातं क्षीरं गुरु कफप्रदम् । तत्तु वल्यं परंवृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासबीजजं रोगिणे हितम् ॥ * ॥ अपिचाहरात्रमिश्रेषु । गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मा दभ्युदिते सूर्ये याम यामाईमेववा ॥ समुत्तार्य पयोग्राह्यं तत् पथ्यं दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ अस्तं वत्सैकवर्णायाश्च वर्णीकृष्णायो रपि । इत्यादा आषपर्णादा जर्द्धशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं क्षीरं घृतं वा ऽमृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥ इति ॥
गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकातृणे । सुनीलायाम् ॥
गोधुक् । पुं । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

गोदुह: । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० क: ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावोदुह्यन्ते ऽस्मिन् । ल्युट् ॥ काल विशेषे । मुहूर्त्ता ऽष्टमभागे ॥ यथा। आचम्य च ततः कुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टमं भागमुदी क्ष्योऽप्यतिथिर्भवेत् इति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रव: । पुं । गोमूत्रे ॥

गोधन: । पुं । स्थूलाग्रवाणे । सुक्का इति भाषा ॥ इति हरिवंश: ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवांधनं समूह: ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतआवद्धायां चर्मपट्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम् । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधि: । गोधा च्छोण्याजले भूय: क्षालितां खण्डश: कृताम् । स्विन्नाञ्च तक्रतोयाभ्यां क्षालितां सूक्ष्मखण्डिताम् ॥ तलये द्वेसवाराद्यै: प्रलेह्यो वा विधानत: ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रशामिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी बलवर्द्धनी ॥ सा तु स्थलज जलजभेदाद्द्विविधेति व्याख्यातार: ॥ गुध्यते वाह्यर्यया । गुधपरिवेष्टने । हलश्चेतिघञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयालिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । मुषलायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इवपादोमूलमस्या: । कुम्भपदीषुचेति साधु: ॥

गोधास्कन्ध: । पुं । विट्खदिरे ॥

गोधि: । पुं । ललाटे ॥ गोधिकायम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन् ॥ गावो नेत्रेधीयन्ते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धेजलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्र: । पुं । गोधाशावके । गौ: धेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने चन्दनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकाया: पुत्र: ॥

गोधिनी । स्त्री । वृश्चिकभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुम: । पुं । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूम: । पुं । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गीहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशे

षे । रसाले । सुमने ॥ गोधूमः सुमनोऽपिस्यात् त्रिविधः सच कीर्त्तितः । महागोधूम इत्याख्यः पश्चाद्देशात् समागतः ॥ मधूली तु ततः किञ्चिदल्पा मध्यदेशजा । निःशूको दीर्घगोधूमः क्वचिन्नन्दीमुखाभिधः ॥ गोधूमो मधुरः शीतो वातपित्तहरो गुरुः । कफशुक्रप्रदो बल्यः स्निग्धः सन्धानकृत् सरः ॥ जीवनो बृंहणो वर्ण्यो रुच्यो वीर्य्यस्थिरत्वकृत् । कफप्रदो नवीनो नचपुराणः । पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुगिति वाग्भटेनवसन्ते गृहीतत्वात् ॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघुः । शुक्रला बृंहणी पथ्या तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गुध्यते वा । गुध० । गुधेरूमः ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकप्रभेदे । सौवीरे ॥

गोधूमसारः । पुं । सुमनस्य सारांशे । सीरा इति सत्इतिचख्याते ॥ तद्विधिर्यथा । निस्तुषान् गोधूमानुदूखले कण्डयित्वा सायङ्काले मृत्तिकादिपात्रे जले मग्नङ् कारयित्वा परदिने प्रभातसमये उपरिस्थजलं क्रमेण दूरीकृत्वा ऽधस्थंसार मातपे शुष्कं कृत्वा पात्रान्तरे स्थापयेदिति पाक राजेश्वरः ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गोधूमा इति पायरी इतिचगौडभाषा प्रसिद्धे क्षुद्रक्षुप विशेषे ॥

गोधूलिः । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥ यथा । सन्ध्यातपाक्रान्तपश्चिमदिग्विभागे व्योम्नि स्फुरद्विरलतारकसन्निवेशे । रुद्धे गवां खुरपुटोत्क्षिप्तै रजोभिर्गोधूलिरेष कथितो भृगुजेन योगः ॥ अपिच । यावत्सिन्दूरवर्णं गगनतलगतं भानुबिम्बं च नास्तं यावन्नो दिक्षु शान्तिं व्रजति खुरपुटैरुद्धतो रेणुसङ्घः । तावन्नैवास्तिदोषः प्रभवतिनच सा क्रूरदृष्टि प्रेक्षायां यात्रायां वा विवाहे सकलशुभकरी सर्वकार्य्यस्य सिद्धिः ॥ सा त्रिविधेति दीपिका । यथा । गोधूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारीविवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रयाति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भानौ गते दृश्यतां सूर्य्ये चास्तमुपागते च नियतं वर्षाशरत्कालयोः ॥ हेमन्तशिशिरयोर्मृदुता प्राप्तपिण्डीकृतरविकालः । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तरविकालः । वर्षाशरद्वसन्तेष्व ऽस्तगतरविकाल इत्यर्थः ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्द: । पुं । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्दयति । नर्द शब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीय: । पुं । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोनर्दभव: । वृद्धाच्छ: ॥

गोनस: । पुं । सर्पविशेषे । तिलित्से । मण्डलीवोडे ॥ गोरिव नासिका अस्य । अच् नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथ: । पुं । अनडुहि ॥

गोनाय: । पुं । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनास: । पुं । गोनसे ॥ गोरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्द: । पुं । गोमूत्रे ॥

गोप: । पुं । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ मणिवन्र्यां तन्त्रवायात् गोपजाते श्च सम्भव: इति पराशरपद्धति: ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे । आयादय आर्द्धधातुकेवा । अच् ॥ गांपातिवा । पारक्षणे । आतोनुपेतिक: ॥ गोर्जलात् पातिवा । पा० । सुपीतिक: ॥

गोपक: । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेक: ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीच्छदायाम् ॥ बदरीसदृशाकारो वृक्ष: सूक्ष्मफलो भवेत् । अटव्यामेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपति: । पुं । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ नृपे ॥ भास्करे ॥ विट्शाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपति: ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गौर्मही तस्या: पतिर्वा ॥

गोपदल: ।·पुं । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनाक्षीयते सत्यं न गुप्तिरक्षतं विना ॥ रक्षायाम् ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीय: । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम् ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधू: । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधू: । स्त्रिया: पुंवद्भिस्यादिनापुंवद्भाव: ॥

गोपरस: । पुं । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पलौ रसोष्ठ ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ सारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टापू इति केचित् ॥ गा:पाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गे इति कप्रत्ये । बाल कृपन्यायेन आतोमनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति चेन विचि अइन्तलाभावा द्वार्द्विवेरभावे गोपा: विन्वपादिदितिबोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनान्तकुटावक्रि । वडभ्याम् । कुड्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् नसट् प्रत्यय: । कल्लोपय लोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणानां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्यति निवर्त्तयति । षोन्तकर्मणि । आतोनुपेतिक: । गौ० ङी ॥ घ्

गोपायित: । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू० । क्त: । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

गोपाल: । पुं । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तद्ध्यानं यथा । अव्याद्व्याकोषनीलाम्बु-

अवपि रदयाम्भोजनेत्रो ऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत्किङ्किणीको मुकुन्द: । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधद् ऽतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूष श्चिरंव इतितन्त्रसार: ॥ सर्वस्य जगत: पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पा॰रक्षणे । मा:पालय तिवा । पा॰रक्षणे । कर्मण्यण् ॥ वृगणे । मध्यमुरौ । ऽ । ॥

गोपालक: । पुं । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालके ॥ गोपालएव । स्वार्थेकन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालककाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । वृहद्वैरौ । वृहच्चिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अत्रपुंयोगलक्षणोङीषुप्राप्त: पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । मत्याभीरौ ॥ सारिवायां गोपयौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकपत्न्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली: करतालीनर्त्तनप्राली पुनातुवनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टमीकार्त्तिकेतु स्मृता गोपाष्ट

मी बुधैः । तद्दिने वासुदेवोऽभूद् गोपः पूर्वन्तु वत्सपः ॥ तत्र कुर्याद् गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमनं कार्यं सर्वान् कामानभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपस्त्र्याम् ॥ गोपायति । गुपू० । ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपस्त्रनार्याम् ॥ गोपस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू० । आयाभावे । पचाद्यच् । गौरादिङीष्० ॥

गोपीथः । पुं । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गावः पिबन्त्यस्मिन् । पा० । निशीथगोपीथावगथा इति थक् ॥ गोपीथः सोमपानमिति- वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छः । पुं । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गूले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्य मस्तके ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जलं पिपर्त्ति । पृ पालनपूरणयोः । मू० कः ॥ गौर्जलं पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुर अग्रगमने । इगुपधेति कः । गवां पुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । पोखते । पुल महत्त्वे । इगुपधत्वात् कः । रलयोरभेदः गोभिः पुरम् ॥ गाः पुरति वा । पुर० । मू० कोवा ॥

गोपुरकः । पुं । कुन्दुरुके । बहुगन्धे ॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेशः । पुं । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू० । तृच ॥ श्रीकृष्णे ॥ सहिस्त्वमायया स्वात्मानं संवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् ॥

गोप्यः । पुं । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणीये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयु र्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् । अपमानं तपो दानं नव गोप्यानि यत्नत इति ॥ गुप्यते । गुपू० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गोप्यकः । पुं । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे कः ॥ गोप्यं कायति वा । कै० । आतइति कः ।

गोप्याधिः । पुं । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधिः

स विज्ञेयो द्विलक्षणः । कृतकालो ऽपनेयश्च यावद्देयोद्यत स्तथा ॥ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तो गोप्यो भोग्यस्त थैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोभण्डीरः । पुं । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बहवोगावोऽस्य । भूम्नि तदस्यास्ती तिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशंसावचनैश्चेति नित्यसमासः ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामाख्यातायां नद्या म् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रवि शेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पुं । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमयः । पुं । न । गोविषि ॥ गोःपुरी षम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अ त्यल्पजीर्णदेहाया वन्ध्यायाश्च विशे षतः । रोगार्त्तायाः प्रसूताया न गो र्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । दिलीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीट विशेषे । गर्द्दभ्याम् । गोवरीला इति भाषा ॥

गोमायुः । पुं । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां विकृतां वाचं मिनोति । डुमि ञ्० । कृवापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ बुद्धभिक्षुशिष्ये । ग्रामणेरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपा सके ॥

गोमीनः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुखः । पुं । मातलिपुत्रे ॥ महादे वगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ ले पने ॥ चौरक्रियमाणे सुरङ्गायाः प्र भेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रा दिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे य न्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुल मितं पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्मा या ऽष्टाङ्गुलिमुखं ग्रीवां तत्षडङ्ग- शाङ्गुलम् ॥ ईदृशं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वं तन्त्रेषुगोपितम् । तन्मुखे स्थापये न्मालां ग्रीवामध्यगतः करः ॥ प्रजपे द्विधिनागुप्तंवर्णमालाधिकंप्रिये । इ ति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादै ततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति मयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थकर्पटादिनिर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे । राढदेशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गोजले ॥ अस्यगुणाः । गोमूत्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरक्रिमिपाण्डुरोगान् गोमूत्र मेक मपि पीत मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोधिकम् । अतो विशेषात्कथने मूत्रं गोमूत्र मुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । चोषजायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रकाव्यविशेषे । यथा । गतिरुक्तावत्या यत्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्करं चित्रवेदिनः ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्द्धयोः । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्करंतद्विदोविदुरिति ॥ षोडशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धारः ॥

उदाहरणंयथा ॥

प्र	वृ	त्ते	वि	क	स	द्वा	नं	सा	ध	ने	ष्य	वि	षा	द्वि	भिः।
व	ह	षे	वि	क	स	द्दा	नं	यु	ध	मा	ष्य	वि	षा	णि	भिः॥

इतिमाघे १९ सर्गे ४६ श्लोकः॥ अस्याश्चत्वारोभेदाः । पादगोमूत्रिका अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेतिभेदा इति सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पुं । गोमेदकमणौ ॥ द्वीपविशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपतिर्नाम राजा भूत्रोसवेष्टितः । याज्यो ऽभूद्वह्निकल्पानां गौतम्यानां मनोः कुले ॥ स तेष हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भृगून्गुरून् । अत्रेतं गौतमः को पाद्शपत् सो ऽगमत् क्षयम् ॥ यज्ञवाटे ऽस्य ता गावो दग्धाः कोपाग्निना मुनेः । तन्मेदसा मही छन्ना

गोमेदः सततोऽभवदिति ॥

गोमेदकः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तमोमणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेवा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भवः । स्वच्छकान्ति गुरुः स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वस्त्रः पिञ्जरो धन्यो गोमेद इतिकीर्त्तितः । चतुर्द्धा जातिभेदस्तु गोमेदेपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मणः शुक्लवर्णःस्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीता ऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्यः सितवर्णरूपः स्निग्धो मृदुर्वातिमलः पुराणः ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणि धृतोयं करोति लक्ष्मी धनधान्य वृद्धिम् । लघु र्विरूपो ऽशिखरोऽप्यमानः स्नेहोपलिप्तो मलिनः खरोपि ॥ करोति गोमेदमणि विनाशं सम्पत्तिभोगायबलवीर्य्यराशेः ॥ ये दोषा हीरके प्रोक्ता स्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा वज्रितः कार्या मणेवा रत्नकोविदैः ॥ स्फटिकेनैवजायन्ते गोमेदप्रतिरूपिणम् । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतो द्वैगुणमाहुरेकौ । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परेषामरतुल्यं माहुः ॥ चतुर्विंशामा मेषांतु धार्यं परिसम्भतमिति ॥ काकोले ॥ पद्मके ॥

गोमेदसन्निभः । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेधः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भं गवालम्भं सन्न्यासंपलपैतृकम् । देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवोर्युगम् ॥

गोरक्षः । पुं । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्षः । गोःरक्षः ॥

गोरक्षकर्क्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बूः । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलि या इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलताविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षती

ति गोरथः। तस्य भावः। ष्यञ् ॥

गोरङ्कुः। पुं। पक्षिविशेषे॥ नग्नके॥ वन्दिनि॥

गोरटः। पुं। दुष्खदिरे॥

गोरणम्। न। गुरणे। उद्यमे। भारा द्युद्यमने॥ गूर उद्यमे। चु०। ल्युट्॥

गोरसः। पुं। दुग्धे॥ दधि॥ दुग्धा-कृते। घोले। तक्र॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात्॥

गोरसजम्। न। तक्रे॥

गोराटी। स्त्री।
गोराटिका। स्त्री। } शारिकाविहगे॥
गोरिका। स्त्री।

गोरुतम्। न। क्रोशयुग्मे॥ गोःशब्दे॥

गोरोचनम्। न। हरिताले॥

गोरोचना। स्त्री। स्वनामख्यातपीत वर्णद्रव्ये। शोभनायाम्। मङ्गलाया म्। मेध्यायाम्॥ गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा। विषा ऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्त्रावक्षतास्त्रहृत्॥

गोर्दम्। न। मस्तिष्के। मस्तकभवस्ने हे॥ गुर्यते गुरतेवा। गुरी उद्यम ने। अच्छाद्य इतिसाधु॥

गोलः। पुं। सर्ववर्त्तुले॥ मदनवृक्षे॥ जारात् विधवासुते॥ भूगोले॥ खगोले॥ यथा। गोलं श्रोतुं यदि तव मति र्भास्करीयं शृणु त्वमिति शिरोमणिः॥ एकराशौ षड्ग्रहयोगे॥ यथा। षड्ग्रहा मेकस्मिन् यदि भवन्ति यस्मां निवसति सदा गोलोयो गः प्रलयपदं मिन्द्रोपि लभते। भवे लोको रङ्कः परिहरति पुत्रश्च जननी न्नृपाणां न शः स्वाज ज्वल ति वसुधा शुष्यति नदीति॥ एकराशौ सप्तग्रहयोगे॥ यथा। सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग स्तदाभवेत्। दुर्भिक्षं राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले न्नृपक्षय इति॥ न। मण्डले॥ गुडे॥ डलयोरभेदः॥

गोलकः। पुं। जारतोविधवासुते॥ मणिके। अलिञ्जरे। गोल इतिभाट इतिचभाषा॥ गुडे॥ पिण्डे॥ यथा। ते असौ गोलकः सूर्यो ग्रहर्क्षाणामपि गोलकाः। प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्य रश्मिविदीपिताः॥ इतिसूर्यसिद्धान्तः॥ गन्धरसे। बोले॥ न। गोलोके॥ गुल्यते। गुडरक्षायाम्। घञ्। स्वार्थेकन्। डलयोरैक्यम्॥

गोलक्षणम्। न। गवां प्रशस्ताप्रशस्त स्वरूपे॥ यथा। पराशरः प्राह बृहद्रथाय गोलक्षणं तत् क्रियते ततो ऽयम्। मया समासः शुभलक्षणा-स्ताः सर्वा स्तथा प्यागमतो ऽभिधा

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गाव आह । सास्नाविलम्बाख्यो मूषिकनयनाश्च न शुभा गावः । प्रचला श्चिपिटविषाणाः करटाः खरसदृशवर्णा श्च ॥ दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना विनतपृष्ठाः । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवमध्या दारित खुराश्च ॥ श्यावातिदीर्घजिह्वाः गुल्फै रतितनुभि रति दृहद्भिर्वा । अतिककुदाः कृषदेहा नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ वृषलक्षणम् । वृषभो प्येवंस्थूलातिलम्बवृषणः सिराततक्रोडः । स्थूलसिराचितगण्ड स्त्रिस्थूनं मेहतेयश्च ॥ मार्जाराक्षः कपिलः करटो वा न शुभदो द्विजस्यैव । कृष्णोष्ठतालुजिह्व श्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥ स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः सितोदरः कृष्णसारवर्णश्च । गृहजातो ऽपिच्याज्यो यूथविनाशावहो वृषभः ॥ ७ ॥ श्यामक पुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो विडालाक्षः । विप्राणा मपि न शुभंकरोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ये चोद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजिताः कृशग्रीवाः । कातरनयना हीनाश्च पृष्ठत स्ते नभारसहाः ॥९॥ अशुभलक्षणसहितानाह । मृदुसंहतताम्रौष्ठा तनुस्फिक ताम्रतालुजि ह्वास्य । ह्रस्वतनूच्चश्रवणाः सुकुक्षयः पृष्ठजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यूढोरस्का वृहत्ककुद्युक्ताः । स्निग्धश्लक्ष्णतनुत्वग्रोमाणा स्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥ तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोचना महोच्छ्वासाः । सिंहस्कन्धा स्तन्वल्पकम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥ ११ ॥ वामावर्त्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे च दक्षिणावर्त्तैः । शुभदा भवन्त्यनडुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभिः ॥ वैदूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्रवर्त्मानः । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभिः शस्ताः सर्वे च भारसहाः ॥ घ्राणोद्देशे सवलि र्मार्जारमुखः सितश्च दक्षिणतः । कमलोत्पललाक्षाभः सुवालधि र्वाजितुल्यजवः ॥ लम्बै र्वृषणै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोडः । ज्ञेयो भाराध्वसहो जवे ऽश्वतुल्यश्च शस्तफलः ॥ १५ ॥ सितवर्णः पिङ्गाक्ष स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः । हंसो नामशुभफलो यूथस्य विवर्द्धनः प्रोक्तः ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधि राताम्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । कल्माष श्चस्वामिन मचिरात् कुरुते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १७ ॥ योवासितै श्च चरणै र्येथेष्टवर्णश्च सोपि शुभफलकृत् । स्निग्धपाणो ऽस्निग्धाक्षो

यदि मैकान्तप्रशस्तोऽपि ॥ १८ ॥
इतिवाराहीसंहितायां गोलक्षणंनामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

गोला । स्त्री । गोदावर्य्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनट्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ पत्राञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ वालखेलने । वालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति कः ॥ गुड्यते वा । गुड वेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूलः । पुं । असितमुखे कपिविशेषे । कपित्थास्ये । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलासः । पुं । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिहः । पुं । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढः । पुं । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लिह० । क्तः ॥

गोलोकः । पुं । न । श्रीकृष्णस्य नित्ये धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्व्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः ॥ यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके । स्थाने वा चक्षुषोः किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ॥ शुद्धतत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णोर्लोभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः सत्त्वरूपस्य यत्स्थलं चित्तमोहनम् । तस्यस्थानस्यमाहात्म्यं किंमया कथ्यतेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं तन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे च द्रष्टव्यम् ॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पाथरी इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । प्रसारिण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् ॥ गोलोमसु जाता । तत्रजातइत्यण् ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोम्नामियम् । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्व्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमानि सन्त्यस्याः । गोशब्दोगोलोमसदृशेलाक्षणिकः । अनउपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पुं । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्म्मणिल्युट ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठान्त गोखुरक्षुण्णं शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धनः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्व्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ अनादि र्हरि

दाशोऽयं भूधरो नात्र संशयः । शुक्लप्रतिपदि प्रातः कार्त्तिकेऽर्च्योऽन्नवैर्व्यञ्जनैः ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनधराधारगोकुलत्राणकारकः । विष्णुवाहुकृतोच्छ्रायो गवां कोटिप्रदो भवेति ॥ त्रि । गोवर्द्धके ॥ गवां वर्द्धनः ॥

गोवर्द्धनधरः । पुं । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरेः धरो धारकः ॥

गोवर्द्धनधारी । पुं । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्दः । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानं यथा । फुल्लेन्दीवरकान्तमिन्दुवदनं बर्हावतंसप्रियं श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधरं पीताम्बरं सुन्दरम् । गोपीनां नयनोत्पलार्च्चिततनुं गोगोपसङ्घावृतं गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभूषं भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि निश्चयं प्राप्ते ॥ गां वेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविदत् विन्दति वा । विद॰ विद्लृ॰ । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्तेः । इन्द्रेणास्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणीभिर्वेदान्तवाक्यैर्विद्यते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्दः समुदाहृतः इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणे यमानुशासने तन्नाममाहात्म्यं यथा । ये तिष्ठन्तः स्वपन्तश्च गच्छन्तः स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वस्याज्याः सुदूरत इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ वृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पुं । गोमये ॥ गोर्विट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले ॥ गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्यः । पुं । व्याघ्रादितो दुर्गेषु गोः परित्राणकारके ॥ गौर्गवां वा शरण्यः ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवां शाला : विभाषा सेनेति पाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्वामात्मगोशालेति जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गोसाला

इतिभाषा ॥ गवां शाला ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलये कदेशेजाते कालताम्रच्छामिश्रवर्णे उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातारः ॥ गोः शीर्षमिव गोशीर्षोगिरिरुत्पत्त्याकर इति स्वामी ॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षकः । पुं । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ कपश्चाद्रिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्गः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोश्रुतिः । पुं । वैयाघ्रपद्येऋषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । ष्ठा० । घञर्थ इति सुपिस्थ इति वा कः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ चिदधिष्ठिताहङ्कारे ॥ गावः श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीमाहे ॥

गोष्ठपतिः । पुं । गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्वः । पुं । परहिंसके । यः स्वगृहात्प्रनेस्थितः परान्द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिना ऽच् । मतल्लिकादितिढिलोपः ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वाइत्येव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ संलापे ॥ पोष्यवर्गे ॥ विष्णुं गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावोऽनेकावाचस्तिष्ठन्त्यस्याम् । घञर्थे कः । अम्बाम्बगोभूमीतिषत्वम् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गोष्ठीपतिः । पुं । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेदः । पुं । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गोःपदम् । गावः पद्यन्ते यस्मिन्देशे स गोभिः सेवितो गोष्पदः । गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेष्विति सुट् सत्वषत्वञ्चनिपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् ॥

गोसः । पुं । बोले ॥ उषःकाले । विभाते ॥ गां जलं स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आत इतिकः ॥

गोसङ्ख्यः । पुं । गोपे ॥ गावः सञ्चष्टे । चक्षिङ् । चक्षिङःख्याञ् । समिख्य इतिकः ॥

गोसदृक्षः । पुं । गवये ॥

गोसन्दायः । पुं । गोदानकर्त्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पुं । प्रभाते ॥

गोसवः । पुं । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तनः । पुं । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गोः कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौः स्तनोऽस्याः । गोस्तनसदृशे गोशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवां स्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

गोस्वामी । चि । गोपतौ ॥

गोहन्नम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । विल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहितः । पुं । घोषलतायाम् ॥ विल्वे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां विहत्यर्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहितः । चतुर्थीतदर्थेत्यादिना चतुर्थी तत्पुरुषः । गोर्भूमेर्भारावतरणेच्छया शरीरग्रहणंकुर्वन् वा हितः ॥ चि । गवां हितकारके । गोग्रासाहर्त्तरि ॥

गोहिरम् । न । पादमूले ॥

गोह्यः । पुं । मेनासुते । मैनाके ॥ गोह्याः हिमालयपत्न्याः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढकिप्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञिति यञ् ॥

गौञ्जिकः । पुं । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जायाव हर्त्तरि ॥

गौडः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे । गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडाः ॥ तेच पञ्चोक्ताःस्कन्दपुराणे । सारस्वताः कान्यकुब्जाः गौडमैथिलकौत्कलाः । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिनः इति ॥

गौडवास्तूकः । पुं । न । वास्तूकप्रभेदे ॥ तदेवतु हरित् पत्रं रक्तं स्याद्गौडवास्तुकम् ॥

गौडिकः । पुं । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । मद्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । वाल्कख्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यं गुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतयः परिकीर्त्तिता इति ॥

गौणः । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

स्ये ॥ यस्कोपपोदितैर्थं ॥ गुणादागतः । अण् ॥

गौणधातुः । पुं । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अत्यागिनि । कर्मफलत्यागित्वेपिकर्मानुष्ठायिनि । अत्रे ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ अशीतिप्रकारलक्षणान्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पश्यात्र साहित्यदर्पणम् ॥

गौतमः । पुं । नचिकेतसः पितरि मुनिविशेषे । उद्दालके गोचतो गौतम इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे । शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ कृपे ॥ गोतमस्यायंशिष्यः । तस्येदमित्यण् । तत्रापत्यतारादा ॥ गोतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । वहुत्वे गोतमाः ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्या नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षण गौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायामहल्यापतिगोतमप्रोक्तायामर्थविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवाद्यणो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तमः । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधारः । पुं । गोधिकासुते । अहेर्गोधायांजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामिप्यारक् ॥

गौधूमः । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । विल्वाद्यण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

गौधेयः । पुं । गोधिकात्मजे । गौधेरे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

गौधेरः । पुं । गौधारे ॥ गोधाया अपत्यम् । गोधायाढ्रक् ॥

गौरः । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गोरा इतिख्याते पीतिवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेशरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गवते मनोऽत्र वा । गुरीउद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधुः ॥ गूर्यते ऽनेनवा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गोरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरत्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पुं । अजाज्याम् । श्वेतजीरके ॥

गौरतित्तिर: । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक् । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भाव: । इगन्ता च्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवित: । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरव: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥

गौरशाक: । पुं । गिरजमधूके । अल्प पत्रे ॥

गौरसर्षप: । पुं । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौ सर्षपश्च ॥ त्रिभी राज सर्षपै: परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे प- त्रशाकप्रभेदे । वारिजे । गन्धशाके ॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ इत्यपि रूप: ॥

गौरार्द्रक: । पुं । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्य: । पुं । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयांकन्याया- म् ॥ गौर्येव । क: ॥

गौरिल: । पुं । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ योगाग्नि दग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ अलब्धरजः कन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ व- सुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभा र्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । माया- देव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वा याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्या याम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । ऋज्रेन्द्रेति रन्प्रत्ययान्तो गौ रो निपातित: । गौरो वर्णोऽस्त्यस्या: । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गौरीगुरु: । पुं । हिमवति ॥ गौर्या: गुरु: ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं शिग्रुं जीरं नार ङ्गजन्तवम् । एलाचूर्णान्वितं तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या वि हितं तक्रं सर्वदोषनिबर्हणम् । सुरु च्यं पाचनं दिव्यं महेशस्य सदाप्रि यमिति ॥

गौरीपुत्र: । पुं । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्प: । पुं । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुत: । त्रि । दशवर्षीयाकन्याजे ॥

गौरुतल्पिक: । पुं । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्पं गच्छति । गच्छतौ परदा

गादिभ्यः इति ठक् ॥

गौत्मिकः । पुं । मुष्ककवृषे ॥

गौल्यम् । न । मधुरे ॥

गौश्रतिकः । त्रि । गोश्रतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वं भूतं गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ् भूतपूर्वे इतिखञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथितः । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृतग्रन्थने । गाँठा इतिगूँथा इतिचभाषा ॥ आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्तः

ग्रथितमालः । पुं । वट्टुवल्लौ ॥

ग्रन्थः । पुं । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशद्वर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबद्ध्यमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० घञ् ॥

ग्रन्थकः । पुं । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुपछन्दःश्लोके ॥ संज्ञायांकन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पुं । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेखभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति आपिस् इतिच अपराङ्गजभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धिः । पुं । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थिः । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भङ्गुरत्वायाम् ॥ हितावस्थाम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टाः सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथं कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरितिप्रदिष्ट इति ॥ ग्रन्थते । ग्रथि० । सर्वधातुभ्यइन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवपिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्चेति इर्वा । स्वरभेदः ॥

ग्रन्थिकः । पुं । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थिपर्णी ॥ पुं । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थितः । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रथि० । क्तः ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपर्णः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनंलघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्यले पनगुणः । रूचताऽलक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थीपर्णान्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥
ग्रन्थिपर्णा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥
ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपाशः । पुं । ग्रन्थ्यात्मनिमायास्यपाशे ॥
ग्रन्थिफलः । पुं । शाकुरण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥
ग्रन्थिभेदः । पुं । गंठकटा इति भाषाप्रसिद्धे तस्करविशेषे । यःपटप्रान्तस्थितं सुवर्णादिकं ग्रन्थिमोक्षणेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥
ग्रन्थिमान् । पुं । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥
ग्रन्थिमत्फलः । पुं । लकुचे ॥
ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥
ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिलः । पुं । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ मण्डुकीयशाके ॥ पिलाव ल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लातिवा । ला० । कः ॥
ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिवर्णी । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥
ग्रन्थिहरः । पुं । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥
ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥
ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥
ग्रसितः । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥
ग्रसिष्णुः । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥
ग्रस्तः । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रस्यते । ग्रसु० । क्तः । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभावः ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥
ग्रहः । पुं । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपाके ॥ यथा । सोमामश्नां सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ ते चयथा । सूर्य्य श्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ एषामष्टधा गति र्यथा । वक्रा ऽतिवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा । शीघ्रा शीघ्रतरा चैवं ग्रहाणां गति रष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह उपादाने । ग्रहवृढनिश्चिगमश्चेत्यप् । विभाषाग्रहस्त्यल्वा ॥ बन्धने ॥ गृह्यते बध्यते चेष्टो येन ग्रहसंज्ञकेन बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोलः । पुं । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्थ्यापारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे । हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ बन्द्याम् ॥ धीगुणे ॥ प्रस्थाये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने ॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहुणा सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्य चन्द्रयो र्ग्रहणकारणम् । यथा । भत्रिपादान्तरे राहोः केतोर्वा संस्थितो रविः । चतुष्पादन्तरे चन्द्रस्तदासम्भाव्यतेग्रहः ॥ यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्मा च्चतुर्दशमतः शशी । पूर्णिमा प्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥ कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षं यदि जायते । तत सूर्योदये सूर्यो राहुणा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरवि

चन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनेनाच्छादनकारणं यथा । रविभौमनवांशेतु निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधसौरि नवांशेतु मलिनं धूम्रवर्णकम् ॥ गुरोरंशक मासाद्य दृश्यते सवलाहकः । शशिशुक्रनवांशेतु प्राहट्काले महज्जलम् ॥ अन्यत्राप्यक्तभूतौ तौ हृश्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्रहश्चन्द्रवारे सूर्ये सूर्यग्रहस्तथा । चूडामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥ अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणम् पुफलं लभेत् ॥ ह्युतिविशेषः ॥ गृह्यते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सामान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणिः । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रहेरनिः ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधिष्ठानमाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवाहिकायाम् । सङ्ग्रहण्याम् ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे निवृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिनः । भूयः सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि दूषयेत् ॥ एकैकशः सर्वशश्च दोषैरत्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्कं वा सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम् । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोजनाः

ना इति । अतीसारेऽस्वधातुप्रवृ-
त्तिः ग्रहण्यामन्नुमद्दुष्टापि मलस्य प्रवृ
त्तिरिति तयोर्भेदः ॥ गृह्णाति जाठ
राग्निम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्यु
टोबहुलमितिल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा
। ग्रहेरनिः । कृदिकारादिति ङीष् ॥
ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवा-
हिकायाम् ॥
ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रह
णीहारिणि ॥
ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणां दैवते ॥ य
था । शिवाधिदैवतं सूर्य्यं वह्निप्रत्य
धिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतं सोमं
जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधि
दैवतं भौमं क्षितिप्रत्यधिदैवतम् ३
॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णुप्रत्यधि
दैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैवं
सूर्य्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ ।
शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदै
वतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापति
प्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं
सूर्य्यास्यं सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥
चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैव
तम् ९ ॥ अग्न्यादिषु च । अग्निरापो
धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः ।
सार्पराजौ तथा ब्रह्मा ग्रहाणां देव
ताः स्मृताः । इति वृद्धशौनकीमत

म । वृद्धशौनकग्रन्थे शिवादीनामेव
ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥
ग्रहद्रुमः । पुं । शाकवृक्षे ॥
ग्रहनायकः । पुं । सूर्य्ये ॥ शनैश्चरे ॥
ग्रहनाशः । पुं । छातियान इति गौड
भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥
ग्रहनाशनः । पुं । ग्रहनाशे ॥
ग्रहनेमिः । पुं । चन्द्रे ॥
ग्रहपतिः । पुं । सूर्य्ये ॥ ग्रहाणांपतिः ॥
अर्कद्रुमे ॥
ग्रहपुषः । पुं । भानौ । सूर्य्ये ॥
ग्रहभक्तिः । स्त्री । केषां जनपदानां को
ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरू
प्यते तद्ग्रन्थे ॥ ग्रहाणां भक्तिर्विभा
गः ॥ विशेषं वृहत्संहितायां १६ अ
ध्याये ॥
ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥
ग्रहेण ग्रहैर्वाभिन्नम् ॥
ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भि
न्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥
ग्रहभीतिजित् । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे ।
चीडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥
ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणांमित्रामित्रादि
विचारे ॥ यथा । सूर्य्यस्य मित्राणि
कुजेन्दुजीवाः समो बुधोऽरी श
निभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रेतु दि
वाकरज्ञौ समाः कुजाद्यास्त्वसितेज्य

भौमाः ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजीवाः समौ तथा मन्दभृगू बुधोरिः । बुधस्यमित्रे सितभास्करौ समाः कुजेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि जीवस्यकुजेन्दुसूर्याः शनिःसमः शुक्रबुधौतुशत्रू । शुक्रस्य मित्रेशनिरौहिणेयौ समौ कुजेज्यौतु रिपूरवीन्दू ॥ शनेस्तुमित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ जीवः समोऽन्येप्यरयस्तुशेषाः ॥

ग्रहयागः । पुं । ग्रहाणांयज्ञः ॥ अस्यप्रयोजनन्तु । शान्तौपुष्टौ महेशानि तथा क्रूरेऽपिकर्म्मणि । ग्रहयागं प्रकुर्व्वाणो वाञ्छितार्थं मवाप्नुयादिति महानिर्व्वाणतन्त्रम् । तस्यशान्तिकत्वेमलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम् । पौष्टिकत्वेतु शुद्धकाले ॥ अपिच । गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्टसूचकाः । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पूजिताः स्युः शुभावहाः ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञंसमाचरेत् । दृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाऽभिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अस्य प्रयोगो महानिर्व्वाणे द्रष्टव्यः ॥

ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोरायोधने ॥ वियति चरतां ग्रहाणा मुपर्य्युपर्यात्ममार्गसंस्थानाम् । अतिदूराद्दृग्विषये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आसन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांऽशुमर्द्दनासव्यैः । युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिविनाशो भेदः सुहृदां महाकुलानाञ्च । उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि भूभृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्द्दाः । युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपानाम् ॥ विशेषोबाराह्यां १७ अध्याये ॥

ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षं । यस्मिन्नृक्षे ग्रहयोर्युद्धंजातं तस्मिन् ॥

ग्रहराजः । पुं । रवौ ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां राजा । टच् ॥ गुरौ ॥

ग्रहवर्षफलाध्यायः । पुं । कस्य ग्रहस्यकस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ ॥ यतोवराहमिहिरेण पूर्व्वमेवप्रतिज्ञातमासीत् । वर्षे यद्यस्यफलंमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य । तद्वृत्तैर्वक्ष्येऽहं होरातन्त्रोक्तविधानइति ॥ विशेषं पश्यवाराह्यां १९ अध्याये ॥

ग्रहवह्निः । पुं । ग्रहाणां होमाधिकरणे ॥ तेच नव सङ्ख्यकाः । यथा । कपिलः पिङ्गलो धूम्रः केतुश्च जठराग्निकः । शिखीच हाटकश्चैव महातेजा हुताशनः । हुताशनस्य विज्ञेयो नवैतेग्रहवह्नयइति ॥

ग्रहशृङ्गाटकः । पुं । वाराह्याः २० अध्याये ॥

ग्रहसमागमः । पुं । वाराह्याः १८ अध्याये निरूपितः ॥

ग्रहाधारः । पुं । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामयः । पुं । भूतादिनाजाते रोगे । आवेश ॥

ग्रहाशी । पुं । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वयः । पुं । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । गृहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृन् ॥

ग्रामः । पुं । संवसथे । विप्रादिवर्णमाये प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रचैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वासएवच ॥ तथा शूद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्रामः भूतग्रामः । इत्यादि ॥ संपूर्वः संयोगभृतः ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशतिः ॥ तेषु षड्जग्रामो मध्यमग्रामः पञ्चमग्रामश्चेति त्रयः । ग्रामलक्षणं । यथा कुटुम्बिनः सर्वएकी भूताभवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्रामइत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो वर्जीमूतः सुभद्रो ग्रामकास्त्रयः । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयाणांजन्महेतवः ॥ ग्रसते ग्रस्यते वा । ग्रसु अदने । ग्रसेरात्वेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूटः । पुं । शूद्रविशेषे । वर्णान्तरे । अन्तता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामबहिर्भूतसेनायाम् ॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुचेति क्यप् ॥

ग्रामजालिन्यार्थी । स्त्री । [illegible] ॥

ग्रामणीः । पुं । नापिते ॥ यक्षौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामंनयति । णी ञ० । सत्सूद्विषद्रुहेत्यादिनाक्विप् । अग्रग्रामाभ्यांनेतिणत्वम् ॥

ग्रामतक्षः । पुं । बहूनां साधारणे काष्ठतक्षिणि ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्तक्षा । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूहः । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्मः । पुं । व्यवाये ॥ ग्रामेभवः । युवादित्वादण् । सचासौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृतः । पुं । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् कुपश्वमात्राश्रयः ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ मृ क्रीभाषे ॥

ग्राममुखः । पुं । हट्टे ॥

ग्राममृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजकः । पुं । अग्राह्यविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामार्थे यजति ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पुं । बहूनांयाजके ॥

ग्रामश्यालकः । पुं । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीनः । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि नापितकर्त्तृकादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमासः । अडधच्चेतिखः ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामस्यनिकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिकी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्रासम इति भाषा ॥ यथा । कडीचनाल हरीतवाल इत्यादि ॥

ग्रामीणः । पुं । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामे भवः । खञ् ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालक्यशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामाद्यखञावितिखञ् । टाप् ॥

ग्रामेयकः । पुं । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभवः । कत्र्यादित्वात्ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेशः । पुं । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ दम्भालिकन्याघटतौलिचापा ग्राम्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्लीले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्याः ग्राम्याः प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहराः सर्वे दीपनाः कफपित्तलाः ॥ मधुरा रसपाकाभ्यां वृंहणा बलवर्द्धनाः ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यखञा वितिशेषिकौयः ॥

ग्राम्यकन्दः । पुं । स्थलकन्दे । वनओल इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दसमुदोषलः ॥

ग्राम्यकर्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्मः । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवाः ग्राम्याः हालिकमाकटिकप्रभृतयः । तेषांधर्मः ॥

ग्राम्यपशुः । पुं । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौ मेषो ऽश्वो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्द्दभाः। इति॥

ग्राम्यमद्गुरिका। स्त्री। शृङ्गीमत्स्ये॥

ग्राम्यमृगः। पुं। कुक्कुरे॥

ग्राम्यराशिः। पुं। मिथुनकन्यातुलावृश्चिकधनुष्कुम्भेषु॥ राशौ मेषवृषयोः॥

ग्राम्यवल्लभा। स्त्री। पालङ्क्यशाके॥

ग्राम्यशूकरः। पुं। ग्रामोत्पन्नवराहे। विड्वराहे॥

ग्राम्या। स्त्री। तुलस्याम्॥ नखनिष्पाविकायाम्॥ नील्याम्॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये॥

ग्राम्याश्वः। पुं गर्द्दभे॥

ग्रावा। पुं। प्रस्तरे॥ पृथ्वीधरे। पर्वते॥ ग्रसते। ग्रसुअदने। अन्येभ्योपीति डः। आवनति। वनसम्भक्तौ शब्दे वा। विच्। ग्रश्चासावावाच॥ ग्रसते। अन्ये० वनिप्। पृ० वा॥ यद्वा। गिरति गृणाति वा। गृनिगरणेशब्दे वा। अन्येभ्योपीति वनिप्। पृ०॥ यद्वा। गरति। गसेके। मू० कः। अवति। अवरक्षणादौ। गाहुलकात् कनिः। ग्रश्चासावावाच॥ मेघ॥ इतिविश्वः॥ त्रि। दृढे॥ इति शब्दरत्नावली॥

ग्रावस्तुत्। पुं। ऋत्विग्विशेषे॥ ग्रावभासेति क्विप्॥

ग्रासः। पुं। कवले। पिण्ड। मुखपूरणमात्रादौ॥ यथा। कुक्कुटाण्डप्रमाणंस्याद्यावान्वा प्रविशेन्मुखम्। एतं ग्रासं विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम्॥ इति प्रायश्चित्तेपराशरः॥ ग्रस्यते। ग्रसु०। अकर्त्तरीतिघञ्॥

ग्राहः। पुं। गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे। अवहारे॥ ग्रहणे॥ गृह्णाति। ग्रह०। विभाषाग्रहइति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्यमेव ग प्रत्ययः। स्वार्थेग्रहणादेष घञ्वा॥ शिशुके॥

ग्राहकः। पुं। व्याधानांघातिपक्षिणि। श्येने॥ सितावरशाके॥ विषवैद्ये॥ त्रि। गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि॥ धान्यानांग्रहीतरि॥ गृह्णाति। ग्रहउपादाने। ण्वुल्॥

ग्राहयिता। त्रि। ग्रहणकारयितरि॥

ग्राहिणी। स्त्री। क्षुद्रदुरालभायाम्॥ चिरइति इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ताम्रमूलावृक्षे॥

ग्राहितः। त्रि। ग्रहणं प्रापिते। ग्रहण करायाइतिभाषा॥

ग्राही। पुं। कपित्थे॥ त्रि। ग्रहणकर्तरि। ग्राहके॥ मलबद्धके। धारके॥ गृह्णाति। ग्रह०। ग्रह्यादिभ्याणिनिः॥

ग्रहिष्णुः । पुं । अपिग्रागमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । उपादेये । ग्रहीतुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरन्त्यनया गीर्यते ऽनयावा । शेवयह्वजिह्वाग्रीवेतिसाधुः ॥

ग्रीष्मी । पुं । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्यास्य । ग्रीवादिस्वादिनिः ॥

ग्रीष्मः । पुं । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयोः । उष्मागमे ॥ अथकालस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशीलः । विद्याधनैश्वर्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेशः परदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्वति ॥ ग्रसतेरसान् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्युणादिस्तु चेमनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवल्याम् । लोणाइति गौडप्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । डः ॥ नवमाल्याम् ।

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्याः ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पुं । } गीमाइति

ग्रीष्मसुन्दरकः । पुं । } गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ग्रीष्महासम् । न । इन्द्रतूले । वृद्धसूचके । बुढियाकाबूत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥

ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभवः । अण् ॥ त्रि । तद्वस्ये ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायां भवम् । ग्रीवाभ्योऽणचेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥

ग्रैष्मिकः । पुं । ग्रीष्मसम्बन्धिनि ॥ ग्रीष्मः । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादिः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । ङीप् ॥

ग्लपितः । त्रि । कर्षिते ॥

ग्लस्तः । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लस्यतेस्म । ग्लसुअदने । क्तः ॥

ग्लहः । पुं । पणे । द्यूते लाभस्थाने । द्यूतादौजयलब्धेनस्थापिते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघः । प्रस्थेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ गृह्यते इतिवा ग्लहः । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये-पकारूपेणग्राह्येवस्तुनि निपातनंवा ॥

घटः | घटयो

ग्लाता । चि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लानः । त्रि । रोगात्क्षीणकाये । ग्लासौ ॥ रोगिणि ॥ ग्लाधतिक्ष्म । ग्लैक्षये । गत्यर्थेति क्तः । संयोगादेरितिनत्वम् ॥

ग्लानिः । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । बलहीनतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै० । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥

ग्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैत्रेये । वकाख्यपै । चैकितायने ॥

ग्लास्नुः । त्रि । ग्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥ ग्लानशीलः । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृदैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लौः । पुं । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदिभ्यांडौः ॥

घः

घः । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घरशब्दे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

घटः । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इभशिरःकूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदराकारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारादिरूपे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणपरिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् । पचाद्यच् ॥

घटकः । पुं । वनस्पतौ ॥ योजके । व्यवहारे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भावकश्चैव योजकश्चाभकस्तथा । दूषकस्तावकश्चैव षडेते घटकाः स्मृताः ॥ अन्यच्च । के नो विदन्ति पुरुषाः पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृतांपरिवर्त्तनं वा । अस्यमन्तरङ्गमपि येकुलतारतम्यंजानन्तितेपि घटकानतु योजकाद्याः ॥ इत्याधुनिकैर्गौडदेशोद्भवैः कल्पिता कुलदीपिका ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । घटनात् घटेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रतताल्याम् ॥

घटनम् । न । निर्माणे । घडना इति भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघटना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥ यथा । अघटनघटनापटीयसी मायेति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटराजः । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादयः षित इति षित्त्वादङ् ॥

घटालाबुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिकः । पुं । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिकः । क्यापोरितिह्रस्वः ॥ न । नितम्बे ॥ षि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नौद्व्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घडी इति भाषाप्रसिद्धे दण्डे । नाडिकायाम् ॥ घटिकाज्ञानोपायो यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणकः । तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनकलादशचपञ्चच । उन्मानेनाम्भसःसातु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंभृतः ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयं प्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाण मनुस्मारयति निमेषइति सप्तभिः । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्वक्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेषः । निमेषकालतुल्यैवहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत इतिब्रह्माण्डोक्तेः ॥ नाडिकाज्ञानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयतेऽनेनेत्युन्मानं पात्रम् । अर्द्धेनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थः । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सानाडिकाज्ञातव्येत्यर्थः । किंप्रमाणंतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंभृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थः पूर्यते । तत् प्रमाणं पात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेणकथं नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेद्यत्वात् कालस्ये त्याशङ्क्य क्रियासिद्धये-प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माषः पञ्चगुञ्जः । हेम्नो माषैश्चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्तं भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसंमित मूर्द्धायतं पात्रं चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्रं जलेस्थापितं तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचशुकः । द्वादशार्द्धप

लोन्मानं घनुर्भ मनुरङ्गुलैः । स्व यंमाघैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजल पूर्णमिति । इतितट्टीकायांश्रीधर स्वामिनः ॥ गुर्वक्षराणां मुदित व्य घष्ट्या पञ्चं पलानां घटिका किलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्ते ॥ अल्पे घटे ॥ घट्येव । स्वार्थे कः ॥

घटितः । त्रि । निर्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घडी इतिभाषा ॥ यथा । अमभ्यं यदायुःपलं स्वर्णभारैः रहो तस्य दण्डो मृषा याति यावः । इदानीमपि श्रीश्वरे मत्त चेतो विसज्जित्य कं घोषयन्तीघटीयन्त्रिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घडिआ इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वात् ङीष् ॥

घटीकारः । पुं । कुलाले ॥ घटींकरोति । कृञः कर्मण्यण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादेर्जलोद्धारणयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनांयन्त्रम् ॥ गण्डीरोगभेदे ॥ यथा । मलुभिः पार्श्वयोः शूलं तथा जल घटीध्वनिः । तंवदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं गण्डीमदमिति ॥

घटोत्कचः । पुं । हिडम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचात्मजः । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ।

घट्टः । पुं । नद्यादौ स्नानाद्यर्थं मवतरणस्थाने । घाट इति भाषा ॥ तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यते ऽत्र । घट्टचलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहा भीमरथीच घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणैः । मला पहा घट्टपयस्तथापि पथ्यं लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिघण्टः ॥

घट्टजीवा । पुं । पाटुनि इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वैश्यायां रजका ज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टितः । त्रि । निर्मिते । घडागया इति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनाद्याञ्जेन लिप्ते वस्त्रादौ ॥

घरटः । पुं । अञ्जनविशेषे ॥

घरटकः । पुं । } घेंटको इति

घरटकर्णः । पुं । } गौडभाषाप्रसिद्धे खगविशेषे ॥

घरट्टा । स्त्री । काष्ठनिर्मिते यावपि-

शेषे । यथा । सर्वेषाञ्चैव घण्टाया याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबला याम् । नागबलायाम् ॥ घण्टापाटलौ ॥ अच्छानि । बाहुलकाट्टलेष्टो घस्विश्व । टाप् ॥

घण्टाकर्ण: । पुं । शिवस्यातिवल्लभे गणविशेषे ॥

घण्टाताड: । पुं । घडियावली घण्टा पाँडे इतिचभाषाप्रसिद्धे घण्टावादिनि ॥

घण्टानाद: । पुं । कुवेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथ: । पुं । पुरप्रधानमार्गे । मरुतिराजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथ: स्मृत: ॥ घण्टोपलक्षित: पन्था: । शाकपार्थिवादि: ॥ यद्वा । घण्टानां पन्था: । घण्टाग्रहणं वादित्राणां तद्वतां हस्त्यादीनां वोपलक्षणम् । ऋक्पूरिच्च: ॥

घण्टापाटलि: । पुं । गोलीढे । मुष्ककद्रुमे ॥ अच्छानि इति घण्टा । पटनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं लाति । ला० । बाहुलकाट्डि: । घण्टाचासौ पाटलिश्च ॥

घाण्टारवा । स्त्री । वृक्षविशेषे । शणपुष्पिकायाम् । वनसण इति भाषाभनिवा इतिच भाषा ॥ घण्टेव आरौति । शब्दे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोषातक्याम् ॥

घण्टावीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

घण्टिक: । पुं । घरियाराख्ये याद्दोविशेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्ध्वस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । लम्बिकायाम् ॥

घण्टिनीवीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टु: । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वर: । पुं । मङ्गलपुत्रे व्रणदातरि देवताविशेषे ॥

घतम: । पुं । मारके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घुत्राद्यन्तयोर्घस्तश्च ॥

घन: । पुं । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे ॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्तिगुण: काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्त्ति: । सैवगुण: ॥ विस्तारे ॥ लोहमुद्गरे ॥ हन्यते ऽनेनवा ॥ शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ सजातीयाङ्कत्रयस्यपूरणे ॥ समत्रिघातश्च घन: प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्ते: ॥ न । कांस्यताला दिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥ नृत्यइत्युपलक्षणं गीतवाद्ययो: ॥ त्वचे ॥ लौहे ॥ त्रि । निविडे । सान्द्रे ॥ निरन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तेवायुमारा। घन० ॥ मूर्त्ती घन इति कल्लेरपघनादेशश्च ॥

घनकफः। पुं। वर्षोपले। करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकालः। पुं। वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य कालः ॥

घनगोलकः। पुं। संश्लिष्टरजतसुवर्णे। सोनारूपामिला इतिभाषा। इति हेमचन्द्रः ॥

घनच्छदः। पुं। शिग्रौ ॥

घनजम्बालः। पुं। चुलुके ॥

घनज्वाला। स्त्री। मेघदीप्तौ। वज्राग्नौ ॥

घनतालः। पुं। सारङ्गविहगे ॥

घनतोलः। पुं। चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम्। न। सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक्। पुं। लोध्रे ॥

घनद्रुमः। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

घननाभिः। पुं। धूमे ॥

घनपत्रः। पुं। पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी। स्त्री। आकाशे ॥

घनपल्लवः। पुं। शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्डः। पुं। मयूरे ॥

घनप्रज्ञः। पुं। प्राज्ञे। विशेषविज्ञानविरहिणि ॥ घनीभूताप्रिज्ञायस्य ॥

घनफलः। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूलः। पुं। मोरटे ॥ न। पूरितसजातीयाङ्कत्रयस्याद्यङ्के ॥

घनरसः। पुं। न। मेघपुष्पे। जले। पुं। सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्धरसे ॥

घनवर्त्म। न। आकाशे ॥

घनवल्लिका। स्त्री। विद्युति ॥

घनवल्ली। स्त्री। अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवातः। पुं। नरकविशेषे ॥

घनवासः। पुं। कुष्माण्डे ॥

घनवाहनः। पुं। शिवे ॥ मेघवाहने। इन्द्रे ॥ घनो वाहनमस्य ॥

घनवीथिः। स्त्री। अन्तरीक्षे ॥

घनश्यामः। पुं। श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि। निबिडकृष्णवर्णे ॥

घनसारः। पुं। कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्तपारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ वरवारिदे ॥ घनो दृढः सारोऽस्य ॥ घनस्य सारइववा शीतत्वात् ॥

घनसूची। स्त्री। सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्धः। पुं। कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वनः। पुं। तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना। स्त्री। माषपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

घनाकरः। पुं। वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघनः। पुं। वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघ

शुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निरन्तरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घत्त्व ञ्चेति० पचाद्यच्चिदित्त्वम् आकृत्या- ध्यातस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्ययः । पुं । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पुं । शाकवीरे ॥ पुनर्नवा याम् ॥

घनाश्रयः । पुं । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पुं । करकायाम् ॥

घरः । पुं । गृहे । गेहे ॥ हन्तिहन्यते गम्यतेऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्ते रन्घश्चेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्टः । पुं । घराट इतिपर्वतीयजन प्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इतिचदेशभाषा ॥

घर्घटः । पुं । चिकटमत्स्ये । घ्याङ्गरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घरः । पुं । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघ रा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरकः । पुं । घर्घरनदे ॥ यथा । श्रो स घर्घरके जलम् कश्चिदं सन्ताप- शोषापहं पथ्यं वह्निकरं तथा चवलदं चौषाङ्गहृद्विप्रदमिति राजनिर्घण्टः ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वा दित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इ तिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्मः । पुं । निदाघे । स्वेदे । श्रमवा रिणि । पसीना इति भाषा ॥ आ- तपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्ति- क्षमनेन । घृक्षरणदीप्त्योः । घरत्य ङ्गमनेनवा । घृसेके । घर्मइति घ धातोर्मगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारणम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मविचर्चिका । स्त्री । घर्मविचर्च्याम् । घमाची अमौरी घमौरी कलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाही निदुष्य न्ति कोधशोकभयै स्तथा । ततः स्वे दः प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्यं घर्मचर्चिका ॥ राजिकाकृति रुष्णोत्था यतोघर्मवि चर्च्चिका ॥

घर्म्मान्तः । पुं । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । बलाकायाम् ॥

घर्म्मितः । त्रि । सञ्जातघर्म्मे ॥ तारका

द्दिश्वादिरतच् ॥

घर्षः । पुं । विमर्दे । घसना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घस् ना इतिभाषा ॥ घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणाल: । पुं । पेषणाश्मनि । शिला पुत्रे । लोढा वट्टा रमणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसि: । पुं । आहारे ॥

घस्मर: । पुं । अस्मरे । भक्षके ॥ घस ति तच्छील: । घस्लृ अदने । सृघस्य दःक्मरच् ॥

घस्र: । पुं । अहनि । दिवसे ॥ घसत्य न्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ घाते ॥

घाट: । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घा टाऽस्याऽस्ति वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरस: पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिक: । पुं । चाक्रिके । मिलिता- नां राजस्तावकानां संश्रयम् । बहु भिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक् ॥ अन्यत्तु । राज्ञ: प्रबोधसमये घण्टाशिल्पा- स्तु घाण्टिका: ॥ घुस्तूरट्चे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घात: । पुं । काण्डे । बाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । स मन्निघातश्चघन: प्रदिष्ट: ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलो: । ह्रोहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातक: । त्रि । वधकृति । हननकर्त्त रि ॥ बहूना मेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातक स्तत्र सर्वेते घातका: स्मृता: ॥ ह- न्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्ण लो: । ह्रोहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यज्ञा र्थपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवार: । पुं । राशिविशेषे विशेषवा रे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिण्यौ शुमन्द श्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे च श्चकर्के । शुक्र: कोदण्डालिमीने षुकुम्भयूकेजीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घाति: । स्त्री । पक्षिबन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छील: । णिनि: ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि० । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ॥

घात्यः । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्यं भावं न विन्ति व्यंपनुदति य तः क्रमेणाघ्यो घटादिर्मिथ्याभूत स्व कर्म चपयति न तथा विचिघात्यं यत स्तत् । इत्थं सिद्धे विभागे श्रुति शिखरगिरा विन्दिघात्यप्रतीतो बन्धो मिथ्येतिसिद्धे न तदपहतये कर्म जातं समर्थ मिति ॥

घारः । पुं । सेचने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ रं विधाय लं निधाय । घारिनाम वृत्तमेहि ॥ यथा । रामराम रामराम । सारमे तदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पुं । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनामाख्याते तृ णे ॥ अद्यते गवादिभिः । अद० । घञ् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासिः । पुं । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिण् ॥

घुः । पुं । ध्वनौ ॥ इतिजटाधरः ॥

घुटः । पुं । } पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥
घुटिः । स्त्री । }
घुटिकः । पुं । }

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटते ऽनया । घुटपरिवर्त्तने । कुन् । टाप् । इत्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इतिशब्दरूपः ॥

घुणः । पुं । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुणभ्रमणे । इगुपधेतिकः ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्ब रपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्टः । पुं । } गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥
घुण्टकः । पुं । }

घुण्डः । पुं । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण० । क्वादिभ्यःकिदितिडः ॥

घुर्घुरः । पुं । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ शूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । मु- त्किरायाम् ॥

घुलञ्चः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुलघुलारवः । पुं । पारावतप्रभेदे ॥

घुषितः । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रक टीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर्वि शब्दने । क्तः ॥

घुष्टः । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यतेस्म । घुषिर् । क्तः ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य स र्वादौ दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूकः । पुं । कौशिके । उलूके ॥

घूकारिः । पुं । वायसे । काके ॥

घूकावासः । पुं । शाखोटद्रुमे ॥

घूर्णः । पुं । शीष्मसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे । घूर्णायमानेचर्णीतियथा ॥

घूर्णिः । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णितः । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । य उपविष्टो निद्रया घूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्तः ॥ घूर्णासंज्ञाभास्वा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्ण्यमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्ण्यमानोवृक्षः ॥

घृणा । स्त्री । ऋतीयायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान्नक् । टाप् ॥ घर्षणम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ्वा ॥

घृणावासः । पुं । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणिः । पुं । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्ये ॥ घरति । घृ० । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्योः । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपातितः ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणाः ॥ घृतं रसायनं स्वादु चक्षुष्यं वह्निदीपनम् । शीतवीर्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यं बलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षःक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्यं घृतं विशेषेण चक्षुष्यं वृष्यमग्निकृत् । स्वादुपाकरसं शीतं वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपरचोघ्नं वयसःस्थापकं गुरु ॥ बल्यं पवित्रमायुष्यं सुमङ्गल्यं रसायनम् । सुगन्धं रोचनं चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतलं श्लेष्मलं वृष्यं गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्यं करोत्यग्निं चक्षुष्यं बलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृतं दुग्धभवं ग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रम निलान् ॥ * ॥ विहस्तनदुग्धोत्थं तत् स्याद्वै यक्ष्मवी

.नकम्। स्थैर्याग्निवीर्यं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत् परम्। वलकृद्बृंहणं वृष्यं विशेषाज्ज्वरनाशनम्॥ * ॥ वर्षाद्दूर्द्धं भवेदाज्यं पुराणं तत् त्रिदोषनुत्। मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम्॥ यथायथाऽखिलं सर्पिः पुराण मधिकं भवेत्। तथा तथागुणैः स्वैःस्वै रधिकंतदुदाहृतम्॥ * ॥ योजयेन्नव मेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे। बलक्षये पाण्डुरोगे कामिलानेत्ररोगयोः॥ * ॥ राजयक्ष्मणि वाले च वृद्धे श्लेष्मकृते गदे। रोगे सामे विषूच्याञ्च विवन्धे च मदात्यये॥ ज्वरेच दहने मन्दे नसर्पिर्बहुमन्यते॥ * ॥ घृत मब्दात् परं पक्कं हीनवीर्यत्व माप्नुयात्। तैलं पक्क मपक्कंवा चिरस्थायि गुणाधिकमिति॥ * ॥ औषधघटित पक्कघृतस्य पूर्णवीर्यत्वं षण्मासपर्यन्तं तिष्ठति॥ म्रियते जिघर्त्तिवा। घृ०। अञ्जिघृसिभ्यः क्तः॥

घृतकरञ्जः। पुं। करञ्जभेदे प्रकीर्य्ये। घृतपर्णके। घियाकरञ्ज इति भाषा॥

घृतकुमारिका। स्त्री। घृतकुमार्याम्॥

घृतकुमारी। स्त्री। कुमार्याम्। सहायाम्। तरुण्याम्॥

घृतदीधितिः। पुं। अग्नौ॥

घृतपर्णकः। पुं। घृतकरञ्जे॥

घृतपूरः। पुं। घेवर इतिप्रसिद्धेपक्कान्नविशेषे। घृतवरे। पिष्टपूरे॥ यथा। मर्द्दितां समितां क्षीरनालिकेरघृतादिभिः। अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः। रक्तपित्तहरो-हृद्यः स्वादुः पित्तहरोऽपिदः॥ अपिच। क्षीरेण मर्द्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम्। विस्तार्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽर्थ सितान्वितम्॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः॥ नालिकेरजस्तु। समिता मर्द्दिता क्षीरे नालिकेरसितार्द्रकैः। अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः॥ दुग्धजोपि। पाकपिण्डीकृतं क्षीरंशर्कराचूर्णमिश्रितम्। घृतपूरविनिर्माणं कारयेत् स्वल्पसर्पिषि॥ शालिभवोपि। सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु क्वथितं वस्त्रगालितम्। खण्डयुक्तं घृते पक्कं घृतपूरो भवेदयम्॥ कशेरुजोपि। कशेरुचूर्णं निःक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पयः। निर्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत्॥ आम्ररसभवोपि। पक्काम्रस्य घृते तप्ते रसस्तु घनलपिण्डितः। शुद्धशर्कराया

योऽज्यो घृतपूरो यद्वच्छया ॥ क्षीरमावं स्वल्पपिष्टं खण्डं चूर्णं ततः घृतम् । योजिते योऽविशेषो ऽत्र तहाख्यास्त्वयं संस्थितः ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यो हृद्यः पित्तानिलापहः । सद्यः प्राणप्रदो बल्यः सुरुच्यो ऽग्निप्रदीपनः ॥ शृङ्गाटकमुखाना मप्येवंस्याद् घृतपूरकः । विचार्य वस्तुसंयोगं तत्तु सानपिचारयेदिति ॥

घृतपूर्णः । पुं । } करञ्जवृक्षे ॥
घृतपूर्णकः । पुं । }

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । मायसुरसी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवरः । पुं । घृतपूरे । घेवर इतिभाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

घृताह्वः । पुं । } सरलद्रवे ॥
घृताह्वयः । पुं । }

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोदः । पुं । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकं यस्य । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदः ॥

घृष्टः । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा । घृष्टोमलयजो गन्धः सरलस्य मते यथा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यपङ्कः प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो. गन्धोऽयं द्वितीयः परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टिः । पुं । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ ब्राह्मीयाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति । घृषुसङ्घर्षे । क्तिच् ॥

घृष्टिका । स्त्री । विष्णुपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्विः । पुं । वराहे । सूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरिति क्विन्नन्तो निपातस्सिद्धः ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । क्रोञ्चादने । घेंचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्कः । पुं । खगान्तरे ॥

घोटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवर्त्तने । पचाद्यच् ॥

घोटकः । पुं । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्वः सूक्ष्मत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जङ्घाजानूरुवृत्तः [illegible]

घोटके

वसंस्थानश्चैको वाजी सर्वाङ्गपुष्टो भवति नरपतेः प्रभुतायाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभानां रोमावर्त्तानां स्थानमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुष्कमाभिककुदे तथागुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभाः ॥ ८ ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा ललाटसंस्थिताः सुशोभनाः ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषां प्रधान एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ताः । रन्ध्रोपरन्ध्र मूर्द्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानां वयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुदितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वाः । सन्देशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः काचाभक्षौद्रशङ्खावटचलनमतो दन्तपातञ्च विद्धि ॥ इति वाराह्यां बृहत्संहितायां ... अध्यायः ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ॥

घोटकोक्षितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ ... तमभद्राला ... ... घस् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ

... शस्तम् । सर्वाङ्गव्यसनं प्रवृद्धिरुदरे वानां हवर्षे हस्तमध्यमस्य धूपनं वा ॥ अतः पुरं नाशमुपैति मेढ़े कोशः चयं यात्युदरे प्रदीप्ते । वायौ च पुच्छे च पराजयः स्यात्स्नोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेषु धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय । नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रे ... रात्रौ ज्वलनं जयाय । पलाशताम्रासितकर्बुराणां नित्यं शुभामस्य ... स्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्तं विना कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसं ध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥ आरोहणमन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिनः । उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् । स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्ग्रासरुद्धवदने च वाजिभिः ॥ पूर्वपादकृधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाचनादि-
... ग्रायण(?)ऽनेन । घोनघ्राणे ॥ ... रथोत्फुट ॥ घ्रायतेऽनया । घ्रा०

वे द्वेषतां यदि समीपतो जयः ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिनः पत्युरौपयिकनन्दिनोऽथवा । सव्यपार्श्वगतदृष्टयोऽथवा वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ वामैश्च पादैरभिताडयन्तो महीं प्रवासाय भवन्ति भर्त्तुः । सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हेषन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् । रोमत्यजो दीनखरस्वनाश्च पांशून् ग्रसन्तश्च भयाय दृष्टाः ॥ * ॥ समुन्नवद्दक्षिणपार्श्वशायिनः पादं समुत्क्षिप्य च दक्षिणं स्थिताः । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं फलं यथा सम्भव मादिशेद् बुधः ॥ आरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो यात्रानुगोऽन्यतुरगं प्रतिहेषितश्च । वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं योऽश्वः स भर्त्तुरचिरात् प्रचिनोति लक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत् करोति न ताड्यमानोऽप्यनुलोमयायी । अकार्यभीतोऽश्रुविलोचनश्च शिवं न भर्त्तुस्तुरगोऽभिधत्ते ॥ इति वाराह्यां ९१ अध्यायः ॥

घोटिका । स्त्री । [illegible]याम् । लोनी इतिभाषा ॥ घोटिकाऽश्वरसा

न्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहनुत् ॥ शोथे लोचनरोगे च हिता तज्ज्ञै रुदाहृता ॥ इत्यविशेषे । तुरङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ प्रोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुण भ्रमणे । अच् हलश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पुं । वराहे । ऋक्षरोमणि ॥ घोणा नासाऽस्त्यस्य । व्री° इनिः ॥

घोण्टा । स्त्री । बदर्याम् । गोपघोण्टायाम् । झडबेरी इति भाषा ॥ पूगवृक्षे ॥ घोणते । घुण° । बाहुलकात् टः ॥ बदरीफलवृक्षयोः ॥

घोत्कारः । पुं । नासिकायाः शब्दे । घुर्राटा इति भाषा ॥

घोनसः । पुं । गोनसे । तिलित्ससर्पे ॥

घोरः । पुं । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरसगोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशादिषु स्थूलेषु दुःखप्रकाशकाः अनवस्थिताः रजःप्रधानतया केचिद्विशेषास्ते च घोरसंज्ञकाः ॥ न । विषे ॥ त्रि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकायासबहुले क्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडाकरे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुर भीमार्थशब्दयोः । ण्यन्तादच् ॥ यद्वा । हन्यते । हन° ।

स्थच धातोर्घुरादेशः ॥

घोरदर्शनः । पुं । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासनः । पुं । } शृगाले । भूरिमाये ॥
घोरवासी । पुं । }

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्करस्यमवेद्घोरनाम्नी सुखीशूद्रवर्गः ॥ राजस्यां मनसोहर्त्री ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससरं निजलं घोलं वातपित्तहरं स्मृतम् ॥*॥ मस्तुना रहितं गाल्यं दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्रं घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसंयुक्तं घोलं वातप्रनाशनम् । अतीसारेत्र मन्देग्नौ हितं रुच्यं बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे
घोलिका । स्त्री । } । कुक्कालुकायाम् ॥
घोली । स्त्री । }

घोषः । पुं । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्तिशब्दा ऽत्र । घुषिर्विशब्दने । हलश्चेतिघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ [illegible] दे ॥ [illegible] ॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पुं । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषकः । पुं । मुक्ताकौष्ठ्यसक्षाम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पं । चाद्यच् । स्वार्थेकन् ॥

घोषकाकृतिः । पुं । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चैः शब्दिते ॥ यथा । मकर्मणा कनीयस्ता हृद्विर्वा नान्तरात्मनः । इति वाह मिवोद्भुस्य वेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नुः । पुं । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । वाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरञी इति सप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धस्त्वादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायतेऽनेन । घ्राणगन्धोपादाने । करणेल्युट् ॥ घ्रायतेस्मवा । घ्रा० । नद्दषिदेति वा नत्वम् ॥

घ्रातः

आघ्रातर्पणः । पुं । सुगन्धौ ॥ घ्राणदुःखदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ घ्रातः । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । घ्रातगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्तः । नुदविदेति पाक्षिकोनत्वाभावः ॥

घ्रातिः । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा० । क्तिप् ॥

ङः

ङः । पुं । विषये ॥ विषयस्पृहायाम् ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्थादिगौडकुलोत्पन्नाडोचवासप्रधानोपनामतुलारामनिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकृष्णावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिमगात् ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मितः ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्रालिप्या प्रकाशितः ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैकादश्यां सुराचार्यवारे सुम्नपुरे श्रीघासीरामकनहियालालयोः
स्वकीयसंस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव
श्रीरामप्रसाददासदृष्ट्या
मुद्राङ्कितः ॥